

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL
2015

**DE LA CENTURIACIÓ AL REPARTIMENT
UNA APROXIMACIÓ A LA MALLORCA DEL
PRIMER MIL·LENNI A TRAVÉS DE
L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL**

Francesc Grimalt Vigo

Universitat
de les Illes Balears

TESI DOCTORAL
2015

**Programa de Doctorat de Societat, Territori i
Medi Ambient**

**DE LA CENTURIACIÓ AL REPARTIMENT
UNA APROXIMACIÓ A LA MALLORCA DEL
PRIMER MIL·LENNI A TRAVÉS DE
L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL**

Francesc Grimalt Vigo

Doctor per la Universitat de les Illes Balears

Director: Celso García García

1. Índex general

1. ELEMENTS PRELIMINARS	1
1.1. Introducció	1
1.1.1. El mètode	5
1.1.2. Els objectius	8
1.1.3. Els antecedents	10
1.2. Les aproximacions documentals	14
1.2.1. El Corpus i la centuriació	14
1.2.2. Les altres fonts documentals	17
1.2.3. Els campaments militars	19
1.2.4. Els documents del Repartiment	20
1.3. Els treballs de camp	23
1.3.1. La fotografia aèria	24
1.3.2. Els camins de la centuriació	27
1.3.3. Els centres socials	29
1.3.4. La lectura del territori	29
2. EL CONTEXT TÈCNIC	31
2.1. Els camps militars i de cultiu	31
2.1.1. La legió romana	31
La legió o la infanteria pesant	32
Els velites o la infanteria lleugera	33
Els cavallers de les legions	34
La provinença dels legionaris	35
2.1.2. La host medieval	36
2.1.3. Els campaments legionaris	39
2.1.4. La distribució dels campaments	41
El cardo o via del front	42
La creu primordial	44
L'aquarterament de la cohort	46
La distribució del campament	48
2.1.5. El blat, l'alimentació i els camps	48
2.1.6. La jugera romana	50
2.1.7. La jovada catalana	53
2.2. La teoria del lloc central	61
2.2.1. Les necessitats territorials	62
2.2.2. Les distàncies preindustrials	63

2.2.3.	La teoria del lloc central	66
2.3.	La toponímia com a eina territorial	78
2.3.1.	Les llengües del Mediterrani	80
2.3.2.	Les etimologies dels topònims	87
2.3.3.	Les etimologies del Corpus	98
	La centuriació	99
	Les fites	100
	Els límits	100
	Els polígons	101
3.	LES CONQUESTES I LES CIUTATS	103
3.1.	Els motius de les conquestes	104
3.1.1.	Els pirates o l'excusa oficial	104
	La notícia de la conquesta	107
3.1.2.	La geografia o el motiu profund	110
	La ruta catalana per les Balears	114
	La ruta romana per les Balears	115
3.1.3.	Els personatges i les seves raons	118
	El rei En Jaume i Don Nuno Sans	121
	Cecili Metel Macedònic i Cecili Metel Baleàric	122
	Les conquestes. El cap de plata de Bóquer i Pollença	127
3.1.4.	El calendari de les conquestes	131
	El temps del Repartiment	132
	El temps de la centuriació	133
3.1.5.	Els pobladors de Mallorca	138
3.2.	El territori previ de Mallorca	143
3.2.1.	Els castells roquers	143
3.2.2.	Els mercats	155
3.2.3.	Els ports	157
3.2.4.	Els santuaris	159
3.3.	La trama de ciutats	160
3.3.1.	La imatge de Mallorca	161
	La modelització del territori	162
	La imatge de Mallorca	164
	La imatge clàssica de Mallorca	165
	La mida de Mallorca	167
	La imatge musulmana de Mallorca	168
	La geografia de Mallorca	172
	La creu cardinal. El primer esquema de la centuriació	175
3.3.2.	Els eixos fonamentals del territori	178
	La via entre Pollentia i Palma	180
	L'arcifiniu entre les dues centuriacions	190
	La via perpendicular des de Santueri	199

El límit perpendicular	205
La creu de transmissions òptiques	209
3.3.3. Les ciutats romanes de Mallorca	212
La divisió de Mallorca en tres ciutats	212
La divisió de Mallorca en quatre ciutats	218
Palma	223
Pollentia	234
Tuccis	244
Guium	246
La tensió entre l'única Ciutat i la Part Forana	249
4. LA TRAMA I ELS MERCATS	251
4.1. L'estructura ortogonal de la centuriació	255
4.1.1. L'orientació de la trama i la forma dels polígons	255
La forma dels polígons	256
4.1.2. Els eixos principals de les dues centuriacions	259
El replanteig dels eixos	259
Els eixos de la centuriació del Pla	261
L'eix transversal de la centuriació de la Marina	267
4.1.3. Els polígons sobre el territori	271
Les coordenades de la centuriació	271
El replanteig i el tancament dels polígons	278
L'error en la traça dels polígons sobre el territori	280
La toponímia dels polígons	285
4.1.4. Les traces dels eixos ortogonals sobre el territori	290
Traçat dels camins i alineacions del replanteig	292
L'ordre dels camins de la centuriació	295
Els camins marítims del Pla. Hora segona	297
Els camins marítims de la Marina. Hora segona	302
Els camins muntanyencs del Pla. Hora cinquena	304
Els camins muntanyencs de la Marina. Hora cinquena	308
4.2. Els florals com a centres rurals	312
4.2.1. El pagus setmanal i la llegua	312
4.2.2. L'estructura dels pagus de Mallorca	321
La prístina geometria dels pagus	322
Els territoris dels poblats prehistòrics	328
4.2.3. Els repartiments romà i català	329
Els lots romans i el sorteig	329
Els lots de les cohorts, o districtes	330
Els lots dels polígons	335
Els lots de les decúries	338
Els lots catalans	338
4.2.4. Les característiques dels centres dels <i>pagi</i>	340

La fita geomètrica del centre del <i>pagi</i>	341
Els mercats	341
Les fortificacions	343
Les parròquies	351
Les viles	361
Els pobles sorgits de recintes funeraris	362
4.2.5. Els florals i l'aigua de roses	366
4.2.6. Les pobles medievals	372
4.3. Les pinnes o el primer nivell bis	380
4.3.1. Les pinnes, les torres de les cruïlles	380
4.3.2. Els camins diagonals. Hora primera	384
4.3.3. Els camins aequals. Hora tercera	388
4.3.4. Els camins diametral. Hora quarta	392
4.3.5. Els camins verticals. Hora sisena	397
4.3.6. Els camins entre les dues trames	402
Els quatre camins entre Palma i Lluçmajor	402
4.3.7. Els camins horari dels nuclis	406
Els camins horaris de Sineu	406
Els camins horaris d'Inca	409
Els camins horaris de Biniali	411
Els camins horaris de Manacor	412
4.3.8. Els camins posteriors als romans	415
4.4. Descripció particularitzada dels <i>pagi</i>	419
4.4.1. El districte extens de la Ciutat	420
4.4.2. Els <i>pagi</i> de Palma	431
Andratx	431
Estellencs	434
Banyalbufar	436
Bunyolí	437
Palma	439
Biniforani	440
Marratxí	443
Sant Jordi	444
Fornalutx	447
Bànyols	450
Canarrossa	451
Castellitx	452
4.4.3. Els <i>pagi</i> de Pollentia	454
Escorca	454
Inca	456
Sineu	458
Sant Joan	459
Mortitxet	460
Sant Miquel de Campanet	460

Muro	463
Petra	464
Bóquer	465
Pollentia	465
Son Serra de Marina	467
4.4.4. Els <i>pagi</i> de Tuccis	468
Tuccis	468
Felanitx	470
Marselleta	471
Manacor	472
Son Fortesa de Manacor	474
Son Forté d'Artà	475
Capdepera	478
4.4.5. Els <i>pagi</i> de Guium	478
S'Arenal	479
Capocorb	481
Sa Ràpita	482
Llucmajor	483
Campos	485
Guium	485
5. LES ALQUERIES I ELS RAFALS	487
5.1. Introducció als llogarets	490
5.1.1. La milla i els llogarets	490
5.1.2. Un breu resum amb exemple	491
5.1.3. Demografia i camps	497
La superfície cultivada de Mallorca	501
5.2. El poblat prehistòric	504
5.2.1. L'assentament primigeni al Calcolític	504
5.2.2. La revolució territorial dels talaiots	508
5.2.3. El poblat primigeni com a realitat social	508
5.2.4. La percepció de les restes megalítiques	509
La ceràmica	510
Les coves pretalaiòtiques	511
Els talaiots	512
Les murades postalaiòtiques	513
5.3. La vil·la romana	514
5.3.1. La vil·la i la trama de la centuriació	514
5.3.2. Els colons romans i la distribució de la riquesa	518
Les termes rurals romanes	519
Els latifundistes romans	520
5.3.3. El territori i el parcel·lari romà	523
La parcel·lació d'Inca	523

La parcel·lació de Consell	529
La parcel·lació de Pollentia	533
La parcel·lació de Santanyí	536
5.3.4. El territori funerari romà	543
Els colomers i les eres	543
Rafals de color	547
Mausoleus i cementeris	549
Els misteriosos Illucs	551
La continuïtat funerària amb la prehistòria	553
5.4. L'alqueria i els rafals musulmans	554
5.4.1. L'alqueria	554
La toponímia de les alqueries	557
El territori funerari musulmà	559
5.4.2. El rafal periurbà	560
Voltant pels rafals periurbans de la Ciutat	562
5.4.3. El rafal rural i ramader	565
El mateix nom de rafal	566
Les pastures del rafal	567
El sestador del rafal	568
Els animals del rafal	569
Rafals i aigua	570
Casos pràctics d'alqueria i rafal	572
5.5. Les possessions del Repartiment	573
5.5.1. El districte anomenat juz	574
5.5.2. La definició dels camps	575
5.5.3. Exemples de reconstrucció dels camps	578
5.5.4. Els itineraris dels agrimensors	585
El terme d'Adia	589
El litoral de Manacor	592
6. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS	598
6.1. Conclusions cap. 1 Elements preliminars	599
6.1.1. Les fonts documentals	599
6.1.2. Els treballs de camp	599
6.2. Conclusions cap.2 El context tècnic	600
6.2.1. Els camps, tots ells	600
6.2.2. La teoria del lloc central	601
6.2.3. Els topònims	601
6.3. Conclusions cap.3 Conquestes i ciutats	602
6.3.1. Les conquestes i els motius	602
6.3.2. El territori previ de Mallorca	603
6.3.3. La trama de ciutats	603
6.4. Conclusions cap.4 Trama i mercats	605

6.4.1.	La quadrícula de la centuriació	605
6.4.2.	Les característiques dels centres	607
6.4.3.	Camins oblics i pinnes	609
6.4.4.	La descripció detallada dels pagus	609
6.5.	Conclusions cap.5 Alqueries i rafals	610
6.5.1.	La milla i el llogaret	610
6.5.2.	Els poblats prehistòrics	611
6.5.3.	Vil·les romanes, parcel·lacions i mausoleus	611
6.5.4.	Les alqueries i els rafals musulmans	612
6.5.5.	Les possessions i el Repartiment	613
6.6.	Conclusions i futures línies de treball	613
7.	BIBLIOGRAFIA	615
ANNEXES		
1.	Les biografies dels Cecili Metels	633
2.	La cronologia de la conquesta romana	641
3.	Les escales de triangles i angles	649
4.	Els càlculs de la centuriació del Pla	659
5.	Els caps de polígon de la centuriació del Pla	669
6.	Els caps de polígon de la centuriació de la Marina	685
7.	Proves estadístiques de versemblança	691
8.	Plànols en A-1	705
	1. La trama d'alineacions	
	2. Els eixos principals	
	3. Els camins marítims	
	4. Els camins muntanyencs	
	5. Els camins diagonals	
	6. Els camins aquals	
	7. Els camins diametral	
	8. Els camins verticals	
	9. Termes i pagus	
	10. Els districtes repartits	
	11. La parcel·lació del Raiguer	
	12. La parcel·lació del Migjorn	

ÍNDIX DE TAULES I FIGURES

1. ELEMENTS PRELIMINARS

1.1. L'analogia de la reconstrucció territorial de Mallorca.	2
1.2. El triangle equilàter de Sineu, Castellitx i Canarrossa.	6
1.3. El territori del floral de Biniforani.	9
1.4. La centuriació a la plana del Po.	28

2. EL CONTEXT TÈCNIC

Taula 2.1. Els cavallers de la presa de Mallorca.	38
Taula 2.2. Els valors de les mesures itineràries.	64
Taula 2.3. La distància mitjana al centre del polígon de N costats.	71
Taula 2.4. La variació entre rectangles i hexagons.	72
Taula 2.5. La degradació dels fonemes.	90

2.1. El campament militar de Polibi.	42
2.2. L'articulació del cardo cap al front.	43
2.3. La creu primordial amb la divisió tripartita.	44
2.4. L'aquarterament de les unitats en actus.	46
2.5. Proposta de campament polibià.	47
2.6. Les unitats superficials romanes.	51
2.7. La referència a la mesura de la jovada.	55
2.8. La quarterada i les sotsdivisions.	58
2.9. La jovada mallorquina i la valenciana.	59
2.10. Els polígons de Thiessen.	67
2.11. Els cercles de von Thünen.	68
2.12. L'esquema hexagonal de Christaller.	70
2.13. La variació entre rectangles i hexagons a Mallorca.	72
2.14. Els poblats prehistòrics i els termes.	73
2.15. Els tipus de subordinació territorial de Lösch.	76
2.16. El model d'Hotelling i l'església de son Peretó.	77
2.17. La corba d'islamització de Bulliet.	85

3. LES CONQUESTES I LES CIUTATS

Taula 3.1. Els triomfs romans de finals del segle II aC.	117
Taula 3.2. Els jornals fets per establir la centuriació.	137
3.1. Els règims de vents i corrents del Mediterrani.	112
3.2. Els nou castells roquers de Mallorca.	147
3.3. El castell roquer de Maria a Pollença.	149
3.4. El castell roquer de Randa.	150

3.5. El castell roquer de Sant Onofre.	151
3.6. El castell roquer de Muro.	151
3.7. El castell roquer de Santueri.	152
3.8. El castell de Santueri des de Portocolom.	153
3.9. El castell roquer de Sant Salvador d'Artà.	153
3.10. El castell roquer de Santa Àgata a Menorca.	154
3.11. Els mercats sobre la trama de castells.	156
3.12. Els ports principals prehistòrics de Mallorca.	158
3.13. La modelització geogràfica de Mallorca.	173
3.14. La creu cardinal de Mallorca.	176
3.15. La creu de ciutats romanes de Mallorca.	178
3.16. La creu viària fonamental de Mallorca.	179
3.17. Sa Pota del Rei com a encreuament viari.	180
3.18. Les llegües de la via principal a Pollentia.	183
3.19. Les llegües de la via principal a Palma.	185
3.20. Perfil longitudinal de la via principal.	187
3.21. La banda de Palma de l'arcifiniu entre centuriacions.	191
3.22. La banda de Pollentia de l'arcifiniu entre centuriacions.	192
3.23. La divisió en zones d'enllumenat.	194
3.24. La divisió en zones de telefonia.	195
3.25. La via perpendicular des de Santueri.	201
3.26. La variant de la via perpendicular.	203
3.27. El límit perpendicular entre ciutats.	205
3.28. Les superfícies de les ciutats romanes.	207
3.29. Les línies de transmissions òptiques.	210
3.30. La distribució de Mallorca en els ports prehistòrics.	213
3.31. La distribució ideal en tres ciutats romanes.	214
3.32. La distribució dels castells roquers medievals.	215
3.33. Els partits judicials de Mallorca.	217
3.34. Campos com a quart nucli de Mallorca.	219
3.35. Les comarques d'estiueig de l'illa.	220
3.36. El plànol clàssic dels ajza andalusins.	221
3.37. Les ciutats còmodes musulmanes.	222
3.38. La planta de la Palma llatina.	224
3.39. La planta de la Palma romana.	227
3.40. El detall de la zona del fòrum.	228
3.41. Les fortificacions de la ciutat medieval.	230
3.42. La situació de Bòquer i Pollentia.	234
3.43. La península d'Alcúdia al plànol de Ballester (1754).	236
3.44. La situació detallada de Pollentia	237
3.45. La planta de la Pollentia llatina.	238
3.46. La planta de l'aqüeducte de Ternelles.	243
3.47. La situació de Tuccis.	246
3.48. El fossat romà de Ses Salines.	247
3.49. El poble de Ses Salines i les restes de Guium	248

4. LA TRAMA I ELS MERCATS

Taula 4.1. Escala proposada d'angles i triangles.	258
Taula 4.2. Els paràmetres de la centuriació del Pla.	262
Taula 4.3. Variació territori rectangle hexàgon.	320
Taula 4.4. Comparació de les jovades de Nuno Sans.	339
Taula 4.5. Florals i pinnes.	381
4.1. Les vies paral·leles del Raiguer.	253
4.2. El triangle evident del Pla.	254
4.3. El polígon 478 de 30º de la centuriació del Pla.	257
4.4. Els punts emprats en la restitució de l'eix del Pla.	260
4.5. Perfil longitudinal del decumano maximo del Pla.	263
4.6. La traça del decumano maximo del Pla.	264
4.7. La traça del cardo maximo del Pla, banda Palma.	265
4.8. La traça del cardo maximo del Pla, banda Pollentia.	266
4.9. Decumano maximo de la Marina. Guium.	268
4.10. Decumano maximo de la Marina. Tuccis.	269
4.11. Les ziga-zages del decumano maximo de la Marina.	270
4.12. Les coordenades de la centuriació del Pla.	271
4.13. Els polígons de la centuriació del Pla. Palma.	272
4.14. Els polígons de la centuriació del Pla. Pollentia.	273
4.15. Les coordenades de la centuriació de la Marina.	274
4.16. Els polígons de la centuriació de la Marina. Guium.	274
4.17. Els polígons de la centuriació de la Marina. Tuccis.	275
4.18. Les coordenades romanes, els eixos.	276
4.19. Els caps de polígon romans.	277
4.20. El tancament del polígon.	279
4.21. Les cruïlles de camins desplaçades.	281
4.22. La cruïlla des Boll de Marratxí.	284
4.23. Els vestigis lineals de la centuriació del Pla.	291
4.24. Els vestigis lineals de la centuriació de la Marina.	292
4.25. La desviació del camí de Sineu.	293
4.26. Les desviacions en diagonal dels termes.	294
4.27. La convenció horària de denominació dels camins.	288
4.28. Els camins marítims de Palma.	298
4.29. Els camins marítims de Pollentia.	299
4.30. Els camins marítims de Tuccis.	302
4.31. Els camins marítims de Guium.	304
4.32. Els camins muntanyencs de Palma.	305
4.33. Els camins muntanyencs de Pollentia.	306
4.34. Els camins muntanyencs de Tuccis.	309
4.35. Els camins muntanyencs de Guium.	310
4.36. El floral del Pla amb els vuit polígons.	314
4.37. Les columnes desfasades de florals del Pla.	315
4.38. El florals de la Marina i els polígons.	316
4.39. Les columnes de florals de la Marina.	317
4.40. La trama de pinnes.	318
4.41. El polígon de Costitx i els florals.	320

4.42. L'optimització del territori de rectangles i hexàgons.	321
4.43. Els <i>pagi</i> geomètrics de la ciutat de Palma.	323
4.44. Els <i>pagi</i> geomètrics de la ciutat de Pollentia.	324
4.45. Els <i>pagi</i> geomètrics de la ciutat de Tuccis.	325
4.46. Els <i>pagi</i> geomètrics de la ciutat de Guium.	326
4.47. El desplaçament mínim del floral de Biniali.	327
4.48. El desplaçament notable del floral de Campos.	328
4.49. Els districtes cohortals de Palma.	331
4.50. Els districtes cohortals de Pollentia.	332
4.51. Els districtes cohortals de Tuccis.	334
4.52. Els districtes cohortals de Guium.	335
4.53. La phrouria de son Fortesa de Manacor.	344
4.54. El fortí d'Agbia al Nord d'Àfrica.	345
4.55. El fortí de can Blai a Formentera.	346
4.56. El fortí de Thugga al Nord d'Àfrica.	347
4.57. El fortí de Limisa al Nord d'Àfrica.	348
4.58. El ribat de Susa a Tunis.	349
4.59. La pobla de Santanyí.	373
4.60. La pobla de Petra.	375
4.61. La pobla de Sa Pobla.	377
4.62. La pobla de Lluçmajor.	379
4.63. Els florals i les pinnes. Costat occidental.	382
4.64. Els florals i les pinnes. Costat oriental.	383
4.65. Els camins diagonals. Costat occidental.	386
4.66. Els camins diagonals. Costat oriental.	387
4.67. Els camins aquals. Costat occidental.	390
4.68. Els camins aquals. Costat oriental.	391
4.69. Els camins diametral. Costat occidental.	394
4.70. Els camins diametral. Costat oriental.	395
4.71. Els camins verticals. Costat occidental.	398
4.72. Els camins verticals. Costat oriental.	399
4.73. El rombe dels florals entre Palma i Lluçmajor	403
4.74. El rellotge de camins de Sineu.	408
4.75. El rellotge de camins d'Inca.	410
4.76. El rellotge de camins de Biniali.	411
4.77. El rellotge de camins de Manacor. Detall sortida.	413
4.78. El rellotge de camins de Manacor. General amb florals.	414
4.79. Els camins del rei Jaume III.	415
4.80. El desviament de son Prunés.	416
4.81. El desviament de son Catiu.	418
4.82. La numeració de cruïlles i pinnes d'un floral.	420
4.83. Els <i>pagi</i> del Pariatge.	432
4.84. La columna de Palma.	438
4.85. La columna de Biniforani.	442
4.86. La columna de Fornalutx.	449
4.87. La columna d'Escorca.	455
4.88. La columna de Mortitxet	462
4.89. La columna de Bóquer.	466
4.90. La columna de Tuccis.	469

4.91. La columna de Manacor.	473
4.92. La columna d'Artà.	477
4.93. El municipi de Lluçmajor.	480
4.94. La zona del Migjorn.	484

5. ALQUERIES I RAFALS

5.1. El poblat de Justaní de Manacor.	493
5.2. La pinna de son Vaquer d'en Ribera.	495
5.3. Les proporcions de superfícies cultivades. Edat del Bronze.	501
5.4. Les proporcions de superfícies cultivades. Conquesta romana.	502
5.5. Les proporcions de superfícies cultivades. Conquesta catalana.	503
5.6. El territori del poblat de sa Franquesa.	505
5.7. Els poblats prehistòrics entorn de sa Franquesa.	506
5.8. L'esquema ideal dels poblats prehistòrics.	507
5.9. La geometria de la marina de Santa Margalida.	517
5.10. La comarca d'Inca.	524
5.11. Inca al plànol de Despuig.	525
5.12. La trama de centúries entorn de son Ramis.	526
5.13. La trama quadriculada entorn d'Inca.	527
5.14. La fotografia de la trama entorn d'Inca.	528
5.15. Els camins vestigials del Raiguer.	529
5.16. Consell al plànol de Despuig.	530
5.17. La parcel·lació entre Consell i Biniali.	532
5.18. La parcel·lació de l'entorn de Pollentia segons Aramburu.	534
5.19. Els assentaments romans de Pollentia segons Vallori.	535
5.20. Els assentaments romans de Pollentia segons Aramburu.	536
5.21. Els camins històrics de Santanyí.	537
5.22. Els cardos romans del terme de Santanyí.	538
5.23. La centuriació de Ses Salines segons Rosselló Verger	539
5.24. La centuriació de Santanyí segons Rosselló Verger	540
5.25. La centuriació de Calonge segons Rosselló Verger	541
5.26. El columbari dels esclaus d'August segons Piranesi	544
5.27. El columbari de l'Aranyó a la Segarra.	545
5.28. El cementeri de Campos i la centuriació.	550
5.29. Son Lluç devora son Torrella.	552
5.30. El Camp d'en Torrella a Santanyí.	579
5.31. Els avencs del camp d'en Torrella.	580
5.32. Els camps de Son Servera.	581
5.33. El camp d'Algaida.	583
5.34. Els itineraris en flor.	586
5.35. L'itinerari dels agrimensors.	587
5.36. El terme d'Adia.	590
5.37. Els recorreguts al terme d'Adia.	591
5.38. Les finques de la Marina de Porto Cristo.	593
5.39. Els camps de la Marina de Manacor.	596

2. Resums en català, castellà i anglès.

Paraules clau: Centuriació, Repartiment, organització territorial Mallorca
Centuriación, Repartimiento, organización territorial Mallorca
Centuriation, medieval establishment, territorial frame Mallorca

Resum: Aquest treball és una reconstrucció de l'organització territorial de Mallorca durant el primer mil·lenni dC a partir dels dos aconteixements fonamentals que l'emmarquen: la Centuriació resultat de la conquesta romana de 123 aC i el Repartiment resultat de la conquesta catalana de 1229 dC. La primera va establir la trama fonamental que ordena la geografia de l'illa, és a dir els nuclis de població i les vies de comunicació. El segon és un document que combinat amb les traces físiques de la primera permet reconstruir aquesta organització territorial i la seva evolució.

Aquesta tesi es desenvolupa en cinc capítols. Després del primer dedicat a qüestions preliminars, en el segon es defineixen els tres instruments bàsics que s'empraran: l'origen militar de la tecnologia d'establiment de les centuriacions; la trama jerarquitzada de llocs centrals i la seva distribució pel territori; i finalment les etimologies dels topònims que orienten amb llur significat territorial.

En el tercer es tracta el nivell més general de l'organització de Mallorca. Comença analitzant les causes de les conquestes: les excuses de la pirateria, les necessitats estratègiques per a la navegació i els motius personals dels participants. Segueix discernint la trama territorial prehistòrica que trobaren els conqueridors romans, basada en ports d'escala de les rutes comercials, i castells roquers que nominalment configuraven districtes basats realment en mercats ramaders. Sobre aquesta base es va construir una estructura fonamental de camins i partions que articulaven les quatre ciutats romanes: Pollentia, Palma, Tuccis i Guium.

En el quart es restitueix la trama de la centuriació, basada en polígons formats per centúries agregades. Es diferencien dues xarxes geomètriques, la del Pla i la Muntanya destinada a les ciutats llatines, i la del Migjorn i el Llevant reservada a les ciutats indígenes. Cada una d'aquestes trames té un centre simbòlic i un real, Consell i el puig d'Inca i Son Valls de Padrines i el castell de Santueri respectivament, així com una orientació i una forma de polígons diferents. Sobre la malla quadrangular es disposen els punts centrals rurals, els nuclis on es situen els mercats, les parròquies i els fortins romans. Aquests nuclis tenen uns territoris geomètricament predefinits i una xarxa de camins en diagonal que els uneixen. Una vegada exposada la proposta d'aquesta trama de punts centrals, induïda de les traces sobre el territori, es ressegueixen aquestes.

En el cinquè capítol finalment es baixa al nivell territorial més bàsic, el dels llogarets on vivia la població rural. Es ressegueix l'evolució des dels poblats prehistòrics a les vil·les romanes, les alqueries musulmanes i fins al Repartiment que crea les possessions. Pels poblats es proposa un model de creixement basat en un hort inicial a partir del qual s'articula el desenvolupament posterior. Les vil·les majoritàriament mantenen l'estructura anterior, situant-se sobretot en nuclis anteriors, i marginalment sobre la nova trama de la Centuriació. Les alqueries agrícoles i els rafals ramaders mantenen la tensió originada als poblats prehistòrics entre l'hort central i la garriga perimetral. Finalment es repassen les tècniques emprades al Repartiment per fer les llistes de camps, i es proposa restituir-ne alguns.

Resumen: Este trabajo es una parte de la reconstrucción de la organización territorial de Mallorca durante el primer milenio DC a partir de los dos acontecimientos fundamentales que lo enmarcan: la Centuriación resultado de la conquista romana de 123 AC y el Repartimiento resultado de la conquista catalana de 1229 DC. La primera estableció la trama fundamental que ordena la geografía de la Isla, es decir los núcleos de población y las vías de comunicación. El segundo es un documento que combinado con las trazas físicas de la primera permite reconstruir esta organización territorial y su evolución.

Esta tesis se desarrolla en cinco capítulos. Después del primero dedicado a cuestiones preliminares, en el segundo se definen los tres instrumentos básicos que se usarán: el origen militar de la tecnología de establecimiento de las centuriaciones; la trama jerarquizada de lugares centrales y su distribución por el territorio; i finalmente las etimologías de los topónimos que orientan con su significado territorial.

En el tercero se trata el nivel más general de la organización de Mallorca. Comienza analizando las causas de las conquistas: las excusas de la piratería, las necesidades estratégicas para la navegación i los motivos personales de los participantes. Sigue discerniendo la trama territorial prehistórica que encontraron los conquistadores romanos, basada en puertos de escala de las rutas comerciales, i castillos sobre cimas rocosas que nominalmente configuraban distritos basados realmente en mercados ganaderos. Sobre esta base se construyó una estructura fundamental de caminos i límites que articulaban las cuatro ciudades romanas: Pollentia, Palma, Tuccis i Guium.

En el cuarto se restituye la trama de la centuriación, basada en polígonos formados por centurias agregadas. Se diferencian dos redes geométricas, la del Pla i la Muntanya destinada a las ciudades latinas, i la del Migjorn i el Llevant reservada a las ciudades indígenas. Cada una de estas tramas tiene un centro simbólico y otro real, Consell y el puig d'Inca y Son Valls de Padrines y el castillo de Santueri respectivamente, así como una orientación y una forma de polígonos diferente. Sobre la malla cuadrangular se disponen los puntos centrales rurales, los núcleos donde se sitúan los mercados, las parroquias y los fortines romanos. Estos núcleos tienen unos territorios geoméricamente predefinidos y una red de caminos en diagonal que los unen. Una vez expuesta la propuesta de esta trama de puntos centrales, inducida de las trazas sobre el territorio, se siguen estas.

En el quinto capítulo finalmente se baja al nivel territorial más básico, el de las aldeas donde vivía la población rural. Se sigue la evolución des de los poblados prehistóricos a las villas romanas, las alquerías musulmanas y hasta el Repartiment que crea las possessions. Para los poblados se propone un modelo de crecimiento basado en un huerto inicial a partir del cual se articula el desarrollo posterior. Las villas mayoritariamente mantienen la estructura anterior, situándose sobretodo en núcleos anteriores, i marginalmente sobre la nueva trama de la Centuriación. Las alquerías agrícolas i los rahales ganaderos mantienen la tensión originada en los poblados entre el huerto central y la Garriga perimetral. Finalmente se repasan las técnicas empleadas en el Repartiment para redactar las listas de campos, y se propone la restitución de algunos.

Abstract: This memory is a piece from the reconstruction of the territorial organization of Mallorca during the first millennium AD, framed by two foundational events: The Centuriation consequence of the Roman conquest dated 123 BC, and the medieval establishment, or land-sharing, deriving as a consequence from the Catalan conquest dated 1229 AD. The first event has established the essential net that shapes the Island's geography, the population nuclei and the grid of roads. The second one is a document that, together with the physical rests from the first, enables us to reconstruct this territorial framing and its evolution.

This thesis is deployed in five chapters: After the first committed to preliminary questions, in the second there are defined the three basic instruments which will be used: namely, the military origin of technology for the centuriations establishment: the hierarchical net of central sites and their territorial location; and finally the toponymic etymologies which hereby guide us because of their territorial meanings.

At the third the general organization of Mallorca is studied. It begins analyzing the causes of the conquests: the excuse of the piracy, the strategical necessities for the navigation and the personal motives for the actors. It continues establishing the prehistoric territorial grid that the Roman conquerors find, based in scale ports for the commercial routes and rock castles that nominally configured districts based really in shepherd's markets. On this base there was built a fundamental structure of ways and limits that articulates the four roman cities: Pollentia, Palma, Tuccis and Guium.

At the fourth the centuriation grid is restituted, based on polygons built on aggregated centuries. There will be considered two geometrical grids, the one of the Pla and the Muntanya destined to the latin cities and that of the Migjorn and the Llevant reserved to the indigene cities. Both grids have a symbolic and areal center: Consell and the Puig d'Inca and Son Valls de Padrines and the castle of Santueri respectively, also an orientation and a different polygon's form. On the quadrangular grid the central rural sites are deployed, the nucleus where are put the markets, the parishes and the roman forts. These central sites have territories geometrically predefined and a grid of diagonal ways which united them.

Having exposed the hypothesis of the grid of central sites, inducted from the territorial evidences, these last ones will be examined.

At the fifth chapter finally there comes the simplest territorial level, the hamlets where the rural population lived. Here will be prosecuted the evolution from the prehistorical sites to the roman villas, the muslim alqueries and to the Repartiment that created the manors. For the first is proposed a growth model based in a initial orchard from which articulates the posterior development. The villas continue mostly with the anterior structure, being normally on prehistoric nuclei and marginally on the new centuriation grid. The farm alqueries and the rancher rafals continued the tension originated at the prehistoric hamlets between the central orchard and the peripheryc bush.. Finally there are visited the techniques used at the Repartiment to draw up the fields list, and also are proposed the restitution of someone.

Agraïments

A en Jaume Cardell, que me va inocular el verí de la centuriació.

A en Celso García, que ha dirigit aquesta tesi amb una resignació encomiable.

A Jesús Moratalla i Josep Maria Palet, per la correcció que han fet.

A tots els caminers que m'han ajudat a fer realitat aquesta dèria.

A na Francisca i en Tomeu per la seva paciència amb aquesta feineta.

1 Elements preliminars

1.1 Introducció

Aquesta tesi doctoral, titulada “De la Centuriació al Repartiment, una aproximació a la Mallorca del primer mil·lenni a través de l’organització territorial”, proposa reconstruir l’organització territorial de Mallorca prèvia a la conquesta catalana, quan el Rei En Jaume va desitjar *conquerir lo regne de Mallorques qui és dins mar*¹. El treball es planteja com una simetria entre els dos esdeveniments principals de la història de l’illa, pel que a aquesta cita n’ha de correspondre una altra com *i Metel el Balear vingué per mar contra els pirates*².

Per història territorial s’entendrà aquí l’organització administrativa i la seva plasmació en estructures físiques com són els centres socials i les infraestructures associades a aquests: camins, termes i torrents. És a dir, es tracten els elements ordenadors a nivell insular, que aquí seran denominats de primer nivell. No es tracta aquí específicament l’organització del territori al nivell més bàsic o zero, és a dir els nuclis d’habitatge, els camps de cultiu i els camins i reguerons que els recolzen. Tot i que s’hi farà sovint referència, es caracteritzaran i se’n estudiaran algunes parts concretes, no són l’objecte principal d’aquest treball.

Aquesta aproximació al territori és així substancialment diferent de les que es fan avui en dia, basades en l’anàlisi cartogràfic, combinant l’anàlisi física i l’arqueometria. S’explota aquí la informació continguda als elements estructurants de nivell insular. Cal advertir que aquest mètode no és absolut divergent o alternatiu a l’anterior, sinó simplement complementari. Cal concebre aquesta aproximació com una primera passa de cara a facilitar les anàlisis convencionals, generalment efectuades sobre territoris de mida més reduïda.

Reprenent els dos conqueridors, la hipòtesi principal d’aquest treball és que la història territorial de Mallorca es condensa a la pràctica en dos successos puntuals, les

¹ Llibre dels Fets, §50. Aquestes paraules, aquí en boca de Guillem de Montcada, es repeteixen constantment als paràgrafs previs a la conquesta de Mallorca, com a argument principal de l’expedició. El Llibre dels Fets és sobretot una justificació de les accions dutes a terme pel rei, un vehicle propagandístic de les seves gestes.

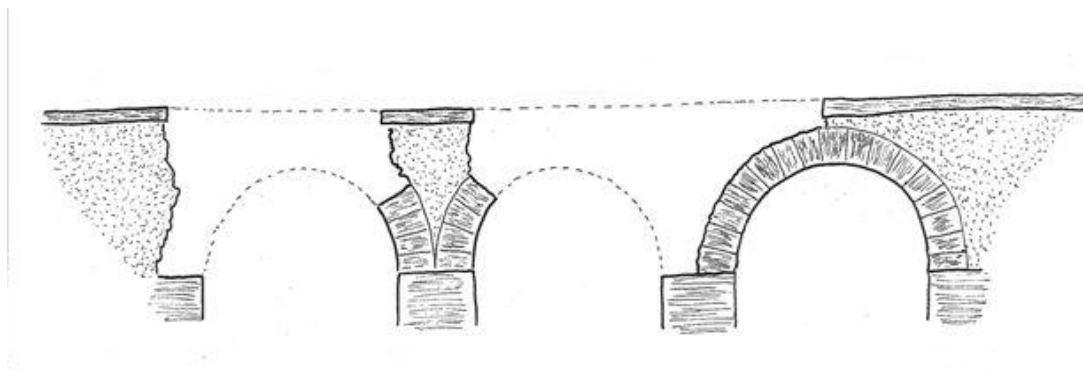
² Estrabó, III, 5, 2. Aquest autor a la geografia d’Hispania dona l’explicació clàssica sobre la conquesta, la de la defensa enfront als pirates, un *casus belli* pudorosament argumentat. Els catalans foren més cínic i explicaren clarament que en el seu cas l’atac dels pirates només va ser una excusa.

dues conquestes violentes de l'illa realitzades pel cònsol Quint Cecili Metel el 123 aC i el rei En Jaume el 1229 dC. Aquests dos esdeveniments cabdals suposaren un canvi fonamental de les estructures anteriors, però també un registre del moment en que es feren.

Això és degut al que els autors anglosaxons anomenen la maledicció del rei David: a la Bíblia, I Cròniques:21:1-12, es narra com aquest rei va fer un cens del seu reialme i va ser castigat amb la fam, la guerra i la pesta. És a dir, que els censos es fan per una d'aquestes lamentables raons, moments de canvi fonamentals. Els dos censos que són la Centuriació i el Repartiment són el producte de dues desgràcies i resulten ser fonts bàsiques de coneixement de l'illa³.

Repartiment és el nom sota el qual es pot entendre en un sentit ampli el conjunt de documents referits a la distribució de Mallorca de resultes de la conquesta catalana. Es tracta d'un registre documental conservat en gran part que proporciona una quantitat d'informació immensa. Centuriació és el nom que es pot donar a les operacions d'establiment fetes arrel de la conquesta romana. D'aquestes només en queden els registres físics sobre el territori, registres que d'altra banda són enormes.

En aquest treball el que es farà principalment és reconstruir la trama de la Centuriació romana, que de fet és l'esquelet territorial de la Mallorca d'avui en dia. Les traces que en queden són essencialment físiques, i cobren significat quan són il·luminades amb el Repartiment. En general la conquesta i el repartiment catalans són emprats aquí per entendre millor els seus homòlegs romans. Val a dir però que de retruc aquest darrer contribueix a il·luminar el primer.

1.1. L'analogia de la reconstrucció territorial de Mallorca. Aquest pont derruït representa, apart de la gràcia que tenguí el dibuix i la fortuna de la comparança, la proposta que hi ha unes pautes territorials recurrents al llarg de l'història, que s'ajuden entre si per reconstruir el conjunt.

L'estructura general d'aquest treball es pot il·lustrar fent una analogia amb un pont de tres ulls que ha estat destruït per una torrentada. L'organització territorial de l'illa és el pont, que recorre la història de Mallorca i que està enfonsat: la imatge de la contraportada n'és una representació. Hi ha però elements prou sòlids a partir dels quals reconstruir-lo.

En primer lloc hi ha les dues ribes a unir, on es conserven intactes els estreps des dels quals arrenca el pont: a la dreta l'organització territorial de la Mallorca actual, que

³ Fins i tot en el cas dels censos menors ja del període actual sempre hi ha una relació amb desgràcies: la pesta Negra, els atacs de corsaris argelins, les revoltes de 1450 i 1521...

és el resultat de tota la història anterior. A l'esquerra el territori físic de Mallorca o la seva geografia primigènia, és a dir la geologia i la geomorfologia, les terres i les aigües.

En segon lloc hi ha els dos pilars centrals del pont que s'alcen enmig del llit del torrent. Corresponen als dos esdeveniments crítics en la història territorial de l'illa. La Centuriació ve a ser un pilar de pedra conservada intacta enmig del torrent, si bé soscavada en el seu fonament i caiguda de costat. El Repartiment en canvi ve a ser més aviat com un fonament, una resta molt degradada del pilar que es manté al seu lloc. La qüestió és que cada pilar es pot reconstruir a partir de la comparació amb l'altre.

En tercer lloc els tres arcs que salven el torrent. El de la dreta, el més recent, es conserva pràcticament intacte i mostra la forma que han de tenir els altres dos. El període transcorregut des de la conquesta catalana és una bona mostra d'evolució territorial que està perfectament documentada i estudiada. D'altra banda per a l'arc esquerra, el període prehistòric, es disposa de pràcticament totes les pedres de la volta disperses pel llit del torrent: és el cadastre de pedra, les estructures prehistòriques megalítiques que han arribat fins als nostres dies. Finalment queda l'arc central entre els dos pilars, del qual no se'n conserven més que gravats que en mostren la forma, que són les tènues traces toponímiques de les èpoques romana, vàndala, bizantina i musulmana.

Passant ja a descriure el treball, la memòria d'investigació, presentada el 2011, es va dedicar als fonaments dels pilars, és a dir els antecedents a aquesta investigació i el context tècnic dins el qual treballaven els autors de la Centuriació i del Repartiment. Ara a la tesi s'abordarà la reconstrucció de les característiques principals de la Centuriació i el Repartiment. Aquí cal fer dues observacions.

La primera és que el territori prehistòric s'ha fet invocar, ha reclamat participar en la reconstrucció de la història territorial de Mallorca. Així es fan àmplies referències a l'organització territorial d'aquest període, i s'incorporen els elements necessaris per seguir el present treball.

La segona és que, com molt encertadament va pronosticar el tribunal que va avaluar la memòria d'investigació, el tema d'aquest treball és massa ampli. S'ha procurat així sobretot caracteritzar els fenòmens territorials generals que apareixen a la Centuriació i el Repartiment i exemplificar-los amb l'estudi de zones concretes. Es pot considerar que el camp d'investigació que aquí s'aborda és molt lluny de quedar esgotat.

L'estructura del treball està dividida en les següents parts:

1. Els elements preliminars. A la introducció es tracten el mètode proposat, els objectius cercats i els antecedents de la investigació. Després consecutivament es veuen els dos tipus diferents d'aproximacions a les estructures territorials històriques que s'han emprat fins ara: primer la documental, referida als registres històrics i als treballs que han generat. Després la de camp, centrada en la informació que proporciona el territori físic.

2. El context tècnic. Aquí es perfilen les tres eines principals que s'han emprat en aquest treball: les tècniques romanes de replanteig de campaments militars, els condicionants espacials en la distribució dels nuclis socials i el recolzament de la toponímia en la interpretació del territori.

La primera tracta la construcció del campament militar itinerant, que és l'origen de la tècnica emprada a les centuriacions. Efectivament és essencial discernir quines

eren les eines amb que comptaven els establidors per construir la centuriació de Mallorca, eines que condicionen la configuració territorial actual.

La segona aborda la teoria del lloc central, una eina fonamental de la geografia dedicada a la distribució territorial dels diferents tipus de centres, que és l'element fonamental de la Centuriació.

Finalment a la tercera es fa una discussió general de les etimologies dels noms territorials, i es proposa un mètode per tractar la toponímia, que és l'element fonamental que aporta el Repartiment.

3. Les conquestes i les ciutats. Una vegada definits els instruments que s'empren, aquí es comencen a definir les circumstàncies concretes dels establiments de Mallorca. Cal iniciar això pel nivell més general: el context en que varen tenir lloc les conquestes, l'estructura de nuclis principals del territori prehistòric, i la trama de ciutats, eixos i límits que es va ordir sobre l'illa conquerida

En primer lloc ve l'estudi de les causes que han provocat les successives conquestes de Mallorca i les Balears. Es distingiran les excuses segons el context on tenen validesa: cal començar per les oficials o públiques, com la dels malvats pirates. I seguir amb les marxistes, com el control de les rutes de navegació. Finalment venen les personals, les referides a les circumstàncies individuals dels personatges que desencadenaren les accions.

En segon lloc es fa una proposta sobre la distribució dels nuclis principals de la Mallorca anterior a la conquesta romana, de les protocitats. S'identifiquen les funcions principals i es reconstrueix d'una banda una xarxa de districtes centrats en castells roquers i mercats, i de l'altra la trama de ports que donava servei a la navegació transmediterrània.

En tercer lloc s'arriba al disseny més general dels establiments en si, a la distribució del territori en ciutats. Tant pel cas romà com pel català es veuran les imatges de Mallorca que tenien els conqueridors, és a dir els esquemes sobre l'illa que els serviren de base pels establiments. Després es tractaran els eixos fonamentals del territori, els camins i límits crucials per a l'illa. Finalment es tractaran les ciutats d'ambdues èpoques, és a dir els nuclis socials principals.

4. La trama i els mercats. L'estadi intermedi de la trama territorial és el format pels mercats o fòrums, coneguts a la literatura com a pagus, les estructures antecessores dels municipis. Aquest és el nivell en que la Centuriació es desplega sobre l'illa.

Es comença pel replanteig topogràfic de la quadrícula ortogonal, la base conceptual i física de la Centuriació. Aquí es veurà com els establidors romans construïren la trama sobre el territori de Mallorca.

Segueix l'estudi dels pagus, els centres territorials predeterminats per la centuriació, nuclis socials amb un territori que els envolta. D'una banda s'exposaran les causes de la desfiguració de la nítida geometria de la trama en la pertorbadora realitat dels límits municipals actuals. De l'altra s'aboldaran les característiques principals dels propis nuclis, tals com la forma física els noms o la mobilitat que han tengut històricament.

Continua amb la descripció de la trama formada pels camins oblics a la trama ortogonal que uneixen els nuclis dels pagus, o florals com també se'ls anomenarà aquí, i els centres secundaris formats a les interseccions d'aquests, les pinnes.

Finalment es descriu detalladament cada floral geomètric, amb un recorregut pels punts principals de la trama ortogonal, i la descripció de les circumstàncies particulars tant del territori com del nucli.

5. Les alqueries i els rafals. La distribució dels nuclis de poblament forma el tercer i darrer nivell d'estudi. Fins ara s'han tractat extensament els nivells d'establiment, aquí en canvi donada l'extensió del tema es tractarà de forma qualitativa i s'il·lustrarà amb estudis parcials.

Es considera en aquest treball que de forma majoritària els nuclis de poblament són independents de les vicissituds geomètriques i administratives dels establiments, ja sigui la centuriació romana o el repartiment català. Els nuclis que successivament seran poblats prehistòrics, vil·les romanes, alqueries andalusines i possessions catalanes tenen la seva pròpia dinàmica territorial. Es tracta d'una tema gairebé independent.

El assentaments es regeixen per les seves pròpies dinàmiques, que a la pràctica formen un tot prou consistent a través de les diverses etapes històriques però que de forma didàctica es poden separar en diversos aspectes: una primera tensió és la que hi ha entre camps de cultiu i zones de pastura. Una segona és la que es dona entre els habitatges dels vius i els dels morts. La tercera és la creada per l'acumulació d'història en un nucli. Finalment la que genera l'acumulació de propietats, o com es diu ara, la desigualtat.

De totes maneres es desplegarà l'exposició seguint l'evolució històrica, i es farà èmfasi en els aspectes general en cada un dels estadis.

6. Conclusions i resultats. En aquest darrer capítol es presenten de forma succinta les conclusions i resultats, tant els generals com els de cada capítol.

7. Annexes. Segueixen la bibliografia i els annexos. En aquests es presenten les dades més feixugues, com consideracions historiogràfiques sobre el període romà, els càlculs de la restitució de la centuriació i els llistats de les interseccions d'aquesta.

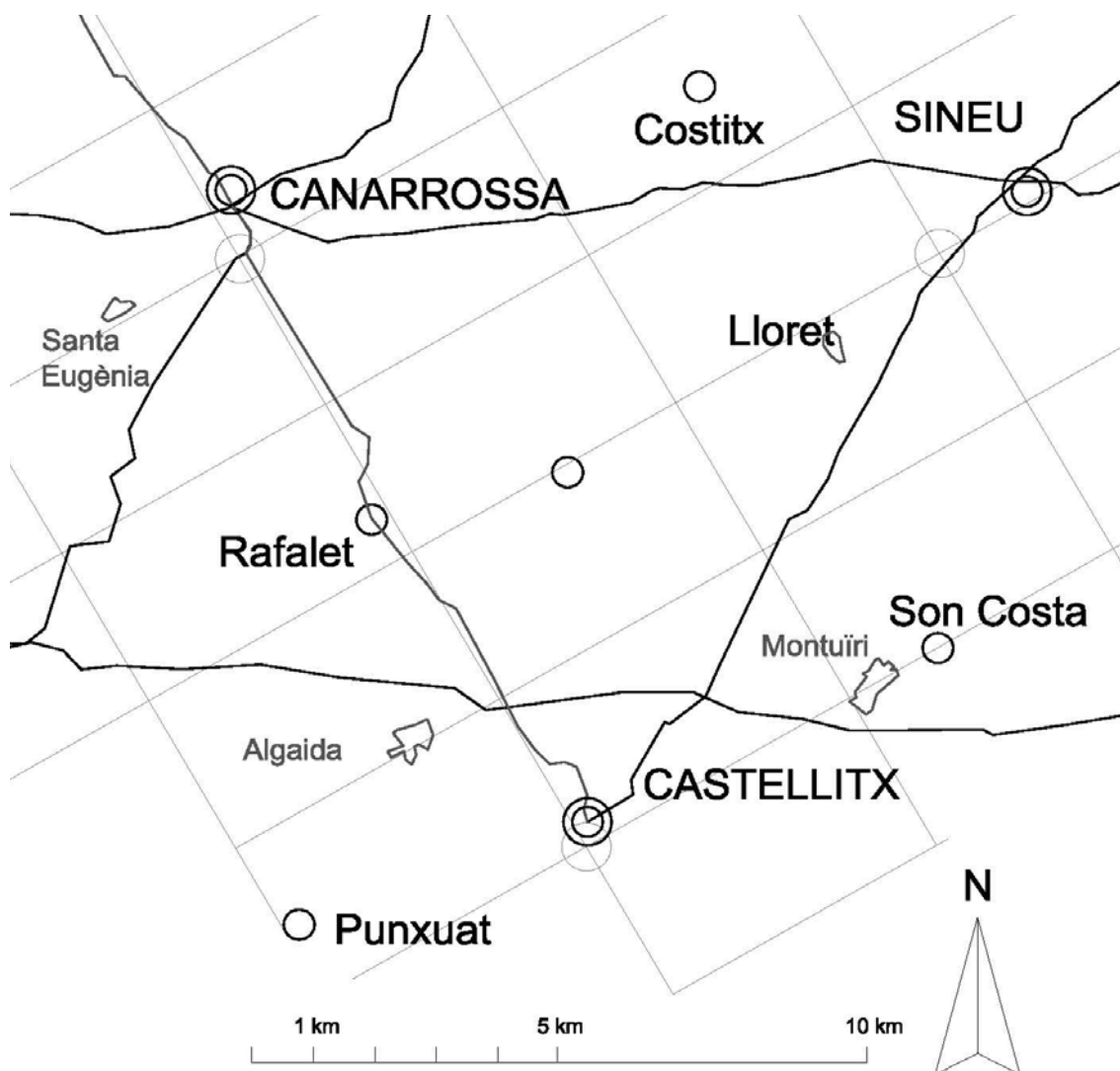
1.1.1 El mètode

Aquest estudi es basa en la connexió de dos camps de coneixement, la història documental i les xarxes territorials. No és el primer treball fet a Mallorca que relaciona dades d'ambdós camps, de fet s'ha treballat a partir de descobriments ja fets per altres investigadors, simplement aprofundint en aquesta relació i sistematitzant-la, com a l'exemple següent.

Ja havia estat mostrada per Cardell en nombrosos articles l'existència d'una trama rectangular sobre el Raiguer, ajustada al traçat des camins i identificada com a una centuriació. A partir d'això, dos nuclis històricament importants, Castellitx i Sineu, apareixen units per un camí en oblic respecte de la trama. Aquest camí podia ser o no ser romà, però el fet crucial que aparegui un camí simètric a ell respecte de la trama, que enllaça Sineu amb Canarrossa, un tercer nucli històric, prova clarament que aquests camins oblics formen part de la concepció original romana. Aquí es manifesta el contrapunt que dona el Repartiment, la força que té l'acarament entre els dos establiments de Mallorca: la documentació medieval és la que informa que Castellitx, Sineu i Canarrossa eren tres nuclis històrics importants, tres caps de districte musulmà.

L'autor d'aquest treball investiga bàsicament a partir de la seva experiència en el disseny i construcció de grans obres lineals, dues dècades en l'àmbit de les obres públiques de Mallorca, com a enginyer de camins director de projectes i obres. Aquesta

feina proporciona una visió de la gènesi i evolució de les grans obres lineals, que s'ha aplicat aquí a l'estudi de la trama romana. La dèria va començar ja fa més d'una dècada amb un primer treball, "Els camins de Calvià", en el qual s'estudiava la relació entre nuclis de població i camins en aquest municipi. Posteriorment va seguir amb "L'eix de Sineu", on s'ampliava l'estudi a la zona del Pla de Mallorca⁴. El present document és una continuació lògica d'aquells dos. Al primer es va elaborar una metodologia simple per a detectar petites variacions en camins condicionats bàsicament pel relleu. Al segon es va estendre l'explicació al Pla, un tauler molt més gran sobre el qual hi faltava algun element, el principi organitzador que ha resultat ser la Centuriació.

1.2. El triangle equilàter de Sineu, Castellitx i Canarrossa. Aquests tres nuclis històrics són les puntes d'un triangle format per tres camins, que es superposen a la trama rectangular de la Centuriació. Els tres nuclis són el centre dels seus respectius florals o districtes. Finalment com a centre geomètric del triangle hi ha un nucli secundari, una pinna o torre de defensa, anomenada precisament Pina.

⁴ Aquest treball de l'Eix de Sineu va sorgir de les classes de doctorat, en concret de l'assignatura de cartografia impartida per Antoni Ginard, de l'estudi del mapes antics on apareix aquesta infraestructura.

El mètode que s'aplica aquí és diferent del convencional emprat en els estudis actuals sobre centuriacions. Es basa en la reconstrucció dels procediments que s'empraren per ordinar la trama romana, feta a partir dels coneixements derivats de la pràctica professional del present autor. A partir dels indicis territorials existents s'ha treballat per cercar patrons recurrents, eliminant les modificacions posteriors de nuclis, camins i límits. Les línies sobre el territori tenen unes dinàmiques prou repetitives, i es pot resseguir prou senzillament la seva evolució. Al llarg del treball es desenvolupa un gran nombre de propostes. L'argument principal a favor de la versemblança de totes elles és, més enllà de que siguin sensates, la regularitat i reiteració amb que es presenten.

Resulta així que aquest treball es centra en proposar un model geomètric per a la centuriació, però a una escala superior a l'habitual: es deixa de banda la centúria i el territori a petita escala, el nivell zero, i es centra en la trama d'ordre superior que formen els *saltus*, les agrupacions de centúries o primer nivell. La hipòtesi és que els saltus configuren l'esquelet de l'organització territorial, definint els emplaçaments dels centres rurals i de les infraestructures que els recolzen, tals com camins, termes i torrents.

Un punt que cal ressaltar és que en aquest treball s'han emprat exactament les mateixes eines que empraren els constructors de la centuriació romana o els redactors dels repartiments catalans. Els resultats no s'han obtingut a partir de sofisticats programes informàtics, sinó de la reconstrucció dels procediments: sigui quina sigui la validesa del que aquí es presenta, s'ha obtingut a partir de la recreació de la feina que feren els establidors romans i catalans.

Resulta així que el que s'obté és un model geomètric, induït de les dades territorials rastrejades a Mallorca, per a la trama de primer ordre. La proposta presentada aquí no està contrastada amb altres territoris més enllà de Mallorca. Tampoc no s'ha treballat de forma general sobre el detall del territori.

Cal fer finalment una reflexió sobre el paper de l'arqueometria en aquest treball. Podria parèixer a primera vista que s'ha negligit aquest instrument fonamental en l'estudi del territori històric. Això no ha estat així ja que s'ha emprat sobretot una arqueometria de primer nivell territorialment parlant, és a dir la referida als centres socials rurals.

Aquest nivell en l'aproximació varia substancialment la forma d'identificar els jaciments implicats en la reconstrucció territorial. En un estudi convencional de nivell zero s'identifiquen generalment els jaciments a partir d'un treball preliminar de revisió bibliogràfica i consulta dels catàlegs de patrimoni, i després mitjançant un exhaustiu treball de camp. En són magnífics exemples els treballs a la zona de Manacor fets per Salas Burguera per a la protohistòria, Mas i Florit⁵ per a l'Antiguitat i Sitjes Vilaró pel període andalusí. Ara bé pel que fa al treball al que es ve definint aquí com a nivell territorial primer la qüestió varia substancialment i es requereix una aproximació diferent.

D'una banda els jaciments tenen una altra dimensió, es tracta generalment dels pobles que abans eren parròquies que foren mesquites fundades inicialment com a

⁵ Es tracta dels treballs de Salas (2000), Mas (2006, 2010 i 2011) i Sitjes (2014). Tots ells conformen un profund estudi arqueològic de la zona de Manacor, plasmat al catàleg urbanístic de centres d'interès cultural de Manacor (Manacor 2011).

fortins romans. Són indrets prou coneguts i significatius a la historiografia insular: Inca, Muro, Sineu, la Pau de Castelltix, Sant Miquel de Campanet o sant Pere d'Escorca no requereixen gaire presentació.

De l'altra banda el treball arqueomètric a nivell zero podria pertorbar la composició de l'esquema general degut a les peculiaritats insulars. En primer lloc els camins a Mallorca no requereixen de cap treball especial per ser condicionats, un fet que en facilita enormement la translació. En segon lloc la latifundització feudal que creà la conquesta catalana va trencar les eventuais parcel·lacions que haurien fixat els traces dels camins i va impulsar-ne enormement els desplaçaments de les traces dins les grans finques.

1.1.2 Els objectius

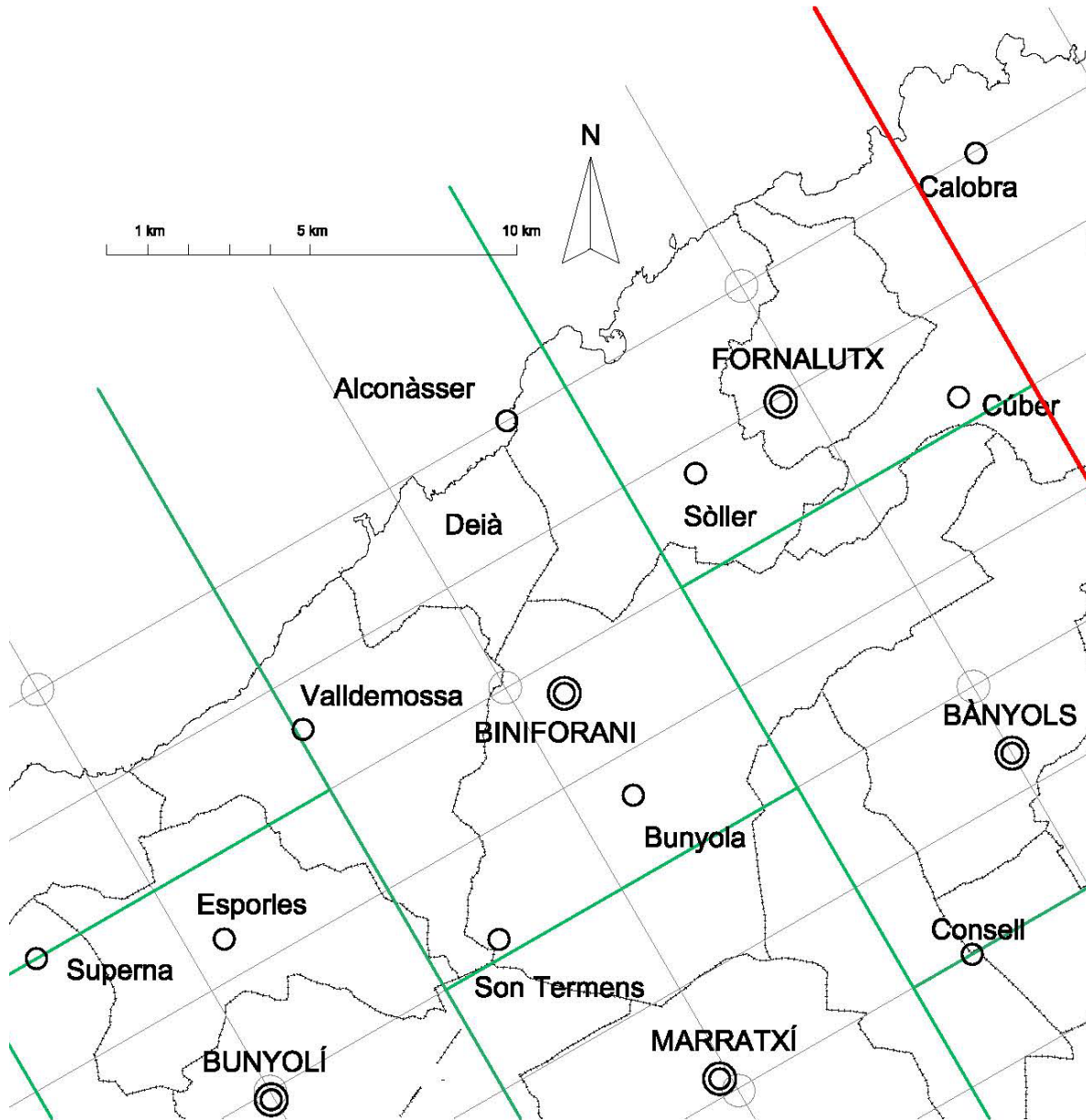
El doble objectiu que aquest treball pretén aconseguir a partir de l'estudi de la feina dels establidors romans i catalans sobre el territori de Mallorca és el següent:

D'una banda proposar un model complet de com estructuraren i construïren la Centuriació i el Repartiment el territori de Mallorca. Es mostrarà com aquests dos són elements tan determinants de l'estructura actual del territori que la resta de l'evolució és un tema menor. Començant pels romans, es proposa que la trama de pobles que cobreix l'illa és un producte de la Centuriació: la situació dels nuclis de població, dels seus termes municipals, de les carreteres i els camins que els uneixen, i fins i tot de bona part dels torrents, tot això està determinat per la trama generada per la Centuriació, amb només matisos deguts a la realitat geològica. Passant ara als catalans i al Repartiment, l'objectiu del treball es concreta en el coneixement de l'estructura territorial de Mallorca en el moment de la conquesta, i de la forma en que es va dur a terme l'establiment. Com es ve repetint ambdós pilars s'esclareixen entre si, i veure el Repartiment a la llum de la Centuriació permet reconstruir l'estructura territorial musulmana com a una evolució de la que feren els romans.

De l'altra proposar una reconstrucció comparada i en profunditat de les tècniques i processos que empraven uns i altres per a establir terres. Conèixer d'una manera general les tècniques romanes i catalanes per a l'establiment de centuriacions és un segon objectiu que ha anat sorgint a mesura que avançava la investigació. La traça sobre el terreny ha mostrat les tècniques que empraren els legionaris i ha permès matisar els actuals coneixements acadèmics sobre el tema. Bàsicament els estudis fins ara sobre les centuriacions s'han centrat en dues aproximacions desvinculades: la interpretació dels documents proporcionats pel *Corpus Agrimensorum Romanorum* i la descoberta d'alineacions consistents i repetides sobre el territori. Ambdues aproximacions són externes i perifèriques. La proposada aquí en canvi es basa en la reconstrucció de les tècniques de treball dels establidors i del plantejament de la centuriació. Aquesta afirmació pot semblar agosarada, ja que és cert que s'han fet notables progressos fins ara, en els quals es basa el fet aquí. Però no s'ha franquejat encara la barrera de considerar la centuriació un disseny per a un territori habitable. Respecte dels repartiments, la intenció és contextualitzar les tècniques dels establidors catalans dins el marc dels desenvolupaments metrològics realitzats pels agrimensors medievals.

Cal recalcar que ambdós objectius es refereixen a la trama territorial de primer ordre, i es centren en la construcció d'un model. Així queda fora de l'àmbit d'aquesta tesi el contrast amb altres territoris, i l'aprofundiment de l'estudi amb major resolució sobre el territori. Això implica que aquesta proposta s'haurà de validar en futur treballs.

No obstant l'anterior és necessari apuntar que el model demostrarà una validesa interna, expressada en la predicció de l'emplaçament de centres rurals de primer ordre. A partir del triangle equilàter presentat anteriorment es genera una malla de centres sobre tot el Pla i la Muntanya de Mallorca, que resulta molt significativa. Així es pot presentar la figura que representa el territori del pagus de Biniforani, format per vuit polígons geomètrics definits per la trama de la centuriació. La versemblança, la utilitat, la validesa en definitiva d'aquest treball vendran donats per les explicacions que aportari a la trama territorial de Mallorca, i les solucions que doni als petits misteris.

1.3. El territori del pagus de Biniforani. En verd els territoris geomètrics dels pagus. En vermell el límit geomètric entre ciutats. El pagus està centrat al massís del puig del Teix i comprèn els municipis de Bunyola, Valdemossa i Deià, que es corresponen amb el districte musulmà de Bunnola i Muço. Des de Deià s'havia de voltar tota la muntanya per arribar al centre.

La centuriació romana defineix un floral, un districte rural geomètric que està centrat al massís del Teix. Aquest rectangle va convertir-se en un districte administratiu romà que comprenia el que seria després el *juzz* musulmà de Buniola i Muço, és a dir

els actuals municipis de Bunyola, Valldemossa i Deià. Aquí la quadrícula romana permet resoldre un dels petits misteris del Repartiment, perquè dos municipis separats per un massís infranquejable apareixen units: la trama de la Centuriació va imposar que un dels florals quedés ubicat justament a sobre del Teix, conformant un territori inviable que tot i així va sobreviure administrativament mil anys fins que la conquesta catalana el va acabar de rompre.

També respecte de les aproximacions al nivell zero, l'objecte preferent dels estudis territorials, cal reiterar que s'ha tengut en compte a nivell general, se'n han perfilat diferents conceptes rellevants i es desenvolupa en algunes finestres concretes per contrastar el model de nivell ú.

1.1.3 Els antecedents

Es fa aquí un repàs exhaustiu i crític dels antecedents a aquest treball. El treballs referits als repartiments es basen sobretot en la documentació i generalment es centren en la conquesta i les seves causes. Un segon tema és el propi repartiment on destaca la interpretació toponímica i la reconstrucció de parcel·lars.

Els estudis referits a les centuriacions es classifiquen en dos grans grups segons si es basen en l'estudi de documents o en treball sobre el terreny. Hi ha una certa permeabilitat entre els dos camps, encara que els treballs de cada un són prou característics.

La conquesta catalana com a fet fundacional del territori de Mallorca ha estirat sempre als investigadors cap a l'estudi del fet militar i la seva conseqüència territorial, el Repartiment. De fet el propi llibre del Repartiment pot ser considerat com el primer estudi sobre el tema. Es tractarà més envant, però aquí es pot avançar que és una recopilació feta uns anys després, a partir de la inconnexa documentació conservada corresponent a diferents moments del repartiment. A partir del document mare que es va elaborar s'anaren fent còpies per als personatges de l'època: el rei Jaume II de Mallorca el 1269, el bisbe de Mallorca el 1307 i el rei d'Aragó i comte de Barcelona Pere el Cerimoniós el 1342, després de reincorporar Mallorca al seu regne⁶. És a dir, que aquesta llista realment poc literària era percebuda com a un títol de propietat de l'illa, com a document legitimador de la seva possessió.

Així el Repartiment sol ser estudiat com un annex de la Conquesta, es tracta d'una assignatura obligada per als historiadors oficials de l'illa: Bover, Quadrado i Santamaria li dediquen una atenció marginal en els seus treballs, centrats en les cròniques que narren els fets de la conquesta.

Els historiadors locals han dedicat una gran atenció a les llistes del Repartiment referides al seu territori. Un exemple és el dels treballs de Ginard i Ramis al territori de Sineu i Lloret: aquest és un fructífer camí, en que s'uneix l'estudi de les llistes amb el coneixement del territori i la recerca sistemàtica de documentació medieval primerenca que pot servir de pont entre la toponímia del Repartiment i la posterior. També ha resistit raonablement bé el pas de quatre dècades la història d'Artà dels mossens Llorenç Lliteres i Llorenç Gili. O el cas de l'anàlisi del terme de Santanyí feta per Rosselló

⁶ Aquesta és la descripció que fa Rosselló Bordoy (2007). És notable que les còpies conservades del llibre són aquelles fetes en dates tan primerenques, percebudes com a legitimació de la propietat de l'illa, que encara es conserven als arxius originals on es dipositaren fa 700 anys, que són el del Regne de Mallorca, el Diocesà de Mallorca i el de la Corona d'Aragó respectivament.

Bordoy i compresa dins l'estudi del Capbreu o Remembrança de Nuno Sans, on es reconstrueix integralment la trama reflectida a la llista, a partir del treball territorial de diversos estudiosos locals, com Andreu Ponç, Vidal Tomàs, Rosselló Vaquer i Cosme Aguiló. Un darrer cas molt notable és el Santa Margalida, on encara que no hi hagi Repartiment, Mas i Forners reconstrueix cartogràficament el cadastre del moment de la conquesta i la seva toponímia.

Aquests eren els casos on ja s'ha avançat en la reconstrucció territorial. Per començar-la des de zero, una feina que s'ha fet en molts casos aquí, és imprescindible comptar amb els reculls de documents de Ramon Rosselló Vaquer, l'autor individual que més ha fet pel coneixement dels segles medievals a Mallorca. Les dotzenes i dotzenes de volums dedicats a pràcticament tots els pobles de l'illa són una referència obligada per abordar el present tema.

Des d'un punt de vista més general cal tenir presents els treballs geogràfics de Jean Bisson i Vicenç Rosselló Verger, que encetaren el camp de l'estudi de les propietats a partir dels Repartiments.

Cal també referir-se obligadament a l'impressionant feina que du a terme l'equip de la Universitat Autònoma de Barcelona, dirigit originalment per Miquel Barceló. Aquest es basa en la reconstrucció de l'espai andalusí de Mallorca, a partir de l'estudi de la trama territorial d'assentaments camperols, amb una especial atenció pels espais del reguiu. Les línies d'investigació que han oberts aquests investigadors són un fonament del present treball. Es poden citar en concret els treballs de Carbonero sobre Banyalbufar de 1982, el de Felanitx de Barceló i Kirchner de 1995, el d'Helena Kirchner sobre Bunyola i Alaró de 1997, el de Mercè Argemí d'Artà de 1997 i el d'Eugènia Sitjes de Manacor de 2014. Treballs on es reconstrueix un territori andalusí. Es proposaran aquí moltes alternatives a les hipòtesis defensades per aquest equip, però això es podrà fer gràcies i sobretot a que aquelles es plantejaren primer.

Cal referir-se també a les edicions dels diferents llibres dels Repartiments. Aquestes comencen a mitjan segle dinou amb la transcripció a la Història de Quadrado del repartiment reial de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Aquest treball és cabdal ja que moltes propostes que s'hi fan s'han emprat en treballs posteriors. Un segle després aquest mateix exemplar del repartiment va ser objecte d'una edició moderna per part de Soto, que va ser feta pel Govern Balear poc després de la seva constitució, de forma molt simbòlica cal ressaltar⁷. També hi ha l'edició de Bofarull de l'exemplar de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, feta al segle denou i una de les més exactes, que va ser reeditada al segle vint. Clou les publicacions del segle dinou la transcripció de Bover a la seva Història del Capbreu de Gastó de Bearn. Al segle vint Busquets continua les publicacions del Repartiment reial amb els dos còdexs anomenats llatí i àrab. Tota aquesta evolució es culmina amb l'edició de 2007 de Rosselló Bordoy dels dos documents principals, els Repartiment àrab i el reial, en una magnífica edició en facsímil i transcripció.

⁷ Aquest simbolisme s'ha repetit recentment, amb la publicació el 2008 d'una crònica àrab de la conquesta de Mallorca, de al-Majzumi, editada també pel Govern Balear i presentada per les màximes autoritats de la Comunitat. Aquesta s'ha publicat amb motiu del vuit-cents aniversari del naixement del rei En Jaume. Cal notar la ironia d'homenatjar un personatge donant ressò al relat de les seves víctimes. Tot això es pot contrastar amb la inadvertida publicació per part del Parlament el 2007 de la reedició del Llibre del Repartiment.

Respecte del contingut dels treballs, cal destacar que l'aproximació toponímica va començar al segle dinou amb l'obra de Quadrado, que va comptar amb l'ajuda d'un arabista, Pascual de Gayangos, que va fer les traduccions dels topònims que presenta aquell a la seva Història.

Seguint amb la línia toponímica cal destacar la línia d'investigació culminada recentment per Rosselló Bordoy, que ha publicat dos extensos treballs sobre el Repartiment. En primer lloc, amb Mut Calafell, la *Remembrança o Capbreu de Nuno Sans*, i després el treball global *Mallorca musulmana* sobre tots els repartiments. Ambdós presenten una important feina d'estructuració i d'anàlisi dels topònims que en fan obres cabdals. De fet seran citades en aquest treball de forma abreujada, donada la intensitat amb que això es farà: Amb *Re+nombre* s'identificaran els topònims del Repartiment Reial segons els codis assignats per Rosselló Bordoy el 2007. Amb *Nu+nombre* s'identificaran els topònims del Capbreu de Nuno Sans segons els codis assignats per Mut i Rosselló Bordoy el 1993. Cal esmentar finalment que aquests dos darrers autors formen part del que es pot anomenar el bloc arabòfil, que cerquen preferentment un origen àrab als topònims.

El que simètricament s'anomenaria bloc llatínofil és el representat per Joan Coromines i Mascaró Pasarius, coautors del cabdal volum primer de l'*Onomasticon Cataloniae* dedicat a les Balears. És un treball molt bo, que demostra un domini extraordinari de l'etimologia fonètica de les paraules llatines. Si alguna cosa se li pot retreure és que es perd les poques vegades que tracta d'aplicar la plantilla de les etimologies pirinenques del basc, el camp on es formà Coromines.

En aquest tema de les etimologies un darrer autor que cal destacar és Cosme Aguiló, el qual en la seva recerca fa una feina molt territorial en la reconstrucció de l'origen dels topònims, amb una producció d'una gran qualitat per la transcendència dels conceptes que perfila. De totes les seves propostes només n'hi ha una millorable⁸: Formentor i Formentera deriven de promontori, no de forment. El rellevant en ambdós casos és l'aproximació marítima a un port vital entorpida per un procel·lós promontori, no un sementer enmig d'una garriga històricament despoblada.

Aquest és un bon lloc per especificar la convenció que es seguirà amb les cites de termes extrets dels diccionaris. El de català d'Alcover es cita com a *DCVB+pàg.+volum*, el de llatí de Lewis & Short com a *LS+pàg.*, el de Corrientes d'àrab com a *Co+pàg.*, El de Belot com a *Be+pàg.* i el *Vocabulista in Arabico*, el glossari medieval de paraules àrabs traduïdes al llatí, com a *Vo+pàg.*

*

*

*

Actualment es viu una eclosió internacional dels estudis sobre les centuriacions romanes, provinent principalment del camp de la geografia, amb diversos grups que treballen a Itàlia, França i Espanya entre d'altres països. L'equip senyer des de fa mig segle és el de la francesa Universitat de Besançon-Franc Comté. En aquesta universitat està radicat l'ISTA: *Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité*. Aquest organisme és el centre d'un grup que fa més de tres dècades que treballa. Per a destacar alguns dels seus integrants, a l'ISTA hi ha actualment Jean-Ives Guillaumin, Danièle Conso i Antonio Gonzales. Aquests venen publicant regularment traduccions crítiques i confrontades dels documents essencials del Corpus, així com estudis sobre aspectes

⁸ Aguiló, C. (2002) pàg. 311.

específics⁹ que són el referent dels treballs actuals sobre les centuriacions. Altres autors de l'escola de Besançon són els següents:

A la Universitat de Paris 9 François Favory i Gérard Chouquer¹⁰, que aborden la qüestió des del punt de vista del mètode dels establidors, reconstruint-lo a partir de la documentació principalment.

A la Universitat de Toulouse hi ha L.R. Decramer¹¹. Aquest autor sobretot reconstrueix la trama de les grans centuriacions, com per exemple la del desert de Tunis i la de la vall del Rodanus. Els seus desenvolupaments sobre el concepte i el disseny de les centuriacions són la base dels aplicats aquí.

A la Universitat de Niça treballa Antoine Pérez. Aquest ha realitzat un complet estudi de la comarca entorn de Narbona, on aborda la qüestió de les orientacions superposades d'una forma molt clara i completa, que serà la base del desenvolupament sobre aquest tema presentat aquí.

Sobre tots els anteriors sobrevola la figura emèrita de Monique Clavel-Léveque, una precursora dels estudis que es duen actualment a terme. Aquesta aborda la qüestió d'una forma molt més genèrica, una reminiscència dels primers estudis enfocats des de la geografia abans que es construís el mètode específic. Cal aquí esmentar el seu treball sobre el territori de la ciutat de Beziers, un estudi global fet ja fa mig segle.

A Bèlgica cal citar el treball de Florent Ulrix, realitzat ja fa mig segle, que proposa una trama de triangles equilàters superposats a la centuriació. Actualment destaca el grup de la Universitat de Gant dirigit per Frank Vermeulen¹², que treballa amb interpretació d'imatges i arqueometria.

A Espanya s'ha desenvolupat en el darrer quart de segle un impressionant conjunt d'investigacions sobre la formació del territori, que avança més enllà del marc inicial proporcionat per l'escola de Besançon. S'ha progressat en el marc d'una visió que combina la interpretació documental, la lectura del territori i l'arqueometria.

L'equip de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, dirigit per Josep Maria Palet, fa èmfasi en la reconstrucció de les xarxes reticulars de les centuriacions mitjançant tècniques d'anàlisi cartogràfic com el GIS, cercant també les alineacions visuals. Cal destacar els treballs realitzats sobre els territoris de Barcino i Tarraco¹³.

Altres equips d'investigadors treballen en la mateixa línia, fent més èmfasi en la reconstrucció de les condicions físiques del territori i la seva relació amb les tecnologies de producció. Aquí cal destacar Jesús Moratalla¹⁴ de la Universitat d'Alacant.

Cal esmentar un enfoc que dona èmfasi a les estructures viàries, integrant-les en la interpretació cartogràfica i l'arqueometria. El du a terme Enrique Ariño¹⁵ des de la Universitat de Salamanca, i té com a àmbit preferent el territori de Castella.

⁹ Guillaumin, J. (1996, 2005 i 2007). Gonzales, A. i Guillaumin, J. (2006), Conso, D. i Gonzales, A. i Guillaumin, J. (2006). Els dos darrers són reculls de col·loquis.

¹⁰ Favory, F. i Chouquer G. (1980), Favory, F. (1980, 1983), Chouquer (1983).

¹¹ Decramer, L.R. (2001, 2006). Sobre el Rodanus el treball seminal és el de Piganiol, A. (1962).

¹² Vermeulen, F. i Antrop, M. (2001) és un recull de treballs del grup.

¹³ Palet, J.M. (1996a, 1996b, 1997, 2008, 2009, 2010 i 2011).

¹⁴ Moratalla, J. (1994, 1997, 2004 i 2007).

Igualment cal destacar la feina des de l'equip de la Universitat Autònoma de Barcelona dirigit per Josep Guitart i Duran, on Esther Rodrigo¹⁶ ha treballat sobre l'organització territorial de la ciutat d'Iesso.

En el cas de Mallorca hi ha varis estudis que ja han avançat en aquest camp, en concret fins ara quatre¹⁷. El primer és el de Jaume Cardell i Margarita Orfila, que identifiquen al Raiguer la centuriació que en aquest treball es denominarà del Pla: en defineixen en primer lloc l'orientació de 60°N o -30° E. Després també l'estructura dels polígons de quatre per set centúries, a partir de la trama de carreteres i camins. Aquesta és la base a partir de la qual s'ha treballat aquí per a reconstruir la trama de la Centuriació¹⁸.

El segon treball és de V.M. Rosselló Verger, l'eminent autor de *La Mallorca del Sur y el Sureste*. Aquest va trobar en un treball pioner ja al 1974 les restes de la segona centuriació de Mallorca, la de la Marina o del Migjorn. Concretament va identificar dos cardos a Santanyí i Ses Salines. És significatiu destacar que des de llavors aquest treball no s'ha validat. Les traces que va identificar són bones, i simplement encara no s'havia desenvolupat en aquells moments un sistema d'interpretació de les centuriacions capaç d'integrar aquest tipus d'evidències fragmentàries.

El tercer treball és el d'Antonio Montufo. Aquest reprèn la feina de Rosselló Verger i reexamina el mateix territori del Migjorn de Mallorca amb un sofisticat sistema de processament digital de la imatge. Troba les mateixes evidències que l'autor anterior, la trama ortogonal a partir dels dos eixos, però no conclou que es tracti d'una centuriació.

Un darrer treball és el d'Antoni Borràs. Aquest autor ha realitzant una impressionant feina, amb una exhaustiva recollida d'evidències fragmentàries a partir d'una successió de camins i jaciments arqueològics. Moltes d'aquestes dades s'han aprofitat en el present treball. Posteriorment estructura les dades en eixos que cobreixen tot el territori i que segueixen la distribució triangular d'Ulrix. Aquest replanteig està molt penalitzat per haver considerat de forma massa estricta la traça dels camins i els emplaçaments dels jaciments.

1.2 Les aproximacions documentals

Parlar de documents sobre les centuriacions és referir-se als manuscrits del *Corpus Agrimensorum Romanorum*, Corpus a partir d'ara. Apart d'aquest hi ha notícies disperses que s'han transmès en altres documents de l'Antiguitat, que proporcionen indicis. Culmina, que no finalitza, aquesta primera part teòrica amb la literatura militar romana referida als campaments.

¹⁵ Ariño, E. (1999, 2006 i 2015).

¹⁶ Rodrigo, E. (2004, 2006 i 2013).

¹⁷ Cardell, J. e.a. (1991, 1996 i 2003), Rosselló Verger (1974), Montufo, A. (1997 i Borràs, A. (2008a, 2008b, 2008c, 2009 i 2010).

¹⁸ És molt complicat fixar els paràmetres de les centuriacions de forma aprofitable per formar taules comparatives. Així per exemple Ariño e.a.(2004) recullen malament l'orientació de la centuriació del Pla: 57°N en lloc del 60°N que ha trobat Cardell (1996).

Es clourà la secció amb un apartat específic sobre la documentació medieval referida a l'establiment de Mallorca. Aquí s'examinaran els diferents documents del Repartiment, i es definiran les circumstàncies en que varen ser redactats.

1.2.1 El Corpus i la centuriació

El Corpus és una mescla de gairebé un centenar de documents diferents que inclou exposicions sobre les centuriacions, tractats de geometria, llistes de centuriacions i textos legals. És un recull complet sobre la matèria, almenys en la percepció de qui el va recollir. Es va recopilar a Ravenna cap al segle V dC, en el marc de les guerres gòtiques, quan l'emperador Justinià reconquerí Itàlia als bàrbars. Va ser encarregat pel rei dels gots, que volia tenir una legitimitat respecte del tema central de la possessió de la terra en un moment crucial de lleialtats canviants. Un dels conceptes recurrents que es destaquen en aquest treball és que les grans obres solen ser conseqüència de decisions individuals concretes.

Els estudis del grup de Besançon s'han orientat aquestes darreres dècades a ordenar i extreure informació dels texts del Corpus. Actualment es considera¹⁹ que es va constituir el seu nucli en arribar al poder els Flavis. El primer emperador d'aquesta dinastia va ser Vespasià, que va trobar els arxius de Roma destruïts després de la guerra civil de l'any 70 dC provocada pel col·lapse de la dinastia d'August.

Hi ha un text central al Corpus entorn al qual s'articula tota la matèria, el de Frontinus, al qual Vespasià va encarregar reconstituir els arxius perduts. Això es va fer per tractar de recuperar les rendes que es cobraven sobre les terres registrades. Frontinus va dur a terme importants missions per a l'emperador Vespasià, i se li atribueixen a més un tractat sobre els aqüeductes de Roma i un altre sobre estratagemes militars. Segurament no els va escriure ell, sinó que devien ser redactats pels seus funcionaris. Això ha despistat als filòlegs que consideren que hi havia tres Frontinus diferents.

A partir del text de Frontinus s'articula un grup que constitueix el nucli central del Corpus: són els anomenats Gromàtics Vells per la historiografia, que comprenen a més de Frontinus als dos Hyginus, un dels quals és anomenat Gromaticus, i a Siculus Flaccus. Són texts molt similars entre si, del que es dedueix que eren els successius directors de l'arxiu imperial dels cadastres. Els dos Hyginus que la historiografia ha distingit deuen ser també diferents treballs encarregats per un mateix personatge. Cada nou director devia fer redactar una memòria a imitació de la de Frontinus, i els funcionaris que la confeccionaven es devien limitar a transcriure l'esquema amb poques variacions.

Una de les tesis d'aquest treball és que aquests quatre evangelis gromàtics, que són textos atractius per la seva claredat i tractament global del tema, han estat en gran part contraproductius per a la comprensió de les centuriacions. Efectivament aquest autor considera que els autors, que escrivien a Roma varis segles després de l'establiment de les centuriacions, no entenien com s'havien fet aquests establiments, i eren bàsicament administradors que recopilaren informació documental dels arxius imperials per produir volums erudits destinats primàriament a donar prestigi al personatge públic que figura

¹⁹ Chouquer i Favory (2001) pàg. 21 ss.. Aquests autors segueixen les hipòtesis de Lucio Toneatto (1994) pàg. 4 ss., que ha estudiat en profunditat els orígens del Corpus i les formes com s'ha transmès.

com autor. Aquesta proposta pot parèixer agosarada²⁰, ara bé es sustenta en l'anàlisi de diversos conceptes essencials.

Es pot veure per exemple el cas d'Hyginus el Gromàtic, que confon causa i efecte a un nivell preocupant: diu que el *decumano maximo* és anomenat així²¹ perquè és el més ample, en lloc de veure que aquesta major amplitud és una característica accessòria en comparació amb la seva qualitat essencial de ser l'eix principal de la trama de la centuriació. O exposa que els límits tenen amplada no només per a mesurar les terres sinó per a permetre el pas, el que és absurd, ja que el que tinguin amplada no és en absolut rellevant per a les mesures.

No cal però centrar-se en un sol autor: així, en una qüestió tema fonamental que es tractarà detalladament més envant, és comú afirmar que els eixos de la centuriació han de seguir els eixos cardinals, tot i que al llarg dels seus propis textos donen prou pautes de que això no era en absolut així. Respecte de les etimologies es pot afirmar que pràcticament no es fan cap que sigui aprofitable, o en paraules de Françoise Gaide²²:

Voldria denunciar el perill històric que suposen, paral·lel al seu interès cultural, les etimologies dels agrimensors llatins. Els Antics no només feien gala d'una laxitud increïble per discernir els significants originals dels termes, sinó que no dubtaven si ho veien convenient a canviar-los els significats .

A pesar d'aquestes consideracions, s'ha de dir que els quatre evangelis gromàtics proporcionen molta informació que adequadament connectada amb el treball de camp resulta productiva. El problema és que en la seva interpretació s'han seguit massa els interessos dels autors. Un exemple és la qüestió de les subsecives: aquestes eren terres sobrants de les ciutats on August establí els seus veterans. Durant els primers anys els emperadors devien arrendar aquestes terres, però amb el temps varen ser ocupades pels veïns. Com s'ha dit en accedir al poder Vespasià intentà recuperar aquests drets i encetà un litigi que unes dècades després el seu fill Domicià hagué de reconèixer que no podria guanyar mai. Aquesta qüestió va ser la causa de que es reconstruís l'arxiu, però a efectes d'entendre les centuriacions no és gaire rellevant.

Un autor destacat del corpus és Marcus Junius Nypsus, que va escriure unes pàgines confuses tractant temes tècnics, que són molt interessants perquè se'n pot deduir la capacitat que tenien els establidors a l'hora de replantejar una centuriació. Això però es pot fer ara, després de molta feina d'estudi dels texts, i aquesta és una de les raons fonamentals per les quals l'estudi del Corpus no ha progressat gaire fins als darrers anys: es tracta de texts tan obscurs que han requerit de la feina de filòlegs durant dècades i que encara poden permetre múltiples interpretacions. Afortunadament ara es disposa de còmodes edicions per poder treballar, cap més antiga de quinze anys.

Tornant a Nypsus, les tècniques que descriu eren certament pobres: mesurar l'amplada d'un riu a partir de construir dos triangles iguals, prolongar una alineació rodejant uns obstacles, repartir l'error de tancament d'un polígon, i denominar les

²⁰ La literatura científica fa èmfasi ocasionalment en les incongruències que presenten els gromàtics. És el cas per exemple de Guillaumin (2007) pàg. 137 ss. que exposa la qüestió dels límits marítims, muntanyencs i gal·lics.

²¹ Guillaumin (2005) pàg. 79 per aquest i pàg. 82 per a la següent referència. Són els paràgrafs (14) i (20) de la *Constitutio Limitum*.

²² Gaide, F. (2002) pàg. 39. Cal insistir en que la crítica de les fonts no n'exclou l'ús, sinó que al contrari n'és una condició essencial.

centúries segons el quadrant en que es trobessin. Totes aquestes es tractaran detingudament més envant, però la més aclaridora del nivell tècnic és l'emprada per a mesurar una alçada: allargar-se de panxa i tocar amb les dents entera, *dentes decumbere*, llavors l'angle de visió resulta ser de 45° cap amunt des del pla del sol, pel que la distància de l'observador a l'element coincideix amb l'alçada d'aquest darrer.

Cal entretenir-se detallant les tècniques descrites per Nypsus ja que aquestes s'han emprat com a suport modernament per a una línia de treball molt concreta: aquesta proposta que en l'espai de dos-cents anys que comprenen els dos segles abans i després de Crist, es varen superposar fins a cinc centuriacions diferents sobre els territoris de les ciutats: l'estudi sobre Narbona n'és l'exemple paradigmàtic²³. La hipòtesi deriva en gran part de la interpretació dels resultats del filtratge òptic de fotografies aèries com a una superposició de centuriacions. Aquesta teoria està equivocada i es mostrarà aquí una interpretació alternativa.

Finalment cal esmentar els *Libri Coloniarum*. Aquests són un inventari de les colònies establertes per l'emperador August per als seus veterans. Es tracta d'uns documents molt interessants ja que contenen informació concreta sobre les característiques de centuriacions concretes, moltes d'elles republicanes.

1.2.2 Les altres fonts documentals

Titus Livi és l'autor més prolífic en notícies puntuals sobre colònies. A la seva immensa obra, *Ab Urbe Condita*²⁴, hi ha sobretot notícies de les fundacions de les ciutats: l'any en que es va establir la colònia, de qui eren abans les terres, els supervisors, i l'assignació en jugeres feta a cada colon, distingint per graduació:

40.29. Una colònia va ser establerta aquest any [181 aC] a Gravisca, a Etruria, en territori que havia estat pres als Tarquinis. Cinc jugeres varen ser dades a cada home; els supervisors de l'establiment eren C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher i C. Terentius Istra.

40.34 Aquileia, una ciutat situada en terra pertanyent als gals, va rebre aquest any [179 aC] un cos de colons llatins; tres mil soldats d'infanteria varen ser establerts aquí, i a cada home se li varen assignar 50 jugeres, als centurions 100 i als cavallers 140. Els supervisors de l'establiment eren P. Cornelius Scipio Naica, C. Flaminius i L. Malius.

Respecte de Titus Livi cal fer una observació: es lamenta amb massa freqüència la pèrdua del llibre LX de la seva obra, on explicava la conquesta de les Balears per Cecili Metel. El contingut del llibre es conserva resumit per Florus, i la hipòtesi que es proposa aquí és que no descriu la conquesta en si, sinó la representació que se'n va fer durant el triomf.

Havent vist, però, la flota romana que venia d'alta mar, pensant que es tractava d'una presa s'atreviren fins i tot atacar-la i en un primer atac cobrien la flota amb un nígul de pedres i macs. No espantaren però els romans durant molt de temps amb la pedregada, ja que quan es varen acostar i tastaren de prop els esperons i

²³ Pérez, A. (1995).

²⁴ Les cites de textos clàssics referides a les Balears són de Blanes (1990). Les altres s'han traduït aquí al català a partir d'altres traduccions prèvies.

dardells que els queien damunt, amb gran cridòria com si fos un ramat, es dirigien fugint cap a la costa i escampats pels proper túmuls els varen haver de cercar per vèncer-los. Florus I, 43.

Dues cites de Plutarc, a les Vides Paral·leles, en parlar dels germans Gracs esmenten la qüestió dels establiments: una es refereix a les circumstàncies de creació d'unes colònies i l'altra indirectament a la tècnica de la centuriació, quan parla de la centuriació de Cartago, establerta per cert l'any 123 aC. Efectivament es tracta de dues cites molt interessants ja que són contemporànies a l'establiment romà de Mallorca.

XXX. Perquè no proposant ell [Caius Grac] més que dues colònies i per a elles als ciutadans més ben vists, deien emperò que aspirava a seduir el poble; i al mateix temps sostenien a Livi quan formava dotze colònies, enviant a cada una tres mil dels més infeliços.

XXXII. Estant Caius entenent de l'establiment de la colònia de Cartago, a la qual es va donar el nom de Junonia, que equival a Herea, es diu que s'hi oposaren molts de destorbs per part dels déus. Perquè arravatà el vent la primera bandera, i per més que l'alferes resistí amb tota la seva força, es va fer trossos. Una ràfega de vent va escampar les entranyes que estaven posades sobre l'altar i les va llençar sobre els termes de la delineació o demarcació que tenia feta. Aquests mateixos termes o fites, vengueren uns llops i els arrencaren i se'ls emportaren enfora. A pesar de tot això, disposant i arreglant les coses en només setanta dies, va tornar a Roma...

Una de les escasses cites directes conservades sobre les Balears, donada per Plini a la Història Natural, informa de que existien quatre ciutats a Mallorca:

La major té unes poblacions de ciutadans romans, Palma i Pollentia; altres llatines, Guium i Tuccis; i Bocchorum fou federada. III, 77.

I una darrera cita documental molt important és la d'Estrabó a la Geografia, que esmenta el nombre de colons assentats a la colònia de Mallorca, cas únic a Hispània on es doni una xifra, tot i que a les cites anteriors s'ha vist que era habitual assentar una legió sencera, o tres mil homes. La forma de la notícia no exclou que hi hagués també cavallers, si es compara amb la notícia d'Aquileia donada més amunt. La historiografia ha donat massa importància a la part final que diu que els romans eren d'Ibèria, que simplement vol dir que eren legionaris que havien servit allà:

Metel, anomenat el Balear, vingué per mar contra els pirates, el qual fundà també les ciutats. Hi dugué tres mil colons d'entre els romans d'Ibèria. III, 5, 2.

Arqueològicament les troballes apart de la d'Orange es limiten a peces aïllades tals com un croquis sobre pedra molt dubtós a Portugal, un fragment d'una placa a Verona, o una plaqueta de bronze amb un lot de repartiment d'horta a Elx. Així el cadastre gravat en marbre d'Orange centra totes les atencions en aquest aspecte. Sota el sòl d'aquesta ciutat de la Provença es venen trobant des de fa un segle trossos del que va ser un gran mural exposat de les centuriacions pròximes a la ciutat. Aquest és pràcticament l'únic testimoni del que varen ser els cadastres romans, o millor dit la seva representació documental. Per cert que més que un cadastre és una declaració de subcesives feta per Vespasià, ja que només inventaria les terres posseïdes sota aquest règim ignorant la resta. Això és una mostra del gran esforç que va fer aquest emperador per tractar de rescatar aquestes rendes. Efectivament els dos documents principals sobre les centuriacions venen d'aquest impuls, el cadastre d'Orange i els texts del Corpus.

Es suposa que els cadastres estaven gravats en bronze, les anomenades *forma*, de les quals una còpia es conservava a cada ciutat i una altra s'enviava a Roma, al famós

arxiu incendiats, situats per cert davall l'actual ajuntament de la ciutat. El problema de supervivència és que el bronze era i és un material molt valuós i reciclable, i moltes formes ja no degueren sobreviure ni un parell de segles. De totes maneres això devia ser la pauta amb els establiments fets per August²⁵, conservar una forma a Roma que n'explicava tots els detalls. Pel que fa als cadastres republicans, no és plausible que Cecili Metel enviàs una forma a Roma donant explicacions detallades del que havia fet al seu feu de Mallorca.

1.2.3 Els campaments militars

L'error fonamental de Frontinus i la resta d'autors gromàtics clàssics va ser que no se'n adonaren de que les centuriacions eren una qüestió sobretot militar. Efectivament l'establiment de les centuriacions és una simple extensió de la *castrametatio*, la construcció de campaments militars per part de les legions en moviment. Per a entendre la construcció de les centuriacions és molt més útil llegir el capítol de Polibi sobre l'exèrcit romà que tots els texts del Corpus. El relat de Polibi és del 140 aC, per cert uns pocs anys abans del 123 aC, i explica com es traça un campament militar. No és tan exacte com voldrien molts autors que s'han dedicat a reconstruir el camp que hi traça idealment, però dona les pautes de com treballaven els legionaris.

S'ha d'esmentar que dins el Corpus es conserva un tractat de *castrametatio*, el del tercer Hyginus, el que demostra que almenys els compiladors tenien una vaga idea de que els dos temes estaven relacionats. La coincidència de ara ja tres autors anomenats Hyginus, només discernits entre si pels filòlegs a partir de l'estil literari, reforça la impressió de que eren autors subrogats, *vulgo* negres, que escrivien per a un personatge important.

Hi ha un exemple molt clar i concís sobre la incomprensió dels gromàtics respecte de l'origen militar de les tècniques que descrivien. És prou sabut que les dues vies principals de la centuriació són el cardus i el decumanus. Hyginus sosté que decumanus prové de *duomanus*, ja que tracta del segon eix de la centuriació. Militarment però el decumanus és conegut per ser l'extrem posterior del campament.

S'ha de dir també que la confusió no era només de Hyginus. Modernament els estudis sobre la organització de l'exèrcit romà estan massa enfocats en les unitats de combat. La *castrametatio* o estudi de les qüestions logístiques està molt descurada. Basta considerar que a les publicacions es fan genèriques al·lusions a unitats d'enginyers especialitzades que eren les encarregades de la construcció dels campaments²⁶. Es poden analitzar les activitats que duia a terme un legionari durant els seus deu anys de servei: amb sort participava en mitja dotzena de batalles, i muntava uns mil campaments. Si hi havia alguna unitat especialitzada aquesta havia de ser la dels combatents.

Deixant de banda els campaments hi ha algunes fonts més que tracten sobre l'exèrcit romà. La més extensa és el tractat de Vegeti, de l'Imperi tardà, que tot i ser

²⁵ Ho afirma elogiosament Siculus Flaccus, a Castillo (1998) pàg. 105.

²⁶ Peddie (1994). Aquest autor reinterpreta les campanyes militars romanes, sobretot les de Cèsar, a la llum de la logística en un exercici esclaridor: mostra les limitacions en el moviment i en l'aprovisionament que tenien les legions romanes, i com a la pràctica aquests factors condicionaven les campanyes.

bastant menyspreat per la historiografia dona una gran quantitat de informació útil sobre l'estructura i el funcionament de les legions. Altres fonts incidentals són els relats sobre campanyes militars de varis autors. En primer lloc les descripcions de Titus Livi de múltiples campanyes i batalles, i especialment de l'exèrcit romà arcaic. Després la de Flavi Josep sobre la campanya de Judea, on explica com funcionava l'exèrcit que comandava Vespasià en suprimir la revolta del 69 dC, que per cert va ser el seu trampolí cap a l'imperi. Plutarc a la biografia de Marius explica les reformes fetes per aquest en acabar de perfilar la legió republicana cap al 105 aC poc després de la conquesta de Mallorca, un exèrcit que ja no variarà durant els següents segles.

1.2.4 Els documents del Repartiment

El llibre del Repartiment és bàsicament una llista que distribueix les finques de la part reial de Mallorca entre els companys del rei. La millor manera d'entendre'l és considerar la conquesta de l'illa una societat per accions: el capital aportat varen ser homes i muntures, compresos sota el nom genèric de *cavalleries*. El benefici varen sobretot bens immobles, més concretament camps aptes per al cultiu de cereal, a més de molins i forns, els elements industrials del cicle del pa. És així molt il·lustrativa la declaració que va fer el rei per fixar les regles:

Ab tant les paraules hoides dixeren quels faessem carta, segons quel partiment seria de les terres que nos goanyariam ab els, e dels mobles: e la forma de la carta fo aytal que segons los cauallers, e els homens armats ni les naus ni les galees ni els lenys ni larmament que iria en eles, que nos quan nostre Senyor nos hauria dada aquella uictoria quels en desfem part, e a aquels qui irien ab nos, a caual ni a peu, e aytambe per los gornimens que aportarien. E aquesta part que fos donada del goany quey faria per totes coses el uiatge aquel entro que la ost fos partida, e açols prometem en la fe de Deu, e en la nostra que açols atendriem sens corrumptiment, e els quens seruirin be e leyalment, e que noy metrien plus domens sino daquels quey passarien. Llibre dels Fets, 55.

Bàsicament l'illa es va distribuir en vuit parts²⁷, quatre per al rei i quatre més per a cada un del quatre magnats principals: Nuno Sans, el Bisbe de Barcelona, els Montcades i Gastó de Bearn. Cada una de les vuit parts comprenia una porció al districte de la ciutat i un grup de districtes rurals. La porció urbana comprenia cases i horts dins la ciutat, molins de les sèquies urbanes i camps dels voltants.

Un aspecte crucial que cal destacar que els districtes rurals estaven construïts respectant la divisió territorial anterior. Aquesta ha estat una hipòtesi historiogràfica sobre la que s'ha discutit molt. En aquest sentit cal observar que el present treball ho pot resoldre definitivament: si els municipis actuals són descendents dels districtes romans, evidentment els districtes musulmans han d'inserir-se en la cadena.

El llibre es va fer amb l'ajut d'escrivans i torsimanys jueus, tant catalans com mallorquins, que actuaren com a traductors i elements pont. És significatiu veure com al còdex català s'indica que està escrit en hebreu el document original escrit pels jueus en àrab. Això mostra que tota la feina de redacció dels Repartiments i la seva posterior traducció va ser obra d'aquests escriptors jueus, que per cert als documents conservats no s'esmenten.

²⁷ Cal notar com la forma de repartir l'illa segueix el procediment amb que es sotsdivideix la jovada, la mesura agrària de referència del Repartiment: es va partint en meitats successives, seguint un sistema simple però robust, anomenat *quadrelles* pel rei En Jaume.

*Explegat es lo libre del Rey lo qual es dit capbreu, lo qual el lexa a la Casa del temple a Malorca, escrit en ebraic, et aquest es lo traslat del.*²⁸

Aquests jueus tenien un coneixement de l'estructura territorial i de la toponímia de l'illa, que va ser emprat per articular el llibre, el qual ha de ser considerat d'entrada una llista de fortuna feta de pressa per al repartiment del botí, i que té un interès extraordinari per aquestes dues raons: la primera és per l'estructura territorial que reflecteix, que en bona part es va desintegrar a les dècades següents. La segona és la gran quantitat de noms que ens mostra, molts dels quals desaparegueren immediatament, tot i cal tenir present que no es un recull exhaustiu ni racional de topònims.

Aquest procés d'elaboració dels diferents documents del Repartiment cal veure'l en profunditat. Concretament es desenvoluparà a partir de la proposta de Plàcid Pérez²⁹, en el següent esquema:

- Durant la Quaresma de 1230 es va fer el repartiment de tots els bens de l'illa, a Ciutat, amb la Part Forana insotmesa. Això implica que el valor de les zones rurals va haver de ser estimat d'alguna forma. La hipòtesi és que ho va ser a partir d'algun tipus d'import de capitació, és a dir per família o alberg. que degué ser a partir d'imposts. Cal recalcar que això es va fer abans de mesurar les terres. És una llista curta de la qual en queda un vestigi a la primera fulla del Repartiment Àrab i el resum global que apareix també al Repartiment Reial.

- Una vegada conegudes les parts cada magnat va fer mesurar la seva, inventariant les finques, abans de donar-les en feu. Aquesta operació es va fer sobre el terreny i en surt la llista de finques amb un nom precatalà que les identifica i una superfície. El document d'aquest moment precís que s'ha conservat és la Remembrança de Nuno Sans.

- Després amb motiu de la transmissió global dels feus es feren Capbreus, on per a cada finca a més del nom i la superfície hi apareix qui l'ha rebuda en feu. És el cas de les llistes del Repartiment Reial, en ser infeudada l'illa a Pere de Portugal el 1232, i del Capbreu de Gastó de Bearn.

- Finalment el Llibre del Repartiment adquireix una dimensió mítica com a document fundacional de Mallorca, i se'n comencen a fer edicions de luxe a finals del segle XIII.

*

*

*

El llibre té una forma canònica, o sinòptica si es prefereix, reflectida en diversos còdexs i objecte d'algunes edicions. Els manuscrits conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca, al de la Seu de Mallorca o al de la Corona d'Aragó³⁰, tenen tots la mateixa estructura, conservada també parcialment a l'anomenat repartiment llatí. Han de derivar d'un mateix original, que ja era una mescladissa. Ja s'ha vist com és una recopilació

²⁸ Soto(1984) pàg. 93, fol. 26r.

²⁹ Pérez Pastor (2010).

³⁰ La millor reproducció del Llibre del Repartiment, abans de l'edició de 2007 de Rosselló Bordoy, era la de Bofarull feta al segle dinou a partir de l'exemplar de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que es va reimprimir el 1974, encara que el document estigui en llatí. La de l'exemplar de l'Arxiu del Regne de Mallorca feta per Soto el 1984, per al llavors tendre Govern Balear, presenta tants errors que se li hagué d'adjuntar una separata. Finalment cal esmentar que Rosselló Bordoy a "Mallorca musulmana" el 2008 compara les diferents grafies dels topònims als distints exemplars del Llibre.

bastant posterior, almenys una generació, feta per a fins simbòlics, on per cert el contingut està repetit. Es poden classificar els documents de la forma següent:

En primer lloc una llista dels porcioners, tant de la part reial com de les dels magnats, amb la força proporcional que aportaren, indicada per una xifra de cavalleries. És el document del Repartiment Reial titulat Memorial de les Cavalleries, del qual també n'apareix una versió al Capbreu de Nuno Sans. Aquesta llista, que ja apareixia parcialment als contractes previs a la conquesta, és el justificant últim del Repartiment, i té una funció similar als annexes de càlculs als projectes actuals: dóna una seguretat subjectiva al lector, a força de presentar molts nombres.

En segon lloc la delimitació dels lots. Aquests documents defineixen unitats territorials a partir del reconeixement dels seus límits. La primera feina que es va fer sobre el terreny va ser tallar les parts: abans d'identificar i mesurar els camps de blat es varen reconèixer els límits administratius de les diferents porcions. El repartiment àrab inclou un recorregut pels límits del floral de Palma i la divisió d'aquest en vuit parts, i també una enumeració dels polígons del Ponent de la Ciutat, el districte extens de Palma. Igualment al Repartiment Reial es detalla la divisió intramurs de Palma amb els itineraris perimetrals pels carrers principals i la muralla. Per la seva banda les notes de la partió de Nuno Sans, recollides per Bover, recorren el límit natural o *arcifinius* entre les dues centuriacions de l'illa, que té un gran valor per mostrar-nos que el ja esmentat recorregut perimetral del repartiment àrab no era un document aïllat.

En tercer lloc hi ha els recomptes de finques o bens immobles divisibles. Aquests formen el cos dels repartiments. Consisteixen inicialment en inventaris exhaustius de tots aquests ítems: camps de conreu amb un nom i l'extensió en quarterades. Molins amb un nom i la posició relativa sobre les sèquies. Dins la ciutat, obradors, forns i cases, descrits per nombre i pel carrer o barri. Finalment apareixen alguns bens singulars, com els banys, i sobretot l'albufera del peix o d'Alcúdia. A nivell de documents cal deixar de banda els recomptes de dins la ciutat per a centrar l'atenció en els rurals. Al Repartiment Reial hi ha dues llistes de les finques rurals que varen distribuir-se dins la meitat reial: en una només surten les finques que va assignar directament el rei, amb el nom del que les va rebre. A l'altra no s'especifica el nom del destinatari, però apareixen totes, incloent també les que assignaren altres entitats, com les ciutats participants, els senyors feudals o els ordes militars. Respecte de les parts que correspongueren als magnats hi ha molta menys informació. La més coneguda és la de Nuno Sans³¹, gràcies a la troballa i publicació del capbreu de les seves possessions, un document realitzat poc després de la conquesta. De la part de Gastó de Bearn³² hi ha un capbreu de poques pàgines, que aparentment cobreix tot el seu districte, però conté molts pocs noms. A les parts del Bisbe de Barcelona³³ i dels Montcades³⁴ la toponímia

³¹ La publicació d'aquest Capbreu va ser una fita molt important dels estudis sobre el Repartiment, per la gran extensió dels terrenys tractats i la quantitat de topònims conservats. Tot el territori del comte ja havia estat recercat per Rosselló Vaquer en les seves monografies municipals, pel que es pot veure a l'edició de Rosselló Bordoy del Capbreu un contrast de la toponímia conservada.

³² Recull Bover a la seva Història de Mallorca aquest capbreu de les terres. Es tracta d'un document bastant oblidat, que durant més d'un segle ha estat l'únic contrast al Repartiment reial. No recull les terres assignades a cavallers ni a clergues. Més envant tractarem de deduir la mida total dels camps del districte.

³³ Per a la porció del bisbe de Barcelona hi ha l'obra fonamental de 1919 del presbíter Juan Ensenyat, *Historia de Andraig o de la baronia de los obispos de Barcelona en Mallorca*, que reconstrueix la trama de finques al territori del Pariatge. Les seves observacions territorials són molt encertades.

només pot ser reconstruïda modernament a partir de la documentació recollida per autors locals, ja que no se'n conserva res. Efectivament, això darrer s'ha fet a partir de la toponímia conservada a la documentació notarial dels segles posteriors a la conquesta, el XIII sobretot però també els següents³⁵. Així, gràcies a l'obra ingent feta pels investigadors locals i sobretot per un de destacat, en Rosselló Vaquer, que ha escrit, ell sol o en col·laboració, la majoria de les obres que recuperen documentació medieval, s'ha pogut rescatar una rica col·lecció de noms que als Repartiments no apareixien³⁶.

Finalment arriba la part més delicada de totes, com es repartiren els trossos. No s'havien fet unes parts iguals, això era impossible, ja que les parts eren districtes administratius, o a la Ciutat estaven definides per camins o carrers. Les operacions matemàtiques es concentraren en recapitular les cavalleries que cada un aportà. La llista on es detalla com es repartiren els trossos, els districtes és molt lacònica als diferents repartiments. I ho és perquè la qüestió es va tractar de forma sumària: es va dividir entre vuit parts per meitats successives, per *quadrelles* com diu el rei, en un procés on a cada nova partició es procurava fer dues parts equilibrades, que no iguals³⁷.

1.3 Els treballs de camp

En el segon grup d'antecedents, el dels estudis de camp, cal començar amb la fotografia aèria, i el seu hereu que són els sistemes d'informació geogràfica. Ve després l'estudi dels camins, de les xarxes viàries i la informació que tenen acumulada en els seus traçats. Culminarà amb els centres socials, nuclis habitats, o assentaments humans. I finalitzarà aquesta segona part dels antecedents conservant la simetria, amb el territori des de la conquesta catalana.

³⁴ Per a la porció dels Montcades comptem amb les històries de Muro i Llubí, de les quals és coautor Rosselló Vaquer, que incorporen una exhaustiva transcripció de la documentació medieval conservada així com un plànol de reconstrucció de la toponímia. Però sobretot hi ha els notables i precisos treballs d'Antoni Mas reconstruint el territori medieval de Santa Margalida.

³⁵ D'estudis com la Història de Sineu se'n treu la impressió de que a la documentació dels segles XIV i XV hi afloren topònims d'origen llatí que fins llavors havien estat ocults als papers. Una explicació podria ser que els colons catalans entenien perfectament que havien conquerit una terra essencialment llatina amb una crosta musulmana, i legitimaven la seva conquesta o croada ressaltant els topònims musulmans i menystenint els llatins, que els devien incomodar. Mas i Forners (2004a) considera per la seva banda que aquesta revifalla va ser només un rescat documental per fer precisions a les operacions de compravenda. En tot cas els fenòmens territorials són tremendament complexos i estan regits per unes intencions molt sofisticades.

³⁶ De totes maneres cal esmentar que només es disposa de les extensions de camps cultivats per a la part reial i la de Nuno Sans. Per a les altres tres parts només es pot efectuar estimacions estadístiques a partir de la superfície total de conreus en districtes similars. Els districtes coneguts suposen dos terços de l'illa, pel que es pot comparar per exemple Canarrossa amb Inca, Muro amb Manacor i el Pariatge amb Bunnola-Muço. Efectivament la documentació del segle XIII no fa pràcticament cap referència a les jovades de les finques, com tampoc n'hi fan els Estims Generals de 1578, que procedeixen *a bulto*, com diria Jacint Fontanet, l'autor de l'*art de conró*.

³⁷ Però no va ser repartida tota l'illa. Una part va ser deixada de banda. És la "terra de Falinis que romas a partir" com esmenta el Capbreu de Nuno Sans (Mut e.a.1993, pàg. 140). Al contracte de Salou (Bofarull 1856, pàg. 1ss) Nuno especifica que participarà del botí de la conquesta proporcionalment a les cavalleries que porti "salvo jure meo de Sanctuerio". És evident que el Migjorn de l'illa va ser considerat una comissió al Repartiment.

1.3.1 La fotografia aèria

La qüestió de la percepció d'una trama sobre el territori és prou interessant. El primer punt és saber si la gent que viu en una quadrícula se'n adona d'aquest fet. Trames territorials rurals molt nítides com les de la vall del Po són el lloc on es podria raonablement esperar. En general però les primeres identificacions de centuriacions romanes sobre el terreny es van fer mitjançant plànols cadastrals, i ja cap al segle vint.

La fotografia aèria és una poderosa eina de la geografia. El seu ús a gran escala va començar durant la segona guerra mundial, amb els vols de reconeixement que es feien sobre territori enemic. La tècnica va evolucionar ràpidament i va consolidar-se l'ús de conjunts de fotografies verticals solapades que cobreixen un territori a partir de passades en paral·lel de l'avió.

Aquestes fotografies varen donar uns resultats molt evidents quan detectaren algunes centuriacions molt ben conservades. Durant els anys 60' i 70' es va treballar identificant artesanament sobre els clissés les alineacions que podien ser restes de les trames. És a dir, amb una fulla de paper transparent amb una quadrícula marcada es tracta de trobar orientacions clares en la xarxa de camins i en el parcel·lari. Amb aquest sistema tan simple i eficaç³⁸ es detecten fàcilment zones de petites parcel·les tallades segons la quadrícula, però més difícilment grans ordenacions de territoris extensos on la centuriació s'hagi limitat a traçar una trama general i poca cosa més.

A partir dels anys 80' el grup de Besançon va fer un salt envant en l'ús de les fotografies aèries. Amb el departament de física de la mateixa universitat varen desenvolupar un sistema de filtrat òptic dels clissés fotogràfics, amb el qual s'extreien les orientacions preferents dels elements territorials³⁹. Aquest mètode s'ha anat sofisticant i actualment es processen imatges de satèl·lit mitjançant complexos programes informàtics vinculats a sistemes de informació geogràfica.

En el moment actual els grups destacats en el tema, com poden ser el de Frank Vermeulen a la Universitat de Gant o el de Josep Maria Palet a l'ICAC de Barcelona, treballen amb aquestes poderoses eines construint models digitals on recreen dades arqueomètriques i paleopaisatges en conjunció amb alineacions orientades.

El estudis fets al sud-est de Mallorca serveixen per il·lustrar els problemes amb que topa aquest tipus d'aproximació. Rosselló Verger va treballar amb fotografies aèries, i Montufo amb programes informàtics. En ambdós ocasions hi va haver un treball documental i de camp per crear i contrastar les dades.

Ambdós estudiosos varen trobar evidències de la centuriació del Migjorn, però no varen poder-les interpretar adequadament, degut a que cercaven quadrícules de centúries. Així en el present treball es defineixen els procediments que empraven els agrimensors romans, per caracteritzar les traces que s'han de cercar sobre el territori.

A la fase inicial del seu ús els mètodes basats en el filtrat òptic donaven resultats poc contrastats i d'escassa versemblança. No és molt creïble que per a les centuriacions recolzades sobre la via Emilia a la vall del Po es pugin identificar diferències en

³⁸ És xocant trobar que a l'article d'Ulrix (1963) s'hi inclou una fulla sota de paper ceba amb la trama triangular que l'autor proposa per als camins, a escala 1/50.000.

³⁹ Favory (1980). L'autor explica com la idea va sorgir esperant un tren conjuntament amb un company de físiques.

l'orientació de mig grau sexagesimal i en la longitud d'un metre per centúria, entre trams consecutius. També és inversemblant que per a la zona del Languedoc s'identifiquin fins a cinc centuriacions superposades, i es procedeixi a espaiar-les entre Domici Ahenobarbo i Flavi Vespasià⁴⁰. No és raonable que cada quaranta anys es reconstruís totalment el territori, tan malament per cert que quedessin traces de les ordenacions anteriors. És impossible que el nucli urbà de Narbona cresqués segons cinc canvis d'orientació radicals i consecutius, deixant tots ells la seva petjada. Tot això passa perquè es queia en dues equivocacions.

En primer lloc hi ha la qüestió de l'error. Tots els procediments tècnics tenen un marge d'error de mesura en el seu producte final. La orientació d'una centuriació ha de tenir un error d'una fracció de grau, i la seva longitud l'ha de tenir d'algun metre per centúria. Falta una avaluació de l'error que tenen els procediments emprats en la detecció dels cadastres, ja que per molt precisos que siguin els instruments emprats tenen un error.

En el filtrat òptic les orientacions preferents de les línies sobre el territori són més aviat ventalls d'orientació entorn d'un grau d'amplada. A partir del coneixement de l'error dels instruments de recerca es pot estudiar la precisió dels establidors, tant pel que fa a la orientació com a la longitud. El procediment de tancar els polígons és una pràctica topogràfica excel·lent per a corregir errors, i de fet dissenyada per això: de fet Nysus especifica com repartir l'error de tancament d'un polígon, l'operació més sofisticada que feien els legionaris que els replantejaven.

La qüestió de la mida del peu romà, com a unitat de mesura, omple llibres sencers. Hi ha llargues disquisicions sobre les petites diferències entre els peus base emprats per a construir diferents monuments. Això és ignorar els errors de mesura i atribuir als romans una precisió excessiva. Respecte del peu emprat en la centuriació, una centúria és un quadrat amb un costat de 707 metres, amb una oscil·lació històrica d'uns tres metres, és a dir entre 703 i 710 metres al llarg de cinc segles. La mesura d'aquesta distància es feia amb la pèrtiga, anomenada *decempeda* per ser de deu peus, pel que s'havia de mesurar 240 vegades per a arribar als 2.400 peus de costat de la centúria.

Així, considerant un error mig de 1,5 metres per a tota la centúria, s'obté un error de 6 mil·límetres en cada mesura feta amb una pèrtiga de tres metres, un error del 2 per mil, en una operació executada a tota pressa i molt rudimentàriament. Aquest error és realment molt baix, i no és d'una mesura concreta, sinó del conjunt de les centuriacions establertes al llarg de mig mil·lenni.

El segon tipus d'equivocació que es cometia és el de la versemblança constructiva. En el cas del Llenguadoc no s'arriba a plantejar un esquema sensat, a fer una analogia amb una situació moderna. Els Estats Units estan ordenats per una trama que els quadricula, una malla regular que va avançar cap a l'Oest durant dos segles i va cobrir tot el territori. I no se'n hi ha superposat d'altra. Fins que no hi hagi un canvi absolutament radical com el que va suposar l'arribada dels europeus a Amèrica no es tornarà a tocar la malla.

⁴⁰ Pérez. A. (1995). De totes maneres cal dir que el treball d'aquest autor és molt notable i suposa una gran tasca de recollida i estructuració de la informació, que simplement pateix d'un error d'interpretació al final del procés.

Val a dir però que bona part dels problemes que presentaven el primer intents de restitució de centuriacions amb filtrat òptic s'han depurat en els treballs posteriors. S'ha fet més èmfasi en la restitució de la trama viària s'ha completat amb l'aport arqueomètric. Exemples propers són els treballs sobre les zones periurbanes de Barcino i Tarraco⁴¹.

En el cas de Mallorca la problemàtica és diferent. Aquí els mètodes de filtratge òptic no donen gaire bons resultats degut a que amb caràcter general no hi ha parcel·laries orientats segons la trama de la centuriació.

La proposta que es fa en aquest treball és que només es va traçar sobre el territori de Mallorca una trama de primer ordre, formada per grans polígons de varis quilòmetres de costat, que era la base topogràfica de les centuriacions. Aquesta trama en altres indrets es desenvolupava fins al nivell de les centúries, però a l'illa no va ser així excepte en casos molt puntuals. D'una banda les zones de reguiu devora els aqüeductes de les dues ciutats, Palma i Pollentia, es regien per la lògica topogràfica de les sèquies. De l'altra a les zones rurals de secà els camps de cultiu ja estaven definits enmig de les garrigues.

Només a la zona d'Inca aquest autor ha identificat algunes centúries, desenvolupades no a partir de la trama topogràfica original sinó posteriorment a partir dels camins. Cal tenir en compte a més que els tènues rastres de parcel·lacions antigues en camps de secà foren esborrats radicalment per la latifundització feudal que suposà la conquesta catalana. Així la tesi en el cas de les presumptes trames centuriades identificades en treballs anteriors és que es tracta de parcel·laries moderns construïts ortogonalment als eixos de la trama de primer ordre.

Tornant a la malla de primer ordre, un important aspecte que es proposa en aquest treball és que una centuriació implicava a més de la malla ortogonal una sèrie de camins oblics en quatre direccions diferents, que enllaçaven entre si els centres socials. Es tracta de precisament cinc orientacions diferents. Aquest camins oblics generaren amb el temps trames d'alineacions paral·leles: límits de finques, sèquies de drenatge i altres camins.

És habitual en els estudis sobre centuriacions atribuir les trames de camins quadrades als romans i les trames de camins radials a l'època medieval⁴². Tot i que s'accepten ocasionals vies diagonals creuant una centuriació la visió actual de les centuriacions no hi inclou vies obliqües. Això estaria bé en un tipus de territori com l'Eixample de Barcelona on hi ha edificis enmig de la trama quadrangular, però és un poc ingenu pretendre que els romans entre dos centres de florals contigus, entre dues parròquies veïnes, toleressin un recorregut de $14+8=22$ centúries o onze milles seguint els dos catets quan podien recórrer una diagonal de només 16 centúries o vuit milles⁴³.

⁴¹ Palet, J.M. i Orengo, H. i Fitz, J. (2009 i 2011) per citar només les publicacions més recents referides a ambdues colònies.

⁴² Així es troba tant en treballs referits pròpiament al període romà com Ariño e.a. (2004) pàg. 82 i 208, com en treballs centrats en el període medieval Bolòs (2004) pàg. 396.

⁴³ Efectivament es veurà un poc més envant com la centuriació estava dissenyada sobre aquest mòdul per a oferir triangles equilàters entre els florals de 16 centúries de costat: la hipotenusa d'un triangle recte de catets 14 i 8 és 16,12, és a dir un 8 per mil d'error.

1.3.2 Els camins de la centuriació

Com es ve repetint aquest treball es basa en la reconstrucció de la metodologia emprada pels mateixos establidors. Aquest procediment intuïtivament sempre està present a les descripcions de les centuriacions: els investigadors sempre transcendeixen les fredes dades i tracten d'animar-les ubicant el *cardo* i el *decumano maximo*.

Hi ha hagut una tendència accentuada en els estudis sobre centuriacions a confondre les vies romanes rectilínies presents dins les centuriacions amb els eixos topogràfics. Els camins es construeixen després d'establerta la trama topogràfica, el seu traçat es basa, i només es basa, en aquesta i ocasionalment pot coincidir amb un dels seus eixos. L.R. Decramer⁴⁴ ja advertia d'això en el cas de les grans centuriacions de Tunísia. Quan s'estudien camins dins una centuriació, s'estan cercant indicis de la trama geomètrica a partir de la qual es traçaren: la xarxa principal de camins és només un reflex de la xarxa topogràfica principal que articula la centuriació.

Feta aquesta observació bàsica, es pot començar a treballar a partir dels camins per cercar una centuriació. Per camins es pot entendre qualsevol alineació del territori. Els cursos d'aigua i els límits administratius orientats segons la centuriació seguien originalment camins. Només hi ha alguna excepció com és el cas del límit municipal d'Escorca, per damunt les crestes de la serra de Tramuntana, que raonablement no era un camí. De fet, quan l'emperador August advertia⁴⁵ que les centuriacions s'havien de fer on arribaven la falç i l'arada, el que deia era que ja estava bé de centuriar deserts, és a dir que censurava una pràctica consolidada. En canvi la historiografia sol entendre aquesta disposició com una prova de que només es construïen centuriacions en zones planes. Però si s'hagués fet així August no hauria hagut de dictar aquesta prescripció.

La recerca d'una centuriació passa per trobar grans eixos viaris que segueixin els grans eixos geomètrics a partir dels quals s'establí la centuriació. El filtrat òptic treballa a partir de totes les alineacions que troba sobre el terreny. Segurament és útil, però les alineacions importants de veres són les principals, les que estructuraven el territori, que es desenvolupen al llarg de quilòmetres i quilòmetres, amb una orientació general consistent però amb moltes irregularitats locals que invaliden el filtratge òptic.

La clàssica imatge d'una centuriació conservada totalment no es dona sinó en planes d'aiguamolls, com els del Po. En aquests s'ha de drenar el terreny mitjançant sèquies, que segueixen la trama dels camins de la centuriació. Modificar una sèquia no és tan senzill com fer-ho en el cas d'un camí o fins i tot d'una partió, i aquest fet és el que ha fixat les centuriacions de les planes al·luvials sobre el terreny. Per a moure el traçat d'una sèquia se'n ha d'excavar una altra, en canvi per variar el traçat d'un camí basta començar-hi a transitar a l'estiu. Així la plana del Po, la zona de l'Emilia Romagna, és el territori de les centuriacions estudiades⁴⁶ per excel·lència.

En un territori com Mallorca, on manifestament no hi ha grans grups de centúries identificables amb una fotografia aèria, cal desenvolupar un mètode diferent per identificar les traces de la *forma* romana sobre el territori. En primer lloc cal tenir present les formes com han evolucionat els camins al llarg de la història a Mallorca, en

⁴⁴ Decramer (2001) pàg. 19 ss. Discuteix en concret la relació entre vies i centuriacions.

⁴⁵ Hygini cita "qua falx et arater ierit", a Castillo (1998) pàg. 6.

⁴⁶ Així es poden esmentar treballs com el de Bussi (1984), Bazzani (2004) i Brighi (2005).

1.3.3 Els centres socials

Aquest treball es centra en els centres socials, els pagus, i les infraestructures relacionades amb ells. Cal repetir que aquest estudi no tracta de discernir les traces de la centuriació al nivell zero territorial, en les traces dels parcel·lars i els jaciments. L'àmbit per a un treball d'aquest tipus té un àmbit molt més reduït que el de Mallorca, generalment uns pocs centenars de quilòmetres quadrats.

Aquí es treballa sobre el territori a una escala molt superior, la pròpia del primer nivell. Els centres socials substitueixen els llogarets i les granges, i les infraestructures els camins i els termes municipals. Així les regles de prospecció per cercar elements rellevants a l'hora d'identificar la centuriació canvien radicalment. Ja s'ha vist com en el cas dels camins s'ha de transcendir el detall i centrar-se en les grans orientacions.

Pel que fa als centres socials, els pagus, també caldrà desenvolupar unes regles específiques per a localitzar-los. Al nivell zero l'arqueologia extensiva localitza restes superficials a partir del pentinat exhaustiu del territori, i és capaç de localitzar jaciments fins i tot a partir de petites restes de ceràmica als voltants de les cases de possessió. Aquest tipus de prospecció no ofereix jaciments espectaculars, però sí elements seriosos per reconstruir la trama d'assentaments d'una època determinada.

D'altra banda la identificació d'antics nuclis històricament sempre s'ha fet a nivell de ciutats. La literatura i l'epigrafia proporcionen prou restes de noms de ciutats com per a que es pugi intentar, generalment amb èxit i moltes vegades a partir del traçat de calçades. De fet a Mallorca les dues famoses ciutats perdudes, Guium i Tuccis, ja fa uns anys que estan pràcticament identificades.

En canvi els escalons inferiors, els mercats, florals o pagus, no han estat mai identificats sistemàticament. Això es pot fer d'una manera prou raonable a partir de la regularitat de la trama de la centuriació i de la pervivència dels nuclis. La hipòtesi de base aquí és la continuïtat dels assentaments al llarg dels segles.

1.3.4 La lectura del territori

Per acabar s'esmentaran els treballs de camp fets sobre el Repartiment. Un bon exemple és Antoni Mas sobre el territori de Santa Margalida, que connecta finques cadastrals i fons documentals. Un altre és el d'Antoni Ginard i Andreu Ramis als termes de Lloret i Sineu, que identifica els topònims del Repartiment amb finques històriques.

En general els treballs cartogràfics sobre el Repartiment assumeixen que els plànols actuals serveixen, i concretament els límits municipals. Només hi ha un cas d'un grup de possessions, d'una zona considerable que canviàs de municipi de resultes de la conquesta catalana: es tracta de la Colònia de Sant Pere que avui en dia és d'Artà i originalment en el moment de la conquesta era de Petra. Canvis de municipi n'hi ha varis: el de Maria, que va passar de Petra a Santa Margalida. El de Maià, una possessió a mig camí entre Montuïri i sant Joan, que es considerava històricament indistintament d'un o altre municipi i actualment és de Sant Joan, encara que el límit municipal evidencia que era originalment de Montuïri. Un altre és Pastoritx, la possessió del Teix que a la Remembrança apareix formant part de Bunyola i ara pertany a Valldemossa. També es pot citar la polèmica sostinguda en època medieval entre Felanitx i Manacor respecte de la possessió des Fangar, que no es va moure de terme.

El territori de Mallorca és l'eina fonamental a partir de la qual s'ha redactat aquest treball. Òbviament en parlar del territori de l'illa cal referir-se a una modelització d'aquest. La cartografia no és un reflex absolut del territori al qual representa, sinó una figuració simbòlica on apareixen determinades característiques: “els mapes no poden reproduir la totalitat del paisatge⁴⁹”.

L'objectiu d'aquest treball és el que s'ha definit aquí com primer nivell, és a dir els centre socials i les infraestructures relacionades amb ells. Així s'ha emprat preferentment cartografia on es representen les xarxes vàries, és a dir carreteres i camins. La feina s'ha basat en dos tipus de cartografia, la de plànols convencionals en paper per a la fase prèvia d'estudi, i cartografia informàtica per a la confecció dels plànols on es plasmen els resultats obtinguts.

Respecte de la cartografia en paper convencional, s'ha treballat en primer lloc amb els plànols 1/50.000 dels anys 60', una escala prou gran com per poder veure les grans orientacions a nivell de tota la centuriació, és a dir mitja illa. Amb la cartografia 1/5.000 dels anys 90' no s'hauria trobat res. Com a contrapunt cal assenyalar que també es disposava de plànols a escala 1/100.000 del 1930, i no s'empraren perquè el detall en aquests era massa pobre. També val a dir que els plànols de 1964, encara que fets amb fotografies aèries, conservaven una delineació feta a partir de treball de camp, cosa que els plànols dels 80' ja no tenen. Sobre aquesta cartografia 1/50.000 es va treballar amb paper ceba gegant, un full per a cada centuriació o meitat de l'illa. Amb aquest sistema tan elemental es va reconstruir la trama bàsica de les centuriacions. Els camins oblics entre florals contigus aparegueren en aquesta fase.

Llavors s'ha reconstruït la trama geomètrica matemàticament i s'ha replantejat sobre els plànols 1/25.000 dels 90', marcant-hi de forma discreta les cantonades dels polígons. Després sobre aquests plànols s'han replantejat les alineacions, en una feina que ha enriquit els resultats anteriors. Efectivament s'han posat de manifest aquí les complexes relacions territorials entre alineacions, centres socials i camins.

Posteriorment s'han plasmat els resultats obtinguts sobre una base informàtica. Respecte de la cartografia informàtica, emprant una base del Consell de Mallorca en AUTOCAD. Sobre aquesta, referenciada en coordenades UTM actualitzades al geoide de fa una dècada, s'ha treballat amb una altimetria de corbes de nivells, i la xarxa de camins i carreteres actual de l'illa. Els centres o nuclis s'han introduït un a un a partir de la seva rellevància detectada als plànols 1/25.000. Cal ressaltar que en aquesta fase s'han detectat els camins oblics entre florals no contigus.

El procediment exposat s'ha completat amb cartografia històrica⁵⁰ i l'ús de fotografia aèria. Una vegada construïda la trama l'estudi s'enriqueix contrastant els resultats generals amb estudis de detall: d'una banda amb els mapes històrics que proporcionen una perspectiva de l'evolució del territori, en especial de les infraestructures com els camins. De l'altra la fotografia aèria tot i ser la base de la cartografia emprada permet un canvi de perspectiva molt adequat.

⁴⁹ Rosselló Verger (2008) pàg. XLIV.

⁵⁰ Aquest aspecte del treball, imprescindible per contextualitzar els resultats, ha millorat gràcies als suggeriments dels correctors de la tesi, Jesús Mortalla Jávega i Josep Maria Palet Martínez.

2 El context tècnic

En aquest segon capítol s'estableixen les eines essencials per a la comprensió de la Centuriació i el Repartiment. Una vegada s'ha perfilat el context en que es desenvolupa aquest treballs cal construir uns instruments amb els quals treballar.

En primer lloc es tracten els camps, en les seves dues vessants de campaments militars i de camps de cultiu. Es mostrarà com les tècniques necessàries per a l'establiment de les centuriacions es desenvoluparen en la pràctica diària de l'aixecament dels campaments de les legions.

Després ve la teoria del lloc central. Aquesta eina de la geografia econòmica s'empra aquí per analitzar la distribució dels centres socials rurals que dissenyaren els establidors de la trama de la centuriació romana. Concretament es reconstruirà la forma en que la concebien i l'empraven.

Finalment resten els topònims. Les etimologies són uns elements territorials que proporcionen gran quantitat d'informació. El que es farà aquí és explicitar la forma com es traçaran les etimologies. Aquesta és una matèria historiogràficament fràgil, tant com potencialment preciosa, un fet davant el qual s'ha de reaccionar amb una proposta metodològica.

2.1 Els camps militars i de cultiu

Cal començar estudiant els dos tipus d'exèrcit que dugueren a terme les conquestes prèvies a la Centuriació i el Repartiment: la legió romana primer i després la host medieval. Després segueixen els campaments militars romans, i aspectes concrets com la distribució i la construcció. A continuació venen els camps de cultiu, i molt concretament la mida de camp necessari per sostenir una família. Finalment es comparen els sistemes de mesura superficial agrària d'ambdues èpoques.

2.1.1 La legió romana

Aquí s'estudiarà la composició d'un exèrcit romà típic del segle II aC com el que va conquerir les Balears. Es coneix a partir de la descripció contemporània de Polibi i es farà una abstracció de les dades que proporciona.

El nucli de la legió el forma la infanteria pesant de legionaris, peons més o menys cuirassats que lluiten amb llança o espasa. La cavalleria es dosifica en la proporció de un per cada deu peons pesants. Després ve la infanteria lleugera, els

velites, és a dir els peons sense protecció que llencen projectils a l'enemic, i són devers la meitat que la infanteria pesant. Finalment queda la marina, necessària per a operacions al Mediterrani, que es nodreix dels proletaris⁵¹ i la seva dotació és també la meitat de la infanteria pesant. Així la infanteria pesant ve a igualar en nombre a la resta: cavalleria, infants lleugers i mariners. Aquestes proporcions entre els diferents cossos de la legió seran també vàlides per a la host medieval.

Per a una legió romana del segle II aC els nombres eren els següents: 3.000 legionaris, 300 cavallers, 1.200 *velites*; i es poden suposar 1.500 mariners per a la flota associada. Així cada legió està formada per 4.500 homes, 6.000 afegint els mariners. Un exèrcit consular estava format per quatre legions: dues legions romanes i un contingent d'aliats format per dues ales, que eren les legions auxiliars llatines, molt similars a les romanes apart d'algunes diferències nominals. Així el contingent total de l'exèrcit pujava a 18.000 homes, o uns 24.000 afegint-hi la flota. Aquest era un dels dos exèrcits que cada any la república aixecava de manera regular per als nous còsols.

La legió o la infanteria pesant

La infanteria pesant va ser instaurada durant la monarquia romana a imitació de la falange grega⁵². La legió romana originalment estava formada per dues unitats de 3.000 homes, cada una comandada per un dels dos còsols. A mesura que la població de Roma augmentava l'estructura original es mantenia, però s'anava doblant successivament el nombre d'efectius. Així al segle II aC cada còsol tenia a la seva disposició dues legions romanes i dues ales aliades, totes elles unitats amb el doble d'efectius que les originals, és a dir vuit vegades el contingent inicial⁵³.

La legió més coneguda i estudiada és la legió imperial, que és el producte final de l'evolució de la legió republicana. És considera que el procés va acabar amb les reformes marianes, dutes a terme per Marius al final del segle segon⁵⁴. Cal notar aquí que la legió que va conquerir les Balears era ja pràcticament la mariana.

Els 3.000 legionaris de la legió polibiana es dividien en tres categories: *hastati*, *princeps* i *triarii*. Hi havia 1.200 *hastati* a la primera línia, 1.200 *princeps* a la segona línia i 600 *triarii* a la tercera línia. Els *hastati* eren originalment els legionaris més joves i pobres, i tenien un equipament més lleuger que els altres, pel que pareixen una reminiscència de la infanteria lleugera original. Varen ser els primers a substituir la

⁵¹ Els mariners sempre procedeixen de les classes socials més pobres i se'ls dedica als treballs manuals més especialitzats, necessaris per al manteniment i maniobra dels vaixells. A Roma mariners de les flotes de Ravenna i Miseno col·locaven els tendals del Coliseu, i les tendes dels emperadors durant les expedicions militars. A la conquesta de Mallorca els enginyers varen ser construïts sobretot pels mariners de Marsella que desarmaren les seves naus (Llibre dels Fets, 69). Això no contradiu que els legionaris efectuassin ells mateixos el treballs associats a l'establiment de les centuriacions.

⁵² Es troben incessantment influències gregues i sobretot fenícies a Roma. La famosa i obscura divisió arcaica dels ciutadans en *titios*, *ramnes* i *luceres* era en la nostra opinió una simple imitació de la d'Atenes en triades formades per la gent de la ciutat, la del port i la del camp. Cal notar que *luceres*, una paraula amb l'arrel -luc-, té aquí el sentit de rural.

⁵³ Aquí de sobte apareix el nombre vuit com a tres doblaments successius. Doblar o partir per la meitat era el recurs matemàtic preferit, com es veurà reiteradament en aquest treball, on la base matemàtica principal ve a ser la taula del dos.

⁵⁴ Gabba (1973) és la referència pel que fa a l'evolució de la legió entre la República i l'Imperi. Aquest autor profunditza en la vinculació entre l'exèrcit romà i els problemes socials, és a dir bàsicament l'assignació de terres als proletaris. La legió republicana es tracta a partir de la descripció de Polibi i del treball de Sekunda (1996).

llança per l'*hasta* o *pilum*, que llençaven contra l'enemic abans de retirar-se i deixar pas a la segona línia. Els *princeps* formaven el gruix de la legió i eren la força de xoc. Cap al segle III aC canviaren la llança pel pilum. Finalment la reserva estava formada pels *triarii*, els soldats més veterans i millor equipats, que no solien entrar en combat i mantingueren la llança grega fins que Marius els equiparà amb la resta.

La legió estava dividida en unitats més petites i operatives que permetien la seva dislocació. Aquestes eren deu cohorts, formades cada una per tres maniples, i aquests al seu torn dividits en dues centúries. Així hi havia a cada legió un total de 10 cohorts, 30 maniples i 60 centúries.

D'altra banda considerant les tres categories de soldats esmentades hi havia deu maniples i vint centúries de cada tipus, si bé eren de mida desigual: les centúries dels *hastati* i els *princeps* tenien 60 soldats cada una, i les dels *triarii* només 30. El nom de centúria deriva probablement de la legió original unificada de 6.000 homes i 60 centúries de 100 homes cada una.

Dues centúries s'agrupaven en un maniple, sent així els dels *hastati* i els *princeps* de 120 homes cada un, i els dels *triarii* de 60 homes. Les cohorts en canvi eren agrupacions transversals on hi havia un maniple de cada categoria, i així cada una tenia una força de 300 homes recolzats per una turma de cavalleria de 30 cavallers. El nom de maniple o *manipulus* és un diminutiu de *manus*, una mà o grup d'homes, que era el nom arcaic de les cohorts.

Finalment queda el *contuberni*, el grup més petit, format per sis homes que compartien una tenda i marxaven junts. Aquesta agrupació també era coneguda com a *decúria*, per ser la dècima part d'una centúria, i no per estar formada per deu homes. Polibi no esmenta el *contuberni*, però la seva mida és deduïble de les fonts posteriors.

Els velites o la infanteria lleugera

Els *velites* eren la infanteria lleugera que actuava al marge de la formació principal, fustigant a l'enemic amb els seus projectils i retirant-se després. Es tractava de tropes que requerien un entrenament i sobretot una despesa en equipament inferior a la infanteria pesant. Aquestes tropes en el cas romà anaven equipades amb javelines. Els seus equivalents en altres exèrcits eren foners i arquers.

A mesura que evolucionava l'exèrcit romà va incorporar a la legió les tropes auxiliars. Com s'ha dit els *hastati* eren inicialment tropes lleugeres que s'incorporaren després a la línia. En el cas dels *velites* és clar que varen progressar fins a incorporar-se a la infanteria pesant. Això va ser possible degut al canvi en l'armament. Quan la legió anava equipada amb llances necessitava una força de suport, però quan va emprar els pilum i les espases ja no necessitava dividir els efectius i tots els homes útils podien dur a terme les dues funcions, el fustigament i el combat directe⁵⁵.

Un altre factor que va permetre prescindir de tropes lleugeres romanes va ser que les podien proporcionar els aliats. A mesura que els romans anaven sotmetent pobles incorporaven els seus efectius com a tropes auxiliars. Això va ser el que va passar amb els foners balears. Una vegada conquerides les Balears els Metels els van incorporar com a tropes auxiliars a l'exèrcit romà. Aquestes tropes ètniques eren contingents

⁵⁵ És un procés d'integració similar al de les tropes modernes equipades amb armes de foc. Inicialment necessitaven el suport de llancers, fins que amb les baionetes aquests es pogueren suprimir.

famosos, exòtics i vistosos. Els foners balears i els arquers cretencs eren similars als gurkas britànics o els mamelucs francesos en els exèrcits moderns.

Respecte de la infanteria lleugera és important remarcar que eren *infraclasse*, que no formaven part del nucli de ciutadans de l'exèrcit. Significativament Polibi oblida explicar on es situaven els velites dins la distribució del campament. La legió estava formada per 3.000 homes i no per 4.200. Aquest punt és important ja que a Mallorca es varen establir 3.000 persones, és a dir una legió sencera. Cal suposar que llavors els velites encara eren servents dels legionaris, i n'hi havia dos integrats dins cada decúria de sis homes. Així el tercer Higiní tres segles després parla de contubernis de vuit homes, en els quals els velites ja s'han equiparat amb la resta. Una altra prova de que a finals del segle segon els contubernis estaven formats per sis legionaris és que als campaments excavats a Numància⁵⁶ el nombre de cabanes per a cada maniple, tot i tenir un nombre variable, arriba regularment a les vint cabanes, és a dir deu per centúria. És important aquí esmentar que els maniples s'aquarteraven en recintes quadrats, abocats a un carrer, amb els *contubernis* o tendes als dos laterals, cada un destinat a allotjar una de les dues centúries. Probablement el costat del fons es deixava per a les latrines, ja que els animals estaven davant cada contuberni com els cotxes actualment s'aparquen davant les cases i els centurions s'acomodaven a devora el carrer prou enfora de l'olor.

Els cavallers de les legions

La cavalleria de cada legió estava formada per 300 cavallers. Aquests es dividien en deu unitats anomenades turmes, les quals tenien una força de 30 cavalls cada una. Segurament cada un dels cavallers tenia almenys un servent i de forma habitual dos, que són ignorats per totes les fonts. Per estimar això cal basar-se en una cita a les estratagemes de Frontí (IV,I,6) sobre el rei Filipos de Macedònia, el pare d'Alexandre Magne i perfeccionador de la falange, per cert la mateixa que una generació després empraria Phyrrus en envair Itàlia. Filipos va restringir el personal de l'exèrcit a un servent per a cada cavaller i un altre per a cada deu infants, el que demostra que a la pràctica hi havia molts més servents.

Sobre els cavallers hi ha una interessant anècdota que narra Cèsar a la Guerra de les Gàl·lies, XLII: necessitava una escorta a cavall per a acudir a entrevistar-se amb un cap dels gals. No se'n va fiar dels cavallers gals i va fer muntar a cavall uns legionaris de confiança. Un d'ells va fer un acudit dient que Cèsar els havia promès una recompensa pel servei a l'exèrcit, i la superava amb escriure fent-los cavallers. És evident que entre aquelles tropes d'elit a les quals Cèsar fiava la seva vida i els nobles cavallers de l'exèrcit hi havia un abisme social que ni la mateixa promoció militar podia superar. De fet als repartiments de terra que recorda Titus Livi la proporció era invariablement d'una part per als legionaris, dues per als centurions i tres per als cavallers. En una legió hi havia 3.000 legionaris, 60 centurions i 300 cavallers, pel que la discriminació dels centurions era clarament de status ja que no eren gaire nombrosos.

Una hipòtesi de treball en el present estudi és que no hi havia cap diferència pràctica de status entre els cavallers romans i els medievals. Ambdós grups pertanyien a la noblesa i estaven clarament separats de la classe mitjana que formava la infanteria. En canvi en el imaginari actual les legions romanes eren només infants i les hosts medievals eren sobretot cavallers.

⁵⁶ Salvatore(1996) ho mostra en repassar les excavacions de Schulten. La qüestió de la mida del contuberni és molt important en tractar la Centuriació, ja que la hipòtesi és que va ser la unitat mínima d'establiment a Mallorca, ocupant cada grup un llogaret.

Aquí cal observar que l'únic avantatge de que la conquesta catalana de Mallorca començàs al setembre era tenir pastures per als cavalls. Fa molt mal dir si els conqueridors ho feren expressament, o simplement la data inicial del maig es va anar endarrerint. Es concep en general que els romans començaven les campanyes a la primavera, i s'estalviaven ensurts de tardor com la tempesta que sorprengué als catalans durant la travessia, o el fang en el qual encallaren les torres d'assalt.

La provenença dels legionaris

Hi ha moltes coses que es desconeixen del sistema de reclutament romà, ja que el que es sap s'ha reconstruït a partir de comentaris marginals. El que està clar és la línia general de l'evolució del sistema militar romà. En els primers temps la legió es formava a partir del poble en armes, de ciutadans que amb l'arribada del bon temps empraven campanyes de saqueig dels territoris veïns i tornaven al cap d'unes setmanes o mesos a ca seva. A mesura però que el radi d'acció dels exèrcits romans s'ampliava va ser cada vegada més difícil per als ciutadans compaginar els seus assumptes privats amb el servei militar. Les campanyes d'ultramar que requerien anys de servei continuat varen haver de ser un factor de canvi. A partir de la primera guerra púnica, sobretot en períodes de relativa pau, el sistema de conscripció universal es degué relaxar i sota la seva aparença s'enviaven a ultramar els més pobres que no tenien mitjans per alliberar-se'n, o els fills segons dels clients del cònsol.

De la duració del servei militar només se'n saben coses molt puntuals. Els nobles havien de fer un servei militar de deu anys abans d'aspirar a càrrecs públics, però si tothom ho hagués fet no hauria estat un requisit. De la duració del servei per als legionaris només hi ha una referència d'Apià que diu que una legió es va rellevar del servei a Hispània perquè ja feia sis anys que servia. Hi ha una certa mitificació historiogràfica que pretén que el servei militar romà era un sistema molt reglat, fins que en començar les guerres civils els generals com Marius, Sila, Pompeu i Cèsar i August varen començar a disposar a voluntat dels temps de servei de les seves legions i de les recompenses que els donaven. Però els indicis duen a pensar que en èpoques anteriors el sistema funcionava de manera bastant similar. La diferència essencial era que el sistema polític de contrapesos de poder entre els grans famílies de la república evitava que esclatessin guerres entre elles, encara que sobretot el factor que les pacificava era que hi havia molts territoris rics a conquerir fora de Roma. Les legions consulars republicanes eren bàsicament exèrcits privats amb una aparença oficial.

Hi ha una anècdota sobre Cecili Metel Macedònic, pare del conqueridor de les Balears, que il·lustra la qüestió: quan el Senat va decidir rellevar-lo com a procònsol de la guerra de Numància va reaccionar molt malament, llicenciant tots els soldats que volgueren i donant permisos indefinits a molts d'altres. Això li va costar que li deneguessin el triomf⁵⁷. Aquí es pot afegir una dada essencial sobre els soldats establerts a Mallorca. S'ha demostrat que aquests provenien majoritàriament del Picè, una regió amb forts lligams clientelars amb els Metels⁵⁸. Davant aquests dos indicis és

⁵⁷ Valerio Maximo, IX, 3.7. Aquest autor va escriure un recull d'anècdotes notables de l'Antiguitat, entre les quals en figuren moltes referides a aquest Metel, i per cert cap sobre el seu fill el Baleàric. L'anècdota és famosa sobre el Macedònic és la de que una vegada en una guerra li van demanar que pensava fer, i ell va contestar que si la seva túnica ho sabés la cremaria. VII. Montaigne als seus Assaigs la recorda.

⁵⁸ Pena (1995). Aquesta autora resol un dels problemes fonamentals de l'antiguitat balear, el status de Pol·lèntia i Palma, les dues colònies principals: proposa que eren originalment colònies llatines i

raonable concloure que un cònsol tenia un poder discrecional molt elevat pel que fa al reclutament del seu exèrcit. Tal vegada és útil comparar un exèrcit consolar romà amb una host medieval, amb els homes vinculats per vincles de fidelitat al seu senyor. No és cap problema l'existència d'un sistema oficial de reclutament per a aquesta tesi, ja que de fet hi ha prou exemples de mal funcionament d'aquests a les societats contemporànies.

2.1.2 La host medieval

Hi ha un petit grup de fonts que permeten conèixer com era l'exèrcit que va conquerir Mallorca. El Llibre dels Fets i la Crònica d'en Desclot proporcionen una gran quantitat d'informació qualitativa; els tractats signants per participants i els Repartiments en donen una de quantitativa. El millor dels documents catalans és la cruesa interpretativa: ningú dissimula que es tracta d'una empresa lucrativa duta a terme amb l'excusa d'una provocació nímia, i la discussió es centra en el repartiment del botí.

Cal començar per la crònica d'en Desclot, i la seva descripció de l'assemblea de Barcelona de la vespra de Nadal de 1228, on es va decidir emprendre la conquesta. Cal tenir present que la transcripció dels parlaments de cada un dels nobles i el que oferiren aportar a la conquesta deu provenir d'alguna font propagandística, tot i que no deixa de tenir aspectes molt aclaridors.

Com parlà lo bisbe de Barcelona: ... E jo promet-vos davant tot que hi iré ab cent cavallers menys un cavallers e ab mil sirvents, e donar-llur he bon sou, e prou pa, e vi e civada e tot ço que mester llur farà; e no me'n vendré tro que Déus vulla que hajam la terra conquesta. Desclot XVI.

De ço que dix lo comte d'Empúries:... E seguir-vos he ab vuitanta cavallers e ab vint ballesters a cavall e ab mil sirvents. Desclot XXIV.

Com respòs en Ramon de Montcada: ... E menaré vint-i-cinc cavallers ab bons cavalls e ab armes, dar-llur he bon sou, e fer-llur e llur obs de pa, e de vi, e de carn e de civada. E menaré de bons sirvents ab ballestes e ab llances, e mariners de d'altra companya, qui seran bons e mar e en terra; e no me'n vull venir tro que la terra hajam presa. Desclot XXVI.

Cal remarcar la inquietant promesa de disciplina, de mantenir la pròpia host a Mallorca fins que s'hagi acabat la conquesta. L'èmfasi que fan els autors romans en la disciplina i els gestos heroics suggereix que també hi havia problemes d'aquest tipus, encara que almenys no ho expressaven tan directament.

Els nobles catalans consideren que a les seves hosts hi ha d'haver una proporció natural de deu a ú entre servents i cavallers, és a dir que es manté la relació que s'ha trobat en el cas de la legió. Cal tenir en compte que hi havia molts més servents, per exemple els combatents provinents de les ciutats, i que la proporció total s'acostava molt més al vint a ú de les legions. Després hi ha una distinció entre llancers i ballesters, tant a cavall com a peu. És a dir que la tensió entre llances i javelines dels romans, entre armes de contacte i armes de distància, aquí també es reproduïx.

També hi ha la qüestió dels mariners, necessaris per a la conquesta d'una illa. Aquests són un contingent addicional a les tropes de terra. Algunes ciutats com Marsella i Gènova pareixen especialitzar-se en l'aportació de naus. Finalment queden

que foren elevades a colònies romanes per mor de les Guerres Socials. Es proposarà com això es reflexa a la planta de les dues ciutats.

els subministres: cada magnat se'n cuida de la seva pròpia intendència. Aquí tampoc no s'hauria de caure en la temptació de marcar una diferència gaire gran amb els romans. És sabut que a les legions les seguia una estructura civil que entre d'altres coses negociava amb els subministres.

Seguint ara amb el Llibre dels Fets, aquí els discursos no són tan amables: i comencen promentent un nombre de cavallers, però sempre acaben anant al que compta, és a dir a vincular l'aportació que faran amb el que rebran. Cada un matisa el que li interessa:

En Guillem de Montcada: E pregam-vos ... que ens donets part en la conquesta que vós farets ab nós, e aitambé en les coses movents que en les seents... Fets, 50.

Don Nuno Sanxes: e vós que em donets part de la terra e del moble per aquells que jo menaré a cavall e a peu, e aitambé per los llenys armats e per les galees... Fets, 51.

Comte d'Empúries: e d'aquella part que promesa és a ell [Guillem de Montcada] i als altres que donets a mi per los hòmens de cavall e de peu que jo hi menaré... Fets, 51.

Lo bisbe de Barcelona: e que em donets ma part per los hòmens que jo hi menaré. Aitambé per los mariners com per lo cavallers. Fets, 53.

Lo bisbe de Girona: e vos que em donets aquella part segons que darets als altres. Fets, 53.

Primer de tot s'especifica de que es tracta de repartir mobles i immobles. Els senyors catalans tenien molt present l'experiència de les cavalcades, incursions en terra enemiga d'on es tornava amb un botí essencialment moble, carregat sobre els cavalls.

Una segona qüestió és com calcular la proporció de cada un. El factor principal són els cavallers, però s'han de tenir en compte els homes de peu i els mariners amb les naus. Efectivament els documents estan nominalment orientats a tractar de cavalls armats, però realment el concepte s'amplia per comprendre totes les aportacions de personal. Així al *Memorial de tots los cristians cavalers los quals foren en la presó de la Ciutat de Malorca*⁵⁹ s'especifica que el Repartiment s'efectua en base a les *cavalleries*, el nom que dona al que bàsicament són homes. La unitat de còmput varen ser homes i cavalls, en peu d'igualtat, i les naus es comptaren pels seus mariners. Històricament el cost del lloguer d'un home sempre ha estat equivalent al del mitjà de transport estàndard de l'època, que aquí era el cavall o la bèstia, com avui en dia és el camió. Respecte dels mariners, com s'ha dit històricament sempre s'han considerat un poc inferiors a la resta dels combatents, pel que la seva equiparació devia anar a compte de la fusta de les naus.

Una tercera qüestió és la de les gelosies. Si el comte d'Empúries es considerava de la casa dels Montcades llavors no calia que precisés que volia la seva part tan desconfiadament, i respecte del bisbe de Girona, la petició es quasi infantil.

Finalment arriben els dos tractats signants entre el rei i els senyors. El primer es va signar a l'assemblea de la vespra o vigília de Nadal de 1228, i el segon a Salou a finals d'agost de 1229 en el moment de salpar les naus⁶⁰. En ambdós la qüestió de la

⁵⁹ Soto (1984) pàg. 90 ss. Es tractarà més envant però aquí s'especifica el següent: *E per quasques c.xxx cavalleries es degut .i. cavaler*. Es reparteixen entre el volum de la host els cent cavallers que havien de quedar a Mallorca. Això quadra amb el volum total de 13.400 cavalleries.

⁶⁰ Els recullen respectivament Miret (1918) pàg.75, i Bofarull (1856) pàg.1 ss.

distribució es resol amb la fórmula següent, que és un progrés respecte del simple recompte de cavallers, i un retràs respecte de que només s'esmenten els homes armats. De totes maneres l'ambient obsessiu centrat només en els cavallers quedarà clar a continuació en enumerar-los:

Damus nobis vel vestris justas portiones secundum numerum militum et hominum armorum quos vobiscum duxeritis. Bofarull pàg. 1ss.

A continuació es determinarà el nombre de cavallers que varen participar realment a la conquesta. Cal situar a la taula les dades que donen els quatre documents tractats en aquest apartat. Bàsicament les xifres són coincidents: En una versió en Guillem de Montcada promet 400 cavallers del seu llinatge que es quedaran en menys de 300. Recordar això és una maldat del rei En Jaume. En Desclot explica com en Nuno ofereix el doble dels 100 que realment aportarà, i l'Arquebisbe de Tarragona parla de 100 que no apareixeran, pel que cal suposar que la va fer compondre el mateix Nuno⁶¹. Finalment al document de Salou no s'esmenten les xifres concretes aportades pel bisbe de Girona i pels Templers, extretes dels altres documents.

Recompte del cavallers de la presa de Mallorca				
Senyor	Feits	Desclot	Barcelona	Salou
Rei en Jaume		200	-	200
Bisbe de Barcelona	100	100	100	100
Arquebisbe Tarragona	-	100	-	-
Bisbe Girona	30	30		30
Templers		50	50	50
Altres clergues	10	35	-	-
Nunyo Sanç	100	200	100	100
Hug Comte d'Empúries	inclòs 400	100	70	70
Guillem de Montcada	400	100	100	100
R. de Montcada i R. Berenguer	inclòs 400	50	50	50
Bt. Sta. Eugènia i Gilabert Cruilles	"	20	-	30
Raimon Alamany i G. Claramunt	"	-	-	30
Hug de Mataplana i G. de Pinós	"	-	50	-
PUGEN A UN TOTAL DE	-	985	-	760

Taula 2.1. Els cavallers de la presa de Mallorques. En aquesta taula es comparen les xifres que donen els diferents documents que esmenten el nombre de cavallers que cada senyor prometé o aportà a la conquesta de Mallorca.

Donant per bona la xifra de 760 cavallers i sabent que les cavalleries eren un total aproximat de 13.440, descomptant els cavalls queden 12.680 homes. La proporció d'homes per cavall és de disset, molt propera als vint que s'han suposat anteriorment per a la legió romana.

⁶¹ Cal tenir en compte el context de la conquesta. Va ser una fugida envant per a superar una guerra civil entre el bàndol del rei, que eren en Nuno Sans, les ciutats i els religiosos; i el bàndol dels Montcades que eren la resta.

2.1.3 Els campaments legionaris

Per als romans una campanya militar era concebuda com una guerra de trinxeres mòbil⁶². Un exèrcit romà en campanya cada dia construïa un campament nou per a passar la nit. Aquesta operació tenia un gran importància en la vida dels legionaris, com reflecteix Polibi: cada dia l'exèrcit replantejava un nou campament i l'aixecava del no res, seguint les tècniques anomenades pels erudits moderns *castrametatio*. La destresa que adquiria la legió en aquesta rutina diària era el que s'aplicava posteriorment en l'establiment de centuriacions sobre el territori conquerit.

Modernament, com ja feren Frontinus i la resta d'evangelistes gromàtics, s'ha tractat de relacionar les centuriacions amb teories religioses, astronòmiques i matemàtiques. Així cal advertir que les centuriacions eren simplement dissenyades per individus que es passaven la vida replantejant campaments militars i que en centuriar territoris aplicaven les mateixes eines, sense cap tipus d'interpretació transcendent.

L'origen del campament romà s'atribueix a l'observació d'un campament abandonat de l'exèrcit de Phyrrus. Aquest era el rei de l'Epir a Grècia, un dels molts regnes hel·lènics que sorgiren després de la mort d'Alexandre Magne. Cap al 280 aC va envair Itàlia en resposta a una petició d'auxili dels ciutadans de Tarent. Per als romans la invasió de Phyrrus, encara que finalment rebutjada, va ser el primer encontre amb un exèrcit organitzat d'estil hel·lenístic.

El mateix Frontinus a les *Estratagemes* explica com els romans quedaren meravellats en entrar dins un campament abandonat per Phyrrus i trobar una trama perfectament ordenada, ja que fins llavors les legions acampaven agrupades simplement en corts o cohorts, que són una unitat militar entesa com a unitat d'aquarterament.

En els temps antics els romans i les altres gents usaven de fer els seus camps formant grups de cabanes aquí i allà per a les cohorts, sense preocupar-se de murs si no es tractava de ciutats. Phyrrus el rei dels epirotes, va ser el primer a iniciar el costum de concentrar un exèrcit sencer dins el recinte d'una mateixa fortificació. Més tard els romans, després d'haver derrotat Phyrrus a la plana Arusiana devora la ciutat de Maleventum, capturaren el seu camp, i després de veure'n la disposició, paulatinament varen adoptar la disposició que s'usa avui en dia. Frontinus *Strategematon* IV, i, 14.

Ja no es tracta de que els diferents autors anònims que escrivien per a Frontinus tinguessin estils literaris distints: si va encarregar aquest llibre d'estratègia on s'evidencia la *quadricula castrense*, i també el llibre fonamental del *Corpus* on s'ignora, els seus escriptors tenien visions del món contraposades.

Hi ha una altra notícia sobre el tema que tergiversa la idea. Plutarc escriu a la vida de Phyrrus com aquest va quedar meravellat de veure l'ordre dels campaments romans. La història està escrita de la manera més versemblant possible, però no deixa de ser una mostra d'atenció cap als romans que en el seu temps eren els senyors de Grècia.

XVI ...Notícies de que els romans s'havien acostat més i tenien el seu camp a l'altre costat del riu Siris, s'hi va dirigir a cavall, precisament per a observar, quan va veure la seva disciplina, les seves guàrdies, l'ordre del campament i com d'arreglat estava l'exèrcit, va quedar sorprès, i dirigí la paraula a aquell dels seus

⁶² Peddie (1994), pàg. 75. Aquest autor agafa la cita del general Fuller, un precursor de la guerra cuirassada que ja preconitzava l'ús dels tancs abans de la Segona Guerra Mundial, un ús que es podria considerar la guerra de trinxeres rodants.

amics que tenia més pròxim, dient-li: "la disciplina d'aquests bàrbars, oh Megacles!, no és bàrbara; es veurà els fets"...

XVII ...va ocupar també el camp des romans, ja que aquests l'havien abandonat...Plutarc, Phyrus.

Els autors clàssics usen sovint el recurs de dir que els romans trobaren un objecte i el copiaren, per a expressar la idea de la transmissió de tecnologia. En un altre cas prou interessant com per a merèixer una digressió, el de la producció en sèrie de galeres cartagineses, també recorren a dir que capturaren un vaixell molt mariner⁶³. Aquí els romans importaren el concepte de cadena de muntatge amb treballadors sotsqualificats, per incrementar la producció de naus de guerra. Els cartaginesos havien deixat de banda la producció artesanal de vaixells i havien passat a un sistema de construcció amb peces estandarditzades que requerien poques habilitats per part dels operaris, el que permetia mobilitzar molta més ma d'obra.

El que els romans aprengueren de l'exèrcit de Phyrus va ser un poc més que inspeccionar unes runes. Varen adoptar un sistema d'amidaments superficials que emprarien inicialment per establir campaments i posteriorment per traçar les centuriacions. Es tracta d'un conjunt de tècniques, articulades a partir d'unes matemàtiques molt bàsiques, però suficients. El peu romà és exactament igual que el peu àtic, mesura al voltant de 29,57 cm, és a dir que la unitat bàsica del sistema mètric romà té un origen grec. Es pot afinar el peu base de la centúria a partir del seu costat de 707 ml per a 2.400 peus. Mesura 29,46 cm, una diferència del quatre per mil amb l'anterior a la qual no cal donar gaire importància. Cal recalcar que té més fiabilitat el valor de 707 ml, trobat sistemàticament com a mitjana en grans distàncies, que les mesures fetes a partir d'edificis o estàtues, que són la forma convencional anticuarista de restituir la mesura del peus antics.

Aquestes tècniques però no venien només de l'Epir. Eren part de llegat militar de les conquestes d'Alexandre Magne, i que en darrer extrem provenien de Babilònia. Diodor Sícul⁶⁴ dona dues dades sobre les fortificacions mesopotàmiques coincidents amb pràctiques romanes testimoniades per Polibi, Hyginus i Vegeci. La primera és la proporció de la ciutat de Babilònia, rectangular en una proporció de tres a dos. Aquesta raó la descriu Hyginus per a un campament, i la justifica amb un argument peregrí de que la corneta s'ha de sentir de per tot el recinte. Vegeci (III,8,4) es limita a afirmar que el recinte considerat més estètic és el que mesura un terç més de longitud que d'amplada. La segona és la mida del *intervallum*, l'espai que es deixava entre el mur de la ciutat i la zona on hi havia les cases, el que ve a ser un camí de ronda: Diodor esmenta com tenia un mida de dos *plethros*, el mateix que diu Polibi.

Les grans nacions que alçaven immensos exèrcits eren les primeres que havien de resoldre la qüestió dels campaments militars. Darius arreplegà un milió d'homes contra Alexandre, i d'alguna manera els devia organitzar per a que almenys arribassin al camp de batalla. Es troba un altre exemple de transmissió d'aquestes tècniques a la Bíblia: el llibre dels Nombres quan explica l'ordre de marxa de les dotze tribus. Segurament és el reflex de l'organització dels exèrcits egipcis que creuaven per Canaan.

⁶³ Polibi, Història de roma, I,59. "quedaren acabades dues-centes quinqueremes, a imatge de la nau del Rodi [capturada poc abans i una embarcació molt ràpida i maniobrable]".

⁶⁴ Diodor Sícul, Biblioteca Històrica. A II,3,2 indica que la ciutat de Nínive va ser dimensionada 150 estadis de longitud per 90 d'amplada, en el que és quasi una proporció de 3 a 2. A II,7,5 indica que la ciutat de Babilònia la muralla estava separada dos *plethros* de les cases.

Es tractava de nacions articulades sobre l'agricultura de reguiu, que necessitaven de tècniques d'agrimensura, que serien les emprades per als campaments.

Per acabar aquest recorregut històric es pot tornar al present. La moderna presó de Palma, construïda sense constriccions d'espai, té una estructura idèntica a la d'un campament romà. La zona útil és una trama quadrada modulada d'edificis i vials. El perímetre està format per dos anells lliures que impedeixen que arribin dins el recinte objectes llençats des de l'exterior. Cal observar que aquí el que coincideixen són els condicionants funcionals.

2.1.4 La distribució dels campaments

Els campaments romans de campanya seguien un esquema molt regular. Polibi descriu la construcció d'un campament romà de la república, cap al 140 aC, i el seu text ha estat la base de totes les reconstruccions. Els campaments eren estructures provisionals, i de campaments republicans no en queda gairebé cap resta, excepte a Numància. Allà Schulten va excavar les restes conservades sobre els turons que envolten la ciutat de fins a una dotzena de campaments romans corresponents a la llarga guerra que va sotmetre la ciutat, o millor dit la va destruir. Precisament Polibi era íntim d'Escipió Emilià, que va conduir el setge final. Això és més que una coincidència, és una altra mostra de que els grans esforços puntuals realitzats amb un objectiu concret són el que queda per a la posteritat, com en el cas de Vespasià i les subcesives.

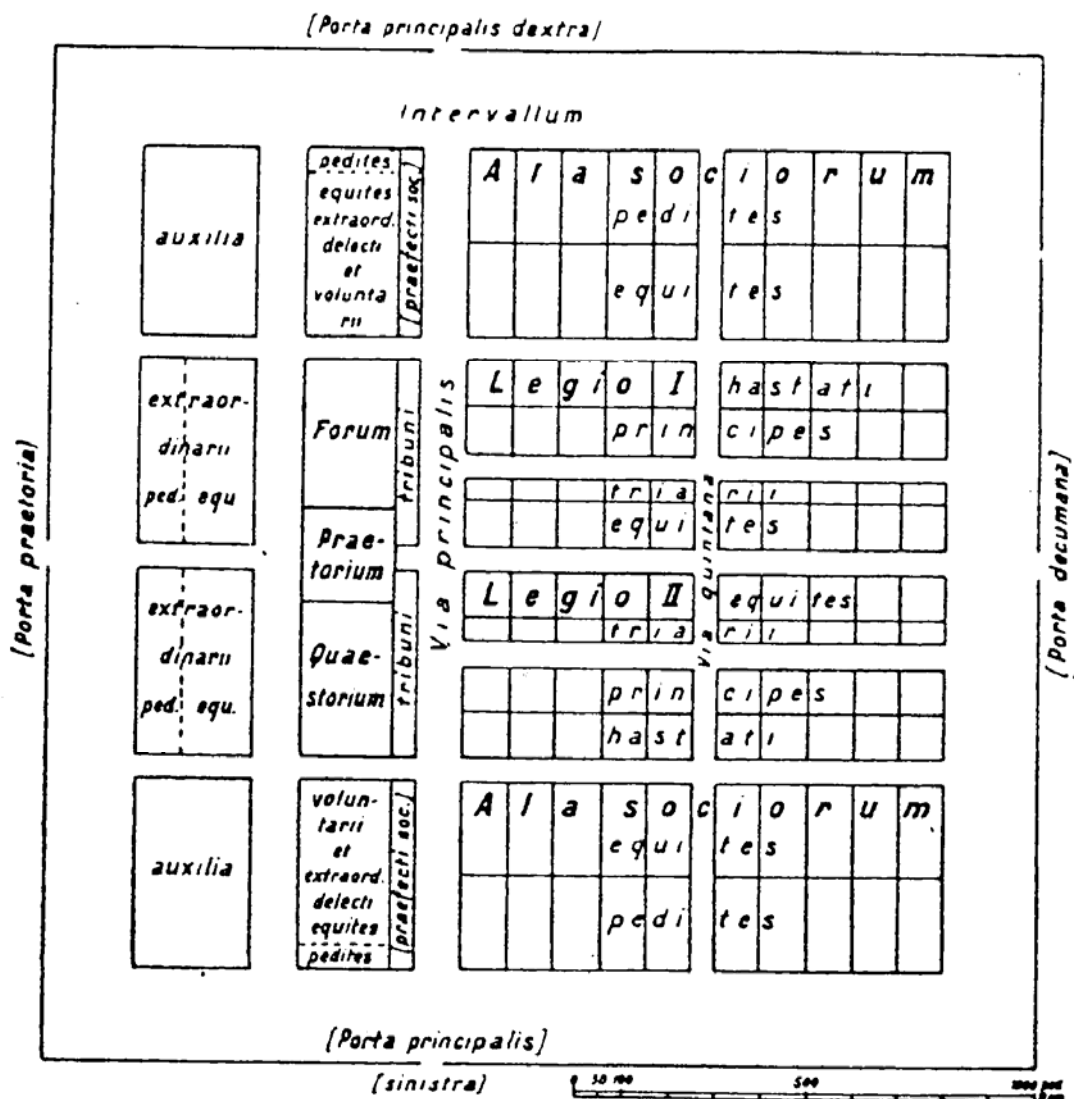
Aquí cal seguir la discussió de Salvatore, que fa un recull molt complet de totes les fonts, tant els estudiosos sobre Polibi com les excavacions de campaments a Numància i altres llocs d'Espanya. Tot i que no hi aprofundeix, arriba a albirar que la famosa descripció no és un cànon exacte, sinó una guia d'actuació.

A partir de les restes dels campaments de Numància, i d'altres indicis es dedueix que Polibi no va fer un esquema exacte del tot dels campaments. Amb tot la seva exposició, tot i que sigui corregida, segueix sent un document bàsic a l'hora de reconstruir el campament legionari, per les pautes que dona.

Així com la descripció de l'ordenació dels campaments en Polibi és freda i teòrica, preocupada per construir un sistema formal on tot encaixi, la descripció de la construcció dels campaments ens transmet una vivesa i unes emocions que la fan molt atractiva. Polibi va presenciar sens dubte el replanteig de campaments, i va adonar-se de que es tractava d'una operació mecànica que aconseguia en un terreny estrany recrear un campament familiar per als seus ocupants. És a dir, que els rutinaris treballs de replanteig aconseguien donar als legionaris una sensació de familiaritat amb el campament que era un element de confort per a aquests:

En conseqüència és obvi que quan les legions hi arriben i tenen una bona vista del camp, totes les parts d'aquest són conegudes tot d'una per tothom, ja que només han de fixar-se en la posició de la bandera del cònsol. Així, com tothom sap exactament a quin carrer i a quina part del carrer la seva tenda ha de situar-se, ja que tot ocupa invariablement el mateix lloc al camp, l'acampada recorda en certa manera el retorn de l'exèrcit a la seva ciutat natal: quan rompen files a les portes del camp tothom se'n va tot dret cap a casa seva sense pèrdua, ja que coneix el barri i el lloc exacte on és casa seva. Això és el que passa en un camp romà.

Al contrari dels grecs (que opten per acampar en posicions naturalment defensades) els romans prefereixen les fatigues de fortificar i defensar un camp degut a la conveniència de tenir un sol tipus de camp que mai varia i és familiar a tots. Polibi, Història. VI, 41, 9ss.

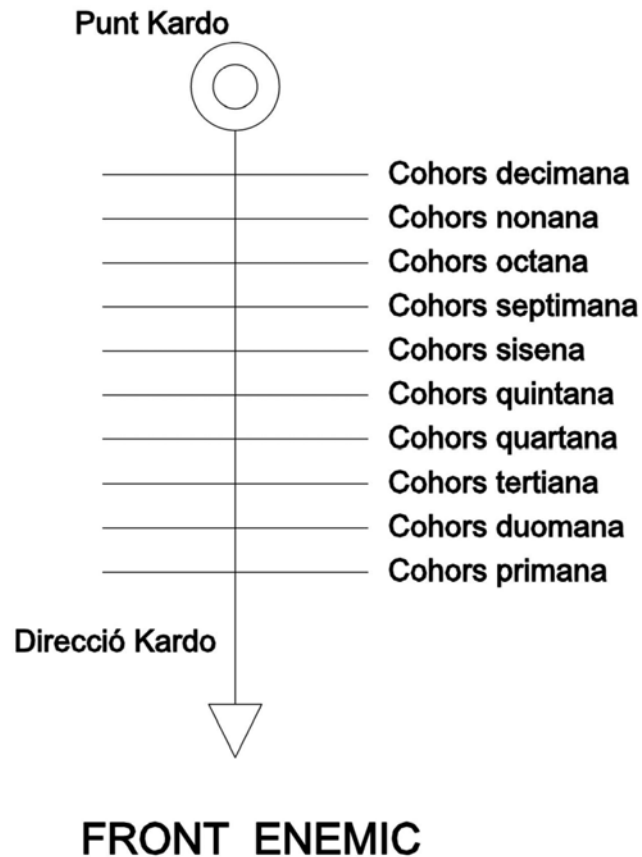
2.1. El campament militar de Polibi. Reconstrucció clàssica del campament militar romà a partir de la descripció de Polibi, de Salvatore 1996, qui ho pren al seu torn de Fabricius 1932. Cal notar la disparitat dels quadres que modulen el campament, apart de que els noms de porta pretoria i decumana estan canviats.

El cardo o via del front

La primera pauta és que el campament s'ordenava a partir d'una direcció principal, la que apuntava cap a l'enemic. Aquesta direcció del front era marcada per la via anomenada cardinal o cardo⁶⁵, que articulava el campament i entre d'altres coses servia per a ordenar les diferents unitats de l'exèrcit. Una legió estava formada per deu

⁶⁵ Polibi li dóna el nom de via del front, i Cèsar, Titus Livi i Vegeci (I,23,2) el de via pretòria. Cardo és el nom que se li dóna al Corpus dos segles després, i que s'emprarà aquí. Respecte de la grafia de kardo o cardo, que es pot alternar en un mateix text, es pot adoptar cardo que és menys contracultural.

cohorts numerades del ú al deu. La primera cohort era la situada més cap a l'enemic, formant un front cap a aquest. A continuació seguia la cohort segona, i successivament fins a la desena. A la disposició del campament romà es conserven traces de que aquest ordre era essencial. Així la part posterior del campament era anomenada decumana, és a dir de la unitat desena, de la *decima manus*⁶⁶. A mitjan campament hi havia un carrer transversal a l'alçada de la cinquena unitat, anomenat quintana, és a dir *quinta manus*.

2.2 L'articulació del cardo cap al front. La primera pauta del campament polibià consisteix en organitzar-ho tot sobre un eix, el kardo, que apunta cap a l'enemic.

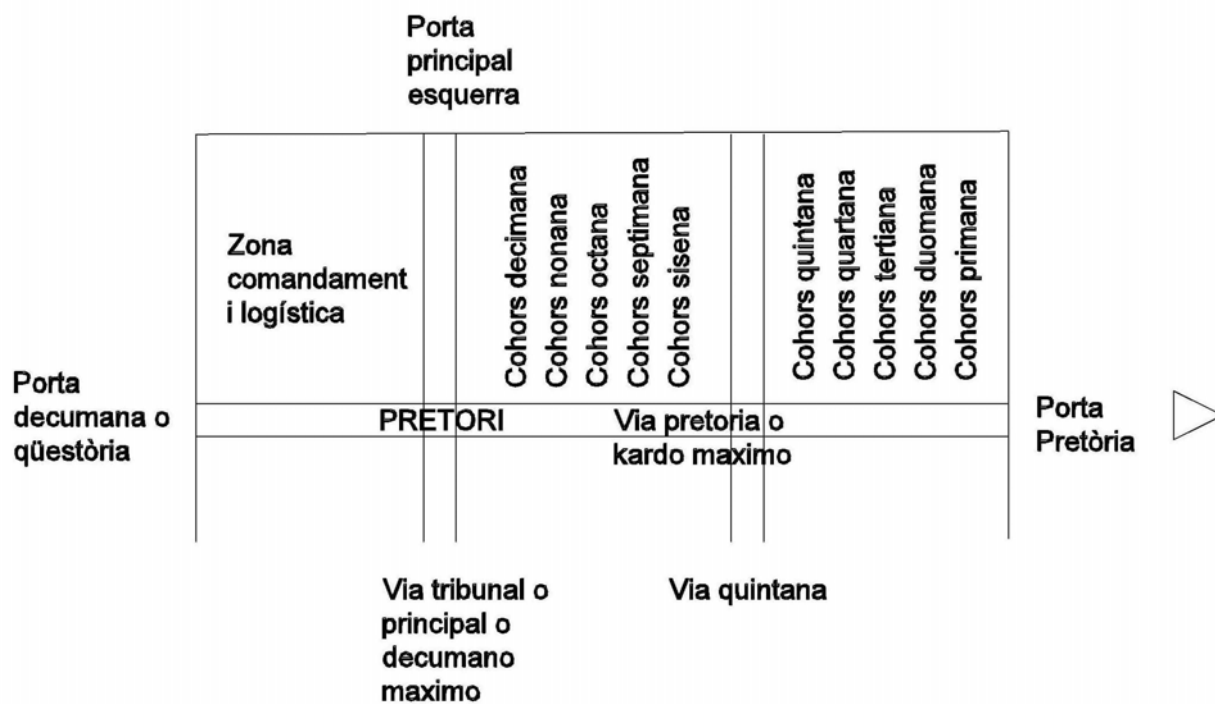
Aquest nom de decumano va passar posteriorment a referir-se a les vies transversals a la via cardinal. La via decumana devia ser originalment la via posterior del campament, que servia d'accés a les instal·lacions de la cohort dècima, a semblança de la via quintana. Era transversal al cardo o orientació principal. D'altra banda la porta decumana era per on sortien els soldats per ser castigats, com explica Vegeci (I,23,3). A la mitologia legionària el concepte decumano devia ser el més oposat al cardo, la via cap a l'honor, i per això passà a designar l'altre eix. El nom que rep la via transversal a la descripció de Polibi, el de via tribunal, no va ser emprat per la literatura posterior.

⁶⁶ Aquesta etimologia òbvia no és cap gran descobriment, de fet sempre està latent als estudis sobre el tema. No obstant Salvatore es nega a reconèixer-la. Aquest és un dels greus defectes que solen presentar els estudis excessivament acadèmics, que es plantegen com una revisió sistemàtica de les hipòtesis anteriors, una antítesi a la qual li manca en massa ocasions la síntesi.

Finalment cal fer una observació sobre la via quintana. Aquesta és una via pràctica, oberta per facilitar la mobilitat dins el campament. Aquesta travessia ha de ser en part l'origen del quintarius, el nom amb que els autors gromàtics anomenen als polígons formats per varies centúries. Aquesta qüestió es tractarà més envant, però el que cal ressaltar aquí és que les centuriacions es concebien a partir de les eines que proporcionava la castrametatio.

La creu primordial

La segona pauta és la creu primordial. L'orientació del campament mitjançant la via principal s'articulava a partir d'un element central, la tenda del cònsol, el comandant principal de l'exèrcit. Aquesta estava situada al pretori, una plaça central de la qual sortia el cardo, orientat cap al front i l'enemic, a partir del qual s'ordenaven les unitats com hem vist abans. Transversalment a la via cardinal, des del mateix pretori sortia la via tribunal de Polibi, sobre la qual es situaven les tendes dels tribuns, els lloctinents del comandant. De les tendes dels tribuns cap a l'enemic es situaven les deu unitats o cohorts, i cap a darrera hi havia les instal·lacions d'intendència.

2.3. La creu primordial amb la divisió tripartita. La segona pauta del campament polibià. El campament s'organitza en tres zones diferenciades, organitzades sobre el kardo de la creu.

Aquest sistema no devia ser però l'original: la legió devia situar-se primitivament amb cinc cohorts a davant i cinc a darrera de la zona central de comandament. En tot cas aquesta distribució en tres blocs ha de ser l'origen de la famosa proporció del tres a dos. Es podria argumentar contra aquesta proposta que els combatents havien d'estar de cara a l'enemic i els comandants a darrera, però Titus Livi

i Juli Cèsar refereixen que els legionaris sortien del campament per les quatre portes si era necessari un desplegament ràpid⁶⁷.

La quadrícula de camins que ordena la centuriació es basa directament en la creu de camins que articulava el campament legionari. El cardo era hereu directe de la via principal, l'orientada cap a l'enemic. El decumano com ja s'ha vist transparenta en el seu nom que deriva de la via transversal posterior del campament. Però Polibi no anomena a la via principal via cardinal. De fet etimològicament cardo és un nom que significa punt sobre el qual es gira, la polleguera d'una porta, en castellà *quicio*. El cardo era el centre del campament, el punt sobre el qual girava la orientació de tot el conjunt, i per extensió el nom va passar a anomenar la via principal.

Les teories gromàtiques, que vinculaven la orientació de les centuriacions amb l'astronomia, varen fer la seva pròpia racionalització del nom de cardo, que és l'origen de la confusió amb les orientacions. Així al Corpus es considera que el cardo representa l'eix de la terra, que discorre de nord a sud, i entorn del qual aquesta gira. Això fa que el decumano hagi de convertir-se en l'eix que va d'est a oest, seguint el camí del sol.

2- Aquest és el fonament a partir del qual els nostres avantpassats, com veiem, varen establir el seu sistema de mesura de les terres. En primer lloc varen establir dos límits: el primer de l'orient a l'occident, i l'anomenaren decimanus. El segon del migdia al septentrió, i l'anomenaren cardo...

4- El cardo és anomenat així perquè està dirigit cap a l'eix [cardine] del cel... Frontinus, III. De limitibus.

Polibi assenyala molt clarament les dues direccions principals del campament, perpendiculars entre si. A la descripció però dona molta més importància a la via tribunal que a la cardinal: comença per la via tribunal, a la qual dona una amplada de cent peus, encara que reconeix que la direcció important és l'altra. Efectivament la que apunta cap la front és la primordial en un campament militar, i per això es situa la cavalleria sobre aquesta, per a poder sortir més ràpidament contra l'enemic. Però a la via cardinal se li dona una amplada de cinquanta peus, la meitat que la de la via tribunal.

La major amplitud de la via tribunal es pot justificar simplement pel desig de crear una plaça allargada davant el pretori, o de deixar més distància entre els tribuns i l'olor corporal dels legionaris. No pot implicar mai que sigui la direcció principal del camp, com creuran posteriorment els autors del Corpus. L'amplada els va confondre, i en les seves descripcions es refereixen primer sempre al decumano, l'hereu de la via tribunal. Fins i tot a les instruccions d'August, que recull un dels Hyginus, per a les centuriacions apareix un decumano el doble d'ample que el cardo:

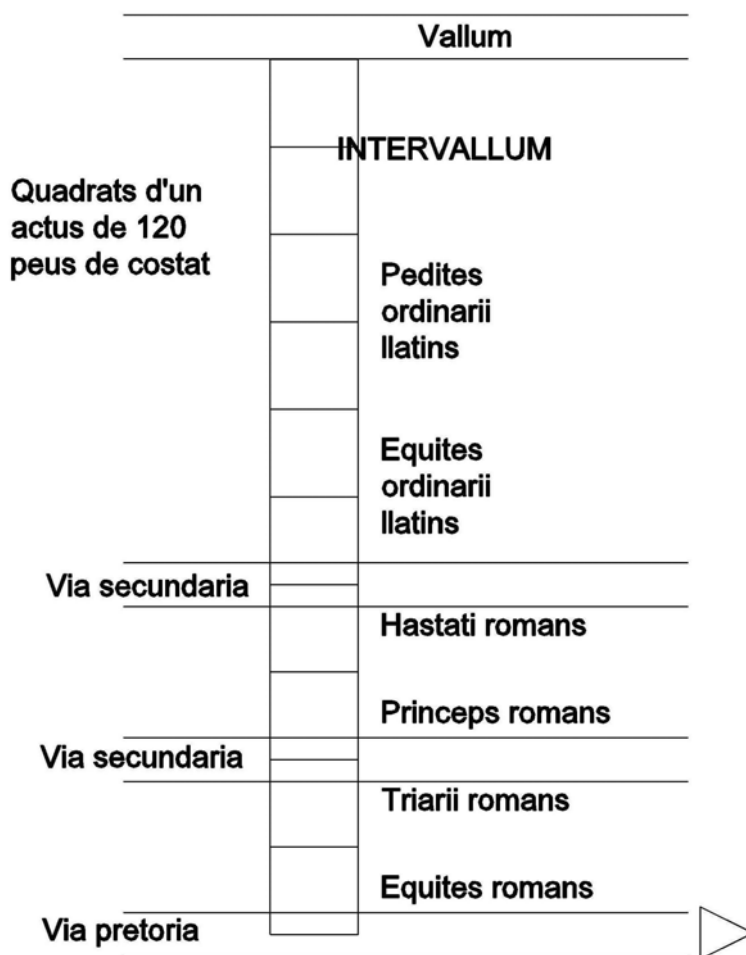
14- Als límits els hi donarem les amplades exigides per la llei i la constitució del diví August: al decimano maximo 40 peus, al cardo maximo 20 peus, 12 peus a tots els límits actuaris, decimani et cardines, i als subruncivi 8 peus. Hyginus Gromaticus. XI. L'establiment dels límits.

⁶⁷ Es tracta d'una qüestió que tampoc no té gaire importància. En tot cas els legionaris s'aquarteraven clarament dividits en dos blocs separats per la via quintana. Cèsar, Guerra de les Gàl·lies, LI. Per cert al capítol XXXVII esmenta com en un campament la porta decumana donava a un bosc, és a dir que venia a ser una porta de servei. Titus Livi XL, 27, on també fa una descripció dels noms de les quatre portes: pretoriana, principal dreta i esquerra, i quistoriana.

L'aquartermament de la cohort

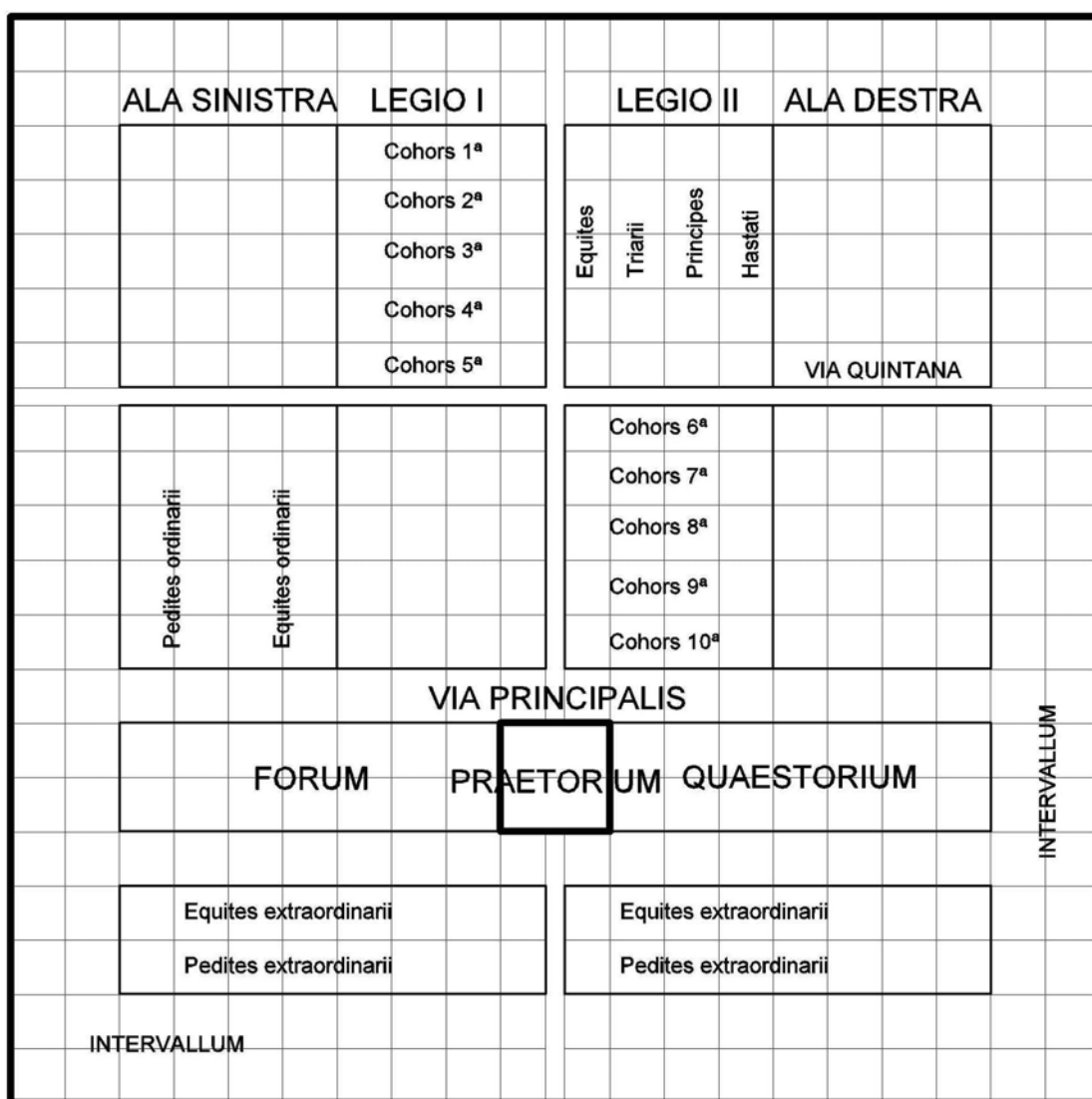
La tercera pauta és la de l'aquartermament de la cohort, de la seva distribució. Cada cohort comprenia tres maniples d'infanteria i una turma de cavalleria, unitats bàsiques que s'allotjaven en el que podríem anomenar companyies. Aquestes companyies s'ubicaven en quadrats de cent peus de costat, que donaven a carrers paral·lels a la via principal. Aquí Polibi embulla totalment la qüestió, ja que dona amplades fixes als carrers i diu que els recintes per a les unitats s'adapten als seus efectius, i insisteix que la mida del recinte és proporcional al nombre de legionaris que s'hi allotgen. Això no és sensat, la hipòtesi més versemblant és que els campaments legionaris es marcaven a partir d'una trama d'actus, quadrats de 120 peus romans.

Aquesta proposta té importants conseqüències: si el campament romà està construït a partir de la mesura bàsica de les centuriacions agràries, l'actus, això vol dir que els mòduls agraris estan agafats dels militars.

2.4. L'aquartermament de les unitats en actus. La tercera pauta del campament polibià. És l'organització amb un mòdul, l'actus o quadrat de 120 peus de costat.

Hi ha varis arguments a favor d'aquesta identitat. El primer és que les dimensions trobades als campaments de Numància per a les companyies es mouen entorn de dos valors, cent i cent vint peus. El segon és que no és sensat un esquema tan complicat per a traçar un campament que cada dia un grup diferent de legionaris havia de replantejar amb presses: és molt més simple traçar una quadrícula de 120 peus de costat. Si l'espai havia de ser en proporció al nombre de components de la unitat es produirien inacabables discussions cada dia pel repartiment de l'espai. Una tercera raó és que és realment congruent que s'embrés el mòdul militar per a les centuriacions agràries: és inversemblant que el grup de legionaris que tota la vida ha replantejat campaments amb un mòdul sobtadament l'hagi de canviar per a fer mesures agrícoles.

2.5. Proposta de campament polibià. Esquema alternatiu de col·locació d'un exèrcit consolar de dues legions i dues ales dins l'espai d'una centúria de 2400 peus de costat, formada per quatre-cents actus de 125 peus de costat. Tot l'espai es regia per la quadrícula regular d'actus, i que els vials es feien amb porcions dels quadrats adjacents.

A partir de la quadrícula de 120 peus romans de costat traçaven els carrers llevant una part de l'espai de les companyies. Així el vial principal ocupava 20 peus de

cada una de les dues companyies colindants. Polibi esmenta mesures de 25 i 50 peus per a l'amplada de les vies, però no cal donar massa importància a aquestes discrepàncies. Que en algun cas concret s'empres un mòdul de 125 enlloc de 120 peus és perfectament possible. Com també que de 120 se'n agafessin 25 per a les vies.

Cal incloure aquí finalment la construcció del mur de tancament. Aquest era anomenat *vallum*, i estava format per un vall excavat i un terraplè posterior on s'acumulava la terra estreta d'aquell. Sobre el terraplè es disposava una tanca formada amb els pals que els legionaris carregaven, dos cada un, durant tota la campanya. Darrera el mur es situava un espai obert anomenat *intervallum*, que servia de resguard per a projectils llençats des de l'exterior, i com a espai on es podien dipositar els bagatges i el botí, així com contingents de combatents addicionals. Es considerava que el *intervallum* havia de tenir una amplada de 200 peus, o millor dit, dos mòduls.

La distribució del campament

Polibi descriu com els campaments consulars albergaven en principi dues legions romanes i dues ales llatines. Les dues legions es situaven simètricament a partir de la via principal, i les dues ales als flancs d'aquestes. També hi havia la possibilitat de que els dos exèrcits consulars estassin junts. I es podien afegir tropes aliades o contingents de socis del cònsol. Tot això és una espiral de complicació que va enlluernar Polibi i a molts autors darrera ell.

La qüestió principal és que el campament consular del temps de Polibi albergava una força composta per l'equivalent de quatre legions. La hipòtesi que es proposa aquí és que ocupava una centúria de 400 actus. Es pot fer l'exercici de distribuir una legió en una quarta part, en 100 actus, sobre un quadrat de 10 actus de costat. Cal començar descomptant el *intervallum*, que són 40 actus, comptant dos costats de dos actus de fons i sense descomptar el cantó. Per a la legió cal comptar-ne 40, és a dir 10 cohorts de 4 companyies cada una. Amb la proporció de 3 a 2 per als espais generals respecte dels de la tropa hi ha 20 actus més. S'arriba als 100 actus sense forçar els càlculs, una situació reconfortant.

2.1.5 El blat, l'alimentació i els camps

Aquí es cercarà la quantitat de terra necessària per al sosteniment de les famílies. Aquest és un tema central en el repartiment de terres pel que cal estudiar-lo detingudament. Aquí l'objectiu no és descobrir una xifra, sinó contrastar que les idees que es tenien a les èpoques antigues i medieval sobre aquesta qüestió eren plausibles. A la historiografia són molt habituals els càlculs d'aquest tipus, en fan dues revistes rellevants per aquest treball de fonts de nivell europeu Barceló⁶⁸, i a nivell local Mas i Soto discuteixen la producció d'una jovada i les necessitats d'una família.

Abans però de començar és necessària una digressió. A efectes pràctics en aquest treball es considera que la producció agrícola de cereal en secà era equiparable a l'Edat del Ferro baleàrica, a l'Antiguitat romana i a l'Edat Mitjana andalusí i catalana. És cert que hi ha diferències notables pel que fa a la gestió agrícola, que són objecte de diversos camps d'estudi: així es poden citar els treballs de Moratalla i Ariño⁶⁹ sobre el

⁶⁸ Barceló (1988) pàg. 217. Mas i Soto (2007) pàg. 95.

⁶⁹ Ariño (1999) i Moratalla (1994, 2004 i 2013)

pas de l'agricultura ibèrica a la romana, i els de Barceló i la seva escola⁷⁰ sobre el pas dels cultius andalusins als catalans. Ara bé cal considerar que les variacions principals es donen en l'agricultura de reguiu així com en els cultius de vinya i olivera.

Pel que fa als camps de cereals de secà, sobretot a la vista dels resultats dels dos apartats següents, es pot considerar que la jovada catalana i el *laterculus* romà es corresponen aproximadament amb la superfície necessària de camp per sostenir una família. Cal copsar també que aquesta equivalència es fa a efectes de poder calcular una població per poder caracteritzar el territori sobre el qual es va construir la centuriació. Es tracta doncs d'un càlcul emprat en una qüestió de tercer ordre pel que fa a l'objectiu d'aquest treball.

Per a les centuriacions republicanes, abans de les guerres civils del segle I aC, hi ha una sèrie de fonts que apunten en la mateixa direcció: les centuriacions referides per Titus Livi a la vall del Po, les que dona el *Corpus* per als camps *questoris* i les centuriacions dels Gracs. Totes expressen una xifra consistent de terres assignades a cada colon, al voltant dels cinquanta jugera, o cent *actus*, una quarta part de la centúria. Aquesta superfície era la que tenia un *mansus* medieval, un mas considerat suficient per al sosteniment d'una família, i coincidia amb la jovada catalana del Repartiment⁷¹.

En primer lloc cal avaluar les necessitats d'alimentació per a una família convertint-les en una quantitat de blat, considerant que la població emprava aquest cereal com moneda de canvi per aconseguir altres bens, que de fet era el que succeïa. Després aquesta quantitat de blat es convertirà en una superfície de terres.

La mesura bàsica de volum romana era el peu cúbic, el *pes quadrantal*, també conegut com a àmfora quadrantal o simplement àmfora. Per a un peu de 29,46 cm s'obtenen 25,5 litres, i tres decímetres al cub són 27 litres. En el cas del blat l'àmfora es dividia en tres modis, cada un de 8,5 litres. Respecte del modi, Plini explica la divergència de pes en lliures d'un modi dels diferents tipus de blat, que estan al voltant de les 21 lliures. El blat té una densitat de 0,769 kg/l, i la lliura romana pesava uns 325 grams. Tot i que no tingui un interès directe pel present fil argumental, és reconfortant comprovar com els càlculs s'avenen: un modi pesaria 6,8 kilograms, que proporciona una densitat de 0,8 kg/l, prou acostada a la real⁷².

Les mesures de capacitat de gra antigues sempre estan relacionades amb una mesura superficial, de la qual són la mesura de la llavor necessària per a sembrar-les. Això passava per exemple a la Mallorca medieval amb la quartera de gra i la quarterada de terra. Així l'àmfora estava relacionada amb una superfície concreta de sembra, la de la jugera. Cal tenir present que aquestes equivalències estaven un poc forçades per a fer que encaixessin. El que n'és interessant realment és el concepte: creen relacions simples entre les diferents parts d'un sistema per permetre als participants una major comprensió. És exactament el mateix que es fa avui en dia tècnicament sota el pietós nom de "nombres grossos", i l'únic que es podia fer en un món sense calculadores.

⁷⁰ Sobretot Barceló, M. i Kirchner, H. (1995) pels territoris de pastures i Kirchner, H. (1997) per les zones de reguiu.

⁷¹ Peltre (1989), pàg. 171. Aquest autor condensa els resultats de la historiografia francesa, que conclouen que en època altmedieval es considerava que el mas tenia una superfície aproximada d'onze hectàrees.

⁷² És prudent repassar sempre les xifres i les operacions que proporcionen els autors històrics. És bo per a trobar errors, i seguir els seus processos de càlcul ajuda a comprendre moltes coses.

Es tendrà en compte una família model, formada per cinc membres i una bèstia de càrrega, una mula per exemple. Aquesta família consumeix uns 150 modis de blat cada any, una estimació basada en els autors clàssics⁷³. El blat és la meitat del cost de l'alimentació, és a dir que l'equivalent de l'oli, el vi, els llegums, la fruita, la verdura i la carn són 150 modis de blat més. Sobre els 300 modis resultants, finalment cal augmentar una quarta part per a impostos i altres necessitats, com roba i habitatge, que seran 75 modis més. En total queden 375 modis a consumir cada any.

Es considerava que una jugera de terreny normal proporcionava uns 18 modis de blat, i el sistema de mesures indica que es necessitaven tres modis o una àmfora per a sembrar-la. Així descomptant una sexta part per a la llavor hi ha que cada jugera dona 15 modis, és a dir que es necessiten 25 jugeres per obtenir el gra necessari per al sosteniment d'una família durant un any. En un sistema de cultiu d'alternança de dos camps, sembrant només la meitat de la superfície cada any es necessiten 50 jugeres. Aquest càlcul permet acceptar que la finca que s'atorgava als legionaris en una centuriació per a que s'hi establissin i hi visquessin era de 50 jugeres.

2.1.6 La jugera romana

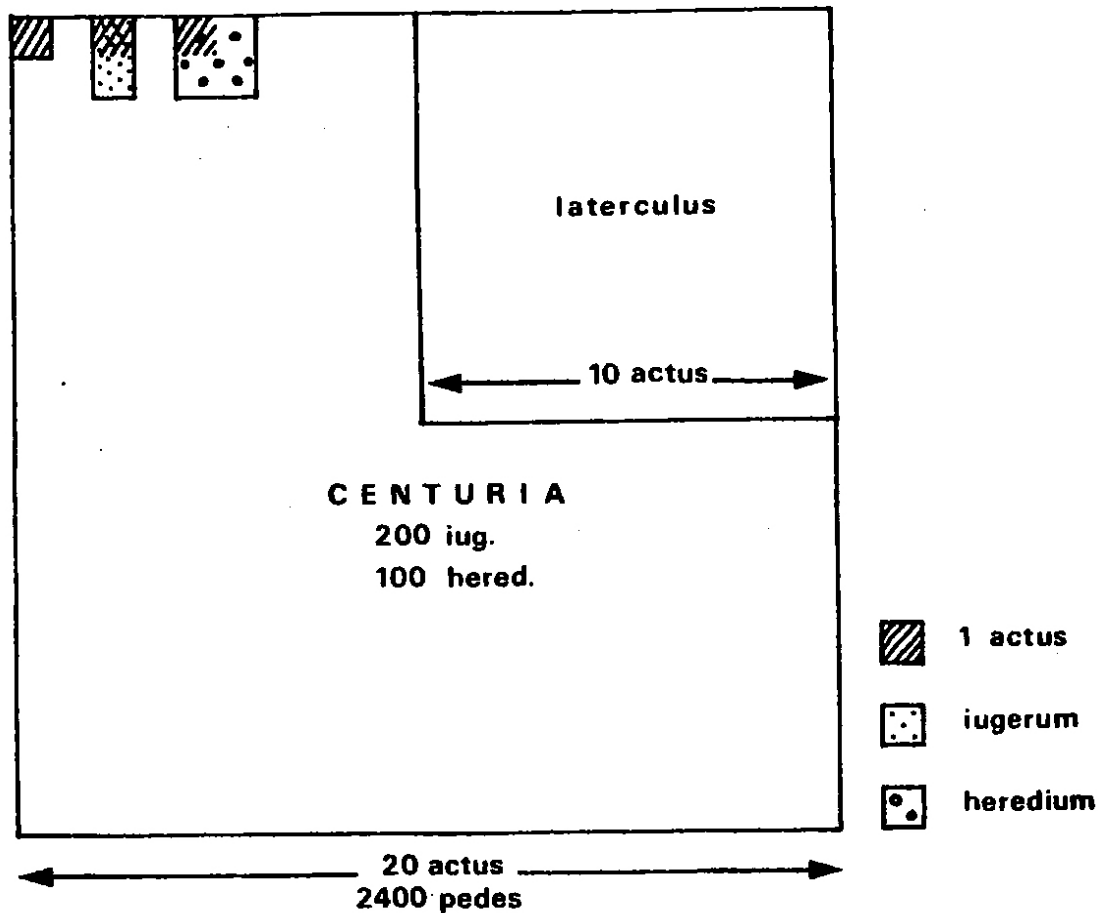
El sistema de mesures de camps que els romans empraven estava basat en la centúria. Aquesta era un quadrat de 707 ml de costat, que es correspon exactament amb cinquanta hectàrees. També estava format per quatre-cents actus, disposats en una quadrícula de 20*20 quadrats de 120 peus de costat. Els gromàtics expliquen que dos actus formen una jugera, dues jugeres un *heredium*, i cent *heredii* formen una centúria.

Dins tot aquest sistema la jugera era la mesura principal. Als autors, tant als antics com als moderns, els encanta explicar que la relació de dos actus dins la jugera reflexa els dos bous junyits a l'arada, així com l'alternança dels dos camps a la sembra, el guaret anual. Les fonts literàries, és a dir Titus Livi sobretot, quan parlen d'una centuriació donen els lots en jugeres. El problema però és que el que diu aquest autor no és raonable. A les colònies més antigues, com Actium, es donaven dues jugeres a cada colon. Però la quantitat de terra necessària per a la subsistència d'una família estava al voltant de les cinquanta jugeres, del quart de centúria.

Cal destacar que aquesta unitat de cinquanta jugeres en algunes ocasions va ser el mòdul d'una centuriació: és el cas que esmenta Frontí (III,10), en dir que algunes vegades s'anomena centúria a una superfície menor de l'habitual, com a Itàlia la triumviral de cinquanta jugeres. També tenia un nom propi, el de *laterculus*, o petit bloc. No és un nom gaire explícit però almenys en té un. Potser el nom de *tabula*, que apareix en un dels texts que acompanyen Balbus, fa referència la superfície de terra que era necessària per cultivar un producte per a l'abastiment d'una sola família, és a dir una taula. Un altre nom que devia rebre la jovada en època altmedieval a més del de mas és el de *quintana*⁷⁴. Aquest nom es referia originalment a una via transversal del campament romà, és a dir a un camí situat enmig del camp de conreu.

⁷³ Cató, Agricultura, 56, esmenta que un esclau masele en mitjana consumeix 4 modis de gra al mes. Es suposen raonablement a partir d'aquí un total de 12,5 modis al mes per a la família completa de pare, mare, dos fills i una bèstia de càrrega.

⁷⁴ Bolòs(2004) pàg. 260. L'explicació folklòrica de que eren les terres arrendades per una cinquena part de la collita no és realista. També es dona aquesta explicació en tractar d'explicar la paraula *quartera*. Ha de ser simplement un nom adaptat del vocabulari militar. Cal fixar-se en les definicions de *quintana* al DCVB:

2.6. Les unitats superficials romanes. Extret de Favory 1983. Es presenten la centúria i les seves sotssdivisions: el laterculus, l'heredium, la jugera i l'actus. Cal notar com l'actus i l'heredium són quadrats, però la mesura principal que és la jugera és rectangular.

Tot el sistema de mesures agràries romanes, amb el qual es feren les centuriacions clàssiques, està muntat a partir de la superfície dels camps militars de després de Phyrrus. La jugera és una mesura tremendament ambigua com el seu nom delata. Es basa en un concepte mitològic que és el del rendiment del treball de la parella de bous. La jugera, o jovada, o parellada, pot simbolitzar diverses coses. En primer lloc pot ser una mesura aproximada del que llaura una parella de bous en un dia, que es considera una superfície com la de l'acre històric al voltant dels 3.500 m², un poc més que una jugera clàssica de 2.500 m². També pot ser la superfície que llaura una parella de bous en un any, i això no es refereix a un treball continu dia a dia, sinó al treball en els camps necessaris per a sostenir una família, que com s'ha vist són un laterculus de

1. Tros de terra immediat a una vila o altre nucli de població.|| 2. Camp de conreu immediat a la casa d'una masia.|| 3. Feixa gran o conjunt de feixes en un rost o pendís conreuat.|| 4. Terreny inculte prop de masia o de poblat.|| 5. Tros de terra tancat de paret al voltant d'una casa de pagès.

125.000 m². Ambdós conceptes, el treball del dia i el de l'any, apareixen constantment a les mesures agràries tradicionals i es confonen.

El nom de jugera va referir-se a diferents superfícies al llarg de la història de Roma. Quan es va colonitzar Actium el més lògic és que es donessin dos camps suficients per al sosteniment anual d'una família, és a dir que una jugera seria d'un poc més de sis hectàrees. Un tòpic recurrent de la literatura llatina és el de l'austeritat dels antics prohoms. Quan Manius Curius Dentatus va afegir a Roma una gran extensió de terres conquerides, va dictaminar que un home al qual no li bastessin set jugeres no era digne de ser romà. Es pot explicar aquesta xifra si es tracta de la mesura antiga i els camps equivalen en realitat a poc menys de dues centúries, el necessari per a sostenir set famílies, que és una quantitat escassa però raonable per a un senador pobre.

En aquesta línia els Gracs⁷⁵ proposaren una llei de limitació que estipulava cinc-centes jugeres com a mida màxim d'una possessió. Cal considerar la llei com un testimoni indirecte del que es considerava una quantitat de jugeres raonables. És raonable pensar que els que les proposaven es limitaven a donar una xifra deu vegades la convencional per a una família.

Titus Livi esmenta distribucions de terra primitives de només dues jugeres. També n'esmenta unes altres on la quantitat de jugeres era proporcional als anys de servei, per exemple dues per any. Aquí cal notar que probablement aquest matís forneix una explicació: la ratio de jugeres per any és molt susceptible en ser transcrita de perdre la referència a l'any, i convertir el que en principi és una proporció en una xifra absoluta.

Quan la centúria militar va començar a emprar-se per a mesurar els camps es va seleccionar entre les seves possibles subdivisions la més assimilable a la tradicional de la jornada de treball. No va ser ni l'actus ni l'heredium, que eren molt més raonables tots dos, en ser camps quadrats. De fet la figura mítica dels dos actus junyits com un parella de bous no és més que una excusa per a justificar la incomoditat de tractar amb un camp format per dos quadrats afegits. Això du a veure que els romans tenien originalment un acre que era més proper als 2.500 metres quadrats de la jugera que als 1.250 de l'actus o als 5.000 de l'heredium.

Aquesta jugera anterior a les centuriacions tenia el seu propi sistema. Columella refereix que a la Bètica la meitat d'una jugera, és a dir l'actus de 1.250 m², era anomenat *agnua*, i la seva quarta part era anomenada *porca*. Que fos a la Bètica indica que devia ser una denominació antiga de la Roma republicana, conservada pels colons que s'havien establert allà, ja que no és creïble que fossin noms indígenes. La paraula *agnua* o *acnua* té un cert aire de ser equivalent del llatí actus. Respecte de *porca*, pareix derivar de part o porció.

Finalment es poden apreciar les tensions subjacents a davall la teòrica perfecció del sistema reevaluant la famosa relació entre àmfora de gra i jugera: tot i que canònicament tres modis de gra d'aquella eren la mesura per a sembrar aquesta, Plini confessa que el gra per sembrar una jugera oscil·la entre els quatre i els sis modis.

⁷⁵ Es ve fent referència a Caius i Tiberi Grac, dos reformistes romans que foren contemporanis de la conquesta romana de Mallorca, sobre la qual varen tenir una certa influència, així com en la formació de les colònies de l'illa.

2.1.7 La jovada catalana

Es tracta aquí la mesura bàsica del Repartiment de Mallorca, la jovada i la forma com es va construir, comparant-la amb la centúria i amb l'altra jovada emprada al Repartiment de València. La jovada és encara avui el mòdul que pauta el paisatge de Mallorca a través de la seva sotsdivisió essencial la quarterada: el camp de l'illa està articulat per aquesta mesura agrària, corresponent a 7.103 m², una equivalència coneguda com poques a l'illa. Dins el minifundi provinent de la parcel·lació de les grans possessions que s'ha produït els darrers segles, la quarterada és la mesura bàsica.

La qüestió de la jovada entra de ple dins la metrologia medieval, que és un tema complex en la seva aparença, però bastant senzill en els seus principis. L'estudiós pot desencoratjar-se davant la confusió de noms, els diferents valors que es donen a cada unitat de mesura, la munió de sotsdivisions que presenta cada unitat i amb el canvi radical d'un poble respecte al del costat. Però fent abstracció de tots aquests factors pertorbadors es poden establir els fets següents.

La metrologia medieval es un sistema on les unitats són naturals, rellevants i significatives. Així les mesures de longitud petites es basen en el cos humà, com és el cas de la cana o braça que equival a l'alçada humana, i es descompon en sis peus o vuit pams. Les de pes i capacitat tenen a veure amb la capacitat de càrrega d'una bèstia, i amb el pes manejable còmodament per una persona. Finalment les de superfície agrària estan relacionades amb la mida del camp suficient per sostenir una família, i amb el volum de gra per sembrar-lo.

En segon lloc hi ha la qüestió dels sotsdivisors. En la nostra opinió es treballava bàsicament amb dos grups de sotsdivisors. En primer lloc els múltiples de dos, i en segon lloc la combinació d'aquells amb el nombre tres. L'escala del dos (2, 4, 8, 16, ...) té una gran potència degut a la simplicitat de doblar o amitjar un nombre i a la claredat de l'operació, i per exemple és la base del sistema binari dels ordinadors. Respecte del tres⁷⁶, la seva combinació amb l'escala del dos dona major versatilitat a aquesta. Les hores i els ous avui encara van per dotzenes, i les deu tecles dels nombres d'un telèfon o un comandament s'ordenen en tres columnes.

Aquestes dues escales numerals es reflecteixen en els noms de mesures romanes *quartarius* i *sextarius*, que evidencien els seus sotsdivisors originals, 2*2 i 2*3. En ocasions significativament es considera el *sextarius* de setze parts, és a dir 2*2*2*2. Els autors que estudien els sistemes metrològics antics es confonen sovint amb el *quartarius* i el *sextarius*. En època medieval es troben per tot i amb tot tipus de valors, i l'essencial que cal retenir és que eren esquemes de sotsdivisió.

En tercer lloc, per poder crear sistemes harmoniosos de mesures relacionades entre si calia forçar un poc els valors perquè tot encaixés. És evident que sis peus o vuit pams no es corresponen exactament entre si i amb l'alçada humana. En Jonathan se'n riu als viatges de Gulliver quan explica que hi havia uns sastres que només havien de prendre la mida del canell per fer un vestit.

⁷⁶ Portet (2004) t. II pàg. 254. Boysset dona una importància immensa, exagerada, a l'ús del nombre tres. Pot donar la sensació de que en època medieval la numerologia sagrada, és a dir la santíssima Trinitat, els quatre evangelistes o els dotze apòstols, regia els conceptes aritmètics. En realitat en aquests nombres hi ha una espècie de retroalimentació entre la potència funcional i la simbòlica.

En quart lloc els autors medievals esmenten explícitament com les ciutats adoptaven expressament unitats de mesura que diferissin clarament de les de les ciutats veïnes, per marcar les distàncies, i proveir d'alguna manera d'un certificat territorial als productes. És a dir que les mesures medievals estan dissenyades per diferir entre si. Així per exemple Boysset va establir la cana d'Arles afegint un quarantè a la d'Avinyó:

*Si la quana nova era major d'aquella d'Avinhon lo caranten*⁷⁷.

Passant a la jovada, cal establir la seva mida, que és de setze quarterades. És el que afirma el mateix llibre del Repartiment en el següent apunt referit a una finca dels voltants de Palma, i per més abundància s'adjunta el facsímil del text al còdex català, per a que no hi hagi dubte sobre si és un afegit o glossa posterior:

Art Min Sancta Eulalia terciam partem unius jo., et sunt V quarterate et terza.

Art Min Santa Eulalia la terza part de .i. jovada e son .v. quarterades e terza.⁷⁸

Una jovada està formada doncs per tres vegades cinc quarterades i un terç, és a dir setze quarterades⁷⁹. Suposa així una superfície de $16 \cdot 7.103 \text{ m}^2 = 113.650 \text{ m}^2$, que és un quadrat de costat 337 ml.

De forma cíclica la historiografia discuteix animadament sobre la mesura de la jovada, un debat que bàsicament és una mostra del desconeixement sobre el Repartiment. En el cas més recent Kirchner va proposar una hipotètica jovada sarraïna, al voltant de només quatre quarterades d'extensió. Es basa en les mesures dels camps de reguiu de Bunyola, i en una referència a una jovada sarraïna a Santanyí. Per refutar-la altres autors⁸⁰ han argumentat extensament en favor de la jovada de setze quarterades.

El que cal però comprendre és la motivació darrera la proposta de Kirchner. L'equip de la UAB el que fa és cercar més enllà del Repartiment, per reconstruir la societat andalusí precatalana. Aquí legítimament s'indaga quina havia estat la mesura superficial mallorquina abans de la conquesta i es fa a través de la visió dels nous colons. En aquest context els dos arguments aportats s'han d'examinar.

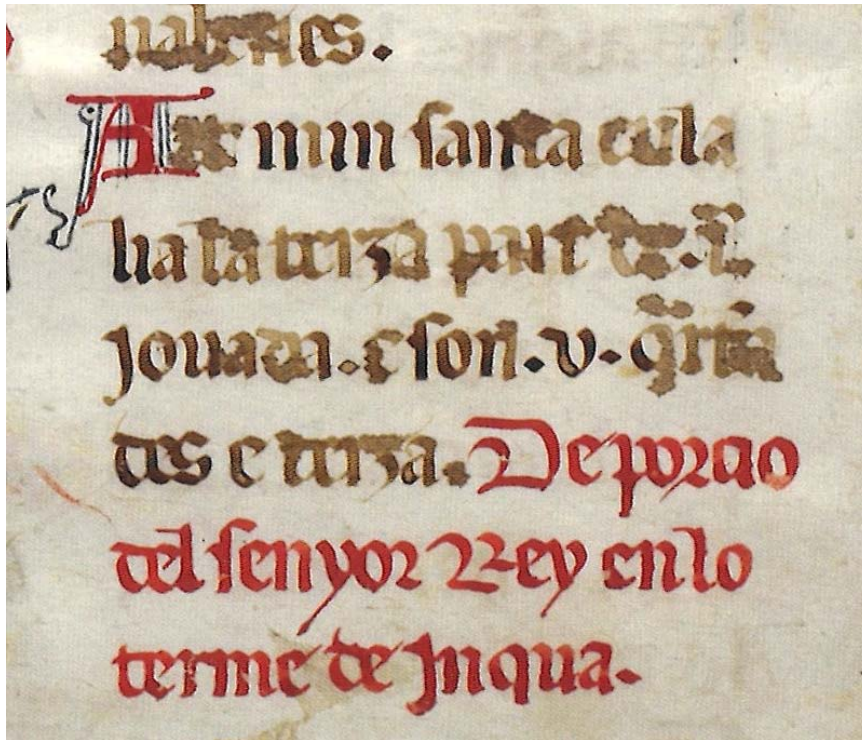
La jovada sarraïna de Santanyí és temptadora. Ara bé és un cas únic on no és dóna l'equivalència amb les jovades normals. Mas i Soto discuteixen extensament la qüestió i conclouen que aquesta menció aïllada no té cap suport, i que era la jovada normal del repartiment. Per no descartar-ho completament proposen una eventual reducció posterior, a l'estil de la de València.

⁷⁷ Portet (2004) t. II pàg. 38. Raonablement Boysset va afegir una sotsdivisió menor, un cinquè de pam a la cana d'Avinyó per a obtenir la nova mesura d'Arles. Ara bé a la pàg. 37 insinua que la cana d'Avinyó tenia 39 parts per 40 de la d'Arles. És un error molt comú que es comet amb les fraccions: 39/40 no és el mateix que 40/41, encara que s'assemblin.

⁷⁸ Bofarull (1856) pàg. 80. Soto (1984) pàg. 146. Rosselló Bordoy (2007a) Repartiment Reial pàg. 213. És l'única vegada en tot el llibre en que s'esmenta la correspondència, encara que sigui indirectament.

⁷⁹ En aquesta cita hi ha un petit exemple de perquè un sistema de sotsdivisors que incorporés el tres era preferit. Si s'hi afegeixen el tres i el cinc de tota la primera desena de nombres només queda fora el set, el nombre màgic per excel·lència. Cal tenir en compte que el cinc sol tenir la seva presència garantida a través del deu.

⁸⁰ Kirchner (197), Mas i Soto (2003) i Pérez Pastor (2009).

2.7. La referència a la mesura de la jovada. Cita del Còdex Català on s'esmenta l'equivalència amb la quarterada. Imatge de Rosselló Bordoy (2007a) pàg. 213.

Cal tenir molt present el significat del terme “sarrai” a Mallorca després de la conquesta: es refereix a elements percebuts com a primigenis per part dels pobladors catalans, formant-se un contrast entre sarrai i català, que a partir de la precedència cronològica assenyalava diferències tipològiques, però també jurídiques. Així encara avui s'empra el concepte bassa sarraïna per oposició a una cisterna, catalana. Una casa sarraïna devia ser un edifici amb les cambres articulades entorn d'un pati, una disposició visiblement diferent de les cases compactes, catalanes. En canvi als pous i als camins el terme quan s'empra a la documentació medieval té més aviat una connotació jurídica, de lliure accés⁸¹. Dit això, la proposta aquí és que “jovada sarraïna” es va emprar en el sentit de terres de segona categoria.

Respecte de les jovades de regiu de Bunyola, els canadors del repartiment no interpretaven ni entenien el territori, només cercaven unitats econòmiques feudalitzables, sobretot camps de cultiu i en tot relacionades amb el cicle del pa, a les quals assignaven una identificació prefeudal, un nom sarrai que era la fita de sortida a la documentació. És inversemblant que adoptassin una mesura específica per a un tipus de camp, encara que fos de regiu.

Dit això, la hipòtesi aquí és que sí existia una mesura andalusina anterior a la jovada catalana i es pot conèixer perquè era ella mateixa: la mesura natural dels camps de cultiu de secà del Mediterrani Occidental, el *laterculus* que des que va ser implantat pels romans es considera que garanteix el sosteniment d'una família.

⁸¹ Així apareix en varis plets referits per Rosselló Vaquer (1997).

Efectivament la mida de la jovada és molt familiar: és similar al *laterculus* de 124.950 m² i 354 ml de costat, que és la quarta part de la centúria que s'ha proposat com a unitat de cultiu per al sosteniment d'una família. La diferència entre ambdues és inferior al 10% en superfície. Això no és cap casualitat, i de fet diferents autors com Rosselló Verger i Aramburu⁸² se'n adonen de la similitud entre ambdues unitats. La jovada va ser creada per agrimensors que treballaven a Catalunya, un territori també estructurat per les centuriacions. Aquests empraren el *laterculus* o *mansus* com a mesura per a repartir l'illa, ja que era la unitat bàsica d'amidament dels camps.

És adient referir-se també a les pertorbacions: efectivament hi ha una diferència entre el *laterculus* i la jovada. El 9% de diferència és molt escàs si havien passat mil anys entre l'aplicació d'una i l'altra, i les viles medievals feien un punt d'honor en que la seva unitat de mesura fos diferent de la vila veïna. Però aquesta diferència inferior al 10% és bàsicament el preu de canviar d'unitat base de mesura, de passar de la passa romana de cinc peus a la cana catalana de sis peus.

La jovada mallorquina es basa en un sistema tremendament simple de divisions per quatre, i està així successivament formada per quadrats que es divideixen en quatre parts. Aquest sistema de quaters per a sotsdividir el *mansus* funcionava per tota l'actual França, on encara queden alguns indicis molt pobres⁸³ de l'ús del binomi quartera/quarterada o simplement com a quarter. El *quartarius* era un sistema de sotsdivisors de base dos, i així devia ser la quarta o la setzena part del *laterculus*, jovada o *mansus*. És a dir que la unitat que es va emprar a Mallorca simplement es va adaptar.

Una jovada són setze quarterades, és a dir dos elevat a la quarta potència. Una quarterada són quatre quaters de deu destres de costat cada un. Cada destre té una superfície de quatre canes o braces de Montpeller quadrades. Al final la superfície de la jovada és de 256*100 canes o braces de Montpeller quadrades, que són dos a l'octava potència i deu al quadrat, o millor dit quatre a la quarta potència i deu al quadrat.

El dissenyador d'aquesta unitat superficial havia d'encaixar la superfície que sabia que corresponia a una jovada, amb una sotsdivisió pràctica, i amb una unitat pseudonatural de longitud petita al final de l'escala. Es degué seguir un procediment similar a aquest: el punt de sortida era la superfície agrària de la jovada o *laterculus*, amb un valor aproximat d'unes dotze hectàrees, el que s'anomena un predimensionament. La sotsdivisió en 256*100 és el següent pas, formant un sistema molt simple i robust: 160 al quadrat, quatre divisions en quatre parts i després cent.

⁸² Rosselló Verger (1974) pàg. 146. Aramburu (2005) pàg. 8.

⁸³ Efectivament només s'ha trobat una referència bastant antiga ignorada modernament, la de Cange. Alguns reculls de correspondències de mesures superficials fets al moment de la implantació del Sistema Mètric Decimal recullen el *quartier* com a molt similar a la quarterada (Gautier, *Statistique du département de Charente Inferieure*, 1839). De les cites de Cange es pot deduir que era més aviat una quarterada.

Cange(1687):*Glossarium mediae et infimae latinitatis*, éd. augm., Niort : L. Favre, 1883-1887.

Charta Philippi I. Regis Fr. ann. 1052. tom. 13. Spicil. Acher. pag. 289 :

- *Et in ipsa villa terram unius carrucæ, et unum mansum, et decem Cartarios, etc.*

Tabularium Majoris-monasterii :

- *Donavit B. Martino unum Quartarium de terra et vineas ad eundem Quartarium pertinentes.*

Occurrit bis in Bulla Leonis IX. PP. ann. 1049. apud D. Calmet. in Probat. Hist. Lothar.

tom. 1. col. 425. et pluries in Charta ann. 1116. col. 539. Enumeratio bonorum Domus Dei

Commerciaci e Codice MS. ejusdem urbis pag. 23 :

- *Deux roys de terre seant sur le chemin de S. Aulbin contenant environ trois Quartares de terre.*

La mesura final que s'obté de tot això és la braça de Montpeller, que òbviament no es correspon amb la mesura bàsica emprada a l'època, la cana de Barcelona, que valia 1,555 ml. Suposant que es va partir del laterculus romà de 124.962 m² s'obté una braça quadrada de 4,8813 m² que té un costat inicialment de 2,209 ml. El problema és obtenir una relació racional o sencera amb la cana de Barcelona, i afortunadament n'hi ha una de molt avinent, la de 4 a 3, una proporció senzilla. Aplicant així a 1,555 la proporció de 4 a 3 s'obté la braça reial o de Montpeller, de 2,107 ml. A partir d'aquesta mesura bàsica es va afinar la mida final de la jovada.

Aquesta braça reial era sobretot braça perquè s'emprava en cordes com la descrita al Llibre de les Quarterades per mesurar camps, inicialment al Repartiment de l'illa i posteriorment a les operacions agràries.

*En Pere d'Oscha mesurador portava ab si corda de mesurar, zo es a saber de .XL. braces, segons que el daya era de els braces del Senyor Rei davant dit. Es empero quarterada quantitat de terra quadrada havent quatre lats iguals de .XL. braces los lats.*⁸⁴

Per denominar la braça s'emprà l'apel·latiu de reial o de Montpeller, batejant-la en honor al rei En Jaume, nascut en aquella localitat. Per cert segons Quadrado a Mallorca la gent es pensava que aquest rei tenia uns braços desproporcionats:

Los brazos del conquistador eran extremadamente largos, y tiénese en Mallorca por tradición que sin inclinarse le llegaban las manos a las rodillas.

Efectivament s'esmenta al Llibre del Repartiment que el rei era més gran que la resta de la gent, però en una proporció que en principi pareix diferent a la descrita:

*En P. D'Osca per la soga sua aven .xx. braces del braz del Senyor en Jacme Rey Darago, o .xxii. braces del braz den Nuno o de .I. hom miyancer...*⁸⁵

A partir de la jovada, o millor dit de la seva sotsdivisió la quarterada, es va construir una unitat de capacitat de gra, la quartera. Tot i que el nom denoti precedència, la quartera fixa el seu volum a partir de la quarterada. Amb la ratio ja fixada per a la jugera romana, de 10 litres de blat per a cada 1.000 m², una quarterada de 7.103 m² requereix 71 litres⁸⁶. Efectivament una quartera té 70,34 litres de volum, i devia poder-se posar dins un sac gran. Cada quartera té un pes de 54 kg, i tres formen un somada, la càrrega d'una bèstia, uns 162 kg. Una somada sostenible per a la bèstia està al voltant dels 120 kg, és a dir que aquesta càrrega s'ha forçat un poc per encabir els tres sacs de gra de quartera cada un sobre la pobre bèstia, dos als costats i el tercer al llom. Això mostra una vegada més com s'havien de forçar a vegades les unitats per encaixar-les en un sistema.

La jovada valenciana és una confirmació del mostrat fins ara. Hi ha un pertorbador passatge al Llibre dels Fets on el rei En Jaume diu que va haver de reduir la

⁸⁴ Soto(1984) pàg. 106, fol.32v. Llibre de les Quarterades.

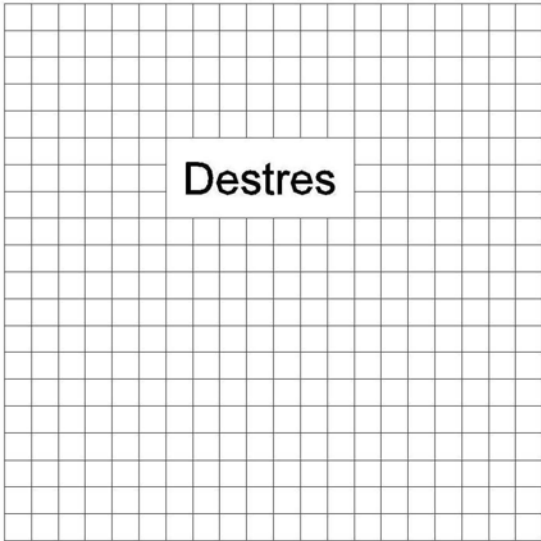
⁸⁵ Soto (1984) pàg. 132, fol. 45v. Segon llibre de les Quarterades. Efectivament el llibre del Repartiment és un recull de dues versions lleugerament diferents, disposades una a continuació de l'altra. Fixem-nos en la subtil forma de dir qui manava realment a la conquesta. És dissonant que s'empli una proporció de 3 a 4 i es declari que és de 20 a 22: hauria de ser de 20 a 27(arrodonint 26,666). El més raonable és que es transcrivís malament el .xxii., i que fos en realitat un .xxvii.

⁸⁶ Es treballa aquí amb uns nombres molt redons si estan referits al sistema mètric decimal. Sempre és bo tenir un ull cap a aquestes coincidències, però aquí és una simple curiositat.

mida de la jovada en el repartiment de València, ja que havia promès més superfícies de terreny que el que va ser realment trobat. Aquesta declaració no implica que la jovada mallorquina fos arbitrària, en tot cas al contrari. Ve a dir que la jovada era una mesura coneguda i que la seva alteració havia de ser esmentada.

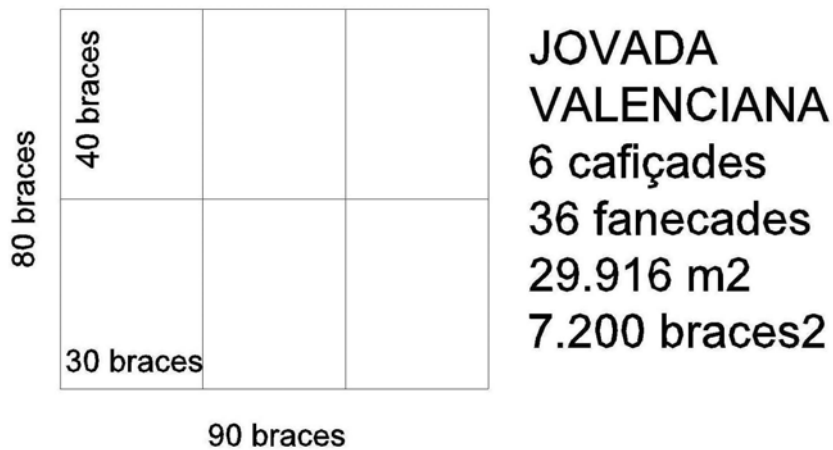
Nós vos mostrarem ara a partir la terra, e farets-ho així com se féu a Mallorques, que d'altra manera no es pot fer: vós baixats la jovada a sis cafiçades, e haurà nom jovada e no ho serà. Llibre dels Fets 289.

La jovada valenciana mesura 29.926 m², que és una superfície un poc major de quatre quarterades, amb un error del 5,32%. Aquest grau d'error sol correspondre a la manipulació de les unitats menors de longitud. És a dir que pareix que la jovada a València es va haver de reduir a la quarta part de l'inicialment previst.

	<p>Quarterada 7.103 m² 4 quartons 16 horts 400 destres</p>	
	<p>Quartó 4 horts 100 destres</p>	<p>Hort</p>
<p>Costat quarterada 40 braces 20 destres 84,28 m</p>		

2.8. La quarterada i les sotsdivisions. Es va partint per quatre cada vegada en quartons i horts. Finalment cada hort es divideix en 100 destres.

LATERCULUS Costat 353,5 m

2.9. La jovada mallorquina i la valenciana. respectivament a la dreta i al mig. La primera es basa en un sistema de sotsdivisions entre quatre, que proporciona sempre superfícies quadrades. La segona es basa en sotsdivisions entre sis, el que fa que les superfícies no puguin ser mai quadrades i vagin allargant-se a mesura que es redueix la mida. A l'esquerra es representa una quarterada. També es compara la jovada mallorquina amb el laterculus

La hipòtesi aquí és que inicialment la jovada valenciana havia de ser igual que la mallorquina pel que fa a extensió total, encara que havia estat variada pel que fa a la sotsdivisió. Hi ha un indicatiu molt clar sobre la mida inicial. Un jovada mallorquina de setze quarterades requereix setze quarteres per a la seva sembra, que suposen 1.125 litres de gra. Una jovada valenciana de sis cafiçades requeriria així sis cafiços. El cafís valencià suposa 201 litres, i per tant puja a 1.206 litres. L'error entre ambdues quantitats és del 7%: això vol dir que el cafiç valencià era una mesura originalment dissenyada per a una jovada com la mallorquina, i va mantenir-se encara que la jovada valenciana es reduís.

La mesura del gra aclareix també la reducció de la jovada valenciana: quan el rei diu que la baixa sis cafiçades pareix que vol dir que originalment en tenia més. Haurien de ser unes vint-i-quatre. Però el cafís és una mesura original per a una jovada sencera, és a dir que el que realment es va fer va ser reduir les cafiçades de mida.

La jovada valenciana va ser dissenyada amb un important canvi en la sotsdivisió, va passar d'una base quatre a una base sis. Efectivament ara aquesta jovada es dividia a partir del nombre sis en lloc de del nombre quatre: sis cafiçades primer, i cada una d'aquestes sis fanecades després. Es va preferir treballar amb el sis deixant un poc de banda el quatre, perquè el nou sistema va plantejar un problema. Aquest és el de la sotsdivisió geomètrica de la jovada. Si aquesta és un quadrat de costat 160 brases, o 80 com va quedar al final a València, era impossible dividir-la en sis parts.

Això es va resoldre fent la jovada de 7.200 brases reials quadrades, el que implica que forma un quasi quadrat de 80×90 brases. Aquesta és òbviament la mínima adaptació a partir del quadrat de 80×80 brases original. Aquest augment de les brases es va abordar de la forma característica de l'època, modificant la mida de la braça reial: així la braça reial mallorquina va ser reduïda en un quart de pam, una part sobre trenta-dues, per crear la braça reial valenciana de 2,038 ml. Així l'error entre les dues jovades queda del 5,32%, dins els marges que venim atribuïnt a aquests ajusts de sotsdivisions.

La jovada valenciana de 7.200 brases quadrades ha de ser un quasi quadrat de 80×90 . La cafiçada de 1.200 bracs quadrades pot ser un rectangle de 40×30 . Cal observar que en aquestes dues superfícies hi ha un costat basat en el nombre dos i l'altre en el nombre tres. Però en arribar a la fanecada de 200 brases la cosa es complica, ja que aquí l'única figura acceptable és una faixa de 40×5 .

Arribats aquí es pot demanar quina rellevància té tot això. D'entrada el que s'evidencia és que els agrimensors medievals tenien una gran capacitat per manejar sistemes d'amidaments. Els romans tenien un sistema immutable i l'aplicaren durant mil anys a tot el Mediterrani. En canvi els agrimensors medievals l'adaptaven a cada ciutat i per a cada època. La conclusió és que el Repartiment va ser un esforç molt inferior al de la Centuriació, però en absolut per incapacitat tècnica dels que el dugueren a terme, sinó simplement perquè no ho necessitaven, ja que treballaven sobre un territori ja estructurat.

2.2 La teoria del lloc central

En aquesta secció es tracta un aspecte essencial del treball, la distribució territorial dels llocs centrals històrics de Mallorca. De les tres eines que es desenvolupen en aquest capítol sens dubte aquesta és la més important. Efectivament les tècniques d'agrimensura són eines per desenvolupar una organització territorial i la toponímia és un reflex d'aquesta, però la distribució dels nuclis socials és la mateixa essència del territori.

El lloc central és una qüestió essencial de la geografia econòmica. S'empra principalment per estudiar els emplaçaments d'activitats econòmiques sobre el territori, tot i que també es pot aplicar a altres tipus d'activitats, com les religioses o les administratives, i evidentment en estudis històrics.

L'objectiu principal aquí és reconstruir la teoria del lloc central que aplicaren els agrimensors romans a la centuriació de Mallorca. Així s'indueix a partir de les evidències territorials que han persistit a l'illa, que més envant seran desplegadas.

Una centuriació romana no era només una quadrícula de camins, sinó una organització del territori destinada a satisfer les necessitats de les persones que s'hi assentaven. Sobre la trama els establidors aplicaven uns patrons per situar els diferents centres territorials. Aquests centres eren la ciutat, el poble i el llogaret. Es tracta d'elements universals, que en aquest treball s'anomenarà amb els noms que reberen a Mallorca després de la conquesta romana: ciutat, floral i vil·la. Aquests són els noms que es dedueix per la toponímia que els designaven a la Mallorca romana.

Respecte dels establidors catalans, serà difícil trobar gaire pautes referides al lloc central, ja que varen treballar sobre un territori molt consolidat. Tot i així, es poden estudiar les petites variacions que s'expliquen amb aquesta teoria.

Passant ja a l'estructura de la secció, aquesta es divideix en tres parts, per tenir compte dels conceptes essencials que formen la teoria del lloc central. D'una banda hi ha les necessitats que cerca satisfer la població acudint-hi, i de l'altra les distàncies que està disposada a recórrer. Un centre territorial presenta un delicat equilibri entre els trajectes que han de fer els usuaris per emprar-lo i la quantitat de població que hi acudeix. En tercer lloc hi ha l'estructura territorial dels llocs centrals.

En el primer apartat es proposa una categorització de les necessitats que havien de cobrir els llocs centrals per a una població antiga bàsicament rural. És a dir es tracta de declinar la teoria de Christaller per a un cas concret.

En el segon es mostren les limitacions que suposaven les distàncies en el món abans de la Revolució Industrial, i com el pautaven. S'exposa com la jornada, la llegua i la milla eren tres unitats itineràries molt depurades.

Finalment s'examina la teoria moderna del lloc central, la generada aquests darrers segles per la geografia econòmica, la disciplina acadèmica, i es fa una proposta sintetitzadora de la teoria que aplicaren els agrimensors que construïren el territori de Mallorca.

2.2.1 Les necessitats territorials

Els centres territorials es defineixen segons la freqüència amb que s'hi acudeix i la mida del seu territori. Un centre territorial presenta un delicat equilibri entre les distàncies que han de recórrer els usuaris per a emprar-lo i la quantitat de població que hi acudeix. Un centre on no hi acudeixi gaire població no és viable, com tampoc un altre que estigui massa enfora dels seus parroquians.

Les organitzacions del territori, i entre elles la centuriació, es construeixen per satisfer les necessitats de les persones que hi han de viure. Persones que d'altra banda tenen una mobilitat molt concreta que condiciona i limita els seus desplaçaments. La conjunció d'aquests dos factors, necessitats espacials i mobilitat limitada, defineixen unes pautes en la relació de les persones amb el territori molt concretes.

Per exposar els diferents tipus de necessitats humanes es proposa aquí seguir una teoria de les primeres que s'elaboraren, bastant simple però prou eficaç. Aquesta és l'anomenada *Escala de Necessitats de Maslow*, una eina desenvolupada en el camp de la psicologia.

Maslow considera que hi ha cinc tipus bàsics de necessitats humanes que empenyen a les persones a satisfer-les i són la seva principal motivació. Es desglossaran aquests cinc escalons vinculant-los amb infraestructures territorials concretes per un territori rural on la gent viu en llogarets.

1. Al primer nivell es troben les necessitats més bàsiques, com l'alimentació i la vivenda. Aquest territorialment es reflexa en els llogarets on s'habita, que estan voltats pels camps de cultiu i les pastures. És on desenvolupen les persones la seva vida diària.

2. Al segon nivell hi ha la seguretat. Aquesta es reflecteix sobre el territori en els castells de refugi, que proporcionen protecció a la població circumdant en cas de perill. Són un element que s'usa amb una freqüència baixa, potser cada molts anys, però imprescindible.

3. Al tercer nivell apareixen les relacions socials. Aquestes són cobertes una vegada a la setmana pels temples religiosos i pels mercats. A les zones rurals les esglésies i els mercats són els centres de l'activitat social.

4. Al quart nivell arriben les necessitats de creixement personal. Aquí es situen les ciutats i les activitats que s'hi celebren, com judicis, cerimònies o fires. La visita anual/mensual a aquestes a compleix la funció.

5. Al cinquè nivell l'escala culmina amb l'autorealització. Les peregrinacions anuals a santuaris per participar en cerimònies religioses satisfan aquest punt.

Les necessitats humanes es poden satisfer amb diferents tipus de freqüències, que són bàsicament la diària, la setmanal i l'anyal/mensual. S'han fet coincidir els diferents tipus amb unitats senceres del calendari. Això pot parèixer artificial, però els ritmes humans es modulen en funció d'aquestes unitats convencionals del calendari.

2.2.2 Les distàncies preindustrials

Cada una de les freqüències descrites anteriorment va associada amb un cercle de desplaçament sobre el territori al seu voltant. És a dir que per satisfer una determinada necessitat, que té una determinada freqüència, una persona està disposada a desplaçar-se fins a una certa distància. Això vol dir que els nuclis territorials centrals en els quals es pot satisfer aquesta necessitat tindran una distribució regular, determinada pels cercles de desplaçament.

Per a períodes anteriors a la Revolució Industrial parlar de distància de desplaçament és equivalent a parlar de temps. La velocitat de marxa a peu per camins és molt estable, i està al voltant dels cinc quilòmetres per hora. La marxa a peu era la forma més usual de locomoció, i els altres mitjans eren molt similars. Les bèsties de càrrega eren conduïdes per un traginer que solia anar a peu, i els carros i carrosses pràcticament mai foren més ràpids⁸⁷. Només la cavalleria era més ràpida, fins a set quilòmetres i mig per hora. El muntar a cavall estava restringit a dirigents, nobles i a militars, pel que la seva incidència en la distribució territorial és escassa.

Els diferents cercles de desplaçament es poden associar a diferents tipus de mesures itineràries. Això com en el cas de les freqüències pot parèixer artificial però no ho és. La milla, la llegua i la jornada es poden vincular respectivament als cercles diari, setmanal, i anual/mensual. Aquestes unitats suposen el màxim de recorregut, en el sol sentit d'anada, que una persona està disposada a recórrer amb una determinada freqüència. Són distàncies màximes, i són el doble del que es considera còmode per a recórrer, i la meitat del que es considera extrem.

Les tres unitats que s'empren aquí, la milla, la llegua i la jornada són tres conceptes molt depurats que tenen un origen militar. En general tots els mitjans de transport s'han desenvolupat bàsicament per a la guerra: els carros i la cavalleria són els més antics, però també els camions són en gran part un resultat de la primera guerra mundial així com l'aviació ho és de la segona.

Es pot considerar que els camins i les marxes són sobretot una manera de moure infanteria. En fenici per exemple camí es diu *derek* i infanteria *dorek*. Els exèrcits professionals des de l'Antiguitat, com per exemple el de Filipos de Macedònia pare d'Alexandre Magne, en fer marxes designen alguns soldats per a que comptin les passes que es fan. Encara avui en dia els manuals militars prescriuen que es nomeni el "comptador de passes": un soldat especialitzat que compta les passes fetes amb la cama dreta.

El que cal tenir present aquí és que per als legionaris que s'establiren a Mallorca després d'anys i anys de marxes militars la milla, la llegua i la jornada eren nocions profundament arrelades. Tan arrelades que condicionaven la seva vida quotidiana i eren la base del nou territori que varen construir.

La jornada és la distància màxima que recorre una persona normalment en un dia, i es correspon amb sis llegües, vint milles o trenta quilòmetres. Es recorre normalment en cinc o sis hores. Així Vegeci I,VIII,3, l'autor del tractat militar de

⁸⁷ A l'Anglaterra del segle XVIII contaven que un duc va avançar amb la seva imposant carrossa estirada per sis cavalls un pobre coix que s'arrossegava amb la seva crossa per entre els bassiots de fang del camí. El duc compadit va fer aturar la carrossa i en passar el coix li va oferir de pujar-hi: "no gràcies, és que fris", va ser la resposta.

referència de l'Antiguitat tardana, esmenta que a les legions la marxa militar normal ha de cobrir vint milles en cinc hores es a dir quatre milles o sis quilòmetres per hora. També es refereix al pas lleuger que cobreix vint-i-quatre milles en les mateixes cinc hores, és a dir quasi cinc milles per hora o un poc més de set quilòmetres.

Vista la marxa militar es pot considerar que per als caminants normals és adequada una velocitat de cinc quilòmetres per hora, i cobreix la jornada en sis trams d'una llegua cada un, coberts entre successius descansos al llarg del matí.

En alguna banda vàrem llegir que la jornada exemplar a la Grècia clàssica era la compresa entre Atenes i Platea. Cal entendre que era una ruta freqüentada, ben pautaada per tavernes a les llegues, i que es corresponia amb la distància ideal que permet fer nit en una ciutat.

Cal recalcar que aquesta distància, la jornada, té el sentit pràctic de permetre a la persona l'arribada des de casa seva fins a un nucli de caràcter anual/mensual, on la persona podrà hostatjar-se, dur a terme les feines, i tornar el dia següent a casa seva.

Alternativament la jornada pot ser recorreguda en un sentit a la matinada i en l'altre a la tarda, suposant que la persona pernocta sempre a casa seva, això sí després d'una cansada jornada doble. Aquí apareix l'explicació de perquè s'han agrupat les freqüències anual i mensual. Es tracta de desplaçaments esporàdics on el més important és la qualitat del centre al qual es va: val la pena allargar el recorregut per a anar a un centre de més qualitat, el que fa que uns hipotètics centres mensuals desapareguin en favor dels anuals. També donada la baixa freqüència dels viatges aquests no solen ser sostenibles⁸⁸, és a dir fàcilment poden suposar més distància que la jornada.

Valor en km	Milla	Llegua	Jornada
Còmoda	1	3	15
Normal	1,5	5	30
Extrema	3	10	60

Taula 2.2. Els valors de les mesures itineràries.

La mitja jornada és la distància còmoda per al recorregut de freqüència anual/mensual, i suposa tres llegües o quinze quilòmetres. El viatge a una ciutat còmoda implica així recórrer una sola jornada de camí, un recorregut sostenible per realitzar en un dia. En canvi la jornada extrema suposa recórrer dotze llegües o seixanta quilòmetres, un viatge que a peu implica haver de fer una pernoctació, però a cavall es pot fer en un sol dia.

La llegua de cinc quilòmetres és la distància màxima que es recorre per assistir a un centre social de freqüència setmanal: una església, un temple o un mercat. És la distància que es recorre en una hora i és el temps màxim que es camina sense aturar-se a

⁸⁸Poliè esmenta a les Estratagemes IV,10 com Filipos feia recórrer moltes vegades als seus soldats 300 estadis, que són seixanta quilòmetres o una jornada doble o extrema, però ho explica precisament perquè era excepcional.

fer un descans. La llegua còmoda és la meitat i no arriba als tres quilòmetres. En canvi la llegua extrema és el doble i està al voltant dels deu quilòmetres.

Una vegada establert que una llegua és una unitat horària de marxa sense descans, és molt il·lustratiu veure l'origen de la paraula. Deriva⁸⁹ d'un terme gàl·lic que significa pedra plana, de fet emparentat amb les paraules llosa i lasca. Això podria al·ludir a un camí empedrat, però en realitat ha de referir-se a una fita viària, a una pedra clavada dreta al terreny. Per a la paraula parasanga, la llegua persa, també s'ha proposat que derivi del terme pedra.

El nom de llegua apareix al final de l'Antiguitat esmentada per dos autors, Ammianus Marcellinus i Jordanes. Tots dos coincideixen en assenyalar que la llegua equival a una milla i mitja, i pareix que això està confirmat a l'Itinerari d'Antoní, i en que aquesta era la mesura habitual a la Gàl·lia.

... qui locus exordium est Galliarum. Exindeque non millenis passibus sed leugis itinera metiuntur. Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*, XV, 11,17.

Et quoniam a loco, unde Romana promoti sunt signa, ad usque vallum barbaricum quarta leuga signabatur et decima id est unum et viginti milia passuum XVI, 12, 8.

Convenitur itaque in campos Catalaunicos, qui et Mauriaci nominantur, centum leuvas, ut Galli vocant, in longum tenentes et septuaginta in latum. Leuva autem Gallica una mille et quingentorum passuum quantitate metitur. Fit ergo area innumerabilium populorum pars illa terrarum. Jordanes, *Getica*, XXXVI, 192.

La fita quilomètrica i el miliari romà són l'epítome del camí, la seva representació. La funció més bàsica és la confirmar la mateixa existència de la via, una cosa no tan òbvia per a una simple traça enfangada. De fet la via que recorria la costa de Provença entre Itàlia i Hispània en un primer moment va ser condicionada només col·locant-hi miliaris. Probablement d'aquests derivi el nom gromàtic de pedra gàl·lica.

Té així una missió molt similar als moderns cartells de confirmació de ruta, calmar el dubte de l'usuari. Potser la llegua com a fita pètria a la Gàl·lia ja existia abans de la conquesta romana, com a simple indicador situat allà on era necessari. En tot cas el significat de mesura itinerària va cristal·litzar a imitació de la milla romana.

La primera consideració que s'ha de fer és que a la Gàl·lia la majoria de la població devia ser aborigen, no era descendent de legionaris establerts en colònies. Això possibilita que una paraula com llegua passàs al llatí. De fet els termes que sobreviuen en aquestes assimilacions culturals solen ser paraules rudes, percebudes com a rústiques.

La mesura de la llegua gala és d'una milla i mitja, una longitud reconeixible ràpidament com una llegua còmoda. Al nord de França, en un territori enfangat i fred, resulta una mida per a la unitat de distància horària molt adequada. Amb aquest nom o amb un altre és raonable suposar que els gals ja concebien la llegua còmoda abans de la conquesta romana.

El que va succeir finalment és sorprenent, la paraula llegua va generalitzar-se per significar mesura itinerària horària, ja que pareix que els legionaris no tenien cap terme precís per denominar-la. Vegeci és l'autor que s'acosta més a la definició de llegua en

⁸⁹ Es segueix aquí el fil argumental de Holmes (1899) pàg. 350, sobre la llegua.

descriure les marxes militars com a milles per hora. Potser els legionaris preferien parlar de milles per hora segons el tipus de marxa que feien, i la gent normal necessitava una unitat més senzilla. És habitual l'ús obscurantista dels termes especialitzats per part dels tècnics, per evitar que el comú dels mortals els entengui.

Finalment queda la milla de quilòmetre i mig és la distància que marca el radi màxim del territori d'un llogaret, on un nucli de vivendes és el centre de camps de cultius i pastures. Aquesta milla es pot recórrer en un quart d'hora, varies vegades al dia, per exemple per a anar a dinar al migdia. La milla còmoda és només mitja, és a dir inferior a un quilòmetre. La milla extrema en suposa dues que són tres quilòmetres.

La milla és una mesura itinerària que pareix basada en la bellesa de la xifra, mil passes, un nombre rodó. És cert en part, fixem-nos però que es tracta de passes dobles, que s'anomenaven *passus*, i no de passes simples, o *gradus*. O també es podia haver fet amb cent passos, i es diria *centa, o amb deu mil i seria una *miriàdia. És a dir, que es necessitava una unitat de mesura itinerària al voltant de 1,5 km per sobre de qualsevol altra consideració.

2.2.3 La teoria del lloc central

Una vegada vists els condicionants de la mobilitat antiga, en aquest apartat es fa una revisió dels aspectes més interessants de la teoria de la localització, proporcionant-ne una panoràmica orientada sobretot als efectes de la reconstrucció del territori antic de Mallorca. Així es destacaran aspectes que més envant tendran una aplicació pràctica en la interpretació del territori prehistòric, la centuriació romana i tot el desenvolupament posterior.

La teoria de la localització és la branca de la geografia dedicada a l'estudi dels emplaçaments òptims per a les activitats econòmiques. A partir d'aquesta descripció es poden fer dues reflexions.

La primera és que cal entendre econòmic en un sentit ampli: en aquest treball sobretot s'aplicarà per entendre la trama de parròquies o llocs de culte, és a dir la trama d'establiments destinats a satisfer les necessitats religioses de la població. També s'abordaran les socials, defensives i comercials, sobretot en relació amb les anteriors.

La segona és que el concepte d'emplaçament òptim va lligat inexorablement a una reordenació profunda del territori, del tipus de les que donen lloc a censos, guerres i conquestes que provoquen convulsions socials. A Mallorca només els primers pobladors i els establidors romans han pogut fer autèntiques planificacions, la resta ha anat fent correccions sobre un territori ja organitzat.

*

*

*

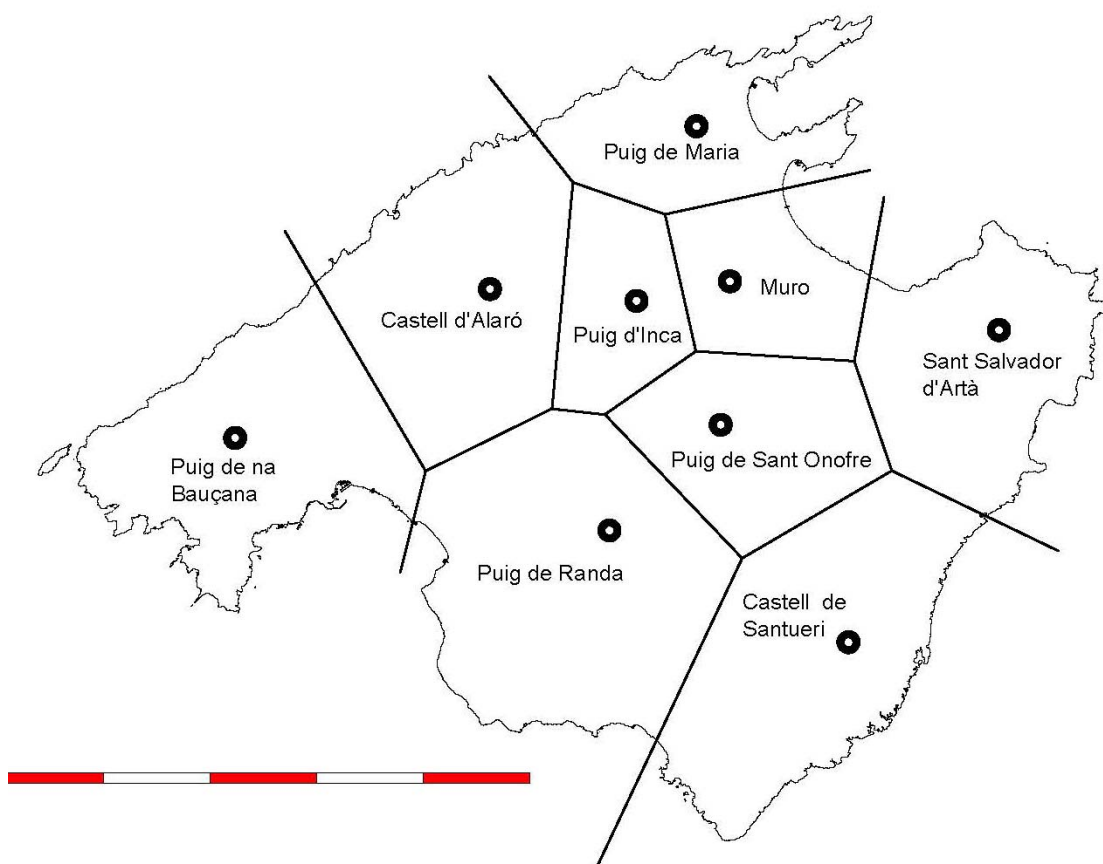
El primer autor que cal tractar és Thiessen. Es tracta d'un meteoròleg nord-americà que ha donat nom als polígons de Thiessen, una de les eines més habituals i bàsiques de la geografia de lloc central. Sota el germànic nom d'aquesta tècnica hi ha l'ús sistemàtic de mediatrïus per parcel·lar un pla a partir d'una sèrie de punts escampats sobre aquest.

Val a dir que és sorprenent que en geografia aquest nom s'hagi imposat per a una tècnica que és d'una simplicitat euclídia desarmant, i que va ser desenvolupada teòricament anteriorment per altres dos autors, Georgy Voronoi i Gustav Dirichlet. De fet Thiessen va fer un simple ús pràctic en un article sobre precipitacions de 1911 en només tres pàgines. Pareix que el nom de ressonàncies germàniques de l'autor, lligant-

lo a la llarga tradició d'estudiosos alemanys de la geografia, és un dels factors que ho expliquen.

L'ús primigeni dels polígons de Thiessen és així la determinació de l'àrea d'influència de cada una de les estacions meteorològiques d'una xarxa sobre el territori. Es tracta d'una tècnica de la geografia física, en principi geomètrica però a la qual cal tenir en compte la realitat del territori: l'orografia atempera la geometria, en el sentit de que el relleu pot fer desplaçar les mediatris.

Així per exemple si només es disposa de dues estacions meteorològiques a Palma i a Sóller, localitats separades trenta quilòmetres, la mediatriu real està situada al quilòmetre 25, a la cresta d'Alfàbia. Però aquest exemple dona més de si. La meitat geomètrica és el km 15 i la climatològica al 25. Hi ha un tercer factor, l'itinerari. L'hostal de can Penasso situat devers el km 20 era considerat a Sóller el punt mig del trajecte, i es recorda que s'hi canviaven els cavalls de la diligència.

2.10. Els polígons de Thiessen. Aquest és un exemple amb els castells roquers de Mallorca. Les mediatris entre cada dos punts contigus assenyalen el límit entre els territoris geomètrics, sense altres consideracions territorials. Escala de la barra 10 km. Tots els mapes i plànols estan orientats cap al nord si no s'indica altra cosa.

Des de les precipitacions, el seu objecte inicial, els polígons de Thiessen han vessat cap a la geografia humana. Aquí ha entroncat amb un dels conceptes bàsics de la percepció territorial. Efectivament la mediatriu entre dos punts sobre un pla té un significat essencial en geografia econòmica. Es tracta de la línia divisòria per a usuaris

racionals que opten per acudir al punt central que minimitza el seu desplaçament. A partir d'això es poden fer dues reflexions.

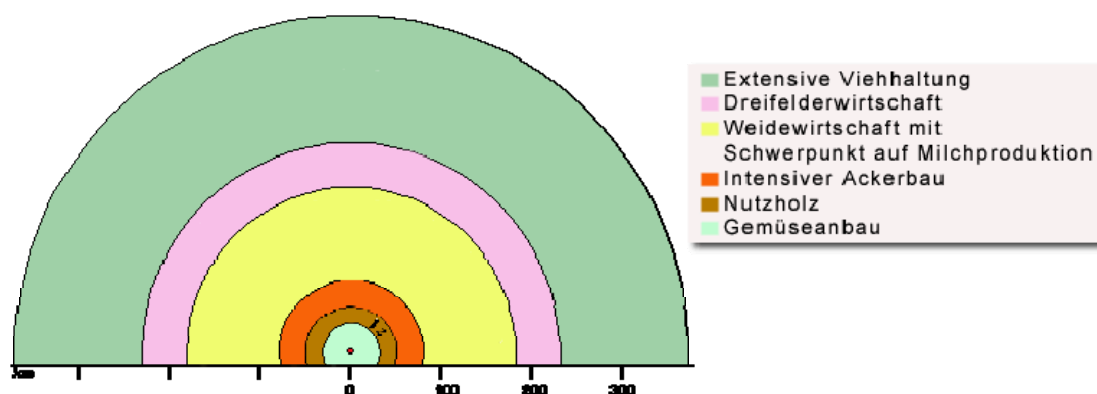
La percepció del temps recorregut per accedir a un centre és molt fina. Una hipòtesi fonamental d'aquest treball és que la població escampada sobre el territori té un coneixement molt precís de l'emplaçament del punt intermedi entre dos centres rivals. En l'imaginari de tots els temps s'ha plasmat aquest fet en la imatge des dos caminants que surten a la vegada, normalment a l'alba, de cada centre per trobar-se al mig.

En segon lloc, a l'hora de reconstruir una geografia històrica, és evident que com passava en el cas de la meteorologia, els plans geomètrics o espai isomorfs no existeixen en el territori: hi ha el relleu topogràfic, les masses de vegetació, les xarxes de drenatge, els nuclis de població i els camps de cultiu, apart dels camins ja existents. Ara bé, a efectes pràctics per recorreguts a peu les desviacions són baixes, pel que per a una primera aproximació la mediatriu és una eina molt capaç.

* * *

La moderna teoria de la localització té com a pare fundador a Johann Heinrich von Thünen, un terratinent del nord d'Alemanya que va desenvolupar els conceptes bàsics a "La ciutat aïllada", un treball seminal de 1826. Von Thünen va suposar una ciutat situada enmig d'una plana, sense cap relació amb altres sistemes urbans, i va desenvolupar els càlculs econòmics que farien els seus habitants a l'hora d'extreure recursos del territori. Aquesta càlculs es basen sobretot en el cost del transport dels productes a la ciutat, i per tant en la distància, el que fa que es defineixen les zones com a franges circulars entorn de la ciutat, els anomenats cercles de von Thünen.

Aquí cal fer una digressió sobre les crítiques que reben aquest i la resta de models simplificats. És evident que els cercles de von Thünen són una teoria, el desenvolupament geomètric d'un fet causal. Resulta per tant absurd i enutjós que la literatura científica es dediqui a criticar que la ciutat aïllada estigui situada enmig d'una plana: seria més correcte anomenar a les franges econòmiques les isòcrones de von Thünen, però també una pedanteria.

2.11. Els cercles de von Thünen. Imatge de *Wikipedia Thunensche Ringen*. En aquesta completa versió es relacionen successivament:

- Ramaderia extensiva, és a dir pastures.
- Agricultura extensiva, roturació de camps.
- Idem amb nuclis de producció làctea.
- Cultius intensius.
- Producció de llenya.
- Horts ciutadans.

Passant ja a descriure els cercles de Thünen, aquest autor va veure que al voltant de la ciutat hi ha les zones d'horta, de cultiu intensiu on es fan els aliments peribles que no suporten ser transportats gaire enfora, com els lactis o l'hortalissa. Aquí cal recalcar que un factor essencial és que s'aprofita de forma marginal el fet que la ciutat ha de tenir un subministrament d'aigua. En el cas de Mallorca aquestes hortes eren abastides pels aqüeductes de les dues ciutats, la font de la Vila a Palma que ha regat l'horta fins als nostres dies, i a Pollentia l'aqüeducte de Ternelles que possibilita devora Alcúdia la zona d'horta recordada pel topònim històric de Guinyent, *ginian*, els horts en àrab.

El segon cercle de von Thünen entorn de les ciutats és el format per les zones forestals. El subministrament de llenya a la població genera unes despeses de transport més elevades que les dels aliments no peribles cultivats extensivament. Això es deu simplement a que la llenya per cuinar i escalfar-se pesa més que el gra que es menja. Aquest factor provoca per exemple que les comunes de garriga o bosc es situïn el més a prop possible de les viles.

El tercer cercle és el dels cultius extensius, els camps de cereal per exemple, que tenen un cost de transport inferior a la llenya. És el més conegut i es pot descomposar segons els matisos que es vulguin fer de major o menor intensitat de producció.

Finalment el quart cercle és el de la ramaderia extensiva. Aquí cal recordar l'observació d'Adam Smith de que els ramats són l'únic bé que no perd valor amb el transport, ja que es desplacen per si sols i fins i tot engreixen de camí a la ciutat.

Von Thünen és conegut sobretot per aquest esquema concèntric, però va fer també observacions sobre dos temes cabdals, la tendència a la concentració de la ciutat i els sistemes de nuclis sobre el territori. Les consideracions que va fer es publicaren pòstumament el 1846 en dos volums continuació del primer, que no han tingut tanta repercussió.

* * *

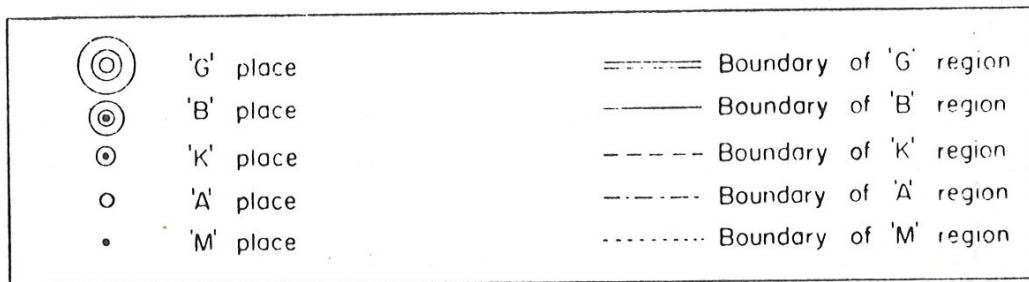
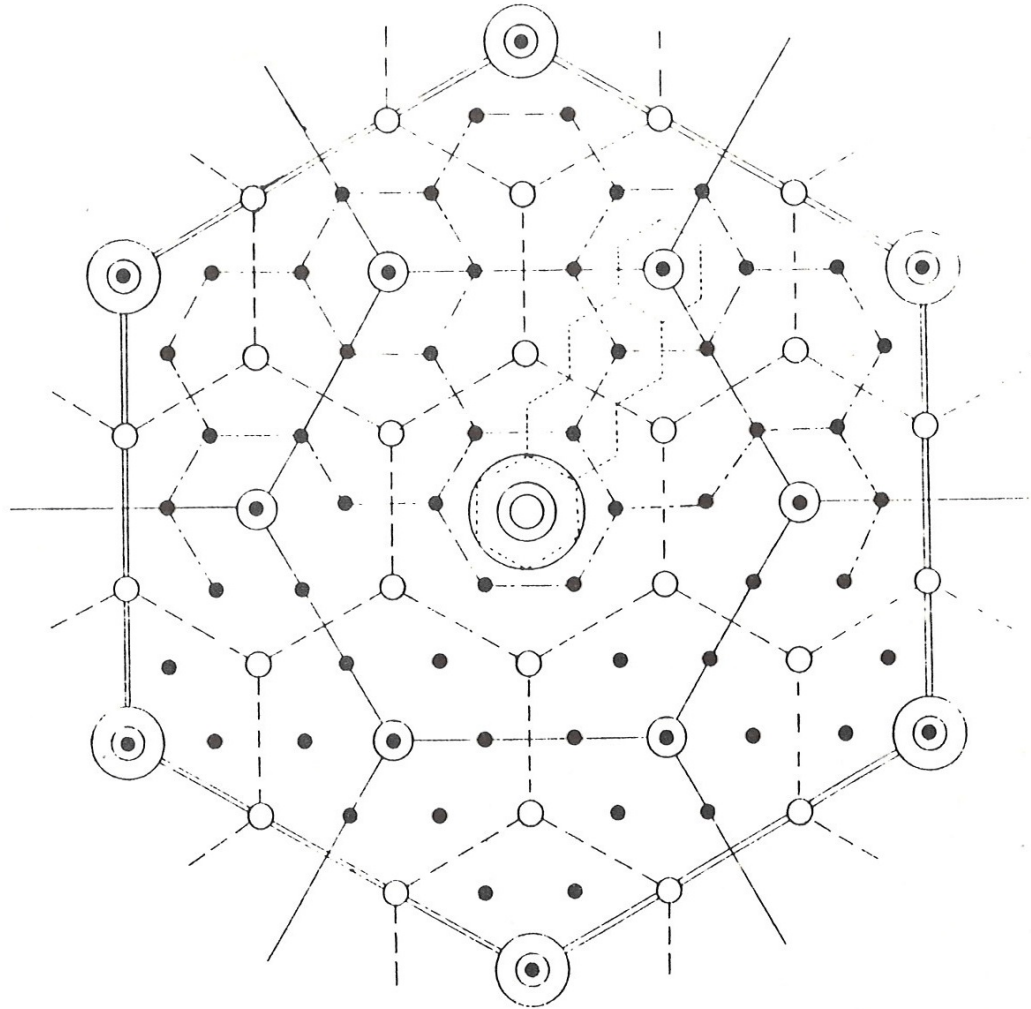
El tercer autor cabdal és Christaller, que va desenvolupar la teoria dels sistemes de llocs centrals. Al seu treball de 1933, "El llocs centrals al sud d'Alemanya", presenta un model que racionalitza les pautes naturals observades sobre el territori, una distribució hexagonal i jerarquitzada de nuclis de població.

A partir de les dades territorials recollides d'una extensa zona centrada en el sud d'Alemanya, però que s'estén a bona part del centre d'Europa, l'autor indueix una estructura jerarquitzada de punts de proveïments de bens materials, una característica per la qual se'l ha caracteritzat com un model del sector terciari, en contraposició al de Thünen clarament del sector primari i el de Lösch del secundari.

Christaller proposa una jerarquia de fins a set esglaons, des del llogaret fins a la metròpoli. Hi ha diverses consideracions a fer sobre l'encaix entre si dels successius territoris, que cal començar per l'aspecte conceptual, abans de passar a geomètric.

Els punts centrals aquí ja no són ciutats aïllades, sinó nuclis sotmesos a una competència darwiniana: com s'ha dit un centre territorial presenta un delicat equilibri entre les distàncies que han de recórrer els usuaris per a emprar-lo i la quantitat de població que hi acudeix. Un centre on no hi acudeixi gaire població no és viable, com tampoc un altre que estigui massa enfora dels seus parroquians. Com més usuaris tengui un centre més productes podrà oferir i per tant de més enfora hi aniran.

Passant ja a l'aspecte geomètric, cal tractar l'ús dels hexàgons per fer la divisió. Des d'un punt de vista pràctic a l'hora de proposar una planificació *ex novo*, sobre un paper en blanc, sobre un territori conquerit i arrasat, només hi ha dos models raonables: el quadrat d'una banda, i l'hexàgon per l'altra. Per cobrir totalment un territori bàsicament s'empren aquests dos tipus de peces, les hexagonals són més eficients i les quadrades més pràctiques. És una qüestió que sempre a la bibliografia s'havia donat per establerta justificant-ho més o menys intuïtivament, fins que en un treball recent s'ha resolt definitivament des del punt de vista matemàtic.

2.12. L'esquema hexagonal de Christaller. Imatge de King (1984) pàg. 34. Aquí es representa la imbricació de fins a cinc nivells superposats, sempre hexàgons i amb els nous centres generats als punts intermedis entre tres del nivell superior.

Efectivament la qüestió va quedar tancada en un article de 2002 dedicat específicament a demostrar de forma irrefutable que sobre un espai infinit la forma més eficient d'organització entorn de punts centrals és l'hexagonal. I això es va fer específicament per validar el pressupòsit bàsic de Christaller per a les regions econòmiques. Els autors, Morgan i Bolton, diuen textualment que l'article proporciona una prova rigorosa de que una estructura d'hexàgons maximitza el benefici social.

El resultat principal del treball és la següent taula, on es determina la distància mitjana al centre des de tots els punts de l'interior d'un polígon de N costats. Aquí s'observa que a l'hexàgon la distància promig és només un tres per mil superior que al cercle, per tant a efectes pràctics és el mateix: traslladant-ho a termes territorials, és afegir tres passes per milla. També es pot veure com el quadrat és numèricament inferior, però no gaire, un dos per cent, concretament desset passes per milla. Aquí els autors citen a Lössch, que afirmà que substituir hexàgons per quadrats no era un problema a efectes pràctics.

La superioritat del quadrat sobre l'hexàgon a l'hora d'organitzar el territori és manifesta en un altre aspecte, el de la construcció de la trama, tant en el disseny sobre el paper com el replanteig sobre el terreny. La representació del territori es fa sempre sobre un esquema ortogonal. Els eixos cartesianes són la única forma racional de fer-ho. Segurament hi ha exemples de sistemes radioconcèntrics a partir de punts forts, però no és un procediment pràctic.

Promig	0,4036	0,3825	0,3784	0,3772	0,3776	0,3764	0,3761	0,3761
N costats	3	4	5	6	7	8	20	∞

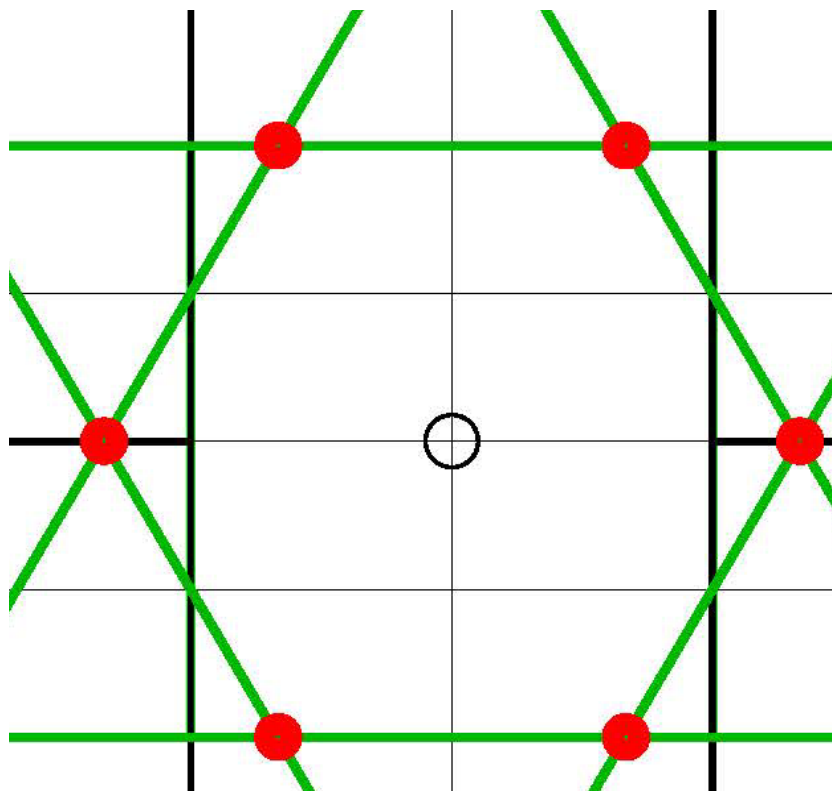
Taula 2.3. La distància mitjana al centre del polígon de N costats. Morgan i Bolton (2002), pàg. 167.

L'exemple més evident d'això són les trames efectivament construïdes. Els romans establiren centuriacions ortogonals tot al voltant del Mediterrani, igual que els colons americans sobre les planes dels Estats Units o d'Argentina. Pel contrari ordenar totalment un territori a partir d'hexàgons és un cas inaudit.

*

*

*

2.13. La variació entre rectangles i hexagons a Mallorca. En negre es pot veure el territori rectangular entorn d'un centre de floral, format per vuit polígons. En verd es pot veure l'hexagon que delimita el territori realment més pròxim al centre.

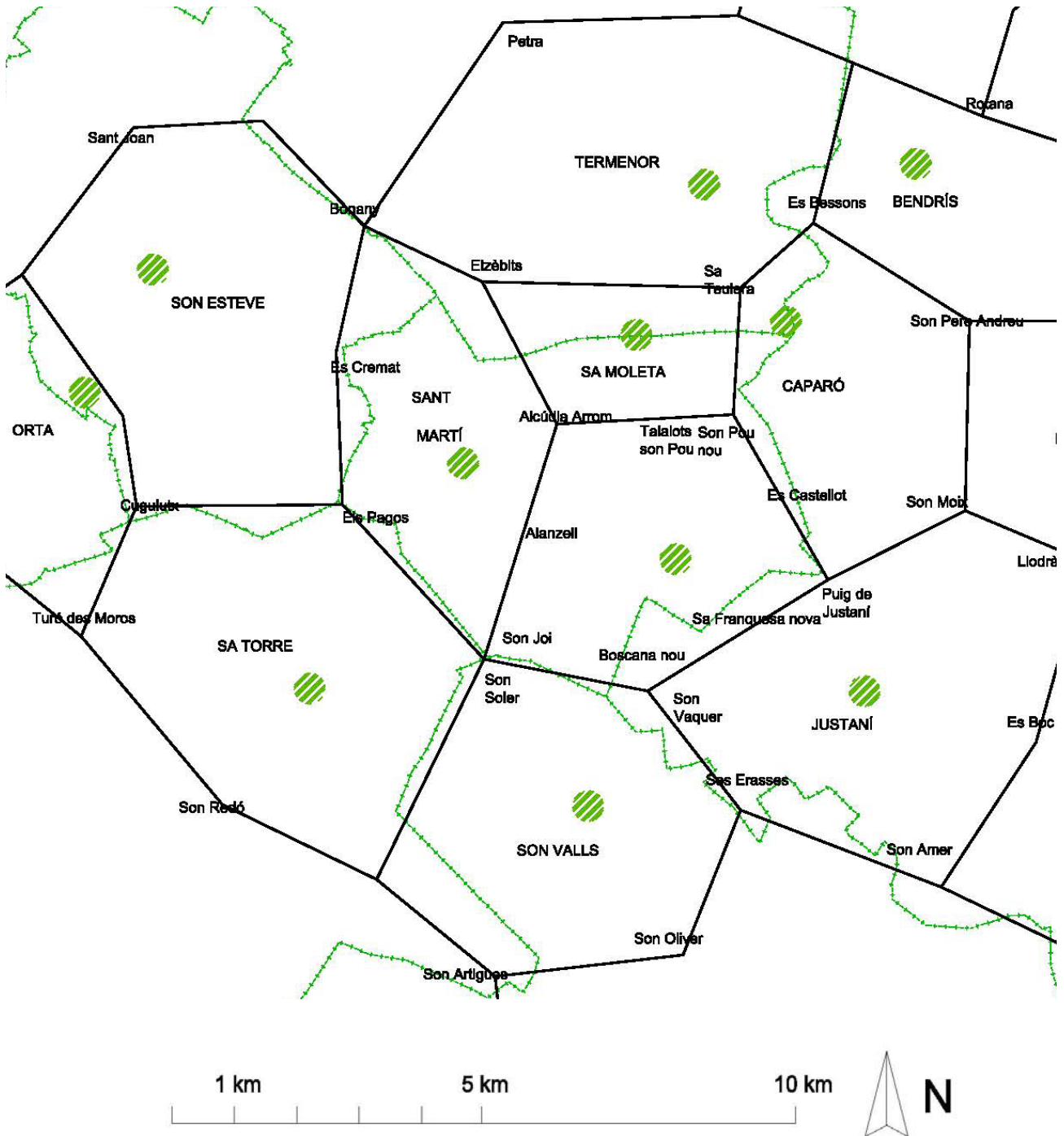
Es pot avançar un exemple de com afectava això a efectes pràctics a la trama de la centuriació a Mallorca. Més envant es veurà detalladament l'estructura dels pagus, els districtes entorn dels centres socials rurals, però basti saber aquí que són territoris rectangulars situats en columnes desfasades per crear una trama de centres hexagonal. Així es superposa un hexàgon que representa el territori realment més a prop del seu centre, respecte dels altres, al rectangle que forma el territori del floral. A la figura es pot apreciar com el canvi només afecta una part mínima del territori, un racó extrem de cada polígon, i el total de variació arriba a una sisena part.

	Base m	Alçada m	Superfície m2
Superfície floral	9.901,22	11.315,68	112.039.037,13
Triangle pina	2.828,92	1.653,20	2.338.385,27
Són 8, 4 fora i 4 dins	8		18.707.082,18
% variació			17

Taula 2.4. La variació entre rectangles i hexagons. Comptant els vuit triangles aferrats a les pinnes resulta que la diferència arriba a pràcticament una sisena part del territori del floral.

A aquesta poca entitat geomètrica cal afegir-li la significació territorial. L'hexàgon es pot superposar a la distribució de poblats prehistòrics, per veure

l'afectació real. Això es farà amb la zona entre Manacor, Felanitx i Els Pagos, ja que és l'única per a la qual s'ha reconstruït aquí la trama de nuclis, i el fet de formar part de la Marina i estar més deformats els rectangles afegeix interès a la mostra.

2.14. Els poblats prehistòrics i els termes municipals. Justaní, es Caparó i Bendrís són dins Manacor. Son Valls és a Felanitx. Sa Franquesa, Sant Martí i sa Moleta a Vilafranca. Termenor a Petra. Sa Torre és a Porreres. Son Esteve és a Sant Joan. Orta és a Montuïri.

Es pot observar com cada polígon comprèn un o dos poblats prehistòrics en el seu àmbit. La població no estava distribuïda uniformement sobre el territori, sinó que es concentrava entorn de les conques de terra fèrtil i roturada on havien estat emplaçats els poblats primigenis. Amb aquest esquema s'evidencia que a efectes pràctics no hi havia cap diferència entre l'hexàgon i el rectangle.

Evidentment algun poblat caurà justament a la zona conflictiva: de fet és el cas de Justaní i son Macià, tots dos a l'estricta zona mediatriu entre Manacor i Felanitx. Cal observar que Manacor està avançat cap a ells, pel que es va percebre com era més a prop i els va decantar cap al seu terme. En canvi sa Franquesa està clarament més a la banda de Tuccis, i s'hi va integrar.

Aquest cas il·lustra el procés de formació dels termes municipals actuals, és a dir dels florals romans. Una vegada identificats els nuclis geomètrics dels florals i els límits, es procedia a replantejar sobre el territori un emplaçament viable pel centre, és a dir sobre un antic poblat prehistòric. Llavors per a cada un dels poblats perifèrics es dirimia de quin centre estava realment més a prop.

Cal insistir en que les partions municipals s'expliquen a partir de la conjunció de dos factors. A grans trets estan definides per la trama de la centuriació, per la cega geometria de la centuriació; però el detall està regit pels territoris dels poblats prehistòrics, ubicats sencers dins un o altre floral.

Així les partions dels termes de Felanitx, Manacor, Porreres i Vilafranca, que a gran escala reproduïxen raonablement bé els rectangles dels florals romans, a petita escala estan determinades pels territoris dels poblats prehistòrics de son Valls, Justaní, Son Macià, sa Franquesa, es Caparó, ... Els dos únics que incompleixen lleugerament la regla són Sa Moleta i es Caparó, degut a l'ús d'infraestructures viàries per definir modernament els límits municipals.

* * *

Es mostrarà en el present treball que la centuriació de Mallorca sobre una trama ortogonal va situar els llocs centrals formant una trama d'hexàgons regulars. La proposta que es fa aquí de reconstruir l'estructura territorial dels florals com a rectangles físics que funcionalment són hexàgons aboca irremissiblement al model de Christaller. Aquesta pràctica identitat entre els dos sistemes d'organització del territori requereix una explicació.

No es tracta del descobriment d'una llei espacial que ordena irremissiblement els nuclis que apareixen espontàniament sobre el territori, formant regularíssimes caseres d'abelles, sinó d'una cosa molt més prosaica, la geometria del planificador.

Christaller va observar un territori madur, format per dir-ho d'alguna forma orgànicament, i va deduir unes lleus espaials basades en un factor causal, l'economia del desplaçament. Es pot considerar que treballava sobretot amb un model estadístic. Els burgs del sud d'Alemanya no s'arranglaren en perfecta formació: evidentment la trama s'ha format de manera orgànica, darwiniana es podria dir, i està situada a més sobre un territori irregular. Així són doncs risibles les crítiques acadèmiques (Nicolas 2009) sobre les irregularitats de la trama que va trobar, ja que precisament aquestes imperfeccions que va trobar són les que donen plausibilitat al seu descobriment.

Una altra cosa és el que passa quan s'ha induït un model geomètric a partir de la realitat territorial. El patró hexagonal és una eina que es pot aplicar sobre una tabula

rasa, un territori conquerit que es destrueix per tornar a organitzar de bell nou. Aquí s'ha de reflexionar que l'organització del territori, en la seva vessant més habitual és conseqüència de la maledicció del rei David. Només es pot fer una tasca de planificació territorial contundent sobre un territori arrasat, ja sigui un país per la conquesta romana, o una ciutat degut a un incendi, un bombardeig o un terratrèmol.

Aquí cal recordar el treball que va dur a terme Christaller durant la Segona Guerra Mundial. Va participar en la planificació de la banda occidental de Polònia, la que es va annexionar a Alemanya, fent propostes per organitzar el territori a partir del seu model. La proposta aquí és que hi ha una correspondència funcional entre el geògraf que redissenyava el mapa de Polònia i el topògraf que va traçar les centuriacions de Mallorca.

Així una de les hipòtesis principals que es presenten en aquest treball és que la centuriació romana de Mallorca estava organitzada amb un patró hexagonal idèntic al proposat per Christaller, un model geomètric simple que sorgeix espontàniament cada vegada que algú se dedica a traçar ratlles sobre un territori buidat, o millor dit acabat de buidar.

*

*

*

Lösch és el tercer autor alemany. Va escriure "L'economia espacial" durant la Segona Guerra Mundial, període en que va ser perseguit per la seva oposició al règim. La seva obra és considerada bàsicament una reelaboració de la de Christaller, amb qui era contemporani.

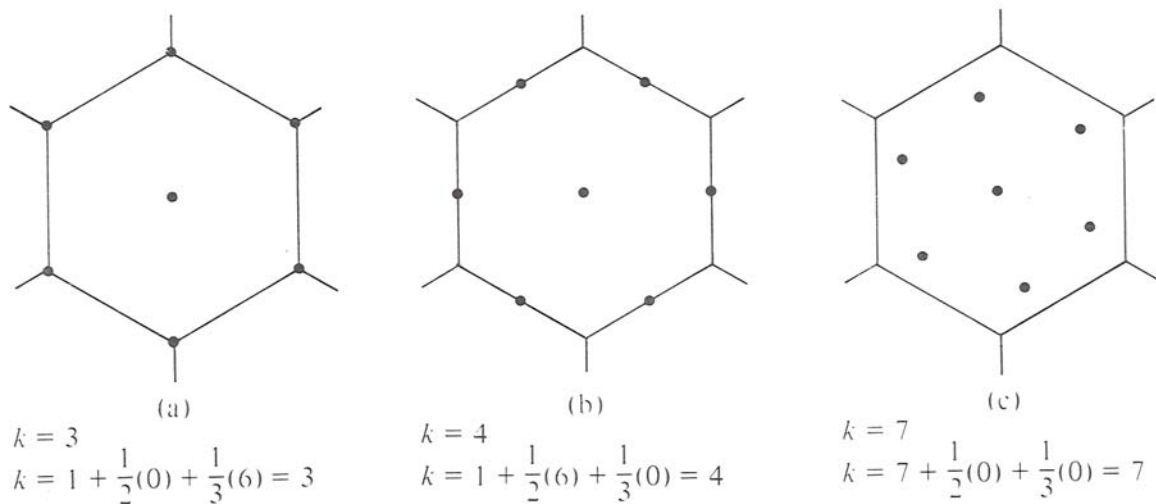
Aquí cal analitzar la relació entre els distints nivells d'hexàgons superposats entre si. Christaller originalment va estudiar tres formes de relació entre els diferents nivells, i posteriorment Lösch ho va desenvolupar.

La primera relació és l'anomenada de mercat. Els nous centres de nivell inferior es situen equidistants entre tres centres. Aquesta posició optimitza la reducció de distància i és la més natural, per a un territori isòtrop. És el procediment que s'empraria per situar noves sucursals d'un negoci en una ciutat reticular homogènia, o parròquies en una plana agrícola.

Es mostrarà com la centuriació de Mallorca va assenyalar aquests emplaçaments sobre la trama, eren torres situades en cruïlles de camins. Aquesta previsió ha fet que durant els segles posteriors el territori s'hagi desenvolupat seguint el patró de mercat de Christaller.

La segona relació és l'anomenada de ruta. Entre els llocs centrals s'estableix un xarxa de camins que concentren el trànsit. Això afavoreix un altre tipus de llocs centrals de segon ordre, els situats sobre els camins equidistants entre dos centres. Aquests no optimitzen la distribució sobre el conjunt del territori

Aquests llocs centrals de segon ordre a Mallorca no han prosperat gaire, en degut a la competència que els han fet els de mercat. Són molt visibles territorialment, es tracta de les tavernes situades a mitjan camí entre dos pobles. El florals estan situats a dues llegües entre si, pel que l'aturada enmig és molt adient.

2.15. Els tipus de subordinació territorial de Lösch. Imatge de King (1984) pàg. 36. A l'esquerra el de mercat, amb els nodes als vèrtexs de l'hexagon. Al centre el de ruta, amb els nodes enmig dels costats. A la dreta l'administratiu, amb els nodes dins la superfície de l'hexagon.

La tercera relació és l'administrativa. Quan el territori d'un centre és impermeable amb els del costat els nous centres de nivell inferior es creen només a dins, sense aportacions dels veïns. Això condueix a una trama ideal en que dins cada territori hexagonal apareixen sis nous centres administratius.

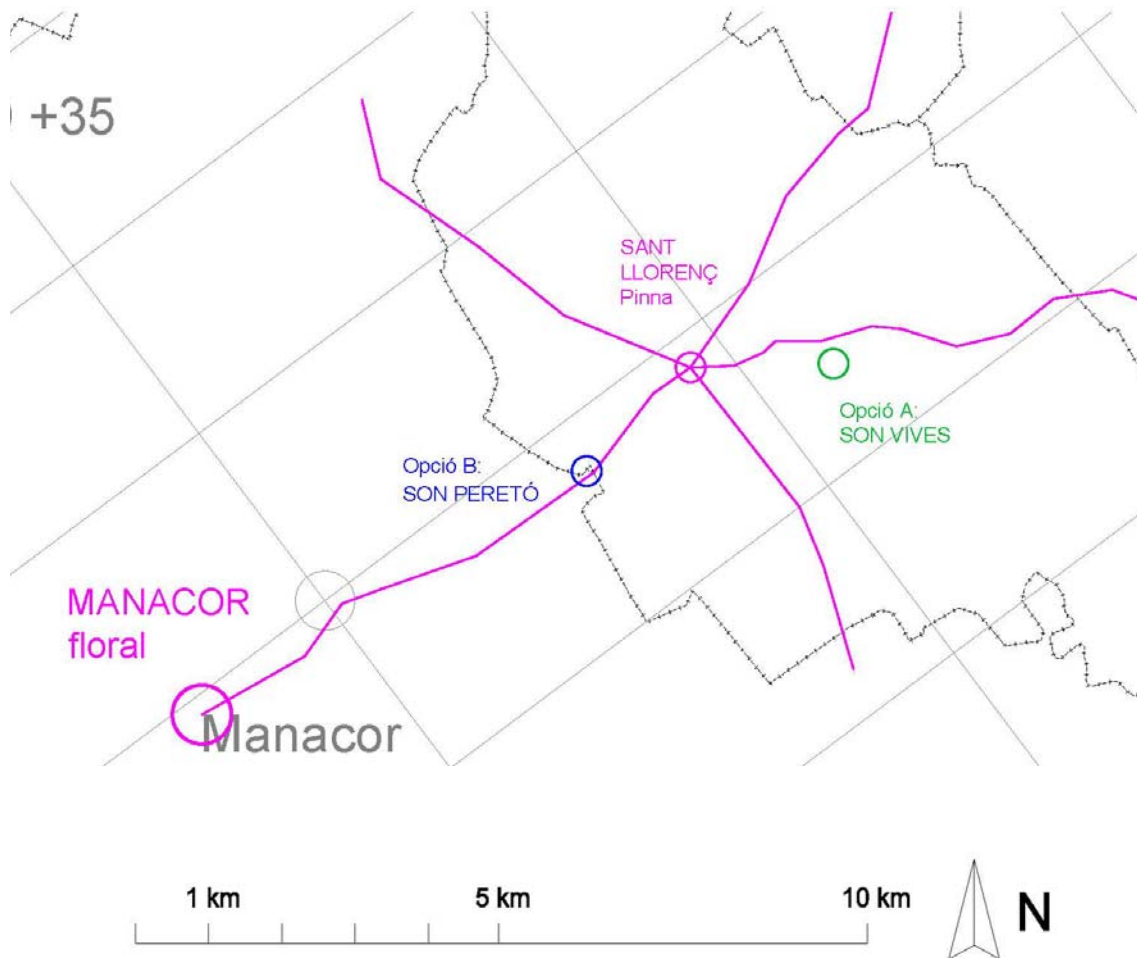
Tot i que com s'ha dit el de centre de segon ordre més habitual al territori de Mallorca és el de mercat, el seu desenvolupament presenta una característica de l'administratiu. Una església rural no coneix de límits administratius en principi, però si s'independitza com a municipi el territori es segregará només del nucli principal al qual pertanyi. És el cas de Montuïri, Santa Maria o Vilafranca, petits municipis sorgits d'un centre de mercat amb un territori propi de centre administratiu, pobles que característicament tenen la partió municipal a tocar del nucli urbà.

Es mostrarà així al llarg del treball que un dels factors que expliquen la gènesi i dels petits municipis de Mallorca és la trama de centres de nivell inferior seguint l'esquema de Christaller i Lösch.

* * *

Queda finalment referir un darrer autor, Harold Hotelling, aquest anglosaxó, que va estudiar la qüestió dels desplaçaments de punts centrals en conflicte. El seu treball és sobretot conegut pel model de competència entre dos elements mòbils sobre una ciutat lineal.

L'exemple més gràfic és el de dos venedors de gelats en una platja. Tot i que racionalment l'òptim de distribució seria que estassin situats al primer i al tercer quart respectivament, disminuint els recorreguts pel global dels usuaris, la malfiança entre ambdós fa que acabin situats tots dos al mig de la platja, esquena contra esquena, atenent a la mateixa parròquia cada un però obligant-la a recórrer una distància major.

2.16. El model d'Hotelling i l'església de son Peretó. Dues vegades al llarg de la història els llorencins es plantejaren desplaçar el seu centre religiós, per dur-lo a un lloc menys malsà. Seguint la filosofia d'Hotelling sortiren al pas a l'església de Manacor, triant l'opció B.

Aquesta teoria té aplicació en l'estudi dels llocs de culte. Es poden concebre les esglésies com a competidors sobre el territori. Tot i que en principi es tracta d'edificis immòbils, una partida jugada durant segles proporciona resultats interessants.

Segurament hi ha casos moderns de capelles rurals explicables amb el model de Hotelling, però el cas més bo és el de Sant Llorenç i son Peretó. Sant Llorenç és una parròquia en tensió constant amb la veïna Manacor des que varen ser fundades a la centuriació. Manacor sempre ha estat un nucli molt major en comparació i per tant un adversari temible. El fet que Sant Llorenç estigui situat a la confluència dels torrents de la vall en una zona d'aigües estancades, ha estat històricament un factor d'inestabilitat del temple, que n'ha forçat el desplaçament per preservar la salut del rector. I aquest moviment s'ha produït precisament en la direcció predita per Hotelling, cap a Manacor, per tallar la competència. Així son Peretó, a la partió de terme amb Manacor va ser l'indret elegit a l'Antiguitat per a la nova església, i el més sorprenent, també va ser considerat a l'època medieval.

Un altre cas és el de les parròquies del districte de Biniforani. Les tres esglésies de Bunyola, Sóller i Valldemossa no estan situades als centres naturals dels seus

respectius territoris, sinó manifestament desplaçades per tallar la competència del temple situat al centre del floral de Biniforani. Com es veurà aquesta circumstància té un origen recargolat, ja que es situaren sobre mausoleus emplaçats al camí del floral.

* * *

Recapitulant l'exposat, en aquest treball es proposa que la centuriació de Mallorca va ser dissenyada amb un criteri de lloc central pràcticament idèntic al de Christaller. Això suposa que a l'Antiguitat hi havia una teoria de la localització, que va ser integrada dins els procediments d'establiment de centuriacions.

La trama formada per centres de pagus i camins, que serà descrita exhaustivament més envant, no deixa lloc a dubte. Ara bé, no s'ha trobat literatura, antiga ni moderna, que recolzi la hipòtesi que aquí es presenta.

2.3 La toponímia com eina territorial

En aquesta secció es proposa l'ús de la toponímia com a tercera eina territorial a emprar en aquest treball. El terreny de les etimologies és certament difícil i arriscat: s'hi produeixen controvèrsies ferotges, desqualificacions terribles i ridículs espantosos. Cal considerar a més que avui en dia en un treball acadèmic les aportacions d'aquest camp són percebudes més aviat com un llast que com un actiu.

Ara bé, rebutjar entrar en el camp de la toponímia seria perdre la majoria de la informació que proporciona el Repartiment. De fet les etimologies ja fa temps que estan incorporades a la discussió territorial: així per exemple la proposta del poblament tribal en època musulmana es basa en els topònims⁹⁰.

Vist el context cal enquadrar curosament l'aproximació que es fa aquí. D'una banda es recull curosament l'estat de la qüestió, repassant les diferents escoles i les seves aportacions. De l'altra es proposen un mètode i un conjunt prou nombrós d'etimologies, fruit del treball del present autor. Cal entendre que aquestes aportacions personals enriqueixen aquesta tesi des del moment en que es presenten com a evidències addicionals a les obtingudes amb altres eines territorials. És a dir que s'evita emprar-les com a base per si soles de teories territorialemnt rellevants.

Aquí també cal afegir que és cert que l'ús més acceptable de les propostes etimològiques en toponímia és el de servir de base del treball de camp, arqueològic en el millor dels casos. Però cal tenir en compte que el que es proposa aquí és un model que no tanca en absolut les possibilitats d'investigació sinó que pel contrari les obre.

Cal observar que entre els diferents documents del Repartiment es conserven uns mil cinc-cents noms. Al llibre del Repartiment Reial hi ha uns 840 topònims rurals, a la Remembrança de Nuno Sans devers 500, al Capbreu de Gastó de Bearn uns 20 més. A tots aquests cal afegir-los dos grups més.

⁹⁰ Tota la producció sobre organització territorial de Miquel Barceló (per exemple 1978, 1984 o 1995) té com a base els topònims considerats reminiscències tribals, emprats com a indicadors pel posterior treball arqueomètric.

El primer és el dels noms conservats a la documentació medieval posterior a la conquesta. Aquesta és de primera importància en el cas de les porcions del bisbe de Barcelona i el comte d'Empúries, on no es conserven capbreus. Aquí Rosselló Bordoy ha recollit els que apareixen a les imprescindibles publicacions d'Ensenyat i Pujol pel Pariatge, Morro Veny a Marratxí, Rosselló Vaquer a Sant Jordi i Llubí, Alomar Esteve i l'anterior a Muro, Mas Forners a Santa Margalida. Cal afegir que tot i que hi hagi llibre del repartiment en una zona, això no exclou que a la documentació medieval apareguin nous noms de finques precatalanes en quantitat apreciable. Així, fins i tot descomptant les degeneracions de topònims complicats, s'evidencia que els noms llistats no eren els únics amb que es coneixien les alqueries i els rafals.

El segon és la microtoponímia precatalana. Hi ha molts noms de puigs, pous i sementers que són raonablement anteriors a la conquesta. El preclar representant de tots ells és la "villa sereniana" que descriu Cosme Aguiló⁹¹. A la cartografia, a la documentació i a la memòria col·lectiva deuen conservar-se varis centenars de noms precatalans d'aquesta categoria. A tall d'exemple, sobre la cartografia 1/25.000 del IGN, que no és sospitosa de fer una recerca toponímica extrema, vora la carretera de Lluçmajor a Campos hi ha un puig "puxarol", darrera son Fullana sortint a l'esquerra de la primera localitat, i un sementer "Sorantina" devora sa Curia Rotja entrant la segona localitat.

Per ordenar els topònims s'empra la numeració establerta per Rosselló Bordoy el 2007 pel que fa al llibre del Repartiment Reial, en la forma *Re+nombre*. Pel que fa a la Remembrança de Nuno Sans s'empra la del treball de Mut i Rosselló de 1993, en la forma *Nu+nombre*.

Respecte de la Centuriació, cal definir un vocabulari per anomenar amb precisió els diferents elements que en formen part. Això no és tan senzill com pugui semblar a primera vista. El vocabulari que empren actualment els estudis sobre les centuriacions és una construcció relativament recent feta en els darrers segles pels erudits. Només per posar un exemple, el propi terme de centuriació no era el que s'emprava habitualment a l'Antiguitat. En segon lloc cal tenir en compte que els termes que es coneixen pel Corpus són els que s'empraven al segle II dC. Quan es va dur a terme la centuriació republicana de Mallorca el segle II aC els termes emprats eren uns altres.

Hi ha dues maneres de reconstruir el vocabulari emprat pels establidors de Mallorca. La primera és rastrejar els termes que el Corpus esmenta en relació amb les centuriacions dels Gracs. La segona és cercar entre els topònims d'origen romà de l'illa els que estiguin relacionats amb la centuriació.

Al primer apartat es tractarà la qüestió de les llengües que s'han parlat a Mallorca. Comença amb l'exposició de la situació prèvia a la conquesta romana, la llengua nativa influïda pel fenici, i s'analitzen les escasses pervivències. Es segueix exposant la transició lingüística entre el llatí balear, l'àrab i el català, una qüestió que suscita enconades emocions.

Després es mostra el procediment seguit aquí per deduir les etimologies. Es raona en primer lloc l'adscripció a una o altra llengua, i es procedeix de forma metòdica tant pel que fa a la fonètica com al significat. La major garantia possible en un procés complicat com aquest és seguir un sistema coherent.

⁹¹ Aguiló (2002) pàg. 69 ss.

Finalment s'analitza el vocabulari del Corpus, les paraules que es van emprar a la documentació per definir els elements de les centuriacions, a fi de disposar d'una base de sortida a l'hora d'identificar topònims originats a la centuriació. Aquests després s'aniran localitzant seguint l'ordre dels aspectes concrets de la trama.

2.3.1 Les llengües del Mediterrani

En aquest apartat es repassaran les llengües que s'han parlat a Mallorca al llarg de la història i se'n consideraran les possibilitats toponímiques. Efectivament a partir del coneixement de les successives conquestes i ocupacions es poden recercar en la toponímia de les illes traces de les diferents cultures que les han ocupat. En primer lloc cal definir les distintes llengües que es poden trobar, i després detectar els possibles testimonis, o una explicació raonable per justificar la seva absència.

La lingüística convencional és una eina al nostre entendre un poc limitada per a poder comprendre la realitat de les llengües en un espai complex com és el Mediterrani⁹². Es basa en l'evolució gradual, saussuriana si es vol, de les llengües sobre extensos territoris geogràfics, evolució que provoca la seva divisió gradual en dialectes que esdevindran noves llengües. Una eina desenvolupada per poder mesurar aquesta separació gradual són les llistes de Swadesh, un barem de cent paraules. Aquesta visió és insuficient respecte a una realitat com la del Mediterrani, on històricament s'han produït influències massives d'unes llengües sobre d'altres, degudes a conquestes, fortes immigracions i profundes influències culturals.

És sabut que les dues ribes, la nord i la sud, del Mediterrani varen ser poblades per agricultors neolítics de dos grans grups diferenciats entre si: al nord els indoeuropeus i al sud els semítics. Una hipòtesi que seria interessant considerar és la de que la península ibèrica pertanyia al grup semític del sud, i per tant que quan va començar l'Edat del Bronze i amb aquesta els canvis, s'hi parlava alguna cosa més propera al berber que al celta. Per afirmar això es pot veure el cas del basc. Aquesta és una llengua fortament penetrada pel llatí que conserva unes traces d'estructura i vocabulari que pareixen encaixar millor amb les llengües semites que amb les indoeuropees. Ara bé és una qüestió tan contaminada políticament, el darrer exemple l'atemptat del 11-M, que no es pot aclarir científicament per ara, ni és evidentment l'objecte d'aquest treball. És una interessant polèmica científica complicada ideològicament, exposada aquí als efectes d'il·lustrar amb un cas extrem altres qüestions que sí que caldrà tractar en aquest treball.

Una vegada produïda l'expansió neolítica les llengües evolucionaren saussurianament fins que va començar l'activitat comercial de l'Edat del Bronze, i a partir d'aquest moment la història de les llengües mediterrànies és una progressiva complicació a partir d'influències incessants. D'una forma simplificada es pot descriure així, recorrent el Mediterrani d'oest a est, a partir de la riba oriental:

⁹² Aquesta afirmació pot semblar presumptuosa. Segueix la línia de raonament de Bernal en afirmar que si avui en dia no es pot desxifrar una llengua antiga com per exemple l'etrusc, del qual es disposen de molts testimonis, el problema és acadèmic: hi ha algun tipus de perjudici a la comunitat científica que impedeix avançar.

A la península grega el fenici i l'egipci influeixen sobre el grec i el lidi als dos costats del mar Egeu. Aquí es segueix decididament la polèmica proposta encapçalada per Martin Bernal al seus llibres de *Black Athena*⁹³.

A la península itàlica el procés ja és acumulatiu, és a dir que aquí ja s'afegeixen les influències de les noves llengües formades a l'Egeu, sobre la base itàlica local. Així el lidi influeix sobre la zona superior i crea l'etrusc, el fenici sobre la franja central i crea el llatí, i el grec s'assenta a la part inferior⁹⁴.

A la península ibèrica el procés arriba a la seva culminació en trobar-se aquí les llengües de les etapes anteriors: l'etrusc, el fenici, el grec i el llatí influeixen sobre la base semita local, i es creen diverses llengües conegudes en conjunt com a iber. Encara que aquest estigui sense desxifrar s'hi han distingit varis dialectes⁹⁵, que raonablement poden reflectir una situació similar a la italiana.

En general aquestes llengües estan formades per una base que és la llengua original, sobre la qual s'incrusta una quantitat molt important de paraules i sintaxi de les llengües influents, de l'orde de la meitat de les paraules totals. Això és una influència molt forta sobre una llengua. A les Balears es devia parlar era un destil·lat, sobre una base semita, d'aportacions mesclades i remesclades d'etrusc, fenici i llatí.

Aquests combinats es construïen com s'ha dit sobre una influència cultural. L'arribada de la llengua romana mitjançant la conquesta de Metel va ser definitiva, i va exterminar pràcticament totes les traces de la llengua anterior. Una part apreciable de la població anterior va sobreviure i quedà a l'illa, pel que aquesta desaparició ha de tenir alguna explicació.

Aquesta ha de ser que l'assimilació cultural la van fer les legions. Efectivament el servei militar d'una dècada de durada va ser l'eina que va implantar el llatí a tota la Mediterrània Occidental, fent que els poblacions nadiues deixessin de banda les seves llengües anteriors de manera radical i absoluta. Per exemple a Eivissa, una illa on s'ha demostrat genèticament que la població no ha patit canvis des de la colonització fenícia, no es conserven més de dos topònims fenicis⁹⁶.

La proposta que es fa aquí és que a Mallorca només hi ha dos topònims etruscs, i una dotzena de fenicis, els quals es detallaran a continuació. Tota la resta de toponímia va ser destruïda per la conquesta romana.

El propi nom de les Balears cal considerar que prové de *valor* o *valerós*, un nom emprat per una tribu de Sardenya. És un nom molt adequat per a autodenominar-se algú, i un estricte paral·lelisme de cors, pels habitants de Còrsega, que deriva de coratjós.

⁹³ En Bernal ha estat atacat furiosament per gran part del col·lectiu acadèmic que considera un dogma l'origen autàrquic de la cultura grega. Possiblement una vegada se'l hagi desprestigiats totalment de forma discreta s'aniran assumint els seus postulats. La versemblança del que explica és molt superior a l'alternativa que ha proposat la historiografia fins ara.

⁹⁴ Respecte de l'etrusc es segueix en bona part la tesi de Massimo Pittau, un autor sard que proposa la colonització lídia de les regions de la Toscana i la Sardenya. Es tracta d'un autor bàsicament ignorat, que no rebutat.

⁹⁵ Sense entrar en gaire disquisicions sobre l'iber, basta apuntar com el seu estudi a València està relacionat amb reivindicacions de l'origen autòcton del valencià. És un excel·lent exemple de la contaminació ideològica de les qüestions lingüístiques.

⁹⁶ Efectivament és sabut que Ebusus significa l'illa de Bes, un déu per cert egipci. A aquesta s'afegeix aquí la proposta que Tago-Mago, una illa situada davant el cap Vermell, és la Roja, Ta HaMRa.

En el cas de Tuccis, la ciutat prerromana que originalment coincidia amb el castell de Santueri, es pot seguir a Pittau: és una paraula etrusca que significa ciutat i concretament castell roquer, i que ha donat també la paraula *tacó*.

Respecte del fenici, hi ha tres grups de noms situats al voltant de les tres ciutats factories, Bóquer, Rodum i Guium, que estaven situades respectivament al Port de Pollença, ses Illetes de Calvià i la Colònia de Sant Jordi. Les etimologies que es proposen aquí són plausibles i versemblants seogns el criteri d'aquest autor, cosa que no implica que deixin de ser simples hipòtesis⁹⁷.

El nom de la ciutat de Bóquer es considera⁹⁸ que deriva de *Baal quart*, la ciutat de Baal o del Senyor. El proper nom del puig Tomir pot provenir de TBR, que significa muntanya, i que es podia referir originalment a la Serra en general abans de quedar reduït a la muntanya que domina sobre la badia de Pollença. Hi ha un paral·lelisme amb el nom hebreu Tabor, que significa el mateix. Finalment hi ha el nom Icesta en una de les famoses taules de patrocini. Aquest nom ha de provenir de l'arrel AZR que significa vincle familiar, i la forma Icesta ha de ser un diminutiu de AZR DN, el familiar d'Adon.

El nom de la ciutat de Rodum, conservat al *Liber Maiolichinus*, pot derivar de RS ADN, la punta o cap marítim d'Adon, o del Rei. Els noms de ciutats començats en RS són molt habituals al Mediterrani Occidental. Cal considerar que l'actual nom de Bendinat deriva també d'aquest ADN. Hi ha també les tres illes de Tiquadra, Menariae i Parva Hannibalis, citades per Plini. La primera presenta l'article tardà fenici i significa el lloc del sacrifici, T QDR. La segona presenta la partícula M que nominalitza els verbs semítics, i significa el far, M NR. La tercera finalment es potl considerar que és una corrupció de Penebaal, una deesa anomenada *la faç de Baal*, i que la "n" es va transcriure un moment donat com a "rv". A poca distància hi ha Portopí, que si deriva de *porto poenus*, el port del fenici, té un Portopino homòleg a Sardenya. Es tracta d'un lloc raonable per ser el port d'hivernada de Rodum, igual que després ho va ser de Palma⁹⁹.

El nom de la ciutat de Guium ha de derivar manifestament de GW, que significa comunitat i és també el nom d'una ciutat devora Tir. A prop hi ha el puig de Randa, un castell roquer que era conegut pels àrabs con Arranda. Aquest deriva de l'arrel fenícia que significa ciutat alta, i té per exemple el paral·lel d'Arimatea¹⁰⁰, pàtria d'un personatge bíblic. Al cementiri de sa Carrotja s'han trobat làpides amb tres noms que no són itàlics. Isaptus és un derivat de ASP DN, unit a Adon, és a dir que és del mateix estil que l'Icesta anterior. Paditus igualment deriva de PDA DN, redimit per Adon,

⁹⁷ Les etimologies estan deduïdes per aquest autor a partir del diccionari de Kramalkhov(2000). Els noms els recull sobretot Blanes (1990). Les d'Ebusus, Maó i Bóquer ja s'havien proposat, tota la resta pel que sabem apareixen per primera vegada aquí.

⁹⁸ López Pardo (2004) pàg. 347 exposa aquesta proposta de Lipinski, una autoritat en els estudis fenicis. La vinculació que també esmenta amb uns déus nord-africans cal considerar-la menys versemblant, igual que la de que Guium derivi de "vall".

⁹⁹ També pot derivar de *portus pinna*, el port de la torre, que pareix més versemblant vistes les fortificacions que el defensaven. I poden haver concorregut els dos significats.

¹⁰⁰ Els noms dels dos castells roquers esmentats coincideixen a Roma. El nom d'aquest ciutat feia referència originalment al castell roquer del Capitoli, *Rumah*, que és una altra forma de la mateixa arrel d'Arranda. Respecte de Tuccis, el nom de Titus significava originalment ciutadà, i els *titienses* de la primitiva Roma eren els habitants del castell roquer.

seguint la línia de la devoció a aquest Déu. Cuduni significa oriünd de Kition, la famosa colònia fenícia de Xipre.

Els noms de les ciutats concorden amb altres noms de ciutats¹⁰¹, i fan referència a temples i a déus; i els noms de persones es poden vincular amb altres noms de persones també referits als déus. Aquesta és la millor prova de que són raonables. De tota manera és evident que tot el que s'ha exposat fins ara són hipòtesis. No es tracta tant de deixar resolta la qüestió com de mostrar l'àmbit que podia tenir aquest camp, és a dir deixar-lo afitat respecte del grup dels topònims posteriors a la conquesta romana.

Efectivament una hipòtesi principal d'aquest treball és que la toponímia preromana conservada històricament té un àmbit molt reduït. No hi ha noms preromans al paisatge de l'illa, i la toponímia precatalana és quasi tota posterior a la conquesta romana. Molts autors han cercat l'origen dels noms de lloc de Mallorca en particular i les Balears en general en llengües com el basc o el celta, o simplement han atribuït un origen prerromà a les paraules obscures. Coromines és el més il·lustre autor que ha exhibit aquesta tendència, però no ha estat l'únic.

Un bon exemple del que s'afirma aquí és examinar el que la historiografia considera un grup principal de topònims preromans, l'acabat en –ENT. En realitat és un grup d'al·luvió fet a partir d'un sufix evidentment llatí. Es pot posar un exemple amb un dels seus representants, Tuent: Tuentius simplement era la corrupció a la Hispania tardoromana del nom clàssic Terentius.

De totes maneres cal entendre la situació que es ve produint. Un filòleg que treballa amb etimologies generalment prové d'un camp lingüístic concret, i du amb si uns filtres que li proporcionen una perspectiva esbiaixada. El cas més clar és el de Coromines. Va treballar a la seva joventut al Pirineu, on va fer la tesi doctoral sobre l'aranés i va estudiar la toponímia èuscara, que allà és evident. En treballar amb noms de les Balears és prou normal que consideràs aquella llengua com a un possible origen. Fins i tot es poden entendre les propostes celtes. A davant la frustrant nebulosa que envolta l'omnipresent Lluç és legítim proposar que està emparentat amb el déu celta, i seguir estirant el fil...

*

*

*

El que s'ha proposat sobre la base semita del mallorquí prehistòric és pràcticament impossible de demostrar, però no inversemblant. En aquesta segona part s'aborda un tema més tangible, però amb profundes derivacions emocionals. Es tracta de l'equilibri historiogràfic entre les atribucions d'origen llatí i àrab als topònims precatalans. Aquí la hipòtesi és que actualment la base llatina de molts noms de l'illa és sistemàticament malinterpretada en favor de l'àrab.

Efectivament el corrent historiogràfic dominant actualment dibuixa una visió que caricaturescament es pot definir així: Mallorca estava pràcticament deshabitada quan va ser colonitzada per tribus berbers, i per tant defineixen l'illa a efectes de població i societat, i per tant també de toponímia. Apart hi ha algunes fosques pervivències de topònims romans, manifestament incòmodes. Aquest paradigma

¹⁰¹ Finalment queden els noms de les tres ciutats de Menorca, per a completar tota la descripció de les Balears: Iamon, Sanisera i Magon, que són respectivament Ciutadella, Sanitja a devora Fornells i Maó. Iamon significa dia, i és un eufemisme per denominar el temple on es feien els famosos sacrificis de nins. Sanisera deu derivar de SMS YRH, el Sol i la Lluna entesos com a divinitats. Finalment Magon deriva de MKM, ciutat o factoria, i no del nom del germà d'Hannibal.

condiciona de manera tal la recerca dels orígens de les paraules que és a la base d'un dels heurístics emprats en aquest treball: quan una etimologia es considera desconeguda es pot considerar directament que serà llatina.

Aquest biaix historiogràfic té una explicació complicada, que requereix repassar gairebé tot el segle vint. La Transició hi juga un paper molt important, però l'origen de tot es pot personificar en Mossèn Alcover. Avui en dia encara ressona la polèmica sobre si el mallorquí descendeix del balear, el dialecte tardorromà anterior a l'àrab, però aquest no va ser el tema original.

Es pot considerar que tot va sorgir amb la religió. Quan Alcover va estudiar els mossàrabs balears a principis de segle la qüestió que el preocupava sobretot era la de la religió. Si la població tardorromana de les Balears havia perviscut, i el cristianisme havia desaparegut de les illes, llavors la població havia comés el pecat mortal d'apostasia, és a dir convertir-se a l'islam. Aquest és el conflicte primigeni i cal tenir-lo molt present. Alcover no podia tolerar la idea que els cristians balears haguessin traït la seva religió:

Merecedor de todos los homenajes de respeto, admiración y entusiasmo será siempre el pueblo que sucumbe arrollado por la brutal superioridad del número de enemigos.

Los nombres de familias árabes que aparecen en el Llibre del Repartiment con algún apellido latino, es decir, cristiano, nos revelan con fatídica claridad que los ascendientes de tales familias... no les legaron la fe en que habían nacido por haber menguadamente renegado de ella, hundiéndose sin gloria y cobardemente en la horrible y nefanda apostasía...vergüenza y vilipendio...¹⁰².

I així va idear una solució realment radical: en primer lloc que els mallorquins eren realment pocs, i que apart de quatre traïdors la resta fou exterminada i els musulmans s'apoderaren d'unes illes desertes. Cal copsar que el model en que es basa és el del genocidi de la conquesta catalana, i que sabent que els musulmans no eren d'aquest tarannà va haver d'afegir l'al·lusió al reduïdíssim nombre.

Avui en dia fa mal contextualitzar aquesta proposta, i és molt més senzill veure el que passà realment, però el que s'ha d'entendre és que per a mossèn Alcover una conversió pragmàtica de la població mallorquina a l'islam era impensable.

És interessant ara veure el que va passar raonablement amb el culte cristià a les Balears. A les illes es va establir una minoria dirigent de religió musulmana i llengua àrab que va irradiar la nova cultura de prestigi cap a la població tardorromana. Pel que fa a la religió, la proposta que es fa aquí és que a la part forana en el moment de la conquesta el 902 dC es varen convertir en mesquites les parròquies i una petita part, potser devers un 20 %, de la població es va convertir de cop.

A partir d'aquí va anar augmentant el percentatge, i uns dos segles després va arribar al punt crític del 50 %. El moment en que un grup social perd la majoria, o la guanya, sol deixar petjada. La proposta és que va ser el moment en que els governadors intentaren dur la capital a l'interior de Mallorca, després de la ràzzia pisana de 1115 dC, 213 anys després de la conquesta musulmana. Es segueix aquí el proposat per Bulliet,

¹⁰² Alcover (1922). Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 18 qualifica com a *antisemitismo islámico atroz* l'actitud envers l'àrab de l'equip redactor del Diccionari Català, Valencià, Balear, dirigit per Mossèn Alcover. Es pot afegir que caldria no caure en el vici contrari, el negacionisme llatí compulsiu.

un autor¹⁰³ que va reconstruir la corba d'islamització d'al-Andalus. Bulliet proposa que el 961 dC es va arribar al 50% de musulmans, és a dir uns 250 anys després del 707 dC.

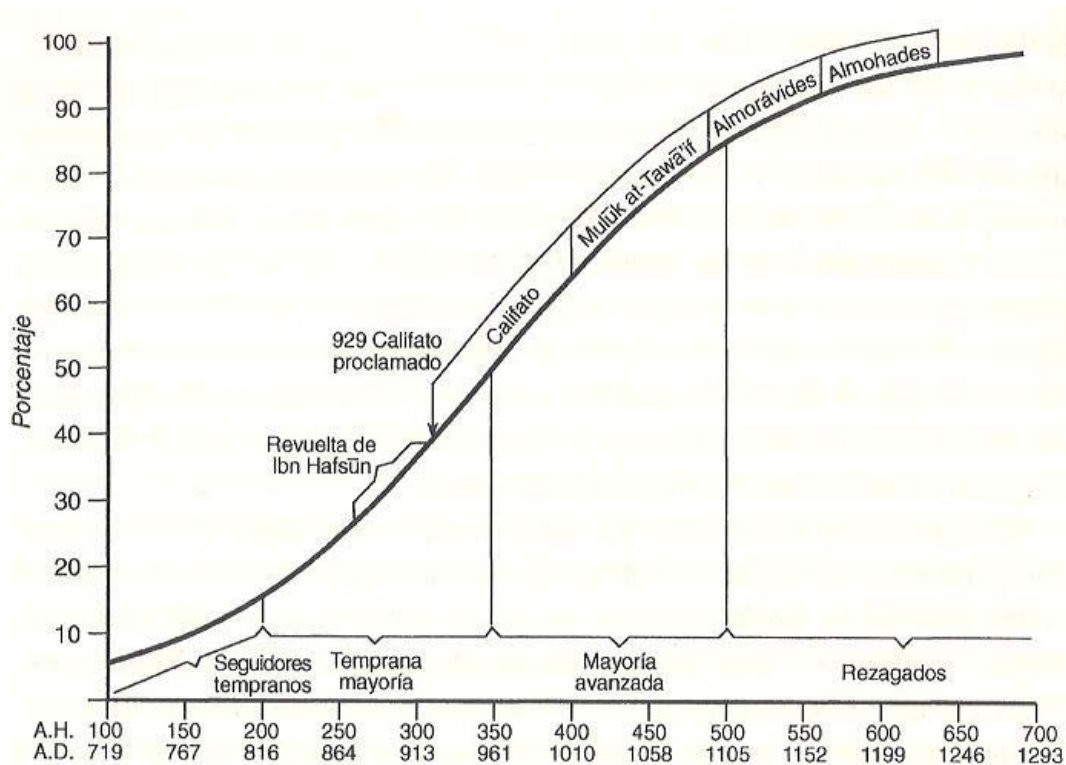

Figura 1. Ubicació de etapes polítiques en la corba de conversió.

2.17. La corba d'islamització de Bulliet. Figura de Glick (2007) pàg. 78. Construïda per l'al Andalus peninsular dóna una idea molt clara del que degué passar a Mallorca.

Finalment amb les dues invasions almoràvit i almohada és raonable que el cristianisme s'abandonàs, per pressions per dir-ho d'alguna forma inmoderades. Cal coincidir amb Alcover en que només unes dècades abans de la conquesta catalana els almohades degueren suprimir el que quedàs de cristianisme. Aquí però cal remarcar un episodi si més no peculiar. Durant el setge de Mallorques en Nuno Sans va ser convidat per Ben Habet, el senyor de Pollença, a passar el Nadal amb ell. Qui convida un cristià a passar el Nadal amb ell raonablement ha de ser cristià també. Cal recordar també que el seu fill, el famós Bennàsser, va fer-se frare dominic, un fet que s'explicaria millor si la família hagués conservat la religió ancestral.

Al territori andalusí es va conservar¹⁰⁴ molt més temps la religió cristiana que la llengua llatina, i que la gent de classe alta eren dels més obstinats en conservar la religió, desesperats per conservar el seu evanescent status. Tot això permet proposar que

¹⁰³ Glick (2007) pàg. 77ss cita *in extenso* el treball de Bulliet, R. (1979): *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Harvard U. Press, Cambridge.

¹⁰⁴ Manzano (2006) ho desenvolupa a la introducció. Pot ser era ell que explicava que una vegada un governador andalusí de Mèrida volgué saber que deia una inscripció en llatí, i de tots els capellans de la ciutat només un molt vell la sabé llegir.

Ben Habet era cristià. Però el que cal destacar és el fet que tal proposta no s'hagi fet abans: avui en dia la religió dels balears ja no interessa, el tema principal ara és el de la llengua.

Efectivament ara el que atreu l'atenció a les Balears és la llengua. Des de fa dècades hi ha una guerra lingüística a les illes, darrerament revifada. El conflicte de fons és sobre l'ús social del castellà i el català, i el grau de protecció que ha de donar a aquest darrer l'administració. Un dels múltiples camps d'aquesta batalla és el de la relació entre el català parlat a Catalunya i el parlat a Mallorca¹⁰⁵. Efectivament una històrica afirmació normalment associada a les postures menys proclius a afavorir el català és que en realitat el mallorquí no deriva del català i era una llengua pròpia de les Balears ja abans de la conquesta catalana.

Aquesta fantasia filològica encara gaudeix de predicament en certs cercles, tot i que cal constatar que avui en dia les postures majoritàries dels corrents percebuts socialment com a anticatalanistes no tenen problema en acceptar la unitat de la llengua catalana. Però el fantasma de la llengua balear segueix viu en certes hipòtesis historiogràfiques que varen ser forjades durant la lluita en contra seva. És a dir que perviu el reflex del miratge.

La hipòtesi que es presenta aquí és que la llengua balear, és a dir la negació de l'origen català del mallorquí, és una de les principals causants de la doble comporta de seguretat que regeix actualment en la historiografia pel que fa a la població. De forma caricaturesca es pot caracteritzar la doble comporta de la manera següent: el mallorquí és català perquè en primer lloc el rei En Jaume va matar tots els musulmans, i en segon lloc els cristians tardoromans s'extingiren tot sols i les tribus berbers trobaren una illa abandonada.

El genocidi practicat als pobladors de les Balears és la primera comporta. Des del punt de vista cultural és evident que va ser absolut. Basti indicar que pràcticament l'única¹⁰⁶ paraula sobre la qual es discuteix si és una pervivència mossàrab és "txitxero", tot i que s'hi podria afegir "xalest", un manifest derivat de *caelestis*. Ara bé, que la cultura catalana s'implantàs de forma total sobre les illes no vol dir que no pervisqués la toponímia, o que bona part de la població no sobrevisqués integrant-se a la nova realitat. Entre el genocidi total que està documentat a Menorca i la preservació total que mostra la genètica a Eivissa, a Mallorca caldria fer una estimació del 50% de pervivència de la població autòctona. Aquesta xifra s'ha d'entendre com una proposta de punt de partida, com un ancoratge previ preferible al del 0 % que domina ara.

Respecte de la segona comporta, la hipòtesi que es defensa aquí és que el despoblament i l'arribada de les tribus berbers és una reelaboració del mite de l'apostasia d'Alcover feta en un moment molt concret, la Transició. En aquesta es varen assignar etiquetes ideològiques a qüestions molt diverses, i una d'elles va ser la història: no és gaire agosarat afirmar que llavors va sorgir una lectura de la Reconquesta amb els cristians feudals de dretes destruint als musulmans clànics d'esquerres.

Efectivament durant la Transició es va crear un estereotip que ve condicionant la visió de la conquesta catalana de les Balears. Això es pot comparar amb un altre clíxé sorgit llavors, el de les autopistes. En aquell moment es va concretar la imatge

¹⁰⁵ Català de Mallorca o mallorquí, o balear, o bàl·leà o com es prefereixi dir.

¹⁰⁶ Aquí es segueix el treball de Corbera (2008).

d'aquestes com a infraestructures de dretes, objecte d'obscures concessions i destructores del territori. Val a dir que tot era bàsicament cert, però quan es va haver de seguir millorant la xarxa viària ja en democràcia es va haver d'inventar un element únic al món, les autovies, degut a la força del mite creat uns anys abans. Sense entrar en judicis de valor, el que cal aquí destacar és com un imatge ideològica pot arribar a condicionar les actuacions posteriors, en aquest cas dècades d'inversions públiques xifrades en milers de milions d'euros.

Tornant a la conquesta musulmana de les Balears, el que va passar és molt més simple que el que postula la teoria de la segona comporta. Els balears varen adaptar-se al nou poder, i progressivament anaren abandonant llengua i religió. Cal entendre que és molt més interessant discernir un procés dinàmic de reelaboració ideològica, que retraçar una migració més que dubtosa. Val a dir també que en el present treball es proveeixen eines territorials que permeten analitzar aquest canvi, de les quals no es disposava fins ara.

2.3.2 Les etimologies dels topònims

Aquí s'exposa el mètode que es segueix en el present treball amb les etimologies, que com s'ha dit són una font fonamental d'informació i a la vegada un camp obert a la divagació desbocada, pel que cal explicitar la forma en que s'han tractat.

La proposta aquí és que les etimologies de noms de lloc es tracten generalment d'una forma massa rígida pel que fa a la fonètica i massa laxa pel que fa al significat. L'estudi dels topònims es limita a cercar una paraula propera en un diccionari que pugui ser relacionada amb el topònim mitjançant unes estrictes regles evolutives de la pronúncia. Però els topònims no són objectes mecànics que es regeixen per estrictes regles fonètiques. Tenen una relació amb el territori on estan situats i sobretot amb la gent que els empra. La relació de la gent amb els topònims es desenvolupa a tres nivells diferents.

En primer lloc hi ha la simple custòdia del nom. Aquest aspecte és molt rellevant, encara que massa sovint es considera com a l'únic nivell existent. La població d'una zona rural maneja dos tipus de topònims. En primer lloc hi ha els menors, els situats dins una finca i que s'empren sobretot familiar o laboralment. Aquests estan vius, fan per exemple referència a persones o a vegetals¹⁰⁷, a circumstàncies contemporànies en tot cas, i tenen una evolució molt ràpida, ja que els usuaris els consideren propis. Són bastant similars als urbans, als noms de carrers, que donen la impressió de no durar més d'un segle o una generació. Aquesta forma d'emprar-los és la típica del tercer nivell, el que es veurà al final.

En canvi hi ha un altre grup de topònims rurals, els majors, que es refereixen a entitats territorials més grans, com grans finques. Aquests es manegen a nivell de municipi i fins i tot d'illa, i els seus usuaris es limiten a transmetre'ls gelosament preservant-ne la pronúncia i sense qüestionar-ne el significat. No es perceben com a propietat familiar, sinó social. La seva rotació és molt lenta i en gran part provenen directament de la centuriació, com es veurà. Això no vol dir que de tant en tant algun no

¹⁰⁷ El paradigma en serien els noms de xalet de fa mig segle: Villa Maria, Villa Margarita, Los Pinos, Los Chopos, ...

caigui de nivell i passi al grup dels menors, on degenera ràpidament en ser tractat al segon nivell.

Un aspecte clau de la custòdia del nom és la percepció de la seva obscuritat o encara millor absurditat. Com més incompreensible és més esment es posa en la seva conservació, evitant-se les aproximacions al segon o al tercer nivell. Un exemple molt aclaridor és el dels topònims que recorden les planes on es verificaven les orientacions de la centuriació, els llocs plans, els *locus planus*, o les planícies, les *planitia*. Aquest nom al Pla no tenia gaires possibilitats de sobreviure intacte, ja que allà era fàcilment interpretat, i degenerava cap a topònims del tipus ses Planes, o es Pla de na Tesa¹⁰⁸. En canvi al cor de les muntanyes dos noms com Planícia o Almallutx, el seu equivalent en àrab, han estat ferotgement custodiats per uns pobladors estranyats per l'evident significat dels topònims; que se'n feien creus, com dirien a les rondaies.

En segon lloc hi ha el nivell interpretatiu. Aquest consisteix bàsicament en la interpretació del topònim, en la recerca de la seva etimologia. Una de les qüestions més problemàtiques dels estudis sobre etimologies és que no es percep aquest fenomen correctament. És molt usual criticar les etimologies populars, per a contraposar-les a unes altres suposadament científiques, que no són en absolut millors sinó que simplement procedeixen d'un diccionari. Aquesta qualitat, la superioritat de la paraula escrita, és la causa d'un segon tipus d'error: la confiança cega en les fonts escrites antigues. Els antics escrivans però no eren immunes a la interpretació i les seves ortografies són massa vegades simples especulacions etimològiques convertides en venerables pel pas del temps sobre el pergami. Un exemple molt bo és com Coromines dubta davant un escrivent medieval que va deixar la grafia Port Alt per referir-se a Portals vells, un topònim tallat literalment en pedra.

Un fenomen molt important dins aquest nivell és el que es pot anomenar efecte Carnavalet, el nom de l'edifici de Paris que allotja el museu de la ciutat. El seu nom original era el d'un propietari bretó, *François Kernevenoc'h*. Aquest tenia un nom impronunciable per als parisins, que el corromperen ràpidament fins al singular Carnavalet actual. Es pot concloure que un nom obscur i no protegit socialment deriva irresistiblement cap al nom conegut més pròxim.

Cal tenir present que en el moment de la conquesta catalana de Mallorca els topònims quedaren desprotegits, la població que els custodiava va ser destruïda socialment i qualsevol poblador o escrivà acabat d'arribar podia interpretar-los al seu gust. Així molts topònims recollits als Repartiments que es mantingueren en ús pocs anys després eren irreconeixibles.

Un altre aspecte que cal tenir molt en compte és l'efecte Torquemada. Resulta difícil sostenir que tan cèlebre inquisidor va desenvolupar una flamígera carrera defensant la fe gràcies al seu llinatge, però és plausible suposar que la fama del nom ha perviscut i s'ha convertit en l'epítom dels inquisidors, per la gràcia que fa que un frare que cremava gent nomi Torquemada. La gent és molt sensible als jocs de paraules, i això suposa que en algunes ocasions aquests influeixen en la toponímia. Així per exemple si un Fortesa es compra una possessió amb aspecte de fortalesa, el nom de son Fortesa està prou assegurat.

¹⁰⁸ La pertinença del Pla de na Tesa en el conjunt de derivats de *planitia* és sorprenent. Es tractarà específicament, però només hi ha un pla d'una dona, i de cap altra. Està un poc desplaçat respecte del creuer, que és l'angle que forma el municipi de Marratxí.

En tercer lloc queda el nivell baptismal, al qual ja s'ha fet referència en parlar dels topònims menors. Poques coses hi ha més agradables que posar noms a persones i a llocs: de manera conscient i formal es consagren llocs a deïtats o sants, o es batia amb malnoms humiliants a persones, o es posen noms irònics a les pròpies finques. Alguns dels topònims del temps del Repartiment s'han preservat perquè els propietaris de les possessions varen rescatar-los per batejar una granja secundària. Així Santa Eulàlia de devora Palma va degenerar en sa Taulera, i el nom original un moment donat va ser recuperat per a designar una nova possessió dins el vall proper. En la mateixa línia el de Santa Margalida històricament s'ha corromput en son Teulari¹⁰⁹. O son Fortuny d'Andratx, on el nom original de Biniorella va ser recuperat igualment per denominar una granja.

Una vegada presentats els tres nivells cal enfrontar-se a la interpretació dels topònims. Hi ha dos elements claus per fer això, la versemblança i la reiteració.

La versemblança d'una etimologia és la credibilitat que suscita l'explicació que es dona del topònim. Un exemple quasi clàssic a Mallorca és el de la possessió de Sabor a Montuiri. Sabó per a la neteja o sabor de gust són dues possibilitats que susciten el rebuig, ja que no per evidents i immediates deixen de ser inversemblants. Hi ha etimologies com aquesta que no tenen cap credibilitat, que no poden ser acompanyades per comparacions amb topònims més recents. Sabó no ha estat mai un nom de lloc, com no ho són lleixiu, perfum, aroma, fragància ni cap altre per l'estil.

En segon lloc ve la reiteració. Un dels factors que dóna més seguretat a l'etimologia és la repetició d'un topònim en circumstàncies similars. A Mallorca s'acumulen els noms de *coll de l'Infern* i *comellar de l'Infern*. Si n'hi ha mitja dotzena associats amb depressions es pot concloure que deriva del llatí *infernus*, inferior o baix.

A partir d'*infernus* cal demanar-se legítimament pel seu contrari, *supernus*. Acudeix la vall de Superna, a la capçalera precisament del torrent d'Esporles. I a darrera la *vallis superna* es pot estirar una *cumba superna*, Coma-Sema, i fins i tot una raonable vil·la superna, Sabor. Precisament aquesta possessió està situada sobre un puig ric en jaciments arqueològics, dominant un altre jaciment, el de son Fornés, que té tot l'aire de ser un *infernus* convertit en llinatge.

Respecte de les regles fonètiques, cal començar amb la dita apòcrifa atribuïda a Voltaire: per als etimologistes les vocals no tenen importància i les consonants gairebé tampoc. La proposta que es fa aquí és que els fonemes dels topònims presenten unes pautes prou regulars de degradació: l'evolució dels topònims, apart de l'efecte Carnavalet i els altres factors que ja s'han vist, consisteix en l'escurçament de les paraules mitjançant la degradació dels fonemes, sobre una gradació que baixa de la consonant oclusiva fins a la vocal oberta.

Cada vegada que en aquest treball s'ha investigat un topònim de Mallorca s'ha seguit el mateix procés. En primer lloc tractar de distingir si era llatí o àrab. Segons pareixi una cosa o l'altra cal consultar les dues branques d'etimologistes. Per als topònims llatins Coromines és insuperable, i per als àrabs l'escola de Rosselló Bordoy és més adequada. Cal esmentar però que respecte de les famílies de significat territorial en que s'enquadren els topònims, es segueix preferentment a Aguiló.

¹⁰⁹ Hi ha un indicador d'una finca a la carretera on s'ha escrit SONT ULARI, cal esperar que de forma conscient i volgudament rústica.

Hi ha una tendència segons l'escola a considerar preferentment les etimologies llatines i o àrabs. No cal creure però que es tracti de dos bàndols fanàtics i cegats, ja que ambdós grups admeten la presència d'etimologies de l'altra llengua: la diferència es situa en certs topònims centrals i controvertits, i en els encara per resoldre.

	Labials o anteriors	Dentals o mitges	Velars o posteriors
Oclusives	B/P	T/D	K/G
Fricatives	V/F	S/Z	X/J
Nasals	M	N	NY
Líquides	L/R	L/R	L/R
Semivocals	Y	A neutra	W
Vocals	E	A	O

Taula 2.5. La degradació dels fonemes. En aquesta taula es presenten els fonemes en un arranjamant propi fet a partir de la taula convencional. El que interessa és fer èmfasi en la degradació dels topònims, mostrar unes rutes raonables que es poden seguir en aquest procés.

Seguint amb el procés, una vegada decidit el idioma cal reconstruir-ne una estructura consonàntica probable. Aquí cal assenyalar que el sistema trilíter de les llengües semítiques és molt superior al sistema llatí. Efectivament en aquestes llengües, inclòs l'àrab, les paraules es consideren formades a partir d'arrels de tres consonants i els diccionaris les refereixen ordenades segons aquesta arrel o concepte. Cal recalcar aquí que això proporciona una regla molt simple per determinar si els topònims precatalans són d'origen llatí o àrab: els àrabs tenen una estructura trilítera, els clarament llatins en canvi tenen més consonants. Així per exemple *wrjen*, el nom original de Valldurgent, és clarament trilíter i àrab, apareix al Repartiment Àrab com a *wrjn*, **ورجن**, als límits de Palma¹¹⁰. Això implica que deriva de l'arrel **RJN**, **رجن** que segons Co419 i Be239 que significa tenir en un estable i per tant al·ludeix a pastures en aquesta vall devora Ciutat. En canvi un com *qatadiyya*, el Portitxol devora Palma, ha de ser llatí a pesar de la seva aparença, un derivat de *custodia*, una clara al·lusió a les Torres Llavaneres que el protegien.

Es pot notar que la longitud del topònim és clau per a decidir el seu origen. Un topònim llarg com Qanarusa pot tenir etimologies com la de Quadrado “la posada de la novia” o la de Barceló “el qanat dels Arusa” però en proposar Santa Generosa com a nom d'una parroquia altmedieval els dubtes han d'esvair-se. En canvi per al conjunt **IBN, BANIA, PINNA, POENUS, PINUS, BINA, BALNEA, VINEA** la discussió es pot estendre indefinidament des del punt de vista fonètic.

Suposant un origen àrab, per a un topònim modern, o per a la seva grafia medieval, hi ha un nombre limitat de possibles grafies. En un cas com Ariant/Orient /Ariany és pràcticament immediata una arrel **ERN**, **عرن**. En altres com Algarfes/Garrafa/Ofre, la primera lletra d'una possible arrel **GRF** pot correspondre a

¹¹⁰ Rosselló Bordoy (2007a) pàg. 19 línia 139.

tres o quatre consonants àrabs, que s'han de verificar una a una. Deriva de HRF, حرف, Co225, però també podria ser de GRF, غرف, o de KH-R-F, خرف, o de ERF, عرف.

Suposant un origen llatí, cal fer una conversió de la grafia amb que recolliren els escriptors jueus araboparlants un nom llatí que duia mil anys deformant-se. Amb una certa pràctica és relativament senzill, ja que sol mantenir-se una correspondència lletra a lletra.

El cas més rellevant és el del so -essa-, el qual es representava de dues formes. Ho il·lustra la forma d'escriure “Bisbe de Barcelona”, بشب برجلونة al Repartiment Àrab. La primera essa s'escriu amb una shin, i la segona amb una jim, que representa el so de la essa africada, pel que sonaria com “Bixbe de Bartsalona”. Aquest important document permet establir una taula de correspondències, ja que transcriu molts topònims coneguts.

Concretament s'han d'esmentar les terminacions derivades de la essa final llatina. Aquesta en balear es va africar, i és el conegut so que tanca Crestatx, Felanitx o Fornalutx. Als inventaris dels repartiments es va transcriure amb la -jim- que denota el so africad, lletra àrab que després es va traduir a l'alfabet llatí de diverses formes. Així per exemple una paraula molt habitual com *solaris* pot presentar les següents grafies medievals: Solaritx, solarix, solarig, solaric, solar. Aquests han derivat modernament en Sòller, Siller, i en els varis Solleric.

Un altre exemple són les transcripcions de Re006 i 007. Un topònim que originalment era CORVUS es translitera en el marc de dues línies amb les següents terminacions: -UX, -ETZ, -ETS, -EX, -EZ.

Una altra correspondència és la que hi ha entre la hac enfàtica àrab, hah ح, i la efa llatina. Es pot veure per exemple al nom del darrer rei musulmà de Mallorca Yahya, transcrit com a Iafia a Re002 Ciutat.

La lletra ayn àrab ع és coneguda com el so del camell, és un so gutural que en al Repartiment Reial es transcriu com -aa- Re003 *aacap*, o -ae- Re208 *Eacen*. Es podria trobar també com en el castellà algaravia, com -ga o -ca-. Moltes vegades en canvi no ha deixat restes, com als Alí omnipresents al Repartiment, o molt tènue com a Homar.

La lletra waw, و és la u llarga, una vocal semiconsonàntica. Sol aparèixer transcrita com a -Hu- a principi de paraula. Per exemple Re076 *Alhuet* és al Wadi, el riu.

La te romana normalment es transcriu amb la te enfàtica, com mostra el cas de Petra. Això en general no causa cap problema, però hi ha algunes vacil·lacions puntuals. Així hi ha un grup format per les alqueries Addurel i Adurela i el rafal Benidurri.

Es pot observar així que el comú nom de possessió son Durí deriva simplement de turri, i el *son* ha substituït el *beni* com a prefixe locatiu. Son Durí va passar de ser una pronúncia vacil·lant dels andalusins a un esplèndid acudit pels catalans, son Dur-hi és una ironia amb pretensions de modèstia i de defraudació fiscal, per l'estil de les possessions Pocafarina. Té una volta de cargol: *això no és son Durí, és son dur-se'n*. Es tracta d'una palmària mostra de l'efecte Carnavalet, que sempre funciona millor amb un toc d'humor.

Un grup de son que presenten confusió són la zeta castellana, la lletra àrab za, ث, i la de enfàtica, la lletra dad, ض. Així Alabiath, el blanc, s'escriu amb dad i Azur, el brau, amb za, i totes dues es transcriuen amb -th-.

Per acabar cal fer un advertiment sobre la descurança dels escriptors del Repartiment amb els topònims: basta fixar-se en les dues grafies de Banyalbufar al Llibre de les Quarterades, on s'esmenta el camí que va cap a aquesta localitat i Establiments, avui el carrer General Riera. Dins el mateix paràgraf hi ha Bayn Albahar i Banalbahar al còdex català, i al llatí les seves *traduccions*, Balnea Abbahar o Bannalbahar.

* * *

Una part molt important del mètode és el control d'errors. Quan es troba un mateix topònim transcrit com a Athauapi en una llista i com Acahript a l'altra, Re135 Inca que és l'actual Talapi de sa Pobla, es pot copsar com de dramàtica pot arribar a ser aquesta qüestió.

A partir de les incorreccions i discrepàncies que apareixen a la llista de topònims es pot deduir com va ser el procés, que té ni més ni menys que tres fases. Cada topònim va ser recollit per un escriptor que el va escriure en àrab, el que entengué. Cal suposar que tant ell com el que li deia el nom sabien el que feien.

A la primera fase un escriptor va llegir en veu alta el nom en àrab, dictant-lo a un company que el transcrivia en llatí o català, en tot cas en alfabet llatí. Es pot obviar la passa de posar en net l'esborrany de camp, que no aportarà res. La qüestió és que el primer tipus d'error és la mala lectura en àrab.

Una confusió és entre la zeta i la ena. En àrab la zain representa la essa sonora i la nun la ena i s'escriuen ζ i η respectivament. Cal notar que si estan escrites a final de paraula queden molt similars. Així a Re095 es transcriu Abd Elazin el que Rosselló restitueix com 'Abd al 'Aziz, un nom prou repetit al repartiment. Un altre exemple és Re352 on apareix un Zarbetz transmutat en Nabex.

Un altra mala lectura és la de Re156, que els diferents còdex transcriuen Leuza o Bazzo. Aquesta és la millor font per deduir errors, la comparació entre les transcripcions. Aquí la confusió és entre la ela i la be, λ i β respectivament, que només es diferencien per un punt inferior a la be.

Una darrera és la que il·lustren Re494 *Lapelle / Napelle*, i Re180 *Petracan*. La primera deriva de *lapilis*, i la segona de *petricella*. Aquí és confonen la ela i la ena. Aquestes en àrab s'escriuen λ i η , pel que l'error és apreciar un punt on no hi és. Aquesta observació proveeix un fruit immediat: el Rahal Nabil Re343 Sineu, era el rafal *lapil(is)*.

La segona fase està formada pel que va entendre el que escrivia en alfabet llatí el que li dictava el lector en àrab. També podria haver estat en una posterior transcripció de llatí a llatí però això és irrellevant, la qüestió és que és un error d'oïda.

Es tracta en general d'errors en escoltar oclusives finals, un problema comú encara avui i dramàtic als exàmens de català. Així es confonen la -te- i la -de- finals, la -be- i la -pe-, i la -ge- i la -ka-. Un cas molt clar és el que forneixen Re003 *Rahal Alaacap* i Re005 *Raal abn Elquerip*. Cal tenir present que la pe no té una lletra assignada en àrab i així Paris s'escriu Baris. És impossible que algú hagués escrit una pe al repartiment en àrab. Les paraules originals són 'acab i katib, costa i escriptor, ambdues amb una -be- final que al catalanòfon que escrivia li va sonar -pe-. En la mateixa línia va Re008 *Alxidat*, que confon la -de- original de aljidad, la ribera, per una -te-.

Una altra confusió fonètica és entre ena i ema final. Així a Re007 el ja conegut ‘Abd al’Aziz és va transcriure com a Abdel Aazim. Aquí almenys es va reconèixer la ayn inicial però a l’error de la ena de la primera fase se’n hi afegeix un segon, entendre una ema final enlloc d’una ena.

Cal notar de tota manera que devia ser prou estressant transcriure aquella llista inacabable de noms incomprensibles. Un cas molt il·lustrador és a Re208, on un evident –ibn- que era el terme més comú de tots es va transcriure com a –hepn-.

Finalment arriba la tercera fase, que comprèn els errors en llegir els noms en llatí. Aquí apareixen el ja vist Re005 Elquerip, on la te original del katib o doctor es va confondre amb una erra, un error t / r que només pot passar amb l’alfabet llatí. Un altre molt comú és confondre una ema amb una ena i una i, m / ni.

Aquests errors s’exemplifiquen a Re009 on conviuen les formes *Rahal abin Carram* i *Rahal abin Cartain*. Carram és la correcta i ha de ser un rafal ad Carrariam, és a dir situat vora el camí. Cal observar que aquí l’aben ha de procedir d’una partícula adverbial llatina –ad-. Si els propis andalusins tractaven així a la venerable partícula –aben-, el que li espera aquí no té perquè ser millor.

*

*

*

Fetes les consideracions generals sobre el mètode es poden posar dos exemples pràctics de com s’ha procedit en aquest treball: d’una banda un topònim concret de Pollença i les regles per a proposar-ne l’etimologia, i de l’altra dos de Manacor on es discuteix l’aportació addicional d’evidències documentals.

El nom de Ternelles és un bon exemple per examinar les diferents formes de reduir-ne un a l’etimologia. Es tracta d’una vall devora la vila de Pollença on hi ha les surgències que han alimentant històricament l’aqüeducte, de la ciutat de Pollentia a l’antiguitat i de la vila de Pollença a l’època moderna.

Coromines proposa¹¹¹ que derivi d’Internalis o d’Interamnis, que signifiquen intern i entre dos rius respectivament. Són etimologies basades en la típica confusió amb un prefix, en aquest cas la partícula en, que hauria derivat a In Ternelles amb una posterior caiguda. Respecte de la primera val a dir que és una vall, i interna li pot ser un significat escaient, tot i que sense gaire paral·lels a la resta de l’illa. Pel que fa a la segona s’associa sobretot amb zones entre dos rius, és un equivalent del Mesopotamos grec, i no encaixa gaire a Ternelles.

L’origen podria estar també en la corrupció de Termalis, Teneralis o e Terminalis. Termal és un significat associat generalment amb aqüeductes, però no a les fonts d’aquest sinó a la ciutat del final. Tendre podria relacionar-se amb pastures regades per les aigües de la vall, però és massa recercat. Finalment Terminal podria referir-se a un monument al principi de l’aqüeducte però ni és versemblant ni s’acorda fonèticament amb Termenor.

Després de tanta variació del nom sense obtenir resultats, tal vegada cal cercar un origen directament: com Alcover proposa, *DCVB248X*, l’origen més simple és a partir de *Ternas* un grup de tres, i hi pareix adient *Ternarius* LS1859. Sobre el significat concret del terme aquí, es pot començar suposant que es referix a una confluència de tres valls, a una característica geomorfològica en tot cas. Estudiant la cartografia apareixen al llit del torrent varies fonts. De fet Binimelis fa referència a que hi neixen

¹¹¹ Coromines (1989) pàg. 272.

dues fonts manantials¹¹² Aquí acudeix a la ment el sistema hidràulic de la font de s'Olla¹¹³ de Sóller, on tres surgències diferents formen la capçalera de la sèquia homònima. Cal notar a més que el nom de la font indica el sistema de control que s'emprava per distribuir l'aigua, per torns pautats temporalment mitjançant el buidat d'una olla.

Cal copsar que el nom més plausible etimològicament fa referència a les característiques etiològiques de l'alimentació del cabdal d'aigua, que era el més rellevant de la vall a ulls dels pobladors de la zona. La hipòtesi més simple i versemblant resulta ser així que Ternelles fa referència al sistema de tres fonts que alimenten la sèquia o aqüeducte.

A la comarca de Manacor hi ha dos topònims concrets, la vall de la Nou i la possessió de Llodrà, que venen sent certament obscurs. Són poc controvertits des del punt de vista etimològic degut a que "nou" és un terme comprensible, i Llodrà s'ha convertit en un llinatge conegut.

La vall de la Nou és un impressionant congost per on drena cap a la badia d'Alcúdia tota la plana interior de Manacor, Felanitx, Vilafranca, Petra, Porreres i Sant Joan. Està tallat en els relleus tabulars que conformen les marines litorals pel torrent de na Borges. A la documentació medieval apareix en llatí com a vall de Nocis, és a dir una traducció de -nou- al llatí que res aporta. Fa una dècada aquest autor va proposar dues etimologies ingènues per aquests dos noms Per la Nou un origen en el renou que feien els molins, retronant en les parets del congost. Per Borges una corrupció de gorja.

Una de les característiques més cridaneres de la vall és la profusió de talaiots, situats per marcar territori en un dels indrets més ben proveïts d'aigua de la contrada. Efectivament la vall discorre enmig d'un desert verd de garriga de marina. Borj és la variant en àrab de torre i aclapadorament es refereix als talaiots.

Pel que fa a Llodrà, a la Remembrança apareix com a Nu118 *Lodran*. Aquesta forma, d'origen desconegut per Mut i Rosselló, restitueix la pronúncia catalana a un terme que pareix clarament un antecessor procedent del llatí. El procediment general és cercar al diccionari una paraula que encaixi. Sense conèixer aquest avantpassat caldria haver deduït del Llodrà català una forma *ludrà però no ha fet falta. Paraules que comencin amb LU- en llatí no n'hi ha tantes, i LS1087 LUSTRO i en concret un terme derivat com *Lustrans* apareix aviat com l'únic plausible territorialment. El seu significat original és exercir una cerimònia de purificació, el famós lustre realitzat cada cinc anys. Es podria així suposar que hi havia un temple, una hipòtesi que no és esbojarrada. Però una accepció secundària és la de voltera, fer un rodeig, segurament derivada de com d'enredoses eren les cerimònies. Llodrà està situat precisament on la carretera de Manacor a Felanitx ha de sortejar els darrers turons de la serra nord de son Macià, un lloc on es percep el canvi d'orientació de la carretera, sobretot al migdia quan el sol pega als ulls.

Fetes totes les consideracions anteriors, en un moment avançat de la redacció d'aquest treball apareix un article, inadvertit fins llavors per aquest autor, sobre els bens

¹¹² Binimelis (2014) pàg. 223. És cert que diu dues i no tres. Ara bé cal advertir que fa èmfasi en el concepte del nombre de fonts, i que les surgències al llit d'un torrent no són categories discretes absolutes.

¹¹³ Rullan (1877) v.I pàg. 106.

de l'ordre de Calatrava a Mallorca¹¹⁴. Es tracta d'una recerca de documentació medieval que sobretot proporciona dos topònims, la vall de Nuabus i Lusdran.

Lusdran confirma de forma immediata la proposta feta sobre Llodrà. La essa desapareguda aquí es confirma, i només queda la vacil·lació entre la de i la te, que és trivial etimològicament parlant.

El millor però és que proporciona més informació sobre la vall de la Nou. Nuabus és indubtablement una forma primigènia de la Nou, una paraula sobre la qual ja es poden aplicar regles de degradació. El primer és que la terminació –abus no és un sufix sintàctic: seria absurd territorialment parlant i a més deixaria una arrel pelada intractable. A partir de Nuabus cal començar a cercar al diccionari formes iniciades amb NU- primer i amb NO- després. NOTABILIS compareix aviat i és un candidat viable per varies raons. Segons les regles de degradació és compatible que –TA- passi a –A- i el final –ILIS passi a –US. D'altra banda cal observar que “vallis notabilis” és un nom prou adequat per al congost impressionant que s'obre pas cap a la badia d'Alcúdia entre els relleus tabulars.

*

*

*

Hi ha un fenomen etimològic interessant per comentar, que és el dels sufixos, un cas on la interpretació es complica per la tradició popular i historiogràfica. A la toponímia hi ha termes de gran longitud que eren originalment paraules amb sufixes, els quals moltes vegades són presos com a paraules independents. Els casos més notables històricament són els de Manacor, Montuiri i Campos, interpretats en els respectius escuts de les localitats com a *mà en el cor*, *mont de l'iris* i *camp de l'ós*. *Mercurialis*, *promontorius* i *campus* són tres orígens més plausibles per a aquests noms de localitat. D'altra banda s'ha de dir que Lluçmajor va donar un *llum major* que està format en realitat per dues paraules, cap correctament interpretada: la tomba de sant Major és una interpretació territorialment més adequada, que a més no exclou una fastuosa il·luminació sobre el sepulcre.

El cas més habitual de sufix mal interpretat és el del diminutiu llatí –*ellum*, el qual ha arribat a crear la seva pròpia família. Un topònim reiterat a Sant Joan i Son Servera com el de Pont Setrí en realitat amaga un *ponticellum*, un pontet, un nom molt més versemblant que un dispensador d'oli. Un altre topònim del Capbreu de Gastó de Bearn, el *Camp de l'Ausell*, ha de ser un *campitellum*, un campet. Cal tenir present que la majoria de noms en diminutiu fan referència a mausoleus: ortulus, maurellus, maceriola, vineola. Altres en canvi no, com el mateix ponticellus o serritxola.

També es pot observar que molts foren traduïts al català, en entendre els nous pobladors el significat, més o menys: així Serritxola de Manacor es convertí en Serrella, mentre que la de Sineu es trasmudava en Sa Ritxola. Devora Selva hi ha un Campet on aparegueren restes d'enterraments, que ha de ser un antic campitellum.

Tornant al Capbreu de Gastó de Bearn, aquest document en concret va ser confeccionat per un escriptor jueu inclinat a fer etimologies: a més del Camp de l'Ausell també va interpretar Judí com a Judith, el nom bíblic¹¹⁵, i el lloc conegut

¹¹⁴ Sastre (1988). La producció històrica sobre el període medieval a Mallorca en revistes és immensa, començant pel BSAL i seguint per Mayurqa, Randa i altres publicacions.

¹¹⁵ Cal interpretar Judí com a derivat del nom propi Julius, del qual n'apareixen varies mostres més als Repartiments i és un nom rural més versemblant que *judaeus*, tenint present el torrent dels Jueus, i sobretot que Judith.

actualment com a Castell d'Amor l'escriu com a Castell d'Amos, el profeta bíblic. Però aquest darrer nom ha de derivar evidentment de *castellanus*, que devia ser un nom propi. Devia ser prou freqüent, ja que perdura encara avui un Castelló a Sóller, i al Repartiment Reial n'apareix una altre a Montuïri que és cèlebre historiogràficament.

El *castellanus* de Montuïri és citat darrerament com una mostra de d'importància que tenia el paisatge de camps de regiu a la Mallorca musulmana. Es proposa per aquest nom una etimologia "qastil-al-uyun" el castell de les fonts. Val a dir que al puig de Randa hi ha varies fonts que històricament ha estat el subministrament d'aigua de Lluçmajor, i que s'hi va excavar arqueològicament un sistema hidràulic andalusí.

Aquí es poden fer dues observacions, amb l'ànim de componenda que caracteritza aquest treball: d'una banda que aquesta etimologia sigui una o l'altra no treu cap valor als sistemes hidràulics situats entorn de la muntanya. I d'altra banda que els mallorquins andalusins devien estar igual d'afectats que els actuals per esbrinar etimologies, i el qastil-al-uyun ja pot ser una interpretació seva, igual que ho podria haver estat de l'escrivà jueu.

Però encara hi ha més sobre aquest Castilion / qastil-al-uyun. De fet l'etimologia apareix escrita per primera vegada al treball de José María Quadrado sobre la Conquesta i el Repartiment. És sabut que aquest autor va comptar amb l'ajut de Pascual de Gayangos per desxifrar alguns dels topònims del Repartiment. Concretament aquest historiador havia fet el primer intent de traduir el Llibre del Repartiment¹¹⁶.

Aquí cal considerar el problema acumulatiu de l'estudi de les etimologies dels topònims dels Repartiments. Tant per la gran quantitat que hi ha, com s'ha dit entre mil i dos mil comptant-los tots, com per la diabòlica complicació que presenten, termes llatins passats per l'àrab després recollits en un inventari i finalment catalanitzats en una escriptura, tractar-los tots és una tasca impossible per a una persona tota sola. Així cal treballar refiant-se de la feina dels autors anteriors per poder avançar. Això és clar té un perill, que s'hagi produït un error generalitzat en una etapa anterior, que vengui propagant-se cap al present. Així es proposa aquí que el treball de Pascual de Gayangos amb el Repartiment comet varis errors principals que posteriorment s'han propagat.

El primer és que va adoptar un punt de vista massa clànic i tribal, que és un dels orígens de les teories de Guichard i l'escola de la UAB. Tot això es tractarà més envant, però es pot avançar que pareix raonable considerar, seguint els corrents historiogràfics que consideren que més que tribus emigrades en massa mantenint les seves estructures clàniques, els noms nord-africans que apareixen als repartiments eren llinatges fossilitzats ja a la conquesta peninsular del 707 dC.

El segon és que va introduir significats massa elevats conceptualment que després s'han propagat donant lloc a teories excessives. El cas més clar és el de les finques *magzem* i *rayya*. Aquests dos topònims emparellats i repetits són la base d'una proposta sobre el pagament dels impostos per part de les tribus. Però es refereixen simplement a dos camps conrats en alternança, a un cultiu i a un guaret respectivament, que són els significats bàsics dels termes emprats. Un altre és el de Sultan, una finca rural devora Santa Eulàlia de Palma que podria referir-se a un governador, però més plausiblement és una força, el fortí romà on després es va bastir l'església.

¹¹⁶ Rosselló Bordoy (2007) pàg.16 Sobre Gayangos, Sobre el qastil-al-uyun la primera proposta de Gayangos és a Quadrado (1850) pàg. 479. El posterior desenvolupament es pot veure a Barceló (1998) pàg. 245.

Un tercer error és el de la personificació dels topònims. Alí, Omar i Maimó són en aparença dos noms propis, i així Omar Alpic és un personatge i els Banu Ali una tribu. Però potser és més adequat no donar res per suposat i cercar el significat dels dos termes. Així Omar és en realitat la part millor de la finca d'Alpic, i Banu Ali en realitat és un edifici alt, un fortí romà. Pel que fa a Maimó, podria ser una fita romana de la centuriació, però per exemple en el cas de sa Sinia de Manacor pareix més adient que sigui un nom propi, equivalent al Fortún llatí.

Cal admetre que es tracta d'un tema molt complicat. Omar Alpic, el personatge que podria ser un títol de Juli Verne, té un cognom que pareix un llatanisme disfressat d'arabisme. Pic, amb el significat de bec d'ocell primer, punta d'eina i finalment cim agut, és una paraula que figura tant al diccionari de mossarabisme de Simonet com al de termes arcaics de Lapesa¹¹⁷. Si era un nom referit a la Granja d'Esporles seria senzill concloure que era el penyal que penja sobre la vall. Ara bé, a València hi havia un personatge anomenat així que posa en dubte tot l'exposat fins ara. L'Alchayt Alpich¹¹⁸ deixa clar que Alpich era un personatge, un cap militar d'alt rang.

Un quart i darrer error és el dels oficis urbans. Gran part del repartiment és una detallada descripció de la ciutat musulmana. S'enumeren els carrers i els comerços que hi havia a cada un, és a dir els locals o obradors. Aquesta llista no té gairebé misteri, són noms d'oficis perfectament reconeixibles. Posteriorment aquesta plantilla de menestrals s'ha aplicat als topònims rurals, de forma desafortunada. Així a la zona d'Esporles apareix un Baitar que s'ha proposat que sigui un manescal. Seria molt més adequat considerar-ho una ferreria. A Bunyola hi ha un Qazziz o comerciant en sedes que potser era en realitat un *caseus*, un rafal on es feia formatge.

Aquí es pot fer també un matís a una interpretació de Mut i Rosselló. Entre els molins del Terminal de la Villa hi ha Nu264 *Al molin de Çacat*, un topònim que es repeteix a Canet on hi ha una finca Re 325 *Rafal Açacat*. Ha de ser el mateix lloc. Aquests autors proposen “el rafal del quincaller” a partir de SQT, سقط. Ara bé, segons Co539 un significat més adequat seria “Trapero, Ropaviejero”, en referència als molins tèxtils que caracteritzaven la sèquia de Canet o d'en Baster. El problema potser és que és el molí 22, i les 19 i 20 són anomenats ambdós Fullichy¹¹⁹, FLj, فليج, que és la transcripció de FULLO LS790, un terme referit a un molí de roba. Resulta complicat explicar que la sèquia califal tenia molins amb noms en llatí.

*

*

*

Per concloure aquest apartat sobre les etimologies, cal exposar com s'empraran en aquest treball. Serà en dos àmbits prou diferenciats entre si, el de nivell ú i el de nivell zero, és a dir d'una banda els centres socials i de l'altra la resta d'elements territorials.

Els que sorgeixen d'un centre social formen un grup molt compacte i reiteratiu: ja al·ludeixin una fortificació, un mercat o un temple es repeteixen fins a mitja dotzena de vegades a l'illa, formant grups prou coherents en posar-los en relació amb la trama geomètrica. Els topònims hagiogràfics destaquen dins el conjunt degut a la varietat que presenten.

¹¹⁷ Simonet (1888) pàg. 437. I Lapesa (2004) pàg. 483.

¹¹⁸ Guichard (2001) pàg. 513.

¹¹⁹ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 79. ss. (2007a) Repartiment Àrab pàg. 35, línia 331.

Molts d'aquest topònims de primer nivell s'han conservat tot i el canvi d'ús repetit de l'edifici ja que la seva força els ha fet persistir reubicats¹²⁰ sobre llocs propers. Aquesta difusió dels noms dels centres socials al seu entorn, generalment als rafals i alqueries propers, ha estat una de les formes en que s'han conservat.

Aquest fenomen de la dispersió dels noms forts pel seu entorn immediat està intrínsecament assumit en l'ús quotidià de la toponímia. En certs casos es posa de relleu aquesta regla inconscient, com en el de l'estació del Pont d'Inca. En el trajecte ferroviari entre Palma i Inca adesiara es poden observar viatgers de fora de l'illa, inquietos pel fet que l'estació del Pont d'Inca no antecedeixi a la d'Inca.

Passant ja al nivell zero, es pot dir que de la feina sobre la base toponímica del Repartiment sorgeixen una sèrie de famílies molt definides de noms de lloc, i que amb cinc categories queda cobert pràcticament tot l'espectre toponímic. Es tractaran en profunditat al llarg d'aquest treball però és interessant tenir-ne aquí una visió global.

1- El grup dels noms geogràfics referits a característiques del terreny és el més simple. Cal fer però una important matisació: es refereixen sobretot a les característiques percebudes del camí sobre el que s'ubiquen. Així Costitx, Serritxola i Corbatera, per esmentar tres noms molt pròxims, es refereixen respectivament a una pronunciada costa, un serral transversal i el pas d'un torrent¹²¹, tots percebuts com a elements d'un camí.

2- El conjunt dels noms derivats de la trama de la Centuriació, cal considerar-lo legitimador de la propietat. Efectivament es consideren com a títols de propietat, en reflectir l'ordre que sustenta la possessió. Aquí cal dir que en general apart de la primera categoria la resta de topònims es basa sempre en reivindicacions relacionades amb la legitimitat de la possessió de la terra.

3- Els que esmenten el nom del propietari. Aquesta és la legitimació de la propietat més crua possible. Aquí hi ha tres conjunts de noms propis que denominen les vil·les romanes, les alqueries musulmanes musulmans i les possessions catalanes. Tots tres diuen el mateix, afirmen la propietat.

4- El que interpreten una runa o estructura obsoleta. Aquí sorgeix un tema molt interessant i és el de la visió antiquària del poblador de l'illa. Efectivament aquests eren conscients de que les restes d'edificacions eren testimonis d'èpoques passades i les classificaven en diverses categories, interpretant o recordant el seu ús.

5- Els que evoquen una estructura funerària. Aquests noms recorden els nombrosos monuments, situats generalment vora els camins, i que tenien una importància extraordinària en la trama territorial. Aquesta categoria va quedar clausurada amb la conquesta catalana, però va seguir viva en la toponímia.

2.3.3 El vocabulari del Corpus

El Corpus de texts sobre la centuriació romana presenta una gran riquesa de vocabulari específic del seu tema: per a referir-se als diferents elements de les

¹²⁰ Agraïm l'observació en aquest sentit de Jesús Moratalla.

¹²¹ Corbatera al pas del torrent tant pot referir-se a les notables corbes que fa el torrent, a les corbes que fa al camí, o als corbs que hi vivien en ser un abocador de bèsties mortes. De fet segurament els tres significats s'han reforçat entre si.

centuriacions fa ostentació de multitud de sinònims, introduïts casualment o deliberadament exposats. Es repassaran a continuació, ordenats en diferents grups que fan referència a cada un dels elements bàsics: en primer lloc el mateix terme de centuriació, referit al conjunt de l'establiment de les terres. Després una progressió dimensional: punt, recta i pla. Els elements puntuals són les fites o termes. Els lineals són les rectes o límits, les alineacions que uneixen les fites. Finalment els saltus o polígons, els plans definits per límits.

Cal tenir atenció als termes que al Corpus s'esmenti que eren emprats al temps dels Gracs, és a dir que siguin contemporanis a la conquesta i centuriació de Mallorca: el vocabulari emprat pels evangelistes gromàtics és del segle II dC, i la centuriació és del segle II aC, és a dir uns tres-cents anys abans.

Seguint l'ordre amb que s'exposarà la construcció de la centuriació, en primer lloc es tractaran els noms relacionats amb els eixos principals, els que establiren l'esquema de l'illa. Després vindrà el replanteig de la trama, als polígons i al seu afitament. Es continuarà amb els centres de la centuriació, els nuclis de població. Finalment s'abordaran els camins.

La centuriació

Centuriació és un terme que apareix al Corpus per significar el conjunt de terres establides, és a dir quadriculades i assignades a nous propietaris. Curiosament però el propi terme de centuriació, si bé existent al Corpus, és un dels menys emprats. Sobre els noms que rebia, la cita següent en informa:

Les formae reben diferents denominacions a causa dels repartiments de les terres que han estat dividides pels límits establerts. Algunes es dibuixaren en taules de fusta, altres en taules de bronze, altres en pergamins; i encara que la forma sigui una sola cosa, uns l'anomenen pertica, altres centuriatio, altres metatio, altres limitatio, altres cancellatio, altres typos, encara que com més amunt s'ha dit, és una sola cosa, la forma. Siculus Flaccus, de conditionibus agrorum, els camps dividits i assignats

Siculus distingeix entre la forma i la seva imatge: és a dir, entre el territori quadriculat i la seva representació en un plànol. Aquest autor, un dels evangelistes gromàtics, considera que el terme bàsic és el de forma. Al Corpus dona la impressió de que el terme preferit és el de pèrtiga, referit generalment en expressions del tipus "la pèrtiga de la colònia". De fet el terme *centuriació* ha estat popularitzat pels estudis moderns, segurament influïts per les fotografies aèries de centúries, que són la forma més espectacular de detectar una centuriació.

No es sap quin era el terme que s'emprava per referir-se a les centuriacions en temps dels Gracs. Es pot suposar que era el mateix de *forma*, encara que en aquest treball es mantindrà l'ús del terme centuriació, tant en el sentit general de centuriació de Mallorca, referit al concepte de quadriculació de l'illa, com en el sentit particular de centuriació del Pla o de la Marina, referit al replanteig de la trama. Respecte dels territoris de les quatre ciutats de Mallorca, s'anomenaran així sense cap nom específic, encara que podrien anomenar-se pèrtiga, per exemple la pèrtiga de Tuccis.

Un altre concepte central relacionat amb l'anterior és *constitutio*, el terme romà que fa referència a la construcció de la centuriació. El terme més adequat per traduir aquest concepte és *establiment*: aquest uneix les dues idees de divisió i assignació de terres, les dues vessants geomètrica i jurídica, el que al Corpus es denomina *divisi et assignati*. S'emprarà aquí establiment tant per referir la Centuriació com el Repartiment.

Les fites

Les fites són els elements de la centuriació que han generat més denominacions. Alguns autors del Corpus proporcionen llargues llistes amb noms que es donen als termes. Al cap i a la fi els polígons i els límits es reflecteixen sobre el territori a través dels termes. Els evangelistes gromàtics esmenten repetidament que una fita puntual representa els polígons: la del cantó més allunyat de l'origen de la centuriació. En el cas dels límits segurament passa una cosa similar, i la fita extrema és la que els caracteritza.

Els termes són bàsicament blocs de pedra. Al Corpus se'ls denomina a partir d'un nom inicial que sol ser pedra o lapis, en referència al material que les forma. Després es completa amb un adjectiu que les defineix.

- N'hi ha que fan referència a la forma, natural o tallada d'una manera concreta.
- També al material, al tipus de pedra amb el qual estan fetes, del lloc o de fora.
- Altres a que estan gravades, normalment amb l'ordre dins la centuriació.
- Cal esmentar també les formades per un tronc de fusta clavat enterra.
- Finalment es poden enumerar les denominacions històriques, com per exemple *petra gallica*, que deu fer referència a un tipus concret emprat a la Gàl·lia.

En parlar de la toponímia de Mallorca apareixen molts noms dels que surten al Corpus. Concretament pel que fa al període dels Gracs hi ha aquesta menció:

Provincia Dalmatiarum ... El sistema inicial de l'assignació als soldats: les pedres triumvirals, Graccanes, rodones, acolumnades [lapides Graccani rotundi columniaci]; el diàmetre al cap és d'un peu o un peu i mig, i l'alçada de quatre o quatre i mig. Liber Coloniarius, I, XIII, 1

Els límits

Els límits són les alineacions visuals que constitueixen els eixos que estructuraven la centuriació. Originalment límit ha de ser un derivat de lli, el material amb el qual es feien les cordes amb que es marcaven les alineacions. Després va tenir un significat d'alineació visual, d'on deriva l'adjectiu *limus*, que significa alguna cosa com mirar de través o amb l'ull mig tancat, és a dir cercar una alineació visual. Finalment acabà convertint-se en el vocabulari del Corpus en una línia d'una certa gruixa que forma part de la trama de la centuriació.

Per als autors del Corpus un *límit* era una entitat jurídica, una línia recta dotada de qualitats especials. El que consideraven el contrari era el *rigor*, la simple línia geomètrica. En canvi un límit agrupava sobre ell diverses qualitats diferents:

1. En primer lloc era una línia de replanteig de la trama de la centuriació.
2. També es tracta d'un extrem, una partió, un *finis*. Aquesta paraula deu estar associada amb el llatí *funes* i amb el grec *schoinos*, i és una corda feta de joncs.
3. Finalment és un dret de pas, un *iter*. Aquesta darrera qualitat es concreta en una gruixa del límit per permetre el pas, amb un nombre de peus fixat.

Per a denominar els límits el Corpus emprà sobretot els termes de *cardo* i *decumano*. Aquests tenen també unes altres denominacions:

Provincia Piceni: ... Polígon Urbis Saluiensis limitibus maritimis et montanis lege triumvirale; et loca hereditaria eius populus accepit. Liber Coloniarius I. VIII. 2

Provincia Tuscia: ... Colonia Arretium lege Augustea censita, limitibus Graccanis, qui recturas maritimas et montanas spectabant, postea per cardines et d(ecumanos) est adsignata, et numerus centuriarum manet, quae quadratae sunt.
Liber Coloniarum I. VI. 8

Els dos noms de marítims i muntanyencs per a referir-se a les direccions que seguien els dos eixos de les centuriacions eren bastant habituals. Al Liber Coloniarum n'apareixen moltes. Les dues seleccionades són però particularment interessants.

La primera fa referència al territori de Urbs Salvia, una colònia del Picenus, la regió a l'est de la península. El seu altre nom era Pollentia, i estava situada devora una Palma. D'aquestes dues ciutats sortiren bona part dels colons que poblaren Mallorca després de la conquesta romana, en la brillant hipòtesi de María José Pena¹²².

L'altra fa esment als límits marítims i muntanyencs com a del temps del Gracs. Recordem que aquest també va ser el moment en que es produí la conquesta romana de Mallorca. També diu molt clarament que la centuriació va ser redistribuïda posteriorment per August, però conservant l'estructura geomètrica de la centuriació i només canviant-ne els noms del límits. És una bona mostra de que una cosa era rentar la cara a una centuriació en redistribuir-la, i l'altra refer-la tota.

Els polígons

La centúria és la superfície paradigmàtica de la centuriació, el quadrat de 707 ml o el que és el mateix 2.400 passes de costat que era la superfície d'un campament militar consular de quatre legions. Té una subdivisió molt interessant, la quarta part anomenada *laterculus* que ja s'ha vist que era la mida del camp necessari per sostenir una família.

Les centuriacions es construïen però a partir d'una agrupació de centúries, el que anomenarem preferentment polígon, format per un rectangle que compren entre vint i trenta centúries. Al Corpus aquesta agrupació rep diversos noms, com *poligonus*, *quadratura*, *quintarius* o *saltus*. Els dos primers són bastant trivials i fan referència simplement al rectangle, a la forma geomètrica del contorn que conté la superfície.

Quintarius en canvi és un terme que fa referència a que quan es va recopilar el Corpus es considerava que els polígons estaven formats per un quadrat de cinc per cinc centúries, és a dir contenint-ne vint-i-cinc, tot i que potser deriva en realitat de la via quintana dels campaments legionaris. Hyginus Gromaticus en fa algunes referències i la historiografia considera en general que era la mida habitual del polígon. No és així, es tracta només d'un cas particular com es veurà detalladament en parlar del replanteig de la centuriació.

Finalment arriba *saltus*, el terme que els autors actuals utilitzen com a nom del rectangle. Així el nom que s'empra és el de *saltus quintarius* per fer referència al quadrat de vint-i-cinc centúries. *Saltus* és un terme que planteja un problema. El seu significat original és el de garriga: originalment significa zona de camps no cultivada, de pastures o de garriga. En deriva el terme castellà *soto*. També està emparentada amb *silva*, que devia ser un terme equivalent etrusc que va importar-se per significar un bosc llunyà i inaccessible. Així no pareix molt sensat que s'emprés per denominar els camps de cultiu que s'establien en traçar una centuriació. Una cita ho deixa ben clar:

¹²² Pena(2004). Aquest és un treball molt bo que aconsegueix alinear una sèrie de qüestions centrals de la conquesta romana: l'adscripció dels colons a la tribu Velina, el status llatí o romà de les colònies, o el feu dels Metels al Picè i els noms de les ciutats.

Civitates Provinciae Calabriae: Brondisinus ager. Pro aestimio ubertatis est divisus; cetera in saltibus sunt adsignata. Liber Coloniarius II. IV. 4

És a dir, contraposa clarament *saltus* a *ager*, una paraula que s'esmenta explícitament i que es refereix a les terres fèrtils a repartir. Aquest terme *ager*, devia ser l'original. Apareix al Corpus significant el conjunt de terres d'una centuriació, com en el cas de l'ager Tiberiani devora Roma. *Ager* és un sinònim de centuriació o pèrtiga.

En aquest treball es denominarà aquest rectangle com a polígon. Aquest terme en la topografia moderna significa un anell format per bases de replanteig, anell que es tanca per comprovar la precisió amb que estan situades aquestes. Efectivament la millor manera de comprovar si hi ha error en el posicionament dels punts topogràfics és construir un anell que a partir d'un punt inicial torni a ell mateix. La diferència entre les dues posicions d'aquest punt, la primera i la final, ens dona l'error de posicionament de tots els punts de l'anell. Aquest tancament de l'anell és precisament l'operació que es feia tancant un rectangle de centúries, així que anomenar-lo polígon és el més adequat.

Una vegada establert el nom de polígon, cal tornar enrere en l'escala que hem seguit fins ara. El polígon és la base de la construcció de la centuriació, està format pels límits, i aquests al seu torn estan constituïts per termes.

Començant pels límits els que tanquen o clouen un polígon reben dos noms al Corpus. D'una banda el més estès de *quintarius*, referit als límits situats a cinc centúries entre si a partir del *limes maximo*. D'una altra però hi ha el nom d'*actuarius*. La següent cita deixa clar que aquest era el nom original, que té un sentit molt clar, ja que els *actuarius* són els límits que es construeixen sobre el territori en replantejar els polígons.

Actuarius limes est qui primus actus est, et ab eo quintus quisque: quem si numeres cum primo, erit sextus, quoniam quinque centurias sex limites cludent. Hyginus Gromaticus, I, 16

Respecte dels termes, aquests en general estan situats sobre els límits que delimiten les centúries. A la pràctica però els més importants són els situats sobre els costats dels polígons, i sobretot els de les cantonades, com esmenten els gromàtics. De les quatre cantonades s'associa amb cada polígon la situada més enfora de l'origen de la centuriació. Aquestes cantonades s'anomenen de diverses maneres.

- En primer lloc com que s'hi creuen dos límits es diuen *tetrans*. També però, i no s'anomena al Corpus, la paraula *compitum* anomena una cruïlla o creuer de camins, i també l'altar allà situat.

- Després són el punt on en replantejar cada polígon a partir dels anteriors els dos costats nous que tanquen el polígon es troben formant un angle, *angulo clusaris*.

- A cada cantó es porta a terme l'operació d'orientació dels nous costats dels següents polígons. Aquesta s'ha de dur a terme en un lloc pla, un *locus planus*.

- Al terme del cap de cantó de la centúria se'l anomena al Corpus explícitament *caput centuriae*, ja que s'hi inscriuen les dades d'aquesta, en concret el seu nombre d'ordre. És raonable suposar que al cap de cantó del polígon se'l anomeni **caput poligoni*, un nom del qual no hi ha trobat cap testimoni ni indicatiu.

3 Les conquestes i les ciutats

Aquest estudi aborda les estructures territorials en un sentit decreixent. Al present capítol es veurà l'ordenació territorial més general de Mallorca, la xarxa de ciutats que han articulat històricament l'illa des del primer poblament i les vicissituds que ha patit amb les conquestes romana i catalana. Ambdues invasions són els esdeveniments primordials que han ordenat Mallorca i el nucli d'aquest treball és l'ús dels rastres que deixaren per reconstruir l'evolució territorial de l'illa.

La primera secció tractarà els motius pels quals es produïren les conquestes, sobretot les dues principals, però també les relacionades amb les ocupacions menors com són per exemple la bizantina i la musulmana. També es veuran aquí les circumstàncies del primer establiment a l'illa, a partir del qual es va configurar l'ordenació prehistòrica. Els motius implicats en tots aquests episodis d'ocupació més o menys violenta de Mallorca es poden dividir en diverses categories consistents, que reapareixen recurrentment al llarg dels segles: l'excusa dels pirates per justificar una invasió pacificadora, el control de les rutes de navegació transmediterrànies com a motiu de fons i finalment les circumstàncies personals dels conqueridors.

A la segona secció es veurà l'estructura territorial prerromana, l'organització de l'illa al nivell de les ciutats. Aquesta estava configurada bàsicament per quatre tipus de nuclis principals, emplaçaments separats entre si que proporcionaven les funcions ciutadanes essencials: ports comercials, castells roquers, mercats comarcals i santuaris insulars. Cal observar que aquesta desagregació espacial de les ciutats prehistòriques és necessària per dur a terme les activitats ciutadanes sense inversions. L'alternativa a la construcció i manteniment de les oneroses obres públiques per part d'un poder fort és la distribució pel territori de les funcions principals o ciutadanes a fi que s'acompleixin de forma més econòmica, i així és remarcablement similar la trama urbana del període prehistòric amb la de l'època musulmana.

A la tercera i darrera secció es relacionaran les circumstàncies de les dues conquestes principals, així com les conseqüències territorials que varen tenir. La romana és de lluny l'episodi que va provocar una major reordenació territorial, pel que ha de rebre una atenció específica l'organització de ciutats que va crear. Així es començarà per la distribució en ciutats. Pel contrari la catalana s'ha de descriure des de la tensió primordial que regeix l'estructura de la trama de ciutats el darrer mil·lenni, l'oposició entre un únic nucli monopolitzador, la Ciutat per excel·lència, i els reiterats intents de desconcentració que s'han fet durant aquest període. El que es descriurà aquí és el que es denomina en aquest treball la trama de segon nivell, la relacionada amb les ciutats i les infraestructures principals vinculades a aquestes, vies i límits. Aquest segon nivell de les ciutats es contraposa al primer nivell dels pagus i al nivell zero dels llogarets.

3.1 Els motius de les conquestes

Donada la importància de les dues conquestes de Mallorca per descriure l'estructura territorial de l'illa cal començar esclarint el conglomerat de motius pels quals es dugueren a terme. La hipòtesi aquí és que ambdós episodis militars varen desenvolupar-se en circumstàncies similars entre ells que permeten discernir uns patrons generals, tant per aquestes com per la resta de conquestes de l'illa.

Fora ingenu pretendre determinar un únic motiu, una isolada causa generadora del canvi. N'hi va haver varies, cada una d'elles adequada per un nivell d'explicació, i totes juntes formen una descripció raonablement completa del succés. Aquí es considera que es desenvolupen en tres nivells: el literari, la famosa excusa dels pirates és la justificació per dir-ho d'alguna forma pública. En segon lloc el marxista, la posició geoestratègica de les illes enmig del Mediterrani Occidental. Finalment el psicològic, els motius precisos que empenyeren als homes concrets que decidiren dur a terme la conquesta.

3.1.1 Els pirates o l'excusa oficial

La justificació oficial per conquerir les illes Balears, el regne de Mallorca, va ser en tots dos casos la pirateria. És senzill descriure com a simples excuses els atacs de pirates argüïts tant en el cas de la conquesta romana com en el de la catalana. Ara bé, cal transcendir la simple excusa i estudiar-ne a fons la projecció.

Efectivament aquest apartat no es limitarà a examinar les excuses oficials adduïdes en el moment de cada conquesta, reprenent l'eterna discussió bibliogràfica sobre els pirates. La qüestió s'ampliarà estudiant el paper que varen tenir els vençuts en l'escenificació de la victòria. Així concretament es veurà com els foners balears mostrats al triomf de Cecili Metel varen ser cabdals en la fixació de la imatge que se'ns ha transmès d'aquests, i com les cròniques varen elaborar el relat de la conquesta medieval.

És irrellevant i una pèrdua de temps tractar de discernir si hi havia pirateria a les Balears o si hi havia hagut un augment significatiu just abans de les conquestes. La pirateria està indissolublement lligada al comerç marítim, el mateix agent comercial que durant dècades ha garantit unes escales plàcides pot transmutar-se en un despietat saquejador si se li presenta una oportunitat adequada.

Les empreses comercials marítimes històricament han estat essencialment aventures arriscades, on la perspectiva del lucre es contraposa als perills de la navegació. Els vaixells que obrien la ruta transmediterrània dels metalls, en iniciar-se l'edat del Bronze, s'enfrontaven a tempestes sobtades, esculls traïdors, calmes fatals, nadius avariciosos... El percentatge de baixes devia ser considerable, tal vegada similar al d'una ruleta russa.

Existeix una àmplia bibliografia sobre els pirates balears del temps dels romans i l'expedició de Cecili Metel. És interessant però començar amb els pirates medievals, de les accions dels quals es disposa de descripcions concretes, per veure com s'exercia aquesta pirateria.

La conquesta catalana també es va justificar oficialment amb episodis de pirateria. El Rei En Jaume en principi oblida referir-los al Llibre dels Fets i es centra en

el record descarnat del que es va acordar al banquet de Tarragona. Però hi havia hagut una excusa oficial, i la retreu al capítol 77 don Nuno en les negociacions amb el rei de Mallorca durant el setge de la Ciutat:

... quan li presés una tarida de son regne ab havens grans de mercaderia que llevaven los mercaders...

L'episodi es conta sencer al Llibre del Rei En Pere, al capítol XIV:

Puis esdevenç-se que a poc de temps, que dues sagities de Tarragona entraven en cors en Espanya e quan foren en Eivissa, una illa qui és prop l'illa de Mallorques, atrobaren una galea e una tarida del rey de Mallorques sarraí, qui cargaven de fusta per fer galees a Mallorques; e preseren la tarida, e la galea fogí e venc a Mallorques. E dixeren al rei de Mallorques les novelles com llur era esdevengut, e com dues sagities de catalans havien presa la tarida cargada de fusta; e el rei sarraí de Mallorques fo'n molt despapat. E a cap de pocs de dies, venc una nau de Barcelona qui venia de Bugia a Mallorques, e el rei pres-la ab tot l'haver que llaiñs era. Puis armà galeres en la illa de Eivissa, preseren una nau de Barcelona molt rica qui anava a Cepta, e amenaren-la a Mallorques.

Posteriorment la història segueix amb les negociacions que tengueren lloc després del segrest de les naus de Barcelona, i com en fracassar desembocaren irremissiblement en la conquesta. Això es tractarà més envant, aquí l'interessant és la dinàmica de les accions pirates. Aquests tres episodis es poden complementar amb una notícia que ha sobreviscut provinent dels segles obscurs, preservada als Annals d'Eginhard:

Mauris de Corsica ad Hispaniam cum multa praeda redeuntibus Irmingarius Comes Emporitanus in Majorica insidias posuit, et acto naves eorum epít, in quibus quingentos et eo amplius corsos captivos invenit. Campaner pàg. 13 citant els Annals d'Eginhard.

El 813 dC el comte Ermengol era un agent de l'emperador Carlemany, al càrrec d'una de les flotes destinades a combatre la pirateria sarraïna. Cal notar aquí que tant aquestes flotes com la des califes de Cordoba es varen crear amb un motiu molt concret, defensar-se dels atacs dels pirates normands, els famosos vikings. Aquí s'explica com el comte va parar una emboscada a Mallorca als pirates que tornaven de Còrsega. No va ser en alta mar, queda clar que la flota franca estava amagada a l'illa, i que la sarraïna va acostar-se a terra ferma, evidentment per fer abeurada.

Tots aquests episodis configuren un patró molt clar. La pirateria no consistia en audaçes abordatges en alta mar, sinó sobretot en cops de mà fets a vaixells ancorats, aturats a la costa per carregar o descarregar mercaderia, o aprovisionar-se d'aigua. La tarida d'Eivissa carregava fusta quan la capturaren, el primer vaixell de Barcelona era al port de Mallorques, el segon devia fer aiguada a Eivissa. Les *insidias* del comte Ermengol es degueren parar a vaixells aturats a carregar aigua per abeurar als assedegats presoners corsos, una aturada que no era humanitària sinó econòmica.

La qüestió és que els pirates a les Balears no havien de sortir a patrullar els mars a la recerca de les preses, sinó esperar a que aquestes s'apropassin a la costa, per capturar-les ancorades o amb un atac ràpid amb barques de rem.

Caracteritzar aquests atacs dóna llum a l'episodi dels pirates balears i els romans. La descripció de Florus és la més extensa, i cal recordar que es tracta d'una recensió del que havia escrit Titus Livi.

Per aquell temps les illes Balears havien infestat els mars amb un furor propi dels pirates. Era sorprenent com uns homes ferotges i salvatges, s'atrevien a observar, si més no, els mars des dels seus penyals, a pujar, fins i tot, a unes naus mal construïdes, i atemorien, molt sovint amb inesperats atacs els qui passaven navegant. Florus I, 43. citat a Blanes pàg. 61.

Es pot veure clarament com el patró concorda amb el medieval: atacs de baix nivell a vaixells que s'acosten al litoral. Fins i tot Florus afegeix un matís: la paraula que Blanes tradueix per penyals es *scopulus*, que té més aviat un significat d'escull. Gran part de la pirateria consisteix en la recollida de les despulles dels vaixells que naufraguen tot sols.

Hi ha dos relats més complementaris al de Florus. El d'Orosi n'és clarament una derivació: *Metel va sufocar l'atac dels pirates, que aleshores sorgia d'aquelles illes.* V,13,1. En canvi el d'Estrabó difereix lleugerament, en atribuir els problemes a les males companyies d'uns balears que de natural eren pacífics.

... els habitants son també pacífics, Però perquè uns pocs malfactors establiren relació amb les pirates de la mar, ... Estrabó III, 5,2, citat a Blanes pàg. 61.

Estrabó escriu un segle després de la conquesta romana. La població nativa que quedava estava totalment assimilada i els colons feia cinc generacions que vivien allà. Cada any devia commemorar-se la conquesta, com es fa a cada una de les Balears encara avui, i es devien recordar els pirates. No és gaire agosarat considerar el que explicaren a Estrabó com una versió edulcorada pel consum intern. La hipòtesi que es proposa aquí és que els pobladors romans de les Balears s'identificaven totalment amb els pobladors prehistòrics, i havien adaptat la història per disculpar-los.

Morgan a l'article de 1969 segueix aquesta versió dels pirates externs, i articula una versió prou coherent. Proposa que eren refugiats del sud de França, desallotjats per les campanyes de neteja de la regió. Es tractarà més envant la conquesta de Provença, estretament relacionada amb la de les Balears, ja que una és el camí de terra i l'altra el de mar entre Itàlia i Hispània. El que cal veure aquí és la plausibilitat d'aquests pirates.

La conquesta pisana de Mallorca el 1115 dC i la catalana de 1229 dC proporcionen un bon contrast a la teoria dels pirates provençals. En ambdós casos va ser vital la participació de Marsella. La cèlebre colònia grega del sud de França és des de la seva fundació el segle VI aC el poder marítim que domina la zona nord del mediterrani Occidental. El mar Tirrè, més enllà de Còrsega i Sardenya, estava controlat pels etruscs, i al sud de les Balears i Sardenya dominaven els fenicis, però el sud de França era una costa grega: totes les ciutats litorals es remunten a fundacions gregues, començant per Empúries i seguint per Port-Vendrés, Agde, ...

Els marselesos eren aliats dels romans i la conquesta de Provença va ser essencialment terrestre, tant en els incidents que la provocaren com en les batalles que la desenvoluparen com en les fundacions de ciutats que la culminaren.

En les dues conquestes pisana i catalana era imprescindible comptar amb la col·laboració de Marsella. A la pisana participaren sota el comandament del comte d'Arles, i a la catalana ja directament com a ciutat. No s'ha d'entendre que fos una necessitat comptar amb els marselesos, sinó que calia assegurar que no es situassin al bàndol contrari. Només hi havia una flota al Mediterrani Occidental capaç de desbaratar una invasió naval de les Balears i era convenient neutralitzar-la oferint-li participar a la conquesta. És en aquest context on cal estudiar els possibles pirates provinents de

Provença. És evident que no existien, que no hi havia flotes pirates estructurades al sud de França contràries a Marsella.

Tot aquest argument es pot contrastar amb un altre episodi militar cèlebre de l'Antiguitat que també va tenir com a excusa la pirateria: es tracta de la neteja de pirates del Mediterrani per part de Pompeu Magne. Aquest era l'home fort de Roma, en un moment de pau després de diverses guerres civils. A davant la circumstància de que ja no hi havia guerres serioses que lliurar va emprendre una neteja general de pirates a la Mediterrània. Plutarc a *Pompeu XXIV-XXVI* ho explica com una proesa, magnificant molt els problemes que causaven els pirates cilicis, de Cilícia d'Àsia Menor. Se li van donar a Pompeu poders absoluts, i va ajuntar una flota immensa amb una quinzena de lloctinents repartits per tot el mar que en qüestió de mesos acabà amb l'assumpte.

Pompeu va fer els preparatius per a la guerra al final del hivern, l'inicià al principi de la primavera i l'acabà a mig estiu / Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit. Cicero, Pro lege Manilia,12.

En la frase anterior Ciceró va resumir la rapidesa amb el Pompeu solucionà l'assumpte. Ara bé, que en uns mesos tot quedàs resolt indica que no era gaire problema. És tracta d'un cas molt clar en que els pirates varen ser usats per un prominent romà pel seu propi benefici, magnificant una dificultat que no era tan aparatosa com es va fer creure.

Així la conclusió és que cap al 123 aC es varen produir a terme algunes accions esporàdiques de pirates des de les Balears, atacs contra vaixells mercants que feien la ruta entre Itàlia i Hispània duts a terme en ocasió d'una escala. No varen ser ni més ni menys rellevants que els que s'havien produït els segles anteriors ni els que es produïrien els segles posteriors, però aquestes s'escaigueren en un moment delicat, tant per les circumstàncies geoestratègiques al Mediterrani Occidental com per la conjuntura familiar dels Cecili Metels.

La notícia de la conquesta

Hi ha un aspecte íntim i indissolublement relacionat amb l'excusa oficial de la conquesta, la representació d'aquesta: una conquesta entra de ple dins la categoria d'aquelles coses que no tenen gràcia si no es contenen. El que es tractarà aquí són els relats generats pels conqueridors de Mallorca. Seguint la pauta general d'aquest treball primer es començarà per les cròniques catalanes a fi de caracteritzar la qüestió, i a la llum que aquestes proporcionin es veuran els relats romans.

Hi ha una ampla bibliografia sobre la propaganda continguda a les narracions sobre la conquesta de Mallorca per part del rei En Jaume. Stefano Cingolani és un autor que ha estudiat extensament la qüestió de la propaganda continguda a les cròniques reials catalanes. Els seus treballs permeten veure varis temes que aquí són rellevants, i conformen un nucli que es nodreix amb aportacions d'altres autors.

La conquesta de Mallorca conta amb un relat excepcional, escrit ni més ni menys que pel propi rei En Jaume. El Llibre dels Fets és una crònica dictada en primera persona pel mateix monarca, que es basa en els seus records i vivències. Va ser redactat cap a 1270 dC, és a dir quatre dècades després de la presa de l'illa. Val a dir però que aquesta havia impressionat molt al rei i se'n recordava de moltes coses d'una forma prou vívida, encara que un poc deformada.

El rei va oblidar esmentar alguns aspectes desagradables, com la fam i el fred que patiren els catalans al setge, o la seva falta de paraula de mantenir viu al rei musulmà de

Mallorca. Aquests fets es varen transmetre a les altres cròniques, contemporànies a la conquesta. Cal tenir molt present que el Llibre dels Fets es va redactar moltes dècades després. És un document reivindicatiu de la seva vida, però no és un llibre per pregonar la conquesta de Mallorca, i sobretot no és un text redactat en calent per anunciar la bona nova, que n'hi va haver.

En aquest sentit Ramon Muntaner, al capítol VII de la Crònica, esmenta explícitament que hi havia molts llibres sobre les proeses del rei, incloent-ne un sobre la presó de Mallorca. Cingolani¹²³ considera que de fet Muntaner va seguir un d'aquests llibres, al contrari que Desclot, que sí va conèixer el Llibre dels Fets.

Seguint amb les fonts contemporànies, el mateix autor proposa que el rei En Jaume va comunicar als reis de Castella i França els detalls de la conquesta de Mallorca, poc després de dur-la a terme. Així de les cròniques castellanques i franceses s'aclareix que els dos Montcades s'avançaren imprudentment i caigueren en una emboscada, un extrem que a les cròniques catalanes no s'explica gaire bé.

Un altre tema que cal tractar aquí és el de les cançons de gesta prosificades. Durant bona part del segle XX es va considerar que dins el Llibre dels Fets hi havia les restes de les composicions cantades amb que es varen divulgar entre la població els grans esdeveniments, entre d'altres la conquesta de Mallorca. Era una tesi sostinguda sobretot pels historiadors Montoliu i Soldevila, que havia obtingut un ample ressò, fins que va ser destruïda per Asperti en un contundent article el 1993¹²⁴.

Els relats catalans sobre la conquesta de Mallorca tenen un clar paral·lelisme en els relats pisans que recorden la conquesta de 1115. El més famós és el relat en vers de Llorenç Veronès, el *De Bello Maioricano*, un llarg poema dedicat específicament a narrar l'expedició. També hi un altre relat en prosa llatina, inserit dins la crònica anomenada *Gesta Triumphalia per Pisanos facta*¹²⁵, on també s'explica la participació pisana a la primera Creuada, duita a terme només quinze anys abans i que va abocar a la conquesta de Jerusalem.

* * *

Respecte de la conquesta romana, la hipòtesi que es proposa aquí és que els mites relacionats amb els foners tenen el seu origen en el triomf de Cecili Metel Baleàric. Concretament que l'escenificació feta per celebrar la conquesta de Mallorca és a l'origen de les següents imatges:

- Les referències als foners balears dels poemes del temps de l'emperador August.
- Les mares posant el menjar sobre els arbres per a que els nins el baixassin a pedrades.
- La narració de la conquesta de les Balears feta per Florus, que està copiada de la del llibre perdut de Titus Livi.

¹²³ Cingolani (2006) pàg. 200. Pàg. 201 pel següent paràgraf.

¹²⁴ Les referències bibliogràfiques són: Soldevila al volum de 1971 sobre les quatre grans cròniques. Manuel de Montoliu, «La cançó de gesta de Jaume I. Nova teoria sobre la Crònica del Conqueridor», *Butlletí Arqueològic*. Tarragona, 8 (1922), pp. 177-186. Stefano Asperti, «La qüestió de les prosificacions en les cròniques medievals catalanes», en *Actes del novè col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, I, Barcelona, 1993, pp. 85-137. La veritat és que fa un poc de pena veure com desmunta inmisericordement la teoria de les cançons de gesta.

¹²⁵ Pel poema del Veronès la referència és l'edició bilingüe de Juan (1996). Pel *Gesta* la de Mulet (1993).

Mary Beard estudia els triomfs romans com a contribucions a l'imaginari col·lectiu de la ciutat i l'imperi. Eren fastuoses representacions del poder dels triomfadors, els càrrecs oficials que havien aconseguit una victòria per a Roma. De fet a un cosí de Cecili Metel Baleàric se'l acusa directament d'haver armat un simulacre de guerra per poder celebrar un triomf:

Més tard, durant el consolat de [Luci] Cecili Metel [Dalmàtic], es va declarar la guerra contra els Dàlmates; encara que aquest no havien estat culpables de cap ofensa, perquè desitjava un triomf. El reberen com a amic i va hivernar entre ells a la ciutat de Salona, després del qual va tornar a Roma on va ser premiat amb un triomf. Apià, Història de Roma, Guerres Il·líriques, 2, 11.

Més envant es profunditzarà en les circumstàncies personals dels triomfs dels Metels, però el que és rellevant aquí és recalcar la importància del triomf com a espectacle i el seu impacte en la societat romana. Les conquestes romanes la majoria de les vegades eren vergonyosos passeigs militars sense cap dificultat, i els còsols triomfadors es dedicaven a seleccionar peces per exhibir al triomf. Valgui aquesta cita del que va fer Escipió després de la dura i difícil, aquesta sí, conquesta de Numància:

Havent reservat cinquanta dels supervivents numantins per al triomf, Escipió va vendre la resta i va arrasar la ciutat fins als fonaments. Apià, Guerres Hispàniques, 98.

Quan Cecili Metel va obtenir el triomf el dissenyador de l'espectacle va enfrontar-se a un problema greu: no hi havia gaire cosa que mostrar. En un triomf s'exhibien les circumstàncies de la conquesta, les ciutats conquerides, els tresors obtinguts. En el cas de Mallorca, que es podia mostrar? no hi havia res per presentar, i això és molt bo de veure: Florus si hi hagués hagut alguna cosa memorable ho contaria. De fet ho explica, el que narra aquest autor és el que varen veure els romans el dia del triomf.

És irresistible pensar en l'organització del triomf. No hi havia carros plens de metalls preciosos, ni obres d'art, ni reis amb luxosos vestits: només hi havia foners. L'únic que es podia mostrar eren els foners, i es varen explotar a fons. Més envant es tractarà, però aquí es pot avançar que amb la conquesta de les Balears els foners varen convertir-se en els guerrers exòtics que formaven la part més vistosa de la clientela dels Metels.

És sobradament sabut que dins els exèrcits sempre hi sol haver unitats especials exòtiques, com els *zouaves* a França, els *gurkes* a Gran Bretanya o els *cosacs* a Rússia. Disposar d'una guàrdia mora dóna prestigi i indubtablement els foners nus amb les tres fones eren emprats pels Metels en aquest sentit. Hi ha una prova documental de que els foners eren efectivament un exèrcit clientelar dels Metels: la guerra de Iugurta o conquesta de Numídia va ser conduïda en bona part per un dels Metels anomenat de resultes Numídic. Es va dur a terme unes dècades després de la conquesta de les Balears, i hi apareixen els foners balears. Només apareixeran en un episodi més, la guerra de les Gàl·lies¹²⁶, on es mostrarà que hi anaren com a contingent clientelar dels Metels.

L'emperador August estava obsessionat amb Quint Metel Macedònic, com es veurà més envant, i el mite dels foners a la literatura del moment ha de derivar d'aquest

¹²⁶ Sal·lusti, la Guerra de Iugurta, CV. Cèsar, la Guerra de les Gàl·lies, II, 7,1.

interès. Així el gran poeta contemporani d'August, Virgili, hi fa referència en un vers que altres poetes immediatament posteriors¹²⁷ com Sili Itàlic i Anneu Lucà copiaren:

Stuppea torquentem Balearis verbera fundae. Virgili, *Geòrgiques*, I, 309.

Un aspecte més concret en el qual el triomf fa influir en l'imaginari va ser el famós mite de que els nins foners eren obligats per les seves mares a baixar-se el menjar de damunt els arbres a pedrades. La proposta aquí és que s'ha d'entendre com una representació feta sobre una carrossa en un festival¹²⁸. És a dir formava part de l'escenografia del triomf. Els nins balears devien menjar d'una olla de sopes, no entrepans de pa amb sobrassada.

Finalment també caldria entendre en aquest sentit el desembarc romà tal com l'explica Florus: la primera pedregada que fa retrocedir a les naus, la protecció amb pells per al segon intent que culmina amb èxit, la desfeta dels nadius. Això no és una operació militar, això és una escenografia. Els romans no saltaren dels vaixells esquivant pedres com si fos la platja d'Omaha. Desembarcaren tranquil·lament a Pollença i els balears molt poca cosa degueren fer. Ara bé, explicar-ho així al triomf era impensable, i va caldre ordir una escena en la qual els foners poguessin oferir una mínima resistència. És un cas estrictament similar al de les lluites entre els indis amb arcs i fletxes i la cavalleria amb ametralladores: als guions de les pel·lícules s'han de fer vertaders esforços d'imaginació per trobar situacions en que estiguin els dos bàndols un poc anivellats.

Concloent, la representació de la conquesta de les Balears que es va fer al triomf de Cecili Metel Baleàric va ser la base del relat que va recollir Titus Livi al perdut llibre LX, el qual va copiar Florus preservant el relat que ha arribat fins a nosaltres.

3.1.2 La geografia o el motiu profund

L'excusa dels pirates esgrimida per justificar les conquestes de Mallorca és inseparable de la realitat geogràfica, de l'estratègica posició que ocupen les Balears enmig del Mediterrani Occidental. En primer lloc es veurà des d'un punt de vista general, i posteriorment es concretarà en les circumstàncies específiques del moment de cada una de les conquestes.

Respecte de la navegació i els ports en general, es tractarà aquí l'aspecte essencial i germinal del poblament de Mallorca, el seu caràcter de port, a partir de la seva posició enmig del Mediterrani Occidental. Aquí sorgirà el doble caràcter de les illes bàsicament com a trampolí cap al nord-oest i secundàriament com a aturada d'emergència de la ruta transmediterrània. Aquestes són dues constants que es repeteixen al llarg de les diferents ocupacions que han patit les illes Balears, tot l'arxipèlag o només una part, a fi de fornir una base naval.

¹²⁷ Es segueix Blanes (1990) pàg. 12. Ovidi, autor també contemporani d'Agust, també hi feu referències a les *Metamorfosis*.

¹²⁸ En general es considera que Diodor, l'autor que dona aquesta notícia a la *Geografia* i va escriure entorn als anys 60-30 aC, segueix a Timaeus, un autor del segle III aC. És possible que fos una llegenda que ja circulava i es recreàs al triomf, però en tot cas el que cal destacar es el caràcter escenogràfic de la imatge.

Cal començar per la situació durant la Guerra Civil, quan Mallorca era una posició nacional enmig del mar a l'esquena de la costa peninsular republicana. Durant aquest conflicte s'habilitaren una base de submarins a Sóller i una d'hydroavions a Pollença. Ambdues infraestructures posaven en joc una vegada més el que ha estat la constant bàsica dels ports de les Balears, ser un trampolí cap al nord-oest. A partir d'aquí es pot retrocedir en el temps, passant per l'ocupació anglesa de Menorca o la musulmana de les Balears o les factories fenícies, fins a arribar als ports originals establerts en començar l'edat del Bronze per accedir cap a la zona de Catalunya.

En canvi els ports de la costa sud han acomplert una altra funció: la d'actuar com a aturades d'emergència del corredor transmediterrani. Durant la Segona Guerra Mundial una sèrie de vaixells i avions dels dos bàndols varen ser atacats al voltant de les Balears, i les seves tripulacions varen haver d'emparar-s'hi en perdre les naus. Aquesta ha estat una situació habitual al llarg de la història, causada per guerres, avaries i sobretot per tempestats. Així les úniques mencions de les Balears a les fonts escrites de l'Antiguitat respecte de la seva funció de port de la navegació transmediterrània es refereixen precisament a això, a les aturades d'emergència.

* * *

El mar Mediterrani presenta unes particularitats físiques molt acusades. Aquestes conformen un patró de corrents i de vents que condiciona molt la navegació en el sentit longitudinal del mar¹²⁹, entre l'orient i l'occident. Això no vol dir però que les circumstàncies climàtiques causin un determinisme absolut en les rutes.

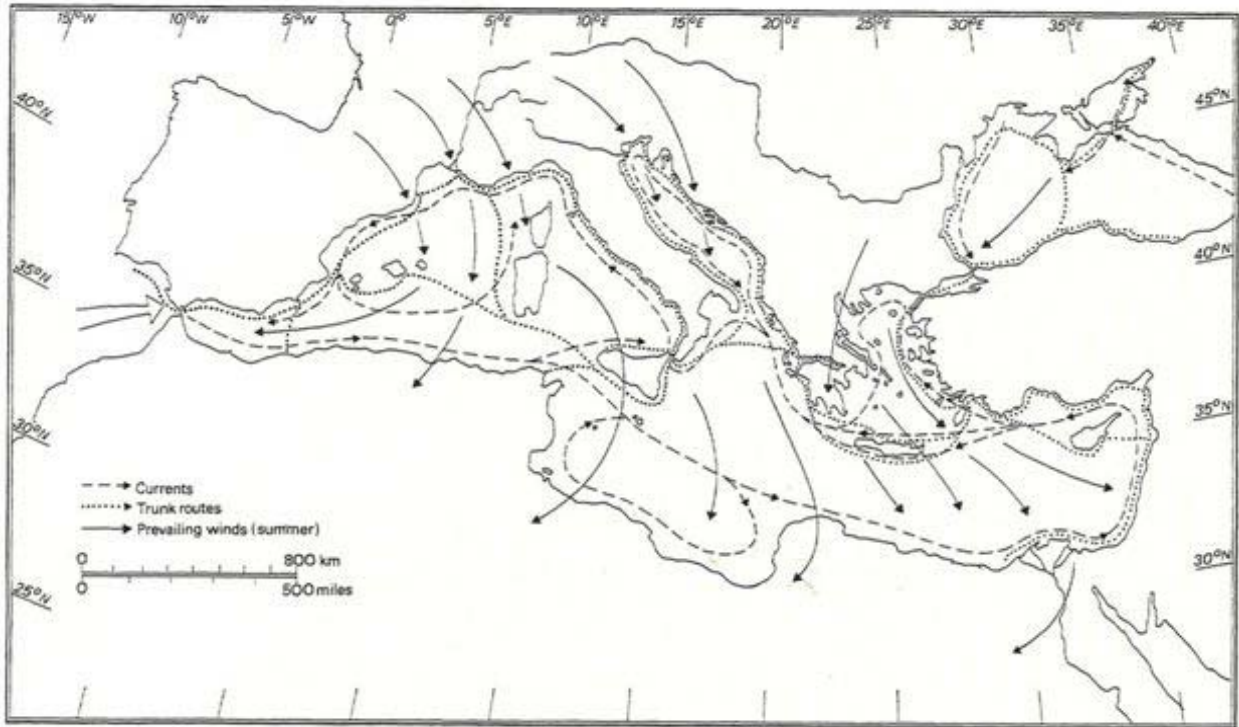
El Mediterrani és un mar on l'evaporació de l'aigua causada pel sol no és compensada pels rius que hi desemboquen, i provoca per tant una forta entrada d'aigua des de l'Atlàntic per l'Estret de Gibraltar. Aquesta aigua que entra en superfície recorre tota la riba mediterrània en sentit antihorari: comença amb molta força al mar d'Alboran i segueix pel nord d'Àfrica fins a voltar per amunt davant el Líban, per seguir per Grècia Itàlia i França, cada vegada amb menys força.

Sortir del Mediterrani ha estat un problema històricament per a la navegació degut al corrent predominant d'entrada. Així els fenicis a l'edat del Ferro, i també abans a la del Bronze, varen haver d'establir-se a la costes de Màlaga, Almeria, Múrcia i Eivissa per disposar de ports des d'on esperar un vent favorable per poder vèncer al corrent. Varis mil·lennis després els bizantins tornaren a ocupar les mateixes costes: l'ocupació de Justinia va ser només marítima ja que les Balears i les ciutats de Cartagena i Màlaga eren sobretot ports¹³⁰.

El règim dels corrents es veu però generalment superat pel dels vents. Aquests són sobretot vents que baixen des del nord cap a l'est, tramuntanes o mestrals com són coneguts localment. La navegació des de França cap a Egipte, o des d'Espanya cap al Líban, és molt més senzilla que la tornada, la qual pot dur el doble de temps: així es considerava històricament que l'anada durava entorn d'un mes. En canvi per a la tornada se'n comptaven dos, que comprenien una successió de maniobres fetes a l'empara de la ruta central d'illes: Xipre, Creta, Sicília, Sardenya i les Balears. S'aprofitaven el corrent i les brises locals en un laboriós exercici de regateig.

¹²⁹ Es segueix aquí Prior (1988), pàg. 12 ss.

¹³⁰ Cal seguir aquí a Thompson (2007(1969)) que a l'apèndix del volum sobre la Hispània visigòtica delimita els territoris que realment ocuparen els bizantins, la franja costera entre Màlaga i Cartagena, bàsicament a efecte de servir de ports a la ruta cap a l'estret de Gibraltar.

3.1. Els règims de vents i corrents del Mediterrani. En aquest plànol de Pryor (1988) pàg. 14, es pot veure com aquests condicionen la navegació. Sobretot els vents, amb el seu sentit general cap al sud-est, que fan el viatge d'Egipte a Cadis el doble de llarg que la tornada.

En aquest context cal inserir la doble qualitat de les Balears en el sistema de navegació mediterrani. D'una banda com a port principal en la ruta cap al nord-est versus la zona de Catalunya i el Llenguadoc, des d'on bufa directament la tramuntana cap a les Balears. De l'altre com a auxiliars en la ruta central de les illes.

Respecte de la ruta del nord-est no coneixem cap cita de l'Antiguitat sobre aquest tipus d'escales a les Balears, només dues de medievals. La primera és un testimoni molt qualificat, el del rei en Jaume quan va venir a la conquesta de Mallorca i va ser sorprès en la travessia per una tempesta que el va desviar des del destí previst a Pollença fins a sant Elm¹³¹. Cal recordar que la conquesta pisana va patir igualment pels vents, fins al punt d'endarrerir-se mig any.

E nós que anàvem ab aquella bonança, e ab aquell dolç temps que havíem, venc un nuu contra vent a la Proença [un nigul de Tramuntana]. Fets, 57.

La segona està referida a Sardenya, i és del viatge de Ramon Muntaner amb l'infant que seria Jaume III, des de Siracussa a Perpinyà. Cal tenir present que l'illa de Sant Pere, l'actual Carloforte, era la seu de la colònia fenícia d'Enosim situada al sud-oest de Sardenya, i ja llavors devia ser un indret per esperar el canvi del vent:

E així, fêm vela de Catània lo primer dia d'agost de l'any mil tres-cents e quinze... he haguem tal temps, que entrò lo jorn de Tots Sants nós no prenguem terra en Catalunya... E sí esteguem vint-e-dos jorns e la illa de Sent Pere; e ajustam-nos-hi

¹³¹ Soldevila (1971) pàg. 33. Llibre dels Fets pr. 57.

vint-e-quatre naus, entre de catalans e de genoveses, e tots partim ensems de la illa de Sent Pere, que tots veniem a ponent. Ramon Muntaner, Crònica, CCLXVIII.¹³²

En canvi per a la funció auxiliar sobre la ruta longitudinal es conserven fins a tres testimonis de l'Antiguitat: el primer és una cita d'un geògraf, Agathemeros, que en referir-se a la ruta transmediterrània esmenta com passava per davant les Balears:

Ad Caralin Sardiniae per mare Tyrrhenum stadia 2800; ad Gades praeternaviganti insulas Gymnesias 10000 stadiorum cursus. Agathemeri¹³³.

Després un incident concret en què un vaixell amb problemes pel vent, el del geògraf Posidoni, ha de voltar durant varis mesos entorn de les Balears.

Posidoni diu haver observat quelcom peculiar en la travessia de retorn des d'Ibèria, és a saber, que en aquella mar fins a la badia de Sardenya bufen els euros etesis. Per això tardà a arribar a Itàlia tres mesos, empès d'un cap a l'altre al voltant de les illes Gimnèsies i entorn de Sardenya i les restants regions de Líbia que estan just enfront. Estrabó, III, 2, 5.

El tercer incident recordat és el de la flota d'Asdrúbal el Calb, que quan anava d'Àfrica a Sardenya va haver de cercar refugi a les Balears en ser colpejada per una violenta tempesta. Cal observar que aquí es tracta d'una ruta nord-sud que creua el Mediterrani en sentit transversal. És un episodi creïble perquè acumula tres referències distintes dins la narració de la guerra de Sardenya.

Casi per la mateixa època, una flota també enviada a Sardenya des de Cartago comandada per Asdrúbal, el que anomenen el Calb, es va abatre cap a les illes Balears a causa dels danys que li va produir una tremenda tempesta, y, varades allà les naus – fins tal punt havien patit no només els aparells sinó també els cascs-, perderen bastant temps mentre eren reparades. Titus Livi, XXIII, 34, 16¹³⁴.

...en aquell combat hauria conclòs la guerra a Sardenya si la flota cartaginesa comandada per Asdrúbal, la que havia estat abatuda cap a les Balears per una tempesta, no hagués arribat just a temps... 40, 6

... quan es dirigia des d'Àfrica cap a Sardenya – on es deia que Asdrúbal havia posat rumb poc abans des de les Balears- va trobar-se amb la flota que tornava a Àfrica...41,9.

*

*

*

Cal finalitzar esmentant que Isam Al Jawlani, el conqueridor musulmà de les Balears, va prendre contacte¹³⁵ amb les illes degut a que va haver de refugiar-s'hi degut a una tempesta durant la peregrinació a la Meca.

Hi ha un darrer aspecte que cal considerar en tractar la situació de les Balears a les rutes transmediterrànies. El fet de ser unes illes té un pes clau en la importància de

¹³² Soldevila (1971) pàg. 902.

¹³³ Müller (1861) pàg. 476. Un llibre tan estrany com el recull dels Geographi Graeci Minori és una meravella poder-lo trobar a internet, digitalitzat per Google. S'ha copiat la traducció llatina editada per Müller tot i que l'original està en grec.

¹³⁴ *Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis missa duce Hasdrubale, cui Caluo cognomen erat, foeda tempestate uexata ad Baliares insulas deicitur, ibique—adeo non armamenta modo sed etiam aluei nauium quassati erant—subductae naues dum reficiuntur aliquantum temporis triuerunt.*

¹³⁵ Ibn Jaldun citat per Rosselló Bordoy (1968) pàg. 31.

l'arxipèlag per a la navegació: és tan simple com que en estar rodejades d'aigua permeten passar per totes bandes.

Però aquesta idoneïtat per ajudar a la navegació té un revers, l'aïllament de les Balears, el fet obvi que només s'hi pot arribar per mar. Aquest ha determinat històricament que l'aïllament de la població sigui aprofitat. Així una de les raons per les quals es reclutaven foners a les Balears era que no podien desertar i tornar tot sols a caseva¹³⁶. Hannibal abans de partir cap a Itàlia va disposar guarnicions d'hispanos a Àfrica i d'africans a Hispània, és a dir convenientment enfora dels coneguts. Foners balears n'hi havia a tots dos contingents.

Són famosos també els desterrats de l'Antiguitat, fins a cinc casos estan documentats¹³⁷ de prohoms romans o bizantins que varen ser confinats a les Balears per allunyar-los de les capitals de l'imperi. Caldria afegir-los a més els africans exiliats pels vàndals per motius religiosos. Finalment és sobradament conegut també l'episodi dels presoners francesos de Cabrera, estrictament paral·lel del dels refugiats a Mallorca de les guerres napoleòniques.

La ruta catalana per les Balears

Començant per la conquesta catalana, pareix clar que l'interès estratègic era principalment dels comerciants catalans, pels quals les Balears eren l'escala immediata per accedir cap a la resta de destinacions i sobretot per tornar-ne. Efectivament els vaixells que anaven a Catalunya des de qualsevol punt de la Mediterrània, des de la banda del Marroc o des de la de Sardenya, necessitaven aturar-se als ports balears per esperar els vents favorables. Així es pot considerar significatiu que el famós sopar on es va proposar al rei la conquesta de Mallorca es celebrés a la casa d'en Pere Martell, comerciant de Tarragona.

Aquí és rellevant enumerar les accions navals conegudes des del final de l'Antiguitat fins a la conquesta catalana, per il·lustrar el panorama de comunicacions marítimes. Es pot seguir el recull fet per Rosselló Bordoy a "L'islam a les Illes Balears"¹³⁸, completant-lo amb els episodis anteriors, discutits bàsicament per Amengual a "Els orígens del cristianisme a les Balears", i Vallejo a "Hispania i Bizancio".

- Els vàndals varen apoderar-se de la flota romana de Cartagena i es convertiren en un poder naval de la Mediterrània. Llavors successivament saquejaren les Balears i després les conqueriren.
- Sota Justinià i Belisari els bizantins conqueriren les Balears als vàndals.
- Justinià disposa que des de Ceuta es controli la costa d'Hispània i la Gàl·lia, evidentment amb ajuda de naus amb base a les Balears.
- Quan els musulmans envaeixen la península, troben una flota grega a Tudmir, la zona de Cartagena. Havia de tenir la base a les Balears.
- Primera ràtzia musulmana el 707 dC en que es capturen els règuls de les illes.
- El 798 dC està documentada una segona ràtzia i una petició d'ajuda a Carlemany.
- El 813 dC emboscada naval del comte d'Empúries a sarraïns que venien de Còrsega.

¹³⁶ Domínguez Monedero (2004) pàg. 329 ss.

¹³⁷ Font Jaume (1991).

¹³⁸ Rosselló Bordoy (19689 pàg. 20 ss. Vallejo (2012) pàg. 439 ss.

- El 848 dC expedició de càstig per atacar vaixells.
- El 869 dC es produeix un assalt normand general a les Balears.
- El 902 dC es produeix la conquesta musulmana, uns pocs anys després de la conquesta de Sicília, que barrava el pas a les flotes bizantines cap al Mediterrani Occidental.
- El 986 dC es produeix un atac a Barcelona amb participació de mallorquins.
- El 1014 dC l'arxipèlag és conquerit per la taifa de Dènia.
- El 1016 dC es produeix el primer atac massiu a Sardenya, i sis anys després el segon.
- A partir del 1115 dC es produeixen seguits l'atac pisà, la conquesta almoràvit i la rebel·lió popular en voler traslladar el governador la ciutat terra endins.
- El 1178 dC es produeix una revolta urbana pro almohade iniciada per la rebel·lió dels esclaus cristians de l'Almudaina, i després una reconquesta per part d'un almoràvit retornat d'Àfrica via Sicília que va comptar amb l'ajut de Nayyah, senyor d'un castell.
- El 1200 dC els almoràvits de Mallorca volen reconquerir també Eivissa i Menorca.
- El 1203 dC es produeix la conquesta almohade definitiva de Mallorca després de nombrosos intents.
- El 1129 dC es produeix la conquesta catalana després dels episodis de pirates a Eivissa. Una vegada dominada la ciutat Nuno Sans arma diverses naus per fer cors a les costes de Berberia, aprofitant la nova base enmig de la mar aconseguida.

En un període de nou segles estan documentats devuit grups de succeïts rellevants, és a dir un cada mig segle. Cal tenir en compte que es tracta de grans esdeveniments que impliquen nombroses flotes. Es tracta d'episodis màxims que podrien ser una base de partida per entreveure la magnitud del moviment naval.

Un dels aspectes més clars que es copsen d'aquest recull és la funció de base de flotes militars per agredir les costes continentals de l'entorn. Des de les Balears els bizantins i els musulmans controlaren i atacaren durant segles les costes del nord, igual que els catalans es llançaren a saquejar les del sud quan encara corria sang pels carrers de Ciutat.

La ruta romana per les Balears

Finalment cal examinar les circumstàncies concretes en que es va produir la conquesta romana, els condicionats geoestratègics que feren convenient dominar les Balears. A finals del segon segle abans de Crist, o si es prefereix a principis del segle setè després de la fundació de Roma, les Balears estaven situades enmig del territori romà. La primera expansió de la república romana fora de la península itàlica va ser cap al litoral mediterrani de la península ibèrica. Tota la franja costera des d'Empúries fins a Cadis va ser incorporada en forma de dues províncies, la Citerior amb capital a Tarraco i la Ulterior amb capital primer a Cartagonova i després a Corduba.

El transport entre les dues penínsules és un tema molt interessant ja que ofereix un contrast entre els viatges per mar i per terra. Efectivament els trajectes entre Roma i Tarraco o Cartagonova es poden fer de dues maneres: per mar seguint una línia aproximadament recta de 900 km si el vent ho permet, o per terra fent una volta de 1.300 km si les tribus provençals i lígurs hi venen a bé. En la nostra opinió l'elecció del mode de transport en aquest cas no es feia en funció dels avantatges, sinó dels inconvenients.

Les mercaderies viatjaven invariablement per mar. És un lloc comú de l'economia antiga, com per exemple els treballs de Finley¹³⁹, que els costos de transportar objectes en barca són una fracció dels de fer-ho per camins sobre carros estirats per bous. Costava el mateix dur una tona de mercaderia d'una punta a l'altra de la Mediterrània, 4.000 km, que moure-la 100 km en carro.

En canvi pel que fa a les persones hi havia més factors implicats. El viatge per terra era més lent, més car i més perillós pels bandits, però més segur pel que fa a la seva durada i sobretot amb una raonable culminació feliç. No depenia ni de les tempestats ni de les calmes com una travessia marítima.

Aquí s'ha d'observar que es tracta d'una decisió econòmica un tant curiosa. Les mercaderies i les legions eren bens reemplaçables, era més barat enviar-les per mar tot i tenint en compte les pèrdues. En canvi un cònsol o un pretor era un bé irremplaçable, que s'havia de protegir enviant per terra per assegurar la seva arribada.

Aquesta pauta identificable en els trajecte entre Itàlia i Hispània es pot generalitzar a tot l'imperi romà. És sabut que l'espina dorsal n'era el Mediterrani, que possibilitava el transport de mercaderies i tropes. Però pels viatgers d'alt nivell es va establir el sistema del *cursus publicus*, el correu que relligava les ciutats amb un costós sistema de diligències que circulaven sobre les vies.

La qüestió és que durant el segle II aC a les campanyes dutes a terme pels romans a Hispània s'observa un patró recurrent, el d'enviar les tropes per mar i els comandaments per terra.

Molts autors es refereixen a una política conscient i predeterminada per part del Senat romà durant aquell període per assegurar les comunicacions entre Itàlia i Hispània. Per citar-ne un, Morgan¹⁴⁰, fa èmfasi en la importància de la ruta d'Hispània per la Gàl·lia. És memorable la frase que atribueix a Badian: *la Gàl·lia, de moment era només una ruta*.

En el context d'aquesta ruta cal entendre la importància que tenia en aquell moment Marsella pels interessos romans. El Senat tenia cura a protegir els interessos massalotes tant a la ruta per terra com per mar. Hi ha un exemple molt concret dels beneficis de disposar d'una ruta pacificada. Titus Livi, XXXVII, 57, explica que el 189 aC el pretor Baebius va ser assassinat pel camí quan passava per devora Marsella, en atacar els lígurs la petita comitiva en que viatjava. Un altre testimoni de la importància del port és el que dona Apià, Guerres Hispàniques, 40: quan Cató desembarcà a Empúries envià els vaixells que havien duit les tropes a Marsella.

Els testimonis anteriors són del moment de la Segona Guerra Púnica, entorn al final del segle III aC. Un segle més tard, a finals del II aC, la política expansiva de Roma ja contemplava operacions militars d'envergadura sobre la ruta. Hi ha una font especialment interessant, la llista dels triomfs. La làpida dels Fasti Triumphali que recull el triomf sobre les Balears en comprèn un total d'onze. Tots menys dos estan relacionats amb la ruta entre Itàlia i Hispània. Durant la dècada del 630 AUC els esforços militars romans es dirigiren sistemàticament a aquesta zona: tres triomfs sobre

¹³⁹ Finley (1973). Es complementa la panoràmica econòmica que presenta aquest autor amb les de Hopkins (19789 i Weber (1984).

¹⁴⁰ Morgan (1969) pàg. 224.

els lígurs, tres més sobre els diferents grups de gals de Provença, dos sobre Sardenya i el de les Balears. Aquesta és l'enumeració de triomfs tals com els transcriu Broughton:

<i>Cònsol i triomf</i>	<i>Any triomf</i>	<i>Any consolat</i>	<i>Temps</i>
<i>Fluvius Flaccus dels lígurs</i>	631 / 123	629 / 125	3
<i>Sextius Calvinus dels lígurs i els salis</i>	632 / 122	630 / 124	3
<i>Aurelius Orestes de Sardenya</i>	632 / 122	628 / 126	4
<i>Quint Cecili Metel de les Balears</i>	633 / 121	631 / 123	3
<i>Fabius Maximus dels allobroges</i>	634 / 120	634 / 121	2
<i>Domitius Ahenobarbus dels gals arverns</i>	635 / 120	632 / 122	3
<i>Cecili Metel dels dàlmates</i>	636 / 117	635 / 119	3
<i>Marcus Rex dels lígurs</i>	636 / 117	636 / 118	2
<i>Aimilius Scaurus dels gals karneis</i>	638 / 115	639 / 115	1
<i>Marc Cecili Metel de Sardenya</i>	642 / 111	639 / 115	5
<i>Caius Cecili Metel de Tràcia</i>	642 / 111	642 / 113	3

Taula 3.1. Els triomfs romans de finals del segle II aC. La majoria dels recordats en aquesta làpida dels *Fasti Triumphali* es celebraren per accions militars sobre la ruta entre Itàlia i Hispània

També es pot prestar atenció a les dues excepcions, que s'estudiaran més envant en profunditat. Varen ser dos Metels, el ja esmentat cosí i el germà petit del Baleàric. El primer té l'honor d'estar acusat per la historiografia de no merèixer el triomf. L'altre és recordat per celebrar-lo a la vegada que el germà, en un acte amb una forta flaire de componenda com s'argumentarà més envant. És a dir, que tots els triomfs es celebraren sobre conquestes i pacificacions en la ruta del Mediterrani Occidental, excepte els dos celebrats sobre guerres que tenien molt poca justificació.

Per la banda de terra els triomfs són per guerres amb els gals i els lígurs que amenaçaven Marsella i la ruta costanera. Així fins a sis còsols lluitaren contra lígurs i gals salis, allobroges i karneis. L'objectiu era consolidar la franja que segueix la via, i així Calvinus expulsà als nadius de la zona litoral fins a una milla del mar. També es fundaren dues colònies, Aqua Sextiae i Narbo.

En temps primer els marsellesos tenien un bon assortiment de vaixell, així com d'armes i estris útils per a la navegació i els setges; gràcies a això no només tenien a ratlla als bàrbars, sinó que fins i tot varen concertar amistat amb els romans, i així no només moltes vegades rendiren profitosos serveis als romans, sinó que foren ajudats per aquests en el seu propi engrandiment.

En tot cas, Sext, que va vèncer els Salis, després de fundar no gaire enfora de Marsella una ciutat que du el seu nom i el de les aigües termals [Aqua Sextia, actual Aix-en Provence] no només establí una guarnició de romans allà, sinó que va expulsar als bàrbars del litoral que va de Marsella a Itàlia, ja que els marsellesos no els podien tenir a ratlla.

Ni tan sols Sext va ser capaç d'aconseguir res més: que a les parts de la costa on hi havia bons ports els bàrbars es retiressin a una distància de només dotze estadis, i a les zones més abruptes només vuit. I el territori abandonat per aquells el va concedir als marsellesos. Estrabó, Geografia, 4,1,5.

Pel que fa a la ruta marítima tres còsols lluitaren a les illes, dos a Sardenya i un a les Balears. Aquí es poden esmentar les conclusions de l'article de Morgan: no hi ha

proves de que Metel matés els 5.000 enemics requerits per un triomf, però la fundació de Palma i Pollentia amb veterans formava part dels desigs del senat de pacificar la ruta.

La conclusió de tot l'anterior és que a finals del segle II aC Roma va considerar que havia de controlar directament les dues rutes per anar a Hispània, la terrestre per Marsella i la marítima per les Balears. Hi va haver una línia política, una estratègia persistent, una voluntat decidida per part del Senat romà de conquerir aquella zona. En aquest marc cal encaixar la conquesta de les Balears. Això però no vol dir que fos una acció militar mereixedora d'un triomf, ni que fos el motiu real pel qual algú va proposar aquella acció concreta.

Cal concloure que la conquesta romana de les Balears, Mallorca i Menorca, del 123 aC tenia com a objectiu bàsic completar el control sobre la cadena de illes que comunicaven Hispània amb Roma. La Bètica a Hispània i Sardenya ja havien estat conquerides arrel de les guerres púniques feia un segle, i Eivissa estava federada des d'aquella època. Durant tot aquest temps l'imperi romà s'havia expandit sense gaire ordre ni consideracions estratègiques, tant cap a Hispània com cap a Grècia. Les operacions s'havien centrat en els territoris més rics i on es podien fer més botins, i els llocs pobres s'havien deixat de banda. La situació començà a fer-se insostenible cap al 150 aC., i començaren una sèrie de guerres de neteja amb l'objectiu de consolidar les xarxes de comunicació dels territoris ja sotmesos. així cauen Cartago i Corint el 146 aC. i uns anys més tard Creta i les Balears són significativament conquerides per dos membres de la mateixa família, dos Metellus que rebran des de llavors els sobrenoms de Baleàric i Cretenc respectivament.

3.1.3 Els personatges i les seves raons

Vistes les històries que es construïren per justificar les conquestes de Mallorca, i estudiat el context geogràfic, cal estudiar els personatges que provocaren les dues invasions. Cal tenir un respecte per la historia marxista, entesa com a la interpretació dels contextos; però la historia burgesa, la de les persones que preneren les decisions concretes, és insubstituïble.

Els dos conqueridors de Mallorca i les Balears varen ser el rei En Jaume el Conqueridor i Cecili Metel el Baleàric. L'un té dedicada la plaça principal de Palma presidida per la seva estàtua a cavall, i l'altre un carrer de per allà devora conegut sobretot per haver-hi la delegació d'Hisenda.

L'exercici que es fa aquí és el d'atribuir l'autoria intel·lectual de les dues conquestes a dos mentors, dos homes forts que varen ordinar cada un una trama per arribar al mateix resultat, la conquesta del regne enmig de la mar. En el cas de Cecili Metel Baleàric cal considerar que la conquesta va ser planejada pel seu pare Cecili Metel Macedònic. En el cas del rei En Jaume la trama estava dirigida per Nuno Sans.

En primer lloc es faran unes consideracions sobre els motius personals que podien tenir els participants de les conquestes. Després caldrà analitzar les relacions entre els conqueridors i els seus pares.

*

*

*

Cal abordar els motius que empenyeren a les persones individuals a dur a terme la conquesta. Es tracta en aquest cas dels motius reals que els actors consideraren en la seva decisió. Aquesta és una via que ja s'ha seguit. Es pot citar *in extenso* a Cateura,

exposant motius que tant es poden considerar geoestratègics, com simplement de càlcul personal:

Després del fracàs de Peníscola, l'empresa de Mallorca es presentava com una alternativa de prestigi de la monarquia que se sentia capaç de galvanitzar les forces socials al seu voltant. Efectivament, l'operació sintonitzava amb els interessos comercials liderats per Barcelona i amb els interessos territorials de la noblesa [...] Aquests pactes revelen una complexa trama d'equilibris i estratègies. En primer lloc, la directriu general de promoure una empresa exterior, atractiva i raonablement culminable en poc temps, estava destinada a alleujar les tensions internes, especialment les derivades de les pugnes entre els nobles de Catalunya. Cateura (1997), Mallorca..., pàg.16-17.

La cobdícia és un primer motiu evident. El rei En Jaume i tots els que el seguien varen envair Mallorca per repartir-se el botí: durant els primers mesos després d'entrar a Ciutat la invasió es va paraitzar mentre es feien els encants dels objectes saquejats. Després dels bens mobles les energies es dedicaren als bens immobles, al Repartiment. De forma similar la conquesta romana va tenir com a motiu principal pels actors la conquesta de la terra. Els legionaris varen participar sabent que serien recompensats amb una porció de terra a la centuriació, amb una finca de la qual podrien viure.

Hi han segon motiu per conquerir les Balears, més subtil però igual de poderós, la fama, que cal circumscriure només als actors principals. Fa uns anys, poc abans de la introducció de l'euro com a moneda real, es varen fer públics els dissenys dels bitllets de banc. Hi va haver un petit escàndol a les Balears perquè el dibuix publicat havia oblidat les illes. Es va fer una reclamació airada i des de llavors a tots els bitllets de la moneda europea surten Menorca, Mallorca i Eivissa. Igualment a les monedes apareix Mallorca.

Les Balears són un ens mític geogràficament distingible. Numància i Alesia varen estar perdudes i oblidades durant segles, després de tanta glòria en ocasió de la conquesta romana. Es tractava de ciutats amb un territori, d'espais geogràfics que han quedat diluïts a la història. Això cal contrastar-ho amb la nitidesa amb que destaquen les Balears en l'imaginari de l'Antiguitat i en els mapes de l'actualitat.

Es pot fer un paral·lelisme actual d'aquest fenomen de la distingibilitat mítico-geogràfica, la conquesta de Crimea. Potser fa uns segles Sebastopol era un port estratègic que tenia interès per dominar el mar Negre, però avui en dia la recent annexió russa de la península de Crimea té un important factor mític: no es tracta de qualsevol part de territori, indistingible dins la taca verda que va des dels Càrpats als Urals, és un apèndix observat per milions d'escolars, russos però també de la resta d'Europa durant inacabables jornades escolars al plànol de la paret de l'aula.

Tornant al cas concret de la conquesta de Mallorca, hi ha una prova tangible d'aquest concepte mític en la conquesta medieval: als parlaments pronunciats a l'assemblea que va ratificar la decisió de conquerir Mallorca una idea es repetia, la que anaven a adquirir un regne enmig de la mar. El valor de tal proesa era fins i tot quantificat, el triple que un regne de terra:

... e tindrem per bo que vós aquella illa conquirats per dues raons: la primera que vós ne valrets més e nós, l'altra que serà cosa meravellosa a les gents que oïran aquesta conquesta que prengats terra e regne dins en la mar on Déus lo volc formar. Els nobles al rei al convit de Tarragona, Llibre dels Fets, 47.

Si vós prenets un regne de sarraïns, ab ajuda de nós, que sia dins mar; e tota la mala fama que nós havem tolrem de nós. El comte d'Empúries al rei a la cort de Barcelona, Llibre dels Fets, 49.

... conquerir lo regne de Mallorques qui és dins mar, que us serà major honrament que si en conqueríets tres en terra. En Guillem de Montcada al rei a la cort de Barcelona, Llibre dels Fets, 50.

El triple valor es pot explicar de la següent manera: per una part hi la terra, que és un botí per repartir. Després ve la mar, és a dir el port de refugi i avituallament per als vaixells. Finalment queda l'illa, és a dir el territori mític. Cal notar que en el cas de la conquesta romana aquest valor mític s'evidencia en el sobrenom donat al conqueridor, el Baleàric.

Aquestes són les dues raons principals de la conquesta de Mallorca, i la tesi aquí és que ambdues confluïren en els mentors dels dos conqueridors nominals per impulsar-los a dur a terme aquesta empresa. La resta de l'apartat es dedicarà a determinar les circumstàncies concretes en que cada una de les empreses va ser possible.

Abans però cal tractar altres motius que la historiografia ha desenvolupat. Efectivament hi ha nombroses teories sobre els motius concrets de la conquesta. En general es poden considerar totes vàlides, factors que pesaren en la decisió.

El primer és clàssic, el la conquesta d'una terra infidel per guanyar-la per a la Cristiandat. Va ser un motiu reiterat a la mateixa cort de Barcelona. També es poden fer consideracions geopolítiques, en la línia del proposat per Cateura. Així Santamaría¹⁴¹ en l'àmplia revista que fa dels motius de la conquesta catalana enumera a més de l'excusa dels pirates i la guerra civil entre senyors la descomposició del poder almohade.

*

*

*

Pel que fa als romans és adient seguir les propostes de Morgan i Orfila¹⁴², per acabar de contextualitzar el moment de la conquesta.

D'una banda consideren que varen tenir un paper clau els interessos comercials de l'*ordo equester*, el grup benestant de comerciants romans, els quals desitjaven una ruta directa i segura per a les importacions de minerals i aliments d'Hispania. Així proposen que el Senat va enviar Metel a les Balears per evitar que el tribú Caius Grac atiàs els eqüestres, ja que una de les prioritats d'aquest era atreure els cavallers en la qüestió dels negocis, per afegir-los al front popular contra la classe dominant

De fet la conquesta de les Balears va tenir lloc en el moment àlgid del conflicte entre Grac i el Senat. Aquí apareix la segona consideració dels autors esmentats: la fundació de les colònies de Mallorca va tenir lloc en un moment en que el Senat promovia establiments colonials per contrarestar els que impulsava el tribú en el marc els seus ambiciosos plans reformistes.

Pel que fa a Metel, va partir el 123 aC tot d'una cap a la seva província en començar el mandat de cònsol, com mostra el fet que Livi l'anomeni cònsol en tractar la conquesta de les Balears. Manifestament Cecili Metel Baleàric no tenia ganes d'implicar-se en els conflictes causats per Grac a Roma, governador de la Citerior, i A demorà la tornada a Roma fins al 121aC amb els quefers de l'establiment a Mallorca.

¹⁴¹ Santamaría (1972).

¹⁴² Morgan, M. G. (1969) i Orfila, M. (2008).

El rei En Jaume i Don Nuno Sans

La hipòtesi que es proposa aquí és que el comte Nuno Sans va actuar a tots els efectes com a pare del rei En Jaume a la conquesta de Mallorca, i que la idea i organització de l'empresa fou seva. Cal començar examinant la relació entre ambdós.

Es prou coneguda la infantesa del rei, les circumstàncies que el convertiren en un peó de la política internacional. Quan el nin va ser un poc gran el Papa i els senyors aragonesos i catalans decidiren treure-lo del castell on el tenien confinat i fer-lo rei. Un senyor estava totalment en contra d'aquesta decisió, i no va acudir a les corts de Lleida on es va ratificar això. Era el comte Sans, el pare d'en Nuno Sans, que tot i no anar-hi va acabar anomenat regent.

Efectivament durant la minoria d'edat del rei va ser el regent de la corona el seu oncle Sans, comte del Rosselló i la Cerdanya. Era germà del seu padrí, Alfons el Cast, i per tant fill del seu repadrí, Ramon Berenguer IV. És evident que en Sans considerava que havia de ser ell el rei i no aquell nin. De fet a les corts de Lleida no hi va assistir i el varen nomenar gerent. Aquest fet ha estat molt debatut i se'n han fet moltes teories, però l'explicació és simple¹⁴³: quan una persona no acudeix a una reunió constitutiva i tot i així se li dóna una vice-presidència, simplement és que vol la presidència i quasi té la força per aconseguir-la.

Sanç de Barcelona i d'Aragó o Sanç I de Cerdanya, Provença i Rosselló va néixer el 1161. Quan el rei En Jaume nasqué tenia 47 anys i morí el 1223 als 62. El va succeir el seu fill Nunó Sanç, que tenia el nom del pare com a llinatge o millor dit patronímic, una cosa usual en aquell temps. Aquest era nat el 1185, i morí el 1241, dotze anys després de la conquesta de Mallorca.

El 1229 el rei En Jaume tenia vint-i-un anys i en Nuno quaranta-quatre. Aquestes dues edats són prou significatives de la relació que mantenien ambdós. L'un tenia l'edat per ser un recluta, l'altre ja podria ser cònsol a Roma. No cal fer gaire interpretacions psicològiques de la relació entre ambdós, el fet és que la conquesta de Mallorca era un assumpte d'en Nuno Sans. Això es pot col·legir a partir de la documentació, de tres indicis prou clars.

El primer és que a Salou abans d'embarcar cap a Mallorca els magnats varen subscriure l'acta de la qual ja s'ha tractat, especificant els mitjans que aporta a l'empresa i acceptant un repartiment proporcional dels bens conquerits.: En Nuno Sans en signar¹⁴⁴ compromet un nombre determinat de cavallers, com fa la resta, i d'altra banda es reserva el seu dret sobre Santueri, una única i curiosa expressió:

Signum Nunonis Sancii qui juro me iturum et ducturum usque ad centum milites salvo jure meo de Sancuerio.

El segon és el que esmenta el Capbreu de Nuno Sans, el llibre del repartiment de la porció que li tocà com a magnat. En aquest hi apareixen d'una banda les finques que li pertocaren en el procés normal de repartiment, la quarta part que com a magnat li corresponia de la meitat del total. Aquesta vuitena part es correspon amb els districtes rurals de Manacor i Esporles, i s'afegeix al que el Capbreu anomena "que romàs a partir", és a dir una porció que es va retirar del munt abans de fer les parts. És un

¹⁴³ Villacañas (2003) pàg. 70 ss. Ho exposa d'una forma molt clara i convincent.

¹⁴⁴ Bofarull (1856) pg 6.

districte amb un nom estrany: *la part de Felanitx que romàs a partir*, que inclou els actuals municipis de Porreres, Felanitx, Campos i Santanyí, aquest darrer comprèn ses Salines. Aquesta porció és citada indistintament com a districte de Felanitx o de castell de Santueri. Es tracta pràcticament de tot el Migjorn, exclosos Lluçmajor i Manacor.

El tercer és la relació amb Benabet, el dirigent de Pollença. Hi ha varis indicis dins el Llibre dels Fets i el del Rei en Pere de la relació entre ambdós. Cal començar pel fet que el desembarcament s'havia de produir a Pollença, el districte que regia aquells, i només la tempesta desbaratà aquest pla. Després el propi Nuno condueix les negociacions per a la capitulació de Ciutat. Segueix la relació amb en Benabet, que proporciona queviures als catalans durant el setge. Finalment l'episodi més xocant, quan va convidar en Nuno a passar el Nadal a Pollença.

... les festes de Nadal foren vengudes, e un ric hom sarraí, que havia nom Benahabet, venc en la host e convidà lo comte En Nuno de totes festes que menjàs ab ell en la vila de Pollença, on ho havia fet aparellar...Llibre del rei En Pere, XLV.

La conquesta de Mallorca era clarament un assumpte gestionat per Nuno Sans, que tenia un acord amb Benabet. No és gaire difícil figurar-se quin era: Mallorca es dividiria en tres parts, la ciutat quedaria sota el domini del rei i els altres senyors, Felanitx seria per Nuno Sans i Pollença per Benabet. Aquesta proposta de repartiment recorda el que es va fer amb Portugal durant les guerres napoleòniques, mitjançant el Tractat de Fontainebleau¹⁴⁵ el 1807: tres parts, la superior amb Oporto per un germà del rei d'Espanya, la mitjana comprèn Lisboa per França, i la inferior per a la família de Manuel Godoy.

Cecili Metel Macedònic i Cecili Metel Baleàric

Aquí cal fer referència a les circumstàncies que varen rodejar la conquesta de les Balears per part dels romans. Ja s'ha exposat la hipòtesi de que els autors clàssics presenten una visió distorsionada del que va passar realment, influïda per l'escenografia del triomf.

Cal remuntar-se als inicis de la segona guerra púnica, cap al 217 aC. Els balears formaven part del bàndol cartaginès i havien subministrat als exèrcits d'Hannibal una xifra de foners a l'entorn dels 4.000, un nombre que es justificarà més envant però que es correspon a un fill de cada família de Mallorca i Menorca. Cap al 216 aC Escipió pare va assetjar Eivissa sense èxit durant dos dies, i els balears li enviaren legats a demanar la pau. Aquesta frase amaga el fet que els balears varen pactar convertir-se en clients dels Escipions¹⁴⁶. Des d'aquest moment quedaren lligats amb aquesta família.

Des d'allà la flota carregada de botí va arribar a Logutica. I no solament va vorejar la costa del continent, sinó que se'n va anar a l'illa d'Ebusus. Allà després d'atacar dos dies debades i amb gran esforç la ciutat que és la capital de l'illa, quan s'adonaren que el temps passava inútilment, havent tornat a saquejar el

¹⁴⁵ Wikipedia. Tratado de Fontainebleau.

¹⁴⁶ S'esmenten tres Escipions en aquest treball: l'anomenat Escipió pare va anar amb el seu germà a Hispània al principi de la segona guerra púnica i tots dos hi moriren. Escipió Africà o Major era fill de l'anterior, i va expulsar els cartaginesos d'Hispània i derrotar Hannibal a Zama. Finalment Escipió Emilià o Menor era net de l'anterior, si bé adoptat, i va conquerir i destruir Numància i Cartago.

camp després de destruir i d'incendiar alguns llogarets, i quan embarcaven amb un botí més important que el del continent, des de les illes Balears vengueren cap a Escipió uns llegats demanant la pau [ex Balaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt]. Des d'allà la flota va tornar enrere i varen arribar a la costa inferior de la província. Titus Livi, XXII, 20, 7.

Hi ha una curiosa anècdota explicada per Valerio Maximo II, 10, 2 que recorda una visita intempestiva de pirates a la vil·la de Liternum a Campania on Escipió l'Africà, el vencedor d'Hannibal, va passar els seus darrers anys exiliat voluntàriament. Diu que l'anaren a veure atrets per la seva gran fama, però probablement eren clients seus, gent de les Balears, ja que té tot l'aspecte d'una visita de vassallatge. Ha de tractar-se de l'embelliment d'un incident en què un grup de pirates va ajuntar-se per anar-lo a visitar. Quan arribaven els confongueren amb assaltants, molt previsiblement per cert. Llavors els pirates després de desarmar-se ostentósament sol·licitaren què Escipió els rebés, li donaren la mà i el besaren, i li deixaren valuosos regals. Escipió s'havia exiliat de Roma per les acusacions de malversació a la gestió de les seves campanyes militars, i no devia ser gaire oportú que es sabés que entre els seus clients hi figuraven bandes de pirates.

Tornant a la segona guerra púnica, cap al final, quan Escipió fill, l'Africà, ja estava expulsant els cartaginesos de la península ibèrica apareixen les notícies de dos reclutaments. La primera és del 206 aC i fa referència als reclutaments fets per Magó, germà d'Hannibal, emmarcats en un pla general més ample de reforçament de l'exèrcit cartaginès. La notícia diu textualment que va anar-hi amb molts doblers.

Decidiren què Magó entregàs l'exèrcit a Asdrúbal, fill de Giscó, i passàs personalment a les Balears amb gran quantitat de doblers, a fi de reclutar tropes auxiliars a sou [cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares traicere]. Titus Livi, XXVII, 20.

L'any següent hi ha un segon episodi, i aquesta vegada Magó és rebut amistosament pels eivissencs, pels mallorquins a pedrades i resignadament pels menorquins que no oposen resistència.

Des de Gades amb la flota es va dirigir a l'illa Pitiüsa, a unes 100 milles del continent – aleshores l'habitaven els cartaginesos- Així, doncs, hom va acceptar la flota amigablement i no sols els varen oferir proveïments sinó que també els donaren joves i armes per reforçar-la. Confiant en ells, el Cartaginès marxà cap a les illes Balears que disten d'allà 50 milles.

Les illes Balears són dues. Una més gran i més rica en homes i armes, i que té un port on ell creia que hi podria hivernar còmodament –ja era la fi de la tardor-. Però la flota va ser atacada amb hostilitat, com si els romans habitessin aquesta illa... Així doncs, tan gran quantitat de pedres es va disparar contra la flota que ja s'acostava a terra, que no s'atreviren a entrar al port i varen girar les naus cap a alta mar [itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem iam terrae classem effusa est ut intrare portum non ausi auerterent in altum naues]. D'allà varen passar a l'illa més petita de les Balears, fèrtil per la seva terra, però no igualment poderosa en homes i armes. Després de desembarcar, col·loquen el campament en un lloc fortificat, per damunt el port [super portum loco munito castra locant]. Després d'apoderar-se de la ciutat i del camp sense cap tipus de lluita [ac sine certamine urbe agroque potiti], i d'allistar 2000 auxiliars [duobus milibus auxiliarium inde conscriptis], i d'enviar-los a Cartago, vararen les naus per passar-hi l'hivern. Titus Livi, XXVIII, 37.

Pareix que Magó no tenia intenció d'aturar-se a Mallorca. La població de la península ibèrica ja era obertament hostil als cartaginesos, percebuts clarament com a

perdedors front a Escipió. Per una banda segurament ja havia reclutat a la visita anterior els foners disponibles. I per una altra no devia fiar-se d'hivernar a una illa tan gran, mala de controlar amb el seu exèrcit. Cal aquí observar que aquest és un argument reiterat: els devastadors atacs turcs contra Menorca no haurien estat sensats contra Mallorca, on la població era clarament més forta que una flota.

Es pot proposar que l'apedregada que dissuadeix els cartaginesos de desembarcar es va inventar molts anys més tard en escriurer-se la història, potser a partir de les excuses que els tebis mallorquins donaren als romans (*no, no els deixàrem desembarcar de cap manera... allò era una cortina de pedres, quasi els enfonsàrem els vaixells... no provaren de tornar, no... noltros sempre amb Roma, ja ho sabeu*). Una flota de vaixells de vela no avorta un desembarcament perquè l'apedreguin uns foners concentrats a corre-cuita. Quan el rei en Jaume desembarcà a Santa Ponça l'exèrcit popular va trigar un dia a arribar.

La vertadera qüestió és que els balears nedaven entre dues aigües, i quan havien d'acollir una flota romana com la d'Asdrúbal el Calb o vendre reclutes ho feien, sense deixar a la vegada de declarar-se clients dels Escipions. Cal repetir la hipòtesi de que la imatge dels foners resistint heroicament sobre les platges a l'estil de Normandia va ser després inventada pel triomf de Cecili Metel, per ser representada als carrers de Roma, mostrant els astuts romans cobrint amb pells els vaixells¹⁴⁷, com si fos una aproximació convencional a unes murades.

Quatenus Metelli Macedonici domus bellicis agnominibus adsueverat, altero ex liberis eius Cretico facto mora non fuit quin alter quoque Balearicus vocaretur. 2 Baleares per id tempus insulae piratica rabie maria corruerant. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. 3 Ascendere etiam inconditas rates et praeternavigantes subinde inopinato impetu terruere. 4 Sed cum venientem ab alto Romanam classem prospexissent, praedam putantes, ausi etiam occurrere, et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. 5 Tribus quisque fundis proeliantur. Certos esse quis miretur ictus, cum haec sola genti arma sint, id unum ab infantia studium? cibum puer a matre non accipit, nisi quem ipsa monstrare percusserit. Sed non diu lapidatione Romanos terruere. 6 Nam postquam comminus ventum est expertique rostra et pila venientia, pecudum in morem clamorem sublato petiverunt fuga litora, dilapsique in proximos tumulos quaerendi fuerunt ut vincerentur. Florus, Epitome de Titus Livi, XLIII, Bellum Balearicum.

Efectivament la qüestió clau aquí és la conquesta romana de Mallorca. Durant tot el segle II aC les Balears varen ser un territori client de Roma, i segurament Eivissa ja havia adquirit l'estatus de ciutat federada a fi d'acabar de forma ràpida les hostilitats al final de la segona guerra púnica. De sobte però el 123 aC això es va acabar i varen ser conquerides en una campanya que va merèixer un triomf. Abans d'entrar en matèria serà útil establir una analogia amb la guerra d'Iraq. Perquè es va envair aquest país? Una resposta és que era una amenaça terrorista, una altra que les gran empreses volien lucrar-se amb el negoci de la guerra i amb el petroli, i una tercera que el president fill volia acabar la feina que havia començat el president pare.

L'excusa més plausible per envair les Balears és un atac de pirates, tant és així que l'empraren els romans i després els catalans, i de fet és l'argument demagògic de la

¹⁴⁷ De totes maneres cal advertir que les pells com a protecció contra fletxes i pedres eren habituals, així ho cita Vegeti IV, VI, 2. És raonable que els vaixells de guerra romans duguessin les pantalles de pells en anar a Mallorca, però no que els foners els rebutgessin.

seguretat. Ja s'ha exposat el cas similar de Pompeu el Gran, que va netejar el Mediterrani dels pirates de Cilícia en un moment en què necessitava una empresa vistosa per consolidar la seva carrera. També és cert que els Metels assentaren a Mallorca una legió de veterans provinents del seu feu del Picè i oferiren un model alternatiu de colònia en un moment en què Roma es debatia discutint la reforma agrària dels Gracs. Però des del punt de vista de les motivacions personals la conquesta de les Balears va ser una cosa diferent.

El desencadenant principal en la nostra opinió de la conquesta romana de les Balears va ser la rivalitat entre Metel Macedònic i Escipió Menor. El pare de Cecili Metel el Baleàric era una persona amb molt caràcter i empena que dominava la vida política a Roma, sobretot des que el seu pitjor rival, Escipió l'Africà Menor, el conqueridor de Cartago i Numància, havia mort feia uns anys¹⁴⁸ sense descendents i havia deixat la seva clientela desprotegida.

Efectivament l'odi que sentien entre si els dos homes era llegendari. Va anar augmentant al llarg de la seva vida sobre diversos episodis de polítics, els quals es poden resseguir, tals com Macedònia, Numància o els Gracs. Aquí es relacionen aquests esdeveniments, i a l'annex primer s'ofereix una biografia dels membres més importants de la família dels Cecili Metel.

Cal recordar que tot venia de molt enrere. Després de la batalla de Cannas, el desastre front a Hannibal, un dels Metels va proposar fugir a Grècia abandonant Roma, i un jove Escipió Africà el va amenaçar. Tal greuge entre famílies, sobretot si a més és recordat per la història, no és un bon principi.

Passant a l'episodi de Macedònia, mentre Escipió destruïa Cartago com a cònsol, culminant l'obra del seu avi, Metel pacificava Macedònia i la convertia en una província romana. Aquí cal recordar que uns anys abans el pare biològic d'Escipió Emili Macedònic, havia sotmès al llavors regne durant la tercera guerra macedònica, i el jove Escipió havia lluitat vora el seu pare a la decisiva batalla de Pydna. Aquí es pot entreveure que apart de les rancúnies personals, Metel va prendre els clients macedònics a Escipió. Això tendria conseqüències rellevants: cal recordar que un fill seu va celebrar un triomf sobre els tracis, una nació veïna de Macedònia., i el cèlebre nebot va tenir el triomf sobre uns altres veïns, els il·liris.

Seguint amb el cas de Numància, Metel va ser cònsol el 142 aC i va anar a sotmetre la ciutat. Va fer un acord amb els numantins, que després aquests no ratificaren, deixant-lo prou malament. Una dècada després va ser Escipió qui va destruir la ciutat. Aquí es perfilen els diferents caràcters d'ambdós, el primer més moderat, l'altre més extrem. Cal afegir que es recorda un insult que va dedicar Escipió durant el setge al fill petit de Metel, l'anomenat Caprari, que servia a les seves ordres. La nostra reconstrucció de la situació és la següent: és sabut que Escipió va ser el primer romà que s'afaitava diàriament. Els oficials sota el seu comandament el devien imitar, i que al jove Metel l'anomenassin Caprari, és a dir cabrer, devia ser per una certa descurança respecte del nivell d'higiene corporal imposat. El malnom es degué crear en aquestes

¹⁴⁸ Va néixer el 185 aC i va morir el 129 aC. Sobre la seva mort sobtada, que va ser un gran misteri a Roma i encara avui es un tema per resoldre, cal fer una observació. Era fill biològic d'Emili el Macedònic, recordat entre d'altres coses perquè en celebrar el triomf de la segona guerra macedònica (Metel celebrà el de la tercera) varen morir dos dels seus fills, precisament els dos que no havia donat en adopció a familiars (Valeri Màxim, V, 10, 2). Escipió va morir al llit la vetlla de pronunciar un important discurs. Un grup de germans que moren en exaltar-se molt apunten cap a un trastorn vascular hereditari.

circumstàncies a Numància, i aquí va aparèixer la cèlebre¹⁴⁹ frase: *si ta mare parís per cinquena vegada donaria a llum a un ase*. Es tracta manifestament d'un cas clar d'assetjament, que cal recordar es va produir durant un setge en que es va deixar morir de fam a tota una població.

Finalment queda la polèmica de les polèmiques, el conflicte social catalitzat pels germans Grac, la qüestió de la ciutadania dels italians i al reforma agrària, el motor que va convertir la república en l'imperi. Cal tenir present que Escipió va morir la vetlla de pronunciar un esperat discurs sobre el tema. Com ja s'ha dit pertanyia al bàndol més dur del Senat, per contra a un Metel que es situava dins la zona moderada.

Es pot resumir la situació en que Metel generalment quedava per davall d'Escipió, tot i que va dir la darrera paraula del conflicte, en ordenar als seus fill que duguessin el taüt d'aquell, que cal recordar que no tenia fills. Aquesta darrer gest de cara a la galeria va permetre a autors posteriors com Ciceró mitificar la rivalitat entre ambdós, i concloure que havia estat sana i fins i tot encomiable.

La hipòtesi és que la conquesta de les Balears va ser una decisió premeditada del pare del cònsol, que volia una presa fàcil i vistosa perquè el seu fil tingués un triomf. A la vegada prenia un territori clientelar a la família del seu enemic, en un moment en que aquesta no podia reaccionar. A això cal afegir que havia sortit escaldat de la Hispània Citerior com a cònsol, la província on es situa Numància, pel que va voler expressament que el seu fill hi tornàs a recuperar l'honor familiar.

També cal tenir en compte les condicions necessàries per obtenir un triomf han estat recollides i comentades per diversos autors. N'hi ha algunes molt tècniques sobre la qualitat del càrrec que ocupava el triomfador, però les que més interessen són les referides a la qualitat de la victòria: no podia ser sobre romans, sinó sobre pobles estrangers. S'havien d'afegir territoris nous a l'imperi, que havien de quedar pacificats. Havien de morir almenys cinc mil enemics i les baixes romanes havien de ser reduïdes. Les Balears aconsegueixen tots aquests requisits.

Aquestes són les raons personals que cal considerar adequat exposar a l'hora de tractar les causes de la conquesta de les Balears. Tot això evidentment són especulacions, igual que les que es fan sobre les causes que dugueren al president Bush fill a envair Irak.

L'estatus de ciutat federada de Bóquer s'ha d'entendre sota aquesta llum: es tractava d'assegurar que no hi hauria cap problema consolidant un cap de pont a Mallorca. Metel fill degué ser nomenat procònsol de la Hispània Citerior, amb capital a Tarraco, i des d'aquí es va negociar amb Bóquer i llençar la conquesta, exactament igual que mil anys després ho farien els catalans. L'objectiu principal de tot això era el triomf, l'exhibició impúdica pels carrers de Roma del poder dels Metels. Com s'ha proposat els foners en aquest context adquiriren molta rellevància ja que eren l'únic que es podia mostrar.

Un segle després l'emperador August es va fascinar amb la figura de Metel pare, i va promocionar la imatge dels foners: així els literats de la seva època, Virgili a les

¹⁴⁹ Van Ooteghem (1967) pàg. 102 cita a Cicero De Orat. II, 267: *quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur: "si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram."*

Geòrgiques i Ovidi a les Metamorfosis, incorporen referències a aquests. Aquest interès obeïa a una causa molt simple: Metel pare havia tingut quatre fills barons, i Escipió el Menor havia mort sense descendència, essent ell mateix adoptat. Això a Metel l'obsessionava: va ser una altra raó per la qual va obligar els seus fills a dur el fèretre del seu gran enemic, i fins i tot va escriure un llibre recomanant tenir molts fills. El propi August no va tenir fills barons i era ell mateix hereu de Cèsar, oncle seu. Suetoni recorda que una vegada va turmentar el Senat llegint-los el llibre de Metel.

Fins i tot llegia llibres sencers al Senat i cridava l'atenció del poble amb proclames; per exemple, el discurs de Quint Metel "Sobre l'increment de la família" i el de Rutili "sobre l'alçada dels edificis"; per convèncer-los que no era el primer en prestar atenció a tals matèries, sinó que ja se'n havien cuidat els antics / Etiam libros totos et senatui recitavit et populo notos per edictum saepe fecit, ut orationes Q. Metelli "de Prole Augenda" et Rutili "de Modo Aedificiorum," quo magis persuaderet utramque rem non a se primo animadversam, sed antiquis iam tunc curae fuisse. Suetonius, de Vita Caesarum, Divus Augustus, 89,2.

A això s'uneix a més el fet que llavors la prolífica família dels Metels feia poques dècades que havia desaparegut, afegint encara més motius per a la reflexió. Un autor contemporani, Veleius Paterculus, va expressar-ho així:

En dotze anys [80 a 68 aC] dotze Metels varen accedir al consolats, a la censura, al triomf. Però hi ha famílies com les ciutats i els imperis: se les veu florir, envellir i extingir-se. Vel. Paterc. II, 2 3.

Les conquestes. El cap de platja de Bóquer i Pollença

Gran part de les circumstàncies de les dues conquestes catalana i romana de Mallorca cobren sentit si es considera el paper que va jugar la zona de Pollença en els preparatius de la invasió.

Els dos assalts es varen dur a terme des de la zona de Tarragona a Catalunya. En el cas del medieval està sobradament documentat que les naus salparen de Salou, l'arenal al sud de la ciutat. És més, fins i tot l'assalt pisà també va partir de Salou, com recorden el Maiolichinus (III,362) i la Gesta. Caldria demanar-se perquè no sortiren de Barcelona, on hi ha arenals igual d'espaiosos. La resposta ha de ser que es considerava el punt més proper del continent per anar cap a l'illa.

Aquí cal tenir present que el lloc comú per descriure la situació de les Balears a l'Antiguitat era dir que estaven situades enfront de la costa de Tarraco: així ho esmenten Estrabó a la Geografia II, 5,1, o P. Mela a la Chorografia, II, 124. Hi havia una clara percepció de que les Balears estan situades just a davant Tarraco. Es podria fer fins i tot un frívol determinisme històric i proposar que la capital de la Hispania Citerior estava en un emplaçament referit essencialment a la posició de les illes, punts d'escala crític per arribar-hi per mar.

És també important recordar que el sopar a can Pere Martell en el qual es va decidir la conquesta es va celebrar justament a Tarragona. Pareix que va ser una *mise en scène*, en la qual els magnats varen dur al rei al lloc d'on partiria l'expedició.

Considerar similars les dues conquestes dóna llum sobre el fet urbà més estrany de les Balears romanes, la ciutat federada de Bóquer. L'estatus de ciutat federada era el millor que li podia passar a una ciutat que passava sota el domini romà. Mantenia les seves condicions prèvies a la conquesta pràcticament inalterades.

A Itàlia n'hi havia moltes, que s'havien incorporat al domini en dates primerenques de l'expansió romana, quan el poder de la ciutat estat no era tan fort. La situació a la resta de l'occident romà era però molt diferent a la d'Itàlia: fora de les Balears molt poques ciutats reberen aquest privilegi. És evident que en els segles finals de la República, els de l'expansió més enllà de la península itàlica, era un estatus que es reservava per a ciutat amb molta entitat: les dues més conegudes, Marsella i Cadis, eren les dues colònies més importants de tot l'occident, una grega i l'altra fenícia. També Sagunt era federada, la ciutat màrtir que va proporcionar el *casus belli* per a la Segona Guerra Púnica.

A la conquesta d'una illa el punt més delicat és el desembarcament. Cèsar n'ofereix una vívida descripció, la de l'arribada a les platges de Gran Bretanya, el dubte dels homes temorosos de baixar dels vaixells. Saltant a l'altra banda del canal de la Mànega, Rommel estava convençut de que només aturaria el desembarcament dels aliats si els esclafava sobre la platja. Al Llibre del Rei En Pere, XXXV, Desclot explica l'ansietat en el moment del desembarcament a Santa Ponça: el servent en camisa i avarques que puja amb un *penó bausà* dalt del puig, amb tota la flota que l'observa, i l'esclafit d'alegria quan fa el senyal de que no hi ha perill i es pot desembarcar.

En preparar cada una de les invasions de Mallorca, una de les precaucions fonamentals era assegurar un cap de platja a l'illa. El més avinent és Pollença, a la punta que mira cap a Catalunya. Els mitjans de navegació eren rudimentaris, i calia dur l'exèrcit embarcat el mínim possible. Ho demostra la tempesta que va desbaratar els plans del rei En Jaume, igual que a la tardor del 1113 els vents contraris impediren l'assalt pisà de Mallorca i el postergaren a l'estiu següent. Molts segles després els desembarcaments es podran fer al Llevant, quan les flotes més sofisticades permetin una maniobra més segura. Així el cavaller d'Aspheldt va desembarcar a Cala Llonga, i el capità Bayo a Porto Cristo.

* * *

Ja s'ha vist com Nuno Sans tenia un pacte previ a la conquesta amb Benabet, que incloïa principalment el desembarcament a Pollença. Aquí es mostra com d'important era disposar del cap de platja a Mallorca.

Evidentment en Benabet quan va accedir a facilitar la conquesta pensava en termes de domini. Només feia dues dècades que els almohades havien conquerit l'illa. La població mallorquina devia veure la conquesta cristiana com una simple substitució de senyors.

Hi ha un episodi clau que mostra el moment en que els mallorquins se'n temeren de que no seguirien vivint tranquil·lament l'illa, amb uns nous senyors cristians enlloc dels almohades. És la ruptura de les negociacions a Ciutat entre el xeic i en Nuno. En veure la població el que els acabaria passant els dos batles que hi havia a Sineu hagueren de tornar-se'n amb la resta de l'exèrcit, perquè la gent els era hostil.

El primer que cal entendre és que la neteja ètnica que es va produir a Mallorca no va tenir paral·lel en tota l'expansió medieval catalana, ni abans ni després. A tota la Catalunya nova, tant Lleida com Tortosa, es va conservar la població musulmana anterior a la conquesta. Posteriorment a València es repetiria la preservació de gran part dels nadius, romanent una població que va ser finalment expulsada al segle XVI. La població mallorquina no tenia en principi gaire que témer de la conquesta. Podia presumir que si col·laborava seria respectada i podria mantenir la religió i les propietats.

Hi devia haver a més un sector de la noblesa que es considerava autòcton front als nouvinguts almohades.

La qüestió és en Benabet només va salvar la vida i un certa posició, i que Don Nuno va haver de lluitar la seva comissió aferrissadament amb els altres senyors. La discussió degué centrar-se en que es considerava la part de Santueri. En un sentit ample hauria de ser pràcticament tot el territori de la Marina, que com es veurà compren el Migjorn i el Llevant de l'illa. I en un sentit reduït podria ser només l'actual terme de Felanitx, o fins i tot només el castell de Santueri. Al final, del que es va repartir equitativament la part de Don Nuno va ser de 1.400 jovades, prou major que la part normal que era de només 1.000 jovades, i apart li va correspondre el lot indivís dels voltants de Santueri ja descrit, que suposava unes mil jovades més.

*

*

*

Amb la ciutat federada de Bóquer es pot legítimament deduir que va passar una cosa similar. Cecili Metel Macedònic volia assegurar la conquesta del seu fill al preu que fos. En la nostra opinió va oferir en primer lloc la federació a Eivissa i després la va donar també a Bóquer. No és raonable que una factoria comercial on devien viure vint famílies arribés a tenir un status similar a Cadis o Marsella, en base a la seva pròpia força.

En canvi Eivissa sí que era una ciutat adient per oferir-li la federació. Durant la guerra amb Hannibal l'exèrcit d'un dels Escipions va arribar a assetjar la ciutat, i va retirar-se al cap d'uns dies sense aconseguir rendir-la. Hi ha tres moments¹⁵⁰ als quals adscriure la federació d'Eivissa: el final de la guerra púnica cap al 200 aC, la conquesta de Cecili Metel el 123 aC o les guerres sertorianes cap al 75 aC.

Cecili Metel vivia en un món on es negociava. Hi ha un cas molt clar, el del triomf simultani de dos dels seus fills. Quan va ordinar el consolat del seu primogènit i la conquesta de les Balears, la resta dels oligarques romans no hi devien tenir gaire cosa a dir. Però amb la resta de fills la cosa no va ser tant senzilla. És sabut que dos d'ells varen celebrar el triomf el mateix dia. Això ho recorda Ciceró com una curiositat, que es pot però relacionar a les acusacions sobre la placidesa amb que transcorrien algunes guerres proconsulars.

Avui en dia l'administració local té un procediment per liquidar els expedients que es compliquen durant la tramitació administrativa, per pagar les factures que no aconsegueixen tots els requisits de la normativa de contractació, es tracta del reconeixement extrajudicial de deutes. De tant en tant, generalment una vegada cada any, es duen al ple que governa l'ens totes les factures complicades. El mateix dia es paguen les liquidacions d'obra que fa anys que s'arrosseguen, els modificats que es tramiten fora de termini, i les feines que simplement es comanaren. És a dir, és el dia que es fa net administrativament parlant.

Amb aquesta perspectiva cal examinar el triomf conjunt dels dos fills de Cecili Metel. Un procònsul que volgués celebrar un triomf no podia entrar dins la ciutat de Roma, una norma que era una prevenció mítica per a que no s'apoderés de la ciutat. Els dos Metels varen estar anys sense poder entrar oficialment a la ciutat: com a mínim no devien poder exercir càrrecs públics. La família va tenir la perseverança de tenir-los

¹⁵⁰ García Riaza (2003) pàg. 75 ss. Defensa que va ser arrel de les guerres sertorianes, però dels arguments que exposa es pot deduir que va ser amb Cecili Metel: en concret l'adscripció de monedes d'Eivissa a un grup monetari posterior al 91 aC.

exiliats socialment fins que va aconseguir fer net, que tots dos celebrassin el triomf encara que fos el mateix dia.

Cal contrastar amb el doble triomf el cas de les ciutats federades d'Eivissa i Bóquer. La negociació amb els eivissencs era immediata una vegada havia decidit conquerir les Balears. Totes les parts devien percebre la participació de la flota eivissenca com essencial en la conquesta de les Balears.

Això es pot contrastar amb la participació de Marsella a la conquesta catalana. En primer lloc cal envestir de front el mite historiogràfic dels provençals a la conquesta de Mallorca, íntimament lligat a la reivindicació regionalista dels reis de Mallorca i l'anticatalanisme. La conquesta va ser sobretot obra dels súbdits del rei En Jaume. Apart dels catalans i els aragonesos només apareixen al repartiment com a ciutats Narbona i Marsella. Narbona és la ciutat veïna de Perpinyà. Ha originat el cognom Arbona, una confusió del nom de la localitat amb n'Arbona.

Marsella era en moment de la conquesta de Mallorca una potència marítima, la més destacable a l'occident d'Itàlia. Ja havia participat a la conquesta pisana un segle abans. La ciutat tenia un contacte regular amb Mallorca. Es conserven als annals de l'abadia de Sant Víctor de Marsella notícies puntuals sobre l'illa, les conquestes de 1115 i de 1229, així com una curiosa revolta d'esclaus cristians el 1178, explicada per Campaner i Rosselló Bordoy.

Com ja s'ha exposat els marsellesos varen ser convidats a participar a les conquestes de Mallorca, tant la romana com la pisana com la catalana, igual que els eivissencs a la romana, per una raó molt simple: per a que no ajudassin als mallorquins. En cas de que les seves flotes haguessin defensat les Balears les conquestes no s'haurien ni començat.

Arribats aquí, es pot especular sobre com va assolir Bóquer el seu increïble status de ciutat federada. Una legació d'eivissencs va anar a Roma a tancar el tracte amb Cecili Metel Macedònic. El fill ja era cònsol i ja tenia assignada la província proconsular. Tothom a Roma ja sabia que triomfaria sobre les Balears exagerant qualsevol incident de pirateria, segurament provocat pels mateixos eivissencs que ara negociaven la seva col·laboració. Evidentment hi havia la qüestió de la clientela amb els Escipions, una família afeblida, però que encara podia posar les coses incòmodes al Senat.

Els eivissencs sabien que tenien concedit l'estatut de federada per a la seva ciutat. Dins la legació hi devia haver un representant dels de Bóquer. Que una factoria tan petita estàs al mateix nivell que Marsella només s'explica en el punt de la negociació final, quan els Metels havien d'aconseguir el suport dels fenicis balears, un de Bóquer va demanar per a la factoria el mateix que havia aconseguit Eivissa.

La hipòtesi és que els eivissencs varen vendre els balears. Mes o menys obertament els enganaren, assegurant la pervivència en primer lloc de la comunitat d'Eivissa, i després la de les factories de Mallorca i Menorca. Des les tres factories fenícies principals de Mallorca, Bóquer aconseguí l'estatut de ciutat federada, Rodon va desaparèixer per la seva proximitat a Palma, i Guium va convertir-se en la ciutat de la comarca del Migjorn. Les tres de Menorca en canvi, en no patir aquest illa cap assentament de colons, es mantingueren durant tota l'Antiguitat, i tret de Sanissera, fins als nostres dies.

*

*

*

Altres aspectes que cal tractar sobre les conquestes romana i catalana són els castells roquers i les coves de refugi. Aquests dos elements territorials varen jugar un paper important en ambdós episodis.

A la conquesta catalana és prou sabut que durant dos anys es varen mantenir irreductibles els tres castells roquers d'Alaró, Santueri i Pollença. Només es rendiren mitjançant un pacte amb el mateix rei, que va haver de tornar a l'illa aposta. Aquesta resistència recorda la de la conquesta musulmana, quan Alaró va resistir vuit anys i cinc mesos.

D'altra banda s'ha posat en relleu recentment un episodi més discret dels darrers anys dels andalusins a Mallorca. Es tracta de les coves refugi, on s'amagaren emportant-se entre altres objectes les claus de les cases. Són varies les coves que s'han excavat aquest darrers anys, posant en relleu commovedors casos de gent desesperada.

Sota aquesta llum es poden examinar els esdeveniments de la conquesta romana. Hi ha una menció de Florus al que va passar després del desembarcament:

es dirigien fugint cap a la costa i, escampats pels propers túmuls els varen haver de cercar per vèncer-los.

...petiverunt fuga litora, dilapsique in proximos tumulos quaerendi fuerunt ut vincerentur.¹⁵¹

Aquí el terme "túmuls" pot fer referència a dos elements diferents. Podrien ser els castells roquers prehistòrics, que eren no com es mostrarà més envant, entre els quals Alaró i Santueri. S'ha interpretat algunes vegades túmuls com una referència als poblats talaiòtics, però no és raonable que ningú amb dos dits de front es refugiés d'una legió romana al poblat dels Rossells, poguent fer-ho al castell de Santueri, o en un de per Alaró en lloc de fer-ho al castell homònim.

Hi ha un fet de la centuriació que confirma la centralitat dels castells roquers en la època de la conquesta romana. Els romans, com es veurà més envant construïren immediatament una xarxa bàsica, un esquelet de la futura centuriació que connectava els nuclis principals: les tres factories fenícies de la costa i els castells roquers.

D'altra banda aquests túmuls també podrien ser coves refugi. Per contra a una heroica resistència també hi ha l'opció d'amagar-se davall terra, com farien els andalusins mil anys després. La proposta és que aquesta va ser l'opció elegida.

3.1.4 El calendari de les conquestes

Una qüestió molt important a l'hora de veure les dues reconstruccions territorials que foren la Centuriació i el Repartiment és la dels calendaris. La hipòtesi és que els dos processos varen ser duts a terme sota la directa supervisió dels conqueridors, el procònsol Cecili Metel i el rei En Jaume. Es tracta de temes molt complexos i delicats, que ambdós dirigents seguiren personalment, perllongant l'estada a Mallorca fins que hagueren conclòs. Així el període de temps emprat per fer cada un dels establiments té una importància crucial dins aquest treball.

En aquest apartat es determinaran les durades dels processos d'establiment de Mallorca. En primer lloc es veurà el temps que els personatges romangueren a l'illa.

¹⁵¹ Florus I, 43 citat per Blanes (1990) pàg. 61.

Després es farà una estimació del que podien durar a partir dels treballs necessaris per a dur-los a terme, contrastant-ho amb la xifra anterior.

Les dades que es manejaran aquí són mig any per al Repartiment i dos anys per a la Centuriació. El temps que es va emprar per fer el Repartiment és prou conegut gràcies a la documentació medieval conservada. En canvi l'emprat per a la centuriació és una conjectura: l'establiment de Mallorca es degué fer en el període comprès entre l'accés al consolat i la celebració del triomf.

El temps del Repartiment

Per a conèixer amb detall els períodes exactes de les estades del rei En Jaume a Mallorca hi ha un manual excepcional, l'itinerari de Miret¹⁵². Està confeccionat a partir d'una exhaustiva recopilació de documents medievals signats pel rei, documents oficials signats en lloc i data davant testimonis.

Una primera entrada interessant és la visita del 16 de novembre de 1228 a Tarragona. Això confirma raonablement el sopar a can Pere Martell en que es va proposar la conquesta de Mallorca. Després, als voltants de Nadal, es celebraran les corts en que es confirmà l'expedició.

El 1229 el rei és a Barcelona el 3 d'agost i a Tarragona dia 9. Es mou entre Tarragona i Salou durant un mes fins que embarca el 6 de setembre. A Mallorca només hi ha un document d'aquest any, del 10 de setembre. Així la documentació confirma la travessia.

Durant el setge de Ciutat sorgeix un dubte. Hi ha un possible viatge hivernal a Catalunya, que quedaria apuntat per quatre documents signats aparentment allà durant aquell hivern. La presència dels germans Montcada com a testimonis mostra però que es tracta de documents amb la data equivocada. Pareix clar que aquest viatge és un error, sobretot a la vista del Llibre dels Fets. Ara bé Miret dubta davant la sèrie de quatre documents presumptament equivocats en l'any. És un escrúpol excessiu: el rei a Catalunya signava en l'any de l'Encarnació del Senyor, és a dir que precisament a l'hivern hi havia el canvi d'any, el 22 de març.

Un examen atent de les dates en que es signaren els quatre documents mostra com els mateixos dies de l'any anterior el rei era als llocs indicats: a l'octubre de 1228 a Agramunt, al gener de 1229 a Barcelona i al març a Lleida. Cal considerar que els errors d'aquest tipus eren freqüents i que es poden rastrejar al Itinerari.

Potser una explicació per aquest cas concret és que els documents amb errors, per exemple datats l'any següent, es corregien més envant tornant-se signar per tots els actors anteriors. Però els signats pels germans Montcada ja no podien ser corregits i varen quedar així. Els documents administratius a vegades no es fan bé a la primera.

És sorprenent que durant la tardor de 1229 i l'hivern de 1230 el rei En Jaume no signàs cap document. Tal vegada el setge i el saqueig de la Ciutat eren una prioritat més apremiant, o millor es negava a signar res a peticionaris només interessats en tornar-se'n tot d'una cap a Catalunya.

¹⁵² Miret ((2007) Totes les referències del sotsapartat són a pàgines del llibre. General pàg. 548. Discussió particular pàg. 82-91.

En tot cas la presència del rei En Jaume a Mallorca queda confirmada per una llarga sèrie documental que va des del 17 d'abril fins al 23 d'octubre, coincidint amb la cronologia del Llibre del Fets.

El 1231 va tornar a l'estiu a Mallorca en el segon viatge, i així és al Cap de Pera el 17 de juny, rebent el vassallatge de Menorca. Apareix posteriorment un document el 8 de juliol, i posteriorment el 23 del mateix mes ja és a Barcelona.

El 1232 apareix constància del tercer i darrer viatge, amb un document el 7 de juliol. Aquest és el moment en que es produeix la rendició dels castells roquers de Mallorca, Santueri, Alaró i Pollença.

El que és interessant d'aquests dos darrers viatges és el que ja s'ha exposat, que el Repartiment es va dur a terme quan l'illa encara no estava totalment conquerida ni pacificada. L'encant dels bens de l'illa es va fer tot d'una en haver conquerit la ciutat, quan la Part Forana no estava ni dominada ni mesurada. El rei n'era conscient, i així dona a entendre que es va perdre un temps preciós, deixant que els sarraïns de les muntanyes i els castells es reorganitzassin mentre els catalans es repartien el botí a la Ciutat.

El temps de la Centuriació

Per estimar el temps d'estada del cònsol Cecili Metel a Mallorca cal fer certes assumpcions. En primer lloc que el seu consolat estava únicament dedicat a aconseguir el triomf, i per tant que va partir tot d'una cap a la seva província amb el pla ja format. La data d'inici és per tant uns pocs mesos després d'accedir al consolat, el temps just per organitzar-se i partir. La data final és la celebració del triomf, el dia en que va desplegar davant Roma la seva proesa. Degué tenir lloc uns pocs mesos després de tornar, com a màxim.

Les autoritats en cronologia romana són Attilio Degrassi i T. Robert S. Broughton. El primer va transcriure les restes epigràfiques de les llistes consolars i triumfals. El segon a partir del treball anterior i dels indicis documentals va proposar una cronologia per a les magistratures romanes. Així Broughton considera¹⁵³ que el 123 aC / AUC 631 Quint Cecili Metel va ser cònsol, el 122 aC / AUC 632 dedueix que va ser procònsol, i el 121 aC / AUC 633 va triomfar.

L'interval proposat entre el 123aC / 631 AUC per al consolat, i el 121 aC i 633 AUC pel triomf proporciona tres anys dels quals es pogueren aprofitar vint-i-quatre mesos, descomptant els dos mitjos anys inicial i final, per establir la centuriació.

Ara bé, acceptar les dates proporcionades per aquestes autoritats seria massa senzill. Cal repassar com s'han obtingut, per dues raons: en primer lloc per verificar el procediment i detectar algun possible error. En segon terme per conèixer el període en que va transcórrer la conquesta i poder dibuixar-ne el context. Així es discutirà la qüestió específicament a l'annex segon.

En aquest període de dos anys es va fer tot el procediment d'establiment de l'illa. A continuació es proposa una cronologia dels treballs durant els tres anys, amb la vocació d'enquadrar el procediment. Cal tenir en compte que es disposava de la força d'una legió com a mínim, i segurament dues, uns set mil homes entrenats en construir campaments, alimentats per l'exèrcit i motivats amb la perspectiva d'establir-se a l'illa.

¹⁵³ Broughton (1954) pàg. 512, 518 i 521.

Aquí cal fer una especulació sobre la distribució de l'exèrcit consolar. La proposta és que hi havia les quatre legions usuals, dues romanes i dues d'aliats. Una va anar a Menorca, l'altra a Eivissa, i les dues restants a Mallorca: la que s'havia d'establir ja al Pla i l'altra al Migjorn. Potser no eren quatre legions senceres, però en tot cas com a mínim dues eren a Mallorca i la resta a les altres dues illes.

- Primer semestre del 123. Reclutament de l'exèrcit consolar i viatge a la Hispània Citerior. Desembarcament a Bóquer i construcció dels dos campaments o ciutats fortificades de Pollentia i Palma.
- Segon semestre del 123. Traçat dels eixos principals: via entre les dues ciutats. Creu cardinal de Bóquer a Guium i de s'Illot a Palma. Definició de l'*arcifini* entre les dues zones de la centuriació, Pla i Migjorn. Establiment dels eixos principals de les dues centuriacions. Construcció dels aqüeductes de les dues ciutats.
- Primer trimestre del 122. Replanteig dels eixos de les dues centuriacions. Inventari dels camps de cultiu dins cada saltus. Repartiment dels lots entre els legionaris.
- Segon semestre del 122. Construcció de les vivendes a les terres assignades.
- Primer trimestre del 121. Construcció dels camins i de les fortificacions rurals.
- Segon trimestre del 121. Llicenciament dels colons, retorn de la resta de l'exèrcit a Hispània Citerior i celebració del triomf.

*

*

*

Un autor¹⁵⁴ va definir als romans com una banda de lladres que en haver atracat a algú li oferien afegir-se la banda per poder rescabalar-se amb el pròxim botí. Aquest sistema funcionava a nivell de la possessió de la terra: en conquerir un territori es prenia a la població d'aquest una part substancial de la terra, proporcionalment a la resistència oposada, i no es deixava als nadius més sortida que l'enrolament a l'exèrcit. En aquestes terres confiscades s'hi establien colons, que no eren més que membres llicenciats de l'exèrcit, romanitzats per un servei militar que havia durat dècades.

Per al cas de Mallorca es disposa d'una dada claríssima que apunta a una centuriació i a l'establiment de veterans. Es tracta de l'arribada de 3.000 colons referida per Estrabó a la cita més repetida en aquest treball:

Metel, anomenat el Balear, vingué per mar contra els pirates, el qual fundà també les ciutats. Hi dugué tres mil colons d'entre els romans d'Ibèria. III, 5, 2.

Hi ha una viva polèmica historiogràfica sobre el moment en que es va produir aquest establiment. En principi el més simple seria suposar que els va assentar Cecili Metel després de la conquesta de 123 aC. Un fort corrent nega però això i suposa que Metel només deixà uns petits forts que controlaven l'illa. Posteriorment, després de la guerra Sertoriana de 65 aC es varen crear les colònies de dret romà de Palma i Pollentia, i les de dret llatí de Guium i Tuccis.

L'evidència documental i arqueològica pareix que apunta a que entre la conquesta del 123 aC i l'arribada dels colons cap a l'any 70 aC es va produir una demora. Concretament no es troben restes a Pollentia anteriors al 80 aC. Aquesta teoria

¹⁵⁴ Hopkins (1981(1978)) recull aquest sarcasme en el profund estudi que fa del motor migratori que era el creixement del territori de Roma.

la va proposar per primer cop Mattingly¹⁵⁵, un arqueòleg especialista en numismàtica, en base a l'estudi de les monedes aparegudes a les excavacions, i és una teoria que rep un ampli suport actualment.

Com es mostra al llarg d'aquest capítol, el treballar amb les evidències de la mateixa centuriació proporciona un argument sòlid per afegir a aquesta controvèrsia. Es veurà com dins aquest període es va construir primer una xarxa bàsica de comunicacions i control del territori, i posteriorment recolzant-se en aquesta es varen traçar les centuriacions sobre tota l'illa.

Efectivament la xarxa viària mostra que immediatament després de la conquesta romana es varen començar a traçar les dues centuriacions. La xarxa bàsica és una ruta militar que connecta els ports de les factories fenícies amb els castells roquers de l'interior. Aquest traçat indica que les vies principals es construïren tot d'una. També però serví com a base de la centuriació, ja que part dels eixos foren posteriorment la base de les dues centuriacions.

El més raonable és que mentre duraven les operacions de setge dels castells roquers, si duraren gens, i la pacificació per dir-ne d'alguna manera, es va començar a traçar la xarxa bàsica. Posteriorment es va dedicar tota la tropa a traçar la centuriació, una vegada controlada l'illa. Així en pocs mesos es podia haver deixat les dues centuriacions establertes.

Hi ha així una discrepància entre dues proves objectives, les dades de l'excavació de Pollentia d'una banda i la trama de la centuriació. Evidentment per a la comunitat científica no té el mateix pes la datació de Pollentia amb les monedes com a punt fort i el carboni catorze de guarniment, que unes consideracions novedoses sobre traçat de camins.

Cal anar però a la versemblança de la qüestió: és raonable que el pare de Cecili Metel Baleàric remogués cel i terra per aconseguir un triomf pel fill, i deixàs les Balears en guaret durant dues generacions, per si algú altre hi volia establir els seus clients? Cal apreciar a més les contorsions historiogràfiques que s'han de fer per justificar que els tres mil colons els va dur en realitat un altre Metel al cap de quaranta anys: això implicaria que hi havia una espècie de dret d'apropiació diferit en el temps...

Un autor recent, Marimon¹⁵⁶, argumenta en la mateixa direcció que es fa aquí. Ho fa en base a un concepte de romanitat un tant difús, però en essència ve a considerar el mateix: el que ho roba s'ho queda. Igualment Pena descarta directament la proposta de Mattingly i considera que les colònies es bastiren immediatament després de la conquesta.

Respecte del problema de la datació de Pollentia, la hipòtesi que es fa aquí i que s'exposarà més envant, és que el nucli urbà que actualment s'excava és posterior a l'establiment romà a Mallorca. Concretament la ciutat original de la colònia llatina era l'actual recinte d'Alcúdia, i el que es coneix ara com a Pollentia és l'eixample fet en ocasió de la concessió de la colònia romana arrel de la guerra social. La proposta de la ubicació física es fa aquí per primera vegada, en canvi la del canvi de status la fa Maria José Pena al tantes vegades citat article, orientat a esclarir la presència de la tribu Velina a Mallorca.

¹⁵⁵ Mattingly (1983) pàg. 245 ss.

¹⁵⁶ Marimon (2104) pàg. 29 ss. Per l'altre autor Pena (2004).

*

*

*

Com ja s'ha dit les Balears varen ser envaïdes per un exèrcit consolar. Això suposa una xifra de soldats entre les dues legions i les dues ales aliades d'uns 18.000 homes, a raó de 4.500 homes per cada cos, sense comptar la marineria dels vaixells, que ha de comptar per una tercera part més. També es pot suposar raonablement que no es va completar el contingent de quatre legions, per a una campanya tan senzilla. Considerant que part dels efectius havien de destinar-se a Menorca i Eivissa, el contingent per a Mallorca no s'allunya massa dels 12.500 homes que els catalans destinaren a la conquesta.

La gran diferència però entre les catalans i els romans no és la quantitat de tropes sinó la disciplina. Els catalans una vegada conquerida Ciutat no degueren fer res més d'útil, en canvi els romans varen destinar tota la força de l'exèrcit a construir el territori durant els dos anys que passaren entre el desembarcament a Mallorca i el triomf a Roma.

Els romans estaven obsessionats en advertir que els exèrcits no havien d'estar mai ociosos. Consideraven que el pitjor problema dels soldats és estar sense fer res i que se'ls havia de mantenir constantment ocupats. La literatura abunda en exemples de generals que han de restaurar la disciplina en legions ocioses i abandonades: Marxes, exercicis, i sobretot la construcció d'obres públiques eren els remeis que es predicaven. Basta aquí referir-ne dos en concret, molt pròxims a la conquesta de les Balears: Scipio el 133 aC va disciplinar un exèrcit vergonyós que feia dècades que fracassava davant Numància, i ho va fer fent-los cavar valls que després es tornaven a omplir, i aixecant murs que en acabat es tomaven. Uns anys més tard, el 105 aC, Marius estava acampat a la Provença esperant un atac de tribus germàniques. Per a prevenir la ociositat va fer excavar a les seves tropes un canal entre el Roïna i el mar, que va ser una obra pública explotada posteriorment per la ciutat de Marsella.

Un exèrcit romà era el més semblant a una inversió extraordinària en obra pública que va conèixer l'Antiguitat. Eren una força de treball de desenes de milers d'homes, alimentats per la República, perfectament enquadrats, i que podien treballar durant varis anys. Per a posar un exemple, la inversió disponible a les Balears després de la conquesta romana va ser l'equivalent a que avui en dia el pressupost sencer per a inversions de la Unió Europea es destinàs a les Balears durant dos anys seguits.

Apart de la conveniència de tenir ocupada la tropa, cal tenir en compte que per al cònsol que comandava l'exèrcit emprar aquest per millorar un territori que estava convertint en un feu seu era una idea atractiva.

Durant aquest espai de temps de dos anys una força humana d'uns set mil homes va dedicar-se a topografiar de punta a punta de l'illa, a omplir-la de fortificacions i de camins que formaven una espessa xarxa rural, i a construir dues ciutats amb sengles muralles i aqüeductes.

Així es varen replantejar els polígons de la centuriació sobre tota la superfície de l'illa. Aquests són aproximadament 250 rectangles amb uns costats d'uns 16 km de longitud, el que suposa $250 * 16 * 1/2 = 2.000$ km. Tota aquesta longitud es va traçar sobre el territori. En primer lloc es traçaren alineacions visuals per dins la garriga, obrint passos per dins la vegetació. Després s'assenyalà amb fites els caps de polígon i els caps de centúria situats sobre els costats dels rectangles. Cal assenyalar que no és gaire raonable que en aquest moment es fixassin tots els caps de centúria. No hi ha evidències d'una trama de centúries, i sí d'una de polígons.

L'estimació que es fa aquí es basa en que una unitat de 60 homes traci un costat de rectangle en dos dies. Això suposa 120 jornals per uns 4.000 m, i per tant es pot estimar en 20 m per home i dia.

Després l'illa va ser coberta per una xarxa de camins principals que la creuaven en totes direccions, en principi seguint els rectangles però també s'hi afegiren camins oblics. Es pot estimar que per cada quilòmetre quadrat es va obrir un quilòmetre de camins. Això suposa uns tres mil sis-cents quilòmetres de camins de la xarxa principal. Per fer-se una idea de fins on arriba la influència de la centuriació, la xarxa de carreteres de Mallorca té actualment uns dos mil quilòmetres.

Cal afegir a la feines de la centuriació la variació dels cursos de torrents a les planes, així com el drenatge d'aiguamolls. Respecte dels torrents, varis es varen reorientar seguint les direccions que marca la centuriació. El conjunt de torrents propers a Palma, el Gros, el de Barberà i el de Coanegra, tenen cursos que segueixen els kardos en els dos primers i un decumano el tercer. Cal suposar que els torrents propers a Alcúdia, els de la banda de Pollença així com els de sa Pobla, són també cursos artificials. Igualment al Raiguer els torrents que davallen de la Serra s'alinearen amb els eixos de la centuriació: per exemple el torrent de Consell a Biniali també segueix un traçat forçat, el del decumano maximo del Pla. També al Pla es varen drenar aiguamolls, com el de Montuiri, on la sèquia segueix un decumano que a més és la partió entre els termes de Palma i Pollentia. Aquí es pot estimar que s'obriren 100 km de sèquies de secció 5 m³/m, és a dir uns 500.000 metres cúbics.

Respecte de les ciutats, es varen construir les dues muralles de Pollentia i Palma, i els aqüeductes respectius. Per a les muralles es pot considerar un volum de 10 metres cúbics de material per metre lineal de muralla. Pollentia tenia un perímetre de 1.400 ml i Palma un de 800 ml, això proporciona una longitud total de 2.200 ml i per tant un volum de 22.000 metres cúbics. Les explanacions interiors de les dues ciutats es poden estimar en un volum similar. Pel que fa als aqüeductes, considerarem un metre cúbic per un de lineal. Per a deu quilòmetres de cada aqüeducte, que és el que mesuren tant el de Ternelles com la Font de la Vila, són 20.000 metres cúbics, als quals es pot afegir un 10% en concepte d'obres de captació, de distribució i ponts.

Replantejar polígons 20 ml per home i dia	2.000.000 m	100.000 jornals
Obrir camins 5 ml hid	3.500.000 m	700.000 j
Obrir sèquies 1 m3 hid	500.000 m3	500.000 j
Explanar les ciutats 1 m3 hid	22.000 m3	25.000 j
Murades i aqüeducte 0,5 m3 hid	44.000 m3	100.000 j
Recintes de fortins i pinnes 0,5 m3 hid	25.000 m3	50.000 j
TOTAL		1.475.000 j

Taula 3.2. Els jornals fets per establir la centuriació

Cal afegir-hi la construcció dels fortins dels florals, així com de les torres de les pinnes. Els fortins més ben conservats presenten una muralla de devers un metre de gruixa per cinc d'alçada, amb un perímetre de 120 metres lineals. Es tractava de

fortificacions de 600 metres cúbics, de les quals se'n van construir unes 30. Això són uns 18.000 m³. Cal afegir un poc més per tenir en compte les torres, fins a 25.000 m³.

Valorant en una taula tot aquest treball en termes de mà d'obra, puja a pràcticament un milió i mig de jornals. Aquesta xifra es pot augmentar en una tercera part per a tenir compte dels treballs no constructius, els d'intendència i les militars. S'obté així una xifra rodona de dos milions de jornals. Considerant que els legionaris feren el gruix de la feina en un any i que d'aquest degueren treballar 300 dies, és trivial de 2.000.000 jornals / 300 dies obtenir la xifra de 7.000 homes per a dur-ho tot a terme. Una xifra per cert igual a dues legions. Si l'exèrcit republicà consolar habitual era de quatre legions, aquesta xifra és la meitat.

Aquest càlcul indicatiu simplement dona una imatge de com es va fer la centuriació. El que interessa en primer lloc era mostrar la magnitud dels treballs que es varen fer i com una força com l'exèrcit consolar era capaç de dur-los a terme. En segon lloc es veu com el gran esforç va ser obrir la xarxa de camins i quadricular el territori, incloent la construcció dels drenatges, una feina que empeteix la de crear les dues ciutats.

El resultat principal aquí és que gràcies a una gran aportació de feina el territori de Mallorca tal com és avui es va crear d'una sola vegada durant l'any 122 aC. Una de les constants que es repeteixen al llarg d'aquest treball és mostrar com les grans construccions no es fan de manera perllongada, sinó en lapses molt breus de temps.

3.1.5 Els pobladors de Mallorca

Als apartats anteriors s'han discutit els motius que provocaren les dues conquestes romana i catalana, i s'ha vist el calendari. En aquest apartat es tractarà la qüestió dels nous pobladors que s'assentaren a l'illa una vegada conquerida.

La qüestió dels pobladors catalans, és a dir l'origen de l'actual societat, ha estat sempre un tema de gran interès pels historiadors, de fet ve a ser el subjecte original de la història, la pròpia legitimació.

Modernament autors¹⁵⁷ com Mas i Forners, Pérez Pastor i Cosme Aguiló han profunditzat en el tema, traçant els orígens dels colons catalans i la seva inserció en la nova societat feudal. Bàsicament el resultat rellevant és que es l'emigració procedia de Catalunya i es pot relacionar amb els contingents que havien conquerit l'illa.

Els estudis esmentats consistentment mostren com la nova població emigrada a Mallorca era d'origen sobretot català. Hi ha així una refutació acadèmica total a les hipòtesis mossarabistes, que propugnaven la permanència dels balears com a societat inalterada per la conquesta. Val a dir que aquest proposta s'inseria en l'anticatalanisme, que quan no podia prosperar per aquesta banda provava de treure pes als catalans en el total d'immigrants.

Exposat això, aquest autor accepta la desarticulació social de la societat balear prèvia a la conquesta catalana, i que la nova societat es considerava simplement catalana. On caldria però fer un cert èmfasi és que probablement els mallorquins que sobrevisqueren i s'incorporaren a la nova societat foren un nombre significatiu, més a prop del 50% que del 0%.

¹⁵⁷ Mas i Forners (2000), (2003), (2004^a) i (2004b). Pérez Pastor (2009), (2010) i (2014). C. Aguiló (2011).

Aquí és interessant estudiar els quatre grups de llinatges que es poden trobar entre els pobladors de l'illa. Cal advertir que hi ha una relació molt fluida entre noms de llocs i de persona, entre topònims i llinatges, que tot sovint salten d'una banda l'altra. Els llocs prenen el nom dels seus propietaris, i la gent el nom de la seva residència. Els pobladors vinguts de Catalunya varen dur dos grans conjunts de llinatges: els propis segurament portats per gent de les ciutats com per exemple Vila, Soler o Serra, que originalment eren topònims. I el segon és els dels pobles d'on procedien, com Moia, Martorell o Gaià, que eren originalment antropònims.

Respecte dels llinatges que apareixen a l'illa hi ha dos grans grups: Els noms dels llogarets d'on procedien, com Femenia, Binimelis o Deià. Mas i Forners¹⁵⁸ ha mostrat contundentment com en tots els casos eren ostentat per colons catalans, no per esclaus. Aquest era un dels punts forts de la suposada pervivència dels mossàrabs balears.

L'altre grup, no gaire estudiat pel que sembla, és el dels llinatges romans que segurament es transmeteren a través dels noms dels llogarets: Horrach-Horatius, Morro-Maurus, Far-Furius, Mut-Mutius, Orell-Aurelius, Sorell-Serilius, Caldentey-Gaudentius.

*

*

*

El tema realment interessant aquí és el dels colons romans. Hi ha un treball excepcional que il·lustra molt clarament les circumstàncies de la colonització de Mallorca, l'article de Pena (2004) que alinea una sèrie de circumstàncies fins llavors inconnexes:

Al Picè, una comarca de la costa oriental de la península itàlica, hi havia dues ciutats anomenades Palma i Pollentia. A això s'uneix l'adscripció dels ciutadans romans de Palma i Pollentia a la tribu Velina, una circumstància única fora de la península itàlica, una tribu que era la de referència al Picè.

A continuació cal tenir en compte que el Picè va ser conquerit per Roma en temps de Manio Curio Dentatus, un contemporani de Quinto Cecilio Denter. A això se li afegeix el fet de que la via Cecilia unia Roma amb el Picè.

Aquests són els fets principals en que l'autora es basa per proposar el següent: Cecili Metel Baleàric va establir a Mallorca colons provinents de la seva clientela del Picè, a les colònies de dret llatí de Palma i Pollentia. Alguns eren ciutadans romans de la tribu Velina, i quan després de les Guerres Socials es va concedir el dret romà a les dues colònies, la majoria de ciutadans s'inscriviren a la Velina.

Pena¹⁵⁹ considera que la ciutat de Pollentia és de devers el 75 aC precisament perquè és una estructura nova construïda en ocasió de rebre el dret romà. Aquesta observació és a la base de la proposta que es fa aquí de que la Pollentia original en realitat era l'actual recinte medieval d'Alcúdia, el quadrat de muralla de la mida d'un *laterculus*, un quart de centúria, el campament d'una legió.

Tornant als colons, Pena fa un exhaustiu repàs dels noms conservats, i mostra com en una gran majoria es poden considerar provinents del Picè. Fins i tot afegeix un element decoratiu de les esteles funeràries mallorquines del període roma, la *porta ditis*, que considera d'origen picè. El que no gosa dir és el que pareix evident, que els 3.000

¹⁵⁸ Mas i Forners (2004b).

¹⁵⁹ Pena (2004) pàg. 76. És reconfortant veure con descarta directament la hipòtesi de Mattingly dels 50 anys de terra buida.

romans d'Ibèria eren en realitat una legió de clients picens dels Metels, reclutats en ocasió del proconsulat del 123 aC a la Hispània Citerior del Balearic, que varen ser establerts a les colònies de Mallorca.

El treball de Morgan dóna un recolzament parcial a la proposta de Pena. Aquest autor el 1969 considerava¹⁶⁰ que Metel havia tingut problemes per reclutar efectius per les legions, ja que era difícil obtenir tropes per la situació a les províncies Gàl·lia i Sardenya. Així considera els 3.000 colons havien lluitat amb ell a Hispània, i que l'adscripció a la tribu Velina manifestava que realment eren veterans.

Aquí cal retreure una altra vegada la cita d'Estrabó a la Geografia, que esmenta el nombre de colons assentats a la colònia de Mallorca, cas únic a Hispània on es doni una xifra.

Metel, anomenat el Balear, vingué per mar contra els pirates, el qual fundà també les ciutats. Hi dugué tres mil colons d'entre els romans d'Ibèria. III, 5, 2.

Tot i que se li hagin cercat altres interpretacions, és una prova documental de que es varen fundar dues colònies, Palma i Pollentia. Ja s'ha vist anteriorment que era habitual en una colònia assentar una legió sencera, o tres mil homes. La forma de la notícia no exclou que hi hagués també cavallers, si es compara amb la notícia d'Aquileia donada més amunt. La historiografia ha donat massa importància a la part final que diu que els romans eren d'Ibèria, que simplement vol dir que eren legionaris que havien servit allà.

Pel que fa al nodrit corrent historiogràfic que proposa que les dues ciutats es constituïren cap al 75 aC, mig segle després de la conquesta, cal reiterar que aquesta possibilitat és simplement absurda des d'un punt de vista polític. Cecili Metel va conquerir les Balears i hi va establir la seva gent. Era una empresa dissenyada per obtenir botí, fama i un territori clientelar. És totalment inversemblant que deixés l'illa buida, a l'espera de que un dia Roma en disposàs.

Suposar un sistema clientelar és la forma més senzilla d'explicar les vicissituds de les dues colònies: es crearen per col·locar-hi clients provinents del feu del Picè. En mantenir-se la protecció dels Cecilis Metels després de les guerres Socials, varen incloure-les dins el paquet de ciutats de dret italià que obtingueren el dret romà.

Pel contrari es pot suposar que les dues ciutats de Guim i Tuccis comprenien les zones que quedaren en mans dels aborígens. El pas a colònies llatines al segle I aC es pot explicar de forma clientelar també. Es considera que varen obtenir el dret llatí en època primerenc, en el moment del pas de la República a l'Imperi, abans de les concessions flàvies a partir de l'Edicte de Llatinitat de Vespasià del segle I dC. García Riaza¹⁶¹ considera així que deu ser d'època d'August, el successor de Juli Cèsar. La hipòtesi aquí és pràcticament la mateixa: els foners balears que serviren a la Gàl·lia amb Juli Cèsar provenien de Guim i Tuccis, i varen ser recompensats amb la promoció de les seves ciutats, un cas a contextualitzar en el marc de les moltes deduccions que va fer de terres als seus veterans.

Més envant es farà una recerca de noms llatins a la toponímia del Repartiment. Ara però cal avançar un nom que il·lustra el que es proposa aquí, si no ho demostra. Hi

¹⁶⁰ Morgan (1969) pàg. 226 ss.

¹⁶¹ García Riaza (2003) pàg. 81.

ha un nom romà curiós¹⁶², *Gaius Julius Civilis*. Aquest es pot relacionar de forma fulminant amb un topònim realment estrany: Re293 *Abe Iunix / Muniz Billix* Pollença.

El que és sorprenent d'aquest nom és que hi hagi un *villis* de llinatge, que d'entrada pareix una referència a una vila. Realment és sorprenent trobar aquesta possible solució (*ci*)*vilis*, però és prou bona. Ara només falta concordar Muniz amb Julius.

La vacil·lació entre I i M és explicable, ja que en àrab la diferència entre Y i B és de dos o un punt per davall: ي / ب . La corda es pot estirar un poc més i considerar que hi va haver dues confusions, entre U i M una i entre L i N l'altra, ja descrites en tractar els errors de transcripció més comuns. Així el personatge s'anomenaria Iulix Civilis.

La qüestió no està tan forçada com pareix, ja que entre els noms composts que es conserven en alguns topònims del Repartiment hi ha varis *juluz* o *guluz*, manifestament *Julius*. Així a Sineu hi ha Re344 *R. Huaner aben Juluz Alguazara*, R432 *Caria aben Guluz*, i sobretot Re364 *A. aben Julux / aben Niluz / abe Mulux*: als diferents còdex del Repartiment hi ha les tres grafies abans especulades, per una mateixa entrada del document original en àrab.

Gaius Julius Civilis va ser el cabdill d'una revolta de Germania i Gàl·lia del temps de Neró i Vespasià. El rellevant és que el nom denota que va adquirir la ciutadania gràcies a un emperador Juli, que pot ser qualsevol ja que tots tenien una tirallonga de noms on aquest s'inclouïa.

En el cas de Mallorca és manifest que el personatge que va ser fet ciutadà romà era un membre de les ciutats aborígens de l'illa, ja que els de les dues colònies romanes ja eren ciutadans romans des de les Guerres Socials el 79 aC, quan Juli Cèsar era un al·lot de vint anys. Això s'ha de relacionar per força amb la hipòtesi feta anteriorment de la concessió de la ciutadania als foners balears que anaren a lluitar a la Gàl·lia.

Ja s'ha vist com els foners balears lluitaren a Àfrica amb Metel Numídic. En aquest cas era una cessió de clients entre familiars. En el cas de Juli Cèsar pareix clar que els foners varen ser cedits per Cecili Metel Nepos, el net major del Baleàric.

Aquí cal fer una altra digressió, en aquest cas per les lluites del final de la República. Cèsar encarnava el partit popular i antiaristocràtic, al qual es va unir de forma incomprendible Metel Nepos per a desesperació de Ciceró, que era el líder del partit senyorial. L'insigne representant d'una de les grans famílies romanes es va unir al bàndol que forçava els límits de la República per llevar poder al Senat. Les raons que el dugueren a traïr a la seva casta no són rellevants aquí, només ho és el fet que era íntim de Cèsar.

Així Plutarc¹⁶³ explica com en una ocasió Cató el Menor es va enfrontar contra Metel Nepos i Juli Cèsar, que volien passar al Fòrum una llei excessivament favorable a Pompeu. L'episodi bàsicament ressalta l'actitud de Cató, però deixa clar que Nepos i Cèsar actuaven de forma prou íntima.

¹⁶² Apareix a Wikipedia, veu "list of ancient romans" i té una veu pròpia, "Gaius Julius Civilis".

¹⁶³ Plutarc, Vida de Cató el Menor, 26 i 27. Del relat es desprèn que Metel Nepos era un jove bastant agressiu i tenia desesperats als senatorials que deploraven que abandonàs la seva casta.

En un segon episodi¹⁶⁴ Metel Nepos era el procònsol d'Hispania Citerior, la província de les Balears per cert, i va acudir a Lucca, on Juli Cèsar durant la campanya de la Gàl·lia passava els hiverns conspirant tan a prop de Roma com era possible sense passar el Rubicó.

* * *

Els casos de Menorca i Eivissa són molt il·lustratius per veure com de similars són entre si les dues conquestes romana i catalana de Mallorca. Les pautes que es donaren en la submissió d'ambdues illes són molt rellevants.

La conquesta catalana de 1229 de Mallorca no va tenir una continuïtat immediata a Menorca. És mític l'engany del rei, que amb uns pocs criats va simular els focs d'un exercit acampat al puig del castell de Capdepera. Menorca no va ser conquerida per una senzilla raó: no hi havia prou força per conquerir-la ni gent per poblar-la. Es va fer un pacte de vassallatge que va durar mig segle, fins que el 1287 la va conquerir Alfons III.

Es proposa aquí que aquesta situació és estrictament equivalent de la que es va donar en el moment de la conquesta romana. La dominació romana va ser només nominal o fiscal, la població va seguir inalterada.

Igual passa en el cas d'Eivissa. No es reiterarà prou el fet que els estudis genètics fets per Misericòrdia Ramon i el seu equip de la UIB mostri que la població d'aquesta illa és genèticament similar a la del Líban, i en tot cas diferent de la resta del Mediterrani Occidental, implica que cap de les dues conquestes va significar una aportació significativa d'habitants a l'illa.

El bisbe de Tarragona devia ser un home pragmàtic, forçat per la circumstància que no tenia ni soldats per matar als eivissencs ni pagesos per substituir-los. Degué enviar a l'illa un mínim grup de persones encarregades de gestionar les rendes.

El resultat d'aquest apartat és mostrar com les dues conquestes romana i catalana de Mallorca es poden explicar mútuament. Queda una redacció volgudament enredada, on els dos episodis s'alternen constantment per oferir una explicació.

La hipòtesi sobre la distribució del territori arrel de la conquesta romana de les Balears és la següent: a Eivissa i Menorca les poblacions aborígens es varen mantenir. En canvi a Mallorca les dues terceres parts més fèrtils, Pla i Muntanya, es varen confiscar pels colons i la població anterior es va reubicar al terç més àrid, el Migjorn.

Eivissa va obtenir la favorable condició de ciutat federada a canvi de la seva col·laboració en la conquesta de les Balears, i la seva població d'origen fenici no va rebre aportacions significatives de nous pobladors.

Menorca per contrari va ser un cas de desinterès dels nous colonitzadors, simplement no hi havia gent per ocupar-les. Les factories púniques que articulaven el territori varen rebre el status més bàsic, el de *civitas stipendiae*. La població també va quedar inalterada.

¹⁶⁴ Van Ooteghem (1967) pàg. 293 ho explica, igual que l'episodi anterior. Cita com a fonts Plutarc *Cèsar* 21, 2; així com *Pompeu* 51,4. També Appià *Bellum Civile* II,17,62.

Tant Eivissa com les ciutats-factoria de Menorca varen rebre¹⁶⁵ molts anys després el dret llatí amb l'Edicte de Llatinitat de Vespasià, i formen part així dels anomenats municipis flavis.

3.2 El territori previ de Mallorca

En aquesta secció s'analitzarà el territori previ a la conquesta romana de Mallorca, el tauler sobre el qual els romans traçaren la centuriació. Aquest és un exercici necessari per entendre les posteriors variacions que suposaran les conquestes romana i catalana.

La hipòtesi és que hi ha uns condicionants geogràfics essencials pel que fa a la distribució de les ciutats a l'illa, que fan que les pautes de localització d'aquestes es repeteixin al llarg dels segles, mostrant una notable coherència.

Efectivament les ciutats cal entendre-les com una oferta de serveis al territori circumdant, com un equilibri entre el producte ofert i la demanda potencial. El producte és clarament identificable i la demanda està clarament limitada per la distància a recórrer

Ja s'ha exposat a la introducció com hi ha unes distàncies predeterminades vinculades amb les ciutats, unes zones d'influència per a les ciutats vinculades a uns recorreguts extrem, normal i còmode. Aquestes també eren aplicables als centres prehistòrics.

Palma aconsegueix des de la conquesta romana les funcions d'una ciutat d'una forma concentrada perquè hi ha una sèrie d'infraestructures que ho permeten: hi ha una murada que proporciona seguretat als habitants, un aqüeducte que rega els horts i abeurava els ramats, un moll que permet carregar i descarregar vaixells, i una catedral on es desplega el poder religiós.

En canvi al territori prehistòric les funcions s'havien de desagregar degut a la manca d'infraestructures. Apareixen així separats castells roquers, mercats rurals i fires als ports litorals, així com els santuaris de peregrinació.

3.2.1 Els castells roquers

La proposta que es fa aquí és que el territori prehistòric de Mallorca estava dividit en una sèrie de districtes o comarques que tenien com a centre un castell roquer. Aquest era sobretot una infraestructura administrativa, el lloc on es reunia la gent de la comarca per tractar els assumptes comunitaris importants. En un tipus de societat com la que hi havia a les Balears això volia dir sobretot impartir justícia. Per justícia cal entendre la resolució social de conflictes particulars. Qualsevol societat ha d'articular dispositius perquè els conflictes entre dues persones no acabin com a guerres obertes de grups familiars en una espiral incessant de violència reactiva.

La forma més plausible en què això es devia fer a les comarques de Mallorca és mitjançant reunions anuals al castell roquer, on es congregava la gent de la comarca,

¹⁶⁵ García Riaza (2003) pàg.81.

reunions que devien ser similars a les berenes actuals que encara es fan als pobles. En aquestes hi havia un consell de vells, és a dir un representant de cada llogaret, d'entre els quals devien sobresortir el que es poden anomenar jutges o homes bons, gent que destacava pel seu criteri. Aquestes reunions anuals que s'hi celebraven no requerien de gaire infraestructura. Cal ser conscient però de què devia ser un sistema molt simple, sense força coercitiva, basat només en el consens. Aquest tipus de gestió és molt conservadora i inercial, ve a ser l'ideal dels que creuen en la no intervenció de l'Estat. Només es prenen decisions en casos molt greus. I precisament de dues d'aquestes decisions en queda constància documental.

La primera decisió col·lectiva és la prohibició als mercenaris llicenciats d'introduir monedes a les illes. És una decisió tan dràstica, contemporània a un altre fet espectacular com va ser l'erecció de les murades postalaiòtiques, que il·lustra la gravetat del problema que va causar la desmobilització dels foners després de les guerres sicilianes del segle V aC.

La segona és de quan la flota romana a les ordres d'Escipió pare va atacar Eivissa. Titus Livi recorda¹⁶⁶ com el visitaren uns llegats de les Balears per demanar la pau. Aquests llegats sens dubte havien de ser representants de les comarques dels castells roquers, pressionats pels comerciants dels ports segurament.

La flota carregada de botí... se'n anà a l'illa d'Eivissa. Allà després d'atacar dos dies debades i amb gran esforç la ciutat que és la capital de l'illa... des de les illes Balears vengueren cap a Escipió uns llegats demanant la pau [ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt]. Titus Livi, XXII, 20, 7.

Aquest episodi va succeir el 217 aC, un any abans de la catastròfica derrota romana de Cannas i una dècada abans del final de la guerra. No va suposar en absolut un canvi d'aliances, sinó més aviat una cortesia preventiva.

Aquesta era la funció bàsica que tenien els castells roquers en l'organització social. Vista la funció caldrà passar a veure la distribució territorial.

* * *

Els centres principals de Mallorca, el nuclis que articulen el territori actuant com a ciutats, són històricament els castells roquers, disposats sobre puigs escarpats que actuen de centre d'una comarca. Es veuran aquí els factors que han pesat en la seva elecció, però cal remarcar que són extraordinàriament estables, i que han determinat que els castells roquers estassin en actiu des de la seva fundació amb el primer establiment prehistòric de l'illa fins pràcticament avui en dia. Els castells roquers han de ser entesos, però, com a elements administratius més que militars, com un concepte de ciutat importat del continent. Ja s'ha vist seva funció essencial com a ciutats administratives, i aquí s'abordarà sobretot la funció defensiva.

Els castells roquers són sobretot productes culturals importats del continent. A Mallorca no eren necessàries fortificacions refugi per a la gent de la comarca. En una illa on la clau són els ports, i les flotes són la base del poder militar que s'hi pot exercir, els castells roquers interiors eren un producte administratiu que servia com a base de la xarxa de ciutats. Així per exemple les Balears seran bizantines fins al 902 dC, l'any després de caure totalment Sicília en mans musulmanes i quedar tallada la ruta

¹⁶⁶ Recollit i traduït per Blanes (1990) pàg. 56 i 120.

marítima. Són dos-cents anys des de la conquesta d'Espanya, que contrasten enormement amb els cinc anys que resistí al castell d'Alaró el darrer governador bizantí.

Efectivament les Balears seguiren sota el domini bizantí durant dos-cents anys després de la conquesta musulmana d'Espanya, que més que una conquesta cruenta a sang i foc va ser una conversió massiva. La flota bizantina era el cordó umbilical que mantenia les illes unides a la resta de l'imperi, i en caure Sicília la ruta transmediterrània quedà tallada.

Els setges de castells roquers han estat episodis molt escassos a la història insular. No n'hi va haver cap en el moment de la conquesta romana de Cecili Metel, els *tumuli* on es refugiaren els aborígens eren coves. A continuació es reproduïx la cita completa sobre el ja esmentat setge del castell d'Alaró, el primer que es coneix, i l'únic del qual es té notícia pel període musulmà:

Hi ha a l'illa una gran i alta fortalesa construïda en un lloc agrest. Les seves fortificacions són famoses i és coneguda pel nom de castell d'Alaró. Els mallorquins expliquen que quan l'illa va ser conquerida durant el regnat de Muhammad bin al Amir, el cinquè de la dinastia Omeya, els cristians[rums] després de la conquesta resistiren dins aquesta fortalesa vuit anys i cinc mesos. No va ser presa a la força sinó assetjada, fins que els seus defensors varen esgotar els queviures, i llavors es rendiren. La fortalesa està construïda de pedres dures, al peu d'una font de gran cabdal. Al-Zuhri¹⁶⁷.

Pel període medieval les notícies ja són més abundants. Les tres conquestes catalanes de 1229 pel rei En Jaume, de 1286 pel rei Alfons, i de 1342 per Pere el Cerimoniós varen suposar setges perllongats: el primer dels tres castells roquers principals, el segon del castell d'Alaró amb l'heroic episodi d'en Cabrit i en Bassa, i el tercer va donar nom al castell del Rei, on es va refugiar Jaume tercer abans de fugir en vaixell.

Posteriorment a les dues revoltes populars de l'Edat Mitjana, la forana de 1451 i les germanies de 1521 els castells tornaren a actuar de refugi, en aquest cas de les classes poderoses que fugien dels rebels. En ambdós casos els castells roquers resistiren i foren el refugi de nombrosos nobles. A la revolta forana Palma va resistir diversos setges. En canvi a les Germanies Alcúdia va ser l'única ciutat que no passà al agermanats tot i un dur setge, un fet que li va valdre el títol de ciutat fidelíssima que encara avui en dia ostenta.

Des del punt de vista territorial els castells roquers havien d'acomplir dos requisits fonamentals: estar situats a una distància adequada del seu territori i disposar d'algun tipus de fortificació natural. L'elecció del puig depèn d'un consens entre aquests dos criteris. El requisit de la distància és bàsic per assegurar el correcte funcionament del castell roquer. La distància adequada per a aquests tipus d'infraestructures respecte del seu territori d'influència és la mitja jornada. Aquesta és una distància de quinze quilòmetres o tres llegües, i té el sentit de què tots els pobladors de la comarca poden anar al castell i tornar recurrent una jornada de camí entre l'anada i la tornada. Mallorca es pot modelitzar com un quadrat de 60 km de costat, és a dir amb una superfície de 3.600 km². Si es divideix en quadrats de 10 km de radi en resulten nou en total, de 20x20 km² de superfície cada un. Aquesta xifra es correspon amb la

¹⁶⁷ Sabah (1972) pàg. 624. La proposta aquí és que els *rum* eren bizantins, concretament el governador de Palma, i esperaren tant temps perquè sabien que haurien de donar explicacions a Constantinopla.

quantitat de castells roquers existents a l'illa. Aquests formen tres franges que es poden denominar de la Muntanya amb els quatre exemplars de na Bauçana, Alaró, Inca i Pollença. Després del Pla amb els tres de Randa, Sant Onofre i Muro. Finalment els de la Marina amb els dos de Santueri i Artà.

Aquests eren els nou castells roquers prehistòrics de Mallorca, que perviuran a les èpoques posteriors. L'única variació important en tota la història de l'illa a aquest esquema és la xarxa de castells i fortins que els romans construeixen, que els substituirà en alguns casos: les murades de Palma fan desaparèixer el castell roquer del puig de na Bauçana que era el centre de la comarca del Ponent de l'illa, i les murades de Pollentia i el castell del Rei desplacen el puig de Maria de Pollença.

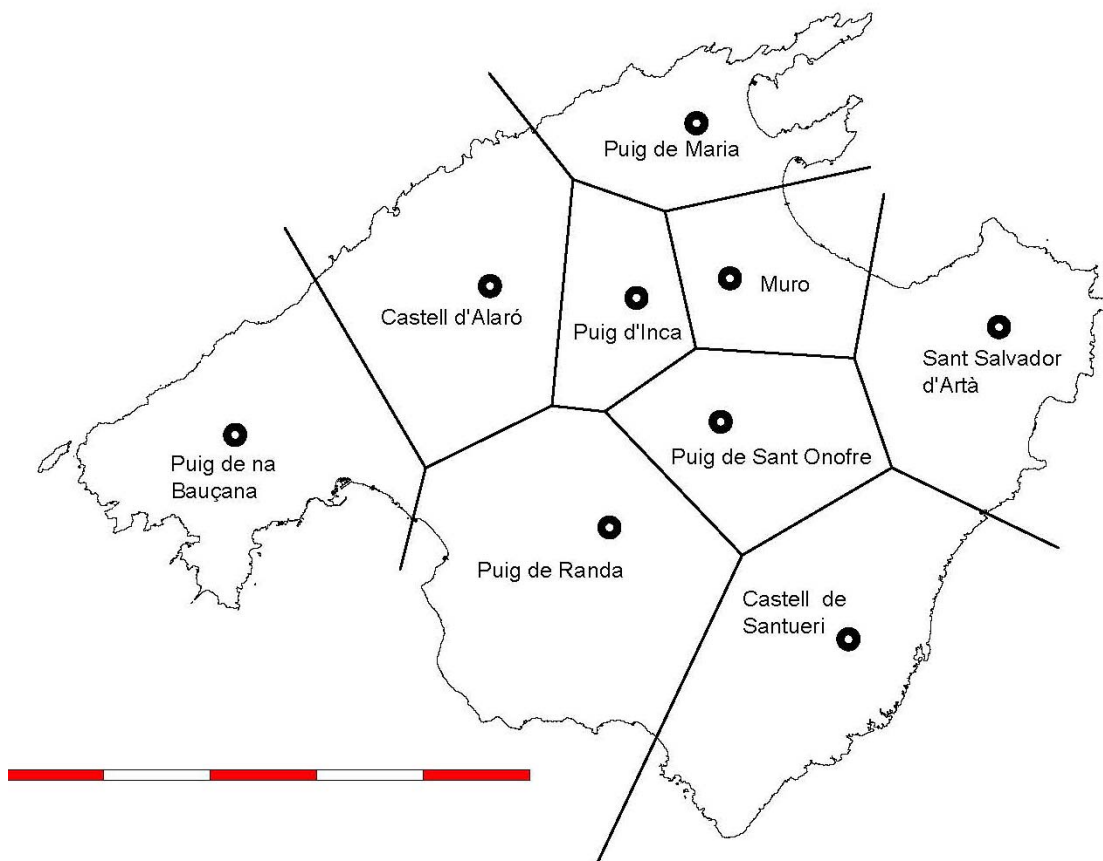
Cal destacar finalment la gran força i estabilitat que tenia aquesta xarxa prehistòrica de districtes basats en els castells roquers: després de la centuriació romana, la qual implicà un canvi quasi total de la població i una profunda remodelació territorial, en el període musulmà reapareixen naturalment els territoris dels castells roquers, que són els districtes musulmans que els catalans troben. Aquests districtes eren els següents:

- Ahwaz o la Ciutat, que substitueix al castell de na Bauçana.
- Canarrossa és el districte d'Alaró.
- Inca és el districte entorn del puig d'Inca, que inclou Campanet i sa Pobla.
- Pollença és el districte del Castell del Rei, que substitueix al puig de Maria.
- Montuiri està centrat en el puig de Randa, incloent Lluçmajor i Algaida.
- Sineu i Petra tenen el centre al puig de Sant Onofre.
- Muro inclou tota la franja que dona a la badia d'Alcúdia.
- Felanitx i Manacor tenen el centre al castell de Santueri.
- Artà inclou tota la península de Llevant.

Cal remarcar que els districtes musulmans no eren exactament com els prehistòrics, estaven tallats segons les divisions administratives de la centuriació romana. En tots dos casos el territori està estructurat en nuclis d'una determinada mida, els poblats en el cas de la prehistòria i els municipis o florals en el cas de la centuriació.

La forma habitual en geografia de determinar els territoris d'influència d'un grup de nuclis puntuals són els polígons de Thiessen. Ja s'ha vist com sota aquest germànic nom de rigoroses connotacions hi ha simplement el traçat de línies mediatrís entre els punts dos a dos, que reflecteixen el punt mig entre dos nuclis, el qual és un límit percebut socialment.

Sobre el territori de Mallorca els polígons de Thiessen en traçar-se a partir dels castells roquers no podien aplicar-se d'una forma geomètrica cega. Havien de tenir en compte la realitat que imposaven els nuclis menors. Així les mediatrís en el cas dels poblats i dels municipis no els podien patir per la meitat, sinó que la unitat sencera havia de quedar a una banda o altra de la mediatrís. En el cas dels poblats el seu gran nombre, uns vint per castell, fan que els territoris s'assemblin prou als definits geomètricament per les mediatrís. En canvi els municipis són molt més grans, i entre dos ja arriben a la mida d'un districte de castell roquer, aquí apareixen distorsions.

3.2. Els nou castells roquers de Mallorca. Estan distribuïts uniformement per tot el territori de l'illa. Mostren una tensió en la conjunció dels dos factors crítics, la centralitat respecte d'un territori i la necessitat de què hi hagi una defensa natural. Cal notar que el repartiment està bastant ben aconseguit, ja que per exemple el territori de Randa no és molt més extens que el d'Inca, la diferència entre el major i el menor és prou moderada. Escala 10 km.

Un exemple molt clar és el del poblat de la desembocadura del torrent de na Borges, a son Serra de Marina, on hi ha avui la Colònia de Sant Pere. Aquest nucli té tot el seu territori entre na Borges i Ferrutx, una zona que cau de ple dins el terme del castell d'Artà, i de fet avui en dia pertany a aquest municipi. Però històricament era l'extrem del municipi de Petra, com apareix clarament indicat al Repartiment, un fet anòmal resultat de la centuriació romana. Així per tant teòricament el castell on aquesta gent havia d'acudir era el del puig de Sant Onofre, gairebé el doble d'enfora que el d'Artà.

Vistes les prestacions que es requerien al castell roquer, és el moment d'examinar una qüestió habitual en els castells roquers, l'existència de dos emplaçaments propers entre si que s'alternen històricament acollint el castell. Es troba en alguns casos vora un puig enlairat i inaccessible, un turó varis centenars de metres més baix que pareix haver duit a terme la mateixa funció. És el cas d'Alaró i Randa, on molt a prop hi ha sengles turons anomenats sa Bastida.

Evidentment cada un dels dos puigs respon a una funció concreta. El del puig inaccessible és ideal per a una defensa extrema, i el turó raonable és adequat per fer-hi

la berena anual. Aquestes variacions en les necessitats preferents reflecteixen les prioritats de cada època.

El primer castell de la Muntanya és el puig de na Bauçana de Calvià, de cim pla i costers escarpats, una forma que li ha valgut també el nom de es Cossi, i que és la clàssica dels puigs dels castells roquers. Cal afegir que a damunt hi ha una fita geodèsica, una presència habitual sobre aquests puigs, degut a l'excel·lent visió que tenen del territori. El seu nom deriva d'un Cabussani medieval que ha de ser una corrupció de Calvisianus, un derivat del llinatge romà Calvisius¹⁶⁸, que en darrera instància deu provenir de Calvus. Potser era un centurió relacionat amb el castell en el moment de la conquesta romana. La implantació del nom ha de ser d'aquest moment històric perquè immediatament es va construir Palma i el puig de na Bauçana va quedar superat. Tot i que també és cert que podria ser el nom d'un gran propietari de la zona d'un període posterior. Aquest castell era el centre del districte de Ponent de l'illa, la comarca que va des de l'actual Palma cap a l'oest. El seu territori es correspon amb el districte de la Ciutat que trobaren els catalans en conquerir l'illa. Cal recalcar que les seves característiques físiques, relativament escarpat, aïllat i amb el cim pla fan que sigui el puig més adequat de la zona per allotjar un castell roquer.

El segon castell de la Muntanya és el d'Alaró, el castell roquer per excel·lència, que patí els setges més famosos de l'illa. Està situat al Raiguer Occidental, que en època musulmana formava el districte de Canarrossa, localitat situada a l'actual Biniali. Aquí es produeix un cas molt interessant, la disponibilitat de dos puigs propers per a fer de castell. Cal seguir la proposta d'Aramburu¹⁶⁹ del 2000, de que en època tardorromana actuava com a castell roquer el puig de sa Bastida, més baix i per tant més accessible que el del puig d'Alaró. La diferència de cotes és de 600 contra 900 ml, bastant apreciable ja que el vall d'Alaró està a uns 300 ml. Posteriorment el castell d'Alaró va passar a exercir les funcions en època bizantina.

El nom de la fortificació de sa Bastida indica que es va recuperar al segle XIII després de la conquesta per part dels pobladors de la vall, i probablement degué ser abandonada quan els reis varen construir les murades actuals del puig d'Alaró. Cal observar la forta tendència a emprar com a castell roquer el puig de sa Bastida, si no hi ha una intervenció imperial o reial que ho corregeixi. Cal notar que el castell del puig d'Alaró ve a ser l'acròpoli de Palma: s'hi va refugiar el governador bizantí, i sobretot hi ha contacte visual entre Palma i el castell, el que permet fer senyals lluminoses.

Pareix que el castell roquer en època prehistòrica era el puig de sa Bastida, ja que l'accessibilitat és un factor clau per a un centre d'aquest tipus. L'absoluta inaccessibilitat del castell actual, que es visualitza en els helicòpters que esporàdicament hi pugen materials de construcció, només pot ser apreciada breument durant els episodis de conquesta.

El tercer castell de la Muntanya és el d'Inca, cobrint el districte musulmà d'Inca o del Raiguer Oriental. Està situat sobre el puig de Santa Magdalena, el qual és una avançada de la Muntanya enmig del Raiguer. Aquest té el cim dividit en dues meitats, la nord més plana on està situat el monestir, i la sud un poc més abrupta on hi ha restes de murades prehistòriques. Aquest cim s'anomena *Laminyó*, un estrany nom que es veurà

¹⁶⁸ Es pot seguir l'evolució del topònim a Rosselló Vaquer (1996). S'esmenta un Calvisius Sabinus com a un dels companys de Cèsar a la Guerra Civil: Apià, B.C. 3,34.

¹⁶⁹ Aramburu (2000).

més envant que amaga un *luminarius*, és a dir un puig des d'on es feien senyals lluminoses en època romana.

El d'Inca és un puig d'accés senzill com ho certifica que s'hi instal·làs una comunitat religiosa. Un dels aspectes més reconfortants de la identificació dels castells roquers prehistòrics és que determinades pautes es repeteixen, com aquesta de les comunitats religioses.

3.3. El castell roquer de Maria a Pollença. Imatge de flickr.com. El puig de Maria té el perfil característic per acollir un refugi al seu cim, on des de l'edat mitjana hi ha un monestir.

El quart i darrer castell de la Muntanya és el del puig de Maria de Pollença. Aquest té una forma molt similar a la de na Bauçana: aïllat, no gaire escarpat però pla al cim, on acull un monestir. Posteriorment va ser substituït, primer per les murades romanes d'Alcúdia, i després pel castell del Rei. Ja s'ha avançat que les murades medievals d'Alcúdia tanquen en realitat la ciutat llatina de Pollentia, ja que la ciutat excavada és una ampliació posterior. Respecte del castell del Rei, aquest té tot l'aspecte de ser una fortificació bizantina, ja que pareix extret de les històries de Procopi: un castell bo de guardar per una reduïda guarnició, amb un accés per mar, que per cert emprà el rei Jaume III per fugir del setge el 1341 i d'aquí el nom del castell. Totes tres fortificacions comparteixen el territori del districte musulmà de Pollença.

Cal finalment observar que la comarca de Pollença és de totes les de l'illa la que presenta més abundància de fortificacions: el puig de Maria com a fortalesa prehistòrica i lloc de transmissió de senyals romà. Les murades romanes de Pollentia perpetuades per les medievals. El castell del Rei d'origen bizantí. A més de les torres medievals i renaixentistes de defensa dels ports dobles de Pollença i Alcúdia.

El primer castell del Pla és el de Randa, que domina el Migjorn Occidental, el districte musulmà de Montuïri. Com ja s'ha esmentat Randa probablement significa

acròpoli en fenici. La població d'origen fenici del districte devia limitar-se a unes quantes famílies assentades a la factoria de Guium, i la paraula fenícia denotant un element important raonablement va passar de la llengua prestigiosa a la popular.

El cim del puig de Randa és una considerable plana rodejada de precipicis a la qual hi ha el monestir de Cura. Just a devora hi ha les coves prehistòriques habitades per ermitans, el més famós dels quals va ser en Ramon Llull. Aquestes devien ser habitacions ocasionals emprades durant les reunions anuals.

3.4. El castell roquer de Randa. Està format per un cim pla rodejat per precipicis i fortes pendents ocupat actualment pel santuari de Cura. Des d'alt es veu pràcticament tota l'illa, i al seu torn és vist des de per tot.

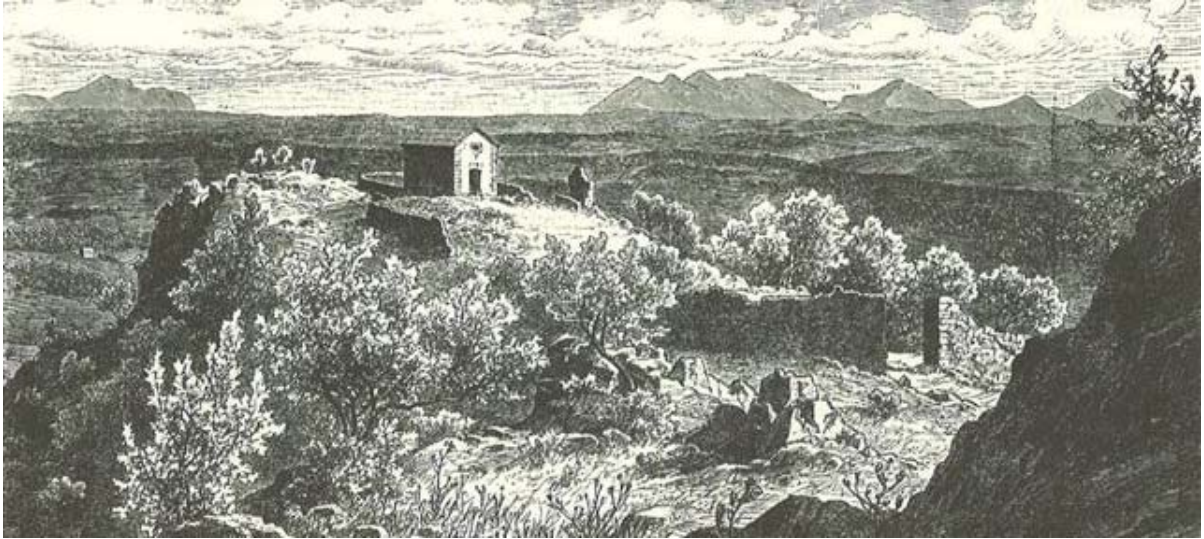
Devora Randa hi ha el puig de sa Bastida, molt més baix i accessible, i amb un nom molt significatiu. De fet és el mateix nom que té la fortalesa alternativa al castell d'Alaró. Es tracta una altra vegada del fenomen de la contraposició entre el castell roquer majestuós, enlairat i inaccessible, respecte del més còmode, modest i planer

Un altre aspecte que cal tenir present en el cas del castell roquer de Randa és que en època moderna va formar part del telègraf òptic entre Palma i Maó. Així funcionava com a una estació de transmissió de senyals situada sobre un puig, que es comunicava amb altres en posicions similars, com el puig del telègraf de Calicant.

Finalment cal fer una darrera reflexió. Si algun dels castells roquers prehistòrics de l'illa tenia una preeminència respecte dels altres havia de ser aquest, per les seves característiques: la seva situació central dins l'illa, la visió de pràcticament tot el territori insular, i l'esplèndida plataforma tabular. Seria el lloc adequat per a realitzar reunions generals de representants de tots els castells, com les que decidiren enviar els llegats a Escipió o prohibir l'entrada de doblers a l'illa.

El segon castell del Pla és sant Onofre, un puig de cim apuntat situat entre Sineu i Petra, el centre del districte musulmà anomenat precisament com aquestes dues localitats, que cobreix el centre del Pla. Sobre el puig hi ha les restes d'alguns murs i edificis prehistòrics, així com la petita ermita que li dona nom.

Aquí la tensió amb un puig veí es dona amb el de Bonany. Aquest era anomenat Maria en època medieval, ja que era l'estació intermèdia de la línia de senyals lluminoses entre el puig d'Inca i el de Santueri, un brançal de la principal entre Palma i Pollentia. El puig de Bonany és més alt i té més cabuda que el sant Onofre, allotjant una ermita molt més gran que la de l'altre puig. Però, i aquí rau la seva debilitat, no és defensable degut a la suavitat dels seus vessants.

3.5. El castell roquer de Sant Onofre. Gravat Habsburg (1897) tom III pàg. 44. Al cim d'aquest puig al centre del Pla hi ha el petit recinte que actualment acull l'ermita de Sant Onofre, i anteriorment era el castell roquer. És molt habitual que els castells roquers acabin convertits en ermites. Al fons es veuen les muntanyes del Cap del Pinar a l'esquerra i de Ferrutx a la dreta.

El tercer castell del Pla és el de Muro, localitat que també dona nom al districte musulmà que compren el Pla nord, a tocar de la badia d'Alcúdia. Està situat sota l'actual nucli urbà de Muro, concretament on ara hi ha el barri de sa Riba, rodejat per penya-segats i per una murada prehistòrica que devia estar situada on ara hi ha l'església. El nom de Muro precisament vol dir que en arribar els romans hi trobaren un mur, una fortificació ja existent, i té alguns paral·lels al sud d'Itàlia, les localitats de Muro Lucano i Muro Leccese.

3.6. El castell roquer de Muro. A darrera l'església s'estén el barri de sa Riba, encerclat per un escarpat cingle.

Tots els castells roquers en major o menor mesura han de disposar d'un murada que tanqui el pas al seu cim, generalment d'unes desenes de metres. En el cas de Muro, l'excepcional situació en una comarca plana on pràcticament només hi havia un emplaçament apte per fortificar, va determinar que s'hagués de construir un mur. Aquest era una verdadera fortificació, no un recinte com els poblats talaiòtics amb murada, que devia tenir un mur considerable que és l'origen del nom que li donaren els colons romans.

3.7. El castell roquer de Santueri. Està situat sobre un puig molt escarpat però raonablement accessible, el que fa que sigui el castell roquer més estable de l'illa. Imatge de wikipedia / santueri.

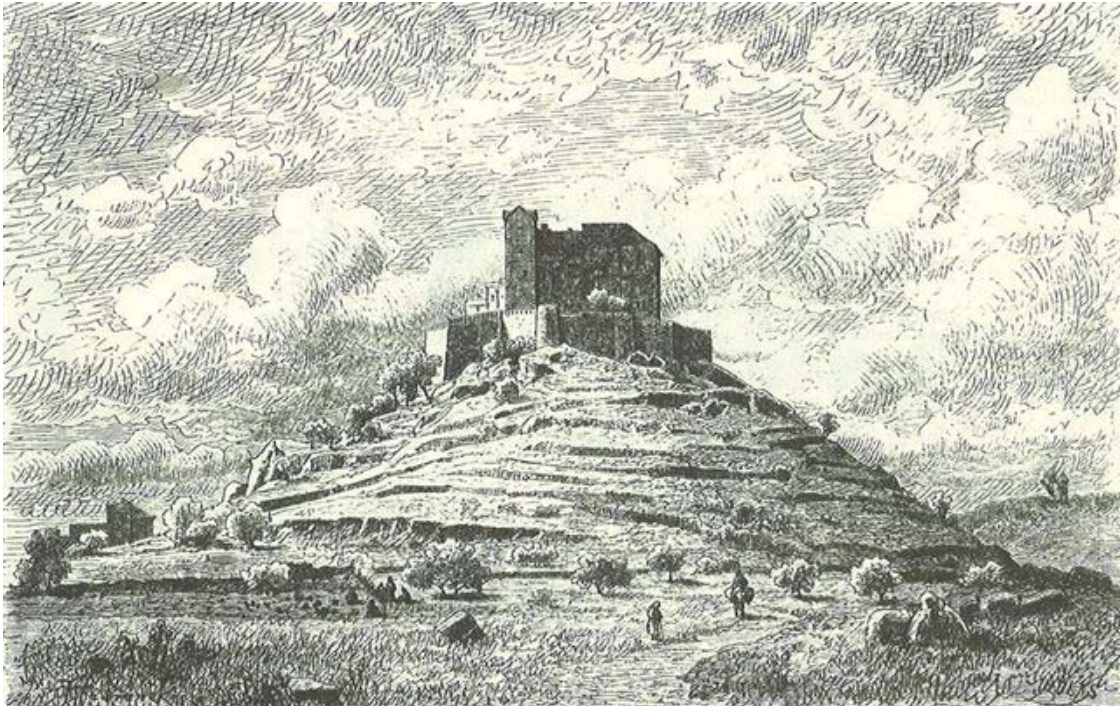
El primer castell de la Marina és el de Santueri. El seu emplaçament té totes les qualitats desitjables per a un castell roquer: una espaiosa esplanada, circumdada per uns penya-segats ferests, i un accés tan còmode que avui en dia hi arriba una carretereta. Respecte de l'entorn, el districte musulmà de Santueri o Manacor cobreix tot l'espai del Migjorn Oriental, un territori molt extens i poc poblat, que no ha permès històricament aixecar una ciutat amb murades, com Palma o Pollentia.

Efectivament el castell de Santueri juga en dos grups diferents: d'una banda el dels nous castells roquers, però de l'altra el dels tres castells principals que es reparteixen l'illa, en una divisió molt similar al dels actuals partits judicials. En aquest darrer a Santueri li corresponen tot el Migjorn i el Llevant, és a dir els territoris de Randa i Artà.

Aquestes circumstàncies li ha proporcionat vida ininterrompudament des del mateix poblament humà de l'illa fins que al segle dinou la fortificació fou desamortitzada. Cal notar que el puig de davant l'accés s'anomena de s'Envestida, segurament una corrupció de Bastida. No es pot considerar que faci referència a una altra fortificació, ja que no tindria cap avantatge front a Santueri, i si tots els problemes.

3.8. El castell de Santueri des de Portocolom. Els cingles escarpats de la banda oriental del castell dominen Portocolom, un indret apte per a la recalada de les naus indubtablement associat amb el castell roquer.

3.9. El castell roquer de Sant Salvador d'Artà. Gravat Habsburg (1897) tom III pàg. 18. El minúscul puig al centre de la vall actua com a castell roquer de forma gairebé impròpia, en una comarca on molts altres puigs podrien accomplir la funció.

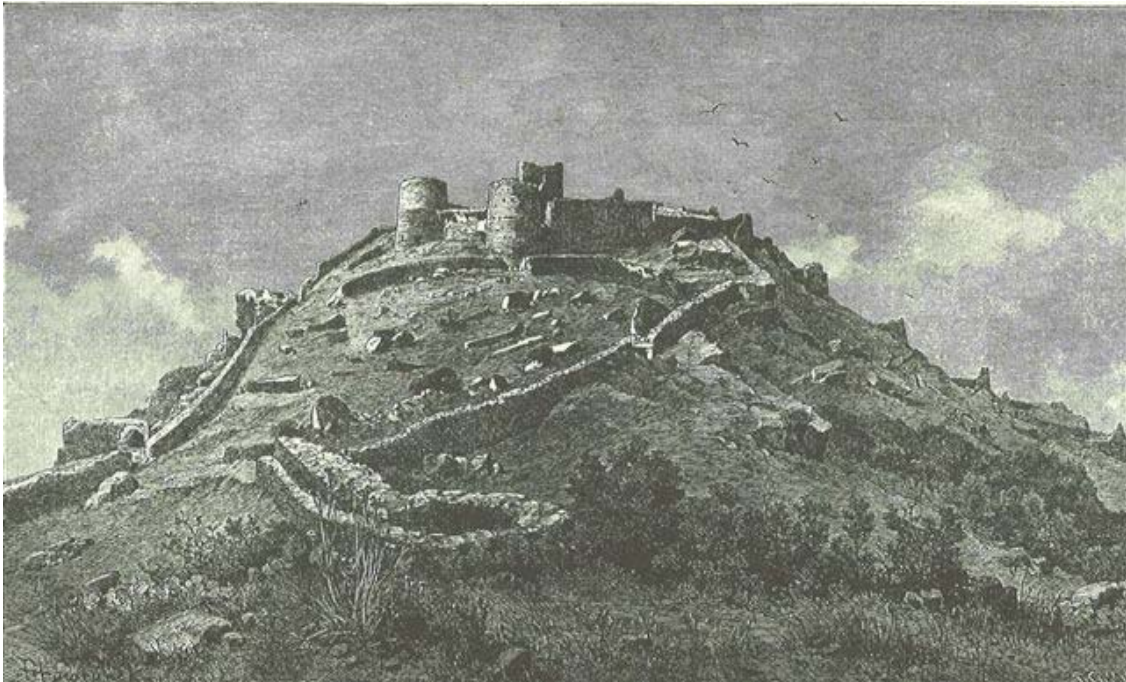
Una darrera qüestió és la de les coves situades a davall els penya-segats del castell. Aquestes varen ser excavades per Colomines i han estat repetidament estudiades. Un dels darrers treballs¹⁷⁰ debat la seva funció a partir dels materials trobats a les esmentades excavacions, i l'anàlisi territorial. És poc encertat discutir si eren

¹⁷⁰ Hernández-Gasch (2000). Val a dir que el castell només apareix a una fotografia, i s'ignora totalment a la discussió sobre les funcions de les coves. Almenys la rondaia vincula la ceràmica amb el castell.

abrics on es refugiaven els ramaders o indrets on es practicaven rituals, deixant de banda l'element més evident de tots, el propi castell. Els materials trobats i la situació de les coves sota el castell mostren que eren llocs d'acampada en ocasió de les reunions anuals que s'hi celebraven. A la rondaia sobre la presa del castell de Santueri, tom XXIV, es relacionen les restes de ceràmica a les coves amb un suïcidi dels moros quan es va conquerir el castell, en llençar-se ingènuament amb el cap dins una alfàbia.

Finalment queda el segon castell de la Marina i darrer d'aquesta enumeració: el d'Artà, centre del districte homònim situat a les serres de Llevant. Aquest està situat en el petit puig de sant Salvador, enmig de la plana central de la península d'Artà. En aquest cas han predominat sobretot la centralitat del puig respecte del seu territori i la seva còmoda accessibilitat, que mostra el fet de què avui hi pugi un carrer.

Les característiques militars del puig són bastant limitades. Paradoxalment el factor que ho evidencia més és la cortina de murada que envolta tot el puig, la qual no seria necessària si aquest fos escarpat. Molts altres puigs de la comarca haurien estat més adequats per acollir un castell roquer des del punt de vista militar, però aquest va ser l'elegit. Per entendre això cal fer una digressió pel puig de Ferrutx.

3.10. El castell roquer de Santa Àgata a Menorca. Gravat Habsburg (1897) tom III pàg. 310. Està situat al mig de l'illa, i avui en dia és un punt territorialment abandonat, en agut contrast amb el castell d'Eivissa.

Ferrutx seria un puig ideal per acollir un castell roquer, de fet no se'l anomena puig sinó bec. Des d'allà dalt els musulmans feien senyals lluminoses per comunicar-se amb els de la Serra durant la conquesta catalana, i el rei en Jaume hi va assetjar un grup que s'havia refugiat en una cova sota el cim. Aquesta és la raó última que no es trià Ferrutx com a castell: per a un cas de perill la gent preferia anar a amagar-se en coves, els *tumuli* de la conquesta romana o les *coves des moros* de la catalana. El Llibre dels Fets dóna a entendre que hi havia 2.000 persones dins la cova de Ferrutx: no cabien dins aquesta cova, ni tan sols a la d'Artà o sota el puig de Randa com s'ha suggerit. Era la

gent escampada per les nombroses coves de la comarca que el rei va caçar. Si un es pot amagar no cal defensar-se, i es pot emprar per la vida quotidiana un castell amb les mínimes pretensions.

Per acabar es pot contrastar el que s'ha dit pels castells roquers mallorquins amb la realitat de Menorca i Eivissa. Aquestes dues illes, amb territoris entorn dels 500 km² tenen clarament la mida per a un sol castell roquer, si bé és cert que en tolerarien dos. Així el model actual de poblament és un sol nucli a Eivissa i dos Menorca, Ciutadella i Maó. A Menorca el castell roquer és Santa Àgata, situat al centre de l'illa, un puig escarpat, no necessàriament el més alt de tots, més pròxim de Ciutadella que de Maó.

En canvi a Eivissa es va assolir una combinació molt bona: el castell roquer és el mateix puig de la ciutat d'Eivissa, situat sobre el port. Aquesta circumstància ha propiciat des dels seus inicis una retroalimentació entre la ciutat institucional i defensiva, i la marinera i comerciant: a baix la ciutat productiva amb el port i el barri comercial, i a dalt la ciutat institucional amb els edificis del poder i el castell roquer. La coincidència fa que sigui el nucli més potent de l'arxipèlag des del primer poblament humà.

Fent un salt mortal en el temps, Escipió no va poder conquerir Eivissa, com pel contrari va fer Magó amb Menorca. Tampoc els pirates otomans no varen poder assaltar mai Eivissa, com sí ho feren amb Ciutadella i Maó, degut a aquesta concentració d'esforços, que com a darrera mostra ha deixat la murada renaixentista de dalt Vila.

3.2.2 Mercats

Els mercats de matèries primeres insulars eren centres territorials molt importants, i cal començar definint quines eren originalment aquestes. Els metalls no eren, ja que el seu comerç es concentrava als ports, i l'abastiment de la serra de Tramuntana era per a consum propi. El gra segurament es negociava i s'intercanviava als mercats, però no n'era el producte principal i seminal. Sherratt¹⁷¹ proposa que els bous eren la principal font de riquesa apart dels metalls, i que les comunitats que en criaven esdevenien centres d'intercanvi. En aquest sentit és significatiu que els primers lingots de bronze es fongessin en forma de pell de bou.

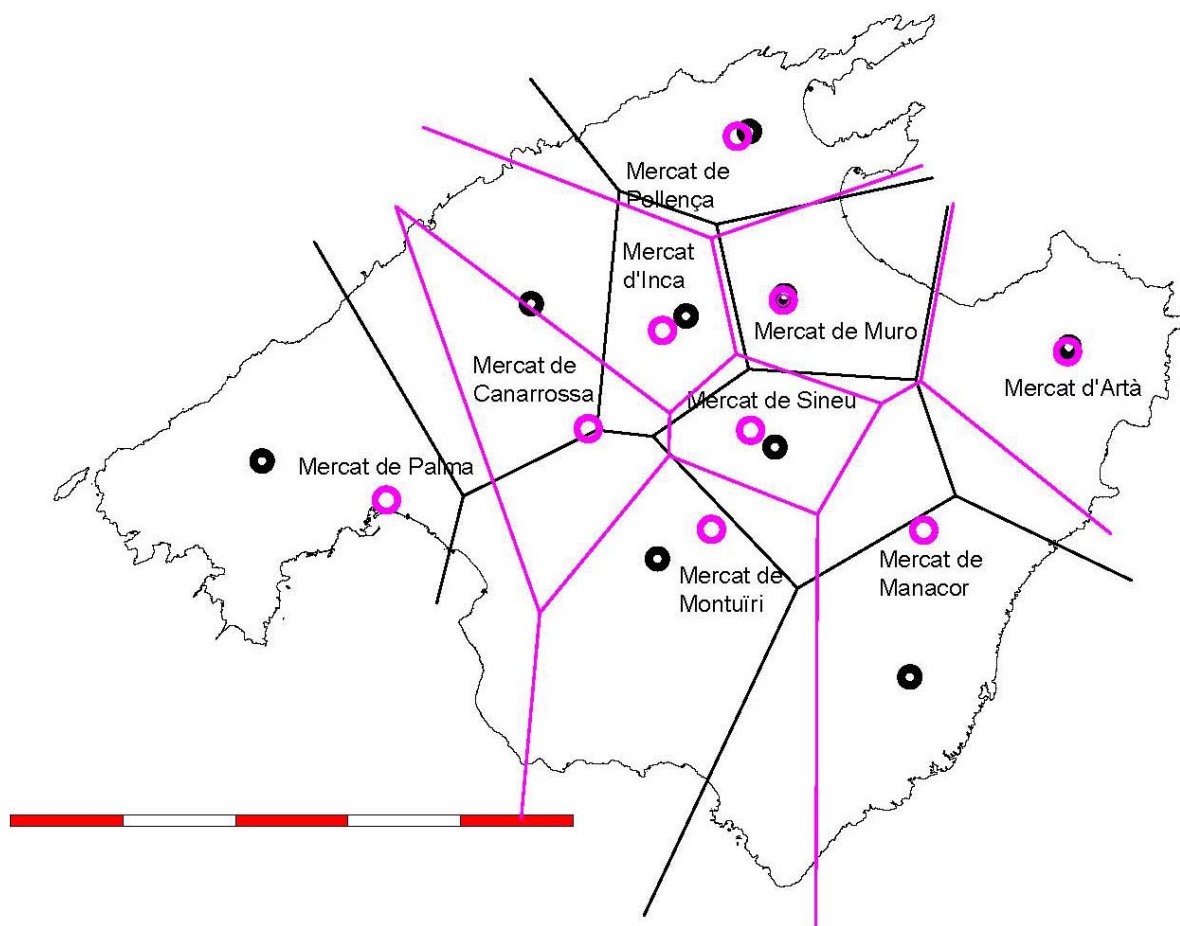
Els bous eren la força de tracció principal per a una societat basada en l'agricultura. Es tracta però d'uns animals que tenen un certes exigències respecte de les pastures, i no poden ser criats a qualsevol banda. L'agricultura mallorquina dels anys 70' i 80' va bolcar-se en les granges de vaques per produir llet. Aquestes havien de ser alimentades amb alfals, el qual s'havia de regar. Zones com el pla de Ciutat i el de Campos tenien unes olors molt característiques on es mesclaven l'alfals i les buïnes de les vaques. A la prehistòria però no es podia extreure l'aigua del subsòl mitjançant molins de vent primer i després motobombes. Els bous es criaven a les zones humides, vora les quals es situaven els mercats on es venien als agricultors de la comarca. Aquests mercats pervisqueren durant molts segles, i els districtes musulmans de Mallorca en són una mostra.

¹⁷¹ Sherratt (1997) pàg. 252 ss. Dins la seva teoria general de la revolució dels productes secundaris desenvolupa aquí específicament el paper dels bous, en un article en anglès anomenat "Recursos mòbils, assentaments i intercanvis a la primera agricultura europea".

Els districtes estaven centrats com ja s'ha vist en un castell roquer, però a la pràctica el seu vertader centre era un mercat de bous. Els noms dels districtes musulmans són els dels mercats en què es divideix l'illa, com explica el Rei En Jaume:

E per tal que sàpien aquells qui aquest llibre veuran quantes partides ha en Mallorques, elles són quinze.... E al terme de la ciutat són quinze mercats, e en temps de sarraïns eren dotze. Llibre dels Fets, 72.

Montuïri i Manacor són els dos mercats de bous més evidents: estan situats a l'extrem dels seus respectius districtes, els quals cobreixen el migjorn de l'illa. Pels pobladors de les marines meridionals no hi havia zones humides més a prop. A Montuïri el torrent de Pina i a Manacor el de Sa Vall formen els prats més acostats al migjorn de l'illa. A l'actualitat es pot observar com en ocasió de grans pluges la capçalera del torrent de Pina torna a convertir-se en un gran aiguamoll. Cal assenyalar aquí que al jaciment de son Fornés, situat vora l'aiguamoll, la concentració de restes bovines és percentualment més elevada que en altres jaciments.

3.11. Els mercats sobre la trama de castells. En magenta els mercats i la seva trama de polígons de Thiessen superposada a la negra dels castells. Cal observar que molts dels mercats, que perviuen fins als districtes musulmans, estan situats a les partions entre termes de castells roquers, en zones neutrals. Escala 10 km.

La resta de districtes també es pot relacionar amb una zona humida. Muro està situat a devora l'Albufera, Sineu a prop del torrent d'Ariany, Inca vora el prat del Rasquell, i Canarrossa sobre el torrent de Sencelles. Només Artà té Canyamel a una certa distància. Totes aquestes són zones humides, majoritàriament avui drenades, però

amb uns nivells freàtics molt alts. Pel que fa a les dues que es convertiren en ciutats romanes, Palma i Pollença, queden apart. En els seus territoris les albuferes dominen el litoral, encara que també hi ha valls aptes: als peus del puig de na Bauçana hi ha la vall de Puigpunyent, on es conserva una població de roures relicte vora el torrent, l'única de l'illa. Vora el puig de Maria de Pollença hi ha la vall d'en Marc i la de Ternelles.

Aquests mercats eren llocs de reunió setmanal, suplantant els castells roquers pel que fa a la socialització de la comarca. A l'entorn dels bous apareixien les demés qüestions econòmiques d'àmbit insular, com per exemple l'intercanvi de gra entre conradors de comarques diferents, una pràctica agrícola habitual.

Un darrer aspecte que cal remarcar és el fet que molts dels mercats estan situats sobre les línies intermèdies entre els castells roquers. Manacor, Montuïri, Sineu i Canarossa estan situats a mitjan camí entre castells, en territoris neutrals. Aquesta és una disposició molt habitual per mercats per dir-ho d'alguna forma primitius. Cal suposar que aquesta situació ja es produïa en època prehistòrica.

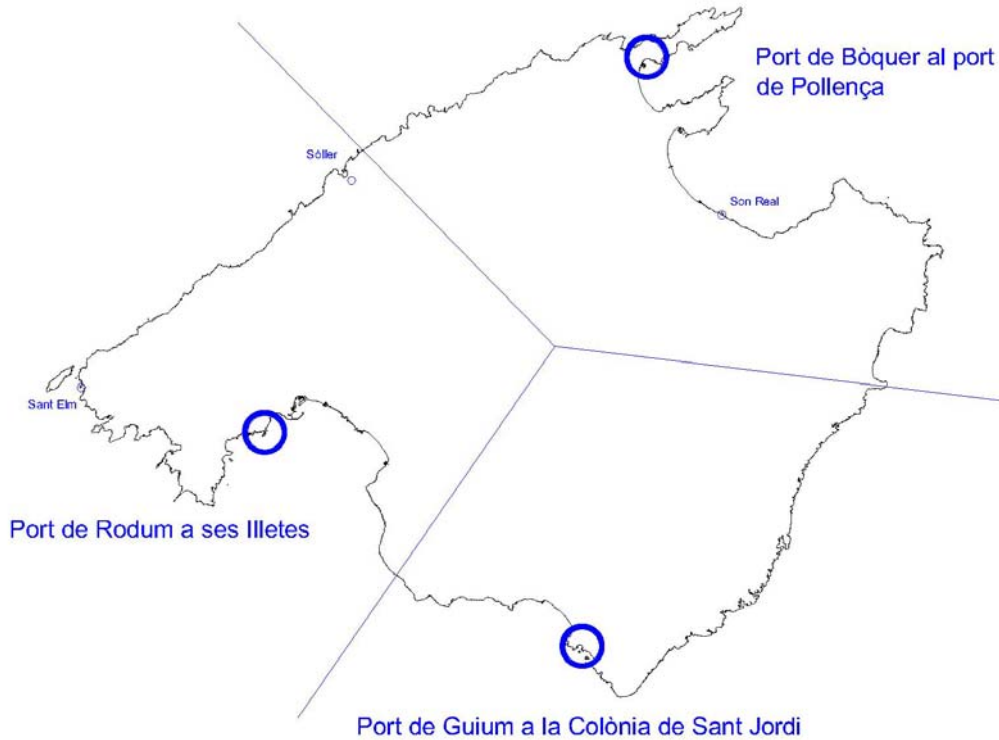
3.2.3 Els ports

Els tres ports comercials prehistòrics, Guium, Rodum i Bóquer, eren els punts de contacte amb l'exterior de l'illa, el lloc on feien escala els vaixells en ruta cap a Catalunya o els que requerien d'una aturada d'emergència. Aquest era l'únic producte que podia oferir Mallorca a l'exterior, l'avituallament dels vaixells, i de fet va ser el motiu pel qual va ser poblada, com s'ha vist. Ja s'ha esmentat que el règim de vents i corrents del Mediterrani va condicionar el poblament de les Balears. L'avanç cap a l'oest era una successió d'escales on calia espera que bufés un vent contrari favorable. Les esperes podien arribar a ser de mesos. Igualment hi ha els casos en què els vaixells eren sorpresos per una tempesta o un altre problema i s'havien de refugiar a terra.

Els balears devien saber perfectament quines eren les èpoques més propícies per a l'arribada de vaixells. Aquestes solen ser a la primavera quan arribaven els vaixells provinents de l'Est que havien partit amb l'inici de la temporada de navegació, i a la tardor, quan arribaven els que passarien l'hivern a l'Oest. La temporada de navegació al Mediterrani començava en acabar l'hivern, cap al març o l'abril. Els vaixells provinents de l'Orient Mitjà devien arribar cap al maig. A la tornada ja no devia haver-hi gaire escales degut a què el règim de vents era molt més favorable.

Un port havia de ser bàsicament un lloc on hi hagués aigua dolça i una platja on varar els vaixells. El cas més notori és el de la Colònia de Sant Jordi, situada sobre l'emplaçament de la fenícia Guium, on la platja més propera s'anomena es Dolç, en referència a un corrent d'aigua dolça que allà aflora al mar.

A partir d'aquests elements físics essencials la gent dels poblats anava a vendre aliments, sobretot gra, als vaixells que feien escala. Als mariners els devia sortir molt a compte carregar més metall, tant a l'anada com a la tornada, i canviar-ne una petita part pel gra que necessitessin a cada escala. Es pot proposar que els grans envasos de terrissa de la prehistòria balear eren imitacions dels contenidors que anaven als vaixells plens d'aigua o de gra, alguns dels quals eren emprats marginalment a les cases, de forma similar a les àmfores un mil·lenni després.

3.12. Els ports principals prehistòrics de Mallorca. En aquest esquema de Mallorca apareixen els tres ports cabdals abans de la conquesta romana: Bòquer, Guium i Rodum, així com les seves zones d'influència. Cal observar que aquestes s'assemblen molt al que són avui en dia els tres partits judicials de Palma, Inca i Manacor.

A les èpoques en què es sabia que arribaven els vaixells devia acudir la població del territori d'influència del port per esperar-los. A partir d'aquesta funció nàutica bàsica es va desenvolupar l'entrada de productes exòtics a l'illa, productes que devien ser bàsicament els metalls. Al voltant de les escales dels vaixells es formava una fira comercial, amb una aglomeració important de gent. Aquest ha de ser el sentit dels grans poblats de navetes entorn de Bòquer i de Guium, albergs temporals en ocasió de les fires. Si en algun lloc podia sorgir una *jefatura* aquest havia de ser als ports. El control de l'activitat econòmica hauria estat la font del poder. Indubtablement hi devia haver una elit de comerciants, tant fenicis com locals, que gestionava els intercanvis amb els vaixells.

Respecte de la importància relativa de les berenes dels castells roquers i les fires dels ports es pot fer una analogia amb la situació a finals de la Dictadura. Els ajuntaments eren estructures institucionals buides de contingut, i en moltes zones costaneres l'impuls per prestar serveis va haver de ser assumit per les associacions de comerciants. Ajuntaments i consells dels castells roquers són estructures institucionals similars, així com les associacions dels mercaders prehistòrics dels ports i les dels comerciants actuals de les zones turístiques.

3.2.4 Els santuaris

A la Mallorca prehistòrica hi havia dos centres d'àmbit insular, dos focus que tenien influència sobre tot el territori, ja que els seus gestors se'n cuidaven de les qüestions religioses de l'illa. Es tracta dels dos santuaris de s'Illot al Llevant i el dels puigs Majors al Ponent. Efectivament en la nostra opinió en aquests dos indrets hi havia dues comunitats que podríem anomenar religioses les quals tenien un cert control sobre moltes activitats de l'illa. Als seus membres se'l podria anomenar sacerdots, bruixots, xamans, homes sants, o, per emprar un terme proper, frares.

La comunitat prehistòrica de Mallorca tenia les seves necessitats religioses com qualsevol altra, i aquestes estaven cobertes en la nostra opinió pels dos santuaris esmentats, el de s'Illot a la costa oriental de l'illa i el dels puigs Majors entremig d'aquestes dues muntanyes al cor de la serra de Tramuntana.

Entorn al poblat central de s'Illot es despleguen una sèrie de monuments, que alineats de dos en dos defineixen orientacions astronòmiques. Així des del túmul de sa Gruta es veia sortir el sol darrera el túmul de la punta de n'Amer el dia del solstici d'estiu, i des del talaiot de ca n'Amer es veia sortir el sol per damunt el propi illot el dia del solstici d'hivern. El conjunt es completa amb l'alineació dels equinoccis i l'a d'alguna sortida de constel·lacions. Era un monument sofisticat, un vertader observatori astronòmic¹⁷².

El santuari de s'Illot està íntimament relacionat amb l'altre santuari cabdal de l'illa. Efectivament des del monument central de s'Illot la posta del sol el dia del solstici d'estiu es veu entremig dels dos puigs Majors, visibles a cinquanta quilòmetres per una escletxa de les serres de Llevant. Aquesta extraordinària connexió, que degué determinar la situació del santuari de s'Illot, mostra l'íntima unió entre ambdós.

El santuari dels puigs Majors és òbviament un lloc sagrat climatològic, les dues muntanyes principals de l'illa, els puigs de Torrella i Massanella eren candidats obvis per a un santuari d'aquest tipus, com el mont Olimp a Grècia. Cal assenyalar que a les muntanyes altes s'hi solen enganxar els niguls, com és el cas ocasionalment en aquestes dues, és a dir que literalment graten el cel.

Aquí cal citar la descripció medieval, del segle XII dC, de Mallorca feta per un autor musulmà, al Zuhri, explica com al mig de l'illa hi ha unes muntanyes de les quals surt un riu que rega tota l'illa. És més, entre les dues muntanyes hi ha els dos únics embasaments de l'illa, el de Cúber i del Grog Blau, els quals simbòlicament han pres el relleu a les muntanyes com a oracles climàtics: tot i que una mínima part de la població se'n abasteix, el seu estat és una qüestió d'interès insular, periodístic i popular.

L'illa de Mallorca té una longitud de 27 parasanges i un amplada de 25. Trobem al seu centre una muntanya d'on baixa un riu que parteix l'illa i rega el conjunt de les seves terres. Al Zuhri¹⁷³.

Des del punt de vista arqueològic hi ha una sèrie de coves al voltant de les muntanyes que han proporcionat rics jaciments que cobreixen tota la prehistòria insular.

¹⁷² Aquesta proposta està desenvolupada a Grimalt (2005). En aquest treball es proposaren excessives orientacions amb estrelles, però les solars es poden considerar vigents.

¹⁷³ Sabah (1972). En aquest article s'extracta el referit a les Balears contingut en un llibre de geografia del segle XII dC, el Kitab al Dja'arafyya.

També hi havia els temples postalaiòtics d'Almallutx, que formaven un grup que va ser excavat en ocasió de la construcció dels embasaments.

3.3 La trama de ciutats

Una vegada exposats els antecedents rellevants a les seccions anteriors, en aquesta es veurà el repartiment que es va fer després de cada conquesta de Mallorca, al nivell de ciutats. Aquesta és la distribució territorial de més alt nivell i la primera que cal abordar, ja que antecedeix a les altres. Efectivament el territori es reparteix de forma jeràrquica, d'alt cap baix.

Exposades ja les vicissituds, per dir-ho d'alguna forma, polítiques de les conquestes de l'illa, així com els condicionants territorials previs, és el moment d'abordar la ordenació de més alt nivell que es va fer. Per ciutat no cal entendre només les simples edificacions que en proporcionen la imatge, una ciutat és el centre d'un territori i l'element focal que l'articula.

En aquesta secció la volguda simetria entre la conquesta romana i la catalana prendrà un caire diferent a l'habitual. D'una banda s'exposarà l'organització del territori entre les quatre ciutats romanes, argumentant la situació de Palma, Pollentia Guium i Tuccis, i també quins eren els termes que cada una controlava. De l'altra s'ha de partir de l'oposició entre Ciutat i Part Forana, i examinar com la tensió territorial entre ambdues ha creat nuclis alternatius que assumeixen parcialment funcions urbanes. Aquest darrer anàlisi el que farà sobretot és donar versemblança a les propostes fetes per a les ciutats romanes, que és la dinàmica general d'aquest treball, emprar el Repartiment per desvetllar la Centuriació.

L'organització d'aquesta secció serà la següent: en primer lloc es veurà la imatge de Mallorca, la representació conceptual que de l'illa feren els establidors romans, i que va ser la base per a la partició. En segon lloc es veuran els eixos principals que determinen la centuriació i el trossejament del territori en quatre parts. Finalment en tercer lloc s'examinaran les ciutats en si.

Al primer apartat cal començar reconstruint la imatge general que es feren els conqueridors de l'illa, la caracterització antròpica que feren del territori natural, és a dir com perceberen el paisatge. Es proposarà un model geomètric per a l'illa i es recercherà a les fonts documentals com es va concebre Mallorca.

Al segon apartat es veuran les primeres passes de la centuriació, els primers i fonamentals eixos que es traçaren sobre Mallorca, és a dir els camins principals i la partició en els territoris de les quatre ciutats romanes.

Finalment al tercer es veuran les pròpies quatre ciutats romanes, els nuclis urbans centrals de cada territori. S'examinaran les característiques més rellevants que tenien i que han perviscut.

3.3.1 La imatge de Mallorca

En aquest apartat s'estudia el concepte de territori que s'aplicava en crear una nova centuriació, concretament com es va concebre a Mallorca la centuriació, com es va dissenyar la seva estructura.

Cal començar parlant de la mesura i modelització del territori, és a dir com es crea la forma percebuda de la centuriació, la quadrícula com a element central d'aquesta percepció. Aquesta depengué del condicionants que trobaren els romans: la pròpia geografia de Mallorca i els assentaments prehistòrics principals. A partir d'aquest imatge es traçaren les primeres alineacions per a comprendre l'illa, i aquestes abocaren a una orientació concreta per a la centuriació.

El fil argumental que es ve seguint és el de reconstruir com els romans varen copsar l'esquema de Mallorca. Efectivament, la centuriació que crearen va adaptar-se molt bé a l'estructura geològica de l'illa, fins al punt de que avui en dia pot semblar natural i evident. Però no és així, com es veurà a continuació és el fruit de molts esforços.

Ja s'han vist els antecedents tecnològics, i ara és l'hora de començar a parlar del concepte de la centuriació. En aquesta primera fase cal tractar la percepció de la centuriació des de dues visions en principi diferents, però que són el mateix: des de la perspectiva del dissenyador en primer lloc, però també des del punt de vista de la gent que hi viurà.

Efectivament hi ha varies maneres de llegir una centuriació. En un primer moment es concep, després es dissenya, a continuació es construeix i finalment s'habita. Però els dos extrems de la cadena es toquen: la idea inicial i el producte final són bastant semblants.

Quan es parla aquí de la concepció de la centuriació es fa referència a un esquema general, al que Cecili Metel va mostrar al seu triomf. Fent un paral·lelisme amb les obres públiques actuals, seria el nivell amb que tracten els projectes els polítics i la premsa: una idea global sense entrar en detalls tècnics. La qüestió és que un procònsol que havia conquerit un territori havia de tenir, i poder transmetre, una idea clara de la forma d'aquest.

Es tracta del que va explicar Metel quan va exposar al Senat el que havia fet a les Balears, o encara millor, el que hi havia dibuixat als murals que s'exposaren al triomf. Ja s'ha mostrat com el triomf era l'excel·lència del llenguatge social a Roma, amb un impacte similar al de la premsa avui en dia. Molta de la informació que hi ha de l'antiga Roma ha de llegir-se pensant que es va construir en els triomfs. Això ja s'ha tractat, i aquí el que cal incidir és en un esquema simple per descriure la centuriació.

Es pot suposar que l'exposició degué ser del tipus següent: "s'ha deixat una tercera part de l'illa, per cert la més àrida, pels aborígens que s'han rendit. La part millor s'ha dividit equitativament entre dues colònies llatines on s'ha assentat una legió, casualment de clients picens dels Metels, situades als millors ports de l'illa. Cal recalcar que són dues colònies d'ordre, no com les que establia el tribú Grac, al cel sia. La part dels aborígens s'ha dividit en dues ciutats del nivell més baix, a fi que una sola no fos similar a cada una de les colònies. També se'ls ha castigat situant les ciutats enfora de la mar, més o menys. Pel que fa als privilegis atorgats als fenicis, ja es tractarà en un altre moment."

Respecte de la visió per part dels habitants de la centuriació, es refereix a la idea del seu territori que tenien els romans que vivien en un territori concret, com per exemple els que visqueren a Mallorca fins a la conquesta catalana. Com ja s'ha dit aquesta era prou similar, si no totalment coincident, amb la idea que es va transmetre al triomf. Aquesta idea es va transmetre a les imatges que es tenien de l'illa i que ha conservat la història.

La modelització del territori

A l'hora d'aclarir com feien els romans per fer-se una idea de la mesura i forma d'un territori el millor és fixar-se en les descripcions d'Estrabó, un dels geògrafs més eminents de l'Antiguitat. A la seva obra abunden tant les comparacions de les formes amb objectes concrets com les referències de mesures.

Centrant la qüestió només en el cas de les illes, les grans illes del Mediterrani tenien cada una la seva comparació formal, com es pot llegir a la Geografia d'Estrabó. Així Sardenya és compara amb la petjada que deixa un peu, amb l'estretor del pont enmig. En parlar de Sicília es recorda sempre la comparació amb un triangle. El Peloponès s'assimila a una fulla de plataner, per les entrades de les badies del sud de la península. Amb Creta els antics desisteixen per la impossibilitat de trobar-li qualsevol semblança. Finalment Xipre és assimilada a una pell de bou.

Les mesures que es donen de les illes en el millor dels casos proporcionen longitud, amplada i perímetre. El que es dedueix dels tractats de geografia és que per mesurar un territori la primera opció era assimilar-lo a una forma rectangular, i fent una creu cercar-ne l'amplada i la llargada. Aquesta pràctica és reconfortant perquè és simple. Si no hi hagués cap testimoni antic caldria suposar igualment que es feia així, donat que era una gent que quadriculava els territoris.

El vertader problema a l'hora de mesurar un territori no és fer un creu i mesurar-ne els braços: és decidir com es traça la creu. Decidir quina serà la direcció de l'eix principal és la qüestió. Els evangelistes gromàtics fan alguna referència incidental al tema, encara que de fet per a ells no té implicacions pràctiques, ja que no establien noves centuriacions sinó que treballaven sobre les ja traçades. També els limita bastant el que creguin en gran part que les orientacions són solars. Però al final esmenten que s'ha de traçar la direcció principal en el sentit en que el territori tingui més longitud:

L'orientació cardinal dels límits majors.

21.La direcció dels límits segueix el costum antic...Per això els límits estan establerts cap a l'orient.

22.Molts, ignorant el sistema del univers, han seguit el sol, és a dir la seva sortida i la seva posta.

23.I alguns per evitar traçar límits paral·lels als de les colònies veïnes, han negligit el sistema del cel...

24.Alguns han seguit la longitud del territori i han traçat el decumanus seguint la seva màxima longitud. Hyginus gromaticus.

Encara que ho esmenti al final i amb la boca petita, Hyginus confessa. Diu ben clarament que a l'hora d'establir una centuriació sobre un territori es té en compte la configuració d'aquest. Seguir la màxima longitud d'un territori vol dir identificar les direccions principals del paisatge.

Afortunadament els territoris solen presentar una certa regularitat geològica i geomorfològica, sobretot els relativament joves com és el cas del mediterranis, formats

durant l'era terciària. Aquesta regularitat és sobretot una tendència a l'ortogonalitat, el que fa que la decisió de traçar quadrícules sigui prou encertada.

Des del punt de vista geològic l'element principal del territori són les serralades muntanyoses. Aquestes s'han format bàsicament a partir d'un moviment de compressió d'un mar en el fons del qual els sediments que han caigut al fons durant milions d'anys han format estrats de roca. Aquesta compressió, deguda al moviment de plaques tectòniques de l'escorça terrestre, actua en una determinada direcció. Les noves serralades formades seran perpendiculars a aquest esforç. Arribats a aquest punt es sol exposar l'exemple de l'estora: si s'empeny una estora per un dels seus costats es formaran una sèrie d'arrugues paral·leles al costat que es pitja i entre si.

Des del punt de vista geomorfològic l'element principal són els rius i el mar. Les planes de les valls i les costaneres es situen alineades amb la direcció de les serralades que les limiten, i de l'erosió de les quals prové el material que les forma. Això es deu bàsicament a que els estrats abans esmentats no són homogenis, sinó que són capes superposades de distinta duresa. Les capes més fluixes, de guix per exemple, permeten el lliscament entre si de les més fortes durant els moviments orogènics, i són després les primeres a erosionar-se i donar pas a valls encaixonades entre les capes més fortes. Aquesta regularitat en manifesta encara d'una altra manera: quan les aigües necessiten creuar una serralada ho fan perpendicularment a aquesta, obrint una sortida el més curta possible.

En el cas de Mallorca, la serra de Tramuntana marca perfectament la perpendicular de la direcció de l'esforç que la va crear. Els principals cursos de l'illa són paral·lels a la serra, però algunes valls de la muntanya han hagut de forçar estrets per obrir pas a les seves aigües, com és el cas de Valldemossa, Sóller o Ternelles. La direcció que marquen els estrets és la de l'esforç orogènic.

La naturalesa resultaria prou amable si permetés ser descrita amb aquesta simplicitat. Però la realitat és prou més difícil: hi ha un elevat grau d'irregularitats respecte del patró teòric. A primera vista un paisatge és una confusió d'elements sense cap regularitat discernible.

Cal remarcar a més que l'observador que va copsar aquesta realitat no és modern, sinó un grup de legionaris sense cap plànol de l'illa ni gaire coneixements de geologia. La majoria dels encarregats de dirigir els treballs de les centuriacions devien ser persones amb una formació acadèmica limitada, però una altra cosa és la intel·ligència: a la legió devien promocionar els més capaços a l'hora d'establir un campament, no els assassins compulsius. Els centurions d'una legió formaven un grup de tècnics habituats a decidir cada dia en molt poc temps un emplaçament per a un campament, una elecció dramàticament important durant una guerra.

El principal element en l'elecció d'una direcció per a l'eix principal d'una centuriació era la orientació de les serralades o del mar. Això és exactament el que els geomàtics defineixen com la longitud més gran d'un territori. Els romans no sabien com s'havien format les muntanyes, però podien identificar perfectament les direccions principals de les serralades. Els exemples coneguts així ho mostren: La centuriació de Béziers al Llenguadoc segueix la direcció del corredor litoral, com al nord d'Itàlia la via Emilia segueix la direcció dels Apenins per la seva banda nord, formant una alineació de tres-cents quilòmetres al llarg de la plana del Po. Però no és tot reductible a una certa vista dels dissenyadors. A darrera una orientació aparentment natural i evident hi ha molta feina, i no sobre un plànol, sinó sobre el terreny.

Efectivament el cas concret de Mallorca mostra quin era el procediment. Es veurà com hi ha de camins que creuen l'illa, que simplement són proves per traçar l'eix principal. El procediment de prova i error era aplicat aquí de la manera més literal possible: es decidia una alineació i s'obria un camí. Després es corregia i se'n obria un segon. I tantes vegades com fos necessari fins a trobar una direcció satisfactòria. Com tot en aquest món, les centuriacions es dissenyaven amb un poc d'inspiració i molta transpiració.

La percepció del territori estava totalment condicionada per la trama de la centuriació. La idea d'una quadrícula perfecte es superposa al territori i en fa desaparèixer les imperfeccions. Hi haurà temps de veure totes les imperfeccions i ajusts que es varen haver de fer a la centuriació de Mallorca, però aquí es tractarà la visió geomètrica que dirigeix el procés. L'ordre i la simplicitat de la malla quadriculada tenen alguna cosa d'absorbent.

Una centuriació és una forma molt simple de mesurar un territori, ja que consisteix en dividir-lo en quadrats. Però no es limita a fer-ho sobre un plànol, sinó que construeix els quadrats sobre el territori. Així la confecció del plànol del territori determina la forma que tindrà finalment aquest, i no a l'inrevés com és habitual avui en dia. Aquesta radicalitat de la centuriació n'és una característica central. La ruptura de l'estructura del territori que crea no té paral·lels en la història de Mallorca ni de qualsevol altre territori similar, en no ser la colonització humana inicial.

Respecte de la potència de la quadrícula sobre el territori en el qual actua, es pot aduir l'exemple de la ciutat de Barcelona. Aquesta ciutat està situada en una plana situada entre el mar i la serra de Collserola, i flanquejada per dos rius, el Llobregat i el Besòs. La visió social de la geometria de la ciutat està totalment dominada per l'Eixample, la quadrícula que s'estén sobre una part, no tota, la ciutat. El sistema de referències ciutadà està basat en aquest: Hi ha dues direccions, mar-muntanya i Llobregat-Besòs. És cert que és un esquema senzill i prou ajustat a la realitat, però també ho és que s'ha generalitzat per la influència de l'Eixample. A Palma per exemple, aquest esquema de direccions no existeix, i els noms de districte tals com Llevant i Ponent no passen de ser simples denominacions administratives. A tall de comparació es pot observar com els plànols de Barcelona es dibuixen segons la direcció que marca l'Eixample com a base, i els de Palma s'orienten amb el nord geogràfic.

La imatge de Mallorca

Cal fixar-se en la imatge que tenen actualment de la forma de Mallorca els seus habitants. El primer que ve al cap és un plànol de carreteres, que ha estat la imatge socialment més assequible els dos darrers segles. Anteriorment però un plànol amb el simple perfil de l'illa no existia. El primers perfils aproximats varen ser cartes nàutiques cap al segle XVIII. A partir d'aquestes es va treballar per omplir el territori amb pobles i camins.

Avui en dia està bastant assimilada la comparació de l'illa amb el bust d'una somera: la badia de Santa Ponça i Peguera és la boca, el port de Sóller l'ull i les penínsules de Formentor i Alcúdia les orelles. Aquesta imatge ha nascut a les aules, fruit d'hores de contemplació d'un plànol, i s'ha consolidat als acudits de la premsa.

La pregunta que cal fer-se en aquesta secció és: quina era la imatge que tenien de Mallorca els seus habitants romans? El que interessa aquí es saber com percebien el seu territori els pobladors de l'illa abans de la conquesta catalana.

Incidentalment es pot comentar que d'aquesta pregunta se'n deriva una altra: com veien l'illa els seus pobladors després de la conquesta catalana? Bàsicament com una tela d'aranya, amb la Ciutat al centre, i els pobles situats sobre els radis. Aquesta imatge medieval es va construir sobre la trama de la centuriació, i s'hi transparenten algunes restes.

Per poder respondre aquesta pregunta cal cercar documentació que descriu l'illa, d'abans de la conquesta catalana. Es repassen a continuació les descripcions històriques de Mallorca de que es disposa, que formen dos blocs: el dels autors clàssics, i els dels àrabs compresos els cristians contemporanis. A partir del que s'obtingui, tenint en compte la centuriació es pot tractar de reconstruir la imatge original de l'illa.

La imatge clàssica de Mallorca

Cal començar amb els clàssics. Abans però s'han de precisar les unitats de mesura que s'empraran: en primer lloc es pot assimilar la milla romana a un quilòmetre i mig. La milla romana es considera que conté vuit estadis grecs. Cent estadis grecs es correspondran així amb 18,75 km.

A més parlarem dels perímetres de les illes que ens concerneixen, havent-los agafat d'Artemidor... de les Gimnèsies la més gran té una llargària de 1.200 estadis i una amplada de 400 estadis... Agathemeros, G.G.M. II, 481

Artemidor va ser un geògraf contemporani a la conquesta de les Balears per Cecili Metel, i Agathemeros és tres segles posterior, de devers el segle II dC. Artemidor té fama de viatger més que de geògraf teòric, i els seus texts han sobreviscut com en aquest cas perquè foren copiats per autors posteriors. Es poden convertir les mesures que dona: 1.200 estadis són 225 quilòmetres i 400 estadis són 75 quilòmetres. Vuit estadis formen una milla, pel que 1.200 són 150 milles, i 400 estadis són 50 milles.

La segona xifra és, com es veurà més envant, molt versemblant com a longitud de Mallorca mesurada sobre la via principal de l'illa. Cal considerar que és una informació correcta provinent directament de dades preses en constituir la centuriació. És raonable suposar que un geògraf contemporani a la conquesta havia de poder tenir accés a unes dades precises.

Respecte dels 1.200 estadis de longitud, o 150 milles, pareix que hi ha un error de transcripció i eren originalment el circuit. A la geografia d'Agathemeros es descriuen les illes amb tres dades diferents: longitud, amplada i circuit. L'amplada sempre va a darrera la longitud, si apareix, però les altres dues poden aparèixer totes soles. Així per a Mallorca cal considerar que Agathemeros originalment donà longitud i circuit, com fa Plini.

Finalment es pot deduir l'amplada a partir d'aquest circuit. Si s'assimila Mallorca a un rectangle queda un costat menor de 200 estadis, que són 36 quilòmetres. Aquesta xifra és un poc escassa, ja que en realitat hauria de ser a prop de 67 quilòmetres, pràcticament el doble.

La major de les Gimnèsies té dues ciutats, Palma i Pollentia, una mira cap a llevant, l'altra cap a ponent. Manca poc perquè la llargària de l'illa sigui de sis-cents estadis i l'amplada de dos-cents. Artemidor ha parlat del doble, no tan sols d'amplada sinó també de llargària. La més petita dista uns 270 estadis de Pollentia. Estrabó III, 5, 1.

Estrabó escriu la seva obra cap al canvi d'era, quan les Balears fa un segle que són romanes. Cal notar que considera Mallorca orientada segons un eix est-oest, amb

Palma mirant en una direcció i Pollentia en l'altra. Sembla que la posició de les dues ciutats està canviada, però la idea és clara: estan situades sobre un eix est-oest.

Respecte de les mesures que dona, aquestes també són en estadis, la mesura itinerària grega. Així 600 estadis són 108 quilòmetres, i 200 estadis són 36 quilòmetres. Cal notar que Estrabó al text grec conservat dona aquestes xifres en lletra, pel que un error de copista no és gaire probable, i que el seu marge d'error és de 100 estadis, és a dir que tenen un marge d'error de 50 estadis, que són 9 quilòmetres.

Ja s'han discutit les xifres que donen Artemidor i Agathemeros, 1.200 i 400. Estrabó explica que les dimensions de Mallorca són la meitat, 600 i 200. Això implica varies coses. En primer lloc que si hi va haver un error amb els 1.200 estadis ja afecta a l'obra original d'Artemidor. En segon lloc, que Estrabó pareix que es limita a dividir per la meitat les xifres d'Artemidor, recelant d'allunyar-se massa de la seva autoritat.

Es podria suposar que parla de les mesures màxima i mínima de l'illa. Així entre Sant Elm i el Cap de Pera hi ha una distància en línia recta de 99 quilòmetres. En canvi entre s'Arenal i can Picafort en línia recta hi ha 44 km. Ambdues mesures són similars a les que dona Estrabó, però no són perpendiculars entre si, i s'han obtingut amb un plànol.

Si es mesura la distància seguint l'eix que ens indica Estrabó, el de Palma a Pollentia, hi ha una distància entre el cap de la Mola d'Andratx i el cap de Formentor de 87 km en línia recta. Cal notar com no es correspon de cap manera amb la distància entre Palma i Pollentia, que són 52 km. Es pot mesurar però d'una forma itinerària, seguint el camí del cap de la Mola a Palma, el de Palma a Pollentia, i finalment el de Pollentia al cap de Formentor. La distància que s'obté és molt similar a la referida dels 600 estadis, és a dir, que s'hi acosta amb una precisió notable. Cal passar ara a l'altra distància. Si es va mesurar perpendicularment a la direcció de la Serra, s'assembla a la distància entre Inca i el castell de Santueri, que és de 40 km. És clar que cal oblidar la distància entre aquests dos llocs i el mar. La distància també pot ser l'amplada de la part de la centuriació on s'assentaren els colons romans, és a dir entre sa Calobra i Els Pagos, que es correspon també amb uns 40 km.

El resultat que s'obté és insatisfactori: en un cas cal estirar la distància i en l'altre cal escurçar-la. Es veurà més envant com les xifres d'Al Idrissi, o les del Veronés són molt precises comparades amb aquestes. Els antics sabien mesurar i comptar perfectament, pel que cal tornar a fixar-se en la transmissió de les xifres.

Tornant enrere, cal suposar que Artemidor realment va cometre l'error, i encara més, es pot demanar com així Estrabó troba decent referir que agafa la meitat de les xifres d'Artemidor. En aquest punt la clau és a la conversió de milles i estadis. Una milla són vuit estadis, i avui en dia es fa la conversió amb una calculadora, però, com ho feien els antics? La forma més senzilla és multiplicar o dividir per dos, tres vegades seguides. Però això és embullós. Cal examinar abans de concloure la descripció de Plini.

La major té 100.000 passes de llargària i un perímetre de 475.000. Plini. Història Natural, III, 76-77

Quan Plini escriu la seva obra, al segle I dC, les Balears ja fa dos segles que són romanes, i és també posterior a Artemidor. És raonable que obtingués les dades d'una font independent? Les mesures de Mallorca han de derivar en última instància del que es va mostrar en el triomf de Cecili Metel a Roma després de la conquesta de l'illa. No és raonable que ningú més es dedicàs a mesurar-la. Cal considerar que les mesures

d'Artemidor estan agafades directament de les dades presentades en el triomf, i que les de Plini en deriven també, mitjançant una altra font a la qual es pot anomenar Protoplini, que també les va recollir en el moment del triomf.

Ara cal examinar si aquesta mesura que dóna Plini pot assimilar-se a la d'Artemidor. 1.000 passes són una milla, i per tant Mallorca fa 100 milles de longitud, o si es vol 800 estadis. Això és el doble que els 400 estadis o 50 milles que s'han donat per bons anteriorment. Cal notar que aquí es juga amb foc, ja que s'afirma que 800, 400 i 200 són totes xifres equivalents, producte d'errors amb l'escala del 2.

Però hi ha una segona xifra, les 475 milles de perímetre de Plini. Es pot relacionar amb els 1.200 estadis d'Agathemerós, o amb el seu equivalent els quasi 600 estadis d'Estrabó. Si es quadruplica 1.200 s'obté 4.800, i si s'octuplica quasi 600 es pot obtenir raonablement 4.750.

El lector pot considerar inversemblant aquesta successió d'errors, i creure que aquest autor ho agafa pels pèls. No és així, els errors de càlcul, comesos per una persona inexperta i que no té on comparar els seus resultats, poden ser terrorífics, fins i tot actualment. Per a un grup d'erudits de fa dos mil anys, que no havien vist mai un plànol de Mallorca, i per als quals la taula del vuit devia ser tecnologia punta, aquesta cadena d'errors és perfectament possible.

De fet fins i tot es pot deduir d'on va treure la idea Estrabó de corregir a la baixa les xifres d'Artemidor. Es tracta de la cita de Diodor sobre el lloc de Mallorca en l'escala d'illes Mediterrànies.

La major de les Balears és la més gran de totes les illes després de les set següents: Sicília, Sardenya, Xipre, Creta, Eubea, Còrsega i Lesbos,... Diodor de Sicília, Biblioteca Històrica, V, 17

Aquesta escala és basant correcta: Sicília i Sardenya tenen uns 24.000 km². A continuació venen Xipre, Còrsega i Creta, per aquest ordre, amb uns 8.000 km². Segueixen Eubea amb 3.900 km² i Mallorca amb 3.600 km². Després venen Lesbos i Rodes amb menys de la meitat que Mallorca. La proposta és que Estrabó va comparar la longitud donada per Mallorca amb les de Creta i Xipre, i va decidir que hi havia un error, i com que sabia per on solien venir va decidir reduir a la meitat les xifres.

La mida de Mallorca

El resultat de l'argumentació anterior és que els romans varen aprendre al triomf de Cecili Metel sobre Mallorca que aquesta illa tenia 50 milles de costat i 150 milles de perímetre, o 400 estadis de longitud i 1.200 de perímetre. S'ha deduït que les dues fonts originals, Artemidor i el Protoplini, les recolliren independentment, pel que tot pareix raonable.

Aquestes 50 milles es corresponen amb 75 quilòmetres, i és la xifra que obtingueren els establidors de la centuriació en mesurar la longitud de l'illa sobre la via principal que passa per Palma i Pollentia. És frustrant però després comprovar que l'amplada que resulta d'agafar les 150 milles del perímetre de l'illa i assimilar aquesta a un rectangle. Aquesta és només 25 milles o 38 quilòmetres, gairebé la meitat dels 67 quilòmetres reals, que són 45 milles. Efectivament la mesura transversal de l'illa per Santueri i Inca dóna això.

Si es considera que realment aquest perímetre es va construir a partir d'aquestes mesures de Mallorca, 50 milles de longitud per 45 d'amplada, s'hauria de justificar. Hi ha tres possibles explicacions a aquesta discordança:

La primera és que la xifra del perímetre està mal llegida. En total són 190 milles o uns 1.520 estadis, que arrodonits són 1.500. Cal suposar a més que 1.200 és un error, una xifra mal escrita des de l'inici i en realitat hauria de ser 1.500. Si hagués estat escrit en grec, 1.200 s'escriu ,ασ´ i 1.500 ,αφ´. És possible que algun dels primers redactors escrivís la *phi* amb la cama prou malament per a que pogués ser interpretada com una sigma. Això no és una proposta desesperada per fer quadrar les xifres: la meitat de les notes de l'editor del tractat de geografia d'Agathemeros especulen amb confusions de lletres a les xifres.

La segona és que Cecili Metel donàs només les dimensions de la centuriació del Pla, corresponent a Palma i Pollentia. Potser en un panell s'explicava la dimensió del territori de les dues colònies, i la xifra es va prendre pel total de l'illa. No s'hauria de descartar tampoc la discreció entorn al territori reservat als aborígens, el de Guium i Tuccis, per evitar interferències de Roma en el que Metel devia considerar el seu feu privat.

La tercera és que es consideràs l'illa com a rodona a partir de dos braços en creu de 50 milles cada un. El perímetre d'un cercle de 50 milles de diàmetre és de 150 milles aproximadament. Aquest és un argument realment simple. Es pot destacar addicionalment que la font original de les confusions, donar longitud i perímetre enlloc d'amplada i longitud, podria provenir de que es consideraven iguals les dues dimensions de l'illa. Així no es va considerar necessari donar-les totes dues ja que eren la mateixa.

La imatge musulmana de Mallorca

Cal seguir amb els autors del període musulmà. Es veurà com aquests proporcionen també una informació prou detallada que permet contrastar i completar les dades obtingudes dels clàssics. Començant pel Veronès, de Bello Maioricano:

Entraren les naus als teus resguardats ports, Cabrera, i l'endemà els va dur a les costes Pollentines, on els habitants de la vall conegueren els herois...III 260-262
Hi ha a la part de Bàlea que dona a l'Austre una badia de no petites dimensions que li serveix de port. En ella es distingeixen dues puntes separades vint mil passes. La costa de les dues la banya el mar vingut de les costes Líbiques., IV 263-266

La notícia del Veronès és interessant tot i ser prou diferent de la resta de les que es donen aquí. No està influïda per cap visió preconcebuda de l'illa, és una simple descripció del que veieren els assaltants pisans del 1114 dC. Efectivament les seves notes geogràfiques són molt precises, però estan referides sobretot al que veieren els pisans a la badia de Ciutat durant el setge. Així esmenta que la badia de Ciutat està orientada cap al sud, i encerta amb la seva amplada. No es basa en dades escrites sinó en el que va veure.

Més a l'est d'aquesta illa [Eivissa] hi ha la de Mallorca que té una longitud de 27 parasangues i un amplada de 25. Hi ha al seu centre una muntanya d'on baixa un riu que parteix l'illa i rega el conjunt de les seves terres. L'excendent de les seves aigües travessa la Medina... [Mallorca] domina el mar per tots els costats: no se'n troba cap per on es pugi pujar o baixar, i per a poder-ho fer els vaixells i les

barques entren pels ports. A l'illa hi ha cinc ports. De fet, Déu tot poderós l'ha creada elevada respecte de la superfície i els ports es feren, ja que sense els no s'hi podria entrar... A continuació a l'est es troba Menorca...Al Zuhri

Aquesta descripció del segle XII ofereix algunes idees importants. La proposta és que es tracta de la imatge de la Mallorca romana que tenien els propis mallorquins. S'ha vist abans com els autors clàssics es basaven en un pamflet del moment de la conquesta. A Mallorca però es devia tenir memòria de l'esquema de l'illa. Es pot comparar amb el que passa avui en dia, que es recull a les agendes de l'administració el nombre de municipis i la superfície en quilòmetres quadrats de l'illa, dades geogràfiques sense utilitat però considerades importants. Es poden repassar a continuació els indicis que duen a sostenir això:

En primer lloc situa les tres illes orientades d'oest a est: Eivissa, Mallorca i Menorca. No parla directament de l'orientació de Mallorca, però mitjançant l'alineació de l'arxipèlag deixa veure que segueix l'esquema cardinal.

En segon lloc dona unes dimensions de Mallorca pràcticament quadrades. És a dir que s'acosta molt al que seria l'esquema ideal per a una centuriació. S'han postulat abans unes dimensions per a l'illa de 50 per 45 milles. La xifra de 27 per 25 parasanges s'hi acosta temptadorament: simplement doblant les parasanges s'obtenen unes dimensions de 54 per 50. Ambdues descripcions coincidirien si la parasanga fos un 80% superior a la milla.

La parasanga és una mesura itinerària similar conceptualment a la llegua. Molts autors li donen valors concrets, però això és un error. Pot tenir qualsevol valor, ja que simplement reflexa la distància recorreguda entre dos descansos, una llegua, condicionada pels següents factors: en una època històrica, en un moment de l'any, en un territori, en un camí i amb un mitjà de locomoció. Es pot suposar inicialment que aquestes dimensions estiguin donades en parasanges de dues milles o d'un poc menys, igual que les llegües de la Gàl·lia, amb el que s'obté una correspondència molt precisa amb el quasiquadrat de la centuriació.

El valor inicial que es pot atribuir aquí a la parasanga és el de la llegua romana, de tres milles de 1.500 metres. Es pot temptar una aproximació a partir de les dues àrees que dona al Zuhri, la de Mallorca de 27 per 25 parasanges, i la d'Eivissa de 10 per 8. Comparant amb les superfícies reals de 3.600 km² i 500 km² respectivament s'arriba a un valor molt similar per a les dues illes de la parasanga: 2,3 km i 2,5 km respectivament. Això és una parasanga de 1,6 milles romanes, que cal notar que és igual a la llegua de la Gàl·lia. El valor de Mallorca no confirma res ja que en certa manera s'ha repetit el càlcul fet abans. En el de Eivissa sí que es tracta d'una dada nova que va en el sentit de la proposta.

Una relació tan concreta, tant precisa, entre la parasanga i la milla s'ha d'haver creat a partir de la jornada de marxa. Aquesta consisteix en uns trenta quilòmetres o en unes vint milles. Vegeci esmenta com aquestes vint milles a les marxes militars es cobrien en cinc hores de marxa, que ha de ser a raó de quatre milles per hora. Suposant un pas més descansat, de tres milles o llegua per hora, que en sis hores permet cobrir divuit milles. Si la parasanga s'hagués concebut com a la dècima part d'aquesta jornada la correspondència seria perfecta. No cal creure que aquesta sigui la solució exacta, però sí que ha de ser bastant similar.

En tercer lloc hi ha la muntanya central de la qual baixa un riu que parteix l'illa i la rega. Si es considera que la menció als excedents que arriben a la Madina és un error,

sorgeix una descripció increïblement ajustada a la concepció de la centuriació: efectivament la muntanya al centre ha de ser el massís dels puigs majors. Si el riu que en baixa és el torrent d'Almadrà, resulta que precisament era el límit entre els territoris de Palma i Pollentia, com es veurà més envant. Aquest torrent és un dels braços principals del torrent de Muro, el major de l'illa, i actualment a la capçalera hi ha l'embassament de Cúber, a devora el del Gorg Blau. Els dos llacs artificials, situats entre els dos puigs majors, formen part del imaginari de l'illa, concretament com a reserves d'aigua, en el mateix sentit de la descripció d'al Zuhri.

En quart i darrer lloc hi ha les consideracions sobre la costa rocosa i els cinc ports. Més envant es veurà la relació de ports de Marsili. Es pot provar de fer una reducció d'una l'altra, però és més útil relacionar-ho amb la trama de la centuriació. Tres ports òbviament han de ser les tres badies principals, Palma, Alcúdia i Pollença. Cal descartar que les dues badies de Pollentia siguin un de sol i en el seu lloc voler posar Guium, que ja estava completament oblidat. Els dos restants han de ser els extrems de l'alineació que divideix l'illa, Porto Colom al sud i Sóller al nord.

A l'illa de Mallorca hi ha: la Madina; el castell d'Alaró que és al nord de la Madina a 12 milles; el castell de Pollença que és a la banda oriental, a la vorera del mar, a 40 milles de la Madina; també s'hi troba l'Albufera que té un perímetre de 9 milles; i el castell de Felanitx a 36 milles de la Madina. Al Idrisi. Els camins d'al Andalus

Aquesta descripció del segle XII és purament itinerària. És radicalment diferent de l'anterior perquè ja no es basa en la trama romana, sinó en la situació real que perdurarà fins al nostres dies: la centralitat de Ciutat. Aquesta és la referència per al sistema dels tres castells roquers, que ha substituït al de les ciutats romanes.

A continuació s'estudiaran com d'acurades són aquestes mesures. En principi cal esperar que siguin prou exactes, ja que es traca de mesures itineràries preses directament sobre el terreny. Es pot considerar que aquesta milla és igual a la romana, 1,5 km, i es veurà si s'ajusta.

Indica que el castell d'Alaró es troba a una distància de 12 milles i per tant 18 km de Ciutat, i en realitat passant per son Torrella s'obtenen 24 km. Aquest és l'error més gran dels tres, un 25 %. Veient el gran ajust de les dues altres mesures es pot suposar que hi ha un error i hauria de ser en realitat 16 milles per 12. El 2 i el 6 en àrab són molt similars: dos s'escriu ٢, i sis ٦.

Per al castell del Rei diu que es troba a 40 milles que són 60 km de Ciutat, i per Inca i Campanet hi ha 59 km. Aquesta precisió dona un error mínim del 2%.

El perímetre de l'Albufera mesura 9 milles o 14,5 km. Aquesta distància pot ser mesurada de moltes maneres, pel que no cal prendre-la gaire seriosament. Un perímetre mínim actual dona 16 km.

Finalment per al castell de Santueri diu que és a 36 milles de Ciutat, el que suposa uns 54 km. La distància per qualsevol dels dos camins possibles, per Algaida i Porreres, o per Lluçmajor i Campos és de 51 km. Això dona una diferència molt raonable de devers el 5%.

Aquestes mesures eren realment exactes. Això ajuda en varis fronts: dona la confiança de que els antics sabien mesurar com nosaltres, és a dir que es pot tractar de reconstruir els seus amidaments. També mostra com les mesures itineràries són la base dels amidaments.

... Pere Martell dix-nos que els en diria noves per ço car ja hi havia estat una vegada o dues, e afaçonava que l'illa de Mallorques tenia tro a tres-centes milles que la volvien entorn: e Menorca era contra la part de Sardenya, contra aquella illa que era a la part de Grec: e Eivissa que era a la part de Garbí: e Mallorca era cap de les altres illes, ... cap. 47

... E dix-nos que aquí havia un puig lluny de la ciutat tres llegües pe terra, e per mar vint milles, e aquell puig havia nom la Dragonera... cap. 50

... E per tal que sàpien aquells qui aquest llibre veuran quantes partides hi ha en Mallorques, elles són quinze: La primera és Andraig, e Santa Ponça, e Bunyola, e Sòller e Almeruig e Pollença: e aquestes són les muntanyes majors de Mallorques que reguarden contra Catalunya. E aquestes són les partides que són en pla... cap. 72 Llibre dels Fets

La Crònica de la conquesta de Mallorca proporciona moltes dades sobre la visió que tenien de l'illa els contemporanis. Cal estudiar les que interessin aquí.

Per terra la distància entre el port de la Palomera i Ciutat és de 30 km. Aquesta xifra és correspon prou bé amb tres llegües medievals de cavalleria de devers dotze quilòmetres. Per mar la distància que es dona és de 20 milles, que s'han de correspondre amb 43 km. És a dir són dos quilòmetres per milla, pel que es pot acceptar que la referència base era la milla romana de 1,5 km.

Cal notar que la milla aquí és sobretot una mesura nàutica, com evidència el passatge de la Dragonera. Això indica que el perímetre de 300 milles de Mallorca que dona Pere Martell és també per mar. Es tracta d'un 450 quilòmetres, que es correspon bastant bé amb un perímetre de l'illa traçat a uns 10 quilòmetres de la costa, tenint en compte que es tracta de rodejar-la amb vaixell i no de encallar-hi. Aquesta mesura no s'ha de pensar que sigui gratuïta, o de simple interès científic: els vaixells catalans devien rodejar l'illa cercant preses. De fet n'hi ha un exemple en el relat del Veronès, quan explica com les galeres pisanes volten Mallorca des de Cabrera fins a Pollença.

També cal fixar-se en la posició relativa que dona de les illes entre si. Es tracta d'un mariner i disposa d'un vocabulari més afinat que el simple dels quatre punts cardinals. Així dona una situació bastant correcta, en alinear-les de garbí a gregal, de sud-oest a nord-est, en lloc de seguir l'esquema est-oest clàssic. En resum, la visió de Pere Martell és purament nàutica, i no dona cap dada útil sobre la visió de l'illa.

Las ylas son tres, de las quals la major es Malorcha, la qual ha CCC milas en son revironament, la qual justament per assó es apeylada Malorcha com en todas sas condiciones es molt pus excellent e pus noble.

E provehi lo sobirà mestre de tots de ports en aquella en tutela e defensió dels perilants ó navegants; de part oriental lo port d'Aleudia, de part ocridental lo part de la Palomera e de Andraig, e de part d'aguiló lo port de Soyler, e de part austral lo port de Manachor e de Porto Colom e de Porto Petro. E de todas parts ha molts ports pochos los quals los mariners apeylan esparagols, á salvar los lenys menors. E aquesta y la es revironada de montanyas moll altas d'aquela part que es oposada á Cathalunya, en tan neix son altas que á aquels qui naufragan son en mort e als navegants en horror. Mes de part austral que es oposada á Áffrica no ha montanyas axí altas, jatsia so que de rochas sia tota plena, e son aquelas montanyas pedregosas, no cuvinents á neguna sémen, sechas, nuas, sens fruyt, sens utilitat, si donques no son dadas als habitants á guarda e defensió. Crònica de Fra Pere Marsili, cap. I

Després de la decepció amb en Pere Martell, fra Marsili torna a proporcionar algun material útil. Encara que és amb l'excusa d'explicar els ports, mostra com es considera l'illa orientada segons els quatre punt cardinals.

La geografia de Mallorca

Al llarg dels apartats anteriors s'han aportat diversos testimonis que avalen per a considerar un model de Mallorca molt determinat, model que es construirà aquí. Aquest apartat es divideix en tres trams diferents, al llarg dels quals es definirà una geografia esquemàtica de Mallorca. Cal començar per la forma geomètrica, seguir amb els climes o paisatges, i acabar amb els ports.

Per començar amb la forma de Mallorca cal fer una especificació: no interessa aquí la geografia estricta de l'illa, sinó com ha estat percebuda històricament. La forma real, el famós cap de somera, és immanejable geomètricament, pel que cal aplicar-li una forta simplificació, construir un esquema sòlid i senzill, que pugi assemblar-se al que feren els romans.

En primer lloc s'ha de considerar una rotació dels eixos cardinals de devers 30°, en sentit horari, per fer que la serra de Tramuntana quedi alineada amb la horitzontal del plànol, és a dir amb l'eix est-oest. Cal notar que es tracta d'una orientació purament geològica, la de la serralada Bètica. Seguint-la resulta que la serra de Tramuntana queda al nord, la badia de Palma a l'oest, la badia d'Alcúdia a l'est, i les serres del Migjorn al sud. És a dir, a partir d'aquest eix geològic la descripció geogràfica de l'illa adquireix grans regularitats.

El primer que s'ha de notar és que amb aquesta orientació un dels eixos principals adquireix unes característiques molt concretes: efectivament l'eix nord-sud queda orientat cap a la serra de Tramuntana. Es tracta del que al Corpus s'anomena un eix de muntanya. Ja s'ha vist com s'hi explica que els eixos de la centuriació es denominen a partir de la seva orientació més aparent, cap al mar, la muntanya o una nació concreta.

Als camins que segueixen aquesta orientació nord-sud se'ls denomina Camins de Muntanya, fent referència a que eren emprats com a rutes transhumants per als ramats que passaven l'estiu a la Muntanya i l'hivern a la Marina. Aquests camins són rutes de la centuriació orientades segons un dels dos eixos principals.

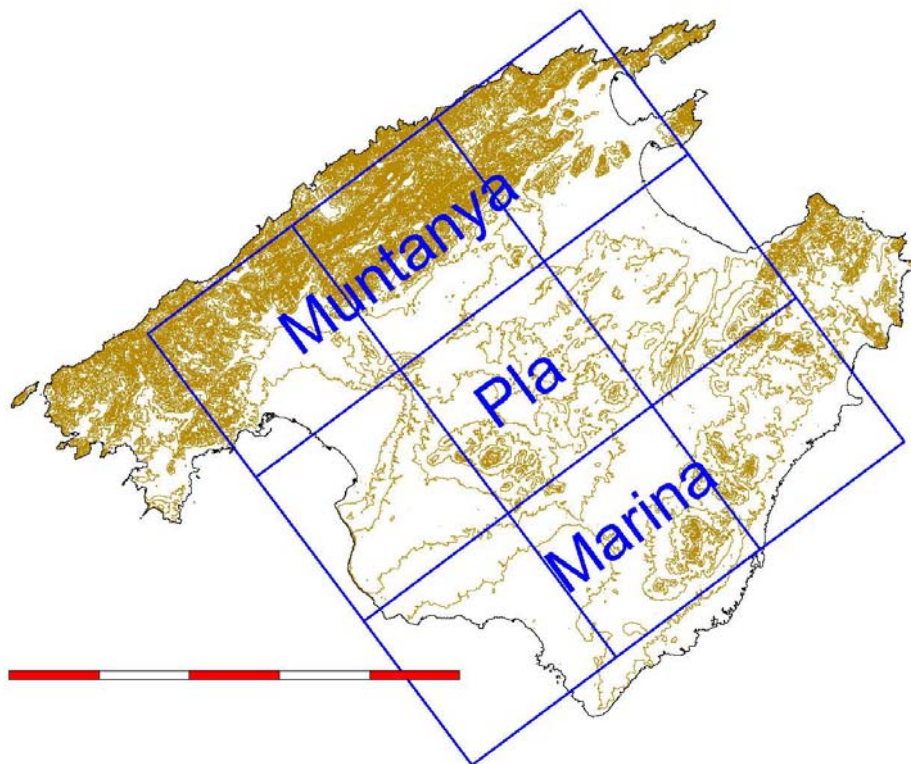
Hi ha també l'altra orientació, la transversal, la que enllaça les dues badies i té el seu representant més destacat en l'eix que uneix Palma i Pollentia. Per a aquesta la denominació actual és la de camins de Ciutat. Efectivament sobre aquests eixos transversal s'articulen la majoria dels camins radials que conflueixen a Ciutat: el ventall de camins que s'obre des de Ciutat per enllaçar amb els pobles està construït sobre la trama de la centuriació. El cas de Pollentia és un poc diferent, ja que entre els puigs i les albuferes que la envolten defineixen uns pocs corredors naturals que no permeten desplegar-se un ventall similar.

Cal considerar però que la denominació que realment devia tenir quan es va establir la centuriació era la d'eix de mar o marítim. Així es venen anomenant les dues orientacions principals de la centuriació de Mallorca com a muntanya per a la nord-sud, i mar per a la est-oest. En segon lloc es tracten les dimensions. Mallorca té una superfície d'uns 3.600 quilòmetres quadrats. La seva forma és pot assimilar a un quadrat orientat segons la nova orientació cardinal. Aquest quadrat té així uns costats de 60 quilòmetres de longitud, i unes diagonals de 85 km.

Ja s'ha vist com els romans varen crear un model de Mallorca orientat segons la direcció principal que s'ha definit, i de dimensions 50 milles de longitud en direcció mar i 45 milles d'amplada en direcció muntanya. Això es correspon amb un mida de 75

km per 67,5km. I la superfície total seria de 5.062 km². Aquesta és la mida que tendria Mallorca si fos un rectangle.

Arribats a aquest punt, es pot sospitar que el perímetre atribuït a Artemidor, el de 1.200 estadis, o 150 milles o 225 quilòmetres, és la longitud d'un contorn real de l'illa, obtingut rodejant-la d'una manera sensata, és dir obviant els caps de Formentor, del Pinar i de Cala Figuera, i retallant un poc a Andratx, ses Salines i Artà.

3.13. La modelització geogràfica de Mallorca. Representació geomètrica de l'illa consistent en un quadrat de 60 quilòmetres de costat, o 40 milles, format per tres franges iguals corresponents a Muntanya, Pla i Marina. L'angle aquí és el de la centuriació de la Marina, -37,86° amb l'azimut. Escala 10 km.

Cal començar la caracterització de climes o paisatges a partir de la percepció medieval de l'illa. Aquesta era bastant senzilla, i la dividia en tres franges de similar mida, escalonades de nord a sud: la Muntanya, el Pla i la Marina. Les diferències ecològiques entre les tres zones eren evidents per a la població. Seguint amb l'esquema del quadrat, cada una de les tres franges té uns 60 km. de longitud per uns 20 km. d'amplada.

La Muntanya està formada per una prolongació de les serralades Bètiques, i presideix tota l'illa. Està formada per un plegament de roques calcàries fracturades i permeables que lliscaren sobre capes d'argila més compactes i impermeables. Això ha donat un relleu molt accidentat i on les nombroses pluges que rep la serra s'emmagatzemen als massissos per brollar a les valls recobertes de terreny d'al·luvió.

La zona central, el Pla, està format per terrenys d'al·luvió procedents de la Muntanya i per terrenys suaus. El nom de Pla li ve donat bàsicament per contraposició amb la Muntanya que el domina, ja té un cert relleu al qual destaquen alguns puigs.

La Marina compren les terres avui conegudes com a Llevant i Migjorn, i té unes característiques prou especials que la diferencien del Pla. Aquesta distinció era en època medieval bàsicament ecològica, ja que la Marina era una immensa garriga, una selva que ocupava les terres primes i planes que confinaven amb la mar. Aquesta radical diferència amb les terres del Pla es deu al substrat geològic: La marina s'assenta sobre grans moles calcificades formades al litoral de l'illa en un període geològic relativament recent, el que fa que estiguin encara poc desgastades i no s'hi hagi format una capa de sòl. El nom comarcal de Marina avui en dia ja no s'usa, subsisteix però com a microtopònim per a zones de garriga on gairebé no hi ha terra. Es pot atribuir aquest difuminat de la Marina al canvi radical del paisatge que han suposat les grans roturacions que s'hi han dut a terme els darrers dos segles.

Després de la conquesta catalana la Muntanya era la comarca més poblada. Aquest fet pot semblar sorprenent degut a que en els darrers segles era un comarca deprimida agricolament en relació a la resta de l'illa. L'explicació és en la quantitat de població. Per a una població escassa el més pràctic es aprofitar els pocs terrenys d'al·luvió de la Muntanya, fèrtils i ben regats. Però aquests terrenys de cultiu no es poden augmentar en cas d'augment de la població. En canvi, a les altres comarques, tot i ser terrenys més dolents i no disposar d'aigua, la roturació és una opció assequible. L'escassa població de l'illa es concentrava així a redós de la Muntanya, i pel contrari la Marina estava gairebé deshabitada. Fins als segles XVIII i XIX les actuals comarques del Migjorn i del Llevant, que s'estenen sobre l'antiga Marina, eren extensions uniformes de garriga puntejades de tant en tant per algun nucli poblat amb terres de cultiu al voltant. Es tractava d'un medi ambient inhòspit, amb manca d'aigua i mals terrenys.

Al Migjorn al moment de la conquesta catalana la Remembrança i el Repartiment informen que només entorn de la sisena part del territori estava cultivada. En canvi al Pla es cultivava el doble de sòl, entorn d'una tercera part de la superfície. De fet la creació de les vil·les del Migjorn de l'illa per part de Jaume II va ser una autèntica colonització d'un espai semidesèrtic. L'activitat principal a la Marina era la ramaderia, la cria de bestiar dins les garrigues. Així era concretament durant l'època sarraïna, i continuà sent-ho en bona part de la Marina fins que al segle XVIII començà l'agricultura d'exportació, i s'iniciaren les roturacions massives per cultivar oliveres, garrovers i ametllers.

El Pla s'assemblava més a la Muntanya que a la Marina. Les seves terres, dotades de sols profunds i molt més aptes per als cultius de cereals de subsistència, estaven extensament cultivades. La població durant la dominació sarraïna i la primera part de la cristiana era més nombrosa i estable. Al Pla la població no va requerir de plans de colonització per assentar-se, i va continuar residint després de la Conquesta en petits nuclis rurals, que només molt paulatinament s'anaren en part concentrant en pobles més grans.

Aquesta visió de l'època medieval ha de servir de plantilla de com es desenvolupà el poblament en èpoques anteriors. En concret s'aplicarà a l'hora de situar els territoris de les ciutats establerts per la centuriació.

És molt interessant aplicar aquí l'esquema del quasiquadrat de 50 per 45 milles. Cal notar com la direcció en que es tallen les franges té 45 milles, que són 90 centúries. Cada franja rep 30 centúries o 15 milles. Es veurà com en assignar el terç de la Marina a la centuriació del mateix nom aquestes 30 centúries inferiors en principi se li assignaren.

El perímetre de Mallorca dista molt de ser tan homogeni com el del quasiquadrat teòric al qual s'ha assimilada. El perímetre de la costa d'aquest quasiquadrat seria de 285 km, o 180 milles, tot i que ja s'ha vist que la mesura itinerària degué donar només 225 quilòmetres o 150 milles. Però en canvi el perímetre real de l'illa és de 565 km, un poc més de doble. Aquesta diferència es consumeix en entrants i sortints.

Respecte dels entrants es poden distingir dos tipus, les badies i les cales. Tots els entrants en general es corresponen amb terrenys deprimits per on desaigüen els torrents cap al mar, i presenten platges d'arena i zones humides a l'extrem dels entrants, on acaben els torrents. Les badies són entrants de major mida, de varis quilòmetres d'amplada, on desaigua una de les conques hidràuliques de l'illa, i les cales en canvi són petits entrants on s'escola un sol torrent.

Hi ha tres badies principals. Les dues simètriques de Palma i Alcúdia/Pollença, i la de Campos. De fet el nom d'aquesta darrera és un dels pocs topònims purament geogràfics que prové del llatí, i és una adaptació d'un terme tècnic de la centuriació, un *compitus* que ha acabat fent referència al camp, l'extensa plana al·luvial que forma el rerefons de la badia. Les tres han allotjat darrera les seves platges les albuferes més extenses de l'illa.

El poblament a les badies ha variat històricament segons les circumstàncies. Durant la prehistòria les tres zones d'albuferes estaven rodejades d'una nombrosa població que vivia dels productes d'aquestes. L'albufera d'Alcúdia serà encara en època medieval la productora de peix per a tota la part forana. Aquesta població devia tenir sens dubte problemes amb la malària, però la devia trobar menys greu que la fam.

Els navegants fenicis en canvi apreciaven les badies a l'hora d'establir els seus ports, però els situaven en petites cales enfora de les albuferes. És el cas de Bóquer al port de Pollença, situat a l'extrem de la badia de Pollença; de Guium a la Colònia de sant Jordi, situada a l'extrem de la badia de Campos; i de Rodum a ses Illetes a l'extrem de la badia de Palma.

Tornant a canviar de criteri, els romans establiren les seves colònies o ports principals sobre les albuferes. L'entorn de Palma va ser sanejat amb una sèrie d'importants torrents. Pollentia en canvi conservaria la seva situació insana entre els dos aiguamolls.

La creu cardinal. El primer esquema de la centuriació

Per acabar aquest apartat referit a la imatge de Mallorca es pot examinar un bon exemple de com de difícil va ser la concepció de la centuriació. Es tracta de la creu cardinal. Amb aquest nom es designa aquí una creu de camins que travessa Mallorca, traçada en la direcció dels eixos cardinals est-oest i nord-sud.

La hipòtesi central d'aquest treball és que es va optar per estructurar l'illa a partir d'una creu traçada seguint la seva forma geològica. Però per molt bé que quedàs no era un opció evident d'entrada per als establidors. En canvi traçar una creu cardinal devia formar part del manual. Així durant els primers mesos de l'ocupació es varen fer diferents tempteigs, almenys la creu fonamental i la cardinal, fins que es va decidir seguir a fons amb una de les creus. L'altra, la cardinal, ja estava traçada i els seus camins oberts, pel que es va mantenir i integrar dins l'esquema general.

La creu cardinal pot passar desapercebuda dins la trama dels camins oblics de la centuriació. Efectivament es veurà com entre les diferents orientacions dels camins

oblics del Pla n'hi ha de orientats en sentit est-oest i en sentit nord-sud. La creu cardinal però destaca pel seu traçat. Té clarament una vocació de via de nivell insular, que ignora amb freqüència els nuclis per devora els quals passa. De fet fins i tot ignora les centuriacions, ja que tant pel Pla com per la Marina els dos braços de la creu mantenen impassibles la seva orientació, sent els dos únics camins de l'illa que ho fan.

Respecte de la trama de camins oblics de la centuriació del Pla té una característica molt significativa, i és que els dos eixos estan desplaçats respecte de la seva posició teòrica, d'una manera que no es fruit de l'evolució del camí durant els segles, sinó d'una planificació inicial.

De la importància per l'illa de la creu cardinal en pot donar una idea la seva situació actual dins la xarxa de carreteres insular: El braç horitzontal és la carretera de Palma a Manacor, prolongada fins a s'Illot, històricament el segon eix viari en importància de l'illa, després del de Palma a Alcúdia. El braç vertical està identificat als plans de carreteres com a un eix vertebrador nord-sud, i es fa el seu condicionament per trams.

3.14. La creu cardinal de Mallorca. Aquest va ser el primer eix que traçaren els agrimensors romans sobre l'illa, una creu orientada segons els punts cardinals unint Bóquer i Guium, Rodum i S'Illot.

Des de s'Illot fins a Manacor la ruta partia pel camí de sa Carrotja fins enllaçar amb la carretera de Porto Cristo. Aquest és el tram més alterat de la ruta, ja que la resta pareix no haver patit alteracions significatives durant mil·lennis, almenys fins que s'hi començaren a fer variants a les poblacions. Es tracta d'una carretera totalment alineada amb la direcció d'est a oest. Aquesta alineació queda tan natural als plànols que no ha estat mai motiu d'atenció. Almenys modernament.

Les rondaies quasi es fixaren en un aspecte del camí prou destacable. La seva orientació fa que un viatge al matí cap a Manacor, i la tornada a la tarda a Ciutat, exposi als viatgers a tenir el sol als ulls constantment. Històricament el desplaçament ha estat de Manacor a Ciutat i així el problema ha passat desapercebut. Al trajecte d'Andratx a Ciutat sí que es donava, i va ser motiu d'una rondaia sarcàstica.

De fet el problema es donava a Andratx perquè el camí que hi anava passant per Calvià és una prolongació del camí de s'Illot a Palma. Segurament els romans obriren el camí de cap a cap de l'illa, de s'Illot a Sant Elm. Palma n'era només una estació intermèdia.

A meitat de camí entre Palma i s'Illot hi ha el puig de sant Miquel, que es salva pel coll de sa Grava. Aquest està considerat popularment el punt mig de la carretera. De fet molt a prop hi ha la possessió de Mianes, un nom documentat al segle tretze, i precisament com a puig de Mianes. Aquest topònim deriva de *medianus*, i si no és el cognom d'un colon català ha de ser el nom romà original del puig, batiat així pels romans per estar situat on es troben els dos braços de la creu cardinal.

El braç vertical de la creu cardinal és una alineació nord-sud que baixa des de Pollença fins a la Colònia de Sant Jordi. De fet es va traçar a partir d'una alineació visual cap al sud que comença dalt del puig de Maria devora Pollença. Ja s'ha vist com aquest puig era el castell roquer del districte de devora Bóquer. Segurament els romans ja l'ocuparen tot d'una en haver desembarcat i l'empraren per a començar a obrir traces sobre el territori.

El camí comença el seu camí voltant per les valls fins que deixa els turons de la zona de Pollença. En sortir a la plana enfila l'alineació estricta al sud del puig i baixa per sa Pobla i Llubí fins a Sineu.

De Sineu surt seguint el que serà després conegut com a camí de Sineu a Montuïri. És molt significatiu que aquest camí no vagi tot dret d'un poble a l'altre, sinó que baixa de Sineu en sentit sud fins a enllaçar amb l'actual carretera de Sant Joan a Montuïri. Als voltants d'aquest poble actualment es perd la traça, per devora el puig de sant Miquel, i no es recupera fins a les proximitats de Porreres, on hi ha el camí aprofitat actualment com a ronda de circumval·lació. De totes maneres encara que no sigui un camí públic es conserven prou evidències en límits de finques i camins privats per poder reconstruir el recorregut.

Enmig d'aquesta zona fosca es troba el *podium medianus*, el puig de Mianes o Sant Miquel, on el camí es troba amb l'altre braç de la creu. Cal notar incidentalment que l'emplaçament de Tuccis no és gaire lluny d'aquí.

Segueix per la carretera cap a Campos, on es converteix en un sorprenent exemple d'eix nord-sud. En principi podria parèixer que forma part de la centuriació de Santueri, ja que com es veurà el triangle que dóna l'orientació a aquesta inclou una hipotenusa nord-sud. Es tracta però de l'únic eix nord sud de tota la centuriació, i aquesta desenvolupa la seva lògica sense tenir-lo en compte. Així, considerant que passa per dins les dues centuriacions, només queda la solució de que formi part de la xarxa bàsica.

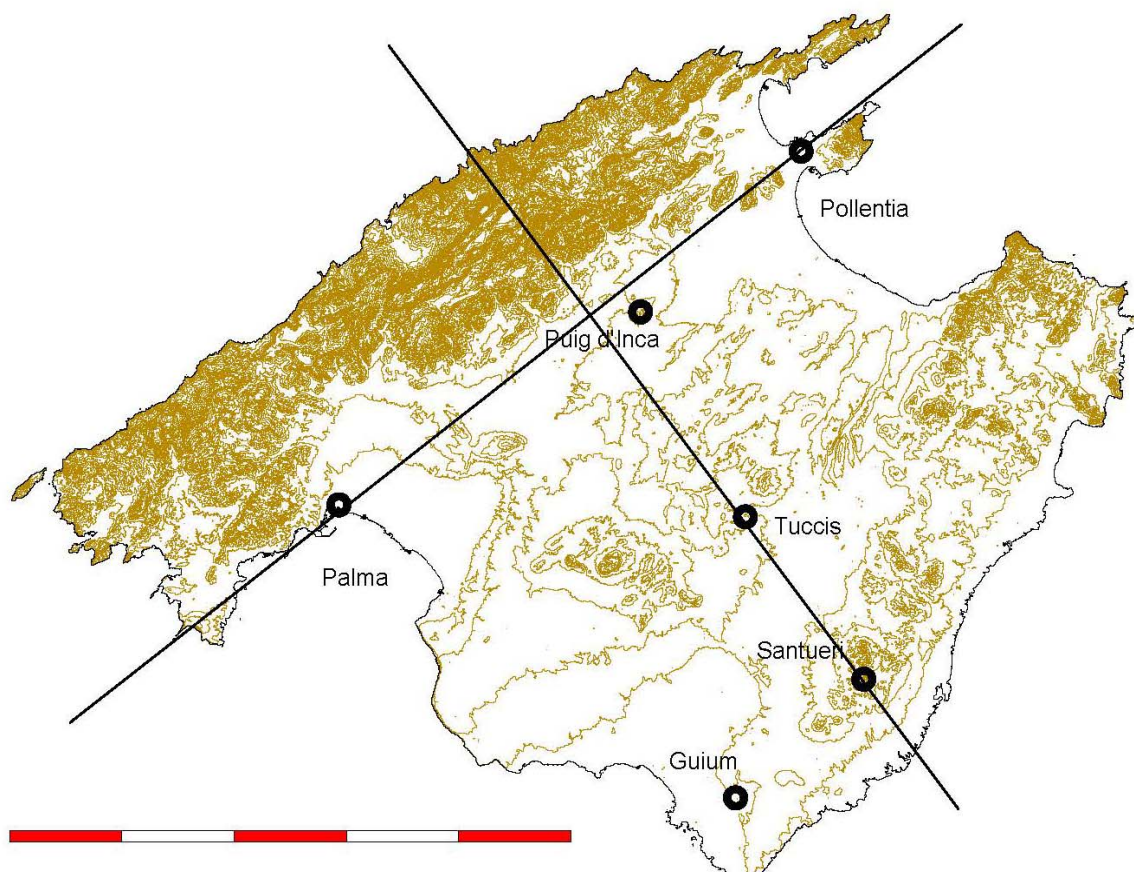
Arribant a Campos es desvia lleugerament per a passar per dins aquesta localitat. Des d'aquí se'n va cap a la Colònia de Sant Jordi. Passa per la Creu de Sant Blai, es desvia per a evitar l'albufera de Campos i en arribar al coll des del qual es veu la població d'arribada, gira bruscament cap a ella.

El resultat és que la creu cardinal planteja un esquema alternatiu al de la centuriació de Mallorca molt interessant. Al centre de la creu es situa la ciutat de Tuccis. Als extrems dels quatre braços Pollentia, el santuari de s'Il·lot, Guium i Palma. O si es vol fer la lectura en termes prehistòrics, als extrems hi ha les tres factories fenícies de Bóquer, Rodum i Guium, i el santuari de s'Il·lot. La creu cardinal estructura el territori de la Mallorca prehistòrica. Això és un altre indicatiu de que va ser traçada molt al començament del procés de la centuriació.

Si es posa en relació amb la creu fonamental, la creu cardinal presenta un caràcter complementari. En efecte, connecta els dos extrems principals d'aquella, Palma i Pollentia, amb el centre de l'illa. No connecta directament amb Pollentia, el que mostra que més que un esquema conjunt el que hi va haver són dues alternatives que acabaren fusionades en una sola xarxa.

3.3.2 Els eixos fonamentals del territori

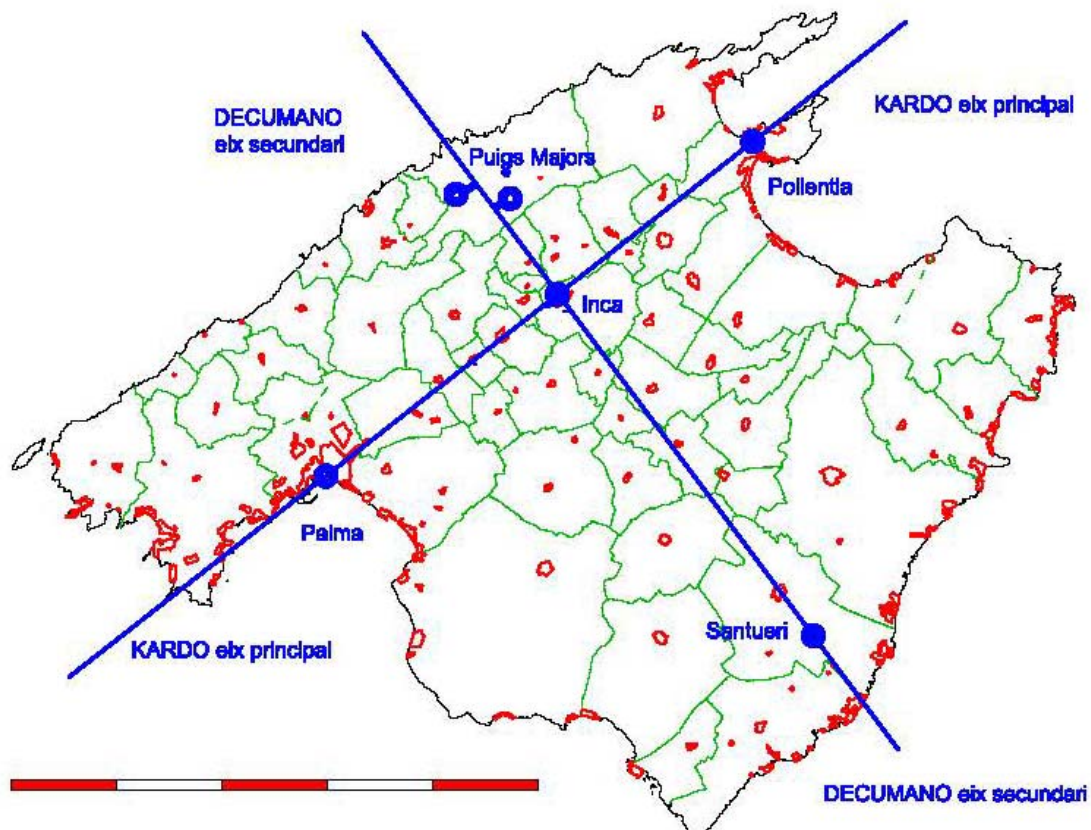
En aquest segon apartat, una vegada vistes les restes de les imatges històriques de l'illa i proposat d'acord amb aquestes un model geogràfic quadrat, cal entrar de ple a examinar els eixos bàsics de la centuriació.

3.15. La creu de ciutats romanes de Mallorca. Palma, Pollentia i Tuccis formen una creu de tres braços amb el vèrtex al puig d'Inca. Guium té una posició dissonant. Escala 10 km.

L'esquema essencial que els establidors romans adoptaren era realment simple: situar dues ciutats a cada una de les badies situades a l'est i l'oest, i deixar el sud de l'illa pels aborígens. Aquestes dues consideracions tan simples suposen traçar dues línies sobre el territori: la carretera de Palma a Pollentia i el límit entre les colònies llatines i les reserves dels aborígens.

La creació de dues colònies suposa establir un límit entre les dues, límit que es perllonga dins el territori aborigen per dividir-lo també, i crear un esquema final de quatre ciutats. Aquest límit està flanquejat per un camí, que va del centre del territori aborigen fins a enllaçar amb la via principal a Inca.

3.16. La creu viària fonamental de Mallorca. La via principal i la via perpendicular. Escala 10 km.

Tant els límits com els camins configuren un territori organitzat per una doble creu, centrada a la zona d'Inca i el seu puig. El quadrat de Mallorca estava dividit en quadrants corresponents a cada una de les ciutats, i aquestes es comunicaven entre si mitjançant una creu viària.

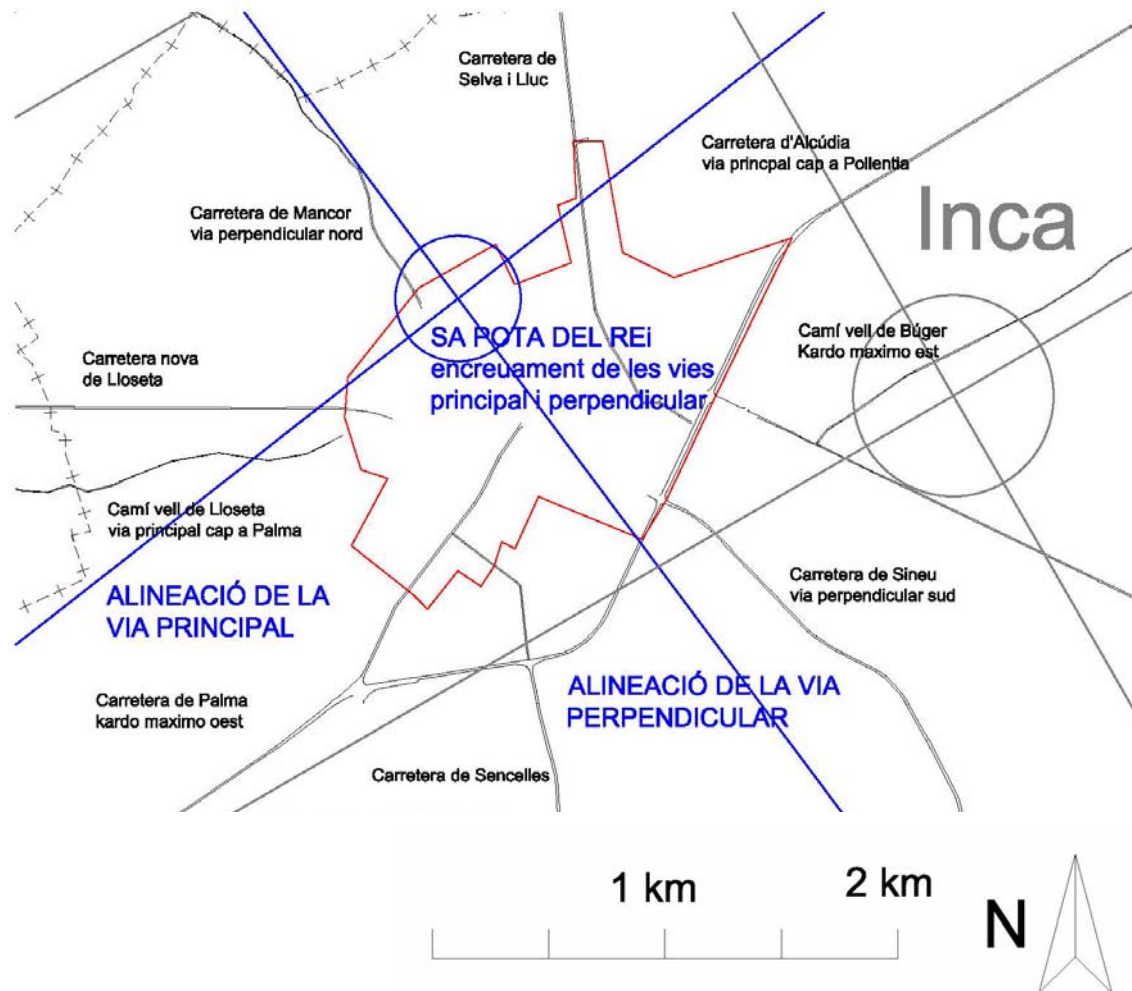
El resultat és un esquema conceptualment perfecte. Evidentment hi ha algunes imperfeccions degudes a la realitat física del territori, però no deixa de ser extraordinari que s'aconseguís tanta racionalitat integrant les característiques físiques del territori.

El motiu principal de fricció és la consideració de Guium com a ciutat. Si només hi hagués hagut una única ciutat aborigen, Tuccis o Santuari, l'esquema hauria estat format per dues tes invertides. De fet el camí que uneix Santuari i Inca mostra que hi va haver dubtes sobre la qüestió. El punt de vista que va prevaldre és tan obvi que no

requereix explicació: el territori destinat als colons era el doble que el dels nadius, i cada una de les ciutats llatines era el doble que cada una de les estipendiàries.

La via entre Pollentia i Palma

Més envant es tractaran extensament les ciutats romanes, però aquí cal avançar varies dades necessàries per a veure com es va construir la via principal de Mallorca. La hipòtesi és que els dos campaments principals, construïts poc després del desembarcament, eren les actuals Palma i Alcúdia. Palma era el recinte emmurallat amb el fòrum a la plaça de l'Estudi General, l'actual barri de l'Almudaina. Pollentia era l'actual vil·la emmurallada d'Alcúdia amb el centre a la plaça major.

3.17. Sa Pota del Rei com a encreuament viari. És el punt a Inca on es troben les alineacions de les dues vies principals. La via principal i la via perpendicular.

Si es traça una línia recta entre aquests dos centres, exactament entre les dues places esmentades, sorgeix una via bastant interessant. Arribats a aquest punt cal esmentar que durant anys aquest autor havia considerat l'alineació entre Santa Ponça i sa Pobla, el kardo maximo o eix principal de la centuriació del Pla, com a única base per a entendre la via entre Palma i Pollentia. Però aquest eix en realitat està superposat a

una via més antiga. Efectivament la carretera de Palma a Alcúdia és anterior a la resta de la trama de la centuriació.

A la vista de les evidències que a continuació s'examinaran, pareix raonable suposar que una vegada establerts els dos campaments principals, en posicions profundament meditates, es varen unir amb una carretera el més recta possible. Aquesta posteriorment jugarà un paper important a l'hora d'establir la centuriació, però això serà més envant.

La via primigènia entre Palma i Pollentia es divideix en dos trams prou diferenciats, amb la divisòria a Inca. Al tram des d'aquesta localitat fins Alcúdia l'actual carretera s'adapta perfectament a l'alineació. En canvi al tram fins a Palma va ser substituïda per camins de la centuriació, tot i que han quedat indicis molt significatius de la seva existència.

Inca és un punt crucial en aquesta via, ja que aquí és on la via principal enllaça amb la via perpendicular que va cap a Santueri. Aquest és un fet posterior en la seqüència constructiva de centuriació, però cal ressenyar-lo ja que té influència en la forma com s'han conservat les restes de la via. A Inca hi ha un dels indicis més bons de la destresa amb que treballaven els constructors de la centuriació: l'encreuament entre les alineacions de la via principal i la perpendicular és quasi exactament a sa Pota del Rei, la marca mítica a la roca devora l'antic temple de Sant Bartomeu. L'encreuament geomètric obtingut amb cartografia digital georeferenciada dista menys de cent metres de la marca romana a la roca, una proesa per a dues alineacions de més de cinquanta quilòmetres cada una.

També és important recalcar que entre Inca i Alcúdia la carretera actual, ara convertida en bona part en autopista, segueix estrictament l'alineació entre les places de les dues ciutats romanes en la seva part central una vegada superat el puig d'Inca i fins a la rotonda de sa Pobla. Només fa un rodeig a la sortida d'Alcúdia per sortejar el puig de Sant Martí. I un altre a l'arribada a Inca per evitar el puig dels Molins. Aquest fet impressionant constitueix el més proper a una demostració científica que es pot obtenir.

Entre Inca i Palma la situació és un poc més confusa ja que el camí de l'alineació va ser substituït pel cardo maximo de la centuriació entre Inca i es Caülls, i entre aquest floral i Palma per un camí oblic. Ara bé, queden una sèrie de restes prou serioses sobre l'alineació que mostren que va existir. Es tracta ni més ni menys que l'ermita del Cocó de Lloseta i les esglésies de Robines de Binissalem, Consell, Santa Maria i Sant Marçal de Marratxí.

Arribats aquí cal admetre que la proposta té un cert aspecte esotèric. Una alineació d'una carretera és una cosa asèptica i tolerable, però voler enfilat tots els temples del Raiguer en una guirnalda i a més posar-la a Cecili Metel potser és excessiu. Una forma de tranquilitzar-se és comprovar-ho un mateix. Si sobre la cartografia digital disponible a internet es traça l'alineació entre les dues places, cada un pot treure les seves conclusions.

El primer que cal destacar en aquest tram és que Sant Marçal, Santa Maria i Consell estan molt a prop de la línia. Des de l'església de Sant Marçal parteix el camí pel coll de son Cos i baixa cap l'església de Santa Maria. El tram fins a Consell està perdut, però es conserva un indici sobre l'alineació, el camí i les cases de son Llaüt.

En canvi Robines i el Cocó estan situats en una desviació cap al nord. Tot aquest tram de camí desviat es conserva: comença sortint de Consell el camí de Pedaç cap a Binissalem, segueix cap a Lloseta pel camí de Robines, entra en aquesta localitat pel Cocó, i arriba a Inca pel camí vell de Lloseta. Aquesta desviació ha de ser deguda a que hi havia un aiguamoll format per l'arribada del torrent d'Almadrà al Raiguer. A la zona per on hauria de passar, devers la cimentera, avui en dia hi ha la depuradora de Lloseta, un clar indicatiu de punt baix i inundable.

Hi ha una observació a fer sobre la pervivència del camí primigeni al tram entre Palma i Inca. S'ha conservat en els trams on precisament es desviava prou del cardo maximo que l'ha substituït. Així entre Palma i Sant Marçal ha desaparegut, ja que era molt a prop del camí oblic de la centuriació que uneix el floral de Marratxí, a les actuals cases des Caülls, amb Palma.

Si les alineacions són significatives, les llegues del camí ho són encara més. La via estava afitada amb una milla cada quilòmetre i mig, o 1.472 ml més exactament, però sobretot amb llegües romanes de tres milles situades cada 4,5 quilòmetres o 4.418 ml. Cal observar que es tracta d'una reveladora coincidència amb les llegües del segle XIX que encara es conserven. Com ja s'ha esmentat, un dels invariants del transport és la llegua, la distància que en una llarga marxa es pot caminar en una hora entre descans i descans.

En total la via té una longitud de trenta-sis milles entre Pollentia i Palma, bastant exactes, que es corresponen amb dotze llegües. El punt mig de la via és a la llegua sisena, que és a l'alçada de Lloseta, on la via creua el torrent d'Almadrà, precisament a l'ermita de la Mare de Déu del Cocó. Segurament les milles sortien de cada una de les dues ciutats i es trobaven a la milla divuit, o llegua sexta.

Sortint d'Alcúdia la primera llegua sobre el camí està molt desplaçada del seu emplaçament teòric sobre l'alineació. Degut a la volta que fa per evitar els puigs de Sant Martí i son Fe la carretera queda allunyada. És interessant en primer lloc estudiar els topònims sobre aquesta petita serra, que s'han conservat quasi tots des del Repartiment.

A l'est es troba la cova de Sant Martí, un lloc de culte, i a prop tres alqueries, dues *Palumber* i una *Aluch* que són respectivament Re268, 269 i 270. Les primeres són conegudes avui en dia com a Es Colombars. Les tres alqueries agafen el nom d'estructures funeràries relacionades amb el temple, com es veurà més envant.

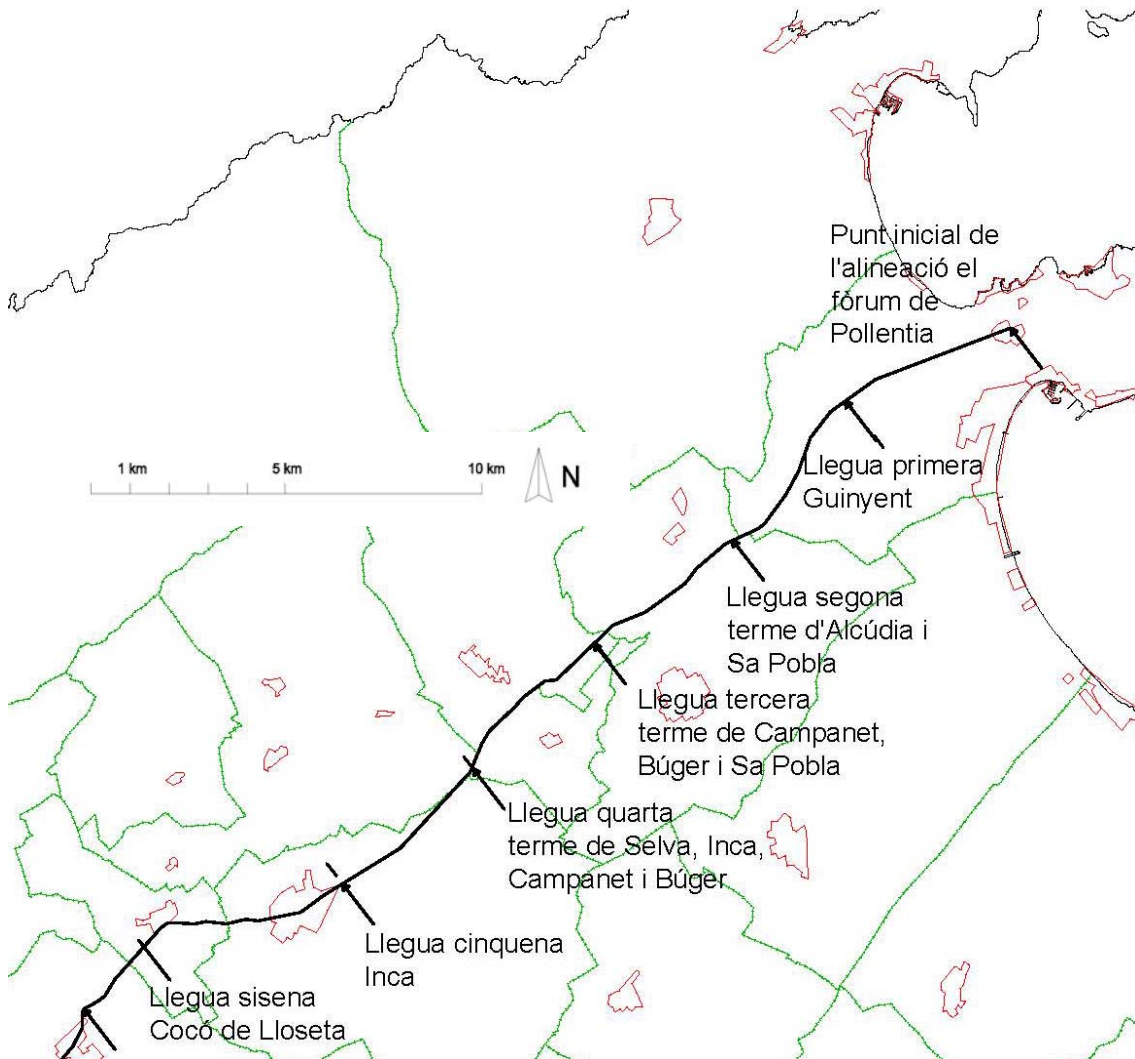
Al bell mig es troba la possessió de Biniatria, que manté el nom de *Benidria* Re267 i raonablement ha de ser un nom àrab. Al sud d'aquesta hi ha Oriolet, Auriolhez Re265, que deriva d'un Aurelius que devia ser el propietari de Biniatria, de la qual Oriolet era un rafal que en conservà el nom.

A l'oest hi ha son Fe, *Montegellos* Re249 coneguda al període medieval com a Montixel·lo. Una etimologia *monticello* queda molt avinent, per no dir que és immediata. Aquest putxet és el puig de son Fe, sobre la carena del qual es va situar una de les estacions de l'alineació.

Al nord hi ha Gatamoix, que perpetua el nom de *Cacamautx* Re277 el qual ha de derivar de *Cacumis*, el cim, referit a la cresta del puig de Sant Martí a davall la qual es troba.

Totes aquestes paraules són interessants, però la que destaca aquí és *Sopmilhan* Re266, situada a l'enumeració entre Oriolet i Biniatria. *Submiliaria*, la finca de davall el miliari, pareix un origen raonable. És a dir, hi hauria una fita que marcaria la posició de

la llegua alineada enmig del puig, i hauria donat nom a la finca de devora. Aquesta zona coneguda ara com a son Fe petit era abans el rafal dels Oscòls, nom que conserva un puig. És un nom que Coromines considera mossàrab. Amb molts dubtes, podria derivar de *ostiola*, porteta, i referir-se a la llegua: una hipòtesi venturera seria que aquesta tengués gravats quadrats a l'estil de les *portes ditis*.

3.18. Les llegües de la via principal a Pollentia. Des de la ciutat es despleguen sis llegües fins al Cocó. La via real es superposa a l'alineació visual que la dirigeix. Entre Inca i Pollentia segueix bàsicament la carretera actual.

La primera llegua desplaçada al camí està situada teòricament on actualment hi ha l'hostal d'en Pentinat. És interessant però constatar que a la segona milla es troba Guinyent, el nucli que substituïa Alcúdia durant l'època musulmana. Guinyent, que significativament vol dir els jardins, ha de ser la primera llegua desplaçada per estar devora l'aqüeducte que ve de Ternelles. Devora la posició teòrica de la primera llegua hi ha a més la posició geomètrica d'una pinna. És evident que l'aqüeducte tenia prou força per modificar la posició del nucli, i fins i tot per donar-li el nom.

La segona llegua està situada exactament a l'actual partió dels termes municipals d'Alcúdia i sa Pobla. Aquesta és una circumstància molt reveladora. El terme d'Alcúdia fa una avançada seguint l'estret de son Fe, per on passa la carretera, fins arribar a aquesta fita. La llegua constituïa un referent territorial claríssim, que es va aprofitar per definir el terme, prescindint del que diguessin els polígons de la centuriació. Aquesta pauta es repetirà a les següents milles. Finalment cal ressenyar que a un quilòmetre i mig hi ha l'ermita de Crestatx. En principi no es pot proposar que fos un temple sobre la llegua, com sí són els de la banda de Palma, ni caldria considerar que el camí hi hagi passat mai per devora.

A devora hi ha l'indret anomenat Ullalets de s'Albufera, pel que cal suposar que no hi havia gaire problemes de subministrament d'aigua a la zona.

La tercera llegua, la novena milla, està situada a la cruïlla amb la carretera de sa Pobla cap a Sant Miquel. Aquest és actualment l'accés principal a Sa Pobla des de Palma, però històricament era el camí cap a l'església de Sant Miquel, el centre de la zona. Molt a prop hi ha la partió entre Campament, Búger i sa Pobla, vinculada als torrents de Sant Miquel i Búger, que recullen tota l'aigua que baixa de Mancor, Selva i Campanet cap a l'albufera. En aquesta zona els torrents tenen un curs artificial.

Cal destacar que la llegua té tanta força que ha desplaçat un decumano fins a la seva posició, el que fa de partió entre els termes de Campanet i sa Pobla. Efectivament la geometria de la centuriació establia el decumano a gairebé una centúria de distància, però la llegua el va fer moure.

Respecte de la quarta llegua, la milla dotze, és a la confluència de quatre termes: Campament, Búger, Selva i Inca. Aquí creua la carretera el torrent de Búger, que recull les aigües del massís del Massanella que baixen per Mancor i Selva, i des d'aquí voltarà el puig on hi ha Búger, un derivat de *podionarius* a través de *Bujunar*, per confluïr amb el torrent de Sant Miquel. La pauta es repeteix, a cada llegua creua un dels torrents principals del Raiguer. Es tracta de lleres artificials, dissenyades sobre costers uniformes. Aquesta qüestió aquí només s'introdueix, es tractarà més envant en veure la construcció de les infraestructures de la centuriació.

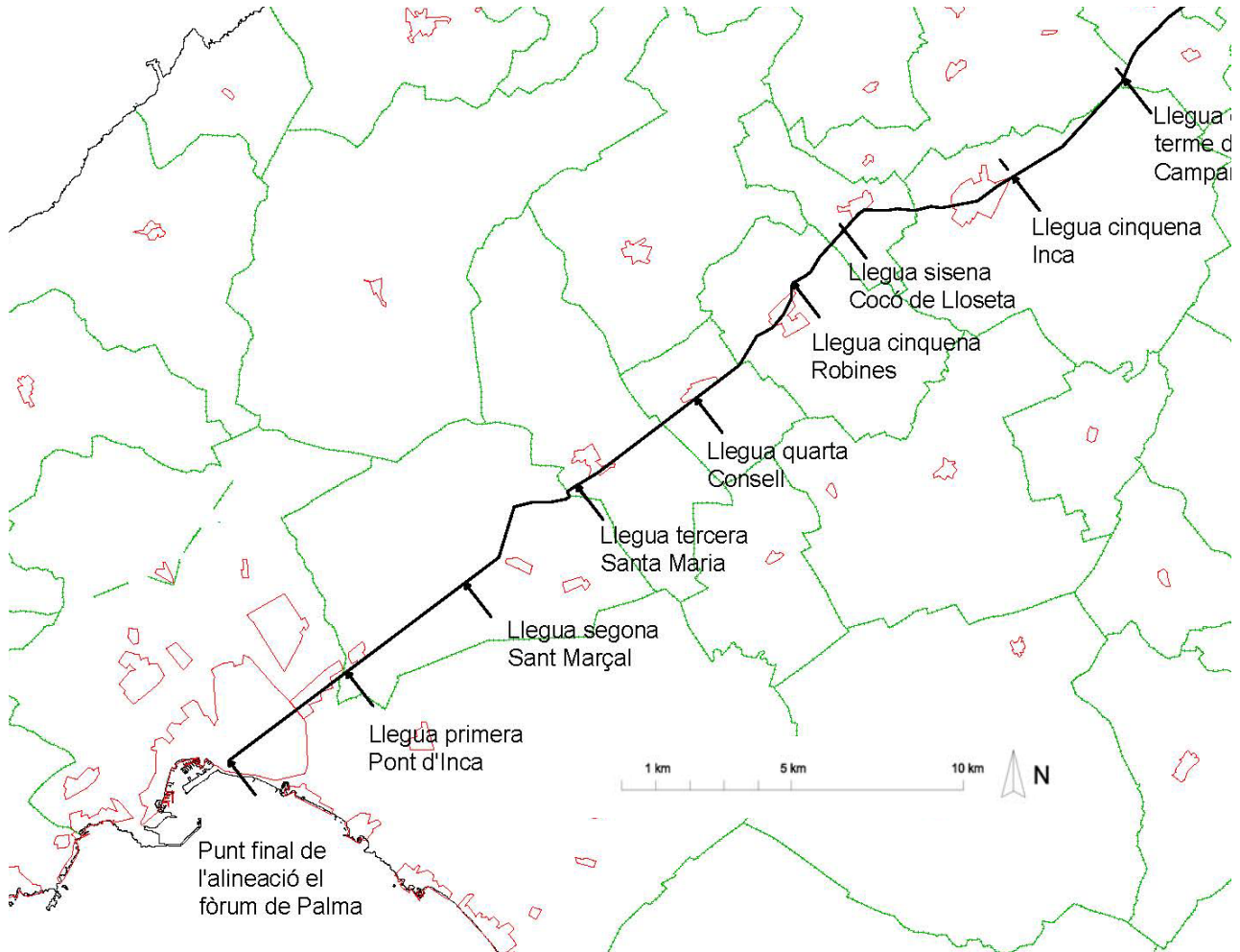
Hi ha una raó clara per crear cursos d'aigua que passin per les llegües. Aquestes són sobretot punts de descans. Les actuals llegües de la carretera d'Alcúdia disposen de dos banquetes a banda i banda de la fita. Els romans eren més ambiciosos, construïren el territori per a que el viatgers disposassin d'un subministrament d'aigua per refrescar-se a cada una de les aturades: a la primera hi havia l'aqüeducte de Pollentia, la segona és molt a prop de l'Albufera, a la tercera hi ha el torrent de Sant Miquel, a la quarta el de Búger o Massanella, a la cinquena la font d'Inca, a la sisena el torrent d'Almadrà.

El concepte que comença a aflorar en aquesta llegua és que els agrimensors romans ordenaven el territori a partir de les fites de la centuriació. Dins d'aquestes les llegües de la carretera principal eren de les més importants, i no dubtaren en modificar alineacions cadastrals, desviar el traçat de camins i crear lleres de torrents per adaptar el territori a tan prominents fites.

Finalment la llegua cinquena està situada a l'alçada d'Inca. Evidentment està desplaçada del seu lloc natural a la Pota del Rei, ja que evita passar pel puig des Molins. Devia estar situada on ara hi ha l'església principal d'Inca, Santa Maria la Major. D'una banda és un temple, que no és el de Sant Bartomeu sobre el puig que és el més antic d'Inca. De l'altra es troba a la confluència amb el camí perpendicular que ve del castell de Santueri, com es veurà més envant. Hi ha una copsadora pervivència del que devia

ser aquesta fita: a poca distància de l'església, a la cruïlla dels carrers Alcúdia i Artà, començava la carretera d'Artà per Llubí i Santa Margalida. Una magnífica fita indicadora de pedra es conserva en aquesta cantonada de la plaça Mallorca.

Sortint de Palma també es poden resseguir les llegües. Al contrari que les de la banda d'Inca aquestes es corresponen totes avui en dia amb esglésies, és a dir nuclis habitats, al contrari d'aquelles que són sobretot confluències de partions.

3.19. Les llegües de la via principal a Palma. Des de la ciutat es despleguen sis llegües fins al Cocó. La via real es superposa a l'alineació visual que la dirigeix. En cap moment segueix la carretera actual.

L'única en principi on no hi ha un temple és a la primera llegua al Pont d'Inca. Aquí no es conserva cap església que recordi la fita, però sí hi ha el torrent, que es desvia per a que passàs pel límit entre els territoris dels florals, els actuals municipis de Palma i Marratxí Ara bé cal recordar que hi ha un nucli de població dins Marratxí, establert precisament a la partió del terme de Palma.

L'església de Sant Marçal està situada exactament sobre la segona llegua des de Palma, pel que cal suposar que es va conservar com a fita de propietats i creuer de camins, fins a que al segle XVIII s'hi va construir la nova església.

La llegua tercera, o milla nona, es correspon amb l'església de Santa Maria. Aquest temple apareix al Capbreu de Gastó de Bearn.

Respecte dels punts d'aigua a les llegües, cal notar que en aquesta banda de Palma apareixen els torrents Gros a la primera i el de Solleric a la quarta. És raonable esperar que a cada una de les llegües que falten el problema estàs resolt. La forma més senzilla de resoldre el subministrament a la segona i la tercera és un desviament del camí per devora el torrent de Coanegra. Això satisfaria diverses qüestions a més del proveïment d'aigua. La primera és que el coll de son Cos és un poc feixuc pels carros, i el desviament per Coanegra és molt més suau, com posa de manifest el fet que el tren hi passi. Es crea així una simetria entre les dues fites del recorregut, son Fe i son Cos, que provoquen desviaments simètrics. Finalment també permetria afirmar que el camí de sa Bomba¹⁷⁴ és romà: cal tenir en compte que l'empedrat no és prova de res, podria estar fet per al trànsit de carros cap a la vall de Coanegra en època moderna.

La llegua quarta, o milla decimosegona, està situada a devora l'església de Consell. Aquest és un punt singular de la via primigènia, ja que és on es creua amb el decumano maximo de la centuriació del Pla. No és cap causalitat que es creuin justament on hi ha un temple dedicat al déu Consus, l'advocat de les decisions meditades, que plausiblement era el centre de la centuriació del Pla. És de destacar que avui en dia es sol confondre el Consell, la institució rectora de l'illa i hereva del parlament medieval de Mallorca, amb el poble de Consell.

La cinquena llegua, o milla decimoquinta, és l'antiga església de Robines devora Binissalem. Aquest és un punt on no hi hauria un subministrament d'aigua evident d'entrada. Potser un pou, o una font ufana.

Finalment la proposta és que l'ermita del Cocó de Lloseta està situada sobre la llegua sisena o milla decimoctava des d'ambdues ciutats, i marca el punt on el torrent d'Almadrà feia de partió entre el dos territoris. Efectivament aquest torrent està situat exactament a mig camí entre les dues ciutats i assenyala el límit entre els seus dos territoris. Ja s'ha mostrat com dins la imatge musulmana de Mallorca hi havia un riu que partia a l'illa per enmig.

Hi ha una observació a fer sobre el traçat descrit. Si es fa el viatge cap a Inca per l'antiga carretera, prescindint de l'autopista, els campanars de les esglésies assenyalen l'alineació de la via romana primitiva, superada al cap de pocs mesos per la trama de la centuriació. Anant en cotxe es veu com s'acosten des de la dreta els campanars de Sant Marçal i Santa Maria, El de Consell cau damunt la carretera, i després s'allunyen els de Binissalem i Lloseta.

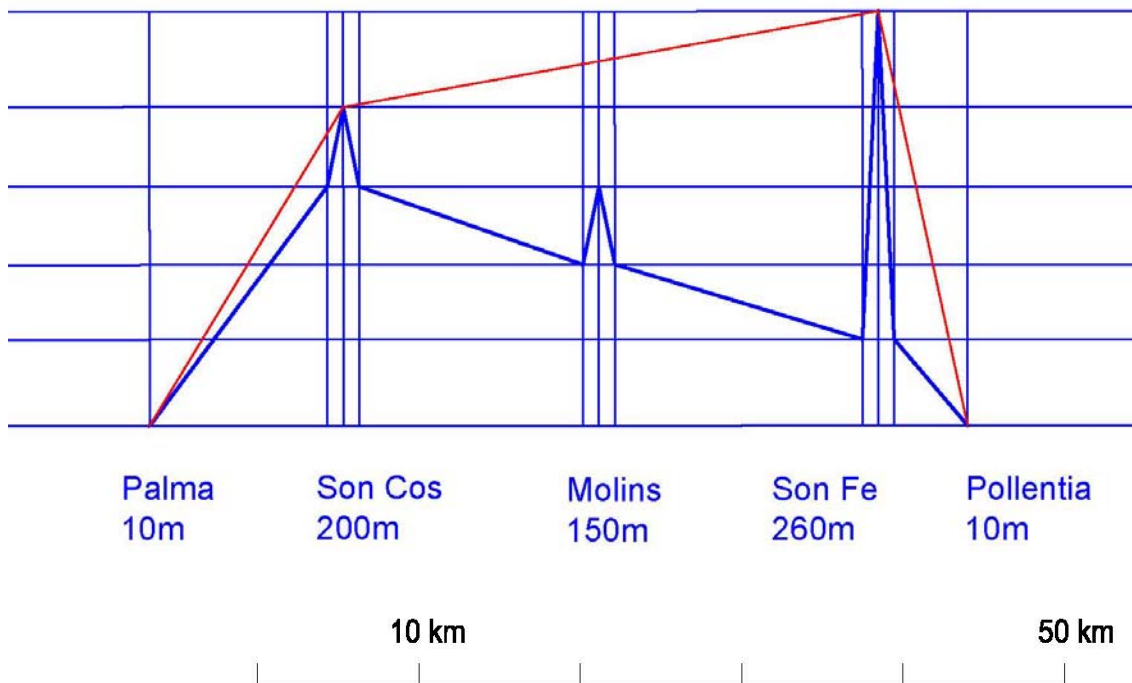
Una altra observació és que el ferrocarril ha respectat bàsicament el traçat de la via primitiva. En construir-se es va acostar als nuclis de població, que estaven situats sobre les llegues originals. En estudiar les alineacions sobre el paisatge, no cal menysprear-ne cap, per moderna que sigui, ja que de forma indirecta poden seguir pautes ancestrals.

Tornant a Lloseta, la hipòtesi és doncs que el Cocó és el punt on la via principal de Mallorca creuava el torrent que feia de divisòria entre Pollentia i Palma. Això pot ajudar a explicar diverses qüestions. En primer lloc la peculiar presència d'una ermita en un cocó, fora del seu habitat habitual sobre un puig. En segon l'etimologia de Lloseta,

¹⁷⁴ Sobre l'antiguitat d'aquest camí la discussió més completa és la de Borràs, A. (2008b).

que ha de provenir de *claustra*, en el sentit de barrera, límit o partió. Finalment es pot relacionar Aiamans, llogaret situat més amunt vora el torrent, amb Aemiliana.

El nom de Lloseta es ve considerant que és d'origen llatí, i a partir de la forma *lauzeta* referida pels documents es proposa que signifiqui alguna cosa com camp de lloses o enllosat. Cal considerar que hi ha una cadena d'influències sobre la interpretació del nom original *claustra*. En primer lloc cal tenir en ment les pedreres de pedra de fulls de Binissalem, situades allà devora, un tipus de pedra que activa el concepte llosa com a pedra plana. Després es pot suposar que un enllosat digne de menció havia de ser per força el de la calçada del camí, és a dir un gual empedrat situat al Cocó. Aquesta etimologia és funcional i raonable, no gens arriscada, i la podia fer qualsevol poblador de la zona: degué influir en la derivació del original *claustra* fins a *lauzeta*. Efectivament no és satisfactori que un llogaret cridat a esdevenir poble s'anomeni a partir d'un simple gual, a no ser que sigui un gual fonamental en la percepció territorial, situat sobre una partió que podria haver-se anomenat *claustra*.

3.20. Perfil longitudinal de la via principal. Barra horitzontal escala 10 km. Escala vertical deformada 100 vegades, cada esglaió són 50 m. Es pot apreciar en blau la rasant del terreny a l'alineació, i en vermell les visuals.

L'altra etimologia que es proposa aquí és la d'Aiamans. Aquest és un terme interessant ja que és prou llarg com per proporcionar una certa seguretat etimològica. Si es suposa que el nom és del moment de la conquesta romana, hi ha una base prou evident, Aemiliana. Aquest era el nom de la família del rival polític per excel·lència de Cecili Metel Macedònic, Escipió Aemilià. Per molt enemic que fos dels Metels, i precisament per això, és plausible que el seu nom s'empràs en algun element construït durant l'establiment de la centuriació.

Coromines cita una referència "pont d'Aiamans" que mostra la relació del topònim amb el torrent. La hipòtesi és que el torrent a la plana té un curs d'origen

antròpic, com la resta de torrents del Raiguer. Un tipus de fossat militar era conegut com a fossa d'Hannibal. Tenint en compte els precedents d'Escipió assetjant ciutats mitjançant obres de fortificació, no resulta gaire arriscat proposar que els legionaris anomenaren a la llera del torrent que excavaren *fossa aemiliana*, o potser millor a la presa a la capçalera del nou curs d'aigua, precisament devora el llogaret d'Aiamans, que endagava l'aigua que baixava de la vall cap al nou canal.

Una qüestió molt important és la de com es va traçar l'alineació de la via principal entre les dues ciutats. Si se'n estudia el perfil longitudinal es veu que passa bàsicament per damunt dos puigs. Un és el de son Fe a la sortida de Pollentia, i l'altre és el de son Cos arribant al Pla de Ciutat. Els establidors romans tenien prou capacitat tècnica per traçar una recta en base a tempteigs de la posició sobre aquests dos cims. La prova és que l'alineació és molt precisa, ja que a pesar de que el camí ocasionalment envolti alguns puigs, la recupera després.

La carena del puig de son Cos està situada a la cota 200. És perpendicular a la traça de la via primigènica i es pot veure perfectament Palma, ja que el terreny cau en un suau coster cap a la ciutat.

A la part intermèdia l'elevació més prominent que creua l'alineació és el puig dels Molins d'Inca, que té una cota 150. Afortunadament el puig d'Inca queda situat més cap al Pla i no interfereix. Entre la cota 200 de son Cos i la 260 de son Fe no hi ha obstacles que impedeixin la visió mútua.

Aquí hi ha una observació a fer. A banda i banda d'Inca és on el camí es desvia de forma més escandalosa de l'alineació, i aquí no hi ha un puig com el de Sant Martí que impedeixi el pas. Pareix que els traçadors del camí aprofitaren els llocs on no es podien veure de forma simultània els dos puigs de referència per desviar el camí de l'alineació, per anar per indrets que consideraren més adequats: segurament es tractava de cercar camps oberts, evitant els aiguamolls a la banda de Lloseta i els boscs al peu del puig d'Inca. Cal recalcar que els legionaris no s'equivocaren, no perderen l'alineació: el que feren va ser aprofitar que el viatger la perdia per millorar la traça del camí. Aquí es pot apreciar com de sofisticada era la qüestió. Els futurs ciutadans que viurien allà, els companys legionaris, tenien unes expectatives sobre la quadrícula que s'havien de tenir en compte.

Com s'ha dit la carena del puig de son Fe està situada a la cota 260. No és exactament perpendicular a la traça però permet el desplaçament per corregir les posicions a fi de corregir l'alineació. Cal esmentar que la visual entre la plaça d'Alcúdia i aquesta carena passa fregant el coster del puig de Sant Martí, pel que per poder veure-hi potser es va haver de desplaçar uns metres cap al nord l'alineació. Potser aquesta modificació explicaria perquè la Potada del Rei està 100 metres més cap al nord, i és més harmoniosa amb la traça de la carretera entre les llogues segona i quarta venint de Pollentia. A falta d'una comprovació sobre el terreny de les visuals la qüestió ha de quedar aquí.

Respecte del procediment topogràfic emprat, devia ser tan senzill com dues banderes, una situada a damunt cada puig. Els dos observadors, situats un a devora cada bandera, veuen la ciutat que tenen a darrera i l'altra bandera que tenen al puig de davant. Si cada un desplaça la seva bandera per alinear-la amb la ciutat i l'altra bandera, en poques hores queda establerta una recta que passa per quatre punts perfectament alineats. Hem de pensar que era una operació practicable i practicada pels legionaris, acostumats a fer-la a petita escala en traçar els campaments. Després, una vegada establerta l'alineació es devia afitar per tenir referències a l'hora d'obrir la via. Respecte

de la construcció de la via, aquesta devia consistir simplement en desbrossar el camí. Potser també es va acumular un poc de pedruscalla per crear un ferm, sobre la terra directament, però no és degué fer res més.

Es pot comparar la perfecció de l'alineació amb una realitzada mil anys després, amb un procediment similar. El camí vell de Sineu va ser obert el 1342, i consisteix en una recta de setze quilòmetres de longitud. De fet són tres alineacions, i formen un arc amb una fletxa de mig quilòmetre. Els legionaris feren una alineació quatre vegades més llarga i l'error de l'alineació és pràcticament nul, només 100 metres sobre 54 quilòmetres, encara que el camí vagi voltant per adaptar-se al relleu.

Per tancar aquest sotsapartat referit a la via principal primigènica entre Palma i Pollentia queda encara examinar un índex de qualitat diferent als manejats fins ara, una referència a les rondaies sobre el rei En Jaume. Dues rondaies en concret es refereixen a clots a les penyes que pareixen potades de cavall, i els expliquen amb salts mítics del cavall del rei perseguint moros.

La qüestió és que s'esmenten una sèrie d'indrets que estan situats sobre els eixos principals de la centuriació. Es puig de son Cos i el proper puig des Coscois estan situats sobre la via primigènica. Sa potada del Rei també, i relacionar-la amb el Puig major és una referència a la via perpendicular de la creu perfecta. El castell d'Alaró també és una referència de la centuriació del Pla, del seu eix transversal.

La proposta és que les petjades mítiques eren forats fets a la roca per assentar banderes o torres quan es traçaren les alineacions visuals principals. Les associacions amb el rei En Jaume han d'indicar que el protagonista de les rondaies era originalment Cecili Metel. És prou plausible que es relacioni a l'heroi conqueridor amb les traces de l'establiment de la centuriació.

Sa llenegada des cavall del rei En Jaume

Darrere es convent de ses monges d'Inca, a sa costa d'Es Molins, surt una timba a flor de terra i fa una regata, una espècie d'arregussai.

Diuen que va esser que el rei En Jaume, com perseguia es moros per esvair-los de Mallorca, un dia era dalt es puig Major, i los me veu devers Inca.

I què fa ell tot d'una? Pega esclafit i esperonada an es cavall i es cavall llongo, se tirà just damunt aquella timba.

Es cavall llenega d'una pota, i tan fort aferrava que va fer aquella llenegada, aquell arregussai, que encara s'hi veu ben senyat i ben coneixedor.

An es moros al punt los hagué assolits, i es bocins més grossos que en deixà foren ses oreies.

Ell no s'hi posava per poc, no, aquell rei. Ni se'n porien riure gens.

Rondaies Mallorquines, El rei En Jaume 3, V, p.111

Ses potades d'es cavall del rei En Jaume

En Es Coscois, per on passa sa partió entre Marratxí i Santa Maria, se veuen uns clots com a potades de cavall, i quan pujau an es castell d'Alaró, devers mitjan lloc, si ho mirau bé, també n'hi veureu, de clots dins sa penya, que ho pareixen, potades de cavall.

Diu la gent que les hi va fer es cavall del rei En Jaume com perseguia es moros de la muntanya, i d'es puig de Son Cos de Marratxí amb un llongo se tirà an Es Coscois de Santa Maria, i amb un altre an es castell d'Alaró.

Rondaies Mallorquines, El rei En Jaume 4, V, p.112

Hi ha encara més sobre aquestes marques a la roca. El nom d'Inca ha de derivar d'un prosaic **petra fixana*, en referència a la fita que marcava la cruïlla principal de la centuriació, és a dir sa Pota del Rei. Es va convertir posteriorment en *petra fincana* per acabar en el moment de la conquesta catalana com a *hincan*. Deriven de la mateixa arrel d'Inca topònims com Fangar, nom de dues possessions de Manacor i Campanet, o els tres son Fangos de Manacor, son Oms del prat de Sant Jordi, i la partió de Lloret amb Sineu. Tots aquests es refereixen a caps de polígon de la trama, i es tractaran més envant.

És possible però que en el cas d'Inca el terme inicial no fos exactament *petra*. Els dos extrems de l'eix perpendicular són sa Calobra i Portocolom. Si tots dos són un reflex del mateix nom, aquest ha de ser columna. Ja s'ha citat una referència documental explícita al fet que en temps del Gracs s'empraven fites en forma de columna.

Cal acabar amb una consideració sobre l'orientació de la via. Fins aquí s'ha exposat la hipòtesi de que es va traçar una via primigènia entre les places dels dos nuclis primitius de Palma i Pollentia, mitjançant una alineació visual, la qual tenia un azimut respecte de l'est de 37,93° sexagesimals. A continuació es descriurà la via perpendicular que venia des del castell de Santueri a Felanitx, que seguia una orientació precisa basada en el triangle 345, és a dir de 36,87°.

A la vista de l'alineació racional de la via perpendicular es podria proposar que la via principal o primigènia tenia també una orientació absoluta i racional basada en el triangle 345. Així entre ambdues haurien format una creu perfecta.

La diferència entre ambdues orientacions és petita. Si es situa l'alineació alternativa sobre la aquí proposada, fent coincidir la meitat a Inca a la Pota del Rei, no es poden veure diferències significatives entre ambdues: la proposta inicial s'acosta més a Sant Marçal, Santa Maria i Consell així com al tram de carretera per Campanet i sa Pobra, però és una qüestió d'apreciació.

També cal destacar que als extrems hi ha una diferència de 499 ml. Aquesta a Alcúdia dona un punt molt pròxim al forus romà, i a Palma situat a prop de la plaça del Mercat. Això es pot considerar una simple casualitat, ja que implicaria que els emplaçaments de les ciutats es triaren a partir d'una alineació geomètrica.

També seria massa recercat que els dos centres de les ciutats noves, els eixamples construïts a partir del 80 aC després de la promoció a colònies romanes, es situassin a les fites extremes d'una alineació 345 feta el 123 aC per unir les dues ciutats velles. La imaginació desplegada en aquest treball té un límit.

En primer lloc es fundaren les dues ciutats. En segon lloc es va traçar una alineació recta entre els dos fòrums que va servir de base a la carretera primigènia. En tercer lloc es va establir una orientació racional, molt similar a la de la via anterior, per a la via perpendicular, com es veurà al següent sotsapartat.

L'arcifiniu entre les dues centuriacions

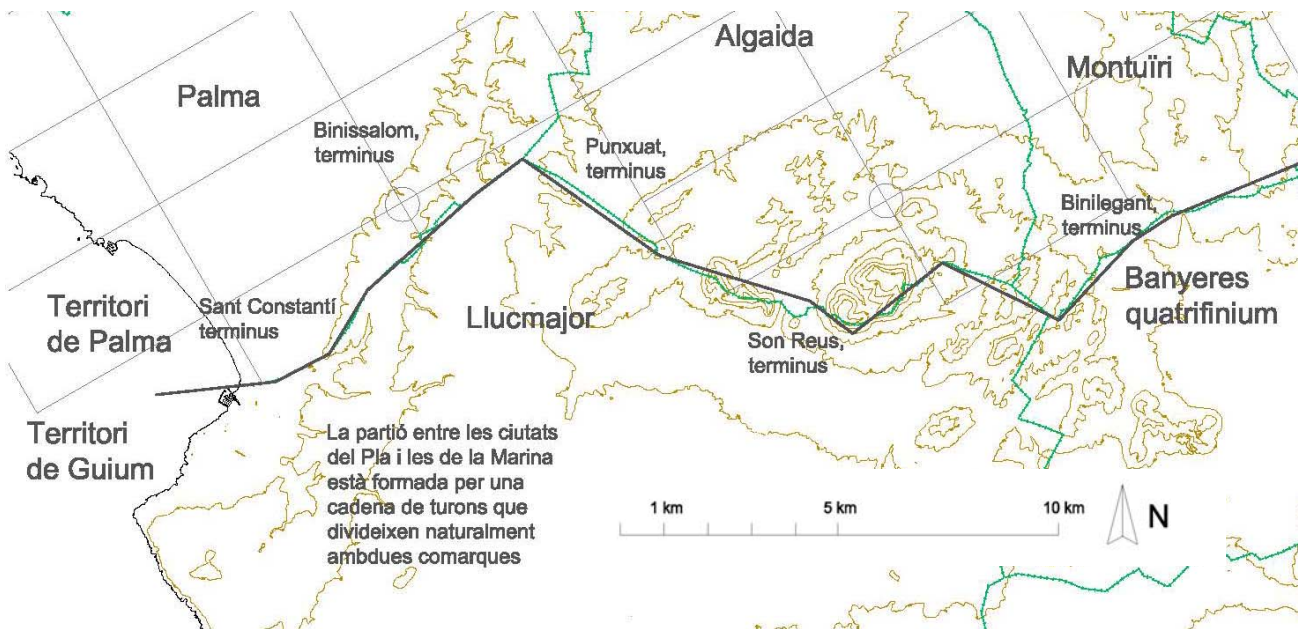
En referir l'esquema de Mallorca ja s'ha fet referència a la divisió inicial que es va imposar al territori. El terç inferior de l'illa, la franja de la Marina, formada per les actuals comarques del Migjorn i el Llevant, es va reservar per a la població nadiua supervivent de la conquesta romana. Aquesta és la hipòtesi, que com s'ha exposat es basa en un fet territorial molt simple, la presència de dues centuriacions diferents sobre l'illa.

Efectivament sobre el territori de Mallorca es poden rastrejar les restes de dues trames diferents, tant pel que fa a l'orientació com a la mida dels mòduls. La centuriació del Pla té una azimuth de 30°, i la de la Marina de 36,87°. Les mides dels polígons també són dissímils, uns mesuren set per quatre centúries i els altres nou per quatre. Es tractaran més envant de forma de tallada aquestes configuracions, però el que ha de quedar clar aquí és que són dues configuracions diferents. Si es ressegueixen els punts on ambdues trames es troben apareix de forma molt clara un límit.

La comarca de la Marina està separada del Pla per un conjunt de serres que formen un eficaç terme, una divisòria natural. Cal recalcar que aquest terme no és geomètric, no és una línia determinada geomètricament, una alineació. Es tracta al contrari d'una línia natural que segueix les serres del centre de l'illa. Al Corpus s'anomena a aquest tipus de línia *arcifinis*. Ja s'ha vist la paraula *finis*, un sinònim de límit especialitzat en partions. *Arx* és un terme que denota una fortificació natural sobre un puig escarpat, és a dir un castell roquer. Aquí el sentit és el d'un límit que queda molt clar gràcies a la seva forma escarpada.

El límit surt de la badia de Palma i acaba a la d'Alcúdia. Anirà resseguint notables accidents naturals al llarg de tot el seu recorregut. Cal notar que es considera aquí que les actuals partions de termes municipals que recorren l'arcifini en són una pervivència, si no es diu el contrari.

Comença al fort vessant que tanca per l'est el pla de Ciutat, el desnivell entre els aiguamolls de Catí i la meseta de Lluçmajor. Aquí un accident menor, el torrent dels Jueus, que corre curiosament en paral·lel al declivi, és la partió entre els termes de Palma i Lluçmajor. Segueix per la cresta del vessant fins pràcticament Xorrigo, fins al torrent de Binissalom.

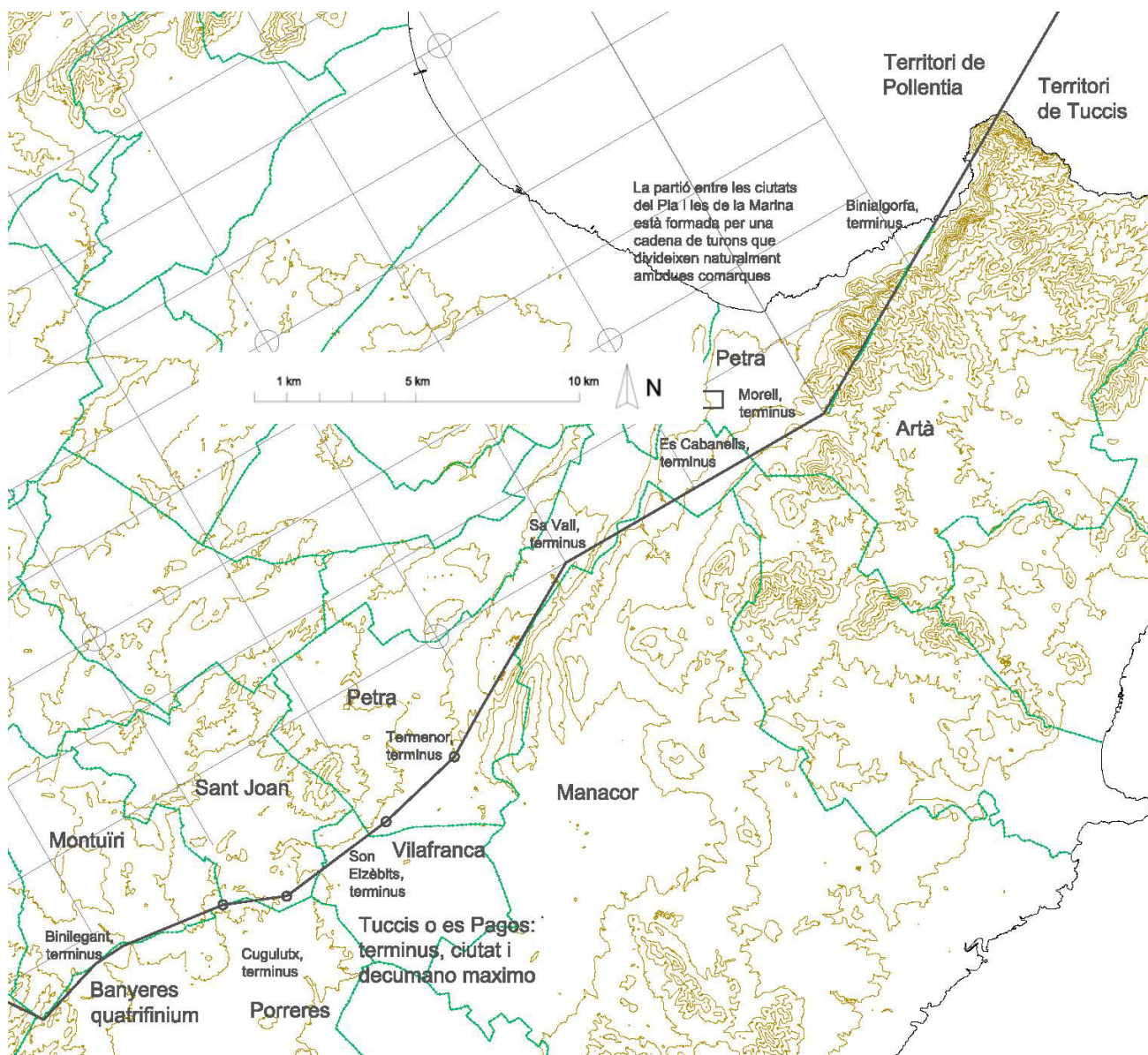

3.21. La banda de Palma de l'*arcifini* entre centuriacions.

Aquí el terme de Lluçmajor gira cap a l'est per separar-se d'Algaida mitjançant la serra de Galdent i Punxuat. Aquest darrer nom deriva de *punctuatus*, i ha de referir-se a les característiques puntes que fan els turons d'aquesta serra: el puig de son Roig, el de ses Bruixes i el de s'Escolà.

En passar pel puig de Randa el terme de Lluçmajor queda limitat a la banda sud del vessant. El santuari del municipi és la balma de sant Honorat. Aquest repartiment de la muntanya, que allotja al seu cim un castell roquer, mostra com la banda nord era la dels guanyadors.

Segueix pels turons entre Lluçmajor, Montuiri i Porreres: el puig de Pola, el de ses Tres fites i sa Serra Llarga. Aquesta zona conserva una toponímia antiga: Pola, Alcoraia, Binilegant, Binificat, sa Maimona, Mina.

3.22. La banda de Pollentia de l'arcifinius entre centuriacions.

Acabats els turons, entre els termes de Montuïri al Pla i Porreres a la Marina s'obre un dels corredors més practicables, el coll de Banyeres, tan suau que no es percep que ho sigui.

Entre els municipis de Sant Joan i Porreres segueix una serra discreta, discreta en el sentit de que no es percep ja que no la creua cap carretera. Avui en dia es anomenada serra llarga de Sant Jordi, però s'hi conserva el nom Cugulutx, les cuculles, que devia ser el nom original.

Segueix passant pel vessant sud del puig de Bonany, des de les cases de Son Sant Martí fins a les dels Elzèbits creuava per l'actual nucli urbà de Vilafranca. Aquí la línia del terme ha experimentat moltes variacions per encabir un poble nascut sobre les fites del límit. Del que no hi dubte és que el puig de Bonany va quedar a la banda del Pla. Això s'explica per l'estació de transmissions òptiques que alberga, que és el que vol dir el nom de puig de Maria que tenia en època medieval.

Des del puig de Termenor el límit seguia cap a sa Vall de sa Nou. En aquest zona cal suposar que ha variat la partió entre Petra i Manacor des de llavors, i que la partió passava pel puig de les cases de Termenor. Efectivament aquí la partió entre Petra i Manacor és el pont des Gats, un lloc emblemàtic ja registrat a l'itinerari dels agrimensors de 1232¹⁷⁵:

... per torrentis locum usque ad pontem lapideum. Ubi est, sicut dixerunt, certa divisio inter Petra et Manacor.

La proposta és que aquí el terme entre les dues centuriacions en general i els dos districtes en particular passava un poc més al nord, per les cases de sa Teulera i Termenor. La pròpia construcció del pont degué ser el motiu de què la partió es desplaçàs fins al torrent, a fi de que l'estructura fos pagada pels dos districtes confrontants. Aquest argument es recolza també en que la zona des Caparó és un poblat prehistòric, que devia mantenir la unitat territorial com la resta dels circumdants.

L'arcifini progressa cap a la Vall de sa Nou pel cingle central que divideix els dos brancals, i passa a la cresta occidental just abans d'arribar a l'entreforc. Segueix uns quilòmetres i creua just superat el territori d'un altre poblat prehistòric. La partió entre Petra i Manacor segueix resseguint el límit, que puja tot dret cap al puig d'Alpara.

Aquí es produeix la variació més important en el traçat dels límits originals. Tota la zona de l'actual terme d'Artà abocada a la badia d'Alcúdia, la de la Colònia de Sant Pere, pertanyia en el moment de la conquesta catalana a Petra: Morell figura al districte d'Artà però Ferrutx al de Petra. Es tracta d'una zona que té el perfil típic de les que canvien de municipi: encara avui és acusadament latifundista, és fama que deu quilòmetres de la carretera passaven fins fa poc per terres del mateix senyor. I és manifestament més a prop d'Artà que de Petra, 9 front a 17 quilòmetres. És un cas espectacular de canvi de terme, però la dinàmica és la mateixa que en els casos normals de possessions més petites.

Així la partió entre Petra i Artà seguia l'arcifini que des del puig d'Alpara passava a la serra de Ferrutx, que comença al característic bec i segueix flanquejant la badia d'Alcúdia fins al cap.

S'ha de notar que l'arcifini articula una sèrie notable de relleus de la part central de l'illa. Al nord queda la serra de Tramuntana, i al sud el massís de Sant Salvador i

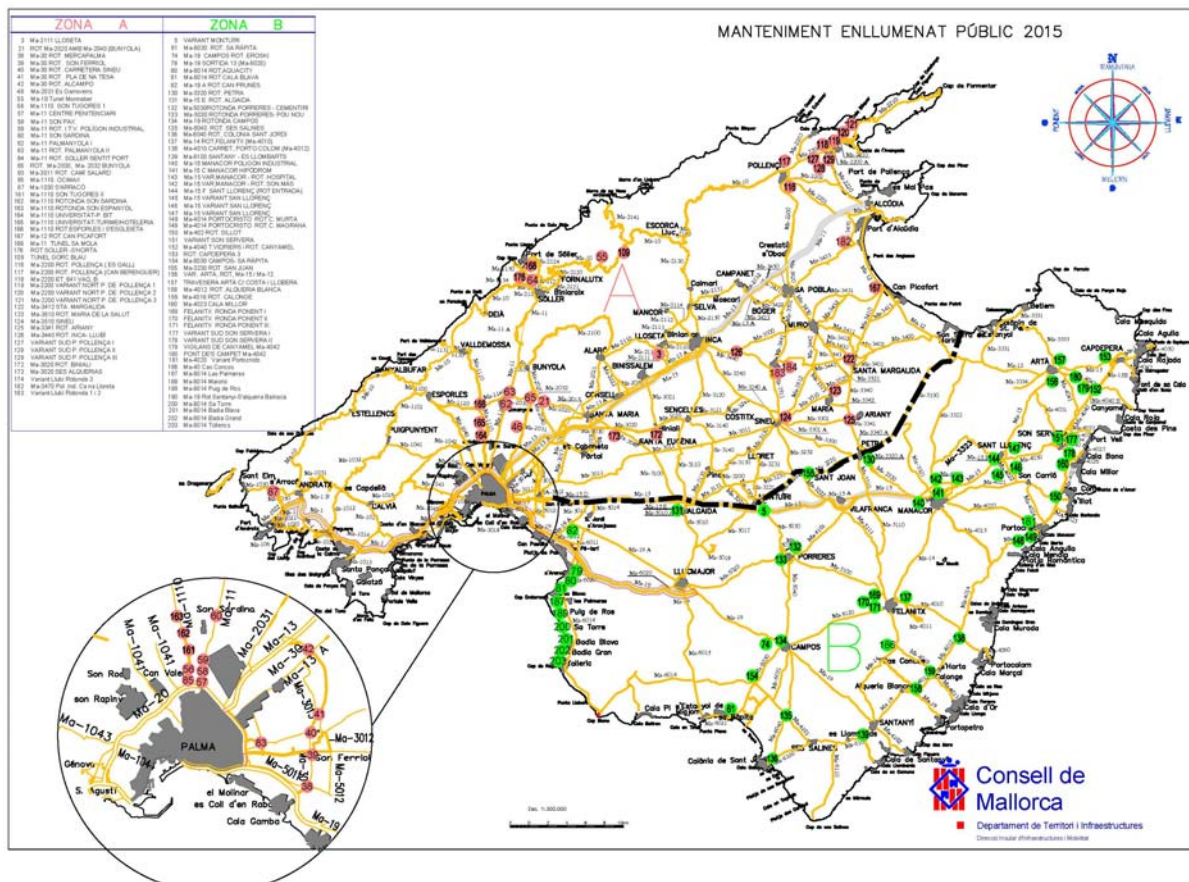
¹⁷⁵ Sitjes (2014) pàg. 30.

Santuari. Al mig Randa i els seus turons, Bonany i les serres d'Artà tots queden inclosos dins el terme entre les dues centuriacions. La línia segueix en general els cims dels turons amb unes excepcions notables: Randa i Bonany. Això no és casual, sinó el fruit d'una intenció de no deixar que les ciutats de la zona dels radis controlassin la fortificació de Randa i l'estació de transmissions òptiques de Bonany.

Aquesta línia ha tingut una continuïtat molt notable fins avui en dia. De fet encara avui es resseguida pels límits dels municipis. Així Palma, Algaida, Montuïri, Sant Joan i Petra queden a la banda de la centuriació del Pla. En canvi Lluçmajor, Porreres, Vilafranca, Manacor i Artà queden a la banda de la Marina. Els dos únics punts on no es correspon exactament són els ja vists de Petra i Artà.

Tornant a l'existència de l'arcifiniu, l'evidència principal de la seva existència és la divergència entre les trames de polígons però hi ha un altre tipus d'indici que val la pena examinar. Actualment la línia arcifinial ressorgeix espontàniament quan s'han de fer divisions de Mallorca per companyies de serveis. Té l'avantatge de que comença molt a prop de Palma, el que permet que la zona urbana també es parteixi. Així es poden examinar aquí dos plànols de zones de manteniment, dues divisions modernes del territori de l'illa.

El primer és el del manteniment dels sectors d'enllumenat de les carreteres, sobretot de les rotondes a les cruïlles rurals. La línia divisòria té una certa semblança amb l'arcifiniu, bàsicament en el fet que va de badia a badia, cercant la zona més estreta de l'illa per partir-la.

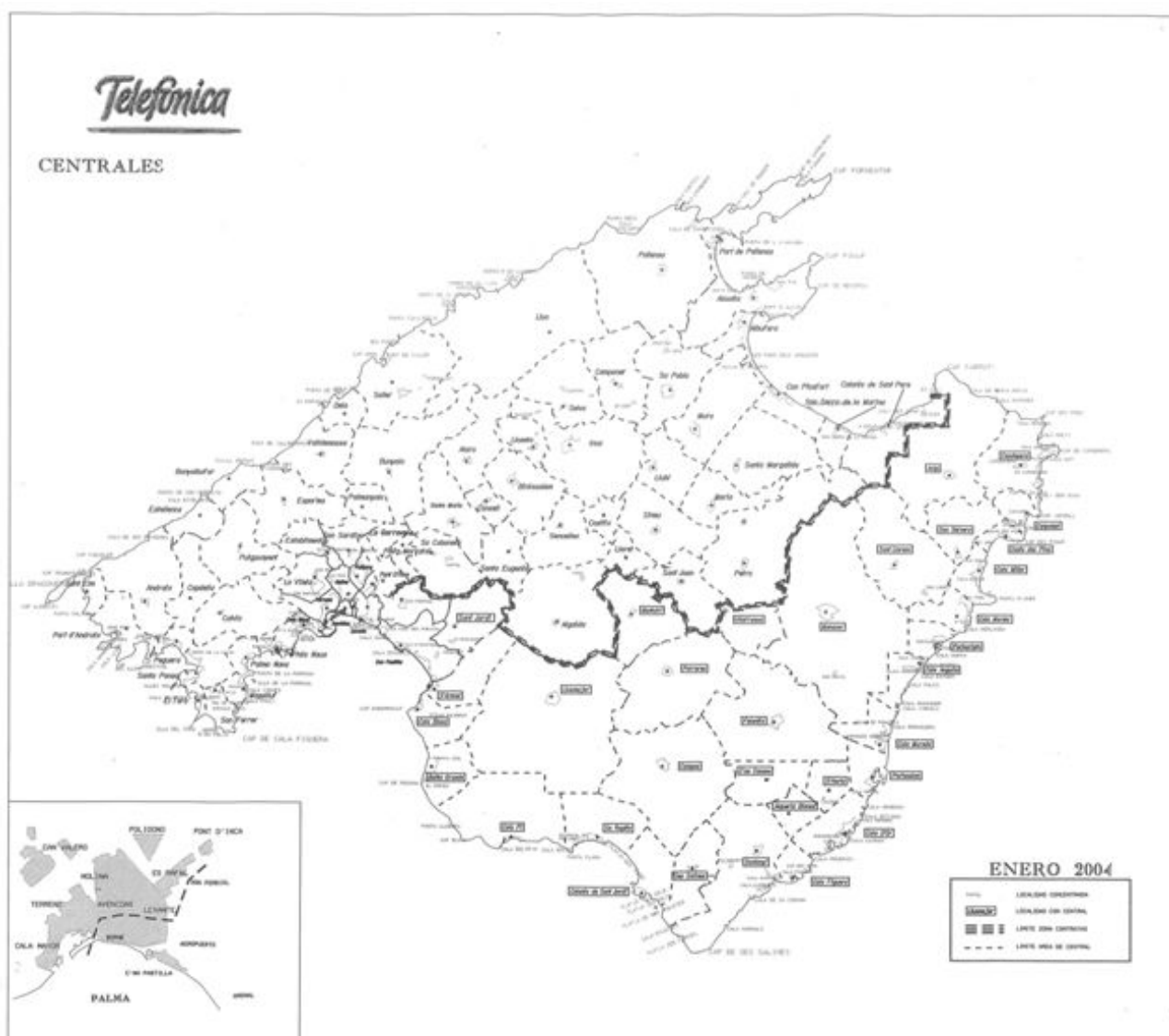

3.23. La divisió en zones d'enllumenat. Plànol del Consell de Mallorca. El límit entre centuriacions s'ha reproduït modernament en les particions de l'illa entre dues zones de manteniment, en aquest cas les de les faroles de les carreteres.

D'altra banda però hi ha una notable diferència: aquesta divisòria parteix l'illa en dues meitats iguals, i queda sempre al nord del arcifini romà. Els elements amb les quals tracta, els enllumenats de rotondes i travessies, no tenen una relació gaire directa amb la distribució del territori.

En canvi el segon servei, el manteniment de la xarxa de telèfons, reproduïx quasi exactament la divisió de Mallorca romana, seguint la sinuosa serra central que divideix l'illa. Aquesta circumstància extraordinària s'ha de deure a la pròpia etiologia de la telefonia: desplegada sobre el territori a partir de nuclis, les centraletes, que donaven servei inicialment a pobles propers.

La fidelitat és tan notable que l'únic punt on es desdii de l'arcifini és en assignar Montuiri al Migjorn, unint-lo a Porreres. Deu tractar-se històricament de centraletes que estaven unides. En la mateixa línia cal notar en canvi que Vilafranca es separa de Petra i s'uneix a Manacor. El millor de tot és que la Colònia de Sant Pere es restitueix al Pla, acceptant-se la força de l'arcifini contra les línies de telefonia.

3.24. La divisió en zones de telefonia. Plànol de Telefónica. El límit entre centuriacions s'ha reproduït modernament en les particions de l'illa entre dues zones de manteniment, en aquest cas les de les centrals telefòniques.

Un altre aspecte que cal destacar de la línia divisòria entre les dues centuriacions és com era percebuda per la població: d'una banda es tracta d'una línia contínua, la frontera entre dos territoris distints. Però estava simbolitzada per punts concrets, els terminals. Aquests estaven situats vora els camins que creuaven el límit, i que eren la connexió entre les dues centuriacions. Aquests estaven disposats de tal forma que fusionaven les dues centuriacions sota una única aparença. A continuació es descriuran els punts singulars més rellevants de l'arcifini:

El límit comença a s'Arenal a la badia de Palma. Aquí la centuriació de la Marina defineix un floral exactament a les cases anomenades es Castellet, devora la rotonda del xampinyó o Aquacity. Cal notar que és un nom molt adient per a un recinte fortificat. Les cases estan situades en un turó damunt el torrent des Jueus, sobre la bifurcació del camí que ve de Palma i es dirigeix cap a Lluçmajor d'una banda i cap a Capocorb de l'altra. Es tracta d'un emplaçament prou adequat per a una fita terminal. Ha de ser l'alqueria *Costanti* de Montuïri, Re598 i 600, i el nom faria referència a una esglésiola dedicada a sant Constantí, situada a l'antic floral.

El següent terminal està situat a son Binissalom, una possessió situada a la cruïlla del terme i el camí. L'actual carretera vella per s'Aranjassa va ser construïda pel rei En Jaume III com el camí vell de Sineu, a corre-cuita com a part dels preparatius davant la conquesta catalana de 1342. El camí antic des de la zona nord del prat cap a Lluçmajor és el que puja des del floral de son Ferrer ca a son Binissalom pel torrent cap son Mandivil i entra a Lluçmajor per la banda de Galdent. Cal notar que Binissalom està associat a un floral i té un flaire de nom de mesquita, l'edifici de la pau. Devia ser originalment el nom del floral de Sant Jordi.

L'altre és al camí de Muntanya que creua el terme devora Punxuat. Aquest camí té el nom genèric dels camins que no uneixen dues poblacions i són percebuts com a *limes montanis*, és a dir camins dirigits cap a la serra. De fet també se'l grafia com a camí vell d'Algaida, una denominació incorrecta que traspua la incomoditat davant la seva falta de destí urbà. Molt a prop hi ha un putxet anomenat moleta d'Aubanya, que podria ser un record del monument del terminal.

Després ve son Reus, a redós del puig de s'Escolà, situat sobre el camí vell d'Algaida a Lluçmajor, que coincideix aquí amb la mina que proveeix històricament d'aigua a Lluçmajor. La carretera ara passa per l'altra banda del puig. Es considera aquí que el proveïment d'aigua ja funcionava en el moment de la conquesta catalana i servia per regar els horts que han quedat fossilitzats dins la trama urbana de Lluçmajor, i recorda Re764 *Terra de Algeinneus per Luc Maior*.

Segueix el de Binilegant. Per aquí creua els turons i la partió municipal el camí de Lluçmajor a Montuïri. Cal recordar que Montuïri era el mercat capital de tot el districte de la marina de Lluçmajor, pel que es tracta del camí més important de la comarca. Des de Binilegant creua cap a son Sastre de s'Estacar. Cal tenir en compte el vall paral·lel, que va de Binificat, Miner i Perola cap a Alcoraia, que és una alternativa vàlida pel camí.

Finalment arriba Banyeres, la possessió situada sobre el turó que domina el suau coll entre el Pla i la Marina. Per la banda occidental li passa el camí d'Algaida a Porreres que era el camí àrab de Ciutat al castell de Santueri, i per la dreta el de Montuïri a Porreres que per cert és un tram de la creu cardinal que creua Mallorca de nord a sud. Banyeres és un indret molt important a la trama de la centuriació de

Mallorca ja que s'hi troben tots els límits entre els territoris de les quatre ciutats. És el quadrifinium on conflüen els territoris de Palma, Pollentia, Guium i Tuccis.

Efectivament aquí creua l'arcifini entre les colònies llatines i les ciutats aborígens el límit perpendicular que separa Palma de Pollentia i Tuccis de Guium. Es tractarà més envant aquesta alineació geomètrica construïda sobre els eixos muntanyencs de les dues centuriacions. Basti aquí dir que la sèquia de Montuiri entre els termes d'aquest poble i Algaida i la paret entre els de Felanitx i Campos en formaven part.

Segueix un altre terminal molt significat, el del camí perpendicular de Santuari a Inca, conegut avui en dia com a camí de Felanitx a Sant Joan. Es tracta del decumano maximo de la centuriació, el camí muntanyenc principal. Creua entre Els Pagos que era la ciutat de Tuccis a la banda de Porreres, i Ortella a la de Sant Joan. El puig Colom és una altura que domina la cruïlla.

Abans d'arribar a Bonany creua l'arcifini el vall que desaigua la zona sud de Sant Joan. Aquí pareix molt clar que els terminals eren la possessió de son Sant Martí, el puig des Viletó i la parròquia de Vilafranca. Per aquí passen el camí de Porreres a Petra, el de Ciutat a Manacor i el de Felanitx a Vilafranca. És un lloc curiós ja que el puig des Viletó era un poblat prehistòric i l'arcifini en va partir per la meitat el territori. Posteriorment s'hi va assentar la Vilafranca, que té un conflicte amb el casc urbà sobre el límit municipal.

Son Elsèbits està situat a la partió entre Vilafranca i Petra i sobre el camí de Porreres a Petra. A prop passa el de Felanitx a Petra. Potser Elsèbits deriva del nom Eusebius, tal vegada després de la conquesta, ja que aquest nom existia a Petra en època medieval.

El terminal amb el nom més agraït i característic és Termenor, que transparenta l'original Terminus. Està situat a la cruïlla sobre la partió municipal entre Petra i Manacor que aquí segueix l'arcifini, i el camí de Petra a Manacor que segueix la ruta principal entre ambdues poblacions, hereves de florals romans. Tot i estar les línies forçades aquest terminal dona una aparença de continuat a les dues trames.

Segueix la Vall de sa Nou a Manacor, on les cases de la possessió estan enfilades en el vessant oest, per on corre la partió entre Manacor i Petra. Una vegada creuada la vall arriben les cases de la possessió des Cabanells, al terme de Petra, que estan situades exactament sobre un cap de polígon de la centuriació del Pla.

Finalment queden les tres possessions que tanquen els colls que comuniquen les valls d'Artà amb la plana de la badia d'Alcúdia: sos Ferrers a Manacor, Morell a davall Ferrutx i Betlem d'Artà ja a la badia d'Alcúdia, una finca coneguda abans com a Binialgorfa, que deu derivar de *bania algorfa*, el monument de la partió.

Una vegada descrit l'arcifini, es pot passar a comparar els territoris de les dues centuriacions. Estudiant les superfícies que té cada centuriació es troben les extensions següents: En primer lloc hi ha un total per a Mallorca de 3.629 km². La centuriació del Pla ocupa 2.130 km² o el 58,7 % de Mallorca, i la de la Marina 1.499 km² o el 41,3 %. La relació està igual de pròxima a una proporció de meitat i meitat o 50/50, que a una de dos terços i un terç o 66/33. Les superfícies es repartirien de la següent manera: amb 50/50 seria 1.815/1.815. En canvi amb 66/33 seria 2.420/1.210. Aquesta desproporció respecte de la relació ideal de dos a ú, que es podria inferir d'un esquema ideal quadrat de Mallorca, es deu a que la de la Marina inclou els terrenys de la banda sud del puig de Randa, situats entre Lluçmajor, s'Arenal i Capocorb. La línia de separació entre les dues

centuriacions és una cadena de puigs, segueix un traçat natural i no geomètric. Triant un enfilall de puigs els establidors tenien una línia clara i sòlida de separació entre les centuriacions, però no controlaven exactament el repartiment de les dues superfícies.

Respecte de la distinció entre les dues zones, és significatiu que fossin establides de forma diferent, ja que cada una va ser centuriada per separat. Com es veurà més envant el Pla va rebre una centuriació centrada a Consell, i el Migjorn una centrada al castell de Santueri. Totes dues centuriacions presenten una molt notable adaptació al territori, en el sentit de que segueixen l'orientació geològica d'aquest. La del Pla té una orientació de 30°, seguint exactament la de la serra de Tramuntana. La del Migjorn presenta una orientació similar, 37°, que s'adapta millor a les serres de Llevant. Aquestes dues orientacions diferents però no gaire han de ser un truc dels establidors per marcar de manera molt clara la diferència administrativa entre els dos territoris, i a la vegada aconseguir que els usuaris no ho notin gaire.

Un punt sobre el que cal fer èmfasi és que l'arcifini idealment dividia la Mallorca quadrada en dues parts, una que englobava el terç sud o Marina i l'altra que comprenia els dos terços superiors, el Pla i la Muntanya. Aquesta partició es podia percebre físicament sobre la via perpendicular. Des dels Pagos fins a la mar, a Portocolom hi ha uns 21 km que són unes cinc llegües, i fins a sa Calobra uns 42 km que són devers deu llegües. És a dir que qualsevol que volgués recórrer el territori percebria com d'una illa de quinze llegües d'amplada se'n havien reservat deu pels conqueridors i cinc pels nadius.

Al fil de l'anterior es pot fer una precisió més sobre les dues centuriacions. Cada una presenta uns polígons diferents: els del Pla són de $4,949 \times 2,828 = 14,00 \text{ km}^2$, i els de la Marina de $6,363 \times 2,828 = 18,00 \text{ km}^2$. El Pla cobreix 2.130 km^2 , que són 152 polígons; i la Marina inclou 1.499 km^2 , que són 83 polígons. En total hi ha 235 rectangles. No pot ser una casualitat que els polígons del Pla siguin pràcticament el doble que els de la Marina. Es reprendrà la qüestió més envant, però ha de ser degut a que el sorteig dels lots es feia en base als polígons, i els vençuts havien de rebre només una tercera part del total. Així tothom podia veure que la proporció es respectava.

La proporció de mida entre les dues centuriacions és de 58,7/41,3 en superfície. Hi ha una diferència respecte de la proporció 2/1 de 7,9 punts. En canvi entre el nombre de rectangles la proporció passa a 64,7/35,5. La diferència aquí és de només 1,9 punts. La desviació que es donava en superfície s'ha reduït a una quarta part. Això ha d'obeir a una voluntat d'ajustar els dos territoris a les proporcions originals de dos a ú.

L'única forma raonable d'explicar això és suposar que els establidors varen mesurar la Marina per a comprovar-ne la mida segurament amb el mateix polígon 478, però ja seguint la orientació 345. Una vegada fet això varen modificar l'amplada del rectangle per ajustar-la al màxim la proporció de dos a un amb el Pla.

Efectivament els polígons del Pla tenen una proporció quasi perfecta, reflecteixen amb la seva hipotenusa l'orientació. 478 és un triangle massa ajustat per a que fos manipulats. A partir d'aquí es pot suposar que els establidors havien determinat que la centuriació del Pla tenia una superfície d'uns 152 saltus, i la de la Marina uns 107. Però per a que tot fos correcte el nombre de polígons de la Marina havia de ser de 76, la meitat dels 152 del Pla.

Com s'ha dit el polígon de la Marina ha de ser el que es va modificar. Aquest, de quatre per nou centúries, és bastant capriciós. És cert que reproduïx en la seva forma el triangle 345, però el reproduiria exactament igual amb una mida de quatre per sis

centúries, o de quatre per dotze. És a dir que acompliria la relació qualsevol rectangle de quatre centúries d'alçada, i una amplada que fos múltiple de tres.

Això es pot veure a l'inrevés: ajustant l'amplada del rectangle al nivell de la centúria. La superfície de la Marina és de 1.499 km², que es corresponen amb 2.988 centúries. Si es cerca un polígon de quatre centúries d'alçada per acostar-se a la quantitat de 76 polígons, sorgeix el de deu centúries d'amplada. Amb aquest s'obtenen 75 polígons, una xifra prou bona.

Però tot i que amb un polígon de quaranta centúries s'hauria realitzat un encaix perfecte, es va triar el de 36 centúries, que seguia la regla de reflectir en la seva forma la orientació. És a dir, que preferiren mantenir una regla abstracta a aconseguir una correspondència perfecta.

Aquí es pot demanar si l'error que cometeren els establidors en fer les mesures falseja el raonament que s'acaba de fer. És a dir, que la seva mesura de les dues centuriacions fos prou equivocada com per a que creguessin que emprar el rectangle de quatre per nou era el millor, i no haguessin tingut en compte consideracions estètiques. De fet cal tenir en compte que molts saltus són incomplets, com els costaners; i que n'hi ha de molt mals de mesurar, com els de la Muntanya; i finalment que n'hi ha que són les dues coses a la vegada.

Resulta així que els establidors varen ser capaços de determinar la superfície de Mallorca amb una precisió suficient com per a poder apreciar això. La mesura d'un polígon incomplet era igual de precisa que la d'un sencer, i les mesures globalment s'arrodoneixen. Al llarg d'aquest treball no s'han trobat motius per a pensar que la feina que es va fer té menys precisió que la recerca sobre la cartografia informàtica moderna. Donada la diferència de mitjans és realment impressionant.

La via perpendicular des de Santueri

Fins ara s'han examinat els dos eixos normals principals de Mallorca, la via entre Palma i Pollentia i l'arcifini entre les dues badies. Ambdós creuen l'illa d'est a oest, segons l'esquema ideal que se'n feren els romans. Ara toca veure com eren els eixos perpendiculars. El primer serà la via de Santueri a Inca.

Una vegada traçada la via primigènia del Raiguer quedava establert un eix de l'illa, però encara faltava definir l'altre, perpendicular per formar la creua viària fonamental que crearia un territori quadrat.

Es tractava sobretot de cercar una alineació perpendicular. I per a fer aquesta hi havia una traça molt evident: Aproximadament a mitjan via primigènia, devers Inca, es dibuixa clarament una successió de castells roquers perpendicular a la direcció principal. Des del puig d'Inca es veu primer el puig de Sant Onofre, i a darrera el castell de Santueri.

Com es veurà més envant, les recerques fetes sobre la centuriació de la Marina porten a situar el seu centre dins el mateix recinte del castell de Santueri, i a donar-li una direcció de $-36,7^\circ$ N, basada en el triangle rectangle perfecte de costats 3, 4 i 5. Aquesta direcció és la del kardo maximo de la Marina, el camí de Felanitx a Sant Joan. Aquí també cal esmentar que durant anys en aquest treball s'havia considerat que l'alineació només seguia fins a Tuccis, al límit entre els termes municipals de Porreres i Sant Joan, el límit de fet entre les dues centuriacions del Pla i la Marina. Després, a partir del terme, era substituïda per una nova alineació que d'aquí gira per a enfilear directament el

puig d'Inca, passant pels pobles de Sant Joan i Sineu. Això és així, però hi ha més: el tram de Tuccis a Inca és un encaix posterior. Si es perllonga l'eix que surt de Santueri indefinidament fins a les muntanyes i el mar, apareixen varies coses interessants.

En primer lloc es pot suposar que el que va traçar aquesta alineació estava cercant una via perpendicular a la principal. Per a situar-se va pujar al castell de Santueri, des d'on tenia una certa perspectiva de les muntanyes al peu de les quals discorre la via principal. Sabia que l'orientació d'aquesta era 37,5° N, i degué descobrir ben aviat que amb una orientació molt similar, 36,7°, enfilava directament al buit entre els dos puigs majors. No cal voler filar massa prim aquí amb aquestes coincidències. Es tracta simplement de que respecte de la direcció geològica principal de l'illa, el massís dels puigs majors i el castell de Santueri es troben cap al mig.

Hi ha un indicatiu toponímic que s'ajunta a les evidències viàries per apuntar al castell de Santueri com a centre de la centuriació de la Marina i inici de la via perpendicular, que és el seu propi nom. Santueri té una llarga història d'etimologies poc convincentes. Deixant de banda *Sanad Tur*, que funcionaria millor com a costa de la Penya en lloc de costa del Bou, hi ha hagut altres propostes poc afortunades. Una ha estat un nom de sant del tipus Sant Tueri, un sant que no existeix. Val a dir que en tot cas seria més adequat proposar amb Sant Sufix, que és el que és la partícula -tueri.

Al Repartiment Reial hi ha una confusió entre Montueri i Santueri, degut a que el camí que condueix a aquests dos indrets des de la Ciutat és el mateix, el que ara es coneix com a carretera de Manacor, que era un de les fites emprades per establir els horts. Aquesta confusió permet veure que *Promontorius* i *Sanctuaris* són paraules amb una estructura similar.

D'altra banda cal destacar que aquest topònim es troba a tres llocs als Repartiments: al mateix castell de Santueri. També al costat del puig de Maria on hi ha el petit puig de Santuiri, un topònim recollit pel Repartiment: Re330 A. *Santuiri* Pollença. Finalment hi ha Nu100 *Santoris* Manacor, un lloc del terme de Manacor del que no se'n sap res més.

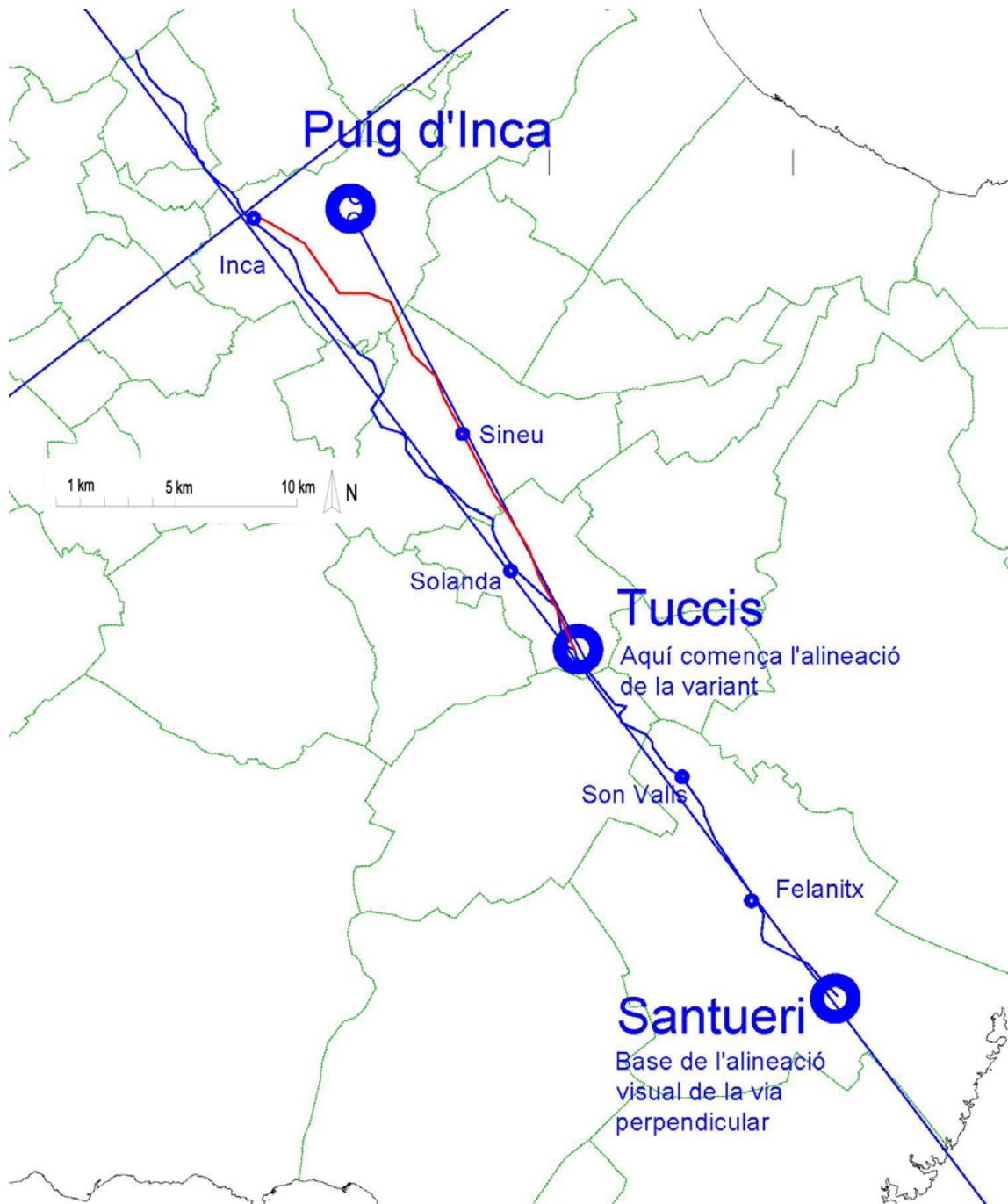
Si només hi hagués els dos dels castells hi hauria una solució mínimament plausible, basada en un error d'ortografia. Molts escribes medievals adoptaven la grafia Centueri, la qual insinua la solució: *Castrellum centuaris*, el castell del centurió, és una etimologia molt adequada per a un castell roquer. Però ja de per si prou fluixa és, i Santoris l'acaba de desfer.

L'etimologia ingènua de Santueri és *Sanctuaris*, LS1626. Aquesta paraula vol dir simplement altar. Per Santoris és una solució simple, una ara antiga on es feien sacrificis.

En el cas de Santueri, que era el centre simbòlic d'una centuriació, pareix raonable que hi hagués un altar al castell de prou importància com per donar-li nom a ell i a tota la comarca. És el monument commemoratiu de l'establiment de terres, de la mateixa fundació del territori. Pareix raonable proposar que es feia un festival que commemorava l'establiment de la ciutat, de la trama sobre el territori, i es duia a terme al centre simbòlic. Un equivalent d'aquest festival seria la festa de sant Bernat de la Real, la peregrinació des de ciutat al monestir on hi havia el campament del rei En Jaume.

Tornant al camí, la qüestió és que es va traçar aquesta alineació, de la qual en queden molts indicis. Com ja s'ha dit el kardo maximo de la Marina es conserva sencer entre el castell i Els Pagos. Passa per Felanitx, un topònim que deu derivar de *foranicus*

amb la influència de *finalis*, una paraula referida a l'alineació de la via perpendicular. També passa per son Valls de Padrines, un nom que recorda la Petrina, la fita on era el centre pràctic de la centuriació de la Marina.

3.25. La via perpendicular des de Santueri. Aquí s'indiquen els punts principals de la via sobre l'alineació entre el castell devora Felanitx i Inca.

Des d'aquí titubeja, esborrat per la proximitat amb el camí que es desvia cap al puig d'Inca, però en queden dues traces puntuals: la primera és el puig de Consolació on hi ha el cementeri de Sant Joan, un node que es tractarà específicament més envant. La segona és el puig de Reig, anomenat al Repartiment com a Pilar, situat pràcticament sobre l'alineació i que ve a ser el trifiniu entre Sant Joan, Sineu i Lloret, tres termes que cal recordar que estaven units en el moment de la conquesta.

Des del puig de Reig es conserva la via sota els noms de camí de Sant Joan i després de son Fangos, i s'ha convertit en la partió entre els termes de Sineu i Lloret, dos municipis que es separaren el 1925. A l'alçada del camí vell de Sineu i Binitaref el camí desapareix. Passats Sineu i sa Serritxola el camí compareix molt clarament com a l'actual carretera cap a Inca. Finalment des d'aquesta població se'n va cap a les muntanyes com a camí vell de Mancor.

Però no s'atura en aquesta localitat. Encara que el camí acabi, l'alineació segueix i passa per entre els dos puigs Majors i baixa cap al mar fins a arribar a l'església de sant Llorenç de sa Calobra, que n'és sens dubte el monument final. El topònim Calobra devia fer referència originalment a aquest monument, i ha de ser una corrupció de columna. És extraordinari que es perllongués l'alineació i es mesurés la longitud per un terreny tan abrupte. Això dóna una idea de com de meticulosos eren els establidors romans.

Des de Santueri es perllonga també per enrere cap al mar. Segueix l'actual divisió dels termes de Felanitx i Santanyí, fins a arribar a cala Ferrera i cala Serena. Aquí hi havia molt a prop el floral de Marselleta, sobre la mateixa alineació, pel que cal suposar que el monument final de l'alineació inicial va acabar sent el mateix floral.

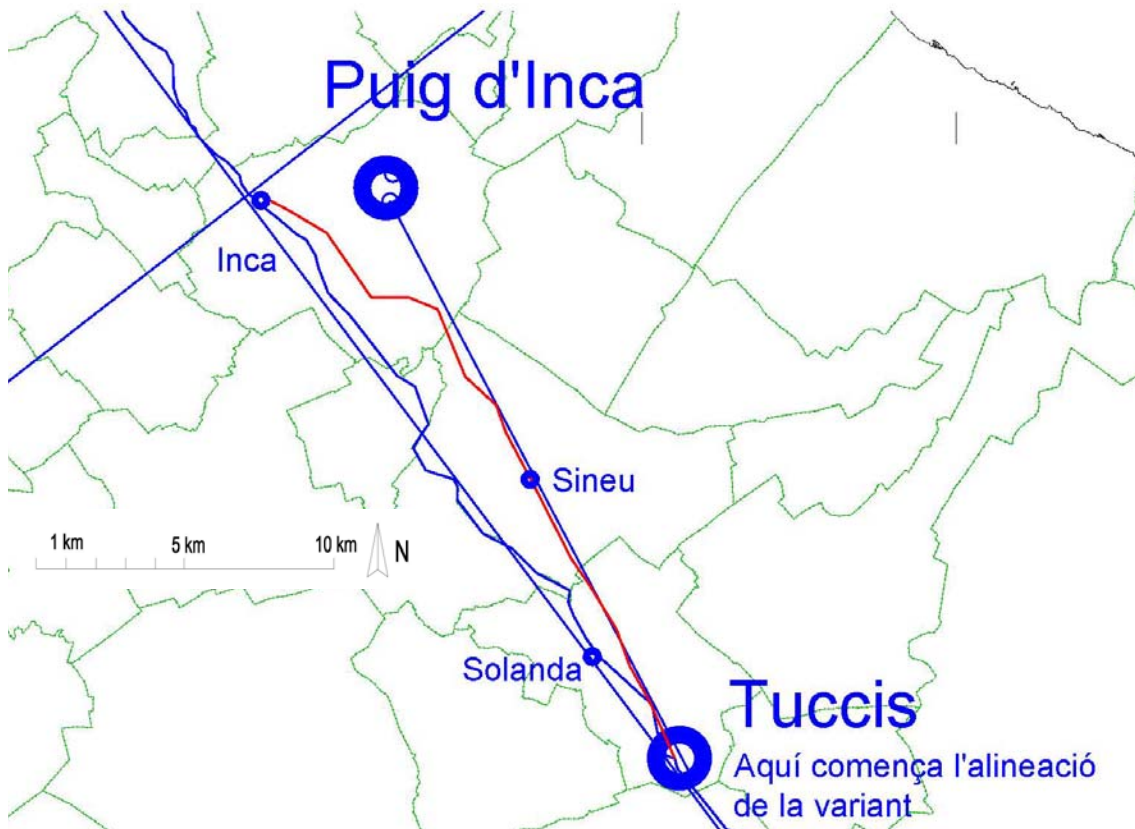
Per acabar amb la descripció del traçat de la via perpendicular cal referir-se a la seva intersecció a Inca amb la via principal. Aquí ja s'ha vist que hi ha un dels indicis més sucosos. Les dues alineacions de la via principal i la perpendicular es creuen a devora l'església de sant Bartomeu d'Inca, el primitiu temple de la localitat. I de fet es creuen exactament a la Petjada del Rei en Jaume, una regata oberta a la pedra que es tradició obrí el cavall del rei quan aquest va saltar des del puig Major. És a dir, que la llegenda conserva la memòria de que es tractava d'una alineació perpendicular.

Resumint, es va traçar una via quasi perpendicular a la via principal, que surt des de Santueri seguint una orientació racional basada en un triangle, es creua amb aquella a devora l'antiga església d'Inca, i segueix cap als puigs Majors. Aquesta via va ser oberta en un moment molt primerenc de l'establiment de la centuriació, i tot i que posteriorment va ser superada per una nova via oberta immediatament després, va mantenir la seva empremta sobre el territori. Un aspecte que cal tenir present és que segueix una alineació de castells roquers formada pel puig d'Inca, Sant Onofre i Santueri.

Aquesta era la via perpendicular original. Però va patir una important modificació entre la possessió dels Pagos, o Tuccis, i Inca. Des dels Pagos surt una variant que se'n va tot dret cap al puig d'Inca, seguint estrictament una alineació visual, passant per devora el puig de sant Onofre. Des dels Pagos segueix el camí d'Ortella fins a enllaçar amb la carretera de Vilafranca a Sant Joan a l'arribada a aquesta darrera població. Creua Sant Joan i se'n va pel camí de Binifarda fins a enllaçar amb la carretera cap a Sineu. Cal remarcar que Sineu està situada exactament sobre aquesta variació. Després el camí segueix per la carretera cap a Inca i el camí de ses comunes, per Corbera fins al camí vell de Llubí a Inca, per on arriba a aquesta darrera població.

Entra pels carrers Llubí, Jaume I, Can Varella, Salut i Roser fins a l'església. Cal notar que discorre sobre la cresta en paral·lel a l'actual carretera de Llubí, que va pel vall.

S'ha de notar que el traçat de la variació és transitable perfectament amb vehicle avui en dia. Alguns trams varen ser oblidats en fer-se l'actual xarxa de carreteres, però encara conserven la seva identitat de camins supramunicipals. En contrast es pot observar que la via perpendicular original no es conserva tan bé, el que indica que va ser abandonada en favor d'aquella.

3.26. La variant de la via perpendicular. Aquí es mostra el detall de la variant, que des dels Pagos es desvia per Sineu seguint l'alineació visual del puig d'Inca, un efecte simètric al del castell de Santueri.

Una curiositat és que l'actual carretera d'Inca a Sineu segueix alternativament els dos brancals de la via perpendicular. Surt d'Inca per l'original, que passa pel sud de les cases de son Ramis i son Bordils i en arribar al creuer amb el camí de Costitx a Llubí, es desvia mitjançant una alineació recta que enllaça amb el camí modificat devora son Estela i son Creixell. Pareix que les cases son Bordils estaven situades sobre el camí modificat, i les de son Bordils sobre l'original.

Abans de deixar la via perpendicular, hi ha una rondalla que cal examinar.

Entre Sineu i Sant Joan s'alça es puig de Reig en forma de pa de sucre. La gent diu que dedins hi ha un tresor, i que, per treure'l, han de donar tres voltes an es puig amb un glop d'oli verjo dins sa boca en punt de mitja nit. Si ni hagués cap que cabàs de donar sa tercera volta, tot d'una li sortiria un bou amb una candela encesa damunt cada banya, i tot corrents s'enforyaria dins una cova i per endins.

Pitjant-li darrere, es bou no s'aturaria fins a un caramull d'una cosa negra. Es bou hi travalaria, li cauriem ses candelas i pegarien foc an allò negre: faria un tro ferest i tornaria un caramull de dobles de vint des comú d'un formiguer gros. Es puig de Reig, tom XXIV pàg. 32.

La rondalla conté els elements habituals de les recerques de tresors en antics enterraments subterranis: mitjanit, una candela, una cova, un munt d'or. Tot seria normal si no fos pel fet que no hi cap cova sinó un puig. La cavitat subterrània fa una intrusió forçada dins la narració per proporcionar un indret plausible pel tresor. Però el que culmina la història són els tres voltes al puig amb la boca plena d'oli, una imatge estranya, desencaxada, inseparable del “ja has begut oli”, de l'oli de ricí, del de fetge de bacallà... Tot molt evocador, però sorprenent territorialment parlant.

Per tractar correctament la qüestió, el primer que cal saber és que aquest puig està situat exactament sobre l'alineació de Santueri, i el segon que originalment s'anomenava puig des Pilar. Una fita principal de la centuriació apareix de sobte per donar un poc de sentit a la història: és més raonable voltar una fita que un puig sencer. Però es pot anar més enllà:

... davall altres fites es troben cendres, carbons, fragments de ceràmica o de vidre, o asos davall calç o guix... Ara bé, per trobar cendra o carbó existeix un ritual determinat, que si bé va ser observat pels antics després es va oblidar, i és per això que o es troben diverses senyals o cap. En efecte, en col·locar les fites, sens dubte les pedres mateixes es disposaven dretes sobre el sol ferm, molt a prop del punt on una vegada fetes les rases es col·locarien; les ungien i adornaven amb ínfules i corones. D'altra banda, a les dites rases, una vegada fet el sacrifici, immolada la víctima i cremant les torxes enceses, amb el cap cobert abocaven gota a gota la sang i hi llençaven encens i fruits de la terra. També dipositaven a les rases caseres de mel, vi i altres coses amb les que s'acostuma a fer sacrificis al déu Terme. I una vegada consumides totes les ofrenes pel foc, col·locaven les fites sobre les restes i les ficaven amb molta cura. Sícul Flac, Sobre les categories de les terres, extracte traduït de Castillo(1998) pàg. 81.

La proposta és que la llegenda del puig de Reig és el record transmès de generació en generació de la cerimònia de consagració de la fita allà situada, superficialment tergiversat per convertir-se en la troballa d'un tresor, un tema prou més atractiu. Efectivament molts punts es corresponen en una i altra descripció:

- Les tres voltes amb l'oli són la unció. Aquest és el detall més important, que amb la seva inversemblança mostra que es tracta d'un record original, i no una reconstrucció feta per expoliadors de la fita.
- El bou amb la candela encesa evoca el sacrifici. La sang i el foc són dos elements poderosos, ambivalents per a la consagració d'una fita o la recerca un tresor. Sense tenir en compte la resta de detalls es podrien considerar perfectament afegits.
- La cosa negra que torna or és el conjunt d'objectes antròpics situats davall la fita que en certifiquen la naturalesa. La rondalla permet deduir que era una massa de carbó i cendra amb algunes monedes.

La interpretació que es fa aquí de la rondalla és molt poderosa ja que mostra la immensa importància que tengueren les fites de la centuriació, no ja només en l'estructuració del territori sinó en la configuració de l'imaginari col·lectiu. Cal copsar que la història es va transmetre oralment durant dos mil·lennis, durant vint segles: vuitanta generacions varen contar la rondalla conservant tots els detalls.

El límit perpendicular

3.27. El límit perpendicular entre ciutats. Les quatre ciutats estan dividies entre si per l'arcifiniu i pel límit que travessa l'illa des de la Muntanya al Migjorn.

Per completar l'exposició dels quatre eixos fonamentals només falta el límit perpendicular, el que creua cada una de les centuriacions dividint-ne el territori en dues meitats pràcticament iguals: al Pla desllinda Palma de Pollentia i a la Marina Guium de Tuccis. Aquest eix completa la partició en creu de l'illa, deixant una ciutat a cada un dels cantons del quadrat ideal.

Aquest eix presenta una diferència respecte dels tres ja vists. Es va construir una vegada traçades les dues centuriacions, i està format bàsicament per alineacions

d'aquestes. Tot i que teòricament caldria veure'l en haver tractat les dues centuriacions, per la seva importància és convenient abordar-lo aquí, a fi de mantenir l'ordre conceptual de l'exposició.

Entre els territoris de les dues ciutats de cada centuriació hi havia un terme, que seguia un dels eixos de la trama. A la del Pla el terme seguia el muntanyenc +7, és a dir, set centúries a l'est del muntanyenc màxim que és la línia que va del castell de Randa al d'Alaró. A la de la Marina el terme seguia el muntanyenc -9, és a dir, nou centúries a l'oest del muntanyenc màxim que és la línia que va del castell de Santueri a els Pagos.

La determinació d'aquests termes, d'entre tota la trama de les centuriacions, s'ha feta a partir de la unió de dos criteris: En primer lloc el fet que ambdós termes estan situats a una distància intermèdia de les ciutats respectives. Quan un territori es dividien entre dues ciutats iguals el que cap suposar és que el límit està situat a la meitat. Aquest és el criteri clàssic, el de mig camí, i, com ja s'ha mostrat anteriorment, en tot temps ha esta clarament percebut.

D'altra banda s'ha considerat una línia de partió entre florals, els districtes menors. És a dir, s'ha cercat un eix que no parteixi els municipis. Raonablement els territoris de les universitats quedaven sencers dins una o altra ciutat. S'argumentarà més envant que els florals estaven ordenats en columnes de nord a sud, però aquí es pot avançar la distribució.

Cal notar aquí que hi ha una imperfecció en l'esquema de Mallorca: la divisió dels dos termes de Palma i Pollentia no coincideix amb el braç viari inferior de la creu, amb la via perpendicular. Aquesta surt d'Inca, que està situada a tres milles, o una llegua, del torrent. Amb altres coses com els traçats dels camins els establidors podien forçar la situació per fer encaixar la centuriació amb la geografia. Aquí però això no era possible: no podien fer dues ciutats bessones amb els territoris tan desiguals. Situant el terme a Inca, Pollentia hauria tingut només cinc de les dotze llegues, i Palma set. A l'antiguitat les superfícies eren difícilment percebudes, però les distàncies no. Qualsevol caminant que fes el trajecte entre les dues ciutats se'n hauria adonat immediatament de la diferència. El problema com és clar no era de distància itinerària, sinó que aquesta funcionava com un indicador de la terra disponible per a la ciutat.

Al Pla hi ha la columna de Palma, Bunyolí i Esporles; la de Marratxí i Bunyola; i la d'Algaida, Canarossa i Alaró. Aquestes tres queden dins la ciutat de Palma. Dins la de Pollentia hi ha la columna de Pollentia; la de Petra, Muro i Campanet; i la de Sineu, Inca i Escorca. A la vista d'una planta amb les columnes la partió entre ciutats és evident.

A la Marina la situació és més desordenada. A la banda de Guium hi ha una sola columna, la de Guium/Adia, Campos i Lluçmajor. A la Tuccis hi ha tres columnes, la de Felanitx i Tuccis, la de Manacor i la d'Artà.

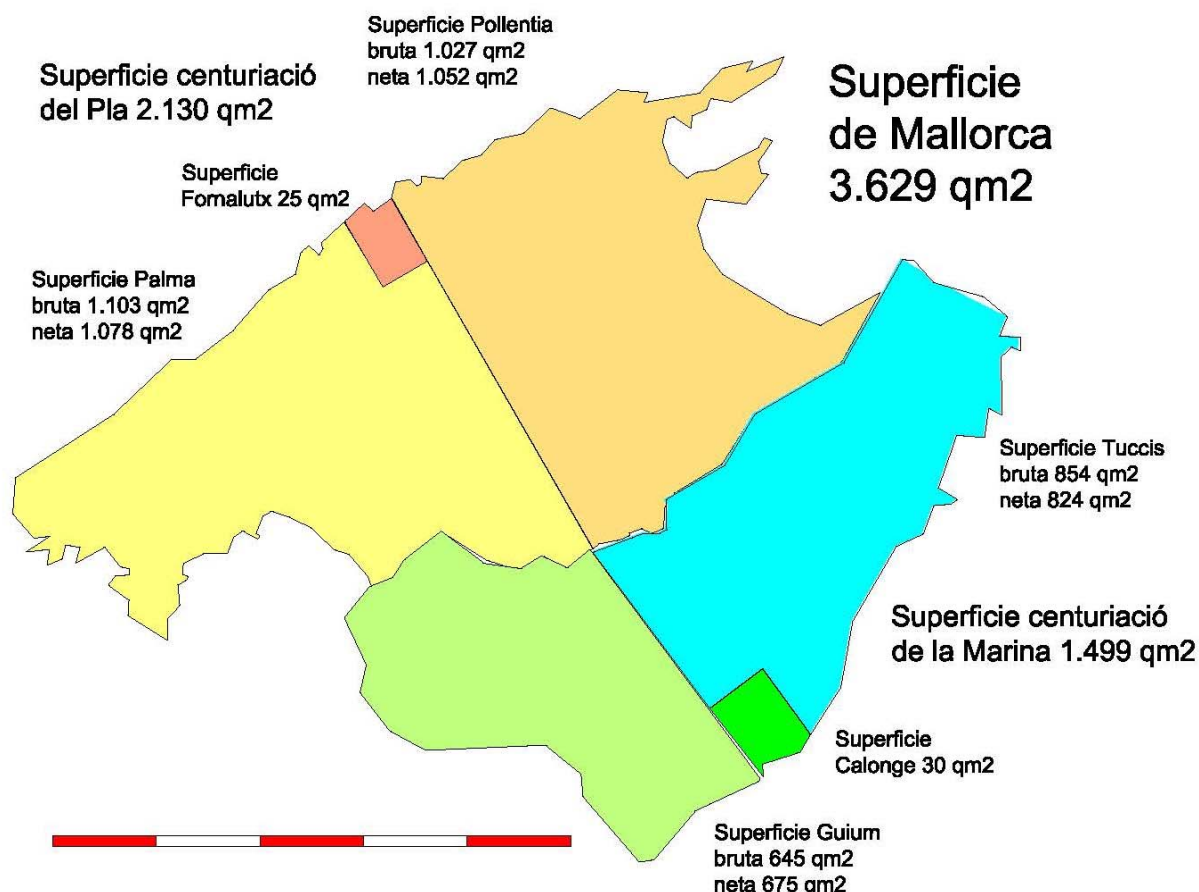
Una confirmació addicional apareix una vegada determinats els dos eixos, en comprovar que tots dos conflueixen en un mateix punt amb el terme entre les centuriacions: es tracta de Banyeres a devora Porreres, el terminal de l'arcifini que era el centre de la creu de termes que dividia Mallorca en quatre ciutats.

Seguint aquestes alineacions com a terme de les dues ciutats dins de cada centuriació, resulta que es parteixen el territori de manera bastant equitativa. A la centuriació del Pla Palma i Pollentia presenten en principi una relació de 1.103 km² contra 1.027 km². I a la de la Marina Tuccis i Guium presenten en principi una relació de 854 km² contra 645 km².

Però és encara millor ja que els establidors de la centuriació varen fer alguns ajusts per igualar encara més les superfícies. En primer lloc cal fixar-se en la divisió del Repartiment: una part de la vall de Sóller, amagada darrera els puigs Majors, en concret el que és actualment el municipi de Fornalutx pertanyia al districte de la Muntanya, que compren sobretot l'actual terme d'Escorca.

Es veurà més envant que la vall formava geomètricament un districte menor, un floral, amb el centre a la mateixa línia divisòria entre els dos municipis. En principi la vall hauria d'haver format una unitat administrativa amb la capital a Fornalutx, però no va ser així. La meitat de Fornalutx es va agregar al districte de les Muntanyes, i la de Sóller formava part del districte de Biniforani, més conegut com a Bunyola-Mossa.

Aquesta és la hipòtesi que es proposa aquí. Alternativament es podria considerar que el floral de la vall s'hagués disgregat com tants altres degut a canvis en els cultes del temple central. Això cal descartar-ho ja que és inversemblant que Escorca tengués prou força com per atreure a la gent de Fornalutx al culte setmanal, competint amb Sóller. En l'esquema que es proposa aquí Sóller i Fornalutx depenien administrativament de Biniforani i Escorca des de la conquesta romana i fins a la conquesta catalana.

3.28. Les superfícies de les ciutats romanes. Es representen les quatre ciutats i els dos territoris transferits. Escala 10 km.

Aquesta situació territorialment tan absurda només pot tenir una explicació possible: si la meitat del floral de Fornalutx, que són 25 km², s'agrega a la ciutat de Pollentia les dues ciutats passen a tenir unes superfícies més similars: Palma té 1.078 km² contra 1.052 km² de Pollentia. És a dir que es passa d'una proporció inicial on Palma tenia un 7,4 % més de territori que Pollentia, a una en que la diferència es redueix al 2,5 %. És a dir, es manipula la geometria de la centuriació per aconseguir que els territoris de les dues ciutats siguin més iguals.

Cal recalcar que aquest ajust està fet seguint la lògica de la centuriació, o millor dit la seva estètica. De fet els establidors aprofitaren que la línia de separació teòrica entre les dues ciutats creua pels puigs Majors, per a trencar-la dissimuladament, i fer-la discórrer per la serra d'Alfàbia. Aquesta trampa, o correcció, era l'única que es podia fer per no trencar l'alineació a la plana.

En aquest cas els establidors varen pervertir els esquemes de construcció dels florals, rompent tota la lògica territorial d'una vall com la de Sóller, per poder ajustar les superfícies de les dues ciutats. Cal notar un fet molt interessant: mil anys després amb motiu de la conquesta catalana la vall es va acabar unificant, però que es reunifiqués administrativament la unitat geològica de la vall no va ser suficient: la separació ja estava establerta a nivell d'assentaments, i va tornar a reaparèixer uns segles després amb la independència municipal de Fornalutx.

Un cas molt similar és el que es dona a l'altra banda de l'eix, a la centuriació de la Marina. Aquí també es va optar per rompre per la meitat el floral de Marselleta, situat entre el castell de Santueri i el mar, comprnent les actuals localitats de Calonge i s'Horta, per transferir terreny de Tuccis a Guium. La línia per on es va trencar aquest districte és avui en dia la partió entre Felanitx i Santanyí. Aquí la compensació no va quedar tan ajustada com en el cas de Fornalutx, va quedar un poc curta. Aquí es va canviar de ciutat el mig floral de Calonge, que té una superfície de 30 km². La relació va passar ser un poc més similar: Tuccis queda finalment amb 824 km² contra 675 km² de Guium. Aquí es passa d'una proporció inicial on Tuccis tenia un 32 % més de territori que Guium, a una en que la diferència es redueix al 22 %.

Hi havia una possibilitat alternativa, i és que s'adjudiqués a Guium el floral de Marselleta sencer. Aquest té una superfície total de 90 km² i, si es transfereix sencer, els territoris de les dues ciutats queden de 764 km² Tuccis i 735 km² Guium. Aquí la diferència passa a reduir-se a només el 4%. Pel que s'ha vist fins ara de la capacitat dels establidors romans, segur que ho consideraren.

A favor d'aquesta alternativa hi ha el fet de que Portocolom es situa míticament a l'extrem de la partió entre les dues ciutats. Aquest nom potser deriva de columna, referint-se al monument que assenyalava el final del límit. Però si s'hagués fet així el districte de la ciutat de Tuccis hauria quedat sense costa, i per tant sense port. Extrapolant-ho a l'actualitat, Portocolom no seria de Felanitx sinó de Santanyí.

Per acabar amb el límit perpendicular entre les ciutats cal referir la possible pervivència toponímica d'un *terminus*. Tres Malles està situada sobre el camí vell de Campos a Felanitx, que puja des de la plana pel congost del torrent de son Barbut. A baix hi havia l'església de son Fadrinet i a dalt la mesquita de Bania Fatu. Enmig, a la partió entre els dos termes hi ha el topònim de Tres Malles, que ha de derivar de *terminalia*, referit a un monument vora el terminus.

Cal esmentar que a la Remembrança es diu explícitament en començar a descriure el districte de Campos: Nu342 *De terminal de Campos con la paret*, és a dir la

mateixa paraula. Pel que fa a Tres Malles el 1239¹⁷⁶ hi ha la primera aparició documental de l'alqueria Tres Malles, que s'estableix conjuntament amb l'alqueria Rossa. Aquí cal notar que Alqueria Rossa fa referència un monument vermell. Tal vegada el Ca na Lluca d'allà devora sigui una segona referència. Per acabar és pot especular que Tres Malles denota les malles, monedes medievals, que potser era el que evocaven als catalans els retrats esculpits al parament del monument.

La creu de transmissions òptiques

La creu fonamental de camins que articula la Mallorca romana està doblada per un sistema de transmissió de senyals òptiques. Aquesta és una característica molt interessant de la xarxa principal dels camins de l'illa, que no només possibilitava els viatges sinó també la transmissió d'informació. La funció que durant l'època medieval acomplien els correus en època romana es podia fer en part mitjançant senyals a distància.

Donada l'especificitat del tema, caldrà fer aquí una breu digressió per tractar-lo. Es segueix aquí l'exposat per Woolliscroft, un autor anglès que treballa combinant fonts antigues, sobretot Polibi, i la recerca de camp al Mur d'Adrià a Anglaterra i la frontera entre la Gàl·lia i Germania. Es tracta sobretot de restes del període imperial però els principis de funcionament són les mateixos.

Les senyals òptiques fetes mitjançant el foc eren la tecnologia més comuna a l'Antiguitat per enviar missatges a llargues distàncies. De nit mitjançant la claror que desprèn el foc i de dia per les columnes de fum, els missatges recorrien enormes distàncies en comparació amb els missatgers per terra. Una qüestió molt important és la de la qualitat dels missatges enviats. Polibi resulta ser també en aquest camp un autor molt aclaridor. Classifica els missatges en tres tipus: els de simple senyal, els de codi preestablert i els de xifrat obert. Els primers serveixen només per a confirmar un esdeveniment ja esperat, i l'exemple clàssic és el de la caiguda de Troia. El segon amplia un poc el ventall de l'anterior, amb missatges preestablerts, del tipus: ens ataquen, calen reforços, cal menjar, tot bé... Finalment en el tercer es transmetien lletres, que una darrera l'altra formaven el missatge, exactament com en el telègraf, si bé segurament era prou lent.

Hi ha una confusió historiogràfica sobre la forma de transmetre el senyal. Polibi explica un complicat sistema amb dos grups de cinc palanques. Es tractava de tecnologia militar secreta i no es devia explicar a qualsevol. La qüestió és que els romans en època republicana eren capaços d'enviar missatges lletra a lletra mitjançant un sistema de llums.

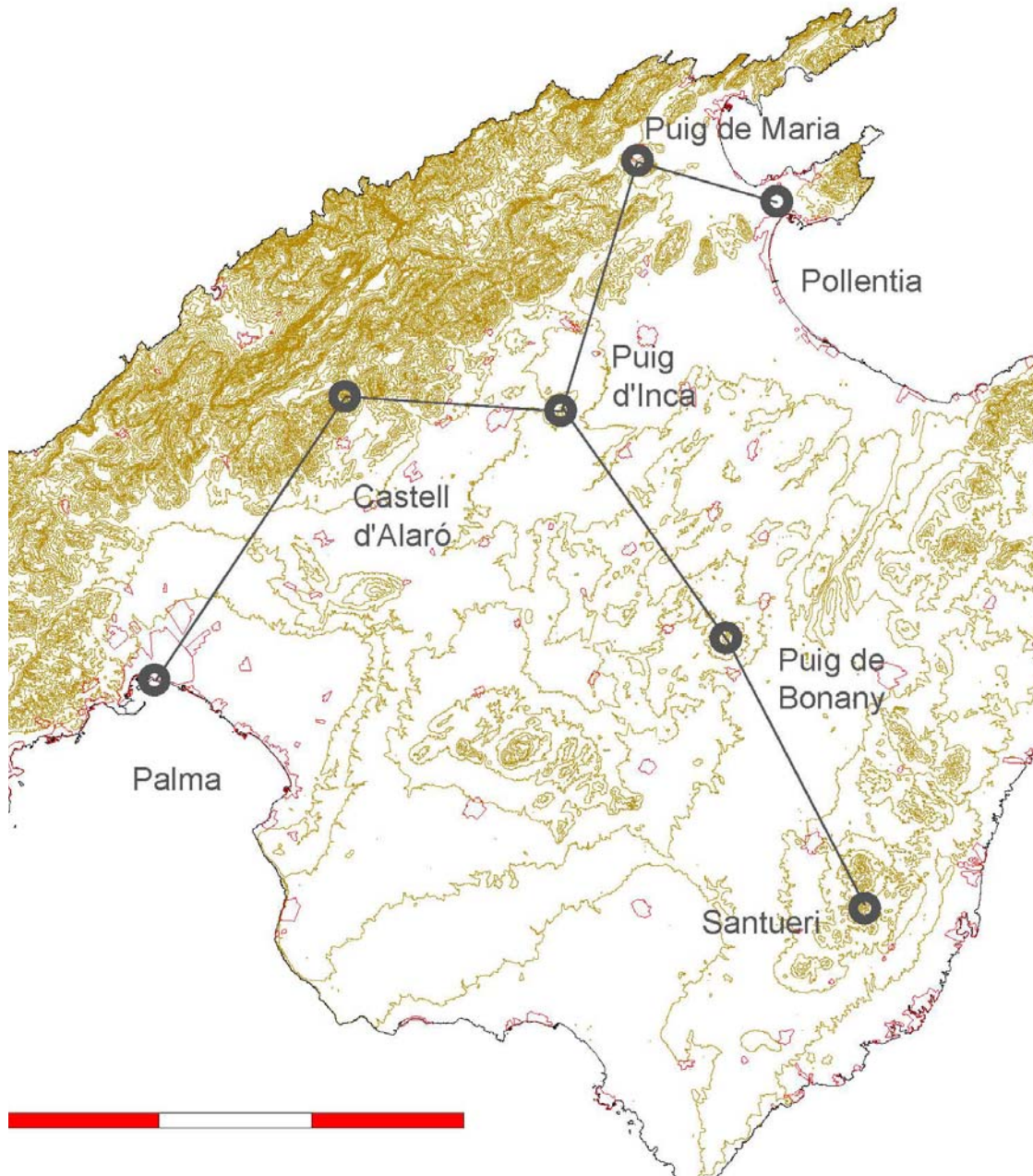
Aquest sistema que es proposa aquí per a l'època romana es pot contrastar amb els coneguts en els períodes posteriors. En el moment de la conquesta catalana s'emprava un sistema òptic de transmissions, les anomenades alimares al Llibre dels Fets, que feren els assetjats a les muntanyes d'Artà per demanar ajuda als que estaven amagats a la serra: *E feren los moros alimares*.

Posteriorment en època moderna apareix un sistema prou sofisticat i molt estudiat: la xarxa de torres de vigilància costanera entorn de Mallorca. Aquesta comunicava senyals a partir d'un complicat codi que informava de quants vaixells i des

¹⁷⁶ Rosselló Vaquer (1997) pàg. 10.

d'on s'havien vist, tot només amb un únic fester o punt de llum. La sofisticació en el maneig era similar a la necessària per a un telègraf.

Al segle denou es va construir un telègraf òptic entre Palma i Maó, que tenia mitja dotzena d'estacions a Mallorca, entre elles el puig de Cura d'on es conserva el dibuix d'una torre, i el de Calicant, que encara té un cim anomenat del Telègraf.

3.29. Les línies de transmissions òptiques. Escala 10 km.

La hipòtesi és que els romans varen bastir un telègraf aprofitant els castells roquers, punt estratègics on tenien aquarterades guarnicions i que tenien visibilitat entre si. Aquesta xarxa de transmissions òptiques replicava la terrestre, formant una te similar a la viària. D'una banda hi havia un corredor central entre les dues ciutats de Palma i

Pollentia, format pels castells roquers d'Alaró, Inca i Maria. Després hi havia una brançal perpendicular, que enllaçava des del puig d'Inca passant per Bonany amb Santueri.

En primer lloc es pot descriure el tram principal. La descripció de les estacions que es farà recordarà la fet per establir l'alineació de la via primigènia. No s'empraren els punts d'observació de la via, encara que es podia haver fet: es va preferir emprar indrets aïllats on tanmateix ja hi havia una guarnició.

Des de Palma es veu perfectament el castell d'Alaró, i des d'aquest el puig d'Inca. Cal notar que aquestes correspondències segueixen essent vàlides si en lloc del castell d'Alaró s'empra la mola de sa Bastida, el castell roquer substituït.

El puig d'Inca té dos cims, un més pla al nord on hi ha ara el santuari i al sud un més escarpat on hi ha les restes d'una fortificació prehistòrica. Aquest darrer és el punt que enfila el camí perpendicular modificat. També té un nom molt interessant, Laminyó, que ja s'ha vist que pot derivar de *luminària*. Un segon indici de que era un puig de Maria és al Repartiment, on apareix Re147 Inca *Rahal Almerii prop la uila*.

El segon tram fins a Pollentia era un poc més complicat. Des del puig d'Inca la senyal es desvia cap al puig de Maria devora Pollença, per arribar finalment a Alcúdia. Això s'ha de fer per salvar el massís de Son Fe i sant Martí.

Entre el puig d'Inca i el de Pollença l'alineació visual és molt forçada degut a la presència enmig del puig actualment anomenat de l'Axartell. Aquest forma part de la serra que culmina en el puig de Fartàritx. Aquest darrer és un topònim, en principi inexplicable, donat a aquest puig i la possessió de muntanya que l'envolta. Cal considerar que aquest nom deriva de *frontal*, fent referència al puig que s'interposa a l'alineació, que està just enfront. El barri de Manacor anomenat Fartàritx accepta bé aquest significat, ja que està situat a l'altra banda del torrent respecte del nucli principal. Cal notar com els seus habitants s'anomenen fartarixols, un gentilici amb desinència llatina. Respecte del carrer de Felanitx que és el tercer posseïdor del nom, pot encaixar també amb aquest sentit de raval, com ja va notar Alcàntara Peña.

Finalment queda la via perpendicular. Entre Inca i Santueri aquesta troba a mig camí el puig de Sant Onofre, el castell roquer del pla. Però aquest puig no va servir per a l'estació de transmissió i es va haver de desplaçar a l'actual emplaçament de l'ermita de Bonany, sobre un puig que abans s'anomenava de Maria. Aquest nom, igual que els dels puigs de Pollença i d'Inca, deriva de l'arrel semítica de mirar, ERY, i en la forma Maria, emprada sobretot pel nom de dona, significa brillant, que és també adient per a una estació de transmissions òptiques.

Efectivament el puig de Bonany o Maria bloqueja l'alineació visual entre el puig de sant Onofre i el de Santueri, pel que es va haver de triar un puig més gran i menys defensable en lloc de l'antic castell roquer.

No cal aquí profunditzar en el tema, però que la visual entre Inca i Santueri necessita un repetidor al puig de Bonany informa sobre la qualitat de la senyal que es transmetia. Aquesta sol ser del tipus de varis focs pròxims en la foscor, i la distància màxima és la que permet distingir els focs individualment. Es poden comparar les distàncies: Entre el puig d'Inca i Santueri hi ha 38 km. Aquesta distància es reparteix en dos trams, del puig d'Inca al puig de Bonany són 18 km, i d'aquí al castell de Santueri queden 20 km.

Es tracta de trams similars al de la ruta principal: de Palma al castell d'Alaró hi ha 22 km, d'aquest al puig d'Inca són 13 km, fins al puig de Maria segueixen 17 km, i finalment per arribar a Pollentia només manquen 9 km.

3.3.3 Les ciutats romanes de Mallorca

En aquest apartat es tractaran les ciutats de Mallorca. Es discutirà la divisió de l'illa en quatre ciutats durant el període romà. Seguirà la relació de les quatre ciutats romanes, emplaçament i estructures urbanes. Finalment es veurà la tensió posterior entre la Ciutat i la resta del territori.

Dins la centuriació romana la ciutat és el centre de caràcter superior, el centre de la colònia. En aquest nucli s'hi troben els elements necessaris per a que la colònia es regeixi per ella mateixa com una petita Roma. La ciutat cobreix les necessitats dels habitants del seu territori: el *forus* de la ciutat és el centre físic i simbòlic de la ciutat. Aquí s'hi troben el *tabularium* o arxiu cadastral, el temple central de la colònia, la cúria o consell i el mercat principal, apart d'una xarxa de camins que la connecten amb el territori. A aquests elements que són la seva essència que se'n hi afegeixen d'altres desitjables: un port, una fortificació, el teatre, l'aqüeducte i les termes.

La distància d'una ciutat a qualsevol punt del territori sota la seva jurisdicció, té un límit: el recorregut màxim que es pot fer durant una jornada de marxa. Aquesta té una longitud d'uns 30 quilòmetres, equival a unes 6 hores de caminar i té un significat molt concret: que un habitant de la colònia pugui assistir uns dies de l'any a la ciutat a actes religiosos, administratius o judicials partint a la matinada, arribant al matí i tornant en haver dinat per ser a casa seva el vespre.

Aquest patró territorial era tan estable que es va mantenir en el cas de Palma fins a l'arribada del ferrocarril i els automòbils: Palma és l'únic centre urbà que s'ha mantingut des de l'època romana fins avui, i els condicionants del desplaçament a peu durant tot aquest temps s'han mantingut invariables. Durant l'època medieval es documenta el patró de viatge seguit pels habitants de l'antiga colònia de Palma quan acudien a Ciutat: en tots aquests pobles es definia una determinada hora de la nit pel fet que era quan partien els viatgers cap a Ciutat. Encara seguien aquesta pauta els pagesos i comerciants que anaven al mercat de Palma fa mig segle amb carros, sortint a una determinada hora de la nit per arribar a l'alba a lloc.

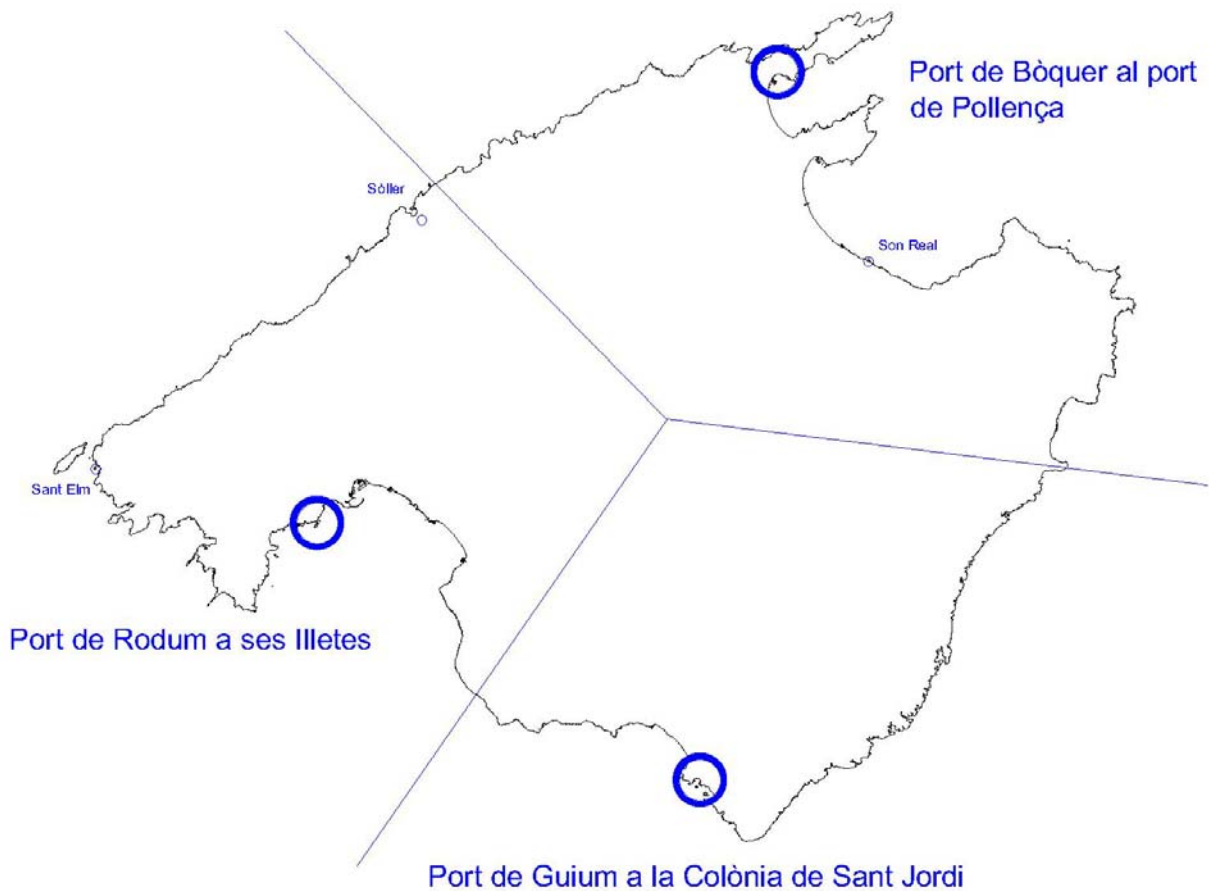
La divisió de Mallorca en tres ciutats

Teòricament una ciutat per tenir tot el territori a menys de 30 km pot abastar 2.700 quilòmetres quadrats, si es treballa amb un cercle, o 3.600 km² si es fa amb un quadrat. Es tracta d'una superfície com la de Mallorca. De fet aquesta és la base de la importància recurrent que tenen Sineu i Inca¹⁷⁷ a la història de l'illa. Permeten celebrar esdeveniments de caràcter insular ja que engloben tota Mallorca dins el seu cercle anual de desplaçaments: així per exemple són les viles on es celebrava la junta de la part forana de l'illa. També una proposta del present treball és que el Palau de Sineu era un quarter de cavalleria romà, destinat a allotjar una força de policia muntada que abastava el conjunt de l'illa. Es basa en diferents indicis que es van esmicolant progressivament.

¹⁷⁷ Aquest tema es desenvolupa a Grimalt, F. (2003), tractant en detall el desplaçament des de les viles als llocs de reunió.

Però que Mallorca sigui una illa ha determinat que els territoris siguin molt menors, inferiors als mil quilòmetres quadrats. Les ciutats es situen preferentment vora el mar. Aquest és el cas d'una de les primeres categories de ciutats, els tres ports comercials prehistòrics: Rodum a ses Illetes de Calvià, Guium a la Colònia de Sant Jordi, i Bòquer al Port de Pollença. Aquest ports eren ciutats en el sentit que s'ha definit aquí, és a dir centres mensuals/anuals, on es celebraven fires comercials¹⁷⁸ que eren els focus per on penetraven les influències culturals a l'illa.

En el cas de les ciutats romanes també la ubicació era massa important com per dependre de la centuriació. Les ciutats tenien la posició fixada abans de que es tracés una ratlla sobre Mallorca. Els gromàtics confessen que si una ciutat es pot situar devora la mar ho ha de fer, prescindint d'on sigui el centre de la centuriació:

3.30. La distribució de Mallorca en els ports prehistòrics. Aquest és un primer esquema, ja vist anteriorment, on l'illa es divideix en un port a cada badia i un tercer per a la resta, en aquest cas sobre la ruta sud transmediterrània.

¹⁷⁸ L'explicació més raonable per als poblats de navetes entorn del port de Pollença és que fossin allotjaments estacionals emprats durant les fires. El nom d'Albercutx, és a dir albergs, mostra que en època romana també es veia així.

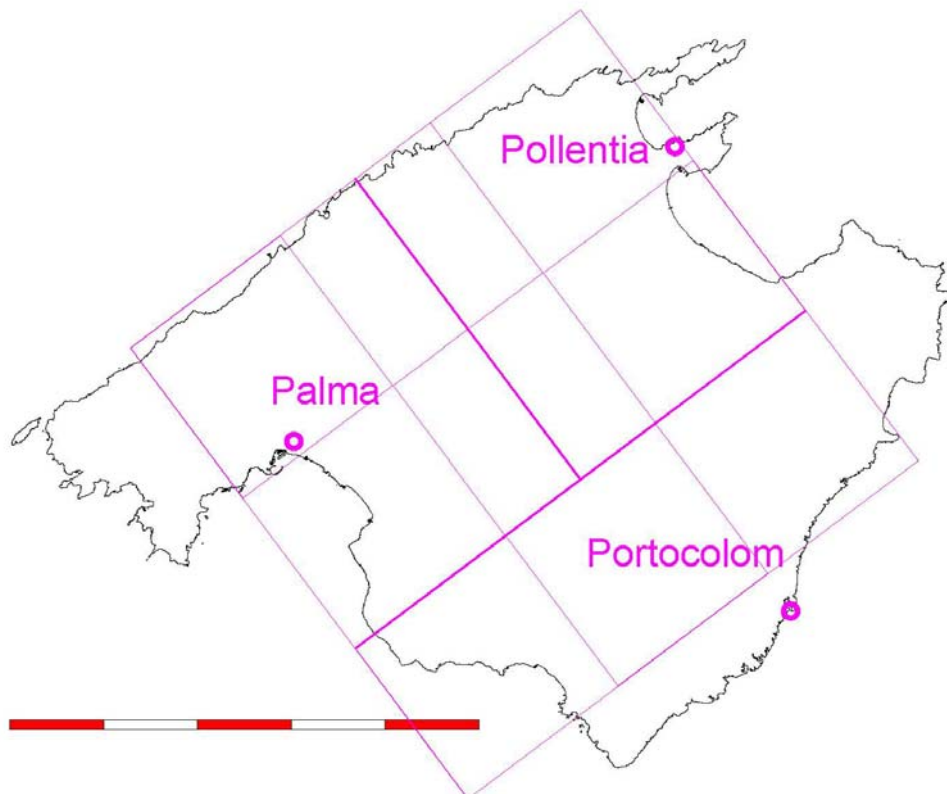
En algunes colònies el decumano i el cardo maximo surten de la ciutat... és el més bell sistema d'establir els límits ja que la colònia estructura les quatre regions de la pèrtiga... Aquest és el sistema que haurem de seguir si almenys la naturalesa del terreny hi consent. Sovint en efecte, a causa d'un port, la colònia està situada a devora la mar. Hyginus Gromaticus. L'establiment dels límits. Les diferents formes, 6-13.

Passant ja a veure la distribució de les ciutats romanes de Mallorca, cal fixar-se en una de les escasses cites directes conservades sobre les Balears, donada per Plini a la Història Natural, on informa que existien quatre ciutats, o cinc segons es miri, a l'illa:

La major té unes poblacions de ciutadans romans, Palma i Pollentia; altres llatines, Guium i Tuccis; i Bocchorum fou federada. III, 77.

Ja s'ha vist que l'estructura de la Mallorca romana estava basada en una creu de tres braços principals. Cada braç es correspon amb una de les tres ciutats següents: Palma, Pollentia i Tuccis. L'illa en principi es dividia entre aquestes tres ciutats.

Com s'ha vist la tercera part inferior, la de la Marina, va ser la destinada als vençuts, a l'antiga població de l'illa. Cal notar com no es tracta només de reduir-los a viure en una tercera part del seu territori original: els supervivents a la conquesta varen ser obligats a viure a les terres més dolentes de l'illa. Més envant es mostra com la densitat de població prehistòrica al Migjorn orientativament era la meitat que al Pla.

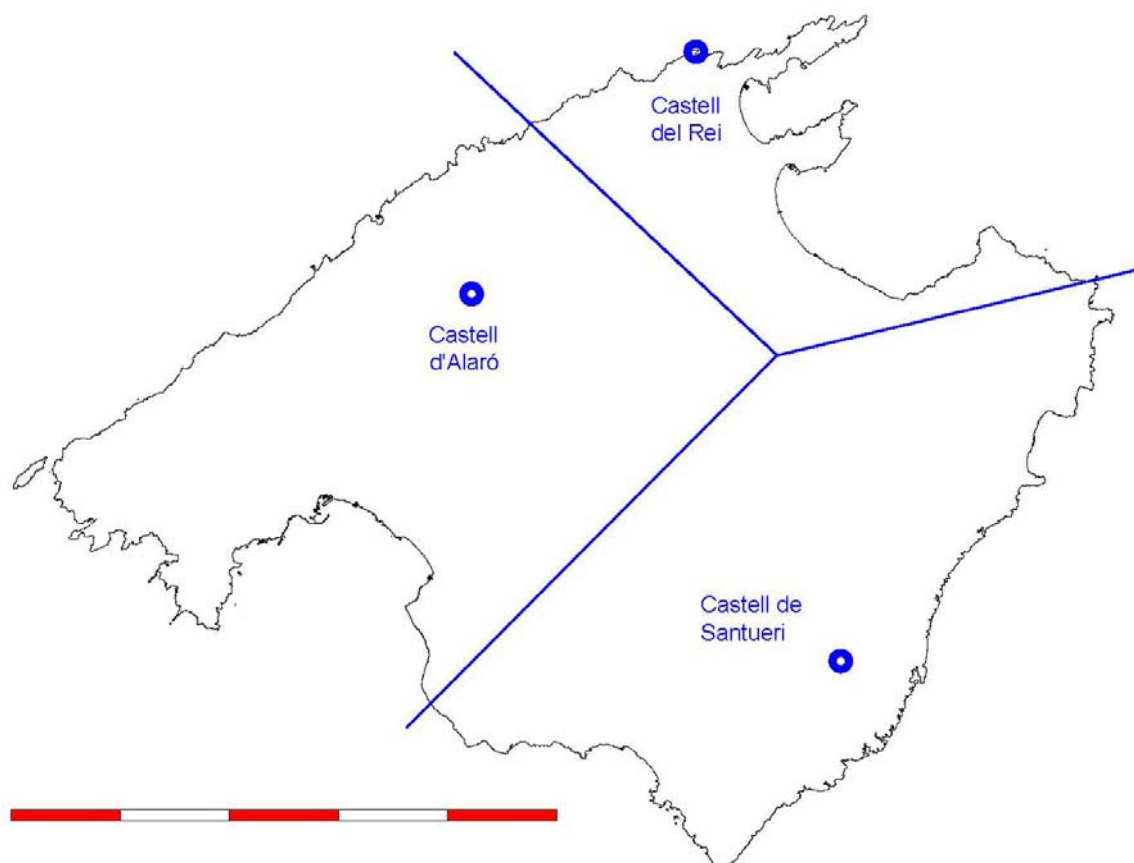
3.31. La distribució ideal en tres ciutats romanes. En un territori equilibrat aquesta hauria estat la situació, una a cada badia i la tercera per a la resta de l'illa, situada en un port com Portocolom. Escala 10 km.

El Pla i la Muntanya varen ser dividits a parts iguals entre les dues ciutats que acolliren als colons romans. S'ha vist com la via principal entre Palma i Pollentia tenia trenta-sis milles, i que la meitat estava situada a la milla divuit, al torrent d'Almadrà devora Lloseta. Entre dues ciutats d'igual status i establertes a la vegada el més raonable és suposar que el terme estava situat a la meitat. També s'ha vist una al·lusió a aquest torrent en un text geogràfic musulmà.

* * *

Aquest esquema ideal de divisió de l'illa en tres ciutats té diverses correspondències al llarg de la història. La primera és amb els tres castells principals de l'illa: Alaró, Santueri i del Rei. Tots tres foren estructures militars amb una guarnició permanent des de la conquesta catalana fins al segle XIX. Hi havia un castellà que els custodiava, i aquí cal fixar-se en les dues paraules emprades: *castellanus* i *custos* són dos dels llinatges tardorromans que es tractaran més envant.

Ja s'han vist en tractar el conjunt de castells les característiques peculiars de cada un. Concretament s'ha vist el ball d'emplaçaments del castell d'Alaró amb el proper puig de sa Bastida, i del puig de Maria de Pollença amb el Castell del Rei.

3.32. La distribució dels castells roquers medievals. El castell del Rei en la seva posició procopiana sobre el mar, està situat especialment excèntric i abasta un territori reduït respecte de a la resta.

La proposta que es desenvolupa aquí és que aquests tres castells perpetuen l'estructura romana basada en tres territoris. Cal concebre els castells d'Alaró, Pollença i Santueri com a acrópolis de les ciutats respectives, Palma, Pollentia i Tuccis. A continuació es mostren els indicis de cada època.

Per a l'època musulmana està clar que els tres castells eren funcionals. Foren els tres darrers reductes de l'illa en rendir-se, i varen forçar la tercera visita del rei En Jaume per capitular. Aquí es pot especular amb que Bennabet tenia el control del castell de Pollença, com un segle abans el renegat Nayyah havia tengut el de Santueri. Efectivament aquest darrer va ajudar un Ibn Ganiya que havia tornat d'Àfrica via Sicília i va desembarcar en un extrem de l'illa on hi havia un castell¹⁷⁹.

El període bizantí està representat de forma magnífica al castell de Santueri en les medalles de plom trobades en la peculiar prospecció de metalls que s'hi va fer. Fins a cinc noms de dignataris bizantins s'hi recullen¹⁸⁰: Dos *Ioannes*, que tot d'una duen a la ment Santiani. Després *Georgios*, *Sergios* i *Theodotos*.

Respecte del període romà, hi ha un grup de topònims que indiquen que els castells formaven un grup en servei, el de Colonya. Un dels topònims més estudiats de les llistes dels Repartiments és COLONIA. Apareix en tres ocasions, a Pollença on encara es conserva i ha arribat a donar nom a la caixa d'estalvis, als voltants de Sineu i a Santanyí, on es conserva com a Calonge. Desperta molt interès ja que és manifestament una pervivència de l'Antiguitat, una reminiscència de les colònies romanes. Ara bé no es tracta d'un nom genèric aplicat a una part de l'illa, sinó del nom de finques, alqueries o vil·les, pel que deu tenir alguna qualitat específica que n'expliqui l'ús en concret. Havent-hi tres casos caldrà examinar-los per veure'n les similituds.

La vall de Colonya a Pollença discorre de ponent a llevant segons la direcció general de la serra. Està situada al nord de la vall que ve de Campanet per Biniatró i Maçana i al sud de la vall d'en Marc, l'antiga Varitx. A la seva capçalera a l'oest hi ha el massís de Fartàrix, i a l'est la sortida de la vall està bloquejada pel puig de Maria. Al Repartiment estan documentades Re291 i 292 de Pollença, les alqueries *Culunia axarquia* i *algarbia*.

El segon cas és el de Sineu, on està documentada, Re396 Sineu, l'alqueria *Culuina*. Ginard i Ramis (2008) pàg. 50 ss. han estudiat a fons la qüestió i han restituit aquesta alqueria a la zona de son Gelabert i l'actual comuna de Lloret. Pareix que en el moment de la conquesta catalana a l'actual zona urbana de Lloret la carretera d'Algaida a Sineu era la partió entre els districtes de Sineu i Montuiri. La qüestió és que l'alqueria Colonia estava situada devora el camí de Sineu a Ciutat, i va tocar a en Jaume Sans, que havia estat batle de Sineu durant la conquesta. Ja s'ha exposat la proposta de que el palau reial de Sineu originalment era un quarter romà on hi havia una guarnició de cavalleria.

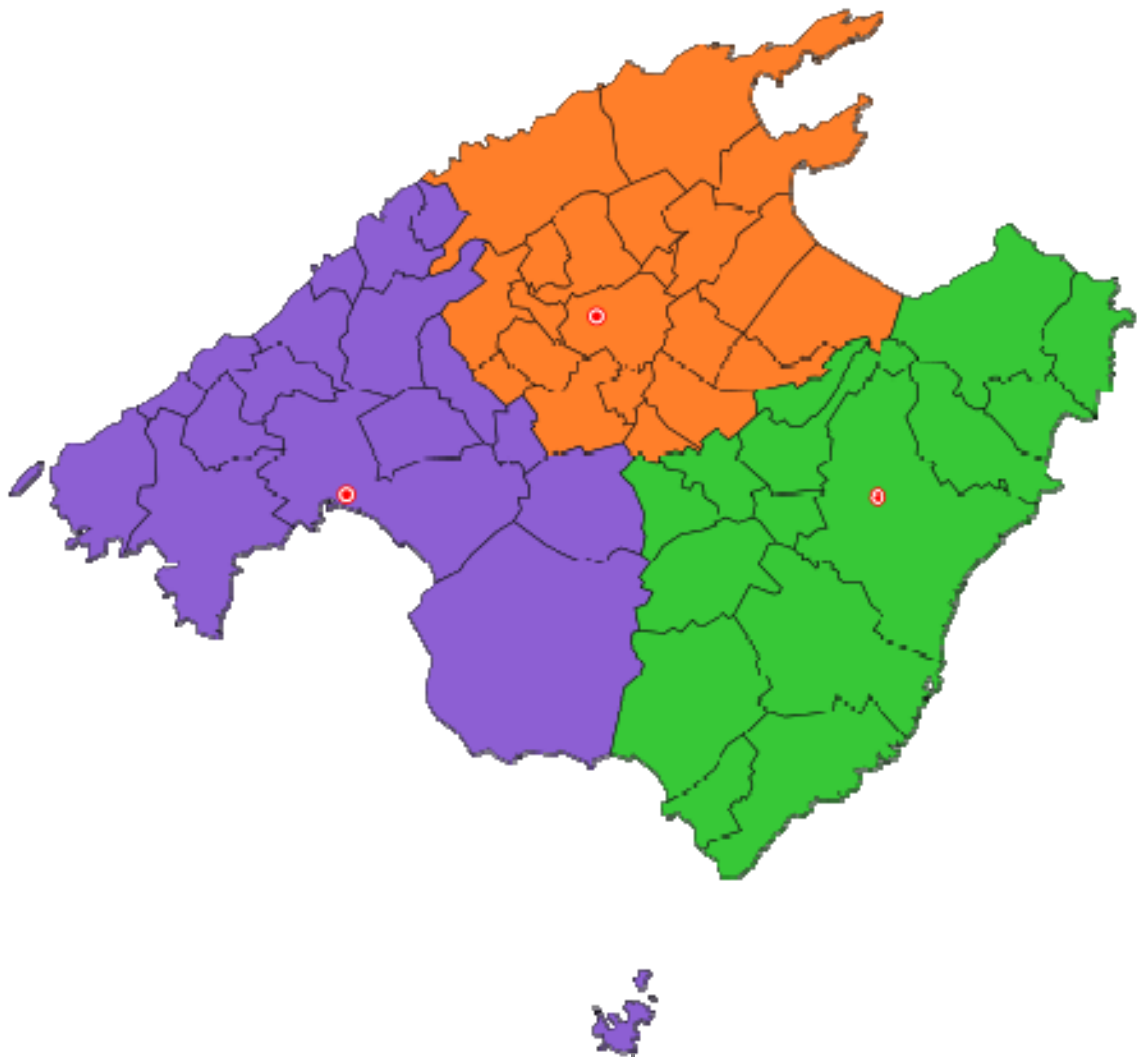
El tercer cas és el de Santanyí, on apareix documentada *Collonia*, Nu410 Adia, que raonablement es tracta de Calonge. Calonge actualment és un nucli urbà aferrat a s'Horta dins Felanitx. S'Horta deriva el seu nom de l'actualment anomenada s'Horta vella, una vall on es fan cultius de reguiu, que recull les aigües de tota la falda sud del massís del castell de Santueri.

¹⁷⁹ Rosselló Bordoy (1968) pàg. 70 ss.

¹⁸⁰ Ilisch (2005), pàg. 27 ss.

Així totes les colònies estan relacionades amb edificis militars d'origen romà: dues estan situades devora els castells roquers de Pollença i Santueri, i la tercera té una evident vinculació amb el quarter de Sineu. Pareix que es tracta de terres assignades al sosteniment de les guarnicions, o millor dit a sufragar les despeses dels edificis i la milícia que els custodiava. Es tractaria així de unes *vil·la colonia*, terres destinades al sosteniment de les despeses militars.

Dins aquesta relació de castells en falta un, el d'Alaró. Aquest també havia de tenir associades terres pel sosteniment. Al Repartiment Àrab hi ha una llista de les parts en que es dividia el districte de la Ciutat. Una destaca entre la resta, la vall d'Orient, ja que és l'única que no té continuïtat amb els altres, i queda situat a l'altra banda del terme de Bunyola, que el separa de la resta. Després la situació va quedar dissimulada en assignar-se tant Orient com Bunyola a Nuno Sans, però cal tenir present aquesta posició de la vall separada de la resta del districte de la Ciutat.

3.33. Els partits judicials de Mallorca. Imatge de *Wikipedia Commons*. *Partidos judiciales de Baleares con municipios*. Cal notar com aquesta divisió és pràcticament similar a la de les tres ciutats romanes, amb un cert gir antihorari causat per la posició d'Inca i Manacor substituint Alcúdia i Vilafranca.

Així Lluçmajor ha passat a Palma. Igual que Montuïri, Sant Joan, Petra i Ariany a Manacor. Igual que Sencelles, Binissalem, Consell i Alaró a Inca.

Només hi ha una explicació possible pel status de la vall d'Orient, que fos un territori assignat al castell d'Alaró. El d'Alaró devia ser l'acròpoli de Ciutat, el refugi últim dels governants de l'illa com es posà de manifest durant la conquesta musulmana. Això situa aquest castell amb una dotació de terres igual que la resta.

Vists els territoris dels castells històrics, cal tractar una altra divisió de l'illa en tres parts que hi coincideix de forma sorprenent, igual que amb la de les ciutats romanes. Es tracta dels partits judicials actuals. Palma, Inca i Manacor es reparteixen el territori de manera molt similar a com ho dissenyaren els romans.

Els partits judicials es dissenyaren ja fa segles de forma racional per crear una xarxa que cobreixi tot el territori permetent un accés adequat a la justícia a tota la població escampada pel territori. El criteri geogràfic era adoptar una distància raonable que d'una banda la gent pogués fer caminant per anar a la Sala, i que de l'altra el jutge a cavall pogués anar i tornar a qualsevol punt del territori en un dia. Aquesta distància és manifestament la jornada de trenta quilòmetres.

Aquí cal destacar que aquestes tres localitats, Palma, Inca i Manacor, al segle divuit havien estat seu de destacaments de dragons. Aquests s'havien distribuït amb una lògica territorial igual a la dels partits judicials. L'aspecte militar dels dragons enllaça també amb els castells, que en aquell moment estaven en ple ús.

Vistes les coincidències històriques, es pot argüir una successió per justificar-les, una readaptació constant de les estructures territorials. És sensat però també admetre que hi ha un component de determinació geogràfica. Es pot intuir que les dues badies principals reclamaven a crits cada una tenir una ciutat, i que al romanent de la Marina n'hi pertocava una tercera.

La divisió de Mallorca en quatre ciutats

Fins ara s'ha argumentat sobre un territori dividit en tres ciutats en època romana, però aquestes en realitat eren quatre. A Tuccis cal afegir-li Guium. El territori reservat als nadius es va dividir en dues parts.

Palma i Pollentia són conegudes, les ciutats on s'establiren els colons. Ocupen cada una la tercera part del territori de Mallorca. O no exactament: la línia de divisió entre el Pla i la Marina es basa en el terme sobre la via perpendicular, però després segueix per les línies naturals que marquen els puigs de la zona. Això fa que la Marina disposi d'una superfície superior al seu terç inicial, i arribi al 40 %. Així les dues ciutats romanes queden amb una part del territori del 30 % cada una, lleugerament inferior al terç.

La creació de dues ciutats a la zona reservada als nadius ha de correspondre a una estratègia de divisió. Era inacceptable per als planificadors romans de la centuriació que la ciutat dels vençuts disposés de més territori que qualsevol de les dues romanes. Dividir el territori dels vençuts entre dues ciutats feia que cada una rebés el 20% del territori total de l'illa, molt inferior al 30% de les ciutats romanes. Cal pensar en termes simplistes: més territori significa més camps de cultiu, i més gent, i més potencial econòmic. Un matís de la divisió és que es separava també la factoria fenícia de la zona, Guium, de l'acròpoli natural de la comarca, el castell de Santueri.

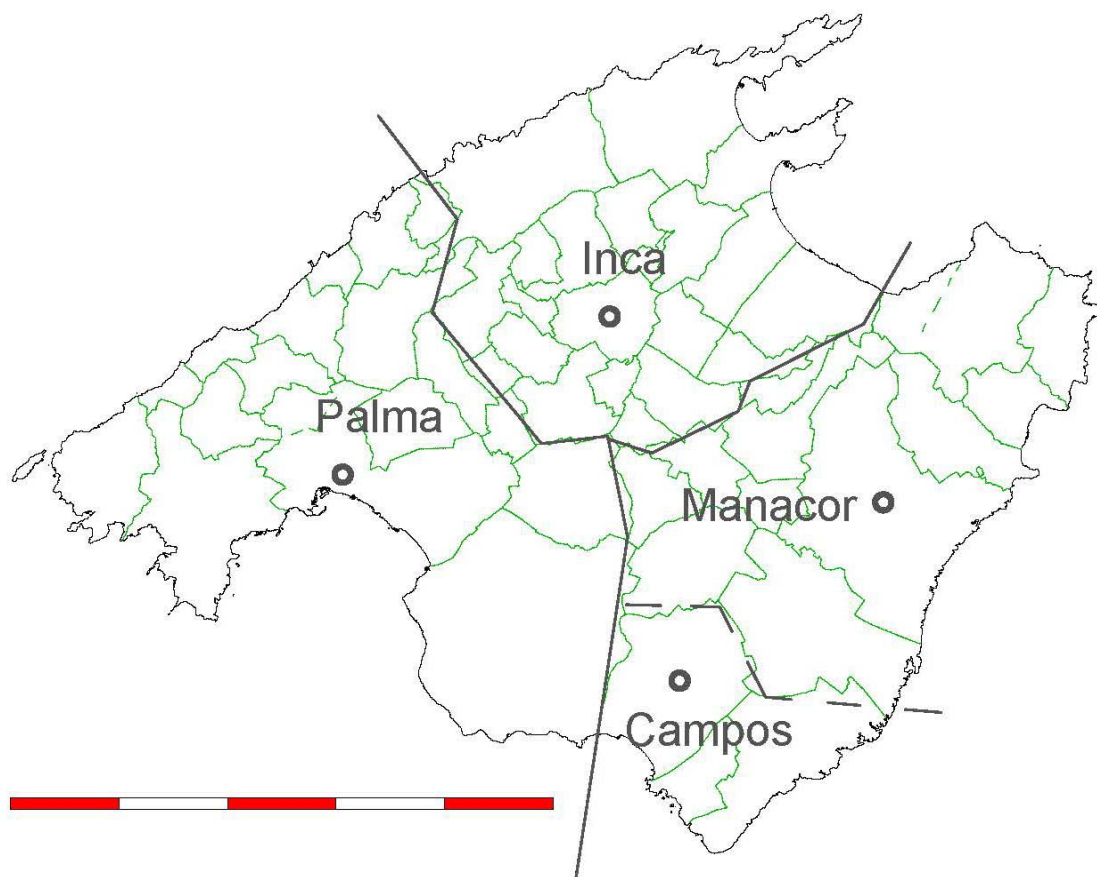
Si hi ha algun dubte sobre la voluntat d'humiliar que tenien els legionaris basta veure la situació de Tuccis: a la possessió dels Pagos, al costat del límit amb la centuriació del Pla. Es tractarà més envant el replanteig de les centuriacions, però basta

assenyalar que si hagués estat una ciutat en igualtat de condicions amb les altres, s'hauria situat Tuccis a Portocolom, just a davall el castell de Santueri. Dur Tuccis terra endins, vora el límit del seu territori, aferrada al quarter de Sineu, segregant-ne a més el Migjorn, és una mostra de que es tractava d'una ciutat destinada als derrotats: si hagués estat una ciutat per als colons romans Portocolom avui seria una espècie de Pollentia i Alcúdia amb una influència territorial superior a la que té Manacor.

Explicades les motivacions estratègiques de dividir el territori dels aborígens, cal reconèixer que territorialment hi havia una certa determinació geogràfica. La comarca del Migjorn i la del Llevant, Guim i Tuccis, tenen uns caràcters geogràfics prou diferenciats. En la trama territorial actual adesiara Campos sol sumar-se als tres nuclis de Palma, Inca i Manacor com un quart actor.

Aquesta eventual surgència de Campos com a quart nucli es manifesta en diversos àmbits. Un ha estat el de les zones de gestió territorial en que la companyia elèctrica GESA té dividida l'illa. En principi s'estructurava a partir dels tres partits judicials de Palma, Inca i Manacor, però durant unes dècades s'hi va afegir un quart centre, Campos, segregat del de Manacor, que va acabar suprimint-se.

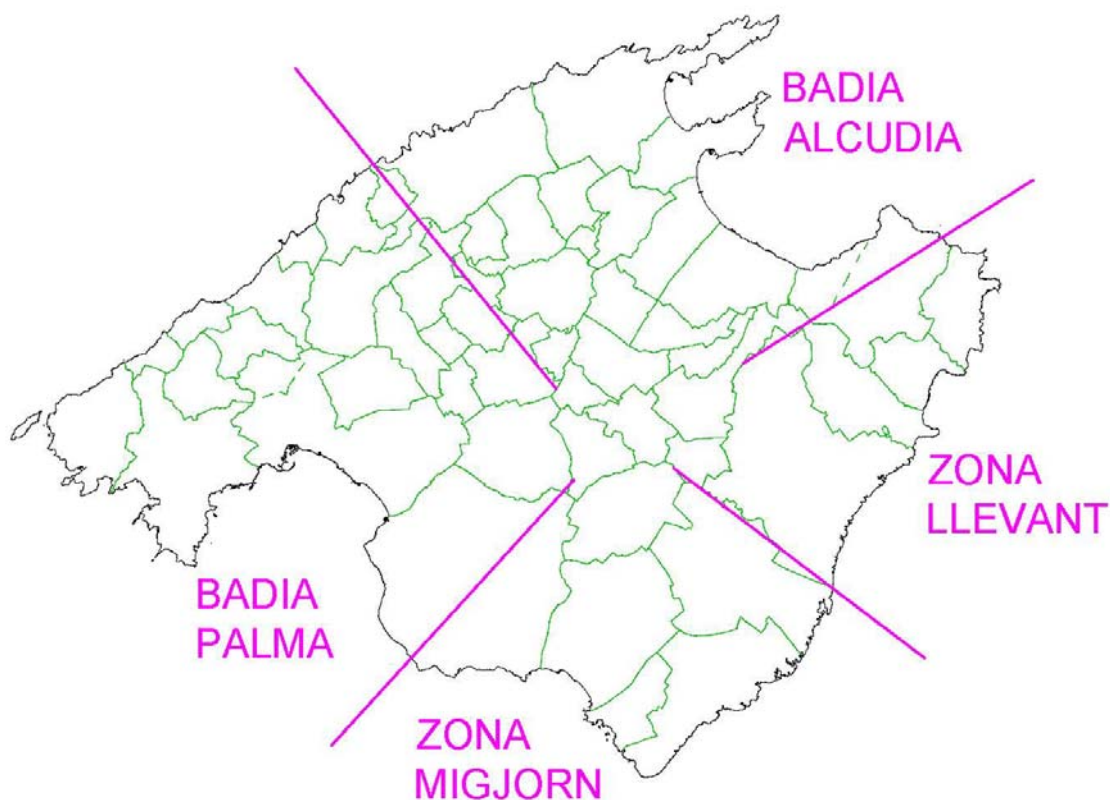
Aquesta ocasional aparició de Campos com a quart centre també es va donar en la creació de les comarques ramaderes organitzades pels serveis oficials de Veterinària de la CAIB, al decret 153/1989. Significativament també aquest autor se'n va témer en ocasió d'una proposta de supressió.

3.34. Campos com a quart nucli de Mallorca. Des d'un punt de vista administratiu de forma intermitent sorgeix Campos com a nova zona de l'illa. Escala 10 km.

Aquests dos casos presenten un copsador paral·lelisme amb el que es proposa aquí respecte de les dues ciutats de Guium i Tuccis, que es dividiren d'una manera forçada el territori reservat al aborígens, per a que fossin nuclis amb menys força.

Cal referir finalment una pervivència contemporània de l'estructura de les quatre ciutats romanes de Mallorca, que mostra que aquesta ordenació administrativa al cap i a la fi venia a seguir les pautes naturals del territori. Efectivament tota la resta de casos presentats de distribució de ciutats estaven raonablement planificats, fins i tot segurament els ports prehistòrics. En canvi aquest és espontani: es tracta de les zones d'estiueig dels pobles de l'illa. Efectivament la gent dels pobles tradicionalment ha estiuejat a la badia de Palma, a la d'Alcúdia, al Migjorn o al Llevant, és a dir a les zones costaneres de les quatre ciutats, majoritàriament en funció de la proximitat al seu poble d'origen. Això fa que les comarques d'origen dels estiuejants en una determinada zona coincideixin molt notablement amb els territoris de les antigues ciutats romanes. Així una persona de Montuiri potser dubta on estiuejar, però els de Vilafranca solen anar al Llevant, els de Porreres al Migjorn, els d'Algaida a la badia de Palma i el de Sant Joan a la badia d'Alcúdia.

3.35. Les comarques d'estiueig de l'illa. Les quatre ciutats romanes al cap i a la fi reflecteixen els quatre cantons naturals de Mallorca: les dues badies, el Llevant i el Migjorn.

Per acabar aquestes consideracions sobre la quarta ciutat de Mallorca cal fer referència al partit judicial de Calvià, aprovat en una Llei Orgànica de 2003 i no desenvolupat de moment¹⁸¹. Aquesta quarta ciutat inclourà Calvià, Andratx, Estellencs i

¹⁸¹ Memòria anual 2009. Tribunal Superior de Justícia de les Illes Balears.

Banyalbufar. Cal notar com aquí el criteri territorial que fins ara era pràcticament de distància passa a ser de població. Degut als actuals mitjans de desplaçament ha perdut la seva importància tradicional front a factors ara més rellevants.

* * *

Vists tots aquests esquemes de divisió de Mallorca en tres o quatre ciutats, cal passar ara a examinar la implantació de la ciutat còmoda a Mallorca. Aquesta es correspon amb la mitja jornada, que són tres llegües o quinze quilòmetres, i suposa una àrea al voltant dels set-cents quilòmetres quadrats¹⁸². Per a Mallorca dona 5 nuclis mensuals.

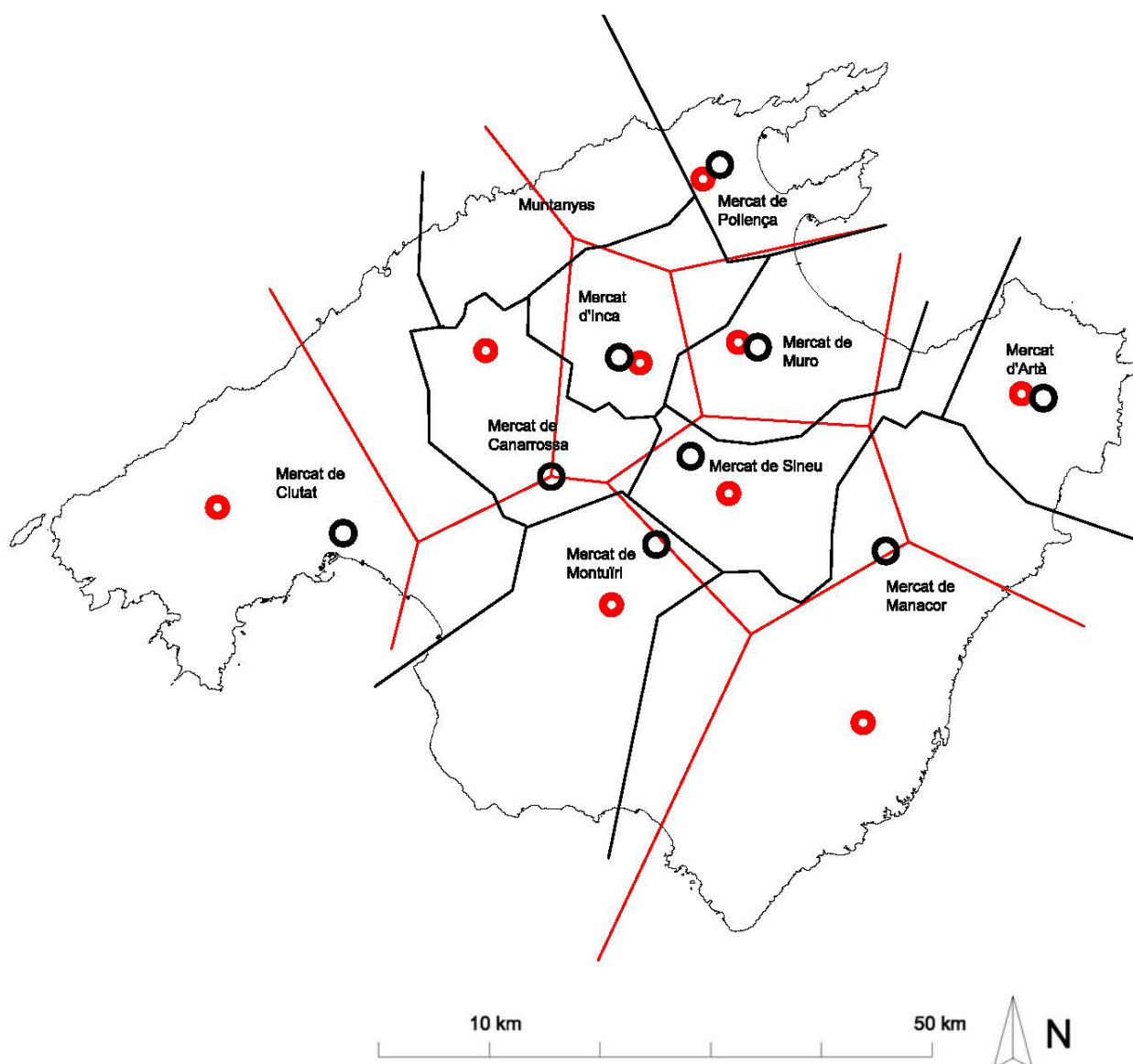
Els ajzā' de Mayūrqa

3.36. El plànol clàssic dels ajza andalusins. Barceló (1978) pàg. 95 presenta aquesta planta. Hi ha algunes incorreccions, com Montuери, Muntanya i d'altres, però és la representació clàssica.

¹⁸² A Menorca i Eivissa la mida coincideix amb el de l'illa. El castell roquer de Santa Àgata ha estat històricament un centre de Menorca. A Eivissa en canvi la ciutat ha esborrat qualsevol traça d'un castell roquer previ a la colonització fenícia.

Ara bé aquesta xifra no és correcta ja que cal comptar les irregularitats de la forma de l'illa. Una xifra sobre els 10 seria més encertada, per cobrir tot el territori insular dins els cercles de desplaçament de mitja jornada. Coincideix amb els castells roquers i els mercats prehistòrics. Ja s'ha esmentat que aquesta estructura realment bàsica de ciutats va persistir a través del període romà, i va reaparèixer en l'època musulmana articulant els florals romans per reconstruir els districtes prehistòrics.

Cal suposar que el motor de la vitalitat dels districtes prehistòrics eren els mercats. L'activitat econòmica que aquests generaven, basada a més en invariants territorials com els llocs de cria de bous, no es podia substituir tan senzillament per unes ciutats simples com devien ser les aborígens. En canvi, la funció que duïen a terme els castells roquers ja era més desplaçable: la justícia es podia moure fàcilment a les curies de les ciutats.

3.37. Les ciutats còmodes musulmanes. En negre els mercats dels districtes musulmans reinterpreten a través dels florals romans els districtes prehistòrics, en vermell. Així el ja prou vist esquema dels castells roquers de Thiessen a més de matisar-se amb el territori natural també ho ha de ser amb els florals.

Palma

De totes les ciutats romanes de Mallorca, d'enfora Palma és la que ha generat més estudis i més controvèrsia historiogràfica, sens dubte degut a que és la que més ha prosperat i pot presumir de dos mil·lennis ininterromputs de capitalitat.

La qüestió va començar fa uns segles amb el debat de si Palma estava situada a davall Ciutat o bé es corresponia a la zona de Ses Salines, on hi havia el topònim des Palmer i la necròpoli de sa Carrotja. Tot i algun intent modern de ressuscitar la polèmica avui en dia està generalment acceptat que Palma era on és Palma.

Si es deixen de banda les runes de les ciutats i es consideren els territoris el dubte queda resolt. La ubicació de Palma és infinitament superior: al peu de la serra i les seves grans reserves de llenya i pastures d'estiu, proveïda d'aigua per fins a tres aqüeductes, rodejada dels millors nuclis agrícoles de l'illa.

Es pot acudir al contrast amb l'època medieval. Devora Palma no es varen haver de fer pobles per animar a que la gent s'hi instal·làs. En tot cas el despoblament del seu entorn era degut a l'excessiva vitalitat de la ciutat, que feia que la gent que treballava els camps propers preferís caminar un poc més i viure a la ciutat. En canvi Ses Salines no va ser municipi fins al segle vint, i està situat al bessó de les pobles de repoblament.

Respecte de la configuració de la ciutat romana hi ha diversos estudis contemporanis que se'n han ocupat, amb resultats no sempre convergents, i que poden ser presos com a punt de partida d'aquesta discussió. El treball de Carlos García-Delgado estudia la ciutat des d'un punt de vista principalment constructiu. En canvi els treballs de Riera Frau i Rosselló Bordoy són la culminació d'un corpus historiogràfic d'estudi documental i arqueològic.

En aquest sotsapartat es procedirà a examinar les diferents estructures que defineixen la ciutat. Caldrà començar per la planificació de la colònia, seguir amb la murada i veure l'evolució dels diferents elements.

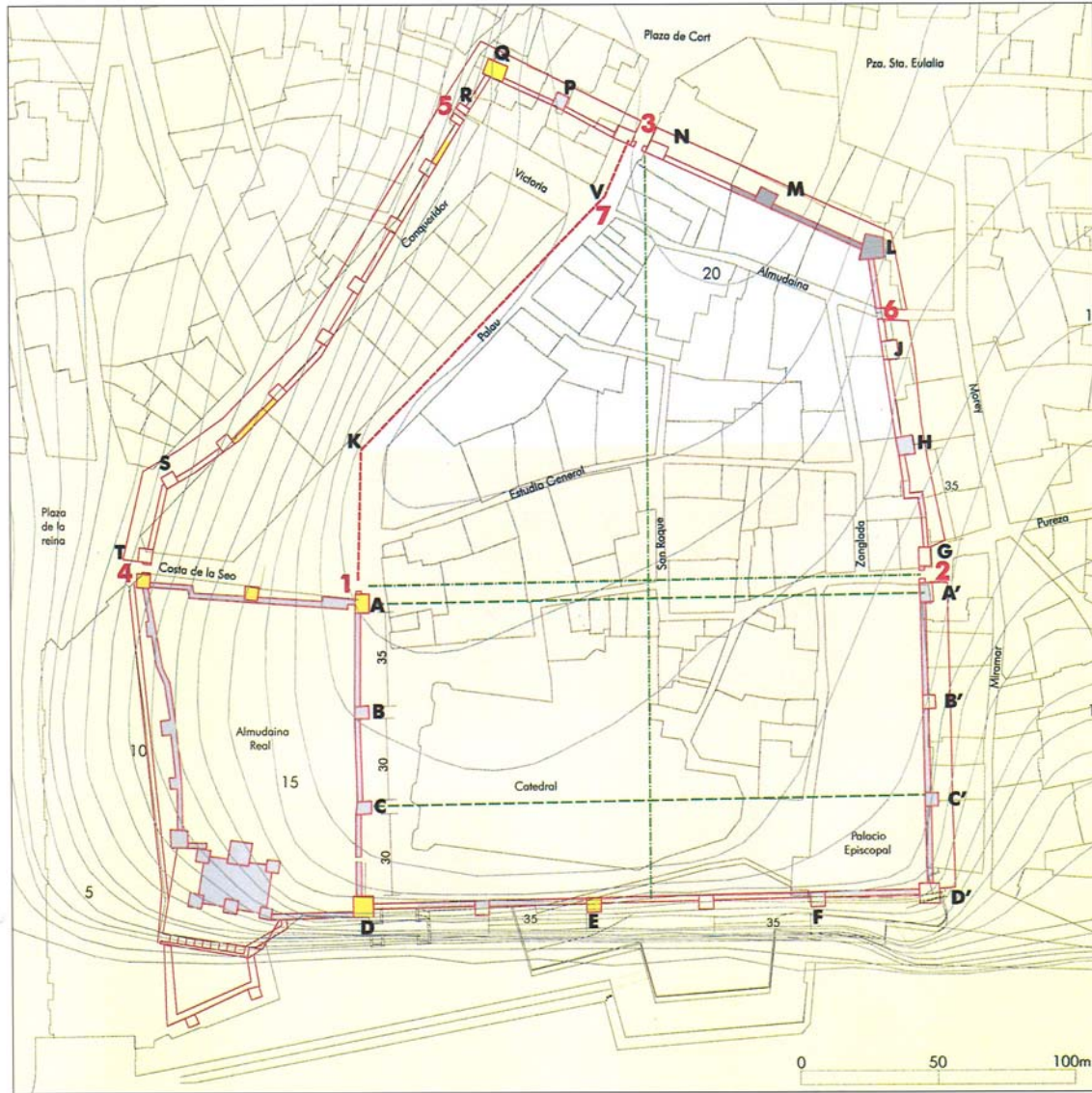
La hipòtesi aquí és que per entendre les estructures urbanes de Palma i Pollentia cal acudir a la doble fundació de cada una de les colònies: la del moment de la conquesta amb l'establiment de la colònia llatina, i la concessió del dret romà de resultes de les guerres Socials. La proposta de Maria José Pena permet explicar que cada una de les dues ciutats tenguí dos nuclis: així Pollentia era originalment el nucli medieval i després es va fundar l'actual camp arqueològic, com es veurà més envant.

Per la seva banda Palma era originalment la fortificació que avui es coneix com a barri de l'Almudaina, i va ser construïda el 122 aC, com a seu d'una colònia de dret llatí. Posteriorment, amb l'atorgament el 79 aC del dret romà i per tant la ciutadania romana al seus pobladors, la ciutat es va ampliar. La nova ciutat es va estendre extensivament ocupant el que avui és conegut com a casc antic de Palma.

Així l'evolució urbana de Palma es pot entendre considerant una acròpoli central fortificada, rodejada per una urbanització extensiva limitada segurament per una simple tanca d'efectes sobretot fiscals.

La colònia llatina és un nucli prou senzill d'entendre. Aquí es pot partir de la reconstrucció constructiva que en fa García-Delgado, tot i que cal discrepar en que la part nord de la murada sigui una reconstrucció posterior.

Aquest autor identifica el Palau Reial conegut com a Almudaina amb una ciutadella edificada *ex novo* pels sobirans musulmans, una alcaçaba construïda a devora l'antic barri també conegut com a Almudaina. Efectivament considera que és un reducte construït pels musulmans sobre un reblert de fins a 16 metres d'alçada. Respecte d'aquesta teoria l'únic punt on genera un petit dubte és en la disposició de les torres a la murada. Ara surten des de la muralla cap a la façana de la catedral, quan originalment devien sortir cap a l'altra banda de la muralla. El més raonable és que es demolís la murada i es tornés a construir, conservant les torres.

3.38. La planta de la Palma llatina. Imatge de Garcia Delgado (2000) pàg. 83. Es pot apreciar la meitat inferior regular i la superior en punta. A l'esquerra la segona línia de fortificacions al peu del vessant.

És prou coneguda la muralla romana del barri de l'Almudaina de Palma, que encara avui en dia es desvela en bona part en el parcel·lari de la zona, i de la que s'han tret a la llum varis trossos. El principal problema que planteja és que la meitat sud, la que dona al mar, és molt regular, perfectament rectangular, i l'altra no ho és gens.

Efectivament, la murada forma un rectangle de 700 peus romans de longitud en paral·lel al mar i de 400 peus de profunditat.. A la línia que separa les dues meitats es troben dues de les portes de la muralla, que raonablement devien estar unides per un carrer principal, a la meitat del qual sorgia el fòrum llatí, devers la placeta de l'Estudi General.

La muralla del barri nord en canvi és tot una altra cosa. La seva irregularitat ha fet pensar fins i tot que no és romana sinó d'una època posterior. A partir de les dues portes de l'eix est oest forma un triangle groller que té el vèrtex a la plaça de Cort, on estava situada la porta que donava al nord, cap on devia anar l'altre carrer principal. El costat occidental de la muralla puja amb lleus inflexions per l'actual carrer de Palau Reial. L'altre costat, l'oriental, és més irregular encara. Poc després de deixar la porta fa una ziga-zaga insòlita que ha donat nom al carrer de darrera, s'Anglada, i segueix amb una orientació que després canvia bruscament per anar cap a Cort.

Deceb un poc veure la planta de la muralla, si es cercava la perfecció geomètrica a qualsevol preu. Ara bé, si es tenen en compte els condicionants reals que va haver-hi en el disseny de la muralla es veu que té un traçat prou sensat. Palma va ser dissenyada com a fortificació militar, per legionaris constructors de campaments, amb les seves eines quotidianes.

En primer lloc les muralles segueixen el relleu del terreny a fi que el recinte quedi en una posició avantatjosa respecte de l'exterior. El castra de Palma aprofita un petit turó i s'ha d'adaptar al seu relleu. La muralla triangular el que fa bàsicament es seguir el cim del turó, que s'estreny així com arriba a Cort. Seguir així el terreny té a més una conseqüència de gran importància pràctica: es facilita enormement el subministrament d'aigua de la ciutat. Efectivament el castell de les aigües devia ser a Cort, el punt més alt del sistema, vora la porta nord. Des d'aquí la ciutat baixa en una suau pendent cap a la mar. La disposició en ventall de l'inici de la ciutat és molt pràctica per a la distribució de les aigües.

En segon lloc no importava gaire a ningú si la muralla no era un rectangle perfecte. El recinte fortificat no podia estar totalment construït per dins ja que hi havia d'haver espai per a albergar la població que no hi tenia casa, que s'hi refugiava be cas de perill. Es tracta del concepte de *intervallum*, que era molt important en la concepció del campament romà, un espai de resguard que permet acumular gent i bestiar. Quan cap al 1350 s'esperava Mallorca el desembarcament de Jaume III, es va fer anar tota la gent de la part forana amb el seu bestiar a refugiar-se a Ciutat. Sense espais buits això hauria estat impossible.

En realitat la muralla de Palma segueix un disseny bastant lògic. Hi ha el mateix nombre de torres a la banda sud que a la nord, dotze i dotze. Tot i que la meitat nord sigui un poc menor en superfície i irregular en alineació es va respectar al màxim la impressió de fortalesa quadrangular.

Només hi dos elements singulars que rompen l'harmonia de la fortificació: S'Anglada i la porta de l'Almudaina. S'Anglada està situada curosament entre dues torres, i ha de formar part del disseny original. Cal considerar que és simplement un recurs tècnic de la fortificació, per a retranquejar la muralla respecte de l'alineació que duu, venint des de la mar, sense crear un angle mort. Els tècnics grecs en fortificacions

desenvoluparen aquest tipus de recursos per adaptar les muralles a les irregularitats del relleu. De fet Vegeci¹⁸³ descriu aquest tipus d'angles.

Respecte de la porta de l'Almudaina, cal fixar-se en diverses coses. En primer lloc el nom de la fortificació, tot i no ser-ne la porta principal, i perllonga un carrer del mateix nom que segueix el traçat de la muralla. Tampoc té la clàssica parella de torres adossada, sinó que està oberta un poc a l'atzar. I finalment és la única porta del recinte que s'ha conservat, gràcies precisament a la seva posició totalment secundària i desplaçada. La porta del costat oriental, era coneguda com a Volta de n'Aulesa de Vinagrella, i va ser demolida al segle XVII per permetre passar els passos de les processons. Aquest és un bon exemple de que si realment la porta fos un pas important, s'hauria demolit fa segles. La proposta aquí és que el carrer i la porta de l'Almudaina varen ser oberts al segle XIII com a part del procés d'urbanització de l'*intervallum* de la muralla romana. En aquest mateix procés es varen edificar els valls de la fortificació al carrer Morell i la plaça de Santa Eulàlia, i sobre la porta i el castell de les aigües es va construir un hospital que posteriorment esdevindria l'ajuntament actual.

Concloent el tema, la colònia llatina de Palma venia a coincidir exactament amb l'actual barri de l'Almudaina. La segona part és més complicada, i aquí ja no es segueix a ningú. La hipòtesi és que la colònia romana coincidia bàsicament amb el casc antic de Ciutat i va crear la seva pròpia quadrícula urbana. El fòrum romà estava situat davall l'església de sant Nicolau i la plaça del mercat, devora el teatre, i era el punt on conflüen les dues vies principals de la ciutat: l'eix est oest que ve del Temple, Sant Francesc, Santa Eulàlia i Cort, baixa pel pas d'en Quint passa per davant sant Nicolau i segueix pel carrer Concepció fins a la porta del Sitjar darrera la Misericòrdia. L'eix nord sud és el que ve de la porta de Santa Margalida, pel carrer dels Oms i el de Sant Jaume, arriba Sant Nicolau i se'n va per seguir fins al mar.

Evidentment es tracta d'una quadrícula decebedora. Les úniques traces de regularitat són les que identifica García-Delgado a les travessies del carrer de Sant Jaume i a l'entorn de Sant Nicolau. Cal tenir en compte que la zona es va urbanitzar cinquanta anys després d'establir-se la colònia llatina al seu mig, i que té forts contrastos topogràfics que condicionen molt el traçat de les sèquies. Els urbanitzadors es degueren limitar a obrir els dos carrers principals per dins la trama d'horts periurbans preexistents, a l'estil Hausman, i es varen fer traçats regulars allà on es va poder, és a dir allà on als propietaris els va interessar.

En primer lloc cal argumentar la ubicació del fòrum. El mercat de Ciutat va estar situat allà des de la mateixa conquesta, fins que es va desplaçar a la plaça Major primer i després a l'Olivar i les Avingudes. Cal notar que en ambdós casos es dugueren a terme complexes operacions urbanístiques per fer-li lloc. Així és raonable suposar que els conqueridors catalans deixaren el mercat musulmà en el mateix lloc. Després cal considerar la parròquia de Sant Nicolau. Va aparèixer un segle després de la conquesta, sobre el barri comercial de la Ciutat. Ha d'estar situada sobre la mesquita principal de la ciutat, que va deixada de banda en la primera reconversió de temples.

Aquest és un fenomen que en aquest treball s'ha identificat abastament a les zones rurals de l'illa. És tracta del que es podria anomenar efecte aigua de roses. És sabut que Saladí en reconquerir Jerusalem va fer rentar amb aigua de roses les

¹⁸³ Vegeci (2006) ho esmenta. Adam (2000) també ho mostra al seu treball clàssic sobre les fortificacions gregues.

mesquites de l'esplanada del temple, per purificar-les després del seu ús com a esglésies per part dels croats, i tornar-les a destinar al culte musulmà.

3.39. La planta de la Palma romana. En primer lloc es representa el pentàgon de la Palma llatina. Després els dos eixos vertebradors de l'urbanització de l'eixample. Des del fòrum a Sant Nicolau surten el carrer de Sant Jaume i l'eix Cort, Santa Eulàlia, Santa Francesc Temple.

Els dos eixos principals de la ciutat segurament eren més amples i rectilinis de com els coneixen ara. La darrera perturbació que se'ls ha fet és d'època moderna, quan es va ampliar el convent de Santa Magdalena desviant el final del carrer de Sant Jaume cap a la costa de l'Hospital. Segurament la costa del carrer de Sant Nicolau amb els seus dos revolts assenyala l'amplada original del vial.

Cal apuntar també que a la cruïlla dels eixos principals de la ciutat, a la zona del teatre romà estava situada la mesquita¹⁸⁴ de Baryqa, identificada precisament a l'illa de cases del teatre. És irresistible cercar un origen llatí a aquest estrany nom de mesquita. Apareix *Perichyte* LS1343, un rar nom de procedència grega que designa un recinte on es duen a terme combats de gladiadors. Al mateix teatre, germà bessó del de Pollentia

¹⁸⁴ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 64.

Val la pena examinar les evidències de Bariqa. D'una banda la definició que dóna el diccionari, que es basa en una única aparició al Còdex Justinià, en un capítol sobre joc i espectacles, per cert citada amb el nombre de referència equivocat.

Perichyte. A kind of gladiatorial combat, an enclosing, enveloping (post-class.), Cod. Just. 3, 43, 3. LS1343

*Deinde vero ordinent quinque ludos, ton monobolon ton condomonobolon ke kondacca ke repon ke **perichyten**. sed nemini permittimus etiam in his ludere ultra unum solidum, etsi multum dives sit, ut, si quem vinci contigerit, casum gravem non sustineat. non solum enim bella bene ordinamus et res sacras, sed et ista: interminantes poenam transgressoribus, potestatem dando episcopis hoc inquirendi et auxilio praesidium sedandi. Còdex Justinià, 3.43.1.4.*

La hipòtesi és que la trama urbana de la colònia romana estava limitada per una simple tanca, que a més devia estar formada sobretot per aqüeductes. Efectivament tota la banda de ponent de la primera murada medieval té una traçat subordinat a l'qüeducte: des del castell d'aigües situat a Santa Margalida baixa la conducció elevada en paral·lel al carrer dels Oms fins al puig de la Misericòrdia. Després baixa pel carrer de Bonsaires, i deixa fora el puig de Sant Pere. Aquí cal seguir la hipòtesi de Garcia Delgado quan identifica algunes torres situades incomprensiblement davall el puig, proposant per tant que la murada original deixava el punt alt fora del recinte. Aquest traçat només té sentit si era originalment un simple aqüeducte.

De totes maneres hi ha una murada que raonablement es va construir a la vegada o abans que s'urbanitzàs l'actual casc antic de Palma: l'antemural del recinte de s'Almudaina. La murada romana original en algun moment es va reforçar amb una primera línia. A la banda de la Riera la murada està situada sobre un cingle, i aquí es va optar per fer una segona murada, de mida més discreta, a la base del cingle. Aquesta línia avançada va crear una zona buida que comprenia tot el cingle, i discorria pel que és avui l'extrem del castell de l'Almudaina i la costa del Conqueridor.

En canvi a l'altra banda no hi havia gaire desnivell, i aquí es va optar per construir una barbacana aferrada a la murada, un massís més baix que sobretot li donava profunditat. Aquest antemural en tot el seu recorregut està sobradament identificat, encara que no és datat tan tempranament com es proposa aquí. Hi ha un element clau per fer-ne una datació primerenca, el nom que rebia la murada oriental: al Repartiment és anomenada Malio, una paraula clarament derivada de *molis*, la mole, que és el mateix terme que ha donat moll. Seria inversemblant que tengués un nom llatí una obra feta pels conqueridors musulmans al bell mig de la ciutat, derruïnt gran quantitat d'edificis.

Aquest precisament és el segon element en favor d'una construcció temprana de l'antemural, a la vegada que es construïa la urbanització de la colònia romana. No és raonable que es demolís part de la ciutat per aixecar un antemural, un reforç d'una murada interior que quedava obsoleta en construir-se el recinte exterior de la ciutat. De fet amb la conquesta musulmana el que es va començar a construir va ser la murada gran de Ciutat, la que segueix les Avingudes i envolta el casc antic. I precisament es va aixecar perquè hi havia un nucli de cases per defensar. Hauria estat contradictori tomar bona part de la ciutat per reforçar una fortificació interior esdevinguda supèrflua.

També és la millor explicació per a la construcció del castell de l'Almudaina. Es va aixecar en un recinte militar buit, entre les dues murades. Les grans operacions de reforma interior urbana, a l'estil de l'avinguda de Jaume III, en aquell temps no eren possibles.

3.41. Les fortificacions de la ciutat medieval. Imatge de García Delgado (2000) pàg. 22. Aquest plànol conservat a l'arxiu de Salamanca va ser enviat al rei Felip II el 1596 per part del governador Zanoquera. Representa l'estat dels treballs de la fortificació renaixentista, amb la murada medieval encara en peu. S'hi poden contar les torres medievals.

Es pot seguir parlant del mític tercer recinte, de la murada fantasma descrita pel Maiolichinus. Aquest és un espectre historiogràfic que ha generat nombroses hipòtesis i animades discussions acadèmiques. Aquí García-Delgado està més encertat que Rosselló Bordoy, però tots dos erren en voler seguir el poema pisà literalment.

L'origen de tot és a la descripció que fa el poeta pisà de la Ciutat. Esmenta que hi ha un barri antic, envoltat per altres dos, el raval Nou i la porta Nova. Pere d'Alcàntara Peña va proposar fa un segle que hi havia un altre recinte entre s'Almudaina i la murada medieval, desaparegut però rastrejable en la trama urbana. Riera proposa que es tracta d'una divisió de la ciutat pel torrent de sa Riera, i García Delgado que el tercer recinte era el convent de Sant Domingo.

El primer que cal constatar és que en Llorenç el Veronès, el poeta pisà, no era un notari amb formació d'urbanista. La seva preocupació era narrar una història d'enaltiment dels seus protectors, que per cert eren uns saquejadors sense manies amb el genocidi, encaixada en versos que l'obligaven a fer contorsions expressives. També cal tenir molt en compte que és una descripció feta pels assetjants de la ciutat: descriu el que veien des de fora. Una vegada trencada la murada ningú tenia ja interès pel urbanisme poliorcètic, sinó per saquejar roba i agafar captius.

Dins la descripció poliorcètica entren de ple els dos corrents d'aigua descrits, Exequin i Enelamir, el torrent que creua la ciutat i l'aqüeducte que la proveeix d'aigua. Evidentment algú degué informar als pisans que hi havia cinc ponts sobre el torrent dins el recinte, però la qüestió principal és recalcar que és una descripció feta des de fora de la ciutat.

Establert això es pot examinar el que diu i contrastar-ho amb la realitat urbana. Les dues ciutats exteriors han de ser Canamunt i Canavall, una proposta que ja s'ha fet diverses vegades. El que cal veure és si això és compatible amb el poema, a partir de les consideracions que s'hi fan.

*Tres fuerant urbes, unum quae nomen habebant
sed diuersa tamen si nomina quaeris earum
nomine diuerso poteris quacumque notare.*

Hi havia tres ciutats conegudes amb un sol nom, però que tenien cada una el seu.

*Arabathalgidit primae nomen uocitatur
Nazaredeolus fuit huius conditor urbis
per cinquaginta quae fit circumtada tures
usque Bebelgidit: sic est uocitata secunda.*

La primera ciutat s'anomena el Raval Nou, i la va construir Nazaredeolus. Aquesta afirmació no vol dir res ja que es tracta del rei que regna en aquell moment: potser acabava de construir ell la murada? La circumden cinquanta torres fins a la Porta Nova, que és el segon recinte. Aquí cal fer varies suposicions: una que els pisans sabien comptar torres, i l'altra que els explicaren la rondaia de la fundació de la ciutat.

Entre la porta del Camp i la de Santa Margalida hi havia a la murada medieval aproximadament cinquanta torres, com es pot comptar sobre el plànol de Salamanca de

1596. *Usque Bebelgидit* diu el poema, és a dir fins al recinte de la porta Nova. Es refereix sense cap dubte a la murada de Canamunt.

Cal considerar que “ciutat nova” era el nom que es donava a la colònia romana, l'ampliació del 79 aC de la primitiva colònia llatina. Raval nou simplement significa el segon més antic. La fundació de Nazaredeolus no és incompatible amb això, es refereix a la construcció de la murada, el fet urbà per excel·lència. Els edificis són secundaris, fins i tot a finals de l'època medieval encara hi havia nombrosos horts dins la ciutat.

El nombre de torres s'ajusta a una divisió entre Canamunt i Canavall, que d'altra banda és la més natural si s'ha de dividir la ciutat en dues parts, la que s'ha percebut històricament per part de la població. Garcia Delgado proposa una divisió al Repartiment a la qual hauria correspost Canamunt al Rei i Canavall als magnats, una divisió que és molt versemblant.

Respecte del nom de Bebelgидit, Porta Nova era el nom de la porta de Portopí, pel que evidentment ha de referir-se a aquella zona, i per extensió a Canavall. Una qüestió molt diferent és si el que s'explica és només el que va entendre el poeta, o si eren els noms que realment empraven els ciutadans. En Llorenç va captar uns noms que s'empraren durant el setge per part dels pisans. Per fer una analogia estiuenca, seria com voler explicar l'estructura urbana de Magaluf a partir de la toponímia manejada pel turisme nocturn.

L'oposició de Raval Nou amb Porta Nova és cacofònica, detestable, confusa. Porta Nova hauria de ser com a màxim el nom del recinte que tancava el puig de Sant Pere, l'ampliació de la primera murada que seguia la tanca hidràulica. De fet hi ha una prova de que Porta Nova és un concepte ambigu. Quan narra que una vegada envaït el Raval Nou s'acostaren quatre torres, dues a l'Almudaina i dues a la Porta Nova. Aquí té raó Garcia Delgado en proposar que sigui el recinte del convent de Sant Domingo. El poeta emprava Porta Nova com a sinònim laxa de Canavall.

Hi ha una explicació per aquest ús ambigu. Des de fora la ciutat assetjada es veia bàsicament com a tres portes, com mostra clarament el Llibre dels Fets. Simplement pels assetjadors la porta va donar nom a la part de ciutat que tenia darrera.

E metem mà a tres guaites fer, la una guaita si era als genys e a les cledes [la porta de Santa Margalida], l'altra si era contra la porta de Barbelet que és prop del castell que nós donam l Temple, e la terça contra la porta de Portopí. Llibre dels Fets, 82.

quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'envaïa [per la porta de Santa Margalida] eixiren-se'n... per dues portes, per la porta del Berbelet i la porta de Portopí. Llibres dels Fets, 86.

*Arabathalgидit murus fabricatus ab ipsa
incipiens urbis corpus circumdat, et undas
aequoris attigens mare iuxta uolitur illuc
quo densat celsas urbs Elmodenia turres.*

En aquest paràgraf el que es diu estrictament és que el Raval Nou envolta l'Almudaina, situada devora la mar. Amb aquesta darrera no hi ha controvèrsia, és el conjunt format per la murada romana, l'antemural i l'alcaçaba. A tanta torre fa al·lusió el poeta qualificant-les de denses i excelses.

*Diuidit has murus, circumdatur una duabus,
Quas circum decies cubitorum milia cingunt,
Hoc numero demptis ter ternis atque duobus.*

Aquí queda clar que una ciutat està envoltada per les altres dues, i el mur que les divideix pareix que és el de l'Almudaina, entre la interior i les dues exteriors. Una expressió com *diuidit has murus* no dóna gaire de si.

El que sí que és més tangible és el perímetre de la murada, deu mil colzes menys tres vegades tres i dos. Aquesta estranya forma de dir onze d'una banda pot ser una simple conseqüència de la versificació, però també pot significar una altra cosa. Un colze pisà era aproximadament de 45 centímetres, un peu i mig i molt similar si no idèntic al romà clàssic. Això suposa un perímetre per a la murada de 4.500 metres, menys alguna cosa.

El perímetre complet de la murada medieval era en realitat de 3.900 metres. L'aproximació de deu mil colzes és notable si es té en compte que una part va vora la mar, i que es va haver de fer a distància. L'error comés en l'amidament és del 10%, que és prou raonable per a un setge.

*In numero certo turres sunt scire uolenti
Quattuor et decies septem centumque notandae.*

On ja no hi toca haver error ni dubte és en el nombre de torres. Diu que són exactament 174, i són entitats senzilles de comptar, pel que la xifra hauria d'encaixar amb la realitat.

Començant per la murada exterior, al plànol de Salamanca de 1596 se'n poden comptar unes cent, un nombre rodó que mostra que en totes les èpoques hi ha tècnics amb inquietuds. A cada banda de la Riera, o de la porta de Santa Margalida, n'hi ha unes cinquanta. A Llevant no n'hi ha en tota la franja costanera, assentada sobre els cingles de vorera de mar. En canvi a ponent sí, incloses les de l'Hort del Rei, ja que aquí la murada estava retirada respecte del litoral en estar situada en una zona de platja.

Queden doncs 74 torres per a la ciutat vella. El barri de l'Almudaina en tenia 24 d'originals romanes. A aquestes cal afegir les de l'antemural, l'alcaçaba i l'hort del Rei, que són devers 25. La proposta és que quan es comptaren les torres es va suposar que a l'altra banda hi hauria les mateixes. Efectivament el que comptava devia ser damunt el puig de Bellver, per proposar un lloc des del qual es veu la ciutat, i la murada de la banda de llevant li quedava a darrera. La qüestió és que és raonable atribuir 74 torres a la ciutat interior, comptant-les d'enfora.

Després ve la qüestió dels aqüeductes. La proposta és que els tres sistemes hidràulics que trobaren els catalans en conquerir Ciutat eren originals de la fundació romana: la font de la Vila, la de Canet i la de Mestre Pere i el torrent Gros. La font de la Vila es ve atribuït als romans, la segona als musulmans i de la tercera no se'n diu gaire cosa.

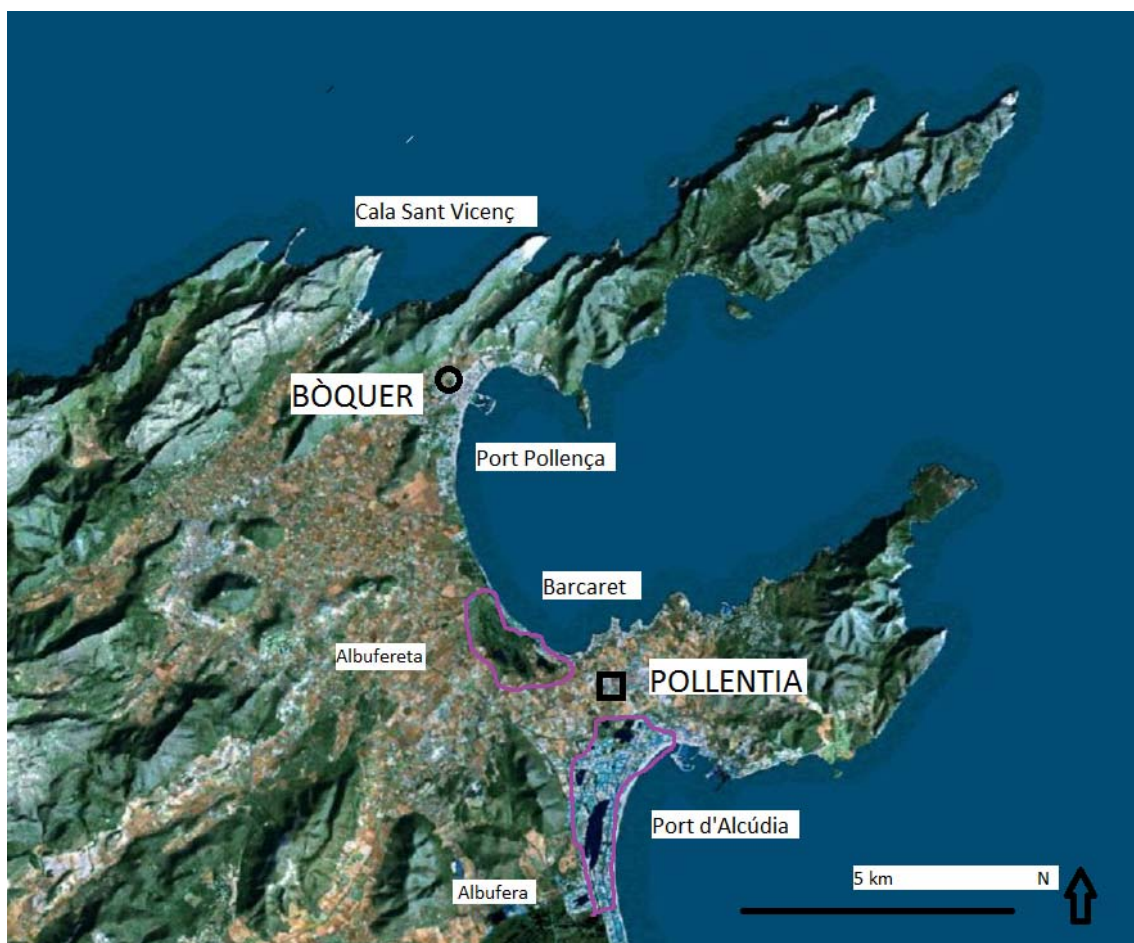
Les dues sèquies principals formaven un sistema combinat d'aigües netes i brutes. La de la Vila movia molins fariners i estava destinada al proveïment d'aigua de boca a la ciutat. En canvi la de Canet es destinava als molins de roba, que embruten l'aigua, i es destinava sobretot a rec. Ja s'ha vist com entre els molins de la sèquia de Canet n'hi havia específicament de roba, com mostren els noms Açacat i Folitx.

La tercera, la de Mestre Pere, es nodreix d'una font ufana i té un cabdal irregular, que s'ajunta amb el que baixa pels torrents de la serra, pel que tenia un ús irregular. Està situada dins el terme original de Ciutat, el d'abans de la inclusió d'Establiments i Bunyolí. En aquesta zona s'estira exageradament per encabir-la, així com a la font de la Vila. De fet la font ufana és el punt on conflueixen fins a cinc termes municipals: Palma, Esporles, Valldemossa, Bunyola i Marratxí. A això cal afegir-hi que

el torrent Gros té un traçat artificial seguint un límit administratiu de la centuriació, i s'arriba a la conclusió que es tracta d'un sistema hidràulic romà.

Pollentia

Pollentia és actualment de les ciutats romanes que hi va haver a Mallorca la més coneguda i estudiada des del punt de vista arqueològic, ja que l'emplaçament es coneix, es conserva sense construccions a damunt, és propietat pública i a més s'excava regularment. Es disposa d'una quantiosa bibliografia respecte de la ciutat a les obres de Tarradell, Arribas, Orfila, Cau i Vallori¹⁸⁵. Aquestes obres principalment es centren en la zona arqueològica, tot i que també aborden ocasionalment el territori entorn. Una obra que tracta específicament aquest territori és la d'Aramburu¹⁸⁶.

3.42. La situació de Bòquer i Pollentia llatina. Base fotografia aèria actual del IDEIB. Ubicades a les bases de les dues peninsules del nord de Mallorca Bòquer i Pollentia tenen sengles ports a banda i banda. Cal notar les albuferes que flanquegen la ciutat romana.

¹⁸⁵ Arribas (1978), Arribas i Orfila (2000), Arribas i Tarradell (1973), Cau i Chavez (2003), Orfila i Arribas (1997), Orfila (2000, 2007), Tarradell (1978, Vallori i Cau (2012, 2014), Vallori (2012).

¹⁸⁶ Aramburu (2005).

Aquesta ciutat va ser construïda de nova planta per Cecili Metel després de la conquesta de Mallorca. Va triar per a la ciutat que esdevindria la capital de l'illa un indret molt meditat. Es tracta d'un istme entre dues badies, on la ciutat ens situa enmig dels dos ports. Aquesta disposició sol considerar-se fenícia, i no és més que el donar el màxim de possibilitats a les embarcacions que arriben a port, per a que segons els vents que hi hagi puguin anar al més convenient. Dins l'illa Pollentia està situada a la banda que s'encara amb Catalunya i el Llenguadoc. Com ja s'ha exposat aquesta era una posició estratègica per a que els vaixells que van en aquesta direcció, a contracorrent dels vents generals del Mediterrani, pugin fer escala en espera de vents favorables.

La situació és bona, però tampoc no ho és tant. La de Bóquer és molt millor. No té els dos ports a les badies, sinó que un s'obre directament a la serra de Tramuntana, a la cala de Sant Vicenç, on pot arribar un vaixell sense haver de voltar el cap de Formentor, el Promontori. Si es té en compte en el que suposava per a un navegant de l'Antiguitat haver de rodejar amb mala mar per arribar a port el cap de Formentor o l'illa de Formentera, es comprèn que el nom té una certa càrrega d'aversion. Un segon defecte que Bóquer no té és el d'estar situada entre dos aiguamolls. El paludisme ha estat una constant de la història d'Alcúdia, una font permanent de molèsties i malalties.

Una vegada vists aquests dos defectes tan greus de Pollentia enfront de Bóquer, el que cal demanar-se és perquè els romans varen estar tan desencertats. No cal creure que fossin cecs en absolut, sinó que simplement la mateixa presència de Bóquer els va barrar el pas. Cal recordar que Bóquer era una ciutat federada amb Roma. Aquest honor tan extraordinari, compartit per tan poques ciutats com Eivissa i la mateixa Cadis, ja s'ha argumentat que era sens dubte el resultat d'una entrega total en mans dels romans quan aquests volgueren conquerir l'illa. Bóquer no es podia tocar i s'hagué de cercar un altre emplaçament per a la nova ciutat.

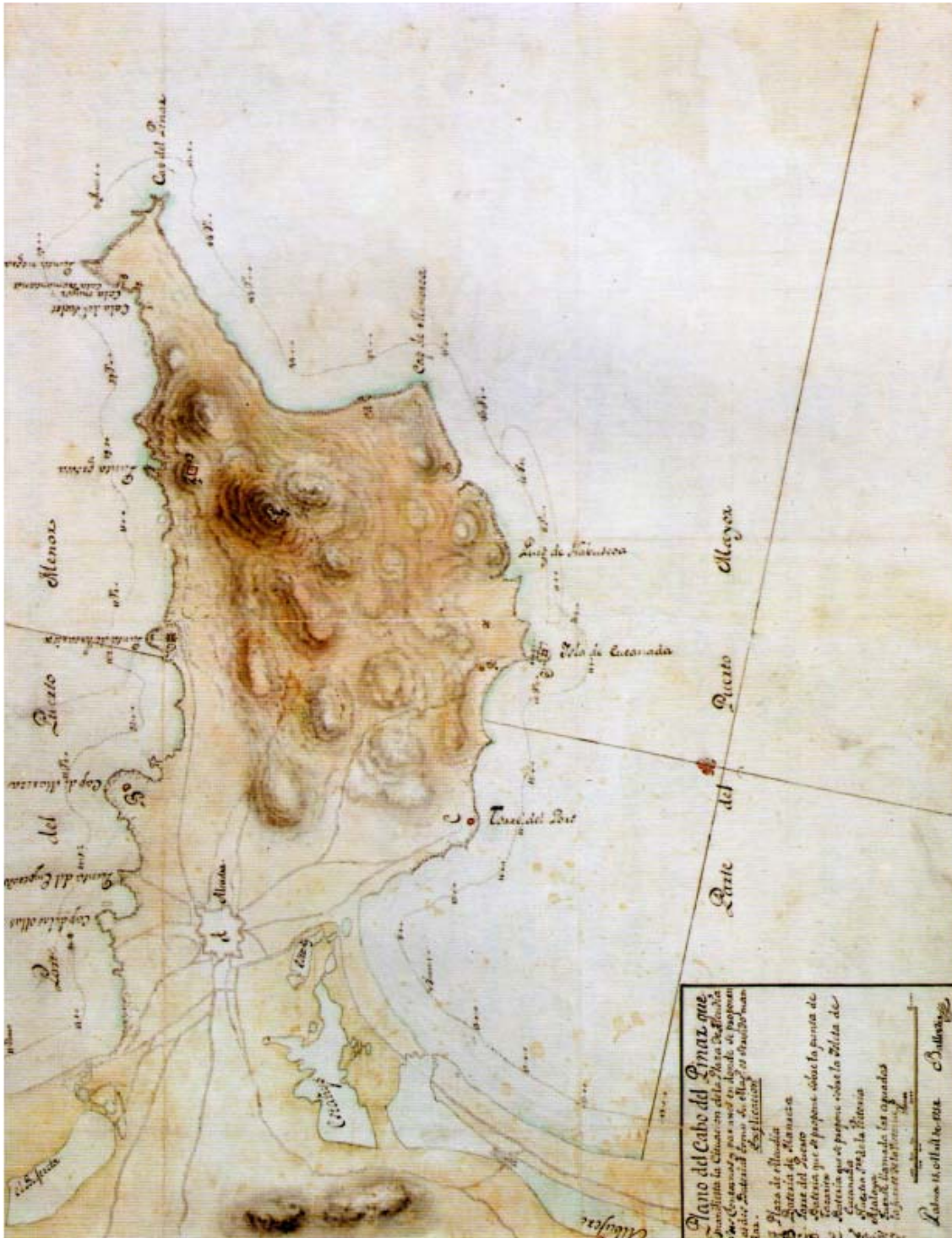
La hipòtesi que es presenta aquí és que el que actualment es coneix com a ciutat romana de Pollentia, una gran extensió de camps de cultiu que en cobreixen les runes, és en realitat un eixample efectuat una generació després de la fundació de la ciutat, cap al 79 aC, amb ocasió de la concessió de la ciutadania romana a la colònia. La ciutat en si, la que va fundar Cecili Metel el 123 aC com a colònia llatina, era ni més ni menys que l'actual ciutat d'Alcúdia, rodejada per la seva muralla situada immediatament al nord de les runes romanes.

Aquesta proposta que es formula aquí és totalment novedosa, pel que sap aquest autor. Pretén resoldre un doble problema: el que d'una banda la Pollentia arqueològica comenci cap al 80 aC i de l'altra que la moderna Alcúdia no hi estigui situada a damunt. Aquest plantejament no implica qüestionar en cap moment les actuals línies d'investigació paleourbanística. sobre la ciutat de Pollentia, la qual va ser dissenyada com una ciutat de planta autònoma afegida a la preexistent, com un eixample.

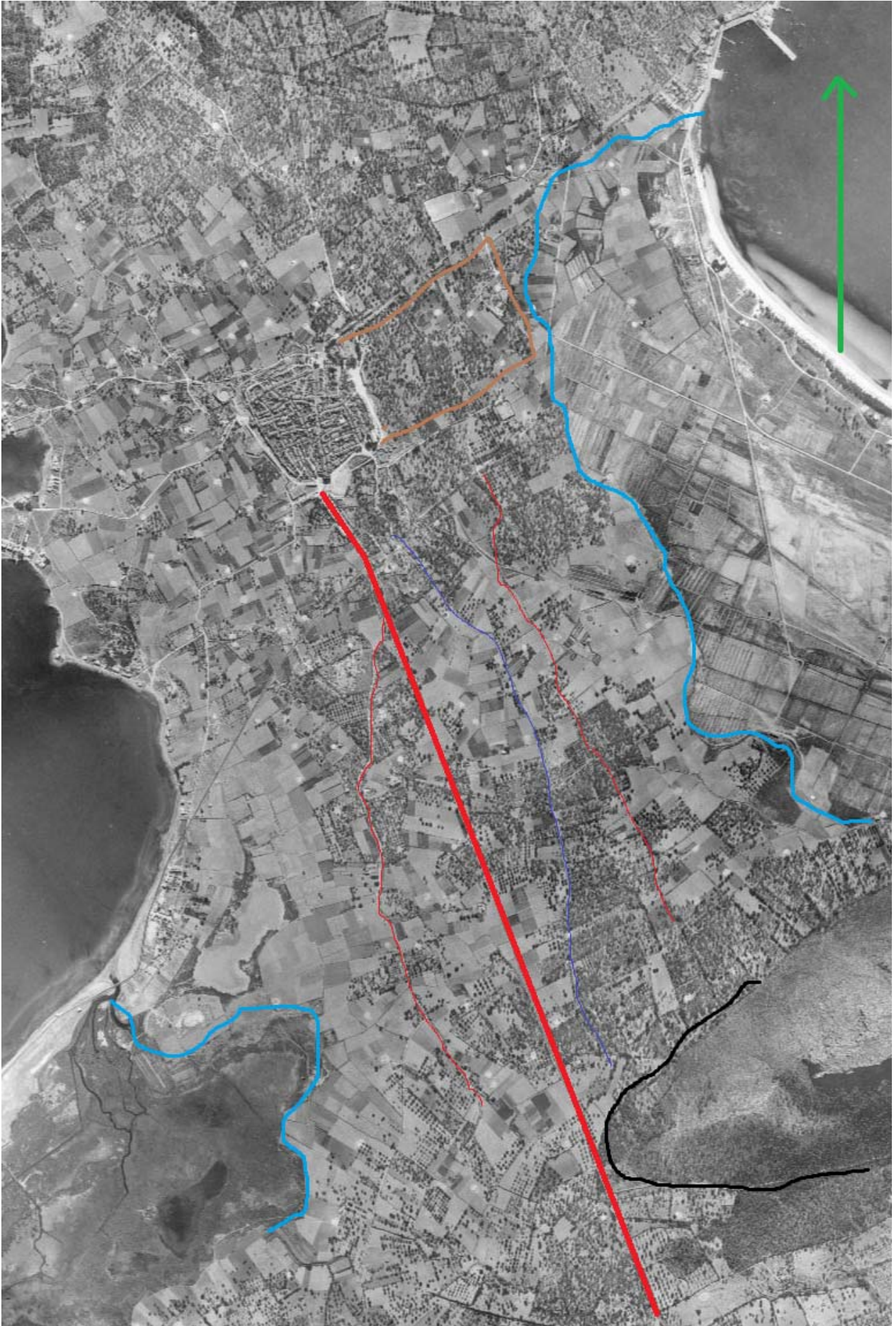
Aquest eixample té una orientació condicionada per la del recinte d'Alcúdia i la carretera de Palma¹⁸⁷. Tot l'istme està condicionat per l'orientació de la carretera, la qual bàsicament surt de la ciutat i esquiva l'estrep nord del puig de sant Martí. Té un azimuth de 69,86°, és a dir 20,14° sobre l'est. L'orientació de l'eixample té un azimuth de -22,62° que és molt similar, i es basa en el triangle 5:12:13. Aquesta darrer defineix la trama urbana.

¹⁸⁷ Moranta, L. (2004)., Vallori, B. (2012) pàg. 237 i Orfila, 2007) pàg. 100discuteixen la qüestió.

El més plausible seria que l'orientació del recinte fortificat original estigui naturalment condicionada per la carretera, i tant ell com l'eixample es varen adaptar al triangle pitagòric més pròxim.

3.43. La península d'Alcúdia al plànol de Ballester (1754). Vallori (2012) pàg. 177 presenta aquest magnífic plànol que mostra les condicions naturals de la zona, amb la ciutat confinada entre dues badies, dos grups de muntanyes i dues albuferes.

3.44. La situació detallada de Pollentia. Base fotografia aèria 1956 del IDEIB. La ciutat fortificada d'Alcúdia situada al punt alt entre els dos ports. En marró els límits del camp arqueològic de Pollentia. En blau clar els estanys actuals. En vermell la carretera que domina les alineacions de l'istme, condicionada al seu torn per l'estrep nord del puig de Sant Martí, ressaltat en negre. En traça vermella els dos camins a banda i banda, el dels Braçals al nord i el de s'Olivera al sud. En blau fort el camí de la canal de Ternelles. En verd una fletxa d'un quilòmetre assenyala l'est.

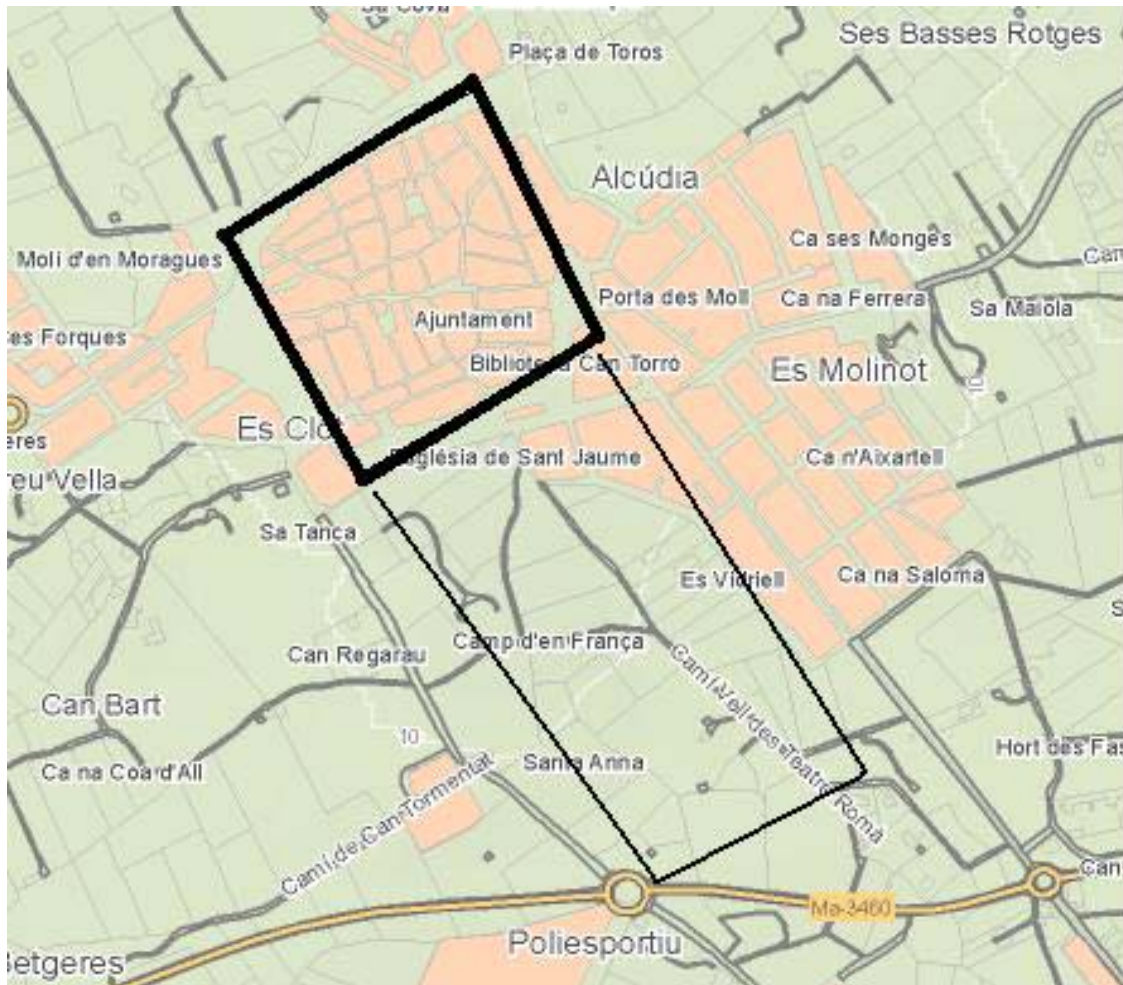
La colònia llatina de Pollentia, és a dir el recinte fortificat d'Alcúdia, es va dissenyar com a una creu on un braç anava d'un port a l'altre, i l'altre braç es perllonga en la via que se'n va cap al centre de l'illa i Palma. El braç petit, el que comunica els ports, està orientat exactament de nord a sud, i el llarg, el que apunta cap a Palma, té una orientació un poc desviada de la d'est a oest. Aquest es perllonga com s'ha dit seguint el camí que se'n va cap a Palma fregant el peu de les muntanyes. Els eixos de la ciutat no eren ortogonals, un fet que no devia suposar cap problema als constructors, i a efectes pràctics la desviació és molt petita.

Es tracta d'un esquema molt simple i sòlid, que ha perdurat fins als nostres dies. La carretera d'Alcúdia segueix enfilada amb el carrer principal de la localitat, entrant per la porta de Palma. L'únic canvi s'ha produït en el braç petit que comunicava els ports. La porta nord, la del port menor, anomenada de Vilarroja, manté el seu ús. La sud en canvi no, ja que l'accés al port major es fa des de l'època medieval per la porta de l'oest, anomenada de Xara. Aquest canvi degué produir-se en el moment de la reconstrucció catalana, i una explicació podria ser que els pobladors catalans preferiren evitar el pas pels cementeris del fòrum romà i el teatre.

Aquesta ciutat era exactament la mateixa que ara tanca la muralla d'Alcúdia, que no és més que la muralla romana reconstruïda. Aquesta muralla forma un quadrat un poc irregular d'uns 350 metres de costat, i tanca una extensió de dotze hectàrees, que és més del doble de les cinc de Palma. La muralla és irregular perquè tanca el cim d'un turó i va adaptant-se a les possibilitats defensives d'aquest. En tot cas la planta de Palma és molt més estranya. Una de les constants en aquest treball quan s'identifiquen obres romanes és la de detectar plans geomètricament perfectes adaptats a la realitat irregular del territori.

Abans de seguir amb l'argumentació de la hipòtesi cal fer unes consideracions finals sobre el desequilibri entre Pollentia i Bòquer. La construcció de Pollentia va requerir unes fortes inversions en treballs. Es va construir una muralla de gairebé un quilòmetre i mig de perímetre, es va explicar l'interior de la ciutat, s'obriren camins, es va bastir un aqüeducte de deu quilòmetres des de Ternelles, es construïren dos ports on devia haver-hi molls, i es degueren fer treballs de sanejament de les albuferes per millorar la salubritat de la zona.

Aquesta desmesurada inversió va aconseguir ofegar Bòquer com a nucli urbà, i durant els segles en que l'administració romana va mantenir la ciutat en funcionament va anar bé. Però es tractava d'una ciutat amb massa elements en contra. Es pot admetre que durant els segles entre la descomposició de l'imperi romà i la conquesta catalana Pollentia desaparegués, ja que Palma bastava com a nucli insular, i per a un nucli rural una posició com la de Pollença era més convenient, allunyada del mar. Però quan al segle XIV es va decidir relançar Alcúdia, cap dels esforços de la corona va aconseguir que la ciutat prosperàs, i sempre va ser un nucli menor comparat amb la veïna Pollença.

3.45. La planta de la Pollentia Ilatina. Imatge del Visor de Patrimoni del Consell de Mallorca, en envant VPCM. Amb aquest esquema tan simple es pretén mostrar que la Pollentia arqueològica, el rectangle, pot ser concebuda com un eixample de l'Alcúdia medieval, el quadrat, és a dir la Pollentia Ilatina.

Finalment es pot considerar que els elements que jugaven en contra d'Alcúdia s'han girat modernament al seu favor. Les extenses zones d'aiguamolls s'han convertit en una gran urbanització amb una fantàstica platja. I les runes, testimoni del desinterès de la gent per l'emplaçament de la ciutat, s'han conservat precisament gràcies a això, configurant un nucli monumental únic a l'illa.

Tornant al jaciment arqueològic de Pollentia, les restes més antigues de la ciutat excavada apunten consistentment al 80 aC. L'arqueologia clàssica es capaç d'afinar dates dins el marge de poques dècades a partir de les tipologies de ceràmica. Així les runes de Pollentia no poden remuntar-se a la conquesta del 123 aC.

En el món acadèmic està bastant acceptat¹⁸⁸ que si Pollentia no és del moment de la conquesta llavors hi ha d'haver algun tipus de campament provisional que salvi el mig segle: “no pudiendo descartarse la existencia de un *praesidium* militar en las inmediaciones del núcleo preexistente”.

¹⁸⁸ García Rianza i Sánchez León (200) pàg. 57. Són seguits per Orfila, M. (2007) pàg. 99.

Una passa més la dóna Pena, que formula una tesi coherent en el seu article, proposa primer una colonització immediata després de la conquesta per part de clients picens dels Metels, en forma de colònies llatines tot i que amb alguns dels pobladors adscrits a la tribu Velina. Mig segle després amb motiu de la concessió de la ciutadania romana a tots els colons se'ls va adscriure a gairebé tots a la mateixa tribu

Des d'un punt de vista urbanístic la trama romana de Pollentia presenta alguns problema que es resolen considerant que l'actual Alcúdia era la ciutat original. El primer és un metaargument. Perquè els pobladors catalans havien de triar un emplaçament distint de l'original? Com així Alcúdia no està situada exactament a damunt Pollentia, i ha optat en canvi per retirar-se a una banda?

L'emplaçament d'una ciutat antiga ofereix diferents avantatges a una nova ciutat, això fa que normalment les trames urbanes es superposin i sigui molt difícil disposar de camps arqueològics lliures com és aquí el cas.

En primer lloc la posició topogràfica. Alcúdia està situada entre la cota 10m i la 15m. La major part de la murada està a la cota 10m i tant la plaça com la parròquia estan sobre uns alts a la cota 15m. En canvi el fòrum de Pollentia està situat a la cota 12m. Aquests tres metres poden parèixer poc, però són per exemple la diferència entre veure o no la mar per les dues bandes. Establir una ciutat entre dos ports i renunciar a veure'n un és estrany.

Aquí es podria estendre l'argument de Mattingly de forma caricaturesca: no tan sols els romans varen conquerir l'illa i la deixaren preparada per a una colonització que es produiria mig segle després, sinó que a més situaren Pollentia a un costat per a que no molestàs en construir l'Alcúdia medieval els catalans catorze segles més tard.

Després ve la qüestió de la murada. La d'Alcúdia delimita un espai gairebé quadrat amb un costat que és pràcticament de 353 ml, és a dir la meitat de 707 ml, la mesura d'una centúria romana. En canvi a Pollentia no ha aparegut cap murada seriosa apart de la tanca a devora la parròquia. De fet els excavadors confessen la seva estranyesa de no trobar un recinte murari regular¹⁸⁹. Així el mur oest es va construir el segle III dC, al sud el teatre no està clar si era intramus o extramurs, i a l'est no s'ha trobat tampoc cap indici.

És a dir que d'una banda els colons romans, que feren una feinada a tot Mallorca per establir una xarxa topogràfica, obrir camins i aixecar fortificacions, a la ciutat de Pollentia no varen construir una murada. De l'altra banda, els pobladors catalans, que a tota l'illa es limitaren a aprofitar les estructures territorials que hi havia, aquí decidiren construir una magnífica murada.

Finalment cal observar que el quadrat d'Alcúdia està bàsicament alineat amb la trama urbana de Pollentia, un fet que demostra una sensibilitat territorial i patrimonial exquisida per part dels canadors catalans

La solució que es proposa aquí és evident: la ciutat romana primitiva tenia una murada construïda pels legionaris de Cecili Metel, que oferia un refugi suficient als pobladors de l'eixample. Després, en establir-se Alcúdia, es varen aprofitar les restes de la muralla per a la nova població.

El fòrum de Pollentia al final de l'Antiguitat va dotar-se d'una murada, que envoltava l'església en que s'havia convertit el temple principal, i el cementiri que hi

¹⁸⁹ Tarradell, M. (1978) pàg. 291. També Orfila, M. (2007)pàg. 111 ss. s'hi refereix.

havia a la plaça¹⁹⁰ de davant. Aquest fortí d'aspecte bizantí degué aixecar-se desmuntant la porta sud de la murada d'Alcúdia. Aquesta havia d'estar situada al final de carrer Serra, el de la biblioteca de can Torró. Desmuntar el tros de murada més pròxim per fer el fortí soluciona dos problemes: obtenir material i desactivar la fortificació vella.

Aquí sorgeix també el problema dels enterraments a Pollentia. Dins el casc urbà d'Alcúdia històricament n'han aparegut alguns, sobretot al voltant de l'actual parròquia. Apart hi ha varis cementeris coneguts: el de la plaça del fòrum. Les fosses per inhumacions excavades al teatre indiquen que hi havia una església, un temple similar a la mesquita de Baryqa a Palma. Finalment el de devora l'esglesiola de santa Anna, on ara hi ha el cementiri municipal.

En aquests cementiris hi ha un patró evident: els edificis notables de la ciutat es reconvertiren en esglésies i s'enterrà a devora. Això és innegable al temple principal i al teatre. També és raonable a devora l'actual parròquia, que devia ser un castell d'aigües igual que el convent de santa Margalida a Palma. La presència de restes d'enterraments dins Alcúdia, sobretot transmeses per notícies de fa un segle, no és cap argument en contra de que fos el nucli original de Pollentia. De fet Cau¹⁹¹ considera que les tombes d'inhumació dins el cas urbà d'Alcúdia deuen ser posteriors al desdoblament.

La trama de carrers d'Alcúdia és un segon indicatiu de que hi havia una ciutat romana original a davall. És inconcebible que els mateixos establidors de Petra i o sa Pobla traçassin una trama tan poc regular, precisament en un lloc destinat a ser la segona ciutat de l'illa, amb una murada raonablement quadrada. És raonable suposar que tot i ser un lloc deshabitat, les runes que hi havia, fruit de l'evolució durant segles de l'antiga ciutat, varen condicionar la nova trama urbana. En tractar les altres pobles es veurà com s'hi conserven fossilitzats els mínims elements que hi havia quan es traçaren. Aquí es superposen:

- La traça original de Pollentia devia ser un campament provisional que es va consolidar, situat sobre un terreny accidentat.
- La distribució de l'aigua de l'aqüeducte devia imposar traçats en un terreny irregular. La cresta va de sud a nord, i els dos baixos estan situats a l'est i l'oest.
- La ciutat va evolucionar durant quatre o cinc segles, es degueren acumular propietats, tancar i obrir carrers, construir-se murs entorn de les finques.
- Les zones altes situades a l'eix entre la parròquia, la plaça i a la porta Roja presenten una quadrícula prou raonable. En canvi les zones baixes a banda i banda tenen un aspecte totalment diferent. Això no es pot justificar només amb un establiment català. És necessari suposar un establiment romà previ per arribar a aquest resultat.

Un indicatiu molt sòlid és el camí entre Pollentia i Palma. La carretera actual va tot dret cap a la ciutat medieval. No hi ha cap indicatiu a la trama de camins que indiqui que es desviava cap al fòrum. És una qüestió complexa on es superposen diversos temes.

La via principal de Mallorca es va concebre originalment com una recta entre els dos fòrums llatins de Pollentia i Palma. Això es pot veure en examinar la seva alineació sobre el territori, que cal recordar que és anterior als eixos de la centuriació.

¹⁹⁰ Orfila, M. (2007) pàg. 115.

¹⁹¹ Cau (2003) pàg. 38.

L'orientació del nucli urbà d'Alcúdia, del campament militar primigeni, d'entrada simplement segueix la direcció de l'istme on es situa, oferint dues cares al mar i dues a terra. De forma més precisa segueix la que necessita la carretera per passar fregant la vessant nord del puig de Sant Martí.

Aquesta alineació, que és simplement pràctica, va condicionar a més de la de les dues ciutats la parcel·lació dels camps, ja que els altres camins de la zona són paral·lels a la carretera: el camí dels Braçals, el de la canal de Ternelles i el de s'Esgleia o s'Olivera. Els dos primers estan a mitja centúria de la carretera, a uns 355m.

La carretera en sortir de la porta de la murada segueix gairebé la direcció del carrer principal. Cal esmentar que en primer lloc actualment està desenfilada de la porta, seguint les pràctiques renaixentistes que desplaçaven les portes dels recintes abaluartats respecte les dels medievals.

També cal notar que la traça absolutament rectilínia de la carretera actualment té el seu origen al segle denou. La traça abans seguia un recorregut tortuós, amb la mateixa alineació però serpentejant degut a les interaccions amb les finques veïnes durant segles. Encara es veuen les restes de les sinuositats. Aquest és un fenomen típic, que es pot veure també a la carretera vella de Lluçmajor: la nova traça recta restitueix l'antiga alineació ignorant les corbes generades pels segles

Més envant es tractarà la parcel·lació de l'istme d'Alcúdia estudiada per Aramburu. Aquí basta notar com aquest autor mostra la seva estranyesa perquè tots els indicis del territori assenyalen l'actual carretera com la primigènia calçada romana, i no es dirigeix cap al fòrum de Pollentia sinó justament cap al nord de la ciutat¹⁹². És a dir, que la lectura de les parcel·lacions també apunta en favor de la hipòtesi que Alcúdia és la Pollentia meteliana del 123 aC.

Finalment queda la toponímia del Repartiment referida a Pollentia. Re280 *A. Geinen mayor*, Guinyent era el nucli social de la zona durant el segle XIII, situat a la segona milla, a l'actual bifurcació de can Bissanyes. El nom deriva del terme àrab ginian, els horts, una paraula formada a partir de l'arrel جنى GNY Co190 que significa recollir els fruits. Cal copsar que està situat sobre el tram final de l'aqüeducte de Ternelles, i que el reguiu va sobreviure prou temps en aquesta zona com per rebre un nom en àrab. És a dir que almenys fins al 902 dC l'aqüeducte funcionava.

Sobre aquest aqüeducte cal fer una reflexió. Ja Binimelis el 1600 a la seva història, la primera de l'illa, va dir¹⁹³ que era el subministrament d'aigua de Pollentia:

Diu-se d'esta aigua de Ternelas, que en temps dels antichs romans arribave per un Aqueducto y calçada a l'antigua ciutat de Pollensa, que diuen, los naturals de allí, que estava edificade entre Alcudia y ara Pollensa. Resten encara vuy vestigis d'esta calsade a molts parts, y vuy lo vulgo li diu la Séquia dles Moros...

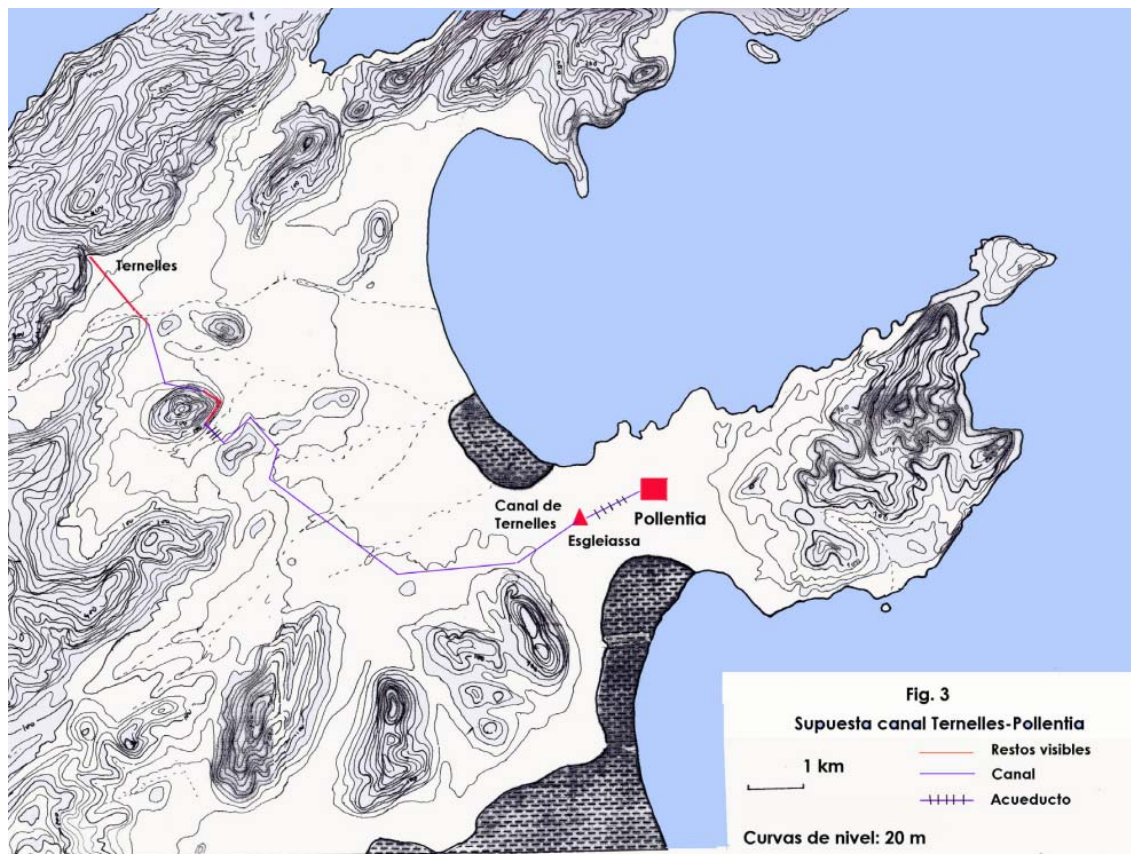
Posteriorment el seguiren en la mateixa línia Pere Ventayol el 1927 i Damià Cerdà el 1993, dos autors que cal recordar eren de la zona, així com els arqueòlegs responsables de les excavacions de Pollentia. En canvi la darrera aportació sobre el tema, per part d'Aramburu, sosté que no va existir mai aquest aqüeducte¹⁹⁴. S'ha de ser

¹⁹² Aramburu (2005) pàg. 10. Aquest autor té una qualitat molt bona, la d'exposar amb tota franquesa quan les dades no encaixen en la seva teoria.

¹⁹³ Binimelis (2005) pg. 223.

¹⁹⁴ Ventayol, P. (1993), Cerdà, D. (1993), Orfila, M. (2007) pàg. 115 i Aramburu (2005) pàg. 6 ss. i (2007) pàg.211. Pareix que aquest darrer no coneix la descripció de Binimelis.

caute a l'hora d'acceptar tirallongues de runes convertides en aqüeducte. Així per exemple entre Banyeres de Son Servera i sa Gruta devora s'Illot les rondaiies parlen d'una Calçada dels Moros que és prou dubtosa. Ara bé en el cas de Ternelles i Pollentia la qüestió pareix clara.

3.46. La planta de l'aqüeducte de Ternelles. Figura d'Aramburu (2005) pàg. 23 fig.3. Es pot observar com surt de la vall de Ternelles, volta el puig de Maria i segueix cap a Guinyent i s'Esgleiaassa per arribar finalment a Pollentia.

Hi ha dos arguments principals a l'hora d'establir l'existència de l'aqüeducte de Ternelles. El primer és que si per a Palma es varen realitzar fins a tres sistemes hidràulics paral·lels, a Pollentia que en el moment de la fundació era almenys el doble de gran també es degué invertir feina dels legionaris per crear un sistema hidràulic solvent. El segon és que cal remarcar que Binimelis recull testimonis antics que diuen que l'aqüeducte arribava fins a Guinyent, no fins a Pollentia, dada que concorda amb el ja explicat nom en àrab i apunta a l'abandó de la ciutat. Pareix raonable proposar que la conjunció de les miasmes de les albuferes i les ràtzies musulmanes varen empènyer la població a abandonar l'emplaçament.

És necessari també citar la discussió sobre el pont romà de Ternelles, a devora la vila de Pollença. El més plausible és que sigui el pont per on l'aqüeducte creuava el torrent de la vall d'en Marc. D'una banda és cert que el nom de "pont romà" és una

invenció moderna clarament erudita, però també és una estructura de notables proporcions amb una geometria que reclama ser adscrita a l'aqüeducte¹⁹⁵.

Finalment pel que fa al mateix nom d'Alcúdia, Re231 *A. Alcudia*, és un topònim prou estès per tota Mallorca que denota runes. Cal notar que precisament la nova pobla es va situar sobre aquesta finca. Raonablement aquest nom deu referir-se a les encara visibles murades derruïdes, no a la ciutat soterrada adjacent.. Devora Alcúdia es troben els noms Re283 *A. Alcapzal*, i les dues Re284 i 285 *A. Capelles i Capellos*. Un origen adequat per aquests tres noms seria el de *Capitoli*.

Tuccis

Ja s'ha proposat aquí que Tuccis denominava originalment la fortalesa de Santueri. El sud de l'illa va ser deixat en mans dels pobladors indígenes, potser perquè s'havien rendit mentre els castells del Pla es defensaven. O tal vegada tots es comportaren igual i després de la derrota se'ls confinà al terç més àrid de l'illa. La qüestió és que la ciutat de Tuccis és bàsicament filial del castell de Santueri, tant en nom com en situació territorial.

És un procés molt habitual el que una ciutat neixi a partir d'un castell roquer, baixi a la plana en temps de bonança, i torni a refugiar-se a dalt en els mals temps. La ciutat de Toledo per exemple, neix d'una posició defensiva sobre el riu, amb els romans i els visigots baixa a la plana i amb els musulmans i els castellans torna a enfilar-se fins als nostres dies. El que no és normal a Tuccis és que la ciutat de la plana hauria de ser a Felanitx com a molt enfora de Santueri, i es troba en canvi a la possessió de els Pagos de Porreres, just al final del seu propi territori. Efectivament està situada al costat d'on comença la centuriació del Pla, on el camí perpendicular que connecta Inca amb Santueri entra a la Marina. Aquesta posició forçada només pot voler dir una cosa al nostre entendre, la imposició d'un lloc antinatural per part dels romans, que obliguen a desplaçar-se als indígenes a una ciutat excèntrica respecte del seu territori, i bastant a prop per cert de Sineu i el quarter de policia.

La proposta que es fa aquí identifica Tuccis amb la moderna possessió dels Pagos. Aquest és un nom estrany, modern, que reflecteix segurament el que la possessió estava plena de paons a l'època moderna, un fet documentat. La proximitat d'aquest nom amb el de pagus no ha de confondre: en primera no era un pagus sinó una ciutat, i en segona a Mallorca els centres socials rurals no es denominaven pagus sinó forus.

Cal examinar les evidències, que serà a la vegada descriure la ciutat. En primer lloc Tuccis esta situada exactament on li correspon ser segons la distribució geomètrica dels floral de la centuriació. És juntament amb Felanitx un dels dos únics florals de la centuriació de la Marina que estan construïts allà on els tocava. No deu ser aliè a aquest fet el que estiguin precisament situats sobre el kardo maximo de la centuriació.

Aquest és l'argument que s'aporta aquí, a partir de l'estructura de la centuriació. La resta són indicis ja coneguts. La historiografia ja fa temps que proposa que Tuccis era en alguna banda a l'entorn de Petra¹⁹⁶. L'evidència més clara és Re485 *A. Tutze*

¹⁹⁵ Salas, P. (2010) sobre la invenció del nom. Proposa que Binimelis va inventar l'aqüeducte, un extrem poc raonable. Sobre l'aqüeducte Borràs, A. (2008a) proposa que tenia tres ulls originalment i era simètric. Aquest és un punt arqueològicament comprovable.

¹⁹⁶ Així Zucca (1998) pàg. 154, i López Pardo (2004) pàg. 347. Discuteixen la qüestió, sobretot l'epitafi petri.

Petra, reconegut generalment com a una pervivència de Tuccis. Aquí cal observar que les entrades anteriors i posteriors són *A. Alhaboz* i *R. Alahmar*, dos noms adequats per a l'entorn d'un centre social.

Al Llibre del Repartiment cal afegir-li un índex clau, la referència al quadern de camp dels agrimensors¹⁹⁷: “Eius opposita alqueria Titi, et est domini Nuni.”. Ve després de Benialfimara, que era Banyeres, i abans de Benigenibla, que és son Vaquer, entremig de diverses finques que no es poden identificar. Es pot determinar així que és sobre la partió nord-est de Porreres, és a dir a la zona dels Pagos¹⁹⁸.

Cal afegir un fragment de làpida trobat devora Petra, part d'una dedicatòria a una dama romana, *Pompeia Falconilla*, epígraf 27 de Zucca. És la cinquena que es troba referida a tal personatge, escampades per tot el món romà, pel que raonablement apunta a un lloc important, una ciutat.

Hi ha una segona inscripció epigràfica, epígraf 34 de Zucca, una sepulcral trobada a Porreres dedicada a *Nigella*. És plausible que totes dues làpides procedeixin d'un punt, els Pagos, a mig camí entre elles. És frustrant que no n'hi hagi cap més a la mateixa possessió ni a l'entorn, però això sol explicar-se per una reutilització de tots els marbres visibles per fer arena de morter, com va passar amb la coneguda làpida d'Inca.

Titi no era però el nom amb que els musulmans coneixien l'antiga ciutat de Tuccis. L'anomenaven Caçor, l'alcàsser. Aquesta paraula àrab deriva de *alcaisariyya*, les oficines del Cèsar, que va ser com els conqueridors musulmans de Síria denominaren els edificis governamentals. De fet Caçor al Capbreu de Nuno Sans dona nom a tot el terme que posteriorment es convertirà en Porreres i Felanitx. Segurament tenia una connotació de murada, de recinte fortificat, present al cèlebre derivat en castellà *alcázar*.

Cal fixar-se ara en les restes arqueològiques. La hipòtesi és que fòrum devia ser a davall les actuals cases dels Pagos. La veïna possessió de sant Martí té un nom que assenyala una església sobre un *terminus* de la centuriació. Devora Sant Martí hi ha el turó d'en Boletó, un nom modern que amaga un turó *des Viletó* on reconegudament hi ha restes arqueològiques.

Dins la mateixa possessió del Pagos la quantitat de jaciments és extraordinària, com testimonia l'exhaustiu article de recerca de Canuto¹⁹⁹. Es registren un gran nombre de restes, la majoria destruïdes totalment degut a la fertilitat del sòl. Esmenta diversos jaciments, sobretot sepulcres, acabats d'arrasar cap al 1950. D'això se'n infereix la destrucció sencera dels barris i cementiris d'una ciutat romana petita, situats entre fèrtils camps de conreu. En canvi en moltes garrigues de les marines de l'illa es poden trobar navetes de tres mil anys d'antiguitat. En un cas així la conservació diferencial de les restes ho és tot.

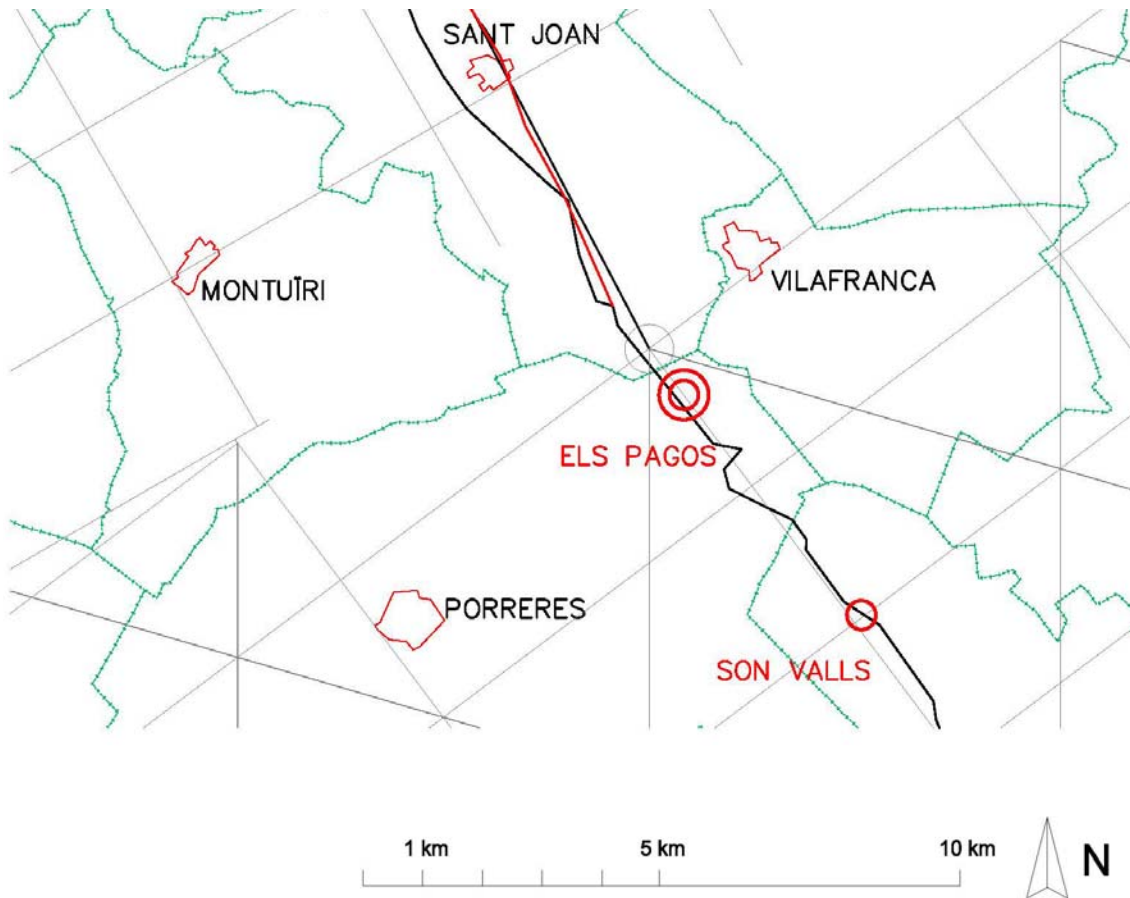
Les restes ressenyades a l'article dibuixen una ciutat formada per uns edificis nuclears i barris residencials, vil·les pròximes, formant part de la ciutat, però separades

¹⁹⁷ Rosselló Vaquer (1977) Apèndix.

¹⁹⁸ En alguna banda aquest autor recorda haver llegit que un sementer dels Pagos duu encara el nom de *Tozeta*. Ara bé, sense trobar la referència i vist que Canuto no ho esmenta, seria poc raonable defensar-ho.

¹⁹⁹ Canuto, F. (1999). Es tracta d'un exhaustiu treball de recerca que amb el fil conductor de la toponímia recull gran quantitat de notícies documentals i de fonts orals.

espacialment. Segurament alguns d'aquests barris derivaven de poblats prehistòrics. Un monument especialment interessant és l'aqüeducte de l'hort vell. Aquest ha de ser el successor de la conducció d'aigua dels banys públics de la ciutat.

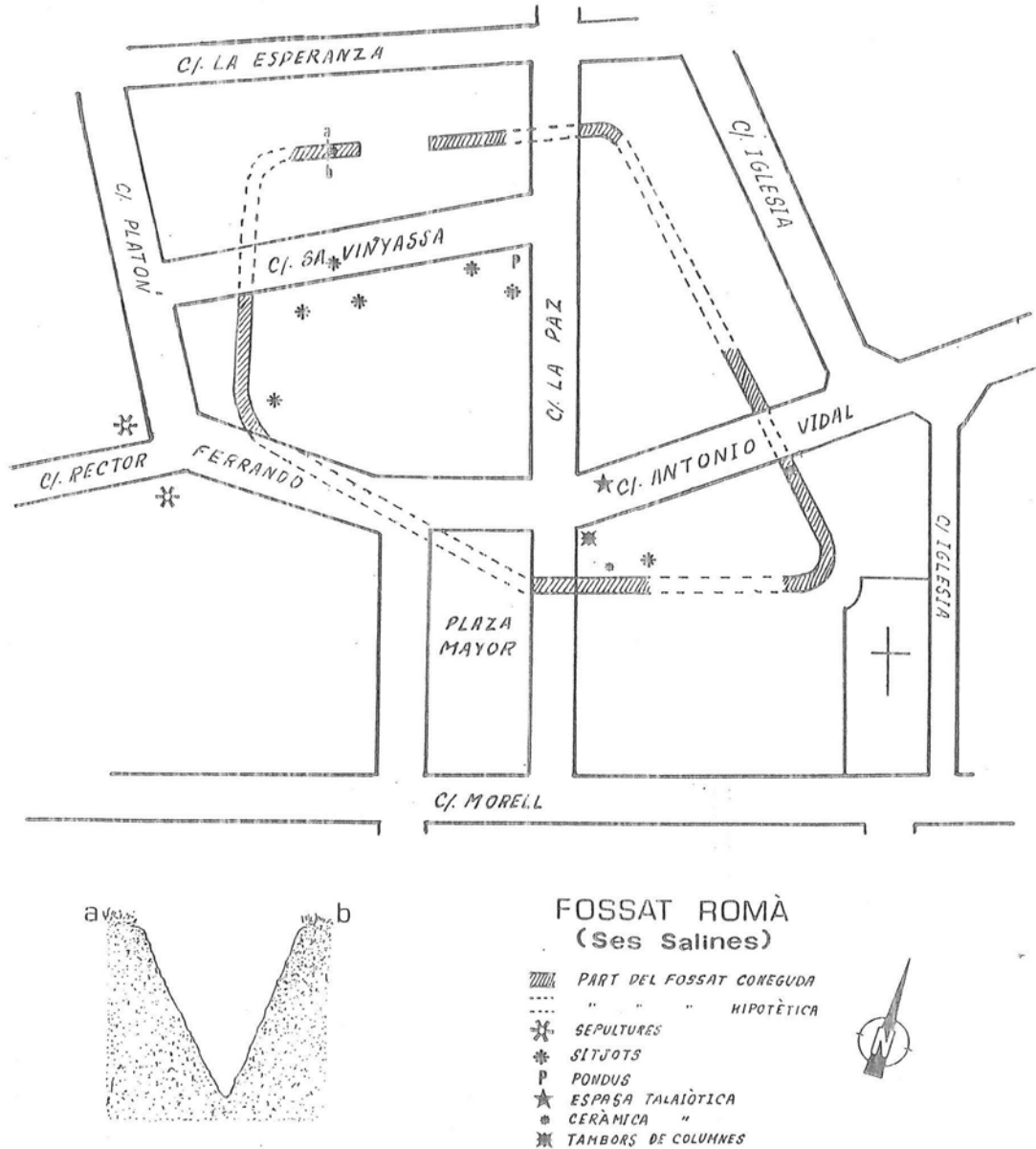
3.47. La situació de Tuccis. Acotada la situació de la ciutat gràcies al Repartiment a la cantonada nord-est del terme de Porreres, hi apareix justament un node floral de la centuriació de la Marina, el cercle gris difuminat determinat per la trama dels rectangles, situat quasi exactament a la possessió dels Pagos, lloc ric en restes arqueològiques.

Guium

Anteriorment ja s'ha parlat de la ciutat fenícia de Guium, situada davall el que és actualment la Colònia de Sant Jordi i els illots adjacents. Aquí cal referir-se a la Guium romana, la ciutat construïda a l'interior, davall l'actual nucli urbà de ses Salines. Aquest nucli està situat enmig de la zona de camps cultivables més considerable de la zona, camps que sorgeixen d'una geologia favorable i d'un treball de condicionament molt llarg.

Efectivament, voltant el poble actual hi ha les restes de dos poblats de talaiots, el de la Talaia Joana i el de Morell. Morell és un topònim situat molt a prop de les cases de sa Carrossa, i el fet de que significués poblament emmurallat per als romans fa sospitar que les cases de sa Carrossa s'aixequen sobre un poblament de talaiots. D'altra banda Talaia Joana vol dir que és la talaia jussana o de baix, definida per oposició a una altra més a prop del poble, que probablement era l'al·ludit Morell. També es va trobar davall una

casa del poble un cementiri infantil amb els cossos dipositats en urnes, que deu ser anterior a la conquesta romana. L'entorn del primitiu establiment romà era així ric en poblats prehistòrics, que degueren seguir funcionant com a barriades del nou nucli.

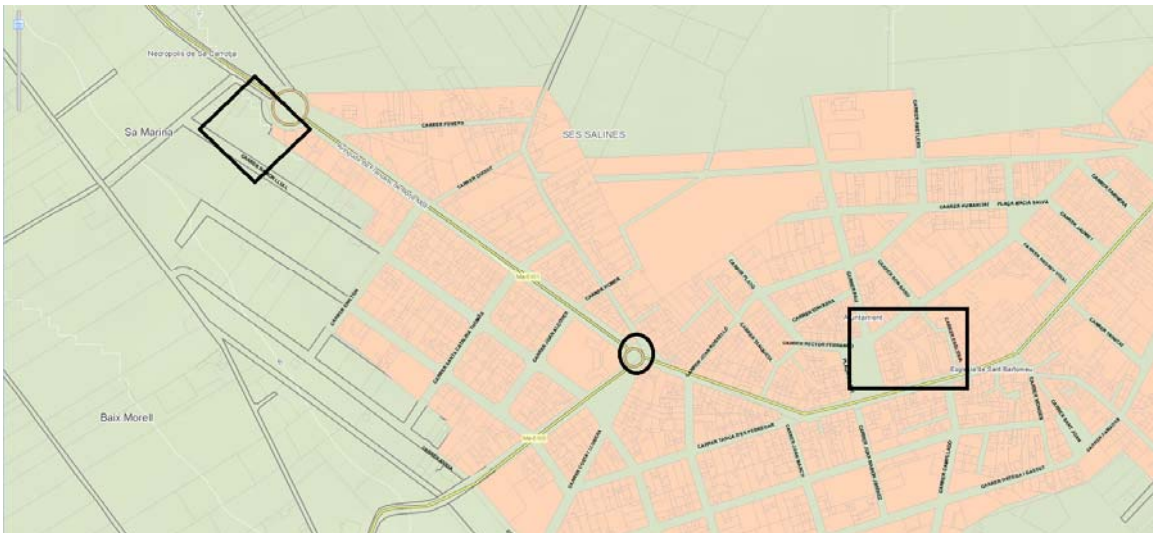

3.48. El fossat romà de Ses Salines. Imatge de Guerrero (1990) pàg. 228. La reproduceix al seu torn de Bauçà i Pons (1978) *Una fortificació romana a Ses Salines*.

Respecte de l'establiment romà cal tenir en compte dues coses. La primera és que estava desplaçat respecte del punt teòric on tocava estar situat el floral. El seu lloc geomètric era devers un quilòmetre i mig cap al nord, en una zona de garrigues avui roturades. El segon factor és que davall el poble s'hi ha descobert un fossat atribuït a les fortificacions d'un campament militar romà. Aquest campament va ser situat en un indret prou més saludable que la zona costanera, i probablement amb més pous d'aigua, ja que estava situat enmig del redol habitat més dens dels voltants de Guium.

L'estructura bàsica de la ciutat romana de Guium va crear-se així desplaçant als habitants fenicis de Guium de la costa fins a ses Salines, i convertint-la en capital de la comarca que compren el sud de l'illa, corresponent-se amb els actuals termes municipals de Lluçmajor, Campos, Santanyí i ses Salines. De fet els testimonis sobre les antics pobladors de Guium, les làpides funeràries paleocristianes, proporcionen tres noms prerromans, tots tres fenicis. El monument més cèlebre de Guium és sens dubte el cementiri de sa Carrotja. Als voltants d'aquesta possessió s'ha trobat un dels conjunts epigràfics més importants de l'illa, juntament amb els de Pollentia i Palma. De fet el terme Carrotja significa un edifici romà de formigó vermell, on devia ser l'església.

Pel que fa a restes arqueològiques hi ha fins ara un campament romà i una església amb un cementiri. Seria interessant veure que trobaren aquí els catalans i com ho anomenaren. Afortunadament fa una dècada es va descobrir el repartiment d'aquesta part de l'illa, el Capbreu de Nuno Sans: en aquest hi ha el nom del floral, Adia, i tres noms consecutius, Tuncar, Ambaça i Almudaina. La hipòtesi és que Adia ha de correspondre al sant patró de l'església de sa Carrotja i de la ciutat, sant Abdies.

3.49. El poble de Ses Salines i les restes de Guium. El quadrat a la dreta és el fossat romà, Tuncar, a la plaça de l'ajuntament. El cercle al centre és la cruïlla de la carretera de la Colònia de Sant Jordi, Ambaça. El rombe a l'esquerra és sa Carrotja, Almudaina.

Pel que fa als tres topònims, Almudaina és el més senzill: no deriva de medina, ciutat, sinó de almudena. El nom significa mesquita, i especialment una amb minaret, ja que deriva de l'arrel 'DN, que vol dir orella, és a dir que fa referència especialment al minaret des d'on es criden als fidels a l'oració. Almudaina forma així apart del conjunt de mesquites rurals que els catalans anomenaren almudaines, en atenció a uns minarets que cridaven l'atenció, dels catalans o dels seus informants musulmans més probablement. Aquesta mesquita ha de ser l'antiga església de sa Carrotja. Aquesta església està situada un poc marginalment respecte del nucli actual de ses Salines. Això podria voler dir que el culte cristià començà en un local del suburbi de Morell, i s'hi mantingué.

El segon topònim, Tuncar ha de derivar del llatí, i només hi ha una paraula que s'hi assembla, i a més hi encaixa perfectament, tant en estructura fonètica com en sentit:

Es tracta de *tunicarius*, que du túnica. I si un es demana a que es podia aplicar aquest nom, només hi ha una resposta: es tracta de les estàtues situades al fòrum de la ciutat. Aquest fòrum no devia ser gaire sofisticat, un temple per als deus capitolins i imperials i alguna porxada, tot situat dins el recinte l'antic campament militar. Quan tot això ja havia caigut enrunat es devia mantenir alguna estàtua dreta. Si aquí el lector creu que això és una fabulació, que encalci les llegendes que s'han creat per tot Europa a partir de simples escultures o inscripcions romanes. A Guium varen ser molt prosaics anomenant a l'estàtua "la de la túnica".

I arriba així el tercer topònim, Ambaça. Aquesta paraula significa lleó en àrab. Ja no hi ha més restes arqueològiques, l'església i el campament ja han estat adjudicats. D'altra banda per a un lleó el més evident es pensar en una estàtua. Ha de tractar-se per força d'una figura d'un lleó situada en el recorregut entre el fòrum i l'església, raonablement a la cruïlla del camí de la Colònia de Sant Jordi.

El més simple seria situar el lleó sobre una sempre socorreguda tomba, però això seria poc elaborat. Aquí cal notar una cosa: els noms de les altres quatre ciutats romanes es conservaren a la toponímia almenys fins a la conquesta catalana. La hipòtesi és que el nom de Guium, molt sensat per a un fenicioparlant, no significava res per a un romanoparlant, i el nom va derivar cap a on deriven tots els noms que poden, cap al nom del rei dels animals, el lleó. Les ciutats de Legio a Espanya i Lugdunum a França totes dues ha seguit aquest procés, l'escut de Sóller plasma un sol aguantat per dos lleons, i el llinatge Lladó també reivindica el seu felí. Els de Guium degueren fer el mateix procés, i aixecaren una estàtua al seu animal patró.

La tensió entre l'única Ciutat i la Part Forana

Molt aviat l'esquema de les quatre ciutats romanes va decaure, i es va passar a un sistema de ciutat única. Quan els vàndals al segle IV dC deportaren els bisbes insulars a Cartago ja s'esmenta només un bisbe de Mallorca, pel que es veu que va ser un fenomen primerenc.

Només va quedar una ciutat, situada en un extrem de l'illa, a una doble jornada o jornada extrema de l'altra punta de l'illa. El camí es pot recórrer en un sol dia a cavall²⁰⁰, o en dos a peu. Així les rutes principals que conflueixen al nucli estan dotades de posades o punts d'acollida, que els viatgers en el seu trajecte de més d'un dia poden emprar²⁰¹ per pernoctar.

Hi ha hagut una aclaparadora centralitat de Palma durant mil·lennis sobre tota l'illa. És significatiu pel que implica d'indiferència cap al territori situat més enllà de la jornada màxima: la qualitat dels serveis que oferia, raonablement lligats a la situació de port, feia que fos acceptable tenir una ciutat extrema ja des de la introducció del cristianisme.

²⁰⁰ A cavall les distàncies s'escurcen, no tant per la major velocitat com per la major resistència de l'animal. Així els desplaçaments de punta a punta de l'illa es poden fer en un dia muntant a cavall, com per exemple anar de Ciutat a Capdepera. La jornada es duplica o triplica fent ús del cavall.

²⁰¹ La jornada extrema s'efectua normalment en condicions no sostenibles, és a dir desplaçaments esporàdics espaiats en el temps. Poliè esmenta a les Estratagemes IV,10 com Filipo de Macedònia, el pare d'Alexandre Magne feia recórrer moltes vegades als seus soldats 300 estadis, que són seixanta quilòmetres o una jornada doble o extrema, però ho explica precisament perquè era excepcional.

Hi va haver intents periòdics de rompre aquesta distància extrema amb el que es podria denominar la part Enforana. Així es va crear a l'època medieval el veguer forà. De totes maneres la concentració de tot el poder administratiu a Ciutat feia molt difícil que es tornàs a dispersar pel territori. Es pot considerar que no hi va haver una descentralització fins que al segle dinou es crearen els tres Partits Judicials de Palma, Inca i Manacor.

4 La trama i els mercats

En aquest capítol s'abordaran els centres i la xarxa de primer nivell. Ja s'han vist les ciutats, i ara venen els nuclis de rang immediatament inferior. Es tracta dels pobles grans, dels municipis històrics descendents de les universitats medievals. La tesi que s'exposa aquí és que aquests nuclis rurals formen part d'un trama configurada per la centuriació, que s'ha mantingut fins avui.

Aquests nuclis reben molts noms. *Pagus* és el nom amb que són coneguts generalment per la historiografia. Mercats és el nom amb que es conegueren a Mallorca des que foren establits en el moment de la conquesta romana fins a la conquesta catalana: eren anomenats *forum* en llatí i després *suq* en àrab, ambdós equivalents estrictes de mercat que és com els anomenà el rei En Jaume. En aquest treball se'ls anomenarà freqüentment florals, la corrupció de *phrouria*, fortalesa, la paraula que designava el fortí que es va construir a cada un dels centres geomètrics predeterminats de la trama de primer nivell.

El territori d'aquests centres de segon ordre forma aproximadament els districtes que en el moment de la conquesta romana es conegueren com a *juz*, i que foren la base de les parròquies i les universitats medievals, i dels municipis dels nostres dies.

Com ja s'ha dit aquest és el nivell realment significatiu per visualitzar la centuriació de Mallorca. Tant les ciutats com les alqueries estan condicionades per la geografia natural de l'illa, pel que no són gaire rellevants a l'hora d'estudiar l'establiment romà. En canvi sí que és una evidència de la Centuriació la trama que formen els centres socials, plasmada en els emplaçaments dels nuclis així com els límits dels seus territoris i els camins que els connecten.

De fet l'estructura de florals és el vertader esquelet de la centuriació romana. La conclusió a la que s'arriba és que el disseny del territori a partir dels centres socials era el nucli de la trama de la centuriació. Cal també exposar que no s'ha trobat a la literatura acadèmica cap referència que suporti les presents afirmacions: ni els autors clàssics ni els estudiosos actuals tracten aquesta qüestió. Ara bé, es presenten aquí unes evidències ordenades per a que el lector conclougui.

Ja s'han vist les necessitats territorials teòriques. Dins aquestes hi ha les de freqüència setmanal, anar a missa i al mercat, que són les que articulen els florals. En aquest capítol la distància rellevant és la llegua, l'hora de camí sense descansar. S'ha mostrat anteriorment com la via principal de Palma a Pollentia estava estrictament dissenyada per oferir un lloc de descans i refresc cada llegua. Aquest és el mateix principi que guia la divisió de l'illa en florals, territoris entorn d'un centre situat a una llegua com a màxim.

En aquesta secció es mostrarà la trama que formaven els florals. Cada un estava format per un territori rectangular, i entre si es situaven en columnes desfasades a fi que els nuclis configurassin una malla triangular mitjançant els camins que els unien. Aquest esquema és extraordinari, ja que d'una banda s'articula sobre una centuriació ortogonal i funcionalment es disposa en hexàgons idèntics als de Christaller. És molt important tenir present l'esquema dels pagus, ja que és l'objectiu cercat per la Centuriació i el rastre més evident d'aquesta. La trama topogràfica ortogonal de la centuriació, el tret a simple vista més evident, està de fet destinada a obtenir la trama pels pagus, de la qual és un simple auxiliar.

A la primera secció es tractarà la base de la centuriació, la trama topogràfica ortogonal que es va traçar sobre el territori, i que l'estructurava. Aquesta és una qüestió en la qual cal insistir: en certa forma es pot dir que la centuriació crea Mallorca, la forma com es percep l'illa. Aquí es veuran les tècniques emprades pels legionaris romans per desplegar la trama. Finalment s'exposen les evidències que la permeten resseguir, bàsicament camins, carreteres, torrents i partions municipals.

A la segona secció es descriuen les peculiaritats dels centres socials. Comença descrivint les seves característiques originals, les derivades de la funció de mercat. Continua amb les de la implantació militar com a fortificacions. Després venen els aspectes religiosos. Segueixen consideracions sobre la creació de nous nuclis i els trasllats soferts des del principi fins a l'establiment de les pobles medievals.

A la tercera secció es descriuen els camins oblics i les pinnes. Aquí s'aborda la trama de camins principals oblics als eixos de la centuriació que acabaven d'articular el territori lligant els centres socials. Als punts d'intersecció d'aquests es situaven les pinnes, els centre de segon ordre subordinats, que espessien la trama social entorn d'una torre aixecada en establir-se la centuriació.

Finalment a la darrera secció es descriu detalladament el territori de cada pagus, començant pel seu centre social. Aquí es recullen les dades que caracteritzen arqueomètricament aquest centres com a punts rellevants per a la xarxa de primer nivell.

El conjunt es completa amb una sèrie d'annexes on es donen les dades més tècniques de la trama de la centuriació. En concret al darrer annex es realitza una anàlisi estadística per contractar la proposta de que els centres socials estan ubicats sobre el territori a partir de la quadrícula de la centuriació.

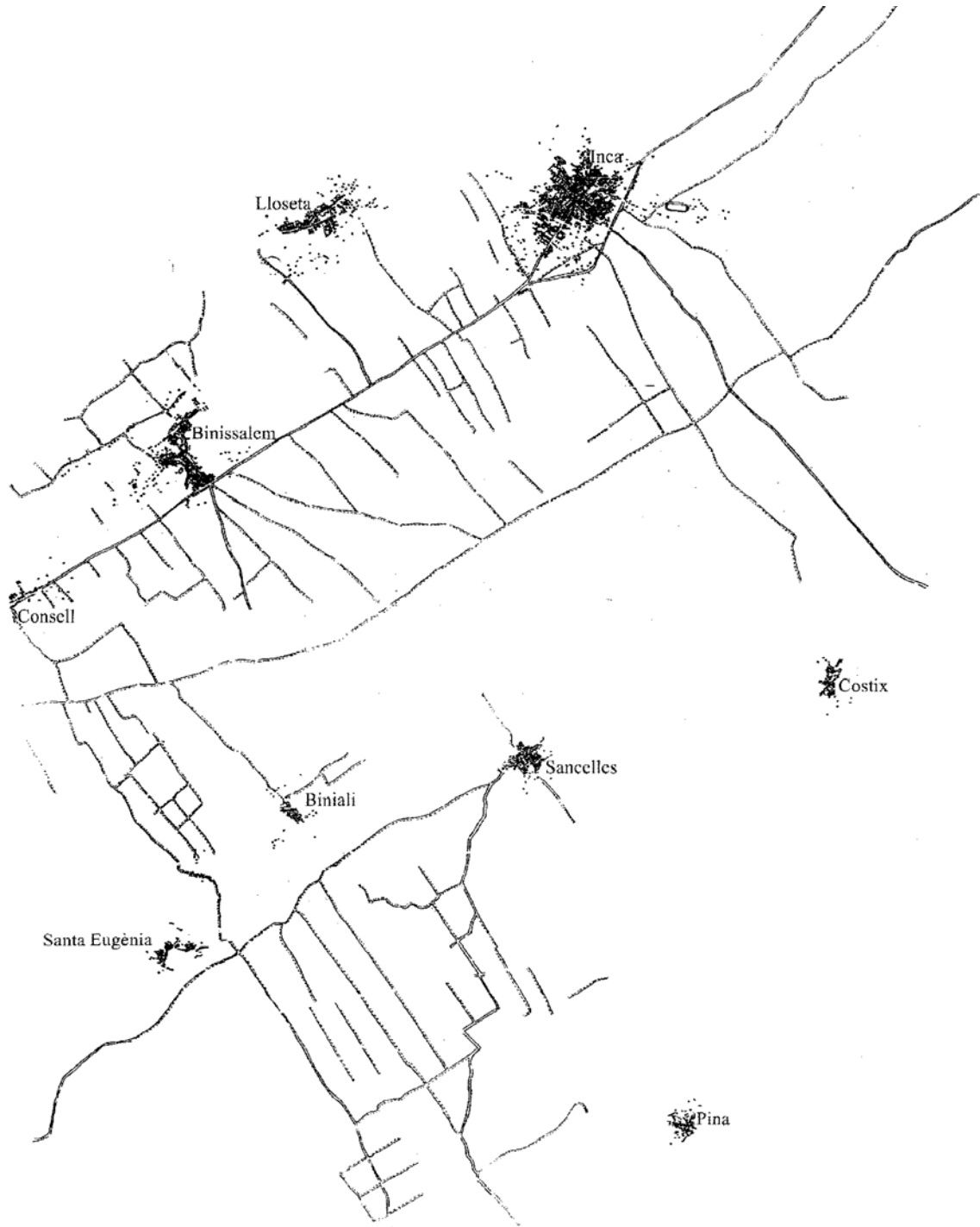
* * *

Abans d'encetar el capítol és convenient mostrar els antecedents en que es basa. És necessari començar pels diferents treballs de Cardell (1991, 1996, 2003), on identifica una sèrie de vies paral·leles al Raiguer, que proposar que són part d'una centuriació romana.

En primer lloc observà un grup de vies paral·leles a la serra de Tramuntana: el camí del Raiguer, la travessia vella d'Inca, la carretera de Palma a Inca, el camí vell de Muro, i el camí de Santa Eugènia a Sencelles. Estan situats a una distància molt regular entre si, quatre centúries que són uns 2.800 metres, una mesura molt similar al saltus romà conegut per la literatura.

En sentit transversal també identifica algunes vies, com la d'Algaida a Consell, la que passa per Sencelles, i sobretot el camí que uneix Inca amb Santueri passant per Sineu. Aquestes vies estan situades a distàncies de l'ordre de les set centúries.

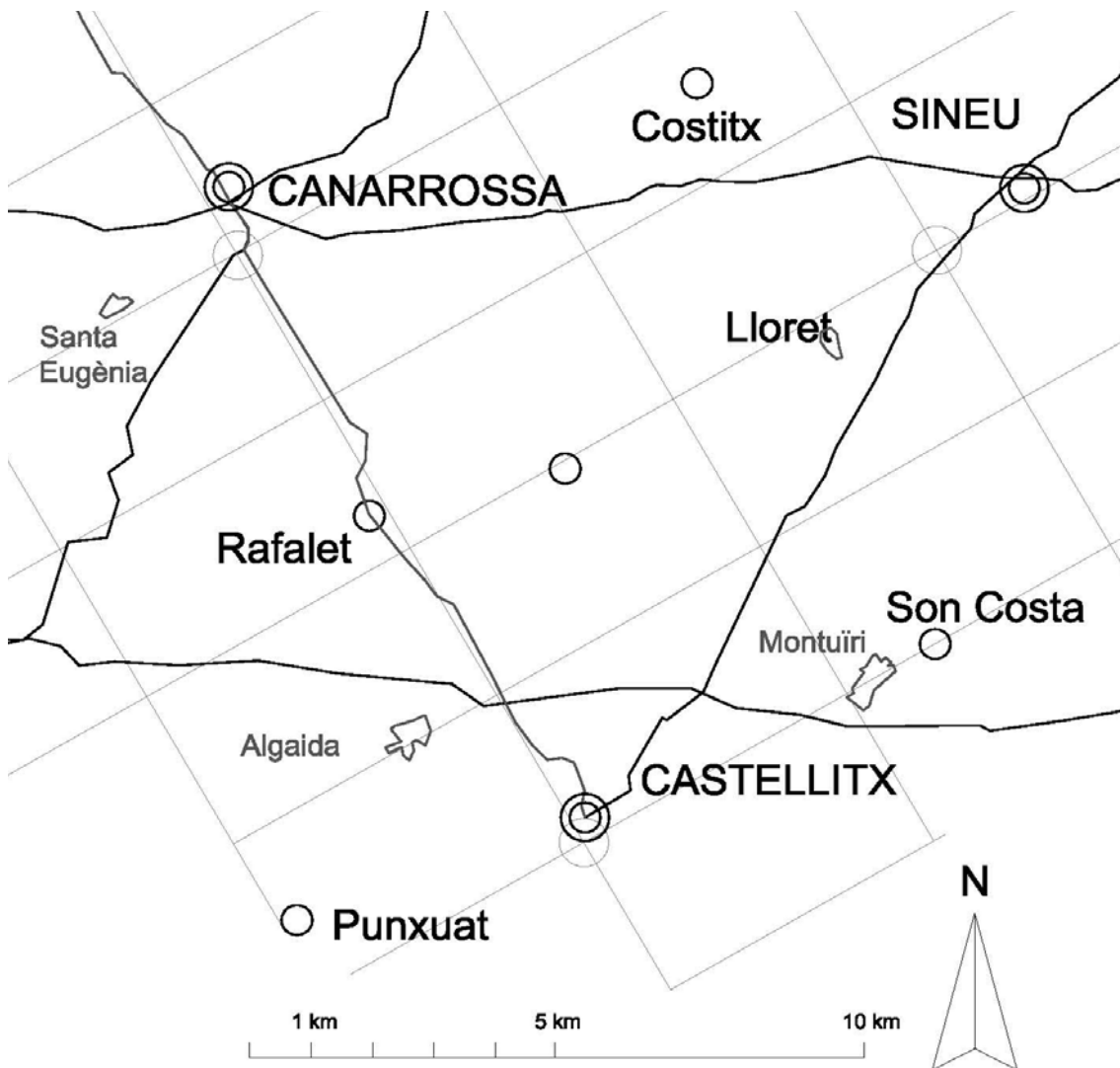
A partir d'aquestes referències es podia procedir a cercar la centuriació. Com ja s'ha explicat anteriorment amb paper vegetal es va restituir ja fa una dècada la trama principal de la centuriació, a partir de camins, carreteres, torrents i termes municipals. Aquí es pot assenyalar que va ser un esplèndid descobriment trobar que la carretera de Montuïri a Sant Joan està ordenada segons la pauta trobada al Raiguer, igual que la de Sa Pobla a Muro i Santa Margalida.

4.1. Les vies paral·leles del Raiguer. Aquesta planta de Cardell (1991) pàg. 418 ha posat de manifest l'existència d'una trama regular de camins al peu de la Serra, només explicable amb una centuriació romana.

Sobre la trama ortogonal aparegué posteriorment una trama triangular de camins que uneix els centres socials històrics de la Part Forana. Aquí es pot ressenyar que el primer que va aparèixer va ser el triangle format per Castelltix, Canarrossa i Sineu, que ràpidament s'estengué per la resta del Pla i la Muntanya.

Aquí cal esmentar que aquesta trama de camins que es comença a destriar al Raiguer arriba a tota l'illa i en concret a la zona de Santanyí, on es revelarà com la base de les traces de centuriació trobades al treball de Rosselló Verger (1974).

4.2. El triangle evident del Pla. Gran part de la trama d'infraestructures de la Centuriació és difícil de percebre. El ja conegut triangle format per Sineu, Canarrossa i Castelltix és molt característic degut a què els tres nuclis estan clarament identificats i situats als seus emplaçaments geomètrics.

En aquests centres socials s'evidencia una toponímia molt repetitiva i consistent, al·lusiva a diversos grups toponímics. En primer lloc els fortins: el grec *phrouria* que ha derivat en Floralis, el germànic Escorca, l'àrab Baniali, i el català Fortesa. En segon lloc les advocacions religioses a déus romans, sants tardorromans i conceptes religiosos islàmics.

Tota aquesta trama de centres connectats per camins i separats per termes forma un conjunt prou consistent i sòlid, que ofereix l'evidència de la centuriació. Es tracta per dir-ho d'alguna manera de la Centuriació viva, la part destinada a servir al territori.

Davall aquesta Centuriació viva n'hi ha una altra per dir-ho d'alguna forma morta. Es tracta del replanteig topogràfic que va servir-li de base, la trama ortogonal d'alineacions geomètriques que va estructurar el territori.

Front a tot això s'erigeix el Repartiment català. Si la Centuriació és el traç del dibuix el Repartiment és el color. Efectivament, la simple geometria que es pot deduir del territori no basta per si sola per reconstruir la trama territorial, necessita de les dades proporcionades per la toponímia i l'estructura administrativa del Repartiment.

4.1 L'estructura ortogonal de la centuriació

En aquesta secció es tracta la trama rectangular que forma l'esquelet del territori. Com ja s'ha avançat una centuriació estava formada per saltus o polígons, grans rectangles formats per múltiples centúries que actuaven com una xarxa geodèsica que definia *exnovo* el territori. Sobre aquest punt mai s'insistirà prou: el plànol no reflecteix el territori, és el territori el que reflecteix el plànol.

La xarxa de polígons s'havia de construir sobre el territori, en aquest cas l'illa de Mallorca, a partir de dos elements: d'una banda les tècniques bàsiques que empraven els legionaris cada dia en construir els campaments. De l'altra les condicions naturals del propi territori. Ambdós elements ja s'han vist anteriorment. Ara aquí es proposarà com es traçaren els polígons que cobriren l'illa.

En primer lloc es veurà l'elecció del tipus de polígon a partir de l'orientació donada a la trama, una qüestió increïblement sofisticada que mostra com les tècniques que s'aplicaren a Mallorca feia dècades, si no segles, que es perfeccionaven a força de traçar successives centuriacions.

Després es mostrarà quins varen ser els eixos principals de cada una de les dues centuriacions, la del Pla i la de la Marina, determinant-se els condicionants i la forma en que es traçaren.

Seguirà una descripció del procés de construcció dels polígons, dels mètodes de traçat de les alineacions i de correcció dels errors en el tancament dels polígons. Aquí es veuran també les traces físiques i toponímiques que han deixat aquestes operacions topogràfiques.

Finalment es mostraran les infraestructures que ressegueixen amb més o menys fortuna les alineacions topogràfiques. Es veuran els camins, les partions municipals i de finques i els torrents, a la vegada que s'examinen les causes que els fan separar-se de les alineacions inicials.

4.1.1 L'orientació de la trama i la forma dels polígons

Una de les característiques essencials a l'hora de traçar una centuriació era l'orientació. Aquesta era una qüestió fonamental que s'havia de decidir abans de traçar cap eix sobre el territori, i que venia condicionada per dos factors molt estrictes. D'una

banda els romans disposaven d'una sèrie limitada de plantilles per traçar angles, com es veurà a continuació. De l'altra s'havia d'adaptar a la configuració natural del territori.

La hipòtesi és que l'emplaçament de les dues ciutats de Palma i Pollentia, unides per una via rectilínia, va determinar l'orientació. La via principal corre paral·lela a la serra de Tramuntana pel mig del Raiguer, seguint la direcció principal dels esforços orogènics que formaren geològicament l'illa fa milions d'anys. És el que diu Estrabó: una badia a l'est i una altra a l'oest. Per a persones sense escrípols amb la brúixola la direcció que s'havia de donar a la centuriació era immediata, la d'aquesta via.

Una vegada decidit això calia convertir l'orientació de la via de Pollentia a Palma en una proporció manejable. Efectivament la via té un azimut de $31,234^\circ$, una orientació que no es correspon a cap ratio ja que es va plantejar com una recta entre dos punts ja donats, els fòrums dels dos campaments principals. Aquesta orientació és molt pròxima a una prou bona, la de 30° .

Pel que fa a la centuriació de la Marina, el seu eix principal que corre des del castell de Santueri cap a Inca ja es va traçar amb una orientació canònica, la de $36,87^\circ$ dona pel triangle pitagòric per excel·lència, el de costats 345. Aquí es posa de manifest com tot i que es seqüencien les operacions a efectes expositius, pel cap dels agrimensors ja rondava una idea global des del primer dia.

Bona part d'aquest apartat té un contingut tècnic, que es desenvolupa a l'annex tercer referit als triangles emprats per construir una escala d'angles d'orientació.

La forma dels polígons

Pels evangelistes gromàtics només existia un mida de polígon, el de cinc per cinc centúries, vint-i-cinc en total. És el que ve a anomenar-se un *saltus quintarius* al Corpus, un nom que potser no hi surt explícitament però que es pot derivar dels *limes quintarius*, el nom donat als limes que segueixen els costats dels polígons.

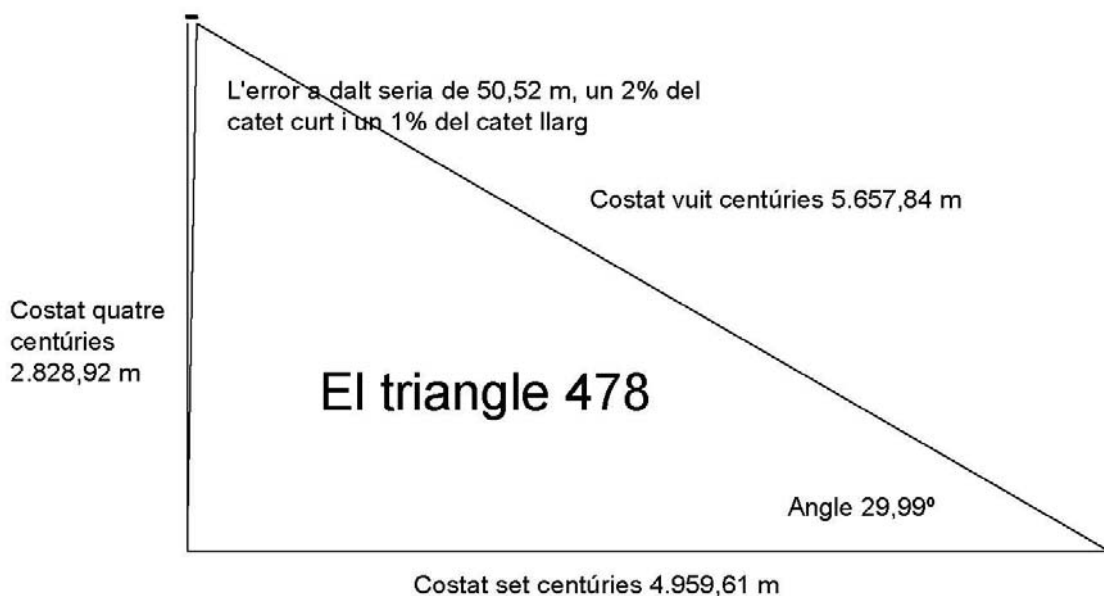
En general al Corpus no es qüestiona aquesta mida dels saltus, només hi ha alguna excepció implícita: un document es refereix a una mida de saltus diferent i és una cita de Varró que n'esmenta de dues per dues centúries. També hi ha una cita fosca del *Liber Coloniarum* on s'esmenta una mida de centúria molt estranya, que és explicable a la llum del que aquí s'exposarà. Respecte dels estudis actuals basats en treball de camp, es sol preferir cercar centúries i en general deixar de banda els saltus.

Però com s'ha dit hi ha un autor que sí que ha tractat la qüestió, es tracta de Decramer. Aquest a partir de la reconstrucció de trames de centuriació ha arribat a la conclusió de que l'orientació de la centuriació s'aconseguia a partir d'un triangle rectangle de catets determinats, dos nombres sencers. Aquests dos catets formen la proporció, que com s'ha vist era a l'Antiguitat l'única forma raonable de definir un angle. Els resultats de Decramer són molt bons, i cal fer només algunes observacions. Aquest autor se'n tem de que l'estructura dels saltus reflexa la proporció de l'orientació de la centuriació, un resultat magnífic a partir del qual aquí s'ha treballat. L'únic punt que se li ha de corregir és que es pren massa seriosament el *saltus quintarius*. Així arriba a la conclusió que totes les proporcions es feien amb el nombre cinc, per contenir un costat del saltus les cinc centúries del quintarius, i crea una escala de possibles proporcions emprades pel establidors.

Concretament el seu treball es centra en les centuriacions de Tunísia, en una tardana d'època imperial situada al desert del sud-oest de Cartago. Està orientada sobre una proporció 4/5 que es reflecteix als saltus. És possible que en època imperial

s'hagués arribat a un sistema basat en el cinc, diferent del que es mostra aquí per a l'època republicana. De totes maneres el descobriment d'aquest autor de la relació entre l'orientació de la centuriació i la mida del polígon és la clau de tot el sistema

Efectivament, es tracta d'una circumstància molt especial dels saltus, que és significativa del grau de sofisticació dels dissenyadors de les plantilles de les centuriacions: els polígons contenen una espècie de broma dels establidors, ja que reproduïen en la seva forma el triangle de replanteig que dona l'orientació a la centuriació. Així la centuriació del Pla de Mallorca, amb una orientació basada en el triangle 478, està formada per polígons de quatre per set centúries. Això fa que una de les diagonals del polígon sigui horitzontal, és a dir estigui orientada en sentit est-oest. Això també es dona a la centuriació de la Marina, que orientada segons el triangle de replanteig 345, està formada per polígons que són l'agrupació de tres blocs de tres per quatre centúries. Cada un d'aquests blocs té una diagonal vertical, orientada en sentit nord-sud.

4.3. El polígon 478 de 30° de la centuriació del Pla. La meitat nord de Mallorca, Pla i Muntanya, està coberta per aquest peculiar rectangle, de costats quatre i set centúries i diagonal quasipitagòrica de vuit. Situant aquesta hipotenusa en sentit est oest els costats s'orienten a trenta graus, proporcionant les direccions emprades a la centuriació del Pla.

És a dir, sobre el territori es troben dibuixats a gran escala, cobrint successivament tota la superfície de Mallorca, els triangles de replanteig que s'empraren. Cal insistir en que és tremendament sofisticat que la forma dels polígons d'una centuriació contingui la proporció dels triangles que s'empraren en la seva construcció: la forma n'és el manual d'instruccions per replantejar-lo.

La hipòtesi és que les orientacions possibles d'una centuriació estaven limitades a una sèrie d'angles determinats, que formaven una escala a disposició dels establidors. Cada un d'aquests angles tenia associada la mida de polígon que en reproduïa la forma. Així es desenvolupa la qüestió a l'annex tercer. Temptativament es pot proposar la següent escala d'angles, que té un caràcter de proposta oberta i provisional: és el resultat de dividir successivament entre tres i entre dos un angle recte fins a fer-ne sis parts, a fi

d'obtenir esglaons de 7,5°. És a dir que s'ha procedit per *quadrelles*, com diria el rei En Jaume.

Una vegada determinada una escala d'angles raonables, dins la qual a més encaixen els dos que hi ha documentats a les centuriacions de Mallorca, cal cercar uns triangles que serveixin per replantejar-los. Els candidats naturals són els triangles pitagòrics, entenent sota aquest nom triangles rectes amb costats formats per unitats senceres. La llista raonable acaba aviat: d'una banda el triangle de costats 3, 4, i 5 que es va emprar a l'alineació de Santuari i la centuriació de la Marina. De l'altra el triangle de costats 5, 12 i 13 que està documentat que empraren els romans en algunes ocasions.

Però falten prou esglaons. El triangle base del Pla proporciona la pista del que cal cercar. S'anomenaran aquí triangles quasipitagòrics als triangles quasi rectes de costats sencers als quals en aplicar el teorema de Pitàgores només hi hagi una diferència d'una unitat. Cal observar aquí que

$$4*4 + 7*7 = 16 + 49 = 65 \quad ; \quad 65-1 = 64 = 8*8$$

La resta de triangles quasipitagòrics proposats acompleixen la mateixa regla. El més interessant és el 557, per coincidir amb el polígon quintarius canònic, que hi té un lloc natural com a reflex de l'angle de 45°, i cal sospitar que també del de 0°. Si era originalment la mida escollida per a les centuriacions orientades segons els eixos cardinals això explicaria que passés posteriorment a ser considerat l'únic emprat, quan només es contemplava com a correcta aquesta orientació.

$$5*5 + 5*5 = 25 + 25 = 50 \quad ; \quad 50-1 = 49 = 7*7$$

Aquí cal fer una observació complementària: els triangles quasipitagòrics s'empenen en el dimensionament de les boques d'incendis. Les vàlvules tenen tres mides: 5, 7 i 10 centímetres de diàmetre, i es considera que cada una és el doble que l'anterior. Efectivament els quadrats són 25, 49/50 i 100. És un bon exemple de com aquests triangles realment s'empenen.

<i>Angle teòric</i>	<i>Triangle emprat</i>	<i>Angle pràctic</i>	<i>Mida del polígon</i>
0°	-	0°	5*5 <i>Quintarius canònic</i>
7,5°	188	7,17°	4*8 ?
15°	144	14,36°	4*4 ?
22,5°	5 12 13	22,62°	5*12
30°	478	29,99°	4*7 <i>Centuriació Pla</i>
37,5°	345	36,87°	3*4 <i>Centuriació Marina</i>
45°	557	45,57°	5*5 <i>Quintarius canònic</i>

Taula 4.1. Escala proposada d'angles i triangles per replantejar centuriacions

Per a la centuriació de la Marina es veurà com es va emprar el mòdul inicial com a sotsunitat de la mida final del polígon. Es venen desplegant al llarg del treball les consideracions que hi degueren intervenir. Això apunta que devia haver-hi una ampla llibertat a l'hora de reflectir el mòdul en la mida del polígon.

Respecte d'alguns valors concrets que es proposen cal tenir una certa prevenció. El triangle pitagòric 51213 segurament es va emprar, ja que cinc per dotze és un mòdul

raonable i prou conegut. Pel que fa als dos anteriors, els de 188 i 144, són simples punts de partida, proposades sense contrastar.

Finalment cal qüestionar el sentit de l'escala de triangles aquí proposada: és cert que sorgeix tenint en compte les orientacions de nombroses centuriacions identificades sobre el territori. Però és possible que alguns valors fossin més emprats que els altres degut a que donaven resultats més agradables: això es veurà posteriorment en tractar la distribució dels centres. Una trama basada en el triangle 478 proporciona una trama de centres que formen triangles equilàters. Segurament la trama dels polígons de cinc per cinc, que no s'ha estudiat aquí fins a aquest punt, també proporcionava una xarxa de centres molt ordenada. En canvi la resta d'orientacions que completen l'escala tal vegada tenien un sentit d'això, de completar, o millor dit de proporcionar alternatives a les solucions canòniques, per exemple per diferenciar territoris dels aborígens limitant amb les colònies.

4.1.2 Els eixos principals de les dues centuriacions

El replanteig dels eixos

El replanteig dels dos eixos principals de la centuriació és un punt crític del procés d'establiment d'aquesta. Efectivament en replantejar el primer eix d'una centuriació no es disposa de cap element de control. A partir d'aquest com es veurà es pot establir tota una sèrie de comprovacions a l'hora de fixar els següents elements, però a l'hora de fixar l'orientació del primer eix no hi ha res en el que recolzar-se. Si aquest eix es fixa amb un error d'un grau sexagesimal, tot el replanteig el patirà.

A l'hora de topografiar un territori es considera el més sensat començar a fer-ho en una zona plana. Sobre aquesta es pot construir una base sòlida, i a partir d'aquí es pot passar a treballar a les zones més accidentades. Aquest pareix que va ser el procediment que empraren els establidors romans, ja que com es veurà els centres de les trames de replanteig de la centuriació de Mallorca estan situats a les dues planes més adequades de l'illa: la de Consell al Raiguer, i la de son Valls a Felanitx.

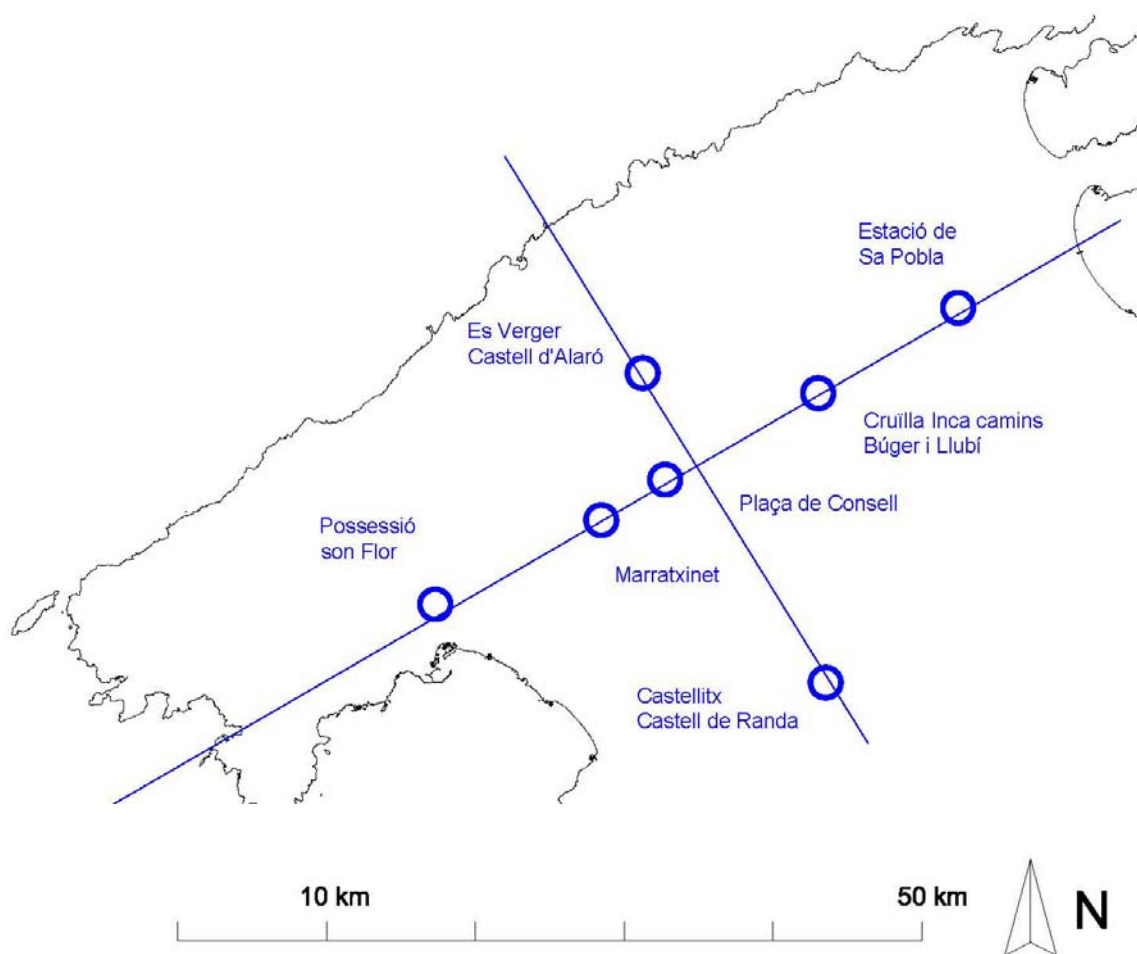
Sobre una plana extensa, de fins a una desena de quilòmetres de longitud, els establidors podien replantejar una alineació visual i tenir-la tota a la vista. Les operacions que en altres punts de l'illa s'havien de fer sobre petits llocs plans aquí podien desenvolupar-se amb un excés d'amplitud. La qüestió fonamental era determinar l'orientació de l'eix principal. Aquesta es construïa com s'ha vist amb triangles racionals a partir de les direccions dels eixos cardinals.

Quan a les fonts antigues s'esmenta que una colònia es va fundar el 21 de març, el dia de l'equinocci, estan dient quina era la forma més dràstica de determinar les orientacions dels punts cardinals. Aquesta forma però és més espectacular que efectiva. En el moment dels equinoccis el sol desplaça la seva sortida sobre l'horitzó a una velocitat molt elevada. Cada dia surt desplaçat un grau sencer respecte del punt de sortida del dia anterior. Tenint en compte que el sol mateix només ocupa mig grau de l'horitzó, es desplaça el doble de la seva mida cada dia. Aquesta precisió és molt inferior a la que es va aconseguir.

Aquí cal destacar que l'orientació de la centuriació del Pla de Mallorca, la azimuthal 60° E, o 30° cap al nord per sobre de l'est, està basada en la direcció geològica predominant de l'illa però també coincideix pràcticament amb les orientacions solsticials de la latitud en que està situada l'illa, que per cert coincideix amb la de Roma. Això significa que el cardo té l'orientació de la sortida del sol el dia del solstici

d'estiu, i la de la posta del sol el dia del solstici d'hivern. Aquesta circumstància segurament va ser tinguda en compte pels agrimensors, més com un valor afegit que com altra cosa.

Per determinar la precisió amb que es varen construir els dos eixos principals de la centuriació del Pla s'han restituït a partir de la selecció d'elements puntuals situats sobre el seu traçat. S'ha considerat que les esglésies i possessions situades sobre aquests eixos perpetuen fites que marcaven l'alineació. Sabent quina era l'orientació desitjada, $29,99^\circ$, es pot comparar amb l'obtingut per determinar la precisió amb que es va fer. El realment sorprenent d'aquest mètode tan barroer és que ha funcionat. Un podria pensar que seleccionar quasi a l'atzar unes coordenades d'unes cases de possessió o un llogaret, i pretendre que mantinguin una alineació amb unes altres a cinc, deu o quaranta quilòmetres és una utopia.

4.4. Els punts emprats en la restitució de l'eix del Pla. Es representen aquí els emplaçaments històrics que s'han emprat per restituir els eixos principals de la centuriació del Pla.

S'han obtingut tres rectes diferents, dues sobre la mateixa alineació i la tercera perpendicular: entre Marratxinet i Consell de cinc quilòmetres, entre son Flor de Palma i sa Pobla de quaranta quilòmetres, i entre son Curt d'Alaró i Sonarrossa de Biniali, de deu quilòmetres. Han donat valors desviats només cinc centèsimes de grau del valor teòric de $29,99^\circ$, és a dir compresos entre $29,94^\circ$ i $30,04^\circ$. Un error de $0,05^\circ$ o cinc centèsimes de grau en més o en menys suposa una proporció de devers l'u per mil: és a

dir en quaranta quilòmetres o 40.000 metres només 40 metres. És una precisió extraordinària.

Això tampoc no ha estat casualitat del tot: s'havien realitzat uns deu tempteigs amb punts significatius, dels quals tres han resultat pràcticament idèntics al valor esperat. No és necessari fer demostracions rigoroses sobre la forma d'obtenir-les, ni comprovacions estadístiques sobre la plausibilitat d'això. No es tracta de demostrar res, sinó de cercar una explicació raonable a un fet evident, i n'ha sortit una de molt bona.

Tornant a l'orientació, cal fer alguna proposta sobre la forma en que la varen obtenir els agrimensors romans. El primer pas és la determinació de les orientacions cardinals. Es podria proposar que es va construir un gnòmon²⁰² gegant amb un torre de fusta enmig de la plana, d'uns cent peus d'alçada. En aquesta es degueren fer observacions repetides durant varis dies, raonablement una setmana. Es podria precisar així una direcció est-oest molt acurada, dins un marge d'error del u per mil. Si la torre feia cent peus el radi del cercle en faria 150, i el pom del gnòmon seguiria sent un extrem de pèrtiga de dues unces. Una sexta part de peu en cent cinquanta peus dóna un error molt similar al ú per mil.

Això evidentment és una especulació, es basa en l'únic mètode que cita la literatura, el de Vitruvi, i en el fet que l'error d'orientació de les centuriacions de Mallorca és pràcticament nul.

Una vegada determinada l'orientació cardinal es devien construir els triangles de replanteig. Aquests devien ser especialment grans, segurament amb les unitat formades cada una per deu pèrtigues. Això proporciona un triangle de gairebé cent metres de costat, que devia ser comprovat algunes vegades.

Una vegada fixades les dues orientacions principals mitjançant els triangles gegants, es devien prolongar de dues maneres: sobre el terreny a través de la plana, formant el que seran els costats de varis polígons d'una sola alineació visual. Però també sobre l'horitzó, projectant en les turons que tanquen la plana l'alineació i ubicant sobre aquests una referència. Es veurà més envant que és el que es va fer a la centuriació del Pla, situant referències visuals, segurament veles de vaixell, als extrems de les alineacions.

Els eixos de la centuriació del Pla

Els eixos principals d'una centuriació són uns elements molt importants ja que en ells es basa tota la trama de la centuriació. Es mostrarà aquí com es construïen i quin recorregut tenien. Al quart annex es desenvoluparan els càlculs dels paràmetres de la centuriació del Pla.

Una vegada elegit el cardo de la centuriació, aquest era perllongat sobre la plana que s'estenia al seu voltant, i més enllà. Això es feia mitjançant els dos eixos principals, el cardo maximo seguint-ne l'orientació i el decumano maximo transversalment. Aquests dos eixos estaven construïts de manera molt acurada. Per a la centuriació del Pla es veurà com l'error en l'orientació era pràcticament nul, i només hi ha una indeterminació en la posició dels punts concrets de l'entorn de 100 m, que per unes alineacions de fins a cinquanta quilòmetres és un error insignificant.

²⁰² No és una solució gaire satisfactòria, però per proposar una orientació amb estrelles i posar l'exemple de les piràmides millor deixar aquesta.

Les coordenades determinades a l'annex quart pel centre de la centuriació del Pla són les següents:

<i>Centre X</i>	<i>485.500 UTM</i>
<i>Centre Y</i>	<i>4.392.000 UTM</i>
<i>Orientació</i>	<i>Azimut 60,01° E</i>
<i>Longitud centúria</i>	<i>707,23m</i>

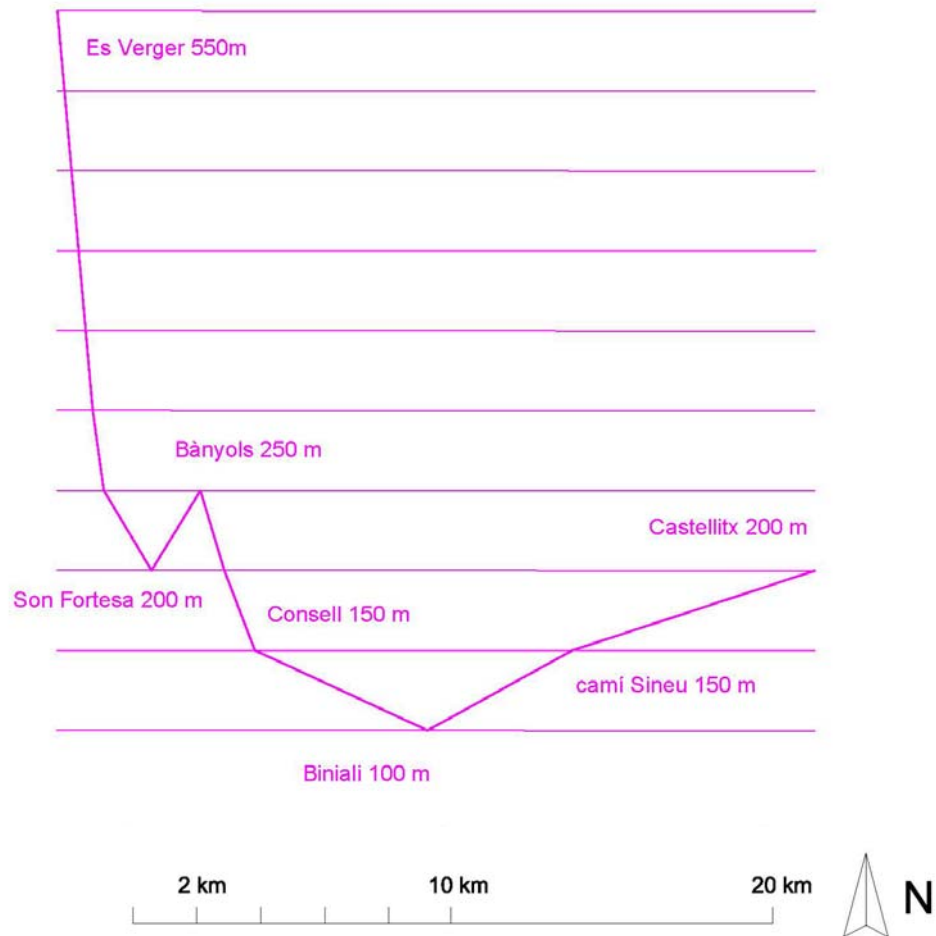
Taula 4.2. Els paràmetres de la centuriació del Pla

Els dos eixos varen establir-se a partir d'unes alineacions visuals determinades amb una certa precisió. El centre real de la centuriació, la intersecció del camí de Pedaç, està situat enmig de la plana del Raiguer. En aquest centre degué construir-se un triangle de replanteig especialment acurat i molt més gran. Com ja s'ha proposat podria tenir els costats fets amb una unitat de 10 pèrtigues en lloc de la usual d'una sola. Un triangle 478 d'aquestes dimensions tindria $8 \cdot 10 \cdot 2,9458 = 80 \cdot 3 = 240$ ml que és la tercera part d'una centúria. La qüestió es que es va construir un triangle prou precís que servís per perllongar les alineacions visualment en els quatre sentits, fins als turons de l'horitzó.

Cal examinar primer de tot el cas del decumano maximo, que és un cas molt clar de com es va dur a terme el procediment. Aquest eix deu estar inspirat per l'alineació entre els castells d'Alaró i de Randa, en concret entre les respectives estacions de transmissió de senyals òptiques. Els puigs d'aquests dos castells, amb els turons situats al seu voltant, proporcionen un rerefons clar per projectar-hi les alineacions. És a dir, el fet de que el decumano enllaci els dos turons dels castells roquers obeeix tant a un desig de simbolisme com al fet pràctic de poder disposar de referències visuals als extrems, ja que al llarg del recorregut és visible el puig cap al qual s'avança.

A devora el castell d'Alaró les cases de la possessió des Verger, amb la façana pintada de blanc, són una magnífica referència encara avui, visibles des de tot el Raiguer i part del Pla, i en especial des de tota la traça del decumano maximo, fins a Randa. Aquestes cases són a l'emplaçament exacte on es va referenciar l'eix. La utilitat de la seva façana com a fita visual suggereix que una vegada fixat el punt es va crear una fita similar, per exemple amb una vela de vaixell muntada sobre una bastida. De fet fins i tot es pot considerar que la considerable alçada a la qual estan es deu a que havien de ser visibles des de tota la traça, especialment de la zona més baixa a Biniali, on el puig de Bànyols taparia la visual si els cases estassin més baixes.

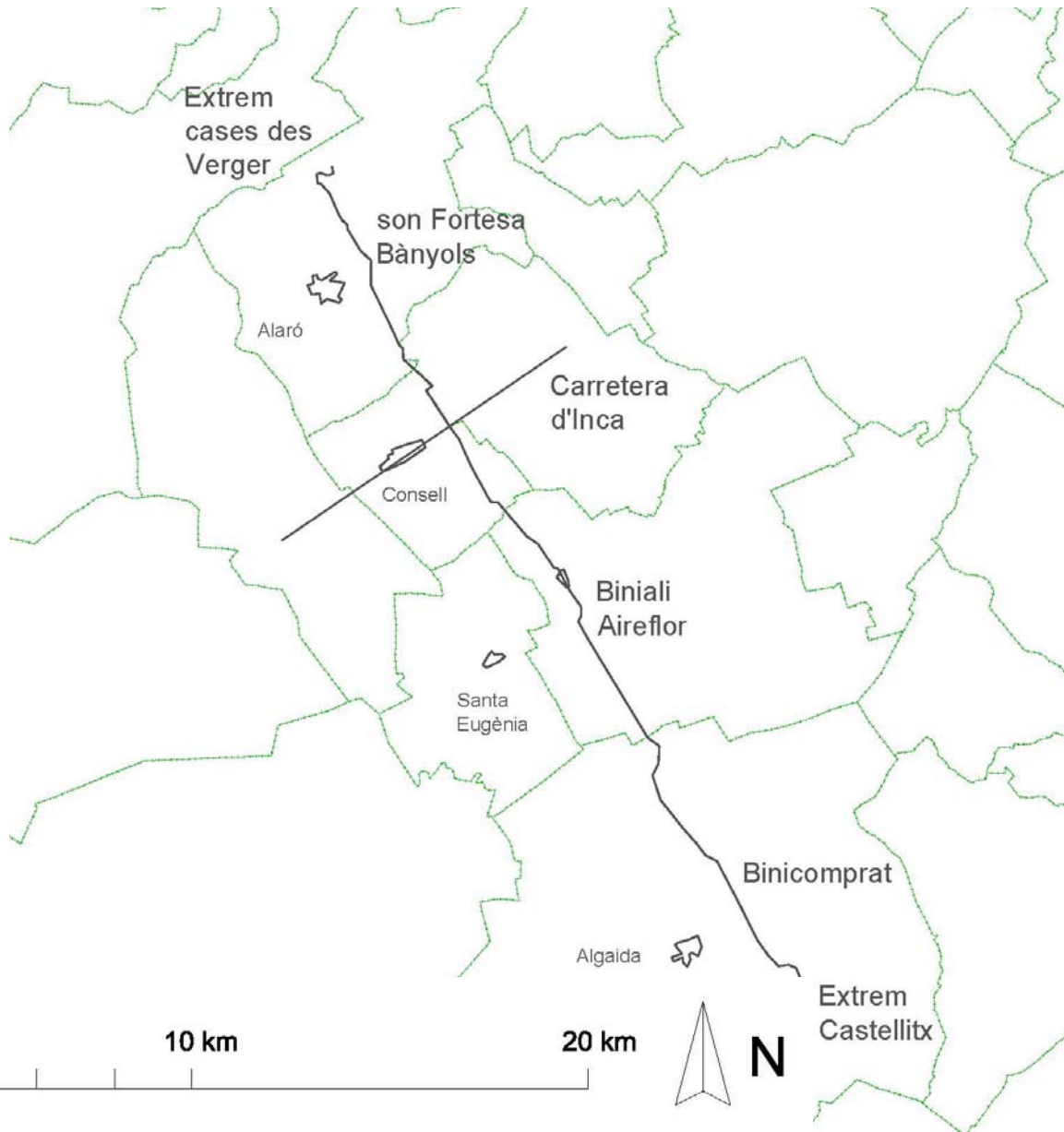
A l'altra banda, a devora Randa, la visual acaba en un puig cobert de pinar actualment anomenat puig d'en Bord. Està situat darrera Castellitx, devora Albenya i el coster del puig de Randa, i davant el turó de Pola. Però aquí probablement es va emprar la mateixa posició del fortí de Castellitx per fer de referència visual. Aquest està situat sobre un turonet i té una certa vista.

4.5. Perfil longitudinal del decumano maximo del Pla. Entre els castells roquers d'Alaró i Randa es desplega l'eix perpendicular de la centuriació, prenent per referència dues fites visibles des de tota la traça situades a les cases des Verger i a l'oratori de Castellitx.

El recorregut del camí és el següent: des del castell d'Alaró baixa fins a les cases des Verger, que són l'inici de l'alineació. Des d'aquí segueix ja pel traçat del decumano per les cases de son Penyaflor, son Curt i son Fortesa, pel camí que passa transversalment respecte del poble d'Alaró. Arriba a la possessió de Bànyols, situada devora un petit serral que el camí evita fent un rodeig. Segueix per la partió entre Consell i Binissalem fins al centre real que és troba a la bifurcació del camí de Pedaç des de la carretera d'Inca. Cal tenir en compte que aquets centre és devora Consell i el pont sobre el torrent de Solleric, i per tant està situat a la llegua quarta.

Des d'aquest centre se'n va cap al puig de Randa. En el primer tram el recorda la partió municipal entre Sencelles i Santa Eugènia. Arriba a Biniali, i deixa el Raiguer entrant al Pla pel llogaret de Canarrossa. Segueix per un camí per davant Aireflor, i s'acaba perdent en acostar-se a Algaida, pertorbat per la xarxa radial d'aquest poble. El recorregut es pot reconèixer però per les travesseres que passen per son Llubí i Binicomprat cap a Castellitx. Aquí a Castellitx, devora Albenya, es pot considerar que acaba l'alineació visual, als peus del puig de Randa.

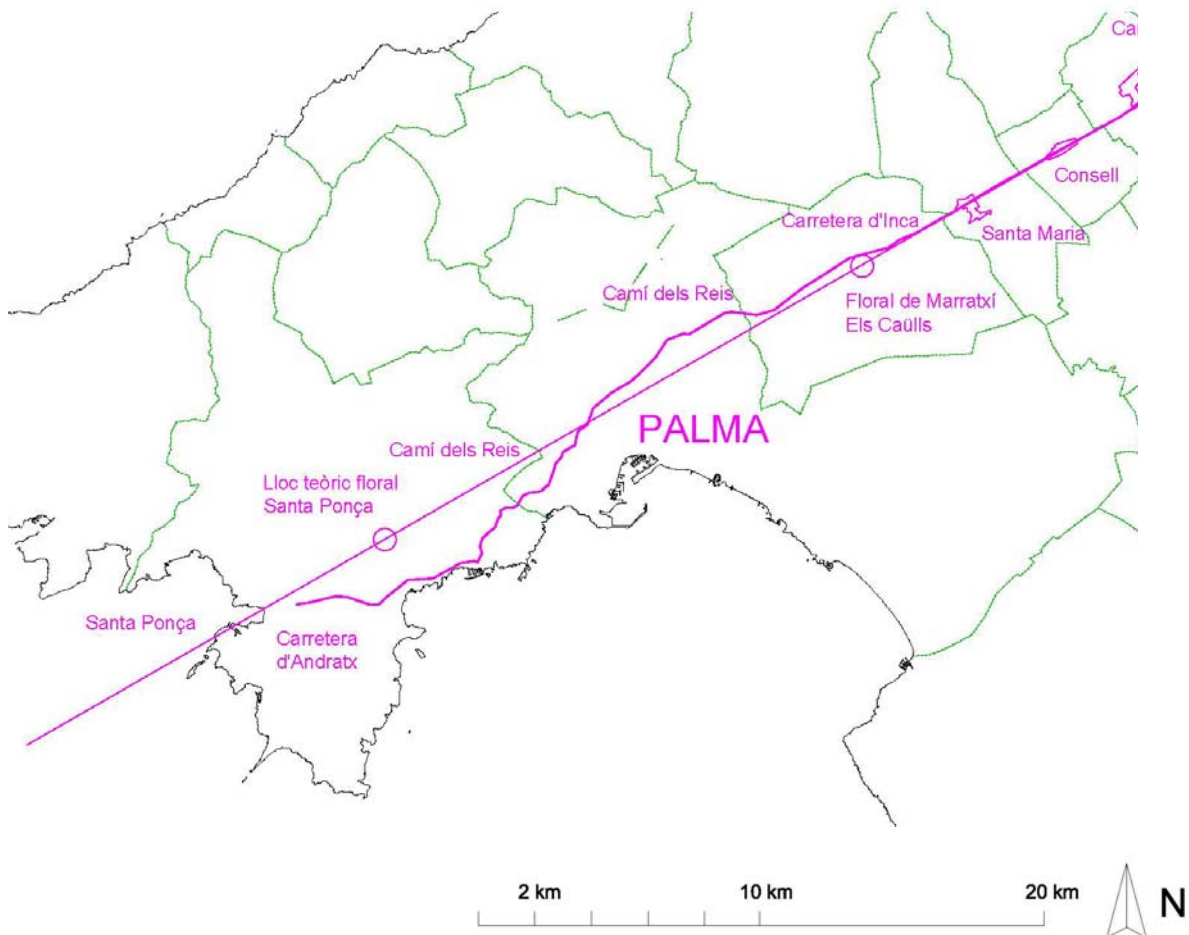

4.6. La traça del decumano maximo del Pla. Des de devora el castell roquer d'Alaró, a les cases ses Verges comença el camí que baixa per son Fortesa i Bànyols fins a la bifurcació del camí de Pedaç, i segueix per Biniali i Binicomprat fins a l'oratori de Castellitx. Escala 10 km.

Cal passar ara a ocupar-se de l'alineació visual del cardo maximo. Si es ressegueix atentament aquesta traça que creua Mallorca sorgeixen coses dignes d'atenció. Abans de res cal recordar que el procediment seguit aquí es basa en induir les tècniques de construcció de la centuriació a partir sobretot de les xarxes de camins. Així la carretera d'Inca és l'alineació principal que coincideix amb el cardo del Pla, i s'han calculat les coordenades de l'alineació del cardo a partir de punts significatius situats sobre aquesta carretera. Aquesta alineació per reconstruir la trama de la centuriació, tant camins com assentaments s'ha mostrat molt vàlida. Però a l'hora d'explicar l'alineació visual del cardo maximo es veurà com està curiosament desplaçada. En efecte, si s'observa minuciosament la traça del cardo, hi ha una sèrie de punts molt significatius desplaçats uns 390 ml cap al sud-est.

En primer lloc sobre el cardo desplaçat hi ha el santuari del puig d'Inca. Aquest està situat sobre un dels dos cims del puig, el de més al nord, a 287 ml d'alçada. Cal recordar que el de més al sud és l'extrem de la variant de la via perpendicular que ve de Santueri. Des del cim d'aquest puig es domina tota l'alineació del cardo, des de la badia d'Alcúdia fins a la de Palma. Cal tenir present que era el centre simbòlic de la centuriació de Mallorca.

Un segon punt és que el lloc on el cardo desplaçat es troba amb la badia d'Alcúdia està situada la gola de l'Albufera. Bona part dels torrents de l'illa segueixen amb el seu curs traçats definits per la centuriació, i podria ser que aquesta gola en fos un cas. Passant a l'altre extrem, a la badia de Palma la fita visual més evident avui en dia és el mirador de na Burgesa a damunt Gènova. Aquest està situat dominant tota la badia. A 270 ml d'alçada, i molt a prop d'un tram de partió municipal entre Palma i Calvià que està alineat amb el cardo desplaçat. El nom de Burgesa deriva dels Burges, els propietaris medievals. Però molt a prop hi ha el topònim na Beiana, que podria derivar de *videana*, que seria el nom llatí referit al punt de referència de l'alineació visual.

4.7. La traça del cardo máximo del Pla, banda Palma. S'ha superposat el camí a l'alineació.

Ara bé, aquests dos punts darrers poden quedar en simples especulacions. Ja s'ha referit com es va triar l'orientació del cardo de la centuriació del Pla, amb el triangle racional més proper a la direcció definida per la via entre Palma i Pollentia. Aquesta

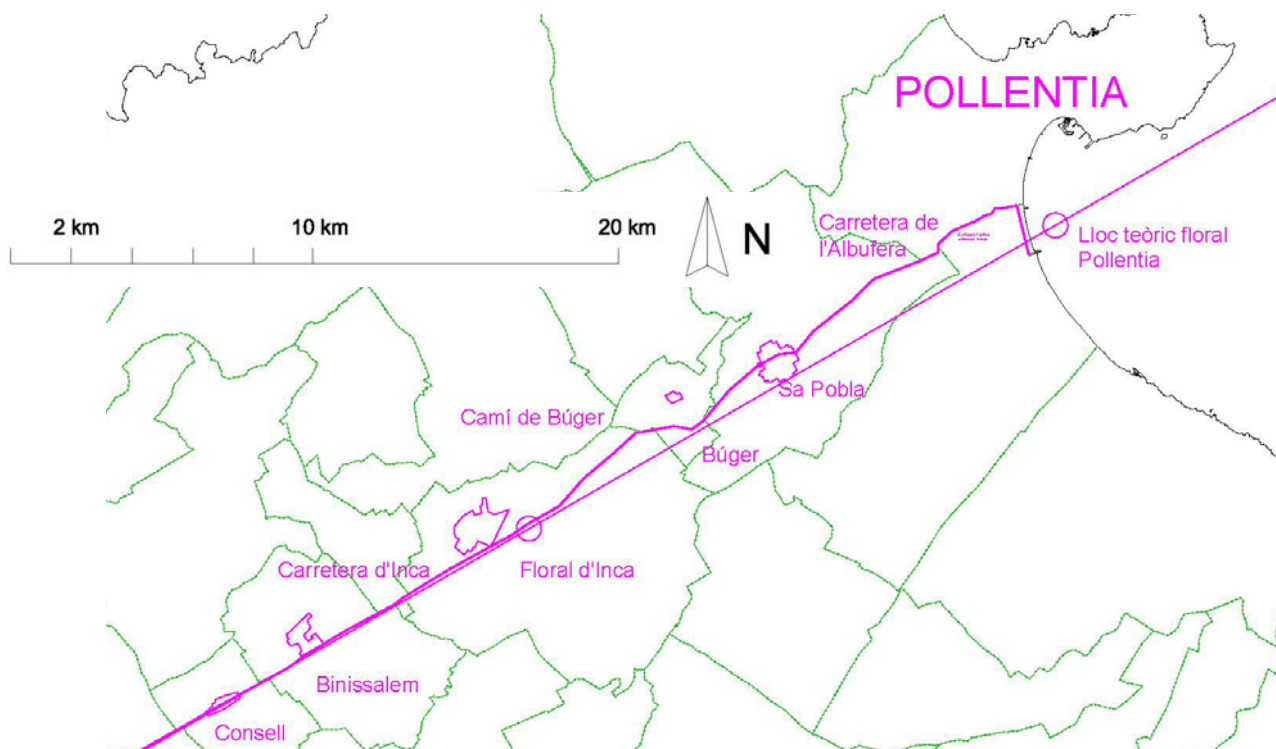
alineació fantasma es pot racionalitzar suposant que es va emprar per comprovar la viabilitat de l'orientació a partir d'una alineació llençada des del cim del puig d'Inca.

Aquí es pot fer una pregunta: si el puig d'Inca era tan simbòlic i útil, perquè no s'hi va alinear el cardo maximo? Cal admetre a més que el centre triat devora Consell és un poc peregrí, podria haver estat 400 m cap al sud-est i no hauria passat res. Algú va prendre una decisió, i potser un factor que va pesar va ser que el cardo maximo no hagués de fer una voltera per salvar el puig d'Inca.

Una de les característiques més perturbadores i atraients de la centuriació de Mallorca és l'esforç que realitzaren els agrimensors romans per fer encaixar la geologia i la geometria. El puig d'Inca era el centre simbòlic i ara a més està implicat en la traça del replanteig per les excel·lents visuals de que disposa sobre l'illa.

Una bona mostra de les excel·lències del cardo desplaçat és comprovar els defectes que tenien les alineacions visuals des del cardo real. En primer lloc des del centre real de Consell no es veu cap de les dues badies. L'alineació visual cap a la badia d'Alcúdia passa per un coster del puig d'Inca, per on seria molt complicada de perllongar. Respecte de la serra de na Burgesa, tot i que en teoria sí que es veu, a la pràctica no ofereix una visual clara. Així es pot proposar la forma en que es va traçar el cardo maximo del Pla. Es tracta d'un procediment sofisticat, del tipus que acostumaven els establidors romans.

Primer es va decidir on es situaria el centre de replanteig de Consell de la centuriació del Pla, el punt per on passarien el cardo i el decumano maximo, com ja s'ha vist a la cruïlla entre la via primigènia de Palma a Pollentia i l'alineació visual entre els dos castells roquers d'Alaró i Randa.

4.8. La traça del cardo maximo del Pla, banda Pollentia. S'ha superposat el camí a l'alineació.

L'alineació del cardo maximo es va determinar aquí a la plana. Com ja s'ha vist per a orientar els eixos principals es necessitava una bona extensió de terreny pla. Per això no hi ha dubte de que es va orientar la centuriació aquí baix.

A la vegada que es fixava aquesta orientació es va traçar una paral·lela des del cim nord del puig d'Inca, on ara hi ha el santuari de santa Magdalena. Aquesta paral·lela està situada a devers onze actus del cardo maximo, uns 390m. Això mostra que es va haver de preferir disposar d'una bona esplanada damunt el puig, a deixar una distància rodona de deu actus o mitja centúria. Es pot proposar que apart del valor simbòlic bàsicament era una paral·lela auxiliar traçada per a donar suport al replanteig.

Llavors es va llençar l'alineació visual del cardo desplaçat des del puig d'Inca. Cal pensar que l'esplanada del santuari no arriba als cent metres d'amplada. Es degué reproduir aquí dalt l'alineació del cardo desplaçat devora Consell, segurament amb varies estaques. A partir d'aquestes es pogué prolongar-la fins a na Burgesa i també passar-la a l'altre costa fins la badia d'Alcúdia.

El cardo maximo comença a Santa Ponça. En el seu primer tram creua per damunt la serra de na Burgesa. El coll des Cucons ha de fer referència al cim proper que està situat a l'alineació, que seria un dels anomenats *cuculus*. Després ja hi ha el mirador de na Burgesa. El camí en aquest primer tram es desvia pel peu de la serra, i és el conegut com a Camí dels Reis. En arribar a Santa Eulàlia, situada a les extintes cases de la possessió de sa Teulera, parteix tot dret cap a la Real i s'Indiateria, per a seguir fins a es Caülls de Marratxí. Des d'aquí continua cap a Marratxinet i per un tram perdut fins a la carretera d'Inca a l'entrada de Santa Maria.

El tram que segueix la carretera per Santa Maria, Consell i Binissalem fins a l'entrada d'Inca és el més ben alineat de tot el cardo i de totes les vies de la centuriació. A l'entrada d'Inca segueix per un camí travesser que passa a convertir-se en el camí vell d'Alcúdia i Búger. Passa devora el puig d'Inca, després es desvia seguint el torrent de Selva, continua pel peu del puig de Búger i arriba fins a sa Pobla i l'Albufera.

L'eix transversal de la centuriació de la Marina

Per a la centuriació de la Marina ja s'ha descrit el cardo maximo, la via perpendicular que enllaça el castell de Santueri amb Inca. Aquest eix té l'origen al centre absolut de la centuriació de la Marina, i una direcció canònica basada en el triangle pitagòric per excel·lència, el de costats 345.

Al contrari que la via principal de Palma a Pollentia aquest eix ja es va dissenyar amb unes característiques idònies per servir de cardo d'una centuriació. El centre simbòlic sobre el castell es va replicar amb un centre real a Petrina, un emplaçament prou adequat a la plana entre Felanitx, Manacor i Vilafranca.

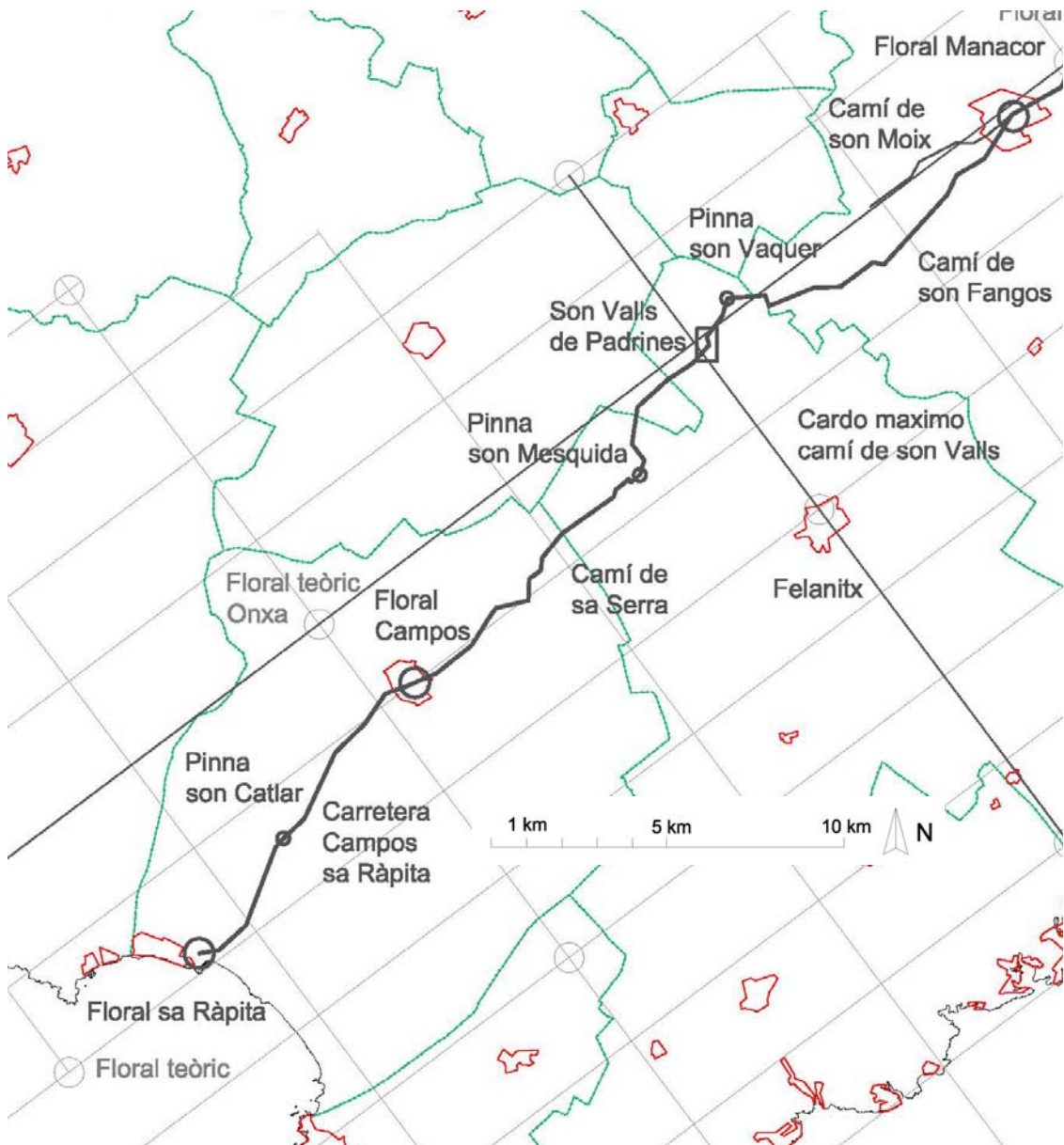
Petrina era la possessió avui coneguda com a son Valls, que ha donat el llinatge Valls de Padrines que perpetua el nom ancestral. Figura a la Remembrança i és un nom molt adequat per a la fita central d'una centuriació. Actualment son Valls és un llogaret amb església i teleclub, dos indicis de centre social. Les cases velles estan un poc desplaçades del centre vital, sobre un petit turó on conflueixen la via principal i el camí perpendicular que se'n va cap a Manacor. Hi ha varis indicis que apunten clarament a que Petrina va ser el centre real de la centuriació de la Marina.

El primer és que està situada exactament a quatre saltus o polígons del castell de Santueri. Aquesta precisió és reveladora de la importància que tenia l'indret. Cal tenir

present que la distància es va haver d'obtenir baixant pels penya-segats del castell, en una operació complicadíssima.

El segon és que està situat enmig d'una de les planes principals del Llevant de Mallorca, coneguda a vegades com a pla d'Albocàsser. Es diu que es va estudiar fer-hi un aeroport, un rumor adient per a una plana emprada com a base de la centuriació.

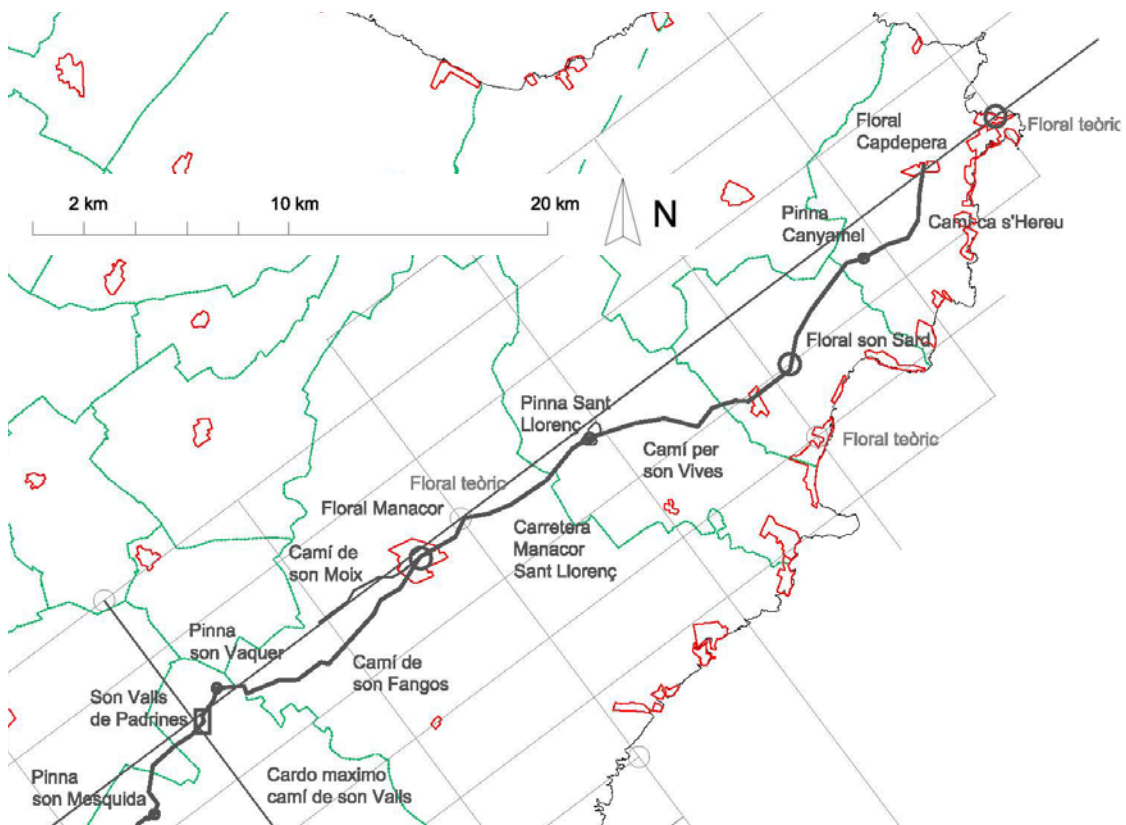
El tercer és que hi conflueix perpendicularment a la via principal un camí que creua l'illa de banda a banda, des de sa Ràpita fins a Capdepera, passant per Campos, son Mesquida, Manacor, Sant Llorenç, son Sard i Canyamel. Es tracta de l'única via amb aquestes característiques en tota la comarca, pel que és raonable suposar que era el decumano maximo de la centuriació de la Marina.

4.9. El decumano maximo de la Marina. Costat Guium. Surt del floral desplaçat de sa Ràpita i passa pel de Campos abans d'arribar a son Valls.

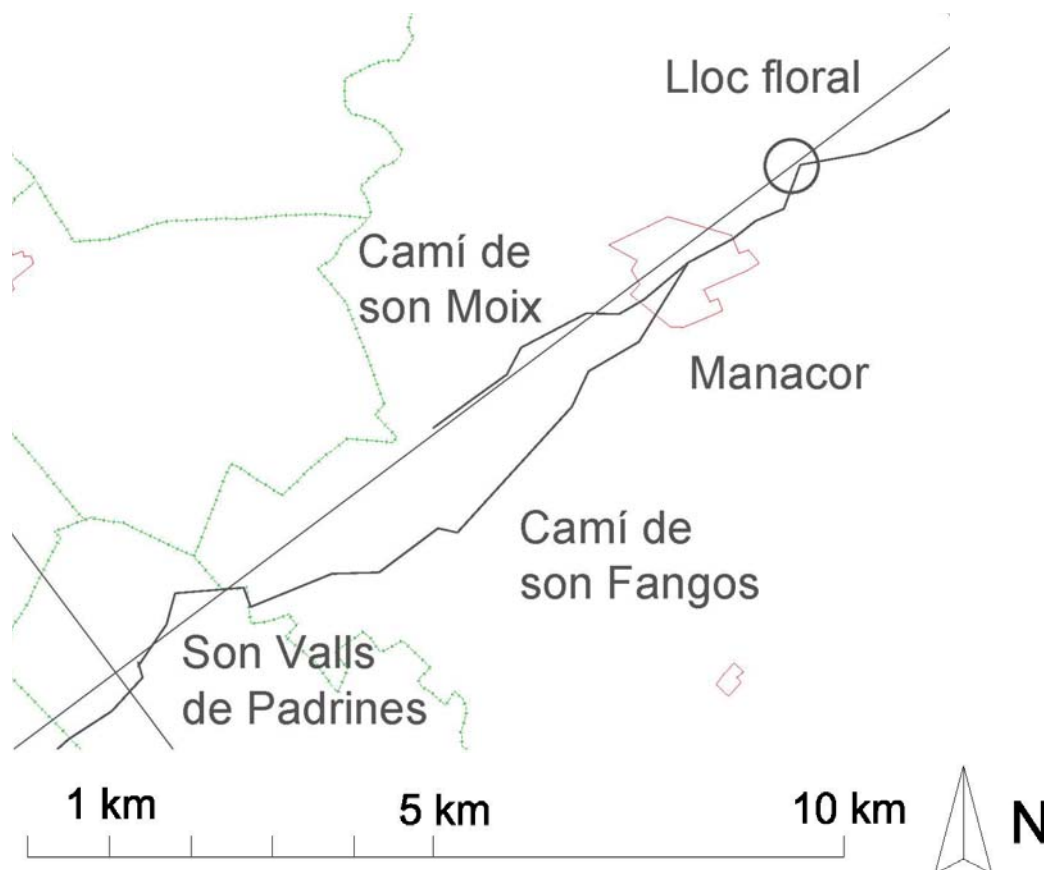
Cal observar aquí que el cor d'aquesta creu avui en dia no forma part de la xarxa de carreteres en no connectar directament poblacions veïnes. Per aquesta circumstància no està gaire vigilat i aquests darrers segles es ve emprant per transports que requereixen discreció.

És important recalcar que d'entrada el decumano maximo no està situat en relació amb cap referència visual. Però es pot observar que en realitat en té dues. La primera és el proper puig de Justaní, un cim discret però amb prou vista per allotjar avui en dia una fita geodèsica. La segona és el puig de ses Fites, situat a 400 ml al nord del decumano, un puig on es troben els termes de Sant Llorenç, son Servera i Artà. Des d'un punt de vista simbòlic la centuriació queda definida per a un observador situat a Petrina pel castell de Santueri al sud i el puig de ses Fites a l'est. Això no pot ser una casualitat, sinó un efecte cercat pels agrimensors. Efectivament, podrien haver situat el centre a sis polígons del castell sense cap problema, a la posició de la ciutat de Tuccis a Els Pagos, i la centuriació hauria quedat igual de bé.

4.10. El decumano maximo de la Marina. Costat Tuccis. Surt del floral de Capdepera i passa pel floral desplaçat de son Sard abans d'arribar al floral de Manacor i seguir cap a Son Valls.

Respecte del recorregut del decumano maximo, és el que té el millor traçat de tota la comarca però tampoc no és res extraordinari. Té un recorregut ininterromput entre sa Ràpita i Capdepera però prou sinuós degut a que passa pels nuclis dels poblats, pels centres habitats del territori posteriorment aprofitats per ubicar-hi fortins i pinnes.

4.11. Les ziga-zages del decumano maximo de la Marina. Sortint de Manacor el camí de son Fangos no segueix l'alineació del decumano. Si ho fa el camí de son Moix.

Devora son Valls el camí està desviat de l'alineació geomètrica per passar pel poblat de Justaní. Es dona la circumstància que el camí forma una recta esplèndida entre Manacor i Justaní, amb tot l'aparença d'eix de la centuriació. El veritable eix passa al nord pel puig de Justaní, i el segueix el camí de son Moix des de Manacor.

L'alineació geomètrica que segueix el decumano maximo comença a devora Vallgonera, creua per la marina de Lluçmajor fins a son Sala de Campos, un floral i segueix fins a Petrina. En aquest primer tram no hi ha cap resta del camí a prop del eix topogràfic, degut al desplaçament del floral. El decumano comença a sa Ràpita, segueix per la carretera per son Catlar fins Campos, continua pel camí de sa Serra i el de ses Pedreres fins son Mesquida, un creuer de camins amb tot l'aspecte de pinna des d'on segueix un camí cap a son Valls.

Des de Petrina ja surt el camí que passa per Albocàsser, son Joan Jaume, Justaní i son Fangos fins al floral de Manacor, on segueix la carretera cap a Sant Llorenç. El primer tram es bastant irregular, es desvia per passar per les possessions. El tram entre Justaní i son Fangos és pel contrari un dels camins més rectes de Mallorca, sense intervenció rectificadora de l'autoritat de Carreteres.

A Sant Llorenç es perd l'alineació degut a les serres d'Artà. El camí segueix per son Vives i Pocafarina cap al coll de Son Servera. El camí no arribava fins al poble sinó que en haver rodejat el puig del Cementeri seguia per Son Sard i el coll dels Vidriers fins a la pinna de Canyamel, i després seguia per ca S'Hereu fins cap a Capdepera. L'alineació geomètrica potser està reflectida en la torturada partió entre Artà i

Capdepera. També cal tenir en compte que entre Sant Llorenç i Capdepera avui en dia la carretera té una traça totalment nova, i el decumano segueix els camins antics.

Cal recordar finalment que la torre de Capdepera on el rei En Jaume va rebre el vassallatge de Menorca, és a dir el nucli del castell medieval, està situada al final de l'alineació geomètrica del decumano maximo. Després acaba al mateix cap de la Pera, i es podria considerar que el nom fa referència a la fita que assenyalava el final de l'eix. En una illa de roca una pedra no destaca per qüestions només naturals.

En aquesta centuriació no val la pena desenvolupar els càlculs dels paràmetres dels eixos principals. El centre és el cim del castell de Santueri, on hi el vèrtex geodèsic. En coordenades UTM: X 516.240 / Y 4.364.990. L'orientació és azimuth 36,87° O, i la longitud del costat de la centúria ha de ser la mateixa que a l'altra, 707,23m.

4.1.3 Els polígons sobre el territori

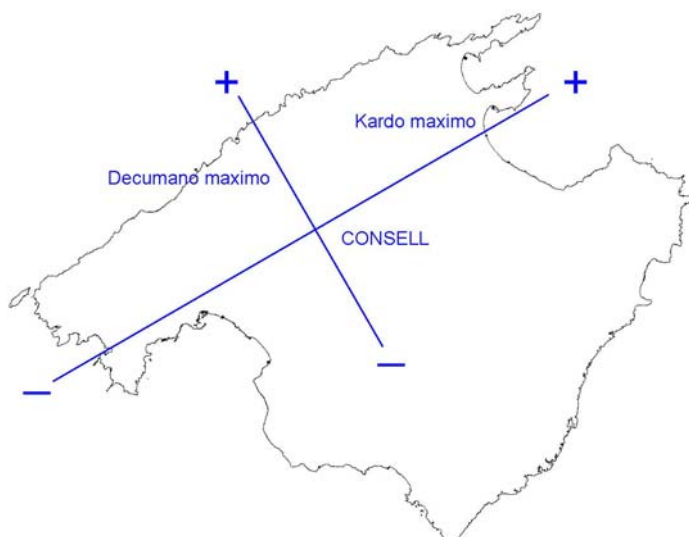
En aquest apartat es veurà la construcció dels polígons a partir dels eixos fonamentals de cada centuriació. Hi ha diversos aspectes importants com són l'adopció d'un sistema de denominació i la reconstrucció geomètrica, el marge d'error amb que es traçaren, la forma com es replantejaven físicament els polígons sobre el territori, i finalment les traces físiques i toponímiques que les fites dels polígons han deixat.

Les coordenades de la centuriació

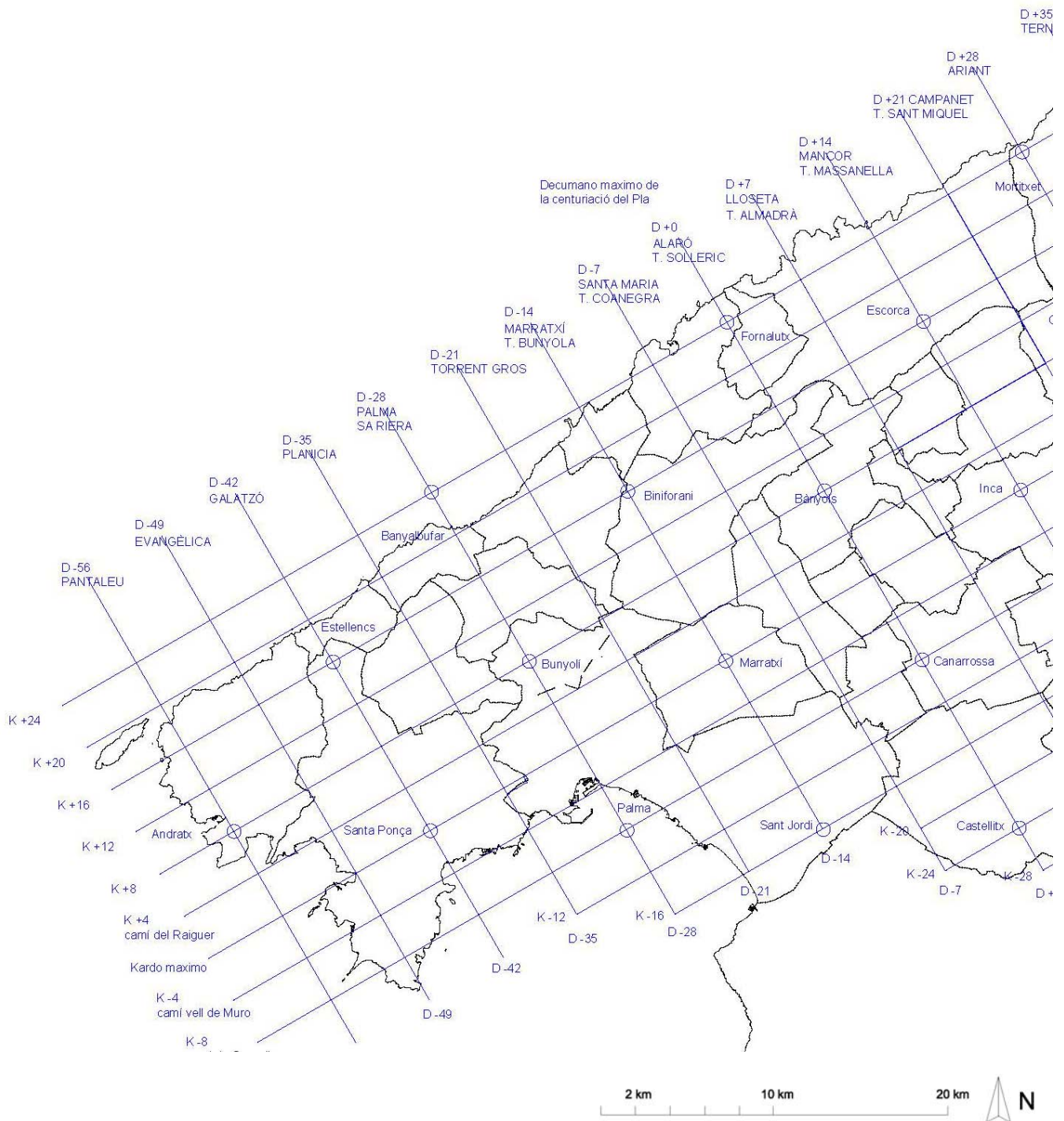
La creu fonamental de cada una de les centuriacions està formada per eixos de coordenades en el sentit matemàtic exacte del terme. Una vegada caracteritzats matemàticament aquests eixos l'exercici d'obtenir les coordenades és immediat, fetes algunes tasques preliminars.

En primer lloc és necessari definir una prelació entre els eixos i un sistema de signes. S'ha optat per considerar la direcció preferent la del cardo de la centuriació, l'eix més rellevant a efectes de l'orientació.

A la centuriació del Pla el centre és a devora Consell, a la intersecció entre la carretera d'Inca i el camí de Pedaç que se'n va cap a Binissalem. El cardo és l'eix que va d'oest a est, i el negatiu és cap a la banda oest i Palma i el positiu cap a la est i Pollentia. Al decumano que va de sud a nord, el sentit negatiu és cap al sud i el Migjorn i la centuriació de la Marina, i el sentit positiu és cap al nord, a la Muntanya i la mar.

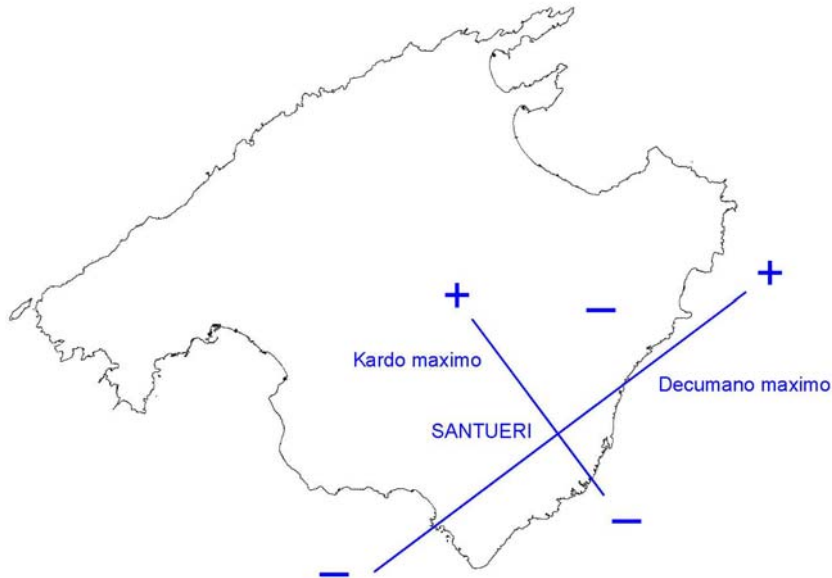
4.12. Les coordenades de la centuriació del Pla. S'ha optat per situar el centre a Consell. Es defineixen els eixos i el sentits.

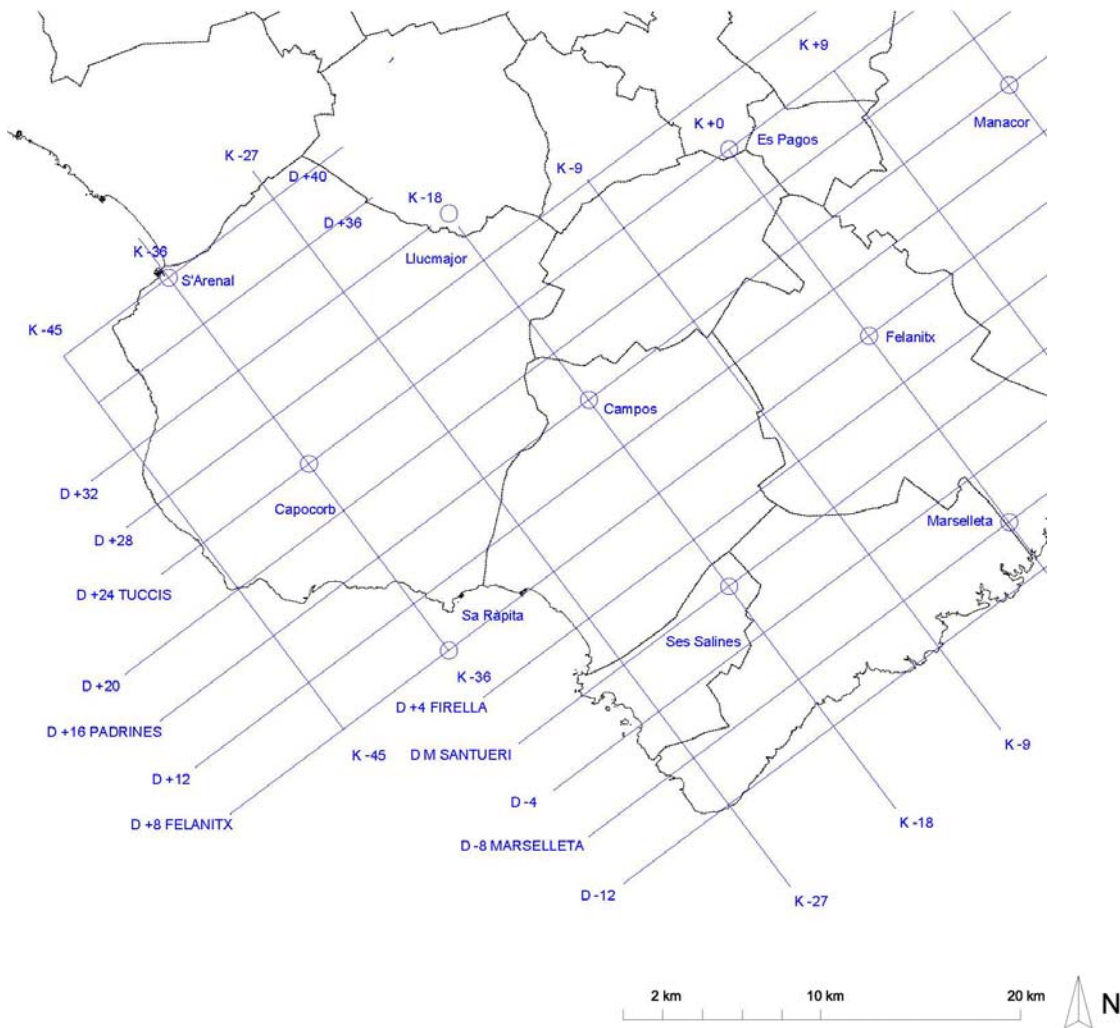
4.13. Els polígons de la centuriació del Pla. Costat Palma. Es mostren aquí amb les coordenades d'identificació dels eixos. S'inclouen els emplaçaments geomètrics dels florals. S'ha afegit la trama de partions municipals.

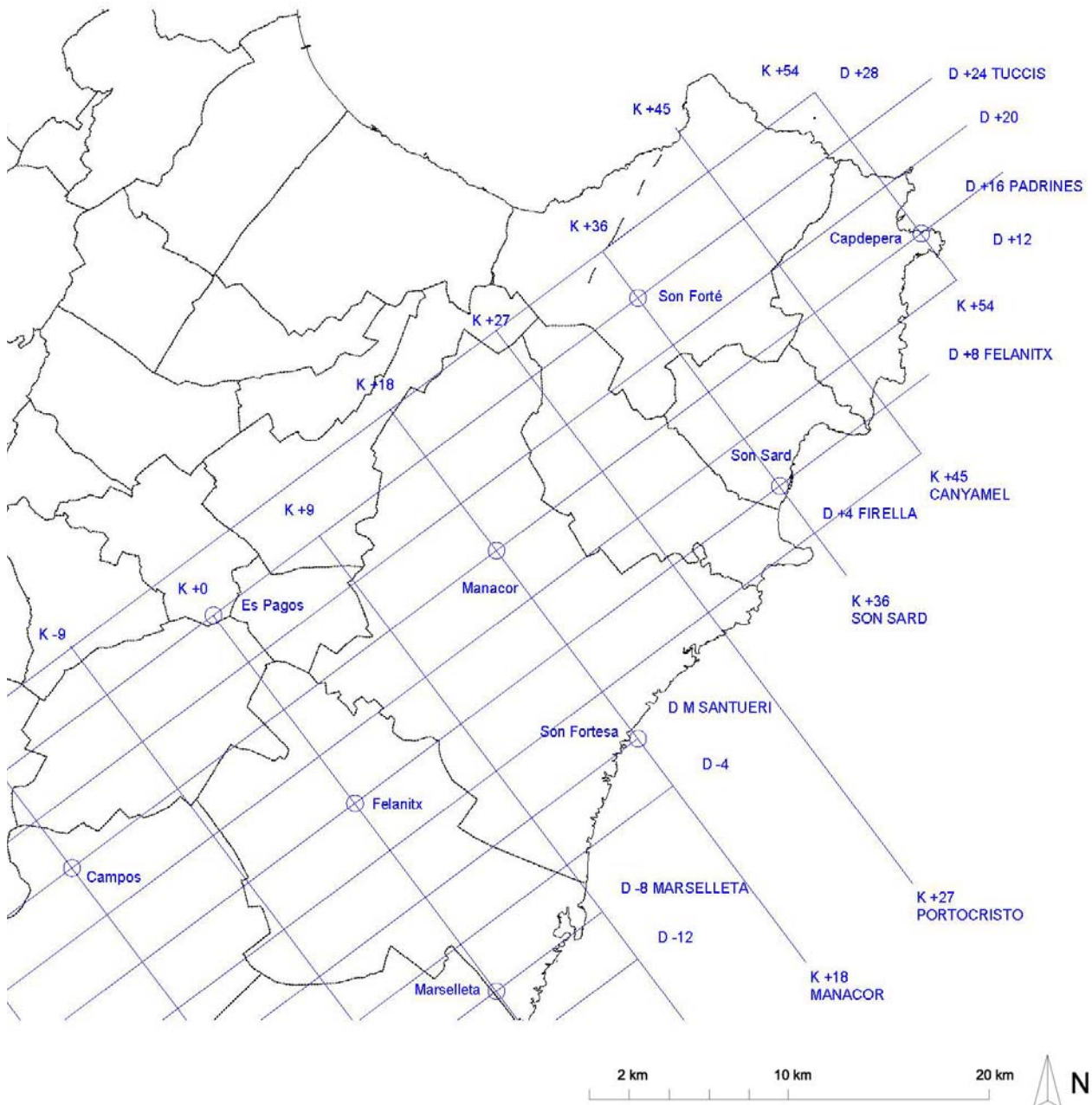
4.14. Els polígons de la centuriació del Pla. Costat Pollentia. Es mostren aquí amb les coordenades d'identificació dels eixos. S'inclouen els emplaçaments geomètrics dels florals. S'ha afegit la trama de partions municipals. Mateixa escala que l'anterior.

4.15. Les coordenades de la centuriació de la Marina. S'ha optat per situar el centre al castell de Santueri, el centre simbòlic, enlloc de a Son Valls, el centre operatiu. Es defineixen els eixos i el sentits.

4.16. Els polígons de la centuriació de la Marina. Costat Guim. Es mostren aquí amb les coordenades d'identificació dels eixos. S'inclouen els emplaçaments geomètrics dels florals. S'ha afegit la trama de partions municipals.

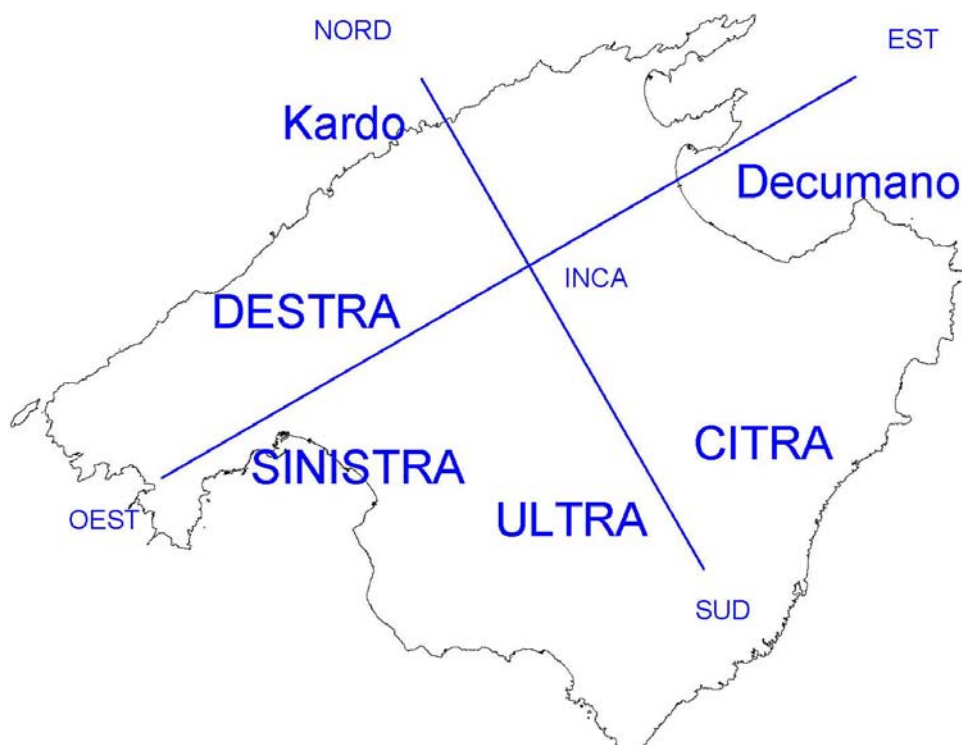
4.17. Els polígons de la centuriació de la Marina. Costat Tuccis. Es mostren aquí amb les coordenades d'identificació dels eixos. S'inclouen els emplaçaments geomètrics dels florals. S'ha afegit la trama de partions municipals.

A la centuriació de la Marina el centre és el castell de Santueri. El cardo és l'eix que va de sud a nord el negatiu és cap a la banda sud i la mar i el positiu cap al nord i la centuriació del Pla. Pel que fa al decumano que va d'oest a est, el sentit negatiu és cap a l'oest i la badia de Palma, i el sentit positiu és cap a l'est i la badia d'Alcúdia.

Cal tenir present que tot això és una convenció capriciosa. En un cas es considera com a centre el de replanteig de la plana i en l'altre el puig simbòlic. En un els cardos tenen l'orientació oest est i en l'altre tenen la nord sud. Només s'ha respectat que els sentits positius són cap a l'est i el nord, i els negatius cap a l'oest i el sud. Tot això no té gaire importància, és una simple forma de denominar els eixos i els punts.

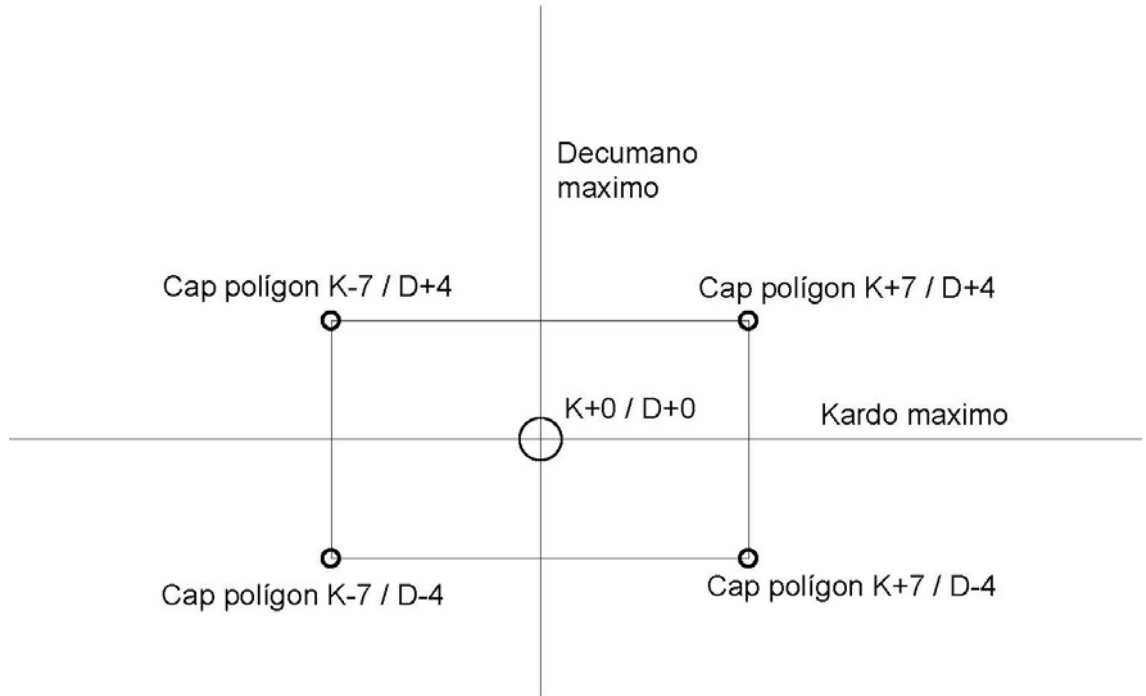
Convé recordar que els romans no empraven signes negatius com nosaltres. Una circumstància molt comentada per la historiografia sobre centuriacions és la classificació dels quatre quadrants definits per dos eixos. El que avui en dia es resol amb un conveni de signes, positiu i negatiu, els establidors ho arreglaven atribuint noms diferents a cada banda de l'eix. Per definir els quatre quadrants de la centuriació s'empraven les oposicions *ultra / citra* i *destra / sinistra*. Així es considerava l'observador situat sobre el decumano. Aquest segueix el camí del sol i per tant va d'est a oest. L'observador es posiciona concretament sobre aquest a l'est, mirant cap a l'oest, com si fos el sol veient el camí que ha de recórrer. Al seu front la banda septentrional quedava a la dreta, i la banda meridional a l'esquerra. A davant, el cardo va de nord a sud, i delimita dues altres regions, la oriental o més pròxima es denominada *citra*, i la occidental o més llunyana és anomenada *ultra*.

Tot i aquesta dissertació, a efectes pràctics els caps de polígon tenien el mateix nombre, és a dir U XVII / D XXXIII segueix sent 17 / 34, amb els signes més o menys que pertoquin.

4.18. Les coordenades romanes, els eixos. Aquí es representen els eixos tal com els consideraven els romans pel que fa als sentits. Es situen al centre simbòlic de l'illa, al puig d'Inca.

El que sí canviava en el sistema romà respecte de l'adoptat aquí és que el polígon estava representat pel *caput clausaris*, l'angle del rectangle que es replantejava en darrer lloc i el tancava. Aquest era l'angle més allunyat al centre de la centuriació. Aquí s'opta per un sistema més senzill que és que el polígon el representi el cap més al nord, a l'angle superior dret del rectangle.

4.19. Els caps de polígon romans. Aquí es mostra a quin polígon representava cada cap dependent del quadrant on fos.

* * *

Fixades les qüestions procedimentals, es pot procedir a engegar la fulla de càlcul i obtenir les coordenades de totes les cantonades de polígon de Mallorca. La reconstrucció matemàtica és trivial. Amb un parell de sinus i cosinus i un poc de paciència sorgeixen esplèndides les llistes de coordenades de tots els caps de polígon. Una feina que llueix als annexes cinquè i sisè.

Una vegada reconstruïda matemàticament la trama dels polígons la primera feina era procedir a replantejar-la sobre el territori per veure si s'obtenia un resultat amb sentit. Aquesta operació es va fer d'una forma prou pedestre, assenyalant amb creus sobre la cartografia a escala 1/25.000 del Instituto Geográfico Nacional.

Aquest procediment primitiu té varis avantatges. El treball lent de situació de les coordenades sobre el plànol permet l'observació de les característiques dels indrets on es situen matemàticament les cruïlles dels polígons. Devora molts d'ells hi ha possessions significades, cruïlles de camins o de partions municipals. Hi ha també un grup de noms recurrents, una toponímia repetitiva que deixa de banda la casualitat.

El replanteig i el tancament dels polígons

Cal ara tornar a examinar els procediments emprats pels agrimensors romans, en aquest cas els de replanteig i tancament d'un polígon. Una vegada determinats els dos eixos principals de la centuriació, el replanteig dels polígons era una operació bastant segura, en el sentit de que es podien controlar els errors. Això s'aconseguia mitjançant el procediment que s'anomena tancar el polígon. Cal notar com curiosament el terme tècnic romà és idèntic al modern, tancar, *claudere*. Potser és una recuperació erudita, però és un concepte molt clar.

A fi de comprendre millor els procediments romans cal comparar-los amb els de la topografia clàssica d'abans dels ordinadors. De fet es veurà com els establidors romans treballaven amb tècniques de replanteig molt similars a les clàssiques.

Avui en dia la topografia clàssica a l'hora de fer un aixecament topogràfic d'un territori estableix primer de tot una xarxa de primer ordre, formada per uns punts anomenats bases situades amb gran precisió. Des de cada una d'aquestes bases posteriorment es completa l'aixecament topogràfic situant els punts de segon ordre, que estan situats amb menys precisió que les bases. La precisió en el posicionament de les bases es controla mitjançant el tancament dels polígons. S'anomena polígon a una successió de bases que acaba a la que ha començat. Des de cada base es posiciona la següent, i en tornar a la primera es comparen les seves dues posicions, la inicial i la final, que lògicament haurien de coincidir. La diferència entre les dues posicions de la base inicial serveix per detectar errors greus. Si es tracta d'una diferència apreciable però acceptable es reparteix aquesta diferència entre les posicions de les bases del polígon.

Els legionaris establidors procedien exactament igual. A partir dels eixos principals es traçava una xarxa de primer ordre, formada pels grans rectangles que en aquest treball s'anomenen polígons o saltus, que al Pla comprenien 28 centúries cada un, 14 km². Posteriorment es completava la malla amb els elements de segon ordre, les centúries. Els polígons eren però molt més que una xarxa topogràfica de primer ordre, eren de fet l'ànima de la centuriació. Efectivament per poder replantejar-los s'havien d'obrir alineacions visuals seguint els costats dels rectangles, els quals posteriorment es convertien en la base de la xarxa de camins principals de la centuriació.

Com mostra Roth Congés²⁰³, dels polígons i en concret de l'operació de tancar-los, se'n conserven testimonis documentals al Corpus. Els autors gromàtics, als temps de l'imperi, havien simplificat els saltus a simplement quadrats de cinc per cinc, als límits extrems dels quals anomenaven quintaris. Ja s'ha proposat que el quadrat de cinc centúries de costat un cas concret de saltus que va acabar generalitzant-se. De fet cal considerar que era originalment l'emprat per a les centuriacions orientades a 45° i a 0°.

Cada cinc límits convé que se'n traci un escrupolosament, i que es talli el cardo segons la mesura, per a que els quadrants pugin tancar-se amb precisió. Així mateix convé col·locar una fita de pedra als quintaris, i en canvi estaques de roure als restants. Hyginus, els límits.

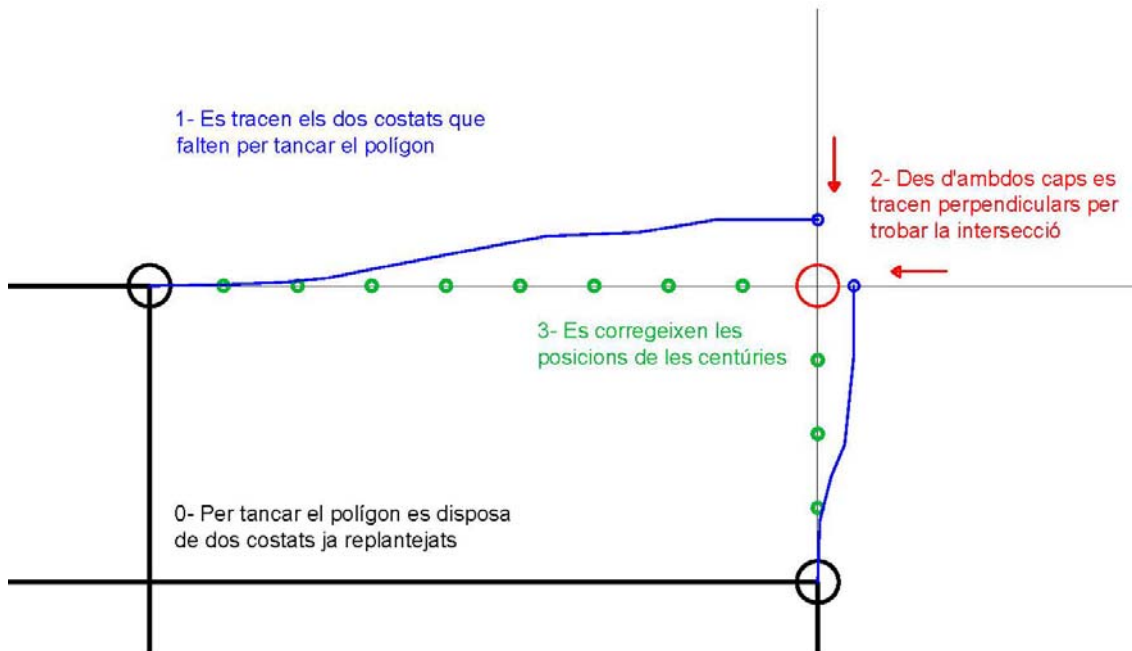
Aquesta cita mostra varies coses interessants. En primer lloc confirma que el polígon de les centuriacions era assimilable al polígon de la topografia actual. També

²⁰³ Roth Congés (1996). Aquesta autora reconstrueix els procediments de treball del replanteig d'una centuriació. Lamentablement es centra amb les restitucions de centuriacions a partir de camins diagonals, una tècnica que no degueren emprar mai els agrimensors romans.

mostra que la centúria era una unitat subordinada. Això contrasta amb el fet que la historiografia moderna sol considerar que el mòdul bàsic d'una centuriació és la centúria.

Cal passar a descriure el procediment de construcció o tancament dels polígons. La construcció de cada nou polígon es recolza en els ja existents. Dels quatre costats que té el rectangle ja es disposa de dos, i dels quatre vèrtexs que té ja se'n han fixat tres. Així l'operació es redueix al que al Corpus s'anomena tancar l'angle, traçar els dos costats nous cada un per la seva banda i a la intersecció entre ambdós fixar el quart vèrtex.

El primer de tot que es feia era determinar les orientacions als dos vèrtexs extrems ja existents. En principi podria semblar que ja es disposa de les orientacions que s'han de donar als dos nous costats, simplement prolongant les alineacions ja existents dels costats dels polígons anteriors. Aquest procediment no seria correcte. Per començar aquestes alineacions estan corregides per mor precisament de l'error d'orientació. També és necessari de tant en tant comprovar l'orientació que es segueix, i els cantons dels polígons són els llocs adequats per a fer-ho.

4.20. El tancament del polígon. Aquí es mostra com es procedia a traçar els dos costats que faltaven del rectangle, i com es corregia l'error en trobar-se ambdós per fixar el quart vèrtex que el tancava: simplement traçant una perpendicular a cada costat, i a la intersecció es troba el vèrtex.

Així a cada un des vèrtexs extrems es comença determinant l'orientació mitjançant el procediment del gnòmon, el que implica almenys un dia de feina. Es pot suposar però que hi havia una certa organització que permetia que l'equip que havia de traçar un polígon només hagués de cercar una orientació en un vèrtex, i la de l'altre vèrtex ja la trobés establerta. Efectivament de cada vèrtex sortien dos costats.

Una vegada establertes les dues orientacions, de forma aproximada, el procediment més simple i segur és el següent: es traçaven els dos costats a la vegada, sortint cada alineació d'un vèrtex extrem. Ambdues teòricament havien de coincidir en un punt exacte, el quart vèrtex del polígon. El que s'obtenia en realitat eren dos punts

finals que amb un error realista del u per cent devien estar situats a uns cinquanta metres l'un de l'altre, ja que el costat major dels polígons del Pla feia set centúries, o cinc quilòmetres, o cinc mil metres.

Per resoldre aquesta divergència entre les dues posicions del vèrtex cal tenir en compte un fet: l'error que s'havia comés en establir l'alineació era tot atribuïble a l'orientació, no a la distància mesurada. Efectivament, excepte un greu error comptant les pèrtigues, aquesta operació era molt precisa, tant com es pugui efectuar avui en dia. Els establidors tenien limitacions procedimentals, però no en aquesta tasca bàsica: sabien fer pèrtigues iguals que la mesura bàsica, sabien col·locar-les cap contra cap i comptar quantes vegades ho havien fet. És cert que hi devia haver algun error en la longitud mesurada, però aquest era constant a tota la centuriació, com a màxim es reflexa en la mida de la centúria i a tots els efectes és irrellevant. Dit l'anterior, comprovar darrera darrera la distància amb una corda tampoc no devia estar de més.

A efectes pràctics tot l'error es concentrava en l'orientació. Això simplifica enormement la tasca de fer convergir els dos possibles vèrtexs. Es tracta simplement de traçar per aquests sengles perpendiculars a les alineacions dels costats, i trobar on es creuen. Aquest serà l'emplaçament correcte del vèrtex. Si s'hagués fet l'operació teòricament sobre un paper, s'haurien traçat dos cercles de la mida dels costats des de cada un dels vèrtexs extrems, i la intersecció hauria donat l'emplaçament del nou vèrtex.

Aquest vèrtex que s'ha trobat és el punt més allunyat de l'origen de la centuriació. Segons el Corpus la fita allà situada és la cara o el cap del polígon, i s'hi pinten o graven les coordenades, les corresponents a cada un dels eixos, que per cert es donen en centúries. Això és sensat ja que cada tipus de saltus contenia un nombre sencer de centúries diferent.

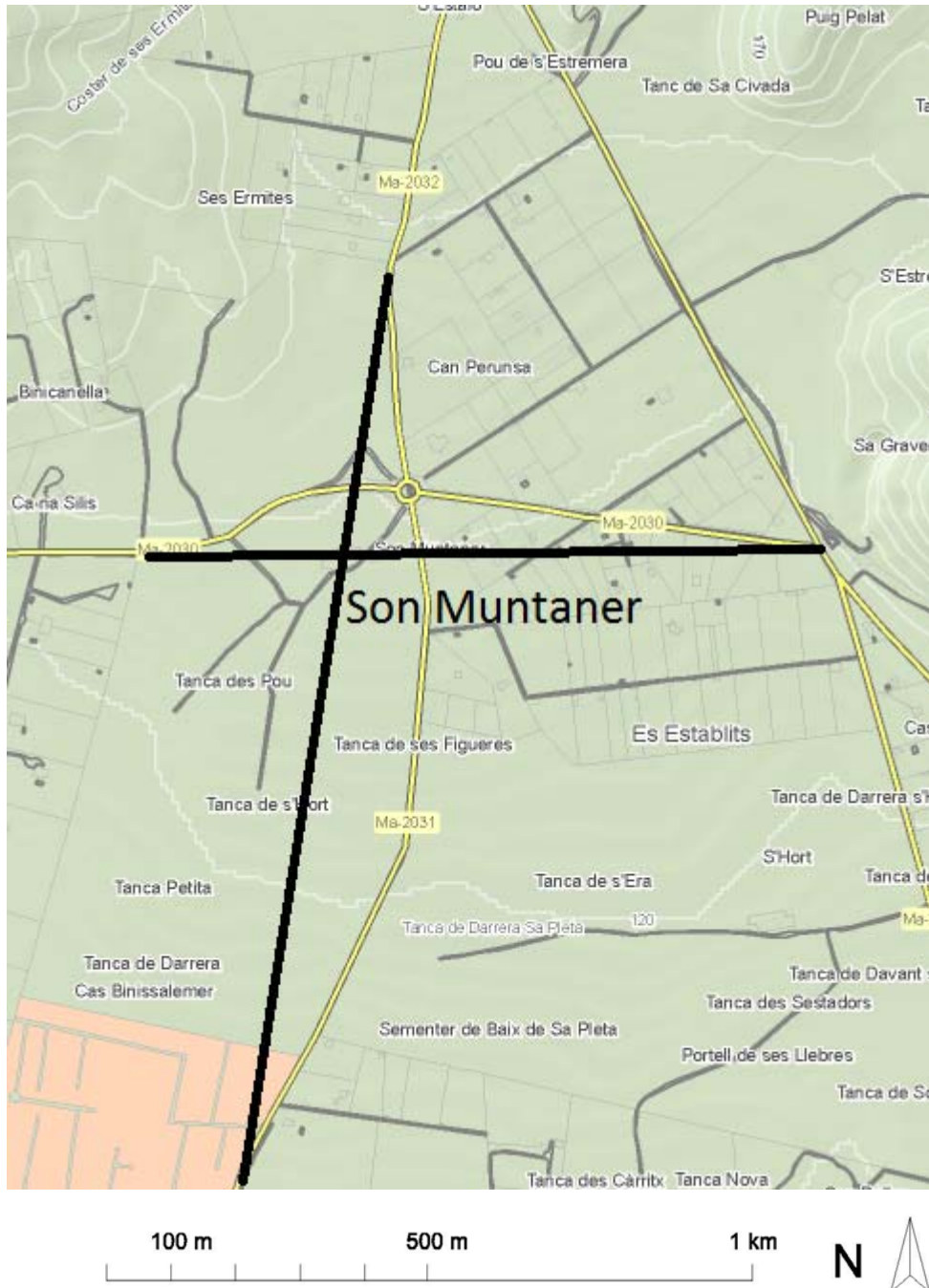
Cal aquí fer un comentari sobre el replanteig dels polígons de la Muntanya. Inicialment aquest autor no considerava que fossin replantejats com els de la plana. Allà baix un obstacle ocasional com un turó no devia aturar l'alineació i la cadena de pèrtigues. Però a la Muntanya passar pels cims abruptes era una qüestió diferent. Es podia suposar que només s'havia prolongat l'alineació de l'eix principal fins a sa Calobra, i després la resta s'havia fet mitjançant alineacions visuals amb el ja fet a la plana.

No va ser així. La capacitat tècnica dels establidors no els permetia fer altra cosa que pujar els polígons a les muntanyes i fer-los. Segurament les operacions eren terriblement lentes i feixugues, però no es podia fer d'altra manera. Una altra cosa és que els establidors consideressin necessari traçar les alineacions per la Muntanya amb gaire precisió. Les alineacions que puguen des de la plana són molt més precises que les segueixen la direcció de la Serra.

L'error en la traça dels polígons sobre el territori

Vist el procediment de replanteig dels polígons, sorgeix una qüestió important: la determinació de l'error que es va cometre en desplegar la trama dels polígons sobre el territori. A l'hora de fixar el centre de la centuriació del Pla s'ha acceptat un marge d'error dins el 100m, és a dir 50 envant o enrere. Suposant que no augmentava amb la successiva construcció de polígons aquest és el marge que cal cercar, tan reduït que fa que a la pràctica els rectangles replantejats pels romans siguin idèntics als reconstruïts aquí mitjançant la fulla de càlcul i la cartografia digital.

L'error es pot estimar de forma objectiva contrastant la posició calculada dels caps dels polígons amb la real. Evidentment això té un problema, decidir on eren aquests caps físicament. Aquí hi ha primer de tot el perill de caure en un argument circular: assenyalar sobre el plànol l'emplaçament teòric del cap del polígon, i acte seguit considerar la caseta, cantonada de paret, o revolt de camí més proper com una reminiscència de la fita.

4.21. Les cruïlles de camins desplaçades. Imatge feta a partir del VPCM. A son Muntaner de Bunyola es pot apreciar perfectament com la intersecció del camí vell de Bunyola i la carretera de Santa Maria a Palmanyola i Esporles estava situada originalment a davant les cases de la possessió, i es va desplaçar.

També cal tenir en compte que hi ha moltes possessions i puigs que duen un nom referit a un cap de polígon, que raonablement se'ls va posar degut a que estaven situats molt a prop, però això no es suficient per estimar un error. Així per exemple les cases i el puig de ses Algorfes de Sant Joan duen aquest nom per estar situades devora el Cap198, K14 / D-20. El nom a més al·ludeix al cap de polígon ja que deriva del terme HRF àrab. Ara bé, l'emplaçament geomètric de la fita estava mig quilòmetre al nord del puig i de les cases, al collet de son Niell en un gir dels termes de Sant Joan i Lloret. Aquí sorgeix també el primer problema, el de l'autosuggestió: si es mira molt temps aquest gir de la partió, un de tants de la ratlla de creuetes entre els dos municipis, s'arriba indefectiblement a la conclusió de que assenyala la fita.

Per ser fiable hauria de tractar-se d'una referència petita i precisa que no s'hagi mogut des de que va ser col·locada. Una creu de terme és un inici prometedor, que raonablement afit a un punt important, però cal tenir present que moltes s'han mogut al llarg dels segles. Una fita del tipus de la Potada del Rei és l'ideal, tot i que lamentablement les que es coneixen pertanyen als eixos previs a la Centuriació.

Un altre tipus d'indici aparentment precís és el format per les interseccions d'alineacions, del tipus de les cruïlles de camins. Aquestes, tot i que són molt temptadores, no són prou de fiar. Els camins són molt bons de desplaçar, i les interseccions també sobretot quan estan situades a davant una casa i hi molesten.

Un cas molt clar és el de son Muntaner de Bunyola. Aquesta finca té a darrera les cases una important cruïlla, que raonablement estava situada a la carrera de davant originalment. Allà es creuen el camí vell de Bunyola i la carretera de s'Esglaieta a Santa Maria.

Sobre la cartografia es pot fàcilment reconstruir el traçat original dels camins que conflüen davant les cases. Els desviaments es feren abans de construir-se les parets actuals, així que quan el camí entrava dins la finca simplement es desviava cap a un nou emplaçament per a la cruïlla. La variació es nota quan s'observen les alineacions dels camins dins les finques colindants, que mantenen les direccions originals.

* * *

Com s'ha dit, la feina de situar les coordenades obtingudes pels polígons sobre els plànols ha proporcionat més de cent contrastos entre els coordenades teòriques i les peculiaritats del territori on cauen. Es tracta d'una base considerable d'on treure resultats. I la veritat és que aquesta feina feta sobre la centuriació del Pla proporciona d'entrada uns resultats desoladors.

Fent una revista per ordre cal començar pel cardo situat a l'alçada D+24. Aquest és un desastre ja que tot està o dins la mar o desplaçat o darrera muntanyes immenses.

El cardo del D+20 és similar, però aquí apareix Cap30 C+28 / D+20 Petruixella gran, entre la vall d'en March i Ariant, que podria ser una fita situada a devora les cases. L'error aquí és de 226 / 35 / 223, és a dir la diferència total, la mesura en projecció sobre el cardo i la projectada sobre el decumano. El topònim ha de referir-se al cap del polígon, és una PETRICELLA claríssima. D'altra banda l'error és prou baix tenint en compte que l'alineació havia saltat sobre unes tres serres abans d'arribar-hi.

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Petruixella	30	28	20	495.581	4.414.149	495.500	4.414.360	226	35	223

Al cardo del D+16 hi ha el Cap48 C+35 / D+16 Pollença està situat vora el casc urbà de Pollença, entre el Roser i la parròquia, a uns 200m de cada un. Hi ha massa monuments per poder assignar-lo a un

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Pollença	48	35	16	501.283	4.414.173	501.440	4.414.350	236	-224	-74

Al cardo del D+8 hi ha Cap80 C+21 /D+8 Monnàber vell. Està situat a 240 / -199 / -135 metres de l'emplaçament teòric pel que pareix possible que estigi sobre una fita.

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Monnàber vell	80	21	8	495.535	4.404.324	495.640	4.404.540	240	-199	-135

El cardo de D+4 és el camí del Raiguer i aquí ja comença el terreny pla. Aquí és de destacar Cas Capellers, una possessió situada al trifinium entre Palma, Bunyola i Marratxí. Les cases són precisament on acaba la diagonal que parteix el polígon de Caubet, Cap75 C-14 /+8, una peculiaritat vista en tractar les fonts de Palma. Cas Capellers està situat precisament una centúria abans de la fita, sobre el cardo, pel que la posició seria C-15 / D+4. Ho mostra l'error: que assenyala clarament que la fita ha retrocedit una centúria sobre el cardo.

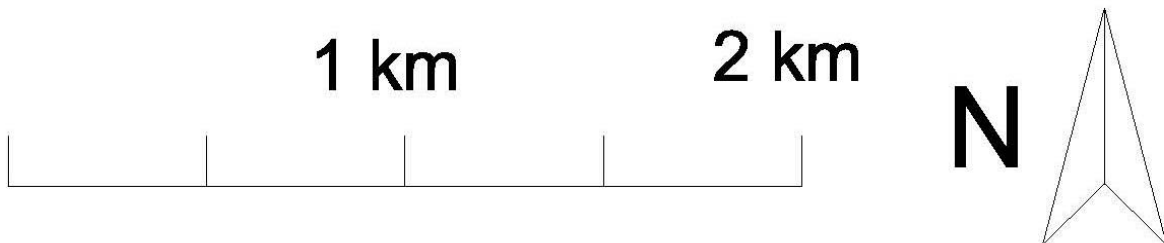
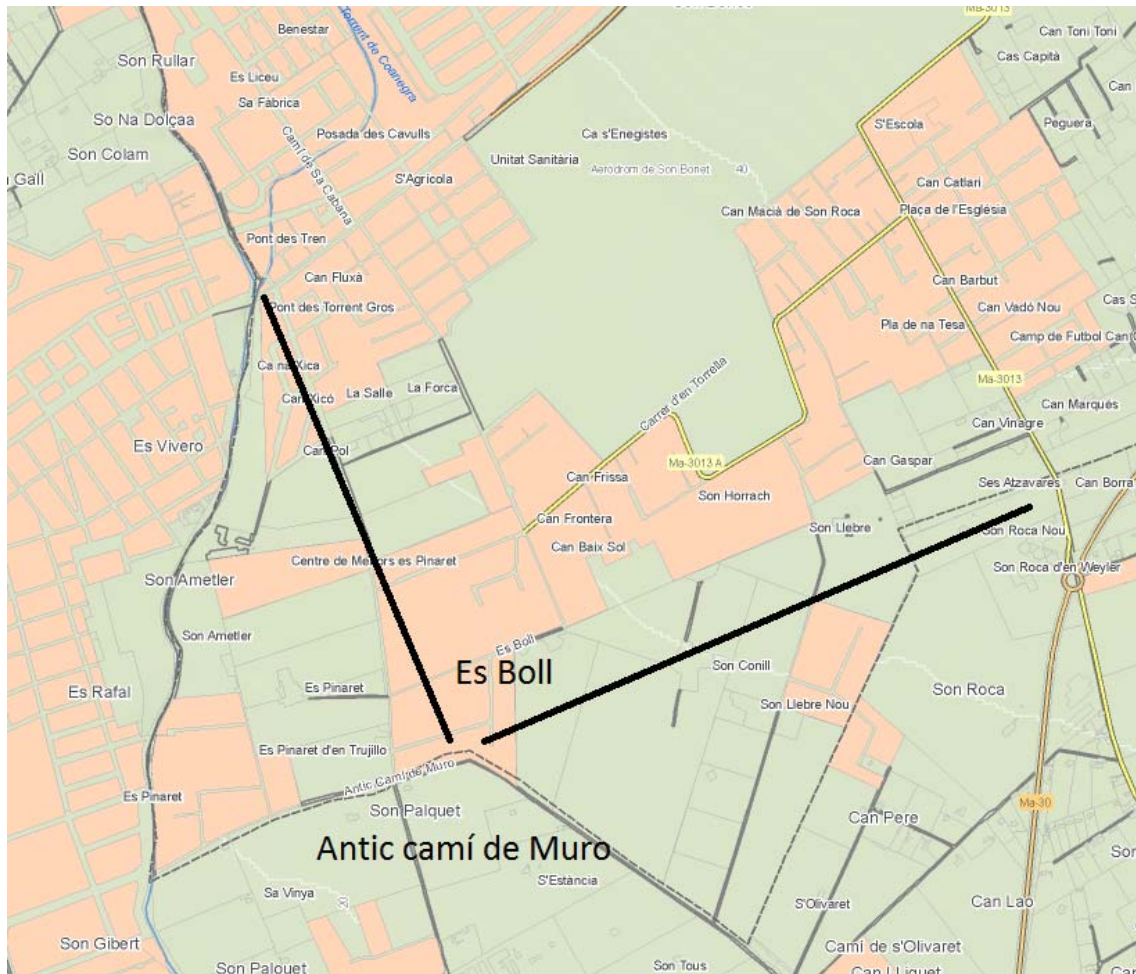
	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Cas Capellers	92	- 14	4	475.510	4.389.501	475.050	4.389.100	611	-599	-117

El cardo maximo D+0, és el que s'ha emprat per establir les coordenades de la centuriació, pel que no aportarà res de nou.

Al cardo D-4 camí vell de Muro hi ha una possible fita molt aparent. Es Boll és la cantonada inferior del terme de Marratxí, el punt geomètric on deixava de baixar cap al sud la partió pel torrent Gros amb Palma i girava cap a l'est la de Sant Jordi. Devora es Boll les partions estan un poc pertorbades, però les grans alineacions estan molt clares. D'altra banda "es Boll" és exactament el topònim que cal esperar trobar rememorant una fita de la centuriació, si fa realment referència a una fita d'aspecte gastat, i no és un neotopònim que aboqui aquesta hipòtesi a una decepció. Advertit això cal dir que l'error és realment baix.

Un aspecte que cal destacar és que el cardo que ve de la Porta de sant Antoni i Pere Garau aquí a la cartografia del VPCM s'anomena camí vell de Muro. Potser és un record de quan aquest eix pujava cap a Pòrtol on enllaçava amb el tram conservat al Raiguer, o potser és un nom posat al plànol .

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Es Boll	125	- 21	-4	474.051	4.382.126	474.000	4.382.080	69	-67	-15

4.22. La cruïlla des Boll de Marratxí. Imatge feta a partir del VPCM. La cantonada inferior del terme de Marratxí és la ubicació des Boll, on es troben la partió de Palma i la de Sant Jordi.

Un altre punt a destacar del cardo D-4 és Es Caülls, una casa de possessió situada sobre un talaiot, situada al camí de Muro just a la partió dels termes d'Inca i Llubí. L'error és realment baix el que mostra que en les ocasions en que un monument prehistòric coincidia amb el cap del polígon s'aprofitava.

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Es Caülls	131	21	-4	499.777	4.396.974	499.760	4.396.900	76	-52	-55

Al cardo D-24 hi ha una coincidència molt exacta. Es Cabanells és una possessió situada sobre la carretera de Manacor a la Colònia de Sant Pere. Aquesta carretera és

una traça romana. L'exactitud en la situació és una casualitat, donat que tota la resta es sol moure entorn dels 50 a 100 m.

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Es Cabanells	219	42	24	519.711	4.392.146	519.700	4.392.180	35	7	35

Finalment al cardo D-28 hi ha el cas de sa Canova vella, terme contradictori com pocs. Està situada a Petra, vora el camí que va cap a la Vall de la Nou, just abans que es desplomi cap al torrent a la zona de son Roca. A devora hi ha un topònim n'Ubiana, que reclama a crits un Albiana.

	Nº	K	D	x teòrica	y teòrica	x real	y real	Abs.	Cardo	Decum.
Sa Canova vella	234	28	28	512.549	4.384.747	512.630	4.384.660	119	-26	116

* * *

Aquest repàs als millors candidats a caps de polígon de la centuriació del Pla mostra com no és una qüestió que es pugui donar per tancada amb la fulla de càlcul i el plànol. Aquestes fites puntuals potser han deixat un rastre físic clar sobre el territori, però no es desvetllen com una evidència definitiva. El traçat dels camins i dels termes, les evidències lineals es mostrarà com un argument més contundent en favor de l'existència de la centuriació.

La toponímia dels polígons

Com es ve exposant el rectangle del polígon es representa pel seu cantó més extrem, el cap del polígon. En la recerca sobre el territori de Mallorca a les cruïlles situades als cantons dels polígons formats pels rectangles de replanteig apareix una sèrie de topònims que es repeteix constantment. Una vegada reconstruït el significat original resulta que raonablement fan al·lusió al cantó. Aquest noms a més tenen una clara correspondència a les llistes del Repartiment.

Caldrà començar pels diferents noms que fan referència a la cruïlla o cap de polígon en si, i després seguir per els que esmenten les fites físiques que la marcaven.

Compitum. El grup de topònims més nombrós i consistent que hi ha en aquests caps de cantó és el dels familiars de Campanet, que es poden anomenar així per ser aquest el més representatiu: està format per Campanet mateix, així com sa Campaneta de Superna, Campos, Camplaneta a Artà o son Campà de Pina. També en formen part els nombrosos sa Cabana i sa Cabaneta. Aquest darrer és una interpretació dels pobladors catalans, que anomenaven així als nous masos oberts al bosc²⁰⁴.

La primera hipòtesi sobre aquest nom va ser que provenia de *campametatio, és a dir “la mesura del camp”, una paraula similar a castrametatio, si no idèntica. Però

²⁰⁴ Bolòs (2004) pàg. 257. És cert que podria ser un fenomen autèntic de roturació, però les cabanes es situen precisament a les posicions dels *compiti*.

aquesta darrera paraula és un invent de l'erudició moderna, i no era emprada pels romans.

La segona hipòtesi va ser que els polígon o polígons de la centuriació eren coneguts com a campus, i que al seu cap de cantó, el cap del rectangle, el seu cantó més oposat a l'origen, era anomenat *campanus.

Aquesta segona etimologia es pot considerar que va ser la primera interpretació que varen fer els pobladors de la Mallorca tardorromana, abans de degenerar-la definitivament cap a *capanna*. Els topònims majors no arribaren a caure fins a cabana, o al pintoresc Campaneta, gràcies al fenomen ja descrit de la custòdia.

Finalment la hipòtesi que es planteja aquí és que la família de Campanet deriva de *compitum*. Aquest terme es refereix exactament a l'encreuament de dos camins, a les interseccions de les centuriacions, i de fet una de les seves accepcions és la de l'altar situat en aquests llocs. A Roma es celebrava el festival de les *Compitalia*, en que s'honoraven les cruïlles dels carrers i camins. En genera en aquest treball es considera que quan una paraula apareguda a la toponímia era el nom d'un festival el seu coneixement i ús quotidià queda prou provat.

El verb del qual deriva, *competo*, es va perdre en acabar l'època republicana, i pareix que el nom no va seguir gaire més en ús. Així *compitum* va convertir-se en una paraula fosca, i va derivar ràpidament a camp o campet, un nom acceptable sobretot en relació amb l'altre nom que s'hi associa, *locus planus*.

El terme equivalent més adequat de *compitum* és creuer o cruïlla, i és el que s'emprarà en aquest treball. En un treball d'aquest tipus s'han d'emprar termes que es dominin plenament, i això queda solucionat amb creuer o cruïlla, una paraula que evoca els matisos precisos.

Compitum, cruïlla en el seu significat d'extrem o cantó del polígon té un equivalent en àrab. L'arrel HRF, حرف, Co225 té un significat general de desviació i corrupció, i en particular denota també extrem, cantonada. Aquesta arrel ha donat una multitud de topònims, que coincideixen sempre amb caps de polígon. Tants que s'han d'organitzar en grups.

El primer és el d'Algorfa. Aquí entren les possessions anomenades ses Algorfes de Calvià i de Sant Joan. Aquí cal dir que Algorfa o Algoraifa és un nom prou comú als Repartiments: Nu123 i Nu252 *Algorfa* Manacor, Nu386 *Algorfa* Campos, Nu091 *Algoraifa* Manacor i 468 *Algoraifa* Felanitx a la Remembrança.

Al Repartiment Reial hi ha les següents alqueries totes a Montuïri: Re658 *Algoraifa Turrinx*, és a dir situada sobre un talaiot igual que els Caülls de Llubí, Re738 *Algoireiffa*, Re672 *Algoraifa Lalaiuz*.

Cal incloure aquí Binialgorfa a Artà, el terminus final de l'arcifiniu situat a l'actual Betlem. Igualment la serra o puig de Garrafa a Andratx, que allotja un cap de polígon i per on discorre el límit municipal entre Andratx i Calvià.

El segon grup és el de Hofra. Aquí s'inclou la finca de l'Ofre devora el puig homònim i la serra d'Alfàbia, Re801 *Alq. Alhoffra* Muntanyes, objecte d'una discussió etimològica de Coromines per adaptar el topònim al sentit normalment acceptat de *cavitat*. També hi ha la primera entrada del districte de Sineu, Re337 *Alhoffra Aliauffia*, literalment la fita gran, que pareix el monument que indica el centre geomètric del floral. També Re446 *Rafal Harof* Petra, Re763 *Alq. Alhoffra* i Re772 *Alc. Huarffan* Montuïri.

Planitia. La característica de necessitar un lloc pla per orientar els següents polígons generà al Corpus les expressions paral·leles *locus planus* i *planitia*. A Mallorca hi ha en primer lloc al Repartiment un Locoplan²⁰⁵ al districte de Sineu, ubicat a devora Lloret sobre el cardo, i corromput en Lo Copelans. Després cal considerar la possessió de Planícia a Estellencs, situada al lloc menys adequat de l'illa per denominar així.

És molt interessant també *Pla de na Tesa*, pel problema metodològic que planteja: n'hi ha un a Marratxí, una església²⁰⁶ feta modernament a la “forca del Pla de na Tesa” a prop del ja conegut cap de polígon des Boll. També Mascaró Pasarius en cita un altre a Alcúdia, però només al text ja que al plànol apareix Ses Planes. Aquesta cas que pareix un error està situat a l'est de la urbanització de Bonaire, sobre un eix de polígon. Deixant de banda aquest cas incomprovat d'Alcúdia l'argument serà menys sòlid però tot i així defensable. Es ve suposant que Pla de na Tesa deriva de Teresa, Tesa. No hi ha cap més pla de cap altre dona en tota la toponímia de l'illa, Mascaró Pasarius mitjançant, cap Cati ni cap Maria ni cap Marga... No és plausible en aquestes circumstàncies proposar que deriva de *planitia*?

L'equivalent d'aquest terme en àrab és l'arrel MLS, **ملس** Co1117, lloc aplanat. Aquesta ha donat topònims com Almallutx a Escorca. Aquesta plana ara convertida en embassament és devora un cap de polígon. També Almellia a Felanitx.

Un terme similar és NJY, **نجي**, Be808 Co1147, que significa primàriament salvar-se sobre un lloc elevat i pla d'una inundació. *Almanca* és la forma habitual en que apareix, com a La Mancha de Castella. Així apareix a Re206 *Alhag almengi* Inca, el mausoleu de la plana oposat a 204 *Alhag Almeari*, sobre el mirador. Pareix que es tracta del puig d'Inca. Cal afegir-hi Re406 *A. Almancha* Sineu, i Re052 *Ginien Almancha* Ciutat.

Finalment arriba un cas dubtós però recurrent, el genèric català ses Planes. Un poc al nord de Sant Llorenç, exactament on toca anar el cap del polígon, hi ha Ses Planes. També devora Portocolom la finca homònima està situada exactament en un polígon. Igual que el de la fallida Tesa d'Alcúdia. Mallorca és plena de Planes que no són gaire planes, i solen trobar-se en caps de polígon de la centuriació. És raonable proposar que en certs casos el topònim es va interpretar i actualitzar.

Cuculus. Hi ha també una sèrie de paraules derivades de *cuculus*, el cim o la cucua. Ha de tractar-se d'un doble sentit que cavalca entre la culminació del polígon i un puig o elevació allà situat. Els dos puigs Cugulutx de Porreres i Sant Joan i la finca homònima devora Lluçmajor en són mostres. També el coll des Cucons a Calvià, situat exactament en un polígon que a més era floral. A Ariany hi ha una superposició entre el mateix nom d'Ariany i un camp Cugulutx, que mostra que són el mateix.

Efectivament en àrab existeix l'arrel **عرن** ERN Co764 que significa precisament cim, pic, part prominent d'una muntanya. És la que ha donat els noms d'Orient, Ariany i Ariant. A Petra apareixen les alqueries Re458 i 506 *Arian*.

Devora Mortitx, un centre de floral desplaçat a un altre cap de polígon, hi ha el topònim Re823 *A. Hyrian li abin Haratx* Muntanyes. El primer terme Hyrian és manifestament de la família, l'antecessor d'Ariant.

²⁰⁵ Hi ha una diferència essencial de pronúncia entre aquest Locoplan i la multitud de lucs. L'actual terme “lloc” era aquest *loco*, i el terme *luc* era percebut com a una paraula diferent. Sobre Locoplan la discussió completa està feta per Ginard e.a. (2008) pàg. 28 ss.

²⁰⁶ Mascaró Pasarius (1967) pàg. 1067 per totes les referències a Pla i Pla de na Tesa.

Cal precisar que aquest significat que s'atribueix aquí a *cuculus* no està gaire recolzat per les fonts documentals. Al Corpus no apareix, i als diccionaris no se'n diu gairebé res. Aquest terme degué ser substituït en època imperial per *cacumine*, una paraula amb el mateix sentit, que apareix després d'August. Es considera emparentada amb *culmen*, i segurament també ho està amb el mateix *cuculus*. De fet el Repartiment esmenta un *Cacamanx* a Pollença, que és clarament *cacuminis*.

Altres

Finalment queden alguns casos aïllats i dubtosos, que cal referir tot i que amb reserves.

Azeuya. A la Remembrança, al terme d'Esporles, apareix Re304. Ha de derivar de *zawiya*, زاوية, un terme que significa angle o racó, derivat de l'arrel ZWY Co502, que té el significat general de lloc apartat. Mut i Rosselló proposen ullastrar, amb una fonètica prou diferent.

Re717 *Alc. Almaymona* Montuïri. Tot i que Maimó en general al Repartiment és un nom de persona, en algun cas deu referir-se a una fita.

Moià també pareix un nom de fita. A Muro hi ha Es Muà devora el cementeri. També Re750 *Alc. Mooyan* Montuïri.

*

*

*

En parlar del vocabulari del Corpus s'han classificat els noms de les fites en varis tipus. Ara seguint aquell ordre es veuran els topònims que han donat a Mallorca les fites físiques. Cal precisar que no es tracta d'una interpretació lliure de tota la toponímia de l'illa, sinó que es fixa en els noms que apareixen repetidament a devora les interseccions dels polígons de la Centuriació. Efectivament un aspecte molt important a destacar aquí és el de la sinèrgia entre els topònims i la geometria de la Centuriació. La repetició de noms vora cruïlles de polígons és la que dóna plausibilitat a la proposta.

Fincana. El grup de fites més important és precisament el que duu aquest nom, pedra aficada, ficta o fita. Ja s'ha esmentat que un hipotètic *petra fixana va derivar en *fincana i va donar el nom a la cruïlla de la Pota del Rei, el centre viari de Mallorca, i per extensió al mercat i al districte d'Inca.

Hi ha una altre cas relacionat, la Re758 *Duaya Gibil Imcam* o *Duaya Gibilmoam* que és la primera del districte de la Muntanya. En tal posició ha de ser a l'entrada al districte, és a dir pel coll de sa Batalla. Ha de referir-se a una fita de la centuriació situada devora un recinte emmurallat i sobre un puig.

A aquests casos s'hi afegixen els que s'han corromput per acabar denotant fang. Aquí hi ha les possessions de Fangar de Campanet, es Fangar de Manacor i els tres son Fangos de Manacor, Sant Jordi i Lloret. A tots aquests cal afegir el cas documentat de Re721 *Alc. Benifaugan* Montuïri.

Respecte de tot aquest grup podria sorgir en dubte de si són realment llocs fangosos. No és gaire raonable ja que tots estan situats en emplaçaments un poc elevats, els dos Fangars estan associats al cims de muntanyes i els tres son Fangos són coneguts sobretot pels camins als quals donen nom.

La trama geomètrica de la centuriació proporciona la solució dels fangars. El de Campanet està situat devora el puig que és l'emplaçament geomètric exacte del centre del floral. El de Manacor és devora la mola des Fangar, sobre la qual està emplaçat un cantó de polígon. Es refereixen així a dos puigs situats precisament en cruïlles de la centuriació, dels quals han pres el nom les possessions on estan situats. Pel que fa als Fangos, el de son Oms està situat molt a prop d'una cruïlla de la centuriació. El de Manacor està situat sobre el decumano maximo de la Marina, i el de Lloret sobre la via perpendicular.

Terminus. Un altre terme notable és *terminus*, que denota sobretot partions entre ciutats, del qual es conserven dues ocurrències: la primera i més clara és la de Termenor de Petra, una possessió situada en un puig sobre la partió entre les dues centuriacions del Pla i la Marina. Mossén Alcover ja tenia clar l'origen d'aquest topònim. L'altre és Tres Malles de Felanitx, una corrupció ja tractada de *terminalia*, situada precisament al terminal, com l'anomena la Remembrança, entre Felanitx i Campos.

Petricella. Aquest topònim transparent presenta un cas documentat Re237 *A. Petruixella* a Pollença, i l'actual Pedruixella devers Ariant, ara al terme de Pollença però llavors al de la Muntanya. Presenta diverses variacions.

Nu469 *Petrinna* Felanitx és la fita que assenyala a son Valls el centre real de la centuriació de la Marina.

Perola pareix una altra versió. N'hi ha encara un a devora sa Maimona a Lluçmajor i era l'antic nom de son Ramon devora Vinagrella de Muro.

Pedrissa és un nom peculiar, sobretot situat enmig de les muntanyes. A partir de que el de Deià està devers un cap de polígon es pot demanar si és un nom de fita de la centuriació. La situació de les cruïlles dels polígons geomètrics de la centuriació proporciona la clau per entendre un topònim si més no estrany: sa Pedrissa de Deià cau enfora del punt geomètric. GEM Pasarius en registra quatre: el altres són entre Lluç i Menut, que no és a prop de cap cap de polígon. Vora les cases de Massanella tampoc n'hi ha cap. I el de Monnàber de Fornalutx cau prou enfora. Així cal descartar-lo com a nom de fita.

Pilar. Aquest és un topònim molt clar de fita de la centuriació. N'hi ha multitud al Repartiment, inclòs el diminutiu *pilarella*. Així hi ha Re 499 *A Pellar* i Re 500 *A. Pelliareilla* Petra. Un mal entès és Re512 *Apuinilet* Petra. Un altre exemple és el Rafal Palla de Santanyí ara a Ses Salines, documentat com a Nu421 *Alpilelet* Santanyí.

Lapilis. Un altre evident. Re494 *R. Lapelle* Petra. Un mal entès és Re531 *Apella* Petra. També s'ha vist com presenta a vegades una mala lectura com a Nabil, confonent-se la *ela* amb una *ena*.

Altres. Cal advertir que són dubtosos, però suggestius, per emprar un terme historiogràfic a l'ús.

- *Metulus* és un diminutiu de *meta* la fita petita, com el puig Moltó de Montuïri o un Modon medieval a Sóller.

- Respecte de la forma del terme ja s'ha proposat que hi havia columnes a les fites de Portocolom i sa Calobra.

- Respecte del material del terme, hi ha a Sóller un topònim medieval *Pellegrina*, que es refereix a que la fita era duta de fora.

- Cal indicar també una sèrie de noms com s'Estalella, s'Estorell, s'Extahacar i Taial Redó, que potser signifiquen una estaca de fusta. La paraula estaca deriva en la nostra opinió de estar, del verb llatí, fent referència a que es posava. El forat on es fixava l'estaca s'ha conservat a moltes bandes sota el nom de petjada del gegant, o del cavall del rei En Jaume.

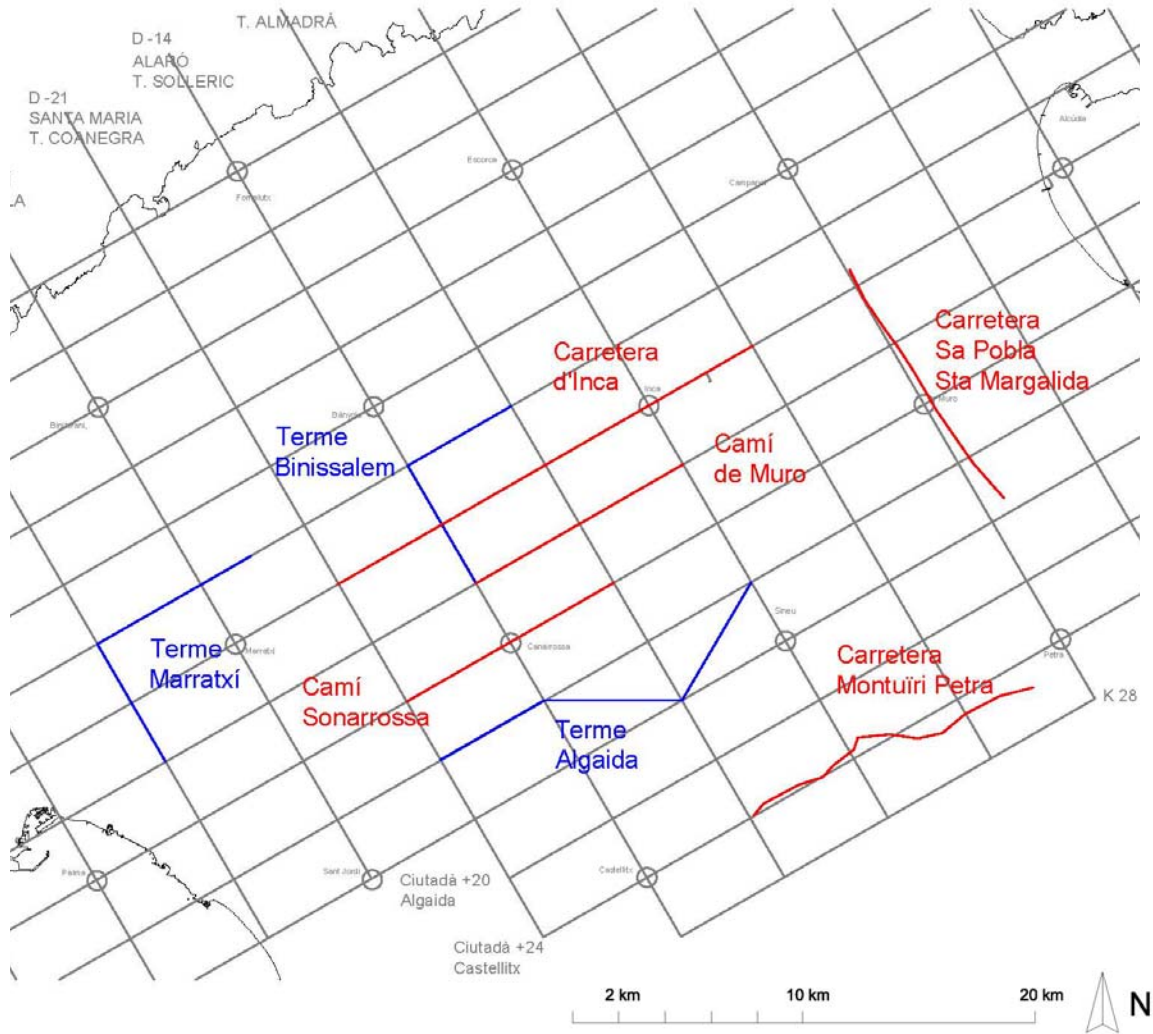
- Respecte de l'escriptura hi ha dues *petra pictaria*, Peguera de Calvià i Defla de Sineu. Aquesta darrera és l'equivalent en àrab de peguera o forn de pega. Aquí una paraula estrangera es racionalitza en un terme quasi geogràfic.

- Hi ha també una sèrie de topònims del tipus son Gall o can Galerí a la zona del Migjorn, que poden indicar una *petra gallica*, terme documentat a Itàlia.

4.1.4 Les traces dels eixos ortogonals sobre el territori

Ha arribat el moment de presentar les traces que romanen dels eixos ortogonals que definien la centuriació. Després de tanta teoria i especulació el lector sens dubte estarà ansiós de tocar les dades amb les mans. Caldrà doncs refredar-ne les expectatives, ja que el que es presenta aquí és una imatge un poc decebedora. No és el replanteig geomètric de la trama ortogonal de la centuriació, sinó les pervivències de les infraestructures que es recolzaren en la trama topogràfica. En comparació amb això el famós "Ceci n'est pas une pipe" és una trivialitat.

Dit això, evidentment el que es presenta aquí és plausible. La carretera de Palma a Inca i la de Montuïri a Sant Joan són paral·leles i estan a una distància modulada en trams de quatre centúries. Igualment el torrent Gros de Palma i la carretera de sa Pobla a Muro i Hero presenten una situació similar. Tot això mostra que la centuriació del Pla és plausible a primera vista.

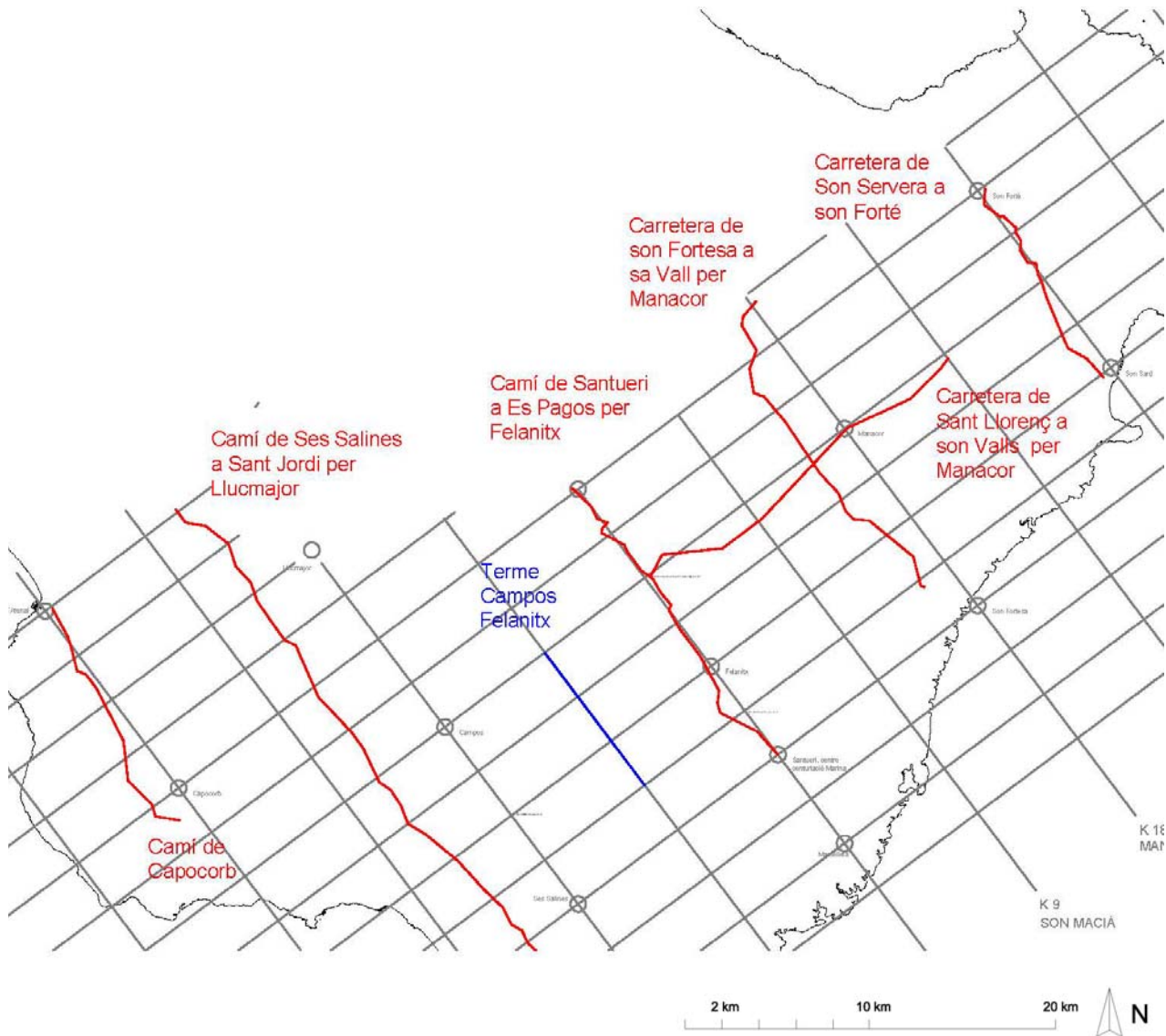
4.23. Els vestigis lineals de la centuriació del Pla. S'han seleccionat els més ajustats a la trama de polígons, i s'han diferenciat en blau els termes i el vermell els camins.

Igualment la centuriació de la Marina presenta una sèrie d'alineacions generals que mostren que era una realitat. L'eix central de Santuari a Felanitx, son Valls i Tuccis està flanquejat per diversos paral·lelismes: al sud la partió entre Felanitx i Campos, el camí de Lluçmajor a Ses Salines per son Marrano i el camí dels Presos, el camí de Muntanya de s'Arenal a Capocorb. Al nord la carretera de son Macià, la de sa Vall a Manacor i son Fortesa, i la carretera de Son Servera a Artà per Xiclati.

Les traces que aquí es presenten cobren més sentit inserides en la trama de florals. Ara bé, calia començar l'exposició d'alguna forma i així s'ha optat per presentar-les aquí avançadament. Cal tenir però present que la Centuriació es manifesta sobretot en la trama de nuclis socials i els camins que els comuniquen entre si, més que en la trama ortogonal que li serví de base.

Aquí es veuran primer de tot alguns elements necessaris per a entendre com es varen construir els camins, com es varen traçar a partir de les alineacions de replanteig. Després es definirà la forma com se'ls anomena aquí. Seguirà la descripció dels eixos

sobre el territori. Finalment es tractarà les peculiaritats dels camins de la Marina, així com el seu encaix amb els del Pla.

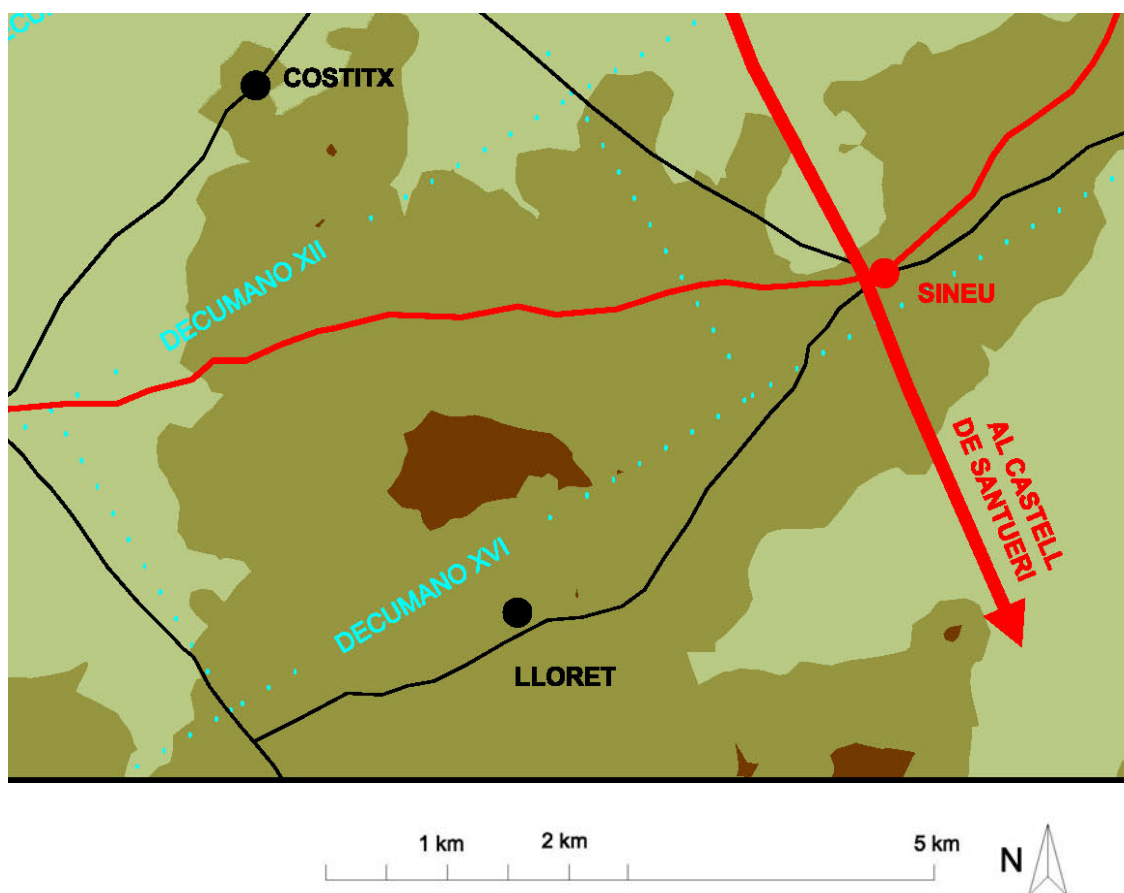

4.24. Els vestigis lineals de la centuriació de la Marina. S'han seleccionat els més ajustats a la trama de polígons, i s'han diferenciat en blau els termes i el vermell els camins

Traçat dels camins i alineacions del replanteig

Existeix una controvèrsia sobre els drets de passatge, que és dirimida pel dret ordinari a les terres arcifinals, i per la ràtio de les mesures a les assignacions. En efecte tots els límits, segons les lleis que regeixen les colònies, suporten una servitud de passatge públic, però molts a causa de les exigències de la ràtio, passen per costers i llocs difícils, on el camí és impossible. O han de donar accés a camps, on el propietari anterior, el bosc del qual, per exemple, conté el límit, nega obstinadament el passatge encara que estigui obligat a donar per al camí el límit o un equivalent seu. Frontinus, II, de Controversiis, 16.

Ja s'ha parlat de la diferència que hi ha entre les alineacions emprades per al replanteig, i les infraestructures concretes que es construeixen a partir d'aquestes. Els camins construïts no tenen necessàriament que coincidir amb les alineacions topogràfiques que els originen. Frontinus en aquest text expressa perfectament la qüestió. S'ha vist com el propi decumano maximo de la Marina es desvia per passar per llocs adequats. Un altre exemple és el del límit o cardo que va de Xorrigo a Sineu, que abans d'arribar a aquesta localitat havia de passar per una zona abrupta i estèril de garrigues desertes. El més sensat era desplaçar el camí per a que passés per les terres baixes i fèrtils un poc més al sud, a fi de poder acomplir la seva vertadera finalitat, la de donar servei a les comunitats agrícoles assentades sobre el territori.

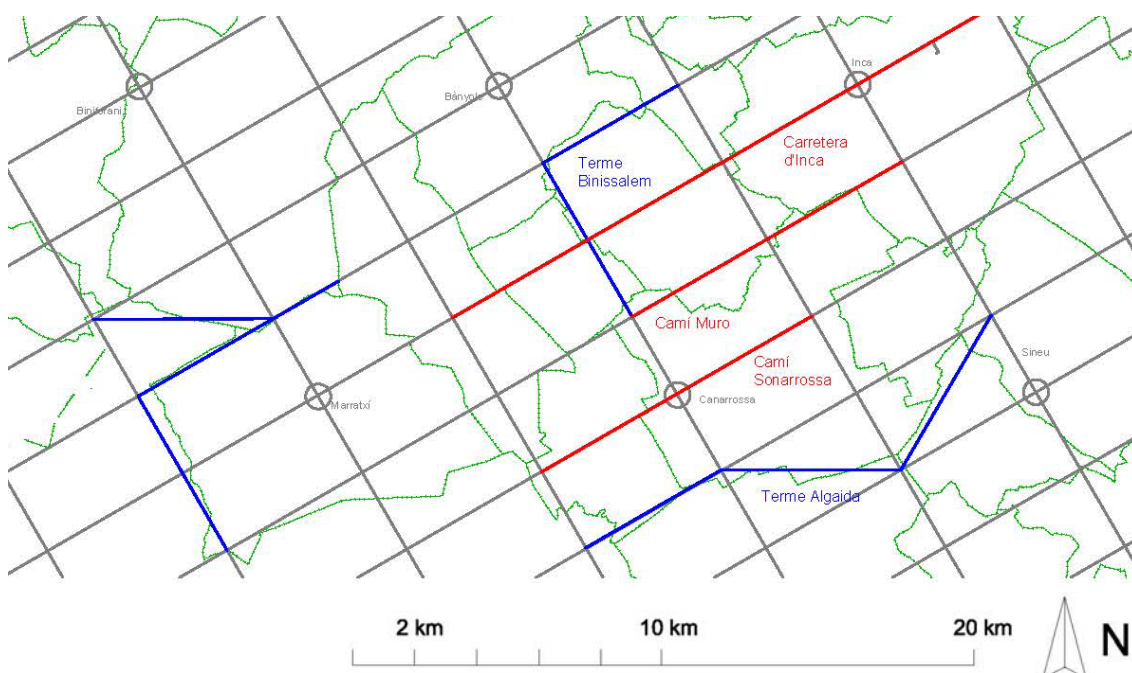
4.25. La desviació del camí de Sineu. Es pot observar com el Kardo -16, aquí grafiat com a Decumano XVI, que va per Lloret cap a Sineu es desvia al sud per evitar una zona de turons.

Però que les infraestructures es desplaçassin no vol dir que el traçat es fes de qualsevol manera: els camins no es construïen aleatòriament pel territori. Si per necessitat tècnica convenia desviar el traçat d'un camí, la modificació es feia seguint la trama de la centuriació. És un cas similar al dels florals: els canvis en la situació de les infraestructures es feien seguint la lògica de la centuriació, desplaçant-les un nombre sencer de centúries. La quadrícula de replanteig modela la superfície de l'illa.

Una analogia que pot ser il·lustrativa és la d'un tauler sobre el qual es disposa una quadrícula de claus perfecta, que es correspondria amb la malla de cantons de les centúries que marquen el replanteig topogràfic de la centuriació. Sobre aquest tauler es

disposen una sèrie d'anelles, que corresponen als centres, situades en principi en determinats claus prefixats regularment, però també poden desplaçar-se a claus veïns. Les anelles estan unides per gomes elàstiques, que simbolitzen els camins. Aquestes gomes uneixen les anelles circulant de clau a clau. Si el centre es mou o un grup de claus resulta inapropiat, la goma segueix un nou recorregut basant-se en la trama de claus.

Un cas molt clar en que es va desviar el límit d'un floral seguint la diagonal d'un polígon és el de la font de Xilbar, que es tracta en parlar del floral de Palma. També es pot mostrar un tram de la partió entre *Canarrossa* i *Sisneu*, on la partió dels termes es desvia seguint la diagonal i retorna a l'alineació de la mateixa forma. Si es fa abstracció dels petits moviments del límit provocats per la parcel·lació es discerneix perfectament el moviment en diagonal.

4.26. Les desviacions en diagonal dels termes. A l'esquerra el triangle de Xilbar forma una cunya del municipi de Palma entre els de Bunyola i Marratxí, per incloure la font. A la dreta el terme entre Sencelles i Costix al nord i Algaida i Lloret al sud es desvia per incloure a Canarrossa la vall de Judí.

La cosa es complica més quan es tracta d'un terreny abrupte com la serra de Tramuntana. Ja s'ha dit que la malla del replanteig sobrevola la serra amb uns errors mínims. Els centres estan situats aprofitant les valls, i això ja imposa una primera deformació al sistema. Una segona modificació greu és la dels camins. Aquests han d'aprofitar els passos naturals per enllaçar els centres. La xarxa de camins presenta unes deformacions molt fortes, pel que descriure-la en alguns casos pot semblar fantasiós. L'exemple extrem és el camí de Cúber a Lluc pel Gorg Blau i Escorca, que es pot considerar que recorren mitja dotzena de camins diferents de la trama units aquí circumstancialment per l'extrem relleu de la zona.

L'ordre dels camins de la centuriació

Ja s'ha explicat anteriorment quins eren els fonaments toponímics d'aquest treball a l'hora de batejar els camins: ben poca cosa, només la constatació del nom genèric *villa liminaris*. El que s'exposa a continuació és un sistema totalment convencional per descriure els camins de Mallorca de forma ordenada, sense més pretensions. De totes maneres en referir els camins, apart de identificar-los amb la numeració de la centuriació s'anomenaran també amb alguns dels llocs que comuniquen, sobretot florals.

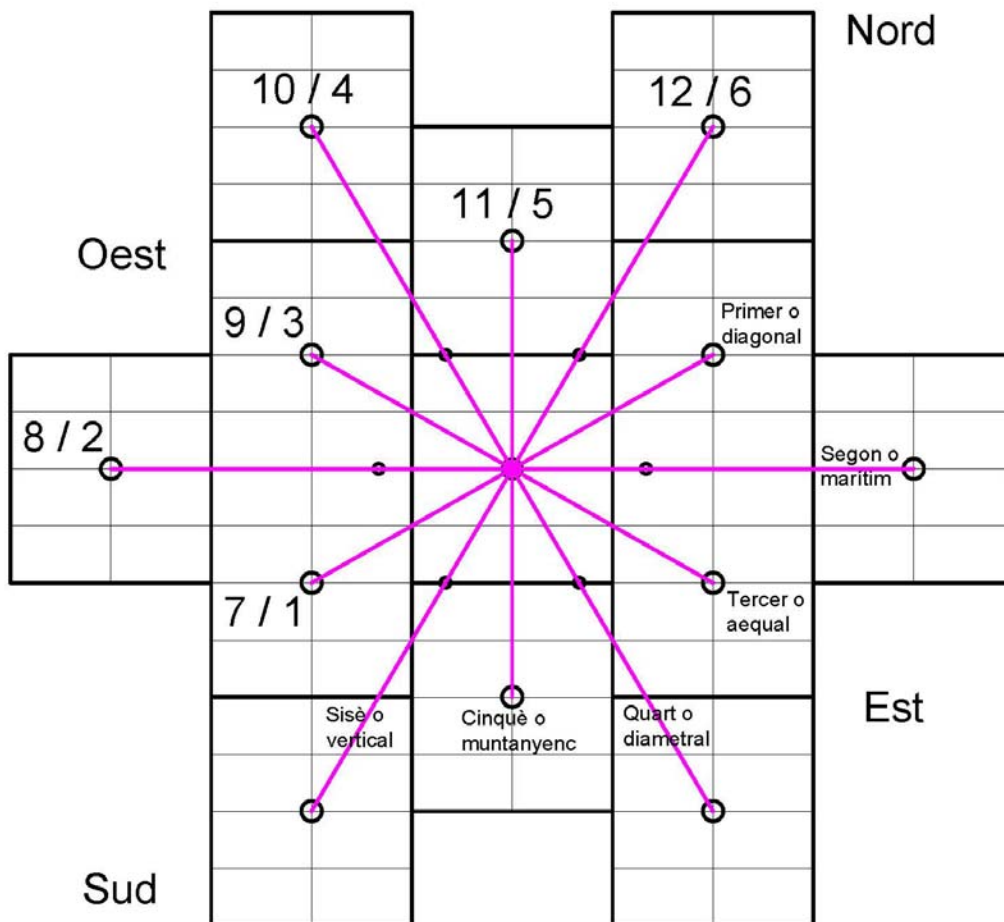
Cal establir els noms que es donaran als camins de la centuriació de Mallorca. En general en aquest treball s'ha fet un esforç per recuperar el vocabulari tècnic que empraren els establidors romans. S'han recuperat de la toponímia molts termes referits a les fites, i concretament el conjunt de noms referits a les dels extrems dels polígon. En els casos en que de la toponímia no es podien deduir, com per exemple els termes referits a operacions tècniques, s'han cercat les denominacions més simples.

Hi ha sis direccions diferents en els camins, agrupades en tres parelles: les dues primeres corresponen als eixos de la centuriació, i són perpendiculars entre si. Les dues segones són les dels oblics curts o de primer veïnatge, que formen triangles equilàters amb un dels dos eixos principals entre florals veïns. Les dues darreres són les dels oblics llargs o de segon veïnatge, que formen triangles equilàters amb l'altre dels dos eixos principals entre florals que són segons veïns.

La trama de camins de la centuriació del Pla està orientada exactament en la direcció de les hores del rellotge. Donat que el cardo té un azimuth de $+60^{\circ}\text{N}$ o -30°E es correspon amb les dues hores, i el seu perpendicular el decumano té un azimuth $+150^{\circ}\text{N}$ o $+60^{\circ}\text{E}$ que es correspon amb les cinc hores. A més els camins es denominaran igual que els cardos i els decumanos que segueixen, seguiran el mateix sistema de coordenades ja fixat.

Ja s'ha vist que els dos eixos principals de la centuriació de l'illa devien ser anomenats de mar i muntanya respectivament: límits marítims i muntanyencs. Aquestes denominacions varen ser emprades en les centuriacions dels Gracs, contemporànies a la de Mallorca. I es corresponen amb la realitat territorial de l'illa, ja que en èpoques històriques recents s'hi han emprat espontàniament, com es raona a continuació:

L'alineació principal d'una centuriació és la del cardo, la que du implícita la direcció triada. Al Pla és clar que els cardos són els paral·lels a l'alineació principal entre les dues ciutats. Es podrien anomenar límits ciutadans, ja que es dirigeixen cap a les ciutats. Però és més adequat anomenar-los límits marítims, ja que uneixen les dues badies. Efectivament a tot el Pla de Mallorca la direcció principal apunta cap al mar, on precisament es troben les dues ciutats, atretes irremediablement per aquest. De fet els camins que segueixen aquesta orientació han estat denominats històricament al Pla com a camins de Ciutat a la banda oest o camins de mar a la banda est. Aquests dos noms es conserven encara fossilitzats com a carrers de moltes localitats.

4.27. La convenció horària de denominació dels camins. Es mostren aquí sobre una distribució de florals geomètriques les diferents orientacions que poden adoptar els camins de la Centuriació, i els noms que se'ls assignen aquí per identificar-los

L'alineació secundària és la del decumano, que és perpendicular al cardo. Al Pla els decumanos són perpendiculars a l'alineació principal entre les dues ciutats, i van de la serra de Tramuntana, de la Muntanya, cap a la Marina. Es poden anomenar també límits muntanyencs o de Muntanya, ja que s'hi dirigeixen. Cal fixar-se en que des de l'època medieval ençà, els camins així orientats han estat anomenats espontàniament camins de Muntanya, un nom que mantenen actualment en molts casos.

Aquest sistema té un avantatge respecte de la integració de la centuriació de la Marina dins el sistema. Aquesta s'avé grosserament amb la del Pla, però té els eixos canviats: el que marca la direcció, el cardo, segueix la direcció dels decumanos del Pla, i a l'inrevés. Si es passa a un sistema absolut basat en les direccions principals naturals de Mallorca el conflicte desapareix. És cert que a la Marina anomenar de mar als camins perpendiculars als de muntanya pot ser buit de contingut, però no tot pot ser perfecte.

Establert un sistema, és el moment d'esmentar que de fet hi ha algunes restes de noms dels camins de la centuriació. Re615 A. *Lomnar* Montuïri era son Puigderrós d'alt, situat sobre el camí de Capocorb. També Es Llombards, un llogaret situat sobre el camí principal de Santanyí, que no surt a la Remembrança, pareix que deriva de la mateixa paraula. Es tracta d'una forma **vil-la liminaris*, on l'adjectiu liminaris deriva de

limes. Aquest terme es refereix sens dubte als camins de la centuriació, i els dos topònims citats es troben en cruïlles de la trama de la Marina. Així es pot proposar que els camins percebuts com a pertanyents a la centuriació eren anomenats de manera genèrica *limes*.

De totes maneres cal tenir en compte que els camins sobretot es denominen pels seus orígens i destins, pels seus punts extrems. Només uns pocs camins tenen avui en dia a Mallorca un nom propi, com és el cas del camí dels Reis, el del Palmer i el de na Pontons, i això es deu a que no se'ls veu un sentit clar, a que no tenen uns extrems definits. Aquí es pot notar que són tots tres eixos definits per la lògica de la centuriació.

Els camins marítims del Pla. Hora segona

Per a començar cal notar una cosa: una de les característiques de l'estructura de la centuriació és que la meitat dels marítims són de segon ordre, els que no passen pels centres del floral. Això s'aprecia perquè aquests marítims no estan tan marcats al territori com els altres: és cert que els segueixen camins i límits municipals, però solen ser molt més irregulars que els altres i en moltes ocasions falten.

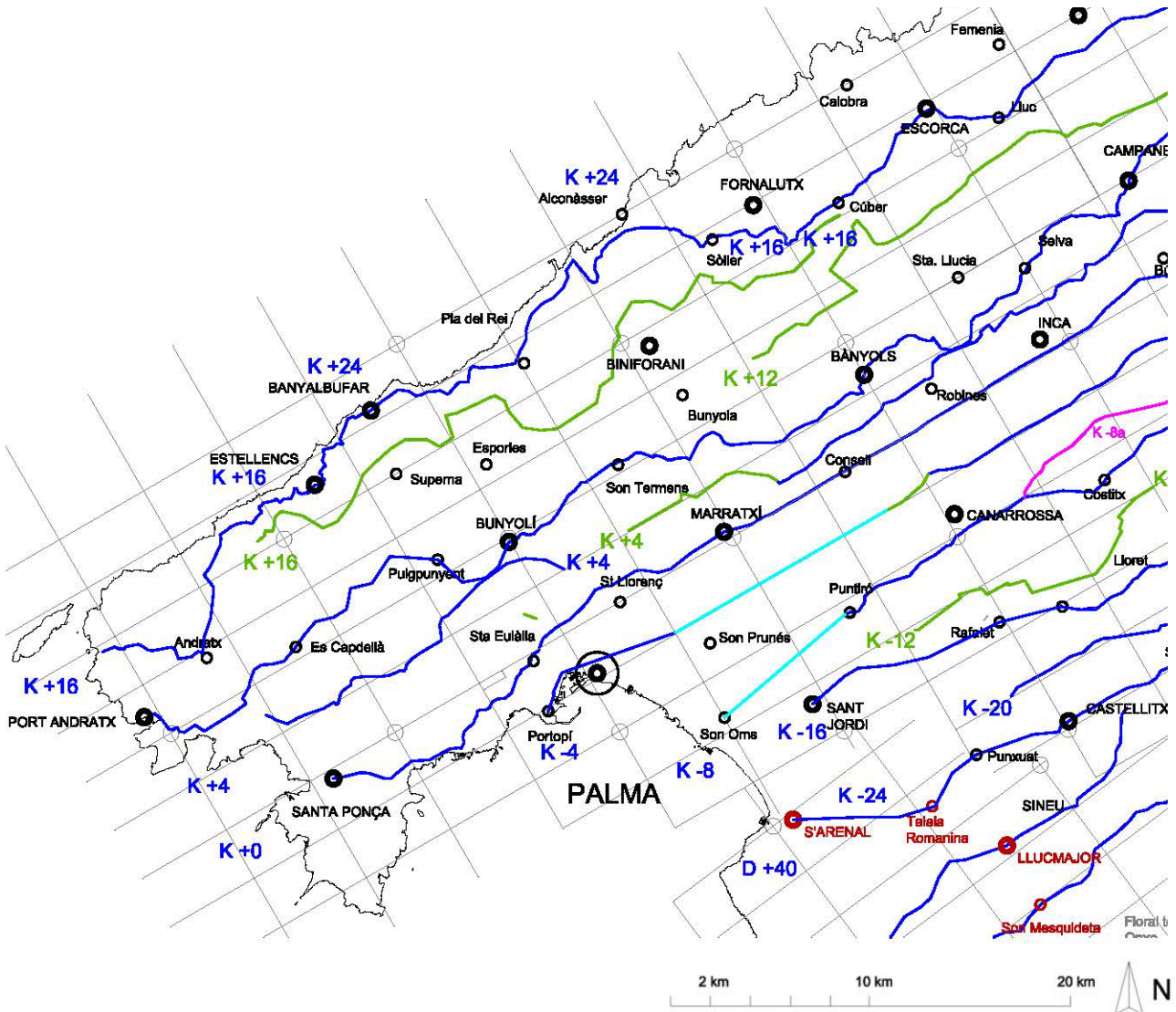
Ja es coneixen els dos camins que formen l'eix principal de la centuriació, el *cardo maximo*. Un és la via recta que enllaça Palma i Pollentia, i l'altre és l'eix del replanteig del Pla. Com ja s'ha especificat l'origen de la numeració serà aquest darrer que passa per Inca. Finalment el sentit positiu és cap al sud o la Marina, i el negatiu cap al nord o la Muntanya.

Començant des de l'eix cap al sud el primer camí marítim que es troba és el camí marítim que passa per l'extrem de la centúria quarta del Pla, que té els seus extrems a Illetes o Rodum i a can Picafort, i com a punts significatius passa per Palma i son Sant Martí, i com a via més significada el camí vell de Muro. Aquest nom es pot abreviar en Marítim -4 Pla, Palma - Son Sant Martí, o encara més en Marítim -4/camí vell de Muro.

Marítim -4/camí vell de Muro és un límit secundari, que en principi no passa per florals ni pinnes ni partions municipals excepte en cas de desplaçaments forts. Comença a ses Illetes a la factoria púnica, i se'n va per la carretera vella d'Andratx i el carrer Joan Miró fins a Santa Catalina. Entra al casc antic i entrant pel carrer del Vi entre d'altres, passa pel fòrum de Sant Nicolau i segueix pel carrer del Sindicat fins a la Porta de Sant Antoni. Pareix agosarat voler explicar la trama urbana amb un eix rural, però cal tenir en compte que aquesta part de la ciutat es va urbanitzar mig segle després de l'establiment de la centuriació.

Continua pel camí del Rafal fins al ja referit Boll i la partió dels termes de Palma i Marratxí. Aquí es perd, tot i que pareix clar que seguia cap a Pòrtol, o *portula*, el collet i després enllaçava amb el conegut actualment com a camí vell de Muro.

Ja seguint aquest cèlebre camí continua per Biniagual i son Roig fins a son Ramis d'Inca. A partir d'aquí creua el bosc als peus del puig d'Inca, i a son Catiu s'ajunta amb el camí que ve d'Inca i se'n va cap a Muro. Segueix per son Perelló i son Ramon, antigament anomenat Perola, fins a Beniaco. Des d'aquí segueix per davant Muro, pel Moià, fins a enllaçar amb l'actual carretera de la Marjal a Vinromà, i la segueix per son Sant Martí fins a ses Casetes des Capellans a ca'n Picafort, a vorera de mar.

4.28. Els camins marítims de Palma. En blau els camins. En blau cel els trams suposats. En verd les partions. En magenta les variants.

Marítim -8/camí de Sonarrossa parteix des de son Oms, que és una pinna desplaçada, se'n va per es Mitjà vell i per la pinna de Puntiró de d'on puja fins a ses Olleries. Des d'aquí segueix el camí cap a Sonarrossa, un floral, i Sencelles. Passada aquesta localitat se'n va cap a Costitx per l'actual carretera. Des de Costitx, que és una pinna, segueix pel camí vell cap a Llubí, que és una altra pinna. En aquesta localitat forma el carrer principal, i segueix pel camí vell cap a Muro, un floral. Des d'aquest localitat el camí ha de seguir recte cap a Santa Eulàlia i son Bauló a vorera de mar, per on toca haver-hi una altra pinna.

Marítim -16/camí de Sineu parteix des del Pil·larí a vorera de mar. Passa per son Sunyer i s'Aranjassa per a arribar a sant Jordi, un floral desplaçat. Des d'aquí puja per Xorrigo i segueix per es Rafalet i Pina, dues pinnes. Voltant per evitant uns turons passa per Lloret i arriba fins a Sineu, un floral. Des d'aquí se'n va pel camí de Maria, que en una vall segueix el traçat rectilini. Passa per Maria i Santa Margalida, dues floretes, va per la carretera cap a son Serra de Marina, un floral desplaçat. Des d'aquí arriba al mar a devora la desembocadura del torrent de na Borges. Aquest camí es conserva quasi sencer.

Marítim -20/Algaida és un altre límit secundari. Comença a Punxuat a la partió amb la centuriació de la Marina. Se'n va cap a Algaida i segueix per la carretera que passa entre Pina i Montuïri fins a sa Carrutxa, on passa a un camí que va cap al puig de sant Onofre. Superat aquest segueix per la torre de Montornès i la partió dels termes de Sineu i Petra, fins a Ariany. Des d'aquí va per la partió dels termes d'Ariany i Maria cap a son Boscà i son Doblons. En haver creuat el torrent de na Borges se'n va per Morellet cap a Betlem a vorera de mar.

Marítim -24/Castellitx comença al floral de s'Arenal de l'altra centuriació, i segueix per les pinnes de la Talaia Romanina i Punxuat cap al floral de Castelletx, i des d'aquí cap a Montuïri. En aquesta localitat agafa la carretera, que passa per les pinnes de son Costa i Sant Joan, per a anar fins a Petra, un floral desplaçat. Des d'aquí se'n va fins a sa Vall al torrent de na Borges, a la partió amb l'altra centuriació, on acaba.

Marítim -28/Banyeres és un tram de terminus entre les dues centuriacions, pel que no es descriurà aquí.

* * *

Ara cal passar a veure el camins marítims situats al nord de la via principal.

Marítim +4/camí del Raiguer és un límit secundari. Té importància com a partió de municipis però també com a camí ja que frega la Serra. Dóna la sensació que amb el K+4 i el K-4 es va fer un esforç per obrir-los com a camins, fins i tot forçant la trama, que no es va fer amb la resta de límits secundaris. El fet que siguin els que flanquegen el cardo maximo hi deu tenir alguna cosa a veure, com a vies auxiliars militars per exemple.

Comença a Peguera, i se'n va pel camí medieval d'Andratx cap a Calvià i la carretera del coll des Tords cap a Establiments, seguint per la de Puigpunyent fins a sa punta d'Establiments, l'antic terme de Bunyolí i Palma.

Aquí es perd, a la zona on els transversals són xuclats per la Ciutat. Reapareix com a partió de Marratxí amb Bunyola, i arriba a devora Santa Maria per a convertir-se en el camí del Raiguer, que passa desplaçat a la centúria -2 per a cedir el seu lloc al camí -8. Segueix pel nord de Binissalem fins a Lloseta, i salva Inca pel nord mitjançant un camí. Aquest després en convertirà en el camí d'Inca a Campanet. Des de Campanet baixa fins a la via principal per Ullaró i hi mor. Efectivament la carretera d'Alcúdia en suplanta el traçat.

Marítim +8/Biniorella. Aquest és un límit principal que segueix una tirallonga de florals i pinnes i es pot seguir bastant bé. Té una peculiaritat, la de que quan frega un dels massissos de la Serra arriba a juntar-se puntualment amb l'anterior, el camí del Raiguer. Això passa a la sortida de la vall de Puigpunyent i a Biniamar.

Comença al floral del port d'Andratx i se'n va per Biniorella i sa Cova com a camí cap a es Capdellà, una pinna. Després segueix per Galilea cap la següent pinna que és Puigpunyent, i baixa per la vall cap al floral de Bunyolí. Des d'aquí se'n va cap a s'Esgleieta travessant Establiments i per Canet, i segueix per la carretera cap a la pinna de son Tèrmens i tot dret pel peu de la serra, deixant de banda la pinna de Bunyola, per s'Estremera i son Torrella cap al floral de Bànyols. En aquest tram ocupa la centúria -4, desplaçant el camí des Raiguer. Des d'aquí passa per la carretera que arriba a Lloseta. Lloseta és un punt on la via principal toca la muntanya, i les dues vies que queden al nord han d'ajuntar-se aquí la via per poder passar, per Biniamar, que té tot l'aspecte de ser Santa Llúcia desplaçat. Des d'aquí segueix cap a Selva, una pinna, i se'n va cap al floral de Sant Miquel de Campanet. Des d'aquí se'n va pel camí vell de Pollença i surt per camins a Guinyent, una pinna on acaba el camí sobre la via principal ja arribant al floral i ciutat de Pollentia.

A partir d'aquest la resta de camins marítims situats a la Muntanya són bàsicament una successió de trams que giravolten per les valls per donar continuïtat als camins i per les crestes per donar-ne a les partions. Es poden treure tres alineacions en net, dues partions per les crestes i el camí de la Serra.

La primera realment és encertada. Les altres dues cal veurer-les com un esforç per posar ordre a un límit traçat dins la fracturada geometria de la Muntanya. És a dir, que el relleu imposava bàsicament aquests eixos, però cal atribuir un intent ordenador als que els definiren.

Marítim +12/terme d'Escorca és un límit secundari. L'únic tram significatiu és la partió del terme d'Escorca, que va per la cresta del Massanella i el Tomir, que deixa al nord Bunyola, Escorca i Pollença; i al sud Santa Maria, Alaró, Lloseta, Mancor, Selva i Campanet.

Marítim +16/terme del Galatzó i el Teix. És la partió dels termes costaners de la serra: Estellencs, Banyalbufar, Valldemossa, Deià, Sóller i Fornalutx. Com s'ha dit just ara d'entrada pareix que el relleu comanda totalment. Però s'aprecia una voluntat d'ordenar. Així al coll de Sóller la partió entre aquest municipi i Bunyola no és al mateix coll, sinó un poc més avall cap a Sóller, just on passa l'eix K+16. Aquest era un misteri que ens va ocupar tots els diumenges de la nostra infància, en passar-hi.

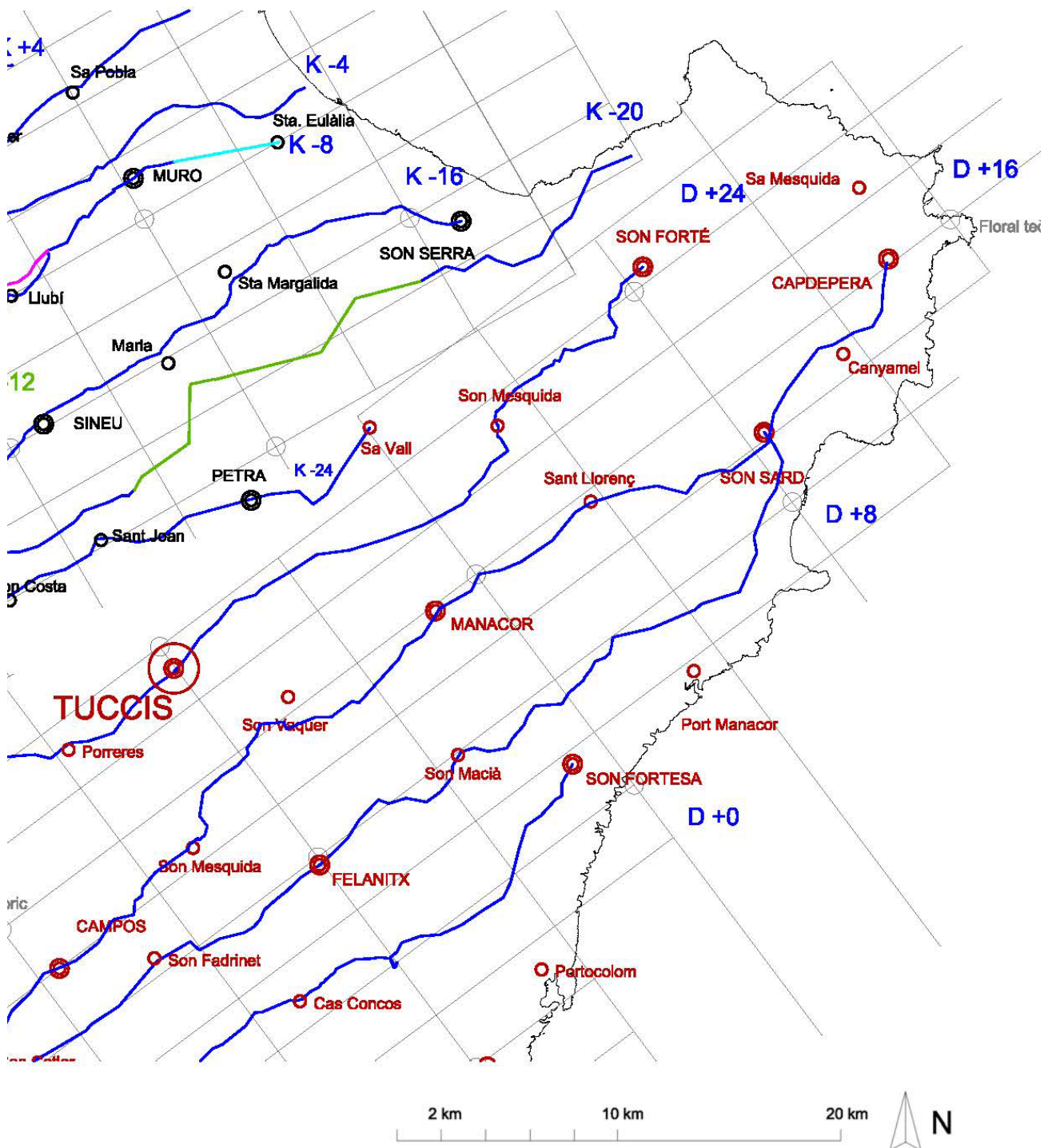
Camí de la Serra. La ruta que recorre la serra de cap a cap, un camí diferent de la carretera actual en molt trams, es pot concebre com una tirallonga de florals i pinnes del marítim +16 als extrems i el +24 al centre. Pot parèixer un exercici fútil, però ho és tant com anomenar avui en dia Ma-10 al mateix itinerari, de més de cent quilòmetres i format per una dotzena de trams amb funcions diferents i seccions disperses. Per exemple pot recordar una funció administrativa que tenia en època medieval, la de servir de ruta pels correus que s'enviaven des de la Ciutat al conjunt de pobles de la Muntanya. Quan s'havia d'avisar a tota la Part Forana d'algun esdeveniment general sortien tres correus, cap a la Muntanya, el Pla i la Marina respectivament.

K +16. Surt de Sant Elm, passa per la pinna d'Andratx i se'n va fins a floral d'Estellencs. D'aquí se'n va cap al floral de Banyalbufar que ja és a K+24.

K +24. Des del floral de Banyalbufar segueix per les pinnes de Valldemossa i Alcònasser fins a la vall de Sóller, on torna al K+16 a la pinna de Sóller.

K +16. Des de la pina de Sóller segueix per la de Cúber i el floral d'Escorca, per les pinnes de Lluc i Pollença i arriba al floral de Bóquer.

Els camins marítims de la Marina. Hora segona

4.30. Els camins marítims de Tuccis. En blau els camins. En blau cel els trams suposats. En verd les partions. En magenta les variants.

Els camins marítims de la centuriació de la Marina estan orientats grosserament d'est a oest, i són els decumanos ja que són perpendiculars a la direcció de referència

que és la del cardo de Santueri cap a Inca. Discorren així des de la comarca del Migjorn cap a la del Llevant, de les marines que envolten Campos cap a les muntanyes que rodegen Artà.

La recerca sobre el plànol només ha proporcionat indicis evidents de la meitat dels marítims, els forts, els que passen pels florals i formen els límits dels seus territoris. La resta, que ja s'havia vist al Pla que quedaven un poc desdibuixats, aquí no pareix que fossin mai construïts. Així els camins marítims que aquí es descriuen estan separats vuit centúries entre si.

Marítim +0/Santueri. Aquest camí segueix el decumano maximo simbòlic de la centuriació de la Marina, referit al castell de Santueri com a centre. Comença a la pinna de la colònia de Sant Jordi, la ciutat de Guium. Des d'aquí parteix per la partió entre els termes de Campos d'una banda i Ses Salines i Santanyí per l'altra. Aquest sens dubte era un camí que ara està abandonat enmig de la marina. No passa pel floral de Ses Salines, ja que tant centre com camí estan desplaçats allunyant-se entre si. A partir de la carretera de Campos a Santanyí el camí apareix i va fins a la pinna de cas Concos, des d'on per la carretera primer i camins després arriba al castell de Santueri. Des d'aquí segueix per can Alou des Jurat, primer pel camí cap a can Alou des Port, esquivant la pinna de Portocolom i després per la carretera de Porto Cristo i per s'Hospitalet fins al floral de son Fortesa.

Marítim +8/Felanitx. Aquest camí comença al floral desplaçat de sa Ràpita a vorera de mar, no passa per la pinna de son Catlar, i si passa per l'esglésiola de Sant Blai, esquivant Campos. Segueix per l'esglésiola paleocristiana de la pinna de son Fadrinet, i puja cap a l'altiplà del terme de Felanitx, seguint el camí vell entre ambdues localitats. Abans d'arribar al floral de Felanitx passa per son Oliver, la mesquita de Bunia al Fatu. Des del floral segueix cap al Fangar, per a saltar els turons fins a la vall de la pinna de son Macià. Des d'aquí salta un segon coll més abrupte, i se'n va pel camí dels Presos cap a sa Carrotja, esquivant la pinna de Porto Cristo. Segueix per la carretera de la costa i arriba al floral de son Sard.

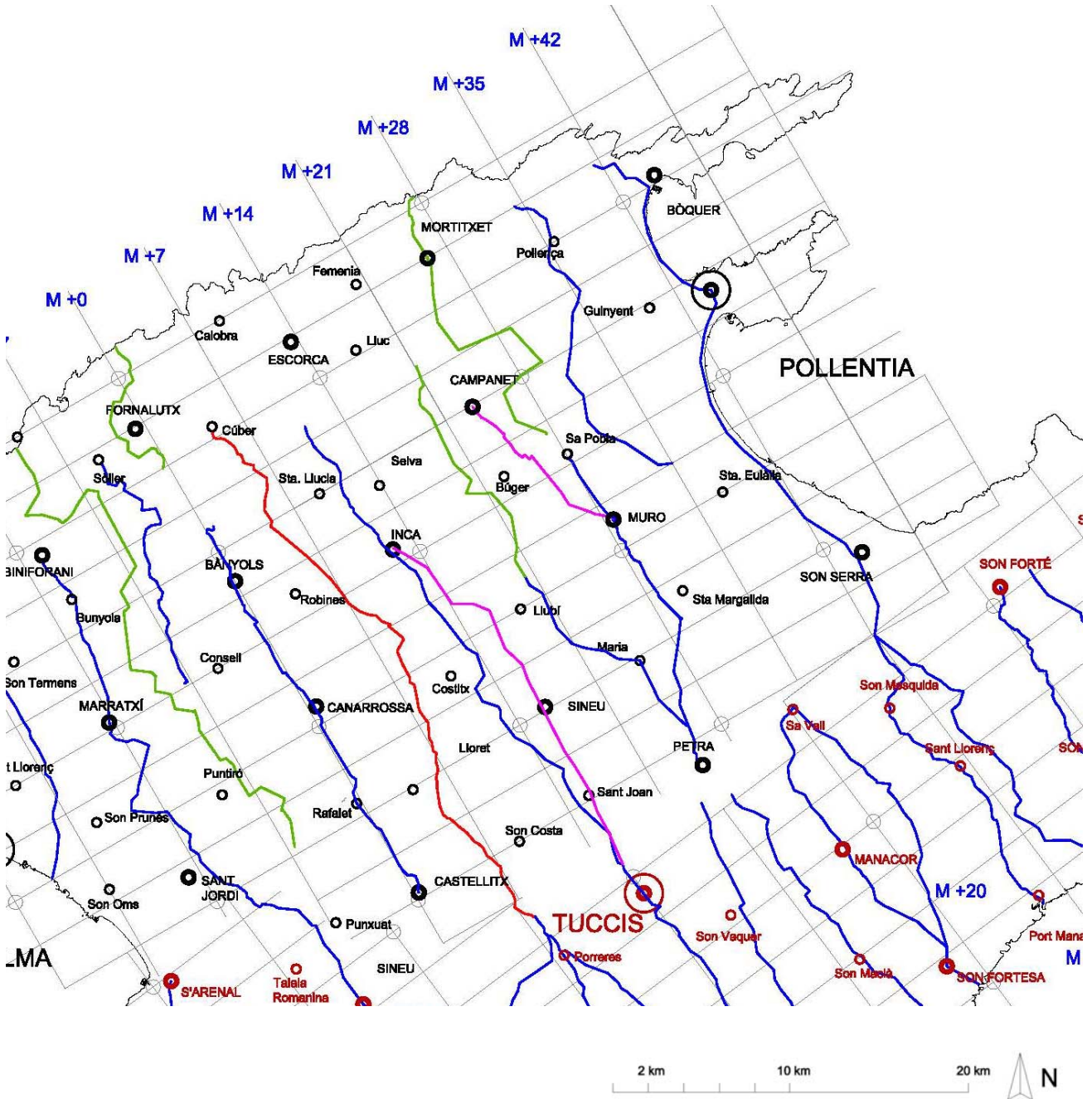
Aquí es pot esmentar que a son Macià es té consciència de que el camí que creua la vall transversalment segueix fins Son Servera. Efectivament aquest autor ho ha sentit dir. Això obre un àmbit de treball, el de la percepció de la gent respecte dels itineraris sobre els límits.

Marítim +16/Padrines. Aquest camí segueix el decumano maximo respecte del centre real de la centuriació, son Valls de Padrines. Ja s'ha descrit.

Marítim +24/Els Pagos. Comença al puig d'Escorca a devora el Cap Blanc, i se'n va al proper floral de Capocorb. De d'aquest progressa per s'Hortalet i esquivant Lluçmajor passa per la pinna de sa Mesquideta i enllaça amb la carretera cap a Porreres, per on travessa els turons de Perola i sa Bastida fins a la pinna de Porreres. Des d'aquest segueix per la carretera fins al floral dels Pagos, la ciutat de Tuccis. Se'n va per Sant Martí, i deixant de banda la pinna de sa Vall passa per Bendrís i la pinna de sa Mesquida, abans de creuar el coll de sos Ferrers i per Carrossa arribar al floral de son Forté. Finalment passant pels Olors i rodejant una abrupta serra arriba a la darrera pinna devora la mar, sa Mesquida.

A partir d'aquí els marítims ja no van de costa a costa creuant l'illa, sinó que surten del litoral de Lluçmajor i moren a l'entorn del puig de Randa a la centuriació del Pla.

en partió municipal: primer la de Selva i Campanet i després la d'Escorca i Pollença. La primera està un poc desplaçada, una centúria, per avenir-se amb la llegua. I la segona ho està molt, mig polígon per arribar fins al floral d'Ariant.

4.33. Els camins muntanyencs de Pollentia. En blau els camins. En blau cel els trams suposats. En verd les partions. En magenta les variants. En vermell la partió entre les dues colònies.

Muntanyenc 28/Muro. Aquesta és una via que enllaça els florals de Petra, Muro, Campanet i Ariant. Al Pla és un camí seguit encara avui per carreteres. Comença al floral desplaçat de Petra i puja cap a Santa Margalida, on no arriba ja que a la cruïlla de Santeia es desvia directament cap a Muro per la carretera secundària primer i després

per la principal, i segueix fins a sa Pobla, formant una de les millors alineacions conservades de la trama. A partir de sa Pobla es converteix en una partió municipal, de Campanet i Escorca per una banda i de sa Pobla i Pollença per l'altra, fins a arribar al floral d'Ariant. Una darrera observació que cal fer és que des de Muro se'n desvia un brançal, el camí de na Pontons, fins al floral de Campanet. Aquest detall mostra que realment els legionaris eren escrupolosos a l'hora de mantenir la relació del límit amb el floral.

Muntanyenc 35/Ternelles. Aquesta proposta realment és un exercici voluntariós. A les marines de Santa Margarida no es conserva en absolut la seva traça. Es pot reconstruir amb el camí perimetral de l'albufera, un tram de creu cardinal cap a Pollença i el camí de Ternelles. Cal admetre que el resultat no és gaire consistent.

Muntanyenc 42/Alcúdia. Aquest enllaça els florals de Son Serra de Marina, Alcúdia i Bóquer. Arrenca a es Cabanells vora les muntanyes d'Artà, i passa per son Doblons, son Serra de Marina, son Real i son Bauló. Segueix pel litoral fins a Alcúdia, i des d'allà fins a Bóquer, on creua el coll de Síller fins a la cala de Sant Vicenç, el seu final. Segueix bàsicament una alineació de centres, i es resseguida avui en dia per la carretera de la badia d'Alcúdia.

Tot i que teòricament podria haver-hi més camins creuant les penínsules de Formentor i Alcúdia, no és gaire sensat plantejar-ho.

Muntanyenc -7/Santa Maria. Aquest arrenca a la cantonada que fa la centuriació de la Marina a devora Xorrigo, i se'n va des d'aquí per la partió entre els municipis de Palma i Algaida primer, i després Marratxí i Santa Maria. Després passa per la mateixa Santa Maria i se'n va per son Torrella cap a la vall de Coanegra per on puja fins a la vall d'Orient. Cal assenyalar que la partió dels termes de Bunyola i Santa Maria, situada sobre la serra de la comuna de Bunyola, pareix una variant del muntanyenc destinada a preservar la unitat geogràfica de l'esmentada vall. Des d'Orient puja sobre la serra d'Alfàbia i baixa per s'Arrom cap a Sóller.

Muntanyenc -14/Marratxí. Comença a Binissalom, al terme entre les dues centuriacions a devora Sant Jordi, el floral d'aquest pagus, i se'n va per es Rafal i es Mitjà vell cap a sa Cabaneta. Actualment aquest recorregut fa una volta per l'actual accés a sa Cabaneta des del camí vell de Sineu. Segueix cap a es Caülls, el floral de Marratxí. Des d'aquí se'n va per la carretera cap a s'Estremera i Bunyola. Cal notar com la carretera actual també fa volta respecte del camí original. Tot això es deu a la poca entitat dels florals, causada per proximitat a Palma. Des de Bunyola segueix pel camí vell de s'Alqueria Blanca fins al floral de Biniforani.

Muntanyenc -21/s'Esglaieta. Comença a s'Arenal, a vorera de mar al terme entre les centuriacions. Passa per es Pil·larí i sa Creueta devora son Ferriol fins al cantonada del terme de Marratxí devora Palma. Des d'aquí segueix el terme entre ambdues localitats, que és el torrent Gros. El curs d'aquest torrent segueix exactament el límit des d'aquest punt fins a s'Esglaieta, passant per s'Indiateria. Des d'aquí passa a seguir el terme entre Valldemossa i Esporles fins a la mar. Es desvia bastant del seu límit per incloure tota la plana de son Olesa a Valldemossa.

Muntanyenc -28/Palma. Comença a Palma, que si bé està desplaçada del seu floral geomètric cau a devora el següent polígon sobre el límit. Des de la Ciutat parteix el camí d'Esporles, que puja per l'actual carretera també anomenada carrer General Riera i després pel Secar de la Real. Està desplaçat respecte del límit per no haver de creuar el torrent de la Riera. En arribar a sa Punta d'Establiments se'n va cap a Bunyolí

per la carretera de Puigpunyent i son Gual. Des del floral de Bunyolí segueix pel Canyar i son Malferit cap a Esporles, i després se'n va cap a Banyalbufar per la vall de sa Granja i per la de son Bunyola. El camí ha de seguir el traçat que li dicten les muntanyes fins a poder arribar a Banyalbufar, un floral molt desplaçat.

Muntanyenc -35/Ses Illetes. Aquest és un límit que és seguit només per termes entre municipis. Això es degut a que recorre carenes muntanyoses, descrivint aparentment capritxoses voltes. L'únic tram on no el recorre actualment un terme és a Superna on la part alta de la vall pertany avui en dia a Puigpunyent, però del Repartiment Àrab es pot col·legir que era part d'Esporles. El límit deixa Calvià, Puigpunyent i Estellencs a una banda, i Palma, Esporles i Banyalbufar a l'altra.

La resta, a la península d'Andratx, no aporten res.

Els camins muntanyencs de la Marina. Hora cinquena

Els camins muntanyencs de la Marina no es corresponen amb els rectangles de la centuriació. Tenen un mòdul diferent per a cada ciutat, Tuccis i Guium. Comença la descripció per Tuccis, la ciutat que compren la comarca del Llevant que està a la banda est que té assignat el sentit positiu. Aquí el mòdul dels camins és de cinc centúries, gairebé la meitat d'un polígon o rectangle de nou centúries de base.

Muntanyenc 0/Santuèri. El cardo maximo de la centuriació és prou conegut.

Muntanyenc +5/Portocolom. Comença en aquest port, i puja per la carretera cap a Felanitx fins a sa Bassa des Coll, on se'n separa per esquivar Felanitx passant per es Pujol i per Albocàsser, des d'on segueix per la carretera de Felanitx a Petra, passant per son Pou. A Petra connecta amb els muntanyencs del Pla +21/Llubí i +28/Muro.

Muntanyenc +10/Son Macià. Comença al litoral a s'Hospitalet i puja per la vall de son Macià, seguint raonablement la carretera municipal. Des de son Macià surt per Llodrà a la plana de Manacor, localitat que esquiva un tant desdibuixat per arribar a la carretera de Manacor a Palma, que creua per a arribar fins a Termenor, el límit de les centuriacions, i d'aquí a Petra com l'anterior.

Muntanyenc +15/Manacor. Arrenca a la costa des del floral de son Fortesa, i puja per la carretera cap a Manacor, passant per Teiet i sa Cabana. Creua Manacor formant l'espina dorsal de la xarxa viària de la població, i segueix pel camí de sa Vall, una altra carretera que passant per Bendrís arriba sa Vall, un altre dels termes entre les dues centuriacions.

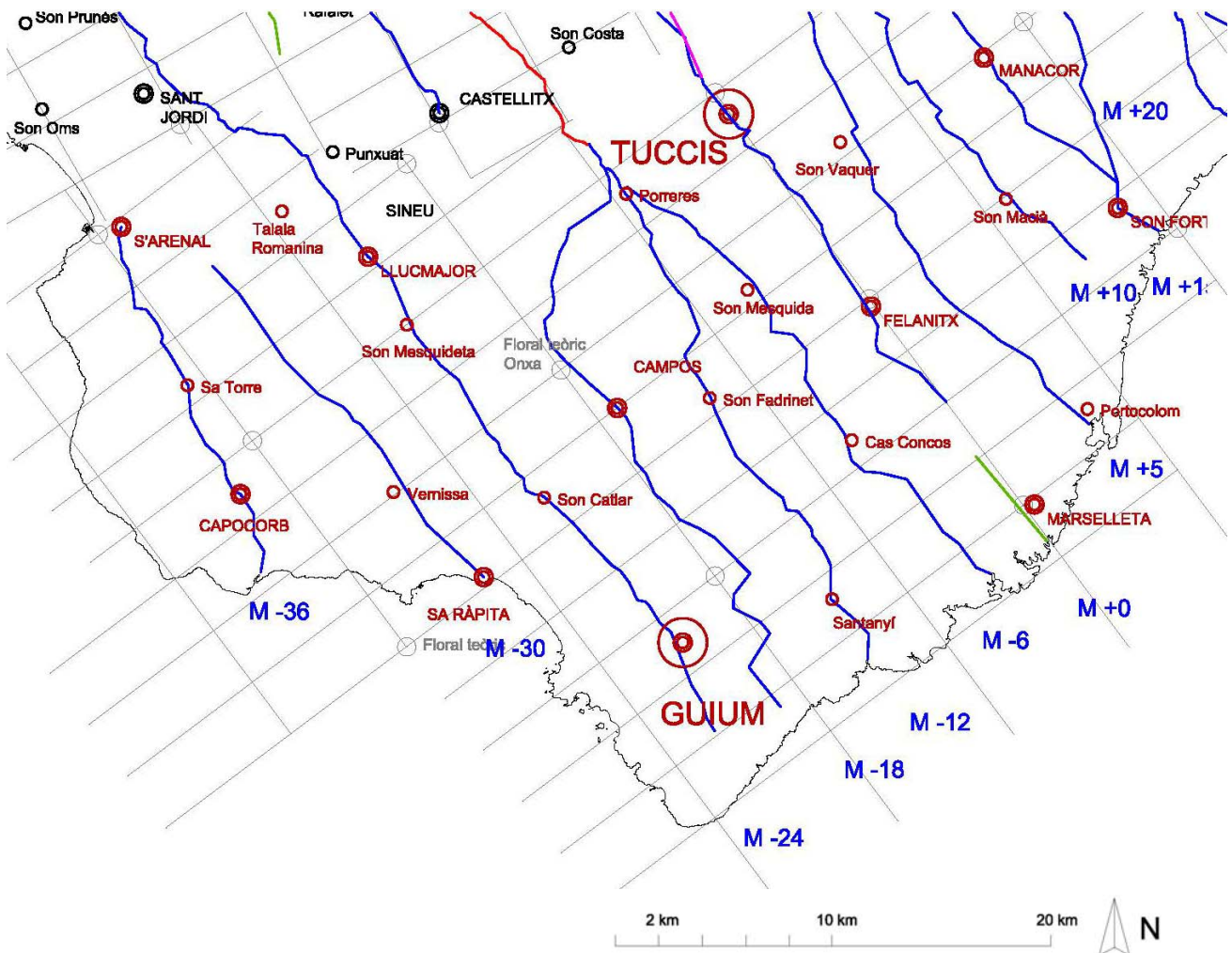
Muntanyenc +20/Santa Cirga. Parteix com l'anterior del floral de son Fortesa, i se'n va cap al rafal Pudent, des d'on puja per Mandia fins a Santa Cirga. Segueix rodejant el puig de Santa Cirga per la banda oposada a Manacor, i per son Boga i son Sureda arriba també a sa Vall. Cal finalment assenyalar que el muntanyenc +35/Ternelles del Pla amb el qual aquests dos camins darrers haurien de trobar-se a sa Vall no presenta cap traça per dins les marines on hauria de discórrer. La connexió amb el Pla per sa Vall la feia l'aequal que ve des de Puigpunyent per Canarrossa i Sineu.

Muntanyenc +25/Sant Llorenç. Des de Porto Cristo puja pel camí de sa Carrotja fins les rodalies de son Carrió, des d'on continua per la carretera cap a Sant Llorenç. Creua aquesta localitat passant pel bell mig i se'n va cap a Calicant, rodejant aquest puig fins arribar a sa Mesquida, des d'on baixa cap es Cabanells, un altre terme de les centuriacions, on enllaça amb el muntanyenc +42/Sant Vicenç.

Muntanyenc +30/Son Vives. Comença a s'Illot i puja per sa Gruta fins a son Carrió per la carretera. Des d'aquí segueix per un camí cap a son Vives i flanquejant Sant Llorenç arriba a ses Planes, des d'on creua fins a es Cabanells, el terme amb el Pla.

Muntanyenc +35/Son Servera. Comença a Cala Bona i son Floriana, i puja pel camí del Comellar Fondo cap a Son Servera, des d'on se'n va per la carretera de Fetget i Xiclatí. Creua la carretera d'Artà i pel camí de sa Travessa segueix cap a son Forté. Aquí connecta amb el camí aequal que des d'Inca, Muro i son Serra arriba pel coll de Morell.

Muntanyenc +40/Artà. Comença al Port Vell, devora Cala Bona, i puja cap a Artà passant per son Sard i es Rafalet. És seguit actualment per una carretera, en la seva totalitat, ja que el Port Vell era anomenat així perquè era el port històric d'Artà.

4.35. Els camins muntanyencs de Guim. En blau els camins. En blau cel els trams suposats. En verd les partions. En magenta les variants. En vermell la partió entre les dues colònies.

Cal ara descriure els camins de la ciutat de Guium, els que creuen el Migjorn, que tenen una modulació de sis centúries entre si.

Muntanyenc -6/Portopetro. Des d'aquest port puja cap a s'Alqueria Blanca i segueix cap a Cas Concos. Des d'aquesta localitat passa cap a son Oliver i son Mesquida, un poc desdibuixat, i arriba pel camí fins a Porreres. Aquesta localitat és un nus on connecten dos muntanyencs, aquest i el següent, de la Marina amb un muntanyenc del Pla, el +7/Lloseta, que per cert és el límit entre Palma i Pollentia.

Muntanyenc -12/Santanyí. Comença a Cala Santanyí i passa pel poble en el seu camí, segueix un tram per la carretera de Palma fins son Danús i continua cap a son Fadrintet l'esglésiola de l'extrem de la plana de Campos. Des d'aquí es desvia pujant a l'altiplà de Felanitx i segueix per l'alineació del rectangle -9 fins a Porreres.

Muntanyenc -18/Sa Munia. Des d'aquest lloc a vorera de mar puja per es Llombards i el rafal Palla per a creuar la marina cap a la plana de Campos, en un tram desaparegut. Surt a Sant Blai des d'on segueix per Campos i son Sala. El darrer tram ha de creuar per Perola i Binilegant cap a Castellitx, on arriba per connectar amb el muntanyenc +0/Alaró. Notem com coincideixen aquí la modulació dels rectangles i la des camins, ja que 18 és múltiple de 9 i de 6, passarà el mateix a -36/Cala Pi. Coincideixen els camins que passen pels florals, el que no deu ser cap casualitat.

Muntanyenc -24/Sa Valleta. Des d'aquí se'n va cap al floral de Ses Salines i per la carretera de ses Coves se'n va per la carretera militar fins a son Catlar. Des d'aquí puja pel camí de son Marrano fins al floral de Llucmajor. Des d'aquí el camí segueix cap a son Binissalom al terme de les dues centuriacions, on el floral del Pla de son Gual deu actuar com a terme. Aquí el camí s'ajunta amb els dos muntanyencs -7/Santa Maria i -14/Marratxí.

Muntanyenc -30/Sa Ràpita. Puja des d'aquesta localitat a vorera de mar per Vernissa, s'Hortalet, son Antem i connecta son Delabau amb la carretera de Llucmajor cap a s'Arenal. Allà connectarà com els dos camins següents amb el muntanyenc del Pal -35/Torrent Gros.

Muntanyenc -36/Cala Pi. Des del port històric de Llucmajor parteix el camí que passa pel floral de Capocorb, sa Torre, s'Àguila i Pugiderrós d'alt. Acaba a s'Arenal.

Com es veu l'evidència d'aquests camins és bastant consistent. Això és important, ja que es podria pensar que els canvis de mòdul que es proposen respecte del rectangle i entre si no són realistes. Cal proposar que aquest mòdul a la carta en el cardo per a cada centuriació reflecteix varies coses.

En primer lloc cal ressaltar l'estabilitat dels eixos est oest, que de banda a banda de Mallorca tenen quatre centúries d'interval. Ja s'ha proposat anteriorment que tota l'illa es va replantejar amb el rectangle 478.

En segon lloc cal tenir present que la trama de florals de la Marina es basa en un polígon de 4*9 centúries. Aquest encaixa amb la disposició dels florals, tant els centres com els termes. Cal tenir en compte a més que amb tal polígon la Marina passa a tenir exactament la meitat de polígons que el Pla.

En tercer lloc cal recordar que la Marina era una zona on la garriga ocupava una part molt elevada del territori, amb un nombre de poblats menor que el Pla, amb un proveïment d'aigua dificultós. Aquí els agrimensors foren pragmàtics i establiren els

florals allà on pogueren, desplaçant-los en ocasions de forma notable, per ubicar-los en emplaçaments viables.

Finalment, una vegada tots els polígons i els pagus replantejats, es va optar per fer una nova distribució de cardos ajustada al territori, sobretot als centres dels pagus, i a cada ciutat feren la seva. Les evidències dels camins són molt clares i l'absència dels camins on tocaven ser ho és encara més.

Realment es tracta d'una explicació enrevessada, tot i que potser n'hi ha una de millor que aquí no s'ha trobat.

4.2 Els florals com a centres rurals

En aquesta segona secció es descriuen les peculiaritats dels centres socials principals del món rural, els pagus. Començarà amb els condicionants territorials i els mòduls predefinitos que en resulten, en concret versarà sobre la relació del pagus amb la llegua de camí, i la trama pseudo-hexagonal que va crear en empeltar-se en la quadrícula de la centuriació. Seguirà una exposició sobre la resta de factors que es varen haver de tenir en compte en la implantació, sobretot els derivats del procés de repartiment de lots de terres entre els colons romans.

Cal insistir sempre en que els centres socials sobre el territori de la Centuriació romana només estan determinats d'entrada per la trama geomètrica ortogonal. A partir de l'emplaçament que els assenyala aquesta es situen en indrets favorables després ordeixen la trama de camins que els connecta i que és la malla viva de la Centuriació.

Segueix una descripció dels elements que caracteritzen els centres socials. En primer lloc els mercats catalans, els zuqs àrabs o els forus llatins. Continua amb la descripció dels fortins que els caracteritzaven, fortins similars als aquarteraments dels maniples dins el campament militar romà: les phouria o auxilia llatines, els banya ali o rapites àrabs, i els palaus o forteses catalans. Venen ara les advocacions religioses, tant a divinitats romanes, com a sants de finals de l'Imperi, de l'època vàndala i o de la bizantina, o finalment mesquites musulmanes. Aquestes dedicacions es venen alterades en els períodes de canvi de religió, un fenomen amb conseqüències territorials. També es veuen els canvis dels centres, degut al creixement a partir de mausoleus o per la fundació de pobles catalanes.

Totes aquestes investigacions tenen per objectiu caracteritzar la trama de centres de primer nivell de la centuriació. Com es ve exposant aquesta és el producte més tangible de l'ordenació territorial romana. L'eventual validesa de la proposta que es fa en aquest treball s'ha de dirimir respecte d'aquest element.

4.2.1 El pagus setmanal i la llegua

Els *pagi* o florals romans²⁰⁷ es defineixen als efectes d'aquest treball com a centres socials rurals envoltats per un territori del qual en són la referència. En

²⁰⁷ El que aquí s'anomena ocasionalment floral es coneix generalment com a *pagus* als estudis sobre l'Antiguitat, els quals per cert no es refereixen gaire a aquests tipus de centres, pel que cal deduir-ne les funcions per analogia amb les dels seus successors territorials. El plural de *pagus* en llatí és *pagi*.

continuaran les funcions les parròquies tardorromanes i bizantines, els districtes musulmans i les universitats catalanes fins arribar als municipis dels nostres dies.

Cal fer però una important advertència: els florals són els centres geomètrics preestablerts emprats pels agrimensors romans per estructurar el territori de la centuriació. Després en funció de les circumstàncies es desenvolupen més o menys convertint-se la majoria, però no tots, en mercats o nuclis socials reals.

Són centres socials de freqüència setmanal, que aglutinen una sèrie de funcions religioses, comercials i administratives: els temples romans, musulmans o cristians; els mercats locals; i els districtes, universitats o municipis. Es pot concretar en el cas de la Mallorca medieval, on les esglésies parroquials eren les centres de la vida social rural. En primer lloc l'església era on s'enterraven el morts i on rebien el sagraments els vius. Era on es feia el mercat setmanal, que en llocs d'escassa població coincidia amb la missa del diumenge. També s'hi reunia el consell de la universitat, que administrava el terme²⁰⁸. Raonablement el que passava abans de la conquesta catalana era el mateix.

El pagus està situat en principi a una llegua com a màxim de qualsevol punt del seu territori, distància que ja s'ha vist que no és casual: la llegua és el recorregut que pot fer una persona en condicions normals sense aturar-se a descansar i equival a una hora de camí.

Es pot fer una estimació inicial del nombre de *pagi* de l'illa. La llegua té entre cinc i sis quilòmetres, i el seu cercle de desplaçament té una àrea d'uns cent quilòmetres quadrats²⁰⁹. Per a una superfície com la de Mallorca de 3.600 km² suposa 36 nuclis setmanals. Aquesta xifra es pot contrastar amb el nombre clàssic de universitats medievals, que era de trenta-tres en record de l'edat de Crist però sobretot seguint les regles dels cercles de desplaçament.

Aquesta llegua és una regla funcional molt sòlida però pateix algunes tensions. Ja des del mateix establiment de la Centuriació alguns pagus es descartaren per inviabilitats i s'agregaren als veïns: és el cas de Lluçmajor, que va rebre els *pagi* de Capocorb i s'Arenal. També en territoris molt poblats les pinnes, centres en principi subordinats han estat la base per a que es desenvolupassin nous nuclis de referència. I també els pot esmentar el canvi en l'organització territorial després de la conquesta catalana i la fundació de les viles: la llegua va passar de ser una distància mensual a ser diària per als jornalers que vivien a la vila i treballaven a les finques més allunyades.

Amb tots aquests exemples el que es vol mostrar és que l'organització territorial és una qüestió dinàmica, una tensió per a cada element de referència entre el radi que abasta el centre, la població que serveix i el servei que dona. És a dir un pur problema de Christaller.

*

*

*

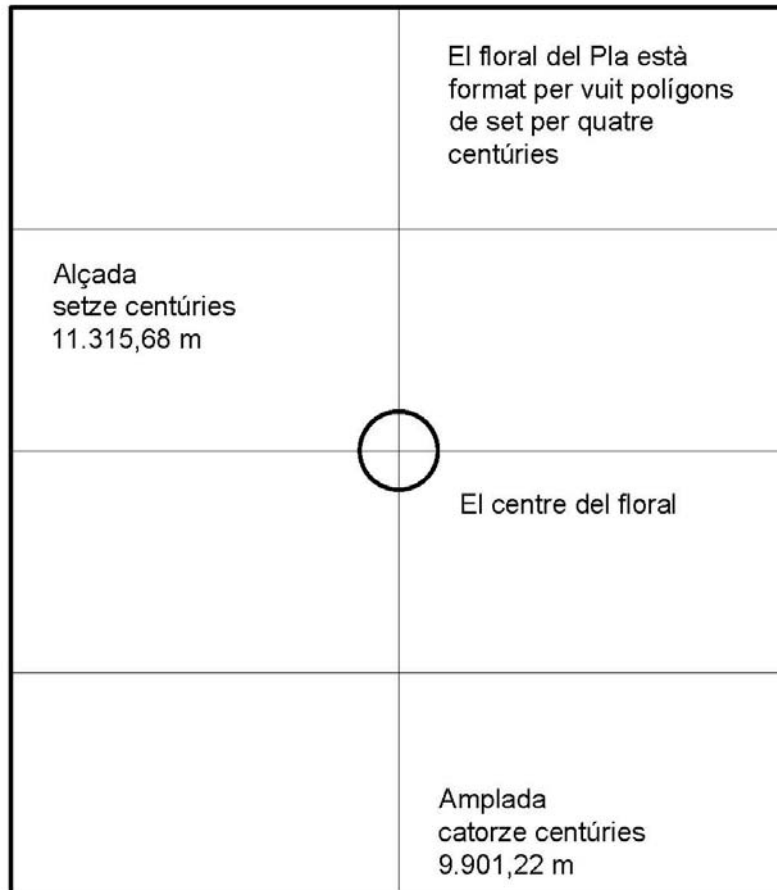
Ja s'ha vist la modulació territorial que es va emprar per construir les dues centuriacions que es feren a Mallorca, la del Pla i la de la Marina: cada una està construïda amb un tipus de polígon o saltus diferent. El del Pla és una agrupació

²⁰⁸ Els consells més antics de que hi ha constància són els de finals de 1285 quan amb motiu de la segona conquesta de Mallorca per part del infant Alfons d'Aragó es reunien els pobladors a les esglésies rurals per triar els emissaris que havien d'anar a retre homenatge al nou monarca.

²⁰⁹ S'empra aquí una fórmula tan simple com la de la superfície del cercle $S=\Pi*R^2$. Cal considerar que per al valor de Π basta emprar 3 en un context d'arrodoniments com aquest.

rectangular de 4 per 7, és a dir 28, centúries. En canvi el de la Marina estava format per 4 per 9, és a dir 36, centúries.

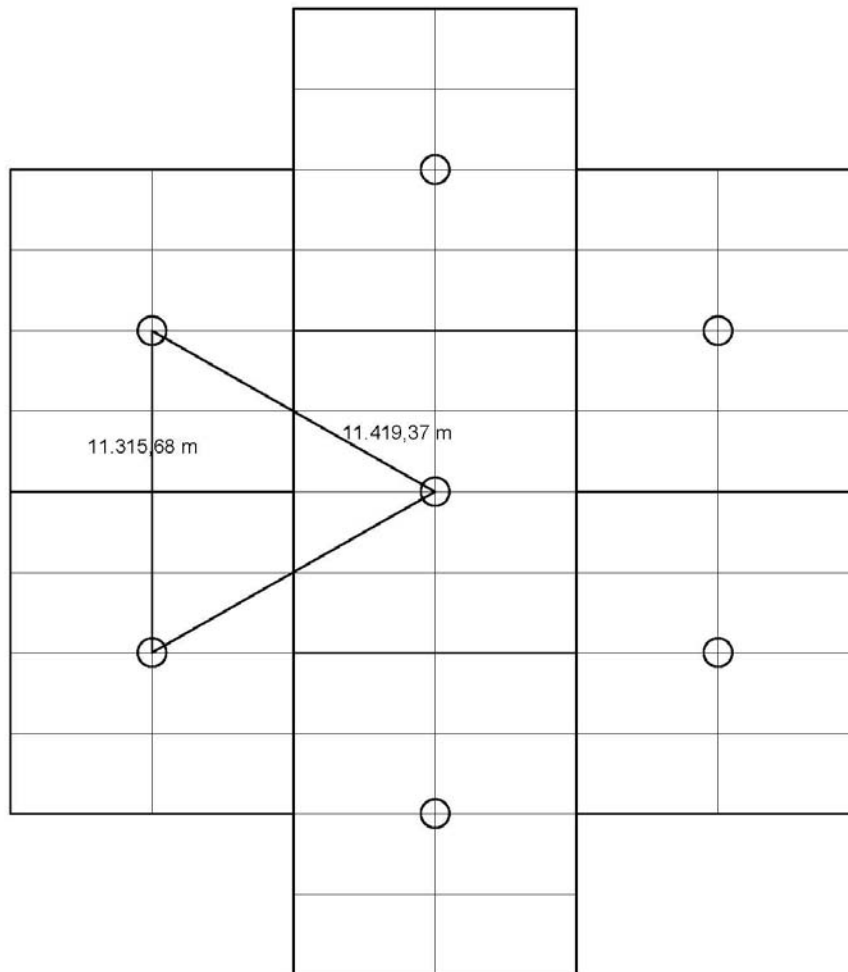
Al disseny de la centuriació els florals es varen concebre com una agrupació de polígons, un territori quasi quadrat format a partir de 2 per 4, és a dir 8, polígons. Es pot apuntar que suposa per tant 224 centúries.

4.36. El floral del Pla amb els vuit polígons. Estan formats per quasicuadrats de 14 centúries d'amplada per 16 centúries d'alçada.

El mòdul del floral es correspon exactament amb el territori corresponent a un centre màxim de freqüència setmanal. Un rectangle que conté 225 centúries té un a extensió de 112,46 km². De costat té 15 centúries, i això dóna un radi mínim de 5,3 km i un màxim de 7,4. Afinant més es pot convertir la superfície en un cercle amb un radi de 5,98 km, una operació que no és gratuïta com es veurà a continuació.

La trama de la centuriació estava notablement ben concebuda, ja que els polígons que en principi pareixien una simple broma de l'agrimensor amb unes proporcions que en revelen l'orientació, ara encaixen molt bé per delimitar un territori d'una mida adequada per acollir un centre setmanal. És evident que aquest sistema servia per poder situar dins la centuriació d'una manera automàtica els florals. Però hi ha més.

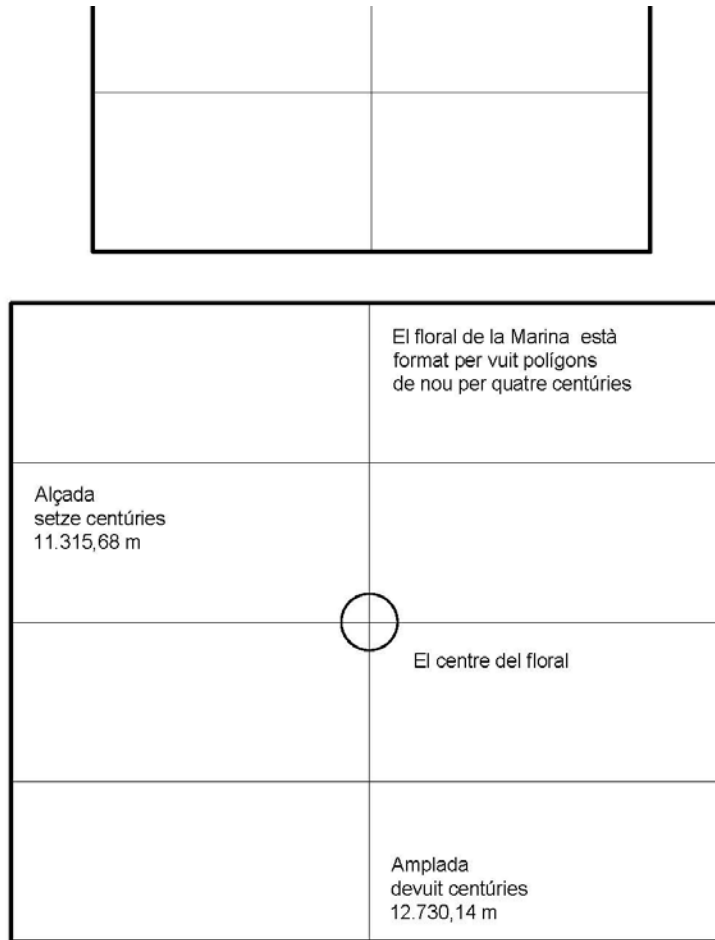

4.37. Les columnes desfasades de *pagi* del Pla. Es disposen en columnes desfasades entre si, a fi que els triangles entre els florals contigus siguin pràcticament equilàters.

Un quadrat o un rectangle no és la millor forma per garantir un accés igual al centre des dels extrems. Això es fa millor amb un cercle o amb un hexàgon. El territori del floral estava però condicionat per la lògica quadrangular de la centuriació. Aquest dilema es va solucionar de forma sorprenent: els florals es disposaven en columnes desfasades entre elles, a fi de que els seus centres quedessin distribuïts formant hexàgons. Així els centres dels *pagi* formen triangles quasiequilàters entre si de 16 centúries de costat²¹⁰, triangles explicitats pels camins que els segueixen, unes vies que s'anomenen obliqües en aquest treball, per distingir-les de les que segueixen l'orientació de la centuriació.

Cal repetir que aquesta peculiar distribució es va descobrir en aquest treball en primer lloc a partir del triangle format pels camins que enllacen Sineu, Castellitx i Canarossa, tres centres històrics del Pla. Després la trama es va estendre a Inca i Muro, i d'aquí a la resta de la centuriació principal.

²¹⁰ El triangle quasiequilàter format pels *pagi* de la centuriació del Pla té un costat de 16 centúries de longitud, i una alçada de 14, pel que els altres dos costats mesuren 16,124 centúries, el que suposa un error mínim del vuit per mil.

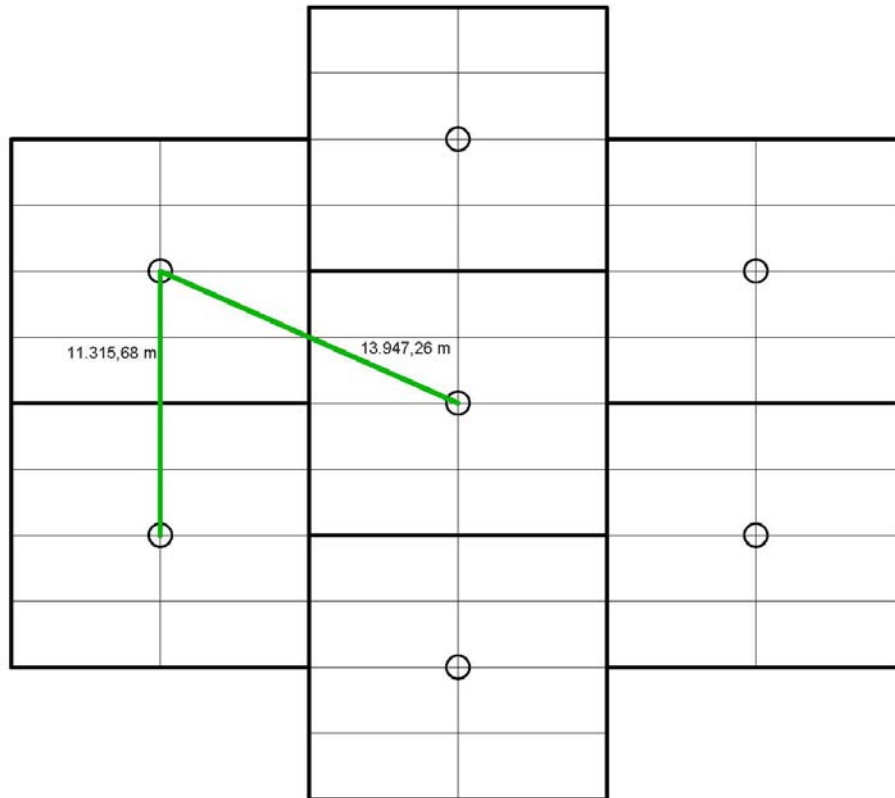

4.38. El florals de la Marina i els polígons. Aquests estan formats per rectangles de 18 centúries d'amplada per 16 centúries d'alçada. A dalt es mostra part d'un floral del Pla per comparar.

Tal grau de sofisticació per a cobrir el territori amb els centres dels florals demostra que els dissenyadors de les centuriacions estaven preocupats pel factor que es tracta aquí, el de la distància màxima al centre del floral. És a dir, que l'argument explicatiu és el mateix que guiava els establidors en crear el sistema.

La impressió respecte del planejament tan perfecte de la centuriació és que el disseny que s'hi va emprar estava ja molt experimentat. Això ho suggereix la comparació amb la centuriació de la Marina. Aquesta segueix un mòdul similar, si bé no tan perfecte com l'anterior. Aquí el mòdul intermedi o polígon està format per quatre per nou centúries. Pel demés el floral està format pel mateix sistema d'agrupació de vuit polígons, que aquí dona un floral de setze centúries d'alçada per divuit d'amplada.

La diferència de mida entre els polígons del Pla i la Marina és una qüestió complicada que es ve tractant al llarg del treball. Basti aquí recordar que cada orientació de centuriació duu associada una forma de polígon diferent, i que el polígon de la Marina era més gran perquè la relació dels polígons entre les dues centuriacions fos de dos a ú. I això es va fer al preu de permetre que la centuriació de la Marina quedés distorsionada.

4.39. Les columnes de florals de la Marina. Es disposen també en columnes desfasades entre si, però aquí els triangles estan distorsionats.

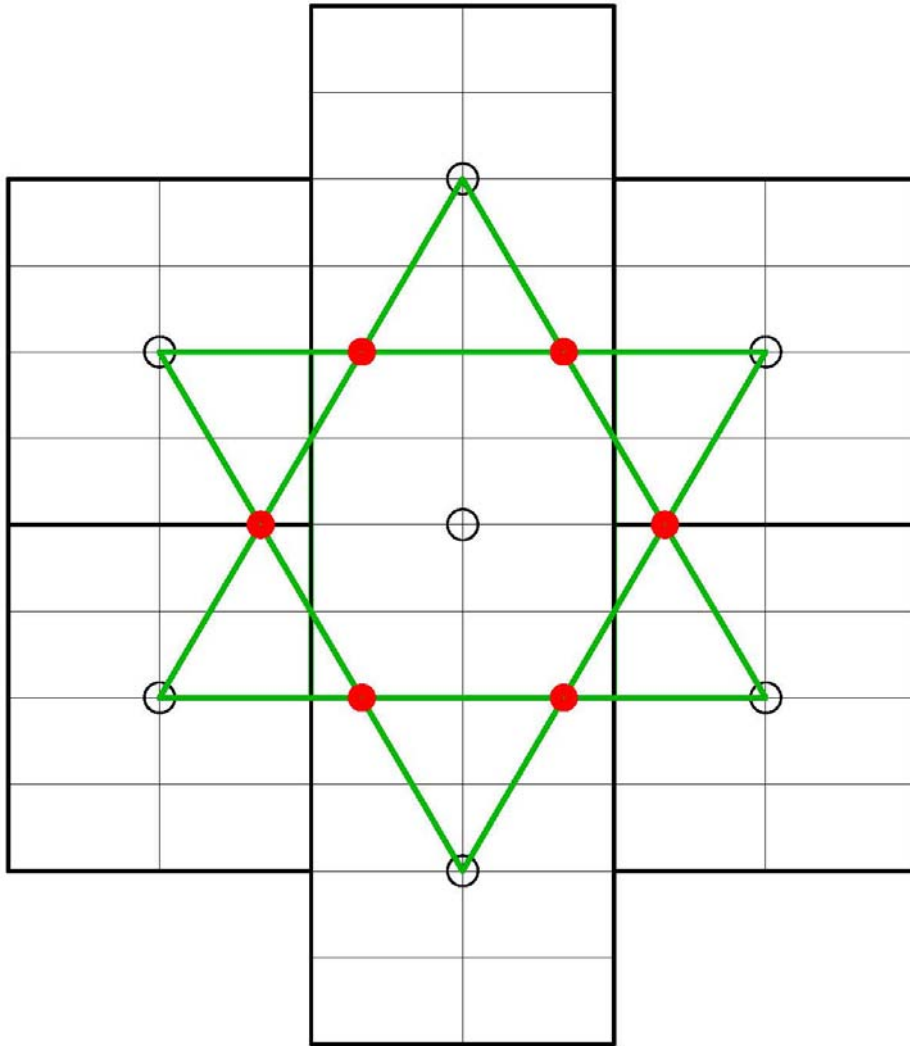
* * *

Per completar la visió sobre l'organització territorial cal referir-se aquí als florals còmodes i al extrems, tot i que es tractin en extensió en altres apartats.

El floral còmode, o *pinna* com s'anomena aquí, és el centre setmanal de distància còmoda, mitja llegua o uns tres quilòmetres. La pinna²¹¹ apareix naturalment a les comarques centrals i més fèrtils de l'illa, el Pla i el Raiguer. En aquestes amb el pas dels segles i ja des de l'establiment romà, els territoris dels florals s'han anat subdividint a mesura que les pinnes agafaven força i s'independitzaven.

Des del punt de vista geomètric el territori de cada floral és en principi quasiquadrat, però la superfície més a prop d'un centre de floral que de cap altre dibuixa un hexagon superposat al quadrat. Les arestes d'aquest hexagon són les pinnes, els baricentres dels triangles equilàters entre florals. Estan situats sobre les cruïlles dels camins oblics entre florals no contigus, i són els emplaçaments prevists dels centres setmanals còmodes. Cal notar com aquest camins formen una segona estrella desfasada respecte de la dels camins que uneixen amb els florals contigus.

²¹¹ S'ha de ressenyar aquí l'estupefacció d'aquest autor en descobrir la pinna. En cercar una explicació a la situació aïllada de s'Almudaina de Montuiri i situar-la sobre el plànol, era al centre exacte d'un triangle format per Sineu, Castellitx i Tuccis/Els Pagos.

4.40. La trama de pinnes. En negre els florals, en vermell les pinnes. Situades a les interseccions dels camins entre florals llunyans, formen una trama menor de triangles equilàters.

La distància còmoda, la mitja llegua entorn als tres quilòmetres, és la fita per a l'augment de les estructures setmanals. Això suposa passar a uns territoris entorn als 33 km², una tercera part de l'àrea dels florals i per tant triplicar els nuclis, que pujarien de 33 fins a uns 100 com a màxim. Els municipis de Mallorca són actualment cinquanta-dos, una xifra estabilitzada des de fa un segle. Si els recents nuclis costaners es consoliden, probablement s'independitzin²¹² d'aquí a unes dècades, i llavors la xifra pujarà a uns seixanta o setanta com a màxim. La diferència amb els cent nuclis proposats és deguda a les zones àrides de la Marina i en menor mesura de la Muntanya.

La mitja llegua va aparèixer modernament en un tipus d'estructura territorial molt interessant, les escoles rurals. Aquestes estan situades en moltes ocasions en

²¹² Tampoc no cal d'agafar gaire textualment aquesta independència. Els actuals municipis no són una estructura vàlida per a aquesta comparació, ja que ofereixen serveis de ciutat còmoda, pel que és previsible que s'acabin fusionant administrativament.

emplaçaments de pinnes, en els llocs on no sorgiren nuclis de població seguint la distribució dels florals còmodes. Així per exemple l'escola de son Estela de Campos està situada devora la pinna de son Catlar, i a Manacor sa Murtera és devora sa Mesquida, s'Espinagar devora son Fortesa i el puig d'Alenar devora ses Planes.

Aquesta relació no és cap casualitat, sinó que és una pura causalitat: quan es va decidir escolaritzar a la població rural infantil aquesta anava a escola caminant per camins, pel que els emplaçaments que havien deixat preparats els romans amb la seva xarxa viària eren idonis.

S'ha de tenir present que les pinnes no es situen de qualsevol manera, sinó al punt mig de tres florals. Són estrictament equivalents als centres de mercat prevists per Lösch als seus treballs. Les pinnes tenen un territori teòric una tercera part que el dels florals, i per tant tripliquen el nombre de nuclis²¹³. Apareixen ordenadament en uns punts determinats per la trama de la centuriació: en principi als llocs geomètricament exactes on han d'anar, als baricentres dels triangles formats pels centres de tres florals. Després aquest emplaçament es modula segons per on vagin els tres camins que s'hi creuen.

És adient passar ara a la llegua doble o extrema. Aquesta implica una freqüència setmanal amb una llegua forçada, que pot arribar en casos extrems a duplicar-se. Apareix generalment quan el territori és àrid i no permet la presència de centres setmanals que per distància sí hi serien. El cas paradigmàtic a Mallorca és Capocorb, el floral inviable de la Marina de Lluçmajor, al cor del Migjorn de l'illa. Com a vila catalana no va prosperar, ni com a floral romà, i de fet les importants restes prehistòriques que hi ha poden ser considerades una mostra més de que és un lloc aberrant territorialment.

La llegua extrema a Mallorca està també condicionada pel territori de la cohort creat per la centuriació romana. Efectivament l'illa es va dividir en divuit districtes territorials destinats a repartir les unitats militars que s'establiren a Mallorca, dotze al Pla i sis a la Marina. De fet els territoris dels castells roquers musulmans recullen amb freqüència dos d'aquests districtes, com és el cas de Sineu i Petra per al castell de Sant Onofre, o Inca i Campanet per al d'Inca. En principi aquests districtes cohortals eren només lots d'establiment, però alguns dels més àrids com Lluçmajor, Campos, Santanyí, Felanitx i Manacor s'han mantingut amb un mida desproporcionada com a centres setmanals perquè la seva zona costanera era inviable territorialment.

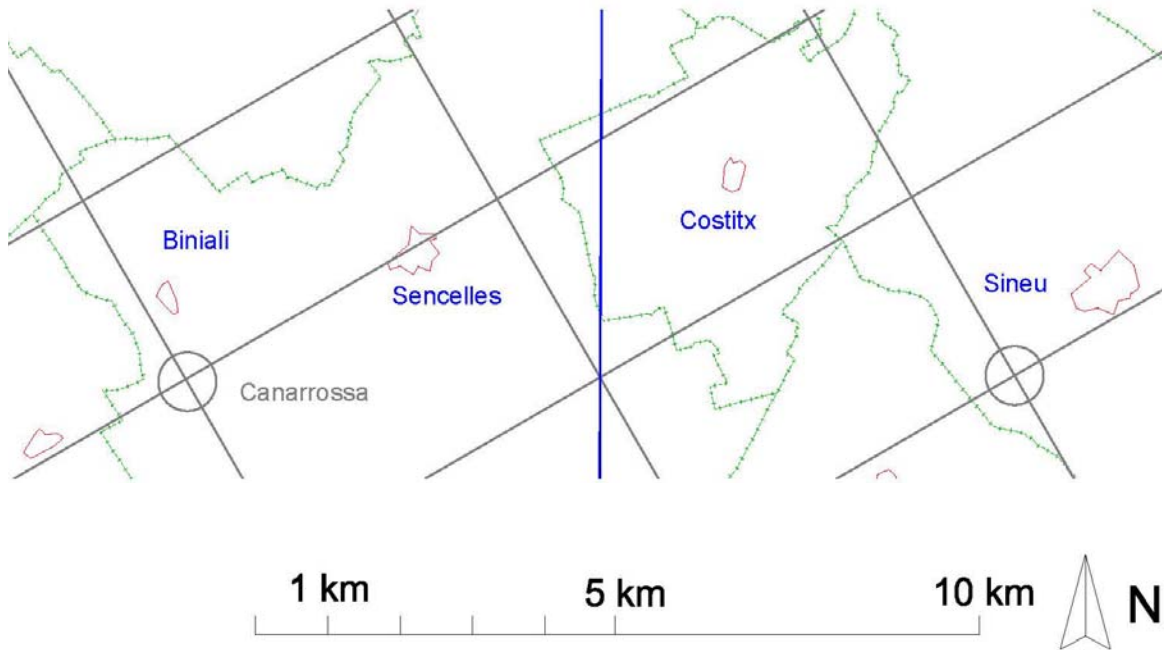
* * *

Hi ha a la trama de la centuriació de Mallorca un cas molt interessant que il·lustra la discussió sobre la forma rectangular del territori jurídic del floral i la forma hexagonal del territori funcional. El terme municipal de Costitx es correspon amb un dels polígons del floral de Sineu, el superior esquerra. Ara bé, històricament formava part del terme de Sencelles, que és la meitat dreta del floral de Biniali.

És a dir, es tracta d'una porció de territori que va canviar de floral en algun moment de la història. O per dir-ho en termes planers, la gent de la contrada va començar a anar a missa a una altra parròquia. El que és rellevant aquí és examinar les causes.

²¹³ Això es pot comprovar amb un senzill experiment: el territori del pagus està format per un hexàgon, que es compona de sis *formatgets*. Cada un és un triangle equilàter amb un floral a una punta i dues pinnes a les altres dues. El territori per tant s'ha de dividir entre tres.

En primer lloc hi ha la pròpia distribució territorial. La percepció del temps de recorregut és molt fina. La gent de la zona devia ser perfectament conscient que Biniali era prou més enfora que Sineu.

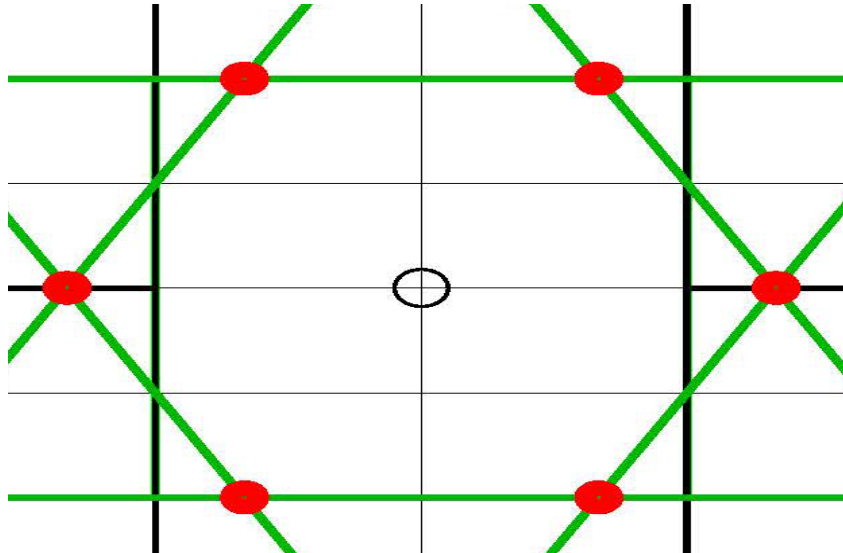
4.41. El polígon de Costitx i els florals. Aquest municipi coincideix quasi exactament amb un polígon de Sineu. Està totalment a la banda de Sineu de la mediatriu blava. Per circumstàncies de culte va resultar més a prop anar a Sencelles.

La distribució del territori en rectangles pels florals deixa uns triangles més a prop dels centres de floral contigus que del propi. Es pot veure a la taula com, una vegada tot comptat, una sisena part del territori del rectangle es reubica en un hexàgon.

	Base m	Alçada m	Superfície m2
Superfície floral	9.901,22	11.315,68	112.039.037,13
Triangle pina	2.828,92	1.653,20	2.338.385,27
Són 8, 4 fora i 4 dins	8		18.707.082,18
% variació			0,17

Taula 4.3. La variació del territori del floral entre el rectangle i l'hexàgon.

En segon lloc hi ha la dificultat percebuda de la ruta. Entre Costitx i Sineu hi ha una petita serra que actua com una divisòria dissuasòria. En canvi cap a Biniali hi ha un camí molt més planer. De fet el propi nom de Costitx es refereix a la costa del camí, que és l'eix de la centuriació que connecta la ciutat de Palma amb els florals de Biniali i Muro, passant per les pinnes de Sencelles i Llubí.

4.42. L'optimització del territori de rectangles i hexàgons. Els vuit triangles de variació suposen un 17 %, una sisena part. Cal notar que els vèrtexs de l'hexàgon són les pinnes.

En tercer lloc hi ha el factor que va desequilibrar definitivament la situació. Anar a Biniali era més a prop que a Sineu. Però després de la conquesta musulmana, quan els florals es convertiren en mesquites, les parròquies cristianes varen haver de traslladar-se a esglésioles fins llavors secundàries, com la de Sencelles. Quan tota la meitat oriental del floral de Biniali va anar a missa a Sencelles, per a la gent de Costitx ja no hi havia excusa per seguir anant a Sineu.

4.2.2 L'estructura dels pagus de Mallorca

Una vegada definida l'estructura geomètrica que regia els florals, tant pel que fa al centre com al territori entorn, ha arribat el moment de presentar-los. La tesi que es proposa aquí és que els termes dels municipis de Mallorca deriven de la distribució territorial feta per la Centuriació.

En aquest apartat es proposa seguir el viatge que feren els perfectes rectangles de l'esquema teòric romà fins a convertir-se en els termes municipals actuals. Evidentment no s'han conservat unes partions rectilínies i ortogonals, això seria massa senzill i hauria deixar aquest treball sense objecte. Hi ha diversos factors que han transformat la prístina trama de rectangles en el confús plànol actual.

El primer de tots és l'orientació adoptada. Pareix molt simple però el fet que la Centuriació estigui girada 30° respecte del nord en el cas del Pla i 37° en el de la Marina complica enormement visualitzar-la. Només hi ha un plànol de Mallorca que deixi de banda el nord per adoptar una vista territorialment racional. És el de Mut, un autor que va treballar també a les fortificacions. El plànol presenta la Muntanya allargada a la part inferior, i el Pla a dalt.

El segon serien els errors en el replanteig de la trama, és a dir les desviacions involuntàries de la pauta geomètrica. Aquest factor pràcticament no té influència ja que tot i la rusticitat de les tècniques emprades es va afinar molt.

El tercer són les desviacions voluntàries de la pauta geomètrica. La Centuriació va respectar les unitats d'assentament preexistents, els territoris dels poblats preromans. Aquests formaven unitats orgàniques entorn de camps de cultiu situats en punts baixos i empraven el relleu com a partió natural. És a dir, que on la Centuriació es va adaptar de forma sensata al relleu va ser seguint límits preexistents.

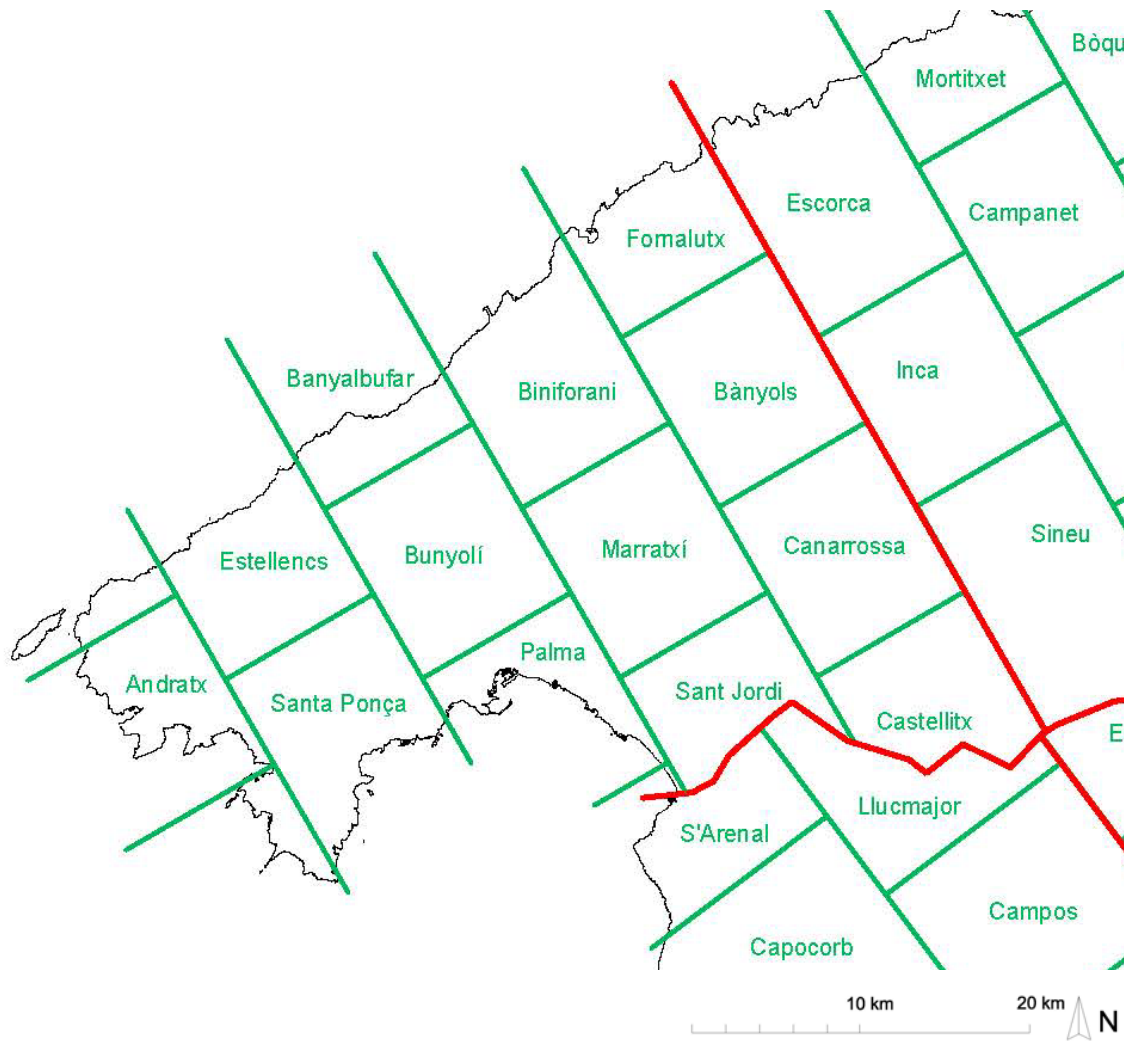
El quart són les modificacions de la superfície dels florals, afegint o traient saltus, per obtenir uns districtes de similar mida de cara a establir-los als legionaris. Aquí cal observar que això sobretot es dona dins una mateixa columna, saltant els dos polígons arrengrats a la vegada. El pas a una columna contigua és excepcional abans de la conquesta catalana.

Fins aquí els canvis fets en el mateix moment de l'establiment. A tot això cal afegir les modificacions fetes durant els dos mil·lennis de funcionament: aquí hi ha la independització de les pinnes i els canvis de culte als temples.

La prístina geometria dels pagus

Les trames de les dues centuriacions defineixen una quantitat prou elevada de rectangles. Bona part estan sencers o els falta molt poc degut a la mossegada de la mar. D'altres pràcticament només són una punta. El criteri aquí ha estat considerar els florals dels quals hi ha almenys dos polígons, matisant-ho amb criteris geogràfics. Així Banyalbufar sí és un floral, i en canvi la península de Trefalempa no. És a dir, els fragments ubicats en marines pelades que no contenen pràcticament possessions s'han deixat de banda.

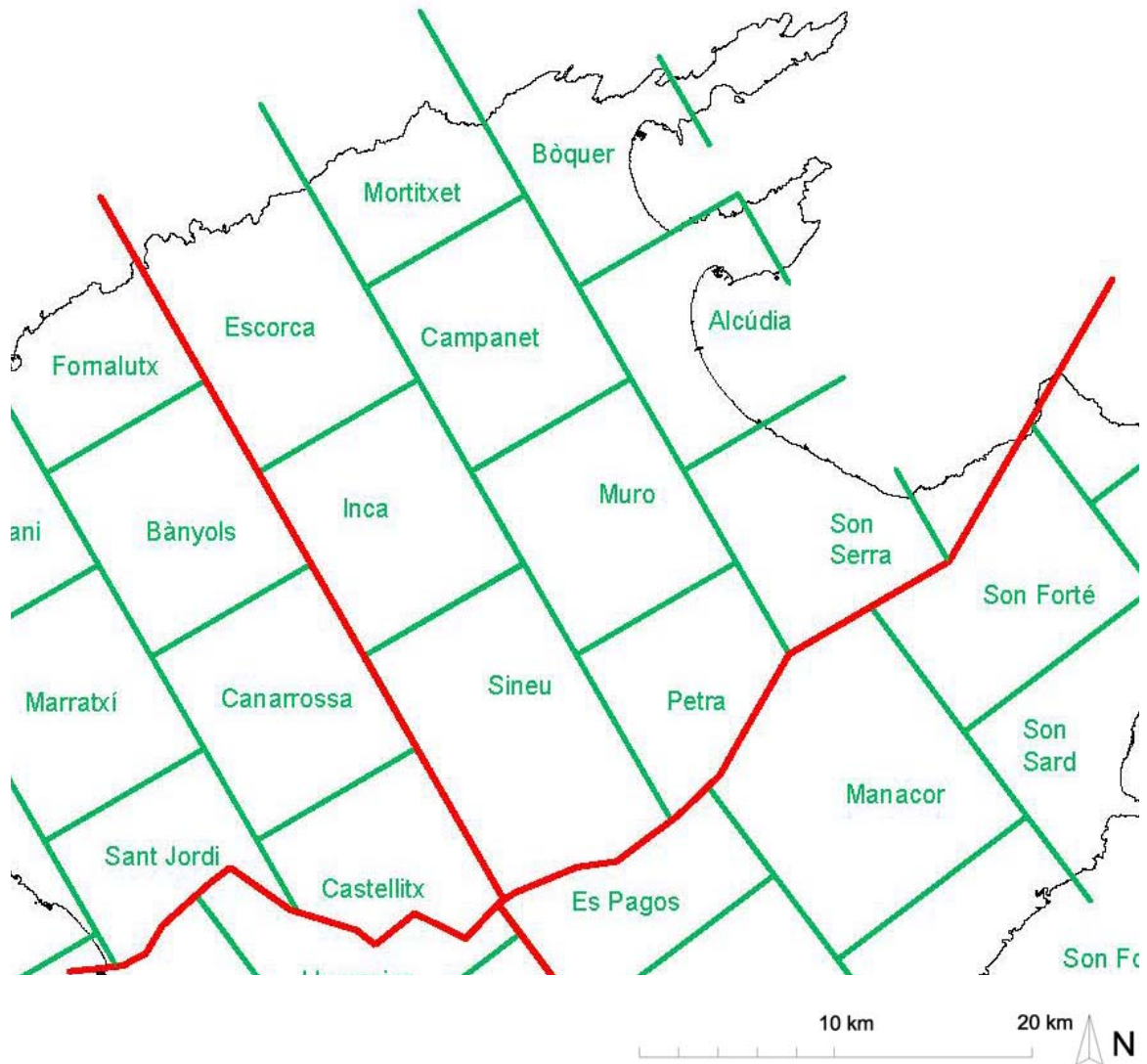
A continuació es dona la llista de florals considerats, ordenats per ciutats i per columnes. Des del punt de vista administratiu els florals geomètrics es varen agrupar en districtes que comprenien un o més florals, però tot i això al centre de cada floral es va construir un fortí. I precisament han estat els fortins que quedaren marginats els que s'han conservat millor: Son Fortesa de Manacor està sencer, i de sa Ràpita es conserva el nom.

4.43. Els *pagès* geomètrics de la ciutat de Palma.

Terme de Palma, total 13:

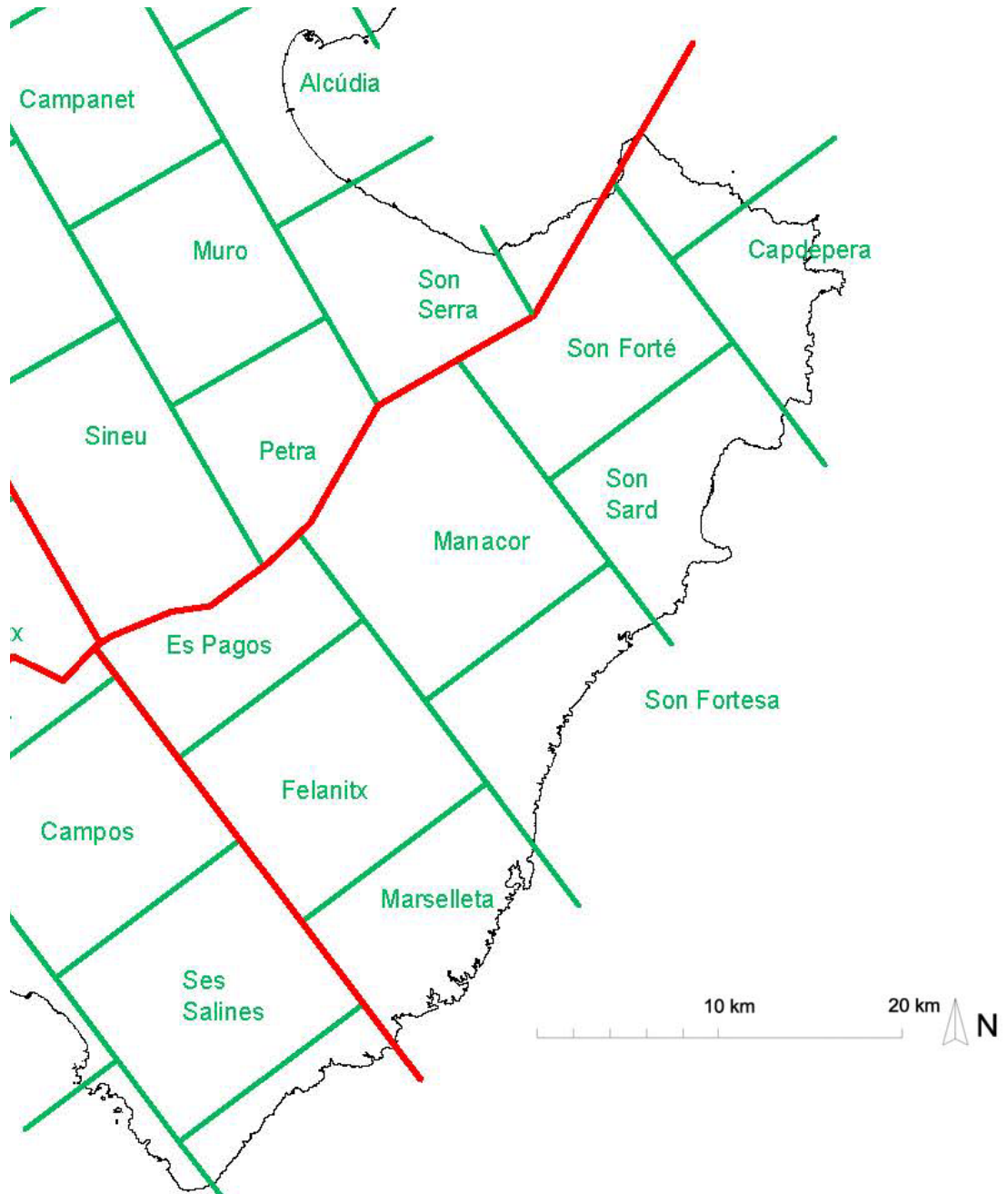
- a- Port d'Andratx.
- b- Estellencs, Santa Ponça.
- c- Banyalbufar, Bunyolí, Palma.
- d- Biniforani, Marratxí, Sant Jordi.
- e- Fornalutx, Alaró, Canarrossa, Castellitx.

4.44. Els *pagi* geomètrics de la ciutat de Pollentia.

Terme de Pollentia, total 11:

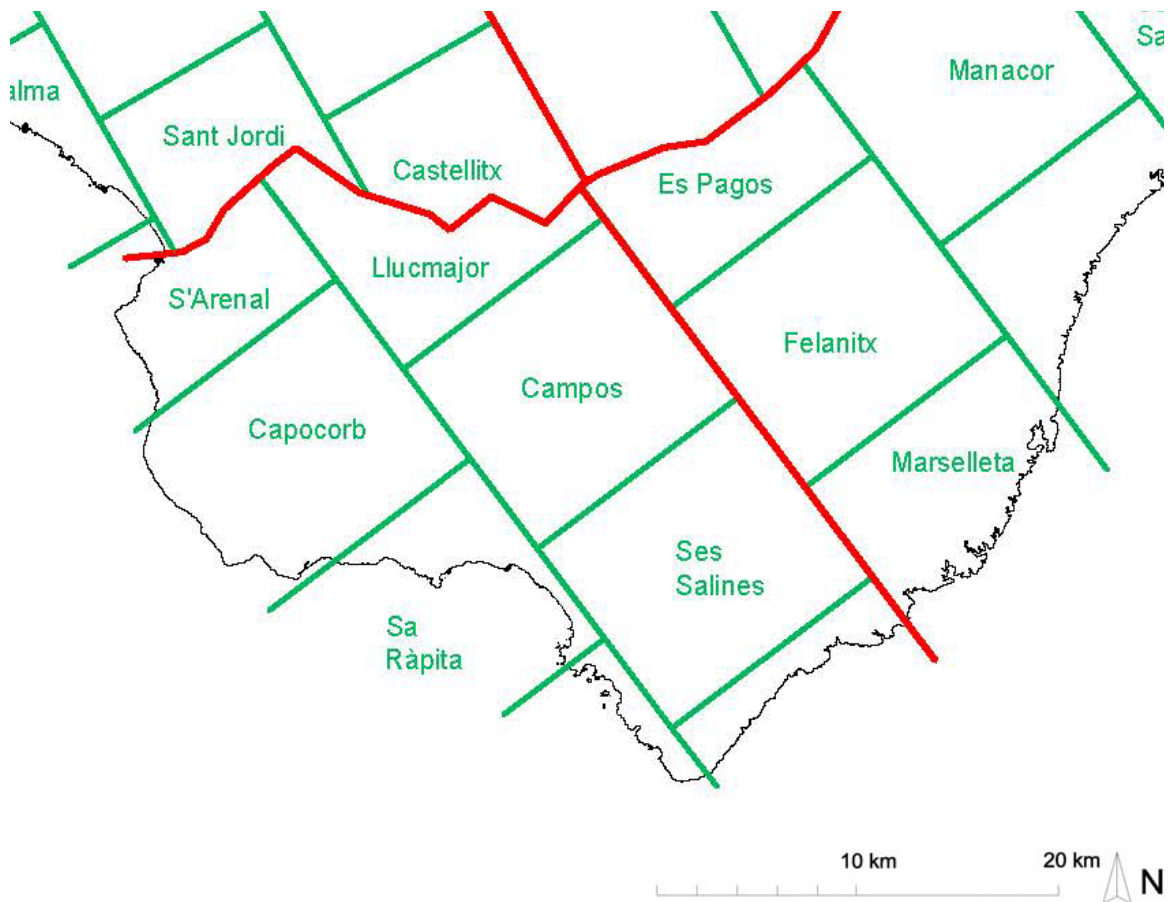
- a- Escorca, Inca, Sineu, Sant Joan.
- b- Ariant, Campanet, Muro, Petra.
- c- Bòquer, Alcúdia, Son Serra de Marina.

4.45. Els pagi geomètrics de la ciutat de Tuccis.

Terme de Tuccis, total 8:

- a- Capdepera.
- b- Son Forté d'Artà, Son Servera.
- c- Manacor, son Fortesa de Manacor.
- d- Tuccis dels Pagos, Felanitx, Marselleta.

4.46. Els pagi geomètrics de la ciutat de Guim.

Terme de Guim, total 6:

- a- Llucmajor, Campos, Ses Salines.
- b- S'Arenal de Llucmajor, Capocorb, Sa Ràpita.

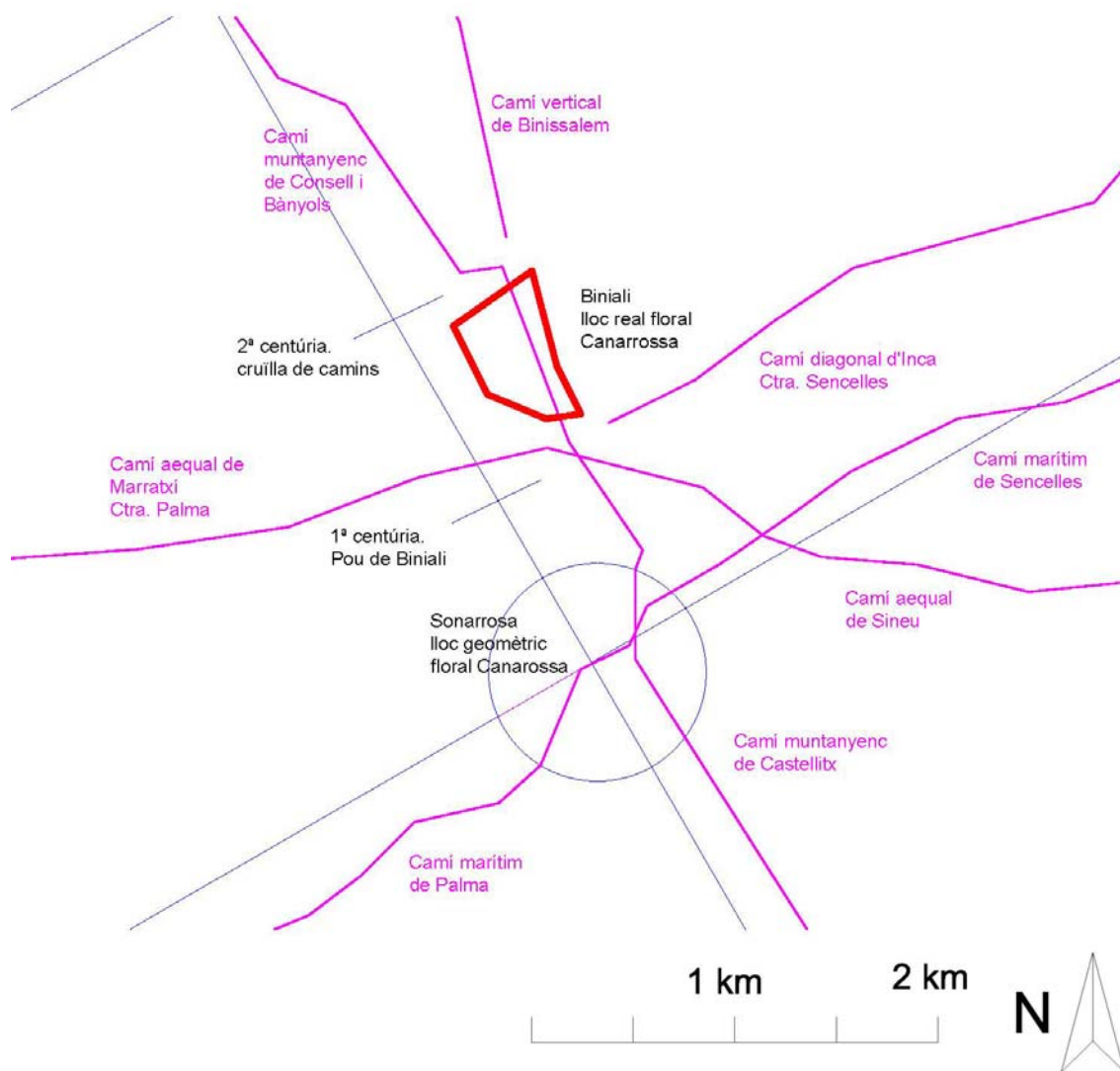
Cal també referir-se a la ubicació exacta dels centres dels florals: el que va determinar la situació d'aquests va ser en primer lloc la trama de replanteig de la centuriació, i en segon lloc els condicionants preexistents.

Efectivament el punt geomètric donat pel replanteig era només un punt de partida. Després a devora aquest s'havia de cercar un emplaçament adequat: en un assentament anterior, sobre una via preexistent, o devora un subministrament d'aigua. Els establidors varen actuar amb prou flexibilitat per assegurar que la trama de la centuriació es convertís en un territori habitable.

Els *pagi* es desplacen des d'una centúria fins a un polígon per aprofitar un emplaçament favorable. És interessant remarcar que aquests desplaçaments es fan seguint la lògica de la centuriació, movent-se generalment sobre els costats dels saltus, sobre una fita de cantó de centúria. És curiós anar constatant com de seriosament es prenen els establidors la trama que creaven: Moure un centre exclusivament sobre els

caps de centúria veïns coarta enormement les possibilitats d'elecció. Aquesta peculiaritat estendrà en compte a l'hora d'estudiar la versemblança estadística de la centuriació.

Un cas molt clar és el de Biniali. L'emplaçament oficial d'aquest floral hauria de ser a dalt el cingle on comença el Pla, per on discorre el camí de Sant Eugènia a Sencelles, la via de Palma a Muro. Però es va optar per desplaçar-lo una centúria cap al nord, a baix vora el torrent que drena el Raiguer. Aquest fet ha quedat reflectit a la documentació medieval, on es fa referència a dues alqueries de Canarossa, la menor que és la d'alt el cingle i la major que aviat es va començar a conèixer com a Biniali.

4.47. El desplaçament mínim del floral de Biniali. Des de Sonarrosa sobre el cingle el centre baixa dues centúries a la vall.

A Felanitx va anar a l'inrevés. El lloc assenyalat per la trama era a devora el Convent, i es va optar per desplaçar-lo una centúria cap al sud fins a les cases de sa Torre. Es podria proposar que aquest floral estava emplaçat per controlar la població, i deduir una dinàmica en que els fortins del Pla estan construïts en llocs amables i els de la Marina sobretot amb fins defensius. Una vegada formulat, cal admetre que no és gaire

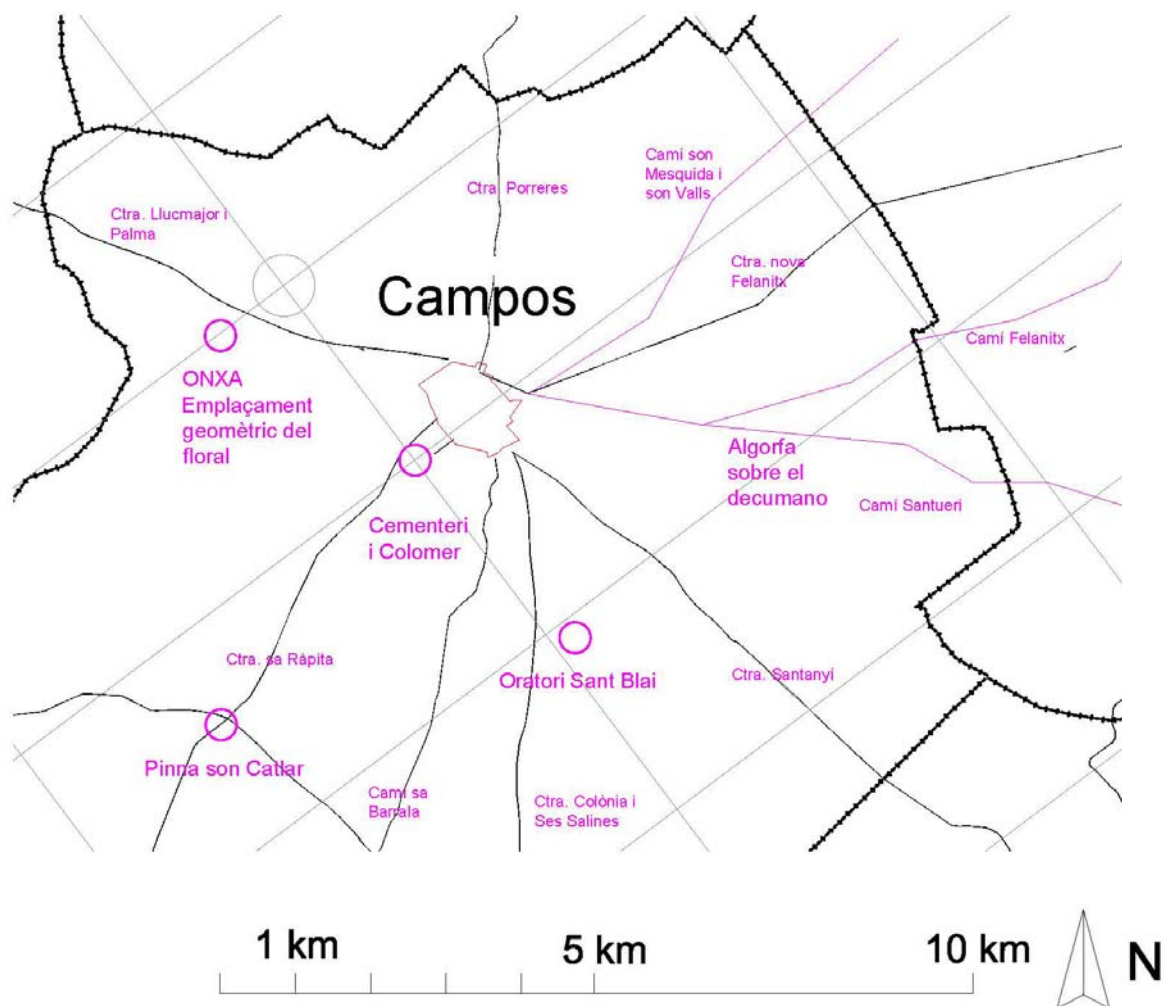
versemblant. Un altre cas és el de Castellitx, on la posició geomètrica era a baix a la vall d'Aubeny i es va optar per situar el floral un poc més amunt, sobre el serral per tenir un domini visual del decumano maximo.

Tots aquests es desplacen realment poc. En canvi Escorca, Santa Ponça, Campos o Sant Miquel de Campanet es mouen vàries centúries sobre un dels eixos.

Els territoris dels poblats prehistòrics

El tercer motiu de canvi són les desviacions voluntàries de la pauta geomètrica. La Centuriació va respectar les unitats d'assentament preexistents, els territoris dels poblats preromans. Aquests formaven unitats orgàniques entorn de camps de cultiu situats en punts baixos i empraven el relleu com a partió natural. Els romans respectaren la unitat dels territoris dels poblats, almenys a la centuriació de la Marina, i desplaçaren els florals als nuclis dels poblats.

Pel que fa al respecte de la unitat dels territoris dels poblats prehistòrics, és molt clar el cas dels poblats limítrofs de son Valls de Felanitx, Justaní de Manacor i sa Franquesa de Vilafranca, on els termes municipals s'adapten per respectar-los.

4.48. El desplaçament notable del floral de Campos. El floral es desplaça a un altre cap de polígon.

Apart de les sotiletes de posicionament esmentades anteriorment hi ha autèntics desplaçaments del floral. Cal tenir present com era el territori llavors. Només una part petita del Pla estava cultivada i la resta eren garrigues i boscs. Quan un floral geomètric queia en un punt inadequat s'alçava la fita geomètrica i inclús un temple, però el floral físic es desplaçava als camps del poblat aborigen més pròxim. Aquest va ser el cas de Manacor, on el fortí que tocava anar a la zona de son Mas va acabar al turó del poblat prehistòric, a l'actual Palau. També és el cas de Campos on el centre tocava ser a son Sala, conegut com Onxa després de la conquesta pel temple o altar de la deessa Unxia que hi havia, i el floral acabà al poblat actual vora la llera del torrent general que desaigua la plana.

D'entrada tots els florals de la centuriació de la Marina estan desplaçats, cercant un entorn més habitable en els horts d'un poblat prehistòric. Això no es donava de forma tan flagrant al Pla, on la població era més gran i la roturació de terres era major.

4.2.3 Els repartiments romà i català

Dins la sèrie de factors que modifiquen els territoris geomètrics dels florals hi ha les condicions concretes de l'establiment de terres als legionaris en el marc de la Centuriació. Aquest és un tema que té una importància cabdal en si mateix, tot i que aquí es presenti dins una ordenació de factors de desdibuixament dels florals geomètrics. És la qüestió fonamental el repartiment de les terres: l'objectiu últim de tots els esforços de la conquesta i tots els treballs de la Centuriació.

Fins ara s'ha vist la construcció geomètrica del territori de Mallorca, com es va establir la xarxa de replanteig. Ara cal veure la distribució de les terres. La hipòtesi aquí és que es va fer construir l'illa als legionaris que en serien els futurs pobladors.

Els lots romans i el sorteig

Els autors del Corpus fan algunes mencions²¹⁴ a com es feien els sorteigs de les terres que s'establien. Hi ha un concepte clau, que és el de que els legionaris eren establerts segons les seves insígnies. És a dir, que la centuriació respectava l'ordre militar, una mesura molt sensata.

Cal considerar que la centuriació de Mallorca es va establir en varis esglaons. La hipòtesi aquí és que en el primer es varen crear el que es poden anomenar lots cohortals o districtes: agrupacions de florals que tenien unes superfícies de camps de cultiu similars. En aquest esglaó els lots cohortals varen ser sortejats entre les cohorts. Es tracta de l'equivalent al primer nivell del territori, el dels *pagi*.

En l'esglaó inferior es va treballar amb lots poligonals. Com s'ha dit abans cada lot cohortal devia tenir una superfície de camps de cultiu similars. Això es va poder fer ja que en haver replantejat tota la trama de la centuriació es va avaluar la terra polígon a polígon. A partir d'aquesta operació es varen poder crear agrupacions de polígons formant els lots cohortals.

²¹⁴ Castillo (1998) pàg. 9 Higinus en tractar el Límits, i pàg. 107 Siculus Flacus en tractar els Camps Dividits i Assignats.

L'heurístic que s'ha emprat aquí és que cada un d'aquests lots cohortals estava format per deu polígons agrícoles. Cal entendre per aquest nom un polígon que té al voltant d'un vint per cent de la terra cultivable. No es tracta d'un polígon geomètric, sinó de la seva part cultivable. Així molts polígons de la Muntanya o de la Marina no comptaren en absolut, ja que eren estèrils. D'altra banda algun polígon fèrtil del Raiguer va comptar per dos.

Evidentment hauria estat millor treballar reconstruint la trama de poblats prehistòrics de la centuriació i estimar les superfícies cultivades de cada un. Una aproximació així excedeix fins i tot l'àmbit d'aquest treball. L'aproximació emprant polígons plans és suficient per encaixar preliminarment els districtes amb les cohorts.

Els lots poligonals varen ser sortejats entre les unitats de la cohort. Una cohort estava formada per tres-cents homes, que formaven tres maniples o sis centúries, i cada centúria tenia dos centurions. Cal precisar que el maniple dels veterans tenia la meitat de força que els altres, pel que en realitat es pot considerar que hi havia cinc centúries de seixanta homes cada una, o deu mitges centúries de trenta homes cada una. És a dir que a cada mitja centúria li pertocava un polígon agrícola.

Finalment arriben el tercer i el quart esglaons. Cada mitja centúria de trenta homes estava formada per cinc decúries de sis homes cada una. Al tercer es devien sortejar les terres de dins el polígon, agrupades en cinc vil·les, entre les cinc decúries. I per acabar al quart es sortejaven les terres de la vil·la entre els sis integrants de la decúria.

L'esquema que es proposa aquí té un vessant especulatiu innegable. Evidentment és prou agosarat pretendre establir una relació biunívoca entre els municipis actuals de Mallorca i els tres mil romans citats per Estrabó. Tot el raonament que es presenta aquí pot ser rebutjat, però llavors segueix havent-hi dues preguntes sense resposta: com es repartiren la terra els romans, i com es formaren els actuals municipis.

Els lots de les cohorts, o districtes

En aquest sotsapartat s'estudiarà la divisió de l'illa en lots cohortals o districtes, construïts a partir dels florals geomètrics.

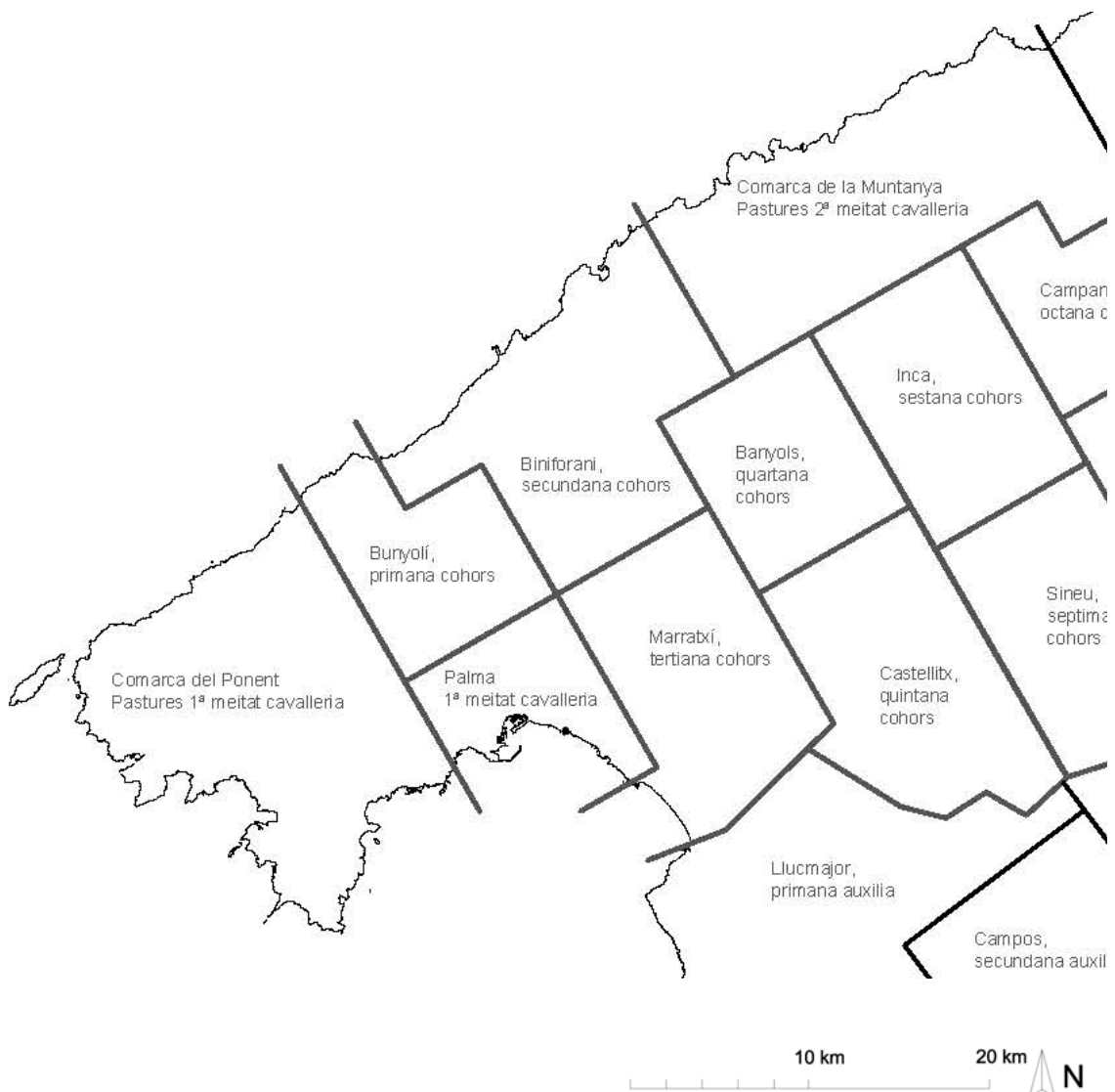
La hipòtesi principal és que Cecili Metel va establir a la centuriació del Pla una legió sencera. Aquesta estava formada per deu cohorts d'infanteria i deu turmes de cavalleria. Cal considerar que el Pla va ser dividit en dotze lots, un per a cada cohort i dos més per a la cavalleria. Cada un d'aquests lots, inicialment concebuts per al sorteig en primer nivell de les terres, va convertir-se després en un districte, el qual evolucionaria en les zones conegudes com a *juz* a la conquesta catalana.

Aquests districtes o lots de les cohorts havien de ser essencialment iguals entre si, tenir unes superfícies grosserament equivalents de terra cultivable, perquè els legionaris no ho haurien acceptat d'altra manera. Això pressuposa que es feren estimacions de la terra cultivable continguda a cada polígon, una vegada fet el replanteig de la trama ortogonal de la centuriació.

S'ha de destacar que aquest estadi d'inventari dels camps de cultiu, un més entre els molts treballs de la Centuriació, és de fet tota la feina que es va fer per confeccionar el Repartiment català. Una vegada coneguda la disponibilitat de camps es varen modificar els florals afegint i traient polígons, i fins i tot ajuntant florals sencers, per

equiparar els lots en la mesura del possible. Aquests deu districtes eren els següents: Bunyolí, Biniforani, Marratxí, Bànyols i Castellitx al territori de la ciutat de Palma. I al territori de la ciutat de Pollentia hi havia Inca, Sineu, Campanet, Muro i Petra.

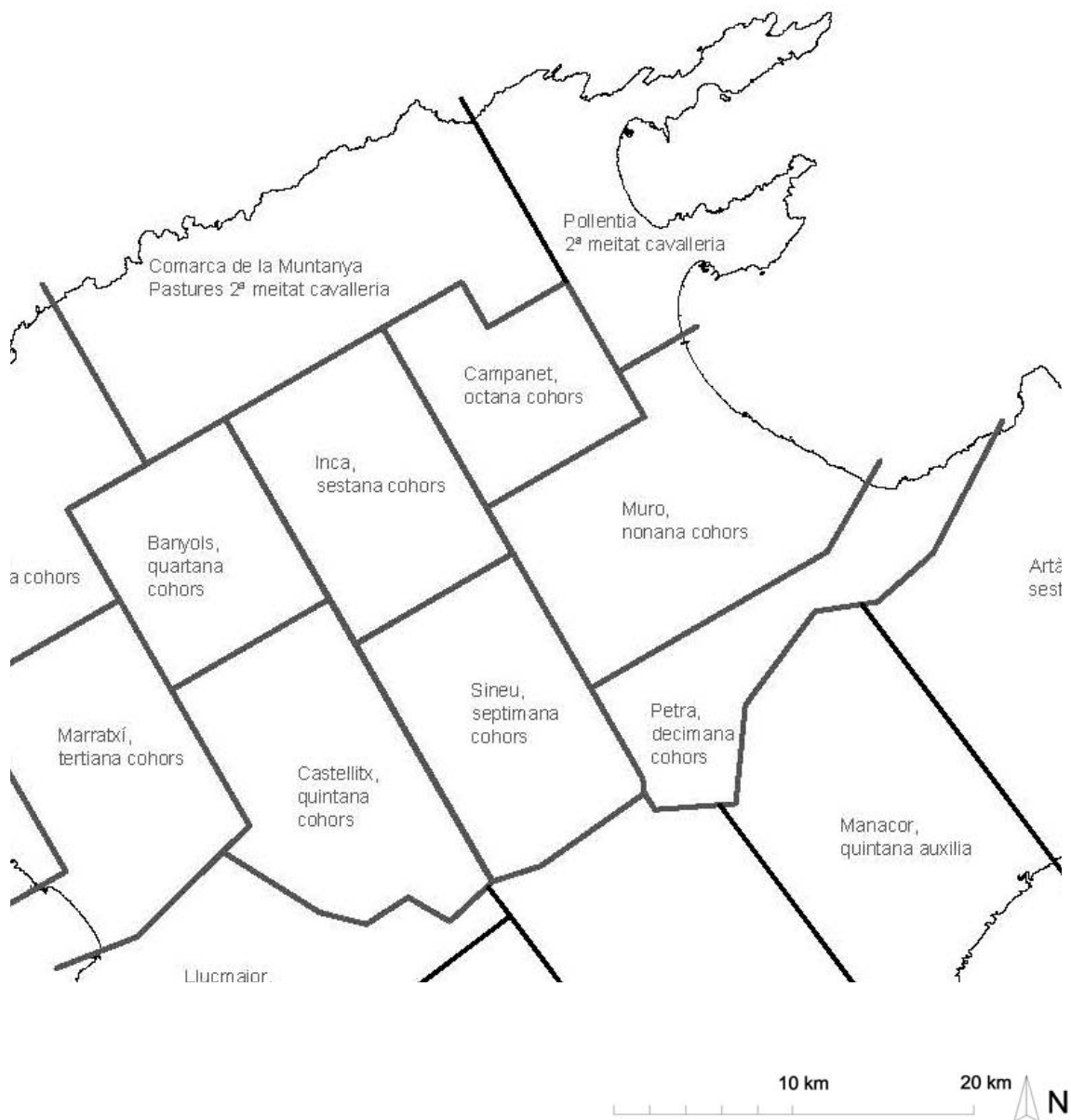
Respecte de la cavalleria com ja s'ha dit cal considerar que es va dividir als cavallers en dos grups iguals. Per a aquests dos es prepararen dos lots, que varen ser precisament les dues ciutats de Palma i Pollentia, enteses com a florals. Aquests són realment dos florals privilegiats, que comptaven entre d'altres coses amb un aqüeducte que els creua. Se'ls va afegir a més un altre territori a cada un, la zona de pastures. El districte de la Muntanya, que comprenia a més de l'actual municipi d'Escorca el de Fornalutx i la meitat occidental del de Pollença, va ser assignat com a pastura de Pollentia. A Palma també se li va assignar la zona del ponent de l'illa amb els termes actuals d'Andratx, Calvià, Estellencs i Puigpunyent, la comarca coneguda en època medieval com el Pariatge.

4.49. Els districtes cohortals de Palma.

Segons la hipòtesi formulada cal entendre la formació dels districtes a partir dels tres condicionants inicials enunciat: el territori natural, la lògica del replanteig i la construcció de lots. Cal considerar que l'evolució posterior dels territoris dels municipis de Mallorca fins avui es pot explicar pràcticament a partir d'aquests districtes.

A partir de l'esquema inicial dels dotze districtes, la lògica dels florals va ser respectada i alguns d'aquests lots es varen sotssubdividir. Començant per Palma, el cas més clar és el del Pariatge: els tres florals funcionaren fins i tot en els pitjors moments després de la conquesta catalana, quan en cada terme podien viure només unes vint famílies de nous pobladors. Aquí la lògica territorial de la llegua en un terreny abrupte va triomfar. També ressorgiren a la resta del territori de la Palma romana els florals geomètrics dels districtes: Banyalbufar es va escindir de Bunyolí, Sóller de Biniforani, Sant Jordi de Marratxí i Canarrossa de Castelltix.

4.50. Els districtes cohortals de Pollentia.

Un cas curiós, de confirmar-se, és el del Raiguer, una entitat territorial que amb la seva fertilitat va permetre prosperar una sèrie de pinnes, com Santa Maria i Binissalem abans de la conquesta catalana, i Consell i Lloseta posteriorment.

A Pollentia el procés és molt similar. La major diferència és que Escorca té una evolució bastant diferent del Pariatge, degut a la duresa extrema del seu territori. Cal comparar un instant ambdós territoris. Tos dos tenen un centre general, el nucli d'Escorca mateix per al primer i el des Capdellà per al segon. Al Pariatge la unitat es va rompre molt ràpidament en tres entitats separades. A Escorca hi va haver un procés similar: a l'extrem occidental va prosperar Fornalutx per motius obvis en estar dins la vall de Sóller. A l'occidental la meitat oriental de Sant Major, la vall de Vàritx o d'en March va passar a Pollença.

Respecte del districtes romans de Pollentia, també varen començar a dividir-se després de la conquesta catalana: La zona de la colònia de Sant Pere va passar de Petra a Artà, d'Inca va segregar-se Selva, de Sineu Sant Joan, de Campanet sa Pobla, i de Muro Santa Margalida.

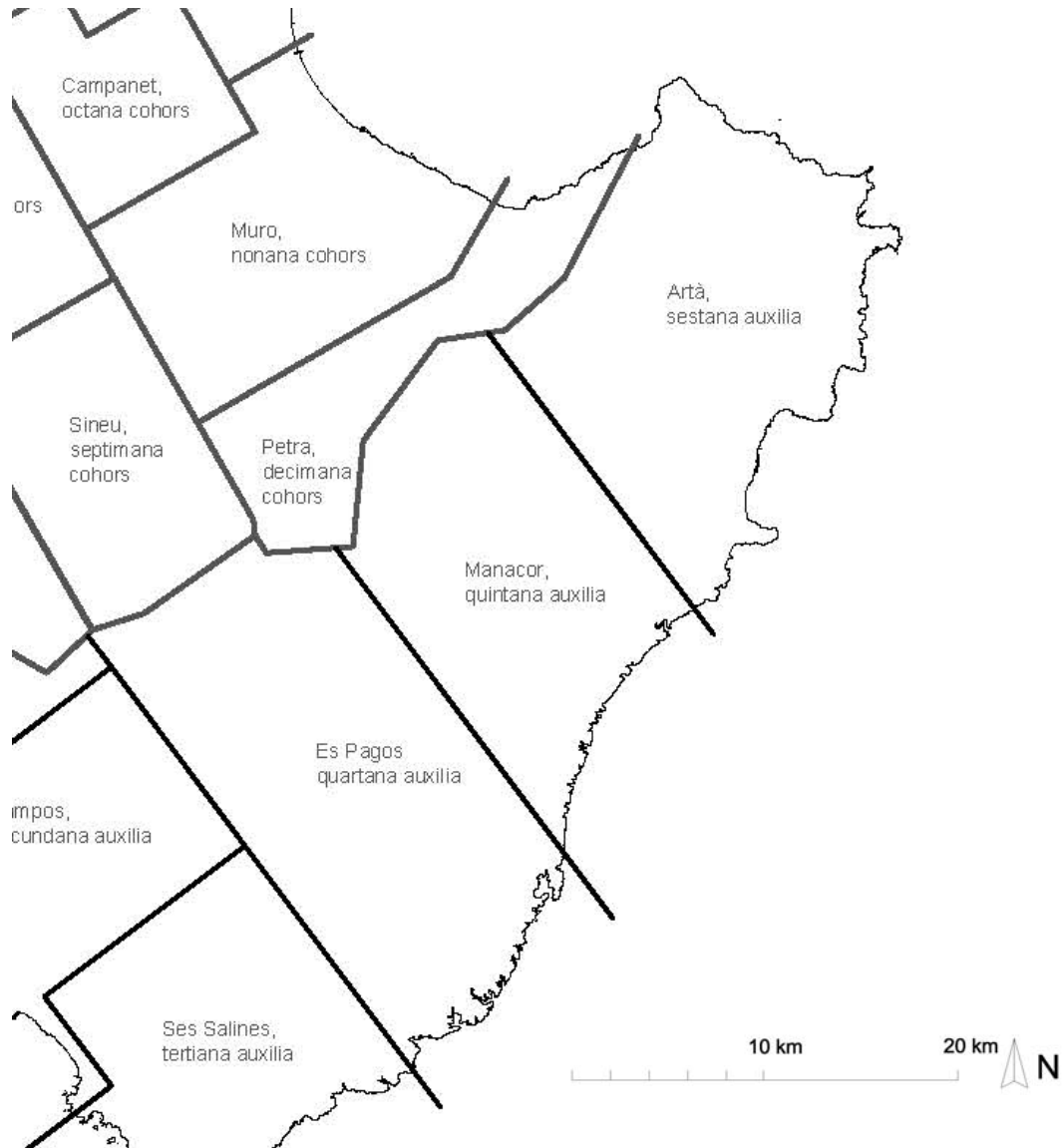
* * *

Ara toca estudiar els districtes de la Marina. Aquí les consideracions territorials eren molt diferents. Ja s'ha vist com es va dividir el territori dels vençuts en dues ciutats per a reduir-ne la força. Una vegada fet això es va procedir igual que al Pla, creant lots que funcionarien com a unitat d'assignació de l'establiment primer i després com a unitat civil. Cada ciutat de la Marina va ser dividida en tres districtes o lots. Això cal relacionar-ho amb els sis lots que es feren a cada ciutat del Pla, els cinc d'infanteria i el de cavalleria: tota l'organització territorial estava encaminada a reforçar l'asimetria entre les ciutats, la proporció de dos a ú entre colònies llatines i comunitats aborígens.

Des d'un punt de vista militar es pot proposar que la finalitat d'aquest districtes devia ser enquadrar als combatents aborígens dins l'exèrcit romà, i cada un devia considerar-se com la seu d'una cohort, en un cas paral·lel al dels districtes del Pla.

A Tuccis hi ha en primer lloc la ciutat, situada a Els Pagos. Aquesta actuava a més com a cap del districte de Felanitx. La seva situació absolutament excèntrica respecte del territori va fer que a partir de la conquesta catalana Felanitx n'agafàs el relleu administratiu. Al Capbreu de Nuno Sans queda clar que la capital del districte és Caçor, i Felanitx només n'és un nucli secundari, almenys oficialment.

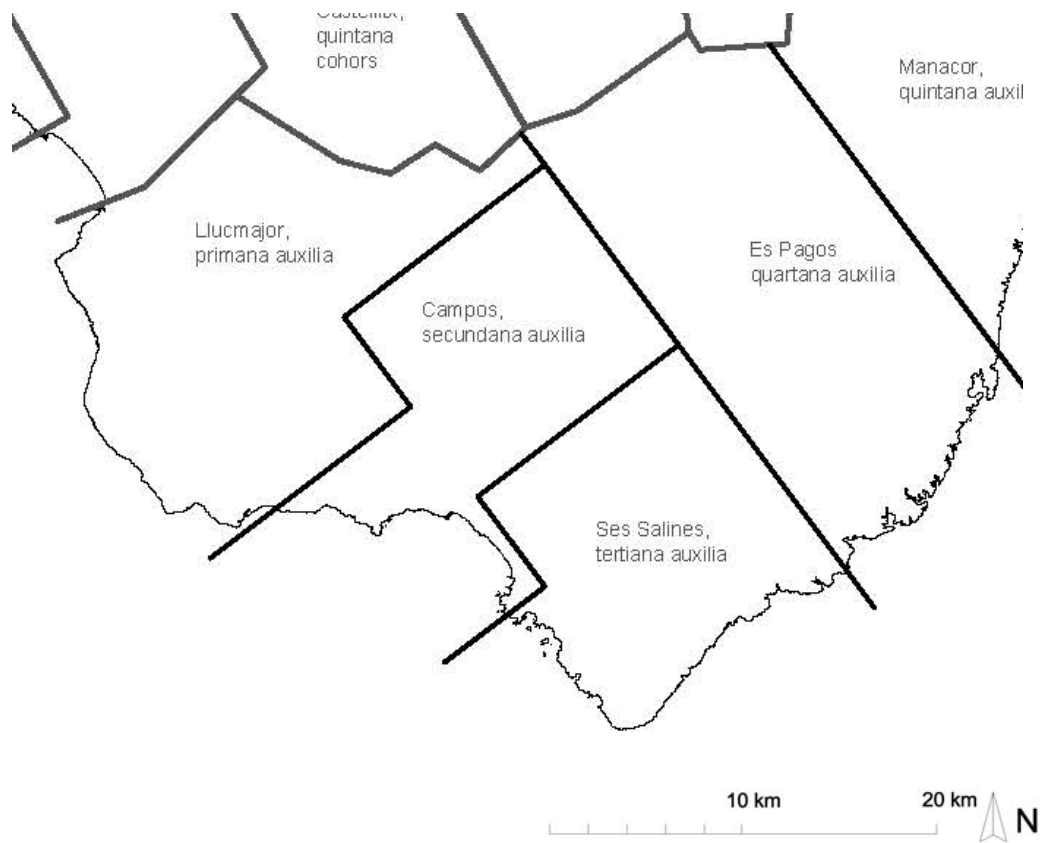
Cal comparar els dos districtes germans de Tuccis i Manacor, formats sobre els respectius florals sencers de Felanitx i Manacor. Ambdós inclouen a més en el seu territori les restes de florals limítrofs. En primer lloc els florals costaners on hi ha els ports, Portocolom i el port de Manacor respectivament. En segon lloc els terrenys situats cap a l'altra centuriació, la zona de Tuccis i la de Calicant. Cal notar com aquests dos pagus tenen els centres sobre la prolongació del Pla geològic dins la Marina administrativa, és a dir les terres fèrtils. En canvi els florals inviables absorbits estan situats sobre terres de Marina geològica.

4.51. Els districtes cohortals de Tuccis.

El tercer districte de Tuccis és el d'Artà: aquest està format per tres *pagi* corresponents als actuals municipis de Capdepera, Son Servera i el mateix Artà. Aquí va passar una cosa lleugerament distinta que a Felanitx i Manacor. El procés d'agregació no es va centrar en un floral sencer central i clarament superior a la resta, sinó en tres de parcials i similars. Es pot considerar que Artà és la translació de son Forté cap al lloc central històric de la comarca, un punt de confluència dels tres trossos de floral que la formen.

Pel que fa al territori de Guium hi ha aquí també els tres districtes, que coincideixen amb els tres municipis històrics del Migjorn, amb una variació: Lluçmajor, Campos i ses Salines en lloc de Santanyí. Tots tres *pagi* es varen articular a partir de les zones de terra més adequada de la comarca, encara que això va suposar una reorganització notable dels seus límits. Efectivament els centres es desplaçaren per a poder ubicar-se en els únics punts on la terra era prou fèrtil per permetre que fossin viables.

4.52. Els districtes cohortals de Guim.

Així Llucmajor agrega els tres *pagi* de Randa, s'Arenal i Capocorb, i es situa a la confluència dels tres, en un cas similar al d'Artà. Campos absorbeix el floral costaner de sa Ràpita. Ses Salines incorpora tota la costa al seu voltant, inclosa la meitat del pagus de Marselleta que es va canviar de ciutat per compensar els territoris. Tots tres centres però estan molt desplaçats per situar-se sobre zones de terres fèrtils.

Cal considerar que aquí no va passar el mateix que a la resta de l'illa: els *pagi* latents no varen ser mai viables. L'exemple de Capocorb, la vil·la fallida al segle XIV evidencia que el Migjorn era massa dur per a permetre que els florals costaners funcionessin. Aquests *pagi* quedaren com a simples línies territorials, sense implicacions pràctiques en l'organització social.

Els lots dels polígons

Com s'ha dit els districtes romans es feren distribuint els camps de cultiu de forma proporcionada entre ells. Seguint amb l'aproximació heurística proposada el polígon pla o agrícola és la unitat bàsica de mesura i aproximadament deu formaven cada lot cohortal. Ja s'ha vist com una cohort està integrada per tres-cents legionaris. Això vol dir que corresponia un polígon agrícola a cada grup de trenta, que es correspon amb mitja centúria.

Passant ara a les ciutats, els territoris dels dos districtes de cavalleria, a cada un hi havia 150 cavallers, als quals els tocava el triple de terra que als legionaris. Es pot

repartir aquesta xifra entre el propi cavaller, el seu escuder i el cavall. Per al cavall ja s'ha dit que hi havia les terres de pastures. Queden així per repartir terres entre el doble de 150 homes, és a dir 300, els mateixos que en una cohort.

Evidentment l'heurístic substitueix una forma més complicada de mesurar els camps prehistòrics que trobaren els romans. Caldria identificar tots els poblats prehistòrics del Pla i la Muntanya, una feina que no es farà aquí.

Una assumpció que es fa en aquest treball és que els colons romans substituïren a una població aborigen de mida similar en nombre de famílies. Es pot considerar que les tecnologies agrícoles d'ambdós col·lectius eren equiparables²¹⁵, com es discutirà detalladament més envant, i que per tant els camps de cultiu que sostenien a un nombre determinat de nadius sostingueren després una xifra igual d'itàlics.

Pel total de Mallorca es ve proposant en aquest treball la xifra estimativa de 180 poblats prehistòrics, amb un territori mig per poblat de 20 km². 80 eren al Pla, 60 a la Muntanya i 40 a la Marina, considerades aquestes comarques com a terços del territori. Així un poc menys de 140 es repartiren entre les dues colònies. Són 70 per a cada una. De forma molt grollera es podrien repartir en 10 per cohort i entre 10 i 20 per a la cavalleria. Així quedaria una distribució realment senzilla: cada mitja centúria de legionaris va rebre un poblat, una illa de cultius enmig d'un mar de garriga. Una unitat identificada clarament prescindint de la geometria de la centuriació, cal afegir.

*

*

*

A continuació es proposa reconstruir el procés de construcció dels districtes de Palma. Es fa una classificació dels polígons en erms, agrícoles i de reguiu. Els primers són els situats sobre massissos rocosos i no tenen valor. Els segons són la unitat base. Els tercers comptaran doble. La superfície de camps de cultiu necessària per a una família era una jovada, el que suposa per a les trenta famílies tres quilòmetres quadrats de camps de cultiu. En un polígon de 14 km² suposa només un 20% del territori. Per a camps de reguiu baixa a només el 10%. Per resumir-ho d'alguna forma, es podien fer molts de roïssos amb les terres i triar només les millors. A partir d'aquest pressupost es fa l'exercici:

Palma. Per començar hi ha el districte mateix de la ciutat: el floral estricte de Palma ocupa 6 polígons geomètrics. Cal considerar que el territori de pastures, el Pariatge, no comptava. El floral realment només ocupa el triangle delimitat pel camí dels Reis, el torrent Gros i la mar, que són tres polígons. S'hi varen afegir els dos polígons inferiors del floral de Bunyolí, la zona de la font de la Vila i el triangle de Xilbar. Queda així un territori format per sis polígons on més de la meitat oriental és de reguiu, és a dir que es poden considerar devers deu lots. Els 150 cavallers de la ciutat de Palma tenien uns camps assignats similars als de les cohorts d'infanteria, i a això calia afegir a més les pastures.

Bunyolí. El districte primer de la infanteria ocupa dos florals, Bunyolí i Banyalbufar. Banyalbufar està format només per dos polígons, Banyalbufar i son Bunyola. El floral de Bunyolí ha cedit els dos polígons inferiors a Palma, i bona part de la seva banda oest a Puigpunyent. El seu territori efectiu queda reduït a dues zones: la vall del torrent d'Esporles on hi ha Superna, Esporles i Canet. I l'actual Establiments on hi ha Bunyolí i Sarrià.

²¹⁵ Això es estrictament a efectes heurístics a fi de modelitzar la població en base als camps. Es discuteix en una altra part del treball el canvi agrícola que suposà la conquesta romana.

Aquest districte està prolixament enumerat al Repartiment Àrab, on apareixen els noms de polígon que s'han enumerat aquí. Tot i no coincidir exactament amb els polígons geomètrics cal suposar que els topònims recollits en el moment de la conquesta catalana reflectien els polígons funcionals de la Centuriació. Aquí hi ha set polígons en principi, i es pot considerar que tres són de reguiu: Banyalbufar, Esporles i Canet. En resulten deu lots.

Biniforani. El districte segon està centrat en els vuit polígons del floral de Biniforani. Ocupa també part dels dos polígons superiors de Marratxí, exceptuat el triangle de Xilbar. Finalment comprèn els dos polígons de Sóller que quedaren dins el territori de la ciutat de Palma en passar la majoria del floral de Fornalutx a Pollentia.

L'actual terme de Bunyola comprèn quatre polígons a la plana de Ciutat, que es poden anomenar sa Font Seca, s'Estremera, Raixa i Bunyola. També hi ha la zona d'Alfàbia i Biniforani. Llavors es poden afegir dos polígons més a Valldemossa i dos a Sóller, sense fer gaire distincions sobre si són de secà o reguiu. Cal tenir en compte que bona part del territori d'aquest districte és alta muntanya, hi ha molts polígons totalment inaprofitables com els situats al puig del Teix i la serra d'Alfàbia. En resulten deu lots.

Marratxí. El districte tercer ocupa sis polígons del propi floral de Marratxí, i quatre més del de Sant Jordi. Cal notar que el floral de Marratxí, l'actual terme, només està format pels quatre polígons centrals, ja que va cedir els extrems. Sant Jordi va rebre els dos inferiors per compensar la poca superfície i la pitjor qualitat dels terrenys.

S'ha d'advertir que tot i formar un únic districte a efectes de sorteig i administrativament, es va procurar equilibrar els territoris dels florals que funcionaven com a centres socials. També es podria posar en dubte que formassin un districte cohortal: la forma del juz musulmà de la Ciutat indica que incloïa Bunyolí i Marratxí, i no Biniforani.

En total són deu polígons. Bona part eren aiguamolls, però s'ha de tenir present que només es necessitava una petita part per cultivar. En resulten deu lots.

Bànyols. El districte quart ocupa sis polígons del propi Bànyols o Alaró. Els dos superiors formen la vall d'Orient i es proposa que es destinaren al sosteniment del castell d'Alaró. Cal afegir els dos polígons superiors de Canarrossa.

Els dos polígons que queden ara al nord del districte són pràcticament alta muntanya: el castell d'Alaró i Solleric, i no es poden considerar viables. Els dos següents es divideixen la vall d'Alaró. Queden finalment els quatre polígons del Raiguer. En total són sis polígons útils, que inclouen zones de reguiu com la molt extensa d'Alaró i la vall de Coanegra. Com es ve propoant, les zones d'horta que trobaren els catalans a la conquesta han de remuntar-se molt enrere, indubtablement des dels temps prehistòrics s'explotaven les zones humides pels cultius. Es pot assimilar a deu lots.

Castellitx. Finalment queda el districte cinquè. Aquest està format pels sis polígons del floral de Canarrossa restants, a més dels cinc que formen el floral de Castelletx. Resulta així un total d'onze polígons. Dels que cal treure el de la zona del bosc de Castelletx, situat entre aquest floral, Algaida i Punxuat. Queden deu polígons normals del Pla.

Aquí es pot observar que per fer encaixar els dos districtes cohortals de Bànyols i Castelletx ha calgut ignorar els juz de Canarrossa i Montuiri. Els districtes musulmans

rurals eren una pervivència dels termes prehistòrics dels mercats dels castells roquers tamisada pels *pagi* romans.

El districte musulmà de Montuïri comprèn territoris de tres ciutats: el terme de Lluçmajor del de Guium, el d'Algaida del de Palma i el de Montuïri del de Pollentia. La força d'aquest districte era el mercat de bous de Montuïri, i en menor mesura el castell roquer de Randa, i era prou poderosa com per fer tal tergiversació territorial.

El districte musulmà de Canarossa va causar una alteració menor, només afectant als territoris de les cohorts. Aquí la força era el mercat de bous de Biniali, i en menor mesura el castell d'Alaró.

D'aquestes alteracions es pot deduir la força respectiva de cada tipus d'estructura territorial. El floral era el més fort, el centre social setmanal tenia sentit per si mateix: l'ofici religiós setmanal i la gestió dels vius i els morts són a la base mateixa de la creació de les comunitats. En canvi les unitats superiors, el districte cohortal i la ciutat romana, es foneren quan es va recuperar la ciutat prehistòrica que en suplia les funcions.

Els lots de les decúries

Arriba finalment al darrer esglaió de l'establiment dels colons romans, el sorteig dels lots dins cada polígon entre les decúries que formen la mitja centúria assignada. Cada cohort es repartia en 10 polígons agrícoles, en cada un dels quals s'establiren cinc decúries de sis homes cada una o mitja centúria de trenta legionaris. El més raonable és suposar que després es distribuïssin en cinc vil·les.

En aquest tercer esglaió es devien mesurar les terres cultivables contingudes dins el polígon, amb una certa exactitud, a fi de dividir-les en cinc parts similars. S'ha dit abans que els camps de cultiu dins el polígon s'estimaven somerament per poder conformar els lots cohortals. Aquí en canvi la mesura havia de ser més precisa. Pot il·lustrar-nos el procediment seguit pels establidors catalans, continuant amb l'estret paral·lelisme que cal considerar hi ha entre les operacions de mesura dels camps de cultiu dels polígons i les que es feren en ocasió de la conquesta catalana. En aquest darrer cas els camps es mesuraren en quadre, un ample i una longitud que bàsicament eren arrodoniments del costat de la jovada.

En el cas romà es devia fer igual, una avaluació de la superfície cultivable continguda dins el polígon assignat a la mitja centúria per a dividir-la en cinc parts sensiblement iguals. Cal recordar que els autors gromàtics recalquen molt que el sorteig resolvia totes les possibles injustícies percebudes.

Els lots catalans

Cal tractar també el repartiment de la conquesta catalana. Hi ha una gran diferència conceptual amb la Centuriació: els romans crearen el territori a partir de la quadrícula, i els catalans varen fer unes quadrelles a partir d'unes llistes d'imposts.

L'esquema del Repartiment de Mallorca és tremendament simple: dues meitats, una per al rei i l'altra per als magnats. Després cada una d'aquestes dividida en quatre parts. Les operacions es feien amb la taula del dos, excepcionalment amb la del tres.

No s'aplicaren en absolut sofisticacions matemàtiques per l'estil de les regles de tres: tot estava dirigit a fer parts que es poguessin considerar iguals per poder-les

repartir. Un exemple molt clar és que una part dels efectius aportats per Don Nuno va ser englobat dins la part del bisbe de Barcelona, per igualar els quatre contingents dels magnats.

Es pot tractar de reconstruir el que va passar. No degué ser un procés gaire llarg. Una negociació en una taula, amb gent enfadada discutint i algú fent sumes de les jovades dels districtes.

En base a les cavalleries aportades estava clar que s'havien de fer vuit munts similars. Una vegada obtingudes de la llista d'imposts de capitació les xifres de les jovades dels districtes es va procedir a fer agrupacions més o menys homogènies d'aquests per fer els vuit lots.

D'una banda el territori estricte de la Ciutat va quedar fora, en ser dividit en vuit parts a semblança de la resta de l'illa, igual que l'Albufera d'Alcúdia . De l'altra s'havia de tenir en compte la comissió de Don Nuno.

No es pot reconstruir exactament com es feren les parts degut a que es va treballar amb una llista d'imposts de la qual només se'n coneixen els imports de la part d'en Nuno gràcies al Repartiment Àrab. També cal tenir en compte que un impost no ha estat mai un fidel reflex de la realitat. Dit això es pot examinar la comparació entre els valors del Repartiment Àrab i els de la Remembrança.

	Rep. Àrab	Remembrança
1/8 Ciutat	44	36
Bisbe 1/8 Ciutat	6	13
Manacor	470	920
Bunyola	150	242
Musu	180	125
Bulinsa / Santueri	470	922
Bisbe distr. Ciutat	165	164
		És la meitat
		És la meitat
		Igual
		Ambdues sumen 50

Taula 4.4. Comparació de les jovades de Nuno Sans

En aquesta taula es pot comprovar com el que estava situat a prop de la Ciutat és pràcticament idèntic. Dins el floral de Palma tocaren a Nuno 50 jovades, entre el que li corresponia pel seu propi octau i el de la part que tenia dins l'octau del Bisbe de Barcelona. Respecte del que li tocà del bisbe al districte extens de la Ciutat les 164 jovades estan clavades.

És molt curiós observar també el que va passar amb les terres de Manacor i Santueri. En ambdós casos resulta que estaven declarades 470 jovades i hi havia en realitat 920 jovades, el doble.

Es pot suposar que el Repartiment Àrab és un document del moment del Repartiment, a la Quaresma del 1230. La forma de dir les quantitats així ho indica: *en torn a xx jovades aproximadament, fins que es faci la medició de tot, si Allah, lloat sia, vol*. Així es pot proposar que les llistes d'imposts que s'empraren per fer el Repartiment eren molt precises, a la Ciutat encerten plenament, i el que diuen de Manacor i Santueri és una reducció al 50%, una demediació que sona a rebaixes fiscals.

Es pot concloure que les llistes d'imposts, que reflectien famílies o jovades indistintament, contemplaven recàrrecs i exempcions, i varen ser en primer lloc la base pel Repartiment i després una guia per confeccionar els inventaris dels agrimensors catalans, que potser es limitaren a comprovar-los.

Canviant de tema, es poden fer estimacions del que tocà realment a cada magnat, però això no és el rellevant aquí: els magnats no sabien quina era la realitat més enllà de les xifres de la llista. L'únic que es pot fer és suposar que amb les xifres que manejaven aquelles vuit parts eren el més ajustat que es podia fer. Les vuit parts foren les següents:

- Inca i Artà.
- Sineu i Petra.
- Pollença.
- Montuïri i Muntanya.
- Manacor i Bunyola i Muçó.
- La resta del districte de la Ciutat.
- Muro i dos terços de Sóller.
- Canarrossa i un terç de Sóller.

Es pot considerar que els vuit lots tenien cada un una extensió aproximada d'unes mil jovades. Aquesta és una xifra rodona que devia funcionar tan bé llavors com avui en dia.

El més curiós de la llista és sens dubte la partició de Sóller. Aquesta vall ja estava de fet partida per l'assignació de l'actual terme de Fornalutx al districte de la Muntanya, pel que s'afegia al banyat. Evidentment el terme no té valor per l'extensió dels camps. Potser sí per les sèquies i els molins, però els magnats no apreciaven aquestes sotileses. L'únic motiu pel qual es pogueren partir Sóller va ser pel port, un dels accessos a l'illa des de Catalunya: Pollença, Sóller i la Palomera eren els ports més avinents per a la ruta marítima des de Barcelona. El mateix rei En Jaume va arribar a Sóller en un dels seus dos darrers viatges. És sabut també que la Palomera es va concebre com una possessió reial dins el Pariatge del bisbe de Barcelona.

4.2.4 Les característiques dels centres dels *pagi*

En aquest apartat es descriuen els elements funcionals que formaven els nuclis dels *pagi* o florals. La cobertura de les necessitats bàsiques dels colons requeria l'establiment d'algunes infraestructures: un mercat que era de fet el cor social del districte. Una fortificació que era l'edifici més imponent de la zona. Un temple on es celebraven els rituals funeraris.

A punt de finalitzar aquest treball ha aparegut el nom oficial que tenien els districtes rurals, nom que va perdurar traduït a l'àrab i al català fins que la nova realitat de les pobles el va substituir. Efectivament fins ara s'havia considerat que els districtes s'anomenaven a partir de l'estructura més característica que s'hi troba, el fortí o *phouria* que va originar el topònim floral i els seus derivats. S'ha mantingut al treball el nom de floral per fer referència als centres dels districtes geomètrics militars originals.

Un aspecte rellevant de la toponímia dels florals és que els noms apareixen en grups. Els centre concentraven funcions topogràfiques, d'intercanvi, defensives, socials funeràries: tots aquests elements es presenten formant conjunts.

La fita geomètrica del centre del *pagi*

Ja s'ha fet una ample repàs de les fites que assenyalaven els caps dels polígons. Hi ha un tipus en especial en el que cal fer èmfasi, les que indicaven l'emplaçament exacte on segons la trama de la centuriació havia d'anar un floral, un centre geomètric de districte.

Al districte de Sineu apareix en el primer lloc de la llista Re337 *Alhoffra Aljauffia, coram villan Sisneu* de XL jovades, una extensió considerable. Aquesta fita septentrional com ja s'ha dit té tot l'aspecte de ser el centre geomètric del districte.

A devora el floral de Castellitx, en l'enumeració de llocs al voltant, apareix Re705 *Parascut* Montuïri. Una hipòtesi plausible seria que derivàs de *Parastaticus*, un terme que significa LS1301 una columna o pilar quadrat, una pilastra. També denotaria el centre, situat molt a prop del floral.

Els mercats

Els nuclis rurals de les centuriacions eren anomenats amb una sèrie de noms prou reduïda: *pagus, forum* i *conciliabulum* eren els més usuals. Del primer i el darrer no n'hi ha rastre a la toponímia. Del segon en principi tampoc, però hi ha prou indicis com per veure que era el que es va emprar a Mallorca. El nom en llatí era *forum, fori* LS773.

A les centuriacions de la plana del Po sobretot, però en general al nord d'Itàlia els centres rurals eren anomenats *fòrum*. Ho recorden Forlí, Forlimpopoli i Fossombrone, derivats dels fòrums Livii, Popilii i Sempronii. A Sardenya hi ha un cèlebre Fordongiovanni que venia a ser el centre militar de l'illa, a l'estil del que es proposa aquí per Sineu. Pel que fa a Mallorca hi ha topònims que pareixen una referència de *forus*.

El primer és el *Rafal Alhorix* Re221 Inca, que tanca la llista global d'alqueries. HORIX és manifestament d'origen llatí, i FORIS és la restitució més raonable. És a dir que era anomenat el rafal del *forus*. Està significativament situat al final d'aquesta enumeració:

Re215 *Alqueria Hacim Aben Abenali Huzabi.*

Re216 *Cora Forlarix.* Inca.

Re217 *Rafal Alhwarzuci.*

Re218 *Rafal Alhacen.*

Re219 *Rafal Abenhazen.*

Re220 *Mincaria Arazech.*

Re221 *Rafal Alhorix.*

Cal observar que a la llista l'antecedeixen un Abeniali i un Forlarix, que són dues referències al fortí, dos rafals del tresorer, i un Arazech o el mercat. Tots són manifestament denotadors de centre social.

A Manacor hi ha dos Rafal Aben Foroix amb diferències mínimes entre si. L'un és Nu138 *Rafal Aban Foroix* de III jovades, i l'altre Nu153 *Rafal Aben Foroix* de II jovades. El segon està precedit per Nu151 *Cariat Açoch*, l'alqueria del mercat i Nu 152 *Rafal Alatzla*, una al·lusió al fortí, i seguit per Nu154 *Lucraro*, un monument funerari. Queda molt clar que era un rafal aferrat al mercat, i que Foroix, repetit dues vegades, és una transliteració de Fwrwj, **فوروج**, és a dir la paraula llatina Forus escrita en lletres àrabs.

Un altre cas que irromp impetuós és el de FORANICO, un terme recollit per Simonet (1888) pàg. 224, que discuteix com apareix en un glossari mossàrab amb el significat de col·legiat. Al final entreveu que deriva de fòrum, i es refereix a les reunions administratives o judicials que s'hi feien. Aquí hi ha dos casos evidents. El primer és Biniforani Nu042 *Beni Foranic*, que està situat al centre del floral, mínimament desplaçat per mor del massís del Teix. Aquest és un cas que pareix prou sòlid.

El segon és Nu 341 i 462 *Falinis*. Felanitx és un nom esmunyedís que s'ha adscrit a *Finalis* en tractar els eixos de la centuriació de la Marina. Cal notar que *Foranitx és una base fonètica que requereix forçar menys per arribar a Felanitx, i a més la vila està situada precisa i exactament en l'emplaçament d'un floral. El més raonable és proposar una base de Foranitx empeltada amb Finalitx.

És sorprenent que només hi hagi aquestes pervivències d'una paraula que devia ser omnipresent. De fet segurament la derivació freqüent de floral a formes del tipus de *forlar és una influència. Però el fet és que no hi ha gaire fòrums a Mallorca. Tampoc n'hi ha a Itàlia, apart dels quatre esmentats i algun més la resta de municipis de la península ignoren un nom que els devia definir a tots. Aquí precisament cal veure que hi ha la clau: fòrum era un topònim manejat al primer nivell, sense custòdia social per la quotidianitat i versatilitat que tenia.

Una altra mostra d'aquest ús bàsic és que es va traduir a l'àrab. Al Repartiment Reial apareixen diverses referències als swq, سوق, la coneguda paraula. Cal observar que com en el castellà zoco pareix que la essa inicial era sonora. Així hi ha dues reconegudes referències, un *Azoch* Re Inca i una *Cariat Azoh* Re335 Pollença.

Als dos anteriors cal afegir-los un tercer, el tot just ara esmentat *Mincaria Arazech*. Re220 Inca. Dels altres dos es dedueix que s'escrivia zwq, **زوق**, i a partir d'aquí una confusió entre la erra i la essa sonora àrabs és immediata, ر / ز, només el punt de diferència: així estava escrit Az-zech i l'escrivà va interpretar Ar(a)zech.

Finalment arriba la prova definitiva de que els mercats eren els epònims dels districtes, i arriba ni més ni menys que del mateix Rei en Jaume:

*E per tal que sàpien aquells qui aquest llibre veuran quantes partides ha en Mallorques, elles són quinze. La primera és Andraig, e Sancta Ponça, e Bunyola, e Sòller, e Almeruig, e Pollença: e aquestes són les muntanyes majors de Mallorques que reguarden contra Catalunya. E aquestes són les partides que són en pla: Montueri, e Canarossa, e Inca, e Petra, e Muro, e Felanig on és lo castell de Sentueri, e Manacor e Artà. E al terme de la ciutat són quinze mercats: e en temps de sarraïns eren dotze.*²¹⁶

²¹⁶ Llibre dels Fets, paràgraf 72. Aquest claríssim testimoni va ser rebutjat per Quadrado, que preferí llegir marcats per mercats, i ha arrossegat molts historiadors posteriorment a darrera ell.

És a dir que pel rei les partides de Mallorca es podien anomenar també mercats, eren dos termes equivalents. La veritat és que el nom de mercat desapareix tot d'una després de la conquesta catalana. Aquesta organitza el territori en parròquies, que imposen el nom a la documentació.

Val a dir però que el poder d'atracció principal el seguien tenint els mercats. A les parròquies amb menys població al principi s'havia de fer el mercat el mateix diumenge, per concentrar assistents, i així es va implantar una pràctica que ha perviscut a diversos pobles com Felanitx i Santa Maria. Però en anar creixent la població molta gent trobava inconvenient aquesta unificació²¹⁷ ja que el dia de missa es feien actes administratius tals com embargaments, i en aquest sentit protestaven al governador per a que canviàs el dia, generalment al dissabte o al dilluns, els immediats. Aquí es pot observar que precisament el dos mercats més forts de la Part Forana, els de Sineu el dimecres i Inca el dijous, són els dies més allunyats del diumenge.

Es pot considerar, al fil de la força social dels mercats, que la pervivència del mercat de Ciutat a la plaça del Mercat, darrera Sant Nicolau, assenyala clarament on era el fòrum de Palma. Es tracta de l'única institució que va sobreviure inalterada al seu emplaçament original des de l'ampliació de Palma amb la concessió del estatut de ciutat romana el 79 aC fins molt passada l'Edat Mitjana, quan es va moure primer a la plaça Major i després a les Avingudes.

També cal recordar aquí que els districtes musulmans que trobaren els catalans eren una recreació dels territoris prehistòrics organitzats entorn dels mercats de bous, que eren els centres socials reals, molt més que uns castells roquers pràcticament simbòlics. Efectivament el mercat de Manacor era el lloc on tota la gent del districte prehistòric del castell roquer de Santueri podia comprar bous criats a la vall de la Nou. Igualment passava a Montuïri, on des de tot el districte prehistòric del castell de Randa acudien a comprar bous criats als aiguamolls del torrent de Pinna.

Les fortificacions

La característica física principal dels centres dels districtes geomètrics romans era la presència d'un fortí grollerament quadrat d'uns cent peus de costat, sobre els 30 metres. Se'n conserva un pràcticament intacte, el de son Fortesa de Manacor, amb gruixats murs de tàpia de devers set metres d'alçada. Una altra possessió que vista des de la carretera té l'aspecte de ser un fortí és la de son Gual vell de Sant Jordi. Segurament no ho és, però el quadrat de murs cecs situat sobre un turó és l'aspecte que tenien aquells fortins romans.

Floral és el nom que en una fase inicial d'aquest treball es va induir que empraven els colons romans i els seus descendents per denominar els centres dels districtes. Es tracta d'un topònim profusament repetit que ens va intrigar durant alguns anys. Una vegada identificats els centres a partir de la trama de camins i municipis, la toponímia que s'hi associava presentava una curiosa recurrència: la de la família de derivats de flor o millor dit de *floralis*.

El membre més famós del grup és la possessió d'Aireflor devora Canarrossa i Biniali, objecte d'una entrada al llibre de Coromines. Després apareixen la resta de membres: Re216 A. *Cora Forlaritx* estava situada vora la vila d'Inca, que en època

²¹⁷ Grimalt, F. (2003) pàg. 105.

medieval va derivar en *Fornaris*. Un altre és Re544 *Benihurrulatx* Artà, que devia ser son Fortesa anant cap al coll de Morell des de la vila. Pel que fa a Fornalutx, cal relacionar-lo també mitjançant una corrupció amb fornal, una interpretació del nom feta amb els segles a partir de la presència de coves d'enterrament prehistòriques. Per acabar cal tenir present que es degué produir una certa contaminació entre *phrouria* i *fora*.

Un possible derivat d'aquest terme *floralis* podria ser Monnàber, el nom de dues finques, una a Fornalutx i l'altra devora Sant Miquel de Campanet, que és la traducció a l'àrab de florit. Es tractaria de terres vinculades al centre social.

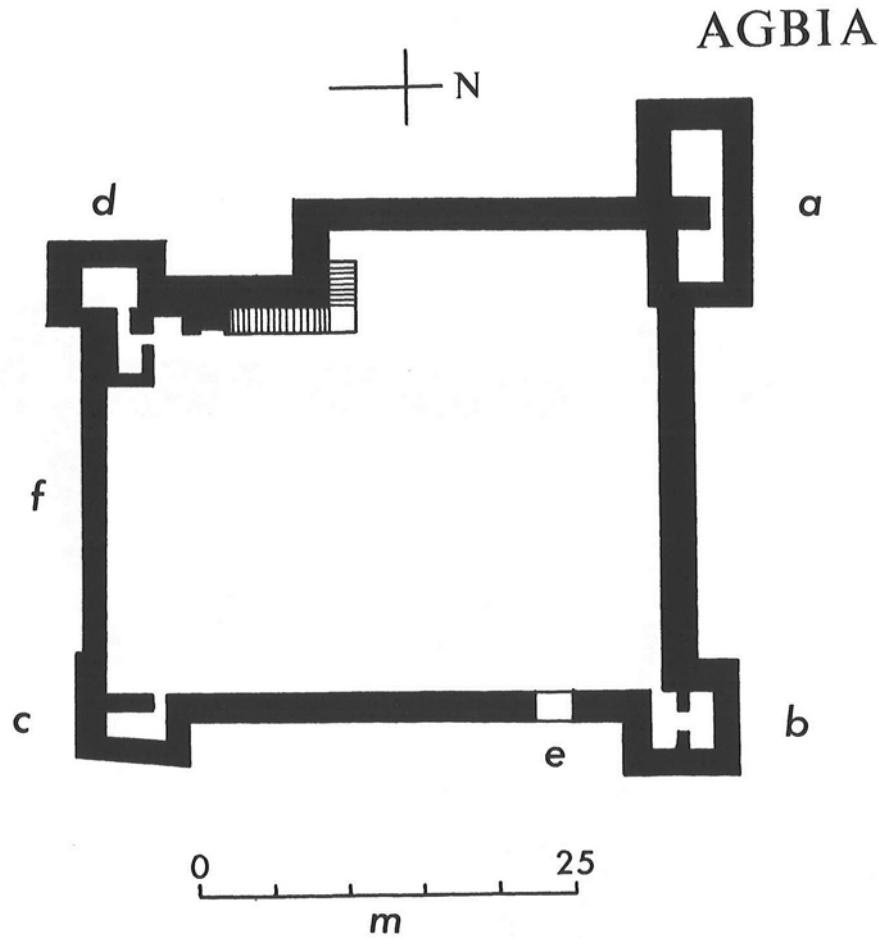

4.53. La *phrouria* de son Fortesa de Manacor. El quadrat de murada és la construcció original. La torre central es va afegir en època medieval.

La primera hipòtesi sobre *floralis* va ser que, en tractar-se de centres socials, s'hi feien festes i es decorava el recinte amb flors, com es decoren les esglésies actualment en ocasió de les cerimònies. Després aparegué una segona hipòtesi, la de que eren llocs on es celebraven festivals dedicats a Flora. Aquests eren de fet espectacles eròtics, pel que calia esperar que fossin populars entre els legionaris. Seguint en la línia d'aquest treball de defugir les confrontacions d'interpretacions i pel contrari crear sinèrgies entre elles, es pot considerar que aquests dos significats varen ser la base de la interpretació que va sofrir el nom original.

La cosa estava així en començar a estudiar les plantes dels recintes que es conserven. Aquests eren generalment quadrats d'uns cent o cent vint peus romans de costat, recintes tancats per un mur. Son Fortesa de Manacor i son Gual vell del pla de Sant Jordi són dos exemplars que han conservat perfectament la disposició i l'aspecte originals. Es tracta de fet de petits fortins que reproduïen la planta del recinte on un maniple acampava dins el campament. És a dir, que els establidors varen situar als

centres dels districtes fortins d'aquartermament per allotjar als maniples encarregats de la construcció de les infraestructures²¹⁸.

4.54. El fortí d'Agbia al Nord d'Àfrica. Planta de Pringle (1981) pàg.565. Un rectangle sobre els cent peus de costat, amb torres als cantons i una reculada del mur.

El nom de floral pareix una corrupció de la paraula grega *phrouria*, que significa precisament fortí. Durant tot el segle segon abans de Crist les legions romanes varen combatre a Grècia, pel que és raonable que hi adoptessin el terme. En la deriva posterior del nom, incomprendible pels descendents dels legionaris, cap a floral varen influir les dues accepcions del nom apuntades abans.

D'aquest fortí només en conserva a Mallorca un exemple pràcticament intacte, el son Fortesa de Manacor. A les Balears però hi ha un altre cas, el fortí romà de Formentera, situat a l'istme entre les dues parts de l'illa a can Blai i can Pins. Es considera²¹⁹ d'època baix imperial i amb una raonable funció de vigilància de les

²¹⁸ El fortí de Formentera conegut com a de Can Pins, per cert amb torres als cantons, pareix contemporani a aquesta sèrie, és a dir que va ser construït en el moment de la conquesta romana. Té les mateixes dimensions que els florals de Mallorca, un quadrat entre 100 i 120 peus de costat.

²¹⁹ La informació ha estat obtinguda de wikipedia i la pàgina web del CNRS. https://ca.wikipedia.org/wiki/Castellum_de_Can_Blai <http://www.cepam.cnrs.fr/can-blai/?lang=es>

platges del sud de l'illa. Ha estat excavat fa unes dècades i recentment. Té una planta quadrada d'uns 40 m de costat, i quatre torres als extrems i una cinquena que pareix flanquejar la porta.

4.55. El fortí de can Blai a Formentera. Aquesta fotografia del CNRS mostra la planta de 40m de costat amb les cinc torres. La porta devia trobar-se entre les dues en primer pla.

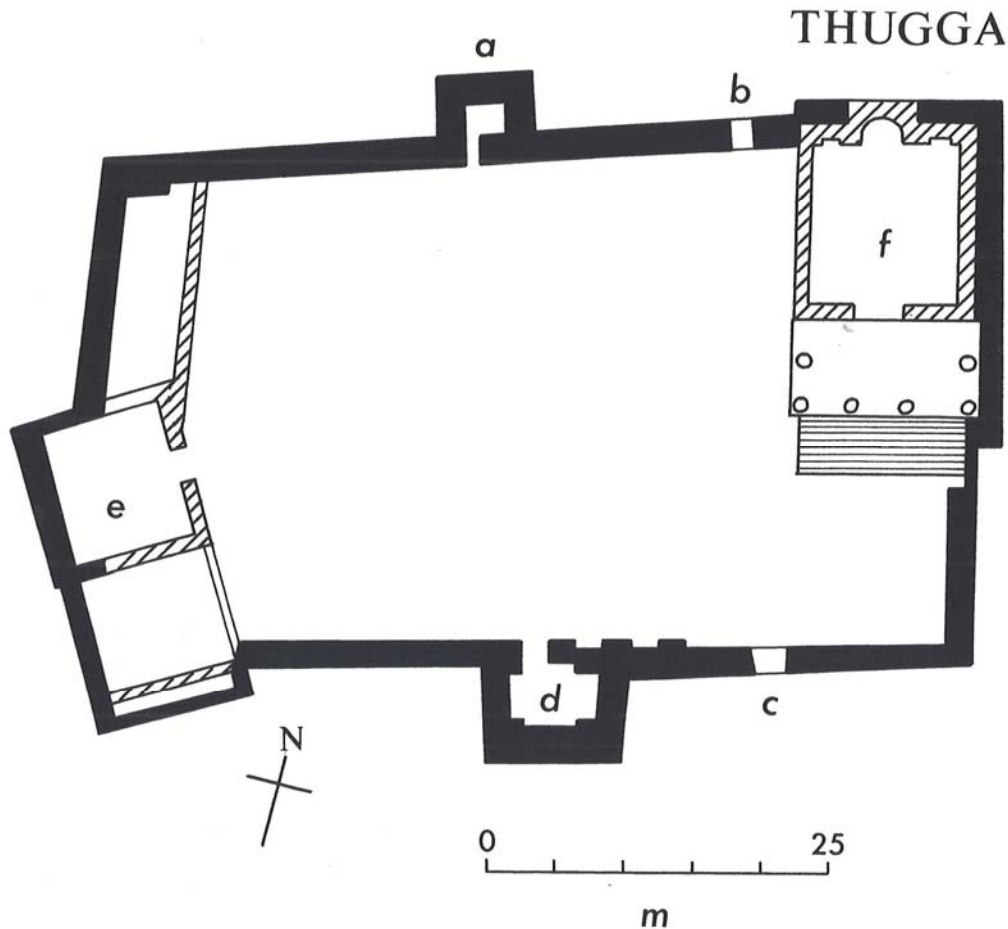
Es poden prendre com a comparació els estudiats al nord d'Àfrica per Pringle. Tot i que aquest autor els considera tardorromans es tracta de fortificacions del mateix tipus, moltes de les quals es degueren construir en ocupar-se la província i posteriorment es restauraren amb Justiniana.

El floral va ser el que avui en dia s'anomenaria un edifici polivalent. Inicialment va servir com a quarter, però en acabar-se els treballs i establir-se els pobladors va passar a ser un edifici que presidia el lloc de reunió: en algunes bandes s'hi degueren fer vivendes, en altres un temple, en alguna finalment degué conservar la funció. En tot cas era un edifici imponent que presidia el centre social del territori.

Aquí cal tractar un mite historiogràfic dels estudis sobre l'Antiguitat, l'absència de murades a les ciutats durant la pax romana. La hipòtesi d'aquest treball és que les murades de Palma i Pollentia, és a dir el *mur vell* del barri de l'Almudaina de Ciutat i la murada presumptament medieval de la vila d'Alcúdia són de moment de la conquesta de Metel Baleàric el 123 aC. Això ja s'argumenta abastament en el lloc corresponent, però aquí es proveeix una reforç a la hipòtesi, ja que els nuclis socials rurals també disposaven de fortificacions originals de la conquesta romana. Als florals o centres rurals de primer ordre hi havia fortins, i als de segon ordre, les pinnes, hi havia torres.

Es pot descriure de forma simplificada que la historiografia convencional considera que les murades de les ciutats són de l'època de les invasions bàrbars, els

fortins del període bizantí i les torres ja són directament medievals. La hipòtesi que es proposa aquí és que la gradació de fortificacions sobre el territori es va establir des del primer moment.

4.56. El fortí de Thugga al Nord d'Àfrica. Planta de Pringle (1981) pàg.562. Un rectangle sobre els dos-cents peus de costat, amb un temple a l'interior.

Seguint amb les formes romanes de significar els fortins, sorgeix una sèrie als repartiments, formada per uns esmunyedissos topònims de vocalització molt variable, amb un cert aire de família fonètic i sobretot la característica d'estar situats devora centres.

Nu152 <i>Rafal Alatzla</i>	devora Manacor
Nu455 <i>Rafal Alautz</i>	devora Felanitx
Re787 <i>Rahal Alaztil</i>	devora Lluc

Del primer es pot col·legir la lectura *auxilia*, i no cal especular gaire ja que després arriba Re192 *Caria Axila* Inca per esvaïr els dubtes. Aquest darrer està situat devora Re193 *Rafal Carroba*, que és germà d'un Re116 *Rahal Cairoba* situat a prop del Azoch.

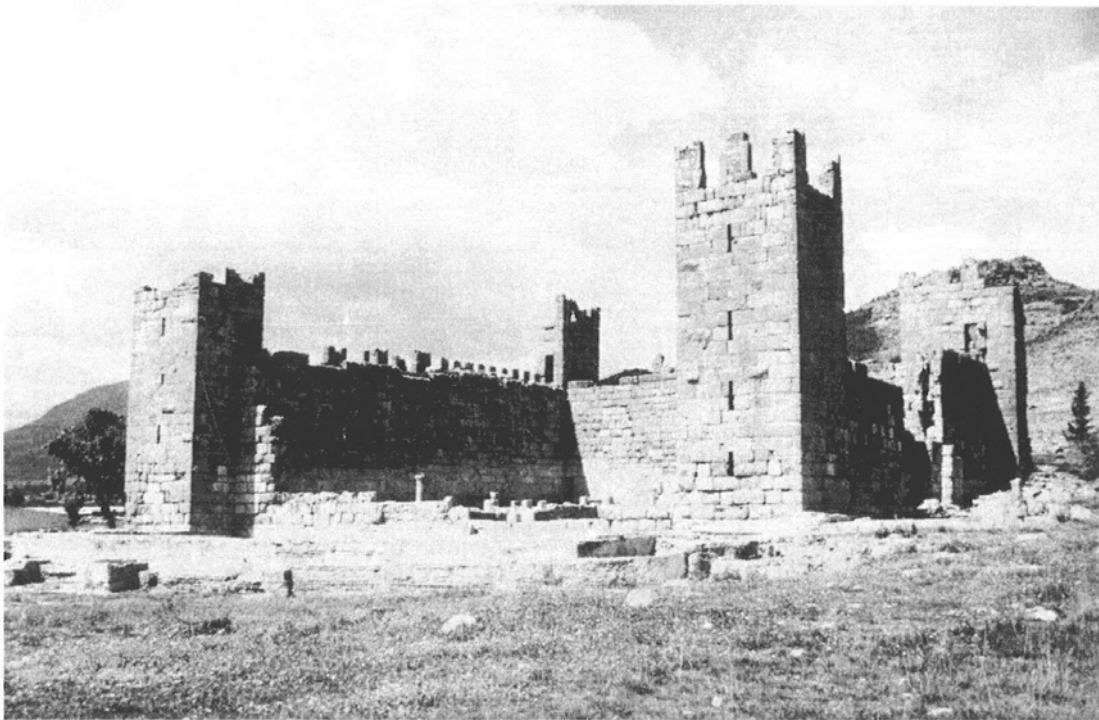
El diccionari de llatí a LS77 dona un significat general a *auxilium* d'ajuda militar, però també una accepció particular de lloc de socors, de refugi. És a dir que *auxilia* era una altra forma de denominar als fortins.

Del final del període llatí un terme prou curiós és Escorca²²⁰, el floral de la Muntanya, que és un terme germànic que significa fortificació, prou conegut a Itàlia i atribuït a les guerres amb Gots i Llombards dels bizantins. Cal suposar que el nom el dugueren mercenaris germànics dels bizantins.

L'associació d'*auxilia* amb Carruba permet saltar elegantment dels noms llatins als àrabs. Re557 *Dahyarroba* Artà ja es va identificar per Lliteres²²¹ com la Torre de Canyamel, a partir d'una interpretació *Dar el ruba*, la casa quadrada. RBE, ربيع Co409 és una arrel que significa en general aturar-se, esperar, i en particular quatre i tots els seus derivats, inclòs quadrat. Carruba, Cairoba i Dahyarroba formen una sèrie plausible on el que queda clar és que era una construcció quadrada. És a dir un fortí. Cal afegir que n'hi ha un altre, Re276 *A. Beniarupa* Pollença.

Hi ha prou més noms associats als florals. El més rellevant és el terme àrab que ha donat la família de Bunyolí a Establiments, Bànyols a Alaró i Biniali, tots situats sobre florals. Deriva de l'expressió l'edifici alt, BANU ELI.

Convé reiterar que l'aparent imprudència amb que es proposen etimologies en aquest treball ve recolzada per la recurrència d'aquests en els punts geomètrics dels centres dels districtes. Quan es va establir la malla de nuclis va aparèixer una reiteració excessiva de membres del clan Banu Ali: Bànyols, Banyalbufar, Bunyolí, Biniali, ...

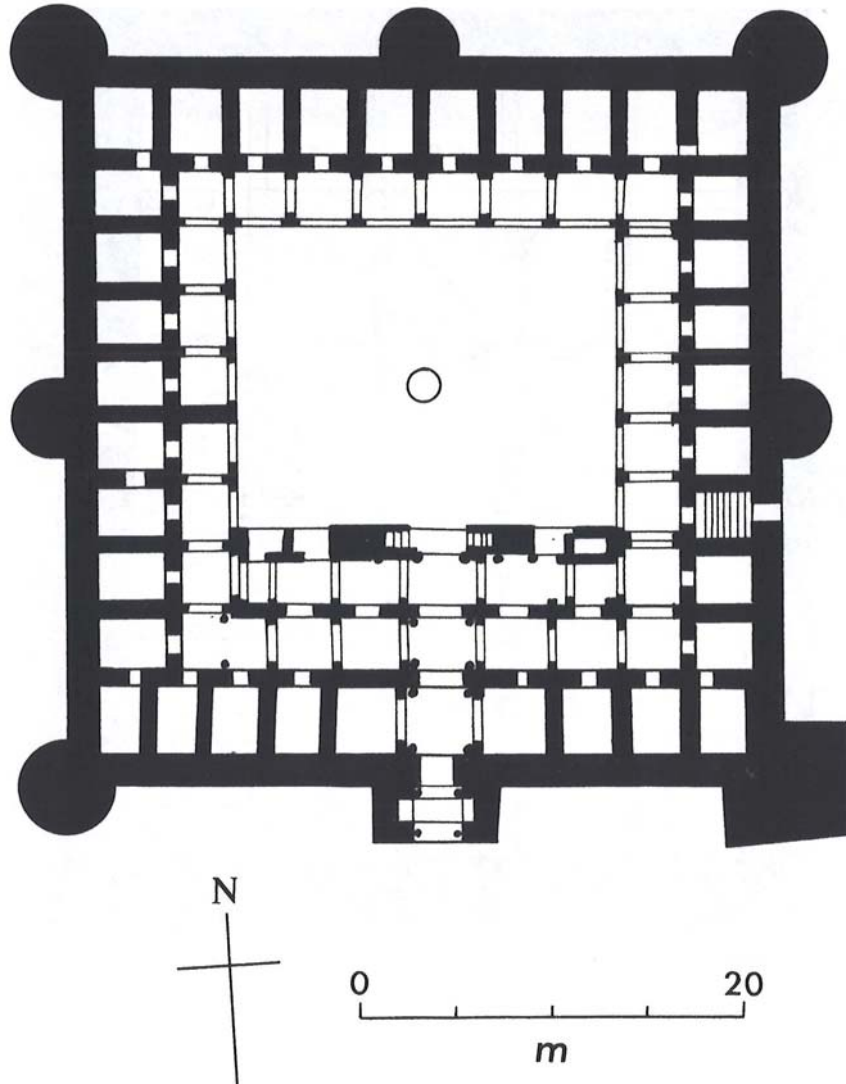

4.57. El fortí de Limisa al Nord d'Àfrica. Fotografia de Pringle (1981) Plate XVIIb. Es pot veure com dominen el fortí les torres dels cantons.

²²⁰ Escorca, Muro i Pinna són tres noms de localitat que es poden contrastar amb noms d'ajuntament italians.

²²¹ Lliteras (1967) pàg. 53.

Fent aquí una digressió: el topònim genèric bini- habitualment es considera que indica un clan que habita en un llogaret. No és aquest encara el lloc on discutir que era més una qüestió funcional que sanguínia, i cal considerar al “bini” musulmà un estricte equivalent del “vil·la” romà i del “son” català. Ara bé, hi ha una sèrie de partícules BN que es confonen fàcilment amb aquesta. L’origen de BN és l’expressió àrab fill. BNY és una arrel que significa edifici, i *pinna* és un terme llatí que fa referència a una fita.

4.57. El ribat de Susa a Tunis. Planta de Pringle (1981) pàg. 608. En aquesta ràpita la forma és idèntica als fortins.

Un altre terme en àrab referit als fortins és Ràpita. Té també connotacions de mesquita, però cal considerar-lo aquí com una fortificació. Al Repartiment Àrab s’esmenta la Ràpita de Marratxí, és a dir el floral dels Caülls.

Una segona menció és la que encara avui es manté, sa Ràpita al litoral de Campos. Les cases de possessió situades just a davant la torre renaixentista estan sobre una taca arqueològica i tenen una façana de cent peus de llarg.

També hi ha una tercera referència a Manacor²²²: Devora s'Espital hi ha una alqueria anomenada Ràpita. Cal tenir en compte que és molt a prop del centre geomètric del floral de Manacor, que es podria haver traslladat just a devora a son Mas en forma de temple, una possessió on es va trobar un cap de Bacchus. Però la Ràpita original deu ser el Palau mateix de Manacor, i la finca anomenada Ràpita s'estendria des del fortí cap al centre geomètric i la zona de s'Espital.

A la Remembrança, al terme d'Esporles, apareixen dos topònims que poden referir-se a la fortificació de la vall. El primer és Re312 *Rafal Almorabit*, i el segon Re316 *Alcaçar*. Aquest darrer s'ha identificat²²³ amb son Tries, una possessió situada molt a prop de l'església d'Esporles. Devora aquesta fa uns anys es va dur a terme una prospecció de les traces d'un misteriós recinte quadrangular on aparegué ceràmica califal.

Un altre nom àrab que ha d'estar referit a una fortificació és el Re042 *Rahal Zultan* situat devora Santa Eulàlia, que fa parella amb Nu257 *R. Açoltan* Manacor que deu ser devora Sant Llorenç. El familiar terme *sultan* deriva del concepte sulTan, سلطان, que es tradueix per poder. Així per exemple al *Vocabulista in Arabigo* apareix com a Vo119 REX, que es una forma com una altra de referir-se al poder. En el seu significat de títol d'un governant aquesta paraula no era coneguda a les Balears en aquell temps, pel que ha de referir-se a una "força", a un edifici del govern. Hi ha una altra aparició d'aquest terme al Repartiment, es tracta de Re704 *A. Boltan* Montuïri. Està situada dins la llista de finques entorn del floral de Castellitx, pel que es pot proposar que és una corrupció fonètica de Sultan.

Acabats els noms àrabs comencen els catalans. El primer grup és el de les torres. A Campos hi ha una Nu360 *Tor Marina* que ha de ser la Ràpita. Pareix el nom llatí que se li donava abans del període àrab.

Ara bé a son Fortesa de Manacor també se'l coneix com a Torremarina: un document esmentat²²⁴ l'alqueria Adaya i el rafal Torremarina, és a dir el rafal Pudent i son Fortesa. Potser és una pervivència actualitzada. També hi ha una cita a Adaya i Torregrossa, que devia ser un nom ja plenament català pel fortí. Cal recordar aquí que sa Torre de Felanitx, la possessió que domina el poble i devia ser el floral, rebia precisament aquest nom de torre.

Un altre grup és el dels Son Fortesa: el de Manacor, el d'Artà i el d'Alaró, tots tres també sobre florals. Fortesa per als conqueridors catalans significava fortalesa, pel que és raonable suposar que varen donar el nom a aquelles fortificacions, i posteriorment es varen confondre dins el comú dels topònims en son, amb el llinatge d'una família il·lustre, els antecessors dels actuals Zafortesa.

Per acabar hi ha un grup català molt evident, els palaus. Al recinte de l'església de Sant Pere d'Escorca es troba el nom de Es Palau, recollit fins i tot per la cartografia. Ha de fer referència a construccions notables vistes pels catalans, és a dir les restes dels murs del floral, que degueren desfer per aixecar l'església sempre tan sensibles a les qüestions patrimonials.

²²² Sitjes (2014) pàg. 61.

²²³ Batet, (2006) pàg. 83. Llegirem això de la prospecció al diari, i no ho hem trobat.

²²⁴ Sitjes (2014) pàg. 72 per a la Torremarina i pàg.120 per a la Torregrossa

Ja parlant de Palaus, seria una llàstima no referir-se als del rei En Jaume segon, el fundador de les pobles. El Palau de Manacor estava aferrat a la mesquita i al cementeri de la localitat, i a la fotografia aèria de 1956, prèvia a la demolició, s'aprecia que era un quadrat de cent peus de costat. Proposar que el rei va aprofitar un edifici romà per fer el palau no és un demèrit.

Segueix el palau de Sineu, un quadrat de dos-cents peus de costat, és a dir quatre vegades més gran que el floral normal. Ja s'ha proposat que era un quarter de policia muntada que controlava tota l'illa. És un cas similar al de Fordongiovanni, el poble on estava situat el govern militar de Sardenya al cor de l'illa.

Només queda el Palau de Valldemossa, un quadrat d'uns cent peus de costat sobre el coll entre el torrent que se'n va cap a Palma i l'altiplà litoral. Potser era una pinna reconvertida en fortí.

*

*

*

Després del floral ve la *pinna*, que és el centre setmanal de distància còmoda. Una vegada identificat territorialment aquest centre, a la cruïlla dels camins entre florals distants, es va batejar provisionalment com a pinna, a l'espera del nom original a la toponímia. En preparar la il·lustració del triangle format per Castelltix, Canarossa i Sineu es va evidenciar que Pinna era el centre d'un triangle de florals.

Òbviament havia de tractar-se d'un nom lligat a la centuriació. El nom llatí *pinna* té un significat genèric de punxa, i d'aquí el seu ús més conegut com a ploma. Però també fa referència a un tipus de fortificació que es correspon amb una torre de defensa, coronada de merlets. Així els legionaris construïren murades a les ciutats, fortins als florals i torres a les cruïlles secundàries, el que és un esquema de fortificació coherent. Que a les pinnes s'edificàs una torre soluciona una qüestió preocupant: com s'havien materialitzat les cruïlles secundàries en el territori.

Per acabar amb les pinnes cal veure l'exemple de Portopí. La demolida església de Sant Nicolau de Portopí, on una vegada va seure un rei, estava situada dins un recinte de cent peus de costat, i es va trobar pels voltants una làpida romana poc després d'enderrocar-la. El nom podria derivar de *portus pinnae*, el port de la torre. Aquí es poden fer dues consideracions. La primera és que cal advertir que aquest és un terreny perillós etimològicament ja que PINNA forma part del confús conjunt ja esmentat de familiars fonètics de IBN. La segona que entre fortins i torres no hi devia haver una separació rígida i estricta, es devia construir el que convenia a cada emplaçament.

Les parròquies

Florals i pinnes apart de les característiques militars comparteixen una toponímia característica, la de les advocacions religioses. Les cruïlles de camins dels centres socials prevists per la trama de la centuriació eren llocs ideals per establir temples. També se'n alçaren en punts diferents, però la gran majoria i els més importants eren als florals, les pinnes i en darrer cas als caps de polígon.

Les advocacions, indicatives de temples, es concentren en tres grans grups: les divinitats romanes, els sants tardorromans i bizantins, i els noms de mesquites. A continuació es repassaran aquestes categories.

Ja Pena va indicar al tan citat article que els noms de les ciutats de Palma i Pollentia deriven sobretot de dues divinitats romanes. Aquestes pels romans aparquen

un espectre més ample que la dotzena de déus del panteó grecoromà. Es tractava més aviat de la personalització dels valors, o les bones paraules directament.

En l'estrat més antic de la toponímia es poden trobar noms que podrien derivar de divinitats romanes. Es poden anar exposant de menys a més controvertides: Consell és el seu centre simbòlic de la centuriació del Pla, pel que és realment adient que derivi de *Consus* i la cerimònia de les *consualia*, una advocació associada amb fundacions. El nom castellà Gonzalo, menys comú que el seu estès cognom, ha de derivar d'aquesta advocació.

Es pot continuar amb el centre geomètric del districte de Campos, on hi ha la possessió de son Sala, amb un derivat que és son Sala Banyà. El nom medieval de son Sala era Onxa. Aquesta nom deriva plausiblement de la deessa romana Unxia, a la qual es va dedicar un temple o un altar a la fita geomètrica del centre.

També serà incontrovertida la proposta per l'oratori de Consolació a Sant Joan. Aquesta està associat estretament amb la propera possessió de Solanda, i de fet el cardo que ve de Castellitx i Montuïri passava primer per les cases de Solanda i després per Consolació abans de seguir per l'actual centre del poble i continuar cap a Petra. També Consolació és sobre l'eix perpendicular de la centuriació, el que va de Santuari a Inca. Si es considera que Consolació és una interpretació catalana de Solanda, que seria el nom original del santuari, es pot començar una recerca que arribarà a Solemnitas. Aquesta divinitat o advocació és un precedent perfecte fonèticament per Solanda, on s'ha fus el grup -mn- en -n-.

Ja engrescats es pot seguir amb dues advocacions de centres de floral al déu Júpiter. Aquí cal considerar que els noms amb que eren coneguts els districtes devien tenir prou força com per perdurar en primer lloc i per sobreviure desplaçats a llogarets propers al centre. Així es pot proposar que l'actual llogaret de Laiar devora Biniali deriva de *Júpiter Latiaris*. Igualment que el terme recollit al Repartiment Àrab, *Ylitya*, per designar la zona de Bunyolí, prové de Júpiter Elitius.

Finalment arriba la controvèrsia. Els célebres *Banu Manqur*, que es dedicaven estratègicament a ocupar *phouries* com el Palau de Manacor i la Torre de Felanitx, així com la pinna de Santa Llúcia a Mancor, potser eren en realitat una corrupció de *Mercurialis*, un terme prou més adient per denominar un districte romà.

* * *

La segona etapa d'advocacions és la dels sants del període tardorromà. En aquest terreny historiogràfic campanya indisputada actualment la proposta de Rosselló Bordoy de que tots els topònims hagiogràfics en realitat són termes composts mal entesos, formats a partir del terme "sanad", que significa costa, amb un complement.

El primer que cal puntualitzar és que com Rosselló Bordoy sap perfectament en l'àrab mallorquí hi havia un terme versàtil per significar obstacles físics en el camí, EQB. Així una de les primeres finques del Repartiment Reial és el Rahal Alaacap, que indica el gual del torrent de Barberà. Igualment a l'altra banda de Ciutat el Repartiment Àrab indica la *Eqab Urzen*, el coll cap a Valldurgent. Per no referir totes les costes dins Ciutat entre Canamunt i Canavall²²⁵.

No cal entrar al detall de les propostes que fa tan insigne autor: una lectura atenta de Rosselló Bordoy mostra a les clares que el primer que dubta del que proposa

²²⁵ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 61.

és ell mateix. Cal considerar el seu treball en aquest aspecte és un repte intel·lectual, un *tour de force* fet més per provar les pròpies capacitats que una altra cosa. Cal també contextualitzar la proposta en el marc de la doble resclosa per contenir el mossàrab balear: no només els catalans genocidaren a tots els andalusins sinó que aquests al seu torn havien heretat una terra buida de romans i *romanitas*.

Els sants i santes tardorromans, és a dir del període que va des de la introducció del Cristianisme fins al final de l'Imperi, es poden classificar segon el seu lloc d'origen: en concorren de la Bíblia, de Roma i d'Hispania. No és gaire rellevant separar-los segons la procedència, ja que procedeixen de tres focus per dir-ho d'alguna forma concèntrics pel que fa a les Balears, pel que no es pot distingir res interessant per aquesta banda.

Es tractarà més envant de forma més detallada com els primers oratoris cristians varen ser capelles aïllades, de cap manera els temples dels florals. És sabut que el món rural va ser el darrer reducte dels déus antics a Roma, i d'aquí el nom de pagans donat als creients persistents, per ser majoritàriament dels districtes rurals. Dit això cal començar pels centres dels florals a estudiar les advocacions:

Un floral amb un sant destacat com a patró és Petra, que deriva manifestament de Sant Pere, com sabia el que va dissenyar l'escut del poble. És cert que Barceló una vegada va apuntar²²⁶ a unes tribus subsaharianes i les relacionà amb BiTRah, però no és una línia d'investigació que donàs gaire fruits.

El segon floral presenta ni més ni menys que un profeta de l'Antic Testament. El municipi històric de Santanyí, comprenent a més l'actual de Ses Salines, s'anomena a la Remembrança LA PART D'ADIA. Un nom tan concís pot ser la base de diverses interpretacions. Mut i Rosselló proposen²²⁷ dubtosos si seria una versió d'Adaia. Això cal descartar-ho ja que l'escrivà que redactà el text va demostrar sobradament que sabia escriure aquest nom. Un nom ignot que denomina un floral és un clam irresistible a cercar un sant: el profeta Abdies és un excel·lent candidat, funcional i fonèticament parlant.

Un altre districte que té un nom hagiogràfic és Andratx. Aquí simplement cal manifestar perplexitat perquè no s'hagi relacionat abans amb Andreas, sant Andreu, un altre apòstol. Hi ha un Andarax a Almeria pel qual s'ha cercat una etimologia tan recargolada que val més no exposar-la: ha de ser el mateix cas.

Després ve el floral de santa Ponça. Aquesta misteriosa santa ha de ser santa Pudentiana de Roma. L'església Pudentiana està reputada ser la primera de Roma, i es va establir a la casa del senador Podenzi. Es considera que la filla Pudentiana no va existir mai i es només una confusió sobre el gentilici aplicat a l'edifici. Sigui com sigui és la candidata més viable com a origen de Santa Ponça. En aquesta adjudicació ha influït el Rafal Pudent, situat molt a prop de son Fortesa de Manacor i d'un santa Ponça que deu ser modern, però que ha ajudat a fer la connexió.

Per acabar amb els districtes, cal fer una observació sobre el nom Gabellí. S'empra per denominar a la gent de Capdepera, i és el nom d'una finca que se toca amb l'oratori de Sant Miquel de Campanet. No pareix molt arriscat proposar Gabriel com a origen, i en tot cas és millor que gebel, muntanya en àrab.

²²⁶ Barceló (1984) pàg. 133 ss.

²²⁷ Mut i Rosselló (1993) pàg. 146.

Abans de passar a les pinnes cal començar per Santa Maria, situada a la llegua tercera des de Palma. Aquesta advocació té un aparent punt dèbil per on ser atacada, el fet d'estar al Capbreu de Gastó de Bearn, una font dubtosa. Ara bé aquesta llista és molt versemblant i cal considerar-la vàlida.

Una segona església de Santa Maria que cal proposar és l'actual poble de Maria, situat en una pinna. En el moment de la conquesta era una alqueria del districte de Petra, que va passar després a Santa Margalida i se'n va independitzar finalment amb la part interior del terme. Aquesta història territorial és el retrat robot d'una pinna.

Cal tenir present que Maria d'entrada és el nom que rebien les estacions del telègraf òptic: puig de Maria eren tant el de damunt Pollença com el d'Inca com el que ara s'anomena Bonany. Ara bé, són puigs erms amb oratoris als cims, no pobles caps de municipi.

Hi ha dos bons arguments per sostenir que Maria era originalment Santa Maria. En primer lloc la pinna que la trama de la centuriació hi assenyala. En segon col·lecció de topònims que recull el Repartiment a l'entorn, que si d'alguna cosa peca és d'excés de contundència:

- Comença Petra. Re441 *A. Novelicx*. Novalis LS 1218, significa molt precisament camp acabat de roturar. Situat a l'inici del districte i davant tot el que ve cal relacionar-lo amb els bens dels temples: cal considerar que es va condicionar per proveir la nova església.
- Re442 *A. aben Sancx. Sancio* i derivats LS1625 Consagrat, inviolable. Ha d'estar referits als bens del temples.
- Re443 *A. Beni Mezlem*. La mesquida dels musulmans.
- Re444 *A. Maria*. Un record de l'església de Santa Maria
- Re445 *A. Beni Alhax*. Un hajj a més de la peregrinació sagrada de l'islam és un santuari. Pareix que seria un monument funerari.
- Re446 *R. Alharof*. Aquest és una fita de polígon de la centuriació.
- Re447 *R. Abe Mubexer*. Mubaxir significa literalment predicador o evangelitzador de l'arrel bxr, بشر co71.
- Re448 *R. Xayh Addar*. La casa dels antics pareix un nom adequat per un monument funerari vora un temple.

Recapitulant tot el que contenen aquestes parcel·les, hi va haver una fundació d'una església, potser sobre un temple anterior, i es va dotar de terrenys, alguns roturats expressament. Posteriorment s'hi establiren evangelitzadors musulmans i va acabar convertint-se en una mesquita amb alguns monuments funeraris annexes.

Tornant als sants cristians després d'aquesta digressió, una altra parella de pinnes és la de Sant Llorenç. Aquest era un màrtir d'Osca, i va anomenar la pinna oriental del floral de Palma, situada a *Palmalta* devers la rotonda de la carretera de Sóller amb el camí dels Reis. També a la vall de Puigpunyent apareix a la documentació medieval una finca anomenada Sant Llorenç de Puigpunyent, a l'actual son Puig. Devia ser l'emplaçament de la pinna.

Santa Eulàlia era la pinna occidental del floral de Palma, i no era l'actual possessió, sinó les derruïdes cases de sa Teulera, a la cruïlla del camí dels Reis i el camí de Valldurgent. Sa Teulera en aquest cas és una corrupció de Santa Eulàlia, passant per *Senteulari*. Pel que fa a la Santa Eulàlia de la badia d'Alcúdia cal seguir d'entrada el criteri de Mas i Forners que el considera un topònim de després de la conquesta. Cal tenir però en compte que toca haver-hi una pinna en aquella zona.

Una solució senzilla per a l'ígnot topònim de Sencelles seria considerar que era una pinna sota l'advocació de sant Siles, un dels postapòstols. La trama urbana del poble és encara avui una clamorosa cruïlla de camins romans. Més envant es veurà com l'església aquí situada va jugar un important paper en el trencament del districte de Canarrossa. Cal notar que comparada amb les clàssiques etimologies *Cent-selles* o *Cent-cel·les* és prou bona. I cal admetre també que estar situat devora Santa Maria i Santa Eugènia influeix en aquesta etimologia.

Finalment queden una sèrie d'esglésies situades en punts menys significats, que tot i això solen ser caps de polígon. El Repartiment documenta Sant Esteve a Sineu, que és l'actual son Ferragut vora la carretera cap a Ariany, un camí oblic de la centuriació. També Sant Vicenç a Pollença, que encara existeix com a possessió i devia formar part del conjunt de la zona de Bóquer. Un altre és sant Costantí, l'emperador que va convertir el cristianisme en religió d'estat, que era l'advocació del floral i terminus de s'Arenal, i la primera entrada del districte de Lluçmajor.

* * *

Fins ara s'han vist els sants que cal adscriure a l'etapa cristiana de l'Imperi Romà. Ara cal passar als de les dominació vàndala de les Balears. A aquest període cal assignar les advocacions nord-africanes, arribades presumiblement amb els refugiats religiosos. Està documentat que a Sardenya es varen desterrar nombrosos eclesiàstics per no voler acceptar la fe dels vàndals que devia ser l'arrianisme. És raonable proposar que les Balears, insigne lloc de desterrament en tots els temps, també fossin emprades en tal ocasió. D'altra banda cal admetre que potser no tots els sants nord-africans arribaren llavors, però a efectes expositius i donat que no hi ha forma de distingir-los es considerarà així.

Els sants nord-africans formen un grup considerable a Mallorca. L'explicació més plausible és que els exiliats varen dur relíquies dels màrtirs de les seves localitats d'origen, que es varen depositar, provisionalment o no a les esglésies dels punts d'acolliment.

Començant pels florals, hi ha un sant del qual arribaren moltes relíquies a l'illa. Sant Major era un nin màrtir africà que va donar nom a l'església del floral de Mortitx. Aquesta era una possessió situada actualment a la partió d'Escorca i Pollença, però que fins a la conquesta catalana va ser el centre de la part oriental del districte de les Muntanyes. Caldrà notar que Mortitx és un topònim transparent, inserit en un conjunt més ampli que s'analitzarà en tractar detalladament del floral.

Però hi havia una altra peça de Sant Major en un altre centre de floral, en un altre lloc de Mallorca, en un altre Lluç millor dit, i devia ser considerable com per a que el floral de Lluçmajor s'anomenàs precisament així, el sepulcre de Sant Major. Més envant es tracta detingudament la qüestió dels Lluç, però eren tombes, *loca* on descansaven els difunts.

Un tercer floral que va rebre restes nord-africanes va ser Santa Generosa del Raiguer, més coneguda com a Canarrossa. Aquest és un dels millors casos de correspondència fonètica que es trobaran aquí: només la G inicial es desmarca un poc, i això és degut a que es va transcriure amb una Q emfàtica, una consonant que va anar canviant el so des d'un més sonor al convencional actualment que és sord. Aquí es

segueix escrupolosament l'explicació fonètica de Galmés de Fuentes²²⁸, aplicada entre d'altres a Gades / Cadiz, una teoria que pareix plausible.

En tot cas des del punt de vista funcional és infinitament millor que l'inefable "la posada de la novia" de Quadrado, i més plausible que el "Qanat dels banu Arusa" de Barceló. Sobre aquesta darrera cal però fer una observació: pareix que en època àrab ja es va fer aquesta etimologia mítica, i així al torrent de Coanegra se'l anomenava al-Arosa i al camí vell de Muro el camí dels Arusa, com es pot col·legir llegint les partions que es fan al Repartiment Reial del floral de Palma.

Un quart floral és el d'Alaró. Normalment es considera que aquest nom prové de al-ar-rom, en referència als rum, romans o bizantins que resistiren al castell d'Alaró vuit any i cinc mesos el setge musulmà abans de rendir-se. És una etimologia prou temptadora, però és una construcció prou incorrecta, que duplica l'article. Avui en dia Mallorca és plena de gent que ho fa amb paraules concretes, i així es pot sentir sovint *s'extractor* en referència al vehicle agrícola. De totes formes a la mateixa comarca hi ha el llinatge Arrom que indica com s'hauria pronunciat realment. La proposta aquí és que prové de sant Hilarió, tot i que cal admetre que s'assembla a un *tour de force* hagiografista.

La grafia de Sineu en el moment de la conquesta era *Sisneu o Sixneu*, dues paraules que apareixen repetidament al Repartiment Reial. La proposta subsahariana de Barceló l'assimilava amb Guinea, un terme àrab que deu voler dir alguna cosa com negre. Pareix prou més sensat, fonètica i funcionalment, que Sisneu derivi de sant Sisinius, un oportú sant africà.

Un últim floral africà és el d'Artà. Aquest és un districte complicat on el centre mai s'ha mogut de davall el puig de Sant Salvador, per molts florals que s'hi hagin bastit. La grafia de la conquesta *Yartan* permet especular amb sant Hortulanus.

Després dels darrers funambulismes ve una proposta més reposada, incontrovertida, que no ha de vèncer cap posició historiogràfica consolidada. És realment sorprenent que a Porreres es conservi com a nom de la plaça de davant la parròquia el topònim de Santànix: tot just a la porta de l'església es conserva un topònim hagiogràfic. Alguna vegada s'ha confós amb Santanyí, i ambdós han compartit anyells i a Santa Anna. Fent un exercici de simplicitat Santànix prové de Sant + ANIS: en un santoral apareix ben aviat sant Anisius, un altre màrtir africà.

*

*

*

Vists els exiliats en el període vàndal cal progressar fins la dominació bizantina. Durant aquesta hi hagué un aflux d'advocacions similar al del període anterior, amb la diferència que aquesta vegada no eren exiliats religiosos que les duïen, sinó personatges de prestigi destinats a les Balears.

Per seguir un ordre el primer que cal citar és el patró de Selva. El nom original d'aquesta població era Xilbar, compartit amb la font de devora la mesquita de son Tèrmens. Es tracta d'una estructura que amb un poc de recerca dóna ben aviat sant Silverius. Al segle VI dC aquest era un papa contemporani de Bel·lisari, el conqueridor d'Àfrica, Itàlia i les Balears. Ambdós personatges varen tenir diferències i el papa va acabar exiliat en una illeta del litoral italià. Amb tals antecedents el més raonable és que

²²⁸ Galmés (1983) pàg. 91.

el culte fos important per un exiliat, que es degué complaure en que l'església es dedicàs a un papa enfrontat als bizantins.

Passant als florals, es pot començar per Marratxí. Aquest nom ha estat objecte d'una discussió entretallada sobre un eventual origen en el gentilici *Marraquasi*, provinent de Marraqueix, una qüestió que ha discutit extensament Rosselló Bordoy²²⁹. Es discuteix en tractar el districte extens de la Ciutat, però el nom permet restituir la forma MARASIN. Si no fos per la -ena- final seria un *forus martialis*, dedicat a Mart. Així però ha de ser sant Marcianus, un sant que va viure a Constantinopla al segle V i feia molta caritat i miracles.

Aquí cal notar que avui en dia el patró de Marratxí és sant Marçal, que no és el sant que ha donat el nom del terme però s'hi assembla prou. El més plausible és que algú amb un cert esperit especulatiu fes una suposició sobre el nom del terme i en sortís Marçal.

Un altre floral és el d'Estellencs. Al Repartiment Àrab es recull la forma *Estilyan*, que ha de provenir d'estilita. Els sants estilites eren una modalitat bizantina de penitència, en que el personatge passava la resta de la seva vida sobre una columna, cal suposar que no gaire estreta. Aquí es degué dur una relíquia d'algun del qual se'n va oblidar el nom.

Santiani de Campanet és un clàssic de les discussions sobre els sants que eren sanads. És evident que és un sant Joan tamisat per la forma *iannis* bizantina o grega. La famosa prospecció de metalls il·legal del castell de Santueri va proporcionar una sèrie de segells de plom amb noms inscrits, que ha permès entreveure que hi va haver personatges grecs destinats a les Balears. Aquí ve al cas esmentar que hi ha un lloc a Sardenya on encara s'empra la frase feta "comanda com un grec".

Un cas clar d'oficial naval propietari d'una finca és el de Santanyí. A la Remembrança apareix la finca Nu411 *Sant Anieli* Santanyí. Els colons catalans no sabien a quin sant podia referir-se, tot i que tenien clar que hi havia una església ja que hi ubicaren també la seva. Hi ha varis sant Aniello a Itàlia, però el més probable és el de la zona de Nàpols. Aquí cal recordar que aquesta era un de les bases de les flotes bizantines d'Itàlia: juntament amb Ravenna eren els dos punts forts a la península, enllaçats pel cèlebre corredor bizantí.

Cosme Aguiló va proposar que Santa Cirga de Manacor prové de santa Ciriaca. Ho va fer en un amable i mesurat article que no va aconseguir penetrar el bloc dels Sanad, encara que es va guanyar una menció "...un interesante despliegue de ciencia hagiográfica que, a mi entender no apoya en absoluto la tesis defendida²³⁰".

Al districte de les Muntanyes hi ha Re830 *Santa Famia*, l'actual finca de Femenia situada entre Lluc i Mortitx. Aquesta ha de derivar de Santa Eufèmia tot i que la historiografia ho negui²³¹.

A Santanyí el primer topònim de la llista és Nu407 *Samaron* Adia. Estava situat a l'actual possessió de Marselleta, un nom que en pareix una corrupció. Podria tractar-se

²²⁹ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 68 ss.

²³⁰ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 230.

²³¹ Poveda (1982) pàg. 156 i Coromines (1989) pàg. 140 rebutgen la successió Eufèmia, Famia Femenia.

de Sant Marron del Líban, advocat fins avui dels maronites, una important a comunitat cristiana d'aquell país.

Queda encara un nodrit grup a la zona als voltants de Maria. A la cruïlla de la carretera entre aquesta localitat i Santa Margalida la documentació medieval recull²³² el topònim de Santeia, és a dir Santa Ia de Constantinopla. També hi havia Santoder que era santa Oderisia. Finalment Sandatola que devia ser santa Anatòlia.

Finalment arriba sant Martí, un cas extremadament interessant. Al Repartiment Reial hi ha dues mencions a finques anomenades Sant Martí. Re475 *A. Sant Martin* Petra és l'actual Sant Martí de Vilafranca que era un *terminus* de l'*arcifinius* entre les dues centuriacions. L'altra, Re226 *A. Sant Marti aben Rayma* Pollença és la cova de Sant Martí devora Alcúdia, un temple molt peculiar en servei almenys des dels temps de l'establiment romà. Rayma, ريم Co475 té aquí una accepció de tomba, prou adequada per a una cavitat tan accessible.

La pregunta és: com així a Mallorca abans de la conquesta musulmana de 902 dC hi havia almenys dos temples dedicats al sant patró dels francs, Sant Martí de Tours? Aquest era l'home que va partir la seva capa amb un pobre i va consagrar el nom de capella pels oratoris cristians des de llavors, era el sant patrocinat per Carlemany per motius polítics, de prestigi dels francs cal suposar.

Els catalans reconegueren immediatament sant Martí, perquè pertanyien a l'òrbita cultural franca, però els balears mai havien estat dominats ni influïts per l'imperi Carolingi. Excepte al final de tot. Efectivament està documentat com els balears demanaren ajuda a Carlemany cap a 813 dC.

Això va ser en un moment molt determinat, en que a Bizanci governava una dona, un circumstància que va ocasionar un cert buit de poder, el qual va permetre per exemple que Carlemany s'atrevis a coronar-se emperador. L'acostament a les Balears devia formar part dels plans globals d'expansió. Aquest degué ser el moment en que arribaren a Mallorca relíquies del sant, segurament no de les més importants ni de les més autèntiques, com a gest d'aproximació.

Per acabar aquest grup cal recordar que les esglésies en àrab es deien KNS. És cèlebre que una de les basíliques paleocristianes de Menorca es va trobar en un lloc anomenat Ses Canèsies. Al Repartiment apareixen varies entrades que s'hi podrien referir. Nu175 *Alcanitz* Manacor ho ha de ser, sobretot perquè és enmig d'un grup de mausoleus i una mesquida.

Nu219 *Galle Quenza* Manacor, avui en dia Calicant, també pareix un familiar de Canèsia. Està situat a devora sa Mesquida del nord de Manacor. Finalment un grup incontrovertit és el format per Nu208 *Alcuneça* Manacor, Re039 *R. Alquenezei* Ciutat i Re307 *A. Alcazanei* Pollença.

* * *

El darrer període a considerar pel que fa a cultes exòtics és el musulmà. L'aferrissada defensa de la terra buida en la qual s'assentaren les tribus berbers no s'ha vist corresposta amb una investigació dels centres de culte dels pobladors que estrenaren l'illa. En aquest treball es ve proclamant l'origen ideològic d'aquestes tribus, com a part de l'imaginari de l'esquerra durant la Transició. Tot i els antecedents subversius caldria esperar que assistissin als cultes de la seva religió, que no fossin laics com el seu públic.

²³² Mas i Forners (2003).

Hi ha un estudi de fa varies dècades sobre les mesquites rurals²³³ esmentades a la documentació medieval. És a dir el edificis que els colons catalans identificaven com a lloc de culte musulmans i anomenaven mesquides. Aquí cal dir que una d'aquestes referències, la de Cala Murada entre Felanitx i Manacor coincideix amb una pinna.

A això cal afegir que sa Mesquida al nord de Capdepera i la de baix del puig de Calicant de Manacor estan situades també en emplaçaments de pinnes. També s'ha vist com la Justaní era coneguda com sa Mesquida²³⁴, Ara bé, totes aquestes sorprenents coincidències no mostren quin era el nom pels propis musulmans andalusins de Mallorca.

L'única referència consistent al nom d'una mesquita és Re001 A. Alcami Ciutat, que a més està situada a devora la murada i per tant es refereix a una intramurs. És una transcripció de al Jami, جمع, que és el nom considerat habitual per denominar les mesquites.

Ja s'ha vist en tractar els fortins romans com gran part s'anomenaven Beni Ali, o millor dit Bania Ali, l'edifici alt. Sistemàticament els Beni Ali estan situats vora els centre dels florals, com per exemple a Castellitx, centre d'un floral comprés al districte de Montuïri:

- Re700 A. *Castellitx*
- Re701 R. *Aben Ali*
- Re702 A. *Albenja*
- Re703 R. *Alluc Aben Ali*
- Re704 A. *Boltan*
- Re705 *Parascut*

Els dos darrers topònims ja s'han vist. Els tres del mig han de fer referència a mausoleus funeraris de famílies benestants de la zona. En concret *Alluc Aben Ali* associa el sepulcre a un edifici que ha de ser el lloc de culte. Es pot proposar així que un significat de Banu, Beni i la resta de variants potser és el de mesquita o edifici adaptat al culte.

El floral de Banyalbufar reforça aquesta presumpció, degut a que està situat en un floral i a més es conserva la forma *Banya* sense alteració. *Banya al bahar*, l'edifici del mar, és un nom que té sentit com a oposició a Esporles, l'edifici Asportat o traslladat. Ja fos perquè era un lloc massa excèntric, o degut a les primeres ràtzies àrabs, pareix que la parròquia de la vorera de mar assenyalada pel floral és va haver de desplaçar a un lloc més amable a l'interior.

La qüestió és que tenint especial atenció a les tribus assentades en punt destacats territorialment emergeixen una sèrie recurrent. Així apareixen varis llinatges, per seguir amb la ironia, rellevants i recurrents situats a les pinnes sobretot.

Banya as Salam, la casa de la pau, és un nom obvi per una mesquita de l'islam. Binissalem al Raiguer era el nom àrab del temple de Robines. També Binissalom al pla de Sant Jordi era el nom del floral allà situat. S'ha vist anteriorment com devora Maria hi havia un Re443 A. *Beni Mezlem* Petra, una mesquita dels musulmans. Finalment cal

²³³ Soto (1979).

²³⁴ Sitjes (2014) pàg.115. Si la mesquita era com proposa aquesta autora a son Joan Jaume potser era a l'edifici romà del qual queden restes, que per la qualitat dels murs conservats devia ser uns banys.

esmentar que el fortí de son Fortesa de Manacor és fama que s'anomenava Dar es Salam.

La segona família és la de Banya Malik, un topònim prou freqüent que ha donat els llinatges Binimelis i Melis. La mesquita del rei o del poder és un nom també prou adequat, sobretot en un context d'islamització forçada de la ruralia. Una d'elles és la Nu177 *Beni Melich* de s'Illot. Una altra és Nu355 *Beni Mulc* a Campos devora Nu360 *Tor Marina*. A més Sitjes identifica²³⁵ Benimeli amb l'actual sa Mesquida del nord de Manacor. També identifica l'alqueria Adaya amb el Rafal Pudent i mostra com estava associat a un rafal Beniamelug.

La tercera és la de Banya Homar. Aquesta té un exemplar a Andratx, conegut com a Benity Amor, que es veurà a l'annex sobre el juz de la Ciutat. Sitjes identifica Nu243 *Beni Maior* com el Beniamor que es convertí en la possessió sa Begura. Afegeix a la llista el d'Andratx i Benjamar d'Inca, és a dir Biniamar.

Aquest darrer en l'esquema territorial de la Centuriació seria una translació de la pinna de Santa Llúcia, emplaçada al seu lloc geomètric, a un lloc de pas, seguint el desplaçament del cardo que hi devia passar.

Per acabar amb les Banyes cal referir-ne alguns casos aïllats: Banya Zam-Zam era la mesquita del floral del port d'Andratx, a la zona coneguda com les cases de l'Almudaina. Igualment Banu Murxid era la del floral de Santa Ponça. Aquestes dues es discuteixen detalladament a l'annex sobre el districte extens de la Ciutat.

Un altre nom comú que indica una mesquita és el d'Almudaina. La historiografia ha confós les almudaines amb el recinte de la medina de Ciutat, l'actual barri de l'Almudaina. Però no deriva de medina, ciutat, sinó de *almudena*, un temple dirigit per un *almuédano*. El nom significa mesquita, i especialment una amb minaret, ja que deriva de l'arrel 'DN, que vol dir orella, és a dir que fa referència especialment al minaret des d'on es criden als fidels a l'oració.

Almudaina denota el conjunt de mesquites rurals que els catalans anomenaren almudaines, raonablement per mor d'uns minarets que cridaven l'atenció, dels catalans o dels seus informants musulmans més probablement. Hi ha un conjunt prou vistós que recolza aquesta interpretació.

- Com s'ha vist al port d'Andratx n'hi havia una devers on tocava anar el floral.
- També es coneix així l'actual parròquia d'Artà, Re541 *Almudayne* Artà.
- Ja s'ha discutit com a la Remembrança apareix una tercera Almudaina enmig de la zona urbana de Guium, que ha de ser el temple de sa Carrotja.
- Una quarta és a Montuïri, un topònim que encara es conserva a prop del centre del triangle format pels florals de Castellitx, Sineu i Tuccis, és a dir a la pinna de son Costa.
- La cinquena és Nu058 *Almudayena* Bunyola. Es tracta de son Térmens, una possessió situada devora la font ufana de Xilbar en l'emplaçament geomètric exacte d'un floral.
- Finalment hi ha Re786 *Rahal Hamet almoaden* Muntanya, és la segona entrada del districte, pel que si la primera és el coll de la Batalla o es Guix aquesta ha de ser Lluc. Hi ha una entrada a les Muntanyes Re835 *Lluc* que no pot ser Lluc ja que està situada per devora Vàritx, Míner i Fartàrix. Aquest *almoaden* mostra que on avui és el santuari hi havia una mesquita i almenys un mausoleu, un *lluc*.

*

*

*

²³⁵ Sitjes (2014) pàg. 66 sa Mesquida, pàg. 72 Rafal Pudent i pàg. 909 sa Begura.

La darrera part del repàs als temples és la formada per les esglésies de repoblament. Aquestes formen un conjunt que és una part imprescindible de la interpretació del territori que es fa en aquest treball. Sant Miquel de Campanet, La Pau de Castelltix, Sant Pere d'Escorca, són fòssils del sistema de *pagi* romans, que han ajudat a identificar l'estructura de la centuriació.

*

*

*

Un tema secundari en relació als temples és el de les finques dedicades al seu sosteniment. Una de les feines²³⁶ més complicades que va tenir el rei En Jaume durant les dècades posteriors a la conquesta de Mallorca va ser dotar d'entrades econòmiques suficients a l'església de l'illa. Va haver de pressionar als senyors principals per a que cedissin una part dels feus aconseguits, i dedicar-la a l'església. També se li va assignar una part del delme general, tot i que queda clar que la fórmula que es considerava més segura era la consignació directa d'unes terres concretes.

A la toponímia del Repartiment s'han identificat des de fa temps diverses aparicions dels *Hubus*. Aquest terme deriva de l'arrel, HBS, *حيس* Co205 que significa en general retenir o detenir, i en concret aquí es refereix a fundacions dedicades a sostenir mesquites.

A la Ciutat hi ha dos molins identificats com a *Alhubus*. Les localitzades des de fa temps a la Part Forana són Re349 *Rahal Aliabozz* Sineu, i Re484 *A. Alhaboz* Petra que per cert està just davant Tuccis a la llista.

La proposta aquí és afegir-hi Nu041 *Alfabia* Bunyola. Dins les variant recollides al diccionari hi ha marge per aquesta ortografia. A més aquesta finca està situada just a devora Biniforani, i les hipòtesis de les alfàbies i els estanys que es venen proposant, recollides per Mut i Rosselló, són molt més fluïdes territorialment.

Cal tenir presents dos factors: el primer és que es tracta d'una finca prou important com per haver donat nom a tota la serra d'Alfàbia, antenes de televisió incloses. El segon és que la confusió de *Hubus* amb alfàbia degué començar molt prest, a la Remembrança ja es consigna i avui en dia la gent de la zona en segueix dient *aufabi*.

Cal recordar aquí els dos topònims que s'han relacionat amb terres consagrades a esglésies pel cas de Maria: *Novalis* i *Sancio*. El primer és prou específic, però el segon ja és un genèric.

Seguint la progressió per enrere arriba finalment el període romà. Aquí el terme emprat per a les terres consignades a un temple és *agrestes*. Aquest és un terme peculiar que no significa el que a primera vista sembla, un terreny agrest és a dir una garriga. Els diccionaris no recullen LS77 aquest significat concret, mentre sí ho fa la literatura gramàtica. El Repartiment recull dues mencions als *agrestes*: Re021 *R. Agraxtas* Ciutat i Re112 *A. Agrastex* Inca.

Les viles

Una vila pels catalans era una agrupació de cases. És el mateix terme amb que els romans anomenaven els llogarets, però aquí denota una comunitat articulada entorn d'un temple.

²³⁶ Mas i Forners i Soto (2007).

Hi ha varies referències a la documentació contemporània a la conquesta al que els catalans perceberen com a viles.. Al Repartiment Reial hi ha una finca *iuxta villam Incha* Re201 Inca. També el document de 1232 de reconeixement de la partió entre els districtes originalment reials i de Nuno Sans anomena la vila de Manacor, i apareix una *villa nova* que es discutirà i és a la pinna de son Vaquer d'en Ribera.

Vila era la denominació original que donaven els colons catalans als nuclis de cases articulats entorn d'un centre social. Posteriorment va aparèixer poble, un terme originalment amb connotacions jurídiques, bàsicament exempcions d'imposts pels nous colons que les poblassin. Després va retornar vila amb un significat jurídic, i encara més tard va arribar ciutat amb un altre també administratiu. Així avui en dia gran part dels nuclis de Mallorca tenen una denominació tradicional que guarden gelosament, basada en uns drets ja fa temps extingits o irrellevants.

Els pobles sorgits de recintes funeraris

Una de les maneres més clares de veure la importància que tenien els recintes funeraris al territori romà és estudiant els pobles que tenen el seu origen en un mausoleu. Sant Joan, Sóller i Bunyola són nuclis que sorgeixen a partir d'un temple que es situa sobre un complex funerari. Es tracta de casos doblement interessants, ja que d'una banda mostren la centralitat territorial dels sepulcres i de l'altra proporcionen testimonis sobre la destrucció d'aquests monuments.

Fa poc el cementeri de Sant Joan va ser notícia perquè s'hi va exhumar per primera vegada a Mallorca una fossa comuna on hi havia els cossos de tres homes de Maria, enterrats de forma, per dir-ho d'alguna forma, poc curosa fa tres quarts de segle, després de ser executats durant la guerra. La fossa estava situada en una zona ajardinada, sense cap element a la superfície que permetés destriar-la. Ara bé, era sobradament coneguda la seva presència, on estava ubicada i les identitats dels enterrats.

Fins i tot dins un cementeri una tomba és un referent territorial molt poderós. Una de les hipòtesis centrals d'aquest treball és que els recintes funeraris romans han caracteritzat el territori des que foren construïts fins avui en dia.

Es prou conegut per la historiografia que la pobla de Sant Joan va ser fundada sobre un creuer de camins, en una finca denominada Alahmar de quatre jовades. Així ho recull Binimelis, s'ha transmès fins avui sense que ningú ho contradigui i la documentació medieval ho ha confirmat. El creuer de camins original estava format d'una banda pel camí que ve de Castellitx i Montuïri per Consolació i segueix cap a Petra, i de l'altra per la via principal transversal que ve de Santueri, Felanitx i Els Pagos i segueix cap a Sineu i Inca. Avui en dia les carreteres tenen altres recorreguts però els antics camins encara es conserven.

Curiosament el centre romà de la zona no és en aquesta cruïlla. El camí de Santueri no segueix les traces de la centuriació del Pla, i la intersecció dels eixos de la trama topogràfica esta situat on ara hi ha el santuari de Consolació. Aquest és una excel·lent mostra de la força dels nodes romans. En aquest es va situar un temple a la *Solemnitas*, la solemnitat celebrada com a divinitat. Aquest nom és l'única etimologia raonable per al conjunt de Solanda i Consolació. La possessió de Solanda inclou dins el seu terreny el santuari, territorialment hi llinda, les cases estaven situades sobre el mateix camí, i es considera que hi ha hagut històricament una vinculació especial, pràcticament de patrocini.

Efectivament la proposta és que *Solemnitas* és l'origen més encertat fonètica i territorialment de Solanda, i Consolació és la interpretació que feren els nous pobladors d'un nom que sabien religiós. El santuari va ser el primer temple de la contrada després de la conquesta catalana, i hi havia el cementeri. És evident que el temple sempre va ser allà: en època romana, cristiana, musulmana i catalana sense solució de continuïtat.

Amb el temps es va bastir l'església de la nova pobla i s'hi va fer un cementiri nou a devora. Posteriorment, al segle denou, en expulsar-se del centre urbà, es va recuperar l'emplaçament a Consolació. Aquesta excepcional continuïtat mostra la força que tenen els cementeris antics: segles després de deixar-se d'emprar el cementeri vell encara era l'opció natural per acollir el nou recinte.

Vistes les circumstàncies de Consolació cal passar a veure les de la pobla de Sant Joan²³⁷. Aquest nou nucli urbà es situa sobre la cruïlla dels dos camins esmentats, que esdevé el centre de la nova quadrícula. En aquesta intersecció fonamental del poble es situaren dues infraestructures fonamentals: la nova església, situada a la mateixa cantonada on ara hi ha l'actual, que tenia el nou cementeri al seu costat, desaparegut arrel de l'ampliació del temple. Enfront hi havia la plaça, ara ocupada per trasts, on hi havia el local de la carnisseria, un pou que no era la principal font d'aigua del poble i una curiosa torre vella.

De la documentació es dedueix que la plaça va ser establida en trasts poc després de demolir-se la torre vella, destrucció feta amb l'excusa d'obtenir una plaça més espaiosa. Els materials de l'antiga torre varen ser emprats per fer una caseta entre l'església i el cementeri on deixar els morts entre el funeral i l'enterrament.

A davant la perplexitat que causa aquesta torre vella als autors que se'n han ocupat, és adequat presentar una hipòtesi. Recapitulant: una torre vella de la qual es desconeix la funció, reciclada per construir un edifici mortuori, en un important creuer de camins, amb un pou propi tot i que de poca importància, en una plaça enmig d'una pobla que s'urbanitza ràpidament en desaparèixer la torre, en una pobla anomenada al ahmar que vol dir "el vermell" i sol denotar edificis construïts amb formigó romà amb teules picades.

Pareix un cas clar d'estructura funerària: un mausoleu situat en un indret emblemàtic del territori, rodejat originalment d'un jardí, un *campitellus*, *ortulus* o *vineola* del qual el pou n'és un vestigi. El més interessant de tot és que els pobladors de Sant Joan tenien molt clar a que havia estat dedicada aquella torre vella, i només consideraren adient reutilitzar-ne els materials per a construir una caseta per morts. Cal tenir en compte que durant segles havien aixecat les seves cases a escassos metres, i no havien tingut la temptació de saquejar pedres de l'antiga estructura.

* * *

Hi ha un altre exemple de conservació durant segles fins a una destrucció documentada del mausoleu funerari que va donar origen a un poble. Sóller és un dels pobles amb un escut etimològic mig encertat: els dos lleons són una fantasiosa interpretació de la part final de la paraula, com ja s'ha exposat sempre són benvinguts els lleons per ennoblir els orígens. En canvi el sol que aguanten sí que és correcte. Sóller ha de derivar de *solaris*, un dels noms que es donaven als mausoleus.

²³⁷ Estelrich (2000).

El monument estava situat a la plaça del Castellet, un espai urbà entre l'església, l'estació del tren i el torrent. Està documentada la destrucció de les restes al segle denou: Rullan explica²³⁸ com en rebre a Sóller les notícies de la caiguda d'Isabel II el 2 d'octubre de 1868, i del canvi de règim a Madrid, es va fer una espontània manifestació per demolir la torre presó de la plaça, que va acabar canalitzant les seves energies en destruir el monument: "...descargaron su manía de destruir sobre un terraplén llamado Es Castallet" Aquí és repeteix el raonament anterior: una edificació inexplicable al cor mateix d'un nucli urbà, que requereix de circumstàncies especials i notòries per a ser destruït.

Al contrari que a Sant Joan, aquí el monument serveix per donar llum a l'estructura territorial. Ja s'ha exposat com la vall de Sóller va ser especialment maltractada per les divisions administratives de la centuriació. En primer lloc es va alterar la línia divisòria entre els termes de Palma i Pollentia per treure el protofloral geomètric de Fornalutx de la ciutat de Palma i adjudicar-lo a la de Pollentia, on va quedar integrat dins el floral administratiu d'Escorca. En canvi la resta de la vall formava part del floral de Bunyola.

Aquesta situació curiosament es va agreujar amb la conquesta catalana, quan va dividir-se la part de Sóller entre dos magnats, un cas únic per als districtes o juz de la part forana. Dues terceres parts correspongueren a Gastó de Bearn, i el terç restant al comte d'Empúries. Així la vall cap a 1232 estava dividida en tres franges: la de Sóller, la de sa Curia des Comte i la de Fornalutx.

La universitat medieval va unificar tota la vall. Aquí va influir òbviament la imponent realitat geogràfica, però també el trasbals que va suposar la conquesta catalana. Abans la gent devia assistir a oficis religiosos setmanals a Sóller, però pels grans esdeveniments socials devien haver d'acudir a Biniforani i Escorca respectivament.

Aquí cal fer una digressió per copsar com Biniforani era el floral que comprenia el territori centrat en el massís del Teix, que avui en dia està format per quatre termes: Bunyola, Valldemossa, Deià i Sóller. Estava situat en un punt insatisfactori des del punt de vista de cada vall però el més adequat per servir-les a totes. Així cal notar que si no hi hagués hagut Sòller, Biniforani plausiblement s'hauria situat on ara hi ha Raixa, el punt entremig de les dues valls meridionals.

Cal assenyalar que l'antiga partició entre les ciutats no estava del tot oblidada: en independitzar-se Fornalutx es va recuperar la divisió romana entre les dues ciutats. No és cap casualitat que el terme de Fornalutx arribi fins a Biniaraix, tenint jurisdicció sobre el camí del Barranc que du cap al cor de la serra.

La divisió medieval de la vall pareix que té una causa clara, repartir entre dos senyors les dues sèquies principals de Sóller, les de les fonts de s'Olla i de s'Ullet. Cal recordar que captar rendes sobre el cicle del pa era el paradigma que va guiar el Repartiment. D'altra banda és raonable proposar que la vall, per tenir un port orientat cap a la península i per la riquesa en aigua era una peça menor de la qual ningú volia afluixar-se'n i on es podien relaxar les normes del repartiment, ja fos el dels romans o el dels catalans.

²³⁸ Rullan (1877) tom I pàg. 622.

La situació de l'església a devora el Castellet o Solar permet avançar en l'estructura de camins de la vall. La trama viària de Sóller està dominada per les dues sèquies principals, així la de s'Ullet té com a vial de servei els carrers de sa Lluna i el de la Posada de Bàlix, i la de s'Olla és resseguida pels carrers Bauçà, Rectoria, Quadrado, Volta Piquera i Nou.

Ara bé, amb anterioritat a aquest circuit fonamental és raonable suposar que hi havia una xarxa de camins. La historiografia du dècades discutint quin era el camí de Ciutat abans que s'obris el carrer Nou. D'una banda hi ha el camí de sa Torrentera per darrera l'estació i el torrent, i de l'altra el camí del Dragonar que és una variació del traçat de la sèquia de s'Olla.

La proposta és que el carrer Nou ha estat el camí de Ciutat sempre, i el nom ha duit a confusió. Les infraestructures conegudes com a nou o vell són enganoses, ja que aquest noms s'adjudiquen amb molta lleugeresa i sovint volen dir el contrari del que denoten: nou generalment significa segon més vell, i vell segon més nou. En aquest cas cal considerar que Nou es refereix a la qualitat urbana de la via, no a la seva existència física. Aquest cas es pot comparar amb el del carrer Nou de Manacor. Aquest està perfectament integrat en la trama de la pobla, de fet en forma l'extrem oest: era originalment el límit occidental dels trasts, i quan es va passar a denominar carrer Nou va ser quan es començaren a fer solars a la banda que fins llavors era camp.

Aquí cal fer una digressió per un tema espinós, el de les pobles establertes per la iniciativa privada. És sabut que el Rei En Jaume II va ordenar pobles a les zones menys poblades de l'illa, creant urbanitzacions però sobretot incentius econòmics i fiscals per residir-hi. Ara bé, això no vol dir que a les comarques més atractives pels pobladors els propietaris de les terres no creassin trames urbanes ordenades per definir els trasts i vendre'ls. Evidentment ja hi devia haver algunes cases a prop de l'església sobre els camins radials de l'església, però la trama regular es va fer al nord a partir de la placeta de sa Raval, el mateix nom i el mateix cas que a Felanitx. La trama la formen els carrers de Pastor, Sant Jaume, Sant Bartomeu i Lluna, que són l'única estructura urbana regular de Sóller abans dels eixamples modernistes.

Reprement la qüestió, la centuriació a Sóller defineix un node principal topogràfic a la zona plana, on es creuen dos eixos: el primer és el que ve des d'Orient creuant la serra d'Alfàbia, baixa pel camí de s'Arrom, i després segueix cap al port pel camí de ses Argiles el camp de futbol, l'Horta i el coll per la banda est de sa Mola fins arribar al port. El segon és un eix que s'estavella a l'est contra el massís del Teix i a l'est contra el del puig Major, pel que no ha deixat gaire traça.

D'altra banda hi ha la pinna de Sóller, que directament es podria proposar que era la torre de darrera la parròquia, situada devora el campanar, entre les places des Castellet i sa Raval. Aquí conflueixen els eixos viaris de la xarxa dels florals:

Ja s'ha vist l'eix que ve d'Orient per s'Arrom i segueix cap al port.

Pel camí de Castelló ve des de Deià la ruta que enllaça els florals de Banyalbufar i Escorca, passant per les pinnes d'Alconàsser i Cúber. Arriba pel carrer del Capità Angelats a la traça de la sèquia de la font de s'Olla. Segueix després pel carrer de Sant Jaume i el carreró d'en Creueta cap a la Curia del Comte i Biniraix per partir pel camí del Barranc cap a Escorca.

La tercera ruta que passa pel floral és la que enllaça Biniforani amb Bàltx. El camí que venia des de Biniforani pel Coll, arribava al Castellet pel carrer Nou. Després

segueix l'eix perpendicular, el camí del port que comença al carrer Victòria i segueix pel camp de futbol on enllaça amb el camí de ses Argiles i es desvia cap a Bàlitàx.

*

*

*

Finalment cal considerar el recinte funerari de Bunyola de l'Argentera. Vineola és un dels noms més típics per a un mausoleu, i es refereix a la petita vinya que hi havia, que servia per fer el vi consumit en les celebracions que s'hi duïen a terme. Son Bunyola de Banyalbufar té el mateix origen i va donar nom també a tota la vall des Canonge. Aquesta coincidència mostra la importància social d'aquests mausoleus.

L'altre nom que es dona al lloc, Argentera, apunta clarament cap als jaciments de plom argentífer de son Creus, devora la font de la Vila al principi de la carretera d'Orient. Aquesta deu ser la mina històricament més important de Mallorca, i es sol proposar que el nom musulmà de la porta de Santa Margalida de Ciutat, bab al kahl, deriva de que era per on arribaven els metall de la mina de Bunyola. No pareix gaire encertat. L'ànnsia de relacionar la mina amb la toponímia es va poder satisfer en descobrir-se la Remembrança, i aparèixer el nom de Bunyola de l'Argentera.

Un ostentós recinte funerari romà, devora una mina de metalls preciosos apunta manifestament cap a un oligarca, un gran propietari. La *vineola* va ser construïda pel senyor de la mina d'argent, concebuda com el seu espai d'ostentació i va acabar convertint-se en un lloc de culte, una evolució molt habitual.

4.2.5 Els florals i l'aigua de roses

En estudiar els territoris dels florals, en concret les deformacions que pateixen els territoris a partir de la forma rectangular geomètrica teòrica original, sorgeixen varies causes que les expliquen. La primera és la realitat topogràfica, la configuració orogràfica del terreny, que imposa algunes modificacions. La segona és l'adaptació al territori dels poblats prehistòrics, un aspecte que es tractarà més envant. Entre aquestes dues raons es dona bona compte de la majoria de vicissituds originals de l'establiment original dels límits de les universitats romanes.

Hi ha però un altre factor que de forma recurrent deforma els territoris, les transicions entre cultes religiosos. Es tracta d'un grup de casos molt concret en els quals hi va haver una alteració territorial entre el moment de la constitució romana dels florals i la conquesta catalana. Aquesta alteració revesteix diverses formes, que s'examinaran aquí, però totes deriven del conflicte que es va crear en moments de coexistència de cultes religiosos.

Cal fer un aclariment sobre el que s'exposa en aquest apartat. No s'ha trobat enlloc cap referència a les qüestions aquí plantejades. Tot es basa en les induccions fetes a partir de l'estudi dels casos que es mostraran a continuació.

És tracta del que es podria anomenar efecte aigua de roses. És sabut que Saladí en reconquerir Jerusalem va fer rentar amb aigua de roses les mesquites de l'esplanada del temple, per purificar-les després del seu ús com a esglésies per part dels croats, abans de tornar-les a destinar al culte musulmà. Aquesta imatge és de les més cridaneres de les històries clàssiques de les Creuades, com la de Runciman, i destaca prou enmig d'una successió inacabable de batalles.

Evidentment no totes les substitucions de cultes religiosos tenen lloc en aquestes condicions tan èpiques. La de Cartago en passar del paganisme al cristianisme és un bon exemple. El principals temples de la ciutat estaven situats sobre l'acròpolis de Byrsa, el turó que varen aplanar els romans en fundar la colònia sobre les runes de la ciutadella cartaginesa. Els recintes més famosos eren els de Juno Celeste i Mercuri. Quan el cristianisme es va convertir en el culte hegemònic els temples pagans varen quedar abandonats. Durant varies dècades estaren tancats fins que varen ser emprats com a llocs de culte cristià.

La qüestió principal d'aquest apartat és la substitució dels cultes religiosos, entesos com a actes socials, duits a terme en edificis rurals que articulen els territoris circumdants. En el període estudiat per aquest treball es poden identificar quatre moments de canvi fonamental.

El primer va ser la conquesta romana. Es tracta d'un episodi radical que redefineix el territori creant uns nous centres que no tenen res a veure amb els anteriors. Només hi ha unes poques connexions: d'una banda els temples de Bóquer i Guium perviuen, com a centres de ciutats dins la nova estructura. D'altra banda els castells roquers quedaran desplaçats de la seva centralitat anterior. Només Muro es manté com a nucli de la comarca gràcies a la seva peculiar orografia, i la resta es converteixen en ermites.

El segon va ser el pas del paganisme al cristianisme. Aquest es va produir de forma pacífica, en comparació amb tota la resta aquí examinada. La hipòtesi és que el procés de substitució degué ser progressiu segons aquest model: inicialment s'implanta el culte cristià en un indret allunyat del temple principal del floral, en una vil·la o un lloc significat de caràcter secundari. Aquest temple en un parell de segles desplaça al principal, deixant-lo fora d'ús unes poques dècades fins que es reobre dedicat al cristianisme, tot i quedant el primer temple cristià en servei i amb una concurrència de fidels significativa.

Durant la dominació bizantina no es produeixen canvis apreciables, ja que es manté el cristianisme com a religió única. Apareixen advocacions a sants duits pels nous senyors, que bàsicament degueren anar a esglésies ja existents. Aquest fenomen del canvi d'advocació és bastant freqüent i no té interès territorial.

El tercer pas és la conquesta musulmana, amb la implantació de l'islam com a religió oficial de l'illa. En el model la conseqüència pràctica que va tenir això és que els temples dels florals es convertiren en mesquites d'un dia per l'altre. En canvi la resta de temples del territori seguien sent esglésies. El procés d'islamització de la gent va durar varis segles, i en un primer moment la majoria va deixar d'anar als temples principals ara mesquites, per anar a les esglésies secundàries que encara mantenien el culte cristià i a les quals es traslladà la parròquia, entesa com a estructura territorial administrativa i religiosa.

Cal observar que hi ha un paral·lelisme molt clar entre la situació del segon i el tercer pas: un temple principal pagà/musulmà front a una esglésiola cristiana. Tant si era una nova opció religiosa, en el primer cas, o una pervivència del culte ancestral, el temple secundari presenta una continuïtat en l'opció cristiana.

Finalment arriba la quarta etapa, la conquesta catalana i la cristianització radical i absoluta de Mallorca. En principi es podria suposar que amb aigua beneïda es varen convertir els edificis de culte anteriors en esglésies, i no hi va haver més qüestió. La realitat és més complicada: la nova societat no tenia gaire lligams amb l'anterior, però si

algun. D'una banda hi havia més temples que feligresos, i es va haver d'eleger quins temples continuaven. De l'altra les costures administratives romanes estaven prou debilitades com per saltar als llocs on la nova estructura de temples les forçava, tot i que varen mantenir-se latents.

Vista la seqüència general de l'evolució dels centres socials on es practicava el culte al territori de Mallorca cal passar a veure els casos concrets.

El cas que pareix el més senzill de tots és el de Campos. El temple romà original estava situat originalment a son Sala, anomenada originalment Onxa o Unxia, una deessa romana. El nucli efectiu es va situar a l'actual Campos, on conflueixen tots els camins de la zona, i hi devia haver un nucli prehistòric. L'ermita de son Blai es configura com un temple alternatiu, i va ser triada com a primera església després de la conquesta catalana. Això indica que era la parròquia desplaçada en el moment de la conquesta musulmana, quan el temple de Campos va ser convertit en mesquita.

Efectivament quan els pobladors catalans s'instal·laren a la zona trobaren un edifici complicat a Campos, que havia estat primer un temple romà, després església i finalment mesquita. En canvi a Sant Blai hi havia un edifici que era una església que havia estat breument mesquita.

Un cas relativament senzill per seguir és el del floral de Guium. El territori d'aquest es correspon exactament amb el terme històric de Santanyí, que inclou el de Ses Salines. Ja s'ha exposat com Guium estava situada davall el nucli urbà actual de Ses Salines, pel que hi ha un fet molt remarcable: la capital inicial del floral és substituïda per una altra localitat, però conserva prou força com per formar un municipi que es segrega del principal molts segles després.

Aquest fenomen del nucli latent en la nostra opinió es deu a la mescla de dos factors: d'una banda a l'elecció pels establidors romans d'un indret òptim territorialment, i de l'altra a la feina allà acumulada tal com defenses, camins, camps o pous.

A Ses Salines hi havia el temple original, a les cases de sa Carrotja, que va donar origen al famós cementeri allà situat. Per primerenc que fos el culte cristià és evident que la primera missa no es va dir allà. Potser va ser a l'indret rural conegut posteriorment com a capella de sant Aniello, davall l'actual església de Santanyí. També és cert que podia haver estat a l'antiga colònia fenícia de Guium davall la colònia de Sant Jordi. Ja s'ha dit que sant Aniello era de Nàpols, el que indica una advocació del període bizantí.

La qüestió rellevant és que quan es va implantar l'islam hi havia a sa Carrotja una església dedicada a sant Abdias que donava nom al terme, i una esglesiola rural dedicada a sant Aniello. La majoria de la gent de la contrada varen mantenir-se en principi com a cristians, i varen passar a anar a l'actual Santanyí.

Es pot recrear la situació que trobaren els catalans. D'una banda un temple antic situat enmig de les runes d'una ciutat, al qual la gent anomenava l'almodena, és a dir la mesquita. De l'altra un edifici fundat que havia estat una església des del seu origen fins unes poques dècades abans de la conquesta catalana. Posteriorment els nous pobladors preferiren el temple que pareixia una església que el que pareixia una mesquita.

Aquest aparent sentit estètic dels catalans s'ha de combinar amb la centralitat de cada un dels dos possibles centres. El terme de Santanyí tenia vint-i-quatre quilòmetres de longitud. El port de Guium està en un extrem, Guium al primer quart i Santanyí a la

meitat. El més còmode és emprar el punt central pel lloc de culte que articula el territori, però això només va ser possible quan la conquesta va rebentar les costures administratives anteriors.

El més sorprenent d'aquest cas, com en molts dels que es veuran, és que el nucli de Ses Salines va conservar la seva força latent, i va ecllosionar segles més tard independitzant-se com a municipi. Com ja s'ha dit, les infraestructures creades pels romans, sobretot els camps roturats, han de ser una part de l'explicació.

Aquest és un cas relativament senzill en que hi ha implicat un únic floral, el de Santanyí, on hi ha dos temples que es disputen els parroquians del terme. Cal tenir en compte que Santanyí històricament ha estat un municipi poc poblat, i que no devia haver-hi prou gent com per mantenir dos temples. Però hi ha casos similars on els dos temples si que funcionaren.

Els casos d'Inca, Selva, Muro i Santa Margalida són idèntics: un terme que a més del centre original romà té un segon centre, que propicia que es creïn dos termes al moment mateix de la conquesta catalana. Pareix que Selva era un centre alternatiu a Inca, el temple cristià del districte quan el floral d'Inca va ser convertit en mesquita. Ja s'ha vist com el nom Xilvar ha de derivar de Silverius, un papa que visqué al temps de Belisari i la conquesta bizantina de les Balears.

Igualment Santa Margalida, sigui allà mateix o a Hero o a Santeia, és un centre alternatiu dins el districte de Muro que s'explica com a temple cristià on es desplaçà la parròquia en implantar-se l'islam a Mallorca i convertir-se en mesquita el temple de Muro.

Escorca també és un cas interessant de desplaçament dels cultes. Escorca era el temple original, dedicat a una divinitat pagana. A Lluc devia haver-hi l'església cristiana primitiva de les Muntanyes, a la mateixa porta d'entrada del districte, en una cruïlla essencial on hi havia almenys un mausoleu, un *lluc*.

Quan es va produir la islamització Escorca es va convertir en Mesquita, i la parròquia cristiana va passar a Lluc, fins que es va produir l'islamització forçada uns segles després, i així els catalans trobaren una *almuedano* a Lluc, que devia acaparar els parroquians de la zona.

Aquí es va donar un cas contrari al general, els catalans preferien habilitar com a església el floral romà en lloc del temple secundari. I no va anar gaire bé, ja que Sant Pere es va abandonar aviat en favor de Lluc. L'explicació és en la força de Lluc com a cruïlla general de la comarca, front a Escorca situat en un emplaçament poc agraït. En aquest cas l'esforç fet pels romans per adaptar el territori a la seva quadrícula tampoc no va reeixir, i avui Lluc és el centre de la zona i Escorca una relíquia.

Un cas similar als anteriors és el del floral de Biniforani. Aquest està format per les tres valls entorn del massís del Teix: Sóller, Bunyola i Valldemossa. El centre estava situat relativament enmig de les tres, a Biniforani al peu del coll de Sóller.

Es discuteix en una altra banda l'origen de les esglésies de Sóller, Bunyola i Valldemossa a partir de mausoleus familiars, i el que cal assenyalar aquí és que a cada una de les tres valls degué establir-se una esglésiola cristiana que permetia assistir al culte sense haver de creuar un coll per anar al temple pagà de Biniforani.

En aquest cas quan Biniforani va convertir-se en església la població no devia tenir gaire incentius per desplaçar-s'hi. Cada vall devia tenir prou gent com a poder-s'hi celebrar oficis semanals, pel que la nova parròquia degué quedar prou marginada.

Amb la conquesta musulmana la situació es degué agreujar. La *bania floralis*, la mesquita del floral, no devia tenir gaire parroquians. Devia mantenir-se com una ficció administrativa, ja que a la conquesta catalana Sóller va pel seu compte, i el de Bunyola i Muço és un districte que ja no està unit ni pel nom.

El paral·lelisme més clar amb la disgregació del districte de Biniforani és el de les esglésies rurals d'Algaida i Campanet. Ambdues eren el centre de districtes rurals, i es mantingueren inalterades fins que després de la conquesta catalana la creació de nuclis urbans allunyats del seu emplaçament els va treure la força.

Els casos més cridaners són aquells en que un territori forma part d'una universitat medieval, just després de la conquesta catalana, tot i que està manifestament situat a l'altre banda d'una divisió fonamental de la Mallorca romana. Es mostren aquí quatre exemples, Fornalutx, Lloseta, Costitx i Vilafranca. Cada un implica més municipis, tot i que s'ha triat el nom del menor per ser la peça més interessant del conjunt.

El cas del terme de Fornalutx és relativament incontrovertit. El Repartiment estableix que formava part del districte de les Muntanyes, i per tant estava separat del terme de Sóller. En la nostra opinió aquest districte estava assignat a les pastures de la ciutat de Pollentia, i s'hi va incorporar Fornalutx per equilibrar els territoris de les dues ciutats. Aquest és l'única explicació plausible per a que un lloc tan determinat geogràficament com la vall de Sóller estigui partit administrativament.

Fornalutx era un floral que no va prosperar com a cap de districte. Es va quedar en una simple fortificació situada segurament on avui en dia hi ha el nucli urbà. El nom és un de tants de la família de derivats de floral, creuat amb una forn que tant pot ser una ferreria com una cova en forma de forn. La qüestió és que s'ha va fer una inversió en feina, tant el recinte com segurament la sèquia, que va permetre l'assentament d'algunes famílies.

Es pot demanar si els fornalutxencs assistien a l'ofici setmanal a Escorca, o si preferien anar a Sóller. L'assistència a la seu oficial era inviable amb freqüència setmanal, i devien assistir-hi només ocasionalment. Raonablement tot d'una que va crear-se un lloc de culte a Sóller la gent de Fornalutx hi degué assistir.

El que s'ha de copsar però és un doble fet: d'una banda fins a la conquesta catalana no es va poder regularitzar administrativament la unitat geogràfica de la vall. De l'altra en poder-se independitzar els nuclis menors dels municipis Fornalutx tenia una població que no tenien altres nuclis del terme de Sóller, degut al llegat com a nucli romà.

Un altre cas per l'estil és el del terme de Lloseta. El seu terme històricament formava una unitat amb el de Binissalem, tot i que cada un està situat a una banda del torrent d'Almadrà, la divisió entre els territoris de les dues ciutats romanes de Palma i Pollentia.

Lloseta formava part del terme d'Inca, i Binissalem del d'Alaró. És raonable proposar que quan els florals d'Inca i Alaró es convertiren en mesquites Binissalem quedà com a parròquia cristiana, i la gent de Lloseta hi va començar a anar.

L'origen de Binissalem és el monument de la llegua cinquena o milla quinzena, a Robines, on hi ha el primitiu temple de la zona. Robines deriva de *rubeus*, un dels apel·latius dels monuments de formigó de teula picada romans. Això apunta a un mausoleu situat devora la llegua, un recinte funerari on es va iniciar el culte cristià en el

període tardorromà. D'altra banda Binissalem, la casa de la pau, ha de ser el nom que se li donà en convertir-se en mesquita.

Fent una incursió temerària en la fonètica i els microdialectes, la unitat de la zona en pronunciar oberta la e neutra tònica pot tenir l'origen a la trona. Les famoses peculiaritats dels pobles tenen l'explicació més senzilla en rectors de parla peculiar que durant dècades adoctrinaren a la gent des de la trona.

Un tercer cas és el del terme de Vilafranca. Aquest formava part històricament del de Petra, situat a l'altra banda de l'arcifini entre les colònies llatines i les ciutats aborígens. Originalment però Vilafranca i Porreres eren les dues meitats del floral de Tuccis, la ciutat romana situada a la possessió dels Pagos.

Tant en aquest cas com en el següent de Biniali, el centre original romà queda oblidat, substituït per dos centres menors a banda i banda, i la nova partió hi passa pràcticament per damunt. Tot i que al Capbreu de Nuno Sans s'anomena al districte Caçor, és a dir el palau, el centre efectiu ha passat a ser l'església de Sant Anisi, la plaça de Santànix davant l'església de Porreres.

En aquest cas es produeix una excepció a la regla i el terme de Vilafranca està comprès dins Petra. Pareix clar que aquesta església estava dedicada a sant Pere, i no va ser convertida en mesquita en el moment de la conquesta musulmana. Tot i que Petra era seu d'un districte romà, la seva unió amb Sineu degué salvar-la de la conversió.

Tornant al tema principal, Vilafranca va tenir prou força durant els segles per tornar a constituir-se en municipi molts segles després d'incorporar-se a Petra. Per ser precisos, caldria especificar que el districte de Tuccis comprenia Porreres, Felanitx i Vilafranca, i que tots tres municipis tenen el seu origen en els cultes cristians, concretament en les parròquies desplaçades per la mesquita.

Efectivament la parròquia de Tuccis, o Caçor com es conegué després, degué desplaçar-se a Felanitx. La gent de la banda de Vilafranca anaven a Petra i els de la de Porreres depenien de Felanitx tot i que anaven a Sant Anisi. Amb la conquesta catalana es va separar administrativament Porreres de Felanitx

El quart cas és el del floral de Biniali, que era la seu del districte de Canarrossa. Aquest originalment era la parròquia de santa Generosa, i després va ser convertit en la mesquita anomenada Bania Ali, l'edifici gran. Cal constatar que aquest era el nom emprat amb els florals caps de districte.

La qüestió és que en convertir-se santa Generosa en mesquita el terme es va partir per la meitat. Una part va passar a tenir la capital a Sencelles, i es va annexionar el municipi de Costitx, originalment pertanyent al floral de Sineu. Això s'ha de deure a que la parròquia va passar a l'església de Sant Silas, i aquest era el temple cristià més a prop de la zona de Costitx.

En canvi l'altra meitat del terme de Canarrossa va passar a dependre de l'església de Santa Maria. Aquesta estava situada sobre la tercera llegua, la novena milla des de Palma. Raonablement aquesta era la parròquia cristiana de Marratxí traslladada. Històricament entre els dos nuclis hi ha hagut una estreta relació: després de la conquesta Santa Maria era l'església de Marratxí, i avui en dia entre els instituts també hi ha relació.

La meitat occidental del terme de Canarrossa va dependre de Santa Maria després de la conquesta catalana, fins que varis segles posteriorment es va independitzar com a terme de Santa Eugènia.

No queden gaire casos per esgotar una revista de tot el territori insular. Pareixen molt similars els casos de Manacor i Sant Llorenç amb el de Sineu i Sant Joan. Florals de gran extensió amb temples auxiliars que assumeixen les parròquies en ser desplaçades.

Vists tots aquests casos sorgeix un patró recurrent. En el moment de la conquesta musulmana els temples principals de la part forana varen ser convertits en mesquites. Les parròquies cristianes varen ser traslladades a altres temples dins el mateix districte. Degut a aquest desplaçament del nucli central es varen produir ajustos en els territoris d'influència. Alguns d'aquests es varen cristal·litzar en una nova estructura administrativa. Encara que a la fi tots els temples es varen islamitzar, varen perviure les àrees de les antigues parròquies, marginant a la pràctica els antics temples romans que havien esdevingut les primeres mesquites.

4.2.6 Les pobles medievals

Una de les hipòtesis que articulen aquest treball és la de que tota la feina d'estructuració geomètrica del territori de Mallorca la feren els establidors romans i en canvi els catalans es limitaren a mesurar la terra sense variar la trama. Hi ha una petita excepció que proveeix un contrast, l'establiment de les pobles a devora les antigues esglésies rurals.

Aquest apartat és de difícil ubicació dins l'estructura del treball. D'una banda tracta dels nuclis socials, i de l'altra de les tècniques topogràfiques medievals .

És prou conegut que cap al 1300 el rei en Jaume II va impulsar la creació de trames urbanes regulars a la part forana. Es tracta de barris molt característics coneguts tradicionalment amb noms significatius com es Quadrat a Lluçmajor o ses Dames a Manacor.

La historiografia acumula referències a les pobles des de la mateixa història de Binimelis, on es proporcionava la primera d'una llarga llista de viles ordenades pel rei en Jaume II. El darrer mig segle el subjecte d'estudi s'ha ampliat amb la publicació d'un text que versemblantment pareix un esborrany de les Ordinacions de Jaume II, que conté la norma general de l'ordinament de les pobles i la particular de Felanitx. El document es conserva a l'Arxiu de Mallorca, com a part del Llibre del Delme del Bestiar. Finalment cal esmentar que amb motiu dels set segles de les fundacions el 2000 es va produir una eclosió d'estudis sobre el tema.

Les Ordenacions contenen unes poques especificacions tècniques per a la traça de les pobles, algunes referències a pobles concretes, i sobretot disposicions legals per aplaçar els deutes als nous pobladors. A aquest document seminal cal afegir-ne dos més. D'una banda els progressos en la cartografia, que avui en dia permeten estudiar les plantes de les pobles molt còmodament. De l'altra els estudis locals sobre cada un dels nuclis, que desenterren referències a les pobles dins la documentació medieval.

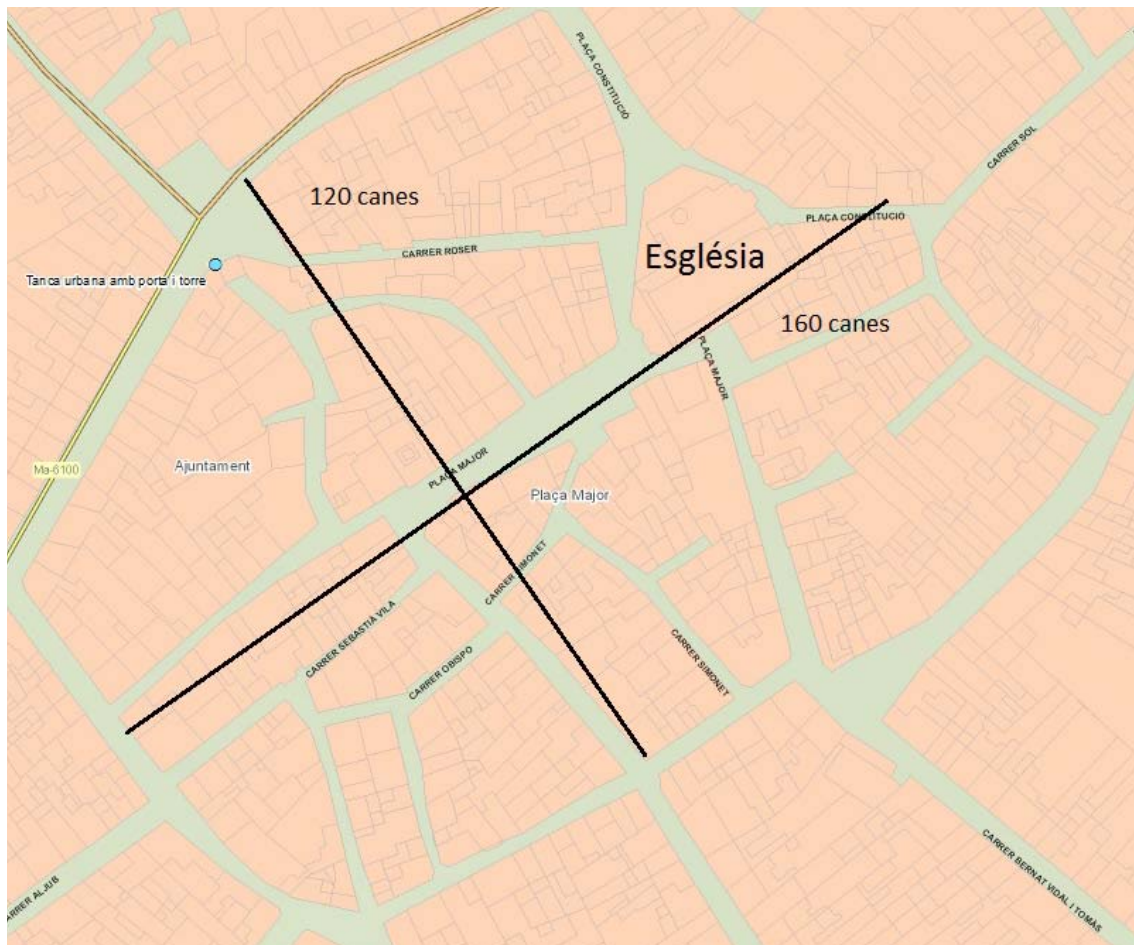
La qüestió va ser tractada en primer lloc des d'un punt de vista tècnic per Alomar i Esteve²³⁹. Aquest estudià la trama de les pobles més regulars, especialment

²³⁹ Alomar (1976) així com Vich (2000).

Petra i sa Pobra, i identificà diverses pautes: en l'aspecte topogràfic observà la presència del quadrat gran central i els perimetrals de menor mida.

Cal començar estudiant el cas de Santanyí. Aquesta és una pobla on concorren dues circumstàncies excepcionals: d'una banda a les Ordinacions és l'única de la qual es refereix la mida, 12 quarterades. De l'altra s'hi va arribar a fer la fortificació de tanca, de la qual en queda encara la porta de la murada.

Item a ordonat que a la vila quis farà a Sentayi haja XII quarterades de terra de teneo so es assaber aquella que serà assignada a forssa e deffora la vila so es assaber fora el mur e el vayll.... Font (1972) pàg.153.

4.59. La pobla de Santanyí. Imatge basada en el VPCM. Es pot apreciar la creu de tres per quatre quarterades reduïdes.

El nucli antic de Santanyí presenta una forma subquadrangular, amb les portes avançades i les cantonades un poc recollides, que recorda la traça de la murada d'Alcúdia. L'eix nord sud va de la porta de la murada al camí de Ciutat a l'abeurador al camí de Marina i fa uns 190 ml. L'eix est oest del camí de Porto Petro al carrer del Sol, al camí de ses Salines al carrer des Rafalet i fa uns 250 ml.

Les dimensions màximes en ambdós eixos, sense considerar les reduccions per arrodoniment de les cantonades proporcionen una superfície de 55.000 m². Això en

quarterades normals serien quasi vuit, que no són les dotze previstes a les Ordinacions. Vist això és raonable suposar²⁴⁰ que es va treballar amb quarterades reduïdes, de 40 canes corrents de costat. És a dir, la quarterada basada en la braça reial es va reduir a una quarterada feta amb la braça corrent.

190 ml són pràcticament 120 canes comunes de 1,564 m, igual que 250 ml són devers 160 canes. Ambdues mesures es corresponen prou bé amb un rectangle de tres quarterades de fons i quatre d'amplada, és a dir de $3 \cdot 40 = 120$ canes de fons en sentit nord sud i $4 \cdot 40 = 160$ canes d'amplada en sentit est oest. És a dir, fent unes manipulacions mínimes s'ha aconseguit reconstruir una forma raonable per a la pobla. Cal tenir clar que un recinte de dotze unitats la forma més natural que té és tres per quatre.

Seguint amb els trasts, cal comptar que hi hauria la proporció habitual, un per quartó, i per tant dins les dotze quarterades serien 48. La trama de carrers de Santanyí és realment poc quadriculada, i cercar-hi regularitats és un exercici molt voluntariós. L'eix format per la plaça Major i el carrer de la Guàrdia Civil pareix l'única pista fiable. Té dos paral·lels que defineixen trasts, el de Sebastià Vila i un tram del del Bisbe.

Les irregularitats són degudes a vàries raons. La primera és una clara voluntat de fer una murada, que va influir en una traça defensiva on primaven les consideracions poliorcètiques del traçadors, fossin quines fossin, i no la conveniència de fer un traçat ortogonal per afavorir els trasts.

La segona és la poca pressió que exerciren les edificacions i els trasts sobre la trama, que va permetre que es conservassin les traces dels camins que la creuaven en el seu itinerari cap a l'església. Aquest és el cas dels carrers de Sant Andreu i d'en Simonet.

El carrer des Centre, en el seu brancal est, té una forma de quart de cercle molt curiosa que connecta la porta de Ciutat amb la plaça Major. Tant aquest com els culs de sac del carrer Sant Andreu pareixen producte d'un despoblament molt fort com el que degué produir la pesta negra, un succeït que causà la unificació de trasts.

* * *

La hipòtesi és que el recinte emmurallat d'Alcúdia és el model que feren servir els establidors del 1300 per traçar les noves pobles. Ja s'ha exposat la hipòtesi de que aquesta fortificació originalment era un campament que allotjava una de les legions de Cecili Metel, i s'han examinat els indicis que ho apunten.

La pobla de Petra és la més perfecta de totes. Situada sobre un lleuger coster, és un quadrat de 344 ml de costat amb una trama molt regular, i un angle pràcticament recte. D'una banda té una mesura idèntica a la d'Alcúdia, el que fa suposar que va ser un disseny dels primers. D'altra banda per la seva regularitat és singularment adequada per veure quin era el pla general.

El primer punt que cal resoldre és la unitat de mesura emprada. Evidentment eren canes o brases, però tant podien ser les barcelonines o comunes de 1,564 ml com les reials de 2,107 ml. Aquesta qüestió està aparentment resolta per la historiografia, ja que és prou conegut que a les Ordinacions s'estableix que els carrers han de tenir una amplada d'un destre i mig, o tres brases reials.

²⁴⁰ Hi ha altres raons que s'exposaran és envant que duen a considerar l'ús de quarterades de canes normals.

varen fer trasts d'un quartó agrícola, la quarta part d'una quarterada, que conté 20 canes o braces reials de costat que són 1.775 m².

En realitat es varen fer quartons de quarterada barcelonina, és a dir quadrats de vint braces corrents. Resulta una mesura per trast de 978 m², pràcticament la meitat que la suposada. Es tracta d'un exercici de plasticitat en la mesura molt bo. No s'han emprat mai a Mallorca quarterades agrícoles que no siguin les reials, les fetes a semblança de la talla mítica del rei en Jaume. Ara bé a les pobles es va reduir notablement la superfície dels trasts fent un canvi de mesura que respectava l'estructura de la quarterada però la reduïa considerablement.

Una quarterada de 7.103 m² té de costat 84,28 ml, que són 40 braces reials de 2,107 ml. Si en canvi es considera una quarterada comuna de braces barcelonines de 1,564 m, les 40 braces donen un costat de 62,56 ml i una superfície de 3.913,75 m², que és un 55% de l'anterior, és a dir pràcticament la meitat. Aquí es pot fer una consideració sobre la metrologia medieval: segurament que les superfícies reials fossin el doble que les comunes era un efecte cercat en establir la braça real.

Petra està format per una trama quadrada de setze illes centrals senceres, és a dir quatre rengles de quatre cada un, amb mitges illes als costats i quarts als caps de cantó. La impressió és que Petra es va concebre com un quadrat format per vint-i-cinc sotsdivisions, és a dir cinc rengles de cinc. Cada un dels quadrats menors estava creuat per dos carrers. Així els punts de replanteig no serien les cruïlles, com seria raonable suposar, sinó el punt mig dels carrers entre dues cruïlles. Cal tenir present que així el carrer perimetral que tanca el poble no forma part del pla. Això és bastant raonable ja que una de les pretensions que es tenia a les pobles era que les voltàs una tanca, formada per les parets de tancament dels trasts o solars.

Les mesures reals de Petra sense tenir en compte el carrer perimetral, és a dir de façana a façana, són aproximadament 344 ml. En sentit est oest la longitud és notablement regular, varia entre 343 i 347 ml. En sentit nord sud és similar, i ambdues mesures mitjanes coincideixen quasi al metre.

344 ml de longitud suposen quasi exactament 220 canes barcelonines. Aquesta coincidència és notable ja que les mesures anteriors estan preses sobre el Google Earth, i per tant es podia dubtar de la seva precisió. Ara bé 220 canes indiquen molt clarament el pla original de cinc quadrats de 44 canes per cada un.

Cada quadrat perdia els quatre destres centrals per als carrers, i hi quedaven quatre peces de vint destres de costat per als trasts. Originalment les pobles estaven previstes per a cent establidors, i aquesta és la xifra que surt de quatre solars per cada un dels vint-i-cinc quadrats. Els trasts no estaven destinats a ser totalment edificats, cal considerar que era una urbanització extensiva, amb les cases dins unes parcel·les amples que allotjaven a més corrals i horts.

A l'extrem nord hi ha la rectoria i la parròquia. Es tracta del punt més baix de la trama i més acostat a les terres humides, pel que es tracta d'un exemple primerenc de la coneguda predisposició a situar les infraestructures públiques als pitjors solars. Al centre de la trama hi ha la peculiar plaça formada per dos trasts que només es toquen per la punta dins una illa de cases. Es tracta d'una confirmació de la forma dels solars originals.

La resta de pobles no tenen la perfecció en la traça que caracteritza a Petra. Estan condicionades per les incipients urbanitzacions que hi havia abans d'establir-les la pobla. A Petra el nucli preexistent estava situat més amunt, a la zona del convent. El

camí que ve de la zona de son Horrach és on arribava el camí des de Sant Joan i Ciutat. El topònim de sa Rectorieta deu indicar on hi havia el temple original.

Sa Pobra és la següent vila que presenta més regularitat. El quadrat està format pels carrers Fadrins, Comerç, Renou i Lluna. Té una trama molt regular només rompuda pel carrer Gran i el carrer Marjals, que són clarament traces preexistents. El segon devia ser un carrer, i el primer té tot l'aspecte de ser una torrentera. La resta presenta la regularitat esperada de la quadrícula, irregularitats apart. Aquí hi ha sis quadrats de costat en lloc dels cinc de Petra, pel que resulten trenta-sis quadrats en total. Per quatre pobladors cada un això suposa una capacitat inicial per 144 famílies.

Fent les mateixes consideracions que a Petra, a Sa Pobra la mesura de façana a façana és de 459 ml, que són en principi 293,48 canes. Dividint entre sis quadrats, resulta 48,83, és a dir 49 canes. Això suposa que traient les quatre canes de carrer en quedaven 45 per als dos trasts. Cal observar que aquí es decidiren fer un poc més grans que els de Petra, passaren de 20 a 22,5 canes. Cal recalcar que el concepte de l'establiment era exactament el mateix que a Petra, amb unes diferències molt concretes reduïdes a alguns paràmetres.

4.61. La pobla de Sa Pobra. Imatge basada en el VPCM.

Qüestió notable és l'angle que formen els carrers. No és exactament recte o de 90 graus sexagesimals, sinó que és oblic per tres graus. Aquesta és una magnitud tan petita que mostra clarament que hi va haver un error a l'hora d'establir l'angle recte. En un replanteig com aquest el més senzill és emprar un procediment com el de la

centuriació, establir una creu formada per dos eixos i a partir d'aquí només mesurar distàncies. L'operació crítica és establir l'angle, una operació fonamental difícil.

El costat del quadrat mesura 459 ml, la diagonal nord sud 679 ml, i la est oest només 609 ml. La diagonal teòrica seria de 649 ml, pel que l'error és de 30 i -40 ml respectivament, en mitjana 35 ml. La variació es pot considerar una hipotenusa de 35 que implica un catet de 25 ml. Aquest sobre un costat de 459 ml dóna un angle de només tres graus.

La trama urbana de sa Pobla presenta les illes originals de l'establiment, i bastants creades per sotsdivisió de les illes grans interiors seguint els trasts, sobretot al voltant de la plaça Major. Així n'hi ha varies partides per la meitat i algunes en quatre parts.

Abans de seguir amb les grans pobles quadrades se'n poden examinar dues de petites, notables per les qüestions que plantegen, la finesa de la topografia i el final de la trama urbana.

Montuïri mostra que la qualitat del treball topogràfic de replanteig dels quadrats depenia només de la capacitat tècnica de l'establidor. Sobre una orografia impossible els tres quadrats de la pobla es despleguen perfectes, deixant en evidència els traçats sinuosos de les quadrícules de pobles situades en indrets molt més plans.

Presenta una trama formada per quinze quadrats de 44 canes d'amplada tremendament regulars, tenint en compte que es despleguen sobre l'esquena del promontori que dóna nom al poble. Al llarg del llong té cinc quadrats de longitud, i pel que fa a l'amplada dos estan situats sobre la cresta, i el tercer sobre el vessant de la solana.

Pel que fa als límits de la trama, la disposició del poble a damunt l'esquena del promontori explica les irregularitats que presenta. A la banda sud mai es va construir carrer perimetral, fins que fa pocs anys es va obrir l'avinguda des Dau. A la banda nord el límit es va desplaçar uns metres fins al peu del vessant, per on discorre el camí de Castellitx a Sant Joan.

Efectivament les pobles grans han crescut prou com per a que la parcel·lació original quedi englobada dins una malla de carrers ja des de ben prest. En canvi a pobles petits no s'ha desbordat la trama original, i costa reconèixer els límits dels quadrats originals quan no estan fossilitzats en carrers primerencs.

Aquest és el cas de Sant Joan, on el nucli presenta quatre illes centrals grans, que per tant són nou quadrats. El costat pareix de 57 destres, pel que eren carrers de 4 i trasts de 25. Aquí l'angle entre els carrers tampoc és recte com en el cas de sa Pobla. Ve a ser d'uns quatre graus sexagesimals²⁴¹, i clarament hi ha un error en el replanteig de l'angle. Aquí cal tenir en compte que es situa sobre un vessant amb un pendent perceptible, que sens dubte degué dificultar la determinació de l'angle.

En el cas de Lluçmajor es combinen diversos elements: un terreny totalment pla sense cap irregularitat orogràfica. Un perímetre format per un quadrat quasi perfecte que dóna nom a la trama urbana de la vila, el quadrat. Un nucli preexistent que devia tenir

²⁴¹ Les mesures sobre una illa són: costat 85 i 101, diagonals 120 i 140, hipotenusa 132, +- 10 ml de diferència són $7/101 = 3,96^\circ$.

certa vitalitat, ja que bona part dels carrers no segueixen la trama. Formada per illes diferents de les fins ara vistes.

El quadrat està format al sud pel carrer des Vall, a l'est pel des Convent, al nord pel de Jaume II, i l'oest pel Major. La trama interior està dominada per la sèquia que baixa de Randa. L'església primitiva estava situada on ara hi ha el mercat, i aquí és on compareix el camí de Randa, avui carrer de Sant Miquel. Discorre grollerament paral·lel a la sèquia, que baixa pel carrer de sa Font.

4.62. La pobla de Lluçmajor. Imatge basada en el VPCM.

La proposta és que ambdós carrers defineixen la zona de reguiu de l'Alqueria de Lluçmajor. Són els dos únics de total la xarxa que no són rectilinis. El de Sant Miquel està més alt i era l'aportació, i el de sa Font era el drenatge. Només una circumstància així explicaria la greu distorsió que causen ambdós carrers a la trama urbana. Aquesta era conceptualment una quadrícula d'illes grans rectangulars, cinc en sentit est oest i quatre de nord a sud. Els dos carrers centrals distorsionen la quadrícula, encara que bàsicament la respecten. Només les illes més orientals tenen una aparença regular.

A aquestes illes grans cal afegir una illa allargassada que cobreix tota la banda sud, entre el carrer des Born i el des Vall. Devia estar destinada originalment al vall, a una estructura defensiva a la banda de mar que no es va construir mai. Segurament es va establir posteriorment a la resta amb el compromís de que els pobladors hi excavessin el

fossat a la part de darrera dels trasts. L'amplada que té és de 43 ml, que són 28 destres. Aquesta amplada és significativa com es veurà a continuació.

De nord a sud cal doncs considerar dues distàncies: 399 ml a l'oest i 375 ml a l'est, tenint en compte que són les reduïdes entre el Born i Jaume II, és a dir que només comprenen les illes grans. Són els equivalents de 255 i 240 destres. És raonable suposar que la banda oriental respecta la mesura original, ja que tota la banda occidental està bastant deformada. Així els 240 destres es poden emprar per determinar l'alçada de les illes: repartits entre les quatre illes resulten 60 per a cada una. 60 destres per una illa suposa que hi havia dues parcel·les de 30 cada una, dels quals es detreien dos destres a cada una per als carrers.

D'est a oest el quadrat té una amplada molt regular de devers 464 ml. Només hi ha una punta en obrir-se el carrer Major quan arriba a la cantonada amb el des Vall. Aquesta mesura es correspon amb 297 destres. En aquesta direcció hi ha cinc illes. La mesura apunta molt clarament cap als 300 destres, i per tant a 60 d'amplada teòrica per a les illes. Això es pot contrastar amb l'amplada de la columna oriental d'illes, l'única regular, que fa 80 ml d'amplada, que són 51 destres.

La traça de Lluçmajor sorgeix nítida. Es fa dissenyar un establiment per a 80 pobladors, amb un rectangle de 240 per 300 destres de costat per allotjar vint illes quadrades de 30 destres cada una, a les quals calia sostreure l'ample dels carrers.

4.3 Les pinnes o el primer nivell bis

Ja s'ha tractat abans la funció de la pinna dins la trama de la centuriació, una cruïlla de camins que defineix un centre complementari respecte de la trama central de *pagi*. S'ubica al final de tot del procés de replanteig i construcció de la centuriació, a les cruïlles dels camins entre florals llunyans, pel que pot patir notables desplaçaments. D'altra banda també és un element que ajuda a refermar la trama ja que hi han de coincidir els tres camins que la defineixen. S'afegeix a més la complicació de la sutura entre les dues centuriacions, que obliga a seriosos desplaçaments fins i tot dels *pagi*.

Aquí es veurà en primer lloc la trama de pinnes i florals, i després es descriuran els camins oblics de la centuriació, é a dir els que no segueix-ne els eixos principals. Aquests es veuran conjuntament, fusionant el Pla i la Marina.

4.3.1 Les pinnes, les torres de les cruïlles

Aquí es descriuen les tires de florals i pinnes, situades sobre els eixos oest est de les dues centuriacions. Aquesta és una feina preliminar a la descripció dels camins, ja que aquests bàsicament passen per tots dos centres.

Així la forma de trobar les pinnes és identificar les cruïlles de camins, amb o sense rotonda. S'han produït així identificacions sorprenents com les de la Marina de Lluçmajor, on hi ha la Talaia Romanina, sa Torre, son Mesquideta o Albanyeta, i Vernissa.

Les pinnes i florals es descriuran de forma unitària, sobre els eixos oest est baixant des del nord. En cursiva s'indiquen les pertanyents a l'altra centuriació. Comença per la centuriació del Pla.

Dec.+24- BANYALBUFAR, Valldemossa, Alconàsser a Sóller, FORNALUTX, Sa Calobra, Femenia a Escorca, MORTITXET a Pollença.

Dec.+16- Andratx, ESTELLENCS, Superna, Esporles, BINIFORANI, Sóller, Cúber, ESCORCA, Lluc, Pollença, BÓQUER.

Dec.+8- Es Capdellà, Puigpunyent, BUNYOLÍ, Son Térmens, Bunyola, BÀNYOLS, Santa Llúcia, Selva, CAMPANET, Guinyent.

Dec.+0- SANTA PONÇA, Santa Eulàlia, Sant Llorenç, MARRATXÍ, Consell, Robines, INCA, Búger, Sa Pobla, POLLENTIA.

Dec.-8- Portopí, PALMA, son Prunés, Puntiró, CANARROSSA, Costitx, Llubí, MURO, Santa Eulàlia.

Dec.-16- *S'ARENAL, Talaia Romanina, Punxuat, CASTELLITX, son Costa, Sant Joan, PETRA, sa Vall.*

Aquí els extrems eren de la Marina i el centre del Pla. Ara ja tots seran de la Marina.

Car. +32- Sa Torre, LLUCMAJOR.

Car. +24- CAPOCORB, son Mesquideta, Porreres, TUCCIS, Vilafranca, son Mesquida, SON FORTÉ, sa Mesquida.

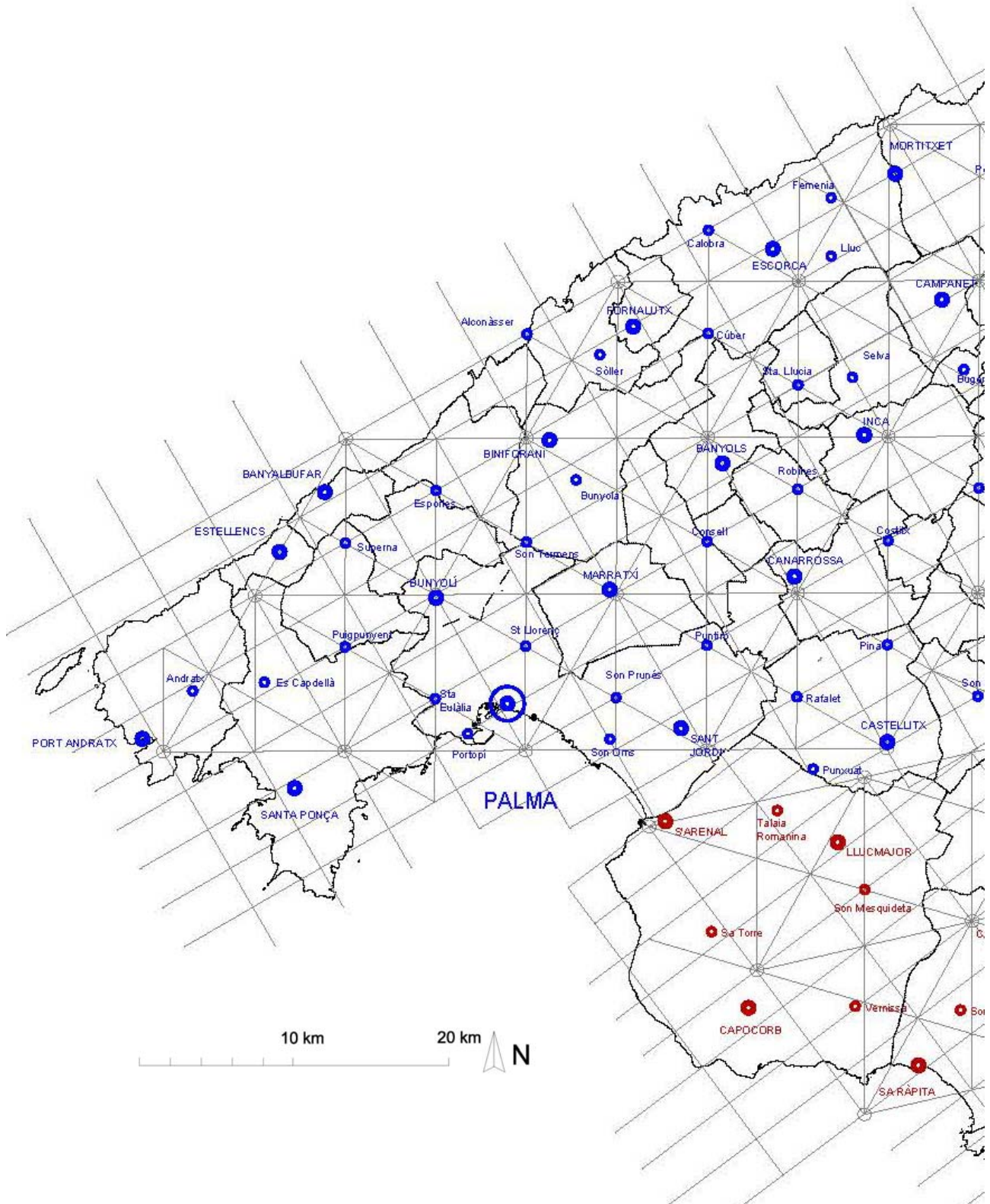
Car. +16- Vernissa, CAMPOS, son Mesquida, son Vaquer, MANACOR, Sant Llorenç, Canyamel, CAPDEPERA.

Car. +8- SA RÀPITA, son Catlar, son Fadrinet, FELANITX, son Macià, son Carrió, SON SARD.

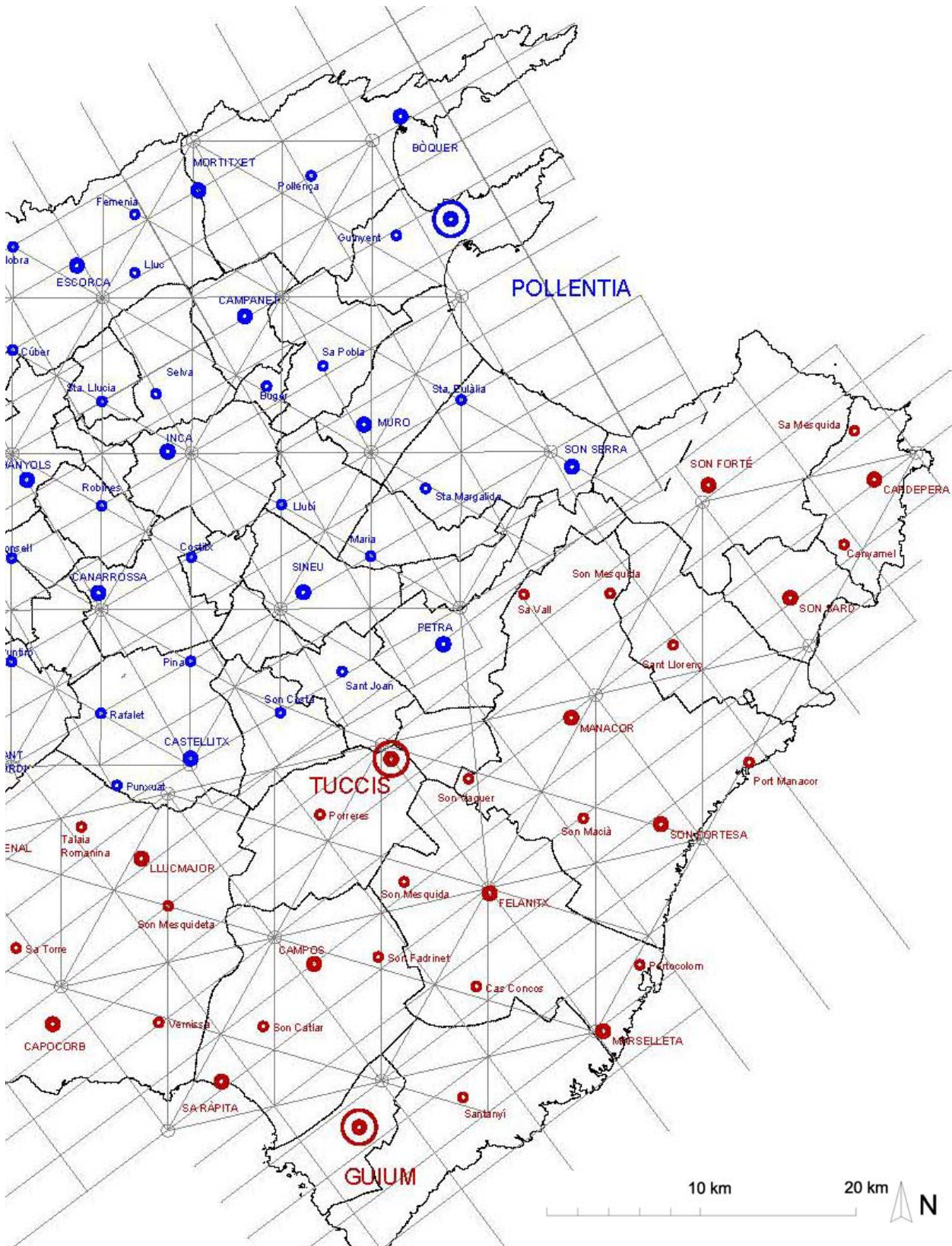
Car. +0- GUIUM, Cas Concos, Portocolom, SON FORTESA.

Car. -8- Santanyí, MARSELLETA.

Taula 4.5. Florals i pinnes

4.63. Els florals i les pinnes de la meitat occidental de Mallorca.

4.64. Els florals i les pinnes de la meitat oriental de Mallorca.

4.3.2 Els camins diagonals. Hora primera

En aquest apartat es comencen a descriure els camins oblics, és a dir els que no segueixen l'orientació de la trama ortogonal, d'ambdues centuriacions Pla i Marina. Ja s'ha vist el criteri d'orientació segons les hores. Cal recordar que el noms, imaginatius, són una simple convenció adoptada aquí per identificar cada una de les orientacions obliqües.

Aquí es veuran els camins de la primera hora de la centuriació del Pla, els diagonals. Tenen una orientació 30°N i comuniquen florals veïns. Així en principi no han de passar per les pinnes. Cal recordar de tota manera que els camins són el darrer escaló d'una cadena de corrupció: esquema ideal, replanteig de la trama, establiment dels centres, i finalment obertura dels camins. Sobretot a la Muntanya l'esquema es perverteix.

Cal assenyalar que l'articulació entre les dues centuriacions sobre Tuccis funciona aquí molt bé, ja que els camins diagonals tenen la mateixa orientació a les dues centuriacions, el que no succeirà amb la resta de camins oblics.

Diagonal 1/Port d'Andratx enllaça aquesta localitat amb Estellencs i Banyalbufar. És la carretera de la costa nord, que pot ser igualment un camí marítim.

Diagonal 2/Santa Ponça enllaça aquesta localitat amb Bunyolí, Biniforani i Fornalutx. Aquí sí que podem trobar un recorregut quasi rectilini per les valls. Des de Santa Ponça puja pel torrent cap a Valldurgent, segueix per la carretera que creua pel coll des Tords i baixa cap a Bunyolí. Des d'aquí pel camí de Canet se'n va cap a Biniforani, rodejant el Teix i ajuntant-se a altres camins. De Biniforani a Fornalutx no té interès ja que s'ajunta també amb altres camins donat que el pas pel coll de Sóller és evident i quasi únic.

Diagonal 3/Palma enllaça la ciutat amb els Caülls, Bànyols, Escorca i Mortitx. La diagonal des de Palma fins a es Caülls és el primer tram de la carretera d'Inca. Després segueix cap a Bànyols pel camí vell d'Alaró. Aquest és un cas curiós ja que sembla que es va preferir connectar amb l'emplaçament geomètric del floral, Penyaflor davall el castell d'Alaró. Arribar al castell degué ser l'autèntica raó. Des de Penyaflor pot pujar per Solleric, Coma-Sema i Cúber cap a Escorca i Mortitx.

Diagonal 4/S'Arenal. Comença al floral de s'Arenal, al terme de la Marina, i segueix pels de Sant Jordi, Canarrossa, Inca, sant Miquel de Campanet i Bóquer. El primer tram fins a Canarrossa ha de passar per Xorrigo, i del recorregut des d'allà fins a Canarrossa se'n conserven algunes alineacions. Des d'aquí fins a Inca segueix passant per devora Sencelles, pel camí veïnal de son Roig. Llavors es converteix en el camí vell de Pollença que passa per Campanet i fins a la plana de Pollença, anant llavors tot dret cap a Bóquer per un traçat recordat per alguns camins travessers.

Diagonal 5/Capocorb. Surt des del floral de Capocorb, passa pel de Lluçmajor i surt de la Marina per anar cap a Castellitx. El primer tram és el camí de Capocorb, que passa per s'Hortalet. El segon és bàsicament la carretera de Lluçmajor a Randa i el camí fins a Castellitx. Des d'aquest floral al peu del puig de Randa segueix per un camí medieval mig desaparegut fins a l'alçada de Lloret, on es converteix en el camí de sa Travessa que enllaça amb la carretera fins al floral de Sineu. Des d'aquest parteix per la carretera que arriba fins a Muro. Des d'aquest floral surt un camí correctament alineat que mor a l'Albufera, mostrant que hi havia una intenció d'arribar fins a la ciutat de Pollentia, el seu final.

Diagonal 6/ Sa Ràpita. Des de Sa Ràpita parteix per Campos i Tuccis. Aquí passa per pinnes de forma anòmla. Des de Tuccis passa cap al Pla a Petra i enllaça aquest floral amb el de son Serra de Marina per la carretera de ses Comunes.

Diagonal 7/ Guium. Aquesta ajunta Guium, Felanitx, Manacor i Son Forté. El tram central és una carretera, els dos extrems són camins. Cal notar que originalment evitava passar per Cas Concos i Sant Llorenç, dues pinnes que pertorben el traçat en passar per devora. Comença amb el camí que pel Rafal Palla se'n va cap a la carretera de Santanyí a Felanitx, per on segueix passant per cas Concos fins a Felanitx. Segueix per la carretera de Felanitx a Manacor. El darrer tram és el camí de Manacor a son Forté, que es conserva prou bé encara que a les rodalies de Sant Llorenç aquest poble l'ha desfigurat un poc, igual que Artà ho ha fet amb el tram final.

Diagonal 8/Marselleta. Recorre els florals de la costa del Llevant: des de Marselleta passant per son Fortesa, son Sard i Canyamel/Capdepera. En algun punt es solapa amb els camins marítims, tot i que considerem que és prou clar. Des de Marselleta se'n va a son Fortesa primer passant per devora Portocolom i després per la carretera pel puig d'Alenar i s'Hospitalet. Des de son Fortesa segueix per la costa per Porto Cristo i s'Illot fins a l'actual cal Millor, per on puja cap a l'interior fins al floral de son Sard. Des d'aquí fins a Canyamel continua per l'actual carretera pes Rafalet i es coll des Vidriers, i des de Canyamel fins a Capdepera arriba pel camí de s'Alqueria.

Cal notar que aquests camins diagonals han resultat molt clars. Dels vuit tots tenen recorreguts plausibles, i el grup central és realment revelador. Això reafirma la hipòtesi que els triangles entre florals, sobretot els propers, formaven la base de les comunicacions de la centuriació, com encara la segueixen formant avui en dia.

4.66. Els camins diagonals o de l' hora primera. Costat oriental.

4.3.3 Els camins aquals. Hora tercera

En aquest apartat es descriuen els camins de la tercera hora de la centuriació del Tenen una orientació 90°N, es a dir que recorren d'est a oest, i comuniquen florals veïns sense passar per pinnes.

Aequal 1/Sa Ràpita és el camí més meridional de tota l'illa. Connecta els florals de sa Ràpita amb Ses Salines i Marselleta. El tram inicial des de sa Ràpita per sa Barrala fins als Banyes de sa Font Santa està bastant desdibuixat. Des dels Banyes segueix per la carretera passant per Ses Salines, la pinna de Santanyí, s'Alqueria Blanca i arribant a Calonge es desdibuixa també el tram final fins a Marselleta. La geografia de la marina és dura, i imposa desplaçaments als dos primers florals. És un cordó entre els pocs assentaments agrícoles viables del sud de l'illa.

Aequal 2/Capocorb. Comunica aquest floral amb els de Campos, Felanitx i son Fortesa. El primer tram s'ha de reconstruir a partir de la cadena d'assentaments per on passava: Solleric, la pinna de Vernissa, es Llobets, ses Sitjoles i s'Alqueria Roja. Entre Campos i Felanitx segueix el camí vell entre les dues localitats per la pinna de son Fadrinet. Finalment des de Felanitx baixa per sa Bassa des Coll cap a la pinna del puig d'Alenar per a seguir el inevitable camí per s'Hospitalet fins a son Fortesa.

Aequal 3/S'Arenal. Des d'aquest floral discorre pels de Lluçmajor, Tuccis, Manacor i son Sard. Des de s'Arenal puja per l'actual autopista fins a Lluçmajor. Des de Lluçmajor segueix la carretera per Perola fins a Porreres, i després la de Vilafranca fins a Tuccis. Des d'aquí seguia per la carretera de Manacor fins a aquesta localitat. De Manacor a son Sard la carretera passa per Sant Llorenç, i era coneguda en època medieval com el camí dels molins. Devora Tuccis en trobar la carretera de Manacor hi embranca amb el camí aequal del Pla que ve de Palma.

Cal notar una qüestió important sobre els camins aquals de la Marina. En principi no haurien de passar per les floretes. Però la realitat de la geografia, amb els desplaçaments de centres i el condicionament de les rutes, fa que el pas per les pinnes sigui quasi inevitable.

Aequal 4/Palma és el primer aequal del Pla, i és la carretera de Palma a Manacor. Es tracta de l'eix cardinal obert en els prolegòmens de l'establiment de l'illa. Des de s'Illot ve passant al nord de Tuccis, de Castellitx i de son Gual, per a arribar a Palma. Des d'aquesta ciutat el recorregut pels florals seguiria per Santa Ponça fins al Port d'Andratx, seguint la moderna carretera per vorera de mar i descrivint una gran volta causada pel desplaçament dels florals.

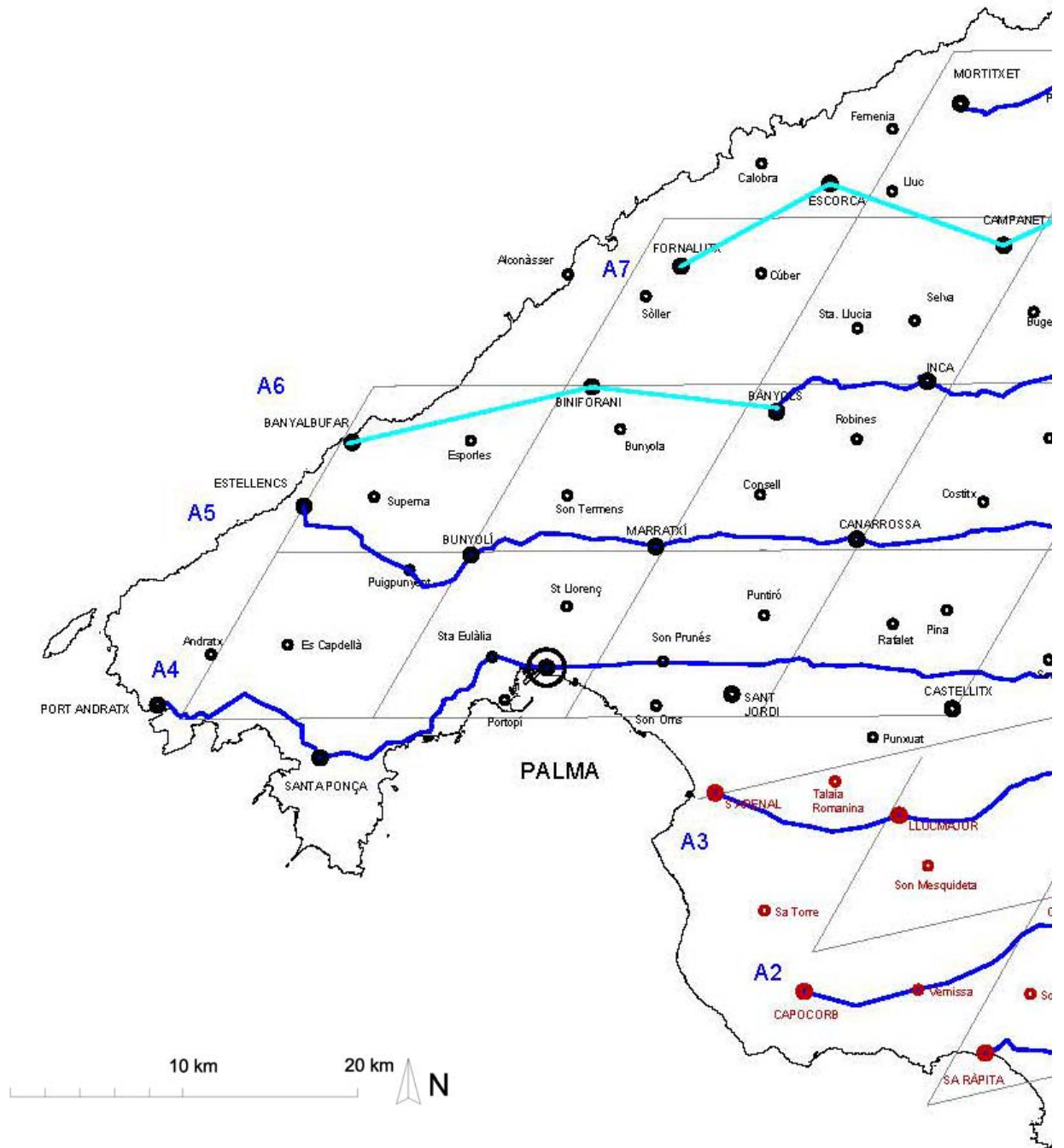
Aequal 5/Sineu comença a sa Vall de na Borges al terme entre centuriacions, per una qüestió d'encaix entre les dues. Passa per Ariany al nord de Petra, el primer floral. Segueix per la carretera fins a Sineu, un floral desplaçat, i se'n va cap a Canarrossa per un camí mig oblidat. Aquí, a Biniali, torna a agafar una carretera i segueix fins a Marratxí, a es Caülls. Una altra vegada el camí es perd, per la proximitat de Palma, i arriba fins a Bunyolí. Des d'aquí puja per la vall fins a Puigpunyent el darrer floral.

Aequal 6/Inca Des de Son Serra se'n va cap a la Marina per la carretera pel coll de Morell fins a son Forté. Des d'aquest floral arriba a Artà, i baixa cap a Canyamel per la carretera. Cap a l'altra banda des de Son Serra de Marina se'n va per carreteres de segon ordre cap a Muro. Des d'aquí per la carretera principal cap a Inca, voltant el puig. Segueix superposat a la via principal fins a Lloseta, i se'n va cap a Bànyols per la carretera d'Alaró. Des d'aquí tocaria seguir per Biniforani fins a Banyalbufar. Des de Bànyols no és un itinerari realista, ja que topa amb les muntanyes, i les voltes que hauria de fer en deformarien el traçat excessivament.

Aequal 7/Pollentia hauria d'enllaçar Pollentia, sant Miquel de Campanet, Escorca i Fornalutx. El seu torturat recorregut no aporta res.

Aequal 8/Bóquer enllaça Mortitx i Bóquer. Tampoc no aporta res ja que el recorregut per la vall d'en Marc pot atribuir-se també a un camí marítim.

Els Aequal que entren a la Muntanya són inútils. Els del Migjorn estan prou deformats pel desplaçament dels nuclis, tot i que són retraçables. Els més significatius són els centrals. Aquí la unió entre les dues centuriacions ja mostra més problemes que en el cas dels camins diagonals.

4.67. Els camins aquals o de l' hora tercera. Costat occidental.

4.3.4 Els camins diametral. Hora quarta

En aquest apartat es descriuen els camins de la quarta hora de la centuriació del Pla. Tenen una orientació 120°N, i comuniquen florals que són veïns segons. Això introdueix una particularitat a les alineacions. Aquestes a més d'enllaçar florals també passen per floretes. Així al Ponent de l'illa alguns florals pareix que queden sense connexió degut a que no estan alineats diametralment amb cap altre. Sí ho estan però amb floretes.

Diametral 1/Port Andratx. Sobre aquesta alineació diametral només hi ha el floral del Port d'Andratx. És un punt aïllat.

Diametral 2/ Andratx. Comença a la pinna d'Andratx, se'n va per la carretera de la Coma cap a la pinna des Capdellà, segueix baixant pel camí que va pel torrent de Galatzó fins al floral desplaçat de Santa Ponça i gira pel camí dels Reis per seguir per la costa fins acabar a la pinna de Portopí. No té cap valor, va per camins forçats entre punts desplaçats.

Diametral 3/Estellencs. Comença a Estellencs, que és un floral desplaçat, i baixa per la pinna de Puigpunyent cap al floral desplaçat de Palma. Abans d'arribar a aquest floral hauria de passar per la pinna de Santa Eulàlia, que queda massa arraconada per la serra de na Burgesa. Aquest diametral té millor aspecte que l'anterior, però simplement segueix una ruta natural per les valls. Després pot seguir fins a la pinna de son Oms pel litoral, sense gaire convicció.

A l'altra banda de la badia es pot considerar que aquest diametral té una segona part. Des de Capocorb el camí dels Presos surt per Vernissa fins a son Catlar, des d'on segueix cap al floral desplaçat de Ses Salines pel camí de son Marrano. Aquest tram és interessant, els dos caps són sòlids, però el camí dels Presos té aspecte d'argument circular.

Diametral 4/Bunyolí. Hauria d'enllaçar la pinna de Superna, el floral de Bunyolí, la pinna de Sant Llorenç, la pinna de son Prunés i el floral de Sant Jordi. En aquest tram no hi ha traces serioses ja que passa transversalment a Palma.

A la banda de la Marina el diametral 4 comença al floral de s'Arenal i se'n va per la carretera de Lluçmajor esquivant la pinna de la Talaia Romanina, remoguda per l'encaix entre centuriacions. Aquí apareix a la fi un indicati seriós, el camí cap a la pinna de son Mesquideta que ha seguit modernament la variant de l'autopista a Lluçmajor, i segueix per la carretera de Lluçmajor a Campos fins aquest floral.

Des de Campos segueix pel camí de Cas Concos, que serveix també per a accedir al castell de Santueri, passant per devora la pinna de son Fadriuet i arriba a cas Concos. Des d'aquí segueix pel Carritxó i s'Horta fins arribar al floral de Marselleta.

Diametral 5/Banyalbufar. Des de Banyalbufar el camí baixa per les pinnes d'Esporles i son Tèrmens. Es un camí de les valls, que no prova ni deixa de provar res.

Des de la pinna de son Tèrmens tocaria seguir fins al floral de Marratxí i per les pinnes de Puntiró i es Rafalet fins a Castellitx. Aquí es conjuren la proximitat de Palma, el salt entre el pla de Ciutat i la meseta d'Algaida, i la fractura de les dues centuriacions per no permetre treure res en clar.

La segona part a la Marina és més profitosa: passat Algaida de la carretera de Manacor surt el camí vell de Porreres. Si es perdona que no passi pel floral de Castellitx sí que segueix per les pinnes de Porreres i Son Mesquida de Felanitx, pel camí vell esmentat i el del pou Celat, arriba la floral de Felanitx. Fins aquí és un camí important, per ser el camí més curt de Felanitx a Palma. Finalment segueix fins a la pinna de Portocolom per la carretera del port.

Diametral 6/Biniforani Aquest no té cap part mínimament defensable. Es poden reconstruir els itineraris però són seguint altres eixos en gran part, o fent giragonses retorçades. La traça ideal seria: pinna de Valldemossa, floral de Biniforani, Pinnes de Bunyola i Consell, floral de Canarrossa, pinnes de Pina i son Costa, floral de Tuccis, pinnes de son Vaquer i son Macià i floral de son Fortesa.

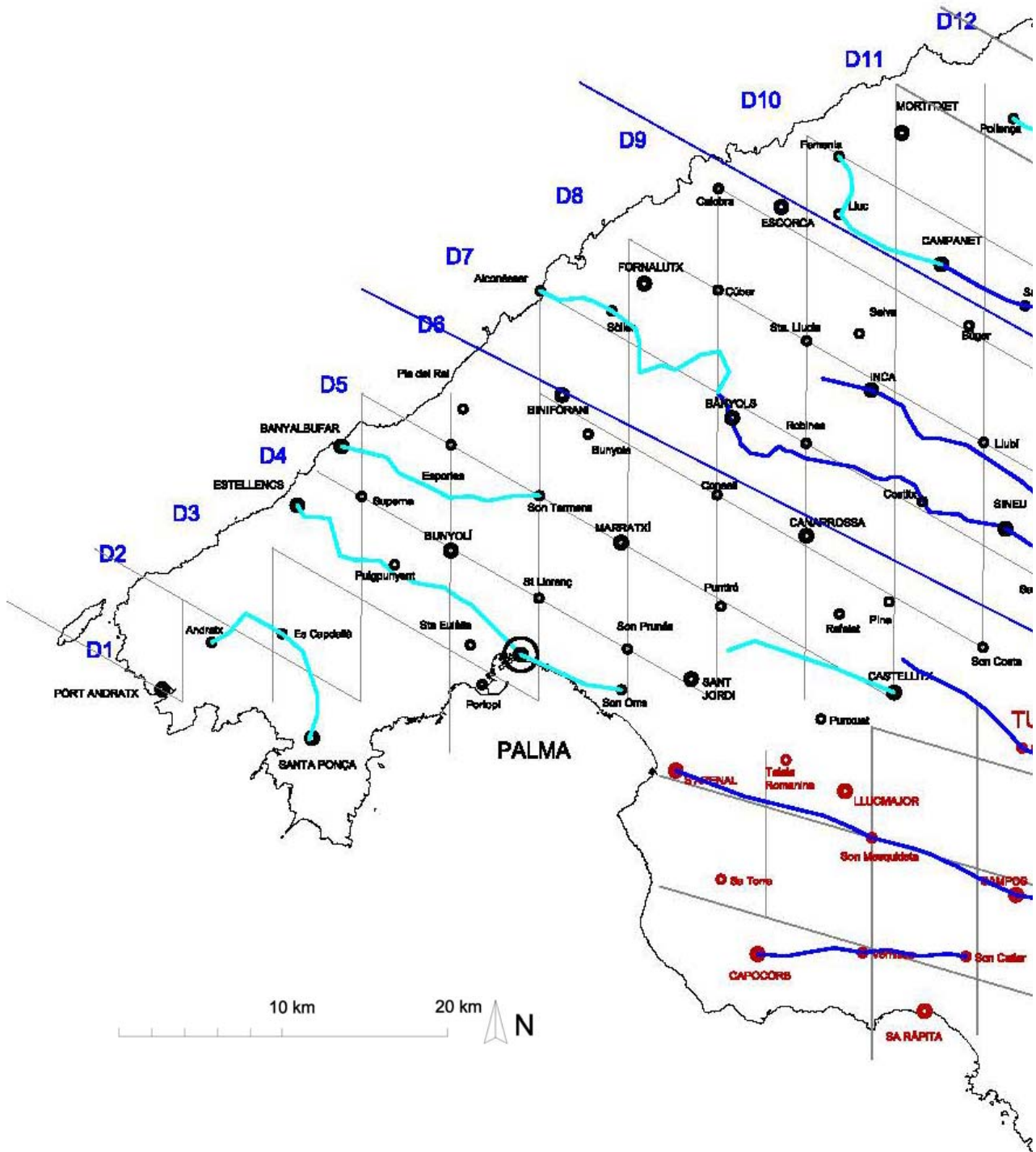
Respecte del darrer tram es pot considerar el següent: Enllaça els florals dels Pagos i son Fortesa passant per les pinnes de son Vaquer i son Macià. No es conserven gaire indicis d'aquest camí, però donada la força de l'anterior i del posterior pareix raonable que existís. Cap dels quatre centres que enllaça ha estat un nucli de població històricament, pel que el camí no té gaire utilitat. Entre Els Pagos i son Vaquer la partió entre els municipis de Vilafranca i Felanitx està correctament alineada amb el camí. Entre son Vaquer i son Macià només falta un tram de camí molt curt a la plana oberta. Entre son Macià i son Fortesa hi ha un puig que obliga a voltar molt per s'Hospitalet o per so na Moixa.

Diametral 7/Bànyols. Començaria a les pinnes d'Alconàsser i Sóller, seguint pel floral de Bànyols i les pinnes de Robines i Costitx fins al floral de Sineu. Fins aquí no és gaire creïble i no val la pena retraçar-lo.

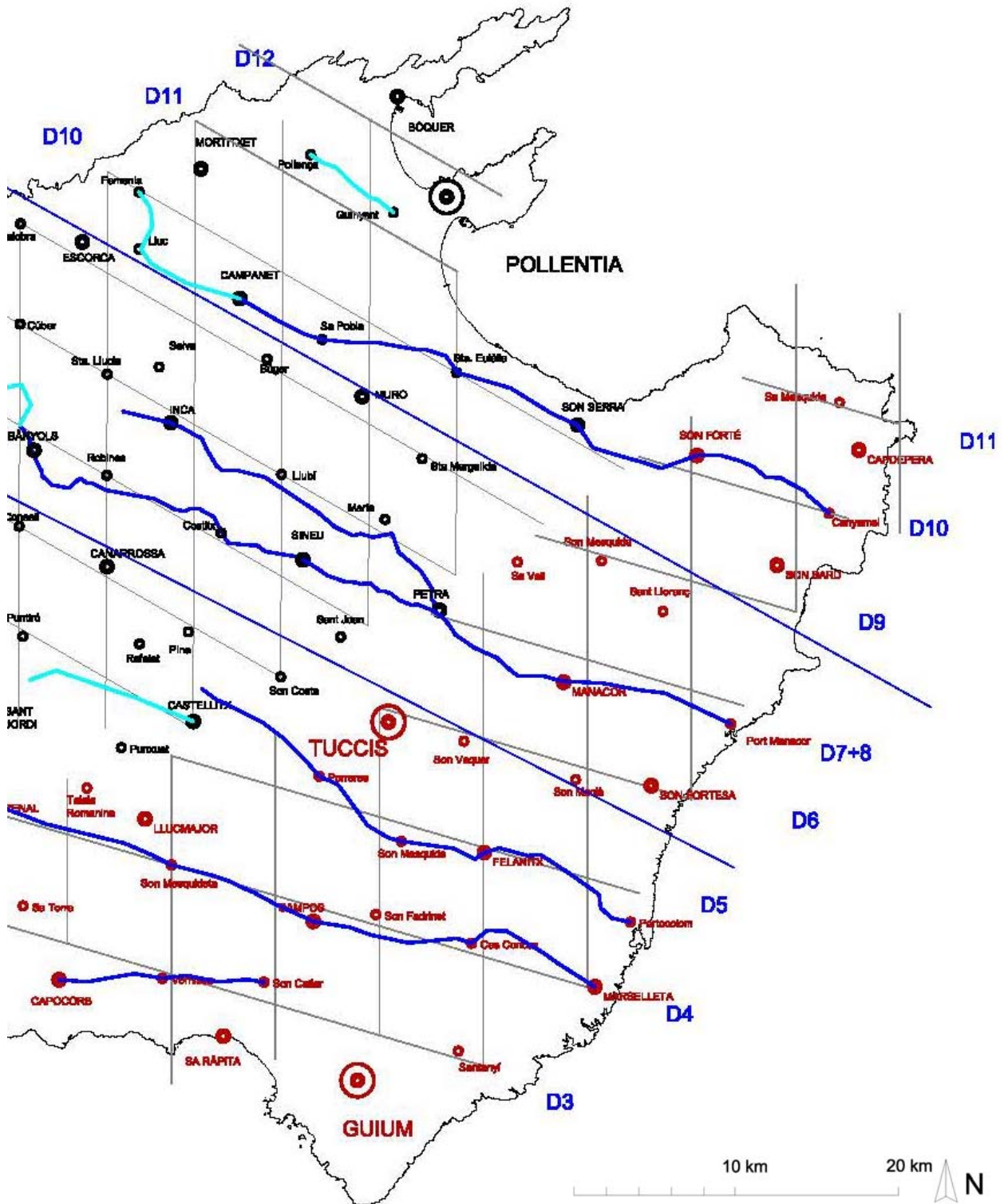
La cosa millora a la transició entre centuriacions: la que de Sineu se'n va cap Petra per la carretera vella, i segueix cap a Manacor i Porto Cristo. Aquest tram està format per carreteres directes entre nuclis centrals de la centuriació que no es justifiquen per cap altre camí horari.

Diametral 8/Fornalutx. Aquest també comença desencoratjadament al floral de Fornalutx, seguint per la pinna de Cúber i la de Santa Llúcia. Fins aquí res.

Des de Santa Llúcia o millor Biniamar el camí vell de Biniamar baixa fins al floral d'Inca. Des d'aquí se'n va fins al floral de Petra, passant per devora les pinnes de Llubí Maria. Les dues pinnes estan enllaçades amb Petra però pel camí muntanyenc 14, pel que el camí diametral seria pràcticament innecessari. Però el traçat del camí existeix, i passa pel sud de les dues floretes, i a més està documentat com a camí medieval d'Inca a Petra. Des d'aquí segueix unit amb el diametral 7. La sutura de les dues centuriacions fa que aquests dos s'ajuntin.

4.69. Els camins diametral. Costat occidental.

4.70. Els camins diametral. Costat oriental.

Diametral 9/Escorca. Un altre traçat on no es pot aprofitar res.

Pinna de sa Calobra, floral d'Escorca, pinnes de Selva i Búger fins al floral de Muro. A la partió de les centuriacions passa per les pinnes de Santa Margalida, son Mesquida de Manacor, Sant Llorenç i arriba a son Sard.

Diametral 10/Femenia. Comença a les pinnes de Femenia i Lluc i arriba al floral de Campanet. El desastre habitual.

A Sant Miquel de Campanet la cosa canvia: des d'aquí baixa el camí per devora el torrent fins a la pina de sa Pobla i segueix des d'ara per la carretera per devora l'Albufera fins a la pinna de Santa Eulàlia devora son Bauló, per continuar fins al floral de Son Serra. Des d'aquí salta a l'altra centuriació pel coll de Morell i per son Forté arriba a Artà, per seguir encara per carretera fins a la pinna de Canyamel.

Diametral 11/Ariant Aquest comença al floral d'Ariant desplaçat a Mortitxet, i se'n va per les pinnes de Pollença i Guinyent, fins al floral d'Alcúdia. La carretera de can Bissanyes entre Pollença i Guinyent segueix aquest recorregut. Cal tenir en compte però que segurament Guinyent està desplaçat per estar devora l'aqüeducte, que és el que segueix en realitat la carretera.

Diametral 12/Bóquer. Aquí només hi ha un punt, el floral de Bóquer.

Vistes totes les evidències cal constatar que els diametral són uns camins realment fluixos. El fet de connectar florals distants per pinnes desplaçades, començant a la Serra i saltant de centuriació no ajuda gaire. Ara bé, hi ha algunes traces que només es poden explicar a partir d'aquests camins: el de la variant de l'autopista a Lluçmajor i potser el de Llubí a Petra, és l'únic irrefutable, ja que la resta es poden considerar enllaços entre localitats, com el camí vell de Porreres i el pou Celat fins a Felanitx, o el de Sineu a Petra, o el de Sant Miquel a sa Pobla .

4.3.5 Els camins verticals. Hora sisena

En aquest apartat es descriuen els camins de la sisena hora de la centuriació del Pla. Tenen una orientació 180°N, és a dir de nord a sud i comuniquen florals que són veïns segons. Això segueix amb la particularitat ja introduïda amb els camins diametral a les alineacions, que a més d'enllaçar florals també passen per pinnes.

Els quatre primers verticals són irrellevants, no cal descriure uns recorreguts entre centres que havien de seguir obligadament els camins per les valls que altres camins ja havien ocupat anteriorment.

Vertical 1/Andratx. Del floral del Port d'Andratx a la pinna d'Andratx.

Vertical 2/ Puigpunyent. Del floral d'Estellencs a la pinna des Capdellà.

Vertical 3/Banyalbufar. Del floral de Banyalbufar al de Santa Ponça passant per Superna i Puigpunyent.

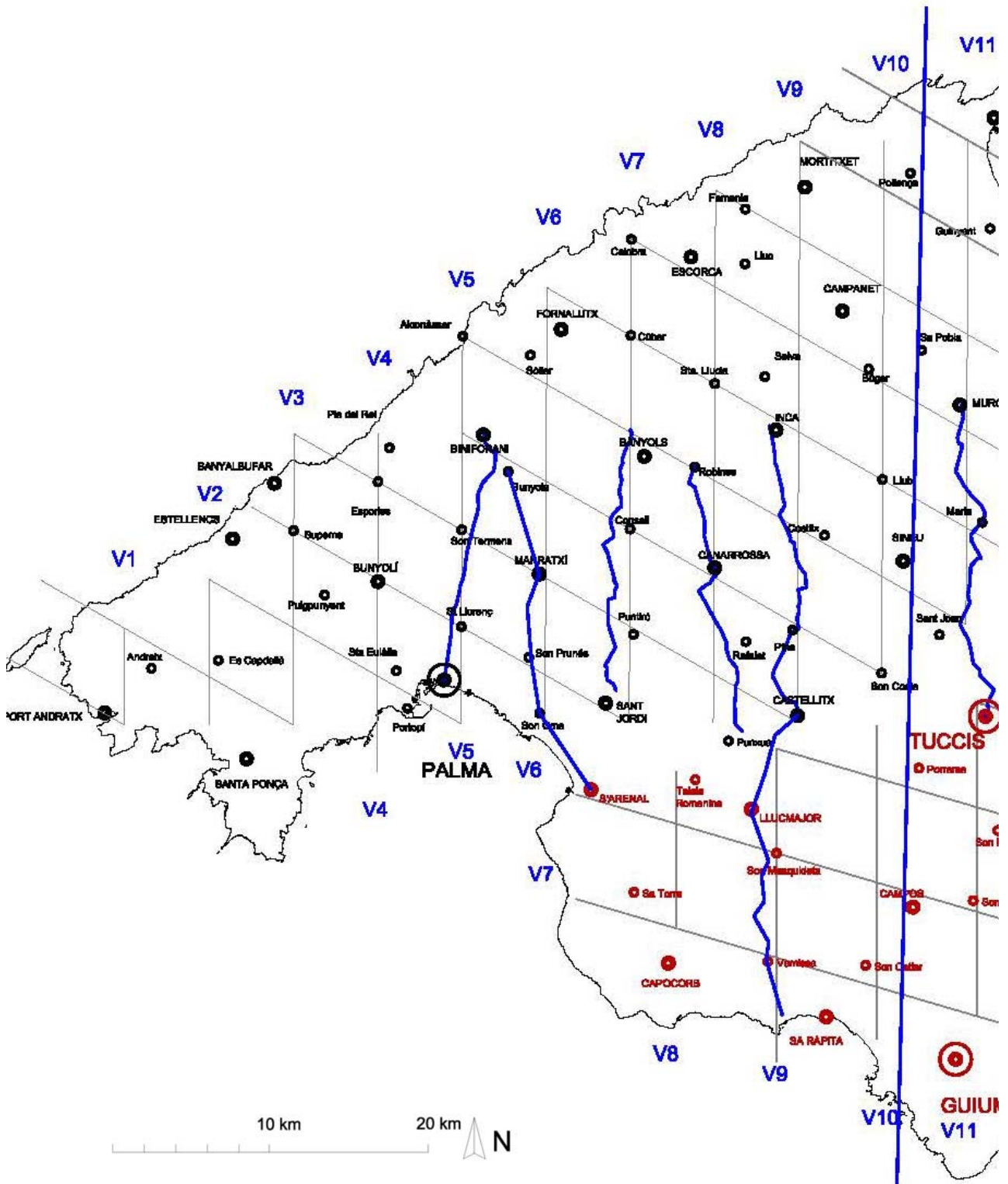
Vertical 4/ Bunyolí. Pinnes de Valldemossa, Esporles, floral de Bunyolí, i pinnes de Santa Eulàlia i Portopí.

Una vegada superada la zona del Pariatge, en general els camins verticals són molt clars. Molt més que els diametral, que en principi haurien de ser similars. Hi ha dues explicacions possibles: una és que la orientació sigui un factor facilitador, tant a l'hora de traçar-los com de detectar-los sobre un plànol. L'altra és que el propi relleu de l'illa hi ajudi.

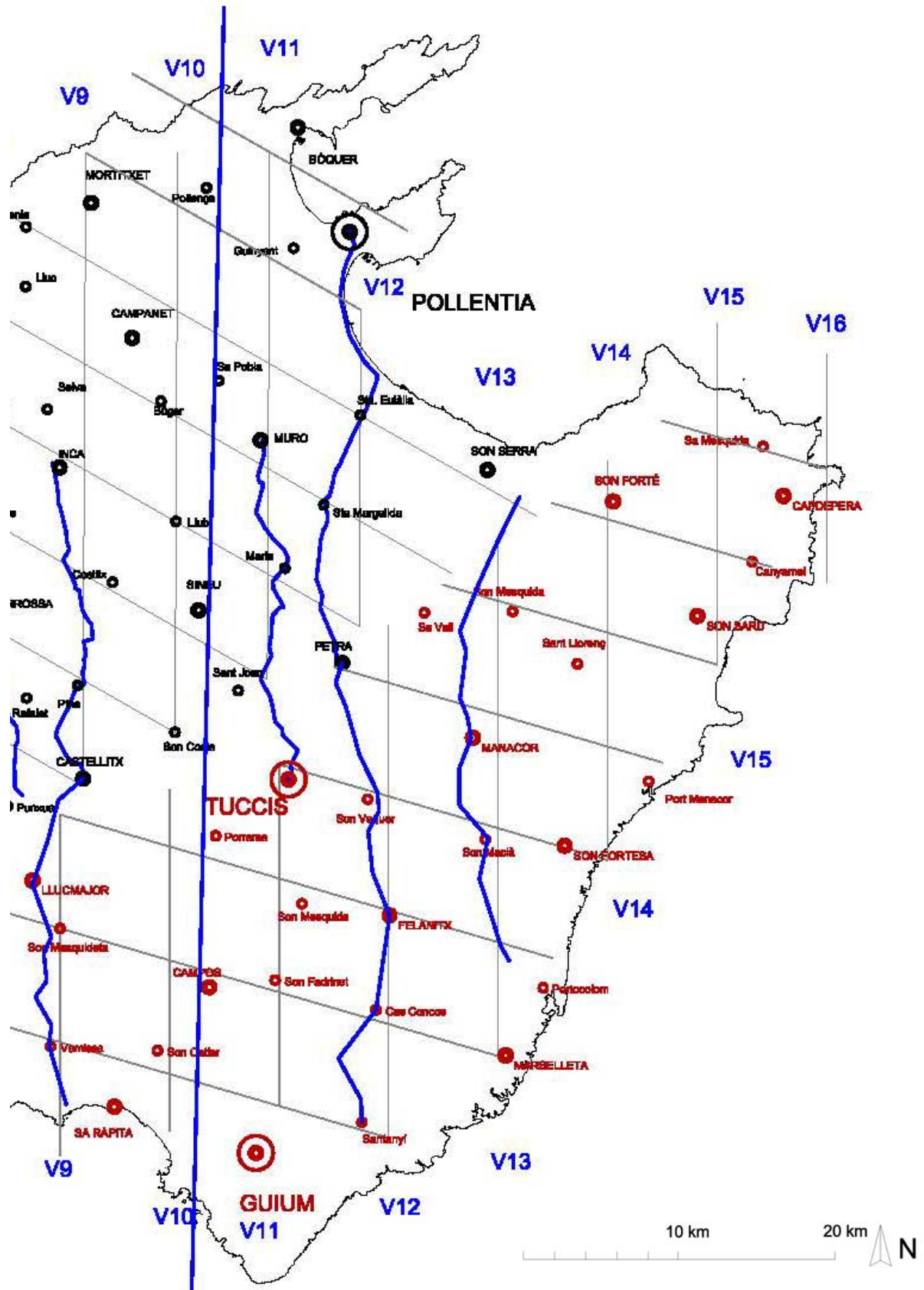
Vertical 5/ Carretera de Sóller. Palma, Biniforani i Alconàsser. Des del floral de Palma arrenca en direcció nord la carretera de Sóller. Aquesta passa per la pinna de Sant Llorenç de Palmalta a la cruïlla amb el camí dels Reis, però no passa per la pinna de son Térmens que està al seu emplaçament geomètric precís. El camí s'endinsa a la vall de Bunyola, i passa per s'Alqueria d'avall cap al floral desplaçat de Biniforani. Una vegada superat el coll de Sóller segueix pel vessant del Teix per es Mont-reals i Castelló fins a la pinna d'Alconàsser o can Bleda.

Vertical 6/ Camí de Muntanya. S'Arenal, Marratxí i Fornalutx. Aquest camí vertical comença a l'altra centuriació, al floral marinenc de s'Arenal. És el camí de Muntanya, que passa per les pinnes de son Oms i son Prunés per arribar al floral de Marratxí, i segueix per la carretera fins a la pinna de Bunyola. Des d'aquí ha de creuar el coll per Biniforani ajuntant-se amb l'anterior vertical per arribar a la pinna de Sóller i al floral de Fornalutx.

Vertical 7/Sant Jordi. Aquest camí vertical també comença a la Marina, es podria dir que a la pinna desplaçadíssima de sa Torre, i segueix pel floral de s'Arenal cap a l'altra centuriació. Puja pels turons entre el prat de son Oms i el vessant de Lluçmajor fins al floral de Sant Jordi. Des d'aquest puja cap al Raiguer per la banda est del puig de son Seguí, per la pinna del Puntiró i segueix per ses Alqueries fins arribar a la pinna de Consell. Des d'aquí puja cap al floral de Bànyols. Des d'aquí es podria perllongar el recorregut pujant per Solleric fins a la pinna de Cúber, i fins i tot més fins a la pinna de sa Calobra. Com que no connecta nuclis rellevants s'anomena camí de Muntanya.

4.71. Els camins verticals. Costat occidental.

4.72. Els camins verticals. Costat oriental.

Vertical 8/Capocorb. Comença al floral de Capocorb i hauria de pujar per la les pinnes de la Talaia Romanina i Punxuat cap al floral de Canarrossa. El tram entre les dues pinnes es conserva però és degut a les deformacions de la sutura entre centuriacions. Un lloc desèrtic com Capocorb no pot mantenir tants camins.

Des de Punxuat és un dels camins de Muntanya, el d'Algaida a Santa Eugènia, i arriba al floral de Canarrossa obliquament

De Canarrossa a Robines és la carretera de Biniali a Binissalem, l'únic tram clar de tota la traça. Després tocaria seguir per la pinna de Santa Llúcia, el floral d'Escorca i acabar a la pinna de Femenia.

Vertical 9/Castellitx i Lluçmajor. Comença a s'Estanyol, devora la pinna de Vernissa, i puja per la carretera de Lluçmajor a s'Estanyol passant per la pinna de son Mesquideta fins al floral de Lluçmajor.

Des de Castelletx puja cap a les pinnes de Pina i Costitx per a arribar al floral d'Inca. Hi ha una sèrie de carreteres i camins que conserven l'itinerari tot i que un poc deformat.

Des d'Inca segueix per la carretera per les pinnes de Selva i Lluç fins al floral d'Ariant. Això és una casualitat, la carretera va per l'únic lloc per on pot passar entre les muntanyes.

Vertical 10/ Sineu. Aquest camí cardinal ja ha estat descrit. És que enllaça el puig de Maria de Pollença amb la Colònia de Sant Jordi.

Vertical 11/Guim. Des del floral de Ses Salines tocaria pujar per les pinnes de son Fadrinet i son Mesquida fins al floral de Tuccis.. Aquest camí no degué ser mai construït, i es degué emprar l'anterior. La important franja de marina que envolta Campos l'interfereix de ple, i la posició desplaçada de ses Salines queda molt a prop del vertical anterior.

Des de la ciutat de Tuccis, l'actual possessió dels Pagos a la Marina, segueix el camí pujant per la banda occidental del puig de Bonany, per es Calderers i la Torre de Montornès, esquivant la pinna de Sant Joan, fins a la pinna de Maria. Des d'aquí segueix fins al floral de Muro, on queda interromput per l'Albufera. Si seguís aniria per les pinnes de sa Pobla i Guinyent fins al floral de Bóquer. En aquesta segona part tampoc hi ha cap tram clar: no es degué construir.

Vertical 12/Santanyí. Aquest camí està resseguit avui en dia íntegrament per carreteres. El fet que l'anterior no es construís hi deu influir.

Comença a la pinna de Santanyí i puja per la carretera cap a Cas Concos, evitant el puig Gros, i fins al floral de Felanitx, on devia arribar pes Carrerany, el camí vell de Cas Concos.

Des del floral de Felanitx segueix cap al floral de Petra per la carretera que passa per la banda oriental del puig de Bonany, passant per la pinna de son Vaquer. Des de Petra puja per les pinnes de Santa Margalida i Santa Eulàlia fins al litoral, i pot seguir pel camí costaner fins al floral i ciutat d'Alcúdia. Tot per carretera.

Vertical 13/Son Serra. En aquest camí els dos florals extrems que connecta no queden actualment enllaçats. Això es deu a que Son Serra al nord i Marselleta al sud no prosperaren, i tot el pes de la trama viària recau sobre Manacor.

Cap al nord des del floral de Manacor surt la carretera anomenada de Conies que arriba fins al litoral, mantenint-se sempre a la banda est del torrent de na Borges. En aquest punt final queda a prop de son Serra de Marina, el floral més oriental del Pla.

Cap al sud des de Manacor ha de rodejar una serra per a arribar a la pinna de son Macià, i segueix pel Fangar fins a can Alou, devora la pinna de Portocolom i a prop del floral de Marselleta.

Els tres darrers camins verticals no aporten res, discorren en la seva totalitat per la península d'Artà i empren camins ja referits. Aquesta és la pauta general en zones muntanyoses amb centres desplaçats i itineraris torturats.

Vertical 14/Son Forté. Enllaça els dos florals de son Forté i son Fortesa passant per les pinnes de Sant Llorenç i Porto Cristo.

Vertical 15/Son Sard. Enllaça amb les pinnes de Canyamel i sa Mesquida.

Vertical 16/Capdepera. A l'extrem de la Marina i de l'illa hi ha el floral aïllat.

S'han vist aquí els camins verticals. Tot i que estan molt més definits que els diametral, tenen uns traçats que són clarament més confusos i dubtosos que els dels camins de la quadrícula o els dels triangles entre florals propers. S'ha mostrat raonablement l'existència d'aquests camins, i cal atribuir aquest desdibuixament al propi procés constructiu: devien ser els camins que s'obrien en darrer lloc, i per al seu traçat s'aprofitaven les parts avinents de les vies obertes amb anterioritat.

4.3.6 Els camins entre les dues trames

Per suturar les dues trames de la centuriació i dotar al territori de Mallorca d'una aparença uniforme es varen haver de fer algunes modificacions a les zones entorn del l'arcifini. Es varen desplaçar els emplaçaments de florals a fi d'harmonitzar la trama total, i es traçaren camins creuant la partió per donar una continuïtat molt aparent als eixos.

L'estudi de la partió es pot dividir en diversos sectors. En primer lloc hi ha el situat entre Palma i Lluçmajor. Després ve el que envolta el Puig de Randa. Segueix la zona de Porreres i Tuccis, on creuen els eixos principals. Continua amb el que enllaça Petra i Manacor. Finalment acaba amb els colls de les serres d'Artà. Aquí només és descriurà el primer, quedant la resta apuntada en descriure els camins oblicus.

Els quatre camins entre Palma i Lluçmajor

A la sutura entre les dues centuriacions el cas dels camins que comuniquen Palma i Lluçmajor és especialment interessant. Es tracta d'un itinerari molt esmentat, entre d'altres coses per la referència que s'hi fa al Liber Maiolichinus.

Cal començar parlant del darrer camí que se va fer. El 1342 es va obrir un camí directe entre Ciutat i la vila de Lluçmajor, una traça geomètrica basada en alineacions visuals. El motiu d'aquesta actuació va ser la imminent conquesta de Mallorca per part del rei Pere el Cerimoniós. Estan documentades²⁴² nombroses construccions de torres de defensa al litoral, així com l'obertura del tram final camí vell de Sineu, des de ses Olleries fins al Palau de la localitat.

El de Lluçmajor és un cas pràcticament idèntic al de Sineu. En aquest darrer cas es van connectar mitjançant un camí directe dos florals, no contigus ni amb un altre entremig que és el previst per la xarxa, sinó amb dos florals entremig, que són Marratxí i Canarrossa pel nord, o Sant Jordi i Castellitx pel sud. En canvi a Lluçmajor el nou camí simplement és paral·lel a un de ja existent, fins i tot és un poc més llarg, ja que està format per dues alineacions visuals amb un lleuger angle sobre les costes de s'Aranjassa.

Es podria dubtar de la utilitat d'haver obert el nou camí. Cal considerar que va ser una actuació feta sense meditar gaire, en un moment de mobilització general, en que els prohoms estaven sobretot preocupats per complaure el rei Jaume III. De totes maneres es pot justificar l'actuació observant que el camí de son Fangos havia acumulat les irregularitats pròpies d'un camí amb mil cinc-cents anys a damunt. Els canvis de direcció devien ser de l'ordre dels actuals, i donaren la impressió als prohoms, delerosos de quedar bé amb el rei, que es podia escurçar el camí cap a les platges del sud de l'illa.

El camí medieval de Lluçmajor a la sortida de Palma és conegut com a camí Fondo, i després de la interrupció que li causa actualment l'aeroport com a carretera de s'Aranjassa. Des del punt de vista constructiu es basa en dues alineacions prou simples, que es delaten en formar un lleuger angle, igual que les del camí vell de Sineu. La primera va de les murades de Ciutat fins al capdamunt de la costa de s'Aranjassa. És molt significatiu que allà dalt hi hagi una fita geodèsica de tercer ordre, que reaprofitava la posició. Des d'aquest punt, salvades dues carenes el camí afita el campanar de

²⁴² A Grimalt, F. (2003) s'estudia la qüestió dels preparatius militars de Jaume III el 1342.

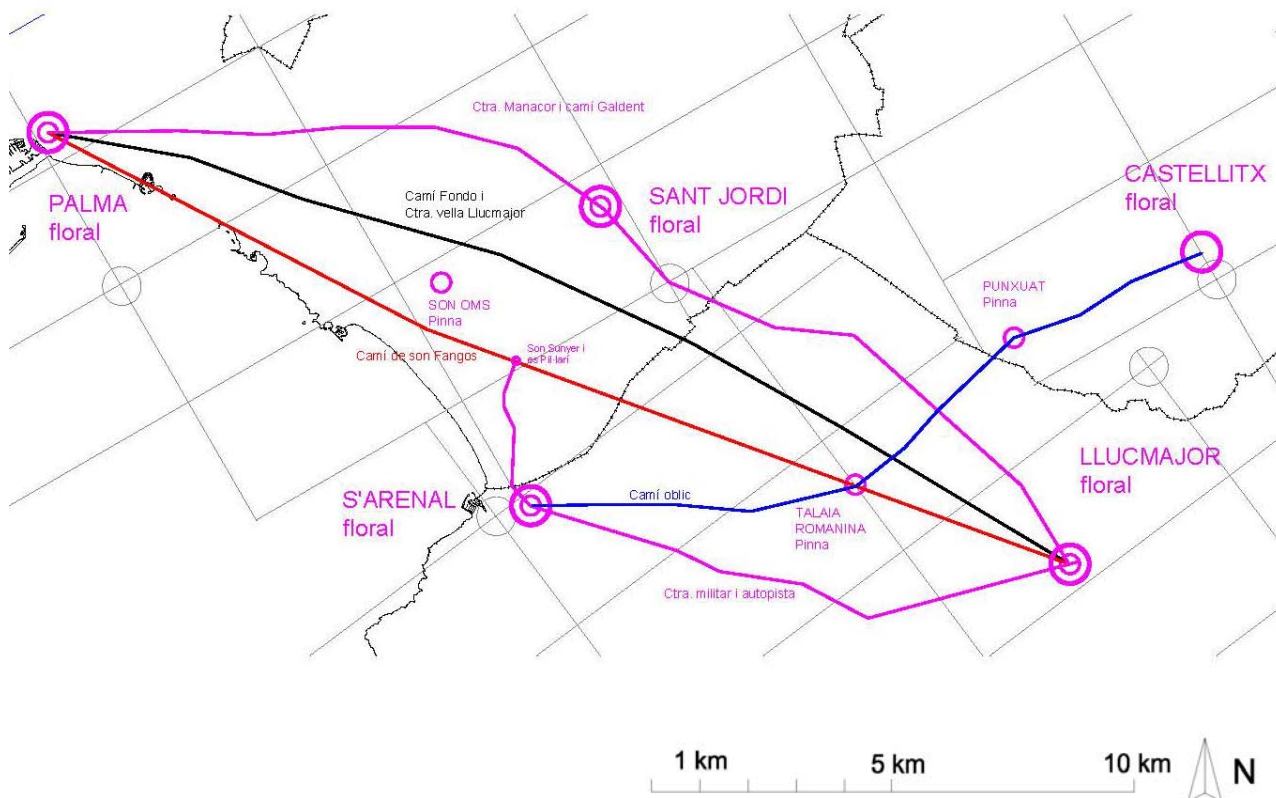
Llucmajor. És rellevant constatar que en aquest darrer tram al segle denou en fer-se la carretera a l'arribada a la localitat es va adreçar, i deixà a les voreres les corbes que s'havien anat formant durant els segles anteriors.

Finalment cal observar que el camí medieval i el camí romà de Llucmajor es creuen precisament al camp de sa Batalla, a la sortida del poble cap a Ciutat. És evident que el contingent que esperava a l'exèrcit de Jaume III es va situar al punt on li tallava el pas pels dos camins cap a la capital, en un creuer creat una dècada abans. Té una certa ironia que el matassin precisament aquí.

Vist el camí medieval que domina el panorama històric recent cal tractar la trama romana. Els camins traçats pels legionaris segueixen la lògica de la centuriació, distorsionada pel fet que ambdós nuclis ens troben en quadrícules diferents: Palma al Pla dins el territori dels colons romans, i Llucmajor al Migjorn, en territori de la ciutat aborigen de Guium.

El primer que cal tenir present és que els florals estan desplaçats. Palma ja no és al seu lloc per mor de la mar, i es situa una cruïlla més amunt del que li tocava. Llucmajor tocava ser devers els puig de les Bruixes, sobre l'arcifini, i està desplaçat a la plana amb el que a més també es separa de Castellitx.

A la inversa el floral de Sant Jordi també tocava estar sobre l'arcifini, als costers damunt l'aiguamoll, i està desplaçat cap al nord centrant-se més en el que li queda de territori del floral. Cal destacar que l'únic floral dels quatre situat al seu lloc és el de s'Arenal. Això no li serveix de gaire ja que aquest tros de floral de la centuriació del Migjorn no va ser mai viable, fins al turisme almenys.

4.73. El rombe dels florals entre Palma i Llucmajor. En negre la carretera de s'Aranjassa. En vermell el camí de son Fangos.

Amb els moviments els quatre nuclis aconseguen una semblança de normalitat. Es forma la típica estructura de diamant amb Palma i Lluçmajor a les puntes i s'Arenal i Sant Jordi a la cintura. Així descrit l'esquema els camins que uneixen els dos extrems són evidents: un de directe entre els dos nuclis i dos laterals passant pels dos florals intermedis.

El camí romà directe entre Palma i Lluçmajor és el conegut avui com a camí de son Fangos a la part de Palma i camí de son Rubí a la de Lluçmajor. És un cas curiós ja que sobre la cartografia moderna es veu perfectament l'alineació i la continuïtat de l'itinerari, un fet que passava desapercebut amb els plànols anteriors.

El traçat del camí de son Fangos pareix que està lleugerament desplaçat. Tota la comarca del litoral del Pla de Sant Jordi, de Catí, era durant l'època medieval una única possessió, son Sunyer, amb alqueries com son Oms que en depenien. Dins una propietat privada era habitual desviar els camins enfora de les cases per a que no molestassin els vianants i els seus sorollosos carros.

Els dos centres principals de la zona són aquests dos nuclis, son Sunyer i son Oms. Cal copsar que d'una banda el nom anterior és desconegut i de l'altra apareixen dos topònims sense edifici amb un cert aire romà, son Fangos i es Pil·larí. La proposta que es fa aquí és que son Oms era originalment son Fangos i son Sunyer es Pil·larí. En allunyar-se el camí d'ambdós edificis el nom antic ha quedat fixat al nou itinerari. Es pot recordar que son Fangos és un nom irresistible per a un camí, tot i que es preservi curosament la pronúncia Fàngos.

La torre de son Oms ha de ser la pinna situada entre Palma, Sant Jordi i s'Arenal, desplaçada des de la seva ubicació geomètrica enmig del mar. El nom de Fangos fa referència a una cruïlla de polígon situada just allà devora, la K12/D-35. Sobre els orígens de la finca només hi ha el següent text:

La documentació més antiga que hem pogut recuperar de Son Oms és de 1516, quan ja formava part del gran latifundi que la família Sunyer posseïa al pla de Sant Jordi. Era una de les set alqueries contigües que componien Son Sunyer, denominada alqueria de n'Oms, «en què se trobe construhida una torre» (ARM, RA, lligall XI n. 607). Amb anterioritat, Son Oms degué pertànyer a la família Doms, però, malauradament, no hem pogut recuperar cap document que en parli²⁴³.

Per la seva banda Son Sunyer és la cruïlla entre els camins que uneixen els quatre florals del diamant, és a dir el centre: el de Palma a Lluçmajor amb el de s'Arenal a Sant Jordi. El nom de Pil·larí manifestament també es refereix a una fita romana, en aquest cas viària.

Cal tenir en compte que ambdues possessions estan situades sobre poblats prehistòrics, com mostren les abundants restes que envolten a cada una. La trama romana era cega en el desplegament geomètric, que després atemperava situant els centres sobre nuclis preexistents. S'ha de destacar la poca viabilitat de la zona en tres factors: la pervivència de nombroses restes prehistòriques, així com dels noms primigenis romans donats als dos poblats, i el fet que tot formàs la finca més gran del terme de Ciutat.

El camí de son Fangos actual segueix tot dret passat es Pil·larí i s'atura davant el torrent dels Jueus. A la fotografia aèria es veu perfectament per on passava, i com

²⁴³ Extret el 7-VII-2015 de "possessions de Palma.net".

entronca amb el camí que va cap a Benitja o Tió , son Velardell, Son Oliver, sa Talaia Romanina i son Rubí de sa Cova.

La segona pinna del camí era la Talaia Romanina, situada entre s'Arenal, Sant Jordi i Lluçmajor. Aquest topònim ha de referir-se a una torre, una talaia, i no a un talaïot.

Aquest indret és sobretot conegut pel camí de sa Talaia Romanina, que enllaça les carreteres de s'Aranjassa i s'Arenal. Aquest camí és una pervivència del kardo que va de s'Arenal a Castellitx per Punxuat.

Hi ha una perturbadora coincidència toponímica al camí de son Fangos. D'una banda el coll d'en Rabassa s'anomenava la punta des Romaní, i de l'altra arribant a Lluçmajor hi ha la Talaia Romanina, citada al segle XIV com a "Talayam vocatam del Romaní"²⁴⁴. A partir d'això no es pot fer cap proposta seriosa.

Però si s'afegeix un topònim valencià, el del lloc de Rafalcadí o Torre de Romaní²⁴⁵, la cosa canvia prou: aquest mostra com realment el romaní és un element recurrent a les torres. Ha de tractar-se d'una burj-al-rumi o la torre dels antics, una torre romana percebuda com a tal pels andalusins, traduïda alegrement pels pobladors catalans.

Finalment el camí arriba a Lluçmajor pel camp de sa Batalla, on es troba amb el camí medieval per entrar al nucli urbà pel mateix carrer.

El tercer camí de Palma a Lluçmajor és el que passa per s'Arenal, avui en dia cèlebre perquè el segueix l'autopista. En el primer tram devia seguir el litoral com la carretera posterior. Val a dir però que devia tractar-se, si realment va existir mai, d'una simple pista entre l'arena i els turons de marés sense cap tipus de cura.

Cal considerar que anar per la vorera té un avantatge sobre el camí de son Fangos i és que va per damunt l'arena de la barra litoral. Això quan el prat estava amarat d'aigua era un avantatge. De fet el gran problema del camí medieval sempre va ser creuar l'aiguamoll. En alguna banda Font diu que els carreters s'esperaven per passar junts i ajudar-se mútuament.

Fetes aquestes consideracions, potser el camí de son Fangos sempre va anar pel traçat actual, un òptim entre els aiguamolls interiors i les arenes exteriors, encara que deixàs un poc apartats els dos nuclis. Això no vol dir que en ocasions el pas per ses Fontanelles quedàs impracticable, però aquest seria el camí més còmode.

Des de s'Arenal, el floral des Castellet vora la rotonda del Xampinyó, el camí segueix cap a Lluçmajor, seguint la traça de l'autopista per son Delabau i son Noguera. Cal observar que venint pel camí de son Fangos, una vegada superat l'aiguamoll, no té cap interès desviar-se per aquí, ja que només queda pujar la costa i el tram per la plana, un recorregut sense cap problema.

El quart i darrer camí és el que va per Sant Jordi. Des de Palma segueix la carretera de Montuïri i Manacor per can Blau, son Ferriol i la Casa Blanca fins arribar al

²⁴⁴ Valero (2008) pàg. 537 per la punta del Romaní. Font(1972) pàg. 192 per la Talaia . Veny (1996) pàg. 73 exposa que Romaní era un cognom al segle XIV a Lluçmajor, i també es coneixia com a nom de dona, na Romanina.

²⁴⁵ Guichard (2001) pàg. 520. És increïble com s'assemblen les toponímies balears i valenciana, tant pel que fa a noms àrabs com llatins.

floral de sant Jordi. Des d'aquí el camí puja per son Binissalom i son Mandívil fins a arribar a Galdent i Lluçmajor. Aquest camí mai s'ha percebut com a millor que el de la costa, potser perquè fa un poc més de volta i en haver-hi inundació al prat està embossat igual. Una de les primeres actuacions d'Obres Públiques a Mallorca el 1850 va ser fer un terraplè en aquest tram de la carretera de Manacor perquè el camí fos practicable.

Finalment queda per tractar un aspecte de la fusió entre les dues centuriacions en aquest punt. El famós camí de Muntanya, que ve des de Capocorb per s'Àguila, sa Torre i son Verí fins a s'Arenal és un muntanyenc o kardo de la Marina. En passar al Pla es converteix en un camí oblic que des del floral de s'Arenal passa per les pinnes de son Oms i son Pruners i arriba al floral de Marratxí.

La forma més natural hauria estat enllaçar un kardo de la Marina amb un decumano del Pla, és a dir dos camins de muntanya amb una desviació entre si de 7°. Resulta però que el camí de Capocorb ja venia desviat degut a la situació dels dos florals que el defineixen. Aquest biaix fa que quedi pràcticament encarat amb el camí oblic de Marratxí.

4.3.7 Els camins horaris dels nuclis

Una de les confirmacions més espectaculars de la trama de la centuriació són les camins horaris que surten dels nuclis socials. Dotze camins disposats regularment com les dotze hores d'un rellotge. Una de les mostres més clares de la centuriació són les xarxes de camins que surten dels florals. De cada un surten dues estrelles de vies públiques: una primera que comunica amb els sis florals contigus o primers veïns. I també una segona que enllaça amb els sis florals següents o segons veïns, passant per les pinnes.

A la Centuriació del Pla l'esquema teòric forma així una estrella de dotze camins separats trenta graus entre si, exactament com les hores d'un rellotge. Ara bé, en esser portat aquest sistema a la pràctica els establidors s'hagueren d'enfrontar amb tot tipus de dificultats: la reduïda mida de l'illa, que impedeix el ple desenvolupament entorn de molts florals. La irregularitat de l'esquema bàsic, que comprenia dues centuriacions diferenciades entre si. La topografia relativament accidentada, que obligà a desplaçar molts florals del seu emplaçament geomètric.

Els camins horaris de Sineu

El floral de Sineu presenta una xarxa de carreteres i camins que mostra una remarcable regularitat geomètrica, i sobretot els camins enllacen amb els florals circumdants segons la pauta prefixada. És el que presenta la millor trama estrellada entorn seu, degut a que contraresta amb la posició els problemes habituals: Està situat enmig del Pla, enfora de la mar, pràcticament no l'afecta la sutura entre centuriacions i és un nucli central amb un vitalitat ininterrompuda.

Tot i això el rellotge no és perfecte. Per Sineu passen dos eixos preliminars de la centuriació que s'han inserit en l'estrella, l'eix cardinal i l'eix perpendicular.

- 1- Diagonal a Muro. Carretera al floral proper de Muro.
- 2- Marítim a son Serra de Marina. Carretera per Maria i Santa Margalida al floral distant.
- 3- Aequal a Petra. Carretera d'Ariany a l'emplaçament teòric del floral proper de Petra.
- 4- Diametral a Manacor. Carretera vella de Petra, floral desplaçat a una pinna, i al floral distant de Manacor.
- 5- Muntanyenc a Tuccis. Carretera de Sant Joan i camí de Felanitx i Els Pagos, floral proper. És l'eix perpendicular.
- 6- Vertical a Campos. Comença pel camí de Montuiri que després segueix per la carretera de Porreres i Campos fins aquest floral distant.
- 7- Diagonal a Castellitx. Comença a la carretera de Lloret, segueix pel camí de sa travessa que era el camí medieval de Castellitx, el floral proper.
- 8- Marítim a Sant Jordi. La carretera de Lloret i Pina, i després pel Rafalet i Xorrigo fins al floral distant de Sant Jordi. Aquesta era la connexió vella amb Ciutat.
- 8bis- Cal afegir a aquesta estrella el camí vell de Sineu a Palma, que fou obert al segle XIV, i per tant a pesar del seu nom és el més recent del grup.
- 9- Aequal a Canarossa. Era el camí de Costitx, que després passa per Cascanar i fins arribar al floral proper de Biniali.
- 10- Diametral a Alaró. Pertorbat en el inici pels dos adjacents, passa per les pinnes de Costitx i Robines, i segueix fins Bànyols o Alaró, un floral distant.
- 11.bis - Eix perpendicular que ve de Tuccis i passa per la partió entre Sineu i Lloret i segueix per Serritxola per convertir-se en la carretera d'Inca quan arriba a aquesta localitat.
- 11- Muntanyenc a Inca. Sortint per la carretera d'Inca i seguint pel camí de les Comunes enllaça amb el floral proper mitjançant la variant de l'eix perpendicular de la centuriació.
- 12- Vertical a Sant Miquel de Campanet, en principi. Carretera de Llubí, sa Pobla i Pollença. Tocaria enllaçar amb el floral distant de Campanet, però és el recorregut de l'eix cardinal que surt del puig de Maria, que suplanta a aquest eix en concret.

Els camins horaris d'Inca

Inca és una altre bon exemple de nucli on es va desplegar tota la rosa de camins, i a més s'ha conservat degut a que ha mantingut la importància com a centre social, és a dir temple i mercat. A més es dóna la peculiaritat que és el punt central de la centuriació, i per cada un dels dos eixos de la creu perfecta hi conflueixen dos camins, que s'integren així com poden a la rosa. No es descriuen els camins dins la trama urbana d'Inca

A la una, diagonal, N 30° E, surt el camí del floral pròxim de Campanet i Sant Miquel, que segueix per Pollença cap al floral de Bóquer. És conegut com a camí vell de Pollença, i surt d'Inca per darrera l'institut. El primer tram devia ser també el camí d'Alcúdia, ja que l'actual carretera vella pareix una rectificació del segle XIX.

A les dues, marítim, N 60° E, la carretera d'Alcúdia és l'eix fonamental o via principal entre Pollentia i Palma que comparteix sensiblement l'alineació, i se'n va cap al floral distant d'Alcúdia.

A les dues bis, cal afegir el cardo maximo real de la centuriació del Pla, el conegut com a camí vell d'Alcúdia, que segueix l'alineació de la carretera que ve de Palma i se'n va cap a Búger.

A les tres, aequal orientació est, hi ha la carretera de Muro, que compartia el primer tram per Vilella amb els següents fins a l'actual hospital, per partir després per son Gual i son Catiu i ja per la carretera actual fins al floral proper de Muro.

A les quatre, diametral E 30° S, el camí de Llubí i Petra va fins son Ramis amb el següent, arriba a Llubí i segueix cap al floral distant de Petra. Aquest camí és un dels que menys traça han deixat però està documentat²⁴⁶ a l'Edat Mitjana.

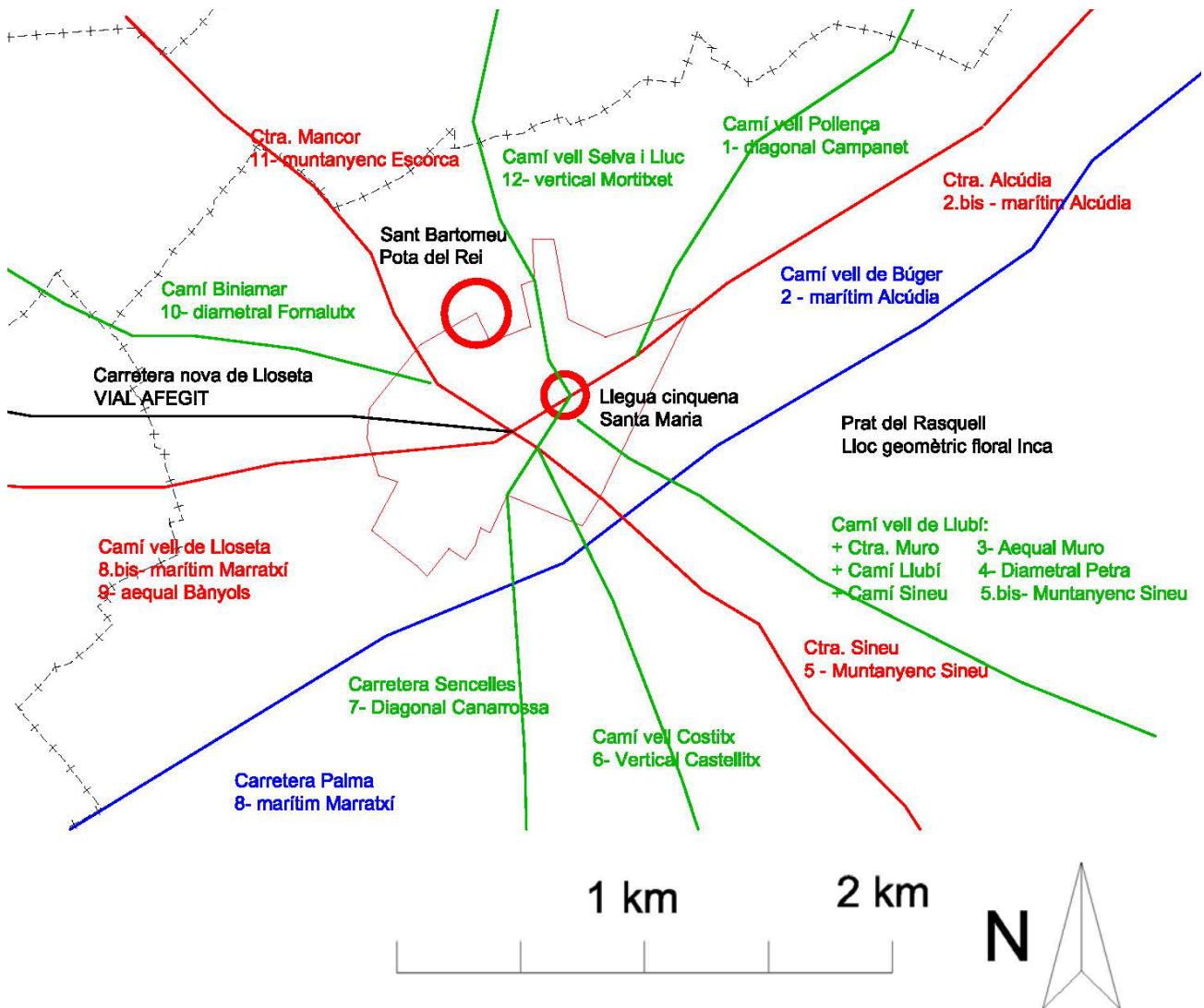
A les cinc, muntanyenc E 60° S, el brancal nord de l'eix perpendicular a la zona de Tirasset es separa del camí de Llubí i enfila l'alineació marcada pel puig d'Inca cap a Sineu i després Tuccis. Passar per Corbatera i les comunes de Sineu per arribar a la vila per la carretera que entra pel cementeri.

A les cinc bis la carretera segueix la branca sud de l'eix perpendicular, l'actual carretera de Sineu, l'alineació geomètrica des de sa Pota del Rei cap a Santueri, que passat el creuer de Costitx es desvia per Serritxola per passar al sud de Sineu formant la partió amb Lloret.

A les sis, vertical orientació sud, parteix per la carretera de Sencelles primer i el camí de Montuiri després cap al floral distant de Castellitx.

Com a sis bis es poden esmentar el camí vell de Costitx i la carretera fins a Sencelles. Es tracta d'eixos viaris que connecten amb altres nuclis de la centuriació, afegits a la trama del rellotge.

²⁴⁶ Rosselló Vaquer e.a. (2001) pàg. 193.

4.75. El rellotge de camins d'Inca.

A les set, diagonal S 30° O, hi ha el camí del floral de Biniali, que és la carretera de Sencelles que es desvia després pel camí de cas Jutge i el de son Roig.

A les vuit marítim, S 60° O, la carretera de Palma és l'eix fonamental que segueix exactament l'alineació, i se'n va cap al floral distant de Marratxí pel cardo maximo de la centuriació.

A les nou, aequal oest, el camí vell de Lloseta és d'una banda la via primigènia entre les dues ciutats, i de l'altra el camí del floral proper de Bànyols.

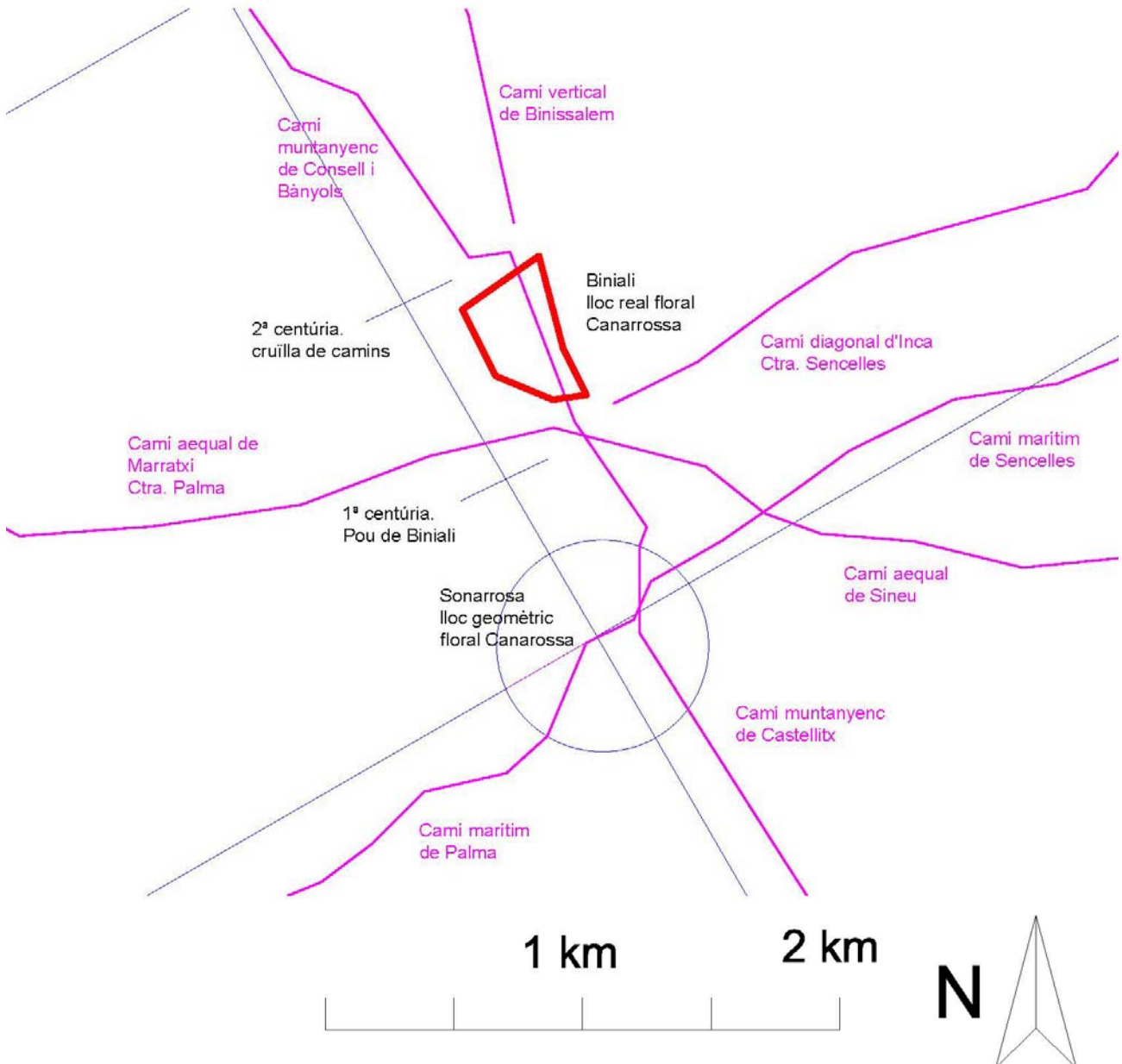
A les deu, diametral O 30° N, el camí de Biniamar està orientat cap al floral distant de Fornalutx. A les onze, muntanyenc N 30° O, la carretera de Mancor és el muntanyenc que segueix el decumano maximo de la centuriació de l'illa.

A les dotze, vertical nord, el camí de Selva i Lluc se'n va cap a floral de Mortitx.

A tots aquests cal afegir els vials oberts modernament, com les noves traces rectificades cap a Selva, Alcúdia, Llubí i Lloseta, que flanquegen els camins vells que encara perviuen.

Els camins horaris de Biniali

Aquest és un cas on no hi ha gaire pervivència degut a la poca importància del nucli des de la conquesta catalana.

4.76. El rellotge de camins de Biniali. Aquí falten alguns camins per arribar a la dotzena.

- Començant pel nord o les dotze hores hi ha el camí vertical que se'n va cap a la pinya de Binissalem i toca seguir després cap al floral d'Escorca.
- A la una es trobaria el camí cap a Inca desaparegut que passava per son Roig.

- A les dues hi ha el camí cap a Sencelles que passa per la cresta on avui hi ha Sonarrossa, l'alqueria menor. Segueix cap a Costix, Llubí i el floral de Muro.
- A les tres hi ha el camí de Sineu per devora Laiar i Cascanar. Tot i que un poc confús al principi encara existeix .
- A les cinc el camí del floral de Castellitx, que parteix per Aireflor integrat dins el decumano maximo de la centuriació del Pla.
- A les sis hi hauria el camí del floral de Lluçmajor, que s'ha perdut aquí.
- A les set hi hauria el camí cap a Sant Jordi
- A les vuit hi ha el camí de Ciutat per Santa Eugènia
- A les nou el camí que ve del floral des Caülls per Santa Maria i Ses Alqueries: és l'actual carretera d'accés a Palma per l'autopista.
- A les deu hi hauria el camí cap a Biniforani.
- A les onze hi ha el camí cap al floral d'Alaró i el castell, integrat dins el decumano maximo de la centuriació del Pla. Surt de Biniali com a carretera de Binissalem i després es separa com a camí per a seguir cap a Consell i Alaró.

Els camins horaris de Manacor

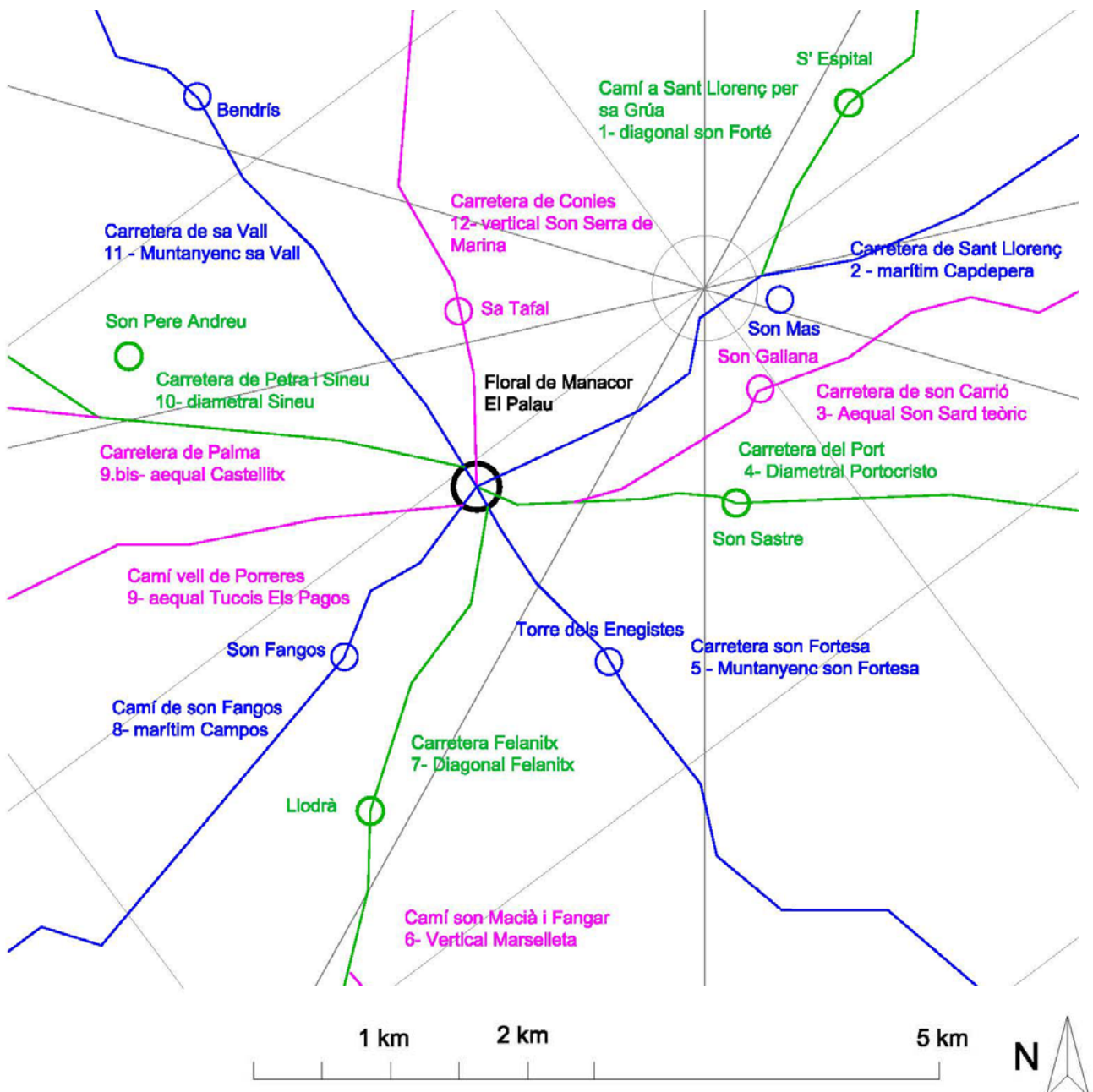
- 1- Diagonal a son Forté. Camí a Sant Llorenç per s'Espital, son Barba i sa Grua. És una bifurcació del següent en començar la costa de son Mas. Esquiva el pas per Sant Llorenç i segueix per ses Planes i sa Begura fins son Forté.
- 2- Marítim a Capdepera. És el decumano maximo de la centuriació de la Marina. Carretera de Sant Llorenç. Des de la mateixa església surt el carrer d'Artà, segueix per la carretera vella cap a la costa de son Mas, son Peretó, Sant Llorenç i segueix pel camí de son Vives cap a son Sard i per Canyamel fins al floral distant de Capdepera pel camí de ca s'Hereu.
- 3- Aequal a Cala Bona. Carretera de son Carrió. Bifurcació des del carrer d'Artà que per son Galiana i son Negre va a Son Carrió i segueix fins cala Bona. Aquest és l'emplaçament teòric del floral proper de son Sard.
- 4- Diametral. Carretera del port de Manacor. El floral distant on va cau a dins la mar.
- 5- Muntanyenc. Camí de son Fortesa. El carrer del Mercadal, creua el torrent i segueix pel d'en Colom. Arriba fins al floral proper de les cases de son Fortesa.
- 6- Vertical. Camí de son Macià. Es desvia del següent a Llodrà. Passa per son Macià, es Fangar i can Alou i va cap al floral distant de Marselleta.
- 7- Diagonal. Carretera de Felanitx. Des del carrer del Mercadal travessava per Fartàritx i per la carretera arriba al floral proper de Felanitx.
- 8- Marítim a Campos. Camí de son Fangos, son Joan Jaume i Albocàsser fins a son Valls de Padrines. Després per son Mesquida i el camí de sa Serra fins al floral distant de Campos.
- 9- Aequal a Tuccis. Camí de ses Pedreres, sa Franquesa i arriba al floral proper de Tuccis a Els Pagos.

9.bis- Aequal de Castellitx. La carretera de Vilafranca i Ciutat és un aequal del Pla que enllaça Palma amb Castellitx i segueix fins a Manacor on s'afegeix a l'aequal anterior. És una circumstància de la sutura de les dues centuriacions,

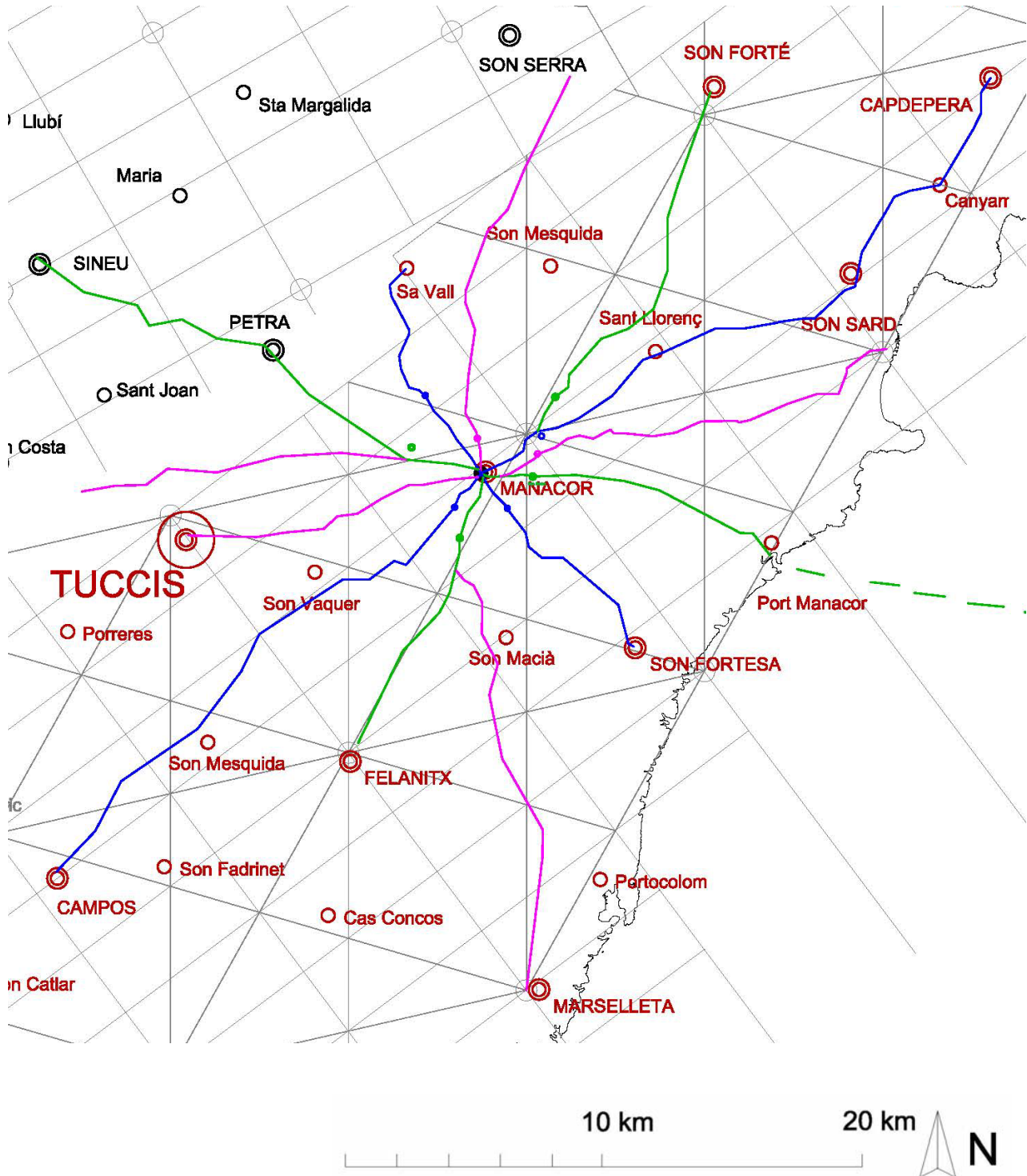
10- Diametral a Sineu. La carretera de Petra i Sineu és un camí diametral que enllaça amb el floral distant de Sineu. Petra a la pràctica funciona com una pinna, la situada dins el triangle entre ells florals de Petra, Manacor i Tuccis. Aquest camí no passa per Sant Joan que deu ser la pinna dins el triangle de Sineu, Petra i Tuccis.

11- Muntanyenc a Sa Vall. Camí de Bendrís i sa Vall. Baixa pel carrer de Ciutat i es bifurca a la plaça de Sant Jaume. Duu a Sa Vall, un punt obligat per la topografia de la zona, un congost de penyassgats. Cal considerar-lo un emplaçament aproximat que representa el floral proper de Petra, que té el centre desplaçat.

12- Vertical. Carretera de Conies, son Serra i la colònia de Sant Pere. Des de sa Bassa surt el carrer Francesc Gomila fins a la plaça de l'Abeurador o Redona. Va cap al floral distant de Son Serra de Marina. Tot i estar a l'altra centuriació encaixa prou bé.

4.77. El rellotge de camins de Manacor. Detall sortida Manacor

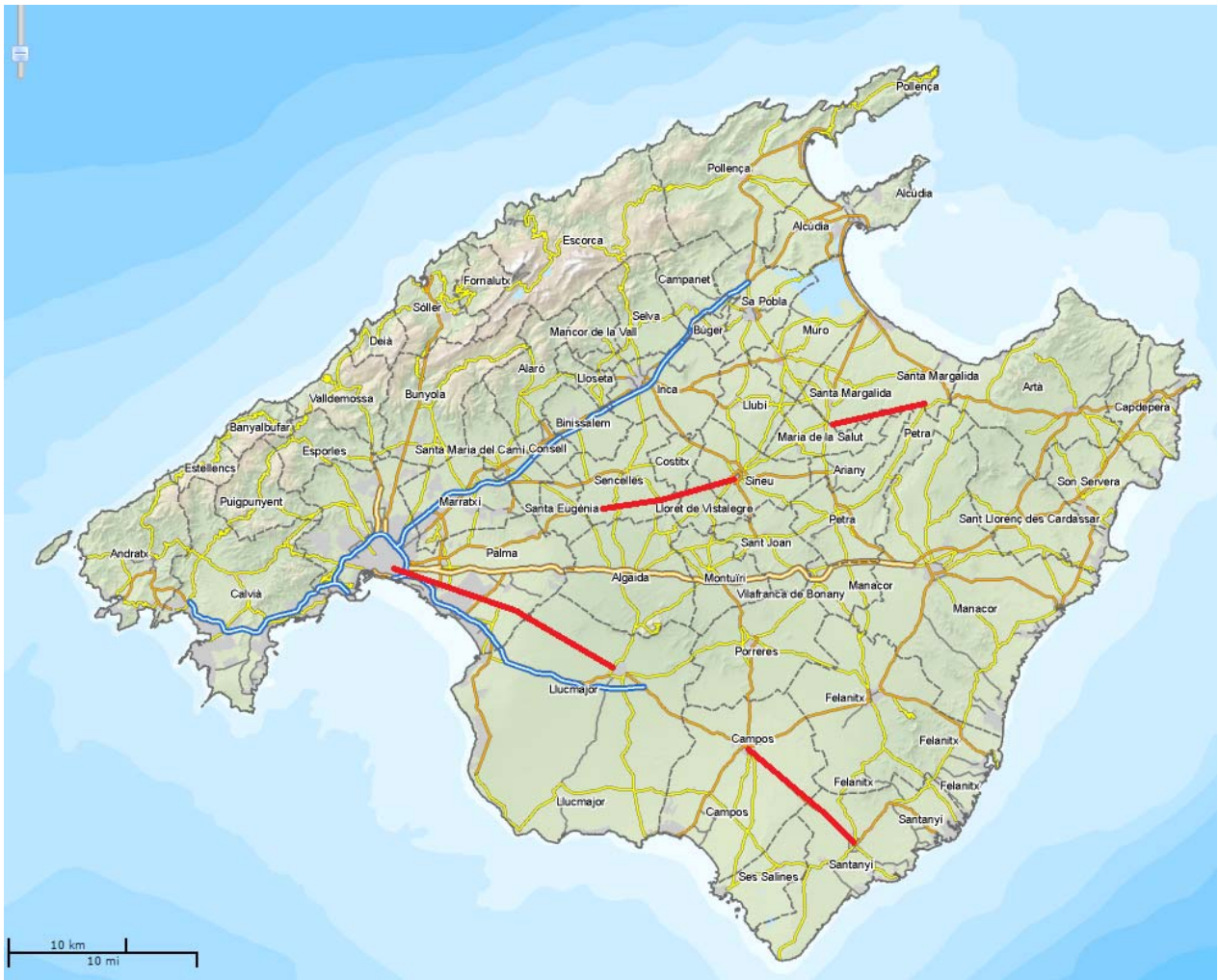
4.78

. El rellotge de camins de Manacor. Vista general amb florals.

4.3.8 Els camins posteriors als romans

Una de les millors maneres d'apreciar la feina que feren els romans en construir la xarxa viària de Mallorca és examinar quines noves vies s'obriren posteriorment. En enumerar aquestes quedarà palès que la xarxa viària de Mallorca és sobretot la construïda pels legionaris romans després de la conquesta de l'illa.

Un cap de Carreteres²⁴⁷ va escriure fa mig segle una obra sobre la història dels camins de Mallorca, i va començar la seva obra amb una afirmació contundent: els camins de Mallorca varen ser oberts pels romans, els àrabs no en varen obrir cap. Cal donar la raó a aquesta afirmació pel que fa a la qüestió estricta de l'obertura de camins, i d'altra banda assenyalar que traspua prejudici ètnic i que s'hauria pogut dir el mateix de forma més políticament correcta.

²⁴⁷ Forteza, M. (1953). Va fer un treball molt correcte, amb una visió evolutivo-acumulativa de la xarxa de camins, basada en la implantació de les carreteres d'Obres Públiques. Com a fet notable cal esmentar que va proposar la TE fonamental de camins pel període romà. La resta de l'apartat es basa en el treball de Grimalt (2003).

per a permetre un accés més ràpid de la cavalleria des de la Ciutat cap als extrems de l'illa.

Així s'obriren dues rutes que adreçaven en petita mesura la longitud dels camins per arribar fins a Artà i fins a Santanyí. L'estalvi és de devers el deu per cent del recorregut, que no és cap meravella. Cal tenir en compte que no es degué fer més que netejar de vegetació, i que a les poblacions de l'interior devien preferir fer això que anar a reforçar torres de la costa.

Al camí d'Artà s'obriren dos trams nous. El primer és l'actualment conegut com a camí vell de Sineu, en el seu tram entre Santa Eugènia i Sineu mateix. Aquest camí pot interpretar-se com un oblic entre dos centres de tercer veïnatge. Efectivament entre Palma i Sineu hi ha Son Gual i Castellitx, o Marratxí i Canarrossa. Els romans no construïren camins de tercer veïnatge. La ruta entre les dues poblacions era prou important administrativament ja que Sineu sempre ha despuntat com a centre de l'illa. El camí anterior passava per Xorrigo, Es Rafalet, Pinna i Lloret, seguint els camins romans. Ja s'ha dit que es Rafalet no és un diminutiu de rafal, sinó una interpretació d'un nom àrab, que significa precisament estació o aturada, una *statio* romana o relleu de postes, situada a mig camí. El segon tram va ser l'alineació entre Maria i el coll de Morell, un camí actualment existent i en desús.

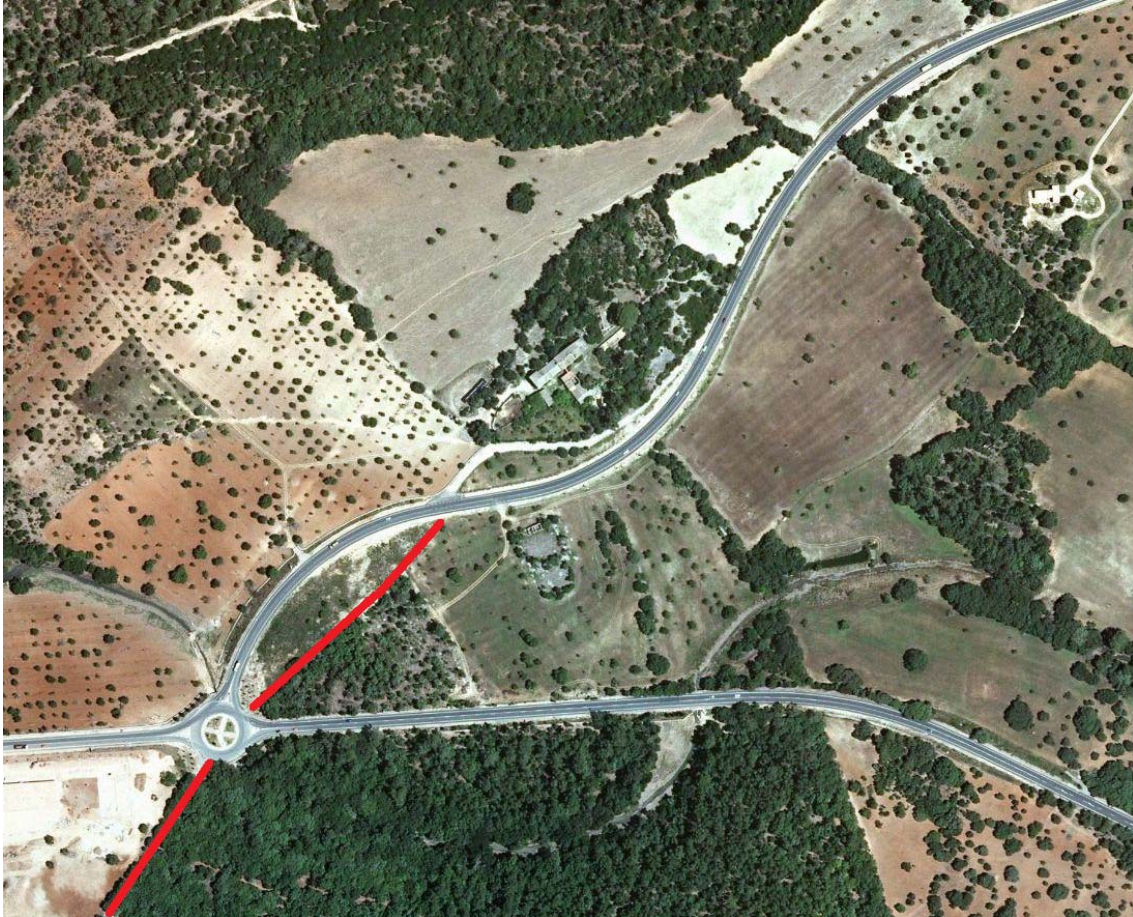
Al camí de Santanyí es varen construir també dues alineacions. La primera entre Ciutat i Lluçmajor, és el conegut com a camí Fondo primer, i després com a carretera vella de Lluçmajor per s'Aranjassa. Aquí l'avantatge del camí és que escurça les rutes anteriors per son Gual o per s'Arenal. Palma i Lluçmajor són només segons veïns, per que hi hauria d'haver hagut un camí directe si no arriba a ser per les distorsions entre les dues centuriacions. La segona alineació és la que puja de Campos a Santanyí per la costa de son Figuera. Santanyí no era un floral sinó una pinna, pel que no existia un camí directe entre ambdós centres. És molt interessant observar que el ferrocarril construït al segle vint va seguir els itineraris romans i va prescindir de les dreceres medievals. Així la via fèrria rodeja per s'Arenal i per ses Salines, les crestes de marina que el camins medievals creuen. Això mostra que els romans preferien unes vies més suaus i que connectessin els nuclis, a unes més directes i esquerpes.

Vist això es pot recapitular que el rei en Jaume III va obrir uns cent quilòmetres de camins. Aquests són interessants perquè varen ser construïts en un període molt curt de temps un pocs mesos, per part dels habitants dels pobles veïns, el que il·lustra sobre la velocitat amb que pogueren obrir-se els camins de la centuriació.

Posteriorment hi ha al segle XVIII un cert moviment degut a la reintroducció dels carros al camp. Aquest va tenir uns efectes limitats ja que va consistir bàsicament en la construcció de petites variants per treure els camins de devora les cases de possessió. El factor detonant va ser doble, d'una part el que per certes bandes els carros no devien passar, i de l'altra que aquests eren uns artefactes molt primitius que feien un renou insuportable. De totes maneres cal assenyalar que aquest canvi venia produint-se lentament des que a la conquesta catalana es varen privatitzar les vil·les o alqueries en possessions, i així els centres per on passaven els camins passaren a ser propietats privades. Aquestes reformes suposaren la modificació de molts camins, a l'entorn de la meitat del recorregut de les vies principals, en una tasca acumulativa al llarg d'alguns segles. Si la xarxa de carreteres avui en dia consta de dos mil quilòmetres, es pot estimar que la meitat, uns mil, són desviacions i variants.

Aquest fenomen es pot il·lustrar amb dos exemples, els de son Prunés al camí vell de Sineu i el de son Catiu al camí vell de Muro. La primera possessió està situada al

nord de l'actual nucli urbà de son Ferriol, on comença sa Creu Vermella. Al plànol de Despuig s'aprecia com ja fa dos segles que el camí es va desviar per a que no passàs per davant les cases. La segona està situada devora la cruïlla del camí vell o carretera de Muro i la moderna carretera d'Inca a Llubí, construïda f un segle. Abans de la reforma de fa una dècada la carretera feia una ziga –zaga molt forçada per no passar per la carrera de la possessió.

4.81. El desviament de son Catiu. Fotografia del VPCM. En vermell s'assenyala el recorregut del camí vell de Muro, per davall la rotonda és el camí que va a son Ramis i per dalt es va eliminar. Sobre la carretera moderna es veu com l'antiga traça de color blanc ara serveix d'entrada a la possessió.

Als segles dinou i vint es varen rectificar algunes carreteres al Pla: la recta de la de Sóller entre el torrent Gros i Bunyola substitueix al camí situat a uns centenars de metres. Altres carreteres ja del segle vint són la d'Inca a Llubí, la de Campos a Felanitx i la de Muro a Santa Margalida. En general substitueixen a camins serpentejants situats a no més d'un quilòmetre. Però les actuacions més espectaculars són les que es feren a la Muntanya. Allà s'adaptaren els antics camins per a la circulació de carros primer i després de cotxes, i és on trobem les variacions més espectaculars de traçat. Prenguem com a exemple la pujada a Valldemossa. El primitiu camí és una costa tremenda que arriba a l'església des del fons de la vall. La carretera original del segle dinou arriba a devora la Cartoixa desenvolupant-se en corbes tancades per dins els olivars. La carretera

del segle vint es desenvolupa pel vessant de l'altra banda de la vall, per evitar les corbes tancades que són un problema per als automòbils.

Es pot avaluar la longitud de les carreteres obertes fins a la guerra civil, és a dir les que varen ser obertes a força de braços: pel que fa a rectificació de traçats són uns dos-cents quilòmetres a la Muntanya, i xifres similars tant pel Pla com la Marina.

Totes aquestes xifres s'han de comparar amb la xarxa construïda pels legionaris, que tenia al voltant de tres mil sis-cents quilòmetres. L'esforç de guerra fet per en Jaume III és ridícul, només cent quilòmetres. Aquesta és la vertadera comparació que cal fer. Les altres dues no són honestes. No es pot contraposar-hi la feina feta pels propietaris de les possessions durant segles per allunyar els camins de les cases, ni l'obertura de les modernes carreteres de l'era industrial.

La comparació entre l'esforç romà i el medieval en l'obertura de camins mostra una vegada més la diferència de magnitud entre la Centuriació i el Repartiment. Aquesta relació de trenta-sis a ú és indicativa dels esforços relatius que es feren en ambdues operacions de distribució de l'illa.

4.4 Descripció particularitzada dels *pagi*

Aquesta secció consisteix en una descripció detallada de cada un dels pagus geomètrics de la centuriació. A partir de l'enumeració de les posicions de cada una de les cruïlles que el defineixen es comenten les particularitats de cada una.

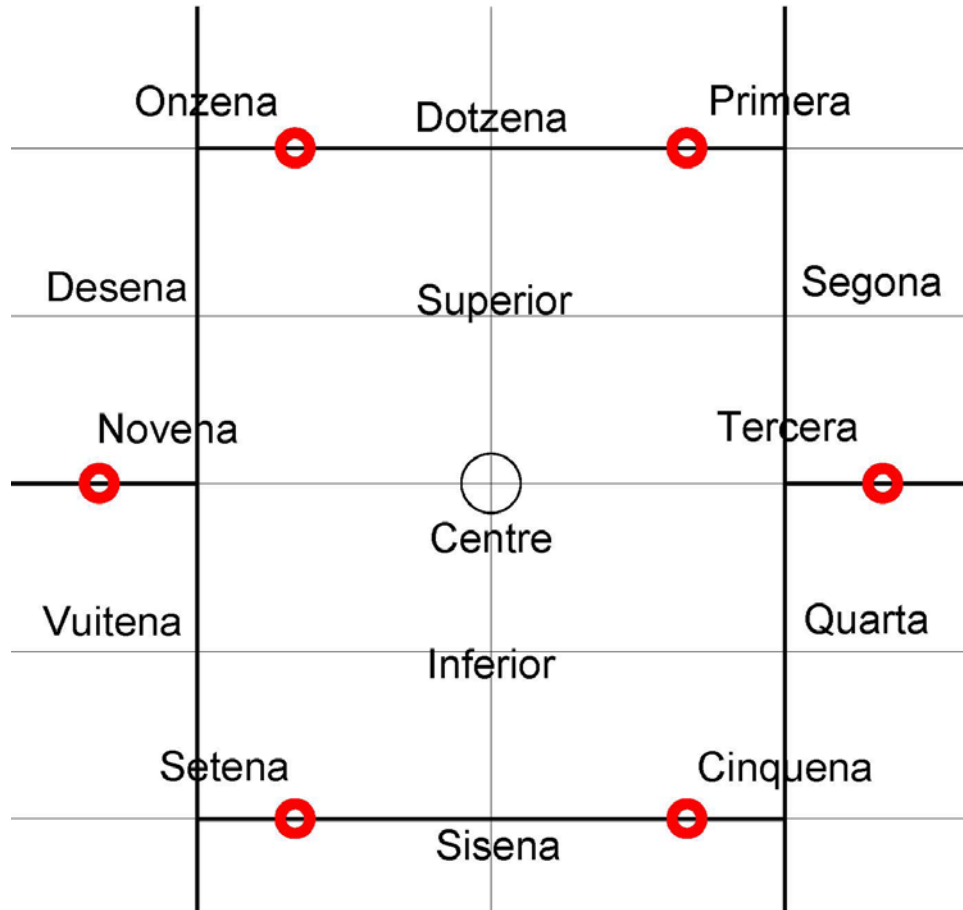
El conjunt de cruïlles està ordenat per columnes d'oest a est i en sentit descendent. Cada una de les cruïlles està ordenada segons un sistema relatiu de denominació, a partir del floral forma per vuit polígons amb el centre enmig. Les cruïlles dels costats es denominen a partir de les hores del rellotge, essent les dotze la direcció cap alt del floral. En general només es descriuran les sis primeres cruïlles que són les que amb aquest sistema no estan ja descrites. Les dues cruïlles internes s'anomenen superior i inferior. Les pinnes es descriuen de la mateixa manera, segons l'hora en que estan situades.

Cal observar que aquest sistema de numeració relativa es correspon a més amb el sistema de numeració absoluta emprat en la determinació geomètrica dels florals. Això implica dos codis per a cada punt, a més del nom descriptiu.

Aquí es recullen per a cada centre social de pagus les dades específiques que recolzen aquesta adscripció. En els jaciments de primer nivell aquí proposats l'element més important és la presència d'una parròquia que raonablement es pugui proposar que succeeix temples musulmans i romans anteriors. Aquí per tant es combina l'anàlisi territorial amb la toponímia i l'arqueologia. Es pot notar de totes maneres que en aquest tipus de jaciments aquesta darrera eina està un poc limitada per l'entitat de l'objecte a estudiar: sol tractar-se de temples en ple ús enmig de zones urbanitzades. Només en uns pocs casos el centre no va prosperar i quedaren com a finques rurals, facilitant l'acció de l'arqueologia extensiva o de prospecció.

La definició de la trama dels *pagi* és essencial en aquest treball. Es tracta d'un conjunt estructurat de dades discretes que són la base de l'anàlisi de versemblança que es fa a l'annex setè. S'hi realitzen varis contrastos estadístics sobre la base de dades de la

ubicació dels centres dels *pagi*: un de chi quadrat sobre la distància absoluta dels centres reals al seu emplaçament teòric, i una distribució normal per ajustar la distribució dels centres a partir dels eixos. Ambdós mostren que hi ha una distribució no aleatòria dels *pagi* o centres socials del territori de Mallorca.

4.82. La numeració de cruïlles i pinnes d'un floral. Ambdues comparteixen la numeració, que segueix la convenció habitual de les agulles del rellotge. La distància entre cruïlla i pinna és de 1.653,20 m. Les pinnes s'assenyalen en vermell.

4.4.1 El districte extens de la Ciutat

En aquest apartat s'analitza un document del Repartiment, la divisió del districte de la Ciutat, del terme de la Vila, del juz de la Medina, que va tocar al bisbe de Barcelona. És un simple full que tanca el Repartiment Àrab, i hi apareixen una gran quantitat de noms molt interessants referits als entorns de Ciutat, noms que cal estudiar en profunditat.

El Bisbe de Barcelona era un dels quatre magnats que figuraven com a cap d'un dels octaus en que es va dividir la part forana de Mallorca. El que va pertocar-li va ser el districte de la Ciutat, exclòs el terme estricte del floral de Palma. Aquesta peculiaritat té moltes implicacions que caldrà repassar.

Cal començar amb la documentació que es conserva. No ha aparegut cap capbreu relacionant les finques dins el districte com en els casos del repartiment real, Nuno Sans o Gastó de Bearn, però hi ha un testimoni únic i de gran valor. Al Repartiment Àrab es conserva aquest full on es descriu la divisió del vuitè del bisbe, enumerant unes porcions que eren manifestament entitats administratives: es tracta de l'adaptació sobre el terreny físic de la geometria matemàtica de la centuriació.

Efectivament aquest és un cas especial dins l'assignació dels districtes forans. D'una banda es va partir el que era una unitat fiscal, i de l'altra la capital del districte era la mateixa Ciutat. Pareix raonable suposar que a efectes fiscals dins cada districte hi havia una sotsdivisió en florals, i fins i tot en pinnes i polígons, sobretot en el cas d'aquest districte. De totes maneres és evident que hi havia una llista d'entitats menors, com es diu ara, i que els catalans l'empraren per fer el repartiment de la part del bisbe de Barcelona.

La composició del districte àrab de Ciutat es pot estudiar a partir de la geometria de la centuriació. La impressió de sortida aquí era que les entitats menors es formaren a partir dels saltus o polígons geomètrics, però pareix més encertat suposar que s'aglutinaven a partir dels florals i les pinnes.

El primer que cal tenir present és el propi floral de Palma. Es tracta en una altra banda, però aquí cal recordar que està descrit de forma precisa al Repartiment Àrab, i ocupa de forma molt clara uns polígons geomètrics de la Centuriació, en concret els quatre i busques limitats per na Burguesa, sa punta d'Establiments i el torrent Gros. Es tracta de l'antic terme de Palma abans de l'annexió del d'Establiments, sense el Pla de Sant Jordi però sí amb la prolongació que inclou el triangle del saltus de Xilbar.

Els altres documents del Repartiment es refereixen a les sotsdivisions del floral de Palma. Santa Eulàlia i Sant Llorenç eren les dues meitats que conformaven la majoria del terme. Es tracta de dues pinnes que es reparteixen el levant i el ponent. A més apareixen alguns barris que pareixen parts de l'horta: Catí, Riu, Morian, Arafal,...

El terme de Palma a l'extrem nord inclou la zona de Xilbar, un territori format per la part sud d'un polígon partit en diagonal. En molts casos els camins i les partions de la Centuriació són irregulars i duen a dubte, però aquí no: es va tallar volgudament un polígon en diagonal. És un cas únic. Sobre el plànol és molt evident que es va mutilar mig polígon del floral de Bunyola per afegir-lo al de Palma. Això es va haver de fer en el moment de la Centuriació, i la causa és prou comprensible: el triangle de Xilbar conté les fonts de la Vila i de Mestre Pere, a més de passar-hi la sèquia de Canet o d'en Baster. Es tractava de controlar el subministrament d'aigua de la ciutat. De fet aquest interès dels romans el reproduïen els catalans: les sèquies i els molins varen ser objecte d'un acurat repartiment.

A més del floral estricte de Palma, el districte de Ciutat de l'època musulmana que trobaren els conqueridors catalans comprenia una sèrie de florals geomètrics adjacents: Andratx, Puigpunyent, Santa Ponça, Banyalbufar, Bunyolí, Marratxí i Sant Jordi. La hipòtesi és que els tres primers formaven la Muntanya de Palma, el territori semidesert destinat a pastures de la ciutat, i els dos següents i els dos darrers els districtes rurals romans de Bunyolí i Marratxí respectivament. Aquesta munió de florals estava sotsdividida en ocasions en unitats administratives encara menors, formades entorn de les pinnes i els saltus determinats per la geometria, i adaptades a la realitat física del territori. Els noms del Repartiment Àrab reflecteixen l'estructura administrativa adoptada a la Centuriació.

La primera unitat que cal abordar és la més estranya de totes, la vall d'Orient. Té la forma exacta d'un polígon geomètric de la Centuriació, tot i que això és més casualitat que altra cosa. És l'única que no té continuïtat amb els altres, i queda situat a l'altra banda del terme de Bunyola, que el separa de la resta. Està fora de dubte que sigui l'actual Orient, ja que va pertocar a Nuno Sans i a la Remembrança estan enumerades les finques de la vall. En tocar-se amb Bunyola que era del mateix Nuno s'hi va afegir administrativament i així el terme municipal té fins avui una protuberància anòmala.

Només hi ha una explicació possible pel status de la vall d'Orient, que fos un territori assignat al castell d'Alaró. Ja s'ha mostrat com cada castell roquer tenia assignats terrenys adjacents pel seu sosteniment. El d'Alaró devia ser l'acròpoli de Ciutat, el refugi últim dels governants de l'illa, com es posà de manifest durant la conquesta musulmana.

Vists els casos especials de Xilbar i Orient i apuntada l'estructura general del districte, es pot començar amb la relació continguda al Repartiment Àrab. Es segueixen les traduccions i transliteracions de Busquets (1954) i Rosselló Bordoy (2007a):

Divisió del quart de la meitat que va tocar al bisbe de Barcelona, o sigui el terme de la Vila, en quatre parts:

Una meitat al bisbe en particular: Istilyan, Calvià, Xil..., Valldurgent, Actarat, Benimurxid, Calvià, ..., Alaroba, Almager, Andraig, Benizam..., Castanyola, un terç de Muzo, ... Arm i el continu fins a la Alhazena.

Està prou clar que aquesta primera llista és el territori romà de Muntanya de la Ciutat, que posteriorment es convertirà en la comarca medieval del Pariatge. La proposta és que en aquesta part es segueix bàsicament un itinerari per la zona. Aquesta era una forma habitual de fer els cadastres, com es mostra en una altra banda del present treball. Suposar un itinerari permet adjudicar a llocs concrets alguns dels noms que no han deixat petjada. De totes maneres cal tenir la cautela de que això sigui incorrecte, i exposar la resta d'arguments per que puguin ser emprats, o no, en propostes alternatives.

La ruta que es proposa aquí surt d'Estellencs i baixa per Puigpunyent cap a Ciutat seguint el camí reial. Just abans d'arribar a la plana gira i se'n torna per recórrer bàsicament el camí reial per Calvià i Andratx fins a la Palomera, desviant-se puntualment per incloure els barris litorals.

Istilyan, اشتليان. A Estellencs comença la ruta per l'extrem nord del Pariatge. L'actual poble es situa sobre un floral que geomètricament cau al puig de Galatzó, i es va desplaçar a l'emplaçament proper que tenia més a prop, situat a la costa. Una ironia de l'organització territorial és que a Estellencs i a Banyalbufar hi ha els emplaçaments geomètrics dels florals i Puigpunyent i Esporles són pinnes, centres de menor entitat. Els nuclis centrals d'ambdós florals es varen desplaçar a la posició interior, tal vegada empesos per les primeres ràtzies musulmanes en època bizantina, però també al rebuf de la llei d'Hotelling.

Pel que fa al nom, ha de derivar del terme "estilita", fent referència a un sant penitent sobre una columna, una varietat de penitència molt anomenada en època bizantina.

Qalbyan, قليبان. Busquets en transcriure aquest nom proposa que sigui el "punyent" de Puigpunyent, una transliteració un poc massa forçada, tot i que també transcriu Calvià com Rosselló. Aquesta lectura té una justificació: si els noms segueixen

un itinerari ha de ser la vall de Puigpunyent, ja que aquesta era la via d'accés natural a Estellencs. La proposta aquí és que el problema es resol si es considera que el nom Calvià designa el castell roquer de na Bauçana, situat devora Galilea i conegut com a Calvisianus. Així és compatible que aparegui tant aquí com a l'actual Calvià, ja que ambdues valls estan situades als peus del castell. En aquesta vall hi ha una pinna geomètrica, que es situa on avui en dia hi ha la possessió de son Puig, i era anomenada Sant Llorenç de Puigpunyent²⁴⁸ al segle XIII Rosselló Vaquer. El camí reial baixa des del coll d'Estellencs per son Fortesa i son Bru fins a son Puig, per seguir després cap avall seguint el congost del torrent com la carretera actual.

Xil... ...شل. Busquets s'apressa a proposar Xilbar, una lectura acceptable però que no du enlloc. En canvi si es considera l'itinerari i es baixa per la carretera ha de ser Solarig, l'actual son Cotoner situat a la part baixa de la vall de Puigpunyent, on es bifurca la carretera cap a Calvià. Aquest topònim pertany a l'ampla família de solaris, referits a mausoleus funeraris, i és un nom conservat a la documentació medieval.

Urgen, ورجن. Pujant des de Solarig per la carretera de Calvià, en passar el coll des Tords s'obre el Valldurgent. Urgen és una paraula trilítera manifestament d'origen àrab, RZN, رجن Co419, Be239 que com ja s'ha vist significa pastures. És el primer vall que es troba en accedir des de Palma a la comarca de pastures, pel que és un nom prou adequat.

Actarat, اكطرات. Aquest és el típic topònim de clara procedència llatina. Ha de procedir d'actuarius, que era un tresorer en època tardorromana i bizantina. Cal tenir present que el nom de Cas Tresorer és molt habitual per a una finca en totes les seves variants històriques. Ha de ser la zona costanera de Bendinat i sa Porrassa per seguir amb l'itinerari, travessant per damunt la serra de na Burgesa, o rodejant-la pel coll des Cucons.

Banu Murxid. بنى مرشد. Aquest nom té un aire inconfusible de mesquita, i ha de ser la de Santa Ponça. En primer lloc en una enumeració administrativa han d'aparèixer per alguna part les mesquites enteses com a centres territorials. Després, la forma Banu apareix de forma consistent per tota l'illa en emplaçaments centrals, ja que cal recordar que "mesquida" és un nom que donaren els catalans als temples musulmans, no el que tenien originalment. Finalment cal considerar que l'arrel RXD apareix a Co433 amb el significat de "guia, mentor, bon camí, ortodòxia", tots prou apropiats per a una mesquita.

Ha de ser Santa Ponça, que era el centre del floral fins a la conquesta catalana. Així ho afirma el rei En Jaume en descriure els districtes de l'illa al Llibre dels Fets. Cal tenir en compte a més que en el moment de la conquesta romana el mar no era un perill i si un element molt atractiu, pel que és raonable que tant Santa Ponça com el Port d'Andratx fossin els centres dels seus respectius territoris, com torna passar avui en dia. La migració dels centres cap a l'interior va ser un fenomen que començà amb les primeres ràtzies musulmanes al segle vuit i es consolidà degut al perill recurrent fins pràcticament el segle denou.

Devora les cases de la possessió hi ha el jaciment de sa Mesquida, una vila romana. Com es ve exposant mesquida era el nom que donaren els catalans al que perceberen com a llocs de culte musulmans. El nom que donaven els mallorquins als

²⁴⁸ Rosselló Vaquer (1996). A la història de Puigpunyent, segles XIII-XVI es troben aquesta i les altres informacions toponímiques.

seus edificis de culte era Bania, l'edifici, com mostra l'ús sistemàtic d'aquest terme en els centres socials del territori. És comprensible que a la vista dels fortins romans que empraven per allotjar les mesquites les anomenassin així.

Per tant, el floral romà situat a Santa Ponça era el centre del territori de Calvià. No es pot saber quin era el seu nom original, ja que no hi ha restes toponímiques a la zona on aferrar-se. El coll Gorvió seria l'única mínimament considerable.

Després ja ve directament l'advocació a santa Ponça. Aquest nom ve essent un misteri ja que no hi ha cap santa amb el femení de Ponç. Hi ha múltiples indrets anomenats santa Ponça a Mallorca i Menorca. La majoria cal considerar que són noms recents. N'hi ha un però a devora el rafal Pudent a Manacor que ofereix una connexió. De Pudent i Ponça sorgeix santa Pudenziana, una cèlebre santa romana filla del senador Pudent i germana de santa Praxedes. Val a dir que aquesta família no ha tengut gaire sort amb les comparacions escatològiques.

L'església de santa Pudenziana a Roma era reputada com l'edifici cristià més antic, i de fet actualment es considera una santa romana fictícia forjada sobre el nom de la villa pudenziana, la casa del senador Pudent on es va construir l'església.

Finalment sobre l'església de santa Pudenziana situada al fortí romà s'instal·laria la mesquita anomenada Banu Murxid. Aquí cal notar que la implantació d'aquesta va desplaçar sens dubte la parròquia cristiana. I aquesta degué anar a Calvià, una cruïlla de camins situat enmig de les terres fèrtils del terme. Així en arribar els catalans trobaren una mesquita en el desert litoral hostigat pels pirates, i una església al bessó del terme sobre el camí principal i vora les millors terres.

Qawba[n], ...[نوبا]. Aquest ha de ser Calvià, i de fet el mateix nom que el Qalbiyan anterior. El ball de grafies dels topònims és un dels cims ortogràfics als escrits del Repartiment. Els escriptors no tenen cap problema en canviar la forma d'escriure un nom d'una línia a una altra, tot i que segurament el fet que transliterassin lletres hi influeix.

Cal observar que Busquets i Rosselló Bordoy transcriuen la darrera lletra, incompleta, com una erra. Si s'observa atentament el traç al facsímil del document original es veu que és la primera meitat d'una ena, ja que en el cas de les erres va augmentant de gruixa i en canvi aquí disminueix, un tret més propi de les enes. També es pot fer un petit exercici d'anacronisme fonètic i observar que molta gent pronuncia Cauvià. La qüestió és que la grafia Qawban reflecteix una pronúncia Calvan, que és manifestament una altra forma d'escriure Calvisiana, la vil·la situada al peu de la pujada cap al castra Calvissiano.

Ja s'ha dit que el fet de ser un dels accessos al puig de na Bauçana, el castell roquer Calvisianus, és el que determina el nom de la cruïlla de camins. Efectivament és un emplaçament estratègic del terme, on s'ajunten els camins que van cap al puig roquer des de la zona oriental del terme, i es creuen amb el camí de Ciutat a Andratx i la Palomera. És un lloc prou adequat per establir-hi una capella, la qual hauria acollit posteriorment la parròquia desplaçada.

Al Eruba, العرويه. Co755, l'àrab. Aquest topònim apareix també a la Remembrança, i es tracta clarament del nom o malnom d'un propietari preeminent de la zona. Aquí cal recordar que en comptes del conglomerat de tribus àrabs i berbers pareix més adequat que fossin simples llinatges transmesos, desvinculats d'una realitat social clànica. Aquí es pot fer un paral·lelisme amb el cadastre de cases de Palma medieval, on les illes s'anomenaven per la casa més gran del conjunt.

Seguint amb l'itinerari hauria de ser la zona des Capdellà. Seria una especulació excessiva proposar que era el nom del castellà de la fortalesa calvisiana. L'emplaçament geomètric de la torre romana, la pinna, cau exactament a les cases de son Vic, on hi ha una torre. També cal assenyalar que aquesta zona es coneix com la Vallverda, un topònim interessant pel contrast que ofereix amb el següent, Almajir / el desert.

Les torres es situaven sobre les cruïlles de camins, el que fa que a priori es Capdellà sigui un emplaçament més adequat que son Vic. També s'ha de dir que les carreteres actuals no sempre segueixen els camins antics, i que son Vic no està gaire pitjor comunicat que es Capdellà, sobretot si es considera que el fortí del floral està situat a Santa Ponça.

Al Majir, **الماجر**. Es tracta d'una arrel trilítera molt clara, i Co 1084 indica el significat "tenir set, lloc desert", que és prou apropiat pel litoral de Calvià. Seguint l'itinerari seria la zona de Peguera i Biniorella. Cal tenir en compte que es contraposa a la Vallverda, situada al camí que baixa cap a la costa des des Capdellà. D'altra banda la península de Cala Figuera seria un lloc molt apropiat per rebre un nom així, tant que de fet devia ser un desert real, sense paliatius, pel que cal descartar-la. En un districte fiscal anomenat "desert" hi ha de viure algú, a pesar del nom. Una darrera possibilitat, condicionada a la relectura del manuscrit, és que en realitat està anotat MHR, que significa oratori segons Vo179.

Andratx. **اندراج**. El primer que cal fer aquí és notar que l'escrivà va transcriure en àrab exactament la fonètica d'aquest topònim. Es pot escriure *andaraj* per donar-li un aire pintoresc, però el que hi ha escrit és el que es pronuncia avui en dia: les dues vocals són on toca i la jim final indica la essa africada, el so –ts-. Si es restitueix la fonètica primigènica apareix Andras, que ha de ser Andreas, és a dir sant Andreu, un nom prou raonable per a un nucli.

El poble està situat a la cruïlla de camins que articula la zona. És a la part alta de la plana que baixa fins al port d'Andratx, sobre el camí que ve de Ciutat, Calvià Biniorella i se'n va cap a Costaniola i la Palomera. Hi conflueixen sa coma Freda i sa coma Calenta, que comuniquen amb Galilea pes Capdellà i Estellencs per s'Evangèlica.

Andratx és un poble molt interessant perquè reflecteix el procés de retirada del litoral per part de la població i refugi a l'interior. Dins el nucli antic dos barris s'anomenen S'Almudaina i es Pantaleu. És fama que el primer es va crear quan es propietaris de la finca homònima del port s'hi assentaren en època tardomedieval, fugint de les ràtzies dels corsaris turcs. Raonablement el segon ha de tenir un origen similar per part de refugiats de Sant Elm.

Devora el poble hi ha la finca de son Esteve, coneguda com a Caneiz després de la conquesta. Aquest nom proposa una església, que en aquesta vil·la es va establir un oratori cristià.

Un altre topònim pròxim és Benihomar, clarament un nom de mesquita, a la zona de s'Evangèlica, clarament un nom suggerent. Això coincideix amb l'emplaçament geomètric d'una pinna. Relacionant aquests tres factors es podria proposar un temple sobre les esquerpes vessants occidentals de l'Esclop, per on la carretera d'Estellencs puja retorçadament. Això seria poc realista. Fos on fos l'emplaçament geomètric de la pinna, en replantejar els camins de la centuriació es degué desplaçar a la cruïlla d'Andratx i seria possiblement la torre de l'església. Benihomar pot ser el nom de la finca propietat de la mesquita, i S'Evangèlica suggereix una decepció en rastrejar-ne l'origen.

L'evolució dels llocs de culte degué ser la següent. Inicialment hi havia un temple pagà al floral del port d'Andratx. Posteriorment va aparèixer una capella cristiana a son Esteve, sota l'advocació de sant Andreu, que amb el temps es va traslladar a la pinna on hi l'actual església. Després va rebre el trasllat de la parròquia de vorera de mar, i finalment es va convertir en la mesquita de Banuomar.

Banu Zam[z]..., ...[بنى زم ز]. Tot i tenir el nom incomplet ha de ser una mesquita pel Banu que designa un districte. Seguint l'itinerari ha de ser la mesquita situada al floral del port d'Andratx, a les antigues cases de s'Almudaina, a la vorera de mar a la riba nord, on el carrer en recorda el nom. Només es conserven dues lletres del denominatiu de l'edifici. Ha de ser una paraula àrab adequada per designar una mesquita, dins l'estil de Banu Ali, Banu Malik, o l'ara vist Banu Murxid.

En repassar la llista d'arrels que comencen amb ZM una destaca tot d'una: es tracta del pou Zam Zam, situat a poques passes de la mateixa Kaaba a la Meca. És tradició endur-se'n aigua d'aquest pou en tornar de la peregrinació. És un nom prou adequat per designar una mesquita, i de fet avui en dia amb aquest nom n'hi ha de repartides per tot el món.

Feta aquesta identificació cal tornar a repassar el text original, i examinar la tercera lletra, que es pot identificar plausiblement com una z. Busquets la va transcriure com una r, una lletra que en àrab només es diferencia de la z perquè aquesta darrera duu un punt a sobre, punt que hi és.

Costaniola, قاتنيولة. Aquest topònim d'inconfusible aspecte llatí és la Castanyola, a s'Arracó. Pareix referir-se als petits colls que hi ha al camí del port de la Palomera. En general el camí de Ciutat a la Palomera és una successió de colls, i aquí entre Andratx i s'Arracó n'hi ha un que va merèixer la consideració de costeta, cal suposar que per la suavitat percebuda en comparació amb la resta.

La proposta sobre els topònims derivats de costa, Costitx i Castanyola, és que són topònims viaris. Podrien també derivar de custos, i referir-se a torres com les de custodia al Portitxol. No pareix raonable ja que no estan situats en emplaçaments de pinnes geomètriques.

La posició d'aquest nom dins l'itinerari és molt important ja que situa la resta de la llista al port de la Palomera, avui Sant Elm. Cal tenir present que aquest era un port clau pel transport cap a la península, i que era un enclavament dins el Pariatge, ja que quedava expressament sota jurisdicció reial. Ensenyat en parla extensament i mostra com era un petit nucli medieval raonablement pròsper, que posteriorment va desaparèixer degut a la pressió turca.

Ensenyat explica com a la Palomera hi havia dues alqueries, Atzeiquia i Alfixna, i un rafal Palomera. També conta com una tradició assenyala la casa del moro Alí de la Palomera a sobre del coll homònim, entre s'Arracó i sant Elm. Cal observar a més que el cementeri de s'Arracó està situat al coll. La proposta és que el mausoleu anomenat Palomera, és a dir una torre amb nínxols per urnes cineràries, estava situat precisament allà sobre un punt de pas obligat del camí cap al port, era un lloc de culte on es feren després enterraments, fet que va condicionar l'emplaçament del cementeri al cap d'un mil·lenni.

Així cal examinar el que diu aquí el Repartiment Àrab, a partir de la Costaniola.

...w zalaza Musa w Fyd fy w Arm ... w ma atasal ba aly alhazana
I un terç de Musa i Fyd a dins Arm i el que segueix fins a al Hazana.

El terme més senzill és el darrer, al Hazana. Es tracta de l'arrel **خزن** HZN, Co305, que ha donat la paraula magatzem, que significa depòsit, arsenal, magatzem. És raonable proposar que es refereix a les instal·lacions portuàries de la Palomera, a una simple drassana formada per un tancat i un cobert devora la platja, similar a la de Sóller que encara perviu des de l'època medieval.

La resta són prou complicats. Zalaza Musa és ve traduïnt com a un terç de Muço, és a dir una tercera part de Valldemossa. Això no és possible ja que el districte de Biniforani o Bunyola Musu no es tracta aquí. La primera proposta seria que es tracta d'alguna cosa com la tercera milla del camí de Ciutat a Sant Elm, que òbviament no és. D'altra banda cal observar que si Musu deriva d'un Mucius llavors Musa ha de derivar d'una Mucia: El mausoleu podria haver estat dedicat a una Tertia Mucia, un nom de dona romà inscrit en pedra a la torre.

Aquesta especulació es pot perllongar observant que **فيد**, FYD, Co910 té un significat principal de mausoleu i que **ارم**, ARM, Co15 significa lloc abandonat i arruïnat.

Així, amb totes les cauteles del món, es pot proposar que la llista d'unitats fiscals de les comarques de Ponent acabava amb Costaniola (s'Arracó) i Alhazana (Sant Elm), i que hi havia una glosa que indicava que la partió entre ambdues era el mausoleu del coll de la Palomera, "el mausoleu arruïnat de Tertia Musa". L'escrient jueu que copiava la llista simplement va incorporar la indicació dins l'enumeració.

El terme FYD no pareix usual a la toponímia per referir-se a mausoleus, tot i que això seria disculpable si es considera que era una anotació feta per un agent fiscal, no un nom popular.

També es poden provar d'integrar els topònims recollits per Ensenyat. El rafal Palomera indica el nom popular del mausoleu i de la contrada. Ha quedat desplaçat a simple rafal per un nou nom en àrab. Així es podria considerar que Alfixna és una variant de FYD, és a dir l'actualització de Palomera a l'àrab.

* * *

Un quart de la meitat també, o sigui el que va correspondre a Ramon Berenguer, comprèn Bunyola Albahar, Ba... Albahar, Superna, Sarrià, Yltia i el contigu.

Aquest quart es correspon quasi exactament amb el districte romà de Bunyolí, que comprenia els termes de Banyabufar, Esporles i Establiments. Esporles i Canet hi falten, segurament per controlar la sèquia de sa Granja i Canet.

Aquí l'itinerari segueix un aparent circuit antihorari: comença a son Bunyola a la vall des port des Canonge, segueix per Banyalbufar i travessa cap a la vall de Superna. Després salta sobre la mola de Sarrià fins a aquesta finca, i acaba al que per força ha de ser Bunyolí. Es tracta d'un itinerari plausible només per una cacera de cabres. Tota la comarca s'articula entorn de la vall d'Esporles, que va ser separada degut a que hi havia la sèquia de sa Granja i en Baster. Això mostra com el repartiment es va fer amb criteris estrictament de distribució del botí, sense gaire consideracions sobre la viabilitat del resultat territorial.

Bunyola Albahar, **بنيوالة البحر**. Vineola del mar. A la vall del port des Canonge encara es conserva el topònim de son Bunyola per a una de les possessions. Es tracta d'un recinte funerari romà, una altra *vineola*. Possiblement hi havia una capella que era el centre social on es reunien els pobladors de la vall. Respecte del segon terme,

albahar, cal entendre que s'anomenaven així les contrades litorals del terme de Bunyolí, tant el port des Canonge con Banyalbufar.

Bania Albahar, البحر با... Banyalbufar, la mesquita del mar. Era un floral geomètric que va acabar incorporat dins el districte de Bunyolí. El nom indica que s'hi va construir el fortí. Pareix raonable proposar que es va traslladar la parròquia a Esporles, es va *asportar*, amb motiu d'alguna ràtzia musulmana cap al segle setè o vuitè.

Superna, شبارنه. La vall superior. Es tracta de la part superior de la vall d'Esporles i Canet, que té la capçalera devora Puigpunyent. El nom es conserva inalterat i és transparent, el contrari d'infurna. És un complement, pel que devia ser vallis superna originalment. També cal esmentar que hi havia una pinna, situada geomètricament devora son Vic, on passa justament la partió entre els dos termes. Així també podria ser la vall de la pinna superior

Saryan, شريان. La finca de Sarrià ocupa la part nord del terme d'Establiments. Pareix que deriva d'un nom propi tal com el Serranus documentat a Pollentia, o un Serenus que encaixaria més vocalment.

Ylitya, يلتيا. No pareix àrab ja que hi ha un excés de vocalisme i només dues consonants. Si és llatí cal cercar alguna cosa com Eli..., i apareix ben aviat Elitius, un sobrenom de Júpiter, referit a un altar al turó Aventí de Roma on els primitius reis invocaven, elicitaven, el tro del déu. Si a això s'afegeix que seguint l'itinerari aquest havia de ser el nom del floral de Bunyolí, pareix plausible una advocació a Júpiter Eliti.

* * *

L'altre quart de la meitat esmentada, o sigui el que va correspondre al comte Nuno i al Bisbe de Barcelona, comprèn Marratxí, Orient, Xilbar, Yamnuba Luba Alluch Mayor, Canet, Esporlas, etc.

Es va sotsdividir el quart en tres parts, de les quals dues tocaren al comte Nuno, que comprenen els districtes d'Esporles, Canet, Orient, Alluch i Lya...

I l'altre terç tocà al Bisbe i comprèn Xilbar i Marratxí.

Aquest fragment, una vegada tractats els altres, presenta un repte diferent. D'una banda hi ha un munt de noms estranys que embullen, i de l'altra una partició i una repetició que ajuden a enfocar la qüestió.

El darrer quart del vuitè del bisbe de Barcelona ha de comprendre el districte romà de Marratxí, és a dir aquest floral a més del de Sant Jordi. També hi ha Orient que és el districte del castell d'Alaró. Finalment Xilbar, Canet i Esporles, és a dir el control de les fonts que proveeixen d'aigua la Ciutat.

Aquests tres conjunts es varen dividir en tres parts compensades. Al Bisbe n'hi tocà només una, que va ser Xilbar i Marratxí, una peça de reguiu i una de secà. Per tant al comte n'hi tocaren dues de cada: Esporles i Canet sobre la sèquia, i Orient i Sant Jordi de secà.

Aquest apartat està embullat per la presència de Yamnuba Luba i Alluq i Maior, quatre llocs molt estranys dels quals no se'n coneix cap referència. Els únics un poc tractables són els darrers, luq és un monument funerari i Maior és un sant africà, dos termes que per exemple apareixen junts a Lluçmajor. Per cert, Lluçmajor està situat a devora el Pla de Catí o Sant Jordi, que és el districte que falta en aquesta enumeració. Aquí sorgeix esponentosa la proposta: "Ymnuba luba w al lwq w maywi" és en realitat

una frase que fa referència a un únic floral, i que ha de significar alguna cosa del tipus “el castell de la Llopa anant a Lluçmajor”.

Aquesta solució és del mateix tipus que la proposada per al mausoleu de la Palomera. Es tractaria d'una glosa afegida a la llista que explica un terme considerat obscur pel redactor.

Marajyn, مرجين. El topònim apareix tres vegades al Repartiment Àrab, dues aquí i la primera a la descripció dels límits del floral de Palma, on s'esmenta la ràpita de Marratxí. En una altra part del treball es discuteix que aquesta ràpita estava situada a les actuals cases des Caülls, i era el centre del floral homònim. Rosselló Bordoy (2007a, pàg.71ss) fa una ampla discussió sobre les grafies que adopta, i l'origen del nom, considerant-lo àrab. És cert que presenta una estructura temptadora per interpretar així: el prefixe usual, un sufixe de dual, i dues consonants centrals a les quals només cal afegir una tercera per tenir una arrel trilítera.

Però es pot tractar com un nom llatí, i una ràpita convida a considerar un nom de sant. El primer que cal fer és restituir la fonètica original. Marajyn i Marratxí són dues transcripcions fonèticament equivalents, ja que la jim denota el so de la s africada. Això comporta un terme original Marasin. Es tracta d'un derivat de Mart, potser un pagus Martialis o sant Marcianus. Aquest darrer va viure a Constantinopla al segle V i feia molta caritat i miracles. Es pot proposar que el sant Marçal actual de sa Cabaneta, titular d'una església que per cert està situada sobre la segona llegua de la via de Palma a Pollentia, és algun tipus de reminiscència de l'original.

Un darrer detall són els horts de Morian. Aquest era un indret de la rodalia de Palma, de la zona irrigada, que s'ha provat de relacionar amb Marratxí per la similitud fonètica. A primera vista pareix un derivat de Mariana.

Wryn, نرين. Com s'ha dit la vall d'Orient forma part del grup de terrenys inclosos al districte de Ciutat. La proposta aquí és que forma part del conjunt de topònims referits a les cruïlles geomètriques de la centuriació.

Xilbar, نلبر. La font de Xilbar és un element prou famós i estudiat del Repartiment, es tracta d'una surgència o font ufana situada entre son Sardina i son Termens, coneguda avui en dia com a font de Mestre Pere o de na Pera. Ja s'ha esmentat com la seva adscripció al floral de Palma va segregat un triangle de polígon del districte de Bunyola. És notable com avui en dia encara hi conflueixen cinc termes municipals: Palma, Marratxí, Bunyola, Valldemossa i Esporles.

Respecte del nom, a vegades es confon, ho feren Busquets (1954, pàg. 45) i Coromines amb els derivats de solaris, tals com Sòller i solleric. En canvi sí que és igual que l'original del poble de Selva, que cal recordar que és una parròquia històrica de la llista de 1248. Per la seva banda el Xilbar de la font està situat devora son Tèrmens, possessió situada exactament sobre una pinna de la Centuriació i recollida a la Remembrança com a Almodena, és a dir una mesquita.

La qüestió és que Xilbar és plausible com a nom de sant, i reduint el nom a una ortografia llatina Silverius apareix prou aviat. Aquest va ser un papa contemporani de Belisari, que apareix profusament als relats de Procopi.

Ymuba luba w al lwq w maywr, يمنوبه لوبا و اللوق و ميور. La hipòtesi és que aquesta tirallonga de paraules incomprensibles és una referència al floral de Sant Jordi. Aquest floral geomètric ocupa els aiguamolls de la zona entorn de l'aeroport, avui en dia populosa però històricament un desert fins que es va dessecar fa dos segles. Al

Repartiment Àrab aquest territori apareix esmentat com el rafal del cementeri de Catí, un triple nom esmunyedís.

Rafal és el terme genèric andalusí per una vila privada als voltants de la ciutat. Aquesta és la proposta històrica de Guichard i és prou acceptable. En aquest cas indica un lloc de culte abandonat i reconvertit en residència privada.

Per la seva banda el cementeri també denota un lloc de culte abandonat, afegint-se al que indica el rafal. Un cementeri és molt més mal de revertir que un edifici. Recorda el cas de sant Llorenç des Cardessar, on el cementeri abandonat va inspirar el sobrenom de cardessar.

Catí té un significat més ampli, inclou tota la plana des de la murada de Ciutat fins a les costes de Lluçmajor, i és un topònim de geografia natural que descriu la ribella formada per la plana inundada voltada per una cresta.

Tots tres noms conflueixen en una mateixa realitat, un lloc central inviable per la duresa de l'entorn que acaba perdent la seva funció social i religiosa i es converteix en una finca privada.

En aquest context és plausible considerar que el nom del floral, Yamnuba Luba, s'acompanyi de l'aclariment de que es troba situat en el camí de Lluçmajor. Aquest camí surt de la carretera de Manacor a sa punta de son Gual, passada sa Casablanca, i arriba a son Ferrer. Aquesta possessió era l'emplaçament del floral. Des d'aquí el camí passa per devora el nucli urbà de Sant Jordi, i puja per Binissalom cap a la zona de Galdent per arribar a Lluçmajor.

Efectivament doncs el floral estava situat devora el camí de Lluçmajor, a les actuals cases de on Ferrer, i un topònim molt proper, Binissalom, ha de ser el nom que es donà a la mesquita, de la Pau, igual que la de Binissalem. Tot això situaria Yamnuba Luba com un nom llatí. La segona part és potser la Llopa romana, i la primera hauria de ser *EMINUBA.

Qanyt, قنيط. La vall de Canet és un indret que no ofereix dubtes. És famosa sobretot per la sèquia que canalitza les aigües que baixen de Superna, aigües que desapareixen en arribar al casc urbà d'Esporles i ressegueixen una vegada passat aquest, mitjançant el cèlebre qanat. La proposta és que la sèquia de Canet ja existia des de la fundació de la Palma romana, el que no lleva que la captació pogués ser refeta en època califal, que és la hipòtesi acceptada fins ara.

Cal notar que a la toponímia del Repartiment apareixen formes derivades de canalis, és a dir el terme llatí per designar una sèquia, i una mina. El més raonable es proposar la coexistència de noms llatins i àrabs pels sistemes hidràulics, igual que per a la resta d'elements del territori.

Esporles, اشبرلش. Tampoc no hi ha gaire dubtes aquí. Ja s'ha proposat sobre l'origen del topònim és que una parròquia *asportata* o transportada. Hi ha un cas similar a Sardenya. De fet Coromines és conscient del significat, tot i que l'assigna a les marjades fetes a senallades.

Es tracta d'un cas molt interessant ja que permet proposar que l'*asportament* d'una parròquia, d'un centre social romà era un fet del tot excepcional en el territori de Mallorca abans de la conquesta catalana. Aquest desplaçament contrastaria amb els casos de Santa Ponça i el port d'Andratx, on els temples es mantingueren.

4.4.2 Els *pagi* de Palma

En aquest apartat es descriuen els florals del territori de la ciutat de Palma. En total n'hi ha tretze: un de la ciutat, tres per a les pastures, cinc corresponents als lots de les cohorts, i quatre segregats estrictament geomètrics.

Respecte els centres dels *pagi*, els florals, ja s'ha fet bona part de la discussió sobre la situació de molts d'ells a partir de les dades del Repartiment Àrab a l'apartat anterior. Aquí es completa l'exposició.

Andratx

El primer floral de Palma és Andratx. És un dels florals dedicats a pastures de Palma. Es correspon amb l'actual municipi d'Andratx, i comprèn el territori de les valls de s'Arracó, Andratx i Camp de Mar. Es tracta d'un municipi que en principi pareix estar fortament determinat per la naturalesa. Efectivament es troba a l'oest del puig de s'Esclop i les serres associades que en davallen fins a la mar.

El municipi compren el pagus estricte, que suposa només tres polígons, sent la resta dins la mar. S'hi afegixen uns dos més corresponents a Puigpunyent, a la banda oest de l'Esclop, així com un aïllat devora la Dragonera.

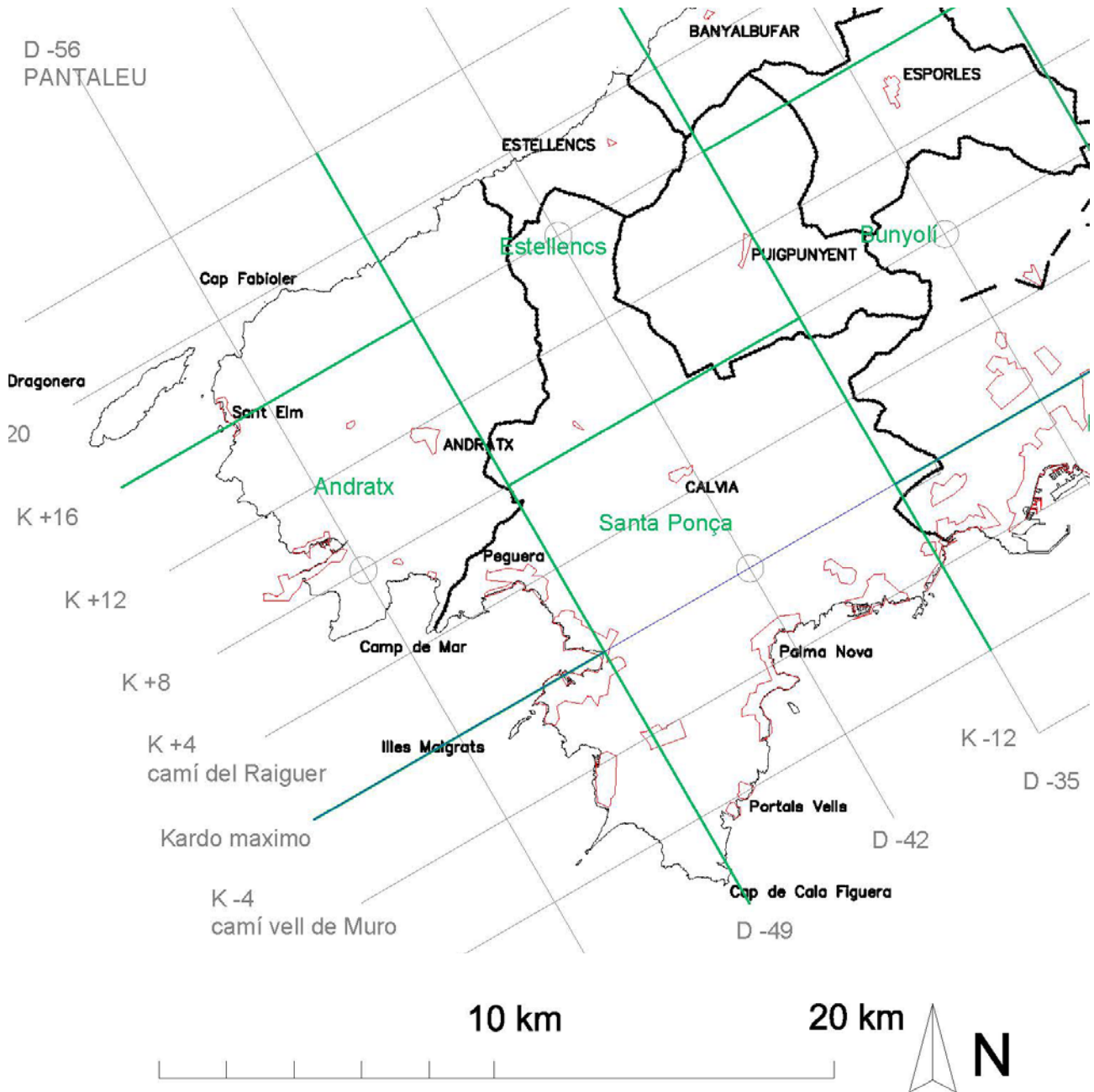
Respecte de la situació del centre o floral, aquest geomètricament tocaria ser al coll de la carretera que va del port d'Andratx a Camp de Mar. A la riba del port d'Andratx, a devers un quilòmetre de l'emplaçament teòric, es documenta una històrica possessió anomenada s'Almudaina. Aquest nom indica que hi havia una mesquita, i és per tant bastant clar que hi devia haver allà el fortí. Hi ha actualment un grup de cases antigues a la vorera del mar que poden perpetuar un quadrat de cent peus orientat segons els eixos cardinals. L'única font documental que tracta sobre aquest indret és Ensenyat, l'historiador d'Andratx²⁴⁹. Considera el següent:

Sabido es que Almudaina es palabra árabe que significa palacio o más bien fortaleza o castillo. Así se llamaba el palacio o habitación del rey moro en Mallorca, según puede verse en casi todos los historiadores del reino Balear. Y aunque ignoramos porqué razón tuvo el mismo nombre la alcaría que estuvo situada al lado N. del puerto de Andraig, extendiéndose por aquellas costas hasta la que hoy llamamos La Pineta, presumimos si fué porque allí debían tener los moros una fortaleza de defensa del pueblo, tal vez la ballestería cuyas ruinas han subsistido hasta nuestros días.

Així suposa que hi havia una fortificació, que identifica amb les runes del que anomena ballesteria. És a dir, que integra toponímia i restes materials amb un emplaçament idoni per un centre social, la riba assolellada d'un excel·lent port. A tot això cal afegir la proximitat a l'emplaçament teòric, i el fet que el pagus veïnat, Santa Ponça, també té el centre a vorera de mar. D'altra banda s'ha d'observar que el fortí devia ser davall les cases de s'Almudaina, i que el catàleg de patrimoni d'Andratx no contempla res. Tot comptat resulta un argument prou sòlid.

²⁴⁹ Ensenyat, J. (1919) pàg. 202. L'esmenta a la descripció d'alqueries d'Andratx. La referència del catàleg de patrimoni del port d'Andratx on hi ha tots els elements protegits d'aquest nucli és http://www.andratx.cat/portal/plansols/Catleg_Patrimoni/Patrimonio.html#ID04__PORT_D_ANDRATX

La geometria d'aquest floral es desplega molt clarament sobre un territori molt muntanyós. En primer lloc cal considerar que l'estricta geometria de la centuriació limita el floral entre el mar i una línia que va des del primer polígon, s'Evangèlica, fins al puig de Garrafa, la cruïlla tercera.

4.83. Els *pagi* del Pariatge. Andratx, Santa Ponça i Estellencs. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*.

Geomètricament el límit hauria d'arribar fins a la cruïlla cinquena, situada exactament a Santa Ponça, però els establidors varen transigir retrocedint el límit del floral al promontori del Cap Andritxol. Un altre canvi més aparatós territorialment és que es va afegir al floral tot el vessant oest del puig de s'Esclop. Es va acceptar que la cadena muntanyosa que baixa des de s'Esclop fins al cap Andritxol era realment un obstacle inacceptable per estar dins un floral, i es va adaptar aquest a la realitat orogràfica.

La cruïlla primera és teòricament a s'Evangèlica, i cal considerar-la desplaçada a Andratx. Aquí es confonen polígon i pinna. És en un territori molt dur i rodejat pel mar, on ja degué venir just crear un centre. S'Evangèlica era en època musulmana una zona coneguda com a Beniamor, que comprenia tota la part nord d'Andratx.

La pinna primera com ja s'ha dit coincideix amb la cruïlla primera.

La cruïlla segona és la mateixa vil·la d'Andratx. Geomètricament està situat un poc més cap a l'est que l'actual població, dins la coma Freda. Des d'aquí va desplaçar-se al puig de son Mas, on la possessió que ara acull l'ajuntament devia ser un poblat prehistòric.

La cruïlla tercera és el puig de Garrafa, el nom del qual és una de les variants de l'abundant HRF àrab que denomina les cruïlles.

La pinna tercera està situada geomètricament a devora son Vic de Calvià. Cal considerar que potser va desplaçar-se al Graner del Delme devora es Capdellà, el centre prehistòric d'aquelles valls.

La cruïlla quarta és la possessió de Peguera. Es pot proposar que el nom d'aquesta és una interpretació de *petra pictaria*, una fita que estava gravada amb lletres. És el mateix cas de Defla a devora Sineu.

La cruïlla cinquena és, com s'ha dit, l'emplaçament de la possessió de Santa Ponça. Es veurà en parlar del floral de Santa Ponça com aquest és un centre de pagus desplaçat.

La pinna cinquena coincideix amb la cruïlla cinquena de Santa Ponça.

La cruïlla dotze és Sant Elm, com es veurà a continuació.

La cruïlla superior geomètricament queda a la muntanya de damunt l'Almudaina. Cal considerar que es va desplaçar a s'Arracó, per mantenir l'ordre en el camí decumano cap el polígon dotzè, sant Elm.

La cruïlla inferior cau enmig de la mar. Molt a prop però del cap Andritxol, el terme entre Andratx i Calvià. Es pot suposar que aquest promontori va rebre la fita

La resta de cruïlles cauen dins el mar a excepció de la dotze, Sant Elm. Aquest era en època medieval un dels ports més adequats per al trànsit cap a la península. Hi ha una competència històrica entre el port d'Andratx i el de Sant Elm. El primer és més adequat per als vaixells, però la zona humida formada per la desembocadura dels torrents que drenen les valls el fa insalubre si no es fan costosos treballs de manteniment. En canvi Sant Elm és un port més senzill però que no requereix treballs.

En aquest equilibri cal considerar també la mateixa localitat d'Andratx, el centre natural de les valls que formen el municipi. Aquest centre ha mantingut històricament una tensió amb els altres dos en funció de l'obertura a la navegació i el perill que aquesta suposava per als pobladors. És a dir que depenent de les circumstàncies el centre es desplaçava cap al mar o cap a l'interior.

Estellencs

El segon pagus de Palma és el d'Estellencs. També forma part de les pastures de la ciutat. Aquest floral es correspon amb els actuals municipis de Puigpunyent i Estellencs, que varen estar units durant tota l'Edat Mitjana. Lamentablement el centre està situat pràcticament sobre el cim del puig de Galatzó. Es veurà més envant com en el cas de Biniforani es va acceptar que el territori del floral envoltàs el puig del Teix. Aquí en canvi, amb un terreny molt més abrupte, simplement es va segregar des del principi gairebé la meitat del territori als florals veïns d'Andratx i Santa Ponça. Això es va compensar en una petita part amb els costers que corresponents al veí floral de Bunyolí cauen sobre la vall de Puigpunyent. El floral està així format per la vall que forma la capçalera de sa Riera, que és l'actual Puigpunyent, i una franja vora el mar, l'actual Estellencs.

Aquest floral té sis polígons sobre terra ferma. Els tres orientals es corresponen un amb Estellencs i dos amb la vall de Puigpunyent. Els tres occidentals estan repartits entre Andratx i Santa Ponça, corresponent respectivament als costers de l'Esclop i a la vall de Galatzó.

Tota la geometria del pagus està fortament deformada per l'abrupta topografia. De fet el centre abans descrit cau fora del territori geomètric del floral, dins el que teòricament ja seria Bunyolí. Pot parèixer sorprenent que s'acceptin alegrement aquestes fortes deformacions sobre la xarxa de la centuriació. Es veurà en tractar els pagus de les planes com allà on es pot es segueix molt estrictament la pauta geomètrica. Als llocs on el relleu s'imposa, com aquí a Puigpunyent, es reproduïa l'esquema bàsic del floral pel que fa a centre i camins fins allà on es podia. L'ideal que es cercava era un centre connectat per una xarxa radial directament amb els veïns.

Respecte del centre, del floral, cal considerar que aquest es va desplaçar a Estellencs. Aquest nucli de població que està situat a prop del centre teòric del pagus, molt més que Puigpunyent. S'ha de comptar a més que és un nucli des de la conquesta seu d'una cavalleria²⁵⁰, dels del segle XV amb església, prou fort com per independitzar-se de Puigpunyent el 1913, i està a la vorera de mar. A partir d'aquests indicis es pot proposar que el fortí, o potser simplement una torre, es va construir devers l'actual nucli urbà d'Estellencs.

La cruïlla segona és Planícia. Cal notar que aquest nom és estrany referit a una finca situada en plena muntanya. Cal considerar que fa referència a l'àrea on es va traçar el triangle de replanteig.

La cruïlla tercera és sa Campaneta. Aquest nom pareix una racionalització del nom genèric per cruïlla, *compitum*, trobat en plena muntanya.

La pinna tercera podria ser Superna. Aquest és el nom de l'alta vall d'Esporles, un nom geogràficament transparent, que històricament s'ha considerat una unitat de poblament. Està situada segurament a son Vic, a la partió dels termes.

La cruïlla quarta queda geomètricament a l'actual vil·la alta de Puigpunyent. No és cap causalitat. Probablement la fita original era la partió entre les finques veïnes i s'hi va fer un establiment per a assentar la població.

²⁵⁰ GEM 121V. No hi ha informació patrimonial rellevant a <http://www.ajestellencs.net>

La cruïlla cinquena es troba a son Cotoner d'Amunt, on la vall comença el congost que la du cap a la plana de Ciutat. Està situat vora l'alineació que separa els termes de Puigpunyent i Calvià, que segueix prou exactament el traçat geomètric.

La pinna cinquena era el centre de la vall de Puigpunyent, estava situat a l'actual possessió de son Puig, coneguda després de la conquesta catalana com a Sant Llorenç de Puigpunyent. L'església actual no té res a veure així amb l'antic centre romà, i el seu emplaçament pareix posterior a la conquesta.

La cruïlla sisena és ses Algorfes de Calvià. El nom és la racionalització més popular del nom HRF àrab.

La cruïlla superior és es Grau, a Estellencs.

La cruïlla inferior es Galatzó, a Calvià.

Santa Ponça

El tercer pagus de Palma és Santa Ponça. És el tercer i darrer pagus de pastures de la ciutat. El terme municipal de Calvià es correspon molt exactament amb el territori geomètric del floral de Santa Ponça. Només en sobresurt notablement la bossa de la vall de Galatzó, que lògicament no podia assignar-se a un altre. Aquesta coincidència en principi podria ser una casualitat, ja que el terme de Calvià és bàsicament el vall de torrent de Santa Ponça, i està limitat naturalment per les carenes de les muntanyes.

Però hi ha en un detall. El punt on la partió entre Palma i Calvià es troba amb el mar, entre Cas Català i Illetes. Aquest coincideix exactament amb la geometria de la centuriació, i cal tenir en compte que pel relleu del terreny podria trobar-se en qualsevol punt entre Palmanova i Portopí, en un recorregut de deu quilòmetres.

El centre teòricament hauria de situar-se a la carena de la serra de na Burgesa, entre Calvià i Palmanova, a prop del coll dels Cucons. Per cert aquest nom té un cert aspecte d'estar relacionat amb el node. Es va preferir però desplaçar-lo fins a la cruïlla novena de Santa Ponça. Per la seva situació vora el mar Santa Ponça és el punt d'inici de la recta fonamental de la centuriació del Pla, del seu cardo maximo, l'eix paral·lel a les muntanyes.

La ubicació del centre a Santa Ponça ja s'ha discutit a l'apartat anterior. El nucli costaner de Santa Ponça té el seu origen en una establiment comercial indígena, que estava en estreta associació amb la colònia fenícia de ses Illetes. El floral devia estar on ara hi ha les cases de la possessió. Aquesta està catalogada²⁵¹ si bé com a edifici i no com a jaciment arqueològic. A poc metres hi ha un jaciment romà conegut com sa Mesquida, que ha generat quantiosa bibliografia²⁵². A més en aquest cas hi ha un testimoni excepcional que assevera que aquest era el centre del pagus: el mateix rei En Jaume en descriure Mallorca al Llibre dels Fets, 72. Aquest és un cas molt sòlid d'identificació.

La cruïlla segona és la possessió de Valldurgent, a davall del coll de sa Creu, situat a la carena de na Burgesa i a la partió dels municipis de Palma i Calvià.

²⁵¹ <http://www.admonline.calvia.com/CATALOGO/89.pdf>

²⁵² Està detallada a <http://www.eraaub.com/ub/index.php/es/administracio/22-castella/241-sa-mesquida-bibliografia>

La cruïlla tercera és el mirador de na Burgesa, del qual ja s'ha parlat en referir-nos a l'eix de la centuriació del Pla.

La pinna tercera és Santa Eulàlia, esmentada al Repartiment i situada a les demolides cases de la possessió de sa Teulera, una deformació del nom.

La cruïlla quarta és l'ermita devora Gènova on el camí dels Reis creua la partió dels municipis de Palma i Calvià.

La cruïlla cinquena cau a dins el mar, com la sisena

La pinna cinquena també cau a dins el mar, però es degué aprofitar per a situar-lo a sant Nicolau de Portopí, el port medieval de Palma. Aquest era un edifici demolit el segle dinou que era un fortí com els dels centres florals.

La cruïlla setena és Portals vells. La Mare de Déu dins la pedrera potser hi té alguna relació.

La cruïlla vuitena és la possessió de sa Porrassa, si bé un poc desplaçada.

La cruïlla superior és el mateix Calvià.

La cruïlla inferior és la finca de ses Planes devora Palmanova.

Banyalbufar

El quart pagus de Palma és el de Banyalbufar. Forma part del primer districte de les cohorts legionàries d'infanteria, el de Bunyolí.

El de Banyalbufar és un dels pagus més petits: L'actual municipi d'aquest nom té una extensió de només una vuitena part del normal, de fet un sol rectangle. La posició teòrica del centre és enmig de la mar. Geomètricament hauria d'abastar des de Planícia fins a son Mas de Valldemossa, però no degué mai abastar més que el terme actual, ja que hi ha una separació natural molt clara entre els costers cultivables de Banyalbufar i les planes elevades de Valldemossa.

La identificació del centre és immediata si es relaciona l'important nucli de població actiu des de la conquesta²⁵³ amb el propi nom, pertanyent a la sèrie dels *Bania*. És rellevant destacar que anomenar al fortí o torre que hi havia aquí Bania al Bahr, del a mar, indica com d'important era aquesta qualitat a ulls dels pobladors. Els quatre nuclis revisats fins ara estan situats a la vorera de mar.

La cruïlla quarta és son Mas de Valldemossa

La cruïlla cinquena és sa Baduia de Valldemossa.

La pinna cinquena és Esporles

La cruïlla sisena es sa Granja d'Esporles, l'alqueria Alpic.

La cruïlla inferior és son Bunyola, a la vall del port del Canonge.

²⁵³ Rosselló Vaquer, e.a. (1995b) fan una completa exposició de la vitalitat històrica del nucli.

Bunyolí

El cinquè floral de Palma és el de Bunyolí. Aquest forma el primer districte de les cohorts legionàries d'infanteria. Ha cedit la franja inferior al floral de Palma i incorpora el floral de Banyalbufar.

Es pot analitzar a continuació si el districte contenia deu polígons. Banyalbufar està format només per dos polígons, Banyalbufar i son Bunyola. Bunyolí cedeix els dos polígons inferiors a Palma, i bona part de la seva banda oest a Puigpunyent. El seu territori efectiu queda reduït als polígons següents: seguint la vall del torrent hi ha quatre polígons, Superna, Esporles, Canet, i Xilbar. Aquest darrer de Xilbar té tot l'aspecte de ser la partició en oblic d'un polígon de Marratxí per a cedir una part a Bunyolí, i que després de la conquesta passà a ser de Ciutat no ha de despistar: el Repartiment àrab deixa clar que no era de Ciutat. Al municipi d'Esporles hi ha es Verger, que ocupa el racó sud del terme actual. Al territori de l'actual Establiments hi ha Bunyolí, Sarrià i son Espanyol. De fet Sarrià i Canet comparteixen un polígon. Així en total surten deu polígons.

El floral de Bunyolí està ocupat actualment pel municipi d'Esporles i la part de Palma que era d'Establiments. Aquesta part del terme de Palma pertanyia al terme d'Esporles des de la conquesta catalana, i va passar al de Palma mitjançant el breu municipi d'Establiments. El nucli d'Establiments pertanyia a Esporles, i es va independitzar al segle denou, per a incorporar-se a Palma al segle vint. El terme d'Esporles conservava pràcticament intacte així l'original floral de Bunyolí.

El floral de Bunyolí està situat al lloc exacte on ha de ser. La seva situació en un país de turons relativament homogeni afavoria que es situàs a prop del punt geomètric exacte. A aquesta cortesia geomètrica dels agrimensors romans cal afegir que des de la conquesta va ser seu d'una baronia que comprenia tota la part sud del terme d'Esporles²⁵⁴.

Aquesta part sud d'Esporles es va independitzar al segle XX, i va ser incorporada a Palma una dècada després. Es tracta d'Establiments, el nou nucli sorgit sobre la carretera d'Esporles, que té un nom que indica que eren originalment establits de Bunyolí i altres possessions de l'entorn.

És habitual observar que el nuclis de pagus que estaven més a prop de la seva ubicació geomètrica han quedat fossilitzats com a oratoris o possessions. Es pot suposar que el rigor de la quadrícula no permetia triar els emplaçaments òptims.

La cruïlla segona és a son Maixella al límit entre els municipis d'Esporles i Valldemossa.

La cruïlla tercera és s'Esglaieta.

La pinna tercera és son Termens.

La cruïlla quarta és la cantonada superior del municipi de Marratxí.

La cruïlla cinquena és s'Indioteria.

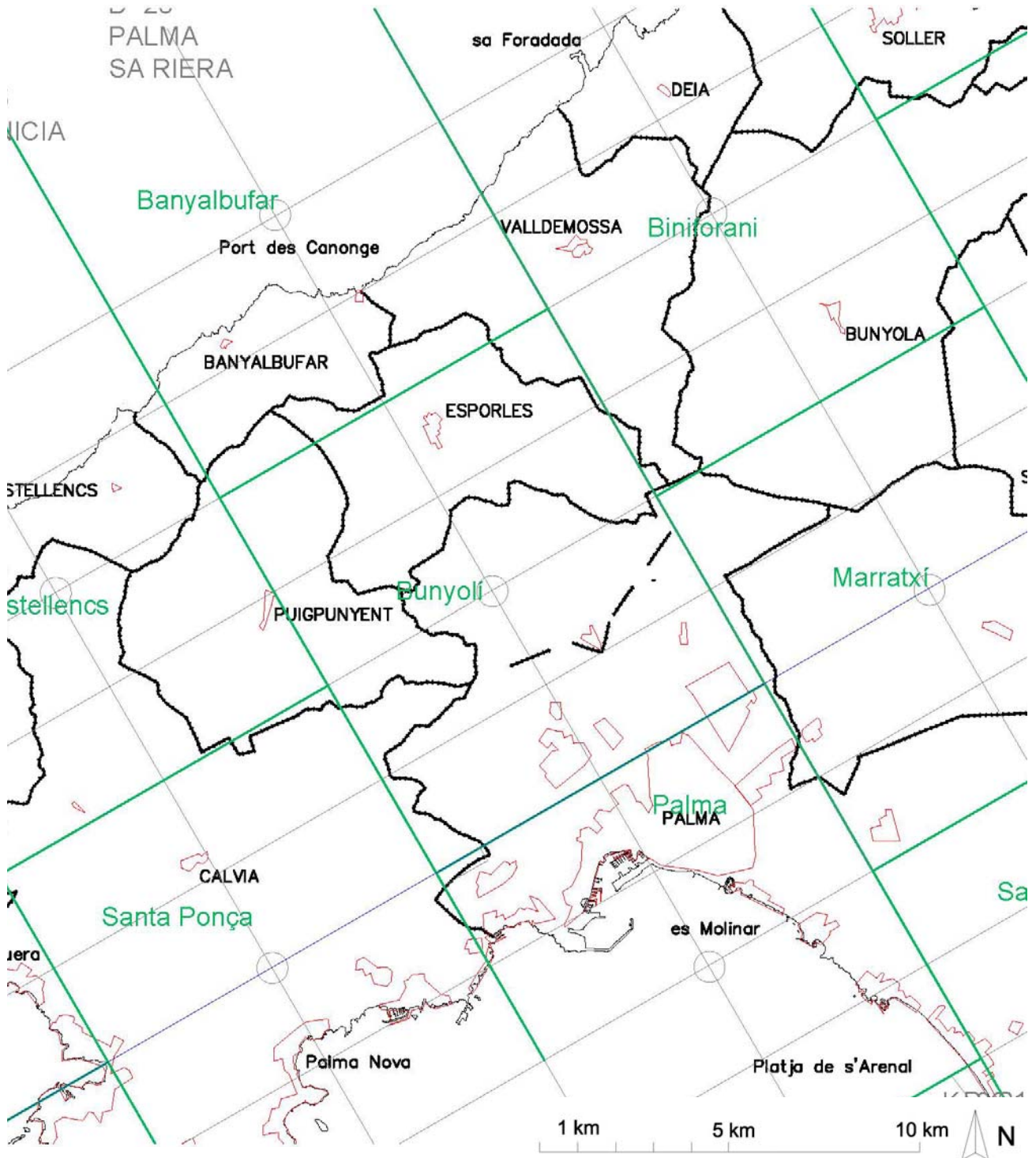
²⁵⁴ La informació de GEM288II es pot complementar amb la de http://possessionsdepalma.net/index.php?option=com_content&view=article&id=39%3Abunyoli&catid=5%3Aestabliments&Itemid=15&limitstart=2

La pinna cinquena és sant Llorenç de Palmalta, a la cruïlla del camí dels Reis, la carretera de Sóller i el camí de son Sardina.

La cruïlla sisena és son Flor devora el camí dels Reis i el de sa Vileta.

La cruïlla superior és son Malferit.

La cruïlla inferior és sa Punta d'Establiments, un poc desplaçada saltant la Riera.

4.84. Els florals de la columna de Palma. Banyalbufar, Bunyolí i Palma. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*.

Palma

El sisè floral de Palma és el seu mateix. Aquest forma un districte de cavalleria centrat en la ciutat. El floral té gran part del seu territori sobre el mar, inclosa la mateixa posició teòrica de Palma. De fet li manca més de la meitat, ja que només queden enterra uns tres polígons. Aquest va ser el motiu pel qual es varen treure els dos polígons inferiors de Bunyolí per a afegir-los a Palma, a més de Xilbar. Així va passar de tres a sis polígons.

Segons l'heurístic un districte necessita deu polígons per repartir els lots. Cal considerar que a Palma el reguiu que suposaven l'aqüeducte i els torrents va ser suficient per a justificar l'augment des dels sis polígons geomètrics fins arribar als deu necessaris per al sorteig.

El floral geomètric té forma de triangle. Apart del mar les dues línies que tanquen el territori de Palma són d'una banda el camí dels Reis, i de l'altra el torrent Gros. El camí dels Reis és el decumano maximo de la centuriació del Pla. El torrent Gros és un curs d'aigua artificial que segueix en bona part un dels cardos. Aquest passa pel pont de la carretera de Sóller, i passa per s'Indioteria, son Sant Joan i sa Torre Redona.

Palma està desplaçat de la seva posició teòrica dins el mar. Això obliga a deformar els camins oblics per a mantenir la trama de connexions directes amb els floral veïns: Santa Ponça, Bunyolí, es Caülls, Canarrossa i sant Jordi. Per a Santa Ponça s'aprofita el camí dels Reis, amb el qual s'enllaça per multitud de camins. Palma manté la posició dins el cardo, estant desplaçada només pel que fa al decumano. La connexió amb Bunyolí es fa pel mateix cardo, que correspon a l'actual carretera d'Establiments. L'oblic dels Caülls és la carretera d'Inca. La de Canarrossa empra el camí vell de Sineu, que en el tram entre es Mitjà vell i son Tano seguia el decumano. La de sant Jordi ha de salvar el prat i és per sa Casablanca.

En el territori del floral de Palma s'observa un característica molt curiosa pel que fa a les pinnes o floretes. Palma està situada entre quatre pinnes: Portopí, Santa Eulàlia, Sant Llorenç, i son Oms. Així com la mateixa posició de Palma està desplaçada, les de les dues pinnes extremes també ho estan, per a situar-se a vorera de mar, devora els ports simètrics de Portopí i Cala Gamba. Aquests desplaçaments fan que quedin tots cinc nuclis més a prop entre si que en condicions normals.

Santa Eulàlia no era a la possessió d'aquest nom, sinó a baix, a la possessió de sa Teulera, al creuer del camí dels Reis amb el de Calvià. Aquest nom és l'original deformat: santa Eulària, son Taulari, sa Teulera. La possessió de Santa Eulàlia deu deure el nom a algun erudit que el revisqué. Al costat de sa Teulera s'alça el puig de sa Mesquida, conegut ara com a puig del castell de Bellver. Aquest puig devia ser l'agrestes, el terreny comunal afectat a l'església de Santa Eulàlia, amb les rendes del qual es finançava. Que el puig acabés sent de propietat reial ha de tenir alguna relació amb aquest caràcter comunal.

Sant Llorenç estava situat a les actuals runes de son Llorenç, a devora la cruïlla del camí dels Reis amb el de Sóller. Al Repartiment es recorda com a sant Llorenç de Palmalta, és a dir d'amunt o d'enfora.

Aquesta distribució simètrica per força és incompleta ja que el territori del floral és irregular. Si es volgués però completar la distribució de centre secundaris aquest haurien d'estar un a Portopí i l'altre a son Oms. A Portopí de fet hi havia un temple floral, sant Nicolau de Portopí. L'edifici original va ser enderrocat cap al 1890 per a fer

un pedrera que proveís de material la construcció del moll de Portopí. De fet un làpida romana aparegué per aquell temps a Portopí. El temple actual és una simple reconstrucció. A la cartografia antiga²⁵⁵ es veu que tenia la típica forma quadrada de cent peus de costat, i que estava orientat cap al solstici d'hivern. Portopí podria ser simplement un temple portuari o formar part de l'esquema de centres secundaris de ciutat.

La de son Oms ja s'ha discutit en tractar els camins entre centuriacions.

La cruïlla segona és la cantonada inferior del municipi de Marratxí.

La cruïlla tercera és un lloc anomenat sa Creueta devora Mercapalma.

La pinna tercera és com ja s'ha dit son Oms desplaçada vorera de mar.

La cruïlla quarta és sa Torre Redona devora can Pastilla.

La cruïlla cinquena és es Pil·larí. Aquest nom fa referència a una fita. També està desdoblant al terme de s'Arenal, amb la centuriació de sa Marina.

La cruïlla superior és l'emplaçament del centre de Palma.

Biniforani

El setè pagus de Palma és Biniforani. Aquest és un magnífic exemple de on pot arribar a dur seguir les normes estrictament. Aquest floral està format pels terrenys que envolten el Teix, de tal forma que es pot donar la volta al massís sense sortir-ne.

El districte segon està format bàsicament per aquest pagus de Biniforani, a més de diferents porcions que li cedeixen els districtes veïns. En principi ocupa els seus vuit polígons de Biniforani, ja que limita amb el mar pel seu extrem superior. Aquests com ja s'ha dit però estan bàsicament ocupats pel massís del Teix, pel que no hi ha gaire terra aprofitable.

Per a aconseguir ser un districte viable se li varen afegir dos blocs de florals veïns: els dos polígons superiors de Marratxí d'una banda. De l'altra els dos polígons de Sóller que queden dins Palma, en passar la meitat del floral de Fornalutx a Pollentia per a compensar la superfície de les dues colònies romanes.

El terme de Bunyola comprèn quatre polígons a la plana de Ciutat, que es pot anomenar sa Font Seca, s'Estremera, Raixa i Bunyola. Es pot afegir-ne tres més per a Valldemossa i tres per a Sóller. Cal tenir en compte que bona part del territori d'aquest districte és alta muntanya, hi ha molts polígons totalment inaprofitables com els situats al puig del Teix i la serra d'Alfàbia. Així són en total deu polígons.

El districte està ocupat actualment pels municipis de Bunyola, Valldemossa, Deià i Sóller. Al moment de la conquesta catalana Sóller ja era una entitat independent, i en canvi Deià és una segregació moderna de Valldemossa.

Cal també assenyalar que Orient era una vall assignada al castell d'Alaró, i va ser afegida en el moment de la conquesta a Bunyola ja que ambdues formaven part del lot de Nuno Sans. No ha arribat a ser mai un municipi viable, i segueix peculiarment agregat a Bunyola.

²⁵⁵ Tous, J. (2002) recull una completa exposició cartogràfica sobre la ciutat de Palma on apareix en diversos plànols Portopí, per exemple pàg. 193.

Bunyola Musu era com s'ha dit una unitat artificial, encara que va ser la conquesta la que li va donar la darrera empenta: efectivament la insostenibilitat del foral es posa de manifest en el nom que rebé per part dels musulmans, i que es reflectí al repartiment: Bunyola-Musu. Es va optar per separar directament el foral en dues meitats viables, encara que es recordava el seu origen comú.

El centre del pagus està situat pràcticament sobre el cim del Teix, i es va desplaçar fins al vall més pròxim, a Biniforani. Kirchner estudia extensament la possessió²⁵⁶ i documenta una mesquita al segle XIII i el fet que la capella que hi ha a les cases és de l'estil de les esglésies de repoblament. La conjunció de toponímia, posició geomètrica, documentació i restes materials formen un cas molt sòlid en favor del foral.

La cruïlla primera és els Bens d'avall a la península de Moleta a devora el port de Sóller.

La pinna primera és Alcónàsser, a les cases de son Bleda. Aquest nom significa església, és de la família de canèssia.

La cruïlla és els Mont-Reals.

La cruïlla tercera és el Castellot des Polls, a devora els repetidors de televisió de la cresta de la serra d'Alfàbia.

La pinna tercera és Sóller, fortament desplaçada a la vall des de la cresta d'Alfàbia.

La cruïlla quarta és Honor, al coll de Bunyola cap a Orient.

La cruïlla cinquena és un punt inconcret sobre la serra de la Comuna de Bunyola, en principi. Però el recorregut del cardo Biniorella, que ve de s'Esglaieta per son Muntaner i se'n va cap a Alaró, ens indica que va desplaçar-se fins a la posició teòrica de la cruïlla inferior, son Torrella de Santa Maria.

La pinna cinquena és Bunyola, desplaçada des d'aquesta serra. Està situada sobre el camí oblic que enllaça Marratxí amb Fornalutx, passant per aquí i per Sóller.

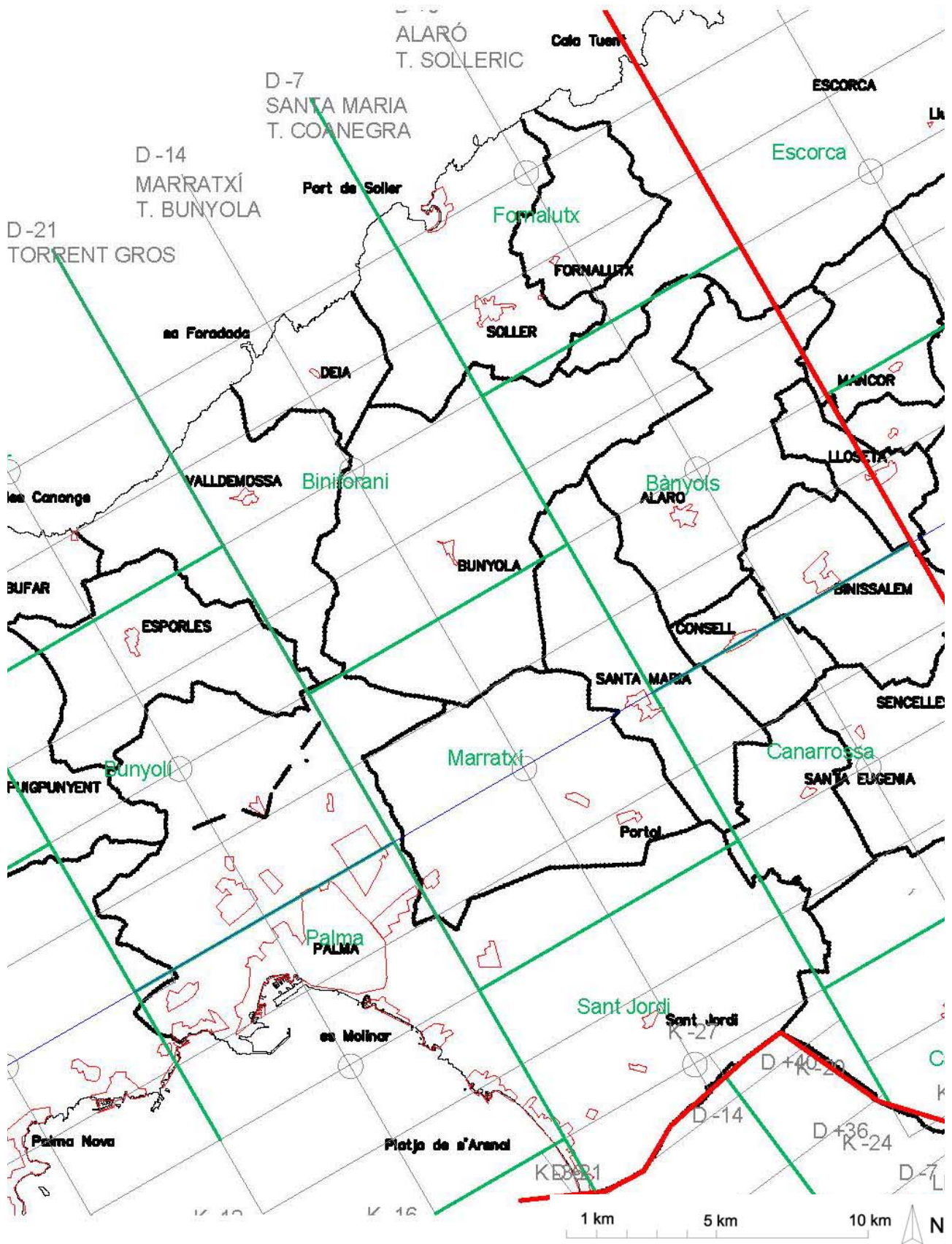
La cruïlla sisena és son Muntaner.

La cruïlla superior és Deià.

La cruïlla inferior és s'Alqueria d'avall.

La cruïlla dotze és sa Pedrissa, un nom que potser fa referència a una fita pètria.

²⁵⁶ Kirchner (1997) pàg. 189 ss.

4.85. La columna de Biniforani. Biniforani, Marratxí i Sant Jordi. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *paga*. En vermell els límits entre ciutats.

Marratxí

El vuitè floral de Palma és Marratxí. També és el districte tercer, afegint-hi el floral de son Gual. Està situat al Pla de Ciutat, i a la banda oriental hi ha la serra entorn del puig de son Seguí.

El districte de Marratxí, ocupa sis polígons del propi floral de Marratxí, i quatre més del de Sant Jordi. En total són deu polígons situats sobre unes terres no massa bones però si prou planes. Aquí no es conserven noms que ens permetin individualitzar cada un dels polígons.

El floral de Marratxí es correspon amb l'actual municipi del mateix nom. És curiós observar l'estranya forma del terme actual de Marratxí, rodejat pel municipi de Palma. Efectivament l'evolució de Palma l'ha dut a integrar els territoris dels forus veïns dins el seu, i així Bunyolí i Sant Jordi s'hi han incorporat. Marratxí en canvi s'ha resistit i ha quedat rodejat per dues bandes, amb una línia de contacte entre els dos municipis que assenyalava clarament la centuriació.

El municipi de Marratxí presenta importants minves respecte del territori geomètric del floral. Al nord ha cedit els dos polígons superiors al de Biniforani, al sud els dos polígons inferiors al de Sant Jordi. El retall superior ja s'ha vist que era degut a la menor quantitat de terra cultivable a Biniforani, per estar a la muntanya. Respecte del retall inferior cal considerar que en primer lloc bastaven els quatre polígons centrals per a assignar a un maniple, i que la franja de garriga que baixa de la serra en aquesta zona ajuda a separar. Per l'est també presenta un petit retall, a la partió amb Santa Maria, però aquesta segueix la cresta que separa el pla de Ciutat del Raiguer.

El centre del pagus està situat a les cases des Caülls. Ja s'ha vist com al Repartiment Àrab apareix un lloc anomenat la Ràpita de Marratxí com a confrontant del terme estricte de Ciutat, que per tant ha de ser el centre de l'actual municipi de Marratxí. La possessió més a prop del centre geomètric del pagus és es Caülls.

Sengles estudis de Pascual i Morro²⁵⁷ exposen que es Caülls formava part històricament de la possessió de son Sales. El propietari d'aquesta el 1443 declara en un document posseir l'alqueria Marratxí. Això permet relacionar es Caülls amb la Ràpita de Marratxí. A més cal afegir que el 1511 un dels rafals de son Sales, on hi havia un pou, era anomenat d'en Flor. Finalment es pot notar que Caülls deriva de *casulles*, és dir de la percepció d'unes runes.

Històricament el floral va patir la influència de Palma, i va perdre importància. Les esglésies rurals de Palma, o la mateixa Palma, atreïen més a la població que el seu propi centre. De fet s'observa històricament com el municipi està centrat en la part més allunyada de Palma, en llocs com Marratxinet, Sant Marçal, o fins i tot Santa Maria. Aquest és un procés estrictament paral·lel al de Bunyolí.

La cruïlla segona geomètricament és a son Torrella. Però està desplaçada seguint els cardos mig polígon cap avall. Així està situada a la basílica paleocristiana des Frares. Cal considerar-ho determinat sobretot per la traça del camí del Raiguer, que ha cedit el seu lloc al cardo següent i passa per enmig dels polígons.

La cruïlla tercera és l'església de Santa Maria, lleugerament desplaçada ja que està situada sobre la tercera llegua de la via principal.

²⁵⁷ Pascual, A. (1998) pàg.145 i Morro (2006) pàg.198 ss. per a totes les referències.

La pinna tercera es pot considerar desdoblada entre Santa Maria i Consell, dues llogueries consecutives de la via principal. La densitat de camps en aquesta zona va propiciar certes irregularitats.

La cruïlla quarta és son Seguí.

La cruïlla cinquena és son Tano. Aquí hi ha el quadrifiniu entre els municipis de Palma, Marratxí, Santa Maria i Santa Eugènia. De fet els termes segueixen el cardo i el decumano que s'hi creuen.

La pinna cinquena està desplaçada a Santa Eugènia, a l'est del puig de son Seguí, un lloc de pas vital de la zona.

La cruïlla sisena és es Mitjà vell. Aquest nom de mitjà potser seria un derivat de metula. S'ubica sobre el camí vell de Sineu, que és una variant del cardo de Canarrossa traçada per a connectar-lo amb Palma

La cruïlla superior és cas Capellers. Observem que és un nom que té una cert aire de ser una interpretació. Està situat on es hi ha els tres municipis de Palma, Bunyola i Marratxí.

La cruïlla inferior tocava estar enmig de la garriga. Cal considerar però que es va desplaçar fins a Sant Marçal, la parròquia moderna de Marratxí. És a la segona llegua de la via principal, un lloc també conegut com sa Cabaneta.

Sant Jordi

El novè pagus de Palma és el de Sant Jordi. S'ha proposat aquí que forma part del districte tercer de Marratxí. Aquest actualment forma la meitat oriental del municipi de Palma, coneguda com a Sant Jordi.

Dins el municipi de Palma el territori de Sant Jordi es dibuixa molt clarament en els plànols actuals, encara que des del punt de vista de la centuriació és complicat per diverses raons: llinda amb el mar, amb l'altra centuriació i amb un obstacle natural.

Efectivament la meitat del seu terme teòric cau dins l'altra centuriació, pel que el seu territori geomètric està format només per quatre polígons. Se li varen afegir però els dos polígons inferiors de Marratxí, perquè com ja s'ha dit una franja de garriga els separa de la resta del seu floral.

Una altra és la qüestió de la franja litoral: des del coll d'en Rabassa fins a s'Arenal de Lluçmajor la franja litoral geomètricament pertany a Palma. El més raonable és que des del coll d'en Rabassa en envant es passàs a sant Jordi. De totes maneres el decumano és molt clar, i passa per sa Creueta, sa torre Redona i es Pil·larí.

La darrera matisació territorial és la següent: una petita part del floral cau sobre l'altiplà d'Algaida. Es degué assignar al floral de Castellitx, degut a la forta barrera que crea el desnivell, el qual es va aprofitar com a part de l'arcifiniu que separa les centuriacions.

El centre geomètric del pagus està situat a la zona coneguda com son Binissalom, un nom emparentat amb els BNY àrabs dels florals. Aquestes són però molt a prop del límit de les dues centuriacions, i són un emplaçament per tant inadequat: just a devora ja hi ha la centuriació de la Marina. Així el centre queda degradat a simple cruïlla, que és també un terme entre les dues centuriacions. Efectivament hi ha el

trifinium entre Palma, Algaida i Lluçmajor, que és el lloc on el límit entre les dues centuriacions descriu un angle de 90°.

Des de la conquesta catalana el centre del floral ha estat la població de Sant Jordi. Es tracta d'una zona històricament despoblada i sobre la qual hi ha molt poques notícies. Ja s'ha vist com al Repartiment Àrab la zona es coneix com el rafal del cementeri de Catí. Després de la conquesta²⁵⁸ la zona era la cavalleria de les Arnaldes i es bastí l'oratori de Sant Jordi per part dels cavallers de Sant Jordi d'Alfama, que amb freqüents interrupcions del servei pareix haver tengut continuïtat fins a l'actual església del nucli de població. Es pot concloure que l'església de Sant Jordi assenyala el floral.

La cruïlla segona està situada exactament en unes edificacions anomenades cas Garriguer, com tantes altres pels voltants, situades a la garriga sobre el barranc de Xorrigo. Està situat al trifinium dels municipis de Santa Eugènia, Algaida i Palma. Els termes segueixen el cardo i el decumano que s'hi creuen.

La cruïlla tercera cal considerar que està situada a la creu de Xorrigo, al cim del barranc, on el camí que puja de la plana de Palma arriba a la plana d'Algaida, i es creua amb la partió entre els dos termes.

La pinna tercera és el poble d'Algaida. Està bastant desplaçat del seu emplaçament geomètric, quasi tres quilòmetres. Ens n'indica la posició el camí oblic de Marratxí a Castelletx, que passa per Santa Eugènia i Algaida, dues pinnes desplaçades per la serra de son Seguí. De totes maneres tota la xarxa viària d'aquesta zona està molt alterada per estar devora el que es pot anomenar el forat negre de Xorrigo: un pas obligat per a moltes vies i una partió entre les dues centuriacions que gira. En la nostra opinió aquí el que va pesar més va ser ubicar la pinna sobre un nucli ja existent.

La cruïlla superior com ja s'ha dit rep el floral desplaçat de son Gual.

* * *

Un dels topònims més notoris és el de Catí. Es tracta d'un dels pocs termes recollits al Llibre dels Pisans, i va emprar-se durant tota l'Edat Mitjana. La forma habitual d'aparició del nom és com a pla de Catí, i comprenia tota la comarca oriental del terme de Palma, el que actualment es coneix com a pla de sant Jordi.

S'ha intentat relacionar Catí amb una arrel àrab. L'única que raonablement pot servir és QTN Co960, que significa habitar, morar. Tenint en compte que es tracta d'una zona d'aiguamolls relativament deshabitada, sobretot en comparació a Ciutat, no pareix una hipòtesi gaire bona. També hi ha la paraula cotó, qTn, que podria referir-se a un cultiu preponderant a la zona. La qüestió però és que ambdues propostes no il·lusionen gaire als etimologistes arabistes.

Abans d'entrar a cercar una arrel llatina cal fixar-se en l'estructura territorial de la zona. La meitat oriental del terme de Palma està formada per un districte floral afegit al que forma pròpiament el districte de la Ciutat. Cal notar que aquesta peculiar forma del terme municipal de Palma duu segles avisant des dels plànols que la trama territorial de Mallorca es basa en un exercici de geometria.

El Repartiment Àrab deixa clar que el torrent Gros era el límit de Ciutat. El pla de Catí va correspondre al Bisbe de Barcelona juntament amb el pagus de Marratxí, i en

²⁵⁸ Ensenyat, J. (1919) pàg. 255 sobre la cavalleria. GEM363XV sobre l'oratori. Completa la informació sobre la zona la notícia de Rosselló Vaquer (1989).

algun moment del període medieval va passar al terme de Ciutat. Es pot concedir que és una qüestió dubtosa ja que no hi ha gaire documentació, però la realitat geomètrica aquí s'imposa. Cal recordar que això també passà amb la part sud del pagus de Bunyolí o Establiments que passà d'Esporles a Palma en època recent. Aquí s'ajunten la dinàmica dels florals suburbans, molt influïts per Ciutat, i la realitat física d'un districte ple d'aiguamolls.

Vist que Catí és un floral geomètric, caldria cercar una advocació romana o cristiana, un déu o un sant *Catinus. Aquest hauria estat substituït per Sant Jordi, mantenint-se una protecció celestial pel territori de forma ininterrompuda. Ara bé, no hi ha hagut forma de trobar cap personatge viable per posar en aquest altar.

La decepció hagiogràfica patida té un cert consol, si es considera que tampoc degué aparèixer cap tribu nord-africana, cap grup berber al qual assignar-li la colonització de la zona. Sense cap altre sortida, cal girar-se cap a la geografia física, un terreny insuls, per cert com el pla de Catí.

El pla de Catí és un territori geogràficament molt característic. Algun autor esmentava com Ciutat està situada entre les muntanyes al ponent i el pla al llevant. Avui en dia s'anomena pla de Sant Jordi, i es poden afegir dos indicis més: el primer és la referència al llibre dels Pisans, que destaca el fet que sigui una zona d'aiguamolls.

El segon és que Catí és essencialment el territori del floral, però també es pot considerar que arriba fins a les mateixes murades de Ciutat. Efectivament al Capbreu de Nuno Sans algunes de les alqueries assignades a la Ciutat ho són sota l'epígraf terme de Catí.

Amb la presumpció de que pla de Catí és un terme redundant es pot acudir a un diccionari romà, i trobar el terme *catinus* referit a una palangana, una peça de ceràmica de fons pla i voreres baixes. De fet aquest terme ja es ve proposant per part de la filologia romànica en els seus estudis sobre el mossàrab balear²⁵⁹.

En principi és decebedor trobar tal significat, però acorralats per la realitat es pot acudir a l'autoritat suprema en toponímia mallorquina preislàmica, els municipis italians. Com es ve exposant, aquests formen una base vastíssima i incontrovertida de topònims assimilables al d'aquí. Cal cercar doncs un Catino.

Aviat apareix Poggio Catino, a la província de Rieti i la regió del Laci. Hi ha dos nuclis de població Catino i Poggio Catino, i es considera que el nom els prové d'estar situats en una vall, al principi de la serra dels Apenins. És un primer indicatiu però no suficient.

Catí devia ser un terme prou usual, al *DCVB49III* apareix una localitat anomenada Catí, i la descripció del lloc ja ho diu tot: "Vila de 2.300 habitants, situada al N. d'Albocàsser (Maestrat), al fons d'una clotada.". Respecte de l'etimologia, es proposa el més obvi per a un llatí: "potser del llatí *catinu*, 'plat', 'clot, cova', amb la t conservada sorda en el llenguatge dels mossàrabs". També refereix que aquest nom es dona a una serralada a Alacant. El topònim es reflecteix sobretot en la finca anomenada Xorret de Catí, per una font en una vall, el que mostra clarament que de la vall va passar a la serra.

Campo Catino és el nom de varis llocs indrets de la serralada dels Apenins molt similars entre si. Es tracta d'altiplans, situats a gran altura, formats per antigues

²⁵⁹ Wikipedia, veu mossàrab balear.

glaceres. És a dir que són valls de fons pla. Una és a Guarcino al Laci, i hi ha una estació de sky. Una altra és a la Toscana, a Vagli di Sotto. Trobar el nom referit a valls d'origen glacià, és a dir de fons pla, és una passa més però encara no n'hi ha prou.

Finalment apareix un Catino a les rodalies de Bari, que té fortes similituds amb el pla de Catí. Santo Spirito, de la qual Catino en forma part, és una zona costanera situada al nord de Bari, i es considera que el nom prové de les inundacions que pateix. Es tracta d'una franja de litoral deprimida que rep les aigües del rerapaís, les quals no poden sortir cap a la mar degut a la barra litoral.

Originalment Catino era la sortida al mar de Bitonto, una ciutat pròxima a Bari i rival seva durant segles. El camí de la mar era conegut com a via Catina. Però fa cent anys en època feixista la zona es va assignar a la metròpoli de Bari per satisfer les seves demandes de creixement.

I per culminar les coincidències, a la zona de Catino hi ha l'aeroport de Bari-Karol Wojtyła, una infraestructura que certifica les condicions del lloc: una zona plana sense un relleu pronunciat al seu entorn.

El Catino de Bari és una coincidència tan aclaparadora que acaba amb qualsevol discussió. Catinus era un terme genèric de la toponímia llatina per designar zones planes envoltades per un relleu més elevat. És pot concretar més el significat pels casos litorals, considerant que eren zones inundables voltades per un relleu baix, una combinació que devia crear una comparació irresistible amb un catinus.

Es pot seguir però encara un poc més. El terme que s'empraria ara per designar un catí és bací. Bacinus és el terme llatí d'origen indoeuropeu per designar un recipient còncav destinat a contenir líquids, com s'evidencia en veure els equivalents que té. En canvi catinus és una paraula misteriosa i aïllada referida a un element potencialment luxós, susceptible de ser importat. És a dir, una candidata perfecta a ser un préstec del fenici. Deriva segurament de GD, un terme semita que designa envasos. Cal destacar però que una forma molt més significativa és àmpliament coneguda, el *cothon*, el port tancat dels fenicis. Aquest era el nom del famós port doble de Cartago, un recinte tancat on la làmina d'aigua estava envoltada pels murs dels molls. També és el nom de la ciutat de Kition a Xipre, que ha de venir del seu port tancat esmentat per Strabó.

Fornalutx

El desè floral de Palma és el de Fornalutx. Així com el floral de Biniforani va resultar ser un aberració des d'un punt de vista geogràfic, aquest de Fornalutx va resultar encertat, però només en principi. L'atzar de la geometria de la centuriació va determinar que la vall de Sóller coincidís notablement amb el floral. Només algunes petites correccions imposades per la geografia alteren aquesta harmonia: la vall de Cúber es segrega al veí floral d'Escorca, i els costers del Teix que originalment eren de Biniforani en algun moment passen a Sóller.

El territori del floral és només la meitat del teòric, ja que llinda amb la mar, i està format només pels quatre polígons inferiors. El centre del floral es correspon amb les cases de Bàltx d'amunt. Aquest centre queda però molt excèntric del seu territori real. També cal recordar que la part baixa de la vall, l'actual municipi de Sóller, es va assignar a Palma, i el terme de Fornalutx va quedar dins el districte de les Muntanyes amb Pollentia.

A la vista del que queda de pagus pareix raonable proposar que el centre es va ubicar a l'església de Fornalutx. En primer lloc el poble està situat pràcticament a la cruïlla inferior del pagus. En segon Rullan considera²⁶⁰ que hi havia un oratori en aquest nucli des de la conquesta. En tercer era un nucli amb prou força per independitzar-se de Sóller el 1812. En quart hi ha el nom, que és significatiu.

El nom de Fornalutx deu derivar de floralis, possiblement a través d'una falsa etimologia romana que atribuís el nom del lloc a un forn que allà hi havia, quan ja ningú entenia que era un floral. Entre floralis i fornalis només hi ha una ena, que francament no és un mur de pedra etimològicament parlant.

Reprenent la divisió del pagus, es va fer per assignar la meitat oriental del seu territori a la ciutat de Pollentia i compensar així el seu menor mida. Això va deixar una unitat geogràfica forta com és la vall dividida pel mig. La meitat de Pollentia ja tenia un centre, paradoxalment a l'extrem. Per a la meitat de Palma, la incorporada al districte de Biniforani, es va haver de improvisar un centre sobre una pinna desplaçada. Efectivament la pinna set de Fornalutx, que és la tres de Biniforani, està situada geomètricament sobre la serra d'Alfàbia. Cal considerar que es va desplaçar tres quilòmetres cap al nord perquè fos el nucli de Sóller.

Aquesta és la única explicació raonable de la situació de Sóller. L'actual nucli dominant de la vall no té cap funció principal dins la xarxa romana, ni tan sols té una posició geogràficament privilegiada. El nucli central prehistòric de la vall estava situat al puig d'en Canals, una elevació que és el lloc més assolellat de tota la vall, un factor molt rellevant. En canvi la qüestió de la proximitat a fonts d'aigua, que podria justificar la posició actual, no és gens rellevant, per l'abundància general a tota la vall.

La cruïlla tercera és Bini, que perpetua una petra o columna pinnalis.

La pinna tercera és l'església de sant Llorenç de sa Calobra, que era l'extrem nord de la creu fonamental. Es sorprenent com coincideixen la posició de la pinna amb l'extrem de la creu fonamental, a menys d'un quilòmetre, ja que no tenen cap relació geomètrica.

La cruïlla quarta és cals Reis o Turixant, desplaçat de la seva posició geomètrica al cim del puig Major de Torrella. Turixant ha de derivar de turrus sancta.

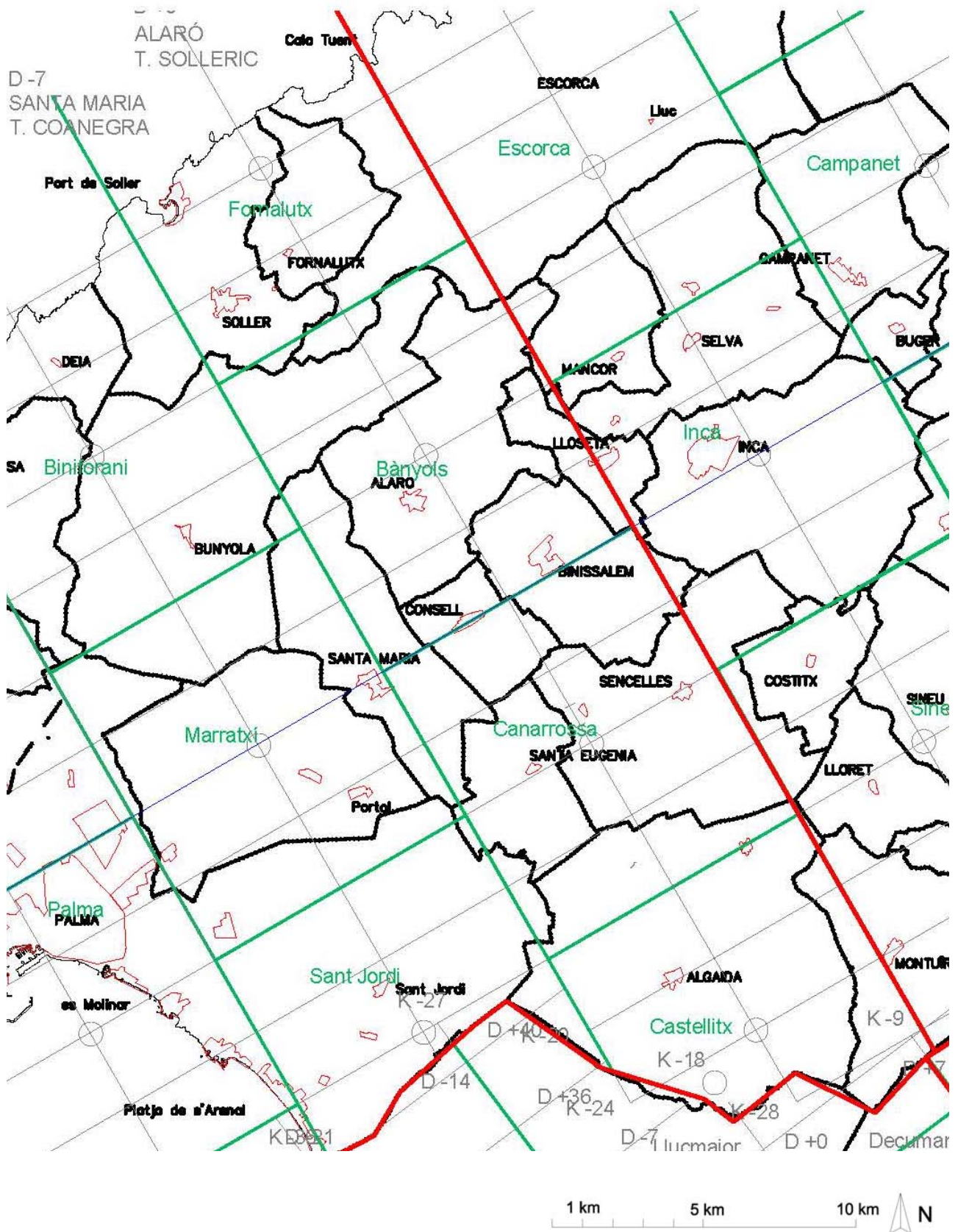
La cruïlla cinquena ha de ser Almallutx, la vall a davall el puig Major. Hem esmentat com el nom fa referència a la fita.

La pinna cinquena és Cúber, situada a la mateixa vall un poc més a l'est. Aquest és un dels casos on tota la trama es desplaça fortament per adaptar-se a la realitat del territori, però conserva les seves relacions internes.

La cruïlla sisena és l'Ofre. Aquesta possessió i puig conserven el nom derivat del HRF àrab.

La cruïlla inferior és com ja s'ha dit el mateix Fornalutx, el floral desplaçat.

²⁶⁰ Rullan, J. (1877) v. II pàg.707 ss.

4.82. La columna de Fornalutx. Fornalutx, Bànyols, Canarrossa, Castellitx. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels pagi. En vermell els límits entre ciutats.

Bànyols

El pagus onzè de Palma és Bànyols, que també forma el districte quart. Està situat a cavall de la Muntanya i del Raiguer.

Aquest districte ocupa sis polígons del propi Bànyols, més els dos superiors de Canarrossa. Els dos polígons superiors del floral com ja s'ha vist són la vall d'Orient i estan assignats al castell d'Alaró. Els dos següents són pràcticament alta muntanya: el castell d'Alaró i Solleric. No els cal considerar viables. Els dos següents es divideixen la vall d'Alaró. En queden els quatre polígons del Raiguer per cobrir els vuit polígons restants. Podria ser que els quatre pobles de Santa Maria, Consell, Binissalem i Lloseta, situats sobre la via principal, son els nuclis a partir dels quals es dividia cada polígon en dos. És la zona de terres més fèrtils i planes de l'illa.

El floral de Bànyols està definit geomètricament al començament de la pujada del camí del castell d'Alaró, a devers l'actual possessió de son Penaflor. Aquest nom deriva d'un propietari medieval²⁶¹. Més avall hi ha dos topònims més relacionats: El primer és son Fortesa, situat al mig de la val, i el segon Bànyols, ja on comença l'estret cap al Pla.

Aquí es pot seguir la discussió que fa Borràs, considerant son Fortesa²⁶² com el Bànyols original. Afegint la resta de trets que aquest autor identifica resulta:

- Està situat al millor emplaçament de la zona, vora un camí que encara manté la traça de decumano maximo.
- Hi passa un important sistema hidràulic.
- Acapara els tres noms de Penaflor, Bànyols, i son Fortesa, és dir les tres denominacions successives dels fortins romans. És cert que Bànyols podria derivar també de *balneolus*, però més probablement és un encreuament amb *bania ali*.
- Hi ha documentada una mesquita a Bànyols.
- L'únic punt feble és que no hi ha cap jaciment arqueològic catalogat. Donades les característiques de la possessió senyorial actual i del municipi no és gaire sorprenent.

Es pot establir així amb prou confiança que les cases de la possessió de son Fortesa estan situades sobre el centre social romà, el fortí de la vall d'Alaró. Així en centre del pagus està desplaçat a mig camí entre el centre geomètric i la cruïlla inferior.

La cruïlla segona és la possessió d'Almadrà, situada a la vall que baixa del torrent de Cúber. Aquesta vall és un decumano.

La cruïlla tercera és la possessió de s'Estorell, també situada a la mateixa vall. Aquí es troben els quatre termes de Selva, Mancor, Alaró i Lloseta

La pinna tercera és l'ermita de santa Llúcia de Mancor. Està situada exactament al seu emplaçament geomètric.

La cruïlla quarta és el conjunt de Lloseta i Aiamans.

²⁶¹ GEM44XIII. Avui en dia no existeix enlloc com a llinatge de persona, i si en canvi com a topònim a varis indrets de la Península. És molta casualitat que un nom que no existeix com a llinatge es trobi exactament sobre l'emplaçament geomètric d'un floral, i a més tingui un paregut tan evident amb pinna floralis. El Ramon Penaflor que era propietari el 1403 podria haver rebut el llinatge de la finca, i no al revés.

²⁶² Borràs, A. (2008b) nota. Identifica son Fortesa amb Bànyols a partir de l'argumentació a la pàg. 66 de: Riera Frau, M. Magdalena i Soberats Sagrera, Natàlia (1992): *El sistema hidràulic d'Alaró (Mallorca)*. Ed. Ajuntament d'Alaró. Kirchner (1997) no fa aquesta identificació.

La cruïlla cinquena és el lloc conegut actualment com a Foro de Mallorca, on la carretera d'Inca creua el torrent d'Almadrà. Aquí hi ha l'encontre dels termes d'Inca, Binissalem i Lloseta.

La pinna cinquena és Robines de Binissalem. Aquest està desplaçat per a fer-lo coincidir amb la milla quinzena de la via fonamental des de Palma, és a dir amb la llegua cinquena.

La cruïlla sisena és Consell. El decumano de Solleric es desplaça per passar per la localitat.

La cruïlla superior és la possessió de Solleric. Aquesta està situada en una confluència de vall, i el polígon s'hi desplaça cercant la millor ubicació de la zona. Cal notar també que el decumano ha de pujar pel vall del mateix nom.

La cruïlla inferior és la ubicació de l'actual possessió de Bànyols.

Canarrossa

El floral dotze de Palma és Canarrossa. També és el nucli del districte cinquè, que forma juntament amb Castellitx. El districte està situat a cavall del Raiguer i del Pla.

Aquest districte està format pels sis polígons de Canarrossa, sostrets els dos que són a Bànyols, i els cinc de Castellitx. Del total d'onze polígons cal treure el de la zona del bosc de Castellitx, situat entre aquest floral, Algaida i Punxuat. Queden així deu polígons normals del Pla.

El districte està ocupat actualment pels municipis de Santa Eugènia, Sencelles i Algaida. Els dos municipis de Santa Eugènia i Sencelles ocupen el que era el floral reduït de Canarrossa, que té un mida de quatre polígons, ja que està format pels quatre centrals. Pareix, com en el cas de Marratxí, que es tracta d'un lot assignat a un maniple. Cada un dels dos municipis ocupa una de les dues meitats del floral, i el límit passa exactament pel mig, seguint el decumano maximo i passant pel centre del floral, Biniali.

En el moment de la conquesta la meitat de Santa Eugènia formava part de Santa Maria i modernament es va segregar com a municipi. Aquesta partició del floral és una qüestió de jurisdiccions parroquials, en tot cas molt anterior a la conquesta catalana. Sencelles comprenia també l'actual Costitx que és un polígon del floral de Sineu.

El cas de Canarrossa és un bon exemple per veure fins a quin punt el sistema de la centuriació romana ha determinat l'evolució territorial posterior. El primer de tot és aclarir els mecanismes pels quals es poden explicar les segregacions de municipis al segle denou en base a una quadrícula romana. Quan es va partir el terme municipal de Sencelles i Costitx, la línia que es va seguir era el límit que separava els territoris de les dues ciutats de Palma i Pollentia. Òbviament no hi havia erudits que coneguessin la bellesa geomètrica de la centuriació i decidissin restaurar-la. El que va passar és que els nuclis centrals creats en època romana varen mantenir la seva força al llarg de vint segles. I aquest força és simplement la d'un nucli on conflueixen els camins d'una comarca, un punt que per a la gent és el centre d'un terme, per emprar la paraula medieval.

Els quatre polígons que formen el floral de Canarrossa estan situats entorn d'aquest floral. El seu lloc geomètric està situat just a l'extrem de l'altiplà d'Algaida, sobre un brusc desnivell que cau cap al torrent de Sencelles, a la cruïlla de camins que

formen encara avui el cardo Canarrossa i el decumano Solleric. Actualment el lloc està ocupat pel llogaret de Sonarrossa, una corrupció modern del nom original de Canarrossa.. Molt a prop es troba la possessió d'Aireflor, o *area floralis*, un nom que fa referència a un recinte funerari a prop del floral.

Fins ara s'han proposat emplaçaments de florals com a mínim discutibles. A partir d'ara ve una successió de casos molt clars. El primer és el mateix Canarrossa, conegut per ser el centre del *juzz* andalusí del Raiguer sud. La conjunció de la geometria de la centuriació i un centre administratiu precatalà és molt sòlida.

El floral però no estava emplaçat a Sonarrossa, sinó una centúria més cap al nord, a l'actual Biniali, ja a la plana del Raiguer. Aquest canvi d'emplaçament és degut sens dubte a la disponibilitat d'aigua. Aquest llogaret era conegut en temps medievals com a l'alqueria major de Canarrossa²⁶³, i hi havia una església i a un cementiri.

La cruïlla segona és la possessió de son Roig, que coincideix prou exactament amb el seu lloc geomètric, a més del fet de que hi passen camins oblics.

La cruïlla tercera de Canarrossa és Sencelles. Aquesta localitat està desplaçada cap a l'oest sens dubte sobre un poblat prehistòric, i fa desviar-se el decumano. Al seu lloc geomètric hi ha un topònim, s'Ermita, que fa pensar que s'hi conservava la fita del replanteig.

La pinna tercera és Costitx, també molt desplaçat, aquest vegada cap al sud, segurament per les mateixes raons de situar-se sobre un nucli preexistent.

La cruïlla quarta està desplaçada a Ruberts, un altre nucli preexistent.

La cruïlla cinquena està situat a son Campà devora Pina, al trifinium entre els termes de Sencelles, Algaida i Lloret. Cal considerar que son Campà és un dels noms derivats de polígon.

La pinna cinquena es situa exactament a Pina. El nom és original i fa referència a la torre.

La cruïlla sisena és es Rafalet d'Algaida. Aquest sí que és un cas molt clar de poblat prehistòric que es va aprofitar desplaçant-hi el polígon. Encara avui hi queden prou restes arqueològiques. De fet s'hi degué desplaçar la pinna tercera de Sant Jordi, que és la setena de Canarrossa.

La cruïlla superior és el pla de ses Basses, on es hi ha quatre termes municipals, els de Sencelles, Santa Eugènia, Consell i Binissalem.

La cruïlla inferior queda geomètricament a un lloc anomenat es Revolt, pel gir que hi descriu el terme entre Sencelles i Algaida. Un poc desplaçat queda el trifinium entre aquests dos darrers i Santa Eugènia, on hi ha el curiós topònim de sa Copa d'Or, que podria ser un derivat de *compitum*.

Castellitx

El pagus tretze i darrer de Palma és Castellitx. Ja s'ha proposat que formava part del districte de Canarrossa. Està situat al límit amb la centuriació de la Marina, pel que el floral només té cinc polígons.

²⁶³ Rosselló Vaquer (1993).

Se li afegiren els dos polígons inferiors de Canarrossa. El terme d'Algaida coincideix molt exactament amb el territori d'aquest floral ampliat.

El centre de Castellitx és l'ermita del mateix nom, que està situada quasi exactament al lloc geomètric que li pertoca. La creació de la pobla medieval d'Algaida ha permès la preservació de l'ermita de Castellitx en els seu estat i funció originals, un cas especial que també es dona a Escorca i Campanet. Encara que ja no s'hi enterren persones, el quadrat d'uns cent peus romans segueix essent un nucli religiós. Molt a prop de Castellitx es preserva el topònim d'Albenya, un dels noms de la família del BNY àrab, i ja s'ha vist anteriorment el grup de topònims del voltant que apareixien al Repartiment.

Aquesta preservació es pot atribuir a les peculiaritats geomètriques del floral. Aquest només disposa de poc més de la meitat del seu territori, ja que l'altra cau dins la centuriació de la Marina. Això va obligar a afegir-hi els dos polígons inferiors de Canarrossa. Tot això descentra el pagus respecte de Castellitx, un centre geomètric separat a més per un bosc del seu territori. De fet es pot considerar que la creació de la pobla d'Algaida va ser la resolució d'una tensió territorial que havia durat mil anys. Com s'ha esmentat anteriorment, hi ha un grup de florals construïts seguint massa estrictament les regles geomètriques, que a llarg termini no pogueren prosperar.

La cruïlla segona està situada a la possessió des puig Moltó dins Montuïri, un nom que potser deriva de meta o metula, fita. No molt enfora hi ha la unió dels tres termes d'Algaida, Lloret i Montuïri.

La cruïlla tercera és el poble de Montuïri. Aquest està situat a damunt un puig o promontori, on es creuen el decumano de Solleric i el cardo de Castellitx.

La pinna tercera és la possessió de son Costa devora Montuïri. El proper topònim de s'Almudaina hi està relacionat. La seva posició està condicionada perquè hi passa el camí vertical de la creu cardinal. La posició de la pinna va quedar determinada pel pas d'aquest pel serral que segueix en aquesta zona el cardo de Castellitx. A son Costa hi ha la cruïlla dels camins oblics, encara que bastant deformada pels puigs que l'envolten.

La cruïlla quarta s'emplaça geomètricament a un lloc anomenat can Marc. Cal considerar però que es va desplaçar fins al proper quatrifinium entre els territoris de les quatre ciutats, Banyeres de Porreres. Efectivament és un terme de la centuriació.

La cruïlla superior és la possessió de Binicomprat, on està situada exactament.

La cruïlla inferior queda devora el terme amb la centuriació de la Marina, l'actual terme entre Algaida i Lluçmajor. Cal considerar que es va desplaçar fins al punt terminal on el camí creuava el terme, a la possessió de Binilegant. Aquest és un terme de la centuriació.

La cruïlla vuitena presenta un fort desplaçament per a situar-se a son Reus de Randa, en un creuer de camins per on passa el límit amb la Marina. Aquest és un terme de la centuriació.

La cruïlla novena és el puig de Galdent, per on passa el límit amb la Marina. Aquest és un terme de la centuriació.

La cruïlla desena és Punxuat, en un creuer de camins per on passa el límit amb la Marina. Aquest és un terme de la centuriació.

4.4.3 Els *pagi* de Pollentia

En aquest apartat es veurà els florals geomètrics sorgits del replanteig al territori de la ciutat de Pollentia. En total són onze *pagi* geomètrics.

Escorca

Aquest és el primer pagus de Pollentia. Forma part del territori de pastures de la ciutat de Pollentia, juntament amb part de Fornalutx i Ariant. Està situat sobre el cor de la serra de Tramuntana, i al seu voltant hi ha quatre dels cims més alts de l'illa: els dos puigs Majors, tant el de Torrella com el de Massanella, el puig Tomir i el puig Roig.

El terme actual d'Escorca es correspon bastant exactament amb el pagus. Cal esmentar primer de tot que ha cedit la seva franja inferior al d'Inca, pel que està format només per sis polígons, ja que cau enterament a terra ferma, tot i que molt aferrat a la línia de costa. A la banda de Fornalutx conserva la vall de Cúber, que si bé pertany al pagus de Fornalutx geomètricament, la realitat orogràfica va determinar que en reagrupar-se Fornalutx amb Sóller després de la conquesta catalana, seguís amb Escorca. Tot el floral de Mortitx formava part d'Escorca, i després de la conquesta la meitat est, la zona de la vall d'en March, s'incorporà al territori de la ciutat de Pollentia.

L'emplaçament geomètric del floral d'Escorca és aproximadament al cim del puig de Massanella. Aquesta localització impossible va fer que es desplaçàs a la cruïlla superior, seguint l'eix del decumano. Cal assenyalar que el centre entès com a cruïlla de camins va haver de desplaçar-se fins a l'emplaçament de l'actual Lluc. Que no es preferís aquest indret, molt més viable com ha demostrat el monestir, s'ha de deure a que es valorà més l'alineació en el decumano.

A la cruïlla superior hi ha així l'actual llogaret d'Escorca, centrat en l'església del segle XIII. Aquestes esglésies supervivents del temps de la conquesta catalana són un dels indicadors més clars de florals abandonats pels pobladors catalans, com és el cas d'aquest i el de Castellitx. Escorca és un topònim indicatiu del floral, ja que significa fortí en l'argot dels guerrers gots del final de l'imperi romà. El degué dur aquí una guarnició bizantina. Roig explica²⁶⁴ com a Escorca "Endemés de les cases i l'esglésieta es conserva un mur o paret que crida l'atenció i que està al costat del safareig en direcció a la font. Vulgarment es diu *es Palau*". Vist tot pareix clar que a Escorca hi havia un floral.

La cruïlla dotze està situada a les cases des Cosconar.

La cruïlla primera és pels voltants del puig Caragoler entre Mossa i la mar.

La pinna primera és Femenia.

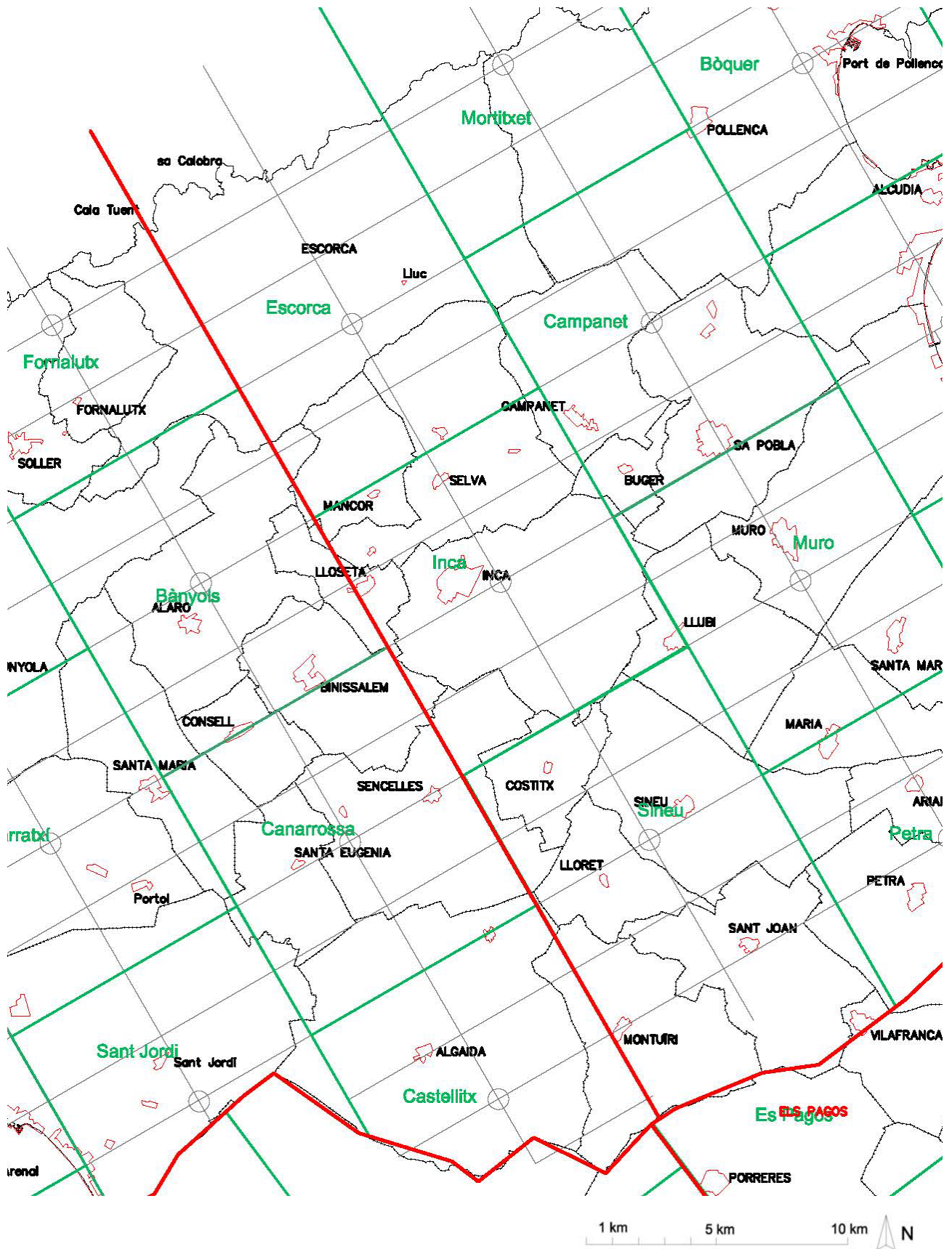
La cruïlla segona és Mossa.

La cruïlla tercera és Manut.

La pinna tercera és Binifaldó, desplaçada ja que geomètricament era al cim del Tomir. Està situada sobre el camí de Lluc a Pollença.

La cruïlla quarta és Miner i Alcanella, possessions situades sobre el trifinium d'Escorca, Campanet i Selva.

²⁶⁴ Roig, B. (1993) pàg. 49.

4.87. La columna d'Escorca. Escorca, Inca, Sineu i Sant Joan. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels pagi. En vermell els límits entre ciutats.

La cruïlla cinquena està situada entre Santiani i Monnàber, possessions ja del peu de la muntanya.

La pinna cinquena ha de ser Selva, fortament desplaçada

La cruïlla sisena és Caimari.

La cruïlla superior és el mateix Escorca.

La cruïlla inferior és el coll de sa Fita, un trifinium d'Escorca, Selva i Mancor.

Inca

El segon pagus de Pollentia és Inca, situat majoritàriament al Raiguer, si bé amb un extrem a la Muntanya. Forma ell tot sol el districte sisè, el d'Inca, amb deu polígons, ja que Escorca li ha cedit els dos polígons inferiors.

Per al repartiment de les terres del districte no es compten els dos polígons d'Escorca, situats en plena muntanya. És més raonable que es partissin els dos polígons situats entre Inca i Lloseta, a la zona més fèrtil de Raiguer, com s'ha suposat per al veí districte d'Alaró.

El districte geomètricament es correspon molt exactament amb els termes històrics d'Inca i Selva. Posteriorment d'aquest darrer es va segregar Mancor. Hi ha dues penetracions territorials de Lloseta i Sencelles, que pareixen ajusts posteriors.

A la banda occidental del districte el límit coincideix amb la divisió entre ciutats. Aquest límit segons el pla original devia haver de coincidir amb la llera artificial del torrent d'Almadrà, tot i que només ho fa entre Lloseta i la carretera de Palma, ja que el torrent es desvia després per imperatius topogràfics.

L'emplaçament geomètric del pagus d'Inca és aproximadament entre el nucli d'Inca i el Pla del Rasquell. Ara bé a Inca la referència era Sa Pota del Rei²⁶⁵, la cruïlla dels eixos fonamentals.

Ja s'ha exposat que el topònim d'Inca ha de derivar d'alguna expressió referida a la fita de la cruïlla, referint-se a la seva qualitat de fixada, com per exemple *petra fincana.

El floral es va situar sobre el puig des Molins o d'Almadaba, un topònim aquest darrer que connota restes arqueològiques, situat devora la cruïlla de la creu fonamental, sa Pota del Rei. El fortí ha de ser l'antiga parròquia medieval de Sant Bartomeu d'Inca que és l'actual convent de les Jerònimes.

L'actual església parroquial d'Inca està situada a l'emplaçament de la llegua cinquena, que devia aprofitar la font d de devora, a l'actual plaça Mallorca, l'Ain Axarquia del Repartiment, Re177 Inca *l.Oyon Exarquia*. Està documentat que a Inca es conservava la memòria²⁶⁶ que Sant Bartomeu era la primera església del terme: “qui antigament era cap i parroquial d'aquesta vila”. Entre els dos temples hi degué haver al llarg dels segles la tensió habitual durant les substitucions de cultes. Els nous pobladors

²⁶⁵ Roselló Vaquer i Llabrés (1989) pàg. 36 es refereixen extensament a Sa Pota del Rei.

²⁶⁶ Roselló Vaquer i Llabrés (1989) pàg. 90. Recullen els documents del segle XVI. Els despista però la presència d'un cementeri el 1245 a l'actual plaça Orient darrera l'església, vora el camí de Selva.

inicialment degueren preferir el temple abandonat al cim del turó amb aspecte d'església, i anys més tard decidiren adaptar la mesquita situada en un lloc més còmode.

La cruïlla segona està desdoblada en el poble de Campanet i en la milla 12 sobre la via principal, en un quatrifinium dels municipis de Campanet, Búger, Inca i Selva.

La cruïlla tercera és Binisetir.

La pinna tercera és Búger, desplaçada a damunt un puig.

La cruïlla quarta està exactament situada sobre les cases des Caülls, que estan a damunt un talaiot.

La cruïlla cinquena està situada exactament a son Ramis, un turó actualment dins el poble de Llubí

La pinna cinquena ha de ser Llubí mateix.

La cruïlla sisena és son Bordils nou, situat en un quintifinium entre els termes d'Inca, Llubí, Sineu, Costitx i Sencelles.

La cruïlla superior és on la carretera d'Inca creua la partió entre aquest municipi i Selva, sobre un serral. La proximitat amb el floral desplaçat en deu haver evitat el desenvolupament.

La cruïlla inferior és son Ramis.

* * *

Xilvar és un topònim que es troba a dos llocs, ambdós significats. D'una banda Xilvar era l'actual poble de Selva i de l'altra la font de Xilbar, dos indrets emblemàtics que reuneixen totes les característiques per ser florals.

Actualment Selva és el cap d'un municipi, i no està situat exactament al indret geomètric del floral, però és raonablement a prop. La font de Xilbar està situada on es troben tres termes, els de Valldemossa, Bunyola i Palma, quasi exactament on hauria d'estar situat el floral.

Aquesta coincidència d'un topònim situat en dos florals du inexorablement a considerar que es tracti d'un nom de sant. Es tracta de proposar sengles esglesioles situades on ara hi ha l'actual parròquia de Sant Llorenç de Selva, i a son Tèrmens. Un temple en aquesta possessió coincideix amb la referència a una Almudayena al Capbreu de Nuno Sans a Bunyola.

Cal passar a reconstruir el nom del sant. Ha de ser alguna cosa com SiLVaR, on la X inicial és una S, i es pot dubtar entre V/B i a/e a la segona síl·laba. Sant Silverio apareix prou ràpidament. Va ser papa el 536 dC i el va depositar Bel·lisari, enviant-lo a l'exili a l'illa de Ponza, on va morir. Apareix així a la crònica de Procopi. Actualment és el patró de l'illa. Ponza ha estat un lloc habitual d'exili fins al segle vint, i és el punt des del qual s'ha escampat la devoció al sant.

Evidentment el nom Silverio deriva en darrera instància de silva, com han reconegut històricament els pobladors de Selva. El topònim R160 es correspon a l'actual nucli urbà de Selva, cap del municipi del mateix nom. Aquest és una segregació de la banda nord del floral d'Inca.

Cal començar examinant l'estructura de la població, dividida en tres barris: Sant Llorenç, Camarata i Valella. Aquests dos estan caracteritzats per la presència de dues fonts amb el nom, situades vora la carretera d'Inca a Lluc. Camarata deriva com observa

Coromines²⁶⁷ de *camara*, i es refereix simplement a la volta que encara avui cobreix l'ull de la font. Aquest llatíisme mostra com no cal gratar gaire per trobar un origen romà a les mines d'aigua. En canvi Valella ha de referir-se a una vilula, una vileta, és a dir el recinte d'una murada postalaiòtica. Tant un com altre nucli són manifestament els indrets on vivia la població que conrava les terres a l'entorn de les dues fonts.

El tercer barri de Selva és el situat entorn de l'església, sobre el puig que domina les dues fonts. Xilvar era una alqueria de trenta (XXX) jovades, de les més grans del districte d'Inca, i comprenia per tant Camarata i Valella. Pareix clar que el conjunt es va articular a partir d'un temple situat sobre el cim del puig.

Com s'ha dit Selva no ocupa el centre geomètric del floral, però sí un punt destacat de la centuriació. Per devora l'església passa un dels camins de la trama, que ve de Mancor i se'n va cap a Sant Miquel de Campanet. El camí passa per darrera l'església, i al cim d'un coster pronunciadíssim apareix el topònim Sa Plana, amb una creu de terme en una reduïda esplanada. Es tracta 7 d'una cruïlla de la centuriació.

Respecte de Xilbar de Palma, el Repartiment Àrab l'anomena com una de les unitats territorials menors que apareixen al districte de Ciutat. El nom és sobretot conegut per la font, una surgència natural que era l'origen i capçalera del tercer sistema hidràulic de Ciutat. Des de la font surt una sèquia que arriba al torrent Gros, on aquest es forma en ajuntar-se els dos brancals d'Esporles i Bunyola, vora el pont de la carretera de Sóller. Des d'aquí seguia pel torrent Gros originalment. La sèquia de na Cerdana, que creua per s'Indiateria, pareix una innovació posterior a la conquesta.

És molt significatiu que els termes municipals coincideixin sobre la font. Es tracta evidentment que es va voler assegurar que formàs part del floral de la Ciutat, ja que les aigües no beneficien en absolut als dos termes situats més amunt. De fet aquí a Xilbar hi ha un polígon que és l'únic de tota l'illa que està dividit en diagonal, quedant la part de reguiu a Ciutat i la de secà a Bunyola.

Son Tèrmens²⁶⁸ de Bunyola, situada entre s'Esglaieta i Palmanyola, és la possessió actual que era antigament Xilbar. El nom prové de la família Gual Tèrmens. Aquest nom apareix al Llibre dels Fets, Oliver de Tèrmens era un dels cavallers més destacats. És raonable suposar que és un cas similar al del proper son Espanyol, una finca important anomenada a partir del seu primer posseïdor, un destacat companyó de la conquesta.

Pel que fa al topònim de son Aversó, el qual envolta pràcticament son Tèrmens, és un cognom medieval català. Una hipòtesi fallida era que fos sant Aberxio d'Àsia. El que es pot il·lustrar exposant errades d'aquest tipus és que no és dolent cercar etimologies, sempre que es reconegui quan no són certes.

Sineu

El tercer floral de Pollentia és Sineu, situat ja al Pla. Forma ell tot sol el districte setè, el de Sineu, amb deu polígons, ja que als seu vuit hi afegeix els dos del floral parcial de Sant Joan.

²⁶⁷ Coromines (19899 pàg. 91.

²⁶⁸ GEM155XVII.

Aquest és un cas bastant simple de repartiment de les terres del districte, ja que són deu polígons prou similars entre si.

El districte geomètricament es correspon amb els termes de Sineu, Costitx, Lloret, Montuïri i Sant Joan. Sant Joan és una segregació de Sineu de després de la conquesta, mentre que Costitx i Lloret són segregacions modernes de Sencelles i Sineu respectivament.

El terme de Costitx és pràcticament un polígon, i degué integrar-se a Sencelles en un moment en que allà hi havia una parròquia més a prop que Sineu. Montuïri en canvi està format per dos polígons que degueren desvincular-se de Sineu, per agrupar-se entorn del puig de Randa. Ambdós moviments han de datar del temps de la conquesta àrab.

Sineu el formen tres polígons, Lloret dos més i Sant Joan altres dos. Apart de lleugeres adaptacions a la topografia local, sobretot per no dividir valls, els termes presenten una notable pervivència de la divisió romana.

El floral de Sineu segurament era l'antic palau dels Reis de Mallorca, actualment un convent, que es ve proposant en aquest treball que era un quarter de cavalleria.

Cal notar que el poble està desplaçar del punt geomètric que determina la centuriació, per poder-se situar sobre la variant de l'eix perpendicular que va de Santueri i es Pagos cap al puig d'Inca i Inca.

El topònim de Sineu en el repartiment apareix referit com a Sisneu. Etimològica i funcionalment ha de derivar de *Sisinius*, nom d'un sant que devia ser el patró.

La cruïlla segona és a sa Casa Rotja, un nom que denota runes romanes.

La cruïlla tercera és el puig d'en Capulla, nom que deu derivar d'un cuculus. No va prosperar com a assentament degut a la proximitat de Maria.

La pinna tercera és Maria, lleugerament desplaçada.

La cruïlla quarta és la torre de Montornès, situada entre el puig de sa Creu i el lloc pla, el Locoplan del Repartiment.

La cruïlla cinquena és Calicant vora el camí de Sant Joan a Petra. El nom fa potser referència a una fita referida amb calç, una calicata.

La pinna cinquena està situada exactament al centre de Sant Joan, on al segle XIII s'esmenta un lloc anomenat al Ahram, el vermell.

La cruïlla sisena és el puig de Solanda, lleugerament desplaçada per a coincidir sobre la via perpendicular original. Solanda deu derivar de *solemnitas*.

La cruïlla superior està situada entre sa Ritxola, és a dir *serritxola*, i Binitaref.

La cruïlla inferior és ses Algorfes, el trifinium entre Sineu, Lloret i Sant Joan.

Sant Joan

El quart floral de Pollentia és Sant Joan, situat a devora la centuriació de la Marina. Està format per només els dos polígons superiors, i es va incorporar al districte de Sineu. No cal considerar que tingués mai entitat pròpia, ni com a floral tan sols. De fet el seu floral no existeix i li correspondria estar on hi ha la ciutat de Tuccis.

Els dos polígons del floral es corresponen amb les parts inferiors dels municipis de Montuïri i Sant Joan respectivament. Bàsicament el interès que té aquest floral és que les seves cruïlles són termes entre les dues centuriacions.

La cruïlla segona presenta un desdoblament. D'una banda és l'ermita de Bonany, sobre el puig antigament denominat de Maria, en referència l'estació òptica que hi havia. Aquesta estava situada un poc desplaçada sobre el cim del puig, però alineada amb el decumano. De l'altra banda és son Elzèbits, un terme entre Vilafranca i Petra, que pareix un sant Eusebi.

La cruïlla superior és un punt també molt complex. Geomètricament es correspon amb la possessió de Horteta, on es creuen la carretera de Manacor amb el camí de Porreres a Sant Joan, i la partió entre Montuïri i Sant Joan. A prop també hi ha el terme del puig Cugulutx, trifinium entre Montuïri, Sant Joan i Porreres. Finalment hi ha el terme viari d'Orta, on la via perpendicular creua el límit entre les dues centuriacions.

Mortitxet

El cinquè pagus de Pollentia és el de Mortitxet, que és un de tants que només tenen la meitat del seu territori, és a dir quatre polígons, ja que el seu centre cau a la costa. El seu territori ara s'estén a cavall dels actuals municipis d'Escorca i Pollença, que es reparteixen cada un dos polígons del floral. Mortitxet originalment pertanyia al districte de la Muntanya, i en el Repartiment la meitat oriental va tocar als templers, que l'afegiren a Pollença. va ser partit en dos degut a les seves peculiaritats geogràfiques. Efectivament les dues meitats estan molt diferenciades. La occidental pertany al nucli central de la Muntanya, i en canvi la oriental s'articula entorn de la vall d'en March, una continuació de la plana de Pollença.

El centre del floral geomètricament parlant està situat a la costa, a prop de la possessió d'Ariant. Es tracta d'un lloc massa aïllat, i per tant va ser traslladat a la cruïlla inferior, sobre el pas natural entre la Muntanya i la vall d'en March, situant-se així a les actuals cases de la possessió de Mortitxet.

El topònim de Mortitxet és modern, ja que deriva de la veïna finca de Mortitx, el nom de la qual significa simplement *els morts*. Aquest nom fa referència al cementiri de l'església del floral veí. És a dir que pareix que el nom va sortir d'aquí i va tornar en diminutiu. L'advocació era sant Major, que es troba documentat al Repartiment Reial.

La cruïlla quarta és la possessió de Ternelles.

La cruïlla cinquena és el puig del Calvari de Pollença.

La pinna cinquena ha de ser Pollença mateix.

La cruïlla sisena és Fartàritx.

Sant Miquel de Campanet

El sisè floral de Pollentia és a Campanet, al Raiguer. Forma ell tot sol el districte vuitè. Aquest és un districte típic del peu de les muntanyes, bastant reduït en extensió. Efectivament dels vuit polígons originals Escorca se'n queda un i Pollença dos. Això es compensa amb un polígon i mig a la part inferior, agafats de Muro. El mig polígon està partit en oblic pel torrent de Vinagrella, el principal de l'illa.

Es degué arribar a deu lots poligonals comptant com a un els dos que formen actualment Campanet i el de Búger, i els set mitjos que formen sa Pobla es comptaren sencers. Efectivament sa Pobla ocupa tres polígons i mig.

El districte geomètricament es correspon amb els municipis de Campanet, Búger i sa Pobla. Sa Pobla és una segregació de Campanet de després de la conquesta, mentre que Búger és una segregació moderna també de Campanet.

L'església rural de sant Miquel de Campanet és sens dubte el floral. El recinte que conté el cementeri i l'esglésiola de repoblament ve a ser un quadrat de cent peus de costat.

El centre real del pagus està molt desplaçat, quasi fins a la cruïlla novena, però seguint el cardo. Això es deu a que el seu emplaçament original era sobre un puig molt abrupte, anomenat des Fangar, nom que ha de ser un derivat de fita. L'esglésiola s'aixeca al fons de la vall, en un creuer de camins, enmig de les finques de Gabellí i molt a prop del torrent que recull entre d'altres aigües les de les Fonts Ufanès.

Aquesta ubicació ha provocat que no progressàs com a nucli de població. Hi ha una tradició que diu que el poble original era allà devora, però una torrentada l'havia destruït. Segurament²⁶⁹ el que va passar és que eren terres massa bones per establir-les, i es va preferir vendre trasts sobre la carena.

Respecte del nom del poble, que deriva de *compitum*. El nom original del floral potser es conserva en els noms de les possessions de la cruïlla novena. Aquestes són Monnaber i Santiani.

La cruïlla segona està situada al punt anomenat la Salve, sobre una cruïlla de la carretera de Pollença i el camí que va cap al mar seguint el cardo.

La cruïlla tercera és a damunt un puig un lloc anomenat Taial Redó. Podria referir-se a una talea, una estaca.

La pinna tercera és Guinyent, el llogaret desaparegut d'Alcúdia a la cruïlla de la carretera general amb el camí de Pollença.

La cruïlla quarta és Oriolet.

La cruïlla cinquena és el torrent de Vinagrella on arriba a l'Albufera.

La pinna cinquena és sa Pobla.

La cruïlla sisena també és sa Pobla.

La cruïlla superior és a Maçana i la Cuculla de Maçana.

La cruïlla inferior és on es hi ha els torrents de Sant Miquel i Búger, així com els dos municipis de Búger i sa Pobla.

²⁶⁹ La tradició la refereix Rosselló Vaquer (1982) a la Història de Campanet, i es conta sovint al poble. Bisson (1977) explica com està molt generalitzat als latifundis de Mallorca servir el camps bons i establir els turons àrids. Al terme de Calvià aquest autor ho va poder constatar Grimalt (2001).

Muro

El setè pagus de Pollentia és Muro, situat a cavall del Raiguer el Pla i la Marina. Forma el districte novè, el de Muro. Aquest bàsicament està compost pel pagus de Muro, ja que cap a la mar s'hi incorporen importants fragments de pagus, però són terres de *marina*, garrigues litorals.

Muro cedeix un polígon i mig de la part superior a Campament, i rep dos polígons per la part inferior, pertanyents a Petra. Aquesta és la part essencial del districte. A devora l'Albufera el mig polígon de Campanet i el de la Marjal compten doble, són així tres lots de polígon que units als set normals restants sumen deu polígons.

Cal afegir-hi dos polígons d'Alcúdia, un de plena Albufera i l'altre de marina, com també els quatre o cinc cedits per son Serra de Marina. Aquest darrer floral s'hi agrega sencer, excepte la part inferior que en estar sobre el torrent de na Borges passa a Petra.

El districte geomètricament es correspon amb els termes de Muro, Llubí, Maria i Santa Margalida. Santa Margalida és una segregació de Muro de després de la conquesta, mentre que Llubí i Maria són segregacions modernes de Muro i Santa Margalida respectivament.

Llubí el formen dos polígons, i Maria tres. Muro presenta un municipi centrat sobretot en la Marjal, i Santa Margalida compren la majoria de la Marina. Aquí els dos municipis interiors presenten una notable pervivència de la divisió romana.

L'emplaçament del floral de Muro està desplaçat cap al nord respecte del seu lloc geomètric. Es situa sobre el castell roquer de Muro, la punta de roca rodejada de penya-segats darrera l'església on es troba el barri de la Riba. El topònim de Muro clarament deriva del castell roquer, i fa referència a la fortificació prehistòrica que hi trobaren els romans.

Tant l'emplaçament a l'entrada del castell roquer, com la trama viària, com la documentació medieval²⁷⁰, condueixen a proposar que l'església sempre ha estat en el mateix lloc.

La cruïlla segona es exactament una cruïlla de camins en plena Marjal.

La cruïlla tercera cau en plena garriga. Està molt desplaçada a Alacantí.

La pinna tercera és exactament Santa Eulàlia.

La cruïlla quarta és sa Boleda, un indret molt significatiu que es veurà en tracta el pagus de son Serra de Marina.

La cruïlla cinquena és s'Estret, desplaçat a devora el torrent de na Borges.

La pinna cinquena és Santa Margalida.

La cruïlla sisena és el rafal Roig geomètricament, però devia estar desplaçada a Santeia, un important creuer de camins sota l'advocació de santa Ia.

La cruïlla superior és Es Muà, que pareix un derivat de metula.

La cruïlla inferior és el quatrifinium dels municipis del districte de Muro.

²⁷⁰ Rosselló Vaquer i Alomar (1989) pàg. 83.

Petra

El vuitè pagus de Pollentia és Petra, situat sobre la capçalera argilosa del torrent de na Borges, entre el Pla i la Marina. Forma ell tot sol el districte desè, el de Petra, que és bastant reduït. El formen només cinc polígons: tres del propi pagus de Petra, que són el que queda entre la franja superior cedida a Muro i la meitat inferior que pertany a la centuriació de la Marina. I dos més de la franja inferior del floral de son Serra de Marina.

Però aquests cinc polígons estan situats sobre unes terres molt bones, com s'ha dit la capçalera del torrent de na Borges, i el seu curs fins a la mar, anomenat *Flumen* al Repartiment, és a dir que era considerat un autèntic riu més que un torrent. Es pot considerar simplement que els polígons varen ser dividits per la meitat per arribar als deu lots poligonals.

El districte geomètricament es correspon amb els termes de Petra i Ariany, però sense el de Vilafranca. Comptava també amb l'afegitó de la part d'Artà entorn de la Colònia de Sant Pere, entre na Borges i el coll de Morell, que com sabem formava part de la centuriació del Pla, i no de la de la Marina com la resta de l'actual municipi d'Artà. Vilafranca és una segregació renaixentista de Petra, però el seu territori formava part de la centuriació de la Marina. Cal considerar que els catalans l'assignaren a Petra en desfer el districte de Caçor. Ariany d'altra banda és una segregació molt recent de Petra que, cal notar-ho bé, deixa el curs del torrent dins Petra: la clau per entendre els moviments territorials d'aquesta comarca és el curs de na Borges.

L'emplaçament geomètric del centre del pagus de Petra és a son Reixac, a devora el començament del torrent de son Serra. Petra està bastant desplaçada d'aquest emplaçament, per anar a situar-se a davall el puig de Bonany, en un lloc que pareix un creuer de camins prehistòrics.

El topònim de Petra etimològica i funcionalment ha de derivar del nom de sant Pere, a través del genitiu Petri i d'una deformació Petre. Aquest devia ser el patró de la parròquia, i l'escut del poble, les claus de sant Pere, és així encertat.

La cruïlla segona està situada a son Boscà.

La cruïlla tercera és sa Vall, que és un terme amb la centuriació de la Marina.

La cruïlla superior és Ariany.

La cruïlla inferior és Termenor, derivat de *terminus*, és a dir un terme amb la centuriació de la Marina. Està lleugerament desplaçat per caure sobre el camí de Petra a Manacor.

Bóquer

El novè pagus de Pollentia és Bóquer, situat a l'extrem de la serra de Tramuntana. Forma part del districte de cavalleria de Pollentia.

L'emplaçament geomètric del floral coincideix curiosament amb el de Bóquer: queda molt a prop, al lloc de Font Xica. Això només és una casualitat, i pareix clar que encara que hagués quedat més enfora s'hauria desplaçat fins a l'antiga ciutat.

Referir les cruïlles en aquest floral és un exercici un poc fútil: en primer lloc per la geografia torturada d'aquest extrem de l'illa, i en segon per la presència de la ciutat preromana, que ja devia tenir els seus nuclis.

De totes maneres es veurà que les escasses cruïlles tenen un cert interès, és a dir que es varen constituir en centres territorials a pesar de tot. La península de Formentor cau fora del floral, però òbviament s'hi ha inclòs.

La cruïlla tercera és Albercutx.

La cruïlla tercera bis és Formentor.

La cruïlla sisena és un creuer de camins a devora s'Albufereta..

La cruïlla superior és sant Vicenç.

La cruïlla inferior és la boca del torrent de s'Almadrava, al límit dels municipis de Pollença i Alcúdia.

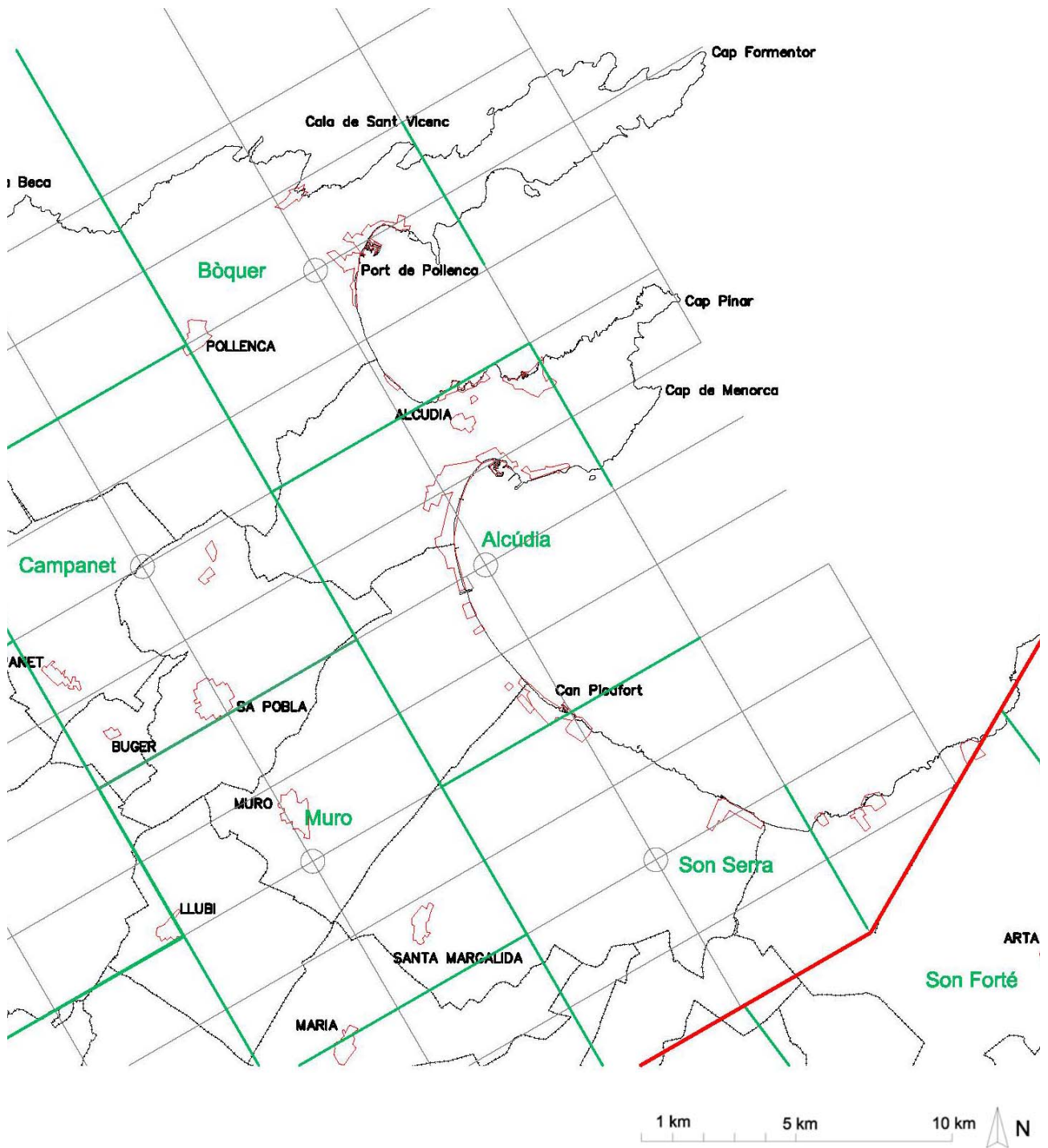
Pollentia

El desè pagus de Pollentia és la pròpia Pollentia. Aquest forma un districte de cavalleria, situat entorn de la ciutat. Es tracta d'una zona de geografia torturada on la centuriació va quedar un poc fora de joc. El districte compren la meitat superior del floral de Pollentia. Aquest floral queda partit per l'Albufera i el mar, i l'únic polígon de terra ferma de la seva meitat inferior es va traspasar a Muro. També inclou el floral de Bóquer, i part del d'Ariant.

Aquest territori forma una clara unitat geogràfica, i queda encaixat entre les muntanyes, el mar i les albuferes. Es pot apreciar que la centuriació va realitzar un exercici de realisme. Respecte de les terres cultivables, es pot considerar que hi ha quatre polígons aprofitables: la vall de sant Vicenç, Almadrava, Guinyent, i els voltants d'Alcúdia. Cal comptar que es va construir un aqüeducte que creuava tots els polígons, i que el propi nom de Guinyent deriva de la paraula àrab per horts. Així es va arribar als deu lots poligonals a partir dels polígons de reguiu.

El districte geomètricament es correspon amb els municipis d'Alcúdia i Pollença. Formaven un sol districte en el moment de la conquesta catalana però des de llavors han estat separats. Pollença va heretar tots els avantatges com a simple districte, en abandonar-se la ciutat: els millors camps i l'aigua. Alcúdia, que per cert vol dir les runes en àrab, només mantenia precisament això, les restes de la ciutat. Aquestes runes interessaren als catalans que procuraren restablir-la, encara que molt reduïda territorialment.

L'emplaçament geomètric del pagus de Pollentia cau entre el mar i l'Albufera, per on ara hi ha la gola d'aquesta, un fet que no és cap casualitat. La dificultat de l'emplaçament dóna una idea de com de forçada està la qüestió territorial. Lògicament es va desplaçar per fer-lo coincidir amb la ciutat d'Alcúdia.

4.89. La columna de Bóquer. Bóquer, Pollentia i Son Serra. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

La cruïlla segona és Algerràs, al mig de la península del cap Pinar.

La cruïlla sisena és son Bauló, ja al municipi de Santa Margalida.

La cruïlla superior és la cova de sant Martí.

La cruïlla inferior és a can Picafort, on el límit entre els municipis de Muro i Santa Margalida arriba al mar.

Son Serra de Marina

L'onzè i darrer pagus de Pollentia és son Serra de Marina. Està situat a la vorera de la badia d'Alcúdia i queda pràcticament tot sobre terra ferma. En principi hauria de ser un pagus perfectament viable, si no fos per les condicions naturals. Està assentat quasi tot a damunt terra de marina, una garriga o pinar que l'ocupa totalment. En època medieval la zona costanera es coneixia com a Roberia²⁷¹, un derivat de *Riparia*, la ribera, és a dir un estricte anàleg de l'actual terme Marina.

Pràcticament l'única terra de cultiu aprofitable és la cinta estreta del torrent de na Borges, que ocupa els dos polígons inferiors, que passaren al districte de amb la zona extra de Betlem i la Colònia d'Artà, raonablement per preservar la unitat del curs del torrent. És notable que el límit inferior geomètric del pagus coincideix amb l'arcifini de la centuriació de la Marina.

La majoria del pagus queda dins l'actual terme de Santa Margalida, que va ser incorporat al districte de Muro. Respecte al centre del pagus, en principi pareix que hauria de ser la possessió de son Serra de Marina, situada bastant a prop del centre geomètric del floral, i que és un nus de camins de la zona.

Son Serra està situat però en un indret massa extrem. El pagus administratiu degué situar-se a sa Boleda, en una posició excèntrica però a la zona més fèrtil de la contrada. Efectivament sa Boleda és la cruïlla nº10 d'aquest pagus i a la nº4 del de Muro, i està situada sobre el camí aequal que uneix ambdós centres.

Cal notar que Boleda²⁷² és un topònim andalusí. En àrab ve a ser un estricte equivalent de pagus, بَلْدَة BLDCo88 Be32, ja que a part del concepte d'assentament també denota estupidesa, és a dir els menyspreu dels ciutadans envers els forans, com a *paganus*. Aquí es pot incidir en que la Babalbalad de Ciutat²⁷³ devia ser la porta per on els pagesos anaven al mercat.

La cruïlla quarta és l'ermita de Betlem o Binialgorfa, el terme extrem entre les dues centuriacions. La cruïlla cinquena és exactament Morell, el terme entre les dues centuriacions al coll del mateix nom.

La cruïlla sisena és es Cabanells, un altre terme. Aquesta possessió actualment és un quasi enclavament del municipi de Petra entre els d'Ariany, Santa Margalida, Artà, Sant Llorenç i Manacor. La cruïlla superior és son Real. La cruïlla inferior és son Doblons.

²⁷¹ Pinars i Roberia: Rosselló Vaquer i March (19881) pàg 58 i Mas i Forners (2004a) pàg. 20ss.

²⁷² Mas i Forners (2002) pàg 326. ho discuteix extensament. També ho esmenten. .Rosselló i March (1981) pàg 57. Va ser el lloc de naixement devers el 1029 d'un intel·lectual andalusí, Abu Abdallah Alhomaidi.

²⁷³ La interpretació habitual és que significava porta de la Ciutat com a Riera, M.(1993) pàg 74.

4.4.4 Els Pagi de Tuccis

Dins la centuriació de la Marina, a diferència dels *pagi* de Guium els de Tuccis presenten un regularitat bastant notable. Segueixen la trama geomètrica de manera molt acurada, i els centres solen ser a prop d'on aquesta determina. Els *pagi* de Guium eren sis i s'havien concentrat en tres districtes en el moment de la conquesta catalana, Lluçmajor, Campos i Santanyí. El mateix va succeir amb Tuccis: de vuit florals es va passar a tres districtes, la mateixa Tuccis, Manacor i Artà. El més raonable és que aquestes agrupacions ja funcionessin en època romana, i fossin un equivalent als districtes cohortals proposats per la centuriació del Pla.

Una hipòtesi alternativa i poc raonable és la de que els *pagi* geomètrics només s'agrupaven en ciutats inicialment, i que l'aparició dels districtes va ser el resultat del despoblament de les zones costaneres degut als atacs musulmans. Pel contrari s'ha de considerar que les agrupacions de *pagi* geomètrics ja es produïren al moment mateix de l'establiment romà.

Tuccis

L'eix fonamental de la centuriació de la Marina és el camí que des d'Inca i Sineu arriba a Santueri. Aquest camí va ser traçat per ser el *cardo maximo*. El punt on el camí arriba al límit entre les dues centuriacions, a Orta, està situat molt a prop dels Pagos, el punt geomètric on està situat el centre de Tuccis. L'emplaçament d'aquesta ciutat ja s'ha discutit.

La ciutat de Tuccis té el seu centre pràcticament sobre l'extrem de les dues centuriacions. Això fa que el seu territori sigui en principi de només quatre polígons, que es corresponen amb els actuals termes municipals de Porreres i Vilafranca. Només hi ha una diferència en el terme del primer que s'explicarà un poc més envant. El centre del floral era la mateixa ciutat de Tuccis, situada a l'entorn del turó dels Pagos, de la qual ja hem parlat anteriorment.

La cruïlla tercera és Termenor, un terme amb la centuriació de la Marina.

La pinna tercera és Bendrís, lleugerament desplaçada a l'inici de la vall de na Borges.

La cruïlla quarta és es Caparó, en un trifinium entre Manacor, Petra i Vilafranca.

La cruïlla cinquena és el puig de Justaní, una cantonada del municipi de Vilafranca. Justaní és, com han notat tots els filòlegs, una església en honor de sant Justinià, l'emperador bizantí que conquerí les Balears als vàndals.

La pinna cinquena és Albocàsser.

La cruïlla sisena és son Valls de Padrines, el centre del replanteig de la centuriació de la Marina.

La cruïlla setena és son Jeroni, situada exactament al seu lloc, i a devora el trifinium de Porreres, Felanitx i Campos.

La pinna setena és son Mesquida.

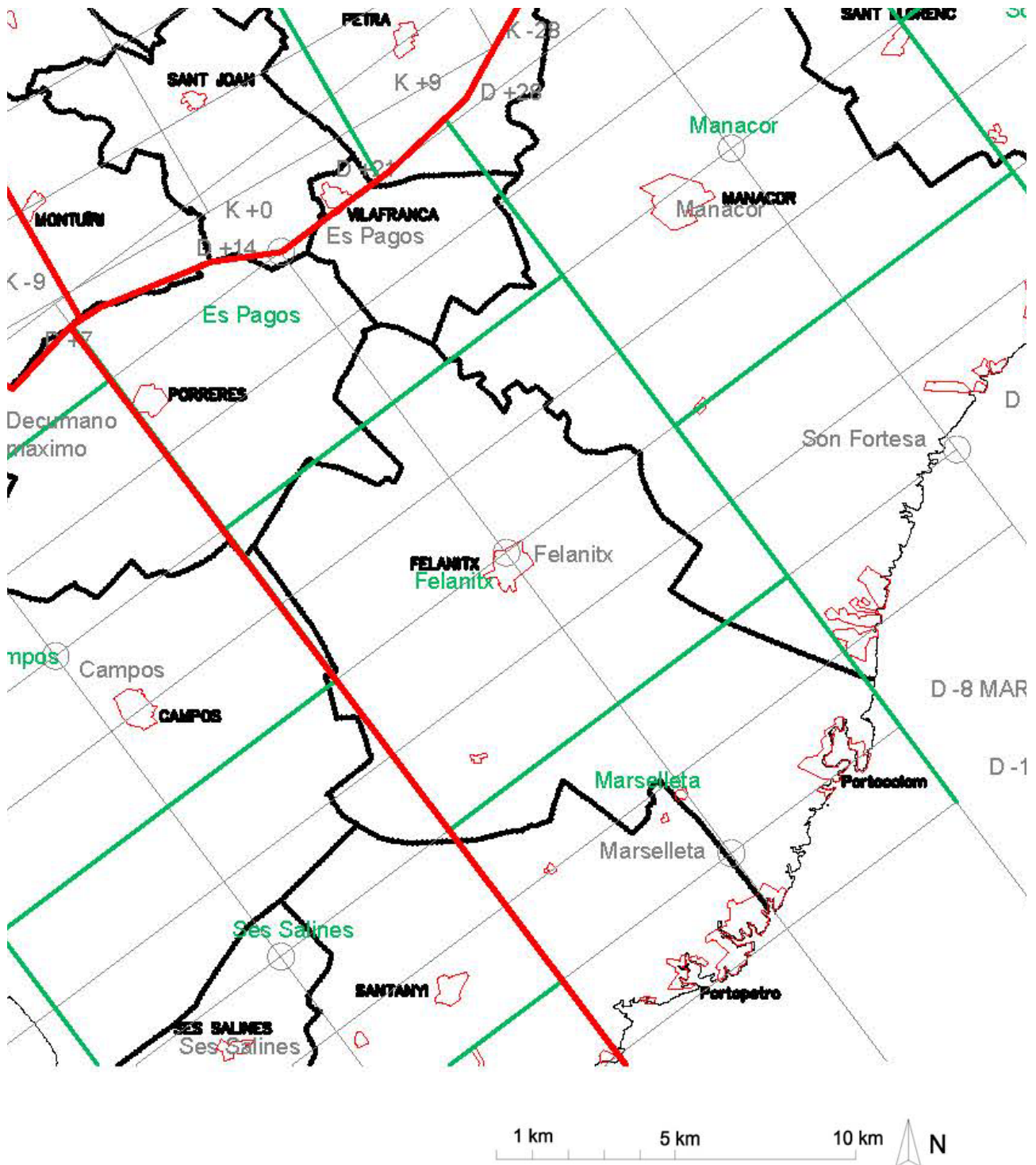
La cruïlla vuitena és sa Dusaia.

La cruïlla novena és sa Creu de Porreres, devora el cementiri.

La pinna novena és Porreres.

La cruïlla desena és Banyeres, el terme on es hi ha els territoris de les quatre ciutats.

La cruïlla inferior és ses Talaies, devora el trifinium entre Vilafranca, Porreres i Felanitx.

4.90. La columna de Tuccis. Tuccis, Felanitx i Marselleta. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

Felanitx

El segon pagus de Tuccis és Felanitx, que forma part del districte de Tuccis. L'actual terme de Felanitx és superposa exactament amb el territori geomètric romà, deixant apart petits canvis i la incorporació de mig pagus de Marselleta. Aquest fet notable s'afegeix a una casualitat, la de que el centre geomètric del pagus coincidís amb un important assentament prerromà.

Efectivament Felanitx està rodejat de cementiris prehistòrics: les coves artificials del puig de sa Mola, els talaiots entorn del Velar de n'Hereuet. I la situació de la població és prou bona: té aigua i camps fèrtils. El floral estava situat a les cases de sa Torre, a la part alta del poble. Més a baix, a l'emplaçament de l'antic poblat prehistòric, hi havia el nucli civil, on ara hi ha el centre del poble.

La cruïlla segona està desplaçada a Llodrà.

La cruïlla tercera es confon amb la pinna de devora, son Macià.

La pinna tercera és son Macià.

La cruïlla quarta és es Fangar. Aquest nom ha de referir-se a una fita, paraula de la qual n'és un derivat com Inca. A devora hi ha el pla d'Almellia.

La cruïlla cinquena és sa Plana vella, o cala Murada.

La pinna cinquena ha de ser Portocolom, desplaçada a vorera de mar.

La cruïlla sisena és el mateix castell de Santueri.

La cruïlla setena està fortament desplaçada sobre el camí de Guium a Santueri a es Mussol, un possible derivat de metula. Es tracta d'un trifinium de Felanitx, Ses Salines i Campos.

La pinna setena és cas Concos, concretament la possessió de sa Galera.

La cruïlla vuitena és es Rossells.

La cruïlla novena està desplaçada a son Oliver, cap a Felanitx, on hi havia una mesquita anomenada bania al fatu.

La pinna novena és la basílica de son Fadrinet.

La cruïlla desena és son Rosselló.

La cruïlla superior és son Navata, al creuer del camí de son Valls.

La cruïlla inferior és Firella.

Sobre aquestes cruïlles i pinnes cal destacar una cosa. Ja entren de ple en el territori de la Marina. Aquí, enmig de la garriga, el més prudent era situar les cruïlles en els poblats prehistòrics existents, encara que estassin fortament desplaçats. Cal destacar a continuació tres pinnes i cruïlles de Felanitx que mostren alguna característica especial pel que fa a la seva identificació.

La primera, son Fadrinet, allotja una església descoberta fa una dècada i que ha estat excavada. Aquesta església és un exemple de les que s'aixecaren a tota l'illa sobre els terminus.

Respecte d'un segon, el de cala Murada, consta explícitament en un document medieval que era una mesquita musulmana anomenada de cala Murada i situada entre els termes de Felanitx i Manacor. És a dir, que el document confirma que era un temple de límit entre els territoris dels floral.

En el cas de son Macià, el tercer, la influència de la trama romana va revelar-se fa un segle. A començaments del segle vint la possessió de son Macià de Manacor es va establir i va néixer el que podríem dir que és el darrer poble agrícola aparegut a l'interior de Mallorca. Un bon indicatiu de que va aparèixer tan tard és que la carretera que hi arriba és municipal. Doncs bé, aquesta carretera és un cardo, i les cases originals de son Macià estaven situades a la pinna entre Felanitx, Manacor i son Fortesa. Degut a la situació en un vall entre dues serres de son Macià el camí està un poc desplaçat, però apart de l'acomodació geogràfica el conjunt segueix molt fidelment les traces de la centuriació. A les cases de son Macià aquest cardo es creua amb un decumano. Aquest és seguit modernament pel camí des Fangar a la banda de Felanitx i pel camí de Plata a la banda de Manacor.

Marselleta

El tercer pagus geomètric de la ciutat de Tuccis és Marselleta. Ja s'ha explicat com va ser transferit parcialment a Guium per compensar els territoris i formà part del districte d'aquesta ciutat.

Efectivament un dels florals que no va reeixir és el de Marselleta. Degut a que limita amb el mar està reduït a quatre rectangles. La seva mida era viable per a mantenir un centre floral, però la seva situació al litoral el va fer desaparèixer. Una vegada desaparegut el perill de la pirateria del nord d'Àfrica al segle denou, varen aparèixer i prosperar dues poblacions interessants molt a prop del centre de Marselleta. Es tracta de Calonge i s'Horta, que formarien una única població si no fos perquè cada una és d'un municipi diferent. Calonge pertany a Santanyí i s'Horta a Felanitx. Aquests dos nuclis resumeixen el que li va passar al pagus: la meitat va ser traspasada de Tuccis a Guium per a compensar els territoris: la partió dels termes segueix el cardo maximo de la centuriació, cada un dels floral veïns de Guium i Felanitx va quedar-se una meitat.

El floral està geomètricament situat a les cases de la possessió de Marselleta. Aquestes estan situades no directament sobre la costa, sinó un quilòmetre més endins. Era una posició bastant vulnerable. És molt probable que en un primer moment el centre es desplaçés, degut als atacs musulmans, a la possessió de s'Horta vella, deixant de banda el floral. Aquesta està situada sobre la cruïlla superior, i està comunicada per un camí que rodeja el puig de sant Salvador amb Felanitx. Aquest camí devia ser una derivació del cardo maximo per a evitar creuar per les muntanyes del castell de Santueri. Un topònim, el coll del Colcador de la Núvia, indica un altar de pedra que no va prosperar.

S'ha optat aquí per mantenir la posició del floral a l'emplaçament geomètric. També es podria haver desplaçat a Portocolom, un centre d'activitat reconegut. El primer topònim d'Adia al Capbreu és Samaron. Es proposa aquí que està situat a Marselleta i deriva de Sant Marron. També cal dir que podria fer referència a un simple altar testimonial.

La cruïlla segona és can Alou al camí de Felanitx a Portocolom.

La cruïlla tercera cau al mar, encara que podria ser el mateix Portocolom, que ja s'ha dit que devia ser també la pinna primera de Marselleta, o cinquena de Felanitx.

La cruïlla novena és Portopetro

La pinna novena és Santanyí.

La cruïlla desena és s'Alqueria Blanca.

La cruïlla superior és s'Horta vella, situada en un vall fèrtil al final dels turons que baixen des de sant Salvador.

Manacor

Manacor és el quart pagus de Tuccis, i el centre del segon districte, que compren a més un polígon vora el torrent de na Borges, el municipi de Sant Llorenç i el mig floral de son Fortesa.

El terme municipal de Manacor actualment compren tots aquests territoris excepte Sant Llorenç. El seu límit presenta algunes irregularitats a la banda occidental o de Felanitx degut a la petita serra muntanyosa que hi ha entremig. A la banda oriental la presència del nucli de Sant Llorenç s'ha menjat una part del territori. El floral de son Sard compren els actuals municipis de Son Servera i Sant Llorenç. Aquest darrer geogràficament està separat de la resta del districte d'Artà per una forta cadena muntanyosa, el que degué determinar la seva adscripció al districte de Manacor.

El centre d'aquest territori incorporat és Sant Llorenç, situat precisament al seu extrem, el que fa que en independitzar-se modernament se'n dugui part del territori del floral de Manacor. Sant Llorenç es correspon quasi exactament amb la conca del torrent que acaba a S'Illot. Compren polígons de son Sard i de son Forté.

El centre geomètric del pagus de Manacor està situat molt a prop de la possessió de son Mas, situada en una posició preeminent vigilant la vila de Manacor, que deu estar sobre un antic poblat prehistòric. A son Mas s'hi va trobar un cap de marbre representant el déu Bacchus. Això reforça la impressió que els emplaçaments dels florals geomètrics acabaren convertits en altars o temples. Al seu torn el floral de Manacor devia ser el Palau, el centre mateix de la vila devora l'església, el recinte quadrangular que es va habilitar com a palau per a Jaume II.

La cruïlla primera està situada exactament a sos Ferrers.

La cruïlla primera bis és el terme dels Cabanells.

La cruïlla segona està desplaçada ses Planes de Sant Llorenç, a davall el puig de Calicant, on cau geomètricament la cruïlla.

La cruïlla tercera és Sant Llorenç, que coincideix amb la pinna tercera.

La cruïlla quarta és son Sureda vora son Carrió.

La cruïlla cinquena és sa Gruta.

La pinna cinquena és sa Carrotja.

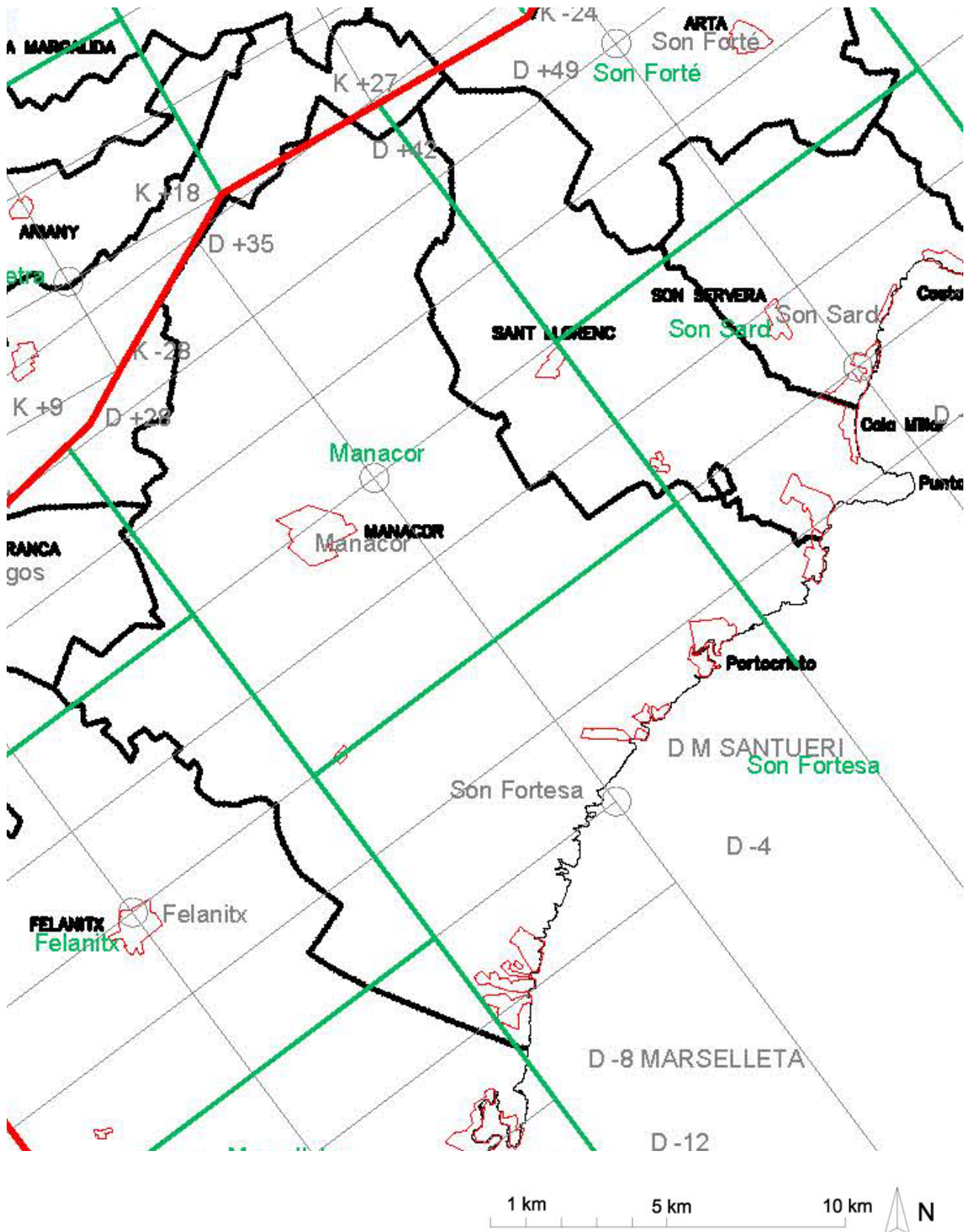
La cruïlla sisena és es Rafal Pudent. A devora hi ha un santa Ponça, que suggereix que ambdós han de derivar de Santa Pudenziana.

La cruïlla dotze és son Sureda a prop de Rotana.

La cruïlla dotze bis és el terme de sa Vall del torrent de na Borges.

La cruïlla superior és Conies.

La cruïlla inferior és Serrella, a damunt Santa Cirga.

4.91. La columna de Manacor i son Fortesa. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

Sant Llorenç és una pinna que està lleugerament desplaçada, queda situada a prop del cap de polígon, el de ses Planes. Això entronca amb una vella polèmica historiogràfica sobre la situació original d'aquesta església. Degut a la situació en un vall humit, com ho és encara la banda de sa Grua, es requerien treballs de sanejament per fer-lo habitable. La nostra impressió és que això es va dur a terme en època romana. Després, al moment de la conquesta vàndala, l'abandó de les obres de sanejament va fer que es preferís traslladar el temple cristià a un lloc més sà, a son Peretó. Posteriorment en època musulmana es degué reprendre el sanejament i situar una mesquita al lloc original. Després de la conquesta catalana es va situar la pobla de Bellver en el mateix emplaçament, i l'abandó del sanejament va causar un intent de moure el temple precisament una altra vegada a son Peretó. Això no va reeixir ja que el proper nucli de Manacor va atreure la població. Posteriorment es va tornar a sanejar el vall es va començar a desenvolupar l'actual església i població de sant Llorenç des Cardessar. Respecte d'aquest curiós nom, el de Cardessar, cal considerar que és una ironia dels habitants de la zona per anomenar al pati davanter de l'església medieval abandonada, el cementiri. Aquesta està situada a la cruïlla fonamental del terme, lloc de pas obligat i significat.

Gili²⁷⁴ aporta un extraordinari document de 1360 en que el rei Pere el Cerimoniós permet als pobladors de Sant Llorenç edificar una nova església a un lloc assignat d'una quarterada i mitja, a l'alqueria Adzona. Sitjes s'afegeix a la llarga tradició historiogràfica de Manacor que confirma que Adzona era a la cavalleria de son Peretó, i afirma que sens dubte Adzona era el jaciment de son Peretó.

Al final l'església es va reconstruir mantenint l'emplaçament, però el que aquest document mostra és que els llorencins raonaven territorialment igual que els seus avantpassats mil anys enrere. Davant un problema de salubritat que els matava els capellans aplicaven la llei d'Hotelling per no perdre parroquians.

Que de la parròquia de Manacor a l'església de Sant Llorenç no hi ha sinó mitja llegua, o per aquest entorn, i el camí és molt pla, on no hi ha torrents qui puguin impedir el pas ni muntanyes algunes.

Als plets dels segles XVI i XVII els representant de Manacor despleguen minucioses llistes de capellans morts a la rectoria de Sant Llorenç per mor de la falta de salubritat, i raonaven sobre les bones condicions del camí. D'altra banda, va ser la mateixa universitat de Manacor la que va actuar per solucionar el problema, fent condicionar la font del Mal Any, l'origen de les pestilències.

Son Fortesa de Manacor

El cinquè pagus de Tuccis, son Fortesa ocupa la part del litoral del municipi i districte de Manacor. El seu centre està situat a la costa, pel que es tracta d'un floral de només quatre polígons. És un floral costaner que històricament no ha donat senyals d'autonomia. Fins al segle vint el seu sòl estava ocupat bàsicament per garriga.

²⁷⁴ Gili (2000) pàg. 79 pel document, i pàg. 124 per les condicions del camí. Sitjes (2014) pàg. 64 per Adsona. Gili (1983) pàg. 518 enumera els estudiosos que han tractat les cavalleries de Bellver, abans d'ell: Oleza BSAL XXIII, Lliteras 1971, Rosselló Vaquer 1978, Segura Salado 1981.

El centre del pagus geomètricament cau als penya-segats a prop de son Fortesa de Manacor. Aquesta possessió pareix l'únic cas de pervivència de l'estructura original del fortí romà sense gairebé variacions. Es conserva perfectament el quadrat exterior, aixecat com a mur de tàpia quan es convertí en ràpita musulmana. Pel que fa al interior, la torre situada al mig del recinte és medieval. Com ja s'ha dit, l'ús massiu dels recintes dels florals com a cementiris ha destruït sens dubte el seu subsòl, pel que un centre com aquest és molt interessant.

La cruïlla segona és el port de Manacor.

La cruïlla superior és es Cabassers.

Son Forté d'Artà

El sisè pagus de Tuccis és el de son Forté. Aquest és el primer dels tres que formen el districte d'Artà. Rebrà aquí el nom de son Forté, seguint la pronúncia local, a la possessió de son Fortesa d'Artà, bàsicament per distingir-la de la de Manacor. Cal considerar-hi afegit el polígon independent que forma el cap Ferrutx.

Aquest pagus es correspon amb l'actual terme d'Artà. El cas dels tres florals que s'ubiquen la península d'Artà és realment revelador: son Forté, Canyamel i son Sard ocupaven respectivament els territoris de que avui són els municipis d'Artà, Capdepera i a la vegada Son Servera i Sant Llorenç. Tots tres estan situats dins el territori d'influència del castell roquer d'Artà, l'emplaçament prehistòric que és el centre de la península. La centuriació romana aquí va adaptar-se a la geografia i va convertir en districte el que era clarament una comarca prehistòrica.

Pel que fa estrictament al pagus de son Forté, aquesta possessió n'és el centre geomètric, i s'hi degué construir una *phouria*, però el *fora* cal considerar-lo situat a tots els efectes a Artà. El territori del floral assoleix una superfície al voltant dels vuit polígons, si bé no és la estrictament geomètrica: D'una banda un polígon de la banda superior, la zona de la Colònia de Sant Pere, entra dins la centuriació del Pla. De l'altra un polígon sobrant a la zona del cap Ferrutx, s'incorpora naturalment al floral, ja que no limita amb cap altre. El terme actual d'Artà ha patit alguns canvis respecte del floral. D'una banda s'ha incorporat la zona de la Colònia de Sant Pere, que en el moment de la conquesta pertanyia a Petra. En el moment en que s'afluïxen els vincles administratius era més a prop i senzill anar a Artà que a la llunyana Petra, gairebé el doble d'enfora. D'altra banda la part superior de l'actual terme de Sant Llorenç era geomètricament de son Forté. Aquesta zona està però separada de la resta del floral per les muntanyes d'Alpara. En el moment en que es consolidà una església a Sant Llorenç era una alternativa molt millor.

Com s'ha dit el floral d'aquest floral està geomètricament situat a les cases de son Forté. Per a aquestes hi ha una sèrie de noms rellevants: en primer lloc tenim el nom actual, Forté, que indica que el floral conservava en el moment de la conquesta catalana la forma característica del quadrat fortificat. D'altra banda al Repartiment reial hi ha en aquesta zona els noms Albenia i Beni Frolatx. Tots dos deriven d'un bania floralis.

Els camins de la zona conserven l'evidència de la posició del floral. Aquest està situat d'una banda sobre el camí medieval d'Artà a Santa Margalida, que des de la primera població puja per les cases de son Forté i Morell. Després tenim la carretera que des de Son Servera puja directament cap a son Forté, seguint el kardo 36. Aquesta

s'interromp a la carretera general d'Artà, però es pot seguir el seu rastre en el camí de sa Calobra i les cases de Carrossa.

La cruïlla segona és s'Alqueria vella d'alt, tot i que segurament el proper terme de Binialgorfa s'hi va relacionar.

La cruïlla tercera és els Olors

La pinna tercera és sa Mesquida.

La cruïlla quarta és sa Creu vella i ses Planetes, al límit municipal entre Artà i Capdepera.

La cruïlla cinquena és son Febrer o Camplaneta

La pinna cinquena és el mateix nucli d'Artà.

La cruïlla sisena és son Gener i ses Anianes.

La cruïlla superior és el terme de Morell.

La cruïlla inferior es la cruïlla del camí de sa Calobra amb les carreteres general d'Artà i local de Son Servera.

Son Sard

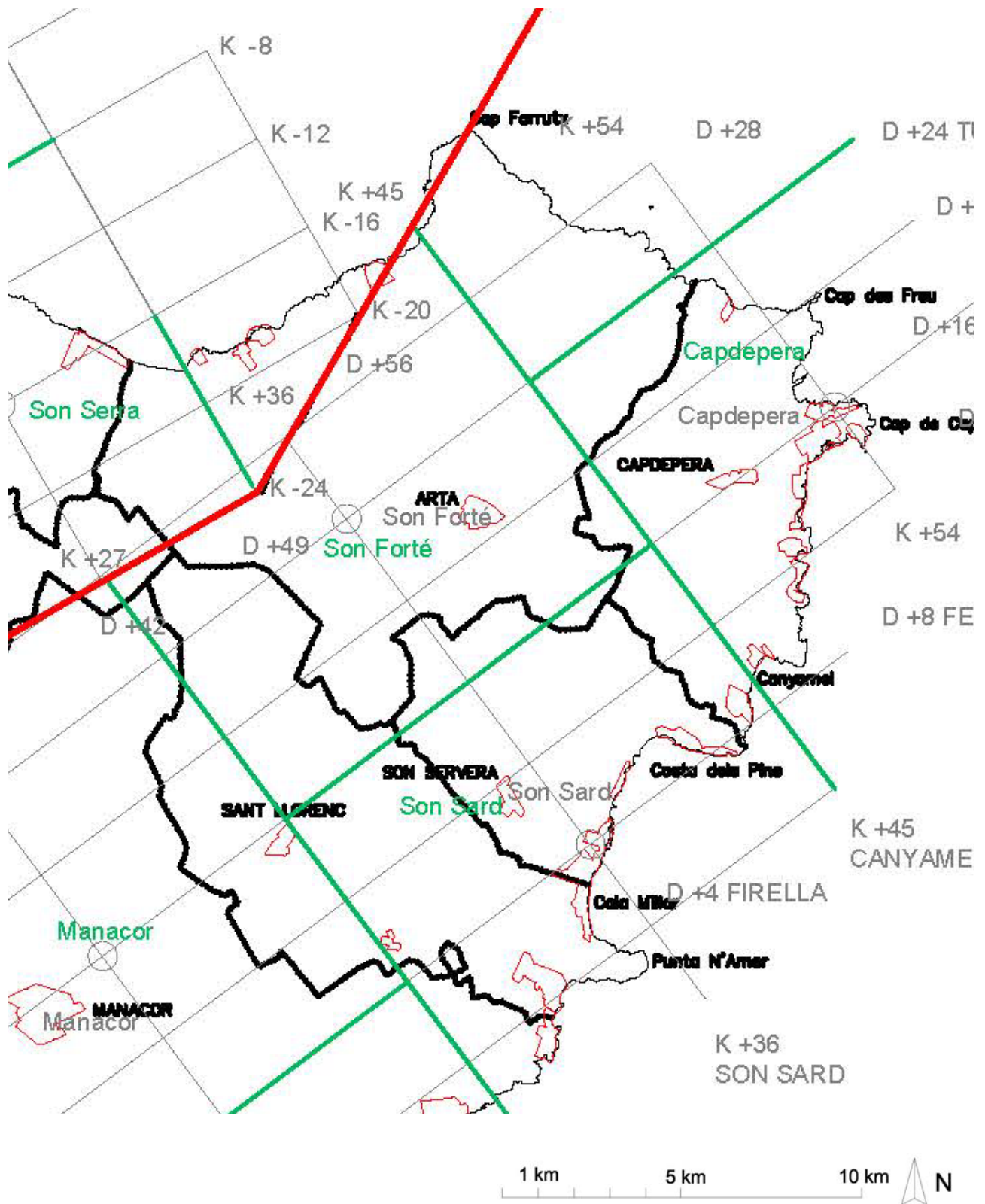
El setè pagus de Tuccis és el de son Sard, que comprèn com s'ha dit els municipis actuals de Son Servera i Sant Llorenç. És curiós observar com els pagus litorals de la Marina estan escalonats de tal manera que els seus centres geomètrics sempre cauen a prop del mar: Marselleta, son Fortesa, son Sard i Banyamel. El floral compren així uns quatre polígons, dels quals una petita part dels de l'est es cedeix a Banyamel, seguint la serra dels Vidriers. Precisament la geografia crea unes fortes divisions dins el mateix floral. Aquest es troba dividit per una serra que el xapa per la meitat, i que és la responsable de que el floral es partís en dos termes, un dels quals històricament mira cap a Artà i l'altre cap a Manacor.

El centre geomètric està situat vora la mar, devers la urbanització costanera de son Floriana, a Cala Millor. No pareix que el nom sigui un record del floral. Aquest es va desplaçar un poc cap a l'interior, una cruïlla cap al nord. Es tracta de son Sard, una possessió situada sobre un creuer de camins. Aquesta està situada a devora Banyeres, la cruïlla de camins que és clarament el centre de la comarca: aquí hi ha les dues fonts que alimentaven els molins andalusins de Banyeres, i on s'han trobat restes d'una vila romana²⁷⁵. És adient també referir que al Repartiment Reial s'anomena el lloc *Re585 Cara Ceibe Artà*, que ha de derivar de *celeber* LS308. Més envant es repr

La cruïlla segona és la torre de Banyamel.

La cruïlla superior és son Comparat, a devora son Sard.

²⁷⁵ Palomar, B. (2012). Més envant es torna a tractar el topònim Cara Ceibe a l'apartat sobre els latifundis romans.

4.92. La columna d'Artà. Son Forté, Son Sard i Capdepera. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

Capdepera

El vuitè pagus de Tuccis és el de Capdepera, que coincideix amb el terme municipal del mateix nom. Degut a estar situat en un racó de la península el seu territori es redueix a uns tres polígons.

El centre geomètric del pagus està situat al mateix cap de Pera. Aquest nom ha d'estar relacionat amb la fita que marcava la cruïlla. El floral es va desplaçar al castell de Capdepera. Aquest però està situat en un lloc àrid, que històricament ha estat en tensió²⁷⁶ amb la pinna de Canyamel, emplaçada en un fèrtil vall. De fet Canyamel està situat sobre un extrem del floral però el lloc era massa temptador, el vall que desaigua tota la península d'Artà. De fet el fons del vall s'anomena els Vidriers, que deriva del llatí *viridiarium*, és a dir un verger. Amb el floral de son Sard el límit és a la serra dels Vidriers.

Cal notar una cosa interessant. Els dos florals de son Sard i Canyamel estaven situats en llocs fèrtils i amb aigua. Quan quedaren postergats després de la conquesta el camí oblic que els unia amb Manacor va ser conegut com a camí dels molins.

El centre del floral està situat davall la torre i la clastra d'aquesta important possessió. La torre de fet ocupa exactament el quart sud del floral, i les parets interiors dels edificis de la banda nord de la clastra estan situats sobre la banda nord del quadrat. Precisament el floral apareix al Repartiment reial com a Dar carruba, la casa quadrada. L'actual nom de Canyamel deriva d'una explotació medieval de canya de sucre.

Després de la conquesta Canyamel era el nucli on vivia la gent de Capdepera. Per a vigilar Menorca es va construir el castell, sobre l'emplaçament d'una antiga torre de vigilància que ha de ser el fortí original, i es va obligar als gabellins a desplaçar el seu nucli.

La cruïlla superior es confon amb la pinna de sa Mesquida.

4.4.5 Els *pagi* de Guium

Els *pagi* de Guium eren sis i es varen concentrar en tres districtes: Llucmajor, Campos i Guium, l'actual conjunt de Ses Salines i Santanyí. Es seguirà com és habitual l'ordre de les columnes.

Així com a Tuccis els districtes estaven ordenats segons les columnes, aquí no, més aviat al contrari. En general el factor organitzador dels districtes costaners pareix ser que es disposin amb la seva màxima longitud perpendicular a la costa. Això a Tuccis anava bé amb l'ordre dels florals la centuriació, però aquí no.

A Guium els districtes són travessers respecte de les columnes dels florals. Això s'uneix el fet de que el territori de la ciutat està dividit en tres comarques molt clares: l'altiplà de Llucmajor, el baix de Campos i l'altiplà de Santanyí. Cada una presenta una zona de terres fèrtils al seu centre i queden separades entre elles i de la resta de l'illa per extenses zones de garriga.

²⁷⁶ Morro, G. (2003) refereix les disputes entre els pagesos i el governador del castell per la negativa dels primers a viure al recinte fortificat.

Degut a tot això els tres districtes de Guium es varen construir desplaçant-los mig floral respecte de la columna central del territori. Es tracta d'una modificació radical que afecta només als territoris, ja que els centres dels florals mantenen les seves posicions relatives.

Cal aquí apreciar la sofisticació de la correcció feta. S'aconsegueix que els tres districtes quedin amb formes rectangulars: ja que si els florals de la columna segona, que són Lluçmajor Campos i Guium, es desplacen mig floral, queden perfectament alineats amb s'Arenal, Capocorb, sa Ràpita i Marselleta, els florals de les columnes primera i tercera que se'ls adjunten.

S'Arenal

El primer pagus de Guium és el de S'Arenal, i forma part del districte de Lluçmajor. Aquest és un bon cas de terme definit per la geometria que té factors naturals i humans en contra de la seva existència. Està situat a l'extrem superior de la primera columna de la centuriació de la Marina. D'aquesta columna formen part també Capocorb i sa Ràpita, tots tres *pagi* situats a la costa sud de Mallorca, la més seca i àrida de l'illa.

El pagus està molt minvat territorialment ja que el seu centre està situat vora el mar i el límit de la centuriació del Pla. Així el territori està format per només tres polígons, en lloc dels vuit normals. El floral geomètricament està situat a la sortida de l'actual nucli urbà cap a Lluçmajor, vora l'hort de sa Rotjal, topònim que pareix indicar restes de formigó vermell. Molt a prop hi ha les cases des Castellet, un nom que pareix recordar el floral. Donada la seva proximitat, el floral ha d'actuar de terme de les dues centuriacions. Son Binissalom és el següent terme, ja sobre el camí de son Gual a Lluçmajor.

Cal considerar que el floral ha exercit la seva funció de centre territorial intermitentment, sobretot quan el mar no ha estat un perill. De fet, com la resta de Guium, està situat a la costa més exposada a la pirateria del nord d'Àfrica. Això va ser un problema seriós a partir del segle VII, ja que fins llavors era un avantatge estar situat a la costa, i tan a prop de Palma. Aquesta situació favorable de S'Arenal va reactivar el centre com a nucli costaner una vegada es va pacificar el mar al segle XIX.

La historiografia planteja periòdicament el dubte de si va ser a la possessió de sa Granada de Lluçmajor o a la de Manacor on el rei Jaume II planificà una vila el 1300, dins l'esquema general d'urbanització del Migjorn. Sa Granada de Lluçmajor és molt a prop de s'Arenal, pel que seria una reconstrucció quasi perfecta de la trama dels florals.

La cruïlla tercera és son Binissalom, el terme amb la centuriació del Pla.

La pinna tercera cauria dins el Pla. Seria Punxuat com ja s'ha exposat.

La cruïlla quarta és son Garcies de l'Aljub.

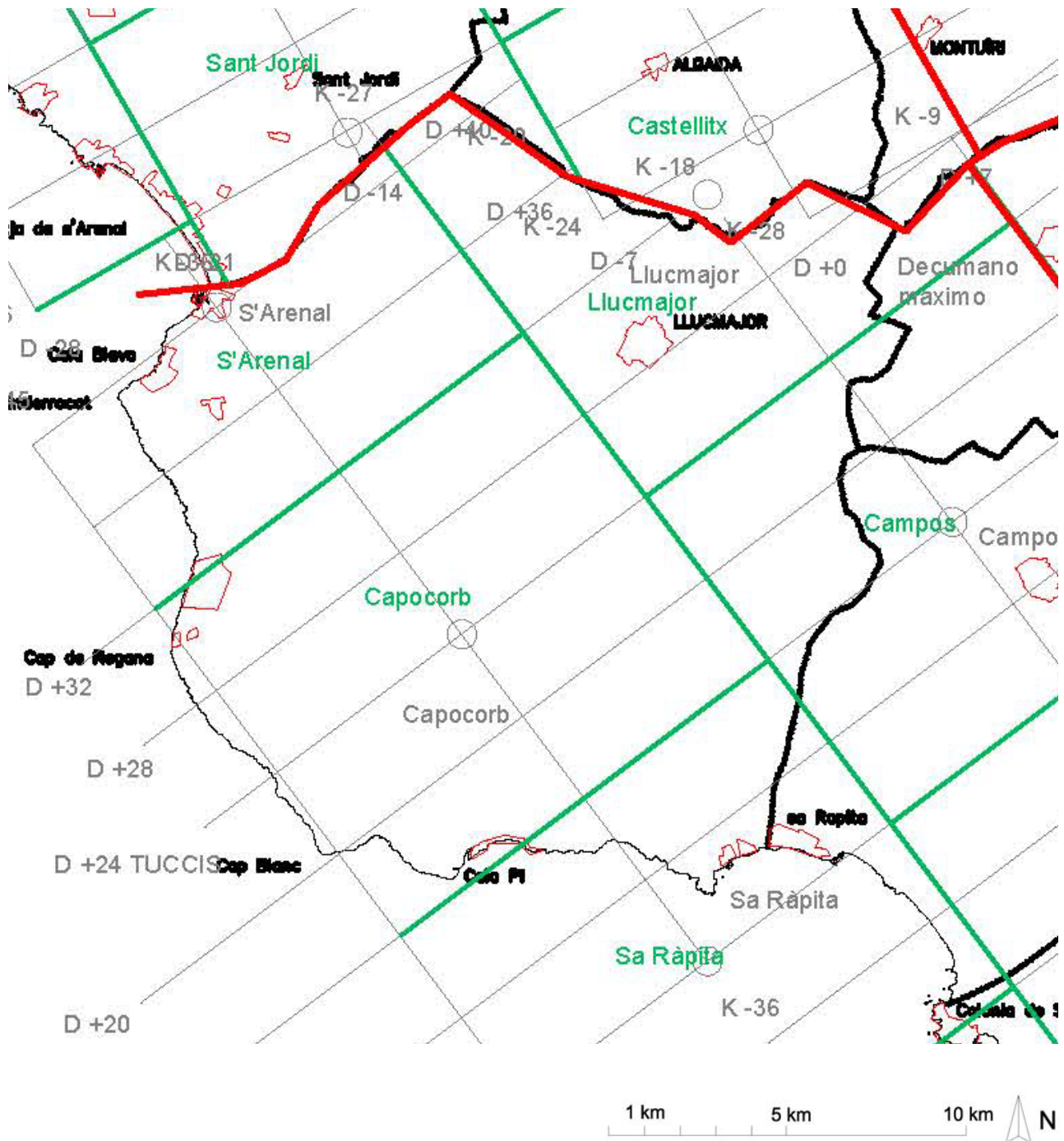
La cruïlla cinquena és devers son Antem.

La pinna cinquena és la Talaia Romanina,.

La cruïlla sisena és es Puigderrós d'alt, que al Repartiment apareix com a Lumnar, és a dir liminaris, sobre el límit

La pinna setena és Tolleric.

La cruïlla inferior és son Verí de baix.

4.93. El municipi de Lluçmajor. S'Arenal, Capocorb, Sa Ràpita i Lluçmajor. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

Capocorb

El segon pagus de Guium és el de Capocorb, que també pertany al districte de Lluçmajor. Capocorb ocupa tota la meitat meridional de l'actual terme de Lluçmajor. Tot i que llinda amb el mar té els vuit rectangles pràcticament sencers, en agut contrast amb el seus veïns de S'Arenal i sa Ràpita. Aquesta fortalesa territorial ha d'explicar el seu relatiu èxit enfront dels dos veïns. Efectivament després de la conquesta catalana els pobladors de la zona, escassos, tenien consciència del terme de Capocorb, i el 1300 s'hi va fundar una de les vil·les reials, fallida a conseqüència de la pesta de 1348.

El centre és a Capocorb, molt a prop del famós poblat talaiòtic. El floral s'ha de trobar davall les cases de la possessió. Es tracta d'un cas interessant ja que permet veure com els romans no dubtaven a forçar un poc la geometria per aprofitar un assentament ja consolidat. Aquí és de destacar com s'ha arribat a aquesta deducció: si unes importants runes prehistòriques varen ser l'emplaçament d'una pobla medieval fallida, això vol dir que entremig foren un centre romà.

Molt a prop del floral hi ha el nom Iniar. Es tracta de Januarius, el sant patró de Nàpols. Aquest devia ser el nom del temple, i és molt significatiu que fos substituït per Capocorb. És a dir, el floral no tenia el nom que li donaven els seus habitants, sinó el que li posaren els mariners que arribant a Ciutat passaven per davant la costa del floral. Això és una forta senyal de despoblament.

Des del floral surt el camí cap a s'Arenal ja esmentat, que és conegut avui en dia com a un dels camins del Palmer; el de Lluçmajor és el camí de cala Pi; el de Campos no té continuïtat actualment, però es pot reconstruir el seu pas per s'Alqueria Rotja; finalment el de sa Ràpita devia anar per la vorera de mar i passar per s'Estalella.

La cruïlla segona és son Genovoi o son Genòvol. Aquest nom tan estrany potser és un derivat de sant Juvenal.

La cruïlla tercera és Albanyeta, un nom derivat de l'arrel BNY.

La pinna tercera és son Mesquideta.

La cruïlla quarta és son Roig.

La cruïlla cinquena és es Mas Déu.

La pinna cinquena és Vernissa.

La cruïlla sisena és Vallgornera.

La cruïlla vuitena és es Cap Blanc.

La cruïlla novena és el puig d'Escorca. Aquest devia ser una estació de transmissions que enllaçava Cabrera amb Palma.

La cruïlla desena és sa Llepassa.

La cruïlla superior és sa Torre.

La cruïlla inferior és Solleric.

Sa Ràpita

El tercer pagus de Guium és el de sa Ràpita, que pertany al districte de Campos. Aquest és en principi un dels més reduïts de tota l'illa. La seva superfície teòrica no arriba a dos rectangles, i la meitat és pràcticament dunes i platges. És impossible que fos viable un floral així, i es va incorporar a Campos.

El centre és el floral de sa Ràpita. Aquest estava situat darrera les cases de possessió de son Durí, situades sobre una taca arqueològica, que encara avui tenen una façana de 100 peus romans o 28,6 metres orientada exactament a sud. Cal notar com a son Fortesa de Manacor l'habitatge estava construït originalment dins el recinte, i l'ha desbordat amb un aiguavés exterior a la banda sud-est. A sa Ràpita en una fase més evolucionada només hi ha les cases sense el recinte.

La posició geomètrica del floral era enmig del mar pel que es va optar per a situar-lo en un indret convenient per a un port de l'Antiguitat, al contacte entre una zona de costa rocosa i una de arenosa. És a dir, es podia construir l'edifici i les instal·lacions necessàries sobre terra ferma, i es podien varar al costat les embarcacions sobre arena.

Aquest floral va funcionar correctament fins a les primeres incursions musulmanes del segle VII. En aquest moment les funcions que exercia passaren a la pinna interior i contigua de son Catlar. Ja els mateixos pobladors cristians varen conèixer el floral deshabitat, i li donaren el nom de Torre Marina. Posteriorment els musulmans el batejaren com a Ràpita, amb idèntic significat

Els camins que comuniquen el floral amb els veïns són els següents: en primer lloc el ja esmentat de Capocorb per s'Estalella. Després ve el de Campos que segueix l'actual carretera entre els dos nuclis.

El tercer és el de Guium, l'actual ses Salines, que des de sa Ràpita parteix per l'actual camí cap a ses Covetes, passa per sa Barrala, creua l'Albufera pel camí anomenat dels Palos, una corrupció evident de palus, i surt a la Font Santa per a enllaçar a l'alçada de ses Coves amb el camí de Llucmajor a Guium. Tot i que presenta algunes discontinuïtats el camí és perfectament reconstruïble.

Cal notar com cap camí oblic havia de comunicar sa Ràpita amb la colònia de Sant Jordi, ja que aquesta no era floral. De totes maneres la comunicació estava assegurada per mar o per la platja o pel camí de Guium.

La cruïlla segona és sa Vinyola o son Atzebib.

La cruïlla tercera és can Estela.

La pinna tercera és son Catlar.

La cruïlla quarta és a Barrala.

La cruïlla cinquena és l'enllaç de carreteres abans d'arribar a la colònia de Sant Jordi.

La pinna cinquena és la mateixa Colònia de Sant Jordi, o Guium vell.

La cruïlla superior és s'Estalella, un nom que fa referència a la fita de la centuriació.

Llucmajor

El quart pagus de Guium és Llucmajor, i també forma part del districte de Llucmajor, de fet n'és el nucli. S'hi afegeixen per a completar-lo els dos florals costaners de s'Arenal i Capocorb.

Com s'ha dit els tres *pagi* de la segona columna estan desplaçats dos polígons cap a baix degut al relleu del terreny. La geometria feia que dels tres florals dos caiguessin sobre zones ermes, Llucmajor i Guium, i es va optar per a moure tots tres centres i sobretot els límits dels seus *pagi* per crear tres entitats viables.

En aquesta columna es posa de manifest com els establidors abordaren la Marina amb criteris més laxos que els Pla. La pitjor qualitat de les terres els va empènyer a jugar amb la geometria, cosa que ja havien fet al Pla en menor mesura, per aconseguir *pagi* viables.

Geomètricament Llucmajor està situat als peus del puig de Randa, sobre el límit entre les dues centuriacions, al coll entre Llucmajor i Algaida, entre la població de Randa i son Reus. Cal notar com està bastant a prop de Castellitx. Aquesta posició extrema respecte del floral i entre muntanyes és extremadament dolenta. i es va canviar a poca distància, dins un polígon contigu, però ja dins la plana i en una zona de terra relativament bona.

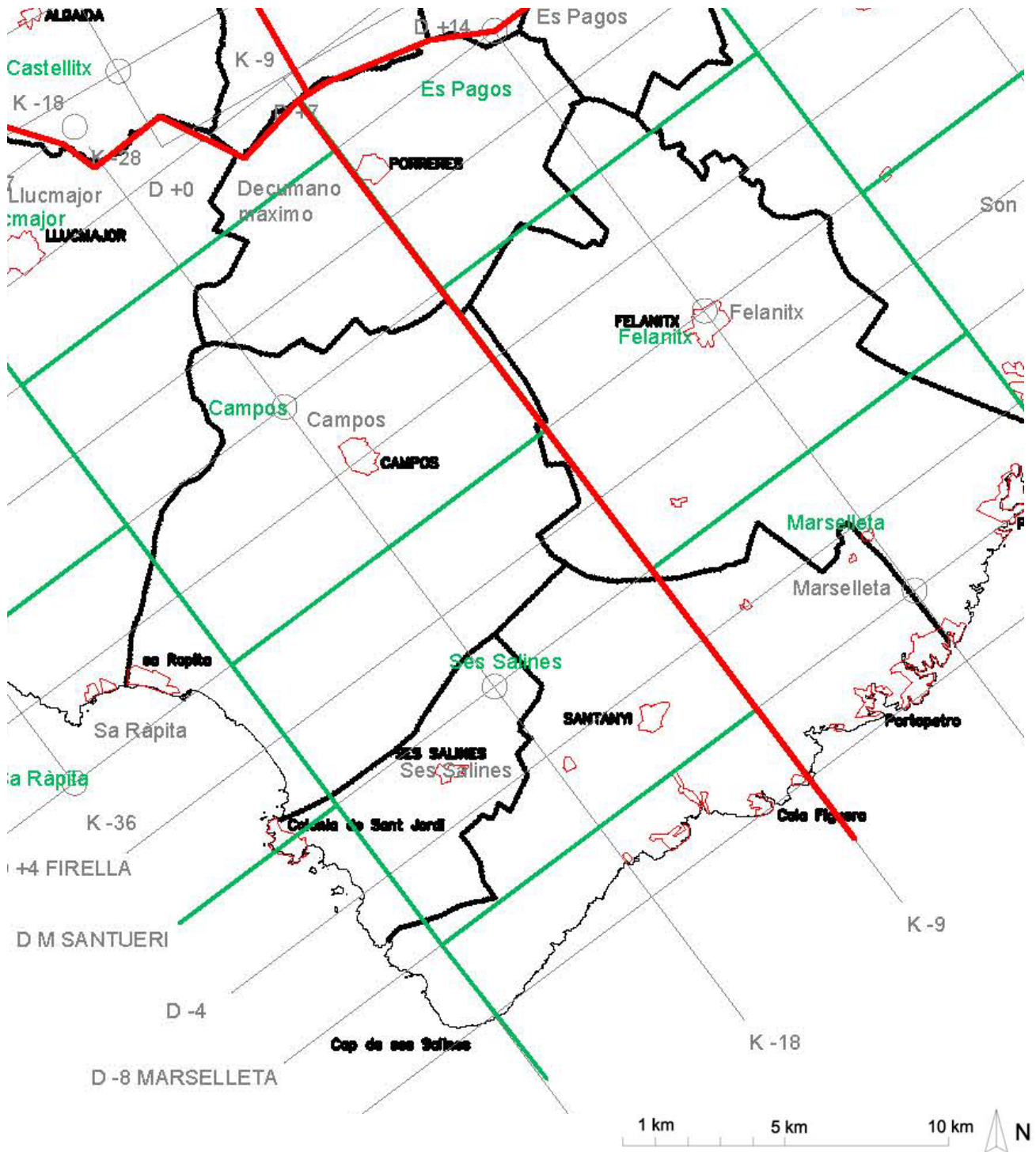
El territori del floral en canvi es va modificar molt més, guanyant la meitat del floral de Campos, és a dir els seus quatre polígons superiors. Ja hem avançat que els tres territoris dels florals de la segona columna estan desplaçats dos polígons cap a baix, és a dir que el nou límit passa pels punts teòrics dels florals. Això es degué fer sobretot per a que el límit entre Campos i Guium passés per la serra entre les dues localitats, i donat que Campos havia guanyat dos rectangles a costa de Guium els va cedir al seu torn a Llucmajor.

El floral de Llucmajor estava situat davall l'actual mercat municipal. Aquest era l'emplaçament de l'antiga església. La orientació de l'edifici floral es pot veure per la del carrer, i seguia la de la centuriació. El nom de la població deriva de Loco Maiore, és a dir que era el lloc on es dipositaren les relíquies del nord-africà màrtir Sant Major. Aquestes degueren ser dutes per religiosos nord-africans en la seva fugida de la persecució dels vàndals, o de la conquesta musulmana.

Els camins oblics del nucli de Llucmajor es conserven tots: els de s'Arenal, Campos, Tuccis i Castellitx són actualment carreteres. Els de Capocorb i son Gual són camins municipals

La cruïlla sisena és son Fullana, on hi ha un puget a devora anomenat el Puxarol.

La cruïlla inferior és l'hort de Binificat.

4.94. La zona del Migjorn. Campos i Ses Salines. En negre els municipis actuals. En verd els territoris geomètrics dels *pagi*. En vermell els límits entre ciutats.

Campos

El cinquè pagus de Guium és Campos. Aquest forma com el districte segon afegint-s'hi sa Ràpita. El pagus té com s'ha dit un territori desplaçat per fer avenir la partió amb Guium, l'actual Ses Salines, amb la serra que separa els dos municipis. Així està desplaçat dos polígons cap avall. El centre teòric, Onxa, queda convertit en un extrem del districte, a la banda de Lluçmajor. Onxa està situat damunt un turó molt a prop del seu emplaçament teòric, turó que és l'únic relleu de la zona. Actualment s'anomena son Sala, i una de les seves particions son Sala Banya, el que ens suggereix que hi havia allà l'edifici del floral, el fortí. El centre geomètric del floral després de la modificació és l'església de Sant Blai. Cal notar que el floral així desplaçat queda alineat amb els de sa Ràpita i Felanitx, en lloc de quedar desfasat com és la tònica habitual.

Campos és un floral que presenta fins a tres centres possibles, a més d'Onxa i Sant Blai hi ha el mateix poble de Campos. Aquest està situat entre els dos altres centres. Campos és el centre del floral desplaçat: la prova definitiva és la trama de camins oblics que comuniquen Campos amb els florals veïns.

Ja s'han descrit els camins que arriben a Campos des de Lluçmajor, Capocorb i sa Ràpita. La comunicació amb Tuccis i Guium es feia mitjançant el camí de la creu cardinal que va de nord a sud. Cap a Felanitx el camí era l'antic que es conserva paral·lel a l'actual carretera.

La cruïlla sisena és Sant Blai.

La cruïlla superior és el trifiniu dels municipis de Campos, Lluçmajor i Porreres.

La cruïlla inferior és el mateix Campos, exactament a l'emplaçament de l'actual cementiri.

Guium

Guium és el sisè i darrer floral del territori de la mateixa ciutat de Guium, i també forma el tercer districte amb part del floral de Marselleta, afegit de l'altra ciutat. Aquesta devia estar situada sobre l'emplaçament d'un preexistent campament romà, molt a prop del decumano maximo de la centuriació, que de fet uneix el port de Guium amb el castell de Santueri. Aquest campament, situat davall l'actual centre de Ses Salines, no estava enfora del centre teòric del floral, però com ja sabem les circumstàncies geogràfiques obligaren a retallar la meitat del territori del floral per a incorporar-lo a Campos. Així el decumano maximo que tocava ser l'eix del floral va passar a ser-ne la partió.

L'emplaçament teòric del centre del floral és es Rafal Palla, un nom que deriva de pilar, a través del nom Alpilelet que hi ha al Capbreu .

El floral quedà reduït als quatre polígons inferiors. A aquestes s'hi afegixen els retalls de polígon que queden entre el floral i la costa sud de l'illa, que poden arribar a formar-ne dos de sencers. També com ja s'ha dit per a formar el districte s'hi afegix el floral de Marselleta. Guium es correspon amb el terme històric de Santanyí, que inclou l'actual de Ses Salines.

La cruïlla sisena és la torre de sa Munia. Per cert que aquest nom en àrab vol dir exactament torre o fortí petit, a més del significat habitual de jardí, essent així l'actual nom una reiteració.

La cruïlla superior és el lloc dels Cavalls, enmig de la garriga.

La cruïlla inferior és els Llobards.

5 Les alqueries i els rafals

En els dos capítols anteriors s'han tractat els dos nivells referits als centres socials: d'una banda el segon nivell de les ciutats, i de l'altra el primer nivell dels pagus, mercats o parròquies. Aquí es tractarà el nivell zero, el més bàsic, el territori on vivia la gent, els llogarets on estava assentada la població. Aquest petits nuclis eren coneguts amb diversos noms: poblats prehistòrics, vil·les romanes, possessions i llogarets d'ençà la conquesta catalana, o per emprar el nom àrab i més efectista, alqueries i rafals.

Cal tenir present que aquest treball es centra en l'estudi de la trama de la centuriació al primer i al segon nivell. Aquest darrer capítol tracta el nivell zero de forma qualitativa per completar la panoràmica del territori. No és un objectiu d'aquest treball discernir la trama fina d'assentaments de Mallorca, un tema molt ampli que desborda aquesta tesi. S'ha de considerar el que s'exposa aquí com una base de partida per a futures investigacions sobre parts concretes del territori. Dit això, com a part de l'estudi qualitatiu s'examinaran en detall algunes zones significades, com són el Raiguer, Santanyí o els voltants de Pollentia.

El pressupòsit que es fa en aquest treball és que històricament a Mallorca la gent ha viscut en llogarets de devers mitja dotzena de famílies, situats devora els camps de cultiu. Aquests llogarets es varen convertir en possessions particulars arrel de la conquesta catalana, que va suposar una transformació total del territori, expulsant a la població cap als centres socials, on es formaren les pobles. Avui en dia pareix prou natural aquesta estructura però cal tenir present que en un món sense serveis era clarament disfuncional, ja que obligava als treballadors agrícoles a recórrer cada dia una llegua per anar a treballar, sense la contrapartida al poble d'escoles, sense anar més enfora.

Aquí s'estudiaran les característiques de la trama de llogarets que cobria el territori des de vàries vessants. D'una banda es veurà l'evolució seguint la seqüència històrica convencional: poblats prehistòrics, vil·les romanes, alqueries musulmanes i possessions catalanes. D'una altra cal tenir molt present els tipus de fonts d'informació: el propi territori físic, els monuments megalítics, la trama de camins romans, la toponímia del repartiment i la documentació medieval.

La primera secció és una introducció que esbossa una perspectiva general resumida, adequada donada la complexitat del tema. Tracta sobre el concepte de llogaret i els cercles territorials que genera. Es veurà aquí sobretot com la milla articula el territori sobre el que es desenvolupa l'activitat humana quotidiana. Es completarà amb un exemple.

La segona secció està referida a l'evolució del poblat prehistòric des del Calcolític fins a la conquesta romana. Aquí caldrà veure els condicionants físics dels primers establiments, és a dir les roturacions dels camps de cultiu, i les variacions sofertes per les vivendes dels cultivadors d'aquests. Efectivament és necessari estudiar aquest període per entendre la base sobre la qual s'assentà la Centuriació. Així, com aquell que no vol la cosa, ha sorgit un afegitó a aquest treball, tan gran com l'original, que s'ha centrat en desxifrar l'enigma dels talaiots. Aquí es farà una descripció molt resumida, atès que s'han desenvolupat les explicacions al treball paral·lel sobre els talaiots.

Una hipòtesi central aquí és que els poblats originals varen conservar la seva entitat com a unitat de gestió d'una clapa de camps fèrtils enmig d'un mar de garriga. Tot i les múltiples canvis que patiren les vivendes, multiplicant-se i dispersant-se entorn dels camps, es va conservar un sentit de comunitat almenys fins a la conquesta romana.

La tercera secció es dedica a la vil·la romana, als establiments de colons i a la posterior concentració dels assentaments. Cal començar exposant que el que fa a les traces de la Centuriació sobre el sistema de poblament, aquestes són molt escasses. La gent vivia en relació als camps de cultiu, i la traça ortogonal de l'establiment romà no en va crear gaires de nous. Aquesta és una qüestió que es tractarà a l'estudi de detall de zones. Finalment cal avançar que hi ha escassos indicis de la influència de la centuriació sobre la disposició dels assentaments.

La quarta secció versa sobre les alqueries i els rafals musulmans, un cèlebre subjecte de la historiografia. Sobre la complexitat de la qüestió valgui observar que per aclarir-la és necessari remuntar-se a l'organització del territori prehistòric.

També es dedicarà bona part a desxifrar la toponímia de les finques, els noms que apareixen als Repartiments. Aquesta proporciona unes informacions molt regulars sobre diversos aspectes molt interessants. Aquest són la percepció dels propietaris de les finques, les runes d'èpoques anteriors, els monuments funeraris i els elements naturals.

Tota la toponímia precatalana està tamisada pel conducte que la va preservar, els llibres del Repartiment. Cal afegir a les categories de noms per dir-ho d'alguna forma natural una altra, la derivada de les circumstàncies de la redacció dels llibres.

* * *

Fins ara s'han discutit meticulosament tots els elements: la trama de nuclis suprapoblacionals ha estat analitzada de forma diacrònica i sincrònica pràcticament en la seva totalitat. Ara, a l'hora de tractar els llocs on vivia la gent, aquest enfoc total esdevé immanejable. Els grans nuclis que estructuraven el territori són poc més d'una dotzena, i els pobles són una cinquantena més. En canvi els llogarets segons com se'ls consideri poden ser des de dos centenars fins a dos mil·lenars.

A davant tal magnitud cal optar per un tractament raonable de la qüestió. D'una banda hi haurà un estudi conceptual de la distribució territorial de vil·les i poblats, fent èmfasi sobretot en la seva evolució temporal. De l'altra es tractaran específicament i en detall parts concretes del territori de Mallorca, per mostrar com funcionava a la pràctica.

Des del punt de vista historiogràfic es tracta d'un tema interessant, on es reuneixen totes les polèmiques territorials possibles. Pel que fa a les ciutats hi ha consens ja fa temps en una proposta com la que es fa aquí. Respecte dels pagus i les esglésies, es tracta d'un camp buit fins ara, sense hipòtesis preexistents. En canvi tractar

els nuclis de població, els poblats o llogarets, entra en les dues discussions més cèlebres: en primer lloc la de la funció dels talaiots, i després la de les alqueries i els rafals.

Pel que fa als talaiots, aquí simplement es proposarà que eren originalment edificis funeraris emprats com a fites per marcar els territoris dels poblats. Això es fa a efectes de mostrar que les irregularitats fines en la trama de la centuriació plausiblement es deuen als condicionants imposats per l'estructura territorial anterior. Així s'ha establert una trama de poblats²⁷⁷ a la zona entre Manacor Felanitx i Vilafranca.

Queda una darrera observació sobre l'ús dels jaciments amb fins arqueomètrics. Una de les línies d'investigació preferents en l'estudi de centuriacions és la recerca dels assentaments: es considera que la distribució d'aquests pot ser una eina per verificar l'existència de les centuriacions mitjançant contrastos estadístics²⁷⁸. Aquesta aproximació en aquest treball es descarta per una sèrie de raons.

En aquest capítol s'exposarà com en línies generals els assentaments romans a Mallorca estat sobretot condicionats pels seus antecessors prehistòrics, tant poblats com camps. Això està avalat per la bibliografia existent²⁷⁹, on es mostra com la majoria d'assentaments romans en continuen d'anteriors. És a dir que els nuclis d'habitatges no estaven ubicats respecte de la quadrícula, i és més, de fet en molts casos la trama de camins dels polígons s'adapta per passar pels llogarets preexistents i construir així un territori amb aparença de quadrícula.

D'altra banda també s'ha de qüestionar l'assumpció de que els assentaments es situaven segons la quadrícula. Les cases d'una granja o un llogaret no tenen perquè estar als costats o a les puntes dels quadrats. En un territori de relleu variat com el de Mallorca no es pot condicionar la ubicació d'una vivenda a la geometria. Això és un principi general: els treballs que tracten de relacionar assentaments i centuriació tenen cura d'això. Així Arrayas considera significatius els jaciments situats fins a 100 m de la trama teòrica, i Peterson discuteix curosament els condicionants natural en la ubicació de les granges romanes.

Evidentment hi va haver una evolució en la localització dels assentaments deguda a l'establiment de la centuriació i a la seva evolució posterior. Aquest és un tema per desenvolupar que raonablement produirà fruits. De fet hi ha algunes seqüències de possessions devora camins romans que raonablement són assentaments de nova planta romans: al camí de Montuiri a Sant Joan, a la carretera de Muro o al tram de camí dels Reis entre s'Indiateria i es Caülls.

Així es pot considerar que la distribució dels assentaments romans o jaciments de nivell zero, una qüestió que queda fora de l'àmbit del present treball, per provar l'existència de la quadrícula romana és un exercici prematur en l'estadi actual dels estudis sobre el territori de Mallorca.

²⁷⁷ S'ha confeccionat a partir des catàlegs patrimonials municipals de Manacor, Felanitx, Vilafranca, Porreres i Sant Joan.

²⁷⁸ Així es poden citar Arrayas (2005) pàg. 221 i Peterson (1996) com a exemples de treballs que volen provar-ho.

²⁷⁹ Orfila, M. i Cardell, J. i Cau, M.Á. e.a. (1996), Cau, M. Á. i Mas Florit, C. (2007). Aquestes valuoses revisions dels treballs preexistents mostren de forma clara el reaprofitament preferent d'assentaments anteriors, per exemple al Migjorn.

5.1 Introducció als llogarets

El tema és prou complex i entrelligat com per fer-ne primer una breu explicació completa que serà posteriorment ampliada.

5.1.1 La milla i els llogarets

Abans d'abordar els diferents aspectes de les alqueries cal veure'n el significat territorial. La unitat de distància relacionada amb les vil·les és la milla, igual que la jornada ho és de la ciutat i la llegua dels centres socials rurals.

El menor dels centres territorials és el llogaret, poblat prehistòric, vil·la romana o alqueria musulmana. És el centre social de freqüència diària, o simplement el lloc on viu la gent. El llogaret històricament està format per un grup concentrat de cases on viuen mitja dotzena de famílies, formant una unitat que treballa el territori al seu voltant. Efectivament per vil·la, com per ciutat o floral, es pot entendre tant els conjunts d'edificis físics com el seu territori d'influència.

El llogaret ha estat el tipus de poblament rural històricament més usual a Mallorca, com a la resta del món. Des dels inicis del poblament humà de l'illa fins a la conquesta catalana la gent vivia en petites agrupacions rurals, que si es vol es poden denominar clans, que formaven una unitat social i econòmica, amb vincles familiars reals o simbòlics. Després de la conquesta catalana aquests llogarets es privatitzaren, convertint-se en les possessions, i la població va ser expulsada cap als pobles. Una de les hipòtesis és que la majoria dels llogarets, amb les terres de cultiu del seu voltant, presenten una continuïtat de poblament des de la conversió dels talaiots en poblats fa tres mil anys.

La vil·la té un territori al seu voltant definit per un mòdul. El mòdul màxim que s'empra en aquest cas és la milla. Una milla està formada per mil passes dobles, i la seva longitud es situa al voltant del quilòmetre i mig. Es pot fer en un quart d'hora, i és una distància que no fa pesa recórrer varies vegades al dia, quatre per exemple, matí i tarda, tornant a dinar a la vil·la. En el cas de la ramaderia, en un territori d'aquestes dimensions bastaria tenir un sol punt d'aprovisionament d'aigua, on dur els animals a beure dues vegades al dia.

Ja s'ha exposat que la milla és una mesura itinerària que té sentit per si mateixa: està basada en l'ús repetit durat mil·lennis de desplaçaments a peu pel que cal considerar-la consolidada.

El centre còmode per a una vil·la correspon a la mitja milla, sobre els 800 ml. A diferència dels casos de la ciutat i el floral, a la centuriació de Mallorca apareixen aquests centres des de l'origen, a les terres més fèrtils del Pla i el Raiguer sobretot. En aquestes zones on la terra era més bona, els romans ja trobaren una major densitat de poblats i camps de cultiu.

Dins el territori d'un poblat la mitja milla determina l'aparició dels nuclis secundaris, que a Mallorca generalment apareixen com a centres de pastures enmig de la garriga del poblat. Es tracta dels poblats secundaris prehistòrics, els rafals dels musulmans i les bovals dels catalans, nuclis secundaris apareguts per al control dels ramats dins el territori del poblat i que evolucionen cap a nous nuclis de població.

Finalment hi ha també la milla doble o extrema, que apareix a les terres àrides de la Marina. A aquesta comarca se li assignen consistentment les llegües i milles extremes. Realment aquesta és la zona més inhòspita de l'illa, més que la Muntanya: transcendint la planúria de les marines hi ha duresa geològica i escassetat d'aigua. Com diu la dita, *a Marina qui no hi du no hi dina*.

5.1.2 Un breu resum amb exemple

L'assentament de població estable a Mallorca comença amb l'edat del Bronze, cap al 2.500 aC. Aquesta data tan tardana per a l'ocupació s'explica per la falta d'atractiu de l'illa degut a l'aridesa del clima, a l'amenaça d'estius secs que acabaven amb les fonts d'aigua. Això es relaciona directament amb el criteri director dels pobladors primigenis a l'hora d'establir-se: la presència de làmines d'aigua, fons de vall inundats on es podien condicionar horts. En aquesta secció inicial es mostrarà com a partir d'aquesta senzilla premissa es pot reconstruir l'estructura del poblament primigeni.

La segona secció tracta el període del Ferro. A partir del 800 aC, després de gairebé dos mil·lennis d'estabilitat territorial, va haver-hi una important transformació. La població va abandonar els poblats de devora els horts per traslladar-se als recintes funeraris situats sobre els turons que envolten les valls. En concret els talaiots deixaren de ser pavellons funeraris per rebre les vivendes de la gent que fins llavors hi havia honorat els seus morts. Aquesta circumstància va transformar el panorama territorial, i l'ha caracteritzat fins als nostres dies. Aquí s'haurà de tractar la polèmica historiogràfica sobre la funció dels talaiots, per donar un cert recolzament a la proposta que es fa aquí.

En tercer lloc ve la conquesta romana del 123aC i la centuriació que es va fer immediatament després per establir una legió de clients dels Metels a la part més fèrtil de l'illa, el Pla i la Serra, mentre la població aborigen va ser confinada al Migjorn i al Llevant. La centuriació va crear la divisió administrativa de l'illa que ha arribat fins avui, establint uns centres socials i els seus territoris que són els antecessors dels actuals municipis. L'illa es va cobrir amb una espessa xarxa de camins, a redós de la qual varen sorgir nous llogarets.

Finalment hi ha la conquesta catalana del 1229 dC i el Llibre del Repartiment. Aquest darrer episodi va trastornar l'estructura territorial anterior en privatitzar els llogarets i convertir-los en les possessions feudals que han caracteritzat el paisatge de l'illa fins avui. La població va ser empesa cap als nuclis socials, establint-se a les noves viles entorn de les antigues esglésies rurals. Aquí es tractarà la segona polèmica més cèlebre de la historiografia, la de la funció dels rafals.

* * *

Com s'ha avançat, cal començar introduint una perspectiva general sobre els poblats i la seva evolució, un resum de la nostra hipòtesi. Es tracta d'una qüestió bastant simple des del punt de vista geogràfic, complicada per les vicissituds en la seva evolució. Els primers habitants de l'illa eren hortolans que establiren els seus poblats als baixos devora aiguamolls. Aquests nuclis articularen socialment el territori fins a la conquesta romana, però físicament es desarticularen en el pas del Bronze al Ferro, quan la població es traslladà a les antigues necròpolis, els talaiots sobre els turons que envoltaven els valls.

Sobre els territoris dels poblats es va ubicar la centuriació. Aquesta va respectar bàsicament els nuclis preexistents, i en va afegir de nous situats sobre la nova trama

viària. Probablement aquí es va començar a trencar la unitat social, en el que seria una passa cap a la privatització feudal del territori esdevinguda amb la conquesta catalana.

Finalment cal tenir en compte que en tots els temps la gestió del territori s'ha basat en la dualitat entre agricultura i ramaderia. Les extenses garrigues que envoltaven els horts eren explotades amb l'ajuda de nuclis secundaris. Cal copsar el que s'exposa aquí. A partir de l'aplicació d'uns conceptes bàsics i rudimentaris es proposa reconstruir l'evolució dels nuclis rurals de Mallorca: vius i morts, aiguamolls i camins, alqueries i rafals.

En primer lloc hi ha el concepte de nuclis dels vius i dels morts. Avui en dia la postergació en que es troben les cementeris fa que es menystengui la importància històrica dels sepulcres en la configuració territorial. Tant a l'època prehistòrica com a la romana els recintes funeraris estaven dispersos pel territori, en íntima relació amb les vivendes. Gran part de les modificacions en l'estructura de poblament s'expliquen considerant que els vius anaren a estar entre els morts, abans d'hora. Així els prehistòrics s'instal·laren als talaiots tergiversant l'equilibri primigeni, els romans i musulmans ocuparen mausoleus situats a les cruïlles per fer-hi les vivendes, i finalment els catalans varen culminar el procés establint els pobles entorn de les esglésies i cementeris rurals.

Efectivament la hipòtesi aquí és que un dels motors essencials de nous establiments és la reconversió dels cementeris en vivendes. Pot sonar estrany i macabre, encara que no tant si un ho reflexiona a la plaça del Palau de Manacor, mentre seu en banc situat sobre generacions i generacions d'avantpassats.

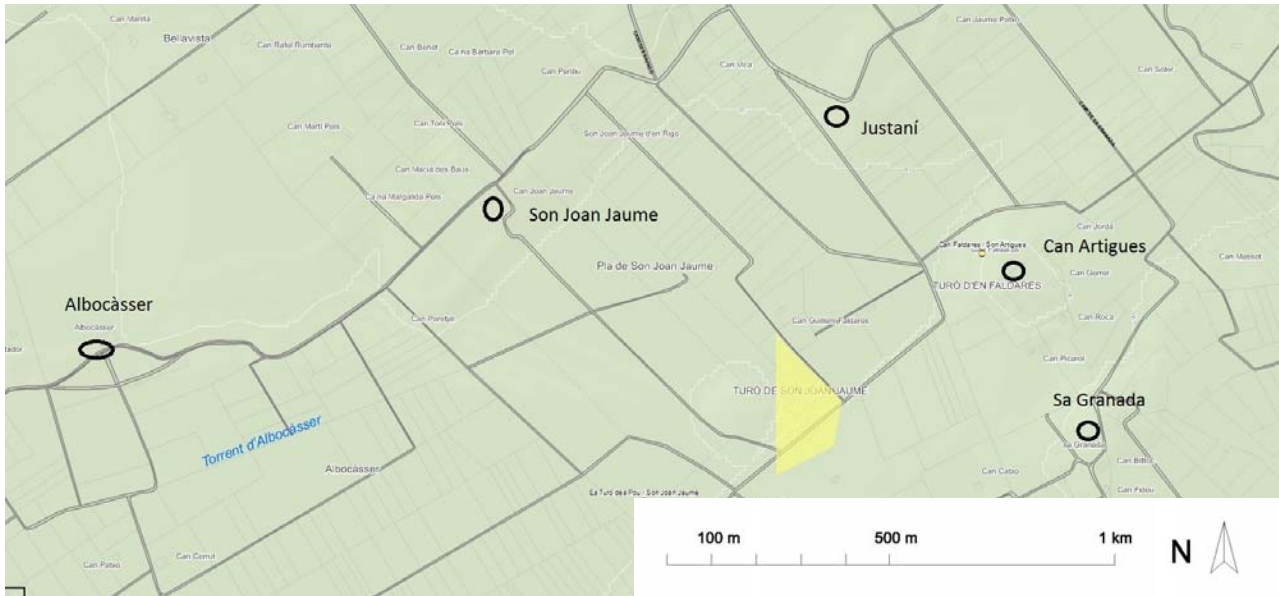
Els canvis en el poblament degut a l'assentament en sepulcres es mostraran de dues maneres: pel període prehistòric es veurà com els talaiots eren recintes funeraris que mantenen els emplaçaments dels dòlmens i dels hipogeus. Per l'època romana s'examinarà la toponímia, bàsicament els noms en diminutiu com *murellus*, *maceriola*, *vineola*,...

En segon lloc hi ha el contrast entre els emplaçaments determinats pels aiguamolls prehistòrics i els que marcava la xarxa viària romana. Ambdues realitats geogràfiques estan difuminades però són discernibles. Els antics horts es poden identificar sobre la xarxa hidràulica de l'illa: camps plans de gran potència de terra, situats en confluències de torrents, anegats a l'hivern, plens encara avui d'hivernacles, rodejats de possessions significades. Es tracta d'un tipus de terreny molt característic, que quan arribaren els primers pobladors de l'illa devia posseir una característica molt cridanera, la de ser la major part de l'any làmines d'aigua.

Pel que fa als camins de la centuriació romana, la seva identificació és un simple exercici de geometria. El procés seguit per destriar-los ja s'ha vist detingudament als capítols anteriors. També s'ha vist ja com el seu traçat es corregia en funció del relleu, i de la ubicació triada per als nuclis territorials. En canvi els nuclis de vivendes no tenien tanta força per estirar els camins, i aquí les variacions són més discretes.

En tercer lloc queden les alqueries i els rafals. Hi ha una tensió permanent entre els nuclis centrals on viu la gent i es cultiven els camps, i els nuclis marginals des dels quals s'explota la garriga amb els ramats. Aquests darrers ocupen emplaçaments no tant bons com els conrats, però en cas de creixement de la població poden convertir-se en nous centres amb vivendes i camps, generant al seu torn nous nuclis marginals en punts ja de tercer ordre.

Els nuclis marginals dedicats a la ramaderia són una constant al territori. Sens dubte els pobladors prehistòrics els empraven, annexes era un dels molts noms que els donaren en llatí, rafals era com es coneixien en àrab, i sestadors i bovals és com s'han anomenat fins ara, que s'han reinventat com a allotjaments rurals en lloguer.

5.1. El poblat de Justaní de Manacor. Imatge basada en el VPCM. Entremig de les possessions hi ha el Pla de son Joan Jaume, amb la taca arqueològica central del Turó des Pou.

El que fins ara s'ha exposat de forma concisa i reiterada, ara es desenvoluparà en un exemple concret, el del poblat de Justaní. La trama territorial que formen poblats prehistòrics, vil·les romanes, alqueries musulmanes i possessions catalanes només es pot entendre a partir de la seva evolució en el temps. Els principis simples que ja s'han exposat es mesclen i es remesclen durant els segles, superposant-se els uns als altres.

A davant la possessió de Justaní hi ha una làmina d'aigua molt evident. Es tracta del baix situat entre aquesta possessió i son Joan Jaume, que recull les escorrenties de la serra a l'oest de son Macià. Aquest fons de vall mostra totes les característiques habituals d'una zona inundable: hi ha vinya, no hi ha parets, una sèquia amb canyes i polls.

Als indicis que proporciona el mateix territori quan es observat s'hi poden afegir els que dona la toponímia. El Capbreu de Nuno Sans permet assignar a aquesta zona dos noms prou reveladors: Nu089 *Laton* i Nu104 *Alfadedin* ambdós de Manacor²⁸⁰. El primer deriva del llatí "latus", ample, i cal considerar que es refereix als camps de l'aiguamoll. El segon significa en àrab "els camps", i té per tant un significat idèntic a l'altre.

²⁸⁰ Mut i Rosselló (1993) veuen l'etimologia del primer, no en canvi la del segon que és l'equivalent llatí. Sitjes (2014) els segueix. De totes maneres les consideracions d'aquesta darrera autora sobre l'ordre territorial de la llista són les que permeten formular la hipòtesi que eren els camps de Justaní.

Just enmig hi ha un petit turó, anomenat des Pou, on hi ha una taca arqueològica. Aquest era clarament l'emplaçament del poblat primigeni. Hi conflueixen totes les característiques dels poblats: proximitat als horts, lleugera elevació i proveïment d'aigua.

Si l'observador es situa enmig de l'aiguamoll veurà al seu voltant una sèrie de cases de possessió situades sobre els puigs que tanquen el baix: Justaní, son Joan Jaume i son Artigues. En aquesta darrera es conserven encara els murs ciclopis que evidencien que aquestes cases estan situades sobre els sepulcres que dominaven la vall. Efectivament la població es traslladà en començar el Ferro des de la tenassa vora l'aiguamoll als puigs que l'envolten, ocupant les antics recintes funeraris.

Aquest poblat és interessant perquè el creua un dels eixos de la centuriació del Migjorn. El camí que va de Manacor a son Fangos i Albocàsser segueix la traça d'una de les dues alineacions bàsiques. Des de Padrina, el centre del replanteig, surt la recta geodèsica que se'n va cap a l'est, passa pel nucli de Manacor i segueix fins al castell de Capdepera.

Venint de Manacor l'eix de la centuriació segueix una recta quasi perfecta entre son Fangos i Justaní, recta que per cert no segueix la geometria de la centuriació, que connecta directament dos assentaments principals. En arribar a aquesta possessió comença un rodeig per no passar per enmig dels camps de l'aiguamoll, i així es desvia per passar per son Joan Jaume i Albocàsser. Aquesta traça ha de ser original. Una cosa era l'alineació topogràfica que definia la quadrícula geomètrica, i l'altra traçar camins que de forma directa i còmoda passassin pels nuclis habitats.

Finalment ve la qüestió de les alqueries i els rafals. A l'exterior d'aquest nucli central entorn de l'aiguamoll es situen els sestadors que permeten gestionar la pastura dels ramats. Al nord de les cases de Justaní hi ha el puig del mateix nom, una notable elevació el cim de la qual fa de fita del territori del poblat. Sobre el vessant està situat es Rafalot, una possessió que es pot considerar el rafal de Justaní.

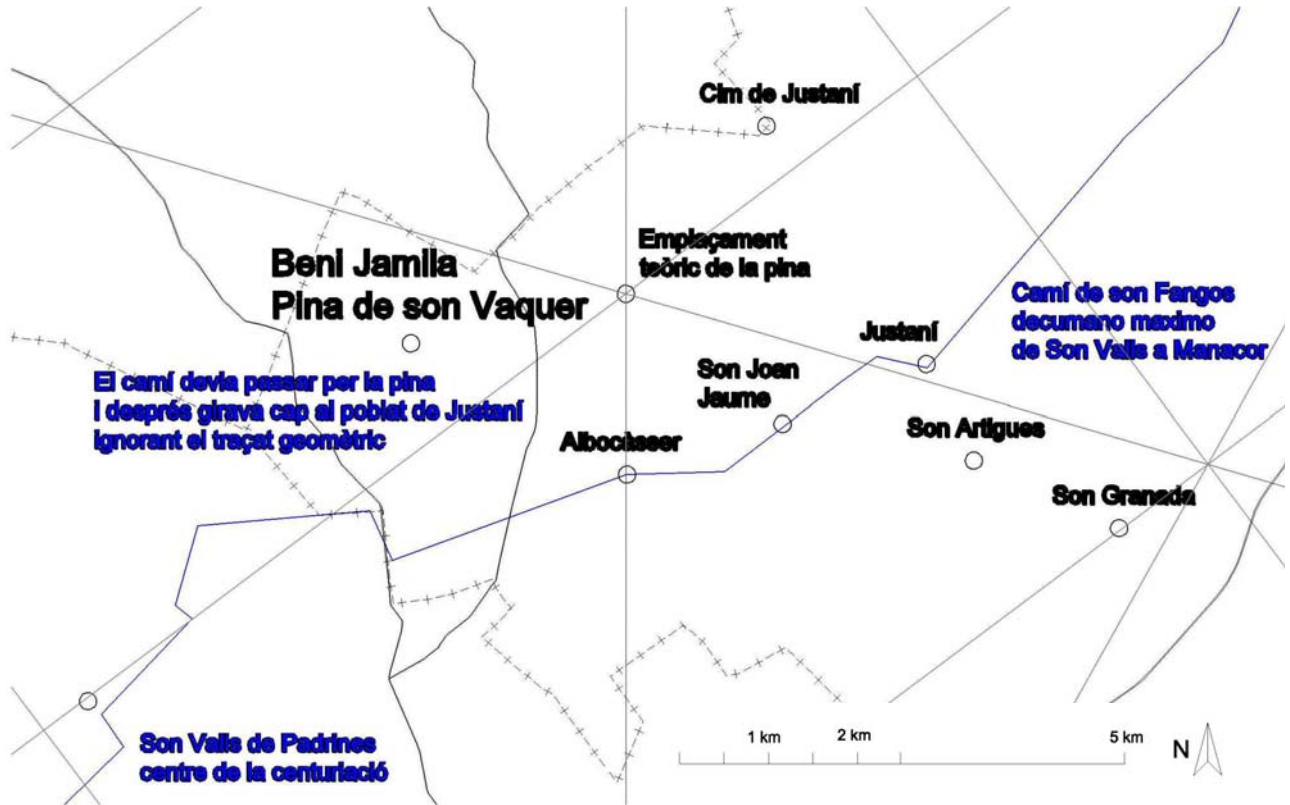
A l'oest de son Joan Jaume, sobre el camí, està situada Albocàsser, una finca prou famosa entre d'altres coses perquè ara s'hi fa oli. Aquest oli es fa a la part de darrera les cases, en camps aptes per fruiters. La banda de davant les cases són camps oberts, antics. Albocàsser devia ser Alfadedin, com es mostrarà més envant. Ara bé originalment degué sorgir com un rafal de son Joan Jaume, ja que està un poc apartada del bessó del poblat.

I a l'est queda son Artigues. Aquesta possessió està situada damunt un puig envoltat per una murada postalaiòtica, i a darrera hi ha sa Granada que era el nom que es donà a la pobla fallida del 1300. És dubtós quin dels dos indrets va ser l'alqueria i quin el rafal. Aquest cas il·lustra com una cosa són els models i l'altra la realitat. Finalment més enllà hi ha Son Banús i son Amer, possessions situades a les partions amb els poblats veïns.

Fins aquí s'ha exposat la configuració del nucli com a poblat. Té però un altra caire com a nucli social. El poblat prehistòric de Justaní està situat aproximadament enmig del triangle entre els florals de Manacor, Felanitx i Els Pagos. El centre és devers la cruïlla del camí de son Fangos amb la carretera de Felanitx a Petra, a uns 500 m al nord d'Albocàsser i uns 500 m a l'est de Son Vaquer d'en Ribera. A partir d'aquesta posició es poden explicar els indicis reiterats d'un nucli aglutinador de la zona.

En primer lloc cal reiterar l'origen territorial del concepte: La centuriació romana definia geomètricament els centres de segon ordre al mig dels triangles formats

pels centres de primer ordre. Així la zona on hi ha el poblat de Justaní estava destinada a rebre un nucli central secundari, una pinna, un element articulador de la comarca. Efectivament la torre que es va construir assenyalava el centre on es situarien posteriorment els temples i sorgirien les viles.

5.2. La pinna de son Vaquer d'en Ribera. Entre el poblat de Justaní i son Valls s'emplaça aquesta pinna, que provoca una deformació del camí.

Aquesta pinna es va perpetuar en una vila mai construïda que va deixar prou rastres a la documentació del segle XIII. Apareix en el moment de la conquesta en dos documents diferents, referida com a vilanova. El primer és el quadern de camp dels agrimensors que delimitaven els districtes del Rei en Jaume i Nuno Sans. Com ja s'ha exposat una de les característiques de les pinnes és estar a la partió entre els termes dels florals.

Et opposita ad meridiem est vilanova de Benigibla, domini Nunis in principio de Menacor.

Sitjes identifica sòlidament Benigibla amb *Beni Iamla* Nu088 del Capbreu de Nuno Sans i amb l'actual son Vaquer d'en Ribera. Iamla, a la vista de la corrupció Gibla, ha de provenir de Jamila, **جمال**. Co184 explica com la paraula coneguda sobretot per "hermosura", d'arrel significa multitud, reunir-se. Manifestament a son Vaquer d'en Ribera hi havia la pinna.

S'ha de copsar com avui en dia son Vaquer està situat enmig de diverses carreteres. És dins la forca que surt de Felanitx i es bifurca cap a Petra i Vilafranca.

Queda un poc separat del decumano maximo de la Marina , el camí de Son Valls a Manacor. Això és degut però a que els decumano es desvia cap al sud per passar pel poblat de Justaní evitar el puig del mateix nom. Originalment el camí devia sortir de son Vall, fer una voltera per passar per son Vaquer i seguir cap a Albocàsser.

El segon document és l'escriptura de cessió d'un polígon de finques per part de Nuno Sans als monjos de la Real²⁸¹. Aquest document és una mostra de que l'ordenació territorial romana encara es preservava, ja que segueix l'ordre de la centuriació. La darrera confrontació és:

Ab occidente vero descendit per acumen montis usque ad vallem et pervenit usque ad villa nova et huelato.

Cal relacionar la partícula *huelato* amb la finca Lato referida anteriorment, que devia ser son Joan Jaume. Hue és simplement la partícula copulativa en àrab, Wa.

Aquí cal demanar-se que era exactament aquesta vila nova. Apareix a documentació de 1230 i 1232 respectivament. Cal tenir en compte que encara hi havia part de l'illa no sotmesa, i faltava quasi un segle per a que es fessin les traces urbanes de les viles del Migjorn. En la nostra opinió és tracta del petit nucli de cases a redós de l'esglesiola de la pinna, una agrupació percebuda pels pobladors musulmans anteriors a la conquesta com a una vila nova, sobretot pel seu status comparat amb Manacor i Felanitx. És a dir que era una vila nova abans de la conquesta.

Hi ha un altre possible indicatiu d'aquest nucli, la pobla de sa Granada. És prou conegut que una de les pobles ordenades bastir pel rei en Jaume II tenia aquest nom. Durant segles s'ha discutit si era sa Granada de Manacor o la de Lluçmajor. Aquesta darrera està situada sobre l'emplaçament geomètric d'un floral. Es podria suposar que els agrimensors del rei varen proposar rehabilitar els indrets on hi havia restes dels fortins romans. També hi ha un segon problema, el de que l'actual sa Granada està un poc allunyada d'Albocàsser i son Vaquer.

Cal considerar que els agrimensors establiren les pobles en indrets que consideraven viables per a nuclis, encara que no resultàs a Capocorb. D'altra banda cal contextualitzar el nom de sa Granada en un document d'intencions: potser aquells anys son Vaquer era realment d'aquell propietari, o pels agrimensors era la persona de referència a la zona. En la nostra opinió son Vaquer és l'emplaçament de la pobla de sa Granada.

També cal considerar la capella actual de les cases d'Albocàsser. Aquesta sorgeix d'unes necessitats territorials específiques. Hi ha una gran extensió de terreny articulada sobre una tram de camins que conflueixen en un punt, i molta gent que ha de fer un llarg desplaçament fins a Manacor o Felanitx. Sobre aquesta possessió es poden fer altres consideracions

Albocàsser era l'altre candidat per situar la pinna, ja que la capella n'ha assumit les funcions. El nom no apareix a la llista del Capbreu. Pareix que ha de ser Nu089 *Alfadedin*, la següent després de Son Vaquer. Queda però per aclarir el nom actual. A primera vista pareix un nom àrab: la primera part, Albo-, pareix una mescladissa entre l'article àrab i *abu*, és a dir pare. La segona, *càsser*, KSR, pareix una fortificació, un alcàsser.

²⁸¹ Sitjes (2014) pàg. 28 a 32. Primer transcriu l'escriptura de la donació del text del Diplomatar de la Real publicat per Mora i Andrial el 1982. Després ve el text dels agrimensors. Finalment la discussió de Beni Iamla.

Cal però considerar la forma Brocassa que documenta Sitjes. Beni Iamla i Alfadedin són formes en àrab, pel que aquest podria ser llatina. *Processio* LS1451 seria un candidat adequat. La paraula designava específicament la cerimònia de presa de possessió d'un cònsol o un emperador, pel que no pareix un terme absurd per anomenar un temple. Hi ha un altre Albocàsser documentat a Míner de Lluçmajor, Re4712 *Minur Albucazer* Montuiri, del qual Mut i Rosselló ignoren d'on prové i deu ser un cas paral·lel.

Una darrera observació que cal fer és la de que aquest nucli sempre ha tengut una competència molt forta, la de son Valls de Padrines. Aquest nucli de Felanitx perpetua l'emplaçament del centre de la centuriació del Migjorn. No està dins la trama triangular de nuclis secundaris però la seva entitat territorial ha estat prou forta com per a que sorgís com a nucli. Hi ha una església rural, una escola i un teleclub, una ampla demostració de la vitalitat que ha tengut històricament com a nucli.

5.1.3 Demografia i camps

En aquest apartat es faran estimacions sobre la població de Mallorca i la quantitat de camps de cultiu per a les dues èpoques de les conquestes romana i catalana. En primer lloc es veurà la població total i després es mostrarà quina era la incidència dels camps de cultiu sobre el territori.

El que es fa aquí es construir un instrument per recrear el territori històric. Ja s'han discutit al capítol segon les diferències entre les formes de cultiu de les diferents èpoques, quan s'ha proposat una equivalència entre una jovada o *laterculus* i una família. Aquesta proporció, abastament discutida i contrastada, serveix com a eina per estimar les poblacions a partir de les mesures dels camps, i a la inversa. Això permet completar les dades parcials que forneixen la Centuriació romana i el Repartiment català.

El pressupòsit de sortida aquí és que els camps de cultiu de l'illa s'han estès progressivament a partir dels nuclis dels aproximadament 180 poblats prehistòrics que hi havia. És veurà a continuació, però és convenient avançar que aquests nuclis estaven situats en emplaçaments idonis per a horts, bifurcacions de torrents o vores d'aiguamolls. Es pot proposar que els 180 poblats es reparteixen per les tres parts de l'illa de la següent manera: 60 a la Muntanya, 80 al Pla i 40 a la Marina.

També es pot proposar que en la primera època al Bronze només devien viure unes sis famílies per poblat, i els devia bastar una quarta part de jovada, quatre quarterades de reguiu. Això suposa una població de $6 * 180 = 1.080$ famílies, que conraven una superfície de $1.080 \text{ famílies} * 4 \text{ quarterades} / 3.600 \text{ km}^2$, que suposa una superfície cultiva de poc menys del ú per cent.

Tota aquesta especulació cal considerar-la un punt de contrast respecte del que es podrà calcular més precisament en èpoques posteriors. L'interessant és veure l'ordre de magnitud de la quantitat de famílies que vivien a l'illa, entorn de mil, i copsar com de petits eren els camps en relació a la garriga que els envoltava.

La demografia de Mallorca

Una de les formes d'estimar la mida de la població en una època determinada és vincular-la amb la superfície dels camps de conreu. La hipòtesi aquí és que hi ha un vincle essencial entre ambdós elements, vehiculat per la premissa de que l'agricultura

era la font primordial del sustent de la gent, i que estadísticament hi havia unes proporcions estables entre persones i quarterades.

Aquesta relació té diverses lectures. La primera és que a través de l'estudi del territori i la reconstrucció dels camps de cultiu es pot quantificar la població, que és bàsicament el que es farà aquí. En segon terme s'introdueix la qüestió de l'augment de població, la pregunta de com evolucionava la relació entre ambdós termes.

Es pot assumir que l'augment de població per si mateix mai ha estat un *primus movens* de la demografia. La població renunciava a augmentar en nombre per no haver de roturar nous camps de conreu. És a dir que l'alegria de tenir més família no era un estímul suficient. Les roturacions sempre s'han degut en primer lloc a una causa tan mundana com el benefici econòmic: l'exportació dels foners és estrictament paral·lela a la de l'oli del segle devuit en aquest sentit.

En aquest apartat es farà una estimació de la població de Mallorca en els moments concrets de les conquestes romana i catalana. Es disposa dels dos cadastres que són la Centuriació i el Repartiment, dos establiments de població fonamentals en la història de l'illa. Pel moment de la conquesta romana es pot estimar la població de l'illa a partir de tres dades concurrents: en primer lloc els nombres de foners mobilitzats a la segona guerra púnica. En segon lloc els 30.000 habitants que afirma Diodor tenien les Balears. En tercer lloc els colons romans que es varen establir amb la Centuriació.

* * *

Cal començar pel Repartiment ja que aquí és on el càlcul resulta més senzill. A la part reial registrada al llibre del Repartiment hi havia 5.000 jovades. En teoria ha de ser la meitat del total que es va repartir, pel que en total resulten unes 10.000 jovades. En realitat va ser un poc més complicat que això, però el resultat total no varia: ja s'ha vist que Nuno Sans se'n va dur una part del territori directament abans de fer-se el Repartiment, el districte del castell de Santueri, que comprenia unes 1.000 jovades i comprenia els actuals municipis de Felanitx, Campos, Santanyí i Ses Salines. La resta de territori que es repartí entre els magnats, incloent al mateix Nuno Sans, es pot considerar que comprenia aproximadament unes 4.000 jovades.

Es pressuposa una ràtio d'una família per jovada. Aquesta es pot contrastar a partir d'una dada donada per la crònica d'en Desclot²⁸²: al districte de Bennabet hi havia vuit-cents albergs de sarraïns. Es tractava de Pollença, on segons el Repartiment hi havia 667 jovades. Les dues xifres són prou pròximes com per donar per bona l'equivalència. Així per a 10.000 jovades s'arriba a la xifra rodona de 10.000 famílies. Aquí apareixeria un nou problema que és el de la mida de les famílies, una qüestió que aquí es deixa de banda.

* * *

Els detallats relats de la segona guerra púnica ofereixen varies xifres referides als contingents de foners balears. Polibi explica²⁸³ com Hannibal mateix va gravar en un temple italià la mida de les guarnicions que deixà a Hispània i Àfrica. Es tracta de 870 i 500 foners respectivament, és a dir en total 1.370, els quals queden aquarterats a la

²⁸² Desclot/Soldevila, pàg. 432.

²⁸³ Blanes (1990) pàg. 53 recull els extractes de Polibi, II, 33, 5-7, així com Titus Livi, XXI,21, 10 on es donen les xifres. Cal tenir en compte que Polibi és anterior en un segle a Livi, i una de les fonts d'aquest per a la segona guerra púnica. Es veu clarament en els extractes com aquí Livi segueix Polibi.

reraguada. La proporció amb la resta de tropes esmentades a la inscripció és aproximadament d'un foner per cada vint soldats d'infanteria.

Pels foners que se'n va dur a Itàlia el 219 aC en començar la guerra no hi ha dades concretes, però es pot suposar que mantenien la mateixa proporció. Les proporcions entre contingents de les diferents armes eren bastant rígides a l'Antiguitat, com ho són encara als nostres dies. Així si se'n va dur 50.000 soldats a Itàlia, segons les estimacions més reconegudes, el 5% de balears serien uns 2.500. Cal suposar una mobilització total dels balears, pel que afegint els diferents contingents eren uns 4.000. Això ha d'implacar simplement que en mitjana cada família havia enviat un dels seus membres, preferentment el fill segon.

Si es fa una distribució entre Mallorca i Menorca en proporció a les mides respectives, 3.600 km² contra 500 km², resulta ser de 7 a 1. Aquests són els coeficients de comparació més sòlids, es podria provar de comparar els nombre de poblats, però seria especular massa voler relacionar els 180 poblats que es proposen aquí per Mallorca amb els prop de 35 que es pot suposar que hi havia a Menorca a partir del nombre de taules avui conegudes²⁸⁴. Aplicant doncs la relació de 7 a 1, representa que hi hauria als exèrcits d'Hannibal al començament de la guerra el 218 aC uns 3.500 mallorquins i uns 500 menorquins. Aquests donen el nombre de famílies aproximat de les dues illes, a partir de la suposició que cada una enviava un fill segon.

Una segona mobilització es va produir en el ja citat episodi de Magó, el germà d'Hannibal, que va anar el 208 aC a les Balears a buscar més foners per seguir la guerra a Hispània, amb gran quantitat de doblers. D'aquest episodi no se'n sap gaire més, i alguna vegada s'ha suposat que era un repetició del següent, encara que com s'ha vist anteriorment està inserit en un context coherent. Cal tenir en compte que els mercenaris que havien creuat els Alps amb Hannibal havien partit feia uns dotze anys, i una nova generació havia tingut temps de créixer i ser posada a la venda.

Finalment pocs anys després, el 205 aC Magó és expulsat d'Hispània per Escipió i va tornar a les Balears a reclutar reforços, aquesta vegada de forma menys amable. La narració diu que va ser rebutjat a Mallorca, i a Menorca va ocupar l'illa, passar l'hivern i aconseguir 2.000 auxiliars. Feia uns anys que el 217 aC a Eivissa els balears s'havien conciliat a Escipió pare, pel que Magó no devia tenir gaires contemplacions, fos realment foragitat de Mallorca o preferís directament ni acostar-s'hi. La xifra de 2.000 foners ha de ser matisada: deu provenir d'una font grega i es refereix a dues kiliarquies, dos regiments entorn del mil·lenar d'homes. De totes maneres si atribuïm a Menorca unes 500 famílies el que en resulta és que Magó se'n va emportar tots els homes de l'illa, sense deixar-ne cap. Com ja s'ha dit aquesta catàstrofe té un paral·lelisme modern, el dels dos atacs dels turcs a Maó i Ciutadella. En aquest cas els turcs també optaren per Menorca en lloc de Mallorca per la menor mida de l'illa, que feia que una flota mitjana pogués dominar a la població, embarcar-la i endur-se-la.

* * *

Pel moment de la conquesta romana la segona dada és la xifra donada per Diodor. Cal considerar que l'únic moment raonable en què es pogué produir aquesta xifra va ser el de la conquesta romana: el nombre es va difondre al triomf de Metel Baleàric després de la conquesta, destacant la quantitat d'enemics vençuts. En aquestes

²⁸⁴ Hochsieder e.a. (1995). Es tracta d'un treball que cerca alineacions astronòmiques a les taules, pel que necessita prèviament fer-ne un recull complet i cartografiar-les de forma molt precisa.

circumstàncies pareix raonable que es comptés a tothom, i no només als caps de família, per magnificar la mida de la població vençuda.

Aplicant la relació anterior els habitants es divideixen en 26.000 per Mallorca i 4.000 per Menorca, ignorant als d'Eivissa que varen establir un pacte de ciutat federada. Amb la proporció de nou persones per família pel període prehistòric, hàbilment corregida a vuit per tenir en compte la devastació de la conquesta, s'obtenen unes 3.500 famílies a Mallorca i 500 a Menorca.

Una vegada fets aquests càlculs apareix un autor, Marimon²⁸⁵, que bàsicament arriba a les mateixes conclusions, relacionant els 30.000 de Diodor per les Balears i els 2.000 de Titus Livi a Menorca.

* * *

La tercera font per al moment de la conquesta romana és la xifra de colons que es varen establir a Mallorca. Estrabó esmenta que varen ser 3.000 colons procedents d'Hispania. Es tracta d'una legió sencera que Metel va reclutar al seu feu familiar del Picè i que va establir al nou feu de Mallorca, i la referència a Hispania simplement es refereix a que eren legionaris allà destinats. Aquesta qüestió ha provocat moltes especulacions historiogràfiques, sobre si eren descendents de colons assentats a la província. Per veure la futilitat d'aquestes consideracions basta veure les que s'han fet sobre la fundació de València: a les Periochae s'esmenta que s'establiren a València els legionaris de Viriat, i s'ha sostingut moltes vegades que es tractava dels hispans vençuts. La concisió de les fonts romanes provoca aquestes *mislectures*.

Iunius Brutus cos. in Hispania iis qui sub Viriatho militaverant agros et oppidum dedit, quod vocatum est Valentia. Periochae LV.

La legió es va establir sobre les terres més fèrtils de l'illa, el Pla i la Muntanya, on es crearen les ciutats de Palma i Pollentia. Es deixà per als nadius una tercera part del territori, que era a més la part més àrida, la de la Marina, que comprenia el Migjorn i el Llevant. L'estimació és que en aquesta tercera part de l'illa durant el període prehistòric hi havia només uns 40 poblats del total de 180, és a dir entre una quarta i una cinquena part de la població total.

La qüestió aquí és que els legionaris es varen instal·lar sobre les terres de conreu existents, pel que proporcionen una espècie de reflex de la població anterior. En aquest sentit els 3.000 colons romans s'avenen molt bé amb les 3.500 famílies que s'han obtingut anteriorment de dues formes distintes.

Resulta així que de tres formes diferents entre si es determina la mida de la població de Mallorca en el moment de la conquesta romana. És molt notable que la xifra de 3.500 famílies sigui plausible de les tres maneres, el que fa que sigui una xifra contrastada.

Entre les dues conquestes el més simple i sensat és suposar un continuïtat lineal de la població, que augmenta progressivament durant els 1.300 anys que van del 123 aC al 1.229 dC, triplicant-se de fet en passar de 3.500 famílies a 10.000. Cal rebutjar la idea de què als segles intermedis menys coneguts hi hagués una crisi demogràfica, una hipòtesi basada només en l'escassetat de documents.

²⁸⁵ Marimon (2010) pàg. 196.

La superfície cultivada de Mallorca

■	■
La superfície d'un floral és de 112,039 qm2 La superfície de 1,5 jovades és de 0,171 qm2	■
■	Es consideren 5 poblats per floral
EDAT BRONZE 1% SUPERFICIE CULTIVADA	■

5.3. Les proporcions de superfícies cultivades. Edat del Bronze.

Aquí cal començar amb les superfícies cultivades que trobaren els romans. Ja s'ha mostrat com l'illa devia estar habitada per unes 3.500 famílies, que es pressuposa que conraven cada una una jovada. 3.500 jovades són uns 400 km², que pel total de 3.600 km² del territori suposa un 11% de camps de cultiu, una novena part, és a dir per cada jovada conrada n'hi havia nou de garriga.

Aquesta proporció era molt més acusada si es desglossa per zones. Al terç de la Marina s'ha proposat que només hi havia 40 poblats en lloc dels 60 que li tocarien. Això suposa que a les zones del Migjorn la proporció de camps de cultiu baixa del 11% global a un 7%, és a dir tretze a un. Pel contrari al Pla, on el poblats són 80 enlloc de 60, la proporció puja del 11% al 15%, és a dir una jovada cultivada per sis de garriga. La proporció entre ambdues zones és senzillament del doble.

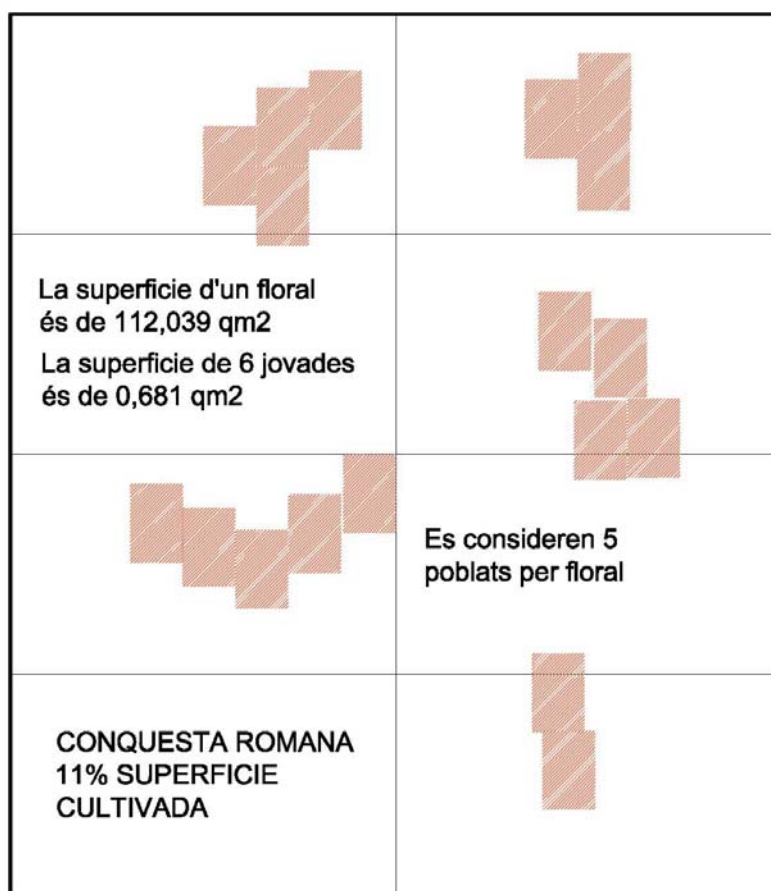
El principal fet que cal copsar, més enllà dels matisos del model proposat, és que els romans trobaren en conquerir Mallorca que els camps eren illes enmig de la garriga.

* * *

Pel que fa a la conquesta catalana, ja s'ha esmentat que es pot proposar que la superfície total cultivada de Mallorca eren unes deu mil jovades en consonància amb

unes 10.000 famílies. Això suposa uns 1.136 km² cultivats sobre el total de 3.600 km² del territori, el que suposa un 31,5% de camps de cultiu, és a dir per cada jovada conrada n'hi havia dues de garriga. Les proporcions però es repartien de forma molt diferent segons la qualitat de les terres, una distribució que es pot examinar per districtes per apreciar-ne les variacions.

El districte d'Adia estava format pels actuals Santanyí 124,86 km² i Ses Salines 39,01 km², és a dir que tenia uns 163,87 km². Una altra forma de calcular la superfície és comptar els polígons de centuriació que ocupa. Són 9 polígons, que a 18 km²/polígon són 162 km². Aquesta petita acrobàcia serveix per mostrar que fer els càlculs com es feren els agrimensors romans proporciona uns resultats prou fiables.

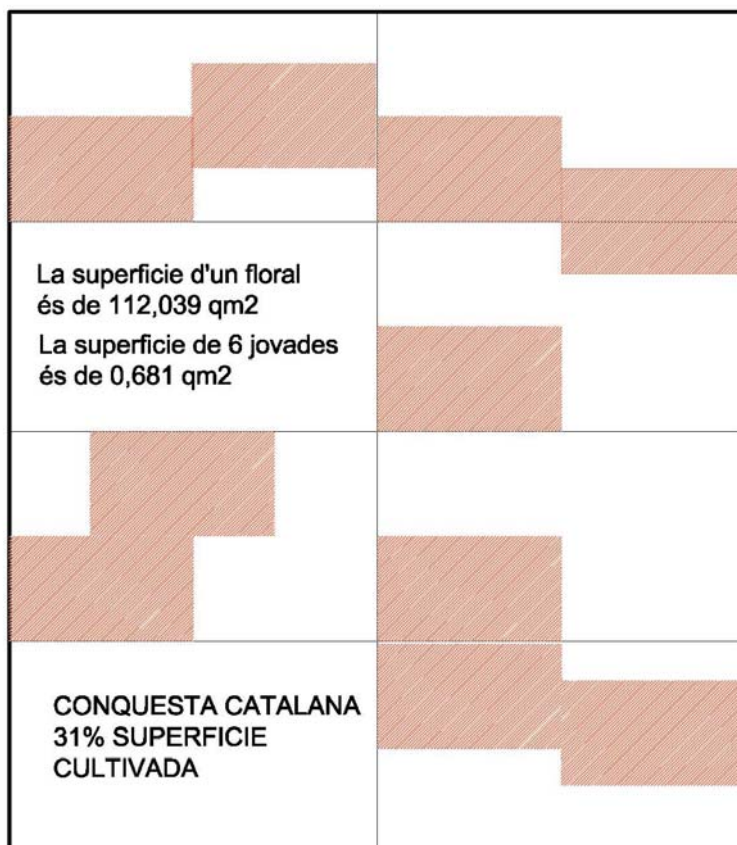

5.4. Les proporcions de superfícies cultivades. Conquesta romana.

A la Rememrança es recull que al districte d'Adia es canaren 190 jovades, que a 0,113648 km²/jovada suposen 21,60 km². Això suposa que només un 13% de la superfície estava cultivada.

Un cas similar és el de les Muntanyes. Aquí entre el Rei i el Temple sumen 258 jovades, és a dir 29,32 km². Aquí cal sumar els termes d'Escorca 139,39 km², Fornalutx 19,49 km² i la part que passà a Pollença, que són uns tres polígons del Pla a 14 km² cada un. Són uns 200,88 o 200 km² redons, que és quasi el mateix que 14 polígons 196 km². Aquí la proporció de camps cultivats és del 15%. Això cal destacar-ho, hi havia més proporció de camps cultivats en el cor de la Muntanya que a l'extrem més àrid de la Marina.

Ara cal passar a l'extrem contrari, als camps de la Ciutat. El floral de Palma era molt petit, cal descomptar al terme actual Establiments i Sant Jordi. Són cinc polígons del Pla que suposen 70 km². El Rei hi va rebre 370 jovades que toquen ser la meitat i en Nuno 82 que toquen ser un vuitè. Són per tant devers 700 jovades, que són uns 80 km². És reconfortant veure que pràcticament tot el territori de la Ciutat estava cultivat, cal suposar que excepte els vessants i els cims de na Burgesa, i que les jovades es canaven a ull tirant per amunt. Cal suposar un 90% del territori de la Ciutat cultivat.

5.5 Les proporcions de superfícies cultivades. Conquesta catalana.

Vists els dos extrems ara es pot baremar la situació amb quatre territoris que creuen l'illa: Valldemossa, Inca, Sineu i Manacor.

Valldemossa o Muço inclou Deià, són $42,93 + 15,12 = 58,05$ km². Per 135 jovades que són 15,34 km² suposa un 26% d'ocupació pels camps.

Inca inclou Selva, Mancor, Campanet, Búger i Sa Pobla: són $58,34 + 48,71 + 19,89 + 34,65 + 8,29 + 48,59 = 218,47$ km². Per 861 jovades que són 97,85 km² suposa un 45% d'ocupació pels camps. Cal tenir en compte que inclou una part de muntanya i una altra d'albufera.

Sineu o Sisneu inclou Lloret i Sant Joan, i no Montuïri: són $47,74 + 17,44 + 38,51 = 103,69$ km². Per 617 jovades que són 70,12 km² suposa un 67% d'ocupació pels camps.

Manacor inclou Sant Llorenç, són $260,31 + 82,08 = 342,39$ km². Per 913 jovades que són 103,76 km² suposa un 30% d'ocupació pels camps. Caldrà tenir en compte que la part litoral era pràcticament un desert.

Aquestes proporcions s'ha de tenir molt presents a l'hora d'estudiar les distribucions de camps sobre el territori. En uns llocs queden prou aïllat i envoltats de garriga, i en d'altra pràcticament formen un continu.

5.2 El poblat prehistòric

Aquest tema es desenvolupa més extensament al treball paral·lel sobre la prehistòria en general i els talaiots en particular. Aquí se'n ofereix un breu resum il·lustrat amb un cas particular.

5.2.1 L'assentament primigeni al Calcolític

Ja s'ha exposat que els primers pobladors rurals de Mallorca eren essencialment hortolans, que varen establir els seus poblats devora aiguamolls. El factor crític era la presència de làmines d'aigua, zones humides on obtenir aigua, fer els horts i construir les vivendes. La resta del territori era quasimarginal respecte d'aquests nuclis, i estava dedicat a la ramaderia extensiva.

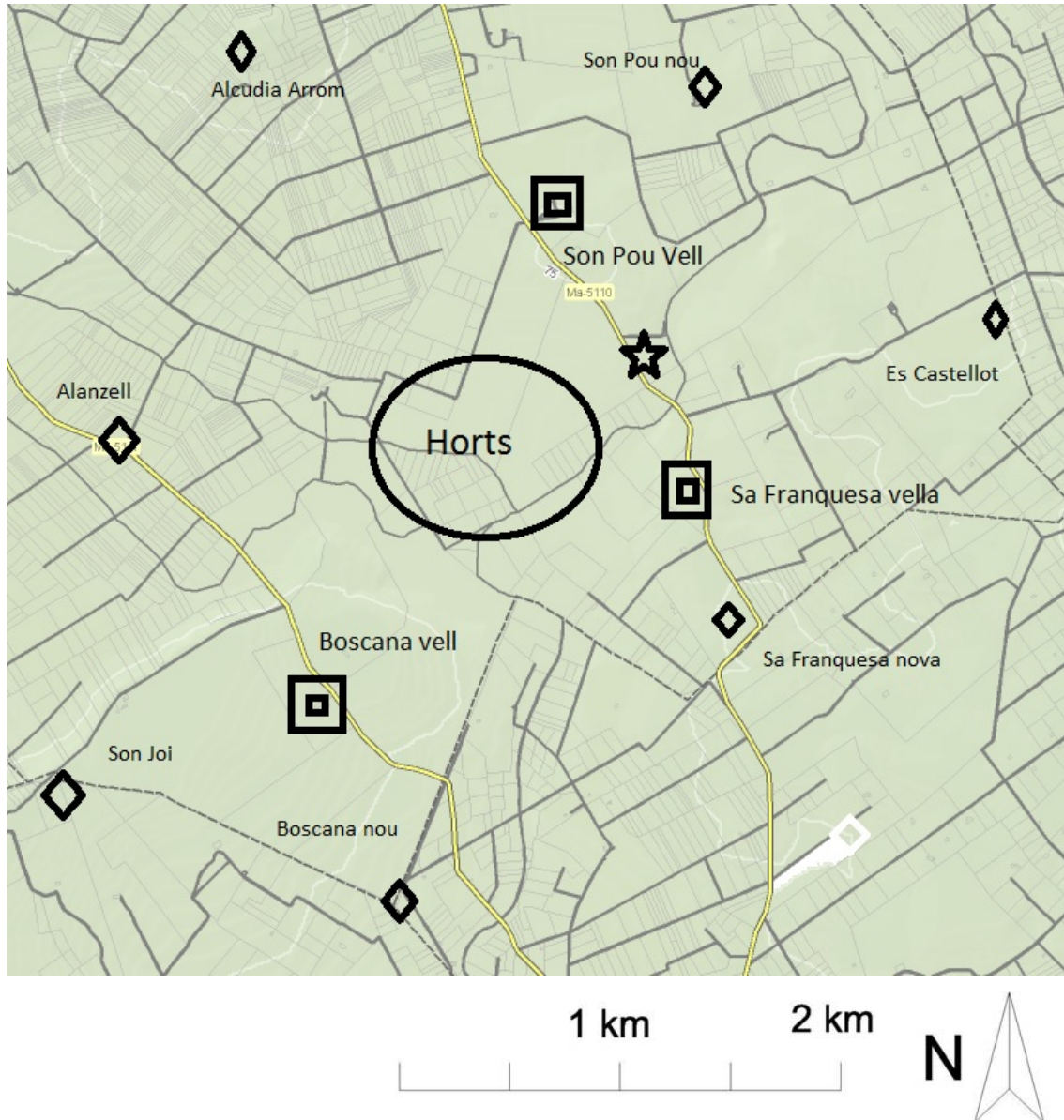
El territori de cada poblat idealment estava configurat per una garriga uniforme amb elements puntuals disposat de forma regular en corones concèntriques. La mida d'aquest territori és un factor secundari respecte del realment determinant que és la làmina d'aigua, però també té una influència: la distància màxima del nucli a les partions està al voltant de la mitja llegua.

Es pot fer una consideració estadística: 3.600 km² repartits entre 180 poblats suposen 20 km² per poblat. Amb un terme circular això suposa un radi de 2,5 km, que suposa mitja llegua, una distància còmoda per recórrer a peu sense aturar-se a descansar, i adequada per anar fins a la partió i tornar sense aturar-se ni beure.

Al centre hi ha una mínima illa de conreus que ocupa només el 2% del territori total, en un fons de vall que preferentment és una confluència de torrents o devora una aiguamoll. Aferrades als horts hi ha les vivendes, situades sobre elevacions mínimes, per dir-ho d'alguna forma tenasses, per preservar-se de la humitat i les torrentades.

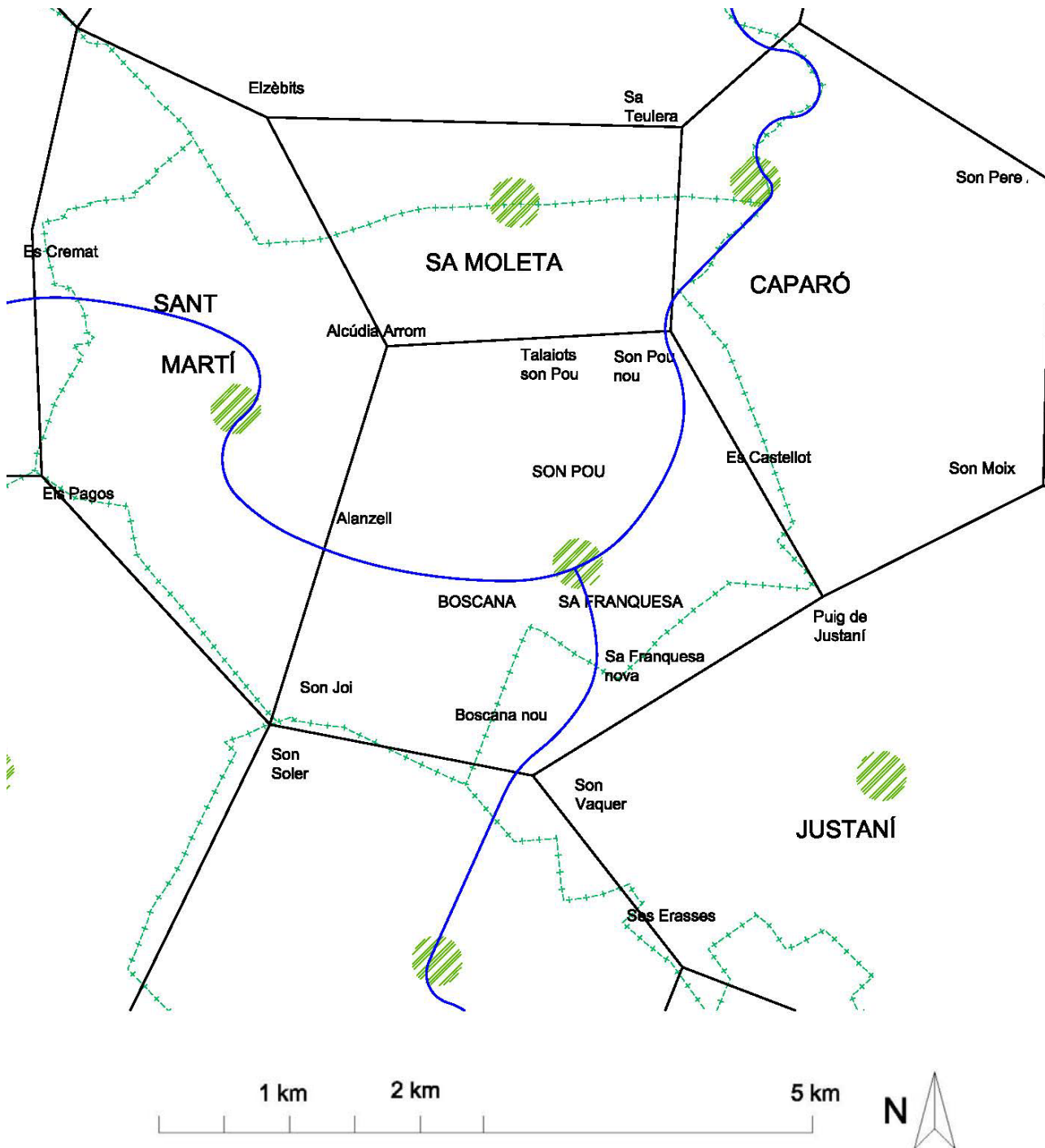
Un cas molt il·lustratiu és el del poblat de sa Franquesa, situat a la confluència dels torrents que baixen un de Felanitx i son Valls i l'altre de Vilafranca i Sant Joan, formant el torrent des Caparó que segueix cap a la vall de na Borges. El poblat estava raonablement situat a la tenassa orientada cap al sud situada sobre el torrent i davall les cases de son Pou vell, devora la carretera.

A continuació a la primera corona estaven situats els sepulcres, els llocs d'enterrament del poblat. Aquests eren originalment dòlmens i preferentment s'ubicaven sobre puigs i turons, dominant el vall dels horts però accessibles. Hi havia tres nuclis originalment, sobre les elevacions que dominen cada una de les tres parts que tallen els torrents. Aquests eren son Pou vell, sa Franquesa vella i Boscana, actualment tres possessions. Cal destacar que cada una té una part del camp original, on està situat ara l'hort de la finca. Aquest és un paisatge molt característic.

5.6. El territori del poblat de sa Franquesa. Imatge basada en el VPCM. Els horts al centre. El poblat del Bronze és l'estrella. Els cementeris reconvertits en poblats del Ferro els quadrats. Finalment els rombes són els mausoleus que assenyalen els límits.

La segona corona estava formada per bovalls, llocs d'estabulació situats preferentment vora sublàmines d'aigua, és a dir indrets humits similars al principals però de menys qualitat. És a dir emplaçaments descartats pels poblats però on hi havia pastures i aigua. Cal tenir en compte que l'esquema global ideal a la pràctica pateix simplificacions: la més habitual és que la boval s'ajunti amb la fita de la tercera corona. En aquest cas és molt acusat ja que el territori de sa Franquesa és relativament petit en estar situat al bessó de la xarxa hidrogràfica de la zona. En territoris més extensos, costers de serres per exemple, es fa necessària una boval intermitja.

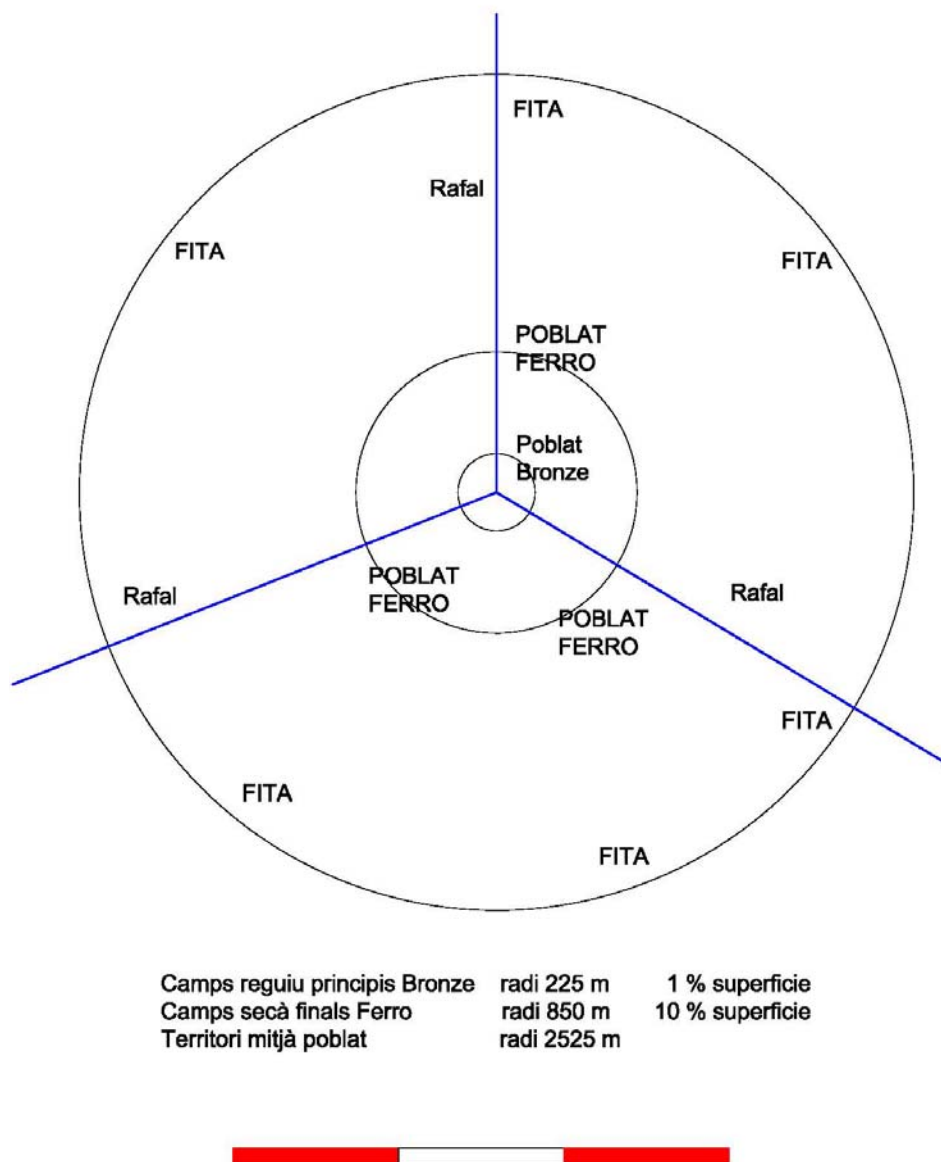

5.7. Els poblats prehistòrics entorn de sa Franquesa. Els cercles verds són els camps originals del Calcolític. En blau els torrents. En verd els actuals termes municipals. En negre els límits dels territoris dels poblats, traçats enllaçant fites megalítiques.

La tercera corona comprèn les fites amb els territoris dels altres poblats. Aquestes fites es situen preferentment sobre muntanyes el més a prop possible del punt mig entre els dos poblats. Les fites són sobretot sepulcres, emprats o no, que són la forma més eficaç de marcar un territori. Aquí entren es Castellot que era històricament el rafal de sa Franquesa, sa Franquesa nova, Boscana nou, son Joi, Lanzell, Alcúdia Arrom, els talaiots de son Pou i son Pou nou.

Tots aquests emplaçaments són sospitosos de ser originalment fites del terme del poblat de sa Franquesa. Les mediatrïus entre poblats, la situació orogràfica sobre el territori, les restes megalítiques i la toponímia les assenyalen.

Les mediatrïus mostren clarament que els talaiots de son Pou estan situats exactament a mig camí entre els poblats de sa Franquesa i sa Moleta, sobre un petit serral. Aquest és un cas clar de resta megalítica que no ha evolucionat degut a la proximitat d'altres possibles emplaçaments. A partir d'aquí es pot considerar que son Pou nou estava situat sobre el camí del poblat des Caparó a Petra, es Castellot sobre el de Manacor, sa Franquesa nova al de Justaní de Manacor, Boscana nou al de son Valls de Felanitx, son Joi al de sa Torre de Porreres i Lanzell al de sant Martí de Vilafranca.

5.8. L'esquema ideal dels poblats prehistòrics. Escala 1 km.

Aquestes propostes fetes a partir de mediatrïus entre emplaçaments de poblats hipotètics es veuen reforçades per la circumstància que les partions municipals ressegueixen el territori del poblat. Es veu clarament que els romans en replantejar els

eixos geomètrics de la centuriació respectaren els territoris dels poblats prehistòrics. Sa Franquesa està compresa dins el terme de Vilafranca, i limita al nord amb Petra, a l'oest amb Porreres, al sud amb Felanitx i a l'oest amb Manacor. Cal notar a més que originalment formava part del floral de Tuccis amb Porreres, pel que la partió amb aquest poble és molt posterior, segurament de la conquesta musulmana. Això mostra com es mantenia la unitat territorial.

En segon lloc ve la situació orogràfica sobre el territori. Pràcticament tots es situen sobre elevacions del terreny, generalment serrals. En el cas de son Joi la posició dominant la plana de Lanzell és aclaparadora. Igualment la d'Alcúdia Arrom sobre el turó. En canvi Lanzell està situat devora el torrent que baixa de Sant Martí, en una posició deprimida.

Hi ha unes restes megalítiques mínimes a es Castellot, i n'hi devia haver raonablement a Alcúdia Arrom, a més dels talaiots de son Pou. Cal observar com l'única resta clara en aquest territori tan petit i aprofitat és la de l'únic emplaçament que no va prosperar. És un cas manifest de conservació diferencial.

Toponímicament Alcúdia Arrom és molt clar, les runes dels rum. Es Castellot també és revelador. El més interessant de totes maneres és Lanzell. Aquest terme ha de provenir de *linceolus, i ha de referir-se a un llenç de murada postalaiòtica.

5.2.2 La revolució territorial dels talaiots

Aquesta va ser l'organització territorial dels poblats durant els dos primers mil·lennis de l'ocupació humana de Mallorca. Però en començar l'Edat del Ferro, cap al 800 aC va ocórrer un fet transcendent que ha marcat des de llavors l'estructura territorial de l'illa. La població va abandonar els poblats de les tenasses dels fons de les valls i va establir-se als cementeris que vigilaven els horts des de damunt els puigs i els serrals.

Aquest establiment sobre els nuclis de la segona corona va tenir conseqüències territorials. Tot i que es mantingués una unitat social entre els nous assentaments, generalment tres, s'havia posat la llavor per a la subdivisió del territori. Cada un dels nous nuclis rebrà una part del territori, una porció de cercle formada per una punta amb les horts, i un ample extrem amb les bovals.

5.2.3 El poblat primigeni com a realitat social

Cal aquí fer unes consideracions sobre la unitat dels poblats prehistòrics. Aquestes sortiran del model ideal de tres alqueries per poblat, generat pels nous assentaments del Ferro sobre els tres turons que dominen una confluència de dos torrents on hi ha un poblat del Bronze.

La xifra estimada de poblats prehistòrics en aquest treball és de cent vuitanta, que dividits entre nou castells roquers suposen vint poblats per castell. Aquest resultat aboca a un problema historiogràfic, la desproporció entre els alqueries andalusines peninsulars i les mallorquines. La documentació administrativa²⁸⁶ que s'ha conservat

²⁸⁶ Barceló (1978) fa una exposició de la qüestió.

del califat de Còrdova mostra una organització del territori en ciutats, castells i alqueries. Les ciutats tenen sota el seu control una xifra prou regular de castells, similar als nou de Mallorca. En canvi els castells regularment tenen unes vint alqueries cada un. Això no encaixa amb l'estructura territorial mallorquina si es considera com a alqueria cada un dels assentaments secundaris sorgits entorn dels talaiots. Però sí que té sentit si es considera en canvi que les alqueries coincideixen amb els poblats prehistòrics primigenis.

Aquest feble indici cal afegir-lo al que mostra l'estructura municipal, un respecte escrupolós pels territoris dels poblats. Això ja s'ha vist en veure com els poblats entorn de sa Franquesa de forma molt clara. Cada un queda situat íntegrament dins un terme municipal. Si la centuriació romana, amb tot la seva cega determinació geomètrica, va respectar els territoris dels poblats cal suposar que aquests eren les estructures administratives de referència.

Cal recordar totes aquestes pistes, volàtils si es vol, es recolzen sobre un concepte molt sòlid, el de les distàncies estructuradores del territori. La jornada, la llegua i la milla són uns paràmetres limitadors de l'activitat humana que configuren de forma inexorable el seu territori. Així la hipòtesi que es proposa aquí és que les alqueries des del punt de vista administratiu eren els antics poblats del Bronze. Ara bé als repartiments es varen denominar així els assentaments del Ferro que són sotsdivisions.

5.2.4 La percepció de les restes megalítiques

Una de les sensacions més fortes que aquest autor té a mesura que avança aquest treball és que gran part dels topònims estan referits a monuments prehistòrics, a la percepció que es tenia de les seves runes. Només cal tenir en compte la gran quantitat de talaiots, pràcticament intactes, a redós dels quals estaven situats els llogarets. Eren la característica principal del paisatge.

Les restes prehistòriques són clarament perceptibles a través de les llistes dels repartiments. De fet també hi apareixen restes posteriors, és a dir runes romanes vistes per ulls musulmans, o vestigis romans i musulmans interpretats pels catalans, però es poden enquadrar dins una altra categoria, la dels recintes funeraris, que es tracta més envant.

Així en aquest apartat es tracten les restes anteriors a la conquesta romana, que es poden classificar en quatre grans grups. El primer està format pel que es pot anomenar sòls antropitzats, restes al terreny sense estructures generalment amb una gran presència de ceràmica. El segon és el de les coves pretalaiòtiques, els hipogeu artificials reutilitzats com a estable, que han donat el recurrent rafalgar. El tercer és el dels talaiots, recordats com a *turrís* en llatí i *burj* en àrab. El tercer és el dels recintes de murada postalaiòtics, bàsicament significats com a Morell, Duaia, Vileta.

Un topònim que és un marcador genèric de restes antigues és *son Moro*. Evidentment és posterior a la conquesta catalana però pot referir-se tant a estructures megalítiques prehistòriques com de formigó vermell romà, com a tot junt. Així per exemple el son Moro de Porto Cristo està situat en una zona amb restes prehistòriques, el poblament de Vista Alegre; i en canvi el de Cala Millor era conegut com a alqueria Roja, el que indica formigó vermell romà.

Un altre és Arrom. Aquest com son Moro fa estrictament referència als pobladors immediatament anteriors, *ar-rum* són els romans i això en un topònim s'ha

d'entendre en un sentit ample, és a dir que engloba tot tipus de restes. Igual que Alcúdia, que només esmenta runes. Així Alcúdia Arrom de Vilafranca, s'Arrom de Sòller, Alcudieta de Lloseta o Alcudiola de Santa Margalida poden significar una cosa o l'altra, restes prehistòriques o romanes.

La ceràmica

El sòl antropitzat és l'emplaçament on hi ha hagut activitat humana continuada que ha alterat les característiques del terreny, un fet perceptible sobretot llaurant, en un sementer on no hi ha estructures visibles.

Hi ha topònims, generalment microtopònims, que al·ludeixen a terres cuites. Hi ha una metàfora molt generalitzada que equipara la maduresa d'un sòl en el sentit agronòmic a una cocció. En un lloc on hi ha hagut un assentament humà els sòls solen mostrar aquest aspecte cuit, producte d'abocaments de matèria orgànica durant generacions. Així un nom molt clar com "es Cuitor" i un altre més ambigu com son Negre o s'alqueria Negra denoten aquest indrets.

La senya més clara d'una ocupació humana és la ceràmica. Les restes d'olles i teules són de fet la base de l'arqueologia extensiva. Popularment això es ve reconeixent des de sempre, i així sorgeixen noms com Caga Olles, pels sementers on cada vegada que es llaura sorgeixen restes.

Hi ha més topònims que segueixen aquesta idea. Avui en dia hi ha el topònim s'Ollera, un lloc situat devora Cugulutx i Albenyeta a Lluçmajor, tots noms molt significatius. Al mateix Repartiment apareix Re688 *Otrollarix* a Montuïri, un derivat d'*ollarius* en la forma *ard ollarius*, la terra de les olles.

Una interpretació molt recurrent és la de que aquests camps havien estat teuleres. Així hi ha varis topònims *Teulera* en català, que són clarament camps prehistòrics, i no antigues instal·lacions industrials. En alguns casos coincideixen ambdues possibilitats, però en altres es tracta de zones on no hi ha argila. Aquesta interpretació té equivalents en àrab i llatí.

En àrab apareix el terme *madraba*. Apareixen un *Rahal Almadraba hua d'Ahmet Anahani* Re Inca, una *Alqueria Almadraba d'aben Maymun* Re Pollença, *Rahal Almadraba* Re Pollença, *Almadraua* Nu185 Manacor. Aquesta paraula deriva de *Drb*, **ضرب** Co685 un terme que significa pastar²⁸⁷. A Manacor es situa²⁸⁸ a la possessió des Bessons, en un clar emplaçament prehistòric devora el torrent des Caparó. A Pollença l'actual topònim Almadrava devora el mar podria dur a confusió, per el *Rahal Almadraba* està situat devora l'alqueria del Mercat pel que clarament era una taca de ceràmica. Igualment el d'Inca és devora Mancor.

Un altre topònim que deu significar el mateix és *Atauapi* Nu116 Manacor. Deriva de *Twb*, **طوب**, Co723, una paraula que és l'origen d'adobe, és a dir fang cuit. La finca de Talapi devora sa Pobla també és de la mateixa família. Devora els cases hi ha documentades restes prehistòriques. Apareix com a Re135 *Alcaria Athauapi*, al districte d'Inca. Una tercera és Re491 *Alqueria Taupine* a Petra.

²⁸⁷ Mut i Rosselló (1993) pàg. 121 discuteixen el significat precís de teulera per almadraba, que no apareix als diccionaris de Corrientes i Belot. També el de Tawabi pàg. 113.

²⁸⁸ Sitjes (2014) pàg. 67.

Finalment hi ha el Tolleric de la costa de Lluçmajor. Aquest o *tegaris* en llatí. Aquesta darrera paraula és una de tantes presumides preromanes: d'una banda té la terminació –IC derivada de –IS passant per –IX, que anuncia l'origen llatí. De l'altra té una estructura fonètica consonàntica i vocàlica que coincideix perfectament en l'evolució, amb la caiguda de la ge igual en ambdós termes, *tegula*>teula, *tegaris*>Tolleric.

Les coves pretalaiòtiques

La reutilització de coves, excavades i emprades com a sepulcres a la prehistòria, com a estables és sobradament coneguda. Els ramats d'ovelles necessiten a l'hivern un lloc on passar la nit, i a l'estiu on passar el dia. Aquest darrer cas és el que defineix els sestadors, com el mateix nom indica. Efectivament sestador deriva de sesta, el migdia. Es requereix fosca i un cert aïllament tèrmic per tenir les ovelles establades durant els calorosos dies d'estiu, i les coves són perfectes per això.

Un cas extrem²⁸⁹ és el de la marina de Santa Margalida, on les coves defineixen el poblament. Es pot entreveure com la reutilització dels antics monuments funeraris és la pauta que estructura el poblament humà de la garriga, i fa que destaquin després de la conquesta els noms de cova referits a les possessions: *raffallus de ses coves des Pilars* (1346) que devia ser un sepulcre postalaiòtic, *raffalli vocati de la cova d'en Serdà* (1347) que consolida la relació entre rafals i coves, *raffallo seu alqueria vocato de ses Coves que est in valle de Nuce* (1339) al cementeri pretalaiòtic del poblat de son Gener.. Una altra denominació particular és la de Nu027 Almadem, que es tracta més envant amb les turricellas.

Un topònim molt repetit als documents del repartiment és *Rafal Algar*, amb dues aparicions al Repartiment Reial, Re012 Ciutat i Re690 Montuïri. També dues al Cabreu d'en Nuno, Nu113 Manacor i Nu458 Felanitx. També apareix la forma en plural, Re142 *Rafal Algair Inca*, i Re666 *Alqueria Algair* Montuïri. Significa el sestador de la cova, i té un doble interès, ja que d'una banda significa sepulcres prehistòrics i de l'altra mostra com els rafals eren bàsicament instal·lacions ramaderes, com es veurà en tractar-los específicament.

Un equivalent llatí apareix al Rafal de la Cava Nu007 a devora Ciutat. Aquest devia ser el nom llatí de les coves. En català les possessions amb una cova prehistòrica a darrera emprada com a estable s'anomenen sa Cova, i n'hi ha bastants entre d'elles la de Sant Llorenç, que deriva d'un Rafalgar²⁹⁰ documentat. Aquesta ràpida translació del topònim d'una llengua a l'altra indica que era comprès excessivament, un punt prou evident, i això l'assignava al primer nivell.

²⁸⁹ Mas i Forners (1993) pàg. 21.

²⁹⁰ Sitjes (2014) pàg. 76. No considerem que sigui el rafal Zerclu et Algaren NU 210 com proposa aquesta autora, que és la que aporta també el document del segle XIII que proporciona la identificació.

Els talaiots

El grup de topònims dels Repartiments més bo de reconèixer és sens dubte el format per les mencions dels talaiots. Les imposants torres prehistòriques es venen denominant a partir del següents termes: el *talaia* català, el *borj* àrab i el *turris* llatí.

Turris és un terme omnipresent a la toponímia en múltiples variants. Turritx seria la canònica, però a més està transcrita de múltiples formes, tals com Aturru, Torr, Duri, que com ja s'ha tractat abans fan sospitar que s'escrivia en àrab amb una te emfàtica. El seu equivalent en àrab, Borj, també apareix amb freqüència, com per exemple a la Re741 *Alcheria Albortx* de Montuïri. També ha donat nom al torrent de na Borges, per l'abundància de talaiots que hi ha al congost. Finalment cal esmentar que moltes Turris es transmutaren en sa Torre. Així per exemple les de Porreres i Montuïri són dues possessions on no hi ha cap torre medieval de defensa i estan situades sobre emplaçaments de poblats prehistòrics.

Re258 *Alqueria Attayr*, també deriva de torre. Aquí es pot observar que una mala lectura en llatí ha donat *Attaxi*. Re198 *Alcheria Addarix* n'és una altra transcripció. En general cal considerar que totes les formes d'aquest estil són reflexes de *Turris*. Hi ha una excepció que és Tortix, arribant a Felanitx des de Porreres per son Mesquida, fent la volta pel sud del puig de sa Mola, com feia el tren. Aquí hi deu haver una interacció entre les torres que hi devia haver al puig, ple de coves d'enterrament, i la percepció de fer volta.

Una altra forma en que apareixen abundantment aquests noms és com a diminutiu. Les *turricellas* són omnipresents amb transliteracions enrevessades de la jim que denota la essa africada, que donen lloc a grafies del tipus Turtixcellas, o de la te emfàtica que donen Addurel i Adurela.

La forma en àrab com indica Rosselló Bordoy és *al buraijat*, les torretes. Així apareix l'*Alcheria Albarayat* Re179 Inca, que a la llista va a continuació de Campanet, pel que es tracta de la finca d'Alboraiet, situada sobre un turó que presideix els camins cap a Selva i Binibona. Aquest cas paradigmàtic es repeteix a l'*Alqueria Alboraxat*, Re273 Pollença, situada pels voltants d'Alcúdia. També a l'*Alqueria Boriareth*, Re327 Pollença, situada per devers Pollença.

Un cas molt interessant és el que mostren *Alboraiyas* Nu025 Ciutat, i *Almadem* Nu027 Ciutat. La primera és una més de la família de les *turricellas*, i la segona fa referència a hipogeus, EDN ع د significa excavar el terra, i per tant *ma'adin* significa cova artificial, hipogeu. Cal notar que ambdós topònims són consecutius al Capbreu, pel que raonablement formen un mateix conjunt funerari.

En català no se'ls ha denominat torres, com seria d'esperar, sinó talaiots. Tots els casos en que se'ls recorda amb aquest nom és per traducció d'un nom antic que ja no està vinculat a una estructura present. Aquest és per exemple el cas de les tres possessions sa Torre de Montuïri, d'Algaida o de Porreres. Una possible justificació per aquest distanciament ha de ser la connotació senyorial de les torres en època medieval, convertides en un marcador de casta social que va fer que el poble es sentís més vinculat amb les talaies que es feien a la costa per vigilar embarcacions hostils.

Una darrera observació que cal fer és que sobre els talaiots hi apareixen a vegades elements que els caracteritzen. La reutilització dels talaiots com a mausoleus en època romana es veurà més envant, Aquí el que es pot destacar és el topònim Cascanar o Cosconar. Cascanar és una possessió de Sencelles que apareix al Memorial de Gastó de Bearn, i Cosconar d'Escorça figura al Repartiment Reial amb el 812. A primera vista

pareix un microtopònim de primer nivell referit a petites masses d'alzines en arbust. Ara bé, anomenar alqueries significades com si fossin un xalet Los Pinos qualsevol no pareix gaire adient.

Es pot observar que a Cascanar de Sencelles hi ha varis talaiots, i les cases de Cosconar són cèlebres per estar situades dins una cova. També que a son Sureda Ric de Manacor a un talaiot se'l denomina "es Bosquet", per la vegetació que hi creix a damunt. Finalment que a la ciutat italiana de Luca hi ha una torre anomenada *delle Querce*, per les alzinetes que hi ha al cim en pasteres. La proposta és que els coscolls que donaren nom a ambdues possessions estaven situats sobre talaiots.

Les murades postalaiòtiques

El darrer element destacable en tractar les restes prehistòriques i com eren percebudes són les murades postalaiòtiques. Durant l'Edat del Ferro es varen desfer molts talaiots i els blocs es reutilitzaren com a basament de fortificacions circulars que envoltaven els poblats ara situats als antics conjunts funeraris de talaiots.

Cal copsar que totes les murades es construïren entorn de llogarets del Ferro, i que alguns s'han perpetuat en viles romanes, alqueries musulmanes i possessions cristianes fins als nostres dies, en que hi ha algunes cases situades devora o dins recintes encara dempeus.

Aquests recintes, dels quals generalment només queden els megàlits, són netament distingibles al paisatge. Cada època ha reconegut aquestes construccions i les ha denominat d'una forma característica.

En època romana apareixen varis noms que hi fan referència. El més evident és Morell, és a dir *murulus*, el petit mur. Hi ha vàries possessions amb aquest nom, totes rellevants arqueològicament. La d'Artà és la primera finca del repartiment a Artà, Re535, i està situada al coll d'accés a la península des de la badia d'Alcúdia. El Morell de Muro ha generat una variada toponímia al nord del poble, era la possessió de son Perera on encara hi ha megàlits que formen la murada. Davant l'antic temple de sa Carrotja de ses Salines hi ha un tercer Morell. I encara un quart està situat a la zona de Mandrava de Pollença.

Abundant en el sentit de fortificació hi ha les alqueries Moneso Re829 i Monut Re833, ambdues a Escorca. Tots dos han de derivar de LS1.176 *munitus*, un lloc defensat. El més simple és suposar que les alqueries estaven situades sobre turons envoltats per una murada postalaiòtica.

Un altre nom que s'hi ha de referir és Vilella, com per exemple la que devia estar situada a l'ara casc urbà d'Inca al serral del camí de Llubí. Els llogarets es designaven llavors com a vila, pel que aquest diminutiu ha de referir-se a unes runes percebudes com a vila antiga, igual que Son Aborigen se'n hauria dit modernament. En el mateix sentit Cal interpretar els Pula o Pola d'Algaida i Son Servera. Són contraccions d'un *popula* en llatí, la petita població. Un està documentat com a Re728 *Alqueria Paula* Montuïri i l'altre no.

Vista l'exuberància de noms llatins referits a les murades, cal pressuposar que en àrab també n'hi haurà. En la nostra opinió ha de ser el nombrós conjunt format per daia i el seu diminutiu duaia, traduïbles en principi com a lloc i llogaret. Si s'observa l'arrel àrab és Co697 Dye, **ضيع**, que en una accepció particular significa efectivament finca,

però en general es refereix a perdre-se. Sa Duaia d'Artà és un topònim actual en que aquest sentit de llunyania, d'aïllament és plenament present.

És a dir, Duaia té un matis de runa que lliga amb el fet que no és un topònim genèric com alqueria o rafal, sinó un adjectiu: en són exemples l'alqueria Atdaya Re234 de Pollença, el rahal Atdoya Re034 de Ciutat, o el (rafal) Adoaya Nu90 de Manacor.

En català la denominació usual de les murades prehistòriques, dels closos que formen, és la de vilar o vileta, transmutades fonèticament en velà i veleta. Aquí sorgeix la possibilitat de que topònims com sa Vall de son Macià, que era coneguda com a Lucadar en el moment de conquesta i està situada sobre el nucli prehistòric de la vall, sigui en realitat una derivació de vileta a través de veleta, velleta i valleta i finalment vall. Entorn de sa Vall es conserven diverses valletes que potser són romanents del nom inicial, tot i que aparentment sigui al revés. Cal tenir present que el nom original es va convertir en uns segles en sa Vall d'en Nebot, i finalment en sa Vall. Es proposa doncs que la vileta arqueològica va interactuar amb la vall geogràfica.

5.3 La vil·la romana

En aquesta tercera secció es tracta el territori dels colons romans. Una vegada establerta la centuriació i repartides les terres els nous pobladors es varen assentar a les que serien les seves llars. Es pot considerar d'entrada que varen simplement assentar-se als antics poblats, que seguiren emprant el territori tal com ho venien fent els seus expulsats antecessors.

En primer lloc es veu l'encaix de les vil·les en la trama de la centuriació. En segon es tracten les evidències de la concentració de riquesa que hi havia en època romana. Finalment es veu la incidència en el territori i el paisatge de les estructures funeràries.

5.3.1 La vil·la i la trama de la centuriació

L'establiment dels colons romans després de la conquesta estava condicionat per la trama preexistent de poblats prehistòrics, i sobretot pels seus camps de cultiu. Igual que passaria mil tres-cents anys després, els nous colons ocupaven camps conrats pels antics posseïdors, no roturaven la garriga.

Cal repetir que el factor condicionant per a l'extensió dels camps de cultiu no era la mida del territori, sinó la qualitat de les terres. Els camps ocupaven una part reduïda del territori de Mallorca, seleccionant les zones més bones. Els pobladors prehistòrics de l'illa començaren roturant les zones millors, el que actualment solen ser horts, i gradualment empraren les terres de pitjor qualitat. Es pot afegir aquí que a Menorca les terres millors s'han anomenat històricament terres de talaiot.

Així la hipòtesi inicial aquí és que els legionaris varen establir-se en els antics poblats prehistòrics, respectant pràcticament l'ordenació territorial preexistent. Ja s'ha mostrat com es va mantenir la unitat dels poblats amb els nous termes dels mercats o municipis.

Ja s'ha desenvolupat la proposta de repartiment romà anteriorment. Els legionaris de Cecili Metel es varen establir a la centuriació del Pla, organitzats com a

una legió de deu cohorts d'infanteria amb la cavalleria dividida en dues meitats. Cada cohort va establir-se sobre un floral aproximadament, un territori format per uns deu polígons. Rebut el territori de la cohort, es procedia a dividir-lo en peces que eren assignades a cada contuberni.

Efectivament la hipòtesi aquí és que les vil·les dels romans varen ser originalment els lots assignats als contubernis, els grups de mitja dotzena de legionaris que compartien la tenda. El més versemblant és que la unitat que feia anys que venia estant junta, treballant, caminant, descansant i dormint, seguís ara unida.

D'altra banda cal considerar que els lots corresponents a cada contuberni devien assemblar-se molt als poblats prehistòrics del Ferro, als nous llogarets assentats sobre els talaiots dels turons, que aproximadament s'havien quedat amb una tercera part del territori inicial del poblat del Bronze.

Així la feina d'establiment de les vil·les estava molt facilitada perquè els romans treballaven sobre un territori ja construït. Al centre ja existien les alqueries amb els horts i els camps, amb els pous d'aigua i les vivendes; i a les zones marginals de pastures ja hi havia els rafals que les feien explotables.

Es pot fer a continuació el càlcul de la mida dels camps de cultiu de Mallorca en el moment de la conquesta romana: l'illa té una extensió de 3.600 km², i el 58,7 % o 2.130 km² està ocupat per la centuriació del Pla on s'assentà la legió, és a dir 2.130 km² que són 213.000 Ha.

D'altra banda cal calcular les famílies que s'hi assentaren. Apart dels 3.000 legionaris cal ponderar els 60 centurions per 2 i els 300 equites per 3. Això dóna un resultat de 3.960, o arrodonint 4.000, legionaris, que cal suposar ansiosos per formar una família. Cada família necessita un quart de centúria per al seu sustent, és a dir unes 12,5 Ha. Això dóna un total de camps de cultiu de 50.000 Ha. Així es requeria exactament que un 23,5 % de la superfície de la centuriació del Pla fos cultivada. És a dir, que una quarta part del territori del Pla i la Muntanya estava cultivat devers el moment de la conquesta romana. Evidentment no hi va haver una equivalència exacta, però degué ser prou aproximat.

Així només una quarta part del territori havia d'estar cultivat per sustentar a la població. Aquesta extreia la majoria del que necessitava dels camps. La resta, les tres quartes parts formades per boscs, garrigues i pastures eren terres secundàries en comparació. El principal factor que condicionava el repartiment de les terres de la centuriació eren els camps disponibles, així on hi havia més terres cultivables les vil·les eren més petites i n'hi havia més densitat. Repartits els camps s'hi afegien les garrigues de forma per dir-ho d'alguna forma gratuïta.

Cal repetir la idea que el repartiment romà al nivell de les vil·les és que va adaptar-se a la realitat anterior. Un cosa és quadricular el territori obrint alineacions i camins, una feina relativament lleugera, i l'altra és posar-se a roturar camps, una feina molt feixuga i que històricament ha estat obra de generacions. Els camps existents es varen repartir entre els colons, que s'assentaren als llogarets talaiòtics. Potser els llogarets principals no bastaren, i alguns contubernis s'establiren en rafals, però ningú es va assentar en camp ras.

No és raonable que els colons creassin nous nuclis, almenys d'entrada. Així cal descartar d'entrada qualsevol tipus de regularitat geomètrica en la distribució de les vil·les. Aquest és un dels factors més importants per entendre perquè la centuriació romana ha deixat unes traces tan evanescents sobre el territori.

Fins i tot cal admetre que les vil·les o alqueries que duen un dels noms que denoten cruïlles de la centuriació, tals com compitum o algorfa, segurament són nuclis preexistents situats a prop de la fita geomètrica que les assenyala.

Dit això, sí que es crearen nous nuclis que seguien les pautes de la centuriació. Es tracta de grups que sorgiren puntualment a partir d'unes característiques molt concretes. Estan situats sobre vies principals de la centuriació, en terrenys on no hi ha aigua. És a dir, d'una banda hi havia un factor important d'atracció com és la presència del camí, i de l'altra hi havia una falta d'aigua compartida per tot l'entorn.

Cal reiterar que els constructors dels nuclis prehistòrics havien tingut mil·lennis per a resoldre l'abastiment d'aigua, és a dir que havien tingut molt temps per rectificar emplaçaments erronis i situar-se vora zones riques en aigua, com ja s'ha dit el que avui en dia solen ser horts amb sínies. Això en emplaçament nous determinats geomètricament s'havia de resoldre d'una altra forma.

Tres són els casos en els que cal fixar-se aquí. Per Marratxí passa el kardo maximo de la centuriació del Pla. A la zona entre els Caülls i s'Indioteria es disposa una trama regular de cases de possessió situades sobre els cantons de les centúries.

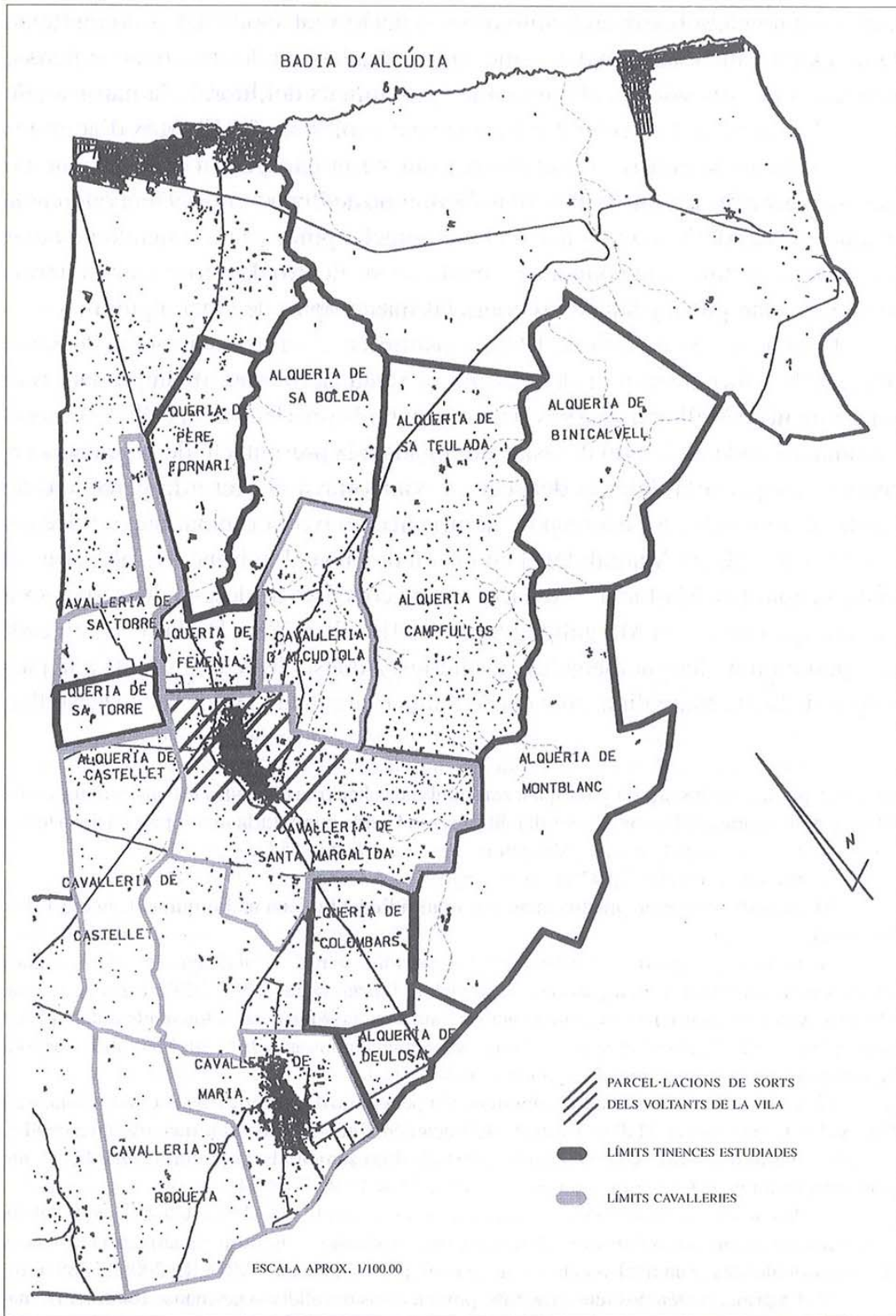
Igual passa al camí d'Inca a Muro, que segueix un camí diagonal de la centuriació entre dos mercats, amb idèntica modulació de les possessions, situades a intervals concrets de dues o tres centúries. Una d'elles, l'actual son Ramon, era anomenada Perola. Aquí cal destacar que és una zona sense aigua, on per regar els tarongerars sembrats les darreres dècades es va haver de dur l'aigua amb canalitzacions des de quilòmetres enfora, de forma èpica.

Un tercer cas on es veu molt clarament la qüestió de l'aigua és el del camí de Montuïri a Sant Joan, on les cases estan situades en punts geomètricament determinats per la Centuriació en uns emplaçaments clarament inadequats sobre turons argilosos. Aquí es varen fer ingents obres, generalment pous, per tractar d'assegurar l'abastiment. A les actuals possessions de son Costa i Solanda es perforaren impressionants, que encara avui són notables. Es tracta de dos casos un poc extrems que mostren les conseqüències d'una ruptura territorial amb el territori prehistòric.

* * *

Tot el considerat anteriorment ajuda a entendre l'escassetat de traces de la centuriació a Mallorca a petita escala, al nivell de límits de camps. Físicament la centuriació sobre el territori era només la xarxa de camins. Només en terrenys molt homogenis i plans es poden trobar traces a petita escala de la centuriació: això es dona en dos tipus de terrenys. D'una banda terres fèrtils on els nuclis de les vil·les estan situats a intervals regulars, els camins i els partions segueixen la geometria de la centuriació i alguna centúria s'ha conservat com a parcel·la. De l'altra en zones marginals de marina, de garrigues i pastures, on hi hagi finques rectangulars formades per la divisió regular d'un saltus.

Pel que fa a l'impacte de la centuriació a nivell dels camps de cultiu, és raonable suposar que amb el pas del temps, a mesura que es roturaven terres i es feien divisions de finques, la trama geomètrica de la centuriació tingués alguna influència en l'ordenació del territori, en aplicar-se als nous camps. Aquest tema es tractarà específicament en un apartat més envant.

Parròquia de Santa Margalida (1330-1350)

5.9. La geometria de la marina de Santa Margalida. Mas i Forners (2003).

Respecte de les terres marginals, a la vista de la geometria que mostra el parcel·lari de grans possessions de la marina de Santa Margalida fet per Mas i Forners, cal plantejar-se que la garriga es dividís seguint la geometria de la centuriació. En aquest cas es troba una curiosa recurrència de finques de 350 hectàrees²⁹¹. A partir del treball de reconstrucció de les finques medievals s'observa com es tracta de rectangles obtinguts a partir de dividir un saltus en quatre parts. Efectivament 350 hectàrees és la quarta part d'un polígon de 28 centúries de la centuriació del Pla. És un rectangle de 2 centúries d'ample per 3,5 de llarg. Es tracta d'un polígon dividit en quatre trossos, dues vegades partit per la meitat.

El territori de Santa Margalida mostra en la restitució dels límits medievals una regularitat en la formació de finques rectangulars orientades al llarg de la centuriació. Aquestes finques han d'estar fetes a partir de sostdivisions de polígons de la centuriació.

Un cas potencialment similar seria el de la marina de Lluçmajor, on apareix una recurrència de finques de 300 hectàrees. Aquesta xifra resulta de dividir un polígon de 36 centúries de la centuriació de la Marina en sis parts, de 2 centúries d'ample per 3,5 de llarg.

5.3.2 Els colons romans i la distribució de la riquesa

Ja s'ha exposat com degué fer-se el repartiment entre els colons romans. Aquí es farà èmfasi en les restes d'aquests colons, en els testimonis de la seva presència. D'una banda es tracta de reafirmar les evidències de que realment vengueren els tres mil colons romans a establir-se a l'illa, i de l'altra de mostrar com no s'havien esvaït en absolut quan arribaren els musulmans.

Es repassaran així les evidències que queden dels noms dels colons. D'una banda hi ha els que han aparegut a l'epigrafia, abastament estudiats per Pena en el seu memorable treball. D'una altra hi ha els cognoms que superaren la conquesta catalana i s'incorporaren al conjunt de llinatges que des de llavors es perceben com a mallorquins. Finalment hi ha els que apareixen a la toponímia del repartiment, que són les que es veuran aquí.

Aquesta recerca té un objectiu prioritari, el de discutir la distribució de la riquesa abans de la conquesta catalana. És prou sabut que la toponímia rural reflecteix el sistema de latifundis que ha regit el territori de Mallorca d'ençà de la conquesta catalana. Actualment la historiografia contraposa la radical feudalització del territori, la total i absoluta privatització de l'illa per part dels cavallers catalans, amb la situació durant el període anterior, en que el territori estava estructurat per comunitats berbers lliures i autoorganitzades.

De forma caricaturesca s'han plantejat les dues possibilitats extremes de l'organització territorial. Aquest és un camp de debat que fins fa poc pareixia confinat dins la historiografia, però per mor de la crisi n'ha sorgit impetuós els darrers anys, per convertir-se en un debat omnipresent avui en dia. Es tracta ni més ni menys que de la distribució de la riquesa.

²⁹¹ Per Santa Margalida la font és Mas (2003), un treball de reconstrucció territorial que cal repetir que és excel·lent. Per Lluçmajor les dades són de l'obra de Font (1972).

Es pot fixar de forma esquemàtica el terreny de joc: a la dreta hi ha els latifundis, les alqueries rurals convertides en propietats de senyors absentistes que resideixen a les ciutats o fins i tot fora de l'illa. A l'esquerra unes alqueries autogestionades per comunitats que no reconeixen cap autoritat superior. La qüestió des del punt de vista econòmic es centra en la captació de l'excedent. Es pot considerar que en una economia rural de subsistència el 90% del producte estava destinat a la pròpia supervivència dels camperols, i el 10% restant era el disponible com a excedent destinat a nodrir superestructures. Cal observar que es tracta simplement del delme.

Hi ha dos moments de la història insular en que raonablement es pot proposar que les comunitats s'autogestionaven. El primer és la prehistòria, durant la qual es pot suposar que el nivell de riquesa era tan baix que no permetia drenar res de les comunitats. Per dir-ho d'una altra forma, la gent que no té capacitat de crear riquesa queda a la vorera del sistema capitalista.

El segon és el moment inicial de la colonització romana. El món econòmic romà era una màquina de crear desigualtat. Les colònies eren sobretot una vàlvula d'escapament del sistema, acollint petits propietaris proletaritzats, o per dir-ho en termes moderns, la classe mitjana pauperitzada. És prou versemblant considerar que en el moment inicial de la colonització romana hi havia una igualtat prou acusada entre els seus integrants. Hauria estat inacceptable d'una altra manera: tot i que els cavallers degueren rebre lots millors que la resta, els infants simplement els haurien mort si haguessin provat d'imposar-se.

Cal tenir present que immediatament es varen posar en marxa els mecanismes d'acumulació de riquesa, i la creació de desigualtat. Hi ha varis tipus de restes territorials que permeten entreveure els efectes d'aquest procés de concentració del mitjans de producció, és a dir, de la terra. Els mausoleus monumentals, els edificis balnearis i els noms dels propietaris. Els primers es veuran abastament al proper apartat. Pel que fa als segons, es tractaran breument aquí. Sobret però es veuran els noms dels propietaris romans que pervisqueren fins al Repartiment.

Les termes rurals romanes

Les termes privades situades en vil·les rurals són sens dubte l'element d'ostentació més gran de que disposaven els romans: llegir un treball sobre la qüestió com el Virginia García-Entero (2005) aboca irremissiblement a la consideració de que són el fòssil director de la caiguda de l'imperi romà. L'acumulació continuada de riquesa en unes poques mans va propiciar que els edificis termals fossin cada vegada més opulents. Es consideren tres tipus de termes, normalment construïdes les unes sobre les altres: les del final de la República, el segle primer aC, que eren edificis convencionals amb un subministrament d'aigua. Després venen les del segle segon dC, que ja presenten l'imatge arquetípica amb les marbres i les columnes. Finalment arriben les del segle quart dC, que eren tan fastuoses que acabaren convertint-se en esglésies.

A Son Servera, a la zona de son Sard, anomenada en el moment de la conquesta precisament Banyeres, varen aparèixer en unes obres de millora de carreteres unes termes republicanes, un fet únic ja que aquí pareix que la remodelació es va fer en un altre indret. En aquest cas pareix raonable proposar una vil·la que controlava el bessó de les aigües de la zona, situada a poca distància del port Vell, que basava la seva riquesa en l'exportació d'oli. El nom que apareix al Repartiment designant la zona pareix Re585 *Cara Ceibe* Artà, que ha de derivar de *celeber* LS308. Aquest terme és especialment

interessant ja que apareix al diccionari en les següents cites: *culti an inculti, celebri an deserti; loco celebri an secreto, celeberrimo fori*. Queda clar en primer lloc que aquest terme territorialment es contraposa a *secretis*, formant una oposició entre llocs poblats i deserts: Xiclati, una possessió situada aigües amunt del torrent, deriva precisament de *secretis*, Re565 A. *Alxicrati* Artà. En segon lloc es veu l'associació amb *foro*, el mercat, que es proposa aquí que devia estar allà situat a son Sard.

La qüestió és que les termes rurals són un indicador clar de desigualtat, de grans vil·les on es concentrava la riquesa. El nom típic és *balnearia*, reinterpretat pels catalans com a Banyeres. N'hi ha dos més a la zona d'Artà, un devers ses Pesqueres i l'altre a s'hort des Bril. A Andratx, devora son Esteve, hi havia es bany des Moros, que pareix una clara al·lusió. Finalment es pot esmentar Re254 Pollença *Duleyfen*. Deriva de Zulayfan, les petites cisternes, pel que pareix una traducció a l'àrab de *balnearia*.

Els latifundistes romans

Dins el grup de topònims de noms d'alqueries hi ha un grup que forma una categoria compacta i sensata. Es tracta dels propietaris romans que donaren nom a les seves possessions. Més envant s'argumentarà que els noms clànic musulmans eren en realitat els noms de propietaris, però ara es pot començar amb una qüestió raonablement incontrovertida. Efectivament la concentració de la propietat en el període tardorromà és un fet prou acceptable, i que els senyors donassin el seu nom a les pròpies finques és immediat.

Tuent és cas molt clar de topònim basat en el nom del propietari. Tuentius era un nom tardorromà, un corupció de Terentius. La historiografia el ve considerant part d'un grup de topònims prerromans acabats en –ent. És curiós perquè fins hi tot Coromines entra dins aquesta hipòtesi, i això que coneixia la forma Tuentius²⁹², un nom de sobres reconegut per la bibliografia científica²⁹³, que és una corupció de Terentius. Diu Coromines:

... *i si no m'enganyo Tuentius existia en l'antiga onomàstica cristiana*

Un altre nom de la família dels presumptes prerromans acabats en –ent és Galdent, un topònim encara viu referit a una zona devora Lluçmajor. L'origen més simple i plausible per tal nom és Gaudentius. De fet es pot observar que aquest és l'origen més raonable pel llinatge Caldentey, que està implantat a la mateixa zona del Migjorn, i que es ve considerant derivat d'un implausible “casal d'en Tell”, el de la ballesta òbviament.

Re757 *Alcheria A XPARAGOX* de Montuïri és un curiós nom d'alqueria que té un únic paral·lel documentat: l'arquebisbe de Tarragona, Espàrreg, que no va venir a la conquesta de Mallorca però sí a les Corts de Barcelona, on tingué un paper prou destacat. En la nostra opinió es tracta d'un nom, dignem-ne comarcal, que ha donat dos testimonis que singularment han coincidit en unes mateixes circumstàncies.

²⁹² Coromines (1976) *Entre dos Llenguatges II* Barcelona, pàg. 225. Citat per Moran (1991) “els noms de lloc...” pàg. 193, a *Mallorca i el món clàssic (I)*, Estudi General Lul·lià,

²⁹³ Així per exemple en una hagiografia antiga com la de Brauli “*Vita Aemiliani*”, 20, o en un estudi modern com Gabrielli. (1997): “La povertà fra i senatori: il caso di Valerius Fortunatus e Tuentius”, a Cassiodorus (3), pàg. 265-271.

Orban és un nom d'alqueria de la zona nord de Manacor, segurament son Cifre, que apareix sota dues formes, Orban i Benu Orben. Es considera actualment que procedeix d'un clan berber, els Banu Orben. En la nostra opinió procedeix d'un Urbanus. Aquesta proposta s'incardina clarament en la hipòtesi que es ve desenvolupant en aquest treball de que mai existiren les tribus berbers que colonitzaren Mallorca. Es pot observar, amb un cert humor, que *Orbano és com es toca pronunciar encara avui el nom segons les regles fonètiques de la zona de Manacor, com l'animal coní o el nom Jolià.

Un parella molt atractiva és la formada per Re525 *Caria Xiuar Petra* i Nu206 *Xauara* Manacor. Vil·la Severa pareix una origen plausible per tots dos.

Un cas molt curiós és el Nu182 Beni Çaical Manacor. Mut i Rosselló proposen un Sayqal, un nom clànic documentat a la *Prosopografia* de Riera (1985), un treball referit a personatges de les Balears. Potser aquest cognom, documentat només a les Balears dins tot el món musulmà, és una corrupció de *Caecilius*, el llinatge més comú de la Mallorca romana.

Per acabar el grup dels topònims desorganitzats cal tractar els Castellans. Ja s'ha tractat en parlar de les regles etimològiques la presència d'un conjunt només explicable a partir de *castellanus, el custodi del castell. És versemblant que aquest ofici d'indubtable prestigi donàs un llinatge que apareix freqüentment a la toponímia. La base a partir de la qual es formà, Castell, està documentada per Re700 *Alcheria Castellitx* Montuïri, *castellis*, el nom encara viu del floral d'Algaida reconvertit en l'ermita de la Pau. De *castellanus* deriven Re619 *Alqueria Castubeyon* de Montuïri, on la be és una mala lectura d'una ela, i el Castelló de Sóller.

* * *

Un conjunt molt interessant de propietaris romans és el dels voltants de Pollentia. Aquí cal acudir a la imatge tòpica de la ciutat estancada literal i metafòricament, consumida per les miasmes de l'Albufera, incapaç d'atreure nous pobladors, sumida en una decadència lenta. Tots apareixen al Llibre del Repartiment, i en general estan situats a la rodalia d'Alcúdia.

Re252 *Alqueria Bertillen*. Coromines²⁹⁴ va veure que deriva de *Vertilianus*, a través d'un obscur nom *Vertilius*, però va dubtar davant l'aparent escassetat de romans propietaris a la toponímia insular Ha donat el Vertaient actual.

Re285. *Alqueria Gerillien Azebeir*. Aquest nom té tot l'aspecte de ser un propietari romà. Originalment hauria de ser alguna cosa com *garilianus. Cercant al diccionari apareix Gargilianus, pertanyent a la gens Gargilia.

Re232 *Alqueria Flacanitx* és un dels més senzills de descriptar, com es diu ara. Flaccanis o Flaccianis és el genitiu d'un nom comú romà.

Re265 *Alqueria Auriolhez* també és prou senzill. Aurelius és un dels noms romans més coneguts. N'hi havia un altre a Biniorella a Andratx, l'actual vall de son Fortuny i Campdemar.

²⁹⁴ Coromines (1989) pàg. 52. Potser en lloc de Vertilius deriva de Vectilius, però és el mateix. D'altra banda un Vertilius apareix a la història d'Apià lluitant contra Viriat, i un altre va donar nom al poble de Vertault a Borgonya. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_antient_Romans consultat el 28-VII-2015.

Re278 *Zambro*. Aquest ha de ser un derivat de Sempronius. S'ha deixat en darrer lloc perquè és bastant complicat. El topònim s'ha reduït a la mínima expressió en que és reconstruïble com a topònim llatí. Quatre consonants permeten suposar que no és àrab, i *Zambro* és una transliteració exacta de Sempro(nius). Molts topònims més reduïts, amb vocalitzacions més complicades de transcriure i lleugerament corromputs, poden ser indesxifrables.

Així per exemple Re016 *Rahal Almiaza* de Ciutat. La proposta que es fa aquí és que deriva de Maecia, del nom de gens romana Maecius. No és una etimologia gaire sòlida, basada en tan poques lletres, encara que es confronti a “lugar que alimenta muchas ocas”, “almez “ o vendedor de bananas”, que són les propostes de Mut i Rosselló.

Cal consolar-se però pensant que encara queden molts topònims del repartiment amb quatre, cinc i sis consonants, amb estructures evidentment llatines, amb propietaris esperant frissosos ser desvetllats.

* * *

A la Remembrança, al terme d'Esporles, apareixen varis topònims que són raonablement noms romans. Això és interessant ja que a diferència de les finques de Pollentia aquí es tracta del bessó de la Ciutat.

Re307 *Rafal d'Aben Cotoz*. Aquest deriva clarament de Custos.

Re319 *Faitx Aibana*. Ha de provenir d'Albiana, és a dir una finca d'Albius.

Re315 *Rafal d'Aben Barcatz* és un bon exemple per exemplificar com es fan les restitucions en aquest treball. Barcatz es descomposa en les variacions fonètiques possibles:

- La primera lletra és una consonant, la be àrab pot ser tant una B com una V, per tant aquí cal cercar tant per l'una com per l'altra. És important tenir clara la primera lletra per cercar alfabèticament en un diccionari.
- La segona és la vocal a. Una a tant pot mantenir-se com convertir-se ne una e o una o, d'entrada.
- La tercera és la erra, una líquida que té bo de ver convertir-se en una ela.
- La quarta és una -ca-, és a dir un so oclusiu, que pot convertir-se en CA o GA.
- El final en -ATZ és pertorbador. Un nom de propietari a priori no acaba en -AS.

Fetes aquestes consideracions cal notar que presenta un paral·lelisme evident amb Vargas, un cognom castellà d'origen obscur. Amb la B una forma possible seria Barcias, que no apareix enlloc. Amb la V en una llista de noms romans apareix Volcacijs, amb la variant Volcatius. Encaixa amb l'estructura fonètica de Barcatz i Vargas, dos cognoms similars separats geogràficament que propugnen un origen comú. A falta d'alguna remota tribu berber que proporcioni un altre origen, aquest és prou plausible.

* * *

Fins ara s'han mostrat finques amb propietari per dir-ho d'alguna forma moderats, amb un sola finca cada un, n'hi un però que mostra com podien ser els latifundis. A Sineu apareix una important concentració d'anotacions referides a un mateix nom. Zarbetz és la forma més completa, però també apareix com Zarbez, Zarp,

Nabetz, Nabex i Nabey. Re 352, 357, 359 i 363 inclouen la part oriental i la occidental, una part at Thagari i un molí.

ZARBETZ té totes les qualitats per ser un gran propietari romà. L'estructura del nom i sobretot el final, així com la gran quantitat de peces. Cal observar que es tracta d'una gran finca, amb els dos sementers principals a l'alqueria que s'alternen en la sembra, dos rafals pel bestiar i un molí d'aigua en un d'ells.

Es pot així procedir a la restitució del nom original, i SERVIUS compareix immaculat sota la pàtina de l'alfabet àrab. És a dir que un autèntic latifundi romà seguia estructurat per a la gent de Sineu en el moment de la conquesta cristiana. Fins aquí les mostres dels propietaris romans. És un tema historiogràficament incontrovertit, però que ha començat a preparar el camp per la discussió de les alqueries.

5.3.3 El territori i el parcel·lari romà

En aquest apartat es revisaran les restes del parcel·lari de la centuriació²⁹⁵ en una sèrie de zones de Mallorca. Concretament es cercaran traces d'una subdivisió del territori inferior als polígons, en principi centúries de 707 m de costat però també viari i partions a menor escala.

S'han seleccionat així una sèrie d'indret significatius pel que fa a la centuriació: l'entorn d'Inca, el punt on es creuen els dos eixos principals que defineixen l'illa. La zona de Consell, on va posar de relleu l'existència d'una centuriació al Raiguer el treball de Cardell i Orfila. Els voltants de Pollentia, la ciutat romana arqueològicament més rellevant de l'illa. La comarca de Santanyi, on va estudiar les traces de les quadrícules Rosselló Verger.

Cal recordar que aquest treball es basa en la hipòtesi que els eixos territorials, anomenats aquí de primer nivell, rellevants pels establidors de la centuriació eren els polígons, els rectangles formats per catorze o devuit centúries. A partir d'aquestes unitats essencials es varen desenvolupar la resta d'infraestructures i la parcel·lació menor del territori, és a dir el nivell zero.

La parcel·lació d'Inca

Inca és un dels punts de Mallorca on es pot suposar d'entrada que apareixeran més restes de la trama fina de la centuriació romana: d'una banda és on es creuen les vies principals de l'illa, pel que cal suposar que es va aplicar la tècnica amb especial esment. També és un dels nuclis principals del Pla, sinó el més important històricament parlant, pel que es pot esperar que hi haguí hagut un poblament rellevant i continuat. Finalment l'entorn és perfectament adient per a una quadrícula.

El nucli Inca està situat enmig d'una zona plana molt adequada pel cultiu. L'únic obstacle pel cultiu és el puig de Santa Magdalena, situat al centre de l'actual terme municipal, una muntanya despenjada de la Serra que està rodejada per un entorn rocós que encara sustenta avui un alzinar. La resta del terme, entre les muntanyes de la Serra i

²⁹⁵ Aquest apartat s'ha afegit a la tesi a partir dels suggeriments dels dos correctors, els doctors Jesús Moratalla Jávega i Josep Maria Palet Martínez. Indubtablement millora l'exposició de com es va implantar la centuriació

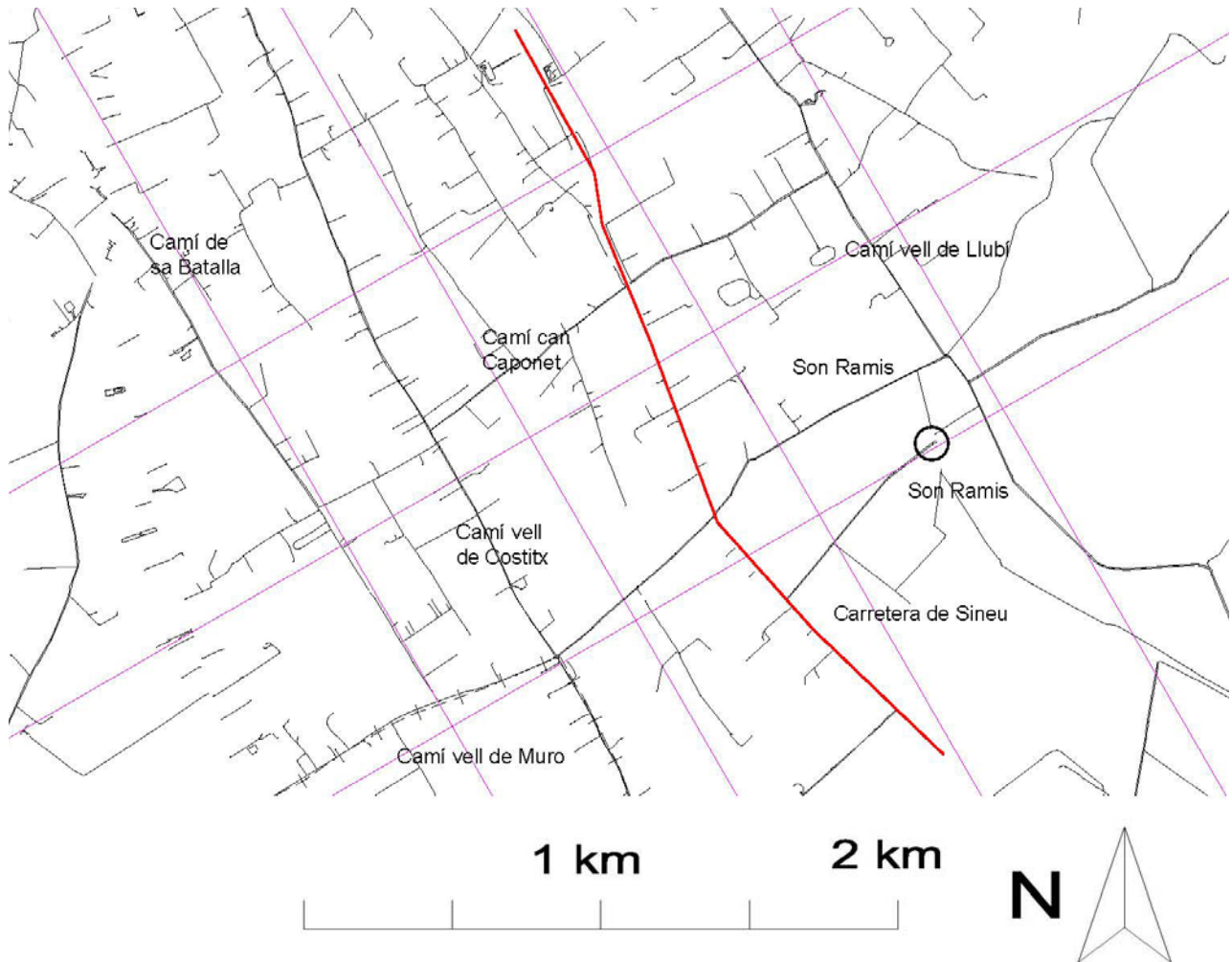
les garrigues del Pla, es pot considerar que estava totalment cultivat poc després de la conquesta. Això es pot deduir de la conjunció de dues dades: la primera l'elevat grau de roturació del districte d'Inca en el moment de la conquesta catalana, que es pot estimar en un 45% que indica que si es descompten les muntanyes i l'albufera tota la terra plana devia estar condicionada com a camps. La segona són les traces de centúries que es veuran a continuació repartides pels dos polígons que envolten Inca.

5.10. La comarca d'Inca. En aquesta fotografia aèria del 2005 de l'IDEIB es pot apreciar com el territori entorn de la ciutat està pràcticament tot cultivat avui en dia. La plana està confinada entre la Serra al nord i l'oest, el puig de Santa Magdalena i la seva falda d'alzinar a l'est, i les garrigues del Pla al sud.

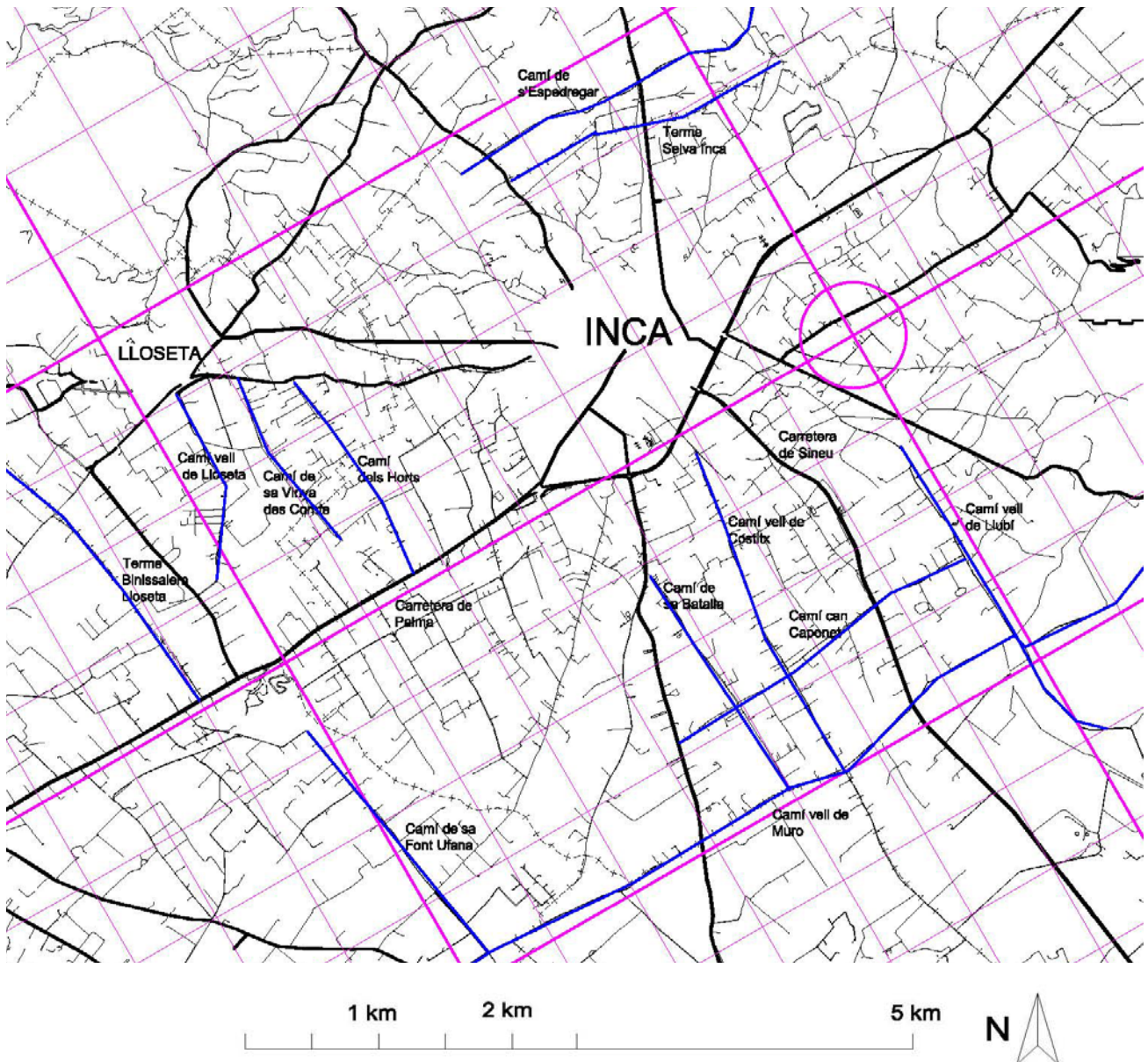
Tots els factors esmentats fan que l'entorn d'Inca sigui un dels llocs més adients per restituir la trama de centúries. Fent això en els dos polígons que flanquegen a banda i banda l'actual ciutat resulta que pràcticament tot el parcel·lari està orientat segons la trama de la centuriació. Només es salven les parcel·les situades vora els camins oblics, com per exemple a la zona entre els de Biniali i Sencelles.

Cal tenir en compte una important factor a l'hora de restituir les centúries. A Inca es creuen les vies més importants de la trama, i varies d'elles no la segueixen. És el cas de la via primigènica de Pollentia a Palma, o dels dos camins cap a Sineu, Tuccis i Santueri. Això permet observar una qüestió sorprenent des del punt de vista geomètric i lògica des de la pràctica: les centúries no estan replantejades a partir de la trama geomètrica pura, sinó a partir dels camins que la concreten. Això permet datar la trama de nivell zero amb posterioritat a la de primer nivell. És a dir, que els polígons es demostren com a vertaders elements essencials de la centuriació romana de Mallorca.

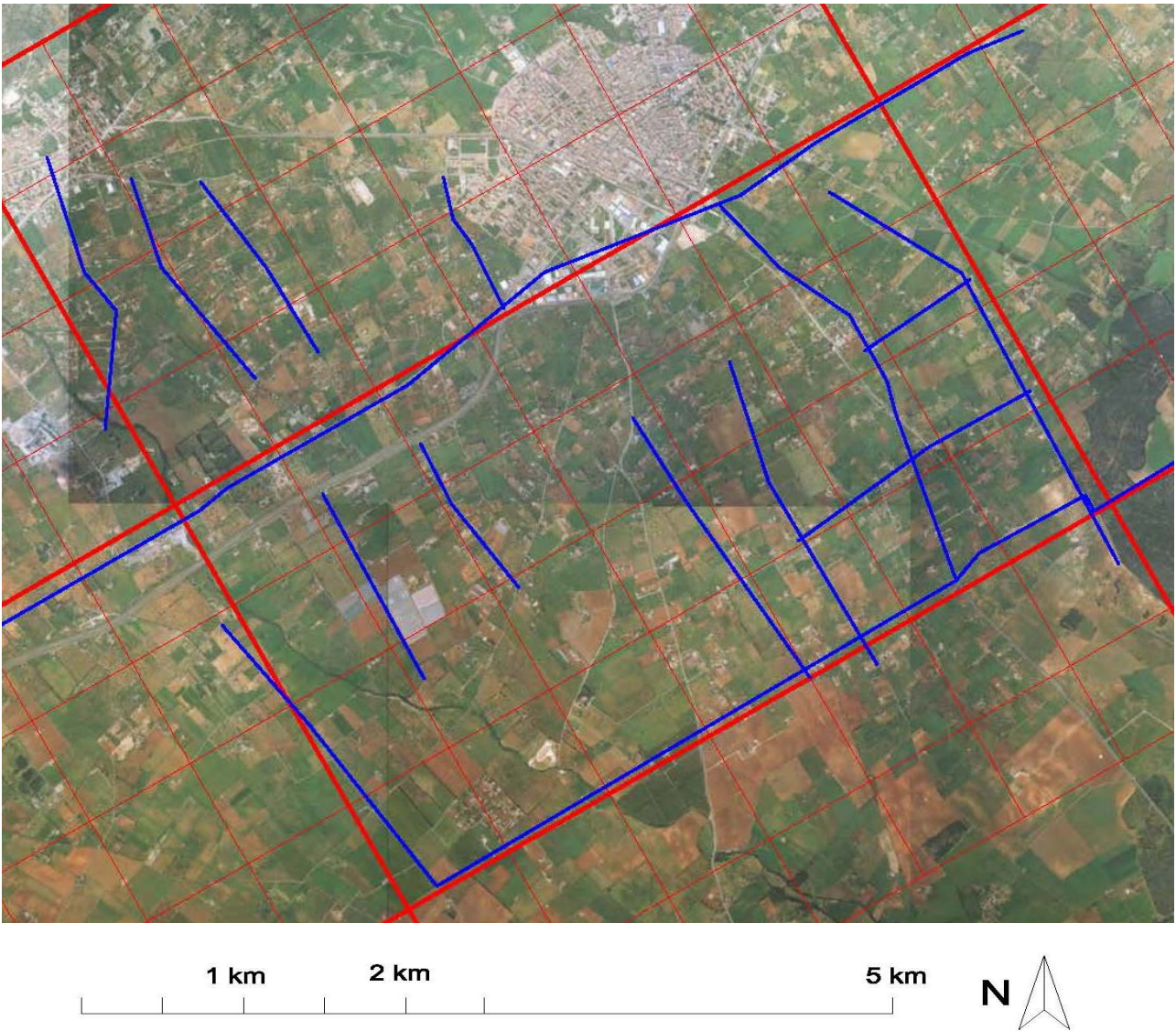
5.12. La trama de centúries entorn de son Ramis. Al sud d’Inca als voltants d’aquesta possessió hi ha un dels pocs grups de centúries que es desenvoluparen. En magenta la trama teòrica de centúries. En vermell la carretera de Sineu i en negre els camins.

A la banda oest d’Inca es desenvolupa la segona trama significativa de centúries. La carretera de Palma i el camí vell de Lloseta, que són el cardo maximo i la via primigènia respectivament, estan enllaçats per una sèrie de camins que fomren franges d’una centúria. A l’extrem oest del polígon comença el camí vell de Lloseta, certament irregular degut a que es tresdobra amb el terme de Binissalem i el camí del Cocó, a més de creuar el torrent d’Almadrà i bordejar el que devia ser una zona humida de peudemont. Després segueixen el camí del l’Hort del Comte, el dels horts i un grup ja dins la zona periurbana d’Inca.

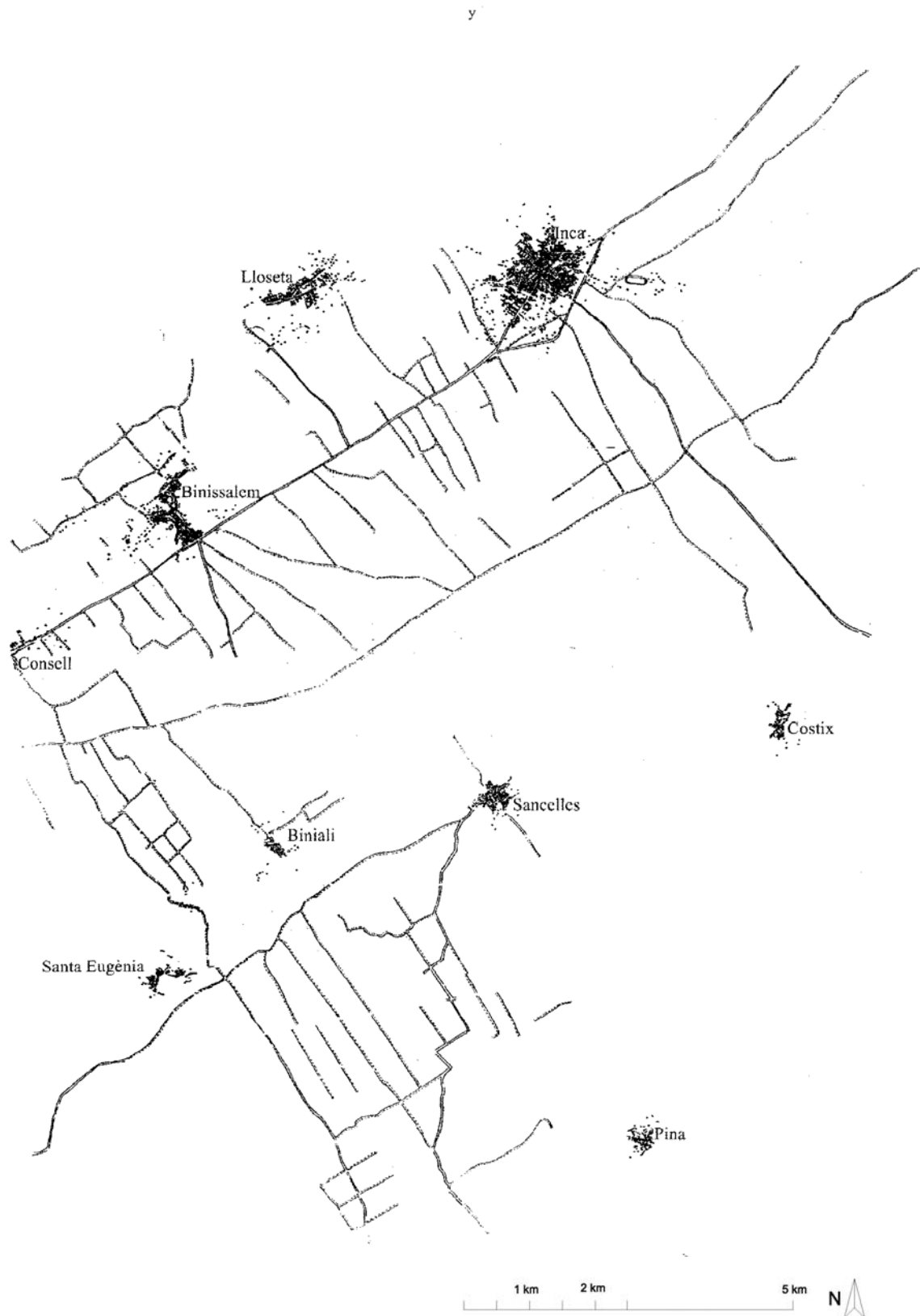
5.13. La trama quadriculada entorn d'Inca. En aquesta imatge on s'han filtrat els camins es pot apreciar el domini quasiabsolut de la quadricula. S'aprecien els dos nuclis de centúries devora Lloseta l'est i al sud d'Inca. En magneta la trama teòrica i en blau les concordances.

Els dos polígons entorn d'Inca s'han tractat de dues maneres a fi de cercar les restes de la centuriació roman, mitjançant la fotografia aèria del 2001 de l'IDEIB i amb un plànol de les carreteres i els camins. Indubtablement la fotografia aèria proporciona molta més informació que el plànol, ja que de fet aquest darrer n'és només un extracte. Ara bé per a una recerca concreta d'un tipus d'informació com és l'orientació de la parcel·lació, el plànol de camins proporciona un material molt depurat sobre el qual es pot treballar.

5.14. La fotografia de la trama entorn d'Inca. En aquesta imatge aèria del 2001 de l'IDEIB es poden apreciar també les regularitats de la quadrícula. En vermell la trama teòrica i en blau les concordances.

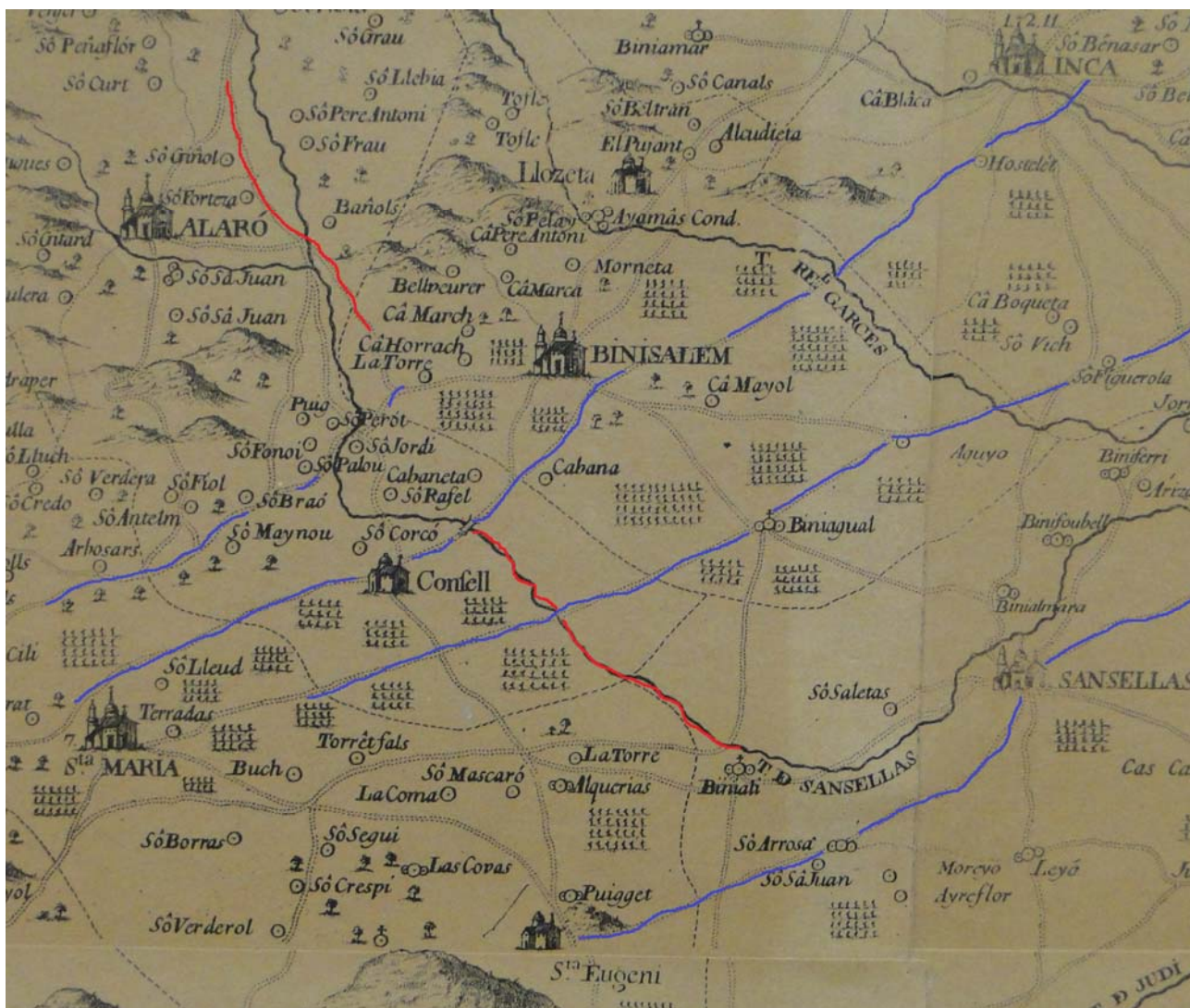
La parcel·lació de Consell

5.15. Els camins vestigials del Raiguer. Cardell e.a. (1991) pàg. 418 presenta la reconstrucció de la quadrícula viària en aquesta zona. Es pot apreciar perfectament el paral·lisme entre la carretera d'Inca, el camí vell de Muro i el camí de Santa Eugènia a Sancelles.

Com ja s'ha dit aquesta és la zona on Cardell i Orfila trobaren les restes més rellevants de la centuriació del Pla, els camins paral·lels que permeten intuir la resta de la trama i per tant són la base del present treball.

Sense aquesta mínima base ortogonal de camins més o menys fidel al pla geomètric original no s'hauria pogut trobar la centuriació: la carretera d'Inca, el camí vell de Muro i el camí de Santa Eugènia a Sencelles són tres fidels reflexos d'eixos paral·lels a una distància regular²⁹⁶, als quals es pot afegir al nord el camí del Raiguer.

5.15. Consell al plànol de Despuig. Es poden apreciar quatre cardos en blau: el camí del Raiguer, la carretera de Palma, el camí vell de Muro i el de Sonarrossa. En vermell el decumano maximo: el camí devora Bànyols i el torrent fins a Biniali.

²⁹⁶ Cardell (1996). Cal notar que la plana central del Raiguer on s'han conservat els indicis més clars de la centuriació del Pla és a la vegada el lloc que varen triar els romans per a situar-hi la base.

Estudiant el plànol amb les evidències presentades per aquests autors es nota com apart del trident de decumanos d'Inca no hi ha pràcticament evidències de parcel·lació en centúries. Això pareix indicar que la roturació que es va donar entorn d'Inca no va continuar en aquesta zona.

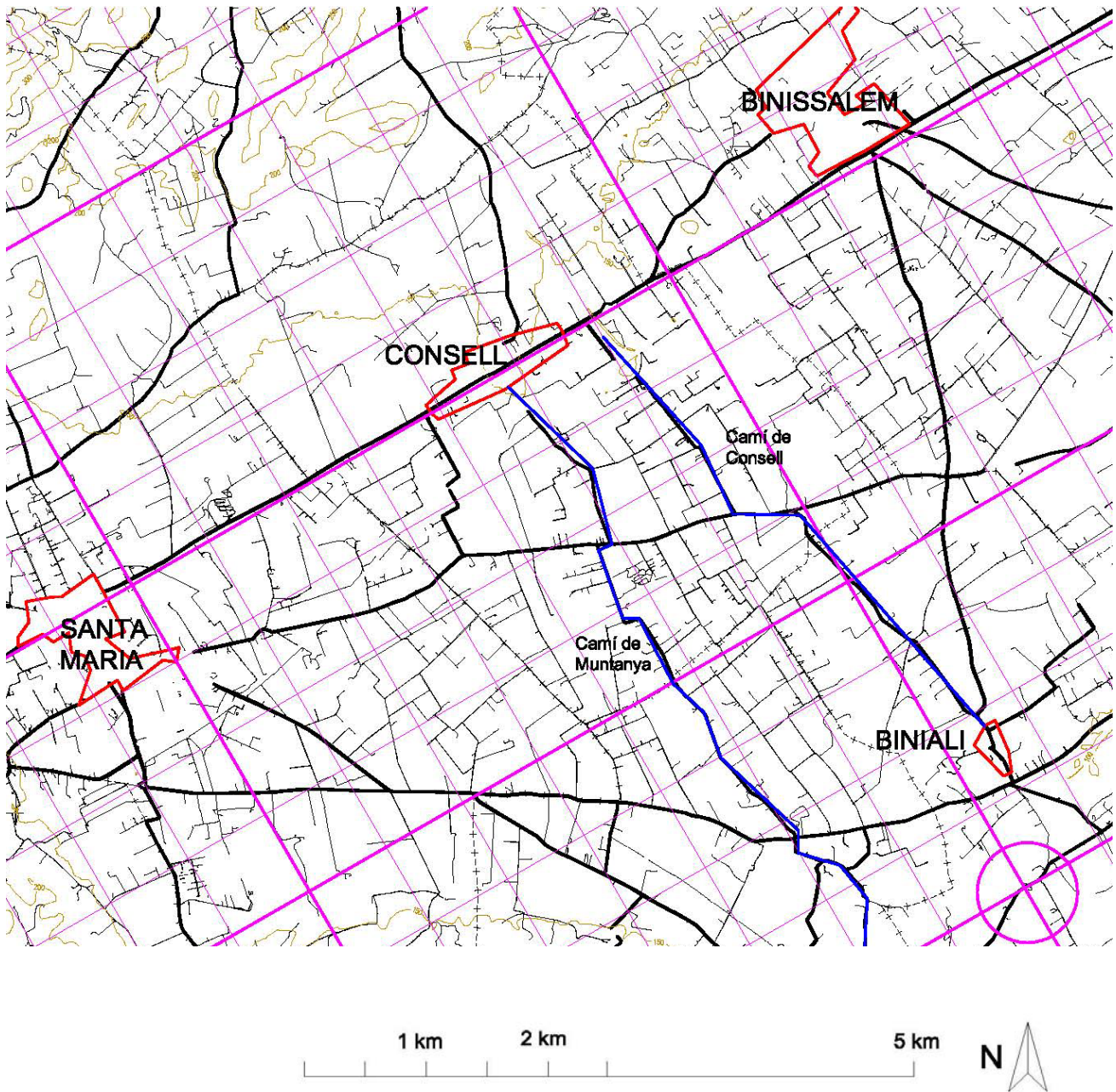
De l'estudi de la cartografia es pot deduir que en aquesta zona es varen traçar decumanos, igual que entre Lloseta i Inca, perpendiculars als quatre eixos principals del Raiguer. En principi de l'examen de la cartografia no es pot deduir que hi hagi altres eixos longitudinals. També s'ha de ressaltar que la quadrícula no és aquí tan predominant com a l'entorn d'Inca. D'una banda hi ha els camins oblics originals romans i els en tela d'aranya que surten des pobles. De l'altra hi ha zones confuses que pareixen roturacions posteriors.

Un altre aspecte en aquesta zona a destacar és el del paleocanal del torrent de Solleric, Alaró, Consell i Biniali. Un estudi de geografia física²⁹⁷ va detectar fa uns anys una llera que baixa des de la vall d'Alaró i una vegada passat Consell gira cap a l'oest i arriba fins al Torrent Fals, el punt a la carretera de Santa Maria a Sencelles on comença el torrent de ses Alqueries, Biniali, Sencelles, son Bordils, Llubí, Vinagrella i Muro: l'espina dorsal del drenatge del Pla.

És plausible proposar que el torrent de Solleric tenia una llera més o menys definida que passava pel Torrent Fals. En el moment de la construcció de la centuriació es va fer una drecera excavant una sèquia des de Consell fins a Biniali, que és l'actual llera del torrent de Consell. En ocasió de grans pluges a la zona és sabut que l'aigua recupera el paleocanal, i baixa una torrentada per sorpresa pel Torrent Fals, que d'aquí treu el nom, una vegada cada generació. Cal també assenyalar que el nom andalusí de la possessió del Torrent Fals era Arroengat²⁹⁸. Aquest nom ha de derivar de RNQ رنق Co462, un a arrel que significa tèrbol o llot, és a dir precisament el producte d'una torrentada.

²⁹⁷ Grimalt, M i Sastre, B. (2002).

²⁹⁸ Capó, J. (1980). Es va fer un pont al punt on el torrent Fals creua la carretera, en ocasió de la reforma d'aquesta.

5.17. La parcel·lació entre Consell i Biniali. En magenta la trama de polígons i centúries. En blau dos decumanos: el camí de Consell i el camí de Muntanya. En aquesta zona la quadricula no predomina.

La parcel·lació de Pollentia

L'entorn de la ciutat romana de Pollentia és un indret especialment interessant per cercar-hi restes de la quadrícula romana. Respecte de la pròpia ciutat hi ha un debat encara no conclòs sobre la trama urbana: el mòdul de les illetes i l'orientació de la ciutat²⁹⁹. En tot cas el que és rellevant aquí és que es tracta d'una quadrícula traçada mig segle després de la parcel·lació de l'illa.

Ja s'ha exposat la proposta de que la ciutat original de Pollentia era l'actual recinte emmurallat d'Alcúdia. Un dels principals arguments que la recolzen és la traça de la carretera d'Alcúdia, la connexió amb Palma que surt des del carrer principal i la porta a la murada, i està condicionat en la sortida de l'istme per l'estrep nord del puig de Sant Martí.

Aramburu³⁰⁰ va realitzar un completíssim treball d'estudi de les orientacions de les parcel·les del coll de la península d'Alcúdia. Se'n desprèn que estan dominades per la presència de la carretera. Fins i tot es pot observar que atribueix altres orientacions, radials en la nomenclatura que empra, que en gran part són simples irregularitats en el patró dominant.

La conclusió que cal extreure d'aquest patró és que la carretera és des de la mateixa fundació de Pollentia l'eix que vertebra el territori de l'istme on es situa la ciutat.

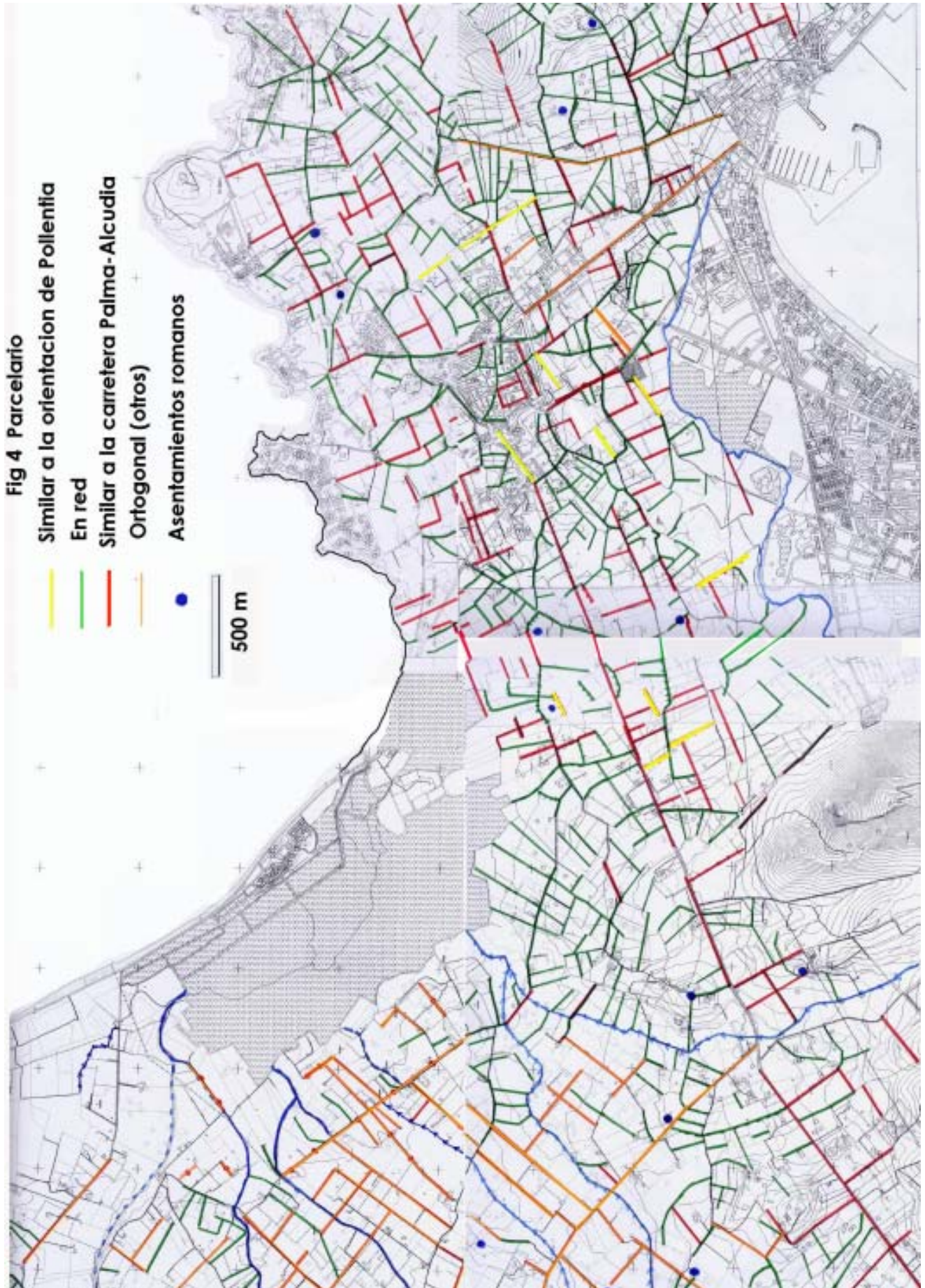
Establert això es poden examinar les orientacions que hi ha en aquesta zona. Una de les tesis fonamentals del present treball és la orientació de la centuriació del Pla és de 30° sexagesimals al nord per sobre de l'est, o un azimuth de 60° cap a l'est. Respecte d'aquesta direcció dominant el tram de carretera d'Alcúdia dins l'istme té una desviació de 9,84°, fins a N 69,84°. És a dir la carretera té una alineació de 20,14° cap al nord per sobre de l'est.

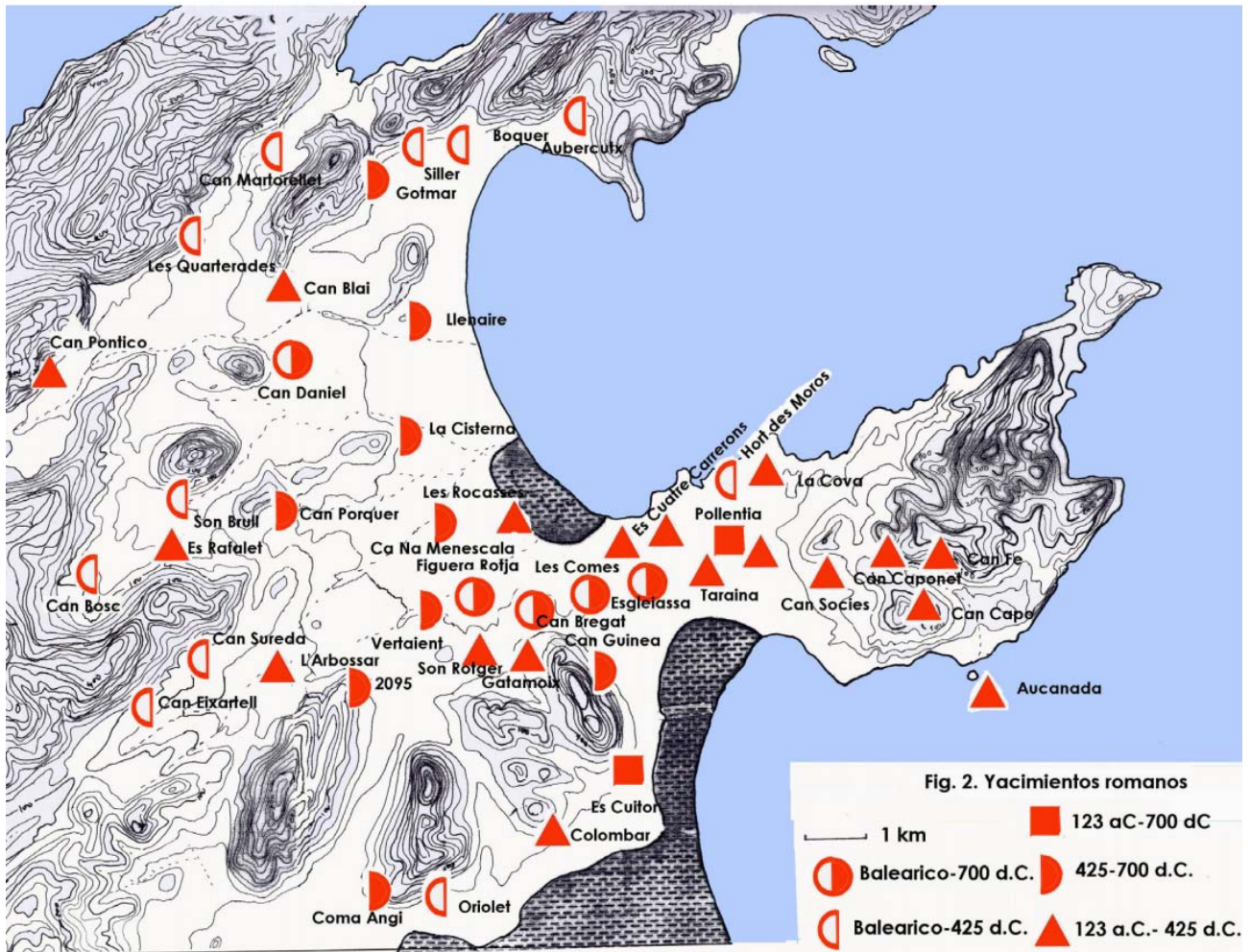
Aquesta direcció pareix que és la mateixa que regeix la ciutat emmurallada d'Alcúdia. És a dir, que el campament militar del 123 aC s'hauria orientat segons la direcció de la carretera cap a Palma i la resta de l'illa.

5.18. La parcel·lació de l'entorn de Pollentia. Aramburu (2005) pàg. 25 fig.4 presenta aquest exhaustiu estudi. Cal notar que gran part de la trama verda podria ser perfectament vermella.

²⁹⁹ Vallori (2012) pàg. 193 ss. Aquest autor efectua un complet repàs de les teories proposades sobre la retícula urbana.

³⁰⁰ Aramburu (2005) pàg. 25 fig.4.

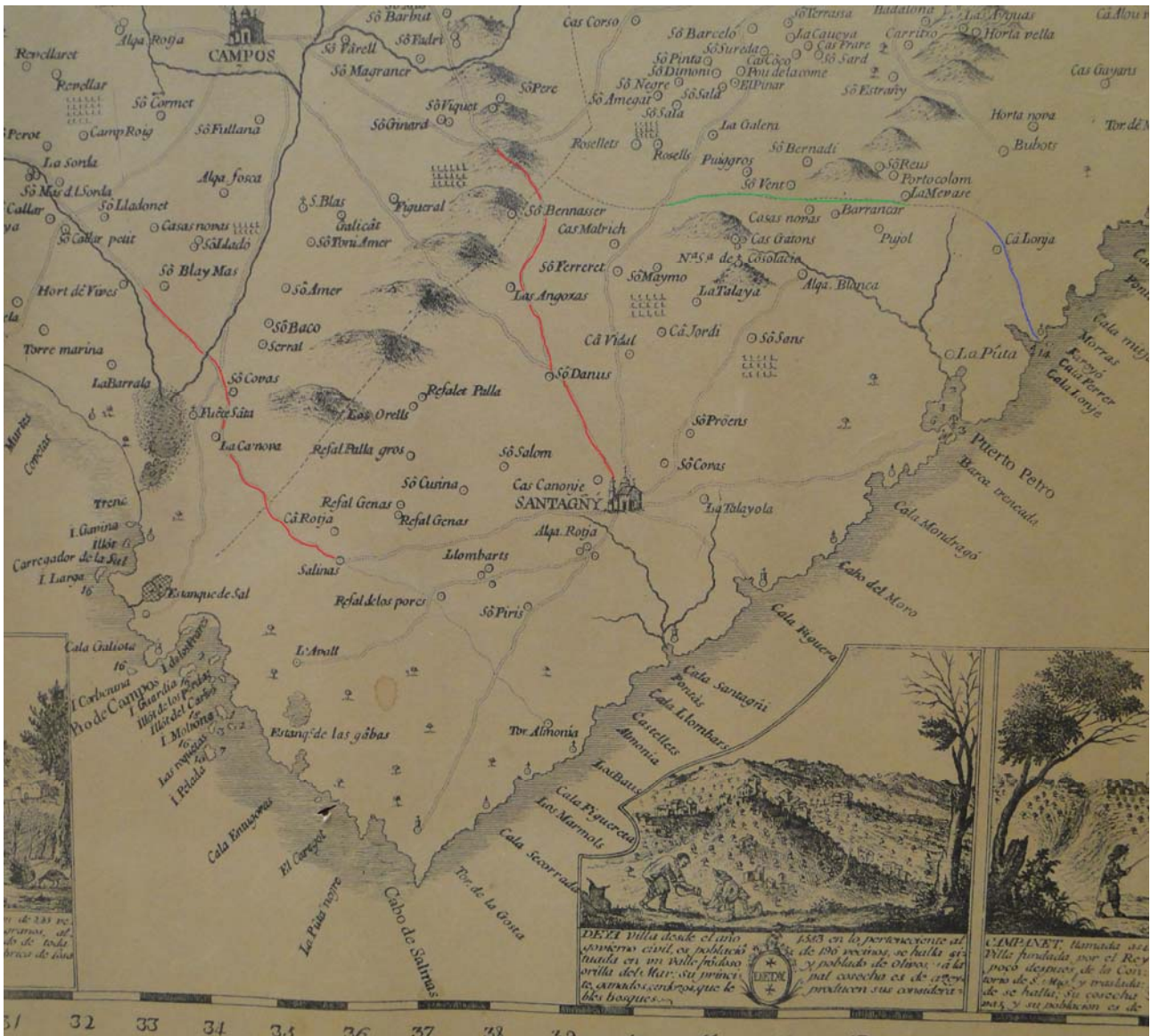

5.20. Els assentaments romans de l'entorn de Pollentia. Figura d'Aramburu (2005) pàg.23 fig. 2.

La parcel·lació de Santanyí

L'estudi del territori històric de Santanyí és molt adequat per cloure aquest apartat sobre parcel·lacions per dues raons: la primera és que es tracta d'un dels territoris històricament menys roturats de l'illa, i la segona és que hi ha molta informació per reconstruir-ne el territori.

Com es determina en una altra banda d'aquest treball el percentatge de superfície en cultiu en aquest municipi, amb l'extensió antiga abans de la separació de Ses Salines, era del 13% en el moment de la conquesta catalana. Això implica que només una vuitena part del territori dels actuals termes de Santanyí i Ses Salines era camp, i que la gran majoria era garriga més o menys oberta. Raonablement hi havia més camps en època romana a l'entorn de la ciutat de Guium, però tampoc devia augmentar gaire la proporció.

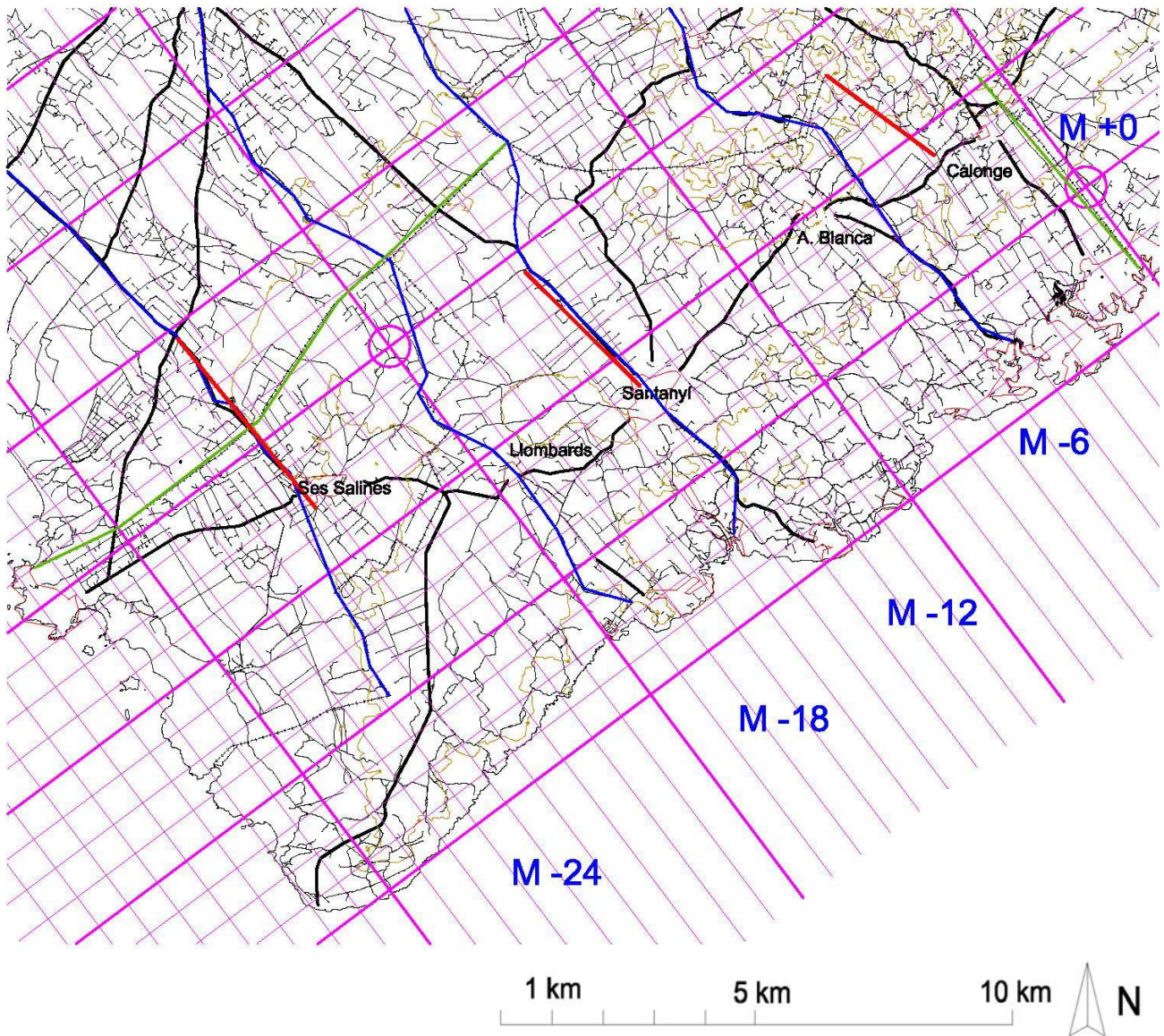

5.21. Els camins històrics de Santanyí. Sobre el mapa de Despuig s'han representat els eixos emprats per Rosselló Verger el 1974. En vermell els de Ses Salines i Santanyí. En verd l'erroni de Calonge i en blau el correcte.

Pel que fa a la informació, d'una banda ja s'han descrit els jaciments del nucli urbà de Ses Salines, als quals cal afegir els de la Colònia de Sant Jordi. Tota aquesta comarca va ser estudiada per Orfila³⁰¹. L'abundància de restes situats entre ambdues localitats donen peu a considerar la zona com una àrea periurbana.

Un segon conjunt d'informació és el relacionat amb el moment de la conquesta catalana. La troballa del Capbreu de Nuno Sans, connectada amb els nombrosos estudis locals, permet reconstruir íntegrament el territori i el recorregut dels establidors del comte, un exercici que es fa en un apartat posterior.

³⁰¹ Orfila, M. (1988) va fer un exhaustiu reconeixement de tots els jaciments, identificant les èpoques en que estaven en ús. Guerrero, V. (1990) també descriu les restes romanes de la zona.

5.22. Els cardos romans del terme de Santanyí. En blau i numerats es representen els eixos que passen per aquest municipi. En magenta la trama geomètrica de la centuriació. En vermell els eixos proposats per Rosselló Verger. En verd les partions municipals que segueixen eixos de la centuriació.

A tot això cal afegir l'estudi de 1974 sobre les centuriacions de la zona fet per Rosselló Verger. En aquest es cercaren sobre fotografia aèria evidències d'alineacions sobre el territori. Aquest era el mètode usual a l'època, en que no hi havia tota la cartografia disponible actualment. Varen aparèixer indicis de tres possibles centuriacions, cada una en un dels tres polígons en que es divideix el conjunt.

Efectivament el territori del sud de l'illa comprès dins el municipi històric de Santanyí està dividit en tres columnes de polígons diferents: les dues primeres són les que pertocuen a un pagus convencional, aquí s'anomenaran Ses Salines la occidental i Santanyí la oriental. Se'ls ha d'afegir la tercera, Calonge o ultraoriental, que ja s'ha vist que es va passar d'una ciutat a l'altra per a compensar les superfícies.

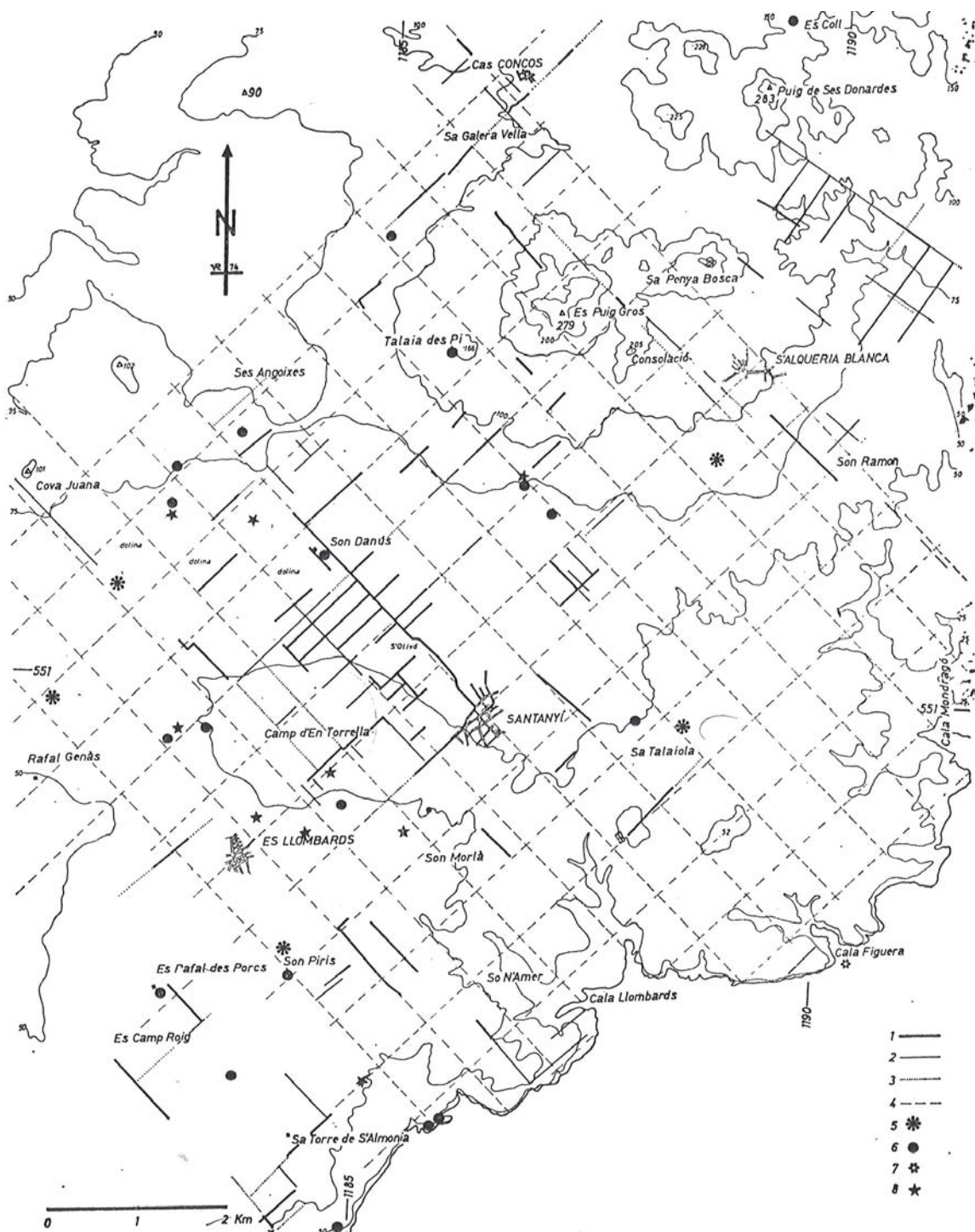

Fig. 3.—Centuriación de Santanyí: 1, camino; 2, pared; 3, otros indicios; 4, trama hipotética; 5, hallazgo romano; 6, restos talaióticos e indeterminados; 7, pecios; 8, poblado talaiótico.

5.24 . La centuriació de Santanyí. Proposta de Rosselló Verger (1974) pàg. 149.

Els resultats concorden amb els de Rosselló Verger, ja que aparegueren les mateixes orientacions a Ses Salines i a Santanyí. Tot i això no es considera actualment demostrat que hi hagi una centuriació. El present treball aporta el marc explicatiu per comprendre els resultats obtinguts fins ara. Si no s'han trobat centúries és simplement perquè no n'hi ha, el que no vol dir que no hi hagués una centuriació.

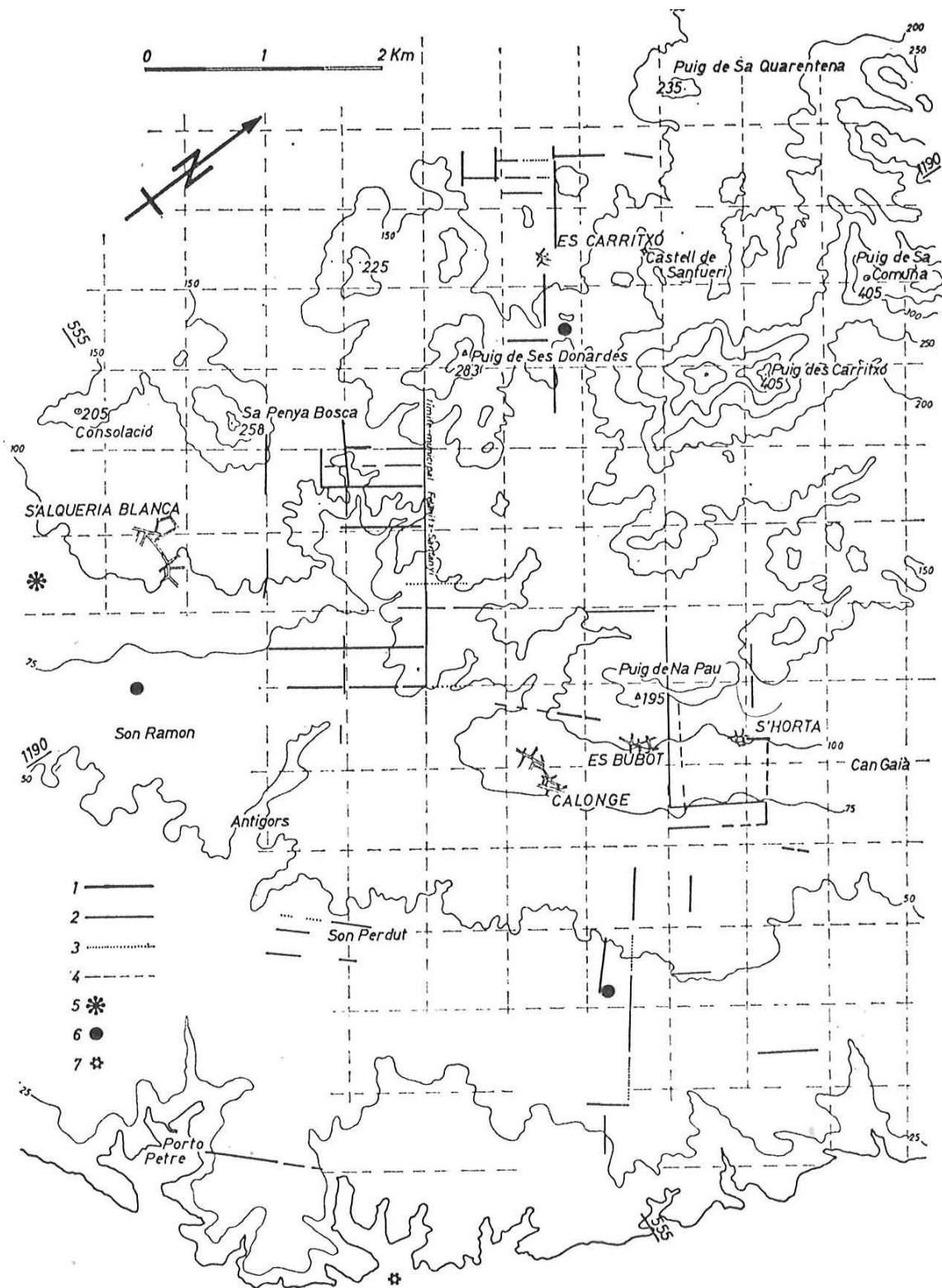

Fig. 4.—Centuriación de Calonge: 1, camino; 2, pared; 3, otros indicios; 4, trama hipotética; 5, hallazgo romano; 6, restos talaióticos e indeterminados; 7, pecios.

5.25 . La centuriació de Calonge. Proposta de Rosselló Verger (1974) pàg. 153.

Els treballs de 1974 i 1997 varen procedir de la forma habitual: l'un identificant grans alineacions sobre el territori i a partir d'aquestes va cercar trames associades. L'altre tractant amb procediments informàtics fotografies aèries, cercant patrons. És molt notable que pels dos primer sectors ambdós coincideixin.

A cada un dels tres sectors es va identificar una alineació principal i les trames associades. Aquestes tres alineacions són cardos de la centuriació del Migjorn, i tenen per tant l'orientació general d'aquests, és a dir azimut $36,87^\circ$ O.

El primer dels tres és el camí de Lluçmajor a Ses Salines, un dels cardos més importants de la comarca. Rosselló Verger el descriu amb una alineació de 36° O i Montufo amb una 143° N, que coincideixen i són l'orientació de la Marina. Aquí és on apareixen mes evidències de la trama, donat que devia ser a l'Antiguitat la part més poblada del districte. La partió amb el terme de Campos talla perpendicularment el cardo, partió que és el decumano que passa pel castell de Santueri. La carretera de Ses Salines a la Colònia li és pràcticament una paral·lela. Així tota aquesta zona presenta una orientació segons la centuriació, descomptant les irregularitats.

El segon eix és el tram de carretera de Palma des de Santanyí fins a son Danús. Passada aquesta possessió la carretera fa una corba que revela que en realitat des d'aquí fins a Campos és una nova traça oberta el 1342 pel rei Jaume III. El cardo segueix tot dret cap la partió entre Campos i Felanitx, i passant per l'església de son Fadrinet arriba fins a Porreres. El mapa de Despuig ho assenyala clarament.

En aquest segon cardo l'orientació no és tan precisa com al primer. És de varis graus més, fins a un azimut 42° O per Rosselló Verger o 47° N per Montufo, que són el mateix. Aquesta petita desviació deu venir obligada per a enllaçar els dos extrems de la recta, son Danús i Santanyí, que ja devien ser assentaments prehistòrics. Aquí s'ha de copsar com la geometria s'adapta a la realitat del territori.

Es pot observar també com el creuer de camins de Santanyí està dissenyat amb una aparença ortogonal impecable, amb l'eix perpendicular que ve des Llobards i se'n va a s'Alqueria Blanca desviat per quedar bé en relació al principal.

Finalment queda el tercer sector, el de Calonge. Aquí ja s'ha vist anteriorment com el tram de partió municipal entre Santanyí i Felanitx que discorre entre Calonge i la mar és una continuació geomètrica perfecta del cardo maximo de la centuriació, el de Santueri, Felanitx, son Valls i es Pagos. Lamentablement aquí l'alineació triada per a cercar la centuriació va ser el tram de partió següent, entre Calonge i cas Concos, que està desalineat a un azimut 53° O. De totes formes en aquesta zona era molt difícil trobar res, ja que els camps devien ser mínims, com ho serien en el moment de la conquesta catalana. En paraules de Rosselló Verger "probablemente la esquina N no abdicó jamás de su condición boscosa".

El reestudi de les parcel·lacions de Santanyí i Ses Salines tractades als articles de 1974 i 1997 aporta algunes valuoses conclusions a aquest treball. És possible trobar resultats fins i tot al racons més remots del' illa, si s'és conscient que es cerca una centuriació flexible, formada per polígons grans que s'adaptin a les condicions preexistents del territori.

5.3.4 El territori funerari romà

Un aspecte molt rellevant del territori romà és el dels monuments funeraris. Ja s'ha vist com en època prehistòrica els hipogeus i el talaiots destacaven el món dels morts enmig del dels vius, i ara això es manté. Aquí es repassarà l'extraordinària quantitat de toponímia relacionada amb el món funerari. Es segueix bàsicament l'obra de Toynbee³⁰³, centrada en el món funerari romà, especialment en la part referida als mausoleus vallats i ajardinats.

S'han conservat molts més topònims del que podria parèixer a simple vista degut a que molts s'han desplaçat fins a llocs veïns, algunes vegades a un parell de quilòmetres. En molts casos el topònim es repeteix en les tres diferents llengües que s'han succeït: llatí, àrab i català.

El primer que cal establir és que els primers segles després de la conquesta romana de Mallorca els morts eren sobretot incinerats. Així per exemple es pot esmentar que es va trobar un casc romà republicà a Inca fa un segle³⁰⁴, a les obres de la carretera nova de Llubí, segurament va aparèixer a la cruïlla amb el camí vell d'Alcúdia vora l'hort de son Vic. Ha de tractar-se de les restes de la incineració d'un dels colons originals, en que va emprar el seu casc com a urna. Aquest tipus de tractament té unes peculiaritats que són rellevants a efectes toponímics.

Posteriorment, amb la introducció del cristianisme, es va generalitzar la inhumació. Aquesta nova modalitat va reutilitzar els antics espais, de forma un tant forçada, i degut a això no va deixar petjada toponímica. Aquí es veuran els diferents aspectes en que aquests monuments han deixat aquesta petjada toponímica. Tot i ser unes estructures prou simples hi ha diverses maneres d'abordar-les, que es superposen entre si.

En primer lloc es veuran els colomers funeraris, que són els monuments on es dipositaven les urnes, i les àrees d'incineració. Segueixen els coloms de les estructures.. A continuació els mausoleus familiars. Culmina l'apartat amb els famosos lluc. Finalment acaba lligant monuments funeraris prehistòrics i romans.

Els colomers i les eres

L'element funerari romà per excel·lència és el palumbarium. Amb aquest terme es coneixen des de l'antiguitat fins avui els edificis destinats a recollir les cendres de les persones incinerades. Se'ls anomena així degut a que la forma dels nínxols on es dipositaven les urnes, sobretot la mida, recorda els habitatges dels coloms en un colomer. Aquest detall tan simple explica per si sol una gran quantitat de topònims. La forma clàssica dels palumbariums rurals és la d'un massís de pedra i formigó, de varis metres de costat, en la superfície del qual s'obren varis nínxols.

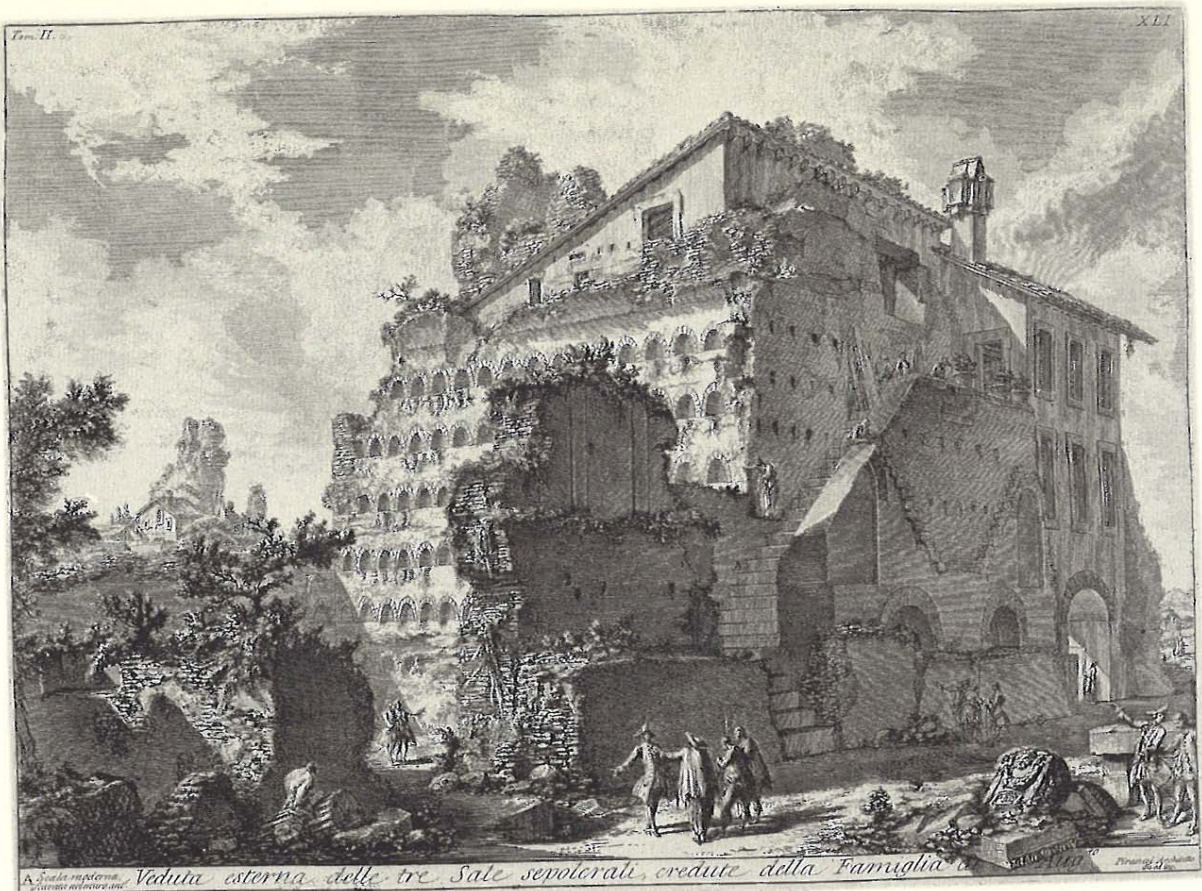
La proposta és que qualsevol aparició d'un nom d'aquesta família en documents medievals o en la toponímia moderna ha de ser tractat com un indicatiu d'una estructura funerària romana. Els casos més clars són aquells en que els colomers apareixen devora esglésies cristianes, mesquites musulmanes o temples romans. Un segon tipus és el cas en que apareixen aïllats devora camins romans de la centuriació.

³⁰³ Toynbee (1971) pàg. 73 ss.

³⁰⁴ Rosselló Vaquer i Cardell (2001) esmenta aquesta troballa.

El terme llatí era *palumbarium*, de *palumba* o colom. Així apareixen les alqueries Re268 *Palumber* i Re269 *Palumbar* a Pollença, situades devora sant Martí i anomenades avui es Colombars, que ja s'han vist en tractar la llegua primera de Pollentia. Es tracta d'un cas molt bo de refusió del nom antic i el nou.

A Manacor hi ha Nu180 *Alpalumbar* situat en una concentració de temples i monuments a la zona de s'Illot, on apareixen: Nu175 *Alcanitz*, Nu176 *Luch Alfimar*, Nu177 *Beni Melich*, Nu178 *Luch Quiara* i Nu179 *Alfumbroix*. Aquesta és una notabilíssima concentració de temples i mausoleus a la zona de s'Illot que es tractarà més envant en reconstruir els camps.

5.26. Columbari dels esclaus d'August. Gravat de Piranesi. Imatge de Ficacci, L. (2006) pàg. 152.

Finalment a Campos Nu346 *Alpalombar* tanca la sèrie dels convencionals.

Un altre aparició que cal tenir molt en compte és la de la Palomera, el port de Sant Elm a Andratx. Es tracta extensament l'indret en l'annex del districte extens de la Ciutat, però aquí cal notar que un port principal no és raonable que degui el seu nom als coloms de les penyes, un nom que ha perviscut des del llatí fins ara.

En àrab el terme és *Hamam*, حمام, Co264, que forma part de l'arrel HMM que té significat general d'encalentir, accelerar. Així denota també els banys termals, i devora l'entrada dels coloms apareix fins i tot la mort. És una paraula psicoanalíticament inesgotable.

5.27. El columbari de l'Aranyó a la Segarra. Està situat vora un camí. A sobre hi ha tombes excavades a la roca. Imatge de <http://www.poblesdecatalunya.cat/element.php?e=9094>.

Rosselló identifica dos rafals Hamam, els Re053 i 097 a Ciutat. Cal observar com el nom llatí es conserva enfora de la capital i en aquest s'ha implantat el nou en àrab.

Finalment arriben els colomers catalans, els que els nous colons reconegueren. La nostra percepció és que n'hi ha pràcticament un a cada poble, situat en els primers eixamples medievals: un barri, un carrer, un pou, una creu, ...

- A Algaida hi ha la creu i el carrer des Colomer.
- A Muro el barri del convent s'anomena des Colomer.
- A Campos hi ha el topònim devora el cementeri.
- A Lloret, Ginard (2007) pg 77.
- El Puig Colom devora Els Pagos, Canuto (1999) pàg. 173.
- L'alqueria des Colomars en una cruïlla: Mas i Forners (2003).

Cal destacar que els colomers són reinterpretacions fetes pels colons catalans de monuments antics, fetes a partir de la simple aparença del massís de formigó. És a dir, que eren formes que consistentment es reconeixien com a colomers. Això és important de cara a la pròxima

A Montuïri hi ha una zona anomenada es Dau, actualment urbanitzada. És el peu del turó per la banda sud-est, i es refereix sobretot a un pou situat vora la travessia. D'altra banda a Llubí un camí que va cap al de Sineu s'anomena des Dau, en record d'una possessió del Dau³⁰⁵ documentada el 1370.

³⁰⁵ Rosselló Vaquer (2001) pàg. 218.

No pareix excessivament imprudent proposar que el que els colons anomenaven Dau de forma simultània i independent en dos pobles eren colomers d'una forma toscament quadrada amb forats disposats de tal forma que el conjunt recordava un dau. Un exemple de com devien ser són els dos columbaris conservats a Mèrida, un d'ells pràcticament un cub.

Seria reconfortant trobar una correspondència en llatí. Aquí sorgeix Llucalari és una finca de Menorca amb un nom que només es pot explicar de forma retorçada³⁰⁶, una manera plausible si no n'hi ha una de millor.

LS82 Alearis significa joc i en especial daus. És el subjecte de la mítica frase “alea iacta est”, els daus estan llençats. Alearis és correspon exactament amb Alari, i Lluc indica que era un mausoleu, el mausoleu del dau. Conegut Llucalari es converteix en una bona opció per explicar Llucalcari, un topònim on la segona part pareix una alqueria. Ara bé seria la primera alqueria en aquesta posició: alqueria és un genèric que no denota res per si sol.

Trobats el dau català i l'alearis llatí falta l'esglaó intermedi, un equivalent en àrab per arrodonir l'argument. Els daus en àrab s'anomenaven en aquell temps زهر ZHR Co409, un terme sobradament conegut amb l'article, Azahar significa sobretot flor, però també és l'origen de la paraula atzar, degut a que sobre els ossets amb que es jugava es dibuixava una flor a la cara bona.

La recerca als repartiments dóna aviat dos resultats: Re117 *Alcaria Azzar* a Inca està situada a dos llocs de l'Alcaria Azoch, és a dir del mercat o centre social d'Inca. D'altra banda Nu053 *Beni Azar* Bunyola és Biniatzar, l'actual Raixa una possessió situada a la cruïlla dels camins de Ciutat i Valldemossa cap a Biniforani. Ambdues estan emplaçades en llocs prou adequats, si no ideals, per acollir mausoleus.

Recentment s'ha excavat a Sineu una cova on hi ha nínxols per a urnes, i s'ha identificat com un columbari³⁰⁷. Generalment es troben més restes de columbaris hipogeus subterranis que de columbaris massissos de formigó sobre el terreny.

Associades als colomers hi havia les àrees d'incineració. Aquestes es tractaran més envant però ara cal destacar varis extraordinaris casos de manteniment, on la documentació medieval³⁰⁸ permet entreveure els conjunts funeraris.

El primer és al Llibre de les Quarterades, una part del Repartiment Reial. Un camp devora la Ciutat afronta a orient amb el camí de Montueri, ..., i a Migdia “ab les parets et palumbario” (fol.32 va). Més envant s'hi torna a fer referència “lo colomer davant dita” (fol.33rb).

En un altre el 1233 Nuno Sans dóna a Pere de Matha una vinya “in podio Sancte Eulalie iuxta Maioricas, que quidem vinea est columbario quod est undique clausa”.

Al darrer el 1339 Bernat Soler ven a Guillem Miquel un clos de terra, una era i un colomer, vora el camí que passa per l'alqueria que li veneren, al camí que va a Ciutat.

³⁰⁶ Aguiló (2000) pàg. 83.

³⁰⁷ <http://icac.cat/portada/4-tauler-anuncis/986-hem-trobat-probablement-el-primer-columbari-roma-de-mallorca>

³⁰⁸ Rosselló Bordoy (2007a) pàg. 133. Valero (2008) pàg. 400 pel de 1233. Rosselló Vaquer (1997) pàg. 43 pel de 1339.

Per acabar aquest sotsapartat, cal esmentar que un complement imprescindible dels colomers són les àrees de cremació. Aquestes eren simples esplanades que els colons podien confondre amb eres, com ja s'ha mostrat.

El nom llatí que s'emprava a Mallorca per a aquestes zones d'incineració és el d'*areola*. Hi ha dos casos en que s'ha conservat. El primer és Aireflor, area floralis, on el diftong ha girat. El segon i molt similar és el *Rahal Meneirola*. R347 Sineu. Aquest darrer ha de derivar de *Rahal min Areola*. És l'actual Banderola, una adaptació catalana que només té en comú el final.

Un altre nom que deu referència a les arèoles és el del *rafal Zerclu*, Nu210 de Manacor. Aquest nom deriva manifestament de *Circulus*, amb el significat de mur exterior, LS335. L'entrada següent del Capbreu és Nu211 *Afu Zerclu*, que ha de derivar de *Apud Circulus*, és a dir la finca devora el Cercle, posant de relleu la naturalesa llatina del Zerclu.

Rafals de color

Hi ha una categoria de rafals que a primera vista pareix poc rellevant, la dels colors. Aquests raonablement es refereixen a la percepció de l'edifici. N'hi ha dos grans grups, els vermells i els blancs.

Cal aclarir d'entrada que aquesta discussió es refereix als colors dels edificis que passen a la toponímia. Els colors de la naturalesa no es consideren aquí. A Mallorca abunden els llocs on una formació rocosa deixa a la vista una zona de pedra calcària amb òxids de ferro. Sa Roca Rotja de Sóller, ses Penyes Vermelles d'Alcúdia o el Puig Roig d'Escorca són evidentment topònims naturals.

Aguiló³⁰⁹ en un article clau exposa com el color roig percebut en edificis antics denota l'ús de formigó romà, fet amb pedres i morter de calç, i sobretot amb teula capolada que és el que li dona el característic color vermellós. Aquesta és una proposta molt bona, que requereix de totes maneres d'una matisació.

Un edifici aïllat amb un color immutable que el caracteritza és un edifici funerari. En una vivenda, en una barraca cal precisar, el color de la façana no és un factor que destaquï per damunt la gent que hi viu. El color vermell era dels mausoleus que caracteritzaven els rafals on es situaven. La majoria devien ser colomers, massissos de formigó amb nínxols per les urnes cineràries.

Es pot resseguir l'impacte visual del roig dels massissos de formigó sobre la toponímia al llarg de les tres èpoques lingüístiques: llatina, àrab i catalana. Això mostra que durant l'època medieval encara es conservaven.

En llatí els monuments roigs es denominaven amb la paraula *rubeus*. L'església de Robines de Binissalem és el cas més conegut, que deu fer referència als colomers situats a devora el temple de la llegua quarta. Exemple documentats als repartiments són Re664 *Rubinitx* Montuïri, i Nu446 *Robintis* Felanitx. Ara bé apart de la forma canònica n'apareixen d'altres.

Un dels derivats de *rubeus* és *rubricatus*, que ha donat el nom del riu Llobregat. Així apareix Re415 *R. Alubrecati* Sineu.

³⁰⁹ Aguiló, C. (2002) pàg. 84.

Un altre terme associat a *rubeus* és *roig*. A devora Alcúdia hi ha una *Alqueria Vilaroja*, Re233 Pollença, que fa dubtar si era un complex funerari o un edifici ostentós. Tan a prop de la ciutat no és raonable un palauet d'estiu, pel que devia ser un mausoleu que dona nom al llogaret.

Un darrer cas és el *Rafal Alfugutx* Re811 Escorca. Fugutx es pot restituir molt senzillament a *fucus* que significa LS787 pintat, en general de vermell. No és gaire raonable que els propietaris d'un sestador es dediquin a pintar-lo de vermell, encara que sigui d'almangra, i menys a fer-ne els murs de formigó romà.

En àrab el terme habitual és *al Ahmar*, derivat de l'arrel حمر. Apareix³¹⁰ mitja dotzena d'ocasions: Re391 *Rahal Alahmar* Sineu, Re486 *Rahal Alahmar* Petra, Re542 *Alqueria Ahmar* Artà, Re731 *Alcheria Alahmar* Montuiri, Nu364 *Rafal Alatzmar* Campos, i Nu414 *Rafal Alatzmar* Santanyí.

Cal afegir-los una variant curiosa de Ahmar, Nu179 *Alfumbroix* de Manacor, que concretament pertany al complex religiós de s'Illot. Per aquest darrer Mut i Rosselló proposen que sigui una híbrid entre Ahmar i roig. Cal tenir present que d'ahmar en deriven topònims com el palau de l'Alhambra o Alfambra, un poble de Terol. Pareix que més que un derivat de roig el final és un simple sufix.

Un altre topònim de la família és Nu176 *Luch Alfimar* també de s'Illot. Aquí hi ha un joc de paraules entre vermell i ase, ahmar i himar. D'una banda sonen pràcticament igual, i de l'altra és plausible que la finca on es trobava el mausoleu fos un rafal ramader.

Finalment queden els vermells i roigs catalans. Rafals, alqueries i cases n'hi ha una multitud, i aquí només se'n referiran alguns. El Rafal Roig està situat devora el camí de Manacor cap a la Colònia de Sant Pere. Sa Carrotja dona nom a diverses possessions: una és on hi ha el cementeri romà a Ses Salines, on devia haver-hi l'església de sant Abdies. L'altra és al camí de Manacor a s'Illot, i ha donat nom a la basílica de Porto Cristo, que va aparèixer en terres d'aquesta finca.

L'altre color que apareix freqüentment és el blanc. Re011 *Rafal al Abiath* Ciutat té equivalents a Re394 Sineu i Re 492 Petra. Blanc en àrab deriva de l'arrel BYD Co105 بيض, amb una de emfàtica final que es pot transcriure -T, -Do -TH. A davant tal regularitat cal demanar-se que hi ha.

Rafal Alabiat podria significar simplement el sestador blanc, és a dir amb les parets emblanquinades. Ara bé això no és gaire raonable. És prou dubtós que les cases s'emblanquinassin, pel que les parets de pedres i terra dels estables d'animals queden fora de la qüestió. Cal cercar una altra explicació, i la toponímia del Repartiment la proporciona.

El Repartiment Àrab explica com devers l'actual cementeri de sa Vileta hi havia la Maqabra Alabiad, és a dir el cementeri blanc. Al món musulmà hi ha una innegable connexió entre el blanc i els sepulcres. Tot i que no hem trobat un vincle explícit, la imatge de les tombes emblanquinades és aclaparadora.

La proposta que es fa aquí és que els rafals blancs eren anomenats així degut a que eren mausoleus rurals musulmans, situats devora camins dins els camps oberts dels rafals que caracteritzaven.

³¹⁰ Rosselló Bordoy (2007b) pàg. 291.

Aquesta proposta té una conseqüència, que no hi toca haver equivalents en llatí. Ara bé n'hi ha dos: Re090 *Rahal Uilalba* Ciutat, i Nu233 *Tor Alba* Manacor. Això podria desacreditar la teoria, però també pot tenir-hi cabuda. Quan es començaren a fer els primers mausoleus musulmans després de la conquesta la immensa majoria de la població era llatíno-parlant i cristiana, i li devien cridar prou l'atenció els edificis blancs que contrastaven fortament amb les cimiteris vells.

Finalment arriba la versió catalana, les alqueries i els rafals blancs. Aquí cal admetre que molts devien provenir de façanes de vivendes emblanquinades. Un cas curiós és el dels edificis cremats, que es solen pintar de blanc després per dissimular les seqüeles. El cas més famós de Casa Blanca és la de Washington.

Mausoleus i cimiteris

Vistes les característiques més comuns dels mausoleus rurals, ara cal fer-ne una panoràmica general. Fins ara s'han vist les restes percebudes pels pobladors segles després de que s'abandonassin, i ara cal veure com eren³¹¹ originalment.

Els mausoleus rurals de les famílies acomodades eren tots prou similars entre si, com els de la resta de l'Imperi romà. S'articulaven entorn del monument on es situaven les urnes, el colomer, i de l'àrea d'incineració. A més d'aquestes estructures estrictament funcionals hi havia una zona per dir-ho d'alguna forma lúdica. Els recintes funeraris no eren com avui en dia llocs hostils que la gent defuig. Estaven situats en punts central vora els nuclis socials i vora els camins, i eren el focus de festes periòdiques en que els familiars acudien a passar el dia amb els seus avantpassats.

De cara a aquestes festes molts mausoleus estaven concebuts com a horts en miniatura on es conraven els productes que es consumien a les festes i es feien les ofrenes als morts, especialment vi.

Vists els mausoleus cal passar ara a identificar-los sobre el territori. Per això hem emprat un heurístic prou efectiu. Els topònims en diminutiu quasi sempre són recintes funeraris. Exceptuats *ponticellum* i *serrisula*, tota la resta són indicadors claríssim de finques dels morts. D'altra banda, excepte solaris tota la resta de noms de mausoleus són diminutius.

Efectivament *solaris* és un dels topònims funeraris més usuals, a Mallorca i a la resta de la Romania. Sóller i els tres Sollerics d'Alaró, la marina de Lluçmajor i el desaparegut del camí de Puigpunyent en són mostres preclares. Documentalment hi ha Re314 Xilur Pollença l'actual Síller, Nu330 *Xillur* Orient Segurament cal afegir-hi el camí dels Sollerics devora Consell. Solaris es refereix al solar que es disposava a davant els mausoleus, una altra forma de referir-se a l'àrea on s'incineraven els cossos.

Un cas és l'*Alqueria Alfonogella* R243 Pollença. *Funus* significa funeral, LS795. El sufixe -gella ha de ser un diminutiu en genitiu: -celli, que ha derivat a -celle i finalment a -cella, un cas similar al de Petra. Així seria originalment una villa funucelli, anomenada així per haver-hi una àrea de cremació. El topònim es conserva a Fonolleta, on el camí que ve d'Alcúdia entra a la urbanització des Mal Pas, a una milla a l'est de la ciutat. Seria així una àrea funerària suburbana.

³¹¹ Es segueixen aquí conceptes exposats per Toynbee (1971).

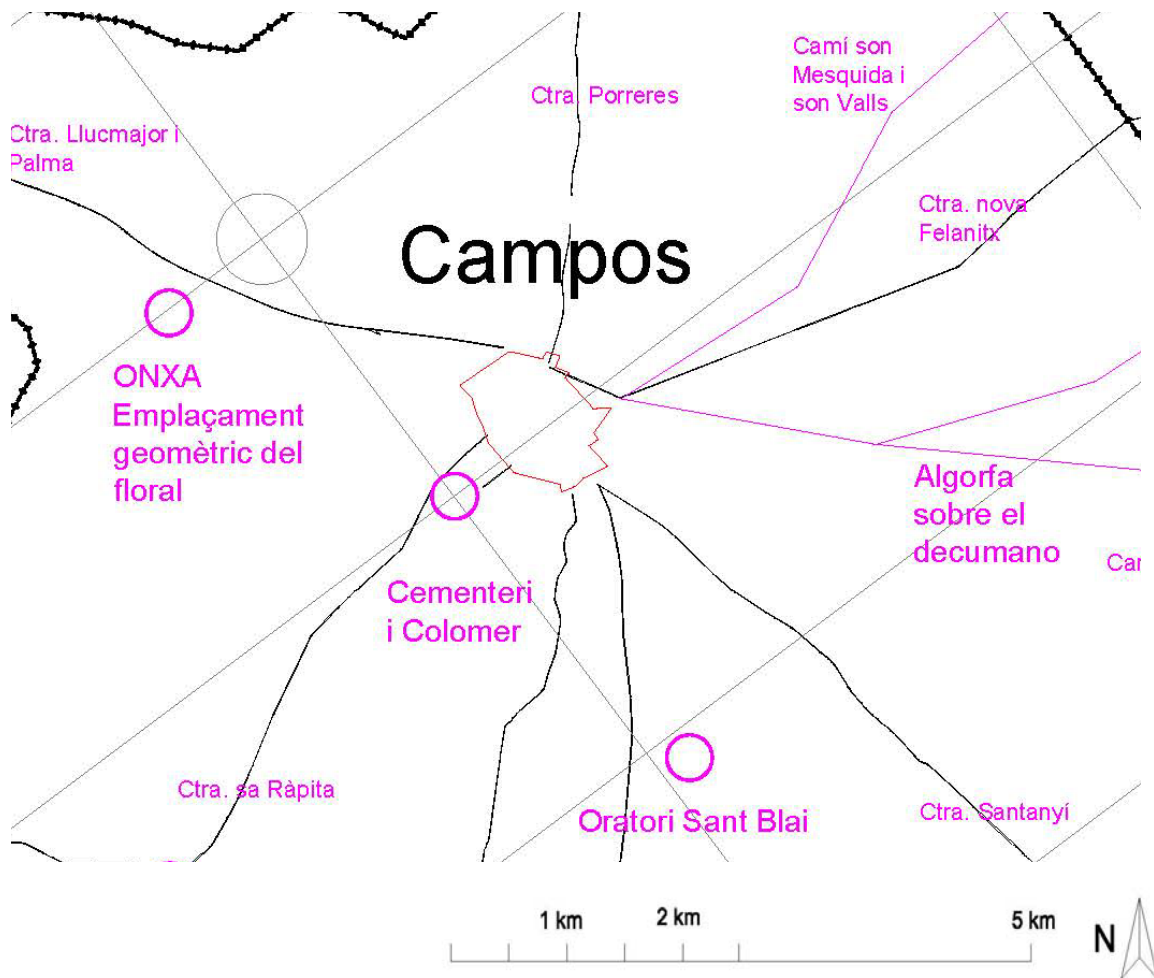
Un altre de devora Pollentia és Re321 *Alqueria Lauraricx*. Ha de provenir d'una forma *lararis*: LS 1036 *Lararium*, és a dir una capella dedicada als deus Lars.

Segueixen les *vineoles* que han donat el poble de Bunyola i la finca de son Bunyola a Banyalbufar. La vinya era el cultiu preferit dels petits horts, ja que el vi era el producte més apreciat a les festes.

És nombrós el grup de les *maceriola*, els recintes funeraris tancats per una paret de tàpia. El més famós és Massanella, Re173 *A. Massarella* Inca al Repartiment. Altres casos són els de Nu240 *Maxallaris*, Nu250 *Beni Maxarell* a Manacor i Nu373 *Maxillar* Campos.

Ortolutx a Puigpunyent ha de provenir d'un *Ortulus*, és a dir l'hortet del mausoleu. Cal observar com a Sant Joan hi ha un *Orta* en una zona de reguiu, sense connotacions funeràries, un *Ortella* anant cap als Pagos que ha de ser un mausoleu i un *Orteta* que és un diminutiu català.

Un altre grup és el format pels *campitellum*. Aquests camps petits han de formar part de la família funerària. Al Capbreu de Gastó de Bearn apareix un *Camp* de l'Ausell, que ha de ser un *campitellu* amb el sufix greument alterat, tant com per prendre el vol.

5.28. El cementiri de Campos i la centuriació. El cementiri de Campos és en una cruïlla de la centuriació, entre la d'Onxa o son Sala que és el centre teòric dle pagu, i la de l'oratori de Sant Blai.

Sobre el lloc des Campet, situat a la sortida de Selva per la carretera cap a Biniamar, hem llegit en alguna banda que s'hi trobaren restes d'enterraments. Campet és l'adaptació al català de *campitellu*, igual que serrella i serralt ho són de *serrisula* o serritxola. La majoria de campets de la toponímia actual estan torbadorament a prop de restes arqueològiques, com es pot deduir consultant la GEM. En la nostra opinió els campets deuen ser hereus dels *campitelli*.

Un matís que cal fer amb els campitelli és que potser ja començaven a ser cementeris d'inhumació. Aquests degueren sorgir a redós de les esglésies i esglesioles, però també a devora els antics mausoleus, que de fet es convertien molts en temples.

Sobre els cementeris, una hipòtesi que cal plantejar aquí és que els cementeris moderns es varen construir al segle denou allà on la gent sabia que hi havia restes d'enterraments. És obvi que un cementeri treu valor a les finques de devora, i es devia preferir concentrar el mal allà on ja n'hi havia. Molts cementeris estan ciutats en cruïlles destacades com els de Santa Maria o Felanitx, però el que és realment significatiu és el de Campos. Està situat exactament en una cruïlla de polígon de la centuriació per on el camí de sa Ràpita passava, fins que es va desviar per entrar per un costat de la nova pobla el 1300. La interpretació que cal fe és que es va evitar passar per un lloc de mala anomenada, que segles després va atreure el nou cementeri.

De fet hi ha un grup toponímic que indica ben clarament els cementeris dels temples: Mortitx a la Muntanya és el millor representant. Documentat al Repartiment, Re824 A. *Mortit*, encara avui es conserva com a nom d'una possessió, està ubicat devora el centre del floral de Sant Major, evidenciant que aquest era una església amb un cementeri annex. S'hi afegixen Nu098 *Almatroix* i Nu124 *Almo[r]oix* Manacor, que pareix que són tots dos una referència al mateix cementeri a són Macià, ja que un és devora sa Vall, Lucadar, i l'altre devora son Macià, Benialpec.

Un cas associat amb aquests morts és el de Re823 A. Hyrian li abin Haratx. Tenint en compte que està situada devora Mortitx, és legítim proposar que Haratx deriva de *Feralis* LS735, un terme relacionat amb els festivals funeraris romans de les Feralia.

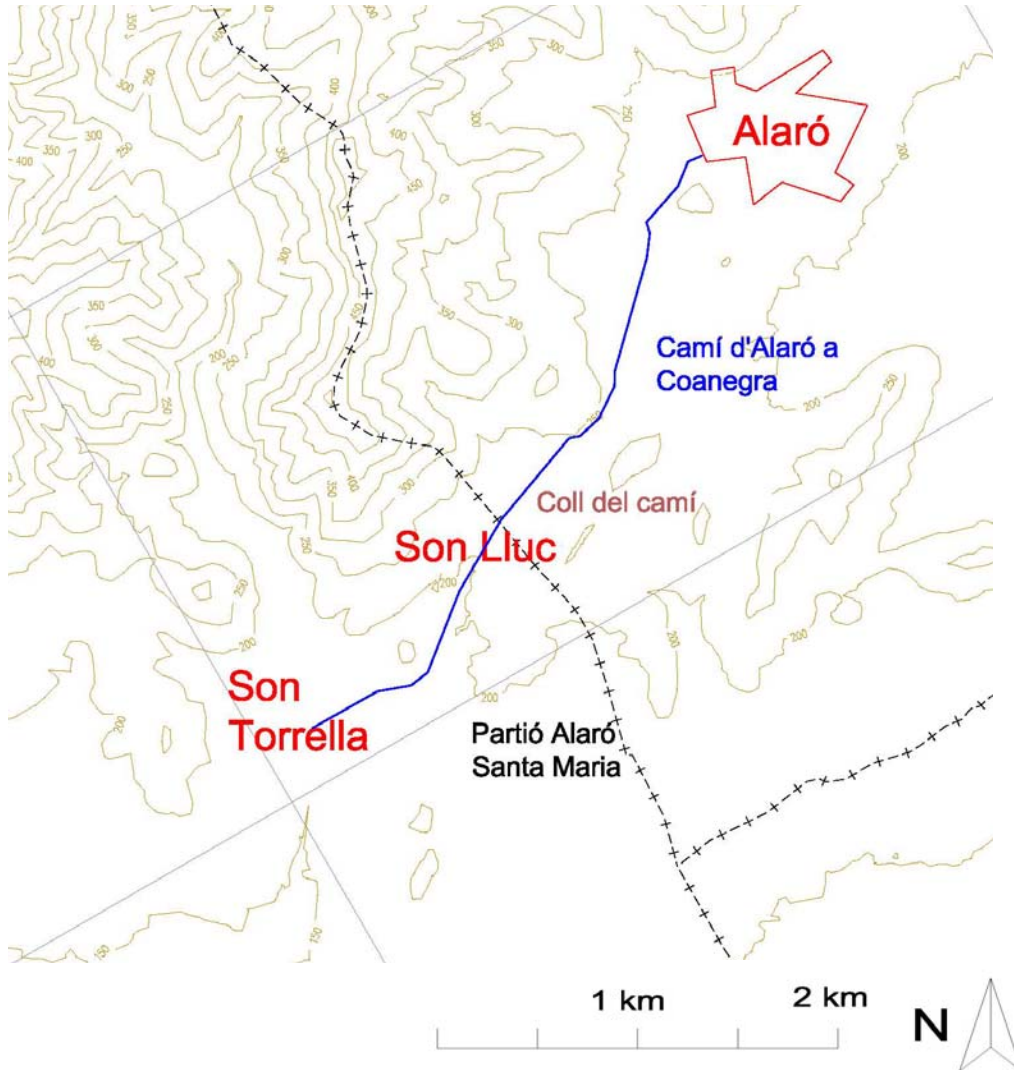
Els misteriosos llucs

Ara que ja s'ha vist pràcticament tot sobre els mausoleus és l'hora de veure quin era el seu nom principal. El topònim Lluc és un dels més abundants de la geografia balear, tant a Mallorca com a Menorca. A partir del Repartiment Reial i el Capbreu de Nuno Sans es poden comptar més d'una dotzena de noms de lloc en que apareix Lluc tot sol o és el començament d'una paraula composta. També cal observar que la toponímia actual en recull innumbrables, camuflats sota la denominació son Lluc. D'aquests darrers un dels més bons és el que hi ha al camí de son Torrella cap a Alaró, a la partió entre els termes de Santa Maria i Alaró, devora un collet. És un son Lluc que ha de ser un mausoleu per força, donat tan magnífic emplaçament.

Dos són els casos però, el monestir de Lluc i el poble de Lluçmajor, que han polaritzat les interpretacions. El monestir, situat al municipi d'Escorca al mig de la serra de Tramuntana, és un importantíssim centre de peregrinació religiosa i seu d'una comunitat de monjos. Aquesta ha orientat la recerca dels seus orígens cap al nom *lucos*, bosc sagrat dels romans, on vivien esperits i nimfes. El segon nom correspon a un dels més grans pobles i municipis de Mallorca, pel que la terminació –major ha arrossegat cap a un *locomaiore*, nom adient per al municipi més gran de l'illa, i així tots els llucs serien llocs, com les actuals granges menorquines. Una tercera via parla d'un lluc com a

paraula d'origen àrab que denota un penya-segat a la ribera de mar, i aprofita que tant Escorca com Lluçmajor són municipis costaners.

Aquesta fixació del problema entorn dels dos llocs ha estat el que ha encallat la qüestió. La segona i la tercera etimologies estan fetes davant un plànol de municipis del segle vint, i la primera és fruit d'un intent de legitimar els orígens del monestir. Totes tres deixen de banda però la resta de llucs.

5.29. Son Lluç devora son Torrella. Imatge de VPCM. A baix és son Torrella de Coanegra i a dalt és Alaró. El coll és a la part superior de la imatge.

Simplement repassant un diccionari de llatí apareix una altra accepció de la paraula *locos*, la de tomba. El lloc per antonomàsia d'una persona és el punt on està enterrada. Els *loca sanctorum* són els santuaris on es veneren les despulles dels sants. Els romans disposaven les tombes a la vorera dels camins, com a la via Apia, i no tenim notícia curiosament de cap mausoleu d'aquest tipus a les Balears. Com quan parlàvem dels talaiots, a priori una estructura desconeguda ha de ser funerària.

Seguint aquesta hipòtesi es pot deduir que tots els llucs han d'estar situats devora camins o en creuers. Es tracta d'elements rellevants que funcionen com a marcadors del territori. En uns casos marcaran nodes de la centuriació, i en d'altres estan situats sobre nodes menors, tal vegada marcant centúries.

Els musulmans quan arribaren a les illes trobaren encara senceres les tombes i mausoleus. A molts els batejaren conservant el lluc i alguna de les característiques físiques de la construcció: Llucalaten de Menorca pareix un derivat clar de Atin, ocell, pel que seria la tomba dels ocells (devia ser un relleu). Llucmarayt de Llubí pareix ser la tomba de les almenes. Per acabar hi ha el curiós conjunt de Felanitx, Nu453 *Luxg Aliamin* i Nu454 *Lluc Axiri*, les tombes de la dreta i l'esquerra del camí respectivament. Aquestes dues són les que ens ajudaren a veure clarament que els Lluc eren sepulcres, per a la posició relativa respecte del camí, monuments funeraris ostentosos per impressionar als viatgers.

Algunes altres pareix que varen ser aprofitades per a enterrar-hi personatges musulmans, com Llucmoabet i Llucamet: Pel que fa a Llucassaldent, el segon terme és el ja conegut sultan, que ha de referir-se a una fortificació, tal vegada prehistòrica.

Una vegada vist el gruix del corpus es pot tornar als dos llucs principals: Lluc era un mausoleu situat al principal creuer de camins de la zona d'Escorca, sobre una cruïlla de la centuriació, una estructura prou atractiva per a que s'hi bastís un monestir. Llucmajor s'aparta un poc de la norma, no és un mausoleu privat, sinó una església on es veneren les despulles de sant Major, sant que per cert té una altra església dedicada a la serra. Pel que fa a les possibilitats de que es duguessin a Mallorca despulles d'aquest sant, a Menorca s'hi dugueren les del mateix sant Esteve, el primer màrtir. Les restes de Sant Major les degueren dur del nord d'Àfrica catòlics desterrats pels vàndals. Cal tenir en compte que hi ha un Sant Major a Escorca, Re825 Muntanya, que apuntala aquesta proposta de forma molt contundent.

Finalment cal referir un topònim d'Almeria, Lucainena de las Torres, una localitat situada devora les restes d'una vil·la romana. Es tracta manifestament d'un *Luc Aniana* en la línia dels mostrats aquí.

La continuïtat funerària amb la prehistòria

Un aspecte molt reconfortant del sistema funerari romà és que va empeltar-se sobre el seu antecessor, el format pels monuments megalítics de la prehistòria. Es mostra aquí com hi ha una continuïtat entre els dos tipus de complexes mortuoris.

Cal començar observant que a les excavacions de talaiots apareixen amb freqüència enterraments d'èpoques posteriors, sobretot inhumacions tardoromanes, com a Cascanar. Cal tenir en compte que els romans en època clàssica sobret incineraven els cossos, pel que cal suposar que hi havia colomers per depositar les urnes cineràries sobre les plataformes dels talaiots.

El primer monument que cal citar és el Luc Quiara, el sepulcre preclar, el túmul talaiòtic de sa Gruta devora s'Illot. El nom és tremendament apropiat ja que es tracta del monument prehistòric més voluminós de Mallorca.

El segon és Llucamar, el turó fortificat situat en aquesta finca de Sant Llorenç. El nom que tenia aquesta finca a la Remembrança és Lucamantz. Aquest terme ha de derivar de *Luc amantis*, que no significa el lloc dels enamorats sinó el sepulcre distant. Evidentment aquesta separació està referida al temple situat a l'actual església de Sant

Llorenç des Cardessar. Els sepulcres de les famílies, els que no estaven situats a les mateixes finques, devien situar-se aferrats al centre social, i resultava cridanera l'elecció de mantenir l'emplaçament del monument, encara avui situat en una posició privilegiada sobre la carretera que de sant Llorenç puja cap a Calicant, una via que era un dels eixos romans de la zona.

El tercer és Lucadar, les cases de sa Vall de son Macià, situades sobre el poblat talaiòtic que era el centre de la vall. Aquí és relativament immediat postular una casa, ad-dar, sobre un talaiot, luc. Devia tractar-se d'un monument funerari en forma de casa, un colomer per a urnes cineràries en forma de casa o temple, situat sobre la plataforma reblida d'un talaiot.

El quart són els dos topònims emparellats ja esmentats, Lucaliamin i Lucaxiri, els lucs de l'esquerra i la dreta respectivament. En un dels primer estadis de la redacció d'aquest treball aquesta parella ens va suggerir que els misteriosos lucs eren entitats associades als camins, i així arribarem als sepulcres. Independentment d'això, en tracta el territori prehistòric, una funció recurrent pels talaiots és la de fitar la partió de la garriga amb el poblat veí. Això es desenvolupa amb els dos talaiots de son Pou de Vilafranca: estan situats ambdós al punt mig entre els poblats de sa Franquesa i sa Moleta, i tenen els portals mirant cada un cap al respectiu poblat com si fossin dues casamates de frontera enfrontades. En la nostra opinió Lucaliamin i Lucaxiri eren dos talaiots per entre els quals passava el camí, amb un matís afegit de límit territorial.

Cal assenyalar que tots els casos esmentats aquí estan situats dins el territori del Llevant de l'illa, dins el que va correspondre a la ciutat aborigen de Tuccis. Potser els colons romans no apreciaven igual els talaiots com a monuments funeraris.

5.4 L'alqueria i els rafals musulmans

En aquesta secció el capítol arriba al seu clímax amb la polèmica de les alqueries i els rafals, una qüestió que és el bessó de la discussió historiogràfica sobre la geografia històrica de Mallorca i les Balears.

Es tractaran aquí ordenadament els tres elements rellevants de la qüestió: l'alqueria com a llogaret on vivia la gent en el medi rural, el rafal periurbà com a finca d'estiueig d'un gran senyor de la ciutat, i el rafal ramader com a sestador d'animals aïllat enmig de la garriga.

5.4.1 L'alqueria

El 1976 Pierre Guichard va publicar la seva tesi, amb la proposta seminal sobre el poblament per part de tribus berbers del Llevant peninsular en general i de les Balears en particular. Des de fa quatre dècades articula el debat historiogràfic. Com ja intuirà el lector en aquest treball no es considera encertada la teoria de la migració de les tribus. Ara bé, cal estudiar-la i tenir-la en compte per fer una proposta més viable que la tenguim en compte. I sobretot cal ser conscients que és el marc a partir del qual s'ha fet la

immensa majoria del treball territorial sobre la societat andalusina, inclòs el previ realitzat per aquest mateix autor³¹².

La hipòtesi que plantejà respecte de les alqueries i els rafals és que les primeres eren agrupacions comunals d'agricultors, i els segons eren explotacions estatals. Hi haurà temps més envant d'analitzar racionalment la proposta, però el que cal subratllar d'entrada és que tenia unes connotacions ideològiques evidents. El model que proposa per a les alqueries i els rafals és el dels kolxhoz i el sovkhoz. Les estructures agràries soviètiques són manifestament la base que va emprar. Cal tenir molt present les lluites ideològiques dels anys 70', quan el comunisme era el model social que es contraposava al tardofranquisme en particular i al capitalisme occidental en general.

L'alqueria sempre ha estat un concepte historiogràfic relativament indisputat. S'assumeix que eren llogarets poblats per famílies lliures, organitzats en estructures clàniques. El que cal copsar aquí és que les alqueries es defineixen a partir del treball de Guichard sobretot per contrast amb l'organització territorial que les substituirà, la trama feudal hiperjerarquitzada de possessions.

El que s'ha desenvolupat a partir de la proposta inicial de Guichard és la visió historiogràfica dominant actualment sobre el període andalusí a les Balears, principalment sota l'impuls de Miquel Barceló a la Universitat Autònoma de Barcelona. Un resum és el que proporciona Sitjes al treball de 2014 sobre Manacor: les tribus berbers emigraren des de la península d'illa en illa, establint-se en un territori buit de gent amb unes pautes similars a les dels seus llocs d'origen, semidesèrtics. Així colonitzaren les zones on hi havia fonts d'aigua. Cal tenir present que aquí l'estat llueix per la seva absència: no hi ha cap tipus d'organització centralitzada, cal suposar que més enllà de la Ciutat.

Aquesta visió va ser durament rebutjada per un arabista com Epalza, que en el cèlebre congrés de 1987 li va fer una crítica frontal i brutal, en aquest aspecte igual que en tots els altres que va poder encabir en el temps de la presentació que va fer, que es va titular "Precisiones sobre instituciones musulmanas de las Baleares", però si s'hagués anomenat "Delenda est Barceló" hauria estat un títol més indicatiu.

Sólo quiero advertir aquí, frente a afirmaciones que creo gratuitas de la existencia de estructuras tribales, árabes o sobre todo bereberes, en las Baleares de época árabe, que las referencias a nombres de tribus indican simplemente denominaciones personales, no necesariamente estructuras tribales. Dicho de otra manera, son apellidos de origen, no significa que para esos hombres y mujeres la realidad tribal fuera una realidad viva. Eso se ha de entender en particular de los topónimos con antropónimo tribal, es decir, con nombres de personas o tribus. Son sólo eso, nombres de personas. No llegan a indicar que haya más realidad tribal que la del origen familiar de los individuos, sea éste del Mágreb o de Oriente.
Epalza (1987) pàg. 86.

A aquesta crítica de fa trenta anys s'hi afegeix un corrent historiogràfic actual. D'una forma més educada Manzano³¹³ proposa el mateix que Epalza, que els cognoms tribals que hi ha a la toponímia de les Balears són fòssils, llinatges convencionals que recorden conqueridors de la península ibèrica de dos segles enrere.

³¹² Efectivament a l'Eix de Sineu (2003) l'estudi del territori es va fer a partir d'aquest marc interpretatiu. Posteriorment s'ha considerat necessari ultrapassar-lo, però el punt de sortida va ser aquell.

³¹³ Manzano (2006) pàg. 17 ss. el primer treball, i (2010) pàg. 95 ss. el segon treball. Cal esmentar que aquest autor és un investigador del CSIC.

En un primer treball, en introduir un estudi global de l'estructura política dels primers segles d'al-Àndalus, assenyala que la proposta de les tribus de Guichard no pareix quadrar gaire amb l'existència d'un estat centralitzat enormement sofisticat, així com que no ha trobat evidències de la presència de tribus clàniques igualitàries. Finalment retraça la proposta de les tribus al context ideològic de la Transició, amb la projecció de les posicions polítiques de llavors en els feudals conqueridors i els pacífics andalusins. Cal insistir en el tacte de Manzano, que deixa molt clar que valora la feina feta des de l'òptica de les tribus, que al cap i a la fi és una investigació perfectament aprofitable.

Al segon treball desenvolupa més extensament la qüestió: exposa com l'islam en el moment de la conquesta d'Hispania no era una religió radicalment diferent ni enfrontada amb la cristiana. La invasió del 707 dC va ser un moviment ideològic liderat per un petit nucli d'àrabs, secundat per un nombre major de berbers, que va ser majoritàriament acceptat per la societat hispana. Els berbers s'integraren ja dins el segle VIII en la cultura musulmana arabitzada, com ho anaren fent progressivament els hispans originals durant els segles següents. Reprèn la metàfora de l'arabista Julián Ribera que la conquesta d'Hispania havia estat com unes gotes de colorant en una safareig d'aigua. Aquí ja prefereix no tractar la proposta de les tribus, que simplement deixa de banda.

*

*

*

Vists els antecedents de la qüestió, caldrà pronunciar-se. La proposta aquí és que el tema de fons de tota la polèmica és el de la distribució de la riquesa en el període musulmà. La resta d'aspectes, tals com la migració de les tribus i el territori buit són secundaris.

Ja s'ha apuntat anteriorment com la base última de la teoria de la terra buida va ser la solució radical que va haver d'inventar-se mossèn Alcover per negar que els primitius cristians balears s'haguessin convertit a l'islam, cometent el nefast crim de l'apostasia. La solució racional que proposà Barceló³¹⁴ va ser una depredació sistemàtica de gent de les Balears per la pirateria musulmana a la recerca d'esclaus. L'argument de forma sintètica és el següent: el tribut d'un terç de la gent produeix la despoblació de les Balears, per això només resisteix el castell d'Alaró la conquesta musulmana. Així llavors les hagueren de repoblar tribus àrabs i berbers.

A partir d'aquí es basteix un entramat teòric sobre la colonització d'espais insulars de recursos escassos. Cal dir que es tracta de models biològics, basats en migracions per dir-ho d'alguna forma natural, el resultat més cridaner dels quals és la consideració de que les illes varen ser ocupades des de Dènia en progressió geogràfica: primer les Pitiüses, després Mallorca i finalment Menorca.

Si es considera que les Balears no varen poder ser conquerides fins que va caure Sicília en mans musulmanes, s'arriba a la conclusió de que de forma més o menys activa seguien essent els ulls de Bizanci al Mediterrani Occidental, com en temps de Justinià, i les flotes bizantines mantenien bàsicament a ratlla als corsaris musulmans.

Respecte de les illes buides, cal tenir en compte les treballs sobre la genètica dels eivissencs fets per Misericòrdia Ramon i el seu equip de Genètica de la UIB. Es feren

³¹⁴ Barceló (2005) pàg. 47 ho resumeix de forma sintètica. El 2001 ho feia de forma més extensa. Val a dir que s'interpreten les escasses i lacòniques fonts documentals del període de forma un tant forçada.

d'entrada per detectar possibles afinitats de la població xueta mallorquina afinitat amb Orient Mitjà. Un resultat inesperat va ser determinar que la població de les Pitiüses des del punt de vista genètic és una illa en comparació a la resta del Mediterrani Occidental, ni tan sols el Nord d'Àfrica. Només alguns marcadors mostren afinitat amb pobles orientals. Així proposen plausiblement que la població d'Eivissa, abans de l'arribada del turisme, era genèticament similar a la que es va establir a l'illa fa tres mil anys procedent del Líban, els colons fenicis. Ni tan sols la conquesta catalana va alterar-la.

En aquest cas concret la genètica desmunta la proposta de les tribus berbers a Eivissa. Cal tenir en compte que es proposava que Eivissa estava totalment despoblada, una idea raonable ja que illes menors són més sensibles a les ràtzies, com evidenciaren a Menorca els turcs i els cartaginesos. Això no és un cop decisiu però ja posa en certes dificultats a la teoria. Els *bahriyyun*, els voluntariosos homes de la mar que transportaren les tribus, haurien hagut de fer una mica de volta.

Més problemàtic és que Mallorca es reveli en el present treball com un territori perfectament estructurat i amb una evolució totalment coherent des de l'època prehistòrica, quan va tenir lloc el vertader assentament en una terra buida, passant pel període romà que enfonsa les seves arrels en el musulmà lligant-s'hi de forma indisoluble. Així la proposta que es fa aquí és que l'immens treball documental i de camp fent seguint l'estela de Guichard i Barceló seria molt més fructífer canviant lleugerament alguns dels postulats inicials. Seria el millor homenatge que se'ls podria fer, emprar-lo de base per discernir l'evolució territorial de les Balears.

Tot el considerat fins ara pal·lideix front a l'autèntic bessó de la polèmica, la distribució de la riquesa vist des de l'eix polític de confrontació dreta esquerra. A les Balears els governs de dretes fan successives edicions del Llibre del Repartiment, i els d'esquerres de cròniques musulmanes. El tema transcendeix clarament l'àmbit acadèmic i arrela a la lluita de classes de la Transició. La Mallorca poblada per tribus berbers igualitàries a les quals no es robava l'excedent ve a ser una imatge de l'Arcàdia perduda de l'esquerra, una autèntica contraposició a una societat catalana feudal hiperjerarquizada. Ara bé, la darrera va existir, i la primera pareix que no.

La toponímia de les alqueries

La hipòtesi és que els noms àrabs i berbers que es troben a la toponímia de Mallorca corresponen bàsicament als participants a la conquesta musulmana, als quals s'assignaren latifundis confiscats a les èlits locals. Cal considerar que aquesta conquesta no va trasbalsar gaire la població de l'illa, que des del punt de vista d'entrada de nova gent va ser reduïda.

El model que li seria aplicable és el de l'aculturació cap al castellà de les Balears per part de funcionaris i militars fins a l'arribada del turisme i l'emigració. Efectivament el castellà i els modes espanyols venien modificant els costums insulars durant els darrers segles amb una aportació ínfima de persones de gran prestigi. A una escala més accelerada això és el que degué passar arrel de la conquesta musulmana.

Així el que es postula aquí és que els conqueridors devien ser en gran part propietaris absentistes, la majoria residents a la Ciutat. Aquest model és de sobres conegut, és el que va funcionar amb la gran propietat d'ençà de la conquesta catalana.

*

*

*

Feta aquesta agressiva introducció cal fixar alguns fets. En primer lloc les etimologies essencials. El terme romà per designar els llogarets de les Balears era *vil·la*, que deriva a través de *vicula* de vicus, que és la paraula indoeuropea per un grup de cases, que ha donat també l'oikos grec i el sufix germànic -wich. D'altra banda alqueria deriva, com mostren Corrientes pàg. 941 ss. i Belot 635, de l'arrel QRY قري, que denota allotjar, albergar, hospitalitat, menjar, rierol, ciutadà, safareig, olla. Així té un clar sentit d'assentament estable on viu la gent, amb horts. Hi ha algunes viles que matisen aquesta idea central: així una Vilarara a Alcúdia i una altra a Manacor expliquen que allà les cases estaven disperses, un fet notable per ser contrari a l'habitual. Per cloure el tema cal afegir que el Vocabulista, pàg. 628, deixa clar que villa i alcaria són el mateix.

Alqueria té un significat territorialment contraposat al de rafal: central contra marginal, persones contra animals, agricultura contra ramaderia, camp contra garriga. Des de l'època prehistòrica el territori antropitzat es defineix emprant aquestes oposicions.

A continuació ve el cèlebre terme BEN, un dels més habituals de les llistes del Repartiment. BENI, ABEN, BANU, apart dels casos en que es confon amb un edifici, que no són pocs, tot ve a expressar una mateixa idea, la filiació. Aquesta no és però un sincer amor i respecte dels fills envers el pare com s'esperaria actualment, ni una adscripció clànica com succeïa a les muntanyes de l'Atlas: era un legitimació social de la propietat privada, segurament percebuda com abusiva, feta mitjançant un vincle sanguini.

Aquesta hipòtesi s'explica molt millor si es considera un altre cas, que ve a ser un estricte paral·lelisme. Les possessions de Mallorca s'anomenen de forma generalitzada Son tal, pregonant el nom del propietari. El sistema va començar en la nostra opinió després de la revolta de les Germanies el 1520. Originalment era un efecte de la lluita de classes duita al latifundi rural. Els propietaris ciutadans absentistes començaren a relegitimar la possessió donant-li un nom certament tendencios: *Son Senyor*, això és del senyor, era un mantra fet repetir cada dia a les classes socials desfavorides que havien estat durament castigades per voler assaltar el cel, com es diu ara. D'aquí sorgeixen son Puigdorfilà o son Berga, els noms de les grans finques d'estiueig devora Ciutat.

Posteriorment des de la cúspide social on es va originar el son s'ha popularitzat fora mesura, difonent-se entre les classes baixes amb notable èxit. Així qualsevol llinatge humil es pot perpetuar en una finca, tipus son Grimalt.

Tots els establits segregats posteriorment dels grans latifundis, ja siguin granges raonables, simples quarterades d'ametlers, o moderns quartons de caseta il·legal, duen invariablement el preàmbul, que ha perdut qualsevol valor gentilici i s'ha alliberat a la imaginació: son Fam és un bon exemple amb sarcasme, i son Canostrà és un digne representant de la línia més ingènua .

Feta aquesta consideració, es pot abordar un tipus concret de topònim que és manifestament derivat dels conqueridors, els gentilicis de llocs de la península i de més enllà. Així apareixen varis berebers que pareixen simplement llinatges: Re142 Albarbar Re172 Albaraber. Després hi ha un grup força nombrós de personatges de ciutats que pareixen implicades en la conquesta musulmana de les Balears:

Així tres *Deni* de Dènia, el port més avinent per anar a Eivissa, Re342, Re677 i Re706. Dos *Alacanti* d'Alacant, Re646 i Nu199, que també és força indicat com a punt de sortida cap a les Balears. Un Re036 *Sarisi* de Jerez. Un Nu149 *Carabaqui* de

Caravaca. Un Re514 *Murci* de Múrcia. Un Re676 *Ualenci* de València. Un Re66 *Alundi* d'Onda. Un Re682 *Saragoci* de Saragossa. Un oranès, Re575 *Ahuarani*.

Aquest grup configura una constel·lació que indica d'on va provenir la gent que participà a la conquesta. Cal considerar-lo estrictament similar al format actualment pels llinatges Barceló, Terrassa, Vic, Manresa, Martorell, Narbona, ...

Un altre cas que raonablement és posterior a la conquesta és Re044 *Iebici*, l'eivissenc. Seria un funcionari desplaçat a la cort de Mallorca. Cal notar aquí que per anomenar l'illa d'Eivissa en àrab es va adaptar el nom original d'Ebusus com a Yabisa, la seca, una forma singularment adequada per referir-se a aquella illa.

En canvi els gentilicis de llocs de la mateixa illa cal considerar-los amb molta precaució. A Bunyola hi ha un rafal Montueri, situat en un promontori al nord del poble: és a dir que era més aviat el sestador del turó allargat.

Respecte dels noms purament musulmans, com per exemple Abd el Aziz que vol dir l'esclau del Poderós, i és un dels més comuns a la toponímia, la nostra pregunta és: hi havia alguna llei que impedís als mallorquins convertits a l'islam posar-se'l de nom?

En la nostra opinió de forma majoritària la gent mallorquina, sobretot la que tenia grans propietats, va adoptar les formes àrabs per estructurar el seu nom: així es podria trobar per exemple Servi fill de Sans fill de Llop, que com a topònim és legitimador de la propietat d'un latifundi, estigui més o menys islamitzat. Per acabar cal recordar que la teoria de l'apostasia esterilitzadora de mossèn Alcover es va originar a davant aquest tipus de noms: veure cognoms clarament llatins despuntar dins les cadenes d'*aben* el va inquietar profundament.

El territori funerari musulmà

Ja s'ha vist en tractar els rafals de color com els blancs segurament eren sepulcres, mausoleus o cementeris musulmans. Hi ha varis tipus més de topònims que remetent a estructures funeràries musulmanes.

Cal tenir present que a efectes territorials en aquest període es degueren seguir les pràctiques anteriors, sobretot pel que fa a mausoleus de personatges situats vora camins.

Un primer grup és el format per Re225 A. *Alcubo* Pollença i Re056 *Alcubeyba* Ciutat, la cúpula i la cupuleta. Aquests es venen acceptant com a indicatius d'un mausoleu musulmà. Cal notar que així com el segon és evidentment una paraula àrab el primer podria ser perfectament un cub llatí, és a dir un colomer.

El grup més interessant és el format pels peregrins. Hajj حَجَّ significa peregrinatge, i normalment s'associa amb els musulmans que han acomplert el viatge a la Meca. A Mallorca s'emprava també per designar els camins, Mahajja era el terme que avui es traduiria per carretera: de Ciutat surten la Mahajja d'Inca, la de Banyalbufar, la de Montuïri, ...

Aquesta constatació viària ve al fil de que Hajj també té l'accepció de santuari. Aquesta ha de ser el significat pels nombrosos Hajj i Beni Hajj de la toponímia: eren mausoleus considerats com a sepulcres musulmans. Així es troben Re455 *Beni Alhax* Petra, Re466 *Beni l'Alheux* Petra, Re545 *Benol Hatx* devora l'Almudaina d'Artà i Re586 A. *Ali aben Alatx* Artà.

Una parella d'Inca és especialment reveladora, la formada per Re204 *Mahomet him a Hag almeari* i Re206 *Alhag Almengi*, és a dir la del puig de Maria i la de la plana.

Devien estar situades al vessant del puig de Santa Magdalena, vora el camí de Búger o el de Pollentia.

5.4.2 El rafal periurbà

Pel que fa als rafals, l'element polèmic per excel·lència de la parella d'alqueria i rafal, cal traçar la qüestió a partir dels treballs de Guichard, a fi d'aconseguir-ne una perspectiva històrica.

Al primer treball de Guichard publicat el 1979 aquest autor va proposar que els rafals eren finques periurbanes pertanyents a personatges eminents socialment. Com ja s'ha dit hi havia un transfons molt clar d'economia soviètica en aquella proposta, en que les alqueries eren granges comunals i els rafals granges estatals.

Aquesta hipòtesi va ser contrastada per María Jesús Rubiera Mata, una arabista que pertanyia al cercle de Mikel de Epalza, en un cèlebre article de 1984 "Rafals y raales; ravals y arrabales; reals y reales". Va assenyalar que des d'un punt de vista filològic els rafals eren sestadors de bestiar, i els va distingir dels reals, horts urbans, i dels ravals, barris periurbans. Val a dir que és un article impecable filològicament que contribueix a clarificar molt la qüestió.

Al segon treball, l'ampliació del primer feta el 1987 una dècada després, Guichard va replicar³¹⁵ l'article de Rubiera. A partir d'una extensa revista de documentació va reafirmar-se en les seves afirmacions. Seguí insistint en que hi havia una categoria molt clara formada per finques periurbanes anomenades rafal, posseïdes per alts funcionaris. Les distingí clarament dels reals, horts tancats situats a les zones de regiu vora les ciutats.

El millor però és que una vegada fixada la postura sobre els rafals dels grans senyors, Guichard no va tenir cap problema en admetre que efectivament hi havia també uns rafals rurals situats en zones marginals respecte dels camps principals de les alqueries, que potser tenien un origen ramader. Concretament va identificar-ne alguns a València i Murcia que encaixen en el model de rafal sestador que es ve assumint aquí.

A la vegada que Guichard assumia parcialment els plantejaments de Rubiera es va celebrar el controvertit congrés de 1987, on es va presentar un treball per part de Barceló, Pinyol i Poveda "Eren ramaders el rafals de Mayurqa? Un exercici de simulació històrica?" que feia una desqualificació, tal vegada un poc excessiva, precisament del treball de Rubiera.

La violència intel·lectual que hi va haver al congrés, per part dels dos bàndols, deixada en fals per la postura conciliadora de Guichard, han provocat durant les darreres dècades una congelació de l'assumpte. Les postures quedaren tan enquistades i en evidència a la vegada que des de llavors només s'han escrit vaguetats sobre la qüestió.

Com s'ha dit Guichard va deixar el tema resolt. Hi ha dos tipus de rafals, els periurbans pertanyents a l'alta societat i els rurals que són sestadors per animals. El primer que cal fer és demanar-se perquè dos tipus d'estructura territorial a priori tan diferents compartien el mateix nom.

³¹⁵ Guichard (2001) pàg. 511ss.

Cal copsar que en tots dos casos es tracta d'estructures auxiliars. Les possessions situades als turons entorn de la ciutat, a sa Vileta o Establiments per exemple, eren llocs d'estiueig dels senyors, que tenien les cases principals a dins Palma. Igualment els rafals ramaders o bovals són edificis auxiliars per a la gestió dels ramats de les alqueries o possessions.

Finalment es proposarà aquí una solució personal a la dualitat del terme rafal. Fa unes dècades, com a conseqüència de la lectura dels primers llibres de Barceló, vaig dedicar-me a visitar molins d'aigua dels voltants d'Establiments, on vivia. Cal assenyalar que aquesta localitat està situada al bell mig de la major concentració de molins de l'illa, ja que apart dels de les sèquies de la Vila i d'en Baster hi ha els de Puigpunyent i Valldemossa, entre d'altres. Record perfectament que molts de molins, edificis obsolets i fora d'ús des de feia temps, havien estat venuts a estrangers que els havien adaptat com a vivendes.

D'altra banda Bisson observa que en establir-se les grans possessions el primer que es parcel·la són les zones més dolentes, formant-se un paisatge on les planes de cereal encara pertanyen als grans propietaris, i són atalaiades per les petites finques de poques quarterades sobre els vessants rocosos. A Manacor aquesta imatge és vívida a son Crespí vell, on la plana oberta entorn de les cases és vigilada des del vessant del puig de son Galiana per multitud d'establits.

En tercer lloc cal observar que les zones agrícoles més polentes són les planes amb gran potència de terra, lloc anodins paisatgísticament que a les grans ciutats han acabat acollint els barris de classe baixa. En canvi els turons rocosos que no es poden cultivar i només serveixen per a la ramaderia i la caça han acabat acollint el barri més benestants. Aquí es contraposa a Palma son Vida amb el polígon de Llevant, a Barcelona Sarrià amb Bellvitge, o a Madrid les urbanitzacions del nord amb les ciutats de sud.

Finalment es pot observar que avui en dia a Mallorca és molt més adequat arreglar una antiga boval en un turó rocós amb vistes per llogar a alemanys, que una caseta enmig d'un pla de terra bona sense vista ni corrents d'aire.

És evident que quan els senyors condicionaven una finca d'estiueig als turons de devora la ciutat, solia estar situada en l'emplaçament d'una antic sestador, amb una edificació preexistent, on la garriga ja estava aclarida, hi havia un camí d'accés i l'aigua s'havia resolt d'alguna forma. Hi ha un paral·lelisme clar amb el terme castellà "una quinta de recreo".

Tampoc no cal perdre de vista l'aspecte humorístics de la qüestió, anomenar rafal a un palau rural era una forma aparentment modesta de referir-s'hi, igual que avui en dia s'anomena sa barraqueta a un xalet de quatre habitacions amb piscina.

* * *

Els rafals senyorials periurbans han estat prou estudiats des de Guichard. Al terme estricte de la Ciutat, al floral de Palma, hi ha diverses mostres:

Raal abn elquetib R005. Aquest és un cas paradigmàtic de rafal propietat d'un jerarca urbà, en aquest cas un escrivà com assenyala Rosselló, un katib.

Els casos anteriors són exemples ja coneguts. Es poden ampliar amb una categoria molt curiosa de propietaris de rafals que són els custodis de diners públics que apareixen als voltants de Ciutat, un grup que sobrepasa el període musulmà per

endinsar-se de ple en el romà, mostrant una vegada més que les estructures territorials són transversals.

El primer és un Actarat que apareix al Repartiment Àrab. Ha de derivar de ACTUARIATUS, un terme tardoromà equivalent al quaestor o tresorer clàssic. Ha d'estar situat devers Bendinat segons la reconstrucció feta de la part del Repartiment on apareix. Aquesta i la següent figuren en annexes que ressegueixen les llistes.

També un rafal Re068 *Rahal Alfeschi* que ha de provenir de FISCUS. Està situat devers sa Vileta, com es mostra a la reconstrucció que s'ha fet del tram de Repartiment en que apareix.

I finalment el nostre preferit: Re058 *Caria Mantalutz* que ha de ser MONETALIS. El goig de descobrir aquestes etimologies és el millor del present treball. Aquesta alqueria està a prop del rafal d'un jutge, pel que és molt plausible que fos la finca d'estiueig d'un alt càrrec. Monetalis LS1161 denota en llatí el gestor de la seca de moneda, conegut en època medieval com el senyor de la bossa d'or.

A aquests es poden afegir Re029 *Rahal aben Moxerif* a Ciutat, i Nu351 *Rafal Almuxarif* a Campos. Muxarif és un terme que denotava als tresorers a l'Espanya medieval, traduït en castellà com almojarife.

Finalment cal afegir el Hazen molt freqüent a l'entorn de la vila d'Inca pel que Rosselló proposa el significat de tresorer. Co 231 حزن. de l'arrel JZN, حزن Co305, que ha donat el famós termes magatzem i té un sentit general de riquesa, acopi,

Si a tot això s'afegeix un habitual topònim actual com és el de cas Tresorer, en la versió deformada Treuré, la conclusió és irresistible: hi ha una tendència universal en interpretar les compres de finques, és a dir els enriquiments patrimonials, per part de gestors de diners públics, com una relació causa efecte.

Voltant pels rafals periurbans de la Ciutat

En aquest sotsapartat es proposa la interpretació de dos grups de topònims del Repartiment, que pareixen bàsicament rafals periurbans. El primer grup segueix la costa i va des de la porta del Camp fins al Coll d'en Rabassa. El segon està potser ubicat a la zona de sa Vileta de Palma.

Hi ha una peculiaritat que és la de que no hi ha cap correspondència documental de que el segon tram sigui realment sa Vileta. Això fa que potser tot el que aquí s'exposa sigui incert. Ara bé el procediment és l'interessant, ja que en aquest plantejament s'empraran les eines territorials desenvolupades en aquest treball.

Comença així el recorregut costaner des de l'actual Costa del Gas amb la *Almunia Alcami* R001 Ciutat. Seguim Rosselló en la proposta de que significa mesquita. Deriva de l'arrel جمع Be90. JME, Reunir-se ajuntar-se, formar una col·lecció. amb el significat particular de mesquita. La vocalització de la jim és africada, pel que a inici de paraula devia sonar alguna cosa com tsami o csami.

Surt de la ciutat per la porta del Camp, i el primer que troba són dues almunies. Raonablement són una vegada passada l'horta, la qual es dividí en sectors. Devien ser finques aferrades a l'horta, però ja fora del sistema de sèquies, que aprofitaven excedents. El nom no implica que hi hagi una mesquita, sinó que era propietat d'una. Pareix que aquesta i la següent almunies eren per la zona del palau de congressos.

Almunia... R002. Antropònim.

Rahal Alaacap. R003 Ciutat. Seguim Rosselló en la proposta de que significa rafal de la costa. Deriva de l'arrel EQB Be509. aquesta genèricament es refereix a anar darrera, trepitjar els talons, engarronar. Una accepció concreta és la de costa o turó, pronunciat aacab, que a la llum de l'arrel queda clar que es refereix sobretot a desnivell. Les costes dins Ciutat es denominen amb aquest terme, com recull a la pàg. 61. Resulta sorprenent que a la vista d'aquesta sòlida paraula, equivalent claríssim del costa llatí, el mateix autor proposi el famós sanad per explicar els sant- com a pujades. Aquest rafal deia estar situat devora el gual del torrent de Barberà en arribar a la mar, on ara hi ha unes passadores. Aquesta és l'única explicació pel concepte de desnivell en una zona tan plana.

Rahal Almoraiçi. R004 Ciutat. Rosselló proposa que és un diminutiu de mars, la paraula genèrica per port.

Raal abn elquetib.R005. Aquest és un rafal paradigmàtic d'en Guichard, propietat d'un jerarca urbà, en aquest cas un escrivà com assenyala Rosselló, un katib.

Beni Carbetz axarquia i Beni Carbetx algarbia. R006 i R007 Ciutat. Carbetz no és un terme àrab ni un antropònim conegut, per tant es pot intentar una etimologia llatina. Corb és un terme molt plausible, que cal recordar que apareix a la toponímia de forma recurrent. Seria a la zona entre el Molinar i Ciudad Jardín. Cal recordar que més envant en època històrica es situava es Carnatge, el lloc on es deixaven les restes d'animals morts de la ciutat. D'altra banda podria ser un nom de persona, Corvius o Corbus o Corbulo.

*

*

*

Passant ja al grup de sa Vileta, comença amb la Caria Almocatit. R062 Ciutat. MQTṬ *قط* Co9555 Be646, Vo193. Mut i Rosselló s'estranyen de que aquesta alqueria s'anomeni "el desmenuzado". El significat general de l'arrel és tallar, igualar. Una accepció interessant és la que dóna el Vocabulista, tisoires. En la nostra opinió es tracta del patíbul situat al camí de Puigpunyent, devers sa Vileta, on s'exposava un dels trossos de les persones esquarterades. Els llocs on s'exposaven persones ajusticiades, senceres o en porcions, eren punts territorialment prominents.

La Caria ha de ser l'actual sa Vileta, un nucli construït a partir de les cases de son Palmer, que funcionaven com a hostel al camí de Puigpunyent i Estellencs. El patíbul ha de ser al lloc on hi ha ara el cementeri de sa Vileta.

Aquest topònim es pot contrastar amb el que dóna el Repartiment Àrab quan assenyala els límits de la ciutat. Enumera de forma antihorària des de Ciudad Jardín les parts del terme estricta de Ciutat. Des de la mar és senzill seguir cap enrera per identificar el topònim a la zona de sa Vileta. Des de ses Illetes, al jazira, passa a la costa d'Urzen, i al cementiri blanc. Aquest ha de ser el cementiri actual de sa Vileta. Al llarg d'aquest treball s'exposa de forma recurrent la nostra sospita de que els actuals cementeris sanitaris del segle XIX estan situats sobre antics recintes funeraris, però aquesta és la confirmació més espectacular.

المقبره البيضاء, almaqabra albaida, el cementeri blanc. El cementeri de sa Vileta.

عقبة و رجن, eqaba urgen, la costa de les pastures. És la carretera del coll de sa Creu, el camí cap a Vallldurgent. El nom àrab, que s'ha conservat, significa tenir animals estabulats, RZN, *رجن* Co419, Be239. Això evidentment implica que era una zona per la seva proximitat a la Ciutat dedicada a la pastura de bèsties. Ja s'ha exposat la hipòtesi de que la comarca del Pariatge estava dedicada precisament a això.

Ses Illetes. Busquets dubta en la transcripció del que ha de significar Illetes, la fita inconfusible del terme de Ciutat a la costa de ponent. Proposa الجراية, que és pràcticament igual que al jaza'ir, amb unes diferències mínimes de punts.

Tornant a sa Vileta, actualment encara es conserven els topònims que assenyalen les forques de cada poble, situades generalment a devora el camí de Ciutat. També es sap on eren els llocs que a Ciutat o Manacor servien per exposar les parts esquarterades. Aquestes peculiars infraestructures són el que es coneix com NIMBY, és dir elements que ningú vol com a veïns, i de fet hi ha constància de greus polèmiques en ocasió del desplaçament d'alguna, com és el cas de les forques de Felanitx. És raonable suposar que els emplaçaments eren ultraestables, i que no es mogueren des de l'època romana. Així cal considerar que l'Almocatait de Ciutat es va mantenir, igual que Nu202 *Carnifrit* de Manacor, que deriva sens dubte de *Carnifex* LS293, executor.

Rahal Almagiba. R063 Ciutat. MEJB عجب Co744 Vo190. Té un significat de lloc meravellós, soberbi. Ha de referir-se a la àmplia vista sobre la ciutat, tota la plana i l'illa de Cabrera. És sabut que aquesta panoràmica des de la serra de Portopí cridà l'atenció fins i tot al rei en Jaume, paràgraf 67 Llibre dels Fets, i és una de les principals raons de que a devora hi hagi la urbanització de luxe de Palma, son Vida. Cal recordar també el topònim Badaluc, que significa vistes espectaculars.

Munia Naceh. R064 Ciutat. NaZeH, نرح Co857 Be818. Significa allunyat, i particularment pou quasi sec. Si es relaciona amb la villa seca de més envant queda clar que era un hort situat en un regueró elevat, on la font rajava poc.

Rahal Aben Xir. R065 Ciutat. Antropònim.

Rahal Alhayat. R066 Ciutat. KHaYaTT خيط Co340 fil, sastre. Si s'accepta aquesta paraula ha de voler dir que un sastre se va comprar una finca a la zona, una quinta de recreo.

Es poden ajuntar la finca de les vistes meravelloses, la d'Aben Xir i la del sastre per configurar una zona d'estiueig.

Billa Secca. Re067 Ciutat. Una vil·la situada sobre un turó, allunyada de fonts d'aigua. Seca significa aquí que per abeurar els ramats s'havia de fer un llarg trajecte cada dia. Podria ser es Putxet, una possessió englobada actualment dins sa Vileta. La vila hauria estat situada sobre el turó dins una murada postalaiòtica.

Rahal Alfeschi. R068 Ciutat. Mut i Rosselló no troben una arrel que expliqui aquest nom. Cal cercar per tant un origen llatí. FISCUS és un candidat evident, amb la derivació vila fisci. Originalment el terme significava panera, però és prou més conegut com a l'encarnació econòmica de l'estat, és a dir el Tresor. En la nostra opinió es pot traduir com Cas Tresorer. Això té una profunda implicació, la de que era una zona d'estiueig de famílies benestants prou abans de l'època musulmana.

Rahal aben Halil. R069 Ciutat. Antropònim.

Rahal Alcanaquin. R070 Ciutat. QNQ فنق Co978, Be668. Mut i Rosselló s'estranyen de que sigui un lloc d'aturada. Es tracta d'una estació, una aturada al camí, és a dir una taberna sobre una ruta. La nostra consideració de que es tracta de la zona de sa Vileta s'havia fet sense tenir en compte aquest topònim, pel que té un caràcter de confirmació independent. Ja s'ha dit que a sa Vileta hi havia un hostel pel descans dels viatgers.

5.4.3 El rafal rural i ramader

La historiografia recent considera que la distinció entre alqueries i rafals era molt clara abans de la conquesta catalana, i en canvi després els nous posseïdors varen deixar d'entendre-la, emprant ambdós noms pràcticament com a sinònims. Dilucidar aquesta darrera qüestió és bastant important, ja que discernir si és dona un ús distintiu al terme rafal des de la conquesta ençà pot tenir importància a l'hora de determinar que eren exactament els rafals en el període andalusí.

Es pot començar amb una observació personal. Vaig demanar a dos caminers, dues persones profundament coneixedores del camp i del territori, que era per ells un rafal. Un va dir “una finca”, l'altre “una rota, terra prima per bestiar”. El significat de les paraules s'aprèn per inducció. Alguns observadors del territori noten que els rafals estan situats en terres de segon ordre, i altres no.

La definició que dona el DCVB no és concloent, tot i que s'hi perfilen els dos significats prototípics del terme, finca devora la ciutat i finca de terra prima.

1. RAFAL m. ant.

Casa de camp amb un tros de terra no gaire gran. Com molts posseïdors de diverses alcherias, rafals, camps, vinyas y horts... sian vingudas a menys per no cultivar aquellas, doc. a. 1409 (Hist. Sóller, i, 800). En açò no hi són entesos los senyors de les alqueries e rafals dins lo vinyet en sa habitació, doc. a. 1428 (Mostassaf 264). Situada fora los murs de la ciutat de València en lo raffal appellat de Sen Guillem, doc. a. 1459 (Arx. Gral. R. Val.). En un rafal de la possessió de les basses del terma de Marratxí vivia una minyona, doc. a. 1684 (Aguiló Dicc.). Els marges y parets divideixen... els rafals, comes y tossals, Rosselló Many. 136.

Es pot seguir analitzant la percepció que es tenia de la relació a les escriptures. “Una alqueria amb els seus rafals” és un terme que apareix parcial però consistentment a la documentació medieval, denotant una relació subordinada on l'alqueria és l'element dominant i els rafals secundaris. També és cert que apareixen a les enumeracions llargues de finques els dos termes fusionats en una introducció genèrica “alqueries o rafals”, però el que és cert és que mai es diu “un rafal amb les seves alqueries”.

La gran presència de rafals possibilita emprar arguments quantitius en la discussió sobre la seva essència. Així al seu cèlebre article Soto va obtenir dades de les superfícies mitjanes dels camps anomenats alqueries i rafals al Repartiment Reial, i es constata que els rafals són significativament menors que les alqueries.

Això té una explicació evident si s'admet que els rafals estan situats sempre en terrenys d'inferior qualitat que els de les alqueries, en camps pitjors destinats inicialment a pastures. En principi un rafal seria el descendent d'una boval prehistòrica, però també podria ser que aquest s'hagués convertit en una alqueria i el seu rafal fos un nou camp, encara pitjor que l'anterior.

La hipòtesi que es proposa aquí ja ha estat sobradament avançada. S'ha construït i exposat un model evolutiu que des dels poblats prehistòrics primigenis mostra l'evolució de la oposició entre horts centrals i pastures perifèriques, entre alqueries i rafals.

Ara ha arribat el moment d'emprar una altra eina d'interpretació territorial, mostrant com els rafals andalusins de Mallorca tenien una toponímia molt consistent pel que fa a una funció ramadera.

Una de les qüestions més sorprenents en la polèmica sobre els rafals és que no s'ha tractat mai d'estudiar els noms que tenien, relacionant-ho amb la seva funció. De fet això es pot incloure dins el conflicte entre els etimologistes llatins i els àrabs. Com es ve repetint, si la meitat dels topònims del Repartiment no tenen cap tipus d'explicació a partir de l'àrab, potser es pot provar amb el llatí. Ja s'ha discutit abastament les causes i les implicacions d'aquesta autolimitació etimològica, pel que aquí cal centrar el tema en els rafals.

Cal així entrar a examinar els significats del topònims definits com a rafals. Evidentment no es tractaran aquí tots, ja ha quedat clar com és plausible que bona part fossin adquirits per propietaris particulars que els donaren el propi nom. Des del punt de vista de la recerca etimològica es divideixen en dos grans grups. El primer és el dels noms àrabs transcrits en català. Aquests són relativament senzills de desxifrar, ja que han estat objecte de la historiografia. El segon és més divertit, ja que són les transcripcions al català de noms adaptats a l'àrab que originalment eren llatins, és a dir un camp tenebrós obert a la interpretació.

El mateix nom de rafal

La resposta a la pregunta sobre la seva naturalesa és prou clara quan es comença pel propi nom de rafal. En la nostra opinió és tan evident que rafal vol dir sestador, que el camp contrari a aquesta etimologia ha preferit no furgar en la resta de noms per no tenir desagradables sorpreses.

Començant pel principi, en àrab l'arrel RHL رحل significa bàsicament moviment, i així es troba a Corrientes pàg. 420 ss i a Belot pàg. 240 ss: Partir, posar-se en marxa, alçar el campament, transhumar. El significat de lloc, que apareix fugaçment, queda inserit dins un context abrumador de viatges i selles de muntar. No és un lloc on s'està, és un lloc on es va una aturada dins un viatge, és a dir, on els ramats transhumants passen la nit.

Aquesta presumpció raonable es veu confirmada pel "Vocabulista in Arabico", l'extraordinari document que es va redactar a Mallorca o als seus voltants cap al segle XIII, Raimon Martí frare predicador³¹⁶. Aquest argument era deixat de banda per Barceló al congrés de 1987. Cal fer una observació en favor seu. Els diccionaris àrabs solen ser reculls prou estereotipats, amb moltes paraules que segurament no s'empraven, i provenen en darrer lloc dels primers estudis fets a Damasc i Bagdad de la llengua de la nova religió. N'és una mostra la gran importància dels termes referits a camells. Moltes acepcions de paraules que apareixen a la toponímia de Mallorca no es veuen reflectides al diccionari, com per exemple Sultan i Zar. Això fa que donem la raó a Barceló quan deia que no era un argument gaire decisiu.

Dit això, en aquest diccionari àrab llatí conservat a Florència rahal es tradueix simplement per ovile: pàg. 105 RHL és Ovile. Ovile és un terme italià que significa sestador, un sinònim de la paraula més emprada en aquell país que és *adiacentum*.

Ja s'ha ressenyat una curiosa variació del topònim genèric rafal. Sobre la ruta antiga que unia Palma i Sineu hi ha el lloc des Rafalet. Avui en dia Mallorca és plena de

³¹⁶ Així s'afirma a la pàg. xiii de l'edició d'Schiaparelli de 1871, basada en el Còdex conservat de la Biblioteca Riccardiana de Florència.

rafalets, diminutius del quasigenèric rafal. Aquest però és diferent ja que està documentat al Repartiment. R655 *Rohayaletz*.

No pot derivar de l'arrel RHY molí, en un diminutiu *ruhayat* molinets. Cal considerar que el nom original era RHLT, amb el sufixe T habitual en àrab. Aquesta paraula té un significat molt clar, el d'estació, el de punt de relleu sobre una ruta. En la nostra opinió en algun moment hi va haver una estació on es rellevaven els cavalls als missatgers oficials de la ruta entre Palma i Sineu. Cal comparar-ho amb el telègraf òptic entre Palma i Maó, que encara dóna nom a varis indrets.

Proposat fonamentadament un origen pel terme àrab rafal, també es pot legítimament demanar a quin nom llatí va substituir. És raonable suposar que i havia un terme genèric que els englobava a tots, l'equivalent del rafal àrab i del sestador català. La millor forma de cercar-lo és veure quin és el denominatiu més usual dels rafals.

Un dels més freqüents és annex. La paraula apareix repetida i clarament a les llistes del Repartiment. Així apareixen per exemple R023 Ciutat *Rahal Annexee*, R186 Inca *Rahal Annaxtira* i R798 Montuïri *Rahal Buceiar Annexi*. Que hagi estat ignorat es deu en la nostra opinió a que causa torbació, tant als lectors originals com als actuals. "Es rafal annex", aquest és un concepte que s'entendria encara avui. Cal reconèixer d'entrada que els diccionaris de llatí no recullen aquesta accepció. Sí la recullen en canvi per "adjacent". Considerar que annex vol dir estable és bastant raonable. Aquí venen a la memòria les cases naviformes del Bronze final, amb les seves dues naus aferrades: una és la vivenda i l'altra, l'annexa, és l'estable.

Des d'annex es pot seguir estirant el fil, i veure com va perllongar la seva vida traduït l'àrab, en el grup format per *Rahal Muci*. R074 Ciutat. R413 Sineu. Deriva de l'arrel WZY, Be 939 Co 1283. *وزى* que significa: estar enfront, correspondre's, ser paral·lel, estar adossat. Amb el prefix m- el verb es converteix en un nom, un altre equivalent d'annex.

Finalment es pot afegir el R453 *Rahal Azeida* a Petra. Rosselló assenyala que ZAD significa afegit. Deriva de l'arrel *زاد* Co503 que significa augmentar, incrementar, afegir. Pareix clar que és una traducció literal de annex.

Les pastures del rafal

Un aspecte prou important dels rafals són les pastures. De fet són la seva funció essencial, permetre menjar als ramats,. Així apareix una família de noms dedicats a ressaltar-ho.

El és evident és *Rafal Aixat*. Aquest terme apareix tres vegades al Repartiment Re199 *Rafal Atzat* Inca, Sineu R382 i Montuïri R698 on es conserva encara avui donant nom a una possessió de Montuïri. *Rafal as shat* significa el sestador de la garriga. En l'àrab d'Hispania es va incorporar el terme xat, com recull Simonet (1888) pàg. 586. És un derivat de saltus, un terme prou conegut en castellà sota la forma *soto*. Aquí es poden fer dues digressions. La primera que és un terme indoeuropeu, que en llatí va donar *saltus* i en etrusc *silva*, un terme que es va incorporar posteriorment al llatí com la versió obscura i llunyana de l'anterior. La segona, que llegint les pàgines de societat s'arribaria a la conclusió que *soto* significa urbanització d'alt standing: Sotogrande, Soto del Real. Aquí es torna a constatar que les terres menys productives són les primeres que es venen quan hi ha demanda.

Feta aquesta introducció es pot començar pel principi. En llatí apareixen alguns topònims que permeten veure que els rafals venien d'enrere.

El rafal de pastures per excel·lència és Nu059 *Alpastoris* Bunyola. Aquesta finca encara conserva el nom Pastoritx, i ha canviat de terme passant a Valldemossa. Això s'explica per la proximitat al nucli, i era originalment de Bunyola ja que les aigües pertanyen a la conca d'aquell torrent, baixant pel congost de Raixa.

Un altre cas clar és Re365 Sineu *Rahal Alpaizari*, repetit a Re366. Es tracta d'un derivat de *pascualis*, les pastures.

Més enrevessat és el *Rafal Iuzula*. Aquest deriva de *Jus*, l'antecessor llatí de suc i jugo. En castellà hi ha la construcció "pastos jugosos", que mostra con són dos termes associats. Es tracta raonablement d'un indret humit on hi creix l'herba esponerosa. Es tractaria d'una làmina d'aigua secundària, un lloc en principi descartat per horts però repescat més envant.

En àrab herba es diu EXAB, com informa Vo413. Aquí apareix el Re351 Sineu *Rahal Borcx Axabee*, és a dir el rafal de la torre de l'herba. En canvi el Re647 Montuïri *Rahal Axebeb* pareix que voldria dir pansa com indiquen Mut i Rosselló.

Un altre és Re024 *Rahal Atdaray* Ciutat, lloc de pastures de l'arrel DRE, درع com indica Rosselló.

Cal dir que el àrab el conjunt més interessant de referències a pastures són les de Reya, un terme afegit a moltes finques en oposició a Magzem. Es tractarà més envant però aquí cal dir que es refereix a pastures en guaret, és un terme emprat pels agrimensors jueus per identificar sementers sense cultivar, per oposició als que si ho estaven. *Raey*, com *narea*, era un terme clarament identificat amb PASCERE, com explica Vo512.

Finalment cal referir el *Rafal Çale*, Nu019 Ciutat ad Sent Laurentz, i Re118 *R. aben Zale* Inca. Podrien derivar de Rafal sale, de la sal. És sobradament conegut que als animals de granja se'ls dóna sal.

El sestador del rafal

Un altre aspecte rellevant pel que fa als rafals és el del sestadors, els llocs on es confinaven les ovelles durant el dia a l'estiu i durant la nit a l'hivern. Ja s'ha vist el terme *Rafal Algar*, prou popular a la toponímia.

Rafal al gar significa el sestador de la cova. La reutilització de coves, excavades i emprades com a sepulcres a la prehistòria, com a estables és molt coneguda. Els ramats d'ovelles necessiten a l'hivern un lloc on passar la nit, i a l'estiu on passar el dia. Aquest darrer cas és el que defineix els sestadors, com el mateix nom indica. Efectivament sestador deriva de sesta, el migdia. Es requereix fosca i un cert aïllament tèrmic per tenir les ovelles estabulades durant els calorosos dies d'estiu. Les coves són perfectes per això. en un cas extrem com el de la marina de Santa Margalida les coves defineixen el poblament: la reutilització dels antics monuments funeraris és la pauta que estructura el poblament humà de la garriga, i fa que destaquin després de la conquesta els noms de cova referits a les possessions. Aquest fenomen tan estès s'ha de produir des del mateix principi, quan s'abandonaren les primeres coves en favor dels talaiots, i s'ha reproduït fins ara.

Una variació és la del *Rafal Cava*, també vist en tractar els hipogeus. Cavea és la paraula que ha generat excavar, significa forat. La paraula és coneguda sobretot pel forat on es posa l'orquestra a l'òpera, però també és un sestador. Potser té un matis de pedrera, i podria estar situat a la zona del coll d'en Rabassa, ja que al Capbreu apareix al terme de Riu dins el districte de la Ciutat.

Els animals del rafal

Possiblement el grup més contundent per defensar l'origen ramader dels rafals sigui el conjunt de referències a animals de granja. El més bo és el *Rafal Vivar* de Ciutat. Aquest és un topònim llatí transparent, *vivarius*, un lloc on es crien animals. Curiosament avui per nosaltres un viver pot ser de peix o de plantes o fins i tot d'empreses, però no de ramat convencional. Estava situat a devora la murada de Ciutat, allà on ara hi ha el passeig Mallorca, entre santa Catalina i es Fortí.

Aquesta situació tan peculiar permet suposar que es tractava de corrals on es tenien estabulat els ramats abans de vendre-los als carnisers de Ciutat, similars als que hi havia a l'estació de tren de Palma per rebre els animals de la part forana. Cal notar que aquí rafal no s'aplica a un sestador enmig de la garriga. Això mostra que rafal era una paraula viva que s'adaptava als diversos usos que li eren requerits.

Passant ja als animals pormenoritzats, un terme molt notori és Rafalbetz, que apareix talment a Nu119 Manacor i N366 Campos, i deformat lleument a R187 Inca *Rahal Albeti* i a R478 Petra *Rahal Abetz*.

Ha passat prou desapercebut ja que pot vincular-se amb casa en àrab, BT, tot i que no és una proposta gaire ferma. Ja s'ha esmentat repetidament que les terminacions des tipus -TS, -TX, -TZ són derivades de -s final africada, transcrita pels torsimanys amb la lletra -J, la jim o cinquena lletra l'alfabet àrab. Així aquesta paraula si fos llatina seria alguna cosa com BES. Si es varia la vocal apareix BOS, el bou. Es sestador des bous, sa boval.

L'equivalent de bou en àrab és ZUR, com explica Vo272: BOS *zur*, *zyrian*. Efectivament bou, millor brau o toro és ZUR, ثور Co141 dins una adequada arrel "revoltar-se". Un primer candidat obvi és el rafal Athur, que coincideix fonèticament de forma perfecta. Cal observar que hi podria haver una confusió entre les formes derivades de Turrus i les de ZUR. Un primer heurístic per distingir-les és que la O és de torre, un evolució fonètica de la U llatina, i la U és una W àrab de bou.

Cal seguir amb els vedells. Hi ha un Rafal adjel, identificat per MR com a rafal del vedell. Efectivament el Vocabulista dóna la correspondència Vo633 VITULUS ejUl. Vedell deriva de *vitulus*, un terme associat amb vida, que també és considera a l'arrel del nom de (V)Itàlia.

Aquí cal afegit l'equivalent llatí, R497 *Rahal Albedelle* Petra. Albadellet encara s'anomena així. Rosselló Bordoy ignora el significat. Vitellus, vedell, és una proposta que hi encaixa perfectament: el sestador del vedell, *annexus vitelli*. Cal observar que pronunciat amb una certa intenció s'entén perfectament el significat: elvedellet.

Després dels bous i els vedells el següent pas és cercar les ovelles, les cabres, els porcs, ... És a dir la resta d'animals. Aquí cal citar es rafal des Porcs, el rafal més cèlebre de Mallorca. És una finca de gran extensió situada a la costa de Santanyí, a la zona més àrida de l'illa. Dins l'imaginari de rafals actual té un lloc molt destacat. Cal

observar que de forma espontània es reproduïx el patró que s'estudia aquí, el del rafal ramader.

Seguint amb els porcs, en un Repartiment d'un territori musulmà, el darrer que un espera trobar són guardes de porcs. Raonablement no apareixeran termes en àrab relacionats amb porcelles, però els romans tenien un altre criteri. Hi ha dos termes coincidents, Nu320 *Zaboca* Esporles, i un altre igual a Sant Jordi recollit per Rosselló Vaquer³¹⁷. Es tracta d'un cas agradable ja que hi ha una coincidència amb un terme de fora dels Repartiments, que mostra que la informació extreta de la documentació és aprofitable.

Zaboca té un aire llatí: tres consonants però també tres síl·labes molt clares, i Mut i Rosselló no l'identifiquen amb cap arrel àrab. Després de cercar al diccionari a partir de SA- SE, SO-, arriba a SU- que ha de ser un derivat de *subulcus*, LS1785, una guarda de porcs. És el tipus de topònim que cal esperar trobar.

Ara arriben els ases. Hi ha un *Rahal Alelutz* R100 Inca i un altre R456 Petra. Rosselló assenyala que ELWJ significa ases. Deriva de l'arrel *عَلَج* Co795 que significa fer feina, ocupar-se'n, cuidar-se'n. Una de les accepcions és la d'ase. Es tracta d'un cas estrictament paral·lel al de somera, una paraula referida a la capacitat de feina de l'animal. El plural és Eluj. Aquí la final jim és genuïnament àrab, i no una representació més de l'africada S llatina.

Ja s'ha tractat el *Rahal Almiaza*, Re016 Ciutat, per mostrar com era un cas ambigu per adscriure a una **Vil·la Maecia*. Tal vegada és més adequat considerar que deriva de cabra, maez en àrab com explica Vo281.

Rafal Azorometi, Nu192 Manacor, és un terme molt bo per acabar aquest apartat. Si alguna cosa es podia objectar a la proposta anterior és que tractar-se d'una paraula breu hi ha una certa ambigüïtat. Això es contraresta amb una paraula de quatre consonants. Si s'hipotetitza que Azorometi és una paraula llatina es poden fer algunes operacions molt bàsiques per retornar-li la *gravitas*: la primera és treure l'article AZ-zorometi. La segona restituir la Z com a S. Finalment les dues primeres O haurien de ser U. Treta la crosta arabitzant cal cercar *surumeti*, que resulta ser un lloc on es mama. Aquí es descobreix que ruma vol dir precisament mama, i que la famosa llegenda de la lloba incorpora un joc de paraules. Realment és sorprenent acabar fent consideracions sobre el sentit de l'humor dels romans en un apartat sobre els rafals d'animals andalusins.

Rafals i aigua

Una característica crítica dels rafals és la del subministrament d'aigua. Aquest és un important factor diferencial respecte de les alqueries, que fa palès el factor crític de l'organització territorial dels poblats. Les alqueries es situen vora els antics poblats prehistòrics, als punts on la làmina d'aigua va indicar als colons de la terra verge que allà era on tenien més garanties de tenir el subministrament garantit.

Durant gairebé quatre mil anys la gent que vivia als poblats va afrontar innumerables sequeres i va haver de construir pous per no morir-se de set. No cal especular gaire, a cada poblat hi ha un punt que proporciona aigua passi el que passi, una sinya central enmig dels horts, o una fonteta lateral en un regueró. Si la població

³¹⁷ Rosselló Vaquer (1989).

inicial no hagués tengut garantida l'aigua els estius de sequera simplement se'n hauria anat a una altra banda.

Així a les alqueries el subministrament d'aigua en època musulmana no era un tema gaire preocupant. No apareixen gaire referències a l'aigua a les alqueries, excepte a les del districte de Montuiri, és a dir als llocs situats a la marina de Lluçmajor, el lloc més sec de l'illa, on l'aigua era un vertader problema. S'hi troben topònims tals com Re613 *Alqueria Ayn Pouolutx* és Ayn puteolus, la font del pouet. Altres dos casos són Re685 *Alqueria Fontix* i Re727 *Alcheria Canalix*, als quals és ociós traçar l'evident origen.

Un altre cas és el d'Inca on hi ha una Re155 Alqueria i un RE174 Rafal Aducutz, és a dir LS616 *Ductus*, un canal. Tot i que la paraula més coneguda és aqüeducte, la forma simplificada també s'emprava. Era més habitual canal

En canvi als rafals ja era una altra cosa. Donat que només es necessitava l'aigua per abeurar els ramats mai havia estat necessari assegurar el subministrament. En cas de necessitat es duïen a beure al poblat. No depenia l'estabilitat de l'assentament de que la font del rafal es secàs al setembre, i no calia per tant fer penoses obres de millora.

Aquesta és l'explicació causal que es proposa aquí, que ve recolzada per la toponímia. Front als rafals hidràulicament significatius que es mostren a continuació, només han aparegut les alqueries esmentades.

Un primer grup prou significatiu és el format pels rafal aljub, és a dir on l'aigua s'aconsegueix emmagatzemant-la en una cisterna. Apareixen als turons de Santa Eulàlia tres Rafal Aliub, Re93, 94 i 98.

A Felanitx el 1242 s'estableix "un rafal on hi ha un aljub, a l'alqueria *Areiguas*, en les muntanyes de Santueri, prop de Porto Colum"³¹⁸. Aquest nom ha de provenir de *area aqualis*, passant per *area agualis*, en referència a la superfície de roca condicionada per recollir aigua de pluja en un aljub. Era una disposició típica de les zones de marina com aprofitar un xaragall o una fonteta per omplir un aljub.

Aquesta referència documental dóna llum sobre dues entrades de la Remembrança: Nu146 *Rafal Aziuagi* i Nu183 *Aziugua*, ambdós a Manacor. Restituïnt la confusió habitual de la essa sonora per la erra, ز / ج, es tracta de dos casos més d'*Areaiguas*.

Rafal Alcigaretz, R813 Escorca. Deriva clarament de LS1692 Siccarius. Hi ha un terme similar a Manacor, Nu131 *Luc Abzuqueira*. El cas contrari era el dels rafals de Ciutat esmentats per Rosselló: Re028 *Azabaa* inundat ZEB زعب, i Re083 i Nu023 *Alcadri* regat EDR عدر.

Finalment hi ha un grup molt nombrós format pel concepte Faitx. فَيْخ Co864 és una arrel que significa l'espai entre les cames obertes, o millor un interstici. El que significa territorialment és un regueró, la depressió d'una torrentera, un espai apte pel cultiu enmig d'una marina de pedra superficial, el lloc on s'acumulen la terra i l'humitat.

Nu046 *Rafal Alfaitx* Bunyola i Nu081 *Alfaitx* Valldemossa són fons de congost a la Serra. Re025 *Rahal Alfetx* Ciutat potser també. La munió que apareix a Manacor ja té

³¹⁸ Rosselló Vaquer (1997) pàg. 11

el caràcter referit de regueró a la plana: Nu188 *Rafal Alfeitx*, Nu200 *Muni Alfaitx*, Nu213 *Beni Alfaitx*; als quals s'afegeix Nu356 *Beni Alfaitx* Campos.

Casos pràctics d'alqueria i rafals

A Bunyola hi ha un interessant cas d'alqueria amb tres rafals ramaders. Comença amb Nu033 *A. Bunnola*, i segueix amb els rafals.

Rafal Alcazetx Nu034 Bunyola. Aquest és un interessant cas d'empat absolut entre les dues opcions possibles. *Caseus* LS296 i QZZ قزز Co942 són dos significats que competeixen en igualtat de condicions. D'una banda un rafal de Bunyola anomenat caseus seria un lloc on es fa formatge de la llet de les ovelles que pasturen per les muntanyes. De l'altra un qazzaz és un venedor de sedes que hauria comprat el rafal per invertir. Cal notar que no hi hauria sembrat moreres, ja que aquest arbre hauria donat nom a la finca.

L'opció preferida aquí és la primera, però és un bon cas per il·lustrar les dues interpretacions. D'una banda han quedat clar que un intermediari de sedes és una opció fluixa. De l'altra hi ha la lògica territorial de la llista del Capbreu. Després de la villa Argentaria, hi ha el rafal Caseus, el rafal Zeytun i el rafal Ajel. A continuació ve la villa Beniadar, que és Barcelona, situada just a baix de Bunyola. Ambdues villes compartien els horts del poblat prehistòric. Això du a considerar que els tres rafals de Bunyola estaven situats muntanya amunt, i que el rafal del Formatge no era massa bona inversió per a un refinat comerciant de Ciutat.

Rafal Zeytun Nu035 Bunyola. Co503 ZAT زات és una arrel que significa oliar, untar i l'accepció és la d'olivera. Ha de tractar-se d'un olivar.

Rafal Alaxel Nu036 Bunyola. El vedell.

* * *

Un altre cas molt interessant per veure les relacions toponímiques d'alqueries i rafals és el de les possessions de sa Sínia i sa Cova. Ambdues estan situades a Manacor, entre el vall de Conies i els cingles que tanquen sa Vall. Els dos noms amb que es coneixen avui defineixen perfectament la posició que tenien dins el sistema territorial prehistòric.

Sa Sínia està assentada sobre una plana adjacent al fons del vall de Conies. Aquest allotjava els horts del poblat de son Boga. Per tant es pot suposar que la plana va ser roturada durant l'expansió del final del Ferro provocada per l'exportació dels foners. La sínia, encara existent, és l'element paradigmàtic de les ampliacions de camps de reguiu: és un fòssil director que indica els camps que es roturaren immediatament després dels horts.

Sa Cova està situada sobre un turó a devora els puigs que tanquen sa Vall per la banda de llevant, i manifestament era originalment un monument funerari que assenyalava la partió entre els dos poblat de son Boga i sa Vall, pertanyent al primer. Encara avui es conserva la cova que dona nom a la finca era un sepulcre pretalaiòtic, i restes de la murada ciclòpea construïda desfent un talaiot.

Les dues finques apareixen a la documentació medieval com a *Maimon Sinia* i *Maimon Azermico*. Ambdós noms s'han conservat dins el característic sistema de justificació de la propietat de les possessions, com a baula inicial. Una propietat idealment es justifica desplegant la cadena de possessors des de la mateixa assignació al

Repartiment. En els casos en que les turbulències dels primers anys han perdut el record de les transmissions inicials, l'assumpte es solventa amb un topònim arabitzant.

Efectivament al Capbreu de Nuno Sans no apareixen aquests dos noms, almenys sota la mateixa forma. És raonable suposar que varen passar al registre documental des de l'oral primer al capbreu i després a les escriptures. El que es pot fer aquí es tractar d'identificar al Capbreu els noms d'aquestes dues finques.

Azermico ha de ser una derivació de Azorometi. Com ja s'ha vist era un nom referit a un rafal, concretament a un lloc on hi havia els menets amb les mares. Cal observar que concorden el rafal des del punt de vista territorial i els seus dos noms, sa Cova i Surumeti. Això mostra com l'estructura territorial és molt robusta, i els mateixos elements conflueixen una vegada i una altra durant els segles. Efectivament, la presència de la cova prehistòrica reutilitzada com a sestador durant mil·lennis, fa que aflori el nom de sa cova a la nostra època, tal com ho havia fet en el període andalusí amb el típic rafalgar.

Cal observar que el Maimon comú a totes dues possessions és clarament el nom d'una persona. MYMN es pot traduir com a Afortunat, i en els seus varis significats no n'apareix cap territorialment rellevant. Aquesta és una comprovació que cal fer rutinàriament, per evitar la confusió d'Alí el menescal. També es pot veure que el més plausible és considerar que en Maimon era un terratinent que posseïa una alqueria i un rafal, i tenia prou potència inversora com per fer una sínia. Això no lleva que la mateixa sínia mostri que no eren les terres més bones.

Totes les dades anteriors mostren clarament que sa Sínia i sa Cova eren una alqueria i un rafal amb la vinculació usual, uns conreus com a activitat central i una sestador a la garriga com a complement. Que després fossin adquirits per un personatge en un procés d'acaparament de la creació de riquesa és un altre fet, igualment rellevant però d'una altra categoria.

5.5 Les possessions del Repartiment

Per acabar el recorregut per totes les èpoques aquí es tractarà la forma en que les possessions apareixen al Repartiment. Per possessions aquí cal entendre cada una de les entrades de la llista, les peces destinades a ser repartides. D'una banda se les pot considerar el final de tota l'evolució anterior, i de l'altra donat que són elements que lliguen amb la realitat territorial coneguda són la base per a l'estudi dels períodes anteriors. Efectivament la historiografia convencional està enfocada a traçar l'origen de les finques en el repartiment, un camp d'estudi que proveeix un punt de partida molt útil pel present treball.

Tota la secció està destinada a veure les circumstàncies de la redacció dels Repartiments que afecten directament a la percepció de les llistes de topònims que recullen. Així es tracten concretament els procediments que s'empraren que han deixat empremta en els documents, condicionant la visió de la societat andalusí. Ja s'ha vist el marc temporal i s'han vist els documents que successivament es generaren. Aquí es veurà com treballaven els agrimensors i les conseqüències que això tengué.

5.5.1 El districte anomenat juz

El primer que cal veure és el nom que es va donar als districtes. El terme emprat al repartiment és juz, جُز, Co164, una arrel que significa dividir, partir. Si es consulta el *Vocabulista in arabico* es troba “pars, particularis”.

El treball que fixa el debat sobre el juz és el de Barceló de 1978. Exposa com no era una unitat administrativa gaire habitual a al Andalus, i que el sentit més conegut és el de terres de pastura a l'Orient Mitjà. Val a dir que s'empra per apuntar en la línia que l'escola de la UAB desenvoluparà les següents dècades, la colonització de les Balears desertes de gent per part de tribus del desert estepari.

Epalza el 1987 va fixar la postura contrària, considerant que no hi havia cap realitat administrativa precatalana reflectida al terme juz, i que aquest simplement significa part. Negava que els districtes musulmans, els juzz, fossin res més que una localització geogràfica, i reiterava que en cap cas podia tractar-se d'una divisió administrativa:

La palabra árabe solo significa zona , sin límites territoriales muy definidos. Son los textos cristianos los que le dan el sentido catastral que luego, algunos investigadores modernos han proyectado a la época musulmana, como si fueran divisiones administrativas árabes³¹⁹.

Val a dir que aquesta és avui en dia dins la historiografia minoritària, per no dir que no la segueix ningú. La proposta que es fa aquí es troba entremig de les dues anteriors, seguint la tendència conciliadora que caracteritza aquest treball. Aquesta proposta té unes bases prou sòlides de les quals no disposaven aquells autors. En primer lloc els treballs d'aquells i els posteriors. Després la reconstrucció del territori feta aquí a partir de la Centuriació i el Repartiment.

Manzano exposa que juz era un nom emprat a al-Àndalus per denominar uns districtes centrats en castells. Així mostra que en diversos llocs com València i Andalusia els juz es corresponien biunívocament amb castells.

D'una banda no pareix raonable que juz fos el nom que donaven els mallorquins andalusins als districtes rurals. Ja s'ha vist com el nom popular que se'ls donava era el de mercat, *suq* o *azoch* com es transcriu al Repartiment i explica el rei. Juz té un significat molt asèptic de part: pareix d'entrada que és una traducció a l'àrab del concepte clau del repartiment, fer parts iguals entre si per anar dividint el botí, les famoses quadrelles que esmenta el rei.

De l'altra ja s'ha exposat que els districtes emprats al repartiment, fet durant la Quaresma de 1230 dins els murs de la Ciutat mentre la part Forana seguia sense sotmetre, tenien una base territorial real i evident. Estaven centrats en castells roquers, que pareix que actuaven com a base de les tributacions. Ja s'ha exposat que les quadrelles es feren sobre censos elaborats per recaptar un impost sobre cada família, una capitació.

També es pot observar que el *Vocabulista* també dóna una altre sentit de l'arrel JZ, vocalitzat jaza, “census, remunerare”. Al final la conclusió és que el nom que apareix als repartiments per referir-se als districtes és el dels censos de capitació elaborats sobre aquests i que foren la base per repartir-los.

³¹⁹ Epalza (1987) pàg. 84.

S'ha mostrat com els florals de Mallorca estaven agrupats en districtes centrats en castells roquers, districtes que pareixen tenir en part un origen en les cohorts de la legió establerta a la centuriació de l'illa. Possiblement els castells roquers varen anar perdent la funció militar que els legionaris els donaren en un primer moment i acabaren convertits en simples símbols dels districtes fiscals.

5.5.2 La definició dels camps

La llista de possessions del llibre del repartiment és un testimoni que necessita ser molt matisat abans de deduir-ne informació territorialment útil. Es pot començar per qüestionar la identificació usual que es fa de cada entrada del llibre amb una possessió, el latifundi senyorial típic des de la conquesta. És el que es fa normalment i el més pràctic que es pot fer, però no vol dir que sigui correcte.

Des d'un punt de vista estricte cada línia del repartiment és simplement un camp amb un nom. Es tracta d'una llista feta per repartir un botí de guerra. Això es pot apreciar si es compara amb un altre document, el *Domesday Book*. Aquest darrer és un cens que es va fer a Anglaterra durant el segle onze per cobrar un impost als propietaris. Els estimadors dels béns varen visitar les finques, finques amb propietaris vius i al front de l'explotació, i varen donar uns valors al que veren.

Així és com es feien i es fan els censos, com per exemple el de Mallorca de 1588. L'administració assigna un valor als bens inventariats prèvia audiència del propietari, i després aquest pot comprovar-ho i si de cas intentar rectificar el que se li ha assignat. En canvi el que es va fer a Mallorca va ser molt diferent. Ningú va vigilar perquè es conservàs la unitat de les finques. Ningú se'n va cuidar de que les superfícies estassin ben mesurades. Ningú tenia interès en que el nom de la seva finca quedàs ben escrit per poder localitzar-la després als arxius. Els propietaris de les terres o bé eren morts o estaven amagats en una cova.

Aquesta qüestió és molt important ja que afecta de forma central a la percepció que es té de l'organització del poblament andalusí. De forma indirecta es reflexa a la famosa polèmica de les alqueries i els rafals, i es podria resumir així: cada una de les línies del repartiment era una unitat de gestió autosuficient, o pel contrari els agrimensors catalans tallaren així com volgueren per fer peces uniformes que facilitassin el repartiment?

Cal dilucidar la naturalesa dels apunts dels Repartiments. Com s'ha dit raonablement es pot pressuposar que cada camp o entrada del llibre es correspon amb un llogaret andalusí, una unitat de conreu formada per les terres conrades per un conjunt de famílies que vivien agrupades. A partir d'aquesta proposta es poden anar introduint matisos.

El primer que es pot fer és qüestionar totalment la idea. Podria ser que els agrimensors catalans mesurassin els camps sense tenir en compte l'estructura territorial preexistent. La comissió de catalans es podria haver passejat amb un escrivà jueu per territoris que aquest darrer conegués realment poc, i haurien assignat fites, mesures i nom pràcticament a l'atzar.

Aquesta és una postura extrema que la historiografia ha rebutjat sempre per una senzilla raó, la de que abocaria a no poder treure res en net de l'estudi dels repartiments.

Però apart de l'abisme acadèmic que s'obriria, profunditzar en aquest nihilisme permet abordar una qüestió cabdal, la de les fonts en que es basaren els agrimensors.

El més sensat és suposar que arribaven a cada alqueria acompanyats d'un nadiu de la zona, una persona capaç d'explicar les fites dels camps del llogaret, així com de donar-li un nom. Això es ve discutint tot aquest treball, cal rebutjar una nomenclatura precisa i unívoca dels llocs. Aquests tenien com avui un o varis noms consensuats socialment: Los Pinos, Can Pere Tort, Domicili de la família Borràs, la casa vella del final del carrer, Via Roma 36. Tots aquest noms poden identificar una mateixa realitat i ser emprats alternativament.

El guia local que emprava la comissió no podia ser l'escrivà jueu. Aquest personatge, necessari per explicar la primera versió del llibre en àrab, era sens dubte un artesà de Ciutat que sobrevisqué a la conquesta, o un català, però no és probable que fos un expert cadastral. Cal postular doncs l'ajuda de persones de cada un dels districtes, coneixedores de la situació de les finques i de les seves característiques.

Cal tenir molt present com era el territori, des del punt de vista de la relació entre camps i garriga. Avui en dia a la major part de Mallorca els camps de conreu formen un mar enmig del qual s'alcen illes de garriga. Llavors la situació era exactament la contrària, eren els camps les clapes enmig de la vasta garriga. En primer lloc era necessari un guia per trobar els camps amagats per dins la vegetació, en un món sense plànols militars de paper ni GPS referenciat al mòbil.

D'altra banda però l'entitat dels camps era prou clara. Bona part devien ser illes ells tot sols, amb el que identificar-los resultava trivial. La majoria però estaven basats en els antics camps de conreu situats al centre dels poblats prehistòrics.

Al centre hi ha un extensió important de camps, centrats pels antics horts, de forma arrodonida, dividida en tres parts radialment, corresponents a tres poblats ubicats sobre talaiots. Cada un d'aquests sectors presenta les seves pròpies perllongacions, ja sigui com a tentacles o com a illes.

La conclusió és que entre els camps de cada un dels llogarets eren clarament perceptibles les fites, i que les finques recollides als repartiments, amb les partions que han arribat als nostres dies, en són un reflex prou bo. Establert aquest marc cal veure una categoria de topònims molt peculiar formada per les paraules assignades per identificar peces del Repartiment, paraules que tenen l'origen en el mateix procés de l'establiment català, concretament en la confecció de l'inventari de les peces fet en un recorregut pel territori.

* * *

Magzan i Raiyya formen un binomi que ha esdevingut cèlebre a la historiografia, degut a que és un dels camps de batalla secundaris entre en Miquel Barceló i en Mikel de Epalza. El primer proposà que l'oposició es referia a una diferència en el gravamen d'imposts, i el segon ho negà totalment. Hi ha quatre casos al Llibre en que apareixen consecutivament dues finques amb quasi el mateix nom, amb l'única diferència de l'acabament Magzan d'una banda i Raiyya per l'altre.

Barceló proposava que magzan es referia a terres sotmeses a gravàmens estatals, i en canvi Raiyya al·ludia a terres lliures. Es basava en la oposició que trobaren els francesos en envair el Marroc entre províncies de la plana, riques i sotmeses al poder central, i de la muntanya, pobres i renegades.

No pareix gaire raonable que una oposició així es pugi traslladar a unes poques finques situades una devora l'altra. Cal cercar un altre significat a la oposició magzan Raiyya. Si es va a l'essència dels termes es descobreix que conjuntament tenen un sentit molt més prosaic: es refereixen a un camp cultivat i un altre en guaret, l'oposició ancestral entre els dos sementers d'una finca, el que produeix i el que descansa.

Efectivament el primer deriva de l'arrel JZN, خزن Co305, que ha donat el famós termes magatzem i té un sentit general de riquesa, acopi, reserva. L'altre prové de l'arrel REY رعي Co442 que significa pasturar, pastura

El que cal copsar és que aquesta proposta, camps sembrats i en guaret, dins la simplicitat extrema que presenta, és molt més adequada que una tributació diferencial sobre camps.

Un cas molt similar és el de l'oposició que apareix en algunes finques entre la part del llevant i la del ponent, entre axarquia i algarbia. El cas més conegut és el de Les fonts ara dins el casc urbà d'Inca, situades a les capçaleres de les actuals avingudes. Estan situades cada una a una banda de l'antiga vila pel que raonablement eren finques diferents. Aquest cas permet suposar que xarq i garb eren termes usuals per designar oposicions a l'illa, sense anar més enfora la de Palma amb Pollentia que ja esmenta Estrabó. Això encaixa en el marc general de l'orientació percebuda de l'illa, estirada d'est a oest seguint la direcció geològica principal.

La qüestió és que algunes finques repartides per tota l'illa tenen entrades dobles organitzades segons aquesta oposició. Costantí a Lluçmajor, Benuquinena a Son Servera. La impressió que dóna és que més que dues finques independents eren en realitat els dos sementers, en un cas similar a l'anterior. Per arrodonir l'argument es podria considerar que són noms donats en el moment de l'inventari, a primera o darrera hora del matí, quan el sol baix es situava sobre un dels sementers.

* * *

Cal ara passar a un altre tipus de divisió. Millor Beni Foranik és un nom inquietant que forma part de la Remembrança de Bunyola. Vàries línies abans apareix Beni Foranik, el que fa que Mut i Rosselló proposin una única finca dividida en dues parts, clarament de diferent qualitat entre si. Això causa un contrast molt similar al que es dóna a la zona de Manacor amb ric i pobre: son Sureda ric ocupa la plana fèrtil i son Sureda pobre el vessant de la muntanya.

Més envant a la Remembrança en enumerar les finques d'Esporles apareixen Alpic primer i després Omar Alpic. A simple vista pareix el nom d'un propietari rural, un personatge ric amb un nom peculiar digne de ser el títol d'una novel·la de Juli Verne. Alpic però és un llinatge realment estrany, que apareix primer sense nom propi i a més resulta ser el nom de la possessió coneguda avui en dia com la Granja, cèlebre a la historiografia per estar situada sobre la sèquia de la vall de Superna i ser propietat del monestir de la Real.

Alpic té tot l'aspecte de ser un llatíisme camuflat, la partícula PIC ha tengut des del període tardorromà un amplia notorietat per denotar una angle agut dur, des del bec d'un ocell passant per una eina per cavar fins al cim d'una muntanya. Apareix així al Glossari de Simonet i al diccionari de Lapesa. Ha de tractar-se simplement del nom donat a la penya que s'alça sobre la Granja.

Respecte del nom, una vegada desarticulat el llinatge comença a parèixer un cas de Ali albaitar, és a dir una personificació impròpia. Cercant l'arrel del nom propi Omar

resulta que EMR significa entre d'altres “la part edificada”. És a dir que Beniforanik i Alpic eren dues finques on el doble sementer es va diferenciar en dues part on una incloïa les cases, la Omar o com varen traduir els canadors la Millor, i l'altra no.

Cal tenir en compte que la diferència entre un sementer sembrat i l'altre en guaret és significativa, però a les rodalies de Ciutat el 1232 no hi devia haver gaire gent que es dedicàs a sembrar, pel que es va prendre el llogaret com a distintiu de les dues zones.

5.5.3 Exemples de reconstrucció dels camps

Fetes les consideracions sobre com estaven situats els camps sobre el territori i com varen dur-se a terme els amidaments, cal plantejar la qüestió crucial de si es pot arribar a reconstruir la forma dels camps, si es poden identificar sobre el cadastre actual. La hipòtesi que es defensa aquí és que sí. Abans de començar és necessari explicar que la majoria les ha observat aquest autor en relació a la seva tasca professional de construcció d'infraestructures sobre el territori.

*

*

*

Hi ha un exemple que mostra com de simple pot arribar a ser la qüestió. Re416 *Alfadan Alquibir* Santanyí XII jovades és identificat amb dubtes per Mut i Rosselló amb l'ajuda de C. Aguiló com el Camp d'en Torrella o de ses Llebres. Aquest és un notable camp que destaca per la qualitat de la seva terra, la qual mai s'ha sembrat d'ametlers ja que és massa bona. Destaca així a les fotografies aèries entre el territori circumdant de forma molt clara.

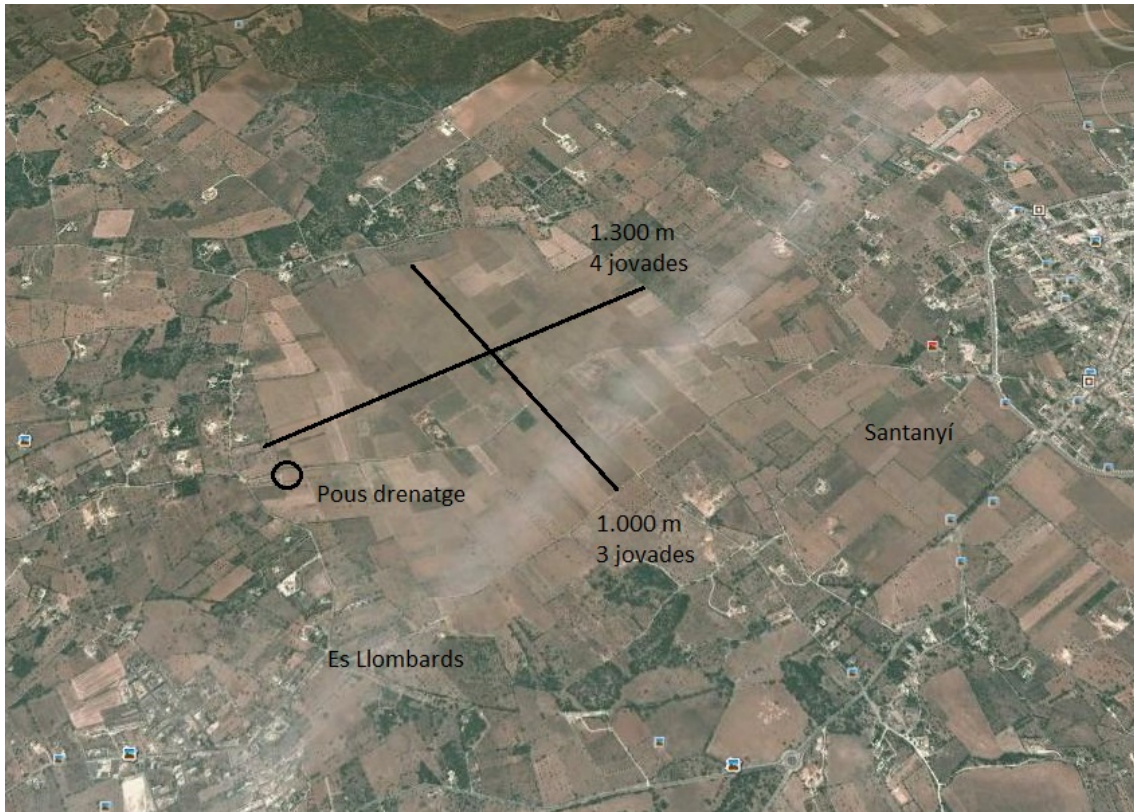
Els estudis sobre emplaçaments de poblats prehistòrics ja han notat com aquest camp està rodejat per fins a quatre jaciments³²⁰. De fet avui en dia té situats al nord-oest Santanyí i al sud es Llombards, i cal suposar que ha tengut prou pes en l'existència d'ambdós nuclis.

La superfície estimada de XII jovades es descomposa evidentment quatre per tres. Això a 337 metres per costat de jovada són un quilòmetre pel costat petit i 1,3 km pel gran. A la imatge adjunta es pot comprovar com aquesta és exactament la mida del Camp d'en Torrella.

Un aspecte que cal destacar és que el camp està deprimit i no té sortida topogràfica natural per les aigües de pluja. Es tracta d'un pòlie³²¹ una gran depressió càrstica que no ha estat capturada o tallada per un curs fluvial. Com ja s'ha dit el criteri principal dels pobladors primigenis de Mallorca per establir els primers poblats a principis del Bronze va ser estrictament sedimentològic: identificaren els punts de l'illa on hi havia més acumulació de terra fèrtil, és a dir de sediment dipositat per l'aigua. L'indici director que empraren va ser la presència de làmines d'aigua, en punts tals com confluències de torrents o vores d'aiguamolls. Als casos usuals cal afegir aquest del camp d'en Torrella, on el poliè actua com a trampa de sediments propiciant uns magnífics camps de conreu.

³²⁰ Aramburu (1998).

³²¹ Rosselló Verger (2007) pàg. 290.

5.30. El Camp d'en Torrella a Santanyí.

Pel que fa al drenatge cal tenir present que el poliè no té sortida superficial de les aigües, i que aquestes han de sortir per les cavitats càrstiques. Donat que el sediment crea un estrat superficial prou impermeable el resultat devia ser en època prehistòrica un aiguamoll durant bona part de l'any.

Efectivament per drenar-lo es varen haver de fer dos pous o avencs que connecten la superfície amb les cavitats càrstiques del subsol. Hi ha un article en alguna banda que proposa un origen romà per aquests pous. La impressió aquí és que els anomenats avencs del Migjorn són bàsicament pous oberts pels romans per drenar aiguamolls formats en pòlies més o menys profunds, traspasant la capa superficial de terra impermeable per connectar amb les cavitats inferiors. Així com a Montuïri es va construir una sèquia per drenar l'aiguamoll cap al torrent de Pina, a Algaida, Lluçmajor i Campos es varen fer avencs que encara s'empren per drenar els nuclis urbans.

5.31. Els avencs del Camp d'en Torrella.

*

*

*

Un altre exemple és el de Re579 *Alcharia Benuquinena Algarbia* i Re580 *Alcharia Benuquinena Axarquia*, ambdues al districte d'Artà, que eren les actuals possessions de ca S'Hereu i son Comparet a son Servera. El nucli del poble s'estén entre les cases d'ambdues, i l'expansió urbana ha respectat històricament els antics camps de conreu, desplegant-se pel vessant de garriga de la obaga.

Aquesta part del terme de son Servera té una topografia acusada, que marca molt clarament els emplaçaments adequats pels camps. També ajuda molt que fossin només dues alqueries, i que el poble hagi respectat els camps. Aquests tenen unes mesures de deu i vuit jovades respectivament, que apunten a dos rectangles de dues jovades de base i cinc i quatre de base cada un.

5.16. Els camps de Son Servera. Els sementers de ca s'Hereu al sud i els de son Comparet al nord són els de les dues Benu Quinena, axarquia i algarbia respectivament.

Sobre un plànol és molt ràpid identificar els camps. Els sementers històrics de ca s'Hereu, que comprenen es Cos, es Camps i sa Vinya nova, es despleguen a banda i banda del camí del Comellar Fondo, des del camí de Calamillor a llevant fins a la zona de na Monja a ponent. Aquesta darrera és precisament el coll que separa les dues conques naturals que drenen el poble, per cada banda del puig de ses Oliveres.

L'esquema és realment senzill, ja que a cada conca correspon una alqueria. Així els camps de son Comparet són els situats entorn del pont Setrill, sota les mateixes cases de son Comparet.

Hi ha un heurístic molt senzill per identificar camps medievals sobre el terreny o en una fotografia: no hi ha ametllers. Els sementers més bons es dediquen a cultiu de cereal. Són les terres primes roturades que no serveixen pel gra les que es sembren amb arbres fruiters tals com les oliveres, els garrovers o els ametlers.

En paral·lel al nucli de son Servera es destria un rectangle de les dimensions del cercat, cinc de base i dos d'amplada, orientat com el poble de llevant a ponent. En canvi el camp de son Comparet es va mesurar en perpendicular, de sud a nord seguint l'eix del torrentó, amb una longitud de quatre jovades i una amplada de dues.

* * *

Un tercer exemple és el d'Algaida. Al Repartiment Reial³²² apareixen dues finques consecutives amb un nom molt similar, a la llista inicial que només és un inventari sense propietaris, i a la segona ja amb titulars assignats:

Alq[ue]ria Alguayda .X. jo[uades]. Alq[ue]ria Alguayda .XXIX. jo[uades].

Alq[ue]ria Algaida .XXIX. jo[uades] és de l'Espital. Alq[ue]ria Algaida .X. jo[uades] és de l'Espital.

Al llibre queda clar que s'assignaren a l'Hospital, juntament amb Binicomprat. Aquest ordre hi va fundar una capella que va substituir progressivament en el culte al retirat temple de Castellitx, en una altre llampant exemple de la llei d'Hotelling. Sobre els camps es va fundar la pobla que l'actual poble d'Algaida. Després, al llarg del seglel el culte i el cementiri baixaren progressivament, quedant Castellitx només com a ermita on es fa la berena.

A les dues mencions l'ordre en que apareixen les 10 i les 39 jovades està girat. La primera pareix la més fidedigna, ja que apareixen els noms en una transcripció literal de l'àrab. La petita de 10 jovades significa exactament "bosquet", i la gran "bosc".

Els camps medievals d'Algaida estan recollits a la cartografia cadastral per l'actual polígon 26. Comprèn des del camí de Muntanya a ponent fins a Binicomprat a llevant, i des del Porrassar al sud fins a la carretera de Manacor al nord. Els camins marquen avui en dia de forma convencional els límits dels polígons, però és plausible que aquests dos ja discorressin pels límits dels camps: un camí enmig d'un camp sempre ha molestat, i dur-lo a l'extrem és el menys molest. D'altra banda el viatger prefereix passar per la vorera del camp que per enmig de la garriga.

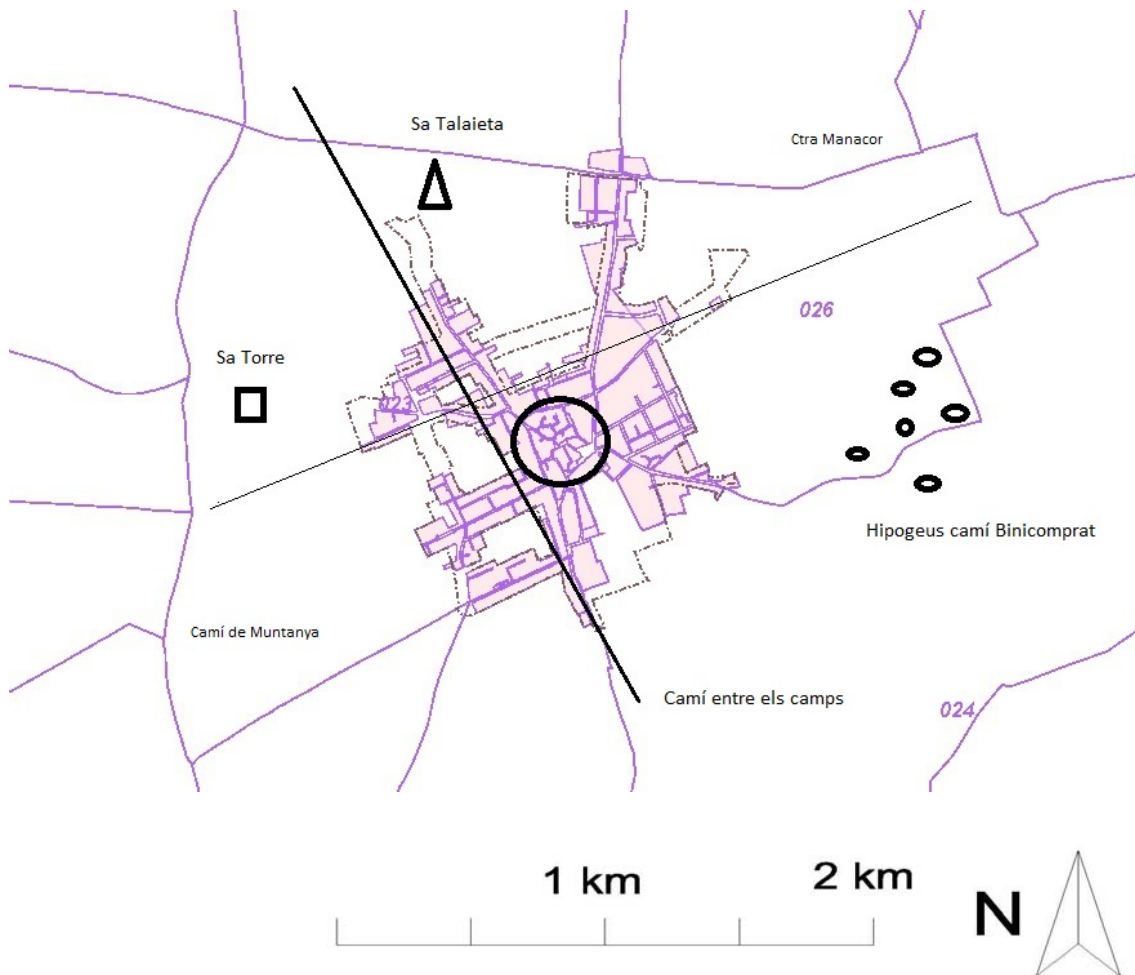
Si es comparen aquests camps amb els de Son Servera el resultat és esclaridor. Apareixen topònims similars, com es Cós i ses Vinyes. Ambdós assenyalen característiques essencials dels camps medievals de devora les poblacions: un espai obert per fer carreres o curses, i un terra prou bona com per fer-hi vinya.

En canvi l'heurístic dels ametlers aquí no val. La terra entorn de la pobla es va parcel·lar per a que els establidors poguessin fer horts, i aquests estan plens d'arbres fruiters. Només hi ha una finca gran, es Porrassar, on la terra s'ha conservat sense arbres destinada al cereal.

³²² Rosselló Bordoy (2007RR) pàg. 263 llista nua i pàg. 93 llista amb assignacions. Les interpretacions són a Rosselló Bordoy (2007TD) pàg. 426.

Els dos camps mesuren 10 i 29 jovades respectivament. Amb el mateix nom indiquen que eren camps aferrats entre sí, pel que és plausible suposar que les mesures són sotsdivisions d'un rectangle. Deu només té un divisor racional, que és cinc per dos. Per la seva banda 29 és un nombre primer, i té tot l'aspecte de ser trenta menys un, és a dir una minva obligada per una evident intrusió dins el camp, per exemple un poblat prehistòric emmurallat dins el qual hi hagués l'alqueria Algaida, i que està ocupat per la garriga.

Pot parèixer una frivolidat deduir un poblat prehistòric de la simple xifra de 29, però no és així. Les mesures de superfícies irregulars es prenen de forma sumària, ara i en època medieval com explica Boysset, i això es fa sobre un plànol i molt més sobre el terreny. Cal suposar que el camp d'Algaida va mesurar vuit jovades de longitud en sentit oest est i cinc d'alçada en el sentit nord sud. L'eix principal mesura 2.696 m, i el secundari 1.685 m. És tracta d'una caminada considerable, prenent mides amb la corda, que ocupa varies hores si es fa bé, si no es prenen a ull les mesures que és el que devien fer quan ja feia una setmana que treballaven. L'important aquí es copsar que no es perdia el temps comprovant la regularitat del perímetre, ni fent operacions complexes. Vint-i-nou jovades són sis per cinc menys una nosa molt aparatosa.

5.33. El camp d'Algaida. A partir de la cartografia cadastral es poden veure els camps del Repartiment, concretats en el polígon 026. El camí des Colomer a sa Talaieta és la partió entre Algaida o el poblat prehistòric i Alguayda o sa Torre.

Feta aquesta sorprenent deducció cal examinar més a fons aquest hipotètic recinte prehistòric. A la zona de ses Vinyes hi ha devers mitja dotzena de coves d'enterrament, entre elles almenys una pretalaiòtica per la forma, situades entorn de la cruïlla del camí de ses Vinyes i el de Binicomprat. A aquesta prova ferma es poden afegir indicis: el talaiot de can Felet, on Aramburu³²³ situa un possible poblat prehistòric, el topònim de sa Talaieta i el Velar de sa Torre.

Les propostes d'Aramburu respecte de l'emplaçament de poblats prehistòrics són bons punts de partida. La seva suposició indica que territorialment a l'entorn d'Algaida és plausible que hagués un poblat. Ara bé la situació més adequada ha de ser el mateix lloc on es va situar després la pobla, les terres més bones de la contrada amb el millor abastiment de l'aigua.

Algaida no és un lloc amb gaire aigua. És una zona argilosa on no hi ha fonts gaire cabaloses, l'aigua baixa superficialment sobre l'argila. Al proper regueró de Binicomprat i Cabrera encara funciona un sistema hidràulic format per una mina i una sènia. A la plaça d'Algaida³²⁴ hi havia una sinia i els abeuradors, i desaguava seguint el carrer de s'Aigua.

El poblat d'Algaida es va establir a devora una làmina d'aigua. Aquesta no formava part de cap torrent considerable, sinó d'una bassa superficial formada sobre l'argila, molt similar a la de sa Moleta de Vilafranca. No és un emplaçament òptim per un assentament prehistòric, però sí que és acceptable. Finalment cal referir que l'avenc situat antigament devora can Mateu devia ser un drenatge fet pels romans per drenar l'aiguamoll.

Descrit el paisatge hidràulic, es pot considerar que el poblat primitiu estava situat entre es Cós i ses Vinyes, o entre l'escola i cal Dimoni. Al centre dels camps primitius. Les coves pretalaiòtiques eren un poc més amunt, a l'extrem dels camps originals cap al sud a ses Cases Noves. Posteriorment es varen assentar els talaiots a l'extrem oest, devora la font que és un emplaçament molt habitual, al nucli de la pobla. Finalment al període postalaiòtic els primitius camps de reguiu es varen expandir amb camps de secà i varen ocupar aproximadament l'espai que trobarien els catalans.

Tot i que avui en dia en dia és aclaparadora la imatge del bosc als peus del massís de Randa, no és raonable que llavors un lloc destaqués com a bosc, enmig del mar de garriga. Menys ho és que hi hagués un bosc i un bosquet, una combinació molt peculiar. Els topònims fan referència en realitat a bosquets situats sobre els runes de recintes emmurallats postalaiòtics. Avui en dia es pot veure aquesta imatge a llocs com els bosquets de son Sureda Ric de Manacor o al gran bosc sobre el poblat de son Catlar de Campos.

La proposta és que hi havia un gran poblat on ara hi ha la pobla d'Algaida, i un de menor al velar de sa Torre, que eren els dos nuclis que reconegueren els catalans. Els territoris d'ambdós estaven dividits pel camí que ve de Lluçmajor cap a sa Talaieta, l'actual carrer de la creu des Colomer, un topònim que indica un monument funerari romà a la cruïlla.

El nucli històric d'Algaida està rodejat per tres carrer principals. El del Colomer a l'oest, el de la Roca al sud que evoca l'aflorament rocós enmig dels camps on es feren

³²³ Aramburu (1998) pàg. 245

³²⁴ Sobre la pobla d'Algaida es segueix a Bibiloni (1997).

els talaiots, i el de l'Aigua amb la Plaça a l'est. Cal observar que es tracta d'una pobla realment mal traçada. No és que no hi hagi una quadrícula perfecta com a Petra, ni tan sols una pinta formada per carrers travessers al camí principal com a Porreres. El que hi ha és un autèntic Laberint, que fins i tot dona nom a un carrer. En la nostra opinió tal trama recolza la hipòtesi de que era un poblat postalaiòtic, i el poblament posterior es va anar adaptat a les irregularitats de les runes.

Finalment queda per plantejar la qüestió de si Algaida i sa Torre eren dos nuclis independents, o simplement dos sementers. La desproporció entre una peça de vint-i-nou i una de deu és evident. D'altra banda és possible que el camí fos una divisió entre sementers només pels agrimensors. En uns camps situats sobre el bessó d'un antic poblat prehistòric cal admetre que els dos nuclis situats dins els camps centrals siguin alqueries diferents des de molt enrere.

5.5.4 Els itineraris dels agrimensors

Un dels aspectes crucials a l'hora d'identificar el topònims de les llistes del Repartiment és el de l'ordre que varen seguir les comissions que feren els inventaris. La posició relativa respecte d'altres finques a la llista és una de les eines principals l'hora de reconstruir el territori del Repartiment.

Una primera passa pot ésser examinar la forma de confeccionar cadastres com els de 1588. Aquests consistien en una valoració feta per un grup de prohoms que visitaven cada un de les finques en itineraris que al llarg de varies jornades recorrien tot el terme, voltant el poble.

Passant als Repartiments, als districtes més senzills com són Santanyí i Muntanyes, es pot veure un clar desplaçament lineal al llarg de l'eix del terme, que va escombrant d'est a oest tots els camps.

Un aspecte molt evident de les llistes dels Repartiments és l'elecció de la primera finca. Aquesta es situa en una cantonada del districte, pareix una promesa de que l'inventari es farà de forma completa i exhaustiva.

- A Pollença l'enumeració comença per Formentor, realment a la punta absoluta de tot.
- A Artà a Morell, un altre punt emblemàtic, on cal recordar que començava el districte abans d'afegir la zona de la Colònia de Sant Pere.
- A Manacor comença a Beni Iamla, l'actual son Vaquer d'en Ribera, a la cantonada oest del terme.
- A Lluçmajor la primera entrada és Constantí, que es pot suposar que era el floral de s'Arenal.
- A Campos el text és molt explícit, el capítol es titula: *del terminal de Campos amb la paret*. És a dir que deixa clar que comença per un extrem del districte.

Pareix raonable proposar que els inventaris es feien en recorreguts radials en forma de pètals de flor, amb centre a la vila del mercat, on es pernoctava. De cada vila surt una trama radial de vies, un rellotge com s'ha mostrat abans. Devien sortir per un camí i tornar pel següent.

Això proporciona una explicació al fet que al llarg de tota la llista ressorgeixin noms relacionats amb la vila, són simplement els situats devora els camins que s'agafen a l'anada i a la tornada.

També cal notar que les finques no estaven distribuïdes uniformement sobre el territori per formar llistes coherents. S'agrupaven al antics poblats prehistòrics, entremig de gran extensions de garriga.

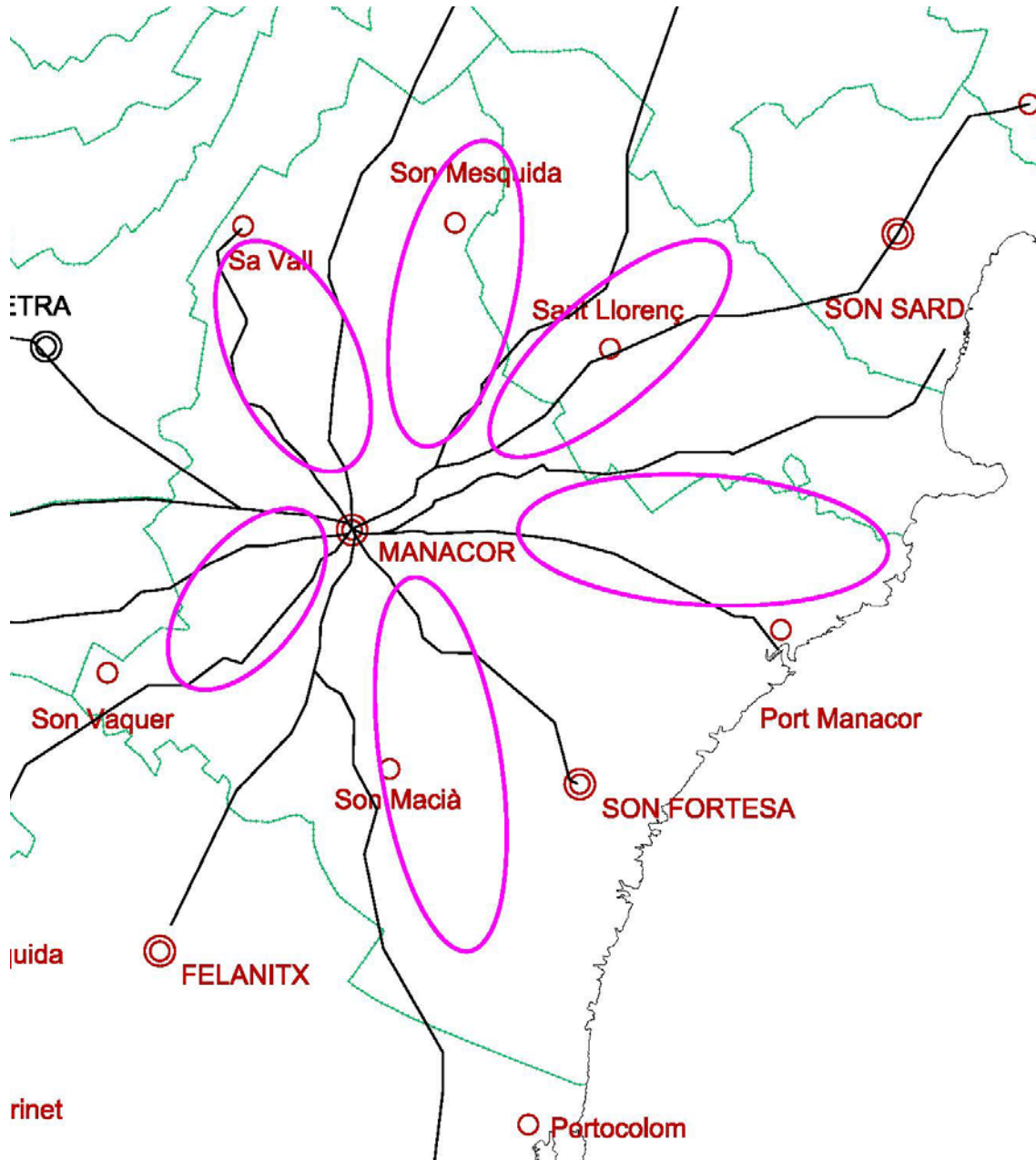

Figura 5.34. Els itineraris en flor. Suposant que els agrimensors pernoctassin al centre del districte durant la confecció de la llista els itineraris seguits tendrien forma de pètals de flor. Es fa aquí un esquema idealitzat pel terme històric de Manacor, comprnent Sant Llorenç.

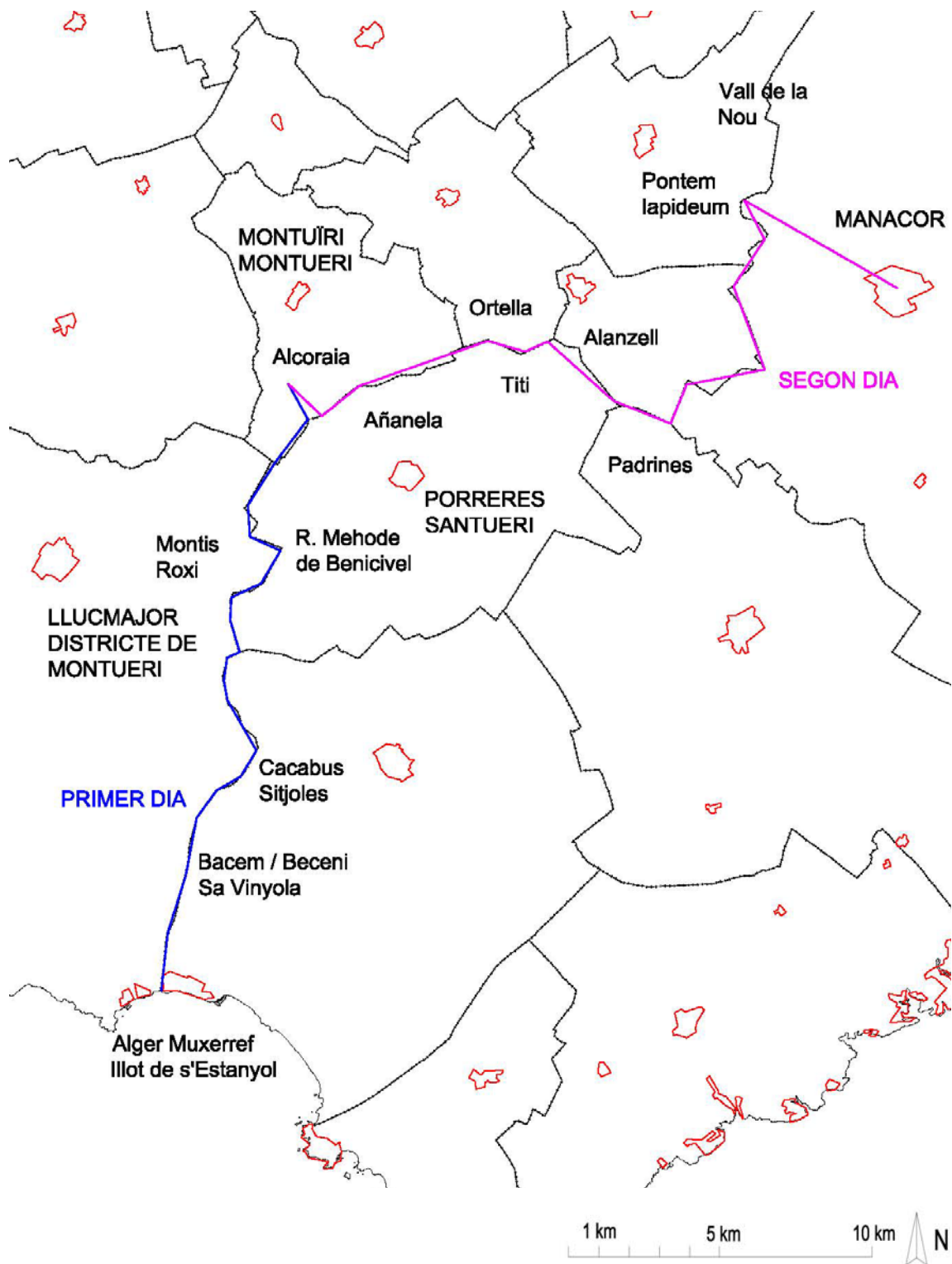

Figura 5.35. L'itinerari dels agrimensors pel Migjorn. Des de s'Estanyol recorreren en dos dies la partió entre els dominis del Rei i d'en Nuno fins a Manacor.

Una altra observació que cal fer és sobre la longitud dels itineraris efectuats cada dia. Determinar aquesta proporcionarà una idea de com es feien els amidaments dels camps, si eren rigorosos treballs o pel contrari simples estimacions.

Una magnífica font per esclarir aquesta qüestió és l'itinerari dels agrimensors de 1232, que recorreren el límit entre la part del rei que era Montuèri i la de Nuno Sans que era Santuèri. Aquests detallaren el recorregut que feren, explicant fins i tot on pernoctaren.

El recorregut va començar per la partió entre Lluçmajor i Campos, a *Alger Moxerref*. Aquest nom significa l'illa del promontori, i ha de referir-se a l'illot de s'Estanyol a davant la punta de s'Estalella.

Des d'aquí puja deixant sa Vinyola a la dreta, anomenada aquí *Beceni* i a la Remembrança Nu361 *Bacem* Campos. A aquestes alçades ja es pot proposar tranquil·lament que deriva de *Ad Pacem*, i que sa Ràpita devia ser un temple dedicat a la Pau, Pax. Aquí cal destacar que hi ha un son Atzebib i un torrent d'Alfàbia, dos noms que haurien de confluir en un *Eusebi.

Segueix Cacalox, que ha de ser Nu368 *Cacabus* Campos, i ha de correspondre on el camí principal del Migjorn creua la partió, enfront de son Marrano. LS257 *Cacabus* sense gens ni mica de corrupció significa olles petites. Pareix raonable que es refereix a un cementeri romà d'àmfores situat a la partió, i es correspon prou bé amb el nom actual de ses Sitjoles.

Continua per *culmen montis Roxi per longum fit divisio*. Aquesta és evidentment la serra del puig de son Lluís, que condiciona la direcció de la partió entre els territoris de Montuèri i Santuèri en ser obliqua respecte de la mediatriu entre els dos castells.

Segueixen a la part reial Perola, Maymona i Alcoraia, tres noms que s'han conservat. Els dos primers fan referència a les fites de les partions, i el tercer a un poblat situat sobre un nucli prehistòric.

En canvi a la part d'en Nuno hi ha *Rahal Mehode de Benicivel*, Padix, Pudichy i Bastita. Aquests tres darrers han de fer referència al puig de sa Bastida. Acaba citant el *flumen aquae pluvialis*, el torrent de son Lluís, que drena la part occidental de Porreres cap a Campos i conjuntament amb els monts Roxi ha determinat la no adscripció d'aquest territori a Lluçmajor.

El següent tram és un poc més complicat, ja que : surten d'Alcoraia i segueixen per la partió de Porreres i Felanitx al sud; i Montuèri, Sant Joan, Vilafranca i Petra al nord, fins arribar a un punt *ubi fluit torrents, et aqua vallis per vallem planam inter montanas semper*, que és la vall de la Nou. Des d'aquí anaren a pernoctar a Manacor. Seguint l'ordre de la transcripció pareix que l'endemà tornaren enrere. En realitat les notes estan desordenades, estan escrites caòticament al paper.

La qüestió és que el primer dia varen anar des de s'Estanyol fins a Alcoraia, on pernoctaren, i varen recórrer 23 quilòmetres, sense comptar que no degueren dormir a l'inici del trajecte a vorera de mar. El segon dia foren 30 quilòmetres, és a dir una jornada. Aquests recorreguts diaris, si fossin els habituals als Repartiments, implicarien que els agrimensors només passaven per les finques, sense passar-hi hores mesurant els camps, estimant-ne simplement la mida a ull. Aquesta proposta es confirmarà a continuació en tractar el terme d'Adia.

El terme d'Adia

Aquest terme és molt interessant ja que permet reconstruir quasi del tot la situació de les finques. Es tracta d'un nombre limitat que possibilita estudiar la forma com es va redactar la llista del Capbreu.

Un aspecte molt important és la gran quantitat d'estudiosos de la zona que han possibilitat les identificacions. Així Mut i Rosselló citen a Vidal Tomàs, Rosselló Vaquer, Rosselló Lliteras, Andreu Ponç i Cosme Aguiló. Una llista impressionant.

La relació de finques del terme de Santanyí està feta d'est a oest, comença a devora Portocolom i acaba devora la Colònia de Sant Jordi. Es veurà que les finques del terme estan organitzades en tres circuits. Efectivament formen enfilalls coherents que pareixen itineraris. Cal destacar que cada un dels tres està situat en un bloc diferent de polígons, un aspecte que si realment s'hagués tengut en compte seria una clara pervivència del coneixement de l'estructura de la centuriació.

- Nu407 *Samaron*. Ha de ser Marselleta, el centre del floral partit entre Felanitx i Santanyí per compensar les mides de Tuccis i Guium.

- Nu408 *Latarix*. Aquest terme ha de derivar de *Lactarius*, i referir-se a pastures. Ha de ser la part baixa del torrent de Porto Petro.

- Nu409 *Asibiu*. Aquest deriva de SYB, سيب Co574, llit o llera d'un torrent com observen Mut i Rosselló. Ha de ser la zona de l'Alqueria Blanca a la part alta del torrent esmentat.

- Nu410 *Collonia*. Ha de sa Conca a la sortida de Calonge, també a la part alta del torrent de Portopetro. Calonge està situat devora s'Horta vella, un topònim ja tractat que ha de referir-se a aquesta vall propera assignada al servei de castell de Santueri. Cal notar que el recorregut fins ara és coherent, i ha cobert el mig floral de Marselleta.

- Nu411 *Sant Enieli*. Sant Aniello és Santanyí. Un punt totalment identificat que pareix l'inici d'un nou itinerari.

- Nu412 *Albacorin*. Figueflors pareix un nom estrany per a un camp. BKR, بكر Co85 Be40 té un significat d'aixecar-se prest, de primàcia. Està situat a son Ferreret, on el camí de Felanitx gira, devora el trifinium amb les termes de Campos i Felanitx. Pareix que el nom ha de referir-se a un cap de polígon.

- Nu413 *Beni Laçat*. Son Danús de Benilassar. Laxatio LS1045, es refereix a un espai ample, eixamplat, un terme prou adequat per l'entorn d'aquesta possessió. Per ara el circuit va prou bé.

- Nu414 *Rafal Alatmar*. Aquest ha de ser una corrupció de Alahmar i per tant s'ha de correspondre amb l'alqueria Rotja, situada a la sortida de Santanyí cap es Llobards.

- Nu415 *Beni Monem*. Aquest pareix realment un nom clànic àrab. Toca ser son Vives, situat després de l'alqueria Rotja en el camí de Santanyí a es Llobards.

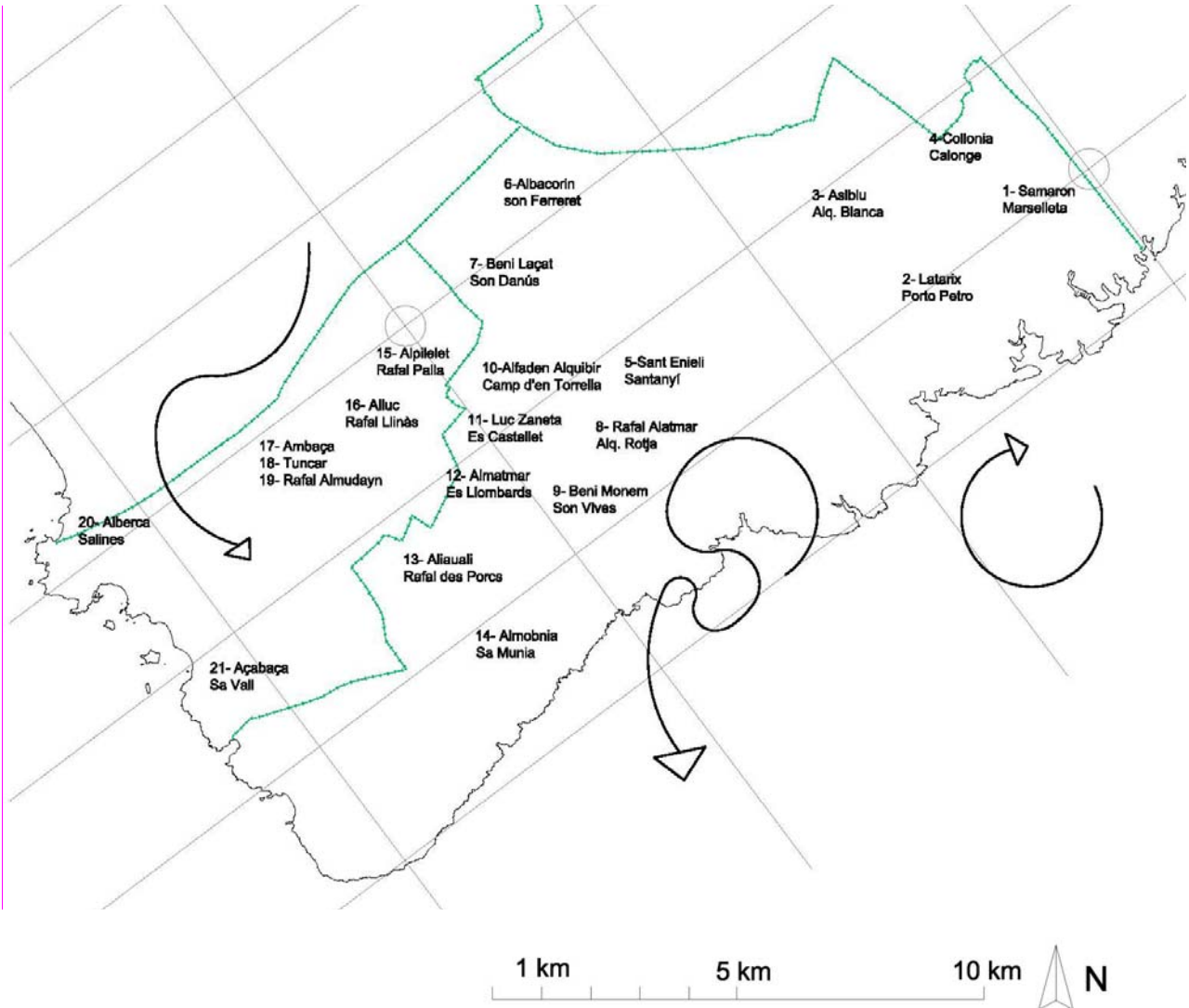
- Nu416 *Alfaden Alquibir*. El Camp d'en Torrella. Els autors seguits per Mut i Rosselló dubten, però ha de ser-ho. Ja s'ha proposat la reconstrucció del camp.

- Nu417 *Luc Zaneta*. És un mausoleu entre el Camp d'en Torrella i es Llobards. El topònim de na Castellet està situat exactament on aniria bé per al·ludir a un mausoleu a la sortida des Llobards cap al Camp.

- Nu418 *Almatmar*. Les sitges. Mut i Rosselló asseveren que es correspon amb el nucli des Llombards, on es torben moltes sitges davall les cases que mostren que hi havia un poblat prehistòric.

- Nu419 *Aiauali*. Aquest consideren Mut i Rosselló que és el Rafal dels Porcs.

- Nu420 *Almobnia*. Aquest és evidentment sa Munia. Els tres darrers formen una sèrie coherent, que completa el recorregut des de Santanyí.

5.36. El terme d'Adia. Amb la proposta de localització de les finques de la Remembrança, i els tres itineraris seguits. Són compatibles amb una pernoctació a Santanyí, i començar cada matí pel punt més allunyat.

- Nu421 *Alpilelet*. Una fita de la centuriació, un pilar que assenyalava el lloc geomètric del floral, el rafal Pallà. Aquí comença la tercera part del recorregut pel terme, a la zona de Ses Salines.

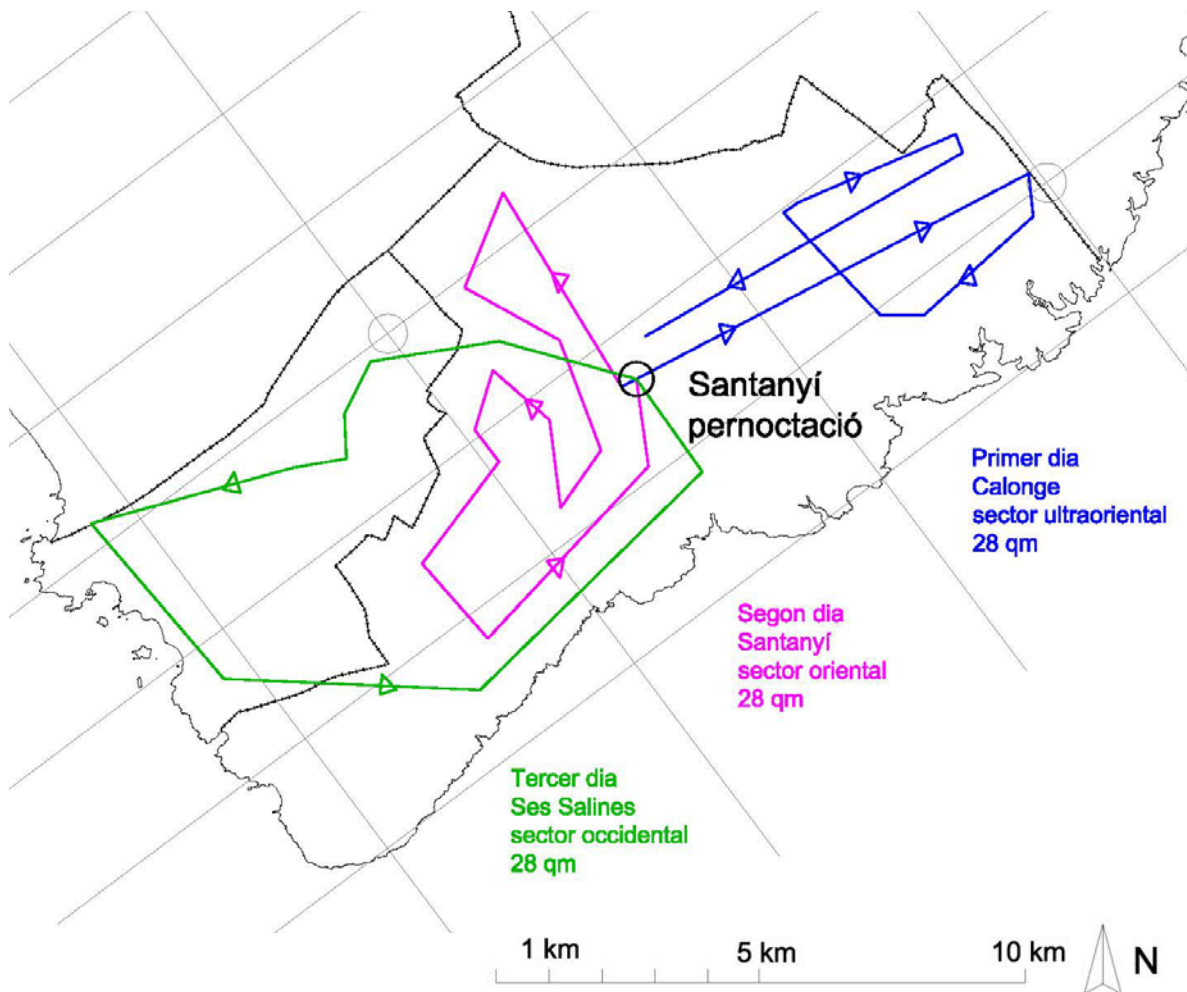
- Nu422 *Alluc*. És un mausoleu, que entre el Rafal Pallà i Ses Salines ha de ser el Rafal Llinàs.

- Nu423 *Ambaça*, Nu424 *Tuncar* i Nu425 *Rafal Almudayn*. Ja s'ha vist com són tres parts del nucli urbà de Guium, davall l'actual de Ses Salines.

- Nu426 *Alberca*. Deriva de BRK, برك Co63, la mateixa paraula de benedicció. Alberca té el sentit encara avui en castellà de llacuna artificial. Podria ser un dels estanys de la Colònia de Sant Jordi, però pareix més interessant proposar que siguin les llacunes de les salines.

- Nu427 *Açabaça*. Aquest és un topònim amb una evolució molt didàctica. Per la situació dins la llista, i la forma com sona, ha de ser sa Vall, la famosa finca de la costa oest de l'antic terme de Santanyí, ara dins el de ses Salines. Els pobladors varen aplicar la llei de Carnavalet i modificaren un obscur topònim a una forma que els era familiar. Cal observar que anomenar sa Vall a una finca plana de la contrada més plana de Mallorca no deixa de tenir gràcia.

El topònim Sabak és senzillament rastrejable. Té una estructura manifestament trilítera pel que cal cercar per començar una arrel SBK, i si no seguir amb variacions. Immediatament sorgeix el significat d'estany, tal com apuntaven Mut i Rosselló. Co510 S-B-KH سبخ té el sentit general de piscina, però aquí és més precís el Vocabulista508, que dona el significat PALUS.

5.37. Els recorreguts pel terme d'Adia. Cal notar com estan notablement equilibrats. Potser estaven ja establerts per delmers, recaptadors d'imposts.

Aquí cal recordar que una de les peculiaritats geogràfiques de la finca de sa Vall són les dues superfícies d'aigua, anomenades estany de ses Gambes i llacuna des Tamarells. Pareix una etimologia contundent.

Una vegada restituïts els itineraris s'observa una pauta prou clara. Són compatibles amb una pernoctació a Santanyí, i començar cada matí pel punt més allunyat. Cada un dels tres dies es va cobrir un dels tres sectors en que es divideix el terme: Calonge o la part afegida de Tuccis, Santanyí o la banda oriental del floral i Ses Salines o la banda occidental del floral.

Reconstruint els tres itineraris dels agrimensors pel terme històric de Santanyí s'obtenen tres recorreguts molt similars de 28 quilòmetres cada un, és a dir una altra vegada la jornada viària. El grup encarregat d'inventariar les finques passava el dia caminant d'un camp a l'altra, i en aturar-se a reposar en cada un d'ells simplement estimava, amb un notable encert com s'ha vist en reconstruir camps, les mesures generals dels sementers.

El litoral de Manacor

El darrer exemple serà la reconstrucció de l'itinerari pels camps de la zona litoral de Manacor entre s'Illot i Porto Cristo. Aquest és un dels llocs més àrids de la comarca, un relleu tabular pràcticament sense terra, que avui en dia és ple de quarterades d'ametlers que no n'aconsegueixen dissimular el caràcter. Aquí la finca emblemàtica, l'única possible és el *Rafal Alfaitx*, el camp encabit en un regueró de torrent, amb la famosa forma afusada.

Apareix una sèrie a la Remembrança, discutida pels mateixos Mut i Rosselló, així com per Sitjes (2104) pàg. 66 ss. És molt interessant ja que pareix que és un llaç dels establidors, el recorregut d'un o més dies identificant i mesurant finques. Surt de Manacor segurament unes finques abans, arriba a Sant Llorenç, baixa fins a la mar, segueix fins al port de Manacor i puja per Santa Cirga cap al poble. L'enumeració és la següent:

Nu171 *Ason lo major*, XII jovades. Son Peretó camí de Manacor a Sant Llorenç

Nu172 *Albaraber V* jovades. Sa Blanquera de Sant Llorenç

Nu173 *Rafal Alain III* jovades

Nu174 *Beni Hibi VI* jovades

Nu175 *Alcanitz*, VI jovades

Nu176 *Luch Alfimar IIII* jovades

Nu177 *Beni Melich XII* jovades

Nu178 *Luch Quiara II* jovades

Nu179 *Alfumbroix II* jovades

Nu180 *Alpalumbar II* jovades

Nu181 *Beni Fayon VI* jovades

Nu182 *Beni Çaicat VI* jovades

Nu183 *Ziuagua VI* jovades

Nu184 *Beni Romi VIII* jovades

Nu185 *Almadraua* IIII jovades

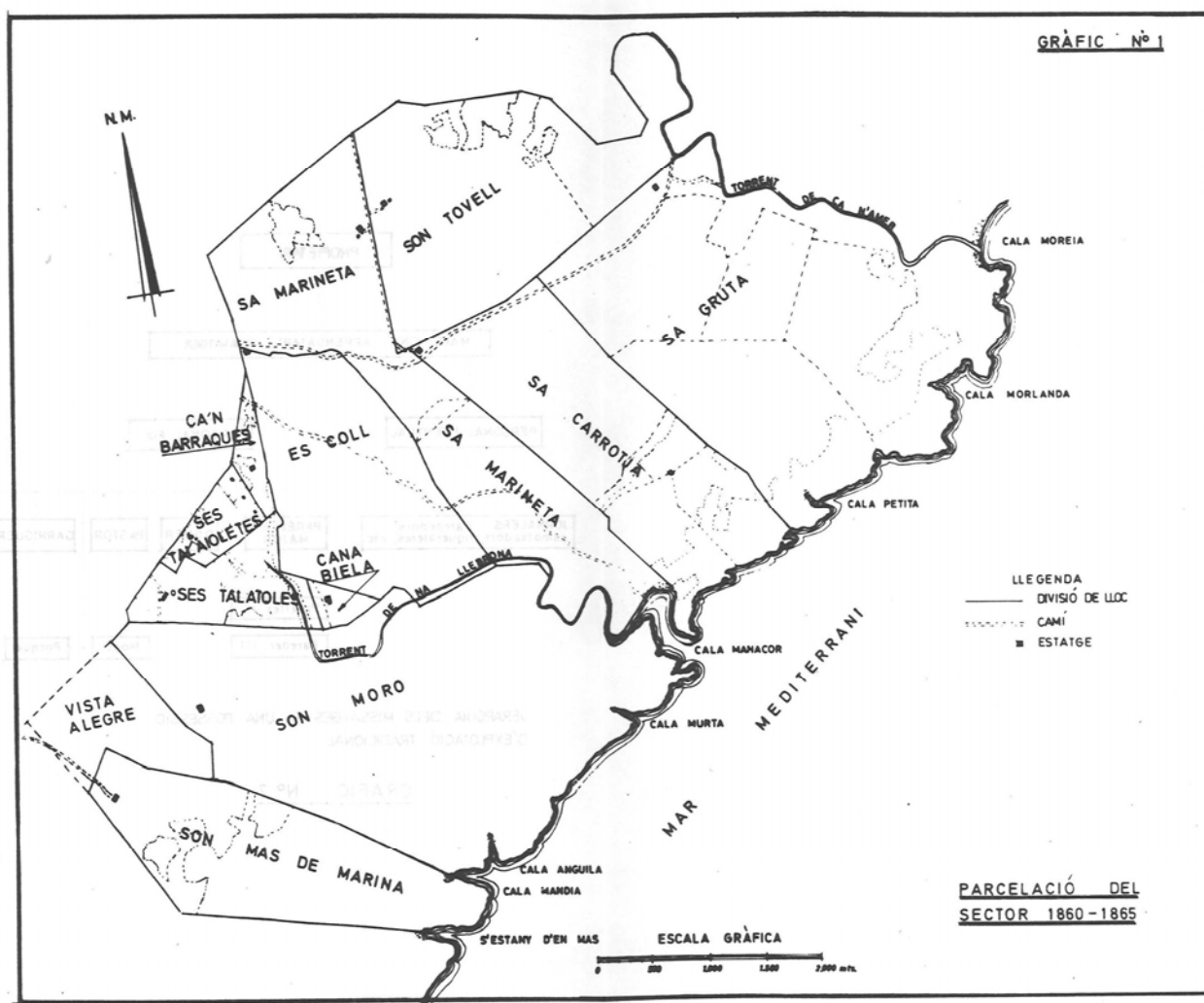
Nu186 *Rafal Iben Suia* IIII jovades

Nu187 *Ayn Aban Faron* VI jovades

Nu188 *Rafal Alfeitx* II jovades

Nu189 *Sancta Circa* VIII jovades

D'entrada cal considerar que del nucli central només hi ha una finca de totes aquestes identificada clarament. Es tracta de Nu178 *Luc Chiara*, situat per Sitjes a partir de la documentació medieval a la zona litoral de la punta de n'Amer.

5.38. Les finques de la Marina de Porto Cristo. Imatge de Duran (1980) pàg.102. Cal observar les grans propietats.

Cal començar establint que Luc és un enterrament, un monument funerari. Respecte de Chiara, manifestament significa clar. Aquesta paraula no significava exactament el mateix en llatí que per nosaltres, llavors volia dir significat, prominent,

con en l'expressió *preclarus vir*. Per la marina devora s'Illot una tomba destacada només pot ser el túmul de sa Gruta. Cal recordar que es tracta del monument talaiòtic més voluminós de Mallorca, una espècie de piràmide amb plataformes quadrangulars.

Al cap d'unes dècades la documentació recull en aquesta zona el topònim Lluç Friara. Sense contrastar-lo amb cap altre es podria pensar en un sepulcre i uns frares, però coneguent la forma Luc Chiara aquesta posterior n'ha de ser una corrupció. Com al seu torn deformació de la segona és l'actual nom de la zona, sa Gruta.

Aquesta triple cadena Luc Chiara, Lluç Friara, sa Gruta no és només un simple producte de la degradació fonètica. Cada un dels estadis s'ha fixat sobre una forma que posseeix algun tipus de significat relacionat amb els monuments de la zona. Devora les cases de sa Gruta hi ha unes coves d'enterrament prehistòriques, les grutes, que en algun moment de la història degueren estar ocupades per ermitans, per frares.

Una vegada establerta una peça de la cadena es pot començar a estirar. En aquesta zona els camps estan molt condicionats. Les finques històriques són molt escasses ja que l'extrema aridesa feia que només fossin viables camps mitjans als llits dels dos torrents de Porto Cristo i s'Illot, apart d'alguns camps petits en reguerons. A més hi ha molt poques finques en aquesta zona, i estan perfectament identificades en el treball de Duran (1980).

Una darrera observació és que les finques de dues jovades deuen ser peces aïllades en xaragalls o petites torrenteres. Luc Quiara seria d'aquest grup, ja que sa Gruta està separada del torrent. Cal considerar que aquesta era la mesura mínima que un colon acceptaria per establir-se, una jovada per ell i una altra per a l'esclau que li fes la feina.

Les següents finques que cal tractar són Nu176 *Luch Alfimar* i Nu179 *Alfumbroix*. Ambdós noms ja s'han tractat com a derivats de vermell, referit a mausoleus. Una ha ser sa Carrotja, que conserva el nom, i l'altra l'alqueria Roja estudiada per Sitjes³²⁵, que no arriba a ubicar.

Per les partions l'alqueria Roja ha de ser son Moro. Els documents diuen que confronta amb la talaia de Vilar (que ha de ser el poblat de s'Illot), per on l'aigua vessa a la mar (és a dir sa Månega), i la punta (de n'Amer). Aquesta possessió està situada a l'angle del terme amb el mar i son Servera. Les cases de son Moro estan situades al final del camí que ve de son Carrió, i donaven nom a tota la zona.

Una altra qüestió és la del nom en si. Son Moro és un topònim usual a la costa de Manacor, n'hi ha un altre devora Porto Cristo. Fa referència a restes arqueològiques visibles entorn d'un assentament humà. És a dir, que son Moro i alqueria Roja apunten cap a Luch Alfimar. Podria ser també Alfumbroix, però per dues raons es descarta aquí: la primera és perquè hi ha més terra a son Moro que a sa Carrotja, i la segona és itinerària i s'anirà veient.

Efectivament des d'un punt de vista itinerari comença a perfilar-se un camí: son Moro, Nu177 *Beni Melich*, sa Gruta, sa Carrotja, Nu180 *Alpalumbar*. És el camí anomenat de sa Carrotja o sa Gruta, i indica ben clarament que Beni Melich és Ca n'Amer i Palumbar es Coll.

³²⁵ Sitjes (2014) pàg. 119 per l'alqueria Roja, pàg.116 per l'alqueria Mitjana.

Les cases de ca n'Amer estan situades sobre el tram final del torrent de Sant Llorenç o s'Illot. Són un lloc prou adequat per acollir dotze jovades de camps, de fet l'únic de la zona. Els camps devien basar-se en el torrent.

Aquí cal notar que Benimalik és un nom típic de mesquita de la zona de Manacor. Era un dels noms de la pinna de Son Vaquer a l'oest, i el de la pinna de son Mesquida al nord. Que totes les mesquites rurals de Manacor s'anomenassin igual apunta a un esforç puntual i coordinat per bastir-les totes. Aquesta mesquita apunta al primer nom de la llista, Nu175 Alcanitz, que seria simplement una canèssia, una església cristiana en àrab. També podria ser un Canis, una canal, i fer referència al canal del torrent o a la mítica sèquia que les rondaies expliquen que arribava a sa Gruta des de la font dels Molins de Son Servera.

Cal tenir present aquí que els establidors baixaven de Sant Llorenç: Baraber és sa Blanquera, Rafal Alain deu ser dins l'actual casc urbà la font famosa que donava les pestilències a l'església de Sant Llorenç, potser fins i tot és sa Cova. Finalment Beni Hibi hauria de ser son Sureda. Aquestes dues darreres identificacions contradirien les que fa Sitjes.

La qüestió aquí és fer coincidir Alcanitz amb la possessió de sa Riba i la cruïlla de camins de son Manxo, on es troben el camí de Manacor a Son Sard amb el de Porto Cristo a Sant Llorenç. És a dir que era una pinna on hi havia una església. Beni Malich Segueix sent el nom de Ca n'Amer, on hi podria haver la mesquita o ser una part de les terres d'aquesta.

Aquí cal tenir en compte que tota aquesta contrada, la de l'actual son Carrió, era la cavalleria de sa Punta, estudiada per Gili³²⁶. De la documentació medieval aportada per aquest autor es dedueix que des de sa Riba fins al mar la cavalleria s'articulava entorn del torrent en les alqueries Sobirana, Mitjana i Jussana. Així sa Riba seria la superior o sobirana, i potser fins i tot sa Riba és una corrupció de Sobirana. La Mitjana ha de ser son Carrió i el rafal Pedrís, i la inferior o jussana Ca n'Amer i Benimalik.

Deixant el torrent de Sant Llorenç cal tornar a les cases des Coll, al camí de Manacor al port. Aquí havia d'estar ubicat el Palumbar, en el lloc emblemàtic de la carretera on es veu per primera vegada la mar, a la bifurcació de camins.

Ara venen un conjunt de noms complicats, amb noms per discernir: Nu181 *Beni Fayon* ha de ser una mala lectura de BN HRWN, és a dir el mateix que Nu187 *Ayn Aban Faron*: s'escriuen quasi igual, حرون / حيون, la erra es confon amb una y grega. Pel que fa a Nu182 *Beni Çaical*, és manifestament una transliteració de Caecilius. Finalment Nu183 *Ziuagua* és un aljub amb una area aqualis.

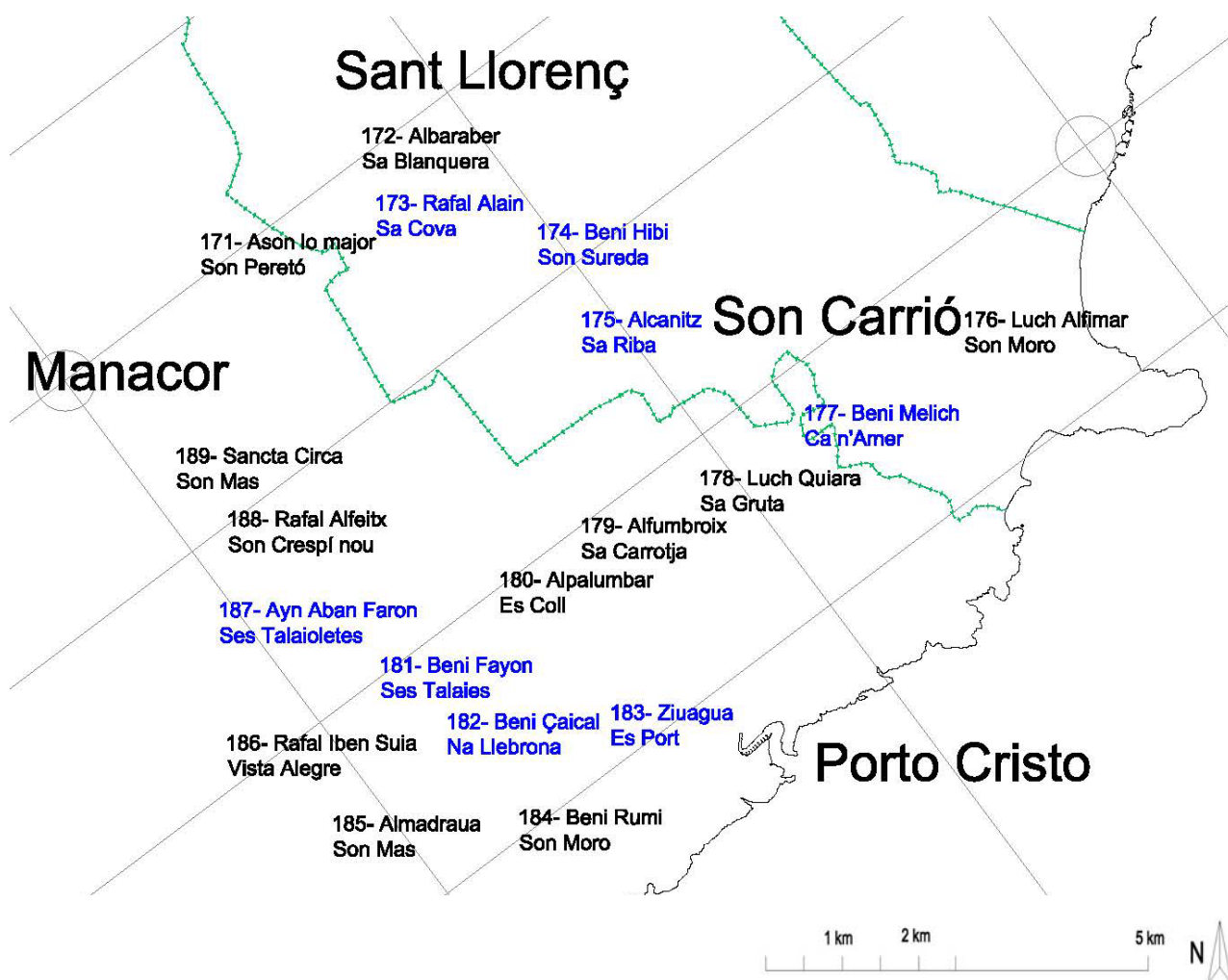
Entorn del port de Manacor, l'actual Porto Cristo, articulats sobre el curs baix del torrent de ses Talaioles, han de situar-se les finques de Beni Harwn i la font del mateix nom, Beni Caecilii i Area aqualis. Cada una fa 6 jovades i entre totes fan 24 jovades, és a dir un rectangle de 6*4 que són dos quilòmetres per un i mig, o 12*2 que són 4 quilòmetres per mig d'amplada. O millor encara, una trinxa prima de dotze jovades i una amplada que es consideri mínim d'una. Això darrer, seguint el curs del torrent pareix el més natural. Aquesta cinta comença a la mar, amb un poc més d'amplada, i segueix les revoltes del torrent per ses Talaies i ses Talaioles, topònims

³²⁶ Gili (1983).

que demostren clarament una ocupació antròpica, fins poc abans d'arribar a la carretera de Manacor.

Seguint l'itinerari, des del Coll els establidors baixaren cap al torrent, a ses Talaiotes, on era Beni Harun, i seguiren baixant per Beni Caecilii fins a la vorera de la mar on hi havia Area Aqualis. És important destacar que era un aljub devora el port. El proveïment d'aigua, l'aiguada de les barques, és una de les característiques principals dels ports. Al centre de l'actual Porto Cristo hi ha una cisterna que ho deixa clar. Es pot acabar considerant que anomenar al port de Manacor *Portus Caecilii* és un poc pilota, però pràctic.

Des del port l'itinerari fa una volta per Nu184 *Beni Romi*, Nu185 *Almadraua* i Nu186 *Rafal Iben Suia*. Aquests tres són prou senzills. Beni Romi i Almadrava són camps de runes prehistòriques. Beni Rumi és la traducció exacta de son Moro, pel que ja directament es pot adjudicar la concordança. Segueix Almadrava, el camp de ceràmica, que ha de ser son Mas de la Marina. Ambdós camps estan situats sobre el massís tabular que separa el torrent de la costa a Cala Mandia. Devia ser la zona dels cementeris d'un poblat centrat en el torrent. Pel tercer, que comença per rafal i acaba per Suia, es pot considerar que era un rafal dels porcs, potser Vista Alegre.

5.39. Els camps de la Marina de Manacor.

Ara el recorregut torna al torrent, i enllaça amb la font de Beni Harun. Aquesta ha de ser una surgència al llit del torrent on conflueixen varis reguerons devers el camí dels Presos. Aquí cal notar com aquest camí el que fa és recórrer els nuclis agrícoles de la zona. La font està situada un poc més amunt de Beni Harun. Sent tots dos camps de sis jovades, devia ser una única finca cultivada en dues meitats: igual passaria amb Caecilii /Area aqualis que són 6/6 i amb Beni Rumi i els altres dos 8 / 4+4.

Des de la font ja cal anar cap a Santa Cirga. Pel camí només queda el Nu188 *Rafal Alfeitx* II jovades, que ha d'estar situat a son Crespí nou i ses Roques Llises, el punt on la carretera creua el torrent. Aquest ha de ser l'origen de Alfeitx, el congost, percebut com a encreuament.

Algunes consideracions per acabar: els camins no segueixen els torrents i les seves revoltes, prefereixen anar tot dret per terreny sec. Entre Son Peretó i Santa Cirga hi ha una bossa de finques que no s'han tractat: son Negre, son Crespí, son Berga, ... Cal suposar que els establidors duien un poc d'ordre i d'anada o de tornada hi passaren. De totes maneres una cosa cal tenir present, els canadors catalans estaven fent una feina, i les feines es fan bé, no perfectes: les superfícies de les finques estan molt arrodonides, i alguns camps simplement es degueren oblidar. I així conclou l'exposició d'aquest treball, demanant indulgència pels canadors, i per aquest autor.

6 Discussió i conclusions

Aquest capítol de discussió i conclusions les presenta segons els diferents capítols del treball.

Al primer d'elements preliminars s'han repassat els diferents camps de coneixement que s'han connectat en aquest treball.

El segon presenta les conclusions a les que s'ha arribat en desenvolupar les diferents seccions referides al context tècnic, a les tres eines perfilades: els camps, la teoria del nucli central i els topònims.

El tercer capítol està dedicat a la conquesta i a les ciutats. Es veuen d'entrada els motius de les successives conquestes de Mallorca i les Balears, dividits entre les excuses argüides, els interessos geoestratègics i les motivacions personals. Segueix una descripció de l'estructura territorial de Mallorca prèvia a la conquesta romana. Finalment s'exposen els eixos principals de la centuriació romana, d'una banda les vies que conformaven la creu bàsica entre ciutats, i de l'altra els terminus que dividien l'illa entre les quatre ciutats. Segueix la descripció de les ciutats romanes.

El quart capítol tracta conjuntament el replanteig topogràfic de la centuriació mitjançant polígons, i el segon nivell del poblament format pels centres rurals que exercien de nuclis socials, bàsicament mercats i temples. Així es detallen aquí les circumstàncies en que es va replantejar la trama de la centuriació, les característiques dels florals i les dels camins que els unien.

Al cinquè capítol es tracta el tercer nivell del poblament, els llogarets on vivia la població. Aquests estaven organitzats a partir de la trama territorial prehistòrica, i varen continuar relativament inalterats a través dels successius canvis i conquestes. Comença amb una introducció i segueix amb els fets rellevants de cada període: els poblats prehistòrics, les vil·les romanes, les alqueries musulmanes i el Repartiment català.

Es poden resumir aquí les dues conclusions generals de la tesi: respecte del territori de Mallorca, aquest és bàsicament la centuriació de Cecili Metel, un establiment romà un poc deformat per la realitat territorial, però al cap i a la fi una quadrícula aclaparadora. Respecte del procés d'establiment de la Centuriació, se'n extreu una reconstrucció dels procediments romans de centuriació, que podrà ser emprat per reconstruir trames territorials en altres llocs.

6.1 Conclusions cap.1 Elements preliminars

Una vegada exposats el mètode, els objectius i els antecedents, aquest capítol ha exposat els dos grans tipus de fonts o camps de coneixement que s'han emprat per realitzar aquest treball. Tant per a les aproximacions documentals com per als treballs de camp es repassen els diferents camps temàtics emprats.

6.1.1 Les fonts documentals

El primer grup documental és el del Corpus gromàtic, un conjunt de tractats sobre l'establiment i la gestió de centuriacions realitzat cap al segle III dC a Roma. Tot i ser majoritàriament documents redactats per buròcrates que no havien vist mai establir una centuriació proporcionen elements, rampellades es podria dir, que es podran emprar a l'hora de reconstruir els procediments de camp.

El segon grup és el de les referències disperses pel conjunt de la literatura romana, tant referides a les centuriacions tardorepublicanes en general com a l'establiment de Mallorca en particular. Les mencions puntuals, moltes vegades anecdòtiques, inserides en obres de temàtica general ajuden a comprendre les particularitats dels procediments d'establiment d'una centuriació.

El tercer conjunt és el de l'establiment dels campaments militars, l'art de la *castrametatio*. Aquestes pràctiques són el propi origen de les tècniques emprades per establir les centuriacions pel que és especialment rellevant recollir les fonts que els descriuen, de cara a reconstruir l'essència del procediment.

Per acabar amb la primera part cal abordar l'altra meitat del tema, el Repartiment . Aquests documents, els que s'han conservat, estan pràcticament inalterats i han estat prou analitzats per la historiografia actual, en extensos treballs que formen una de les bases del present estudi.

6.1.2 Els treballs de camp

La fotografia aèria ve sent fa unes dècades una de les eines essencials en els treballs territorials per identificar traces de centuriacions. Tot i ser una eina valuosa, en aquest treball no s'ha emprat com a font principal. Es considera que ve tenint un ús poc mesurat que ignora les peculiaritats de la construcció de les centuriacions, i dóna resultats erronis producte del desconeixement dels procediments d'establiment de la trama sobre el territori.

Les infraestructures lineals establertes sobre el territori, incloent aquí tant camins com carreteres com partions municipals o entre finques, com torrents i sèquies, són la base essencial d'aquest treball. Les tendències generals d'aquestes alineacions esteses sobre l'illa són la base del procediment emprat. Efectivament s'ha ignorat la majoria de la informació territorial i la recerca es centra en les infraestructures.

Els centres socials connectats per les infraestructures lineals són el complement d'aquelles per a reconstruir el territori establert per la centuriació. Els nuclis socialment significatius articulen la vida sobre la superfície de l'illa, i són una part indispensable per a la reconstrucció dels procediments dels establidors.

Finalment arriba la lectura del territori. Aquí es repassa i reivindica la historiografia dedicada a la reconstrucció territorial sovint a l'escala dels pobles, una eina que combina informació documental, coneixement territorial i molta feina per relacionar ambdues parts. Aquests treballs són els directes antecessors del present.

6.2 Conclusions cap.2 El context tècnic

Aquí s'han establert les eines essencials per a la comprensió de la Centuriació i el Repartiment. En primer lloc els camps, en les seves dues vessants de campaments militars i de camps de cultiu. Després ve la teoria del lloc central aplicada a la centuriació. Finalment els topònims i la proposta metodològica per discernir-ne les etimologies.

6.2.1 Els camps, tots ells

En primer lloc s'ha parlat dels camps militars i dels camps de cultiu, i s'ha mostrat com la tecnologia militar emprada per a la construcció dels camps militars va ser adaptada per establir les centuriacions. En concret la metrologia emprada, unitats com l'actus i la centúria, va ser directament traspasada de l'àmbit militar al civil. S'han unit dos àmbits parcialment coneguts cada un d'ells, per obtenir una visió més completa a partir del seu anàlisi conjunt.

L'anàlisi del campament militar romà polibià es simplifica enormement contemplat a la llum d'un centúria agrícola: aquests campaments tenien una estructura més robusta i senzilla de replantejar si es suposa que es construïen de la mateixa manera que les centúries agrícoles, és a dir una quadrícula regular formada per quadrats de la mida d'un actus, és a dir 120 peus romans o 35,35 ml. Cal fer notar que no es podria haver qüestionat la descripció canònica polibiana sense el recolzament que proporciona l'estudi de les centuriacions rústiques, que han de ser una versió dels campaments militars i per tant compartir-ne els procediments.

I a l'inrevés, també per al coneixement de les centuriacions agrícoles ha estat profitosa l'associació amb el campament militar. S'han pogut transcendir les interpretacions confuses i mitològiques dels Gromàtics Vells per restablir l'origen de les tècniques d'establiment de les centuriacions, la pràctica diària de replanteig del campament militar. Això serà molt útil per fixar les possibilitats tècniques de les centuriacions.

Finalment s'ha fixat el contrast amb la jovada, l'eina agrícola del Repartiment català, mostrant com aquesta funcionalment és només un reflex de la centúria romana, una simple eina per mesurar camps existents, no una eina d'estructuració del territori. S'ha determinat que es pot considerar la jovada com a l'equivalent dels camps necessaris pel sosteniment d'una família, una correlació simplificadora que permetrà obtenir de forma senzilla dades sobre la població, entre altres coses.

Així en aquesta secció s'ha establert l'eina que permetrà reconstruir les tècniques de replanteig de la trama geomètrica de la centuriació sobre el territori. Això és fonamental en aquest treball, ja que és l'instrument amb que es va ordenar Mallorca.

6.2.2 La teoria del lloc central

En aquesta segona secció s'ha abordat la distribució dels centres. Els nuclis de població són un concepte central d'aquest estudi ja que la resta de realitats territorials, com per exemple els camins, s'hi subordinen. Es mostra com els establidors romans empraven unes pautes consistentes de distribució dels centres, per poder satisfer les necessitats humanes a partir dels condicionants de la mobilitat. S'estableixen les distàncies màximes relacionades amb unes freqüències d'ús: la jornada per al període anual o mensual, la llegua per al termini setmanal i la milla pel desplaçament diari. Les tres distàncies es concreten en tres nuclis: la ciutat, el mercat i la vil·la.

Efectivament les distàncies preindustrials eren molt concretes i ajustades a les necessitats descrites anteriorment. La jornada és la distància que es considera usual recórrer en un dia, i està al voltant dels trenta quilòmetres. La llegua és la distància que es cobreix en una hora, uns cinc quilòmetres, sense necessitat de descansar. Per acabar la milla és una distància còmoda per a l'entorn vital quotidià, un tram que es pot fer en un quart d'hora diverses vegades cada dia.

Finalment s'han tractat les teories geogràfiques del lloc, estudiant-les des del punt de vista de la centuriació. Així s'ha vist l'ús dels polígons de Thiessen per traçar àmbits d'influència sobre el territori, els cercles de Von Thünen com a eina per discernir la situació de les activitats econòmiques respecte de la ciutat, la proposta de Christaller dels territoris hexagonals com a òptim en una trama de centres organitzats, els diferents tipus d'organització de les jerarquies territorials segons Lösch, i la teoria de l'òptim particular en cas de moviment d'Hotelling.

6.2.3 Els topònims

Aquí s'ha establert un marc per a la recerca de les etimologies territorials. En primer lloc s'analitzen les llengües de les quals cal esperar l'origen dels topònims de Mallorca. Així s'ha proposat que els noms preromans es limiten a només dos d'influència etrusca i mitja dotzena d'origen fenici.

També es formula la hipòtesi que gran part de la toponímia precatalana té un origen llatí, contra la postura historiogràfica dominant actualment. S'exposen els antecedents d'aquesta postura, i s'obre així la porta a la interpretació dels nombrosos topònims llatins que camuflats sota formes superficialment àrabs estan amagats a les llistes del Repartiment, com es veurà al llarg de la resta del treball.

Després s'explicita el mètode seguit per a la investigació de les etimologies. Aquest es basa en el funcionalisme territorial del topònim, concretament en la seva reiteració i versemblança com a nom de lloc, així com en unes regles concretes de transcripció a les llistes del Repartiment i de degradació fonètica en l'evolució de les paraules.

Finalment es fa una recerca dels termes llatins referits als elements de les centuriacions republicanes, per trobar les designacions originals que empraren els establidors romans de Mallorca. També es proposa una classificació en categories dels topònims: obstacles de la via, elements de la centuriació, noms de propietaris, runes antigues, recintes funeraris i edificis centrals i religiosos.

6.3 Conclusions cap.3 Conquestes i ciutats

En aquest capítol s'ha vist l'ordenació territorial més general de Mallorca, la xarxa de ciutats que han articulats històricament l'illa des del primer poblament i les vicissituds que ha patit amb les conquestes romana i catalana.

6.3.1 Les conquestes i els motius

La primera secció ha tractat els motius pels quals es produïren les conquestes, sobretot les dues principals, però també les relacionades amb les ocupacions menors com són per exemple la bizantina i la musulmana. Els motius implicats en tots aquests episodis es poden dividir en tres categories consistents, que reapareixen recurrentment al llarg dels segles: l'excusa dels pirates per justificar una invasió pacificadora, el control de les rutes de navegació transmediterrànies com a motiu de fons, i les circumstàncies personals dels conqueridors.

Els pirates s'han revelat un motiu recurrent en les excuses per envair les Balears. Els incidents esporàdics indissolublement lligats a la navegació comercial s'han emprat puntual i reiteradament com a justificació per a conquestes planificades per altres motius. Els assalts de naus que fan escala a les illes per fer aiguada o refugiar-se de la mala mar han estat constants a la història naval de les Balears, pel que cal treure-los cap valor decisiu a l'hora de defensar una invasió. Cal també reconèixer el valor narratiu de les justificacions fetes a l'hora d'envair les Balears, i la propaganda que s'ha derivat de l'ostentació de la gesta acomplerta. Així els foners com a guerrers mítics es poden reconèixer com un producte del triomf de Cecili Metel.

El control de les rutes de navegació que passen per les Balears és un motiu més de fons. Situades al mig del Mediterrani Occidental les illes tenen un valor geoestratègic basat en una doble circumstància. D'una banda el servir com a trampolí cap al nord-oest una plataforma d'espera contra els vents generalment contraris per anar cap a Catalunya i el Llenguadoc. De l'altra actuar com a aturada d'emergència de la ruta transmediterrània, per causa d'avaries i sobretot tempestats. Així hi ha mencions a les fonts escrites de l'Antiguitat respecte d'aquesta funció d'aturades d'emergència. La conquesta romana es pot així enquadrar en una política consistent del Senat de controlar la ruta entre Itàlia i Hispània, tant la part terrestre per la Gàl·lia com la nàutica per Sardenya i les Balears. Així s'hi dedicaren persistents esforços durant el tram final del segle II aC.

Pel que fa als motius personals que empenyeren a les persones concretes a emprendre accions, cal tenir en compte que tant Cecili Metel Baleàric com el rei En Jaume estaven sota la influència de persones més experimentades que havien preparat llargament les conquestes. Així Cecili Metel Macedònic va planejar la conquesta de les Balears com una revenja per la seva frustrada acció com a cònsol de la Hispània Citerior feia vint anys, i com un cop de mà contra un territori clientelar del seu arxienemic, Escipiò Emilià, amb el fi últim d'aconseguir un triomf ressonant i sobretot segur pel seu fill major. Pel que fa a Nuno Sans, aquest va preparar la conquesta de Mallorca per desencallar el conflicte amb el bàndol dels nobles enfrontat amb el rei, i en va gestionar tots els aspectes importants. És de remarcar que en tots dos casos es va assegurar prèviament la part més delicada de l'operació amfíbia, el desembarcament, assegurant la

col·laboració del punt més favorable per arribar a l'illa des de Salou i Tarragona, la zona de Bóquer o Pollença.

6.3.2 El territori previ de Mallorca

A la segona secció s'ha vist l'estructura territorial prerromana, l'organització de l'illa a nivell de les ciutats prehistòriques. Aquesta estava configurada bàsicament per quatre tipus de nuclis principals, emplaçaments separats entre si que proporcionaven les funcions ciutadanes essencials: ports comercials, castells roquers, mercats comarcals i santuaris insulars. Aquesta desagregació espacial de les ciutats prehistòriques és necessària per dur a terme les activitats ciutadanes sense inversions. L'alternativa a la construcció i manteniment de les oneroses obres públiques per part d'un poder fort és la distribució pel territori de les funcions principals o ciutadanes a fi que s'acompleixin de forma més econòmica.

Els ports comercials prehistòrics emprats per les rutes transmediterrànies eren la causa última del poblament de Mallorca i les Balears. De cara però a la població insular actuaven com a ciutats comercials amb territoris normals, és a dir d'una jornada com a màxim. Just abans de la conquesta romana es dividien el territori les tres factories fenícies de Bóquer al port de Pollença, Rodum a ses Illetes de Calvià i Guium a la Colònia de Sant Jordi.

Els nou castells roquers identificats formen una trama molt consistent de fortificacions naturals que actuen com a ciutats còmodes d'un territori entorn seu situat a mitja jornada com a màxim. La funció defensiva obvia no va ser mai gaire rellevant, i els castells es dedicaven sobretot a una funció social bàsica com és l'administració de justícia.

Els mercats prehistòric de cada un dels districtes dels castells roquers eren la vertadera ànima social de les ciutats còmodes. Amb una periodicitat setmanal la gent hi acudia, i s'hi realitzaven activitats vitals com comprar bous per llaurar o intercanviar gra. El factor crític d'aquests mercats era la presència d'aiguamolls per poder criar els bous. Així s'explica que els dos districtes del sud de l'illa, el de Randa i el de Santueri, tenguessin els mercats a Montuïri i a Manacor, vora els prats del torrent de Pina i el de na Borges. Aquest element fonamental fa que la trama de mercats del període prehistòric es mantengui al llarg de tot el període romà i aparegui així al final de l'època musulmana.

Finalment es mostren els dos santuaris prehistòrics de s'Illot i els Puigs Majors com a mostra de ciutat extrema situada en una punta de l'illa, que necessita una doble jornada per arribar-hi.

6.3.3 La trama de ciutats

Aquesta secció comença caracteritzant la forma de Mallorca, cal com va ser percebuda pels agrimensors romans. Es pot considerar una model adequat per a l'illa un quadrat de seixanta quilòmetres o quaranta milles de costat, girat -30° respecte de l'orientació cardinal, amb un azimuth així de 60°N o -30°E . Destaquen tres franges

horitzontals de vint quilòmetres cada una, la Muntanya, el Pla i la Marina, tres comarques naturals de característiques naturals prou diferenciades.

Es continua amb el disseny dels eixos fonamentals de l'illa, els dos camins i els dos termes que connectaven les ciutats i dividien el territori entre elles. La via principal de Mallorca és la que connecta Palma amb Pollentia, definida per una alineació acuradíssima establerta entre els fòrums llatins d'ambdues ciutats, a partir de la qual s'adapta la infraestructura al territori. Aquesta primera traça va ser doblada per l'eix de la centuriació, el que va fer que se'n perdessin parts, però es conserva en gran mesura. Està pautada per llegües de tres milles des de cada una de les dues ciutats, que culminen a una sisena comuna situada al Cocó de Lloseta. Aquestes llegües es varen concebre com a punts de descans i refresc, i així a la majoria d'elles es varen desviar els torrents propers per a que hi passassin i a la resta es feren fonts. Les de la banda de Palma es conserven quasi totes com a esglésies: sa Cabaneta, Santa Maria, Consell, Binissalem i Lloseta. Les de Pollentia, a banda d'Inca són totes confluències de termes municipals.

La divisió entre les dues parts de Mallorca és l'arcifiniu que separa el Pla, pertanyent a la centuriació dels colons romans, de la Marina assignada als aborígens. Aquest arcifiniu o límit natural discorre per una cadena de turons i puigs que comença a s'Arenal i segueix per Punxuat, Randa, sa Maimona, Banyeres, Cugulutx, Els Pagos, Vilafranca, Bonany, Termenor, sa Vall, es Cabanells, Alpara, Morell i Betlem. Aquest límit és seguit encara avui per les partions municipals de forma estricta, deixant al sud Lluçmajor, Porreres, Vilafranca, Manacor i Artà. Només en comptats casos parts de municipis han passat el límit, com la Colònia de Sant Pere, que s'ha reintegrat al seu districte prehistòric natural.

Segueix la via perpendicular. El castell de Santueri és el centre de la centuriació de la Marina, i des d'aquí surt un eix cap Inca i els puigs Majors, que és pràcticament perpendicular a la via principal, amb la qual es creua exactament a Sa Pota del Rei, el lloc mític d'Inca. Aquest eix passa per son Valls, Els Pagos, Consolació i Sineu, i té una variant cap al puig d'Inca destinada a reforçar la funció d'aquest com a centre simbòlic de Mallorca.

Acabant amb els eixos es tracta el límit transversal entre les dues ciutats dels colons i les dues dels aborígens, la partió que surt de Fornalutx passa pel torrent d'Almadrà i el de Pina, es creua amb l'altra a Banyeres i segueix per la partió de Felanitx fins al mar. Es mostra com per equilibrar els territoris de les quatre ciutats els agrimensors varen desviar l'alineació darrera les muntanyes, canviant de banda el terme actual de Fornalutx i la part de Calonge del terme de Santanyí.

Finalment es veuen algunes característiques de les quatre ciutats romanes: Pollentia i Palma, Tuccis i Guium. Per a les dues primeres es proposa una correcció de detall de la seva situació original. Així a Pollentia el nucli inicial del 123 aC devia ser l'actual recinte murallat del nucli històric, i el camp arqueològic ha de ser una ampliació posterior del temps de les Guerres Socials, quan es va donar a la colònia llatina un status de romana. Igualment a Palma el nucli original llatí era el conegut recinte del barri de s'Almudaina, i l'ampliació romana coincidia bàsicament amb l'actual casc antic, articulat a partir d'un fòrum a sant Nicolau i el Mercat, creuat per dos eixos: Temple, Sant Francesc, Cort i pas d'en Quint l'un, i l'altre carrers dels Oms i de Sant Jaume. Respecte de Tuccis i Guium, es proposa la identificació amb la possessió d'Els Pagos i el nucli urbà de ses Salines respectivament.

6.4 Conclusions cap. 4 Trama i mercats

En aquest capítol s'han tractat conjuntament el replanteig topogràfic de la centuriació mitjançant polígons, i el segon nivell del poblament format pels centres rurals que exercien de nuclis socials, bàsicament mercats i temples.

6.4.1 La quadrícula de la centuriació

A la primera secció s'aborda la trama geomètrica, la base de polígons que forma la centuriació i construeix en certa manera el territori. Comença determinant quina era la forma d'aconseguir les orientacions necessàries per replantejar la trama de les centuriacions. Això s'aconseguia mitjançant triangles rectes o quasirectes de costats sencers que amb una sofisticació extrema els agrimensors convertiren en la mida dels polígons. Així l'orientació d'azimut 60°E del pla s'aconsegueix amb un triangle de costats 4, 7 i 8 que proporciona un angle de 30° i determina que els polígons del Pla siguin de costats 4 per 7 centúries.

Continua discutint el traçat dels eixos principals de les dues centuriacions. A la del Pla es restitueixen els dos eixos determinant-los a partir de punt significatius del territori. Tres alineacions diferents confirmen una creu orientada 30° N des de l'est, l'orientació suposada a partir dels polígons emprats. L'error en la restitució de la creu és considera de cent metres pels punts, considerant ínfims els errors de distància i orientació.

Es resegueixen les traces dels dos eixos, del decumano entre Alaró i Randa i del cardo de badia a badia. Es constata que aquest darrer té una relació complicada amb el puig d'Inca, igual que l'eix perpendicular de la creu perfecta.

Respecte de la centuriació de la Marina, el cardo maximo és l'eix que surt de Santueri, que és el centre simbòlic, i passa per son Valls de Padrines, on estava situat el centre real de la centuriació. Des d'aquí surt el decumano, que es manté com a eix viari fins a Manacor i Sant Llorenç.

Una vegada fixats els eixos, es determina una convenció de signes i es restitueixen matemàticament els polígons sobre tot el territori. De cara a determinar l'error amb que es va fer el replanteig s'examina quin va ser el procediment emprat. Aquest consistia en traçar a la vegada els dos costats que faltaven de cada rectangle, fent convergir els extrems en l'angle que faltava, un procediment topogràfic precís.

Seguint amb la recerca de l'error, s'examinen els punts teòrics on tancaven els polígons, cercant referències sobre el territori de l'emplaçament real de les fites, per analitzar el contrast. Sobre la cartografia queden molt poques referències precises d'aquests fites, que han donat nom a cases de possessió situades al seu entorn, o que estaven situades en cruïlles que s'han desplaçat. Uns pocs casos apunten que es manté l'error de cent metres de situació dels punts vist en el cas dels eixos principals.

A partir de l'estudi dels caps de polígon restituïts sorgeixen una sèrie de noms sobre el territori, reiterats i consistents, que clarament s'hi referien: són les denominacions republicanes del segle segon aC. *Compitum* en llatí és el més freqüent per significar la cruïlla, corromput en Campanet o els nombrosos sa Cabana. *Algorfa* és la traducció a l'àrab, també molt comú a la toponímia actual i a la documentada pels Repartiments. Un altre és *Planitia*, l'esplanada on es comprovava l'orientació de la traça, que ha donat *Almallia* i ses Planes. Finalment arriba *Cuculus*, el *culmen* del polígon, que en àrab es va traduir *Erian*, la base d'Orient, Ariany i Ariant.

Aquests termes referits al cap del polígon es complementen amb els que denoten les fites físiques que els assenyalaven. L'equivalent de l'actual fita, **fincana*, és l'origen d'Inca i els varis Fangars i Fangos. Altres prou comuns són *Petricella*, *Pilar* o *Lapilis*, tots noms prou transparents. Finalment hi ha algunes denominacions especials per a les fites.

Per acabar aquesta primera secció s'examinen els vestigis que han deixat les infraestructures que segueixen les alineacions marcades pels polígons. Es tracta de camins, partions municipals i torrents, que tenen traces basades en la geometria de la centuriació però que després s'han adaptat al territori, tant al relleu natural com als nuclis antròpics. S'estableix un criteri horari per designar els vials del Pla segons una semblança amb les hores d'un rellotge. Així es descriuen aquí els camins marítims com a hora segona i els muntanyencs com a hora cinquena. Amb la descripció es mostra com aquests eixos geomètrics proveeixen una explicació per a gran part dels camins i carreteres, així com de partions municipals.

En aquest capítol s'acabarà de reconstruir el procés d'establiment amb les infraestructures lineals de la centuriació. Aquestes són de tres tipus diferents: els camins que comuniquen els centres entre si, les partions dels florals i els polígons, i els drenatges i torrents.

Pel que fa als camins, s'estableixen inicialment unes pautes per ordenar la gran quantitat de vies de comunicació: es classifiquen primer de tot segons la seva orientació referida a les hores, i després es fixa un ordre en la descripció a partir dels eixos de la centuriació. Es continua descrivint cada camí en tota la seva longitud de cap a cap de l'illa, cercant els centres per on toca passar i les vicissituds geogràfiques que ha de superar. A partir d'això s'analitzen les restes que en queden.

Hem de destacar aquí que aquestes vies, el producte final de la centuriació, són els elements a partir dels quals ha començat aquesta investigació, són els rastres més evidents que queden de la feina dels establidors.

Respecte de les partions, cal assenyalat que aquestes bàsicament segueixen camins, excepte en les trams més abruptes de la Muntanya, com per exemple la partió del terme d'Escorca. El cas paradigmàtic és la Camada del Terme, entre Santa Maria i Consell, un camí que actua de partió. Aquí fins i tot poden sorgir sorpreses, com que la partió entre Sineu i Lloret, que data del segle dinou quan el segon s'independitzà, segueixi l'eix perpendicular.

Finalment queden els torrents. En la recerca de les actuacions fetes sobre aquests s'ha seguit una pauta regular. En primer lloc identificar els cursos del Raiguer clarament alineats i superposats amb els eixos de la centuriació. És per exemple el cas del torrent Gros entre Palma i Marratxí i el del torrent de Solleric entre Consell i Biniali. Aquí han estat fonamentals els treballs de Miquel Grimalt. En primer lloc identificant àrees històricament susceptibles d'inundació, és a dir prou planes com per a consentir

modificacions dels cursos d'aigua. Fins i tot en el cas del torrent de Biniali aquest autor ha identificat les restes de l'antic llit del torrent, les traces del paleocauce, les quals significativament aboquen a un indret anomenat el Torrent Fals³²⁷.

6.4.2 Les característiques dels centres

A la segona secció es descriuen les peculiaritats dels centres socials principals del món rural, els florals.

Comença amb els condicionants territorials i els mòduls predefinits que en resulten, en concret versa sobre la relació del floral amb la llegua de camí, i la trama pseudohexagonal que va crear en empeltar-se en la quadrícula de la centuriació. Segueix una exposició sobre la resta de factors que es varen haver de tenir en compte en la implantació, sobretot els derivats del procés de repartiment de lots de terres entre els colons romans.

Cal insistir sempre en que els centres socials sobre el territori de la Centuriació romana només estan determinats d'entrada per la trama geomètrica ortogonal. A partir de l'emplaçament que els assenyala aquesta es situen en indrets favorables després ordeixen la trama de camins que els connecta i que és la malla viva de la Centuriació.

A continuació ve una descripció dels elements que caracteritzen els centres socials. En primer lloc els mercats catalans, els zuqs àrabs o els forus llatins. Continua amb la descripció dels fortins que els caracteritzaven, fortins similars als aquarteraments dels maniples dins el campament militar romà: les phrouria o auxilia llatines, els banya ali o rapites àrabs, i els palaus o forteses catalans. Venen ara les advocacions religioses, tant a divinitats romanes, com a sants de finals de l'Imperi, de l'època vàndala i o de la bizantina, o finalment mesquites musulmanes. Aquestes dedicacions es veran alterades en els períodes de canvi de religió, un fenomen amb conseqüències territorials. També es veuen els canvis dels centres, degut al creixement a partir de mausoleus o per la fundació de pobles catalanes.

En aquesta darrera secció es parlarà dels cultes i els centres, les pràctiques socials transcendents que uneixen a la població. Lligant els dos darrers àmbits estudiats, el dels vius i el dels morts, apareixen els centres socials, els lloc on la població dispersa dels llogarets es relacionava. Aquestes eren principalment llocs de culte, centres religiosos però també comercials. Es veuran aquí les formes en que aquests nuclis històricament han aglutinat la població del seu entorn, la seva distribució i els canvis que han patit quan hi ha hagut canvis en les nacions, sobretot en les formes religioses.

En aquest àmbit la unió de la toponímia del Repartiment i les pautes territorials de la Centuriació ha estat especialment profitosa. A aquestes alçades ja no espantarem al lector en afirmar que els llocs de culte de Mallorca estan distribuïts formant una xarxa de triangles equilàters. Efectivament es poden identificar els centres socials, les flors i les pinnes, i traçar l'origen del nom com a un vestigi d'antigues advocacions. Hi ha tres nivells corresponents al islam, al cristianisme i al paganisme. En general aquests

³²⁷ El Torrent Fals és l'indret on la carretera de Santa Maria a Sencelles és creuada pel torrent que recollia originalment tota l'aigua pluvial que queia sobre els tremes de Santa Maria, Consell i Alaró. Aquest només corre una vegada cada mig segle, causant una sensació d'estupefacció als veïns més joves de la zona. Significativament la possessió des Torrent Fals era anomenada pels àrabs Arroengat, un nom que deriva de RUNQAT, les aigües terroses, en referència a les esporàdiques avingudes.

importants topònims es conserven, potser desplaçats a una vil·la propera, però són noms molt arrelats per desaparèixer.

El nivell islàmic és el més recent i presenta la peculiaritat de ser una religió iconoclasta, pel que no hi ha un santoral com en el cas cristià, o un panteó com en el cas pagà o clàssic. Aquí bàsicament hi ha els noms començats per *bania*, construcció, que ha de ser el nom que li donaven els propis musulmans mallorquins, en el sentit d'edifici, o com dirien ara, la Casa del Senyor. Així hi ha aquesta forma omnipresent, amb uns pocs sufixos: el més comú és *bania eli*, la casa elevada, que es refereix als murs del fortí romà que l'albergava. Un altre cas és Banyalbufar, la casa del mar. Una altra arrel menys freqüent és Almudaina, un derivat de orella que significa el minaret. En canvi el nom de *mesquida* pareix que era el que donaven els catalans ja després de la conquesta als edificis que percebien com a mesquites, és a dir llocs de culte musulmà, com els Sa Mesquida de Santa Ponça, Campos, Manacor i Capdepera.

El cristianisme presenta una riquesa major, que es pot dividir en noms d'influència bizantina, nord-africana i general. La part que preferim d'aquest treball és trobar sant aportats pels bizantins. Així Estellencs deriva d'un *estilianus*, un estilita. Al voltant de Maria i Santa Margalida hi ha Santeia que era santa Ia, Sandatola que era santa Anatolia, i Santoder que era santa Oderisia. Santa Cirga de Manacor és santa Ciriaca. Marselleta o Samaron de Felanitx era Sant Marron. Santa Ponça i el Rafal Pudent són santa Pudenziana. Femenia és Santa Eufèmia.

Els sants nord-africans formen una massa considerable. Lluçmajor i Santmajor d'Escorca en són un cas. Canarrossa del Raiguer és santa Generosa. Santanix de Porreres és sant Anisius. Alaró ha de provenir de sant Hilarió, alterat per un temptador arrom que significa els bizantins. Artà a través de *yartan* és sant Hortulanus. Sineu era *Sisneu* que és sant Sisinius. Selva és sant Silvanus.

Respecte del cas general, hi ha dos Santa Eulàlia, un a Palma i l'altre a Santa Margalida, Sant Vicenç de Pollença, Sant Aniello o Santanyí, Sant Llorenç de Palma i de Puigpunyent. Finalment tenim el grup dels apòstols: Santiani de Campanet és un sant Joan o *iannis* bizantinitzat, Sant Esteve és son Ferragut devora Sineu, Petra deriva d'un *petri* genitiu a través de *petre*, Sencelles és sant Siles, Andratx és sant Andreu o Andreas, i Santa Maria no té secrets.

Finalment del paganisme de forma sorprenent es conserven importants noms. Consell és el seu centre simbòlic de la centuriació del Pla, i deriva de Consus i la cerimònia de les *consualia*, una advocació associada amb fundacions. El nom castellà Gonzalo, menys comú que el seu estès cognom, ha de derivar d'aquesta advocació. Son Sala Onxa de Campos és la deessa Unxia, Laiar de Sencelles és un Júpiter Latiaris, Manacor i Mancor són Mercurialis.

La qüestió es complica degut a la substitució de cultes: primer paganisme per cristianisme, després cristianisme per islam, i finalment la tercera i darrera fase el pas de l'islam al cristianisme català. En totes tres transicions no hi va haver una substitució radical i sobtada dels cultes, passant els temples d'un a l'altre mitjançant una simple neteja amb aigua de roses. Hi va haver uns períodes de coexistència en que coexistien els dos cultes. Es pot veure amb un exemple, el de l'Almudaina de Ses Salines i Sant Aniello o Santanyí, dos temples situats dins un mateix districte.

L'Almudaina estava situada a les actuals cases de sa Carrotja, vora el cementiri romà que ha proporcionat tantes inscripcions. Es tracta del temple original de la ciutat de Guium, capital del Migjorn de l'illa. Quan va aparèixer el cristianisme el nou culte es

degué ubicar a l'església de Sant Abdies, situada en un llogaret on avui és Santanyí. Amb el temps es va abolir el paganisme, i el temple cristià principal del districte va ocupar l'edifici dedicat fins llavors als cultes pagans, convertint-lo en la parròquia de sant Abdies, nom que passaria a denominar el districte. La ubicació original degué mantenir el culte, i va passar a l'advocació de sant Aniello, un sant de Nàpols que pareix dut en temps del domini bizantí.

Quan els musulmans arribaren varen desplaçar el culte cristià de les parròquies titulars dels districtes per a instaurar-hi el seu. La parròquia de Sant Abdies va ser desplaçada físicament a l'església de Sant Aniello, que va mantenir el nom. Durant els tres segles de domini musulmà l'església va ser la seu de la parròquia desplaçada, fins que degué ser tancada o reconvertida unes poques dècades abans de la conquesta catalana, per una onada de radicalització que preludia aquesta.

Finalment quan els catalans arribaren al Migjorn de l'illa trobaren que hi havia dues mesquites. La principal a Ses Salines era una mesquita des de feia tres segles. La secundària, la de Santanyí, era una església mossàrab que feia només unes dècades que estava dedicada al culte musulmà, si no estava tancada. Els catalans optaren per tancar la mesquita principal i emprar la de Santanyí, que amb una mínima adaptació ja servia per al culte. Aquest és l'únic moment de canvi en que no varen coexistir els dos cultes, encara que l'ombra del culte suprimit continuava present.

Passant ara a la transició produïda per la conquesta romana. Aquesta produeix l'únic cas de ruptura absoluta de les cerimònies de culte. En el període prehistòric anterior hi ha un edifici de culte, el temple naviforme a Mallorca que equival a la taula de Menorca. Aquest és un excel·lent exemple d'adaptació local de les influències externes. És una imitació dels temples fenicis encaixada dins un talaiot ampliat, abordant de forma social les cerimònies que fins llavors es realitzaven familiarment dins el talaiot, per a acomiadar el difunts. Es veu de forma fulminant aquí que la religió es basa en la gestió social de la relació amb els morts.

6.4.3 Camins oblics i pinnes

La tercera secció tracta sobre la dinàmica dels camins oblics. Una vegada definits els centres dels florals sobre el territori es traçaven els camins oblics, que els connectaven entre si. A les interseccions dels camins oblics situades enmig dels triangles que formen els florals, agafats de tres en tres, es situen geomètricament les pinnes. La posició d'aquestes varia notablement en funció de tots els factors anteriors. Sortint dels punts de partida geomètrics cal identificar-les una a una en un procés prou més complicat que el dels florals. La primera passa és la descripció dels camins oblics, ordenats segon si connecten florals immediats o llunyans.

Es tracta també una qüestió de detall com és la fusió entre les dues centuriacions, la sutura entre les dues trames. Finalment es veuen els canvis que ha sofert la trama viària amb posterioritat l'establiment de la centuriació.

6.4.4 La descripció detallada dels pagus

La quarta i darrera secció del capítol consisteix en una secció amb una descripció detallada dels territoris dels pagus, així com de circumstàncies rellevants. A partir de la geometria que proporciona la centuriació es matisa la implantació del floral o fortí en base a les circumstàncies orogràfiques i de l'establiment dels colons.

Aquí es mostren les evidències emprades per establir la xarxa de primer nivell d'assentaments, és dir els centres socials dels pagus. A partir dels indicis territorials, toponímics i arqueològics es proposa aquesta trama que serà la base de l'estudi de verificació estadístic que establirà la versemblança de la proposta de centuriació aquí feta.

6.5 Conclusions cap. 5 Alqueries i rafals

Aquí s'ha tractat el tercer nivell del poblament, els llogarets on vivia la població. Aquests estaven organitzats a partir de la trama territorial prehistòrica, i varen continuar relativament inalterats a través dels successius canvis i conquestes.

6.5.1 La milla i el llogaret

A la primera secció s'ha mostrat la complexitat de la qüestió. D'entrada s'ha exposat com la milla era la unitat de mesura territorial que articulava els poblats i els llogarets, i en general la vida diària. Després s'ha desenvolupat l'exemple del territori del poblat de Justaní a Manacor per oferir una primera visió de l'evolució.

Aquí s'aborda la relació entre la demografia i la superfície cultivable. La mida de la població estava lligat històricament al dels camps de cultiu que l'alimentaven. S'estimarà la mida de la població de l'illa al llarg del temps, relacionant-lo amb la superfície cultivada a l'illa, i amb l'augment progressiu de les terres roturades. A partir de les dades dels cadastres històrics, és a dir la Centuriació i el Repartiment, es pot fer una aproximació molt precisa de la quantitat d'habitants de l'illa.

Hi ha una rondaia que explica com la finca des Tossals Verds a Escorca va ser condicionada per al cultiu per les ànimes dels morts convocades pel Bon Jesús. Aquesta és una forma de descriure el procés acumulatiu de construcció dels sementers al llarg des segles. Discrepem radicalment de teories com la de l'agricultura itinerant, que postula que a la prehistòria es roturaven camps nous cada pocs anys. Els camps de conreu de Mallorca són el resultat d'un treball acumulat des del primer poblament.

Cal remuntar-se a finals del segle denou per trobar una època en que els camps de conreu de l'illa servissin per alimentar a la seva població. Així es trobarà una ratio aproximada de quina era la superfície de terra necessària per sostenir una família. Cal tenir en compte que durant els dos darrers segles s'han produït unes roturacions massives de garriga, sobretot a la comarca de la Marina, que han canviat totalment el paisatge que hi havia fins aleshores. Efectivament a tota Mallorca fins al segle divuit les possessions eren illes de camps de conreu enmig del mar de la garriga.

Aquestes terres roturades darrerament són una expressió de la llei de Ricardo, que postula que hi ha uns rendiments decreixents en habilitar-se nous camps de conreu, ja que cada vegada les terres són pitjors. Aquesta llei serà especialment útil en parlar dels camps prehistòrics. Hem determinat ja la superfície considerada suficient per a una família a l'Antiguitat i a l'Edat Mitjana, el laterculus o jovada, d'unes dotze hectàrees. A partir d'aquest valor que es pot considerar central tenim un augment de la superfície conforme avancem en el temps i una disminució segons retrocedim.

Es pot estimar la població de Mallorca en dos moments claus, les conquestes catalana i romana, a partir del Repartiment i la Centuriació. Amb el primer es pot reconstruir la superfície de camps de cultiu de Mallorca, gràcies als amidaments que es feren. Per a la segona es sap la quantitat de colons que es varen assentar a l'illa segons Estrabó, que coincideix amb la xifra de Diodor per la població insular. En ambdós casos no hi ha totes les dades però si una majoria que permet inferir la resta, i es pot obtenir la mida de la població anterior a cada una de les conquestes.

6.5.2 Els poblats prehistòrics

A la segona secció es proposa un esquema ideal pels poblats prehistòrics. Els assentaments primigenis del principi del Bronze es situen vora aiguamolls o bifurcacions de torrents, elegeixen llocs on hi ha làmina d'aigua per situar-hi els horts. Aquesta elecció fonamental es matisa amb la necessitat de disposar a l'entorn d'un territori de bosc, garriga o pastures, per als ramats i el proveïment de llenya, així com per aïllar-los dels altres poblats.

Els poblats ocupen el territori segons un esquema ideal de cercles concèntrics. Al primer es situen el poblat primigeni i els horts. Al segon els cementeris sobre els turons que envolten el nucli. Al tercer els rafals o sestadors, els punts auxiliars per a la gestió dels ramats. Finalment al quart hi ha els límits del territori amb els altres poblats. Tot això s'il·lustra amb el cas pràctic del poblat de sa Franquesa de Vilafranca.

Segueix la qüestió de la conversió dels monuments funeraris en els nous poblats, el pas dels talaiots de mausoleus familiar a llogarets. Aquest és bàsicament el tema del treball adjunt sobre els talaiots. Aquí es pot despatxar molt aviat ja que les conseqüències d'aquesta conversió són molt clares. A pesar de l'anterior va continuar la unitat dels poblats primigenis almenys fins a la conquesta romana.

Acaba la segona secció revisant l'impacte de les restes prehistòriques en la toponímia del Repartiment. En jaciments sense megàlits, només ceràmica, és comuna la denominació de teulera per referir-se a les restes visibles entre la terra, amb equivalents en llatí com Tolleric i el àrab Almadrava i Taupine. Les coves pretalaiòtiques han donat els Rafal Algar, és a dir el sestador de la cova. En llatí l'equivalent és Cava. Els talaiots han donat el grup més nombrós, Les turrís llatines i els borj àrabs, amb els seus diminutius inclosos, turricellas i burjayyat. Finalment les murades postalaiòtiques han proporcionat les Vilula llatines, les Duaia àrabs i les Vileta catalanes.

6.5.3 Vil·les romanes, parcel·lacions i mausoleus

La tercera secció és la referida a les vil·les romanes. Exposa que el repartiment romà va adaptar-se a l'estructura territorial preexistent de poblats prehistòrics. Els llogarets talaiòtics, amb els camps de cultiu i els punts de subministrament d'aigua,

varen ser la base de la distribució dels contubernis. Les traces geomètriques de la centuriació a aquest nivell bàsic són posteriors, degudes a l'evolució del territori.

Segueix tractant la qüestió de la desigualtat, l'acumulació imparable de riquesa a partir del moment inicial de relativa homogeneïtat de les finques dels colons romans en el moment de la conquesta. S'exposen les evidències toponímiques sobre propietaris d'origen romà conservades als repartiments.

Es tracten a continuació les evidències de parcel·lacions de nivell zero, les relacionades amb el desplegament de la centuriació sobre el territori, és a dir llogarets i camps. Es veu com només en zones molt poblades i sense condicionants físics, com és el cas del Raiguer, es poden trobar restes de les centúries en el parcel·lari. A la resta de comarques els condicionants físics i antròpics impediren que la trama menor de la centuriació arrelàs.

Culmina la secció amb l'estudi dels rastres toponímics que han deixat els mausoleus funeraris romans en el paisatge del Repartiment. Comença amb el Palumbarium llatí, el Hamam àrab i el Colomer català, els monuments de formigó massís amb petits nínxols on es dipositaven les urnes cineràries. Segueix amb el contrast entre el vermell del formigó romà fet amb teula picada, respecte dels blancs sepulcres emblanquinats dels musulmans. Continua amb els noms dels pavellons funeraris romans: *solaris*, *vineola*, *maceriola*, *campitellum*, ... Aquest eren monuments símbol de l'opulència dels seus propietaris. El nom general que se'ls donava a tots ells és un vell conegut de la toponímia: el sepulcre, locus és a dir lluc. Finalment s'examina la pervivència dels talaiots com a estructures funeràries després de la conquesta romana.

6.5.4 Les alqueries i els rafals musulmans

La quarta secció és la de les alqueries i els rafals musulmans. Comença traçant el debat historiogràfic sobre les alqueries. Actualment predomina la tesi del poblament per part de tribus àrabs i berber d'unes illes buides, basada en les fonts documentals i en l'abundància a la toponímia dels noms precedit per la partícula de filiació BEN. Pel contrari es proposa aquí que la població de Mallorca pràcticament no va ser alterada per la conquesta musulmana, i que simplement es va aculturar.

Respecte del BEN, es proposa que en lloc de ser un terme indicador d'una societat composta per tribus lliures amb filiacions clàniques a les quals no captava l'excedent cap estat fort, sigui pel contrari un terme legitimador de l'acapament de riquesa per part dels propietaris rurals en la línia del SON tardomedieval. És a dir, que les alqueries eren la continuació dels latifundis tardoromans, simplement passades per un tamís musulmà.

Seguint amb el rafal periurbà es traça l'evolució del concepte historiogràfic proposat per Guichard, una finca d'estiueig propietat d'un alt càrrec de l'administració de la ciutat, situada a devora aquesta. Aquí es suggereix una solució per a la dualitat del nom de rafal, que denota a més els rafals ramades, consistent en que les finques dels senyors es situaven en emplaçament similars als dels sestadors de la garriga.

Finalment arriba el rafal ramader. Aquest ja ha estat reivindicat des del punt de vista territorial amb el model evolutiu que explica el territori a partir dels poblats prehistòrics i la seva oposició fonamental entre horts centrals i pastures perifèriques, entre alqueries i rafals.

Aquí toca desenvolupar un altra eina, la etimològica, explorant els noms dels rafals. Es tracta així el mateix nom de Rafal que deriva del terme àrab per sestador, amb l'equivalent llatí Annex i la retraducció d'aquest Muci. Segueixen els sestadors en si, els edificis emprats per estabular els animals, que eren sobretot Coves, Caveas en llatí i Algar en àrab. Pel que fa a les pastures on Pastoritx i Juzula són prou evidents, a Rafal Axat s'amaga un Soto llatí, una garriga baixa on pasturen els ramats. Respecte dels animals en si, Rafalbetz amaga un *bos* llatí, un bou, igual que Albadellet un *vitellus*, un vedell. Tenen els equivalents en Athur i Adjel respectivament. Alellutx també recorda uns ases en àrab. Finalment queda el subministrament d'aigua dels rafals, una qüestió crítica per abeurar els ramats. Aquí apareixen multitud de termes relacionats amb aiguamolls com Nadia o amb fonts i pous com Ayn, Fontis, Canalis o Ductus.

6.5.5 Les possessions i el Repartiment

La cinquena i darrera secció és la dedicada a les possessions del Repartiment, a les vicissituds del procés d'inventari. Comença amb la paraula que designa els districtes, Juz, que era més aviat un registre cadastral de cada un dels mercats, que era el nom usual. A continuació venen algunes consideracions sobre l'entitat de les entrades de la llista, que es corresponen amb unitats reconeixibles sobre el territori, tals com els camps cultivats i en guaret. Després es mostren exemples, com els de Banuquinena a l'actual son Servera i el d'Algaida, on es poden reconstruir les finques, relacionant el territori amb les entrades del Repartiment. Finalment acaba considerant els itineraris dels agrimensors pels districtes, fets amb un cert ordre, basats en recorreguts circulars amb centre a la vila del mercat on pernoctaven.

6.6 Conclusions i futures línies de treball

L'objectiu d'aquest treball era aconseguir dues coses a partir de l'estudi de la feina dels establidors romans i catalans sobre el territori de Mallorca:

La primera ha estat arribar a un coneixement exhaustiu de com estructuraren i construïren la Centuriació i el Repartiment el territori de Mallorca. Així s'ha mostrat com aquests dos són elements tan determinants de l'estructura actual del territori que la resta de l'evolució és un tema menor. Començant pels romans, la trama de pobles que cobreix l'illa és un producte de la Centuriació: la situació dels nuclis de població, dels seus termes municipals, de les carreteres i els camins que els uneixen, i fins i tot de bona part dels torrents, tot això està determinat per la trama generada per la Centuriació, amb només matisos deguts a la realitat geològica. Passant ara als catalans i al Repartiment, l'objectiu del treball s'ha concretat en el coneixement de l'estructura territorial de Mallorca en el moment de la conquesta, i de la forma en que es va dur a terme l'establiment. Ambdós elements s'esclareixen entre si, i veure el Repartiment a la llum de la Centuriació ha permet reconstruir l'estructura territorial musulmana com una evolució de la que feren els romans.

En segon lloc s'ha fet un estudi comparat en profunditat de les tècniques i processos que empraven uns i altres per establir terres. Conèixer d'una manera general les tècniques romanes i catalanes per a l'establiment de centuriacions és un segon

objectiu que ha anat sorgint a mesura que avançava la investigació. La traça sobre el terreny ha mostrat les tècniques que empraren els legionaris, i ha permès matisar els actuals coneixements acadèmics sobre el tema. L'aproximació proposada aquí es basa en la reconstrucció de les tècniques de treball dels establidors i del plantejament de la centuriació. S'ha franquejat la barrera de considerar la centuriació un disseny per a un territori habitable. Respecte dels repartiments, s'han contextualitzat les tècniques dels establidors catalans dins el marc dels desenvolupaments metroloògics realitzats pels agrimensors medievals.

Aquesta tesi ha mostrat com la recerca de centuriacions al primer nivell és un instrument adient per trobar resultats sensibles que amb una anàlisi clàssica o de nivell zero haurien passat inadvertits. S'ha bastit així un nou mètode, complementari a l'anterior, per a la recerca d'aquestes estructures territorials.

El mètode s'ha validat a partir de la col·lecció de centres de pagus, 37 en total, que s'han discutit per ser acceptats a partir de criteris territorials, històrics i toponímics. Aquest grup ha estat sotmès a dos contrastos estadístics que han determinat que la distribució dels centres pel territori no és aleatòria, en primer lloc; i que es dispersen seguint una corba normal des dels eixos de la centuriació que en defineixen els emplaçaments teòrics.

Com a línies de treball a desenvolupar a partir d'aquest s'ha de destacar d'entrada a Mallorca la recerca dels elements territorials que s'han posat aquí de relleu: en primer lloc la identificació de fites de cap de polígon, les quals en un nombre suficient permetran un recàlcul de la trama de la centuriació, inclòs l'error. També la identificació d'estructures, fortins i pinnes sobre el territori, a partir de la recerca documental i del treball de camp.

S'ha vist com la Centuriació romana va crear el territori de Mallorca, almenys el de primer nivell. Per contrast el Repartiment només va fer honor al seu nom distribuint la superfície de l'illa a partir de les costures ja fixades. Finalment es poden contrastar els dos moments cabdals d'inventari amb altres en principi equiparables però amb molta menys repercussió territorial, com els Estims de 1578, els quals simplement valoren el territori.

D'altra banda el model que s'ha desenvolupat sobre el territori de l'illa pot ser provat sobre altres centuriacions. La casuística examinada aquí forneix un ampli arsenal d'eines per aplicar en altres zones on els romans reconstruïren el territori. Com s'ha repetit al llarg del treball el que aquí s'ha fet és reconstruir les eines i els criteris dels agrimensors romans.

7 Bibliografia

Aquest és un bon lloc per reiterar la convenció s'ha seguit amb les cites de termes extrets dels diccionaris. El de català d'Alcover es cita com a *DCVB+pàg.+volum*, el de llatí de Lewis & Short com a *LS+pàg.*, el de Corrientes d'àrab com a *Co+pàg.*, El de Belot com a *Be+pàg.* i el *Vocabulista in Arabico*, el glossari medieval de paraules àrabs traduïdes al llatí, com a *Vo+pàg.* També s'han citat així els topònims recollits a les obres de Rosselló Bordoy . La resta de citacions es fan en la forma usual en notes a peu de pàgina.

ADROVER, P. (2002): *Alquerias y viejas possessions de Manacor*. Gràfiques Muntaner, Manacor.

AGUILÓ, C. (2000): *La toponímia de Menorca a les obres de Ramon Rosselló Vaquer*, IME, Menorca.

- (2002): *Toponímia i etimologia*. Publ. Abadia de Montserrat, Barcelona.

- (2011): "La toponímia com a eina d'aproximació al romanç andalusí: el cas de Mallorca i Menorca", a *Caplletra*, 51, pàg. 159-182.

ALCOVER, A. (1919): "Los Mozárabes baleares. Lo que nos dicen de su existencia la sana crítica histórica y la filología", A II Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Osca, 1919, dins *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, Madrid, 1922.

- "La llengua que parlen ara les Balears, ¿procedeix dels muzaràbichs de tals illes, o dels pobladors catalans que hi dugué lo rey en Jaume I?", *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana XIV*, pàg. 16-65, 133-151, 177-203.

- (1928-1962): *DCVB, diccionari català-valencià-balear*. Editorial Moll, Palma.

ALOMAR i ESTEVE, G. (1976): *Urbanismo regional en la Edad Media. Las Ordinacions de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*. Ed. Gustavo Gili, Barcelona.

ALSINA, C., e.a. (1990): *Pesos, mides i mesures dels països catalans*. Ed. Curial, Barcelona.

ARAMBURU, J. (1998): *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica en Mallorca*. El Tall editorial, Palma.

- (2000): *Dos fortificaciones tardorromanas en la Sierra de Mallorca*. www.arqueobaleares.es.

- (2005): *Ager Pollentinus. El poblamiento en los alrededores de la ciudad de Pollentia*. <http://www.arqueobaleaer.es/articulos/Ager%20Pollentinus.pdf>
 - (2007): *Enigmas de la arqueología balear*. Documenta Balear, Palma.
- ARRAYÁS, I. (2005): *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss.III-i aC)*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- ADAM, J.P. (1981): *L'architecture militaire grecque*. Picard.
- AMENGUAL, J. (1991): *El orígens del cristianisme a les Balears*. Ed. Moll, Palma.
- i CARDELL, J., i MORANTA, Ll. (2003): “La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca”. *Mayurqa*, 29.
- ARGEMÍ, M. (1997): *El guz' de Yartan. A la recerca de la lògica dels assentaments andalusins*. Treball de recerca inèdit, UAB.
- ARIÑO, E. (1991): “Las vías de Italia in Hispanias y Ab Asturica Terracone: su influencia en el emplazamiento, catastros y desarrollo de algunas de las ciudades del valle medio del Ebro”, a *Bolskan: Revista de arqueología del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 8, pàg. 243-262
- i DE LA CRUZ, P. (1999): “La economía agraria de la Hispania Romana: colonización y territorio”, a *Studia historica. Historia antigua, Estudios de Economía Antigua en la Península Ibérica. Nuevas aportaciones*, pàg. 153-192
 - i GURT, J. i PALET, J. (2000): “La inscripción catastral de Ilici: Ensayos de interpretación”, a *Pyrenae: revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, N° 31-32, 2000-2001, pàg. 223-226.
 - i GURT, J. i PALET, J. (2004): *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*. Universidades de Salamanca y Barcelona.
 - (2006): “Modelos de poblamiento rural en la provincia de Salamanca (España) entre la Antigüedad y la Alta Edad Media”, a *Zephyrus: Revista de prehistoria y arqueología*, 59, pàg. 317-337
 - DAHI, S. e.a. (2015): “Intensive survey in the territory of Salamanca: aerial photography, geophysical prospecting and archaeological sampling”, a *Journal of roman archaeology*, Vol. 28, N°1, pàg. 283-301.
- ARRIBAS, A. (1978): “La Arqueología de Pollentia”, a *Historia de Alcudia Tomo I Prehistoria y Antigüedad*. Excmo. Ayuntamiento de Alcudia, pàg.111-291.
- (1983): “Pollentia: problemas de topografía y conservación de la ciudad”, a. *Symposium de Arqueología. Pollentia y la romanización de las Baleares. XXI centenario de la fundación de Pollentia (Alcudia, julio 1977)*. Ayuntamiento de Alcudia, Alcudia: 35-46.
 - i ORFILA, M. i TRIAS, M.-G. (2000): “Introducció general al jaciment”, a *El Fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Patrimoni, Alcúdia: 17-50.
 - i TARRADELL, M. i WOODS, D.-E. (1973): *Pollentia: I. Excavaciones en Sa Portella. Alcudia (Mallorca)*. Excavaciones Arqueológicas en España 75. Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia. Secretaría General Técnica, Madrid.

- BARCELÓ, M. (1978): “ Sobre la divisió administrativa de Mayurqa”, a *BSAL* 36, pàg. 238-245, Palma.
- (1984(1983)): “ Notes berbers i saharianes entorn del sharq al-andalus”, a *Sobre Mayurqa*. Museu de Mallorca, pàg. 133-141.
 - (1988): “ La arqueologia extensiva y el estudio de la creación del espacio rural”. *Arqueología medieval en las afueras del medievalismo*. Editorial Crítica, Barcelona.
 - i PINYOL, J i POVEDA, a. (1987): “Eren ramaders el rafals de Mayurqa? Un exercici de simulació històrica?”. *Les illes orientals d'al-Andalus i les seves relacions... V jornades d'estudis locals*. Pàg. 115-122. IEB, Palma.
 - i KIRCHNER, H. (1995): *Terra de Falanis. Felanitx quan no era. Assentaments andalusins al territori de Felanitx*. UIB, Palma.
 - (2001): “ Immigration berbère et établissements paysans à Ibiza (902-1235)”. *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au moyen âge*. École Française de Rome – Casa de Velázquez. Roma. Pàg. 291–319.
 - i RETAMERO, F. (2005): *Els barrancs tancats. L'ordre pagès al sud de Menorca en època andalusina*. Institut Menorquí d'Estudis, Maó.
- BATET, C. (2006): “L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta”, UAB i UV.
- BAZZANI, A. (2004): *La centuriazione romana nell'agro romagnolo*. Ed. il Ponte Vecchio, Cesena.
- BELOT, J.H. e.a. (1926): *Vocabulaire arabe-français*. Imprimerie Catholique, Beyrouth.
- BERNAL, M. (1987-2006): *Black Athena. The afroasiatic books of classical civilization*. III volums, Ed. Free Association books, London.
- BIBILONI, G. (1997): *Llibre d'Inquisicions de la Cúria Reial de Castelltix (1379-1388)*. Ajuntament d'Algaida.
- BINIMELIS, J. (2104 (ca. 1600)): *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles. Llibre V de la Història General de la Illa de Mallorca*. Institut Cartogràfic de Catalunya / Universitat de València.
- BISSON, J.(1968): “Note statistique sur le Repartiment de Majorque”. *BSAL* 33.
- (1977): *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Edisud, Aix-en-Provence.
- BLANES, C. e.a. (1990): *Les Illes a les fonts clàssiques*. Ed. Miquel Font, Palma.
- BOFARULL, P. (1975(1856)): *Repartimientos de los reinos de Mallorca Valencia y Cerdeña, a Colección de documentos inéditos, v. XI*, UAB-ACA, Barcelona
- BOLÒS, J. (2004): *Els orígens medievals del paisatge català*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- BORRÀS, A. (2008a): “És veritablement romà el pont de Pollença?”, a *BSAL* 63, pàg. 349-368.
- (2008b): “La romanització de la vall d'Alaró”, a *Revista d'Estudis Baleàrics*, nº 90/91, febrer setembre, pàg. 89-98.

- (2008c): “El camí de sa Bomba, romà o medieval?”, a *Revista d'Estudis Baleàrics*, nº 90/91, febrer setembre, pàg. 165-180.
 - (2009): “Estructura viària del terme de Santa Maria del Camí a l'època clàssica” a *XXI jornada d'antroponímia i toponímia 2008*, UIB, 2009.
 - (2010): “Petjades romanes al territori de Mallorca. El camí de Palma a Pollentia”, a *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Pollença 2009*. UIB. Pàg. 101-112.
- BOUMA, JELLE (1993): *Marcus Iunius Nypsus, fluminis varatio, limitis repositio*. Ed. Peter Lang, Frankfurt.
- BRIGHI, G. (2005): *La centuriazione romana fra Cervia e Cesena. Tèri svólti e téri dréti*. Ed. il Ponte Vecchio, Cesena.
- BROUGHTON, T. R. S. (1951): *The Magistrates of the Roman Republic. Volume I : 509 B.C.–100 B.C.* Philological Monographs, XV. American Philological Association. New York.
- BRUNET, C. e.a. (2008): *Libri coloniarum*, CAR VII. P.U. Franche-Comté, Besançon.
- BUSQUETS MULET, J. (1952): *El códice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (texto latino)*. A BSAL XXX, Palma de Mallorca.
- (1954): *El códice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca (texto árabe)*. Homenaje a Millas-Vallicrosa, CSIC, Barcelona.
- BUSSE, R. (1984): *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano il caso mantovano*. ARBE, Modena
- CANUTO, F. (1999): “La toponímia dels Pagos”, a Mancomunitat Pla de Mallorca.
- CAPÓ, J. (1980): *Història de la vila de Santa Maria*. 2 volums.
- CARDELL, J. i ORFILA, M. (1991-2): “Posible catastro romano en la isla de Mallorca. Planteamiento metodológico”, a *Cuadernos de Prehistoria de Granada*, 16-17, pàg. 415-423.
- i ORFILA, M. e.a. (1996): “Nuevas perspectivas en torno la romanización de la isla de Mallorca: el mundo rural” a *Mayurqa*, 23.
 - i AMENGUAL, J. i MORANTA, L. (2003): “La conquesta romana i la planificació del territori a Mallorca”, a *Mayurqa*, 29, UIB.
- CATEURA, P. (1997). *Mallorca en el segle XIII*. Edicions El Tall, Palma.
- CAU, M.A. i CHÁVEZ, M.E. (2003): “El fenómeno urbano en Mallorca en época romana: los ejemplos de Pollentia y Palma”, a *Mayurqa*, 29, pàg. 27-49.
- (2004): “La ciutat romana de Palma. Hipòtesis sobre el seu traçat urbà i restes arqueològiques”, a *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*. Pòrtic. Barcelona. Pàg. 191-238.
 - i MAS, C. (2007): “El tránsito de Época Romana a la Edad Media en el mundo rural de Mallorca”, a *Mallorca Romana*. Asociación de Amigos del Castillo de San Carlos. Pàg. 143-178.
- CASTILLO, M. (1998): *Opuscula agrimensorum veterum. Hyginus: de limitibus, de conditionibus agrorum, de generibus controversiarum. Siculus Flaccus: de conditionibus agrorum*. U. de La Rioja, Logroño.

- CERDÀ, D. (1993) “De l’època obscura de Pollença. De la Pax Romana”. *Revista Cala Murta*, 14, pàg. 8-27.
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Gustav Fischer, Jena
- (1972) “How I discovered the Theory of Central Places: A Report about the Origin of Central Places”, a *Man Space and Environment*. Oxford Univ. Press, 1972, S. 601-610.
- CHOUQUER, G. (1983): “Dégradation et fossilisation des cadastres centuriés. Étude morphologique”, a *Cadastres et espace rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon 1980*. CNRS, Paris. Pàg. 137-158.
- i FAVORY, F. (1980): *Contribution à la recherche des cadastres antiques. Approche historique des problèmes de la cadastration antique en Gaule*. Ed. Les Belles Lettres, Besançon.
 - i FAVORY, F. (2001): *L’arpentage romain. Histoire des textes. Droit. Techniques*. Ed. Errance, Paris.
- CHISVERT, J.M. (2014): *La historiografia com a instrument de propaganda política: la conquesta de Mallorca des de les cròniques medievals*. UOC.
- CINGOLANI, S. M. (2007). *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Base.
- (2006): *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 784 pàg. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXVIII).
- CLAVEL-LÉVÊQUE, M. (1970): *Béziers et son territoire dans l’antiquité*. Ed. Belles Lettres, Paris.
- Ed. (1983): *Cadastres et espace rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon 1980*. CNRS, Paris.
- CONS, D. I GONZALES, A. i GUILAUMIN, J. Eds. (2006): *Les vocabulaires techniques des arpenteurs romains*. P.U de Franche-Comté, Besançon.
- CORBERA, J. (2008): “La llengua al regne de Mallorca del segle XIII”, a *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón i Publicacions de l’ Abadia de Montserrat, Castelló-Barcelona.
- COROMINES, Joan e.a. (1989): *Onomasticon Cataloniae. I. Toponímia antiga de les Illes Balears*. Curial, Barcelona.
- CORRIENTES, Federico e.a. (2005): *Diccionario avanzado árabe*. Herder, Barcelona.
- DECRAMER, L.R. (2001): “Centuriation et orientation solaire. Les bornes gromatiques de Tunisie”, a *La mesure des longues distances dans le cadre des limitations antiques*, CNRS, Toulouse.
- i HILTON, R. e. a. (2006): “La grande carte de la colonie romaine d’Orange”, a *Autour des Libri coloniarum. Colonisation et colonies dans le monde romain*. P.U. de Franche-Comté. Pàg. 93-114.
- DEGRASSI, ATTILIO (1954): *Fasti Capitolini: Fasti consulares, fasti triumphales*. Ed. Paravia. Roma.

- DOMÍNGUEZ MONEDERO, A. (2004): “La conquesta romana de les illes Balears”. *Història de les illes Balears*, I. Edicions 62, Barcelona.
- DURAN, D. (1980): *Porto Cristo societat i cultura*. Ajuntament de Manacor.
- ENSENYAT, J. (1983(1919)): *Historia de Andraig, o de la baronía de los senyores obispos de Barcelona en Mallorca*. Gràfiques Garcia, Inca.
- EPALZA, M. de (1987): “Precisiones sobre instituciones musulmanas de las Baleares”, a *Les illes orientals d’al-Andalus i les seves relacions... V jornades d’estudis locals*. Pàg. 73-87. IEB, Palma.
- ESTELRICH, J. (2000): “Les Ordinacions de Jaume II i la fundació de la vila de Sant Joan”, a *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Col·lectiu Teranyines, pàg. 27-62.
- FAVORY, F. (1980): “Détection des cadastres antiques par filtrage optique: Gaule et Campanie”. A *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Antiquité* T. 92, N°1.
- (1983): “Proposition pour une modélisation des cadastres antiques”. A *Cadastres et espace rural, approches et réalité antiques*. CNRS, Paris.
- FICACCI, L. (2006): *PIRANESI. Aquaforti*. Taschen . Köln.
- FINLEY, M.I. (1973): *The ancient economy*. U.C. Press.
- FLAVIO VECECIO (2006): *Compendio de técnica militar*. Ed. Cátedra, Madrid.
- FONT JAUME, A. (1991): “Condenas criminales en las Baleares romanas”, a *Mallorca el món clàssic (I)*, Estudi General Lul·lià, pàg. 133-152.
- FONT OBRADOR, B. (1972): *Historia de Llucmajor, I, de la prehistoria al siglo XIV*. Gràfiques Miramar, Palma.
- FONTANET, J. (1989): *Art de conró*. El Gall Editor, Pollença.
- FORTEZA, M. (1953): *Los antiguos caminos de Mallorca*. Palma.
- FRONTINUS (1925): *Stratagems*. Loeb Classical Library, Harvard.
- GABBA, E. (1973): *Esercito e società nella tarda Repubblica romana*. Nuova Editrice, Firenze.
- GAIDE, F. (2005): “À propos du vocabulaire des arpenteurs latins: étymologies antiques et modernes: analyses lexicologiques”, a *Les vocabulaires techniques des arpenteurs romains. Colloque international Besançon 2002*. P. U. Franche-Comté. pàg. 33-40.
- GALMÉS DE FUENTES, A. (1983): *Dialectología mozárabe*. Gredos, Madrid.
- GARCÍA RIAZA, E. (2003): “Las ciudades romanas de Mallorca y su diversidad estatutaria”. *Mayurqa*, 29, pàg. 71-83.
- i SÁNCHEZ LEÓN, M.L. (2000): *Roma y la municipalización de las Baleares*. Universitat de les Illes Balears.
- GARCÍA-ENTERO, V. (2005): *Los balnea domésticos –ámbito rural y urbano– en la Hispania romana*. CSIC, Madrid.
- GEM. (1991): *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Promomallorca Edicions.
- GILI, L. (1983): *Artà en el segle XV*. Gràfiques Miramar, Palma.

- (1993): *Artà en el segle XVI*. Gràfiques Miramar, Palma
 - (2000): *De Santa Maria de Bellver a Sant Llorenç des Cardassar*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
 - (2003): *Artà en el segle XVII*. Documenta Balear, Palma.
 - (2007): *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Aj. Son Servera.
- GINARD, A. i RAMIS, A. (2008): *Toponímia històrica i territori, Benigalip, Manresa, Llorito, Lloret*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- i RAMIS, A. (2010): "La toponímia del Repartiment al districte de Sineu". *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia 2009*. Ed. Universitat de les Illes Balears, Palma.
- GLICK, T.F. (2007): *Paisajes de conquista*. PUV, València.
- GONZALES, A. i GUILLAUMIN, J. Eds. (2006): *Autour des Libri coloniarum. Colonisation et colonies dans le monde romain*. P.U de Franche-Comté, Besançon.
- GRIMALT, F. (2001): *Els camins de Calvià*. Ajuntament de Calvià.
- (2003): *L'eix de Sineu*. Consell de Mallorca.
 - (2004a): "El dia que s'enfonsà el Titànic. La història del tren de Sóller", a *15 anys de Veu de Sóller*. Pàg. 64-65.
 - (2004b): "El puente y la carretera de Llubí. Reforma integral de una infraestructura de 1904", a *XXV Semana de la Carretera. Una red de transporte sostenible. Palma*.
 - (2005): "L'observatori astronòmic de s'illot", III Jornades d'estudis locals de Manacor, 2004, Ajuntament de Manacor. Pàg. 143-160.
 - e.a. (2008a): *Reforma integral de la carretera de Sencelles*. Consell de Mallorca. Fulletus 16 pàg.
 - e.a. (2008b): *Reforma integral de la carretera de Campos a sa Ràpita*. Consell de Mallorca. Fulletus 16 pàg.
 - (2009): "Carreteres i pedra en sec. Una proposta de seguretat i paisatge", a *V trobada per a l'estudi i preservació de la pedra en sec*. Palma. Pàg. 191-213.
 - (2011): "La carretera de Montuiri a Sant Joan. Reforma integral de una infraestructura del Consell de Mallorca", a *Congreso VYOIDEAL Eivissa*.
 - (2013a): "El camino de Balaam. Diseño de márgenes seguros en las carreteras de Mallorca", a *VI Congreso Nacional de Seguridad Vial, La Rioja*.
 - (2013b): "El camino de Balaam. Soluciones geotécnicas integradas en las carreteras de Mallorca", a *VII Congreso Nacional de Laderas y Taludes Inestables, Palma de Mallorca*. Pàg. 1044-1058.
- GRIMALT, M. (1992): *Geografía del risc a Mallorca, les inundacions*. Institut d'Estudis Balearics, Palma.
- i SASTRE, B. (2002): "Paleocanals a l'àrea de Santa Maria". A *III Jornades d'estudis locals de Santa Maria, 2001*. Ed. Ajuntament de Santa Maria.

- GUERRERO, V. (1990): “Problemas entorno al inicio de la Romanización en Mallorca”, a *Saguntum*, 23. Universitat de València. Pàg. 225-242.
- GUICHARD, P. (2001): *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*. Universitat de València.
- GUILLAUMIN, J. (1996): *Balbus, ad Celsum expositio et ratio omnium formarum, CAR II. Podismus, Epaphroditi et Vitruvii Rufi liber, De iugeribus metiundis, CAR III*. Jovene Editore, Napoli.
- (2005): *Les arpenteurs romains I. Frontinus: de agrorum qualitate, de controversiis, de limitibus, de arte mensoria. Hyginus gromaticus: constitutio limituor*. Les Belles Lettres, Paris.
- (2007): *Sur quelques notices des arpenteurs romains*. ISTA. Presses du Franche-Comté.
- HABSBURG, Arxiduc Lluís Salvador (2000 (1897)). *Las Baleares descritas por la palabra y el dibujo*(Traducció de M.Grimalt i A. Vigo). Olañeta, Palma de Mallorca.
- HOCHSIEDER, P. i KNÖSEL, D. (1995): *Les taules de Menorca. Un estudi arqueoastronòmic*. Conselleria de Cultura del Govern Balear, Maó.
- HOLMES, T.R. (1899): *Caesar's conquest of Gaul*. MacMillan.
- HOPKINS, K. (1981(1978)): *Conquistadores y esclavos*. Ed. Península, Barcelona.
- HOTELLING, H. (1929): “Stability in competition” a *The Economic Journal* v. 39 (n.153) pàg. 41-57, ed. REC, St. Andrews.
- ILISCH, L. e.a. (2005): *Die Mittelalterlichen Fundmünzen, Siegel und Gewichte von Santueri, Mallorca*. Tübingen.
- JUAN, J. (1996): *Veronés. De Bello Maioricano*. Ed. Bosch, Barcelona.
- JULIO CESAR (1971): *La Guerra de la Galias*. Ed. Juventud, Barcelona.
- KING, L. J. (1984): *Central place theory*. Sage Publications, Beverly Hills.
- KIRCHNER, H. (1997): *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. UIB.
- KRAHMALKOV, Charles (2000): *Phoenician–Punic Dictionary*. Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven.
- LAPESA, R. e.a. (2004): *Léxico hispánico primitivo, Siglos VIII al XII*. RAE, Madrid.
- LEWIS&SHORT (1991(1879)): *Latin dictionary*. Oxford University Press, Oxford.
- LLITERAS, Lorenzo. (1967): *Arta en el siglo XIII*. Ed. J. Mascaró Pasarius, Palma de Mallorca.
- (1971): *Artá en el siglo XIV*. Ed. Lorenzo Lliteras, Palma de Mallorca.
- LÓPEZ BONET, J.F. (1988): “Metrologia de Mallorca”. A *Estudis Baleàrics*, any VI, nº 28, març 1988.
- LÓPEZ PARDO, F. (2004): “L'arxipèlag balear durant la República i l'Alt Imperi”, a *Història de les Illes Balears. Volum I. De la Prehistòria i l'Antiguitat al món islàmic*. Edicions 62, Barcelona. Pàg. 338-388.

- LÖSCH, A. (1957(1944)): *Teoría económica espacial (Die Räumliche Ordnung der Wirtschaft)*. Ed. El Ateneo, Buenos Aires.
- MANACOR (2011): *Catàleg dels centres d'interès cultural de Manacor*. Normativa urbanística municipal: http://www.manacor.org/urbanisme/catalog_centres.html
- MANZANO, E. (2006): *Conquistadores, emires y califas. Los omeyas y la fundación de al-Andalus*. Crítica, Barcelona.
- (2010): *Historia de España. Épocas medievales. Volumen 2*. Crítica / Marcial Pons, Barcelona.
- MARIMON, P.(2009): “Demografia i poblament de les illes Balears a l’Antiguitat”, a *Mayurqa* 33, pàg. 195-205.
- (2014): *Mallorca: de Roma a l’islam (123 aC – 903 dC)*. Ed. Lleonard Muntaner, Palma.
- MARTÍN, F. (1991): *Polieno. Estratagemas*. Ed. Gredos, Madrid.
- MAS i FLORIT, C. i CAU, M.Á. (2006): “El poblamiento rural en la isla de Mallorca (Balears) durante la Antigüedad tardía, siglos IV-X”, a *Association pour l’Antiquité Tardive*, Bulletin 15, pàg. 76-88.
- (2007): “Rural settlement in Late Antique Mallorca (Balearic Islands): an interim approach”, a *Archeologia Medievale*, XXXIV, pàg.171-180.
- (2011): “From Roman to Byzantine: The Rural Occupation of Eastern Mallorca (Balearic Islands)”, a *Journal of Mediterranean Archaeology* 24.2, pàg. 191-217.
- e.a. (2015): “The roman uilla of sa Mesquida. A rural settlement on the island of Mallorca”, a *15th Symposium of Mediterranean Archaeology*, Catania 2011. BAR. Pàg. 461-466.
- MAS i FORNERS, A. (2000): “Ideologia, topònims i llinatges”, a *Mayurqa* 76, pàg. 123-143.
- (2002): “Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida.”a *Congrés internacional de Toponímia i Onomàstica catalanes 2001*. Universitat de València. Pàg. 321-339.
- (2003): “Petits pagesos i grans senyors. Diferenciació i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)”. *El feudalisme comptat i debatut*. Ed. Universitat de València.
- (2004a): “La primera toponímia catalana dels actuals termes de Santa Margalida i Maria referida a unitats d’explotació agrària”, a VIII Jornada d’Onomàstica i Toponímia, Artà 1993. UIB, Palma.
- (2004b): “De toponímia andalusina a antroponímia feudal. Els “llinatges” toponímics andalusins a la Mallorca del segle XIII” a *BSAL* 60, pàg. 13-38.
- i SOTO, R. (2007): “Els repartiments de Mallorca: diversitat de fonts i d’interpretacions metrològiques”. *Repartiments a la Corona d’Aragó*. Universitat de València. Pàg. 75-114.
- MASCARÓ PASARIUS, J. (1952/1962): *Corpus de Toponímia de Mallorca*. Ed. J. Mascaró Pasarius, Palma.

- MATTINGLY, H. B. (1983): "Roman Pollentia: Coinage and History" a *ARRIBAS, A., ed., Pollentia 3. Estudio de los materiales, I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma de Mallorca, pàg. 245-301.
- MASCARÓ PASARIUS, J. (1967): *Corpus de toponimia de Mallorca*. Gràfiques Miramar, Palma.
- MIRET, J. (2007(1918)): *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. IEC, Barcelona.
- MONTUFO, A. (1997): "The use of satellite imagery and digital image processing in landscape archaeology. A case study from the island of Mallorca, Spain". *Geoarchaeology*, v. 12, nº 1.
- MORAGUES, M. i BOVER, J.M. (1841): "Capbreu de Gastó de Bearn", a *Historia de Mallorca* t.II, Palma.
- MORANTA, L. (1997): *El teatro romano de Palma. Una hipòtesis y sus primeras comprobaciones*. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears.
- (2004): "L'estructuració urbana de Pollentia (ss. I aC-I dC)", a *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*. Pòrtic. Barcelona. Pàg. 137-160.
- MORATALLA, J. (1994): "La agricultura de l'Alcoià Comtat en época ibérica: datos para su estudio", a *Recerques del Museu d'Alcoi*, 3, pàg. 121-134.
- (1997): "Explotación agropecuaria en época ibérica en torno a la Alcudia (Elche): El instrumental", a *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología: Elche, 1995*, Vol. 1, pàg.369-376.
- (2004): *Organización del territorio y modelos de poblamiento en la Contestania Ibérica*. Tesis doctoral dirigida por Lorenzo Abad Casal. Universidad de Alicante.
- i SEGURA, G. (2013): "Colmenares (L'Alacantí), un hábitat ibérico de llanura en época plena", a *Lucentum: Anales de la universidad de Alicante. Prehistoria, arqueología e historia antigua*, 32, pàg. 93-114.
- MORGAN, F. I BOLTON, R. (2002): "Hexagonal economic regions. Solve the location problem" a *The American Mathematical Monthly*, V. 109, pàg. 165-172, publ. MAA
- MORGAN, M.G. (1969): "The Roman Conquest of the Balearic Isles" a *California Studies in Classical Antiquity*, vol. 2, pàg. 217-231.
- MORRO, G. (2003): *Capdepera medieval. Segles XII i XIV*. Documenta Balear, Palma.
- (2006): *Marratxí durant els segles medievals*. Documenta Balear, Palma.
- MUT CALAFELL, A. i ROSSELLÓ BORDOY, G. 1993): *La remembrança de Nuno Sans. Relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Govern Balear.
- NICOLAS, G. (2009): "Walter Christaller. From "exquisite corpse" to "corpse resuscitated"" S.A.P.I.E.N.S.(online) 2009 vol.2 /nº2 Especial Issue Institut Veolia Environement.
- ORENGO, H.A. i EJARQUE, A. i ALBIACH, R. (2014): "Water management and land-use practices from the Iron-Age to the Roman period in Eastern Iberia", a *Journal of Archaeological Science*.

- ORFILA, M. (1988): *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del Sur de la isla de Mallorca*. (British Archaeological Reports International Series 397). Oxford.
- i CARDELL, J. i CAU, M. A. e.a. (1996): “Nuevas perspectivas en torno a la romanización de la isla de Mallorca: El mundo rural”, a *Mayurqa*. Pàg. 9-30.
 - (Ed.) (2000): *El fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades ente els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Patrimoni, Alcúdia.
 - (2007): “Una visión general de la ciudad romana de Pollentia. Época tardo-republicana y alto imperial”, a *Mallorca romana*. Asociación Amigos del Castillo de San Carlos «Aula General Weyler», Palma: 87-141.
 - i ARRIBAS, A. (1997): “La ciudad romana de Pollentia (Alcudia, Mallorca) en la actualidad”, a *Congreso ciudades históricas vivas. Ciudades del pasado: pervivencia y desarrollo I*. Editora Regional de Extremadura: 63-67.
 - i ARRIBAS, A. (2000): “Pollentia a través de l'arqueologia”, a *El fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades ente els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Patrimoni, Alcúdia: 33-50.
 - (2007): “Una visión general de la ciudad romana de Pollentia. Época tardo-republicana y Alto Imperial”, a *Mallorca Romana*. Asociación de Amigos del Castillo de San Carlos. Pàg. 87-142.
 - (2008): La intervención de Q. Cecilio Metelo sobre las Baleares (123 a 121 a.C.): condiciones previas y sus consecuencias”, a *Pyrenae: revista de prehistòria i antiguitat de la Mediterrània Occidental*, Vol. 39, N° 2, pàg. 7-45.
- PALET, J.M. (1996a): “Análisis arqueomorfológico de la red viaria en el llano de Barcelona: secuencias relativas, estructuración y evolución del territorio”, a *II Congreso Internacional de Caminería Hispánica*, Vol. 1, pàg. 27-36.
- i LANUZA, A. (1996b): “Estudio arqueológico de redes viarias: una aplicación de la arqueología del territorio”, a *II Congreso Internacional de Caminería Hispánica*, pàg. 75-110.
 - (1997): *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època íbero-romana i l'altmedieval, segles II-I aC a X-XI aC*. Institut de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.
 - (2000): “Dinàmica territorial de l'antiguitat a l'edat mitjana a Catalunya: arqueomorfològia i estudi de casos”, a *Territori i societat a l'Edat Mitjana : història, arqueologia, documentació*, pàg. 75-110.
 - (2008): “Formes del paisatge i trames centuriades al Camp de Tarragona: aproximació a l'estructuració del territori de Tarraco”, a *El Territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona. Forum 13. Temes d'història i arqueologia tarragonines*, Tarragona 2008, pàg. 133-151.
 - i ORENGO, H.A. i FIZ, J.I. (2009): “Centuriació i estructuració del l'ager de la colònia Barcino: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge”, a *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 5, pàg. 106-123.
 - i ORENGO, H.A. (2010): “Les centuriacions de l'ager Tarraconensis: Organització i concepcions de l'espai / The Centuriations of the Ager

- Tarraconensis: Spatial Organisation and Conceptualisation”, a *Ager Tarraconensis*, Vol. 1, pàg. 121-154.
- i ORENCO, H.A. (2011): “The Roman centuriated landscape: conception, genesis and development as inferred from the Ager Tarraconensis case”, a *American Journal of Archaeology*, 115 (3): 383-402.
- i ORENCO, H.A. i FIZ, J.I. (2011): “Integración de metodologías SIG para el estudio del territorio en época romana: aplicación a las centuriaciones del Ager Tarraconensis”, a *Tecnologías de Información Geográfica y análisis arqueológico del territorio, Anejos del Archivo Español de Arqueología*, LIX, pàg. 631-650.
- PALOMAR, B. e.a. (2013): “ La vil·la romana de son Sard. Dades preliminars “, a *V Jornades d’arqueologia de les Illes Balears 2012. Palma*. Consell de Mallorca. Pàg. 181-188.
- PASCUAL, A. (1998): “ Les cases des Caülls de Marratxí: anàlisi demogràfica i arquitectònica”, a *II Jornades d’estudis locals de Marratxí 1997*.
- PEDDIE, J. (1994): *The roman war machine*. Ed. Sutton Publishing, Gloucestershire.
- PENA, M.J. (2004): “La tribu Velina en Mallorca y los nombres de *Palma* y *Pollentia*” a *Faventia*, 26-02, pàg. 69-90.
- PELTRE J. (1989): “Sistèmes de mesures agraires, l’exemple de la Lorraine” a *Introduction a la metrologie historique*, Ed. Economique, Paris.
- PEREZ, A. (1995): *Les cadastres antiques en Narbonnaise Occidentale*. Revue Archéologique de Narbonnaise, 29. Ed. CNRS, Paris.
- PÉREZ PASTOR, P. (2009): “De jovades i quarterades: amidaments i equivalències a partir de la relectura del "Libre del Repartiment" de la porció reial de Mallorca (s. XIII)”. *Estudis d’Història Agrària*, 22, pàg. 165-179.
- (2010): “Mallorca 1230-1232. Reflexions a partir de la lectura del còdex llatinoaràbic del Repartiment”. *BSAL* 66, pàg. 9-34.
- (2014): “El repartiment feudal de Mallorca. La porció del Comte d’Empúries (1230-1235)”. *BSAL*, 70, pàg. 51-73.
- PETERSON, J.W.M. (1995): “Flavian Fort Sites in South Wales: a Spreadsheet Analysis”, a *CAA94. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology 1994 (BAR International Series 600)*. Tempus Reparatum, Oxford. Pàg. 87-94.
- (1996): “A computer model of Roman landscape in South Limburg Interfacing the Past”, a *Computer Applications and quantitative Methods in Archaeology*, pàg. 185-194, Leiden.
- PIGANIOL, A. (1962): *Les documents cadastraux de la colonie romaine d’Orange*. XVI supplément a *GALLIA*. CNRS, Paris.
- PITTAU, M. (2007): *Storia dei sardi nuragici*. Domus de Janas, Sardegna.
- PLUTARCO (1991): *Vidas paralelas. Pirro y Mario, ..., Tiberio y Cayo Graco*. Ed. Planeta, Barcelona.
- POLIBIUS (1911): *The histories*, vol.III, book VI. Loeb Classical Library, Harvard.

- PORTET, P. (2003): *Bertrand Boyssset: La vie et les oeuvres d'un arpenteur médiéval 1355-1416- Edition, commentaire du texte provençal de La siensa de destriar et de La siensa de atermenar*, II Volums. Ed. Le Manuscrit, França.
- POULTER, J. (2010): *The planning of roman roads and walls in northern Britain*. Amberley. Gloucestershire.
- POVEDA, A. (1982): "Nótules sobre sants cristians a la toponímia àrabo-musulmana de Mayurqa", a *Estudis... dedicats a Guillem Rosselló Bordoy*. pàg. 149-166.
- PRINGLE, D. (2001(9181)): *The Defence of bizantine Africa from Jusitnina to the Arab conquest*. BAR I.S. 99, Oxford.
- PRYOR, J. H. (1988): *Geography, technology and war. Studies in the maritime history of the Mediterranean 649-1571*. Cambridge U.P., Cambridge.
- QUADRADO, J.M. (1850): *Historia de la conquista de Mallorca musulmana (historias de Marsilio i Desclot)*. Palma.
- RAMON, M. e.a. (1995): "La genética de los chuetas mallorquines", a *Investigación y Ciencia*, n° 228, septiembre 1995, Barcelona.
- (2004): *Tres poblaciones genéticamente diferenciadas en las Islas Baleares*. http://www.uib.eu/digitalAssets/127/127862_gencast.pdf
- RICHARDSON, A (2004): *Theoretical aspects of roman camp and fort design. 3rd Hyginus: de munitionibus castrorum*. BAR International Series 1321, Oxford.
- RIERA, M. (1993): *Evolució urbana i topografia de Madina Mayurqa*. Aj. de Palma.
- i FONT, A. i PASTOR, B. i TORRES, F. (1995): *Una vil·la romana al Pla de Mallorca*. Lleonard Muntaner Ed. Palma.
- RIERA i PUIGSERVER, J. (2003): "El parcel·lari de Sant Joan de 1864" *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-200)*. Ed. Col·lectiu Teranyines, Sant Joan.
- RODRIGO, E. (2004): "L'estructuració del territori de Iesso en època romana", a *IESSO I. Miscel·lània Arqueològica*, pàg. 171-186.
- (2006): *L'evolució del poblament i de l'organització de l'Ager d'Iesso de l'època Ibèrica a l'antiguitat tardana. Estudi de l'ocupació i estructuració del territori*. Tesi doctoral dirigida per Josep Guitart i Duran. Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2013): "L'estructuració del territori i evolució del poblament i de la xarxa viària de l'ager Iessonensis", a *Simposi Internacional L'Ager Tarraconensis. Paisatge, poblament, cultura material i història*, Documenta 16, pàg. 201-216.
- ROIG, B. (1993): *Les fonts de Lluc i els seus itineraris*. El Tall Editorial. Mallorca.
- ROSER NEBOT, N. i ROSSELLÓ BORDOY, G. (2008): *Kitab tarij Mayurqa, crònica àrab de la conquesta de Mallorca de ibn AMiri al-Majzumi*. Govern Balear.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1968): *L'islam a les Illes Balears*. Ed. Daedalus, Palma.
- (2007a): *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Còdex llatinoaràbig del Repartiment de Mallorca*. Parlament de les Illes Balears.
- (2007b): *Mallorca musulmana*. UIB, Palma.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (1978): *Història de Manacor segle XIII*. Aj. Manacor.

- (1978): *Història de Manacor segle XIV*. Ed. Caixa de Pensions de Balears.
 - (1979): *Història de Manacor segle XV*. Aj. Manacor.
 - i MARCH, J.F.(1981): *Història de Santa Margalida. V I. De la prehistòria al segle XVI*. Aj. de Santa Margalida.
 - (1982): *Història de Campanet*. Aj. de Campanet.
 - i ALOMAR, G. (1989): *Historia de Muro*. II volum (1229-1349). Aj. de Muro.
 - (1989): “El Pla de Sant Jordi. Notes històriques (Segles XIII-XVI)” a *BSAL*, 45, pàg. 91-103.
 - (1991): *Història de Manacor, segle XVI*. Ed. Premsa Universitària, Palma de Mallorca.
 - (1993): *Història de Sencelles i Costitx. 1229 – 1600*. Ed. Govern Balear, Palma de Mallorca.
 - (1994): *Notes per a la història d’Ariany*. Miquel Font, Palma de Mallorca.
 - i ALBERTI, J. (1995a): *Bunyola en el segle XIII*. Es Castellet.
 - i ALBERTI, J. (1995b): *Història de Banyalbufar. Segles XIII-XVI*. Ed. Leonard Muntaner.
 - i SEGURA, J.(1996): *Història de Puigpunyent, segles XIII-XVI*. Leonard Muntaner editor, Palma.
 - (1997): *Noticiari de Felanitx. 1228-1599*. Felanitx.
 - i LLABRÉS, P.J. (1989): *Inca en la història. 1229-1346*. Aj. d’Inca.
 - i CARDELL, J. (2001): *Historia de Llubí*. Ed. Cristòfol Rosselló, Muro.
 - i MULET, B.(1994/2001): *Història de Sineu, IV volums*. Ed. Ajuntament de Sineu.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M. (1964): *La Mallorca del Sur y el Sureste*. Gràfiques Miramar, Palma.
- (1974): “La persistència del catastro romà en el Migjorn de Mallorca” A *Estudios sobre centuriaciones romanas*, Universidad Autonoma de Madrid.
 - (2007): “Cales, torrents, fractures i carst a Mondragó (com a pretext)”, a *Geologia litoral i Quaternari. Homenatge a Joan Cuerda Barceló*. SHNB, Palma. Pàg. 287-297.
 - (2008): “Primera ponència. Cartografia i paisatge. Cartografia, paisatge i territori”, a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia, n°65. Segon Congrés Català de Geografia. El mapa com a llenguatge geogràfic*.
 - (2011): “La xarxa hídrica del mapa de Mallorca d’En Despuig (1785)”, a *Cuadernos de geografía*, , N° 90, pàg.. 115-124.
- ROTH CONGÈS, A. (1996): “Modalities practiques d’implantation des cadastres romains” A *Mélanges de l’école française de Rome*, 1996, volume 108, num.1.
- RUBIERA, M.J. (1984): “Rafals y raales; ravals y arrabales; reals y reales”. *Sharq al-Andalus. Estudios arabes*, 1, pàg. 117-122.
- RULLAN, J. (1877): *Historia de Sóller*. 2 volums.

- RULLAN, O. (2002): *La construcció territorial de Mallorca*. Moll, Palma.
- SALAS, M. (2000): “Una aproximació al paisatge protohistòric manacorí”, a I Jornades d’Estudis Locals de Manacor.
- SALAS, P. (2010): “La invenció del pont Romà de Pollença”, a *XXII Jornada d’Antroponímia i Toponímia*. UIB.
- SALVATORE, J.P. (1996): *Roman republican castrametation. A reappraisal of historical and archaeological sources*. BAR International Series 630, Oxford.
- SANTAMARÍA, A. (1972): “Determinantes de la conquista de Baleares”. A *Mayurqa*, any VII, juny 1972.
- SASTRE, J.C. (1988): “Què va ser de l’ordre de Calatrava a Mallorca. Una aproximació a la trajectòria dels seus bens. Segles XII-XIV”. *Randa* 23, pàg. 5-10.
- SCHIAPARELLI (1871): *Vocabulista in Arabico*. Firenze.
- SEKUNDA, N. (1996): *Republican Roman Army 200 – 104 BC*. Osprey, Oxford.
- SHERRATT, A. (1997(1982)): “Mobile resources: Settlement and Exchange in Early Agricultural Europe”, a *Economy and society in prehistoric Europe*. Princeton U.P.
- SIMONET, F.J. (1888): *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes*. Madrid.
- SITJES, E. (2014): “Estudi de Manacor i Sant Llorenç des Cardessar en època andalusina”. *MUSA*, 9. Ajuntament de Manacor.
- SOLDEVILA, F. (1971): *Les quatre grans cròniques*. Ed. Selecta, Barcelona.
- SOTO, R. (1979): “Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa. Estudis documental i problemes d’interpretació”, a *BSAL XXXVII* 96, pàg. 113–135.
- (1984): *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Govern Balear.
- TARRADELL, M. (1978): “Pollentia. Esquema de una aproximación histórica”, a *Historia de Alcudia*. Excmo. Ayuntamiento de Alcudia, Alcudia: 293-357.
- THIESSEN, A.H. (1911): “Precipitation averages for large areas”. *Monthly Weather Review*, Vol. 39 (Issue 7): 1082-1084. AMS, Washington.
- THOMSON. E.A. (2007(1969)): *Los godos en España*. Alianza Editorial, Madrid.
- TITO LIVIO (1998): *Histoire Romaine, 36 a 40*. Ed. Flammarion, Paris.
- TONEATTO, L. (1994): *Codices artis mensoriae. I manoscritti degli antichi opuscoli latini d’agrimensura (V-XIX sec.)*. 3 volums. Centro italiano di studi sull’alto medioevo. Spoleto.
- TOUS, J. (2002): *Palma a través de la cartografia (1596-2002)*. Ajuntament de Palma.
- TOYNBEE, J.M.C. (1971): *Death and burial in the roman world*. The Johns Hopkins U.P., Baltimore.
- ULRIX, F. (1963): “Recherches sur la méthode de traçage des routes romaines”. *Latomus* 22/2.
- VALERIUS MAXIMUS (2004): *Valerius Maximus, memorable deeds and sayings*. Hackett Publishing Company, Indianapolis.

- VALERO, G. (2008): *Els noms de fora porta de la Ciutat de Mallorca*. Ajuntament de Palma.
- VALLEJO, M. (2012): *Hispania y Bizancio. Una relación desconocida*. Ediciones Akal, Madrid.
- VALLORI, B. (2012): *Urbanisme i arquitectura a la ciutat romana de Pollentia (Alcúdia, Mallorca). Segles II aC – III dC*. Tesi doctoral. <http://hdl.handle.net/2445/42649>.
- i ORFILA, M. i CAU, M.Á. (2011): “Las excavaciones de Gabriel Llabrés, Rafael Isasi y Juan Llabrés en la ciudad romana de Pollentia (Alcudia, Mallorca) (1923-1946)”, a *Archivo Español de Arqueología* 84. Pàg. 283-303.
 - i CAU, M.A. (2012) “Pollentia, 1593-1923. La recerca d'una ciutat de les fonts clàssiques a Mallorca”. *Afers: fulls de recerca i pensament* 71/72. Pàg. 381-397.
 - i CAU, M.A. (2014): “Un model 3D per a la ciutat romana de Pollentia: arquitectura, topografia i geografia”, a *V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears (Palma, 28 a 30 de setembre, 2012)*, Edicions Documenta Balear, Palma. Pàg. 143-148.
- VAN OOTEGHEM, J. (1967): *Les Caecilii Metelli de la République*. Académie Royale de Belgique, Bruxelles.
- VEGECIO RENATO (2006): *Compendio de técnica militar*. Ed. Càtedra, Madrid.
- VENTAYOL, P. (1927): *Historia de la Muy Noble, Leal, Ilustre, Invicta... Ciudad Fidelísima de Alcudia. Desde los tiempos prehistóricos hasta nuestros días*.
- VENY, J. (1996): *Onomàstica i dialectologia*. Publ. De l'abadia de Montserrat, Barcelona.
- VERMEULEN, F. i ANTROP, M. Eds. (2001): *Ancient lines in the landscape. A Geo-Archaeological Study of Protohistoric and Roman Roads and Field Systems in Northwestern Gaul*. Peeters. Leuven.
- VICH, J. i MUNTANER, J. (2000): “Les Ordinacions de Jaume II per a la fundació o ordenació de noves pobles” a *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Col·lectiu Teranyines, pàg. 13-16.
- VILLACAÑAS, J. L. (2003): *Jaume I el conquistador*. Espasa Calpe, Madrid.
- WATKINS, D. B. (2002): *The book of saints*. A&C Black, London.
- WEBER, M. (2008 (1984)): *Historia agraria romana*. Ediciones Akal, Madrid.
- ZUCCA, R. (1998): *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*. Carocci, Roma.
- WOOLLISCROFT, D.I. (2001): *Roman military signalling*. Tempus Publishing Ltd, Stroud.
- XAMENA, Pere (1975): *Història de Felanitx*. Aj. de Felanitx, Palma de Mallorca.
- (1978): *Història de Mallorca*. Ed. Moll, Palma de Mallorca.

ANNEXES

1. Annex. Les biografies dels Cecili Metels

Les biografies dels membres de la família dels Cecili Metel són interessants ja que són la font d'informació preferent de la historiografia antiga. Durant segles s'han expurgat a la literatura romana conservada les referències a persones concretes per reconstruir-ne les biografies.

El conqueridor de les Balears va ser un membre de la família dels Metelli. Es dedica aquest apartat a conèixer aquesta famosa família de Roma i mirar de treure algunes dades que donin clarícia de les circumstàncies de la conquesta. En primer lloc es farà un esbós del sistema romà de noms.

Aquestes reconstruccions biogràfiques es basen principalment en el treball de Van Ooteghem de 1967, l'obra cabdal en l'estudi dels Metels. L'objectiu d'aquest recorregut és ajudar a mostrar que el personatge clau en la conquesta de Mallorca no va ser el Metellus Baleàric, sinó el seu pare, el Macedònic.

Els noms romans

En primer lloc cal referir-se al sistema de noms romans. Aquest era una mescla viva i dinàmica de malnoms de persones combinats amb els drets familiars d'aquestes. Aquesta evolució va idealitzar-se al final de la República en el sistema dels tres noms: El prenom, el nom i el cognom. Així Quintus Caecilius Metellus era principalment un membre de la gent Caecilia (nom), de la branca dels Metelli (cognom), i Quint era el seu nom de pila (prenom).

En els seus inicis Roma era una societat petita i poc sofisticada on bastava un nom per identificar a una persona. Aquest nom es posava al nadó i solia referir-se a característiques evidents d'aquests, com el seu ordre de naixement (Quint, Sext, Dècim,...), l'estatus legal (Servi), o aspectes més divertits com que ha nascut amb dents (Dentator), o amb les cames per davant (Agrippa). Una vegada es feia adult, les circumstàncies determinaven que rebés un nou nom amb el qual seria conegut, o si conservava el seu apel·latiu infantil. En la nostra opinió la majoria de noms romans tenien el seu origen en circumstàncies del naixement: així per exemple el Metellus Calvus no rebia el seu nom d'una calvície adulta, sinó de que quan va néixer no tenia ni un cabell.

En una societat simple aquest sistema de noms, similars als nostres malnoms, pot funcionar indefinidament. Ara bé, en una societat on impera el que podríem dir processos capitalistes d'acumulació de poder, és a dir de terra, intervé un altre factor. Els noms es converteixen en títols de propietat, i els hereus d'un terratinent duen el seu nom per a deixar clar el seu dret. Així els Caecilii consideraren en un moment donat assegurar que eren descendents d'un individu anomenat "el ceguet", que devia ser

propietari sense lloc a dubtes. Així en un moment de la seva història la societat romana va fixar els noms dins les famílies.

Els noms de les grans famílies romanes tenen tots orígens en malnoms simples. Posteriorment en un intent d'ennobrir els seus orígens totes aquestes famílies s'inventaren genealogies delirants basades en deus o en fugitius de Troia. Els Caecilii reivindicaven la seva descendència d'un deu Caeculus de Preneste. En aquesta localitat hi devia haver un culte a un deu ferrer artesà, del tipus de Vulcà i Hefest, un dimoni que havia quedat mig cec per una espurna de la forja. Possiblement els Caecilii descendien de Preneste i el malnom és més un joc de paraules que altra cosa. Hi havia de fet una forta associació entre el llinatge i el joc de paraules, ja que la tradició volia que el primer Metellus hagués quedat cec en un incendi a la casa de les Vestals, rescatant el Palladion, una imatge sagrada, quan era pontífex màxim. Hi degué haver un incendi, però Metellus no va quedar cec, encara que el joc de paraules era irresistible i se li va atribuir una ceguesa que va ser motiu de debat durant tota l'Antiguitat.

Cal veure l'acumulació de noms com un procés històric que va produir-se al llarg de la història de Roma, i de la qual els mateixos romans n'eren ben conscients. Quan els membres d'una família varen passar a ser coneguts tots com a Caecilii, els descendents d'en Caecilius, va ser necessari distingir-los entre si. Així entre els germans aparegué el prenom, que estava limitat a mitja dotzena de noms, els quals a més estaven associats a les famílies: Els Caecilii eren sobretot Lucius o Quintus, i en haver-hi mes germans apareixen els Marcus i un sol Gaius. Cal notar però que les germanes en principi no tenien prenom, i eren simplement conegudes com a Caecilia.

Un estadi posterior va ser el de l'aparició del cognom, quan les diferents branques de les famílies es volien distingir entre si. Així un Caecilius podien ser de la branca dels Caecilius Denter, Caecilius Niger, o el més famós Caecilius Metellus. Respecte del cognom de Metellus, el seu origen és un poc obscur: Festus l'explica com a un sinònim de mercenari. Deriva òbviament de l'arrel de metall, i fa referència a les armes que du un soldat. Es veurà com en la nostra opinió és un malnom que li varen posar al primer Metellus, cònsol durant la primera guerra púnica. L'origen ha de ser molt simple: va anar alguna vegada per Roma vestit de soldat, d'una forma clarament inoportuna i cridanera. Amb ocasió de ser nomenat cònsol i enviar-lo a la guerra a Sicília, devia passejar-se per Roma vestit de general en cap, lluint una cuirassa metàl·lica que xocà als seus contemporanis.

El sistema teòric dels tres noms era una simple cristal·lització d'un moment en que la majoria de la classe benestant tenia tres noms. El procés d'acumulació de noms no va però aturar-se. Les famílies importants no només havien de distingir els seus membres vius, sinó també als morts. Els Metelli adquiriren un quart nom, anomenat agnomen: així eren anomenats Macedònic, Calvus, Baleàric, Caprarius,... El procés de fet era imparable, i l'acumulació de noms en algun cas pareix no tenir fi. Significativament el darrer membre conegut de la família, abans de que desapareguessin amb l'arribada al poder de Cèsar, era conegut com a Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio.

Una vegada vists els noms de les famílies poderoses cal parlar dels seus clients. Les persones que estaven dins l'òrbita dels Metelli, clients que eren antics esclaus estrangers de nous països conquerits, adoptaven el nom del seu patró. Així hi ha a

Mallorca una sèrie de Quintus Caecilius Metellus, que eren individus de famílies fenícies establertes a Mallorca que havien pactat en el moment de la conquesta.

Els avantpassats

L. Caecilius Denter. El primer Caecilius que va arribar a ser algú a Roma, és a dir a ser cònsol, va ser el plebeu Lucius Caecilius Denter. No es tenen moltes notícies d'aquest personatge, fins i tot es dubta de si el seu nom era Caecilius Denter o pel contrari Caecilius Metellus Denter. Les fonts originals no esmenten el Metellus, pel que cal considerar que és una interpolació posterior, dels autors romans o moderns, destinada a aclarir la unitat familiar. Va existir més envant una família de Caecilius Denter, a la vegada que la dels Caecilius Metellus. En la nostra opinió el primer Metellus, fill d'aquest, va desplaçar amb el seu cognom el del seu pare, que altres germans seguiren duent .

En Denter va viure, o millor dit va morir, en un període per al qual les fonts documentals són escasses i confuses, el que dona lloc a vàries interpretacions. Denter és un malnom que ha de provenir de dentarius, de la dent. Això ens du a considerar la figura de M. Curius Dentator, un contemporani seu. Aquest tenia el seu malnom degut a que havia nascut amb dents, com recorda Plini. Polibi recorda en un fragment que en Dentator va ser el cap d'un partit durant un període les guerres samnites, pel que no resulta molt arriscat suposar que en Denter era un dels seus més fervents partidaris, i que va prosperar a la seva ombra.

A començaments del segle tercer abans de Crist Roma estava lluitant contra els pobles veïns del centre de la península. En poques dècades va sostenir nombroses guerres que finalment va guanyar contra els samnites i altres pobles, el que li va permetre conquerir tota la regió fins al mar Adriàtic. Durant la dècada del 290 al 280 aC en Dentator va dirigir la conquesta del Picè, la regió que situada a l'alçada de Roma s'aboca a l'Adriàtic. Pareix que en Denter va col·laborar estretament en aquesta conquesta. Varis indicis ho mostren: en primer lloc el del malnom. En segon lloc les circumstàncies històriques: en Denter va ser cònsol el 284 aC, i morí el 283 com a procònsol quan amb el seu exèrcit havia anat a combatre una invasió de gals a Arezzo. El va substituir al front de l'exèrcit justament en Dentator.

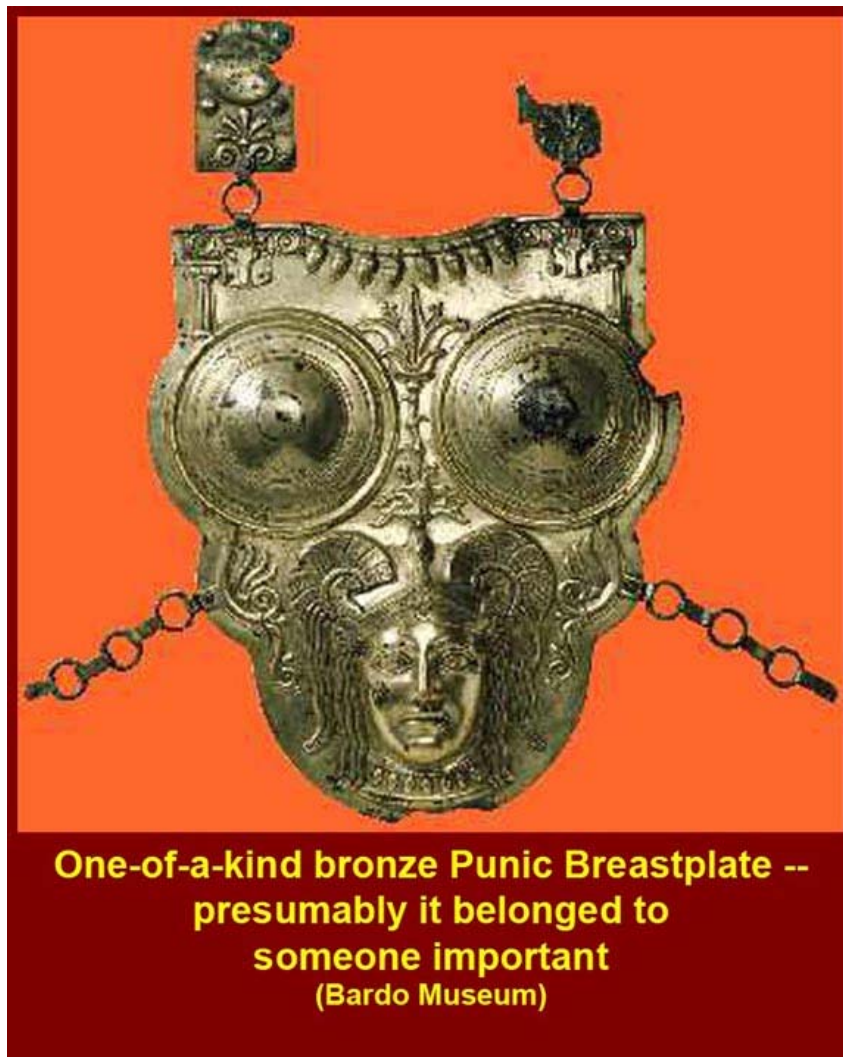
Una tercera evidència és la de que al Picé existia una via Caecilia, que unia la regió amb Roma, i que només va poder ser construïda per Denter. Aquesta via va ser restaurada posteriorment per en Dalmaticus, un segle més tard. Tot això du a establir que durant la conquesta del Picé la família Caecilia va crear-se una clientela. Aquesta seria la seva primera clientela important en territoris conquerits. Com totes estava formada per soldats als quals havien assentats a les noves terres, i nadius als quals havien conquerit i integrat al món romà. A mesura que es van descrivint les conquestes que els membres de la família realitzaren en nom de Roma, es va veient com en aquestes es formen noves clienteleles.

La clientela del Picé és molt important per al nostre treball, ja que com es veurà més envant seguim la hipòtesi, formulada per un altre autor, de que els pobladors romans de Mallorca eren majoritàriament d'origen picé.

L. Caecilius Metellus. El primer Metellus del qual sabem amb certesa que va dur aquest malnom és el fill d'en Denter. Aquest va ser molt famós i es coneixen algunes històries sobre la seva vida. Va ser cònsol dues vegades, la primer el 251 aC i la segona

el 247 aC, totes dues durant la primera guerra púnica. En el seu primer consolat va ser enviat a la fortalesa de Palerm a Sicília. Aquesta feia poc que s'havia reconquerit als cartaginesos i s'esperava un contraatac. L'arma de guerra més terrible dels cartaginesos eren els elefants, que causaven terror als romans. Doncs bé, en Metellus va guanyar la batalla i va capturar tots els elefants de l'enemic, uns cent vint, i els se'n va dur a Roma, creuant en rai l'estret de Sicília per a exhibir-los al seu triomf. Molts autors clàssics es fan ressò de la història, un fins i tot diu que hauria tengut mèrit fins i tot si hagués estat una cacera en lloc d'una guerra.

Posteriorment a aquesta proesa va tornar a ser elegit cònsol, de forma irregular ja que hi havia una llei que no permetia repetir aquest càrrec sinó havien passat deu anys. En temps de guerra els romans es botaven les normes per a triar caps militars vàlids. Després va ser elegit censor, i finalment pontífex màxim. Com ja s'ha dit en una ocasió es va cremar el temple de les vestals i ell va entrar a salvar el palladion, l'estàtua sagrada de Minerva.

II.1. L'armadura del Museu del Bardo amb la medusa estampada.

Aquest Metellus degué crear una important xarxa de clients a Sicília. Això es dedueix del fet de que uns segles després els seus descendents varen ser repetidament destinats com a pretors de l'illa.

Com ja s'ha dit aquest va ser el primer Caecilius que va dur el cognom de Metellus. Metellus significa Medusa, el monstre grec, i l'única cuirassa cartaginesa que es conserva, al Museu del Bardo, en du precisament una gravada. Pareix raonable proposar que va dur una cuirassa similar al triomf, i ja no es pogué llevar el malnom. Posteriorment i l'episodi dels elefants varen fer oblidar l'anècdota que el produí.

Q. Caecilius Metellus Metauricus. Fill del Metellus heroi de la primera guerra púnica, aquest personatge va tenir un paper discret durant la segona guerra púnica, en les lluites contra l'exèrcit Hannibal a Itàlia. El fet més important de la seva vida va ser que el triaren com a un dels tres missatgers que dugueren a Roma la notícia de la victòria de Metaure sobre l'exèrcit del germà d'Hannibal, Magon. Feia una dècada que la guerra a Itàlia tenia els romans desesperats, i aquesta va ser la seva primera i única victòria contra els cartaginesos. Els romans reberen la notícia amb tanta alegria que dels tres missatgers n'elegiren a dos com a còsols de l'any següent.

Com a cònsol el metàuric no va destacar gens. A Itàlia els exèrcits romans tenien massa por d'Hannibal per a acostar-s'hi, i el seu consolat va transcórrer sense cap acció militar. Un poeta Naevius, va compondre un famós verset humiliant per al Metàuric, on atribueix el seu consolat a la fortuna, és a dir a que el triessin missatger, més que a cap mèrit seu: *Fato Metelli consoli fecit.*

De fet la segona guerra púnica la va guanyar un home en solitari, Escipió. Al començament de la guerra Roma va enviar un cos expedicionari a Hispània per a tallar els aprovisionaments des d'allà a Hannibal. El contingent estava comandat pels dos germans Escipions, que acabaren morint tots dos. Els succeí el fill d'un d'ells, que va aconseguir prendre Hispània als cartaginesos. Després d'aquest èxit el Senat li va encomanar dur la guerra a Àfrica. Aquesta darrera acció va fer que Cartago fes tornar a Hannibal, i una vegada a Àfrica va ser derrotat per Escipió a Zama.

Els autors situen al Metàuric com a un dels seguidors d'Escipió. En la nostra opinió entre aquests dos personatges hi havia una rivalitat, enveja per part del Metel.

L. Caecilius Metellus Questor. Aquest personatge és especialment interessant perquè es tracta d'un dels perdedors de la família, que va arruinar el seu futur en una anècdota molt interessant. La qüestió és que era questor en el moment de la batalla de Cannas, el 216 aC. Aquesta va ser el punt culminant a favor Hannibal i els cartaginesos durant la segona Guerra Púnica. Per als romans va ser una derrota espantosa on van morir més de 60.000 homes. En saber-se a Roma la notícia va esclatar el pànic, i molta gent considerarà la guerra perduda. El nostre Questor no va tenir altra idea que posar-se al front d'un grup de joves desanimats, i proclamar que se'n anirien a fer de mercenaris a Grècia. Això era un escandalós intent de deserció, i va tenir conseqüències molt greus. En primer lloc un jove edil, que seria conegut posteriorment com a Scipio l'Africà, el vencedor d'Hannibal, va enfrontar-se a en Questor i el va amenaçar amb una espasa per a que es posés tranquil i quedés a Roma. En segon lloc en la següent revisió cens el varen expulsar de la classe dels cavallers, que era un càstig terrible i molt humiliant, tant que de la seva branca familiar no se'n tenen notícies.

Aquest incident apunta a dues constants de la família: la primera el malnom de Metellus, mercenari, i la segona l'enfrontament amb els Scipii. És molt curiós que un individu amb el malnom de mercenari protagonitzi una anècdota volent fugir a fer de mercenari. L'anècdota va assentar l'etimologia que explica Festus, la del Metellus com a mercenari, i va fer oblidar el vertader origen del malnom.

El segon punt és el de l'enfrontament amb els Scipii. L'anècdota és recollida dues vegades per Valeri Màxim en el seu recull, amb lleugeres variacions que mostren que venia de dues fonts diferents. Es tractava així d'una historia molt famosa, difosa sens dubte per la família dels Scipii per a major glòria del seu membre més il·lustre. Venia a ser la seva precoç estrena com a defensor de l'honor romà. I precisament incloïa com a dolent a un representant d'una família poderosa el que li donava un valor afegit, més que si hagués evitat la deserció d'un pagès. Ara bé, als Metelli no els devia fer gens de gràcia que el pas en fals del seu familiar fos recordat constantment.

El Metel fantasma. Entre els consolats dels Metels Metàuric i Macedònic hi ha un interval de temps de gairebé seixanta anys. Aquest interval és molt gran per a un pare i un fill que accedeixen ambdós al consolat amb uns quaranta anys. De fet no és impossible, però ha fet suposar l'existència d'un Metel intermig, d'una altra generació que salvés la distància. En aquest cas es tractaria d'un personatge totalment obscur, del qual no se'n sap res. De fet tant és el que passés realment, la qüestió és que el Macedònic, a la següent generació, no va tenir un pare gaire a l'alçada.

Q. Caecilius Metellus Macedonicus

Aquest personatge, el Macedònic és la figura central per a entendre els circumstàncies que envoltaren la conquesta de les Balears. Es tractava d'un personatge amb un fort caràcter que va ser una de les figures centrals de la seva època. La nostra teoria és que va ser ell, qui impulsat per motius personals, va decidir que el seu fill conquerís les Balears durant el seu consolat.

El seu èxit va començar quan el 143 aC com a pretor va ser enviat a Grècia i va acabar amb la quarta guerra macedònica, una sublevació de la recentment sotmesa província. Aquesta va ser una guerra de segon ordre per als autors clàssics, però li va proporcionar molts doblers, fama i un sobrenom. Una vegada acabada aquesta guerra va esclafar una rebel·lió dels aqueus, els grecs del Pel·loponès. Aquest va ser un fet molt frustrant, ja que els va vèncer però després no va poder dirigir el saqueig de Corint, la capital de la lliga aquea i la ciutat més rica de Grècia, que va quedar arrasada. Aquest saqueig va inundar Roma d'objectes grecs. La victòria a Macedònia li va fer merèixer el triomf, i amb els fons aconseguits a Macedònia va construir el Pòrtic Metel, el primer temple de marbre que va existir a Roma. Era tan fastuós que l'emperador August el va remodelar per a apropiarsen, i passà a ser conegut com a pòrtic d'Octàvia, la seva germana. Recentment s'hi ha trobat un tros de relleu representant un elefant, l'emblema familiar.

La vida política del Macedònic no va ser però fàcil. Ja s'ha vist com se li va prendre el saqueig de Corint. Va perdre unes eleccions al consolat enfront segurament de Escipió, i una anècdota recull com això va contribuir a endurir-li el caràcter. Va ser cònsol el 143 a Espanya, i va començar amb èxit un atac a Numància, però va ser rellevat l'any següent. Una altra anècdota recull la seva gran frustració davant això.

L'eix de la vida política del Macedònic va ser un constant enfrontament amb Escipió menor, el net del vencedor d'Hannibal. Aquest dirigia el partit dels conservadors o optimates al Senat, i en Metel en conseqüència estava al partit més moderat. Així va tenir una postura de compromís davant les reformes dels Gracs, que eren enemics mortals d'Escipió.

Es recorda l'anècdota citada del Macedònic, que és molt interessant: quan va morir Scipio, per cert en estranyes circumstàncies, va llençar-se al carrer a cridar per la gran desgràcia que acabava de patir Roma en perdre un dels seus líders. De fet va recomanar als seus fills que duguessin el fèretre, ja que mai podrien dur el d'un home tan honorable. En la nostra opinió aquesta anècdota no pot ser tinguda més que com una gran jugada de relacions públiques. Era notori a Roma que eren els caps de dos bàndols enfrontats. No creiem en absolut que tingués res a veure en la mort del seu rival, però no es degué entristir gaire. De fet l'única frase que es recorda del Macedònic és la següent: qui no sap dissimular no pot manar.

Del Macedònic es recorda sobretot el seu esforç per a fer progressar la seva família. Quan va morir, dels seus quatre fill tres havien estat cònsols i el quart era candidat, i per cert també ho va ser. Quan va ser censor va preocupar-se bastant per la minva en el cens que va haver de fer, i va proposar que el matrimoni i tenir fills fos obligatori, per a augmentar la població. Aquí hem per força de comparar-lo amb el seu rival Scipio, que no va tenir fills. Una anècdota sobre aquest tema que ens mostra com eren les relacions és la següent: al setge de Numància el fill petit del Macedònic, Caprarius, va servir sota Scipio. Aquest un dia li va enflocar que si la seva mare hagués tingut un cinquè fill, hauria parit un ase. Benèvolament alguns autors ho consideren un simple joc de paraules sobre el nom del jove, però al nostre entendre és un insult en tota regla contra la família.

La hipòtesi és que el Macedònic va decidir que el seu fill major conquerís les Balears molt poc temps després de la mort de Scipio, en primer lloc perquè necessitava assegurar-li una victòria senzilla i un triomf. Però sobretot va triar l'arxipèlag perquè els Balears eren clients dels Scipions i la mort del seu darrer representant els deixava orfes. La satisfacció de conquerir un territori que havia estat sota la influència dels Scipii va ser al nostre parer el factor principal que va decidir la conquesta de les Balears.

L. Caecilius Metellus Calvus. Aquest era germà del Macedònic, i els pocs indicis que hi ha d'ell diuen que estava a la seva ombra. Va ser cònsol l'any posterior a aquell, és a dir que va aprofitar la seva empremta. El seu malnom era calvus, que s'ha de referir a que va néixer sense cabells, és a dir que no va fer res en tota la seva vida que a aconseguir un malnom. I finalment, el tercer indicatiu de que no va fer res és que no es sap res més d'ell.

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

2. Annex. La cronologia de la conquesta romana

En aquest annex segon s'estudia la cronologia de la conquesta de Mallorca per part de Cecili Metel. La historiografia, és a dir Broughton i Degrassi, proposa que el Baleàric va accedir al consolat el 123 aC i va celebrar el triomf el 121 aC.

Aquí es pot fer una reflexió sobre les correccions que un autor menor pot atrevir-se a fer a les consideracions de les eminències. Aquestes no dedicaren tantes hores com nosaltres a ponderar el fet concretíssim del triomf del Baleàric, i en tot cas els nostres arguments queden aquí exposats.

El primer que cal discutir és la numeració dels anys. Es considera convencionalment que Roma va ser fundada el 753 aC, any que va ser per tant l' any 1 AUC. Aquesta obvietat ens mostra que sumant els anys corresponents a les dues datacions s'obté 754. aquest és efectivament el criteri que empra Broughton a l'hora de denominar els anys al seu volum. Així el consolat de Cecili Metel Baleàric i Quintius Flamini va ser el 123 aC o el 631 AUC.

Degrassi (1954) pg. 115. proposa literalment:

Q. Caecilii Q.f. Q.n.Metell(us), ab. a. 121 Balearicus cos. [123]; cens. [120] (n.3); triumph. procos. 120.

* * *

A partir de les Periochae de Livi queda clar que el consolat de Cecili Metel va ser contemporani als tribunats de Caius Grac. Efectivament al llibre LX els punts 7 i 8 es dediquen als dos tribunats de C. Grac, i el punt 9 a la conquesta de les Balears per part del cònsol. Per començar cal citar en profunditat el resum de Livi, les Periochae¹.

Ex libro LX

1. L. Aurelius cos. bellantes Sardos subegit.

2. M. Fulvius Flaccus primus transalpinos Liguras domuit bello, missus in auxilium Massiliensium adversus Salluvios Gallos, qui fines Massiliensium populabantur.

3. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit.

¹ Text llatí de www.livius.org

4. *Pestilentia in Africa ab ingenti lucustarum multitudine et deinde necatarum strage fuisse traditur.*

5. *Lustrum a censoribus conditum est. 6. Censa sunt civium capita CCCXCIII milia DCCXXXVI.*

7. *C. Gracchus, Tiberi frater, trib. plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit, inter quas frumentariam, ut senis et triente frumentum plebi daretur; alteram legem agrariam quam et frater eius tulerat; tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumperet, ut sescenti ex equite in curiam sublegerentur et, quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, DC equites CCC senatoribus admiscerentur, id est ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. 8. Et continuato in alterum annum tribunatu legibus agrariis latis effecit ut complures coloniae in Italia deducerentur et una in solo dirutae Carthagini, quo ipse triumvir creatus coloniam deduxit.*

9. *Praeterea res a Q. Metello cos. adversus Baleares gestas continet, quos Graeci Gymnesios appellant, quia aestatem nudi exigunt. 10. Baleares a teli missu appellati aut a Balio, Herculis comite ibi relicto, cum Hercules ad Geryonem navigaret.*

11. *Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium indignata quod occiso patre eius a se iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.*

Sobre aquest document es poden fer algunes observacions. En aquest període hi ha dos tipus de conflictes molt clarament distints entre si. D'una banda els de la ruta entre Itàlia i Hispània, i de l'altra els relacionats amb la ciutadania romana.

Els dos primers punts es refereixen a la guerra de pacificació de Sardenya i a la de la Gàl·lia. El de Sardenya no pot ser més concís. Orestes estarà més anys que la mitjana per obtenir el seu triomf, raonablement degut a que lliurava una guerra de guerrilles per pacificar l'illa. Plutarc recorda que Caius Grac era a l'exèrcit d'Orestes com a qüestor i va aconseguir subministres dels aliats llatins per a la tropa.

A la Gàl·lia Fulvi Flac hi havia anat per dues raons: en primer lloc per defensar els massalotes, però també perquè el Senat se'n havia desfet ja que era un íntim col·laborador de Caius Grac.

Les Balears són una tercera peça dins el camí d'Hispània. Cal notar que l'explicació és tan curta com la de Sardenya. L'únic que la salva és la disquisició sobre el nom grec dels balears.

La ciutadania romana és però el tema més important del llibre. Hi ha una referència òbvia al cens lustral. Però sobretot es parla àmpliament de les actuacions de Caius Grac com a tribú de la pleb: de les lleis que va proposar per subsidiar el poble. La proposta d'afegir cavallers al Senat per arraconar als senadors, o la fundació de colònies com Cartago.

La referència a les llagostes d'Àfrica també s'inclou en aquest grup. En principi es tracta d'un prodigi, però té molt més recorregut: està situada just abans de la referència a la fundació de la colònia a Cartago per part de Cai Grac.

També aquí cal tenir en compte el desterrament a la pràctica del cònsol Fulvi Flac a la guerra amb els lígurs.

Fulvius Flaccus in his consulship first and foremost openly excited among the Italians the desire for Roman citizenship, so as to be partners in the empire instead of subjects. When he introduced this idea and strenuously persisted in it,

*the Senate, for that reason, sent him away to take command in a war, in p69the course of which his consulship expired; Appianus, Bellum Civile I, 34.*²

Finalment la destrucció per part del pretor Opimi de Fregellae és molt significativa. Aquest episodi és cèlebre degut a que es va negar el triomf al pretor, degut a que no havia guanyat noves terres per a Roma, sinó que només va recuperar una ciutat sediciosa. Aquesta és una de les cites que s'han emprat per construir el “manual de requisits per merèixer un triomf”.

La destrucció de Fregellae és molt significativa del període ja que era una colònia llatina situada a l'interior d'Itàlia, que va donar moltes proves de fidelitat durant la guerra púnica: va sacrificar el seu territori per endarrerir l'avanç d'Hannibal cap a Roma, i va situar-se com a capdavantera de les ciutats fidels quan moltes es passaren al bàndol púnic. El que va provocar la destrucció de la ciutat va ser que va revoltar-se demanant la ciutadania romana pels seus habitants, en un dels primers episodis del conflicte social. Evidentment a la vista dels seus mèrits envers Roma es consideraven amb tot el dret de ser romans.

Resumint, al llibre LX de les Periochae estan íntimament mesclades les dues passions d'aquella època. D'una banda els oligarques seguien amb la seva política d'expansió assegurant els corredors terrestre i marítim cap a Hispània, i de l'altra els aliats començaven la seva lluita de classes a la romana. Ambdós temes es perllonguen al següent llibre, deixant molt clar quines eren les prioritats polítiques del moment.

*

*

*

Cal començar establint quin any va ser cònsol Cecili Metel. Es proposa el 123 aC, però aquesta és una dada que s'ha reconstruït. No hi ha cap document antic on es digui clarament que va ser el 631 AUC: als Fasti Consulares falten les línies d'aquest període, i de Titus Livi no queda la narració original. Així la data s'ha reconstruït pels autors moderns a partir d'indicis escampats per la literatura i l'epigrafia

Un exemple de les fonts literàries són els passatges on Ciceró fa referència en al consolat de Flamini i Metel. Al primer es veu que hi havia unes llistes prou conegudes relacionant les parelles de cònsols. Al segon pareix evident que aquestes llistes eren la base de l'ordenació de notícies en anys.

T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus: existumabatur bene Latine, sed litteras nesciebat. Cic., Brutus, 259.

Licinia, virgo Vestalis summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminio Q. Metello consulibus aram et aediculam et pulvinar sub saxo dedicasset. Cic., Dom., 136.

A partir de les Periochae Broughton estableix el 123 aC.

Apart de saber l'any en que Metel va ser designat cònsol cal saber en quin moment va partir cap a la seva província. Que fos cònsol del 123 aC no és suficient per saber si va partir tot d'una o va esperar a l'any següent.

² Appianus, History; the Civil Wars Vols. III. Loeb Classical Library, translation by Horace White: Harvard University Press, 1912 and 1913.

Els autors moderns consideren que Metel era cònsol quan va envair les Balears ja que Livi així ho diu a les *Periochae*: Q. Metello cos. L'obra d'aquest autor és molt precisa a l'hora de determinar si un dirigent romà era cònsol o procònsol en el moment de fer una guerra.

En principi seria raonable suposar que un cònsol estava a Roma durant tot l'any que durava el seu càrrec, i que si de cas després partia a fer la seva guerra particular per obtenir la glòria. Evidentment en cas de perill greu els còsols havien d'anar a afrontar-lo: aquest va ser el cas del pretorat del Metel Macedònic, que va haver de pacificar Macedònia degut a que els dos còsols ja tenien una guerra seriosa per abordar,

De l'època que ens ocupa és el cas de Fulvi Flac, el cònsol amic de Caius Grac, esmentat al mateix llibre LX de les *Periochae*. Plutarc explica com a davant els enrenous que promovia a Roma el Senat va optar per enviar-lo a combatre a Liguria, per anul·lar-lo durant el mandat.

De fet és estrany que en un moment tan conflictiu com aquell, amb els problemes que Caius Grac va crear a l'oligarquia durant el 631 i els anys posteriors, un cònsol dels Cecili Metels se'n anàs a fer una guerra particular. La nostra conclusió és simple, i s'ha de veure des del punt de vista del seu pare: d'una banda la qüestió principal era assegurar-li un triomf al nin. De l'altra tampoc no servia de res que quedàs a Roma, tanmateix...

*

*

*

Establert el moment de partida, la primavera del 123 ac, cal anar a cercar la tornada. Per determinar la data del triomf de Cecili Metel Baleàric el punt de partida és un dels blocs de marbre dels *Fasti Triumphali*. Per fer-ho més interessant justament està espenyada la part crucial del bloc, la banda dreta on apareix la data. Aquí s'ha fet un entretingut exercici d'epigrafia especulativa que val la pena estudiar en profunditat.

Attilio Degrassi va proposar la data del 121 pel triomf, dins la reconstrucció dels *Fasti Triumphali*. L'estructura general de cada registre és prou rígida, tant pel que fa a la informació com a la maquetació. Està formada per dues línies, excepcionalment tres, la primera té un ample estret i la segona un poc més lliure.

La primera línia comença per l'esquerra amb el nom del triomfador en una seqüència estricta: nom, llinatge, nom del pare, nom del avi, malnom. Al final de la línia hi ha l'any. Aquesta línia té una amplada regular, i això s'aconsegueix graduar exactament, amb varis recursos: s'estalvia si fa falta la partícula -VS final, l'any s'escriu A, AN o ANN. El càrrec PROCOS es posa a la línia o a la següent, o partit. Finalment les lletres en cas de necessitat s'estrenyen lleugerament.

A la segona línia apareix el poble o territori sobre el qual es triomfa, eventualment el malnom triomfal, i finalment el dia i mes. Aquesta línia comença per l'esquerra regularment endarrerida respecte de la primera, i acaba amb un cert marge. Aquí el joc s'aconsegueix simplement deixant espai en blanc abans del dia.

Les propostes que fa Degrassi per als anys que falten es basen en suposar que totes les primeres línies estan arrengrades per la dreta. Els tres anys que apareixen al fragment inferior del bloc permeten suposar que això és cert: els de Scaurus i M. Metel estan a tope contra el marge de la pedra, i el d'en C. Metel Caprari amb un mínim endarreriment, de una I.

A continuació es mostren la fotografia del bloc i la transcripció que se'n ha fet aquí. No es poden ajustar les amplades exactament però és prou similar. Al bloc apareixen les

traces d'onze triomfs. Les dates del primer i dels tres darrers es saben exactament, i la resta és una interpolació a partir de dades parcials del propi bloc i d'altres fonts.

Cònsol i triomf	Any triomf	Any consolat	Període
Fluvius Flaccus dels liguris	631 / 123	629 / 125	3
Sextius Calvinus dels liguris,	632 / 122	630 / 124	3
Aurelius Orestes de Sardinia	632 / 122	628 / 126	4
Quint Cecili Metel de les Balears	633 / 121	631 / 123	3
Fabius Maximus dels allobroges	634 / 120	634 / 121	2
Domitius Ahenobarbus dels gals arverns	635 / 120	632 / 122	3
Cecili Metel dels dàlmates	636 / 117	635 / 119	3
Marcus Rex dels lígurs	636 / 117	636 / 118	2
Aimilius Scaurus dels gals karneis	638 / 115	639 / 115	1
Marc Cecili Metel de Sardinia	642 / 111	639 / 115	5
Caius Cecili Metel de Tràcia	642 / 111	642 / 113	3

SALLVVEISQ...
C·SEXTIUS·C·F·C·N·CALVIN·PROC...
DE·LIGVRIB·VOCONTIEIS SALLVVEISQ...
L·AURELIVS·L·F·L·N·ORESTES·PRO·AN·DC...
COS·EX·SARDINIA · VI·IDVS·DEC
Q·CAECILIVS·Q·F·Q·N·METELLUS·A·DCX...
BALIARIC·PROCOS·DE·BALIARIB·PR[N]...
Q·FABIVS·Q·AEMILIANI·F·Q·N·AN·DC...
MAXIMVS·PROCOS·DE·ALLOBRO...
ET·REGE·ARVERNORVM·BETVITO·X·K...
CN·DOMITIVS·CN·F·CN·N·AHENOBARB·A...
PROCOS·DE·GALLEIS·AVERNEIS·XVI·K...
L·CAECILIVS·L·F·Q·N·METELLVS·ANN·DCX...
DELMATIC·PROCOS·DE·DELMATEIS·III·NO...
Q·MARCIVS·Q·F·Q·N·REX·PROCOS·AN·DCX...
DE·LIGVRIBVS·STOENEIS·III·NON·DEC...
M·AIMILIVS·M·F·L·N·SCAVRVS.....DCXXXIIX
DE·GALLEIS·KARNEIS·V.....[C]
M·CAECILIVS·Q·F·Q·N·ME[T].....N·DCXLII
EX·SARDINI.....IL
.....DCXLII

II.2. La pedra dels Fasti triumphali. Aquí apareix la referència al triomf de Cecili Metel Baleàric.

FLACCUS	abans del 633	
CALVINUS		- 631
ORESTES		NDC XXXI 631
BALEARICUS		DC XXXIII 633
MAXIMUS		•DC XXXII 634
AHENOBARBUS		BAD DCXXXL 635
DELMATICUS		DC XXXLI 636
REX		NDC XXXLI 636
SCAVRVS		•DC XXXIIX 638
METELLUS		AN•DC XLII 642
METELLUS		DC XLII 642

*

*

*

Una altra qüestió important és el moment de l'any en que es va dur a terme el triomf del Baleàric. Dels onze triomfs que apareixen a la pedra Degrassi en dedueix les següents dates:

Flaccus dels lígurs, ...
Calvinus dels lígurs, ...
Orestes sobre Sardenya, 6 idus de desembre.
Metel de les Balears, pridie nonas [cap indicació del mes]
Maximus dels Allobroges, 10 kalendes...
Ahenobarbus sobre els gals, 16 kalendes...
Metel sobre els Dalmates, 3 nones...
Rex sobre els lígurs, 3 nones de desembre.
Scaurus sobre els gals, 5 ... de desembre.
Els dos Metels els idus de quintili.

No està clar en que es basa Degrassi per assigna al cèlebre triomf conjunt dels dos Metels petits la data del 15 de juliol del 111, és a dir els idus de quintili del 643. A la pedra apareix un IL que deu ser de QUINTIL[IUS]. A les cites que s'han trobat aquí no s'esmenta la data:

When Caius Caecilius Metellus and Cnaeus Carbo were consuls, the Metelli, two brothers, had triumphs on the same day, one for Sardinia, the other for Thrace; and news was brought to Rome, that the Cimbri had crossed from Gaul into Italy. Eutrop. IV 25

About the same time the two brothers Marcus and Gaius Metellus celebrated their triumphs on one and the same day. Vell. 2.8.2

Ara bé, cal tenir present que el doble triomf va ser un esdeveniment extraordinari, de cap manera relacionat amb el retorn d'un general gloriós de la seva campanya victoriosa. Aquest mes de juliol no és rellevant.

La resta de mesos proposats es basen en la pedra, i cal notar que es tracta de tres desembre. Els dos primers DEC es llegeixen perfectament, i el tercer Degrassi el dedueix pareix que del final de la C.

Apart del doble triomf del juliol tots els triomfs de la pedra dels quals es recorda el mes es varen celebrar al desembre. Tres casos sobre onze en total. Pareix raonable que els triomfs es celebrassin a final d'any, quan l'exèrcit havia tornat una vegada conclòs el període de campanyes i de navegació, i hi hagués un cert interès per acabar amb l'expedient abans de final d'any.

Així es pot proposar que el triomf de Cecili Metel Baleàric es va dur a terme plausiblement al desembre del 121 aC. Això implica que va disposar de tres anys, de tres temporades senceres, per dur a terme la conquesta i colonització de les Balears. La campanya va començar a la primavera del 123 aC i va acabar a la tardor del 121 aC.

*

*

*

Alguns dels cònsols triomfadors de la llista mereixen un comentari:

Fluvius Flaccus dels lígurs, vocontis i saluvis. 123 aC / 631 AUC. Va ser cònsol el 125/629. Era un aliat de Caius Grac. Ja s'ha parlat del passatge d'Apià, Bellum Sílvia I 34, que explica com el Senat el va enviar a la guerra contra els lígurs per desfer-se'n d'ell. Posteriorment varen ser linxats tots dos el 121aC / 633AUC. La data del triomf Degrassi la considera certa, tot i que no figura a la pedra la degué treure de la literatura.

Plut: CGrac18 1 And yet this Opimius, who was the first consul to exercise the power of a dictator, and put to death without trial, besides three thousand other citizens, Caius Gracchus and Fulvius Flaccus, of whom one had been consul and had celebrated a triumph, while the other was the foremost man of his generation in virtue and reputation.

Sextius Calvinus dels liguris, vocontis i saluvis. 123 aC / 631 AUC. Cònsol el 124/630. Va fundar la colònia de Aqua Sextiae, l'actual Aix- en-Provence. Aquesta ciutat es pot considerar un baluard que protegeix Marsella.

Eutropius IV

21 In the consulate of Lucius Caecilius Metellus and Titus Quintius Flamininus, Carthage in Africa, which still exists, was rebuilt by order of the senate, two and twenty years after it had been destroyed by Scipio. A colony of Roman citizens was sent out thither.

22 In the six hundred and twenty-seventh year from the founding of the city, Caius Cassius Longinus and Sextus Domitius Calvinus, the consuls, made war upon the Trans alpine Gauls, and the city of the Arverni, at that time very distinguished, and their king, Bituitus; and slew a vast number of men near the river Rhone. A great booty, consisting of the golden collars of the Gauls, was brought to Rome. Bituitus surrendered himself to Domitius, and was conveyed by him to Rome; and both consuls triumphed with great glory.

23 In the consulship of Marcus Porcius Cato and Quintus Marcius Rex, in the six hundred and thirty-third year from the building of the city, a colony was led out to Narbonne in Gaul. Afterwards a triumph was obtained over Dalmatia by the consuls Lucius Metellus and Quintus Mucius Scaevola.

24 In the six hundred and thirty-fifth year from the building of the city, the consul Caius Cato made war upon the Scordisci, and fought with them to his dishonour.

25 When Caius Caecilius Metellus and Cnaeus Carbo were consuls, the Metelli, two brothers, had triumphs on the same day, one for Sardinia, the other for Thrace; and news was brought to Rome, that the Cimbri had crossed from Gaul into Italy.

3. Annex. Les escales de triangles i d'angles

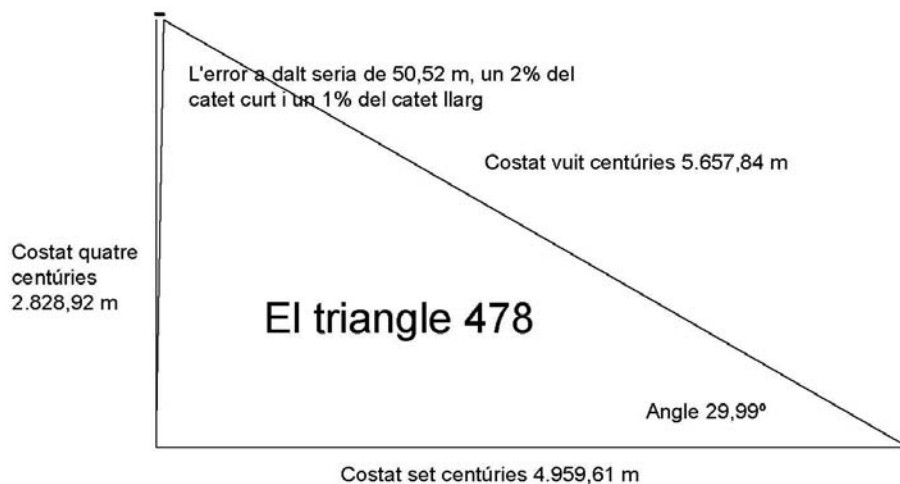
En aquest annex es mostra el procés que s'ha seguit per determinar la proposta d'escala de triangles i angles que es fa en el present treball. La hipòtesi és que els agrimensors romans empraven aquest grup d'eines per determinar les orientacions quan establien una centuriació.

Es defineix com a triangle pitagòric el triangle rectangle de costats sencers, que pel fet de ser rectangle aconsegueix el teorema de Pitàgores, com per exemple el de costats 3, 4, i 5.

$$\text{Triangle pitagòric:} \quad 3 * 3 + 4 * 4 = 9 + 16 = 25 = 5 * 5$$

També es defineix com a triangle quasipitagòric el triangle quasirectangle de costats sencers que no aconsegueixen el teorema de Pitàgores només per una unitat de diferència, com per exemple el de costats 4, 7 i 8.

$$\text{Triangle quasipitagòric:} \quad 4 * 4 + 7 * 7 = 16 + 49 = 65 = 1 + 64 = 1 + 8 * 8$$

III.1. El triangle 478

L'orientació solsticial de la centuriació del Pla

L'orientació de la centuriació del Pla de Mallorca és la azimuthal 60° E, o 30° cap al nord per sobre de l'est. Està basada en la direcció geològica predominant de l'illa però també coincideix pràcticament amb les orientacions solsticials de la latitud en que està situada l'illa, que per cert coincideix amb la de Roma.

Això significa que el cardo té l'orientació de la sortida del sol el dia del solstici d'estiu, i la de la posta del sol el dia del solstici d'hivern. Aquesta circumstància segurament va ser tinguda en compte pels agrimensors, més com un valor afegit que com altra cosa.

Orientacions azimuthals

		0° alçada	5° alçada
Solstici d'hivern			
	21 desembre	121,4555	126,6003
interval 91 dies	21 gener	116,4721	121,3147
	22 febrer	103,5925	107,9472
Equinocci de primavera			
	21 març	90,1617	93,8014
interval 94 dies	21 abril	75,0793	79,2672
	23 maig	63,1093	67,5589
Solstici d'estiu			
	23 juny	58,5476	63,1671
interval 93 dies	24 juliol	63,1093	67,5589
	24 agost	75,0793	79,2672
Equinocci de tardor			
	24 setembre	90,1479	94,8353
interval 88 dies	23 octubre	103,5925	107,9472
	22 novembre	116,4721	121,3147
Solstici d'hivern			
	21 desembre	121,4555	126,6003
Total 366 dies			

Taula 1. Les orientacions azimuthals de la sortida del sol.

Aquestes orientacions s'han determinat amb el programa Skychart III Demo, un programa informàtic simulador del moviment dels astres, de Southern Star Systems, Saratoga California, 2000.

Les dades estan obtingudes per a un punt situat al centre de Mallorca, devora la possessió de son Cervera al terme d'Algaida. Coordenades UTM 495.500 / 4.384.000. 2° 57' E / 39° 36' N. I per a l'any 100 abans de Crist, data entorn a la qual es feu la centuriació romana.

Per a determinar els dies dels equinoccis s'han comparat les orientacions amb les d'almenys un dia abans i un després. Les dels solsticis s'han comparat amb almenys dos dies més. Els azimuts de sortida per a alçades intermitges es poden interpolar a partir dels dos donats. Per a una alçada de $2,5^\circ$ la interpolació dona un error azimutal inferior a $0,1^\circ$.

Els triangles pitagòrics

Vist que la qüestió gira entorn dels triangles pitagòrics, el primer que calia fer era cercar-los. Amb el teorema de Pitàgores per davant és prou senzill cercar triangles rectangles de costats sencers.

Es va elaborar així una fulla de càlcul examinant totes les possibilitats fins al valor 100 per ambdós catets. S'adjunta un selecció dels primers valors obtinguts. Amb nou decimals ressalten tot d'una els valors sencers.

	1	2	3	4	5
1	1,414213562				
2	2,236067977	2,82842712			
3	3,16227766	3,60555128	4,24264069		
4	4,123105626	4,47213595	5	5,65685425	
5	5,099019514	5,38516481	5,83095189	6,40312424	7,07106781
6	6,08276253	6,32455532	6,70820393	7,21110255	7,81024968
7	7,071067812	7,28010989	7,61577311	8,06225775	8,60232527
8	8,062257748	8,24621125	8,54400375	8,94427191	9,43398113
9	9,055385138	9,21954446	9,48683298	9,8488578	10,2956301
10	10,04987562	10,198039	10,4403065	10,7703296	11,1803399
11	11,04536102	11,1803399	11,4017543	11,7046999	12,083046
12	12,04159458	12,1655251	12,3693169	12,6491106	13
13	13,03840481	13,1529464	13,3416641	13,6014705	13,9283883
14	14,03566885	14,1421356	14,3178211	14,5602198	14,8660687
15	15,03329638	15,132746	15,2970585	15,5241747	15,8113883
16	16,03121954	16,1245155	16,2788206	16,4924225	16,7630546
17	17,02938637	17,1172428	17,2626765	17,4642492	17,7200451
18	18,02775638	18,1107703	18,2482876	18,4390889	18,6815417
19	19,02629759	19,1049732	19,2353841	19,4164878	19,6468827
20	20,02498439	20,0997512	20,2237484	20,3960781	20,6155281
21	21,02379604	21,0950231	21,2132034	21,3775583	21,5870331
22	22,02271555	22,090722	22,2036033	22,3606798	22,5610283
23	23,02172887	23,0867928	23,194827	23,3452351	23,5372046
24	24,0208243	24,0831892	24,1867732	24,3310501	24,5153013

Fórmula emprada: en una triangle rectangle de catets de costats sencers l'arrel dels dos quadrats d'aquests per obtenir la longitud de la hipotenusa.

Taula 2. La recerca dels triangles pitagòrics. En vermells els trobats.

Apart del que apareix a l'anterior taula, el ja conegut triangle de costats 3, 4 i 5, així com el de costats 5, 12 i 13, hi ha més resultats que no són un simple múltiple dels anteriors. A les següents taules es mostren primer ordenats per mesura dels costats i després segons l'angle menor.

Nº	A	B	C	Angle menor
1	3	4	5	36,8698114
2	5	12	13	22,6198121
3	7	24	25	16,2601667
4	8	15	17	28,0724213
5	9	40	41	12,6803538
6	11	60	61	10,3888335
7	12	35	37	18,9246002
8	13	84	85	8,79739014
9	20	21	29	43,602717
10	20	99	101	11,4211596
11	28	45	53	31,8907172
12	39	80	89	25,9891728
13	48	55	73	41,1119943
14	60	91	109	33,3984104

Taula 3. Els triangles pitagòrics ordenats segons la mesura. En groc els dos usuals.

Nº	A	B	C	Angle menor
1	13	84	85	8,79739014
2	11	60	61	10,3888335
3	20	99	101	11,4211596
4	9	40	41	12,6803538
5	7	24	25	16,2601667
6	12	35	37	18,9246002
7	5	12	13	22,6198121
8	39	80	89	25,9891728
9	8	15	17	28,0724213
10	28	45	53	31,8907172
11	60	91	109	33,3984104
12	3	4	5	36,8698114
13	48	55	73	41,1119943
14	20	21	29	43,602717

Taula 4. Els triangles pitagòrics ordenats segons l'angle menor.

Fet aquest exercici cal admetre que no ha estat gaire profitós. Els dos únics triangles pitagòrics emprats pels romans són el dos ja coneguts, i la resta són simples entelèquies, immanejables degut a les enormes dimensions que presenten.

Els triangles quasipitagòrics

Ara la qüestió ja es centra en els triangles quasipitagòrics. Aquí la recerca pot ser més concreta ja que les dimensions dels triangles coneguts són discretes, els dos pitagòrics estan per davall de 15, el conegut de 478 per davall deu, i Decramer treballa amb el nombre 5.

Aquí la taula serà fins al 10. Millor així perquè aquesta és prou més complicada que l'anterior. Cada combinació de catets de longitud entera genera un triangle recte amb una hipotenusa no entera, i un triangle quasirecte amb una hipotenusa entera.

Cada entrada forma un grup de sis caselles, determinades per dos catets. Dins cada una de les sis caselles es pot trobar la següent informació:

Error per mil a la hipotenusa	-8	1	Diferència teorema Pitàgores
Hipotenusa real	8,06	8	Hipotenusa arrodonida
Angle menor del triangle rectangle	29,74	29,99	Angle menor del triangle real

En aquest exemple el triangle de catet menor 4 i catet major 7:

- Si és recte té una hipotenusa de 8,06 unitats i un angle menor de 29,74°.
- Si la hipotenusa s'escurça a 8 i es construeix el triangle quasirecte corresponent, l'error respecte de la anterior és del 8 per mil, la diferència pitagòrica és de 1, i l'angle menor és de 29,99°.

Apart del teorema de Pitàgores, aquí es varen emprar en el seu moment fórmules de determinació d'angles, que estam sorpresos d'haver sabut manejar.

	1	2	3	4	5
1	-414 1 1,41 1 45,00 60,00	-118 1 2,24 2 26,56 28,95	-54 1 3,16 3 18,43 19,19	-31 1 4,12 4 14,04 14,36	-20 1 5,1 5 11,31 11,48
2		57 1 2,83 3 45,00 41,41	99 3 3,61 4 33,69 28,95	-118 4 4,47 4 26,56 28,95	-77 4 5,39 5 21,80 23,07
3			-61 2 4,24 4 45,00 48,19	0 0 5 5 36,87 36,87	28 2 5,83 6 30,96 29,93
4				57 4 5,66 6 45,00 41,41	-67 5 6,4 6 38,66 41,41
5					-10 1 7,07 7 45,00 45,57

Taula 5.a. Els triangles quasipitagòrics.

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

	6		7		8		9		10	
1	-14	1	-10	1	-8	1	-6	1	-5	1
	6,08	6	7,07	7	8,06	8	9,06	9	10,1	10
	9,46	9,56	8,13	8,19	7,12	7,17	6,34	6,37	5,71	5,73
2	-54	4	-40	4	-31	4	-24	4	-20	4
	6,32	6	7,28	7	8,25	8	9,22	9	10,2	10
	18,43	19,19	15,95	16,43	14,04	14,36	12,53	12,76	11,31	11,48
3	42	4	48	6	51	8	-54	9	-44	9
	6,71	7	7,62	8	8,54	9	9,49	9	10,4	10
	26,56	25,21	23,20	21,79	20,56	19,19	18,43	19,19	16,70	17,25
4	-30	3	-8	1	6	1	15	3	21	5
	7,21	7	8,06	8	8,94	9	9,85	10	10,8	11
	33,69	34,77	29,74	29,99	26,56	26,38	23,96	23,56	21,80	21,28
5	24	3	44	7	-48	8	-30	6	-16	4
	7,81	8	8,6	9	9,43	9	10,3	10	11,2	11
	39,81	38,62	35,54	33,56	32,01	33,56	29,05	29,93	26,56	27,01
6	-61	8	-24	4	0	0	17	4	28	8
	8,49	8	9,22	9	10	10	10,8	11	11,7	12
	45,00	48,19	40,60	41,75	36,87	36,87	33,69	33,03	30,96	29,93
7			10	2	34	8	-37	9	-17	5
			9,9	10	10,6	11	11,4	11	12,2	12
			45,00	44,42	41,19	39,40	37,87	39,40	34,99	35,66
8					-29	7	-4	1	15	5
					11,3	11	12	12	12,8	13
					45,00	46,57	41,63	41,81	38,66	37,96
9							21	7	-35	12
							12,7	13	13,5	13
							45,00	43,76	41,99	43,69
10									-10	4
									14,1	14
									45,00	45,57

Taula 5.b. Els triangles quasipitagòrics.

Els resultats més rellevants, assenyalats a la taula, són els següents:

Centuriació Pla	478	111
Centuració Marina	345	4910

Per a la centuriació del Pla s'ha determinat exactament el triangle que es va emprar per obtenir l'orientació a partir dels punts cardinals. Haver trobat l'angle de 29,99° és molt rellevant ja que coincideix exactament amb el que s'ha trobat en la recerca sobre el territori.

De passada s'ha vist també el triangle 111, important també a la centuriació del Pla ja que és el complementari del 478: $29,99^\circ + 60^\circ = \text{angle recte}$. En alguns casos devia ser més útil emprar el 111 que el 478, per exemple per a les orientacions dels decumanos.

Del 345 no hi ha res a dir, és la base de l'orientació de la centuriació de la Marina.

Finalment queda el triangle 4, 9,10. Aquest és important perquè els polígons de la centuriació de la Marina tenien unes dimensions de 4 per 9 centúries, per a fer-los equiparables amb els del Pla de 4 per 7. Dins els de 4 per 9 n'hi havia tres de 4 per 3 encabits, seguint l'obsessió dels agrimensors de deixar-ho tot relacionat.

L'escala d'angles i triangles

Determinats els triangles quasipitagòrics que eren candidats possibles a formar part de les eines dels agrimensors romans, cal fer una especulació per veure com podria ser una escala d'angles destinada a cobrir les necessitats d'un agrimensor a l'hora d'orientar una centuriació.

A efectes pràctics les necessitats només arriben fins als 45°, ja que des d'una o altra de les quatre orientacions cardinals és suficient. Vista la sofisticació amb que treballaven els agrimensors és plausible proposar que havien construït una escala amb esglaons pautats, amb intervals similars entre si.

Així es pot proposar el simple exercici de fer columnes dividint el nombre de 45 en un nombre concret d'esglaons i reflectint-los tots. Fins a quinze se'n proposen, amb una escala extrema que seria la de quinze esglaons amb salts de només tres graus.

	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1	3	3,214	3,462	3,75	4,091	4,5	5	5,625	6,429	7,5	9	11,25	15	22,5	45
2	6	6,429	6,923	7,5	8,182	9	10	11,25	12,86	15	18	22,5	30	45	
3	9	9,643	10,38	11,25	12,27	13,5	15	16,88	19,29	22,5	27	33,75	45		
4	12	12,86	13,85	15	16,36	18	20	22,5	25,71	30	36	45			
5	15	16,07	17,31	18,75	20,45	22,5	25	28,13	32,14	37,5	45				
6	18	19,29	20,77	22,5	24,55	27	30	33,75	38,57	45					
7	21	22,5	24,23	26,25	28,64	31,5	35	39,38	45						
8	24	25,71	27,69	30	32,73	36	40	45							
9	27	28,93	31,15	33,75	36,82	40,5	45								
10	30	32,14	34,62	37,5	40,91	45									
11	33	35,36	38,08	41,25	45										
12	36	38,57	41,54	45											
13	39	41,79	45												
14	42	45													
15	45														

Taula 6. Els esglaons possibles per 45°.

Tot i que s'han explorat fins a quinze possibilitats les que són pràctiques es redueixen a molt poques. Cal considerar que les més probables són la de vuit i la de sis sotsdivisors. Aquests dos nombres són vells coneguts en aquest treball, ja que s'ha examinat anteriorment com actuaven de sotsdivisors en les unitats superficials i en les mesures en general.

En principi tant podria ser l'una com l'altra. Al Repartiment el rei En Jaume fa fer les quadrelles dels districtes forans primer fent des grans parts i posteriorment amb les que li pertocaren primer va fer quatre parts i després tres.

La de sis esglaons però té una cosa a favor, hi encaixen perfectament els dos esglaons detectats a les centuriacions de Mallorca, la de 30° al Pla i la de 37° a la Marina. Aquí apareix un argument addicional que lliga que fossin dos esglaons consecutius. Per a la gent normal les dues centuriacions eren percebudes com una de sola, pel que la diferència devia ser la mínima permesa per l'escala.

L'escala de sis esglaons

Determinat que l'escala plausiblement era de sis esglaons, es pot fer l'exercici de completar-los, cercant entre els triangles quasipitagòrics trobats els que millor encaixin amb els angles requerits.

Teorema del cosinus: Angle A = arc cos [(b² +c² - a²) / 2*b *c]
a és el catet menor i A l'angle menor, el que importa.
c és l'hipotenusa i C l'angle quasirectangle.

Costats del triangle				Angles del triangle		
a	b	c	A tèoric	A	B	C
0			0,00			
1	1	8	7,50	7,17	86,42	86,42
2	1	4	15,00	14,36	82,82	82,82
3	5	12	22,50	22,62	67,38	90,00
4	4	7	30,00	29,99	61,03	88,98
5	3	4	37,50	36,87	53,13	90,00
6	5	5	45,00	45,57	45,57	88,85

Taula 7. Els sis esglaons adaptats a triangles quasipitagòrics.

Angle teòric	Triangle emprat	Angle pràctic	Mida del polígon
0°	-	0°	5*5 Quintarius canònic
7,5°	188	7,17°	4*8 ?
15°	144	14,36°	4*4 ?
22,5°	5 12 13	22,62°	5*12
30°	478	29,99°	4*7 Centuriació Pla
37,5°	345	36,87°	3*4 Centuriació Marina
45°	557	45,57°	5*5 Quintarius canònic

Taula 8. La taula final amb l'escala de triangles i d'angles.

4. Annex. Els càlculs de la centuriació del Pla

En aquest annex es mostra el procés seguit per calcular els paràmetres de la centuriació del Pla, la que compren les ciutats de Palma i Pollentia.

La cartografia emprada és la del Instituto Geográfico Nacional, els plànols 1/25.000 fets a partir dels vols fotogramètrics de 1979 i de 1996, en les edicions respectives dels anys 80' i 90', tots referenciats en coordenades UTM. El geoide de referència d'aquesta cartografia és el datum europeu de 1950. La cartografia en AUTOCAD emprada està referenciada exactament igual. Des de llavors el geoide deu haver canviat una o dues vegades. A efectes d'un eventual recàlcul del que aquí es presenta el geoide provocarà una variació en els punts d'un desena de metres com a màxim, un error molt inferior al que hi ha en aquest treball.

El treball de recerca previ sobre els traces viàries de la centuriació mostra que la trama principal està basada en un modulació dels cardos cada quatre centúries, i dels decumanos cada set centúries. Això ha fet proposar que aquest mòdul està basat en el triangle adoptat per a definir la orientació, un triangle quasipitagòric de costats 4,7,8, amb una desviació de quadrats de 1.

Catet oposat	Catet pròxim	Hipotenusa	Angle	Desviació pitagòrica
4	7	8	29,9946554	1 + 64 = 65

Taula 1. Les característiques del triangle de replanteig.

La hipòtesi és que a la centuriació del Pla el centre és a devora Consell, a la intersecció entre la carretera d'Inca i el camí de Pedaç que se'n va cap a Binissalem. El cardo és l'eix que va d'oest a est, i el negatiu és cap a la banda oest i Palma i el positiu cap a la est i Pollentia. El cardo maximo està situat sobre la carretera d'Inca. Pel que fa al decumano que va de sud a nord, el sentit negatiu és cap al sud i el Migjorn i la centuriació de la Marina, i el sentit positiu és cap al nord, a la Muntanya i la mar. El decumano maximo va del castell d'Alaró al de Randa.

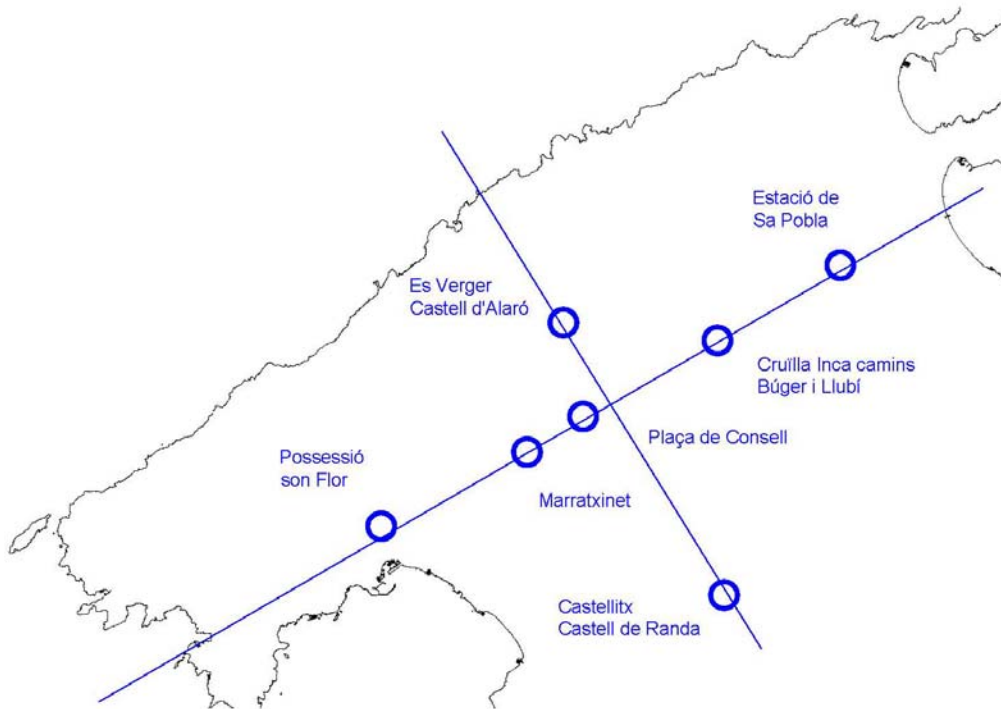
Aquesta determinació de les coordenades de la centuriació del Pla es farà amb un marge d'error. Les coordenades UTM s'agafaran amb un arrodoniment de 100 metres en les dues direccions. Això implica un error en la posició dels punts de fins a 50m. Per la precisió que requereix aquest treball és suficient. Cal tenir present que la centuriació té una amplada màxima de 50 quilòmetres o 50.000 metres. Aquí l'error de 100m significa 1/500 o un 2 per mil.

Si a partir del present treball s'identificàs un nombre suficient de cruïlles de la centuriació, de caps de polígon o de centúria, de fites que mantenguessin la posició

original, com a mínim unes vint, es podria provar de fer una restitució topogràfica més fina.

La determinació del cardo maximo del Pla

Fa una dècada, el 2005, aquest autor va realitzar els següents càlculs per determinar l'alineació del cardo maximo. Seleccionant punts significats del probable recorregut per parelles, i observant la inclinació de les rectes definides per aquests.

IV.1. Els punts essencials de la restitució de la centuriació del Pla.

Determinació del cardo maximo.

A partir de punts situats sobre el cardo maximo es pot temptejar la pendent de l'alineació:

	Longitud	Latitud
Sta. Ponça	456.450	4.374.660
Son Flor	468.000	4.382.600
St.Nicolauet	472.740	4.385.040
Es Caülls	476.400	4.387.260
Marratxinet	479.000	4.388.260
Consell	484.000	4.391.140
C Armengol	490.000	4.394.720
Coll Bosch	495.200	4.397.840
Binissetí	497.820	4.399.620
Sa Pobla	502.240	4.402.400

	Dif. longitud	Dif. latitud	Distància	Angle	
Santa Ponça - Sa Pobla	45.790	27.740	53.537	31,21	
Santa Ponça - Son Flor	11.550	7.940	14.016	34,51	
Son Flor - Marratxinet	11.000	5.660	12.371	27,23	
Marratxinet - Consell	5.000	2.880	5.770	29,94	a
Consell - Coll Bosch	11.200	6.700	13.051	30,89	
Coll Bosch - Sa Pobla	7.040	4.560	8.388	32,93	
Son Flor - Coll Bosch	27.200	15.240	31.178	29,26	
Son Flor - Sa Pobla	34.240	19.800	39.553	30,04	b

a: Per a que l'angle entre Marratxinet i Consell fos exactament de 29,99° bastaria desplaçar el centre de Marratxinet 10 metres cap al nord.

b: Per a que l'angle entre Son Flor i Sa Pobla fos exactament de 29,99° bastaria desplaçar el centre de Son Flor 50 metres cap al sud.

El cardo maximo està traçat amb un angle aproximat al teòric, desplaçant els centres per a situar-los en punts convenients. La alineació Marratxí - Consell mostra com de precisa es podia fer una alineació.

Error total en metres de latitud, a partir de Marratxinet - Consell, degut a imprecisions d'alineació: 44,97

Cal considerar Marratxinet i Consell com a punts bons del cardo maximo, i provisionalment 50 ml com a l'error màxim de la centuriació.

Taula 2. Els càlculs de 2005 del cardo maximo del Pla.

Aquest treball ha resistit prou bé el pas del temps, però ha arribat el moment de revisar-lo. El més espantós és que la recta entre les cases de la possessió de son Flor a Palma i la cantonada del quadrat de Sa Pobla vora l'estació de tren està desplaçada uns 600 m al nord-oest de l'alineació que proporcionen els nuclis situats al Raiguer sobre l'alineació de la carretera d'Inca: Marratxinet, la plaça de Consell i la creu d'Inca vora l'hort de son Vich.

Tot i el desastre que aparentment és, no és tan greu. Tant son Flor com l'estació de sa Pobla són dos punts a priori interessants territorialment: per son Flor devia pujar el camí de sa Vileta, i respecte de l'estació de sa Pobla hem llegit en alguna banda que hi aparegueren enterraments. La qüestió és que una vegada traçats els polígons resultarà que son Flor està devora la cruïlla K0 / D-28, i l'estació de Sa Pobla devora la K0 / D+28. Per ser exactes són K+1 / D-28 i K+1 / D+28 respectivament: estan situades sobre la primera fita cap al nord sobre el decumano quan sortia del cardo maximo.

El que es fa ara es tornar a prendre la situació dels dos punts, dins el marge d'arrodoniment de cent metres. El resultat surt reconfortantment exacte, una alineació amb un angle de 30° exactes. L'eufòria que això provoca cal temperar-la amb una anàlisi de l'error. 50 metres de variació lateral suposen una diferència de només 0,05°, prou raonable.

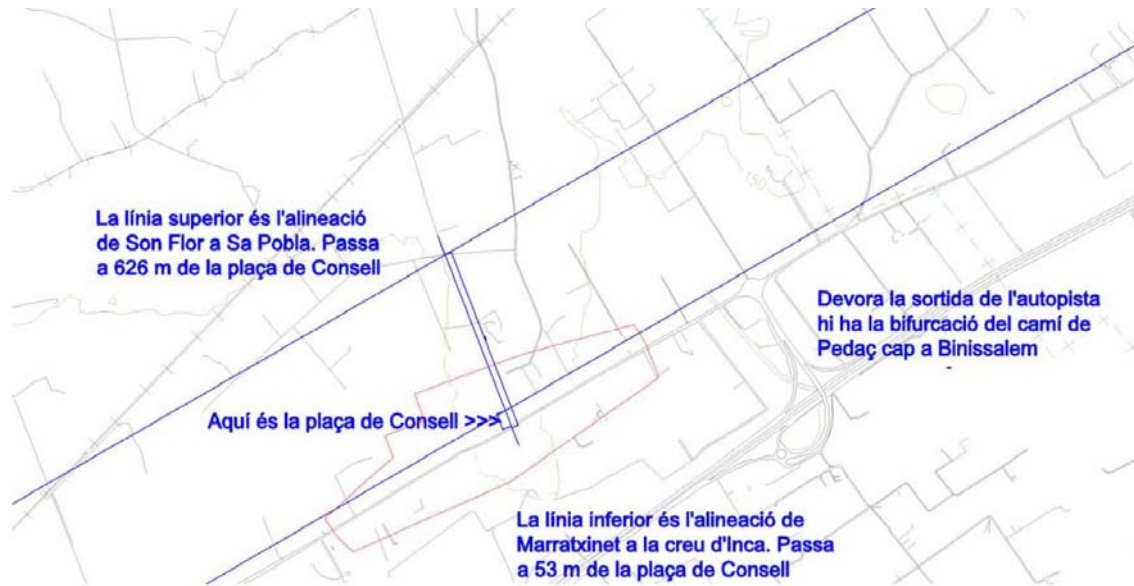
Punts base	Dif. longitud	Dif. latitud	Distància	Angle
Sa Pobla corregit	502400	4402500		
Son Flor corregit	468100	4382750		
	34.300	19.800	39.605	30,00
Creu Inca nou punt	493.300	4.396.600		
Marratxinet corregit	478.900	4.388.300		
	14.400	8.300	16.621	29,96

Taula 2. Els càlculs de 2015 del cardo maximo del Pla.

Cal ara veure la segona alineació situada sobre el cardo maximo. En aquesta no hi ha sorpreses, es tracta de dos punts situats sobre la recta definida per la carretera d'Inca al Raiguer: d'una banda Marratxinet al coll entre el Pla de Ciutat i el Raiguer i de l'altra la cru d'Inca a son Vic, situada sobre un serral i vora un talaiot. Són dos punts mínimament forçats que no estan situats en un cap de polígon, i que proporcionen una recta que s'adapta prou bé a la carretera d'Inca, amb una separació màxima a l'alçada de l'església de Consell de 50 metres, és a dir dins el marge d'error.

Evidentment seria desitjable desplaçar aquesta recta perpendicularment per fer-la passar per l'església, emplaçament probable del temple Consualia que era el centre simbòlic de la centuriació del Pla. Ara bé, a la resta del tram la recta s'adapta prou bé a la carretera: llavors bastaria acostar-la 25m? No val la pena amb aquest marge d'error fer més ajustos.

Una operació que es pot fer aquí i que serà profitosa és veure quina era la longitud d'una centúria. La profitosa parella Son Flor / Sa Pobla proporciona una mesura prou afinada. Coneixent la distància i els centúries que les separen es pot determinar una centúria de 707,23m, tot i tenint present que amb l'error de 100m en el posicionament dels dos extrems, 50m un i 50m l'altre, es pot arribar a pràcticament dos metres d'error.

IV.2. Les alineacions i l'església de Consell. Aquí es pot veure la màxima separació entre l'alineació de Marratxinet a la creu d'Inca respecte de la carretera, a l'alçada de l'església de Consell.

Longitud de la centúria

Distància	39.605 m
Centúries	56
Centúria m	707,23 m
Error 100 m	1,79 m

Taula 3.L'estimació de la longitud de la centúria.

Per calcular la graella de polígons s'adoptarà aquesta mesura de 707,23 m. Caldrà tenir present que pels polígons extrems, cap allà la centúria 30, la desviació pot ser d'uns 50 metres.

La determinació del decumano maximo del Pla

Com amb el cardo, també fa una dècada es varen realitzar els següents càlculs per determinar l'alineació del decumano maximo. Seleccionant punts significats del probable recorregut per parelles, i observant la inclinació de les rectes definides per aquests.

Determinació del decumano maximo

A partir de punts situats sobre el decumano maximo tempejtem la inclinació:

	Longitud	Latitud			
S Curt, Alaró	482.550	4.396.675			
Bànyols	483.500	4.394.520			
Consell					
So na Rossa	488.360	4.387.120			
S Llubí, Alg.	491.310	4.382.090			
S Mesquida	493.060	4.380.450			
Castellitx	493.850	4.377.600			
		Dif. longitud			
Castellitx - S Curt		11.300	-19.075	22.171	30,64
Castellitx - so na Rossa		5.810	-9.555	11.183	31,30
so na Rossa- S Curt		5.490	-9.520	10.990	29,97 a

a: Per a que l'angle entre so na Rossa i son Curt fos exactament de 29,99° bastaria desplaçar el centre de so na Rossa 4 metres cap al oest.

Error total Castellitx - so na Rossa en metres de longitud, degut situació centres:	252,40
Error total en metres de latitud, degut imprecisions d'alineació:	-7,21

Considerarem so na Rossa i son Curt com a punts bons del kardo maximo, i confirmem 50 ml com a l'error màxim de la centuriació.

Taula 4. Els càlculs de 2005 del decumano maximo del Pla.

En aquests càlculs no hi ha res estrany com en l'altre cas, tots els punts estan situats sobre l'alineació del decumano. Dit això és interessant calcular l'alineació a partir dels dos punts que s'han proposat com a extrems visuals, les cases des Verger al peu del puig d'Alaró, i l'oratori de la Pau de Castellitx. Aquí cal tenir present que no és raonable que l'oratori fos una fita visual feta abans de traçar l'alineació i que després coincidís quasi exactament amb l'emplaçament d'un floral. Ara bé, està sobre un petit serral i es va situar sobre l'alineació, pel que als efectes valdrà.

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

Es Verger	482.000	4.398.000		
Castellitx	493.800	4.377.700		
	11.800	-20.300	23.480	30,17

Taula 5. Els càlculs de 2015 del decumano maximo del Pla.

El resultat és molt similar. Una anàlisi d'error, desplaçant transversalment la posició 50m, dóna una variació d'una dècima de grau, 0,1°.

La determinació del centre de la centuriació del Pla

A partir de les alineacions trobades el 2005 es va cercar aquest centre d'una forma matemàtica escrupolosa, contravenint flagrantment l'esperit d'aquest treball.

Determinació del centre de la centuriació de Palma.

A partir dels punts bons cal cercar la intersecció de les dues rectes a fi d'obtenir el centre de la centuriació:

Cardo	x	y	Decumano	x	y
Marratxinet	479.000	4.388.260	S Curt, Alaró	482.550	4.396.675
Consell	484.000	4.391.140	So na Rossa	488.360	4.387.120
Diferència	-5.000	-2.880	Diferència	-5.810	9.555

Paràmetres de les
rectes:

$$y = a + b x$$

$$y = c + d x$$

$$b = y/x \quad 0,576$$

$$d = y/x \quad 1,64457831$$

$$a = y - b x \quad 4.112.356$$

$$c = y - d x \quad 5.190.266$$

Intersecció:

$$\text{Longitud, } x = (a - c) / (d - b) \quad 485.419$$

$$\text{Latitud } y = a + b x \quad 4.391.957$$

El centre de la centuriació està situat a 70 m a l'est de la intersecció de camí de Pedaç que va cap a Binissalem, des de la carretera d'Inca. Devers un safareig assenyalat al plànol

Taula 6. Els càlculs de 2005 per determinar el centre de la centuriació del Pla.

Ara el 2015 es poden seguir refent els càlculs amb les noves rectes obtingudes.

Cardo	x	y	Decumano	x	y
Creu Inca	493.300	4.396.600	Es Verger	482.000	4.398.000
Marratxinet	478.900	4.388.300	Castellitx	493.800	4.377.700
Diferència	14.400	8.300	Diferència	-11.800	20.300

Paràmetres de les
rectes:

$$y = a + b x$$

$$y = c + d x$$

$$b = y/x \quad 0,57638889$$

$$d = y/x \quad 1,72033898$$

$$a = y - b x \quad 4.112.267$$

$$c = y - d x \quad 5.227.203$$

Intersecció:

$$\text{Longitud, } x = (a - c) / (d - b) \quad 485.445$$

$$\text{Latitud } y = a + b x \quad 4.392.073$$

Taula 7. Els càlculs de 2015 per determinar el centre de la centuriació del Pla.

El resultat indica un punt situat cent metres al nord de l'anterior, a l'altra banda de la carretera. Aquesta diferència de 100m és interessant perquè indica el que ja es venia veient, que aquest és l'error que hi ha. De tot manera, tenint dues mesures obtingudes de forma diferent a banda i banda de la carretera, i sabent que la carretera té un valor en aquesta operació com a vestigi de la via que seguia el cardo maximo, es pot considerar que en centre conflueix en les coordenades X 485.000 / Y 4.392.000

Aquestes seran les coordenades per calcular la trama de la centuriació

Centre X	485.500 UTM
Centre Y	4.392.000 UTM
Orientació	Azimut 60,01° E
Longitud centúria	707,23m

Taula 8. Els paràmetres de la centuriació del Pla.

5. Annex. Els caps de polígon de la centuriació del Pla

En aquest annex es presenta la llista de caps de polígon de la centuriació del Pla. Cada un representa el polígon situat per davall ell en coordenades cardinals, és a dir que està situat al punt més al nord. En coordenades de la centuriació és l'angle superior dret, o nord-est.

Els paràmetres.

Els paràmetres generals de la centuriació del Pla són els següents:

- El centre és a la cruïlla de la carretera d'Inca amb el camí de Pedaç. En coordenades UTM: X 485.500 / Y 4.392.000.
- L'angle de la centuriació és $\alpha = 29,99^\circ$ graus sexagesimals. El sinus té per tant un valor de 0,4998 i el cosinus de 0,8661.
- La longitud de la centúria és de 707,23 metres. Multiplicada pel sinus dóna $L_{\sin} = 353,51\text{m}$. Multiplicada pel cosinus $L_{\cos} = 612,54\text{m}$.

A partir d'aquests es genera la graella:

Cada node té un nombre d'ordre en base a una quadrícula envoltant, pel que alguns cauen al mar i altres sobre l'altra centuriació. Les dimensions són sobre el cardo de -56 a +56, i sobre el decumano de -24 a +28.

La coordenada K es correspon amb el nombre de centúries sobre el cardo, que discorre d'oest sentit negatiu a est sentit positiu.

La coordenada D es correspon amb el nombre de centúries sobre el decumano, que va de sud sentit negatiu a nord sentit positiu.

La posició de cada node o cap de polígon es calcula de la següent forma:

$$X_{utm} = X_{centre} + K * L_{\cos} - D * L_{\sin}$$

$$Y_{utm} = Y_{centre} + K * L_{\sin} + D * L_{\cos}$$

Una vegada obtingudes les coordenades teòriques de cada node es traslladen sobre el plànol i en aquest s'identifica un punt real que s'hi pugui correspondre.

Per a situar els nodes es segueixen els següents indicis:

- Nuclis de població, tals com cases de possessió o llogarets.
- Camins i creuers. Torrents i ponts. Línies de terme, alineacions, girs i confluències.
- Els elements naturals com turons no tenen valor a l'hora de determinar la precisió.

La diferència entre ambdós s'avalua de tres maneres:

a- A partir de les coordenades teòriques i les reals estimades es calcula la diferència absoluta de posició, $D = \arrel (\Delta x^2 + \Delta y^2)$.

$$\Delta x = x \text{ real} - x \text{ teòrica} \quad \Delta y = y \text{ real} - y \text{ teòrica}$$

b- Després es projecta la diferència sobre el cardo, per obtenir la diferència només en el sentit oest est.

$$\text{Projecció sobre el cardo} = D * \cos (\beta - \alpha) \quad \beta = \text{atan} (\Delta y / \Delta x)$$

c- Finalment es projecta la diferència sobre el decumano per obtenir la diferència només en el sentit nord sud.

$$\text{Projecció sobre el decumano} = D * \text{sen} (\beta - \alpha)$$

Les dues darreres tenen el sentit de detectar si la fita de cap de polígon s'ha desplaçat a un cap de centúria adjacent, situat en una posició més adequada.

Cardo +24. Cornisa litoral de la serra central.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	1									
"	2									
"	3									
"	4									
1FBanyalbufar	5	-28	24	459.865	4.396.803	458.500	4.393.250	3.806	-2.958	-2.395
Mar	6									
"	7									
Alconàsser	8	-7	24	472.728	4.404.226	470.900	4.403.000	2.201	-2.196	-148
2F Fornalutx	9	0	24	477.016	4.406.701	476.680	4.406.160	637	-561	-301
Tuent	10	7	24	481.304	4.409.176	480.750	4.409.000	581	-567	125
Cosconar	11	14	24	485.591	4.411.650	487.000	4.411.000	1.551	-895	1.267
Muntanya	12	21	24	489.879	4.414.125	Res				
3F Mortitx	13	28	24	494.167	4.416.599	493.320	4.416.000	1.037	-1.033	-96
Mar	14									
"	15									
"	16									
"	17									

Camí: Alconàsser, Es Port, Bàltx d'Amunt, Bàltx Avall, Tuent, Calobra. Apart el Cosconar, i també apart el Rafal d'Ariant amb la torre d'Ariant.

Aquest cardo és molt poc representatiu, ja que les fites estan desplaçades o en llocs molt complicats. En conseqüència els polígons estan deformats. El major interès que té és que hi ha els tres florals extrems de Banyalbufar, originalment sobre el mar, Fornalutx, originalment a Bàltx, i Mortitx originalment a Ariant.

Cardo +20. Vessant nord de la serra.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	18									
"	19									
"	20									
Planícia	21	-35	20	456.991	4.391.878	457.730	4.391.550	809	-476	654
Son Bunyola	22	-28	20	461.279	4.394.353	460.780	4.394.120	550	-548	48
Son Mas	23	-21	20	465.566	4.396.827	466.080	4.396.480	620	-271	557
Deià	24	-14	20	469.854	4.399.302	469.800	4.400.100	800	352	719
Mont-Reals	25	-7	20	474.142	4.401.776	473.800	4.402.200	545	-84	538
Fornalutx	26	0	20	478.430	4.404.251	477.850	4.403.800	734	-728	-101
Puig Major	27	7	20	482.718	4.406.725	482.450	4.406.640	281	-274	60
Escorca	28	14	20	487.005	4.409.200	487.100	4.408.720	489	158	463
Mossa	29	21	20	491.293	4.411.674	490.500	4.411.770	799	-639	479
Pedruixella	30	28	20	495.581	4.414.149	495.500	4.414.360	226	35	223
Ternelles	31	35	20	499.869	4.416.624	499.300	4.416.400	611	-604	91
Sant Vicenç	32	42	20	504.157	4.419.098	503.560	4.418.160	1.112	-986	-514
Mar	33	49	20	508.444	4.421.573					
"	34	56	20	512.732	4.424.047					

El camí que recorre la banda nord de la serra, equiparable a l'actual carretera, és molt pragmàtic, i va saltant de cardo per avançar: (Estellenes D+16), Planícia, Banyalbufar, son Ferrandell, son Mas, Miramar, Deià, ca l'Abat, (Alconàsser D+24), Montreals, Sòller, Fornalutx, Monnàber, son Torrella, Escorca, Mossa, Femenia, Pedruixella.

Apart queden Ternelles i st. Vicenç.

Aquí l'únic cas interessant és el de Pedruixella 30, un topònim que denota una fita de cap de polígon.

Cardo +16. La cresta central de la serra.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Sant Elm	35	-56	16	445.542	4.382.004	444.820	4.381.270	1.029	-992	-275
S'Evangèlica	36	-49	16	449.829	4.384.479	450.100	4.385.100	678	-545	-403
4F Estellencs	37	-42	16	454.117	4.386.953	452.500	4.386.500	1.679	-1.627	416
Sa Campaneta	38	-35	16	458.405	4.389.428	457.860	4.389.780	649	-296	577
Cims per sa Granja	39	-28	16	462.693	4.391.902	462.620	4.392.080	192	26	190
Sa Baduia	40	-21	16	466.981	4.394.377	467.240	4.394.400	261	-236	110
5F Biniforani	41	-14	16	471.268	4.396.852	470.940	4.397.440	674	10	674
Carena d' Alfàbia	42	-7	16	475.556	4.399.326	475.800	4.399.160	295	-128	266
Puig de l'Ofre	43	0	16	479.844	4.401.801	480.140	4.401.700	313	-206	235
Puig de sa Font	44	7	16	484.132	4.404.275	484.720	4.405.700	1.541	-1.222	-940
6F Escorca	45	14	16	488.419	4.406.750	487.500	4.406.460	964	-941	209
Puig de Tomir	46	21	16	492.707	4.409.224	491.500	4.409.150	1.209	-1.083	539
Cuculla de Fartàritx	47	28	16	496.995	4.411.699	497.380	4.411.500	433	-234	365
Pollença	48	35	16	501.283	4.414.173	501.440	4.414.350	236	-224	-74
7F Bòquer	49	42	16	505.571	4.416.648	505.000	4.416.750	580	-443	374
Cim d'Albercutx	50	49	16	509.858	4.419.123	509.900	4.419.950	828	-450	-696
Mar	51	56	16	514.146	4.421.597					

El cardo només és seguit per camins al extrems: Al d'Andratx hi ha el que comença a la Palomera i segueix per s'Arracó, Evangèlica, Estellencs, Planícia. Al final el que des de Fartàritx, Pollença, Bòquer i Albercutx arriba al port de Pollença.

Es podria considerar part de la carretera de la serra abans descrita. Tot és una qüestió de convenció.

El tram central troba les massissos del Galatzó, el Teix, Alfàbia, Massanella i Tomir. Una ruta impossible.

Dels quatre florals situats sobre aquest cardo, els tres primers s'ubiquen originalment sobre els massissos esmentats, i han de reubicar-se: Estellencs baixa del Galatzó al litoral, Biniforani del Teix a la vall de Bunyola, Escorca de Massanella a la vall. Només el de Bòquer resulta raonable.

Cardo +12. La segona cresta de la serra.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Pg s'Almudaina	52	-56	12	446.956	4.379.554	447.500	4.378.880	866	-135	856
Pg ses Creus	53	-49	12	451.243	4.382.029	452.060	4.381.260	1.121	-323	1.074
Pg des Castellet	54	-42	12	455.531	4.384.503	455.280	4.385.100	648	81	643
Penyal de'n Font	55	-35	12	459.819	4.386.978	461.240	4.387.500	1.514	-1.492	258
Puig des Voltor	56	-27	12	464.719	4.389.806	464.380	4.389.060	819	-667	-476
Penyal des Corbs	57	-21	12	468.395	4.391.927	468.300	4.391.900	98	-95	24
Sa Gúbia	58	-14	12	472.682	4.394.401	472.140	4.394.400	542	-470	270
Pg ses Cristes	59	-7	12	476.970	4.396.876	477.130	4.395.800	1.088	399	1.012
Coll d'Orient	60	0	12	481.258	4.399.350	483.000	4.399.500	1.749	-1.584	741
Cuculles	61	7	12	485.546	4.401.825	486.360	4.402.920	1.365	-1.253	-541
Puig sa Fita	62	14	12	489.833	4.404.300	488.720	4.404.920	1.275	-654	1.094
Pas Bisquerra	63	21	12	494.121	4.406.774	493.840	4.407.260	561	-1	561
Serra des Rafal	64	28	12	498.409	4.409.249	499.000	4.409.500	642	-637	78
La Salve	65	35	12	502.697	4.411.723	502.940	4.411.500	330	-99	315
Almadrava	66	42	12	506.985	4.414.198	507.520	4.413.650	766	-190	742
Mar	67	49	12	511.272	4.416.672					
"	68	56	12	515.560	4.419.147					

El decumà és seguit per un camí de s'Almudaina a son Bru. Però només és definit per un camí entre La Salve i can Cullerassa. Gairebé tot el camí segueix una ruta de cims, des dels quals es replantejaren posteriorment les possessions. Generadora de termes, el principal el d'Escorca.

Cardo +8. La tercera cresta de la serra.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
8FPortAndratx	69	-56	8	448.370	4.377.104	448.020	4.376.140	1.025	-785	-660
Dev Garrafa	70	-47	8	453.883	4.380.285	452.900	4.379.000	1.618	-1.493	-622
Moleta s'Aigo	71	-44	8	455.720	4.381.346	458.900	4.383.180	3.671	-3.671	1
Es Burotell	72	-35	8	461.233	4.384.528	460.480	4.383.840	1.020	-996	-219
9F Bunyolí	73	-28	8	465.521	4.387.002	465.440	4.386.750	265	-196	-178
Pg Corral Fals	74	-21	8	469.809	4.389.477	468.740	4.388.500	1.448	-1.414	-312
Caubet	75	-14	8	474.096	4.391.951	474.000	4.392.000	108	-59	90
puig Aimerich	76	-7	8	478.384	4.394.426	477.480	4.393.800	1.100	-1.096	-90
10F Alaró	77	0	8	482.672	4.396.900	481.700	4.396.380	1.102	-1.102	35
Puig sa Creu	78	7	8	486.960	4.399.375	486.300	4.399.780	774	-369	681
Son Caimari	79	14	8	491.247	4.401.849	491.380	4.401.750	166	-65	152
Monnàber vell	80	21	8	495.535	4.404.324	495.640	4.404.540	240	-199	-135
11F Campanet	81	28	8	499.823	4.406.799	499.300	4.406.460	623	-622	-32
Puig son Vila	82	35	8	504.111	4.409.273	503.120	4.408.080	1.551	-1.455	-538
Albufereta										
Grau	83	42	8	508.399	4.411.748	508.800	4.412.200	605	-574	-191
Mar	84	49	8	512.686	4.414.222					
"	85	56	8	516.974	4.416.697					

Port Andratx, Campdemar, son Fortuny, sa Cova, son Vic, son Alfonso, ses Algorfes, son Font, son Cotoner, Bunyolí, son Morlà, s'Esglaieta, son Moranta, son Penyaflor, Biniarroí, santa Llúcia, Massanella, camí de Selva a Campanet, de Campanet a Pollença, es Clos, Tires noves, es Grau.

Aquest cardo està fet sobre puigs excepte alguns trams pel mig. Hi ha un camí que el segueix pràcticament tot.

Cardo +4. El camí del Raiguer.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Cap Andritxol	86	-56	4	449.784	4.374.654	450.200	4.375.200	687	-634	-265
Peguera	87	-49	4	454.071	4.377.128	453.120	4.377.960	1.264	-408	1.196
Calvià	88	-42	4	458.359	4.379.603	457.820	4.379.860	597	-338	492
Coll de sa Creu	89	-35	4	462.647	4.382.077	463.500	4.381.500	1.030	-450	926
S'Hospitalet	90	-28	4	466.935	4.384.552	466.660	4.384.500	280	-264	92
So na Pau	91	-21	4	471.223	4.387.026	471.260	4.386.960	76	1	76
Cas Capellers	92	-14	4	475.510	4.389.501	475.050	4.389.100	611	-599	-117
Son Fortesa	93	-7	4	479.798	4.391.976	479.620	4.391.800	250	-242	-63
Bànyols	94	0	4	484.086	4.394.450	483.480	4.394.320	620	-590	190
Cim Lloseta	95	7	4	488.374	4.396.925	488.400	4.398.850	1.925	-985	-1.654
Sa Tanca	96	14	4	492.662	4.399.399	492.600	4.399.350	79	-78	-12
Can Nofret	97	21	4	496.949	4.401.874	496.820	4.401.680	233	-209	-103
Unio torrents	98	30	4	502.462	4.405.055	501.220	4.403.920	1.683	-1.643	-363
Puig na Bassera	99	35	4	505.525	4.406.823	505.900	4.407.200	532	-513	-139
St. Martí	100	42	4	509.813	4.409.298	508.620	4.408.460	1.457	-1.452	-129
Per la Victòria	101	42	4	509.813	4.409.298					
Mar	102	42	4	509.813	4.409.298					

Aquí a la fi arriba la plana i apareix un camí que pot ser seguit pràcticament en la seva totalitat.

Cardo +0. El decumano maximo o la carretera d’Inca.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif.			
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.	
Mar	103	-56	0	451.198	4.372.204						
Santa Ponça	104	-49	0	455.486	4.374.678	456.460	4.374.660	975	-835	503	
12FcolCucons	105	-42	0	459.773	4.377.153	460.300	4.377.950	956	-855	-427	
Pgros Bendinat	106	-35	0	464.061	4.379.627	462.760	4.379.360	1.328	-1.260	419	
Son Flor	107	-28	0	468.349	4.382.102	468.080	4.382.700	656	66	653	
St. Nicolau	108	-21	0	472.637	4.384.576	472.660	4.384.280	297	128	268	
13F es Caülls	109	-14	0	476.924	4.387.051	476.400	4.387.260	565	-350	443	
Qm 15	110	-7	0	481.212	4.389.525	480.900	4.389.440	324	-313	82	
Camí Pedaç	111	0	0	485.500	4.392.000	485.500	4.392.000				
Pont Estorell	112	7	0	489.788	4.394.475	489.620	4.394.440	171	-163	54	
14F Inca	113	14	0	494.076	4.396.949	493.990	4.396.900	99	-99	0	
Ses Planes	114	21	0	498.363	4.399.424	499.140	4.398.900	937	-411	842	
Sa Pobla	115	28	0	502.651	4.401.898	502.550	4.401.850	112	-112	9	
Albufera	116	35	0	506.939	4.404.373						
15F Alcúdia	117	42	0	511.227	4.406.847	510.650	4.411.300	4.490	1.726	4.145	
Mar	118	49	0	515.514	4.409.322						
"	119	56	0	519.802	4.411.796						

El cardo maximo és resseguit pel camí dels Reis des de Santa Ponça fins es Caülls de Marratxí, després per la carretera d’Inca fins aquesta localitat, i pel camí de Búger fins a Sa Pobla.

Cardo -4. Camí vell de Muro.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Dif. Abs.	Cardo	Decm.
				x	y	x	y			
Mar	120	-56	-4	452.612	4.369.753					
Can Vairet	121	-49	-4	456.900	4.372.228	456.940	4.371.720	510	219	460
Mar	122	-42	-4	461.187	4.374.702					
"	123	-35	-4	465.475	4.377.177					
"	124	-28	-4	469.763	4.379.652	469.960	4.380.100	490	-395	-290
Es Boll	125	-21	-4	474.051	4.382.126	474.000	4.382.080	69	-67	-15
Tlt de sa Partió	126	-14	-4	478.338	4.384.601	477.700	4.383.700	1.104	-1.003	-461
Son Crespí	127	-7	-4	482.626	4.387.075	482.850	4.387.120	228	-216	73
Pont de ses Basses	128	0	-4	486.914	4.389.550	486.620	4.389.460	307	-300	69
Son Roig	129	7	-4	491.202	4.392.024	491.280	4.392.120	123	-115	-44
Son Ramis	130	14	-4	495.490	4.394.499	495.200	4.394.280	363	-360	-45
Es Caülls	131	21	-4	499.777	4.396.974	499.760	4.396.900	76	-52	-55
Es Muà	132	28	-4	504.065	4.399.448	504.190	4.399.540	155	-154	-17
Creuer camins Marjal	133	35	-4	508.353	4.401.923	508.260	4.401.880	102	-102	10
Caseta Milicians	134	42	-4	512.641	4.404.397	511.000	4.404.550	1.648	-1.345	952
Mar	135	49	-4	516.929	4.406.872					
"	136	56	-4	521.216	4.409.346					

El camí vell de Muro és practicable a gairebé tot el seu recorregut, excepte al extrems.

Cardo -8. Camí de Sencelles i Llubí.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	137	-56	-8	454.026	4.367.303					
Portals vells	138	-49	-8	458.314	4.369.778	459.000	4.369.420	774	-416	653
Mar	139	-42	-8	462.601	4.372.252					
"	140	-35	-8	466.889	4.374.727					
16F Palma	141	-28	-8	471.177	4.377.201	469.960	4.380.100	3.144	395	3.119
Sa Creueta	142	-21	-8	475.465	4.379.676	475.330	4.379.500	222	-205	-85
Es Mitjà vell	143	-14	-8	479.753	4.382.151	479.680	4.382.180	78	-48	62
Son Tano	144	-7	-8	484.040	4.384.625	484.320	4.384.780	320	-320	6
17FCanarrossa	145	0	-8	488.328	4.387.100	488.500	4.387.260	235	-229	-53
S'Ermita	146	7	-8	492.616	4.389.574	492.660	4.389.580	45	-41	17
S. Bordils nou	147	14	-8	496.904	4.392.049	496.450	4.392.200	478	-317	358
Son Ramis	148	21	-8	501.191	4.394.523	500.940	4.394.620	269	-169	209
18F Muro Salort	149	28	-8	505.479	4.396.998	505.680	4.397.080	217	-215	29
cBoscà cruïlla	150	35	-8	509.767	4.399.472	509.680	4.399.600	154	-12	154
Csta Capellans	151	42	-8	514.055	4.401.947	512.500	4.402.860	1.803	-890	1.568
Mar	152	49	-8	518.343	4.404.422					
"	153	56	-8	522.630	4.406.896					

Des de Palma surt cap a Santa Eugènia, i passa per Canarrossa, Sencelles, Costitx i Llubí fins a Muro.

Cardo -12. Camí de Sencelles i Llubí.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	154	-56	-12	455.440	4.364.853					
"	155	-49	-12	459.728	4.367.328					
"	156	-42	-12	464.015	4.369.802					
"	157	-35	-12	468.303	4.372.277					
"	158	-28	-12	472.591	4.374.751					
Cas s Rogeres	159	-21	-12	476.879	4.377.226	476.680	4.376.720	543	-425	-339
Punta s Gual	160	-14	-12	481.167	4.379.700	481.000	4.380.130	461	70	455
Cas Garriguer	161	-7	-12	485.454	4.382.175	485.500	4.382.250	88	-77	-42
Son Pujolí	162	0	-12	489.742	4.384.650	489.700	4.383.920	731	-401	-611
Cas Canar	163	7	-12	494.030	4.387.124	493.320	4.387.740	940	-307	888
Serritxola	164	14	-12	498.318	4.389.599	498.850	4.389.840	584	-582	57
Son Prim	165	21	-12	502.605	4.392.073	502.450	4.391.900	233	-221	-72
SonLlompartet	166	28	-12	506.893	4.394.548	506.800	4.394.500	105	-105	5
Sa Boleda	167	35	-12	511.181	4.397.022	510.760	4.396.850	455	-451	61
son Real	168	42	<u>-12</u>	515.469	4.399.497	515.750	4.398.780	770	115	761
Mar	169	49	-12	519.757	4.401.971					
"	170	56	-12	524.044	4.404.446					

El camí vell de Muro és practicable a gairebé tot el seu recorregut, excepte al extrems.

Cardo -16. Camí antic de Sineu.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	171	-56	-16	456.854	4.362.403					
"	172	-49	-16	461.142	4.364.877					
"	173	-42	-16	465.429	4.367.352					
"	174	-35	-16	469.717	4.369.827					
"	175	-28	-16	474.005	4.372.301					
Son Fortesa	176	-21	-16	478.293	4.374.776	478.740	4.375.300	689	-649	-231
F19 Binissalom	177	-14	-16	482.581	4.377.250	484.000	4.377.400	1.427	-1.304	580
Tct Pere Antoni	178	-7	-16	486.868	4.379.725	486.700	4.379.700	170	-158	63
Son Llubí	179	0	-16	491.156	4.382.199	491.320	4.382.080	203	-82	185
son Cervera	180	7	-16	495.444	4.384.674	495.230	4.385.120	495	38	493
F20 Sineu	181	14	-16	499.732	4.387.148	499.340	4.386.800	524	-513	-106
Puig de'n Bou	182	21	-16	504.019	4.389.623	503.570	4.389.460	478	-471	83
Rafal Roig	183	28	-16	508.307	4.392.098	508.240	4.392.360	271	73	261
Turó sa										
Teulada	184	35	-16	512.595	4.394.572	512.630	4.395.000	429	-244	-353
F21 Serra Mar.	185	42	-16	516.883	4.397.047	518.760	4.396.540	1.944	-1.373	1.377
Mar	186	49	-16	521.171	4.399.521					
"	187	56	-16	525.458	4.401.996					

Aquest el segueix el camí antic de Sineu, que es devia del recorregut geomètric degut a l'abruptesa del terreny. Els dos florals extrems no han generat gaire trama viària persistent degut a que foren abandonats.

Cardo -20. Camí d'Algaida a Sant Onofre

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Mar	188	-56	-20	458.268	4.359.953					
"	189	-49	-20	462.556	4.362.427					
"	190	-42	-20	466.843	4.364.902					
"	191	-35	-20	471.131	4.367.376					
"	192	-28	-20	475.419	4.369.851					
S'Arenal										
Terme	193	-21	-20	479.707	4.372.326	479.580	4.372.480	200	-33	197
Altra										
centuriació	194	-14	-20	483.995	4.374.800					
son Vermell	195	<u>-6</u>	-20	488.895	4.377.628	488.680	4.377.880	331	-60	326
son Mesquida	196	<u>1</u>	-20	493.183	4.380.103	493.060	4.380.440	359	62	353
CreuersFornés	197	7	-20	496.858	4.382.224	496.940	4.382.040	201	21	200
Ses Algorfes	198	14	-20	501.146	4.384.698	501.300	4.384.300	427	65	422
Puig de sa										
Creu	199	21	-20	505.434	4.387.173	505.600	4.386.380	810	252	770
Ariany	200	28	-20	509.721	4.389.647	509.340	4.389.080	684	-614	-301
son Boscà	201	35	-20	514.009	4.392.122	514.000	4.392.680	558	271	488
son Doblons	202	42	-20	518.297	4.394.597	517.940	4.394.700	372	-257	268
Morellet	203	49	-20	522.585	4.397.071	523.400	4.396.700	896	-521	729
Binalgorfa	204	56	-20	526.872	4.399.546	526.300	4.399.700	593	-419	420

S'Arenal Cap193 coincideix amb un floral de l'altra centuriació. És el camí que d'Algaida passa per darrera Montuïri i per ses Algorfes, i va cap a Sant Onofre i Ariany. Acaba devora el terminus de Betlem, Binalgorfa

Cardo -24. La carretera de Montuiri a Sant Joan i Petra

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Altra C	205	-56	-24	459.682	4.357.503					
"	206	-49	-24	463.970	4.359.977					
"	207	-42	-24	468.258	4.362.452					
"	208	-35	-24	472.545	4.364.926					
"	209	-28	-24	476.833	4.367.401					
"	210	-21	-24	481.121	4.369.875					
"	211	-14	-24	485.409	4.372.350					
Galdent	212	-7	-24	489.696	4.374.824	489.640	4.374.760	86	-81	-28
22F Castellitx	213	0	-24	493.984	4.377.299	493.800	4.377.650	396	16	396
Montuiri	214	7	-24	498.272	4.379.774	498.180	4.379.740	98	-96	17
Consolació	215	14	-24	502.560	4.382.248	503.080	4.382.500	578	-576	42
son Maimó	216	21	-24	506.848	4.384.723	506.240	4.385.000	668	-388	544
23F Reixac	217	28	-24	511.135	4.387.197	511.140	4.387.840	643	-325	-554
can Vellana	218	35	-24	515.423	4.389.672	515.520	4.389.540	164	-18	163
Es Cabanells	219	42	-24	519.711	4.392.146	519.700	4.392.180	35	7	35
Morell	220	49	-24	523.999	4.394.621	524.150	4.394.550	167	-96	137
Altra C	221	56	-24	528.286	4.397.096					

Aquest camí en tota la part central el segueix la carretera de Montuiri a Sant Joan i Petra. Es Cabanells és una fita molt precisa.

Cardo -28. Devora el terminus amb la centuriació de la Marina

Aquest és el darrer cardo ja que hi ha cardo -32. Més avall del cardo -28 només hi ha terminals amb la centuriació de la Marina: Banyeres, Cugulutx, Els Pagos i Sant Martí.

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals		Diferencia		
				x	y	x	y	Abs.	Cardo	Decm.
Altra C	222	-56	-28	461.096	4.355.052					
"	223	-49	-28	465.384	4.357.527					
"	224	-42	-28	469.672	4.360.001					
"	225	-35	-28	473.959	4.362.476					
"	226	-28	-28	478.247	4.364.951					
"	227	-21	-28	482.535	4.367.425					
"	228	-14	-28	486.823	4.369.900					
"	229	-7	-28	491.110	4.372.374					
"	230	0	-28	495.398	4.374.849					
Banyeres	231	7	-28	499.686	4.377.323	500.500	4.376.350	1.269	-218	1.250
Orteta	232	14	-28	503.974	4.379.798	503.880	4.379.960	187	0	187
Bonany	233	21	-28	508.262	4.382.273	507.360	4.382.260	902	-787	440
sa Canova vella	234	28	-28	512.549	4.384.747	512.630	4.384.660	119	-26	116
sSureda Ullastr.	235	35	-28	516.837	4.387.222	516.920	4.387.060	182	9	181
sos Ferrers	236	42	-28	521.125	4.389.696	521.300	4.390.000	351	-303	-176
Altra C	237	49	-28	525.413	4.392.171					
"	238	56	-28	529.701	4.394.645					

Cap230 estaria situat molt a prop de les cases de Binilegant, dins Lluçmajor a l'altra centuriació.

Aquest cardo està pertorbat per la proximitat del terminus entre les centuriacions.

6. Annex. Els caps de polígon de la centuriació de la Marina

En aquest annex es presenta la llista de caps de polígon de la centuriació de la Marina. Cada un representa el polígon situat per davall ell en coordenades cardinals, és a dir que està situat al punt més al nord. En coordenades de la centuriació és l'angle superior dret, o nord-est.

Els paràmetres.

Els paràmetres generals de la centuriació de la Marina són els següents:

- El centre és el cim del castell de Santueri. En coordenades UTM:
X 516.240 / Y 4.364.990.
- L'angle de la centuriació és $\alpha = 36,87^\circ$ graus sexagesimals.
- La longitud de la centúria és de 707,23 metres.

	valor	longitud
Sinus	0,59999984	424,34
Cosinus	0,80000012	565,78

A partir d'aquests es genera la graella:

Cada node té un nombre d'ordre en base a una quadrícula envoltant, pel que alguns cauen al mar i altres sobre l'altra centuriació. Les dimensions són sobre el cardo de - a +40, i sobre el decumano de -45 a +54.

La coordenada D està situada sobre el decumano, que discorre de est, sentit positiu, a oest, sentit negatiu.

La coordenada K està situada sobre el kardo, que discorre de nord, sentit positiu, a sud, sentit negatiu.

La posició de cada node o cap de polígon es calcula de la següent forma:

$$X_{utm} = X_{centre} + K * L_{cos} - D * L_{sin}$$

$$Y_{utm} = Y_{centre} + K * L_{sin} + D * L_{cos}$$

Una vegada obtingudes les coordenades teòriques de cada node es traslladen sobre el plànol i en aquest s'identifica un punt real que s'hi pugui correspondre.

Per a situar els nodes es segueixen els següents indicis:

- Nuclis de població, tals com cases de possessió o llogarets.
- Camins i creuers. Torrents i ponts. Línies de terme, alineacions, girs i confluències.
- Els elements naturals com turons no tenen valor a l'hora de determinar la precisió.

Cardo +40. S'Arenal.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	1	-45	40		
1 Pagus, s'Arenal	2	-36	40	478.898	4.372.345
Son Garcies	3	-27	40	483.990	4.376.164
Altra C	4	-18	40		
Altra C	5	-9	40		
Altra C	6	0	40		
Altra C	7	9	40		
Altra C	8	18	40		
Altra C	9	27	40		
Mar	10	36	40		
Mar	11	45	40		
Mar	12	54	40		

Cardo +36. Tió.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	13	-45	36		
Sa Creueta	14	-36	36	480.596	4.370.082
Tió	15	-27	36	485.688	4.373.901
Altra C	16	-18	36		
Altra C	17	-9	36		
Altra C	18	0	36		
Altra C	19	9	36		
Altra C	20	18	36		
Altra C	21	27	36		
Mar	22	36	36		
Mar	23	45	36		
Mar	24	54	36		

Cardo +32. Son Reus.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	25	-45	32		
Liminaris / Puigderrós	26	-36	32	482.293	4.367.819
Son Hereu	27	-27	32	487.385	4.371.638
2 Pagus, son Reus	28	-18	32	492.477	4.375.457
Altra C	29	-9	32		
Altra C	30	0	32		
Altra C	31	9	32		
Altra C	32	18	32		
Altra C	33	27	32		
Altra C	34	36	32		
Mar	35	45	32		

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

Mar 36 54 32

Cardo +28. Banyeres.

NOM	Nº	D	K	x	y
Penyassegat	37	-45	28	478.898	4.361.737
S'Àguila	38	-36	28	483.990	4.365.556
Son Genovoi	39	-27	28	489.082	4.369.375
Torreta d'en					
Mesquida	40	-18	28	494.174	4.373.194
Banyeres	41	-9	28	499.266	4.377.013
Altra C	42	0	28		
Altra C	43	9	28		
Altra C	44	18	28		
Altra C	45	27	28		
Altra C	46	36	28		
Alqueria vella d'alt	47	45	28	529.819	4.399.927
Mar	48	54	28		

Cardo +24. Capocorb.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	49	-45	24		
3 Pagus, Capocorb	50	-36	24	485.688	4.363.292
Albenyeta	51	-27	24	490.780	4.367.112
Es Puxarol	52	-18	24	495.872	4.370.931
Cementeri Porreres	53	-9	24	500.964	4.374.750
4 Pagus, Es Pagos	54	0	24	506.056	4.378.569
Termenor	55	9	24	511.148	4.382.388
Sa Cova vella	56	18	24	516.240	4.386.207
Son Mesquida vell	57	27	24	521.332	4.390.026
5 Pagus, son Forté	58	36	24	526.424	4.393.845
Els Olors	59	45	24	531.516	4.397.664
Mar	60	54	24		

Cardo +20. Conies.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	61	-45	20	482.293	4.357.210
Capocorb de'n Munar	62	-36	20	487.385	4.361.029
Sa Talaia	63	-27	20	492.477	4.364.848
Son Gabriela	64	-18	20	497.569	4.368.667
Son Mora	65	-9	20	502.661	4.372.487
Ses Talaies	66	0	20	507.753	4.376.306
Caparó	67	9	20	512.845	4.380.125
Conies	68	18	20	517.937	4.383.944

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

Balafi	69	27	20	523.029	4.387.763
Xiclatí	70	36	20	528.121	4.391.582
Sa Creu vella	71	45	20	533.213	4.395.401
Sa Mesquida	72	54	20	538.305	4.399.220

Cardo +16. Onxa.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	73	-45	16	483.990	4.354.947
Vallgornera	74	-36	16	489.082	4.358.766
Es Llobets	75	-27	16	494.175	4.362.585
6 Pagus, Onxa	76	-18	16	499.267	4.366.404
Son Mercadal	77	-9	16	504.359	4.370.223
Son Valls de Padrina	78	0	16	509.451	4.374.042
Justaní	79	9	16	514.543	4.377.862
7 Pagus, Manacor	80	18	16	519.635	4.381.681
Sant Llorenç	81	27	16	524.727	4.385.500
Son Gener	82	36	16	529.819	4.389.319
Son Febrer	83	45	16	534.911	4.393.138
8 Pagus, Capdepera	84	54	16	540.003	4.396.957

Cardo +12. Campos.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	85	-45	12	485.688	4.352.684
Mar	86	-36	12	490.780	4.356.503
Son Atzebib	87	-27	12	495.872	4.360.322
Campos	88	-18	12	500.964	4.364.141
Sa Serra	89	-9	12	506.056	4.367.960
Son Navata	90	0	12	511.148	4.371.779
Son Rialles	91	9	12	516.240	4.375.598
Serrella	92	18	12	521.332	4.379.417
Son Sureda vell	93	27	12	526.424	4.383.237
Son Lluc	94	36	12	531.516	4.387.056
Canyamel	95	45	12	536.608	4.390.875
Mar	96	54	12	541.700	4.394.694

Cardo +8. Sa Ràpita.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	97	-45	8	487.385	4.350.421
9 Pagus, Sa Ràpita	98	-36	8	492.477	4.354.240
Sa Ràpita	99	-27	8	497.569	4.358.059
Sant Blai	100	-18	8	502.661	4.361.878
Son Fadrinet	101	-9	8	507.753	4.365.697
10 Pagus, Felanitx	102	0	8	512.845	4.369.516

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

Son Macià	103	9	8	517.937	4.373.335
Rafal Pudent	104	18	8	523.029	4.377.154
Sa Gruta	105	27	8	528.121	4.380.973
11 Pagus, sFloriana	106	36	8	533.213	4.384.792
Mar	107	45	8	538.305	4.388.612
Mar	108	54	8	543.397	4.392.431

Cardo +4. Sa Barrala.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	109	-45	4	489.083	4.348.158
Mar	110	-36	4	494.175	4.351.977
Sa Barrala	111	-27	4	499.267	4.355.796
Son Amer	112	-18	4	504.359	4.359.615
Es Rossells	113	-9	4	509.451	4.363.434
Sa Coma vella	114	0	4	514.543	4.367.253
Puig Alenar	115	9	4	519.635	4.371.072
Son Maideu	116	18	4	524.727	4.374.891
Port de Manacor	117	27	4	529.819	4.378.710
Punta de n'Amer	118	36	4	534.911	4.382.529
Mar	119	45	4	540.003	4.386.348
Mar	120	54	4	545.095	4.390.167

Cardo maximo. Santueri.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	121	-45	0	490.780	4.345.895
Mar	122	-36	0	495.872	4.349.714
Intersecció ctra.	123	-27	0	500.964	4.353.533
12 Pagus Ss Salines	124	-18	0	506.056	4.357.352
Son Ferreret vell	125	-9	0	511.148	4.361.171
Santueri	126	0	0	516.240	4.364.990
Sa Plana vella	127	9	0	521.332	4.368.809
13 Pagus Fortesa	128	18	0	526.424	4.372.628
Mar	129	27	0	531.516	4.376.447
Mar	130	36	0	536.608	4.380.266
Mar	131	45	0	541.700	4.384.085
Mar	132	54	0	546.792	4.387.904

Cardo -4. Guium.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	133	-45	-4	492.477	4.343.632
Mar	134	-36	-4	497.569	4.347.451
Sa Vall	135	-27	-4	502.661	4.351.270
Ca'n Basquetja	136	-18	-4	507.753	4.355.089
Son Colombàs	137	-9	-4	512.845	4.358.908

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

S'Horta	138	0	-4	517.937	4.362.727
Calas	139	9	-4	523.029	4.366.546
Mar	140	18	-4	528.121	4.370.365
Mar	141	27	-4	533.213	4.374.184
Mar	142	36	-4	538.305	4.378.003
Mar	143	45	-4	543.397	4.381.822
Mar	144	54	-4	548.489	4.385.641

Cardo -8. Marselleta.

NOM	Nº	D	K	x	y
Mar	145	-45	-8	494.175	4.341.368
Mar	146	-36	-8	499.267	4.345.188
Sa Vallet	147	-27	-8	504.359	4.349.007
Sa Monia	148	-18	-8	509.451	4.352.826
Can Vives	149	-9	-8	514.543	4.356.645
14 Pagus, Marselleta	150	0	-8	519.635	4.360.464
Mar	151	9	-8	524.727	4.364.283
Mar	152	18	-8	529.819	4.368.102
Mar	153	27	-8	534.911	4.371.921
Mar	154	36	-8	540.003	4.375.740
Mar	155	45	-8	545.095	4.379.559
Mar	156	54	-8	550.187	4.383.378

7. Annex. Proves estadístiques de versemblança del primer nivell de la centuriació

En aquest darrer annex es presenten les proves estadístiques de versemblança de la centuriació proposada. Com s'ha vingut exposant es realitzaran sobre els centres de primer nivell de la quadricula, és a dir els nuclis dels pagus.

La tesi central d'aquest treball és que els elements realment significatius d'una centuriació romana eren els centres de primer nivell, les seus socials dels pagus geomètrics que estructuraven el territori. Ni els assentaments de nivell zero és a dir els llogarets, ni els de nivell dos que són les ciutats, tenen una vinculació geomètrica tan clara amb la quadrícula romana.

El context

Es proposa aquí que els agrimensors romans replantejaren una trama geomètrica quasi perfecta, amb un error màxim de 100 m, que va ser la base. Aquesta definia sobre el territori els emplaçaments dels centres de primer nivell dels pagus, distribuïts formant una malla de triangles equilàters.

Una vegada definits aquests punts forts sobre l'illa a partir de cada un es va cercar un emplaçament adequat per construir un fortí que pogués servir com a seu administrativa, militar, religiosa, etc.. del pagus al seu voltant.

Evidentment per a aquest emplaçament es va tirar un punt amable antròpicament parlant. Es devien situar majoritàriament dins la part cultivada dels poblats, vora llogarets amb subministrament d'aigua, en llocs defensables militarment, ...

El que es demostrarà aquí és que aquesta distribució no és en absolut aleatòria, sinó que està vinculada als punts definits per la geometria de la centuriació.

En primer lloc es construirà un model territorial simplificat per poder efectuar els càlculs, i es definiran els punts triats i els paràmetres de distància.

En segon lloc es farà una prova per verificar que els centres no estan distribuïts aleatòriament pel territori de l'illa.

En tercer lloc es farà una prova per mostrar que els centres estan distribuïts normalment a partir del punt geomètric de referència.

El model

Es treballarà aquí amb els 23 centres de pagus identificats a la centuriació del Pla i els 14 a la de la Marina. En total resulten 37 punts per sotmetre a contrast. A continuació es donen les coordenades teòriques i real de cada un, així com les diferències.

Les coordenades reals per a cada centre de pagus poden ser diferents de les mostrades anteriorment a les taules de nodes de polígons. Allà es donaven les coordenades del punt real que raonablement era on s'havia replantejat el cap de polígon que resultava ser a més centre de pagus. Aquí només es contempla la posició real del centre de pagus. Així per exemple el cap de pagus de Petra cau devora les cases de son Reixach, que és el punt representat a les taules de caps de polígon. En canvi aquí s'empra la posició real del pagus, dins l'actual cas urbà de Petra.

Ja s'han discutit anteriorment les ubicacions proposades pels centres dels pagus. Aquí simplement cal incidir en que es tenen en compte tots els centres de pagus, sigui quina sigui la seva circumstància. Així hi entren:

- Les dues ciutats, Palma i Pollentia, que estaven fixades abans de traçar la centuriació.
- Centres de pagus con Inca i Sineu, que depenen en la seva ubicació de la xarxa bàsica prèvia a la centuriació
- Els centres que cauen dins la mar, com Banyalbufar i sa Ràpita.
- Els que cauen sobre una muntanya, com Estellencs al Galatzó, Biniforani al Teix o Escorca al Massanella.

La dada fonamental per a fer el contrast de la posició dels centres de pagus és la diferència respecte de l'emplaçament teòric. Aquesta s'ha comptat de quatre maneres:

- Diferència absoluta. És a dir distància en línia recta entre la posició teòrica i la real.
- Projecció sobre els eixos de la centuriació, ja sigui el cardo o el decumano.
- Mínima de les dues projeccions.

Com s'ha vengut exposant al llarg del treball, els agrimensors demostren amb l'elecció dels emplaçaments desplaçats constància en mantenir-se sobre els eixos principals de la centuriació sempre que és possible. Així el cas més paradigmàtic és el d'Escorca, que des d'una ubicació teòrica impossible sobre el massís del Massanella baixa a un lloc raonable seguint rigorosament l'alineació que li marca el decumano. Per tenir en compte aquesta tendència a no sortir dels eixos replantejats s'han mesurat les projeccions.

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

- Dades i posicions dels emplaçaments dels pagus de la centuriació del Pla

Xpla	485500	LCent	707,23
Ypla	4392000	Lplacos	612,54
Apla	29,99	Lplasin	353,51

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals	
				x	y	x	y
1 Esgl. Banyalbufar	5	-28	24	459.865	4.396.803	458.400	4.393.400
2 Esgl. Fornalutx	9	0	24	477.016	4.406.701	477.900	4.403.850
3 Pos. Mortitxet	13	28	24	494.167	4.416.599	494.250	4.413.300
4 Esgl. Estellencs	37	-42	16	454.117	4.386.953	455.650	4.389.600
5 Pos. Biniforani	41	-14	16	471.268	4.396.852	472.650	4.396.800
6 Esgl. Escorca	45	14	16	488.419	4.406.750	487.100	4.408.800
7 Pos. Bòquer	49	42	16	505.571	4.416.648	507.150	4.418.500
8 Pos. Almudaina	69	-56	8	448.370	4.377.104	446.850	4.377.800
9 Pos. Bunyolí	73	-28	8	465.521	4.387.002	465.440	4.386.750
10 Pos. SonFortesa	77	0	8	482.672	4.396.900	483.250	4.395.400
11 St. Miquel	81	28	8	499.823	4.406.799	496.950	4.405.000
12 Pos. Sta. Ponça	105	-42	0	459.773	4.377.153	456.450	4.374.700
13 Pos. Caülls	109	-14	0	476.924	4.387.051	476.450	4.387.300
14 St. Bart. Inca	113	14	0	494.076	4.396.949	492.100	4.397.500
15 Forum Alcúdia	117	42	0	511.227	4.406.847	510.500	4.411.650
16 Forum Palma	141	-28	-8	471.177	4.377.201	469.960	4.380.100
17 Esgl. Biniali	145	0	-8	488.328	4.387.100	488.050	4.388.050
18 Esgl. Muro	149	28	-8	505.479	4.396.998	505.000	4.398.750
19 Esgl. St. Jordi	177	-14	-16	482.581	4.377.250	480.950	4.378.550
20 Palau Sineu	181	14	-16	499.732	4.387.148	501.000	4.388.250
21 Pos. Serra Mar.	185	42	-16	516.883	4.397.047	518.760	4.396.540
22 Pau Castellitx	213	0	-24	493.984	4.377.299	493.800	4.377.650
23 Rect. Petra	217	28	-24	511.135	4.387.197	509.600	4.384.700

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

- Errors en els emplaçaments dels pagus de la centuriació del Pla

NOM	Diferencia			
	Abs.	Cardo	Decm.	MinPro
1 Esgl. Banyalbufar	3.705	2.969	2.215	2.215
2 Esgl. Fornalutx	2.985	659	2.911	659
3 Pos. Mortitxet	3.300	1.577	2.899	1.577
4 Esgl. Estellencs	3.059	2.651	1.526	1.526
5 Pos. Biniforani	1.383	1.171	735	735
6 Esgl. Escorca	2.438	118	2.435	118
7 Pos. Bòquer	2.434	2.294	815	815
8 Pos. S'Almudaina	1.672	968	1.363	968
9 Pos. Bunyolí	265	196	178	178
10 Pos. Son Fortesa	1.608	249	1.588	249
11 St. Miquel	3.390	3.387	122	122
12 Pos. Sta. Ponça	4.130	4.104	463	463
13 Pos. Caülls	536	286	453	286
14 St. Bart. Inca	2.051	1.436	1.465	1.436
15 Forum Alcúdia	4.857	1.771	4.523	1.771
16 Forum Palma	3.144	395	3.119	395
17 Esgl. Biniali	990	234	962	234
18 Esgl. Muro	1.816	461	1.757	461
19 Esgl. St. Jordi	2.085	763	1.941	763
20 Palau Sineu	1.680	1.649	320	320
21 Pos. Serra Mar.	1.944	1.373	1.377	1.373
22 Pau Castelltix	396	16	396	16
23 Rect. Petra	2.931	2.578	1.395	1.395

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

- Dades i posicions dels emplaçaments dels pagus de la centuriació de la Marina

Xmar	516.240	Lcent	707,23
Ymar	4.364.990	Lmarcos	565,78
Amar	36,87	Lmarsin	424,34

NOM	Nº	K	D	Coord. teòriques		Coord. reals	
				x	y	x	y
i Pos. Castellet	2	-36	40	478.898	4.372.345	479.900	4.372.750
ii Esgl. Lluçmajor	28	-18	32	492.477	4.375.457	490.700	4.371.500
iii Pos. Capocorb	50	-36	24	485.688	4.363.292	485.050	4.361.000
iv Pos. es Pagos	54	0	24	506.056	4.378.569	506.700	4.377.600
v Pos. son Forté	58	36	24	526.424	4.393.845	526.800	4.394.950
vi Esgl. Campos	76	-18	16	499.267	4.366.404	501.650	4.364.750
vii Palau Manacor	80	18	16	519.635	4.381.681	518.200	4.380.150
viii Tor. Capdeper	84	54	16	540.003	4.396.957	537.400	4.395.400
ix Pos. sa Ràpita	98	-36	8	492.477	4.354.240	495.900	4.357.250
x Esgl. Felanitx	102	0	8	512.845	4.369.516	512.850	4.369.050
xi Pos. son Sard	106	36	8	533.213	4.384.792	532.000	4.387.700
xii Pos. Carrotja	124	-18	0	506.056	4.357.352	504.000	4.355.000
xiii Pos. sFortesa	128	18	0	526.424	4.372.628	523.750	4.373.500
xiv Pos. Marselleta	150	0	-8	519.635	4.360.464	520.050	4.360.450

NOM	Diferencia			
	Abs.	Decm.	Cardo	MinPro
i Pos. Castellet	1.081	1.045	277	277
ii Esgl. Lluçmajor	4.338	3.796	2.099	2.099
iii Pos. Capocorb	2.379	1.886	1.451	1.451
iv Pos. es Pagos	1.163	66	1.162	66
v Pos. son Forté	1.167	964	658	658
vi Esgl. Campos	2.901	914	2.753	914
vii Palau Manacor	2.098	2.067	364	364
viii Tor. Capdepera	3.033	3.017	316	316
ix Pos. sa Ràpita	4.558	4.544	354	354
x Esgl. Felanitx	466	276	376	276
xi Pos. son Sard	3.151	774	3.054	774
xii Pos. Sa Carrotja	3.124	3.056	648	648
xiii Pos. s Fortesa	2.813	1.616	2.302	1.616
xiv Pos. Marselleta	415	324	260	260

Una vegada recollides les dades es pot procedir a tractar-les. No es farà diferència entre una i altra centuriació per poder disposar d'un grup més nombrós de dades, 37 en total. Tot i que els pagus de la Marina són més gran que els del Pla se'ls considerarà aquí tots iguals, de la mida més petita, la del Pla. Això deixa els eventuais resultats confirmatoris que s'obtinguin del costat de la seguretat.

La malla de centres de pagus del Pla forma triangles quasi equilàters. En concret els centres en vertical estan separats 11.315,68 m i en diagonal 11.419,37 m. Pera realitzar els contrastos estadístics e considerarà que el territori està format per pagus en forma de cercles entorn dels centres on hi ha el fortí. Aquests tendran un radi de 5.657,84 m, la meitat de la xifra menor de les anteriors. Aquest territori ideal deixa retalladures fora al Pla, i més en aplicar-se a la centuriació de la Marina. Això queda del costa de la seguretat.

Cada un d'aquest cercles es dividirà en sis anelles concèntriques, que definiran sis graus de proximitat al centre del pagus.

Les proves que es faran a continuació consideraran així que els romans definiren geomètricament un territori format per cercles, i ubicaren el més a prop possible del centre real d'aquests un centre administratiu.

- A continuació es proporcionen les dades geomètriques dels cercles:

Diàmetre	11.315,68
Radi	5.657,84
Sisè de radi	942,97

Cercles concèntrics

		Radi	Sup. bruta	Sup. Neta	% total
1	Primer	942,97	2.793.506,66	2.793.506,66	2,78
2	Segon	1.885,95	11.174.026,64	8.380.519,98	8,33
3	Tercer	2.828,92	25.141.559,93	13.967.533,30	13,89
4	Quart	3.771,89	44.696.106,55	19.554.546,61	19,44
5	Cinquè	4.714,87	69.837.666,48	25.141.559,93	25,00
6	Sisè	5.657,84	100.566.239,73	30.728.573,25	30,56
Superfície total 100,57 km ²					100,00

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

-Aquí es proporcionen ordenades les dues llistes de distàncies, la de la diferència absoluta i la de la projecció mínima.

	NOM	DIF. ABSOLUTA	NOM	PROJ. MÍNIMA	
1	9 Pos. Bunyolí	265	1	22 Pau Castellitx	16
2	22 Pau Castellitx	396	2	iv Pos. es Pagos	66
3	xiv Pos. Marselleta	415	3	6 Esgl. Escorca	118
4	x Esgl. Felanitx	466	4	11 St. Miquel	122
5	13 Pos. Caülls	536	5	9 Pos. Bunyolí	178
6	17 Esgl. Biniali	990	6	17 Esgl. Biniali	234
7	i Pos. Castellet	1.081	7	10 Pos. SoFortesa	249
8	iv Pos. es Pagos	1.163	8	xiv Pos. Marselleta	260
9	v Pos. son Forté	1.167	9	x Esgl. Felanitx	276
10	5 Pos. Biniforani	1.383	10	i Pos. Castellet	277
11	10 Pos. So Fortesa	1.608	11	13 Pos. Caülls	286
12	8 Pos. Almudaina	1.672	12	viii Tor. Capdepera	316
13	20 Palau Sineu	1.680	13	20 Palau Sineu	320
14	18 Esgl. Muro	1.816	14	ix Pos. sa Ràpita	354
15	21 Pos. Serra Mar.	1.944	15	vii Palau Manacor	364
16	14 St. Bart. Inca	2.051	16	16 Forum Palma	395
17	19 Esgl. St. Jordi	2.085	17	18 Esgl. Muro	461
18	vii Palau Manacor	2.098	18	12 Pos. Sta. Ponça	463
19	iii Pos. Capocorb	2.379	19	xii Pos. Sa Carrotja	648
20	7 Pos. Bòquer	2.434	20	v Pos. son Forté	658
21	6 Esgl. Escorca	2.438	21	2 Esgl. Fornalutx	659
22	xiii Pos. s Fortesa	2.813	22	5 Pos. Biniforani	735
23	vi Esgl. Campos	2.901	23	19 Esgl. St. Jordi	763
24	23 Rect. Petra	2.931	24	xi Pos. son Sard	774
25	2 Esgl. Fornalutx	2.985	25	7 Pos. Bòquer	815
26	viii Tor. Capdepera	3.033	26	vi Esgl. Campos	914
27	4 Esgl. Estellencs	3.059	27	8 Pos. S'Almudaina	968
28	xii Pos. SaCarrotja	3.124	28	21 Pos. Serra Mar.	1.373
29	16 Forum Palma	3.144	29	23 Rect. Petra	1.395
30	xi Pos. son Sard	3.151	30	14 St. Bart. Inca	1.436
31	3 Pos. Mortitxet	3.300	31	iii Pos. Capocorb	1.451
32	11 St. Miquel	3.390	32	4 Esgl. Estellencs	1.526
33	1 Esgl. Banyalbufar	3.705	33	3 Pos. Mortitxet	1.577
34	12 Pos. Sta. Ponça	4.130	34	xiii Pos. s Fortesa	1.616
35	ii Esgl. Lluçmajor	4.338	35	15 Forum Alcúdia	1.771
36	ix Pos. sa Ràpita	4.558	36	ii Esgl. Lluçmajor	2.099
37	15 Forum Alcúdia	4.857	37	1 Esgl. Banyalbufar	2.215

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

- Les dades anteriors de distància absoluta es poden classificar segons el cercle al que pertanyen:

	NOM	DIF. ABSOLUTA
1	9 Pos. Bunyolí	265
2	22 Pau Castellitx	396
3	xiv Pos. Marselleta	415
4	x Esgl. Felanitx	466
5	13 Pos. Caülls	536
6	17 Esgl. Biniali	990
7	i Pos. Castellet	1.081
8	iv Pos. es Pagos	1.163
9	v Pos. son Forté	1.167
10	5 Pos. Biniforani	1.383
11	10 Pos. So Fortesa	1.608
12	8 Pos.S'Almudaina	1.672
13	20 Palau Sineu	1.680
14	18 Esgl. Muro	1.816
15	21 Pos. Serra Mar.	1.944
16	14 St. Bart. Inca	2.051
17	19 Esgl. St. Jordi	2.085
18	vii Palau Manacor	2.098
19	iii Pos. Capocorb	2.379
20	7 Pos. Bòquer	2.434
21	6 Esgl. Escorca	2.438
22	xiii Pos. s Fortesa	2.813
23	vi Esgl. Campos	2.901
24	23 Rect. Petra	2.931
25	2 Esgl. Fornalutx	2.985
26	viii Tor. Capdepera	3.033
27	4 Esgl. Estellencs	3.059
28	xii Pos. Carrotja	3.124
29	16 Forum Palma	3.144
30	xi Pos. son Sard	3.151
31	3 Pos. Mortitxet	3.300
32	11 St. Miquel	3.390
33	1 Esgl.Banyalbufar	3.705
34	12 Pos. Sta. Ponça	4.130
35	ii Esgl. Lluçmajor	4.338
36	ix Pos. sa Ràpita	4.558
37	15 Forum Alcúdia	4.857

Prova de bondat d'ajust amb chi quadrat

En el model s'ha distribuït el territori en sis cercles concèntrics entorn dels centres teòrics. La primera prova que es pot fer és veure si la distribució dels centres reals entre els diferents cercles és aleatòria.

Aquesta és una passa preliminar. Si aquí resultàs que els centres socials estan distribuïts uniformement pel territori tota la proposta de model de primer nivell per a la centuriació resultaria nul·la.

Cal començar recomptant els centres segons la seva ubicació en cada un dels sis cercles:

		Radi m	% sup. total	Grup Dif. Absoluta
1	Primer	942,97	2,78	6
2	Segon	1.885,95	8,33	8
3	Tercer	2.828,92	13,89	8
4	Quart	3.771,89	19,44	11
5	Cinquè	4.714,87	25,00	3
6	Sisè	5.657,84	30,56	1
			100,00	37

		% esperat	Ei per 37	Oi	$(O_i - E_i)^2 / E_i$
1	Primer	2,78	1,03	6	24,05
2	Segon	8,33	3,08	8	7,84
3	Tercer	13,89	5,14	8	1,59
4	Quart	19,44	7,19	11	2,01
5	Cinquè	25,00	9,25	3	4,22
6	Sisè	30,56	11,31	1	9,39
		100,00	37,00	37	49,12

Resulta així que el valor de chi quadrat hauria de ser menor de 49,12. Resulta que per a 6-1=5 graus de llibertat el valor més laxe, és a dir que assegura el mínim marge d'error de chi quadrat és de 20,5. Amb aquesta xifra s'assegura amb un marge d'error del ú per mil que la distribució no és homogènia. Això demostra de forma pràcticament absoluta que els centres socials no estan distribuïts aleatòriament pel territori.

Una darrera consideració que cal fer és la probabilitat real de que un centre caigui dins un cercle donat o un d'inferior. Es tracta d'una probabilitat acumulada:

		Radi m	% sup. Cercle	% sup. Acum.	Grup Dif.	
					Abs.	% inclusió
1	Primer	943	2,78	2,78	6	16,22
2	Segon	1.886	8,33	11,11	8	37,84
3	Tercer	2.829	13,89	25,00	8	59,46
4	Quart	3.772	19,44	44,44	11	89,19
5	Cinquè	4.715	25,00	69,44	3	97,30
6	Sisè	5.658	30,56	100,00	1	100,00
			100,00		37	

Es pot observar així que amb una probabilitat del 89,19%, inferior al 86% que és la de la primera desviació estàndard d'una distribució normal, un centre de pagus caurà dins els quatre primers cercles, que només comprenen un 44,44 del total del territori modelitzat.

Prova d'ajust a la normal de les projeccions mínimes

Ja s'ha esmentat la tendència dels centres reals dels pagus a situar-se a prop d'un dels dos eixos que defineixen el centre geomètric del pagus. Aquesta tendència es pot estudiar estadísticament.

Ja s'ha calculat la mínima projecció per a cada centre de pagus, és dir la de les dues projeccions possibles sobre els eixos del cardo i el decumano, sense tenir en compte el sentit. Això seria embullós donat que hi ha dos sistemes de referència amb dos eixos cada un. S'ha optat així pel valor absolut.

A l'hora d'analitzar aquestes projeccions mínimes cal suposar que estan distribuïdes segons una llei normal. És a dir que estan centrades entorn dels eixos i tenen una desviació estàndard.

Per calcular aquesta desviació es poden assignar valors positius i negatius als valors de la llista alternativament, a fi d'aconseguir una distribució a banda i banda de l'eix.

En fer els càlculs surt un promig de 25 m, que és molt correcte donada la forma com s'ha procedit, i una desviació estàndard de 983,55 m. Això darrer significa que amb una probabilitat del 68,26 % el centre estarà situat a menys d'un quilòmetre dels eixos geomètrics que defineixen el pagus.

Els resultats d'aquesta segona prova mostren de forma independent a la primer com dins el territori modelitzat d'un pagus el centre no es situa de forma aleatòria, sinó que ho fa seguint una patrons concrets. En aquest cas a partir de la creu d'eixos que defineixen el centre geomètric del territori.

Tesi doctoral. De la Centuriació al Repartiment.
Annexes

	NOM	PROJ. MÍNIMA	Alternats
1	22 Pau Castelltix	16	16
2	iv Pos. es Pagos	66	-66
3	6 Esgl. Escorca	118	118
4	11 St. Miquel	122	-122
5	9 Pos. Bunyolí	178	178
6	17 Esgl. Biniali	234	-234
7	10 Pos. So Fortesa	249	249
8	xiv Pos. Marselleta	260	-260
9	x Esgl. Felanitx	276	276
10	i Pos. Castellet	277	-277
11	13 Pos. Caülls	286	286
12	viii Tor. Capdepera	316	-316
13	20 Palau Sineu	320	320
14	ix Pos. sa Ràpita	354	-354
15	vii Palau Manacor	364	364
16	16 Forum Palma	395	-395
17	18 Esgl. Muro	461	461
18	12 Pos. Sta. Ponça	463	-463
19	xii Pos. Sa Carrotja	648	648
20	v Pos. son Forté	658	-658
21	2 Esgl. Fornalutx	659	659
22	5 Pos. Biniforani	735	-735
23	19 Esgl. St. Jordi	763	763
24	xi Pos. son Sard	774	-774
25	7 Pos. Bòquer	815	815
26	vi Esgl. Campos	914	-914
27	8 Pos. S'Almudaina	968	968
28	21 Pos. Serra Mar.	1.373	-1.373
29	23 Rect. Petra	1.395	1.395
30	14 St. Bart. Inca	1.436	-1.436
31	iii Pos. Capocorb	1.451	1.451
32	4 Esgl. Estellencs	1.526	-1.526
33	3 Pos. Mortitxet	1.577	1.577
34	xiii Pos. s Fortesa	1.616	-1.616
35	15 Forum Alcúdia	1.771	1.771
36	ii Esgl. Lluçmajor	2.099	-2.099
37	1 Esgl. Banyalbufar	2.215	2.215

25 PROMIG

984 DESVIACIÓ

Conclusions dels contrastos estadístics

S'ha modelitzat el territori de Mallorca com una sèrie de cercles centrat a les ubicacions geomètriques dels centres dels pagus segons la proposta de centuriació que defensa el present treball.

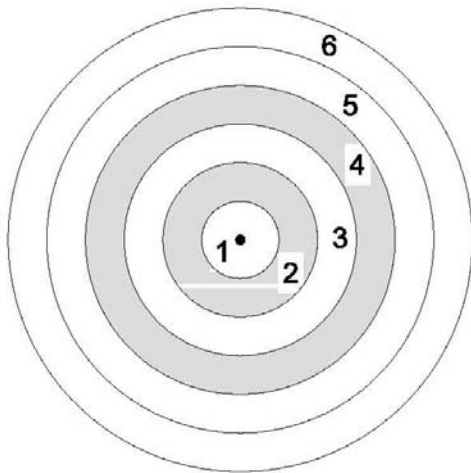
Es tracta d'un conjunt de 37 pagus on s'han mesurat les distàncies absolutes dels centres reals respecte dels geomètrics, i les projeccions mínimes sobre els eixos de la centuriació.

S'han realitzat els càlculs de dues formes independents.

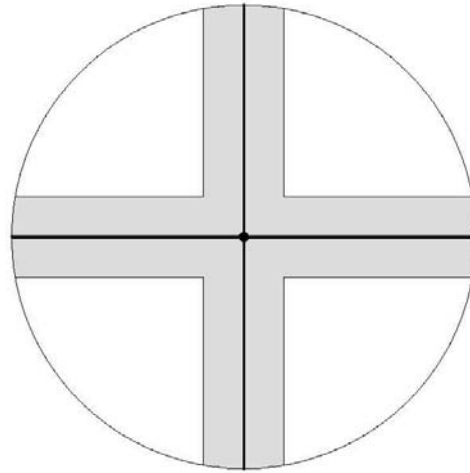
En primer lloc amb un contrast de chi quadrat s'ha determinat amb un marge d'error del ú per mil que els centres reals no segueixen un patró aleatori.

En segon lloc s'ha suposat un distribució normal del centres a partir dels eixos i s'ha calculat la desviació estàndard. Així s'ha determinat que dins la primera sigma de desviació els centres dels pagus estan ubicats dins unes franges inferiors al 20% del territori.

El territori modelitzat d'un pagus
mesura 100,57 km² de superfície

Amb una probabilitat del 89,19% el centre del pagus estarà dins els 44,7 km² dels 4 cercles interiors

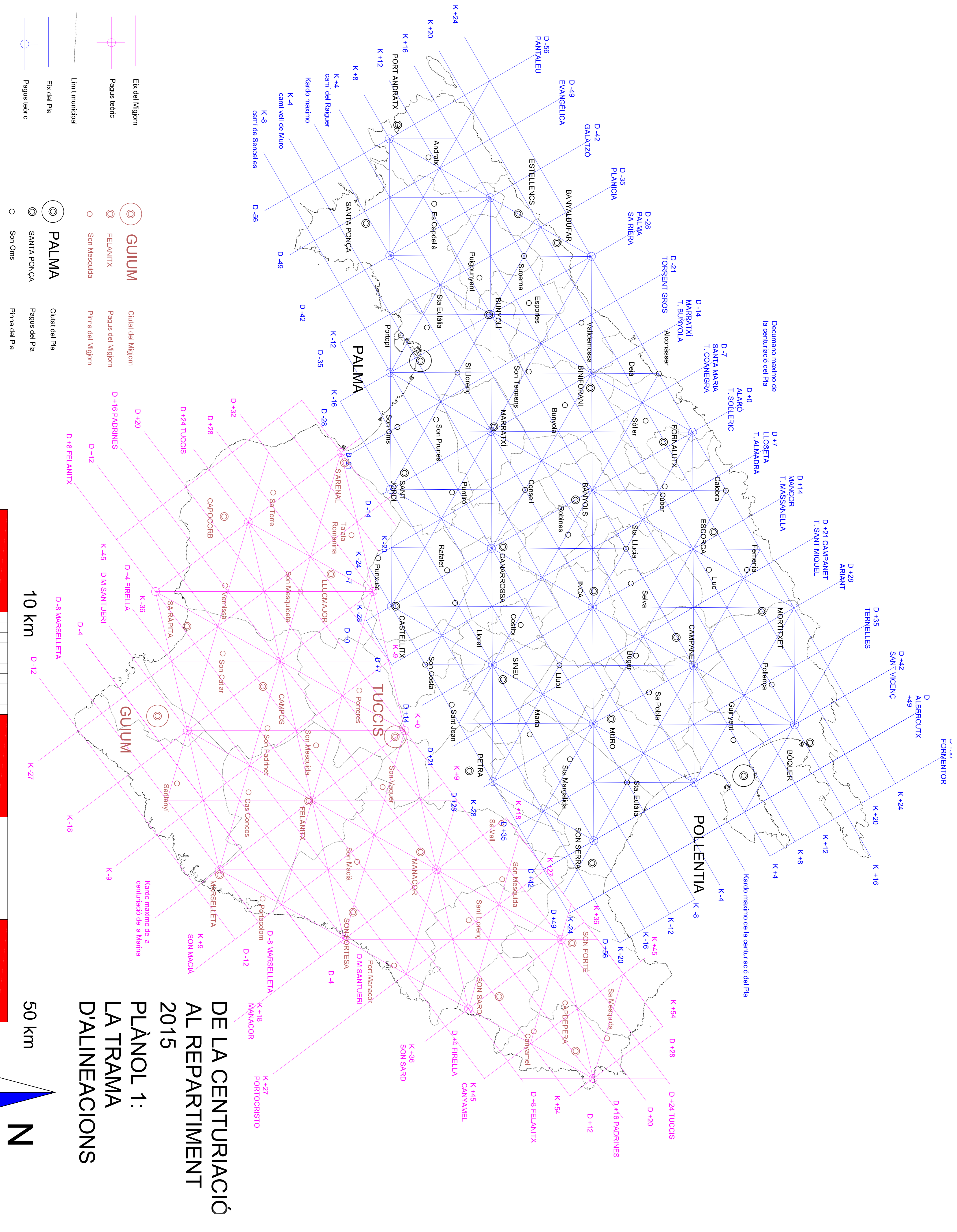
Amb una probabilitat del 68,26% el centre del pagus estarà dins els 18,4 km² de la creu d'eixos

VII.1. Les probabilitats d'ubicació dels centres reals dels pagus.

8. Annex. Plànols en A-1

En aquest darrer annex s'inclouen plànols de conjunt de l'illa de les qüestions més rellevants. En general s'ha preferit incloure els plànols dins el text, a pesar d'una menor definició, per facilitar la lectura.

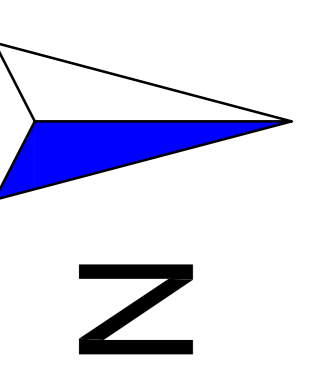
- 1. La trama d'alineacions**
- 2. Els eixos principals**
- 3. Els camins marítims**
- 4. Els camins muntanyencs**
- 5. Els camins diagonals**
- 6. Els camins aequals**
- 7. Els camins diametral**
- 8. Els camins verticals**
- 9. Termes i pagus**
- 10. Els districtes repartits**
- 11. La parcel·lació del Raiguer**
- 12. La parcel·lació del Migjorn**

DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 1:
LA TRAMA
D'ALINEACIONS

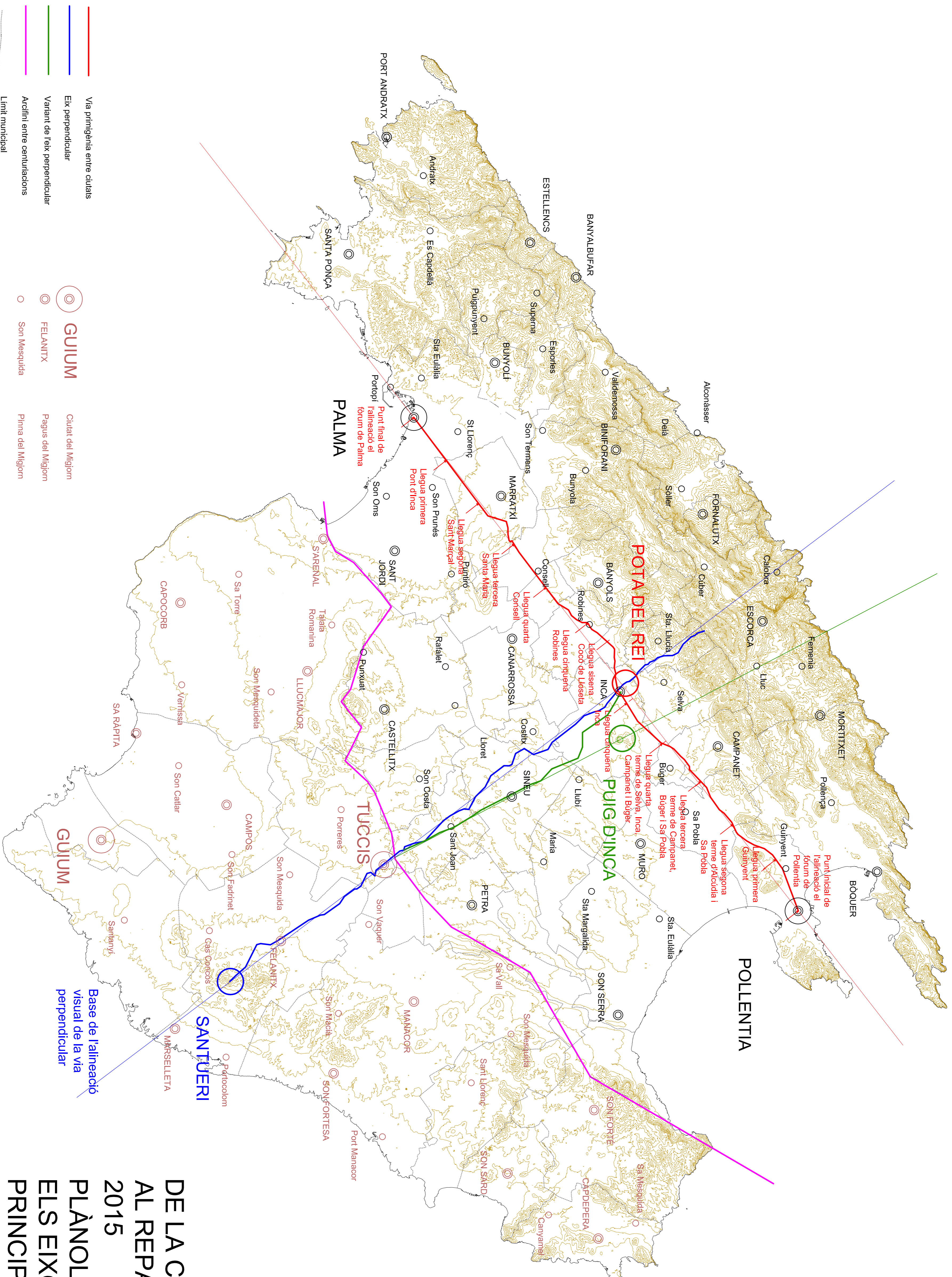
10 km

50 km

- Eix del Migjorn
- Pagus teòric
- Límit municipal
- Eix del Pia
- Pagus teòric

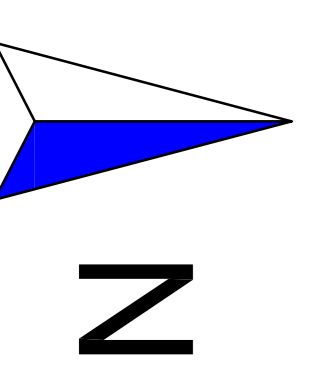
- GUÍUM** Ciutat del Migjorn
- FELANITX Pagus del Migjorn
- Son Mesquida Pinna del Migjorn
- PALMA** Ciutat del Pia
- SANTA PONÇA Pagus del Pia
- Son Oms Pinna del Pia

DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 2:
ELS EIXOS
PRINCIPALS

10 km

50 km

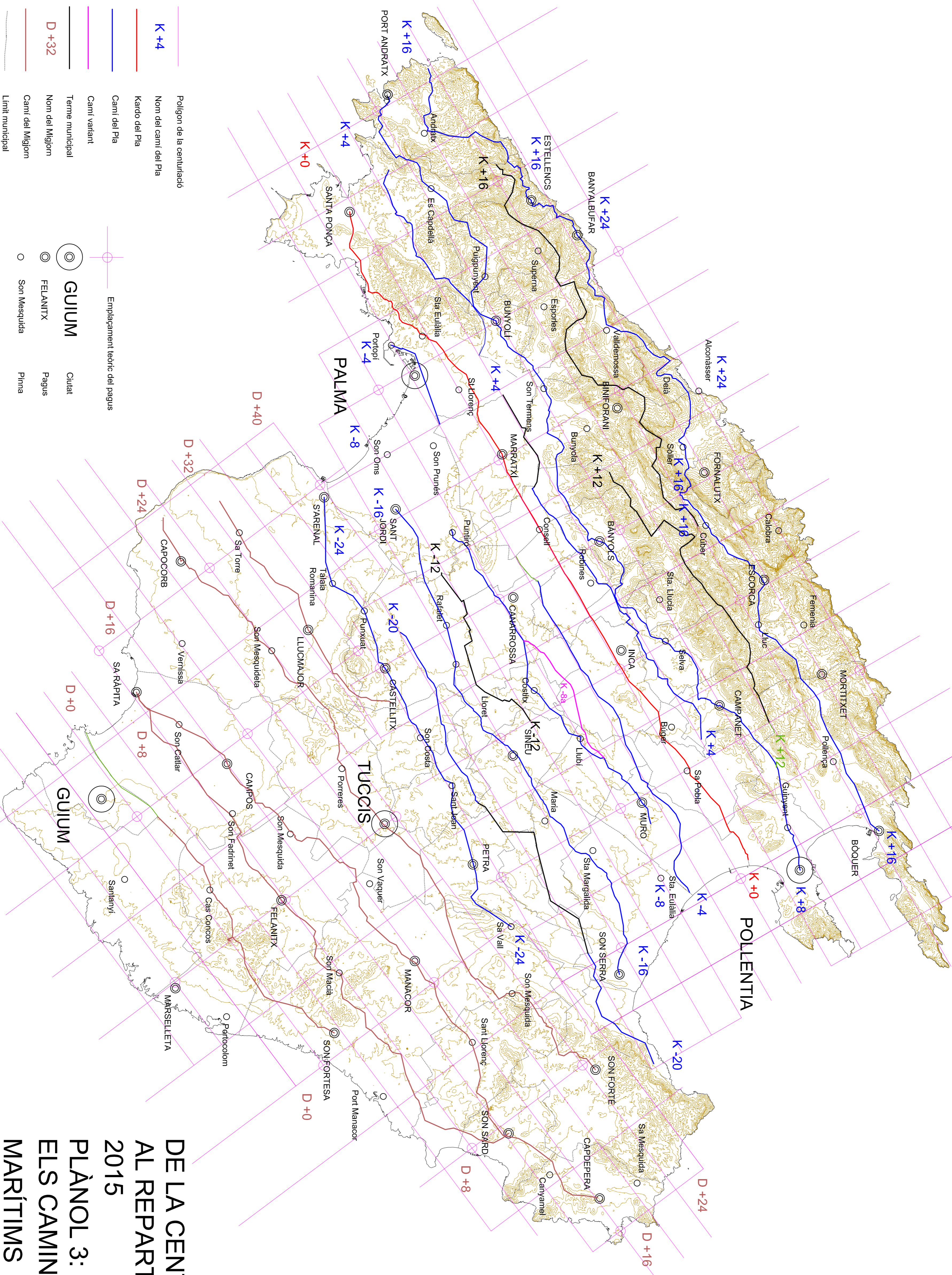

- Via primigènia entre ciutats
- Eix perpendicular
- Variant de l'eix perpendicular
- Arcsini entre centuriacions
- Límit municipal

- ⊙ GIUM Ciutat del Migjorn
- ⊙ FELANITX Pagus del Migjorn
- Son Mesquida Pinya del Migjorn
- ⊙ PALMA Ciutat del Pla
- ⊙ SANTA PONÇA Pagus del Pla
- Son Oms Pinya del Pla

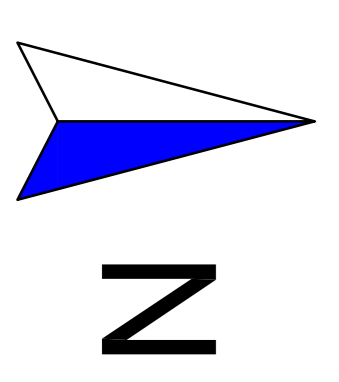
- Polígon de la centuriació
- K +4
- Nom del camí del Pla
- Kando del Pla
- Camí del Pla
- Camí variant
- Terme municipal
- D +32
- Camí del Migjorn
- Límit municipal

- Emplaçament teòric del pagus
- **GIUUM**
- FELANTIX
- Son Mesquida
- Ciutat
- Pagus
- Pinya

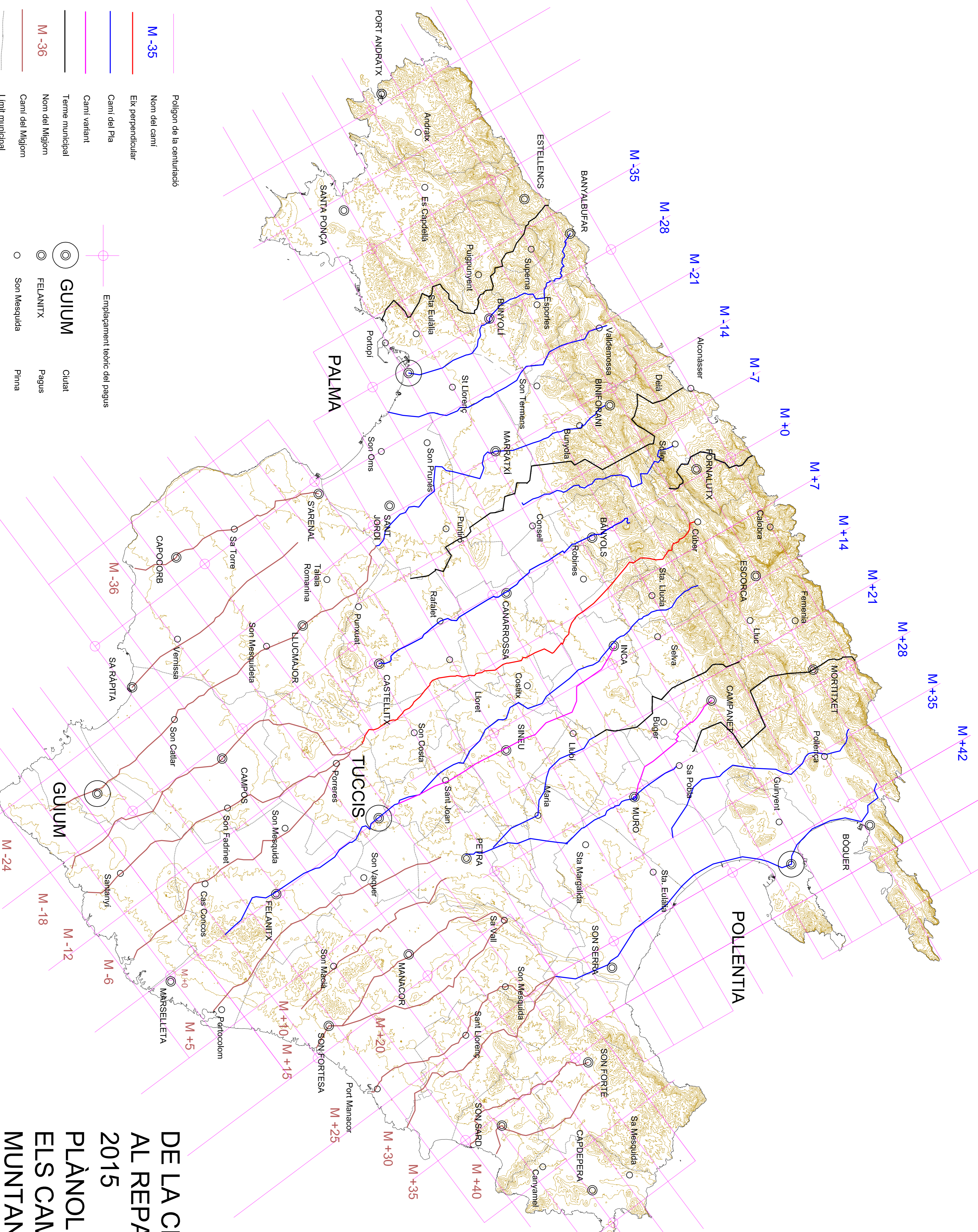

10 km

50 km

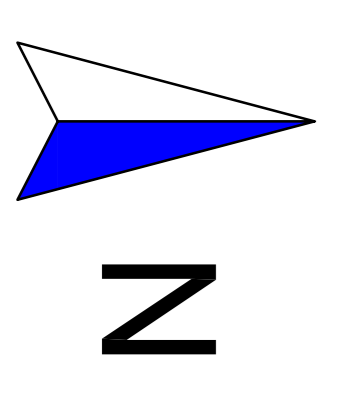
**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 3:
ELS CAMINS
MARÍTIMS**

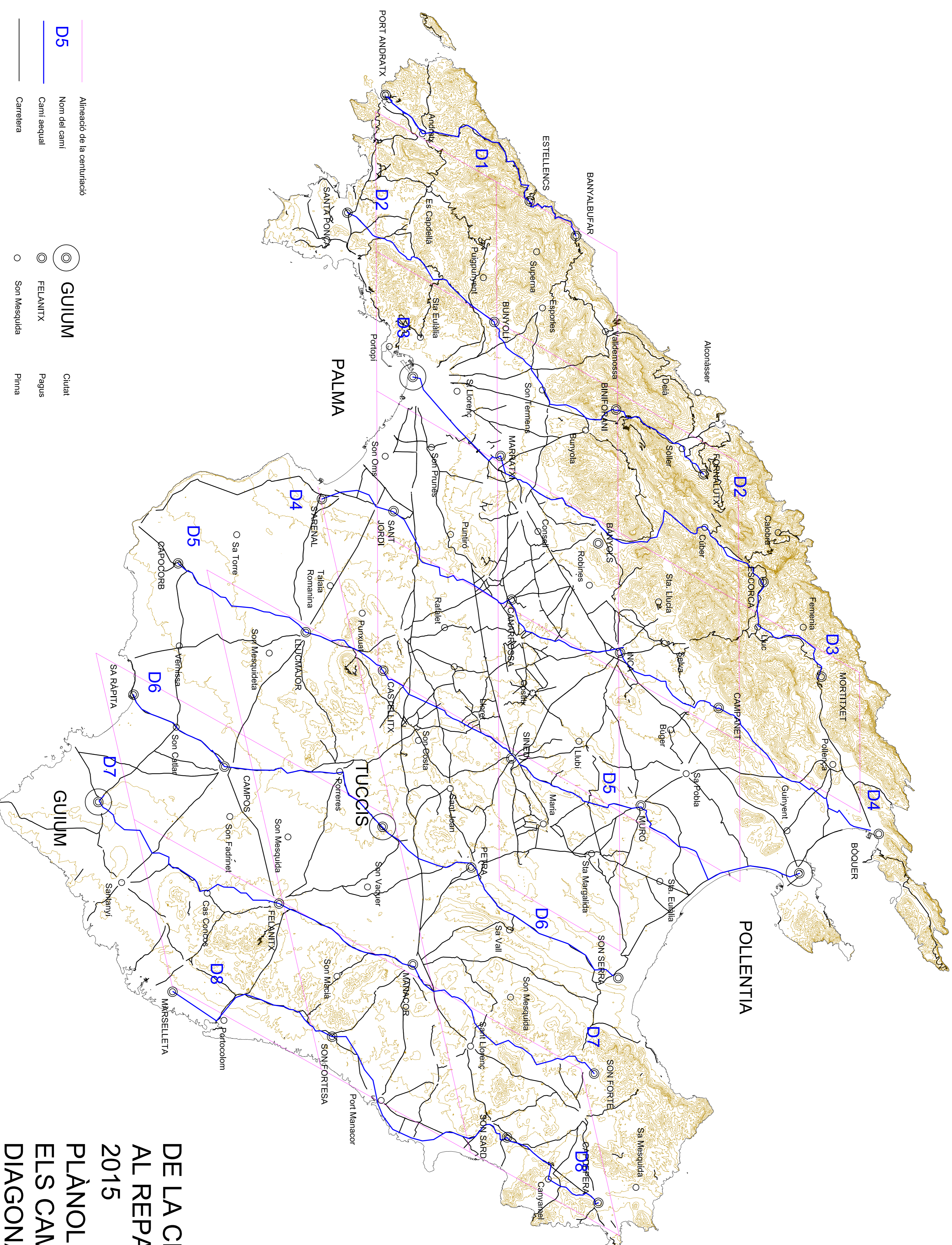
- Polígon de la centuriació
 - M-35 Nom del camí
 - Eix perpendicular
 - Camí del Pla
 - Camí variant
 - Terme municipal
 - Nom del Migjorn
 - M-36 Camí del Migjorn
 - Límit municipal
-
- Emplaçament teòric del pagus
 - **GIUM** Ciutat
 - FELANTIX Pagus
 - Son Mesquida Pinna

10 km

50 km

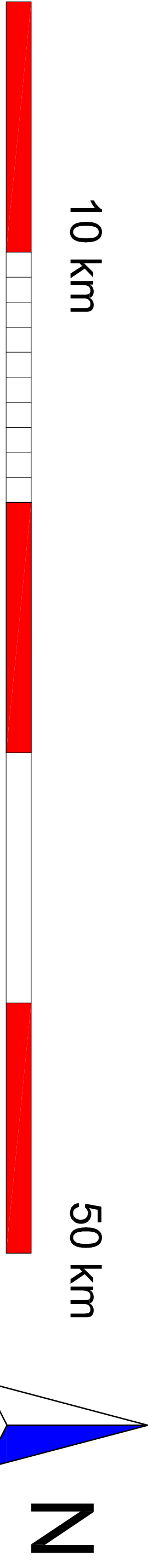

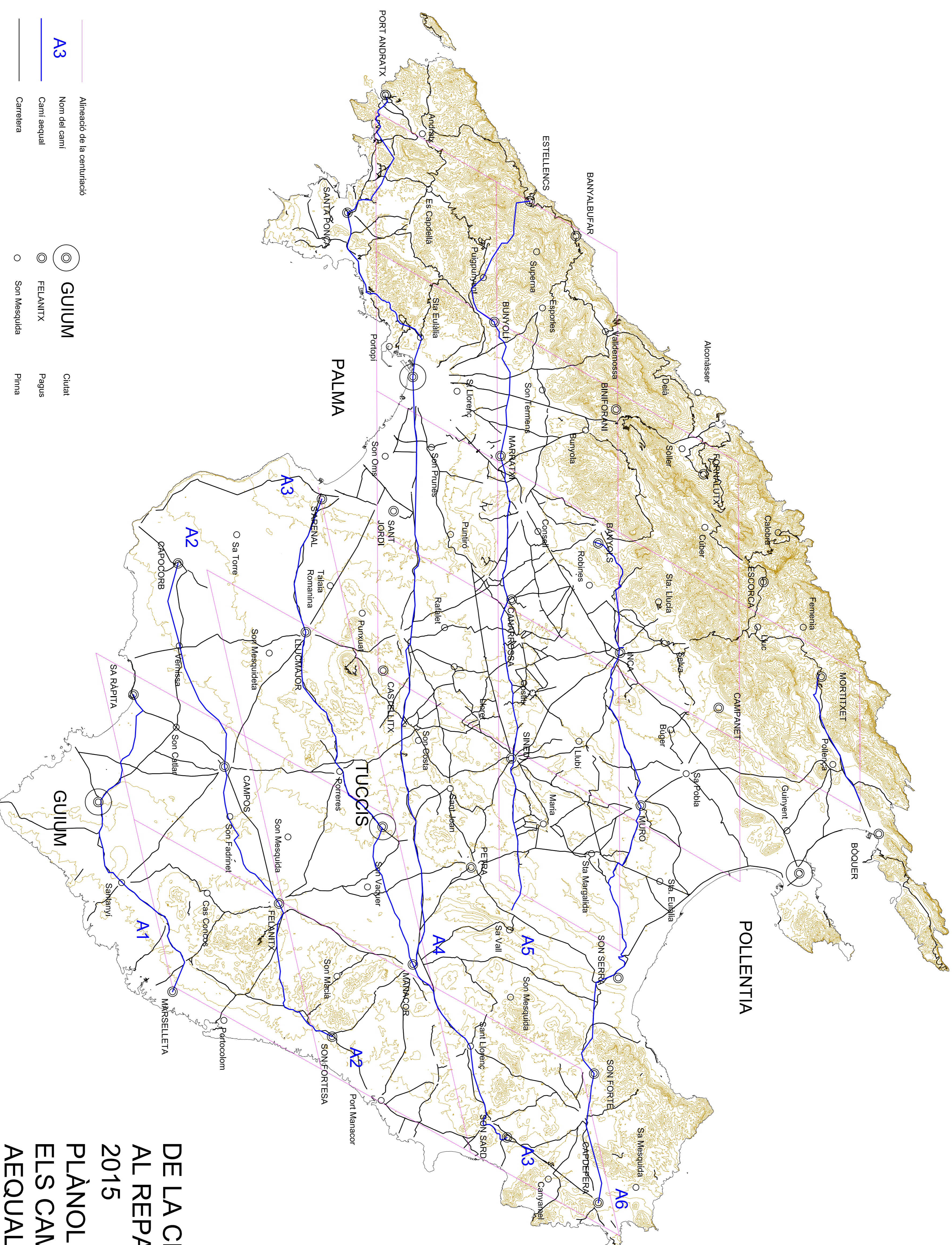
**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 4:
ELS CAMINS
MUNTANYENCS**

DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 5:
ELS CAMINS
DIAGONALS

- Alineació de la centuriació
- D5 Nom del camí
- Camí aequal
- Carretera
- GUIMUM Ciutat
- FELANITX Pagus
- Son Mesquida Pinna

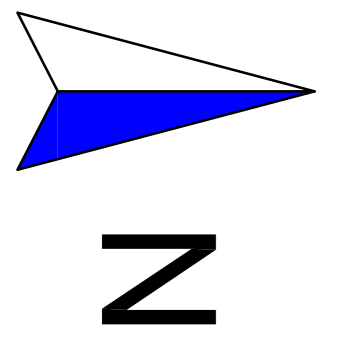

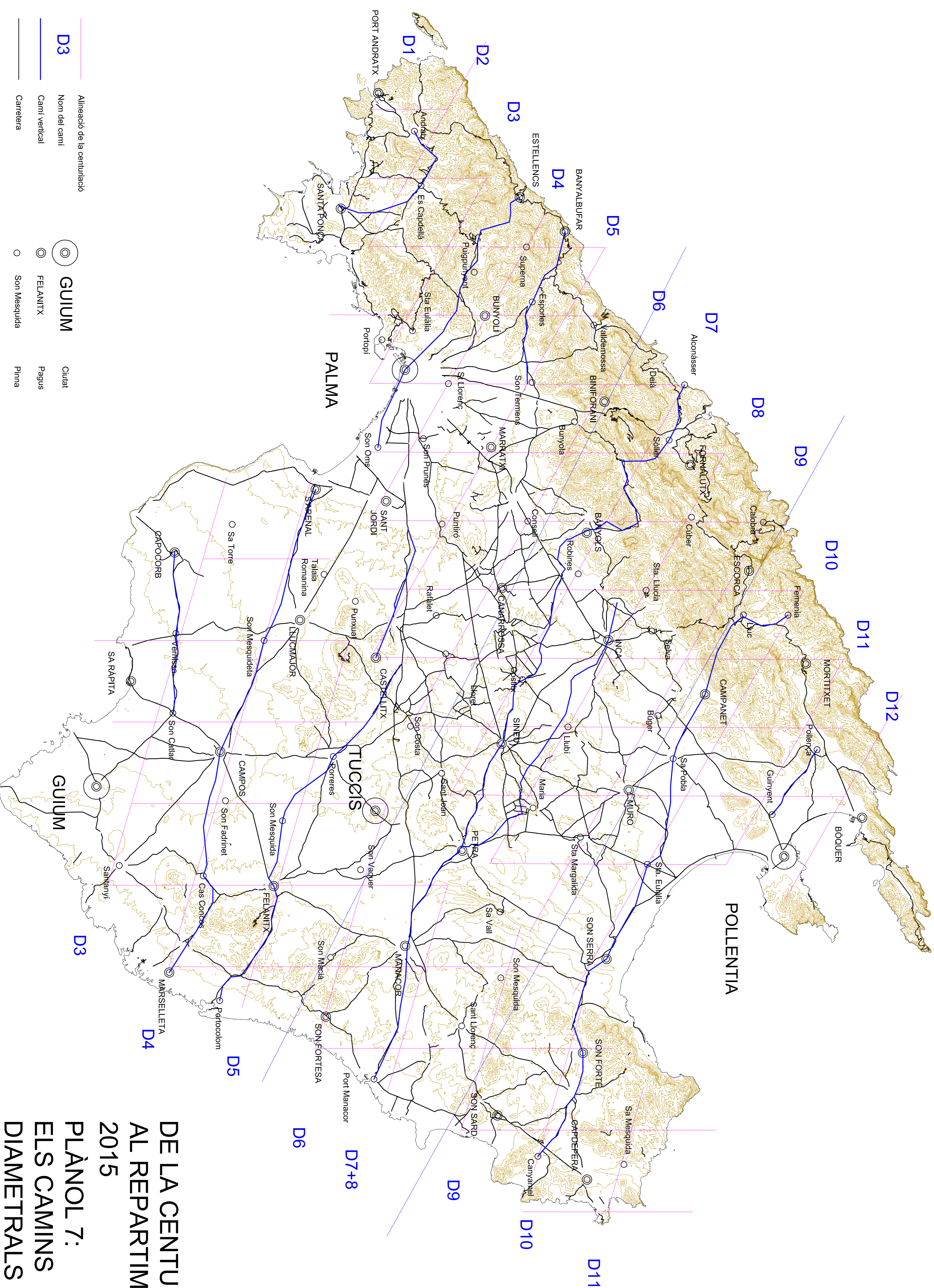
- Alineació de la centuriació
- A3 Nom del camí
- Camí aequal
- Carretera
- GIUM
- FELANITX
- Son Mesquida
- Ciutat
- Pagus
- Pinna

10 km

50 km

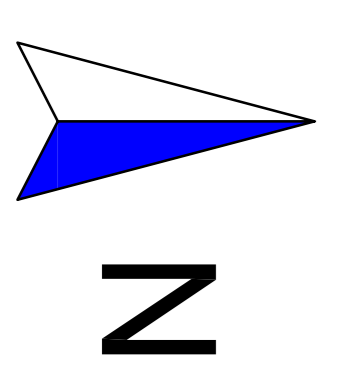
**DE LA CENTURIACIÓ
 AL REPARTIMENT
 2015
 PLÀNOL 6:
 ELS CAMINS
 AEQUALS**

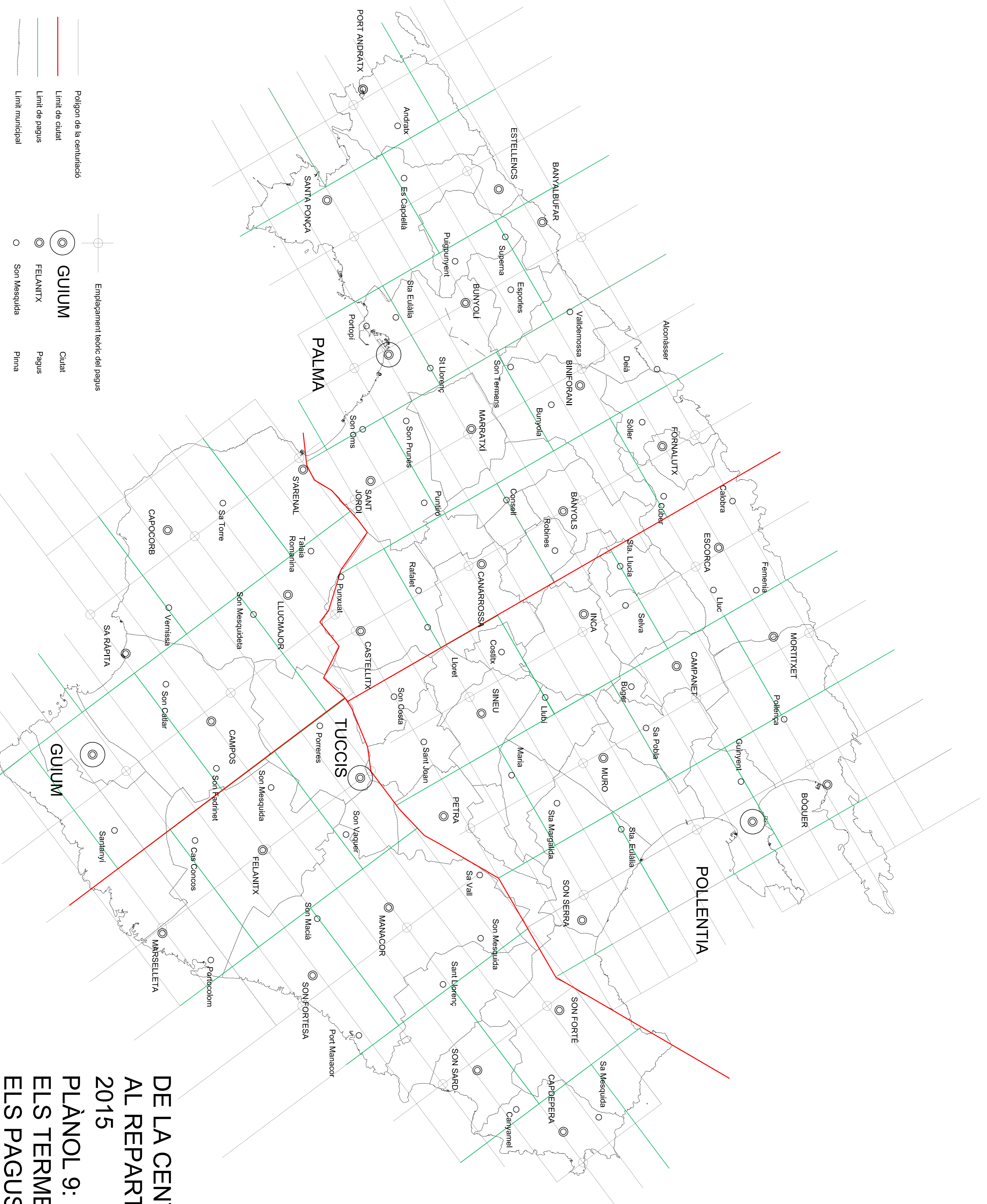
DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 7:
ELS CAMINS
DIAMETRALS

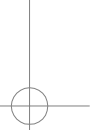

10 km

50 km

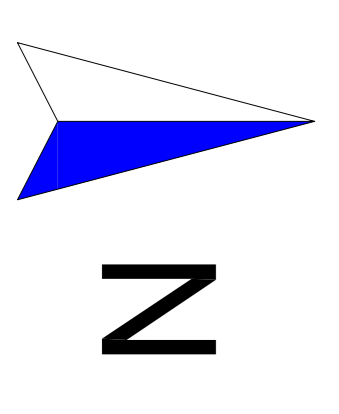
- Alineació de la centuriació
- D3 Nom del camí
- Camí vertical
- Carretera
- ⊙ GIUM
- ⊙ FELANITX
- Son Mesquida
- ⊙ Ciutat
- ⊙ Pagus
- Pinna

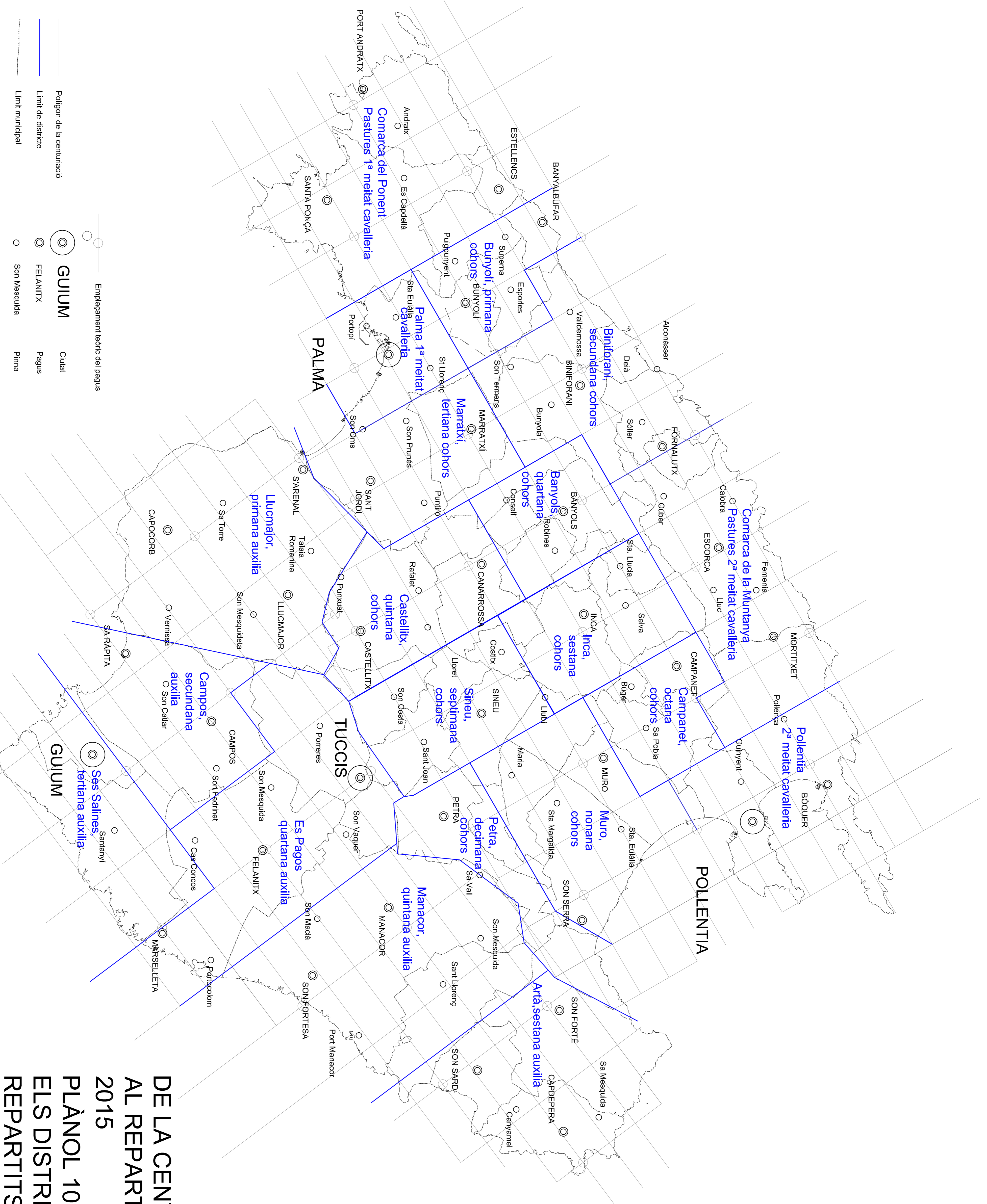
- Polígon de la centuriació
- Límit de ciutat
- Límit de pagus
- Límit municipal
- Emplaçament teòric del pagus
- **GUÍUM** Ciutat
- FELANITX Pagus
- Son Mesquida Pinya

10 km

50 km

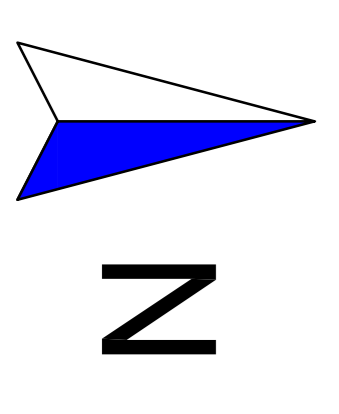
**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 9:
ELS TERMES I
ELS PAGUS**

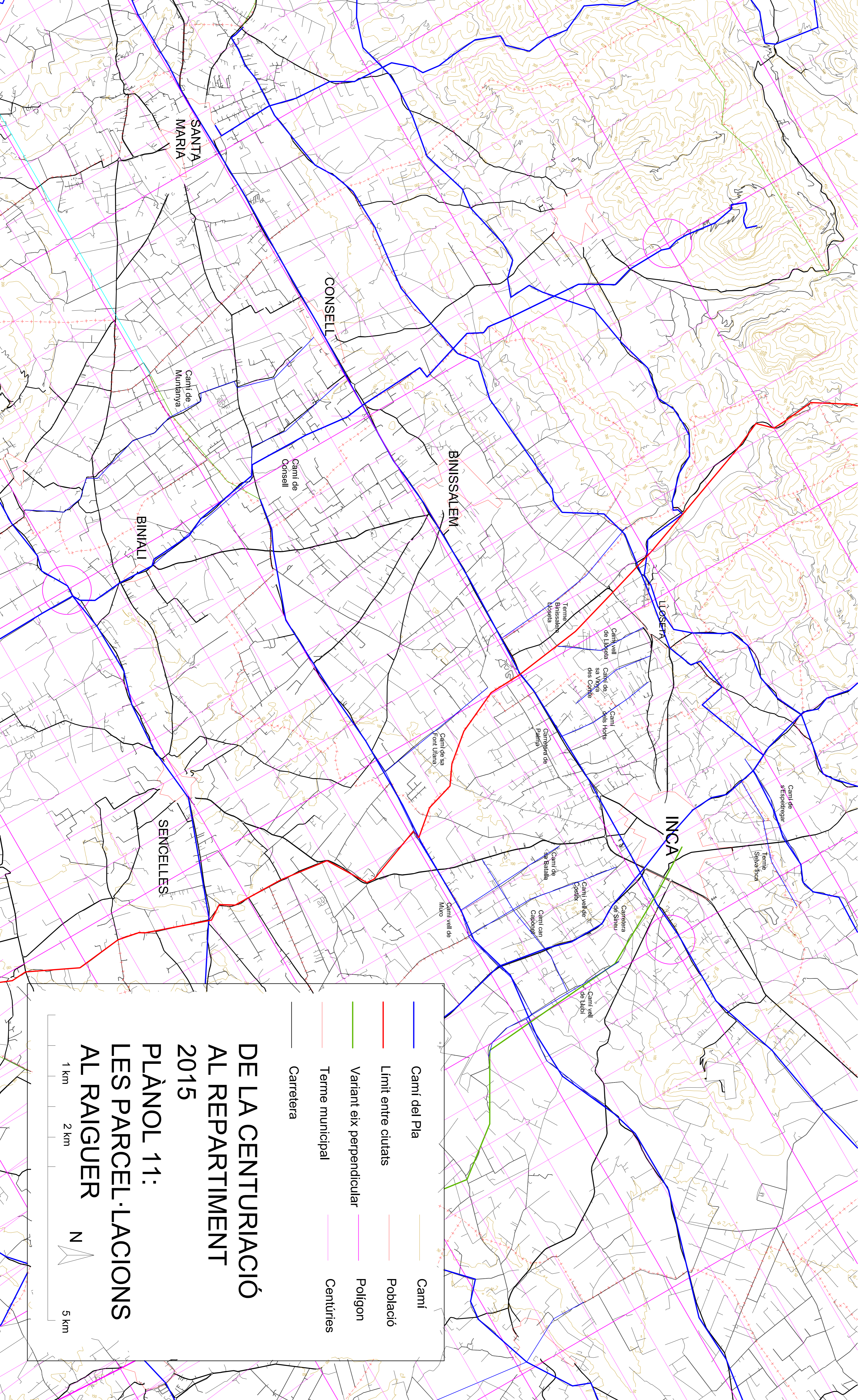
- Emplaçament teòric del pagus
- GIUM** Ciutat
- FELANITX Pagus
- Son Mesquida Pina
- Poligon de la centuriació
- Limit de districte
- Limit municipal

10 km

50 km

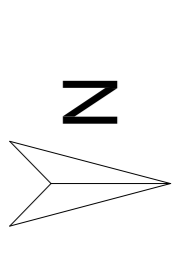
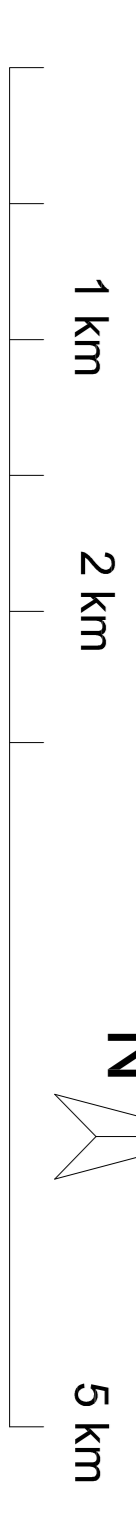

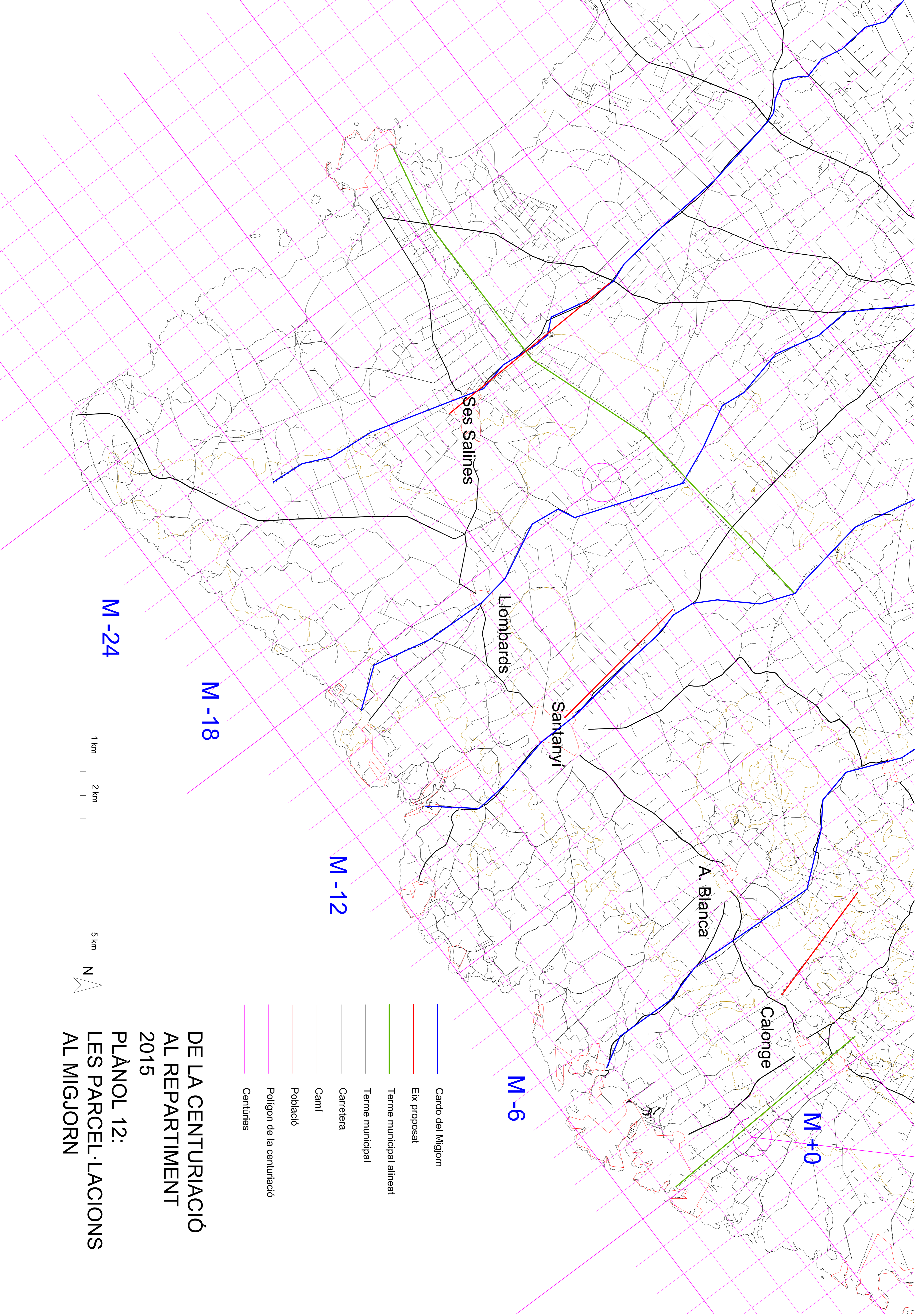
**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 10:
ELS DISTRICTES
REPARTITS**

**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015
PLÀNOL 11:
LES PARCEL·LACIONS
AL RAIGUER**

Camí del Pla	Camí
Límit entre ciutats	Població
Variant eix perpendicular	Polígon
Terme municipal	Centúries
Carretera	

Ses Salines

Llombards

Santanyi

A. Blanca

Calonge

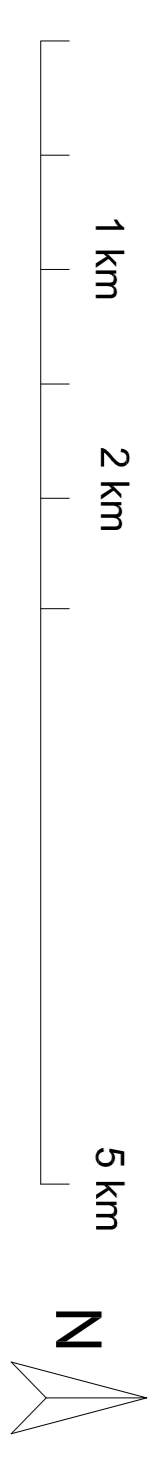
M-24

M-18

M-12

M-6

M+0

- Cardo del Migjorn
- Eix proposat
- Terme municipal alineat
- Terme municipal
- Carretera
- Camí
- Població
- Polígon de la centuriació
- Centúries

**DE LA CENTURIACIÓ
AL REPARTIMENT
2015**

**PLÀNOL 12:
LES PARCEL·LACIONS
AL MIGJORN**